

GENEROLO JONO ŽEMAIČIO LIETUVOS KARO AKADEMIJA

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Vytautas Lesčius

**LIETUVOS KARIUOMENĖ
NEPRIKLAUSOMYBĖS KOVOSE**

1918–1920

Monografija

VILNIUS

2004

UDK 355 (474.5) (091)
Le 339

Knyga skiriama Lietuvos tūkstantmečio vardui paminėti.
Recenzavo Vilniaus universiteto docentai dr. Saulius Kaubrys
ir dr. Algis Kasperavičius

Atsakingasis redaktorius plk. lt. dr. Gintautas Surgailis

Stilistė Eulialija Stankevičienė
Schemas braižė Izolda Maciukaitė
Maketavo Ramunė Lukštienė
Viršelio dailininkė Inga Dambrauskienė
Viršelyje panaudotas Zigmo Petravičiaus paveikslo fragmentas

Doc. Vytauto Lesčiaus monografija „Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose 1918–1920 m. apsvaistyta, patvirtinta ir rekomenduota spausdinti Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto tarybos posėdyje 2002 m. balandžio 12 d. (protokolo Nr. 6).

© Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija
© Vytautas Lesčius
© Vilniaus universitetas

ISBN 9955-423-23-4

TURINYS

ĮVADAS	7
Istoriografija	8
Šaltinių apžvalga	13
I dalis. LIETUVOS KARAS SU SOVIETŲ RUSIJA (1919 01 05–1920 01 05)	21
1. LIETUVIŲ PASTANGOS ATGAUTAI KRAŠTO NEPRIKLAUSOMYBEI ĮTVIRTINTI	22
2. LIETUVA SOVIETŲ RUSIJOS PLANUOSE	26
Lietuvių bolševikų veikla Sovietų Rusijoje	26
Politinis-karinis rengimasis okupuoti Lietuvą	27
Laikinoji „revoliucinė Lietuvos vyriausybė“ ir jos veikla karinėje srityje	31
Sovietų Rusijos karinės intervencijos Lietuvoje pradžia	34
3. VIETINĖS KOVOS SU BOLŠEVIKAIS	38
Lietuvos karinės pajėgos bolševikų invazijos pradžioje	38
Saksų savanoriai Lietuvoje	40
Pirmieji susirėmimai su bolševikais Kėdainių–Šėtos–Jonavos–Kaišiadorių baruose	41
Jiezno kautynės	47
Kautynės ties Alytumi	52
Bendra karinė padėtis Alytaus–Kaišiadorių–Jonavos fronto baruose 1919 m. vasario mėn. antrojoje pusėje – kovo mėn	61
Panevėžio atskirojo bataliono „ekspedicijos“	62
Permainingos kovos su bolševikais Panevėžio–Ukmergės fronto bare	66
Kovos su bolševikais Žemaitijoje	69
Joniškėlio partizanų kovos su bolševikais	72
4. PIRMOSIOS PLANINGOS PUOLAMOSIOS OPERACIJOS	79
Lietuvių mėginimas atsiimti Vilnių	79
Ukmergės išvadavimas	90
5. LEMIAMŲ KOVŲ SU BOLŠEVIKAIS PRADŽIA	96
Vadovavimo Lietuvos kariuomenei pertvarkymas	96
Pasirengimas tolesnėms karinėms operacijoms	98
Kurklių kautynės	100
Kovos dėl Panevėžio	108

Utenos užėmimas	118
Kupiškio kautynės	125
6. KARINIAI VEIKSMAI RYTŲ AUKŠTAITIJOJE	
1919 M. VIDURVASARĮ	134
Bendra karinė padėtis	134
Panevėžio rinktinės puolimas 1919 m. liepos 6–12 d.	139
Ukmergės rinktinės kovos dėl Salako	146
7. BOLŠEVIKŲ IŠVIJIMAS IŠ LIETUVOS	150
Pasirengimas Zarasų karinei operacijai	150
Zarasų karinės operacijos eiga	154
Kaukonių (Kalkūnų) kautynės	170
8. LIETUVOS–SOVIETŲ RUSIJOS 1920 M. LIEPOS 12 D.	
TAIKOS SUTARTIS	175
II dalis. KOVOS SU BERMONTININKAIS LIETUVOJE	
(1919 07 26–1919 12 15)	193
1. BERMONTININKŲ ATSIKIDAVIMAS LIETUVOJE	
IR JŲ TIKSLAI	194
Bermontiadės užuomazga Vokietijoje	194
Generolo von der Goltzo veikla	196
Bermontiativa Lietuvoje	197
Plk. P. Virgoličiaus veikla Lietuvoje	199
Avantiūristinių jėgų planai įvykdyti Lietuvoje	
valstybinį perversmą	202
Santarvininkų pastangos iškraustyti vokiečius	
iš Baltijos šalių	203
Plk. P. Bermondto karinė politika	204
Gen. W. Eberhardtas – bermontininkų interesų gynėjas	207
2. LIETUVOS KARIUOMENĖS TELKIMAS BERMONTININKŲ	
FRONTE	209
Lietuvių fronto prieš bermontininkus sudarymas	209
Pirmieji stambesni susirėmimai su bermontininkais	212
Santarvininkų pastangos evakuoti bermontininkus	
iš Lietuvos	215
3. BERMONTININKŲ KARINĖS AVANTIŪROS	
LIKVIDAVIMAS	219
Šiaurės grupės veiksmai	219
Pasirengimas Šiaulių karinei operacijai	220
Radviliškio kautynės	223
Kitų karinių dalinių veiksmai prieš bermontininkus	227
Partizanų kovos su bermontininkais	230
Šiaulių karinės operacijos sustabdymas ir bermontininkų	
evakuacija iš Lietuvos	232
III dalis. KOVOS SU LENKAIS (1919 04 18–1920 12 01)	241
1. LIETUVIŲ–LENKŲ SANTYKIAI	242

Lietuvių–lenkų santykių problema iki Pirmojo pasaulinio karo	242
Lietuvių–lenkų konflikto paaštrėjimas Pirmojo pasaulinio karo metais	243
Lenkijos ginkluotųjų pajėgų organizavimas	244
Kpt. A. Gurkos misija	245
Vilniaus praradimas	247
Dr. J. Šaulio misija Varšuvoje	247
Lietuvių–lenkų ginčas Paryžiaus taikos konferencijoje	248
2. LENKŲ KARINIŲ VEIKSMŲ LIETUVOJE PRADŽIA	249
Antrasis Vilniaus praradimas	249
S. Staniševskio misija Kaune	251
Tolesnis lenkų kariuomenės brovimasis į Lietuvos teritoriją. Demarkacinės linijos	252
3. POW SAMOKSLAS LIETUVOJE	259
Lenkijos planai sugriauti Lietuvos valstybę iš vidaus	259
L. Vasilevskio misija Kaune	261
POW veikla Lietuvoje	262
Peoviakų pasirengimas perversmui	265
POW bandymas vykdyti perversmą ir jo nuslopinimas	267
4. LIETUVIŲ–LENKŲ KARINIAI SUSIRĖMIMAI IKI 1920 M. VIDURIO	270
Lietuvių ir lenkų karinis-politinis organizavimasis Pietų Suvalkijoje	270
Kovos dėl Seinų	273
Ginkluoti susirėmimai su lenkais Širvintų krašte	278
Susirėmimai kituose lietuvių–lenkų fronto baruose	281
Padėtis lietuvių–lenkų fronte 1920 m. pirmojoje pusėje	282
Lietuvos kariuomenės perorganizavimas	285
5. LENKŲ UŽIMTŲ LIETUVOS TERITORIJŲ ATGAVIMAS 1920 M. VASARA	288
Lenkų–rusų karinių operacijų reikšmė Lietuvai	288
Šiaurės rytinių Lietuvos teritorijų išlaisvinimas	289
Lenkų brigados nuginklavimas ir internavimas	292
Bolševikai Vilniuje	293
Sovietų Rusijos–Lietuvos konvencija dėl Raudonosios armijos dalių išvedimo iš Lietuvos teritorijos	297
Vilniaus ir kitų Lietuvos teritorijų atgavimas	298
Siekimas atgauti Gardiną	300
Lenkų karo vadovybės delegacija Kaune	303
6. LIETUVOS IR LENKIJOS KARINIS KONFLIKTAS 1920 M. RUDENI	306
Augustavo operacija	306
Kovos dėl Seinų	313
Derybos Kalvarijoje	318
Seinų–Druskininkų katastrofa	321
Kovos pietrytinėje Lietuvos dalyje	330

Valdžios institucijų ir visuomenės reakcija dėl lietuvių kariuomenės katastrofos lenkų fronte	340
Suvalkų derybos ir sutartis	344
7. ŽELIGOVSKIADA	347
Gen. L. Želigovskio „maišto“ parengimas	347
Gen. L. Želigovskio avantiūros pradžia	351
Reakcija dėl Vilniaus netekties	357
Lietuvos ginkluotųjų pajėgų didinimas bei pergrupavimas	359
Kovos su lenkais šiauriniame fronto bare	361
Kovos su lenkais pietiniame fronto bare	365
Pirmasis lenkų kavalerijos prasiveržimas. I pėst. divizijos štabo katastrofa	366
Antrasis lenkų kavalerijos prasiveržimas	368
Lietuvos vyriausybės ir Tautų Sąjungos reagavimas į gen. L. Želigovskio „maištą“	374
Padėtis gen. L. Želigovskio kariuomenėje baigiamuoju kovų laikotarpiu	377
Želigovskininkų puolimas 1920 m. lapkričio 17 d.	378
Širvintų „stebuklas“	382
VIII pėst. pulko I bataliono veiksmai 1920 m. lapkričio 21 d.	388
Paskutinės kautynės ties Giedraičiais	389
Lenkų kavalerijos brigados reidas	394
Kovos su želigovskininkais Musninkų ruože	399
Karo paliaubų sutartis	402
PABAIGOS ŽODIS	421
ZUSAMMENFASSUNG (santrauka vokiečių kalba)	433
PRIEDAI	448
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	479

ĮVADAS

Lietuvių tautos ilgalaikis siekimas atkurti savąją valstybę ir iškovoti teisę pačiai nustatyti jos politinę ateitį baigiantis Pirmajam pasauliniam karui dėl palankiai susiklosčiusių tarptautinių aplinkybių buvo apvainikuotas sėkme. 1918 m. vasario 16 d. lietuvių tautos atstovai paskelbė atkuriamą nepriklausomą, demokratinius pagrindais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine Vilniumi. Tų pačių metų lapkričio 11 d. patvirtinus pirmąją prof. A. Voldemaro vadovaujamą vyriausybę, visame krašte prasidėjo valstybės institucijų kuriamasis darbas. Nepaisant labai neaiškios valstybės ateities ir beveik kritiškos karinės situacijos, valstybės administracinis organizavimas ir sėkmingas valstybės institucijų kūrimas visame krašte vyko su dideliu entuziazmu. Ateities perspektyva kėlė daugumos gyventojų pasitikėjimą savo jėgomis ir sugebėjimais bei žadino viltį, kad gyvenimas bus geresnis ir laisvesnis.

Nepaisant tuometinių didžiųjų pasaulio valstybių pareiškimų dėl tautų laisvės ir teisės pačioms lemti savo politinę ateitį, greit paaiškėjo, jog tikrieji jų interesai gerokai skyrėsi nuo skelbiamų šūkių. Pernelyg didelis Lietuvos diplomatų bei politinių ir visuomenės veikėjų pasitikėjimas būsimąja Taikos konferencija, kaip tautų ir valstybių gyvenimo naujos eros pradininke, nepasiteisino. 1919 m. pradžioje prasidėjusi Paryžiaus taikos konferencija oficialiai Lietuvos delegacijos net nepripažino. Lietuvos istoriniai kaimynai irgi nebuvo geranoriškai nusiteikę lietuvių tautos interesų atžvilgiu ir brandino planus ją pavergti.

Grėsmingai didėjančio pavojaus iš sovietinės Rusijos ir imperialistinės Lenkijos akivaizdoje Lietuvos vyriausybinuose sluoksniuose vis labiau imta suprasti, jog pasipriešinti tegali tvirta ir gerai ginkluota sava kariuomenė. Krašto apsaugos ministerijos 1918 m. lapkričio 23 d. išleistas pirmasis įsakymas kariuomenei organizuoti suteikė juridinį pagrindą pradėti ginkluotųjų pajėgų kūrimo darbą.

Tačiau pirmajai Lietuvos vyriausybei per pusantro savo veiklos mėnesio neparodžius didesnės iniciatyvos ir ginkluotosioms pajėgoms organizuoti pasirinkus kelią, kuris visiškai nesiderino su to meto būkle, šioje srityje nedaug ir tebuvo padaryta. Tuo tarpu vokiečiams ruošiantis palikti Vilnių, prie jo artinosi bolševikai. Pačiame Vilniuje ir jo apylinkėse organizavosi lenkai. Padėtis darėsi vis grėsmingesnė. Ir tik 1918 m. gruodžio 26 d. pradėjus veikti naujai M. Sleževičiaus vadovaujamai vyriausybei, svarbiausiu savo uždaviniu užsibrėžusiai suorganizuoti ginkluotąsias pajėgas ir iškart pašaukusiai savanorius ginti tėvynės nuo bolševikų invazijos, sparčiau buvo klojami krašto gynybos pamatai.

Kariuomenės kūrimosi pradžia sutapo su trijų galingų priešų – Sovietų Rusijos, o netrukus ir imperialistinės Lenkijos bei bermontininkų – ginkluotųjų pajėgų, siekusių pavergti Lietuvą, veržimusi į jos žemes. Nors jėgos buvo ir nelygios, bet mūsų sparčiai auganti ir stiprėjanti, visos tautos aktyviai remiama kariuomenė sugebėjo iki 1920 m. pabaigos užsitęsusių laisvės kovų metu vienus grobikus sulaikyti, o kitus – po lemtingų mūsų išvyti iš Lietuvos. Tai buvo didelis visos lietuvių tautos jėgų išbandymas, pareikalavęs daug aukų, tačiau apgynęs krašto nepriklausomybę ir įgalinęs įgyvendinti 1918 m. vasario 16 d. akte užsibrėžtus uždavinius.

I s t o r i o g r a f i j a. Žiūrint iš laiko perspektyvos, 1918–1920 metai – neilgas laikotarpis. Tačiau įvykių gausumu, sudėtingumu bei svarbumu jis pranoko ištisą ankstesnę šimtmetį. Nepaprastai sunkios Nepriklausomybės kovos, kurias vedė mūsų besikurianti kariuomenė, buvo gyvas įrodymas, jog lietuvių tauta turėjo pakankamai ryžto, valios ir sugebėjimo ne tik atsispirti gausiems ir gerai ginkluotiems bei aprūpintiems priešams, bet ir gyventi savo atskirą, nepriklausomą gyvenimą, kurti gražius ateities planus ir juos sėkmingai realizuoti. Šį laikotarpį mūsų savanoriai bei pašauktieji tėvynės ginti Lietuvos vyrai savo krauju įrašė į garbingą krašto istoriją. Neatsitiktinai todėl ir sunkiais sovietinės okupacijos metais jų žygiai įkvėpė lietuvių tautą atkakliai kovai prieš bolševizmą, o vėliau, atgavus nepriklausomybę, suteikė galimybę pasisemti teigiamos patirties stiprinant Lietuvos valstybingumą, kuriant savo ginkluotąsias pajėgas, brandinant naujus ateities planus.

1918–1920 m. vykusios Nepriklausomybės kovos – vienas iš audringų, tačiau iki šiol mažai nušviestų kuriamos Lietuvos kariuomenės istorijos reiškinių. Atsižvelgdamas į minėtos problemos aktualumą, šios knygos autorius ir siekia pateikti skaitytojui kuo išsamesnį bei vientisesnį visos Lietuvos kariuomenės dalyvavimo Nepriklausomybės kovose vaizdą. Pateikiamoje monografijoje bandoma apibūdinti atkurtos Lietuvos valstybės ir nedraugiškai jos atžvilgiu nusiteikusių tuometinių kaimynų – Sovietų Rusijos, Lenkijos bei bermontininkų – savitarpio santykius, jų aštrėjimą, laisvės kovų priežastis, eigą, pobūdį bei pasekmes. Knygoje daug vietos skiriama tiek krašto aukščiausiosios karinės vadovybės, generalinio štabo, atskirų brigadų, divizijų, pulkų, batalionų, kuopų, būrių, tiek šaulių, partizanų grupių, o atskirais atvejais – ir pavienių kovotojų veiksams, žygiams bei kovų epizodams aptarti.

Ši knyga yra 1998 m. išleistos monografijos „Lietuvos kariuomenė 1918–1920“¹ tęsinys. Atsižvelgdamas į tai, jog jos istoriografinėje dalyje jau buvo aptarti Lietuvos ginkluotųjų pajėgų kūrimą bei jų indėlį Nepriklausomybės kovų metu apibūdinantys leidiniai bei pateikta šaltinių apžvalga, tęsiamąjo darbo autorius, nenorėdamas kartotis, apžvelgia tik tuos darbus ir šaltinius, kurie savo turiniu, naujomis idėjomis bei apibendrinimais praturtino šios problemos tyrimus ir anksčiau išleistoje monografijoje nebuvo minimi.

Reikia pasakyti, jog tarpukario Lietuvos istorikai, kariniai veikėjai ar plačiosios visuomenės atstovai išsamios, tuo metu nesunkiai prieinamais gausiais šaltiniais paremtos Nepriklausomybės kovų istorijos parengti nesuskubo. Daugiausia buvo apsiribota didesnės ar mažesnės apimties bei mokslinės vertės straipsnių publikavimu karinėje spaudoje. Pirmieji tų straipsnių autoriai buvo tiesioginiai kovų su rusais bolševikais dalyviai ar karinių dalinių štabuose dirbę karininkai. Iš jų visų pirma paminėtini J. Urbšys², Vyt. Steponaitis³, S. Žukaitis⁴, J. Vidugiris⁵, K. Ališauskas⁶,

A. Vasiliauskas⁷ ir kt. Jų straipsniuose dažniausiai buvo apsiribojama kurių nors kautynių ar jų epizodų aprašymu, kartkartėmis pasiremiant atitinkamais dokumentais – brigadų, pulkų ar batalionų vadų operatyviniais įsakymais, pranešimais, telefonogramomis ir pan.

Apie antrojo Lietuvos valstybės priešo – bermontininkų – atsiradimą, tikslus bei veiklą mūsų krašte ir kovas su jais didelį ir įdomų straipsnį paskelbė Krašto apsaugos ministerijos Generalinio štabo literatūros skyriaus viršininkas kpt. Vyt. Steponaitis, pateikdamas jį kaip „medžiagą istorijai“⁸. Šį straipsnį reikėtų vertinti kaip vieną iš pirmųjų rimtesnių mokslinių tyrinėjimų karine tematika, Nepriklausomybės kovoms vos pasibaigus. Gaila, kad jo autorius, pateikęs gausią ir vertingą medžiagą, daugeliu atvejų nenurodė šaltinių, kuriais buvo pasiremta minėtame darbe.

Tarpukario Lietuvoje pasirodė keletas reikšmingų publikacijų ir apie lietuvių santykius su pietiniais kaimynais lenkais, peraugusius į ilgai užsitęsusi ginkluotą konfliktą. Iš tokių darbų visų pirma paminėtinas J. Urbšio straipsnis⁹. Jame autorius, remdamasis konkrečiais faktais, įtikinamai parodo, kaip, atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, dėl lenkų vykdytos imperialistinės politikos tiek Vilniaus, tiek visos Lietuvos atžvilgiu ir dėl sąjungininkų šališkumo susidarė labai paini tarpvalstybinė situacija, kurios neįstengta išspręsti nei užsitęsusiame lietuvių–lenkų derybose, nei Tautų Sąjungoje, taigi buvo pereita prie aktyvių karo veiksmų.

J. Rainio 1936 m. išleistoje knygoje „P.O.W. (Polska organizacja wojskowa) Lietuvoje“¹⁰, pasirėmus gausia dokumentine medžiaga, visų pirma armijos teismo byla, nusakomi vienos iš kelių mūsų krašte aktyviai veikusių ir lenkų aukščiausiosios vadovybės remtų slaptųjų karinių organizacijų – POW – tikslai, uždaviniai ir bandymas 1919 m. rugpjūčio mėn. suduoti Lietuvos nepriklausomybei lemiamą smūgį. Apie šios organizacijos priešvalstybinę veiklą savo knygelėje rašė ir M. Šalčius¹¹.

1919–1920 metais Suvalkijoje vykusių lietuvių–lenkų kovų eigą aprašė karininkas Tarasovas¹². Pasinaudojęs generalinio štabo ir kariuomenės dalių archyvais bei dalyvių atsiminimais, jis fragmentiškai apibūdino pirmuosius ginkluotus susirėmimus bei lemtingas Gardino, Augustavo, Seinų ir Beržininkų–Druskininkų karines operacijas.

Gilinantį į to meto lietuvių–lenkų santykius, susipažinta ir su kai kuriais lenkų istorikų darbais. Reikia pažymėti, jog daugelis tarpukario lenkų autorių publikacijų yra poleminio propagandinio pobūdžio. Jose tie santykiai buvo pavaizduojami su visomis žinomomis lenkų tendencijomis ir tam tikru istorinių faktų iškraipymu. Bandydami demagogiškai įrodinėti Vilnių esant antrąja Lenkijos sostine, o Vilniaus kraštą ir kai kurias kitas Lietuvos teritorijas – etninėmis lenkų žemėmis (!), jie visokiais būdais stengėsi pateisinti šių lietuviškų teritorijų grobimo politiką. Aprašydami tuo metu vykusias lietuvių–lenkų kovas, jie paprastai sureikšmindavo savo laimėjimus, visaip menkindami ir niekindami Lietuvos ginkluotąsias pajėgas. Tokios tendencijos ypač ryškios B. Valigoro¹³, M. Michnievič-Hetmano¹⁴ ir kt. autorių publikacijose.

1938 m. lenkų plk. J. Smolenskis, remdamasis gausia tiek lenkų archyvuose, tiek Lietuvoje paskelbta medžiaga, išleido didelį (500 p.) ir išsamų darbą apie 1920 m. rugsėjo mėn. vykusias lenkų–lietuvių kovas Suvalkijoje¹⁵. Lietuvių–lenkų kiverčio priežastimi ir pradžia laikydamas 19 a. antrojoje pusėje prasidėjusį tautinį lietuvių sąjūdį¹⁶, jis savo dviejų dalių knygoje gana tiksliai apibūdino tuometinę lenkų bei

lietuvių karinę padėtį, jų turėtas ginkluotąsias pajėgas, detaliai aprašydamas pirmuosius smulkius susirėmimus ir užbaigdamas stambiomis karinėmis operacijomis bei 1920 m. spalio 7 d. pasirašyta Suvalkų sutartimi.

Nauju požiūriu į ano meto Lietuvos–Lenkijos politinius-diplomatinius santykius išsiskiria 1966 m. išleista lenkų istoriko P. Losovskio monografija¹⁷. Be to, kad joje pateikta daug naujos dokumentinės medžiagos, ypač pažymėtinos autoriaus pastangos išlikti objektyviam. Pavyzdžiui, skirtingai nuo daugelio kitų lenkų autorių, P. Losovskis, remdamasis konkrečiais dokumentais, iškėlė švieson J. Pilsudskio vadovaujamos Lenkijos darytas skriaudas Lietuvai.

Knygoje svarstoma lietuvių–lenkų politinio ginčo kilmė, aptariami bandymai derybomis išspręsti ginčytinus klausimus, slaptosios lenkų karinės organizacijos (POW) 1919 m. vasarą rengtas sukilimas, turėjęs nušalinti Lietuvos vyriausybę ir jos vietoje pastatyti kitą, kuri būtų nuvedusi Lietuvą į federaciją su Lenkija, pastarosios pastangos apsupti Lietuvą, mėginant į šį planą įtraukti Latviją, lietuvių ir lenkų diplomatiniai bei kariniai veiksmai 1920 m. liepos–rugsėjo mėn., taip pat atskleidžiama gen. L. Želigovskio avantiūros esmė bei J. Pilsudskio vadovaujantis organizacinis vaidmuo.

Stengdamasis išlikti objektyvus, autorius kartais vis dėlto nuklysta į šališkas pozicijas. Antai, pripažindamas Seinų krašto lietuviškumą, jis pateisina demarkacinę liniją, kurią nustatant Lenkijos pusėje pasiliko Seinų–Punsko apylinkių lietuviai, ir kt.

Po Antrojo pasaulinio karo bolševikams vėl okupavus Lietuvą, apie 1918–1920 metų įvykius joje pasirodė nemaža brošiūrų, žurnalų bei laikraščių straipsnių. Visu juose rašiusių autorių tikslas buvo „įrodyti“, kad plačiosios lietuvių tautos masės visą laiką siekusios sovietinės santvarkos, o Nepriklausomybės laikotarpis (1918–1940 m.) tebuvęs „buržuazinės diktatūros“ laikotarpis. 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės deklaraciją stengtasi visiškai ignoruoti. Lietuvos istorikai negalėjo atsižadėti vienos dogmos, būtent – kad istorinis procesas neišvengiamai turįs vesti visas tautas socializmo ir komunizmo kryptimi ir kad sovietinė sistema esanti geresnė ir tobulesnė už bet kurią kitą sistemą. Vyraujant sovietinio patriotizmo tendencijai, kurio vardu buvo pridengtas rusiškasis nacionalizmas, reikėjo įrodinėti, jog didžioji rusų tauta visada buvusi teisinga ir kad kiekvienos kitos tautos kelias yra tik su didžiąja rusų tauta. Kiekvienas nukrypimas nuo to kelio reiškė buržuazinio nacionalizmo puoselėjimą. O tai jau buvo didelis nusikaltimas.

Įdomu pažymėti, kad patys lietuviai kuri laiką nepajėgė ar tiesiog nesiėmė rašyti tema, kaip lietuvių tauta kovojusi 1918–1919 m. už sovietinę valdžią. Vienas iš pirmųjų autorių, bandžiusių „įrodyti“, kaip Lietuvos „darbo žmonės“ kalbamuoju laikotarpiu tekovoję už sovietų valdžią savo krašte ir jos tetroškę, buvo rusas A. Andrejevas¹⁸. Nors jo darbas parengtas visiškai nesusipažinus su Lietuvoje esama archyvine medžiaga bei kitais objektyviais šaltiniais ir jame pasikliauta vien propagandinės pakraipos komunistine literatūra bei spauda, istorikai J. Žiugžda ir D. Fainhauzas jį nepagrįstai išliaupsino, pavadindami „įdomiu tyrinėjimu“, kuriame parodyta „Didžiosios spalio socialistinės revoliucijos milžiniška reikšmė lietuvių tautos išsivaduojamoje kovoje“¹⁹.

Vėlesniais sovietinės okupacijos metais spaudoje šia tema pasirodė daugybė sovietų valdžios cenzūros perfiltruotų straipsnių²⁰ bei dokumentų rinkinių²¹,

monografijų²², akademinių leidinių²³ ir kt. darbų. Visus juos galima apibūdinti keliais sakiniais. Kaip taisyklė, šie darbai buvo rengiami spaudai pagal bendrą Sovietų Sąjungai privalomą schemą, kuria remiantis, viešumai galėjo būti panaudojama tik tokia istorinė medžiaga, kuri tiesiogiai tarnavo Komunistų partijos interesų propagandai. Sovietams istorija ir toliau buvo priemonė jų imperialistiniams tikslams siekti. Su tokia sąmoninga atrankos tendencija 1958 m. buvo išleistas Lietuvos TSR istorijos šaltinių III tomas, skirtas 1917–1919 m. įvykiams nušviesti. Jame šaltiniai atrinkti stebėtinai vienašališkai. Beveik tą patį galime pasakyti ir apie 1961 m. išleistą tų šaltinių IV tomą, apimantį 1919–1940 metus. Atiduodami duoklę klasių kovos istorijai, leidėjai ir šį kartą tesiekė iškelti „liaudies valią“ nuo 1917–1918 metų turėti savajame krašte sovietinę santvarką.

Tačiau jų teiginiai, jog anuo metu visa Lietuva buvusi apimta bolševikinės revoliucijos sąjūdžio, iš piršto išlaužti. Gyventojų nuotaikos Lietuvoje daugiausia buvo kaip tik visai priešingos. Nors ir neskaitlingi lietuvių savanorių būriai, tačiau, remiami plačiausiųjų masių, pajėgė apsiginti nuo bolševikų invazijos. Autoriams, susipažinusiems su to meto dokumentais, turėjo būti žinoma, jog didžiausią tų savanorių daugumą kaip tik ir sudarė vargingi bežemiai, mažžemiai ir kiti varguoliai. Tai patvirtina ir vyriausybės viešas, įsakmus pažadas aprūpinti savanorius žeme. Tas pažadas, nepriklausomybę apgynus, buvo ištesėtas. Be to, tuomet jau buvo sugrįžę iš Rusijos dešimtys tūkstančių pabėgėlių ir evakuotųjų, kurie ten pergyveno bolševikų revoliuciją ir paragavo jų sukurtame „rojuje“ iškepto darbininkams „pyrago“. Todėl nereikia nė aiškinti, kodėl jie tapo patikimais ir labai įtikinančiais antibolševikiniais propagandistais savo gimtajame krašte.

Visgi, neatsižvelgdami į realią tikrovę, kai kurie istorikai Raudonosios armijos durtuvų pagalba 1918–1919 m. atneštą sovietų valdžią ir toliau demagogiškai aiškino „socialistinės revoliucijos“ ir net „pilietinio karo“ vyksmu Lietuvoje, lietuvių tautos ir jos kariuomenės pasipriešinimą pavergėjams bolševikams – kontrevoliucija²⁴, o Vakarų valstybių Lietuvai parduodamus ginklus, amuniciją, aprangą, keliolikos atvykusių instruktorių patarimus kariuomenės vadovybei – tų šalių vykdoma „intervencija“ ir pan.²⁵.

Suprantama, kad tokiais šių autorių teiginiais maža kas patikėjo. Jų darbai visuomenėje pagarbos nesusilaukė.

Daugelyje pokario istorikų darbų rašyta ir apie 1920 m. liepos 12 d. sudarytą Lietuvos–Sovietų Rusijos sutartį, kuria remiantis, Lietuvai buvo pripažintas Vilnius ir Vilniaus kraštas. J. Žiugžda, analizuodamas šios sutarties pasirašymo priežastis, ypač akcentavo Lietuvos liaudies masių reikalavimus minėtą sutartį pasirašyti²⁶. J. Jurginis, aptardamas tuometinius Lietuvos ir Sovietų Rusijos santykius, savo darbe siekė parodyti Lietuvos valdančiųjų sluoksnių „reakcinę poziciją“ šios sutarties atžvilgiu²⁷. K. Navickas įrodinėjo, kaip Vakarų valstybių vadovai siekė sutrukdyti Lietuvos vyriausybei minėtą taikos sutartį su Sovietų Rusija pasirašyti²⁸. R. Žepkaitė, pasiremddama archyvine medžiaga, visų pirma Lietuvos respublikos užsienio reikalų ministerijos dokumentais bei kitais šaltiniais, savo darbe²⁹ aptarė Sovietų Rusijos poziciją Vilniaus klausimu, nušvietė pačią derybų eigą, įvertindama Vilniaus miesto ir viso Vilniaus krašto grąžinimo Lietuvai reikšmę. Pažymint teigiamas šio darbo puses, visgi tenka konstatuoti, jog jo autorė atskirais atvejais neišvengė vienpusiškų vertinimų tuometinės Lietuvos vyriausybės atžvilgiu.

Sovietiniu laikotarpiu kovų su bermontininkais problema didesnio tyrinėtojų dėmesio nesusilaukė. Apie bermontininkų avantiūrą trumpai teužsiminta Lietuvos TSR istorijos III tome³⁰. Nors 1919 m. vasarą bermontininkams įsiveržus į Lietuvą, neskaitlinga pastarosios kariuomenė dar tebekovojo su kitu stipriu priešu – bolševikais – prie Dauguvos upės krantų ir veikti dviem frontais jėgų neturėjo, autorius, neradęs reikalo objektyviai apibūdinti tuometinę realią padėtį krašte, leido sau vien apkaltinti „Lietuvos buržuazinę valdžią“, kuri, atseit, tik „plačiųjų visuomenės sluoksnių spaudžiama..., ir, gelbėdama savo padėtį (?), ėmėsi karinių veiksmų prieš bermontininkus...“³¹.

Pokario istorikai iš savo akiračio neišleido ir Lietuvos–Lenkijos santykių problemos. J. Žiugžda³², J. Jurginis³³, K. Navickas³⁴ ir kiti, marksistiškai vertindami atskirus to laikotarpio įvykius bei faktus, savo darbuose siekė parodyti jų ryšį su antisovietine Vakarų valstybių politika ir visų pirma atskleisti Sovietų Sąjungos poziciją tiek Vilniaus, tiek ir apskritai Lietuvos atžvilgiu. Istorikė R. Žepkaitė, pasiremmdama archyvine medžiaga, dokumentų rinkiniais, periodine spauda bei kitų autorių tyrinėjimais, savo monografijoje³⁵ stengiasi paaikškinti, kodėl Lietuvos vadovybė neįstengė nustatyti normalių santykių su Lenkija, parodyti kokia vieta tuose santykiuose teko Vilniaus politinės priklausomybės klausimui ir kokį vaidmenį tų santykių raidoje vaidino didžiosios Vakarų valstybės. G. Kilikevičienės straipsnyje³⁶ apžvelgta 1920 m. rudenį Kalvarijoje bei Suvalkuose vykusią Lietuvos ir Lenkijos derybų eiga bei pasekmės.

Prieš propaganda persunktą sovietinę istoriografiją, paremtą marksistinė-leninine metodologija ir štampuotas jos tezes, itin kritiškai pasisakė po Antrojo pasaulinio karo išėivijoje atsidūrę lietuvių istorikai. Z. Ivinskis, aptardamas archyvine medžiaga ir gausiais atsiminimais paremtą B. Vaitkevičiaus stambų darbą, išleistą „Spalio mėnesio“ 50-ties metų jubiliejui paminėti, pažymėjo, jog jame tekalbama tik apie „s u v e r e n i n ė Tarybų Lietuvą“, o pagrindine laikinosios sovietų valdžios Lietuvoje žlugimo priežastimi autorius telaikąs vadinamąsias „intervencijas“³⁷. Pasak Z. Ivinskio, „daugybė šaltinių parodo, jog komunistinė V. Mickevičiaus-Kapsuko vyriausybė nebuvo pasekmė „revoliucinio“ judėjimo Lietuvoje, bet ji buvo Lenino partijos parėdymu įsodinta“³⁸.

Buvęs Lietuvos kariuomenės atsargos mjr. P. Gudelis, gyvas 1918–1919 m. įvykių Lietuvoje liudininkas, kritiškai ištyręs pačius bolševikų rašytinius šaltinius, juos lygindamas su realiais faktais, taip pat susipažinęs ir su kitų autorių darbais, darydamas kritines logiškas išvadas, patvirtino teiginį, jog „bolševikai Lietuvoje tada n e b u v o g i l i a i į l e i d ė š a k n ū“³⁹. P. Gudelio darbas įtikinamai įrodo, jog lietuvių tauta ne tik įstengė pati apsiginti nuo savo tautinio valstybingumo priešų, bet ir rado savyje jėgų sėkmingai atkurti nepriklausomą Lietuvą.

Uždavinio įvertinti Lietuvos kariuomenės vaidmenį Nepriklausomybės kovų metu, apibūdinti karo veiksmų pobūdį, eigą ir nusakyti jų reikšmę bei pasekmes, ėmėsi visų pirma išėivijoje atsidūrę karo istorikai. Vienas iš pirmųjų, siekusių tikslo parengti vientisą tas kovas aprašantį darbą, buvo betarpiškas jų dalyvis plk. ltn. K. Ališauskas, jau tarpukario laikotarpiu aktyviai dalyvavęs karinėje spaudoje. Jo 1972 m. pasirodžiusiame darbe⁴⁰ aprašomos 1919 m. vykusios Lietuvos kariuomenės kovos su bolševikais bei bermontininkais. Šis darbas parengtas pasiremiant iš dalies jau anksčiau skelbta medžiaga, papildžius ją literatūra užsienio kalbomis bei atskirų

asmenų atsiminimais. Pažymint jo neabejotiną istorinę vertę, tenka pripažinti, jog jame visgi mažokai paliestas anuometinis politinis ir visuomeninis krašto gyvenimas, o neturėjimas galimybių pasiremti archyvine medžiaga neleido autoriui argumentuočiau apžvelgti atskirus kovų epizodus, štabų veiklą bei pateikti gilesnius vertinimus. Pažymėtina, jog K. Ališauskas buvo ir daugelio straipsnių Bostone, JAV, leidžiamajoje Lietuviškojoje enciklopedijoje⁴¹ bei karinėje spaudoje autorius.

K. Ališausko pradėtą kovų dėl Lietuvos nepriklausomybės tematiką pratęsė dr. A. Rukša, 1981–1982 m. Klivlende, JAV, išleidęs du tomus apie kovas su lenkais⁴². Dr. A. Rukšos darbe panaudota didelė tiek jo paties, tiek JAV Lietuvių Veteranų Sąjungos „Ramovė“ sudarytosios, gen. M. Rėklaičio vadovaujamos, šiam veikalui leisti komisijos iniciatyva bei pastangomis sukaupta medžiaga. Minėtosios komisijos padedamas, autorius per VFR Valstybinę Augsburgio biblioteką iš Lietuvos ir jos kaimyninių šalių bibliotekų sugebėjo išgauti gana daug kovas su lenkais liečiančios literatūros. Darbe taip pat pasiremta daugelio kovų dėl Lietuvos nepriklausomybės dalyvių papildomomis žiniomis. Kartu tenka pažymėti, jog neretai, remdamasis kitų šalių, ypač lenkų, šaltiniais, autorius pernelyg pasiduoda jų įtakai. O archyvinės medžiagos stoka neleido jam išsigilinti į daugelio svarbių klausimų esmę. Tačiau apskritai A. Rukšos darbas yra rimtas indėlis į Nepriklausomybės kovų istorijos pagrindinių klausimų nušvietimą ir nusipelno teigiamo vertinimo.

Apie Lietuvos karą su Sovietų Rusija, bermontininkų avantiūros likvidavimą bei karinį konfliktą su Lenkija vertingų žinių randame ir Pr. Čepėno 1986 m. Čikagoje išleistos „Naujųjų laikų Lietuvos istorijos“ antrame tome⁴³.

Lietuvai susigražinus nepriklausomybę, domėjimasis karo istorijos klausimais, tame tarpe ir 1918–1920 m. įvykiais Lietuvoje, pastebimai didėja. Č. Laurinavičius, remdamasis archyvine medžiaga bei kitais šaltiniais, naujai pažvelgė į Lietuvos – Sovietų Rusijos santykius ir 1992 m. išleido darbą apie 1920 m. liepos 12 d. tarp šių šalių sudarytą taikos sutartį⁴⁴. Vertingų minčių apie Lietuvos ir Latvijos santykius mūsų nagrinėjamu laikotarpiu ir kovas su bermontininkais randame Z. Butkaus monografijoje^{44a}. G. Surgailis 1998 m. paskelbė straipsnį apie lenkų mėginimą įvykdyti valstybės perversmą Lietuvoje 1919 metais ir jo likvidavimą⁴⁵. Keletas apžvalginio pobūdžio publikacijų apie Nepriklausomybės kovas pasirodė ir 1992 m. atkurtame Krašto apsaugos ministerijos leidinyje „Karo archyvas“.

Čia pateikiamos knygos autorius 1998 m. išleistoje knygoje⁴⁶, rašydamas apie kariuomenės dalių bei karinių įstaigų kūrimąsi aptariamuoju laikotarpiu, trumpai apibūdino ir jų dalyvavimą Nepriklausomybės kovose.

Tokia yra trumpai apžvelgta knygoje nagrinėjamos problemos istoriografija.

Š a l t i n i ū a p ž v a l g a. Nagrinėjamos temos šaltiniai skirstomi į dvi pagrindines grupes: 1) archyvinė medžiaga; 2) atsiminimai ir spauda.

Lietuvos Respublikos aukščiausiosios vadovybės rūpinimasis krašto ginkluotosiomis pajėgomis bei Nepriklausomybės kovų eiga atsispindi Steigiamojo Seimo posėdžių protokoluose⁴⁷ bei „Laikinosios Vyriausybės žiniose“. Tačiau gausiausia ir vertingiausia dokumentinė medžiaga apie Nepriklausomybės kovas yra Lietuvos centriniam valstybės archyve (toliau – LCVA).

Visų pirma paminėtini tuometinių Lietuvos vyriausybių posėdžių protokolai (f. 923), iš kurių matyti to laikotarpio Ministrų kabinetų rūpinimasis santykių su kaimyninėmis šalimis gerinimu, diplomatinė veikla ginčytiniams klausimams tarp jų taikiu būdu sureguliuoti bei panaudotos priemonės krašto gynybai stiprinti.

Minėtame archyve išstudijuoti itin reikšmingi aptariamojo laikotarpio krašto apsaugos ministro bei vyr. kariuomenės vado įsakymai. Iš jų turinio matyti, kaip Nepriklausomybės kovų prieš bolševikus, bermontininkus bei lenkus metu buvo sudaromi atskiri frontai, perdislokuojamos karinės dalys, siunčiami pastiprinimai, skiriami, atleidžiami ar perkeliami kitoms vadovaujančioms pareigoms karininkai, aprūpinama reikiama ginkluote, amunicija ir kt.

Ypač svarbūs ir informatyvūs yra kariuomenės generalinio štabo (f. 929) ir jo skyrių bei dalių dokumentai. Tai įvairaus turinio įsakymai, iš pulkų, brigadų, divizijų ar kitų dalinių surinkta įvairi medžiaga, telefonogramos, pranešimai, schemas, susirašinėjimas su štabo skyriais, kariuomenės dalimis bei įstaigomis, ataskaitos, statistinės žinios, paties štabo bei atskirų karinių dalių dienynai, reliacijos ir kt. Tuo atveju, kai sukaupta dokumentinė medžiaga dubliavosi štabe bei kuriame nors dalinyje, ją panaudojant prioritetas buvo skirtas kariuomenės štabo fonde esantiems šaltiniams.

Archyve smulkiai susipažinta su visų pėstininkų karinių dalių – I pėst. DLK Gedimino (f. 513), II pėst. DLK Algirdo (f. 514), III pėst. DLK Vytauto (f. 516), IV pėst. LK Mindaugo (f. 517), V pėst. DLK Kęstučio (f. 518), VI pėst. Pilėnų kunig. Margio (f. 519), VII pėst. Žemaičių kunig. Butegeidžio (f. 520), VIII pėst. Kauno kunig. Vaidoto (f. 521), IX pėst. Lietuvos kunig. Vytenio (f. 522), X pėst. Marijampolės (f. 1322), XI pėst. Vilniaus (f. 1313), XII pėst. Kauno (f. 1331), I pėst. Savanorių (f. 1325) ir I pasienio (f. 764) pulkų bei atsargos batalionų (f. 858), baltgudžių karinių dalių (f. 908), taip pat I (f. 509), II (f. 510), III (f. 511) ir IV (f. 1359) pėstininkų divizijų veikla bei indėliu Nepriklausomybės kovų metu. Iš šių dalių karinę veiklą apibūdinančių dokumentų visų pirma paminėtini vadų ar viršininkų įsakymai, įvairūs pranešimai, raportai, telefonogramos, štabų dienynai, reliacijos ir kt.

Darbe panaudota daugelio miestų ir apskričių karo komendantūrų ir jų kuopų, dalyvavusių pagrindinių ginkluotųjų pajėgų sudėtyje ar atskirais atvejais savarankiškai veikusių karo veiksmų zonoje, dokumentinė medžiaga. Ji padėjo geriau suprasti kovų eigą įvairiose Lietuvos vietose, o neretai ir vietinių gyventojų nuotaikas bei teikiamą paramą jų metu.

Nepriklausomybės kovų metu aktyviai dalyvavo ir kitų kariuomenės ginklų rūšių – artilerijos, kavalerijos, aviacijos bei karo technikos dalys. Jų veiklą apibūdinanti dokumentinė medžiaga čia pateikiama darbe taip pat rado atgarsį. O iš viso šioje monografijoje pasiremta beveik 60-yje minėto archyvo fondų saugomais dokumentais. Šią medžiagą papildė Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos bei Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos rankraščių skyriuose esantys šaltiniai.

Geriau išsiginčinti į nagrinėjamą temą padėjo memuarinė literatūra. Pirmieji atsiminimų apie laisvės kovas straipsniai pasirodė laikraščiuose „Kariškių žodis“ (nuo 1919 m.), „Šešėliai“, „Atspindžiai“, „Karys“ (nuo 1920 m.) ir kt. Daugelis jų buvo nedidelės apimties bei menkos mokslinės vertės. Dažniausiai tai buvo to ar kito asmens dalyvavimo kokiame nors susirėmime su priešu aprašymai. Stambesnės ir

brandesnės publikacijos pasirodė literatūros skyriui pradėjus leisti tokius svarbius leidinius, kaip karo mokslų žurnalą „Mūsų žinynas“ (nuo 1921 m.), karo istorijos žurnalą „Karo archyvas“ (nuo 1925 m.), „Kardas“ (nuo 1925 m.), „Kariūnas“ (nuo 1932 m.) ir kt. Tokių publikacijų ypač pagausėjo minint pirmąjį, o po to ir antrąjį Nepriklausomos Lietuvos dešimtmečius.

Iš reikšmingesnių darbų visų pirma reikia paminėti 1929 m. pasirodžiusią St. Butkaus redaguotą Lietuvos kariuomenės kūrėjų – savanorių – knygą „Savanoris 1918–1920“⁴⁸. Joje patalpinta daugelio karių atsiminimai apie tuo metu vykusias sunkias kovas dėl krašto nepriklausomybės.

1934 m. išleista kovų su bermontininkais metu buvusio Šiaulių miesto ir apskrities karo komendanto A. Bironto atsiminimų knyga „Bermontininkams Lietuvą užpuolus“⁴⁹. Tuo metu didelė Lietuvos gyventojų dalis apie bermontininkus nežinojo tik tiek, jog jie buvę Lietuvos priešai ir, ties Radviliškiu sumušti, grįžo atgal į Vokietiją. A. Birontas savo knygoje ir aiškina, kas tokie buvo tie bermontininkai, iš kur jie atsirado, kokie jų buvo tikslai Lietuvoje ir išryškina kraštui grėsusią didelį pavojų, galėjusį pasibaigti nepriklausomybės praradimu.

Reikšmingi yra vokiečių gen. mjr. D. Šrioderio atsiminimai⁵⁰ apie saksų savanorių dalis Lietuvoje 1919 m. ir jų paramą besikuriančiai mūsų kariuomenei kovų su bolševikais pradžioje. Pažymėtina, jog autorius juose daugeliu atvejų pernelyg išpučia tiek saksų savanorių, tiek ir savo paties nuopelnus, tačiau jo darbe randame ir vertingų žinių apie tuometinę padėtį Lietuvoje.

1938 m. pasirodė buvusio Santarvininkų komisijos Baltijos kraštuose pirmininko gen. A. Niesselio memuarai⁵¹ apie vokiečių išsikraustymą iš Baltijos kraštų 1919 m. Nepaisant to, jog jų autorius ne visuomet buvo objektyvus Lietuvos vyriausybės ir jos karinės vadovybės atžvilgiu, spręsdamas bermontininkų išsikraustymo iš Lietuvos problemą, neretai pastariesiems nuolaidžiavo, tačiau, matydamas lietuvių tautos ir jos kariuomenės tvirtą pasiryžimą išsaugoti savo nepriklausomybę, atkakliai reikė sąjungininkų valią vokiečiams, reikalavo iš jų gerbti Lietuvos laisvę ir nustatytu laiku iš jos išvykti.

Itin vertingi yra atsargos plk. J. Petruičio, nuo pradžios iki pabaigos aktyviai dalyvavusio Nepriklausomybės kovose, atsiminimai. Jų pirmasis tomas apie kovas su bolševikais ir bermontininkais pasirodė 1934 m., o antrasis – apie kovas su lenkais – 1937 m.⁵². Pats visą laiką dalyvavęs pirmosiose kovotojų eilėse, autorius turėjo progos be jokių tarpininkų matyti mūsų jaunosios kariuomenės pirmuosius žingsnius, jos pasisekimus ir nesėkmes. Pažymėtina, jog pirmame atsiminimų tome piešiamieji buvusių kovų vaizdai kartais atrodo lyg atitrūkę nuo besikuriančio nepriklausomo gyvenimo fono, kuriame visi tie aprašomieji įvykiai iš tikrųjų vyko. Tuo tarpu antrame tome, rašydamas apie 1920 m. kovas su lenkais, autorius jau pateikia bendrą foną ir apibūdina svarbiausias karines operacijas, nesigailėdamas kritikos ir aukščiausiai karinei vadovybei už jos padarytas klaidas kovų su lenkais frontuose. J. Petruičio atsiminimai yra vertingas indėlis į karo istoriją.

1937 m. pasirodė ir žymaus švietėjo, aktyvaus Nepriklausomybės kovų dalyvio mjr. P. Rusecko sudarytas ir redaguotas rinkinys „Savanorių žygiai“⁵³, skirtas Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos įkūrimo 10-čiui (1927 01 08) paminėti. Iš esmės šiuo dvitomiu rinkiniu buvo siekiama ateinančioms kartoms realiai

atspindėti savanorių žygių raidą ir įamžinti žuvusiuosius už Lietuvos nepriklausomybę. Rinkinyje randama daug didelės drąsos, pasiryžimo, tikro karžygiškumo paveikslų, sumaniai, apgalvotai ir gerai įvykdytų žygių aprašymus, o šalia jų ir kuklių pasakojimų, kaip savanoriai sąžiningai vykdė jiems patikėtas pareigas.

Užsitęsus sovietinei okupacijai ir nematant perspektyvos pačioje Lietuvoje parengti ir išleisti veikalus apie Nepriklausomybės kovas, kaip jau minėjome, šio darbo ėmėsi išeivijoje atsidūrę mūsų tautiečiai. Be anksčiau minėtų K. Ališausko, dr. A. Rukšos ir Pr. Čepėno darbų ėmė rodytis ir memuariniai leidiniai. Vienas iš pirmųjų 1959 m. Čikagoje, JAV, savo atsiminimų knygą paskelbė Nepriklausomybės kovų laikotarpiu kuri laiką dirbęs krašto apsaugos ministru ir Vyr. kariuomenės vadu plk. K. Žukas⁵⁴. Pateikęs atsiminimų pluoštą apie tuometines nuotaikas Lietuvos visuomenėje bei kariuomenėje, jis bene daugiausia apsisistojo apie santykius su lenkais ir vykusias su jais kovas. Savo atsiminimų knygoje plk. K. Žukas apkaltino tuometinį armijos vadą plk. ltn. K. Ladygą nesugebėjimu vadovauti ir nugalėti lenkus, II pėst. divizijos vadą plk. V. Grigaliūną-Glovackį, V pėst. pulko vadą kpt. K. Škirpą, VI pėst. pulko vadą plk. ltn. J. Butkų bei kitų pulkų vadus už tariamą įsakymų nevykdymą, tačiau neprisiėmė sau, kaip buvusiam krašto apsaugos ministrui ir Vyr. kariuomenės vadui, nė menkiausios kaltės dėl patirtų nesėkmių Seinų–Augustavo ir kitose karinėse operacijose.

Atsakydamas į jo adresu pareikštus plk. K. Žuko kaltinimus dėl vietinių kovos padalinių vadų kaltės už blogą jų vadovavimą kariuomenei ir už nepasisekimus Seinų bare, plk. K. Škirpa, aptariamuoju laikotarpiu vadovavęs V pėst. LDK Kęstučio pulkui, 1971 m. keliuose Bruklina, JAV, leidžiamo žurnalo „Karys“ numeriuose paskelbė savo atsiminimus ir minėtų įvykių vertinimus⁵⁵. Juose plk. K. Škirpa, pateikdamas daugybę konkrečios faktinės medžiagos, įrodinėja, jog plk. K. Žukas, iškraipydamas praeities faktus, net supainiodamas datas bei pačius ano laikotarpio kovos įvykius, savo knygoje prirašęs nebūtų, tiesiog „pasakiškų dalykų“⁵⁶. Pasak plk. K. Škirpos, tuo metu, kai žymus karo istorijos tyrinėtojas plk. ltn. K. Ališauskas viename iš savo straipsnių buvo pažymėjęs, jog V pėst. pulkas jam „pavestas pareigas atliko su kaupu“, buvęs ano meto Vyr. kariuomenės vadas plk. K. Žukas, praėjus nuo to laiko beveik 40 metų, vis dar to nematęs ir užsispyrusiai niekinęs V pėst. pulką ir jo vadą⁵⁷.

Įdomius ir vertingus atsiminimus apie lietuvių–lenkų santykius ir kovas dėl Vilniaus parašė didis mūsų krašto patriotas, visuomenės veikėjas ir mokslininkas Myk. Biržiška⁵⁸. Pirmoji šių atsiminimų dalis Londone buvo išleista 1960 m., o antroji – 1962 m. Ilgą laiką gyvenęs Vilniuje ir dirbęs didelį lietuviybės darbą, jis buvo visų didžiųjų politinių įvykių verpete, aktyviai juose dalyvavo, matė lenkų darytas skriaudas viso Vilniaus krašto lietuviams bei jų siekius visos Lietuvos atžvilgiu ir visa tai vaizdžiai ir įtikinamai parodė savo atsiminimų knygose.

Apie Lietuvos konfliktą su Lenkija dėl Vilniaus ir Suvalkų žemių, želigovskininkų avantiūrą ir jos likvidavimą atsiminimais dalijosi jau ne kartą minėtas K. Ališauskas⁵⁹, A. Budreckis⁶⁰, dr. K. Graužinis⁶¹ ir kt.

1983 m. P. Gudelis Čikagoje išleido Joniškėlio apskrities partizanų atsiminimus⁶². Šiame leidinyje pateikta daug įdomios ir vertingos medžiagos apie

aktyvią ir gerai organizuotą partizanų veiklą minėtoje apskrityje ir už jos ribų laisvės kovų metu ir jų indėlį padedant įtvirtinti nepriklausomybę Lietuvoje.

Reikia pažymėti, jog karinė ir kt. spauda buvo labai vertingas šaltinis, padėjęs išsiginčyti į nagrinėjamą temą. Be tarpukario Lietuvos gausios karinės spaudos itin teigiamai vertintina ir išsivijoję ėjusi spauda. Šiuo atžvilgiu išskirtinas nuo 1950 m. Bruklino, JAV, ilgą laiką leistas žurnalas „Karys“, nuo 1991 m. ir Lietuvoje atgaivintas mėnesinis žurnalas tokiu pat pavadinimu, o porą metų anksčiau (1989 m.) Lietuvoje atkurtas istorinis tautinės minties žurnalas „Kardas“. Nors spaudoje esamos publikacijos dažniausiai ir labai trumpos, fragmentinės, apibūdina tik vieną ar kitą epizodą, atskirą veikusių asmenį ir pan., tačiau jos, kaip taisyklė, pagyvina „sausoką“ dokumentinę medžiagą, padeda ją geriau suprasti, įsijausti į tuometinę situaciją ir įgalina daryti atitinkamus apibendrinimus.

Rengiant knygą spaudai, susidurta su kai kuriais sunkumais. Padėti komplikavo ta aplinkybė, jog dėl anuo metu pulkuose, divizijose ir net kariuomenės štabe buvusios netobulos raštvedybos atskirais atvejais, rašant apie karių skyrimus, atleidimus ar perkėlimus įvairioms pareigoms, nepavyko nustatyti kai kurių asmenų inicialų. Prie apsunkinančių sąlygų priskirtina ir ta, jog Lietuvos kariuomenės vadovybė neturėjo gerų ir tikslių žemėlapių ir buvo priversta naudotis ikikariniais Rusijos armijos dokumentais, kuriuose buvo daugybė netikslumų, vietovių pavadinimų iškraipymų ir net pakeitimų. Nepilnai buvo išspręstas šis klausimas ir 1923 m. išleidus statistinių duomenų leidinį „Lietuvos apgyventos vietos“⁶³. Deja, ir šiaandien mes dar neturime smulkių ir tikslių žemėlapių. Ne paslaptis, jog dėl sovietiniais metais vykdytų administracinių pertvarkymų bei vienkiemių nukėlimo daugelio anuo metu buvusių vietovių išvis neliko.

Autorius nuoširdžiai dėkoja Lietuvos centrinio valstybės archyvo, Vilniaus universiteto, Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo ir Lietuvos mokslų akademijos bibliotekų darbuotojams, sudariusiems galimybę susipažinti su jų fonduose saugoma medžiaga, recenzentams doc. dr. Algiui Kasperavičiui ir doc. dr. Sauliui Kaubriui už vertingas pastabas bei pasiūlymus, o ypač Krašto apsaugos ministerijos bei Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos vadovybei už finansinę bei moralinę paramą, atsakingajam redaktoriui dr. Gintautui Surgailiui, taip pat visiems, prisidėjusiems prie šio darbo rengimo spaudai.

- ¹ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, V., 1998.
- ² J. Urbšys, Pirmosios mūsų kariuomenės operacijos (schematinė mūsų kariuomenės kovos veiksmų apžvalga iš laikotarpio 1919 m. vasario mėn. 1 d. – balandžio mėn. 30 d.), *Mūsų žinynas*, t. 1, Nr. 2, K., 1921, p. 87–95; Panevėžio operacija (1919 m. gegužės mėn. 17–23 d.), ten pat, Nr. 3, p. 92–105; Dar iš Panevėžio bataliono veikimo 1919 metais (Bolševikų fronte nuo birželio 1 d. ligi liepos 6 d.), *Mūsų žinynas*, t. 8, K., 1925, p. 482–496.
- ³ Vyt. Steponaitis, Paskutinės operacijos bolševikų fronte, *Mūsų žinynas*, t. 1, Nr. 3, K., 1921, p. 106–125; Epizodas iš Panevėžio operacijos 1919 m., *Mūsų žinynas*, t. 8, Nr. 23, K., 1925, p. 285–286.
- ⁴ S. Žukaitis, Panevėžio atvadavimas iš bolševikų 1919 m., *Karo archyvas*, t. 5, K., 1929, p. 198–222.
- ⁵ J. Vidugiris, Kupiškio operacija 1919 m. gegužės 26–31 d., *Karo archyvas*, t. 6, K., 1935, p. 78–95.
- ⁶ K. Ališauskas, Pirmieji Nepriklausomybės kovų žygiai, *Karys*, K., 1939, Nr. 36, p. 1049–1051.
- ⁷ A. Vasiliauskas, Žaslių–Daugų operacija. 1919 m. balandžio 2–8 d., *Karo archyvas*, t. 12, K., 1940, p. 183–211.
- ⁸ Kpt. Vyt. Steponaitis, Bermontininkai Lietuvoje (Medžiaga istorijai), *Mūsų žinynas*, t. 1, K., 1921, Nr. 1, p. 76–98; Nr. 2, p. 50–77.
- ⁹ J. Urbšys, Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorijai, *Mūsų žinynas*, t. 19, K., 1930, p. 257–272; t. 21, K., 1931, p. 265–294.
- ¹⁰ J. Rainys, *POW (Polska organizacja wojskowa) Lietuvoje*, K., 1936.
- ¹¹ M. Šalčius, *Lenkų sąmokslas Lietuvoje*, Čikaga, 1921.
- ¹² Vyr. ltn. Tarasovas, Marijampolės grupės operacijos (1919–1920 m.), *Karo archyvas*, t. 3, K., 1926, p. 225–257.
- ¹³ B. Valigora, Kaip gen. Želigovskis užėmė Vilnių, *Mūsų žinynas*, t. 21, K., 1931, p. 321–356.
- ¹⁴ M. Michnievič-Hetman, Vilniaus kavalerijos brigados reidas Kėdainių kryptimi, *Mūsų žinynas*, t. 10, K., 1926, p. 48–58.
- ¹⁵ J. Smolenski, *Walki Polsko-Litewskie na Suwałszczyźnie we wrzesniu 1920 r.*, Warszawa, 1938.
- ¹⁶ Ten pat, p. 10.
- ¹⁷ P. Lossowski, *Stosunki polsko-litewskie w latach 1918–1920*, Warszawa, 1966.
- ¹⁸ A. M. Андреев, *Борьба литовского народа за Советскую власть (1918–1919 гг.)*, Москва, 1954.
- ¹⁹ *Вопросы истории*, Москва, 1955, № 8, с. 168–171.
- ²⁰ *Revoliucinis judėjimas Lietuvoje*, sud. R. Šarmaitis, V., 1957; *Proletarinė revoliucija Lietuvoje*, red. B. Vaitkevičius, V., 1960.
- ²¹ *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 3, vyr. red. J. Žiugžda, V., 1958; *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai* (toliau – LIS), t. 4, red. J. Žiugžda, V., 1961; *Борьба за советскую власть в Литве в 1918–1920 гг.*, Вильнюс, 1967.
- ²² B. Vaitkevičius, *Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918–1919 metais*, V., 1967; K. Навицкас, *Литва и Антанта*, Вильнюс, 1970.
- ²³ *Lietuvos TSR istorija*, t. 3, vyr. red. J. Žiugžda, V., 1965; *Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža*, t. 1, ats. red. R. Šarmaitis, V., 1971.
- ²⁴ B. Vaitkevičius, *Socialistinė revoliucija Lietuvoje...*
- ²⁵ R. Šarmaitis, *Amerikos – Anglijos imperialistų intervencija Lietuvoje 1918–1920*, V., 1955; D. Fainhauzas, Lietuvos liaudies kova prieš amerikinius-angliškuosius interventus 1918–1919 metais, *Vilniaus valstybinio universiteto mokslo darbai*, t. 4, V., 1954, p. 84–109; K. Навицкас, *Литва и Антанта*, Вильнюс, 1970.
- ²⁶ J. Žiugžda, Lietuvos darbo žmonių kova prieš imperialistų siekimus paversti Lietuvą antitarybinu placdarmu, *Lietuvos TSR istorija*, t. 3, V., 1965, p. 316–320.
- ²⁷ J. Jurginis, *Lietuvos TSR Mokslų akademijos žinynas*, t. 6, V., 1950.
- ²⁸ K. Navickas, *Lietuvių tauta broliškoje Tarybų Sąjungos tautų šeimoje*, V., 1958; *Lenininės nacionalinės politikos istorinė reikšmė lietuvių tautai*, V., 1960.
- ²⁹ R. Žepkaitė, Lietuvos – Tarybų Rusijos taikos sutartis ir Vilniaus klausimas, *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, Serija A*, t. 2 (15), V., 1963, p. 107–120.
- ³⁰ *Lietuvos TSR istorija*, t. 3, V., 1965, p. 100–104.
- ³¹ Ten pat, p. 103.
- ³² J. Žiugžda, *Lietuvių ir rusų tautų santykiai istorinio vystymosi eigoje*, K., 1964; *Amerikos ir Anglijos imperialistai – pikčiausi lietuvių tautos priešai*, V., 1951.
- ³³ J. Jurginis, Antantės imperialistų ir lietuviškosios buržuazijos ryšiai, atplėšiant Vilnių nuo Lietuvos, *Lietuvos TSR Mokslų akademijos žinynas*, t. 6, V., 1950.

- ³⁴ K. Navickas, *Lenininės nacionalinės politikos istorinė reikšmė lietuvių tautai*, V., 1960; *TSRS vaidmuo, ginant Lietuvą nuo imperialistinės agresijos 1920–1940 metais*, V., 1966.
- ³⁵ R. Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje*, V., 1980.
- ³⁶ G. Kilikevičienė, Lietuvos ir Lenkijos derybos Kalvarijose ir Suvalkuose 1920 m., *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, Serija A*, t. 4 (61), V., 1977.
- ³⁷ Ats. mjr. P. Gudelis, *Bolševikų valdžios atsiradimas Lietuvoje 1918–1919 metais jų pačių dokumentų šviesoje su prof. dr. Z. Ivinskio įvadu*, Londonas, 1972, p. 14.
- ³⁸ Ten pat, p. 15.
- ³⁹ Ten pat.
- ⁴⁰ K. Ališauskas, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės 1918–1920*, t. 1, Čikaga, 1972.
- ⁴¹ K. Ališauskas, *Nepriklausomybės karas*, *Lietuvių Enciklopedija* (toliau – LE), t. 15, Bostonas, 1968, p. 94–104.
- ⁴² Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2–3, Klivlend, 1981–1982.
- ⁴³ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, Čikaga, 1986.
- ⁴⁴ Č. Laurinavičius, *Lietuvos – Sovietų Rusijos taikos sutartis*, V., 1992.
- ^{44a} Z. Butkus, *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais*, V., 1993.
- ⁴⁵ G. Surgailis, *Lenkų mėginimas įvykdyti valstybės perversmą Lietuvoje 1919 metais*, *Karo archyvas*, t. 15, K., 1998, p. 106–116.
- ⁴⁶ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, V., 1998.
- ⁴⁷ *Steigiamojo Seimo 1920 m. posėdžių protokolai*, *Steigiamojo Seimo darbai* (toliau – SSD), Kaunas, Seimo Kanceliarija.
- ⁴⁸ *Savanoris 1918–1920*, red. St. Butkus, K., 1929.
- ⁴⁹ A. Birontas, *Bermontininkams Lietuvą užpuolus*, K., 1934.
- ⁵⁰ Gen. mjr. D. Schröder, *Die Sächsischen Freiwilligen-Truppen in Litauen 1919*, Dresden, 1933 (vertė kpt. P. Jakštas – Saksų savanorių dalys Lietuvoje 1919 m.), *Karo archyvas*, t. 6, K., 1935, p. 181–232).
- ⁵¹ Gen. A. Niesselis, *Vokiečių išsikraustymas iš Baltijos kraštų*, K., 1938.
- ⁵² Ats. plk. J. Petruitis, *Mūsų žygiai*, t. 1, K., 1934; t. 2, K., 1937.
- ⁵³ *Savanorių žygiai*, sud. P. Ruseckas, t. 1–2, K., 1937.
- ⁵⁴ K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, Čikaga, 1959.
- ⁵⁵ Gen. št. plk. K. Škirpa, 5 pėstininkų DLK Kęstučio pulko kovos ties Seiniais 1920 metais, *Karys*, Bruklinas, 1971, Nr. 3, p. 74–80; Nr. 4, p. 109–116; Nr. 5, p. 155–163; Nr. 6, p. 198–200; Nr. 7, p. 219–225; Nr. 8, p. 253–260.
- ⁵⁶ Ten pat, Nr. 3, p. 74.
- ⁵⁷ Ten pat, Nr. 8, p. 259–260.
- ⁵⁸ M. Biržiška, *Dėl mūsų sostinės*, d. 1, Londonas, 1960; d. 2, 1962.
- ⁵⁹ K. Ališauskas, *Dar kartą dėl Širvintų kautynių*, *Karys*, Bruklinas, 1966, Nr. 2; *Siekiant atsiimti Vilnių*, *Karys*, Bruklinas, 1966, Nr. 9; *Žvilgsnis į lietuvių – lenkų karą 1920 metais*, *Karys*, Bruklinas, 1970, Nr. 10; *Želigovskiada*, *Karys*, Bruklinas, 1971, Nr. 2; *Istorinės pastabos*, *Karys*, Bruklinas, 1974, Nr. 2.
- ⁶⁰ A. Budreckis, *Želigovskiada, 1920*, *Karys*, Bruklinas, 1960, Nr. 8, p. 234–243.
- ⁶¹ Dr. K. Graužinis, *Lietuvos konfliktas su Lenkija dėl Vilniaus ir Suvalkų žemių*, *Rytų Lietuva*, Čikaga, 1980, p. 447–484.
- ⁶² *Joniškėlio apskrities partizanų atsikinimai*, sud. P. Gudelis, Čikaga, 1983.
- ⁶³ *Lietuvos apgyventos vietos*, K., 1923.

I dalis

LIETUVOS KARAS SU SOVIETŲ RUSIJA

(1919 01 05–1920 01 05)

1. LIETUVIŲ PASTANGOS ATGAUTAI KRAŠTO NEPRIKLAUSOMYBEI ĮTVIRTINTI

Pirmasis pasaulinis karas atvėrė dideles galimybes politiniams pokyčiams okupantų vokiečių valdomoje Lietuvoje. 1916 m. kovo mėn. Berne įvykusioje lietuvių konferencijoje, dalyvaujant atstovams ir iš vokiečių okupuotos Lietuvos, pirmą kartą buvo iškeltas Lietuvos valstybės nepriklausomybės reikalavimas¹.

1917 m. vasario mėn. revoliucija Rusijoje suaktualino Lietuvos problemą. Tų metų pradžioje Petrograde sudarytoje Lietuvių tautos taryboje, susidedančioje iš visų politinių partijų atstovų, buvo nutarta, kad Lietuva yra etnografinis, kultūrinis, ekonominis bei politinis vienetas². Tų metų gegužės 27 d. – birželio 3 d. Petrograde vykusiame Lietuvių seime, vėliau Rusijos tautų kongrese Kijeve (1917 m. rugsėjo 8–16 d.) bei Lietuvių vyriausiosios tarybos atsišaukime į pasaulio valstybes ir tautas (1918 m. vasario 1 d.) buvo pareikštas lietuvių tautos noras sudaryti suverenią Lietuvos valstybę³.

1917 m. rugsėjo 18–22 d. vykusioje Vilniaus konferencijoje, išrinkusioje Lietuvos Tarybą, buvo užsibrėžta siekti nepriklausomos, demokratiškos, parlamento valdomos Lietuvos. Po sunkių išbandymų, ryžtingai ir savarankiškai veikdama, ši Taryba 1918 m. vasario 16 d. vienbalsiai priėmė ir paskelbė Lietuvos nepriklausomybės aktą⁴.

Tačiau Tarybai teko susidurti su griežta vokiečių karinės valdžios obstrukcija. Iki 1918 m. lapkričio 9 d. revoliucijos Vokietijoje ir jos pralaimėjimo kare Taryba vedė nelygią kovą dėl savarankiškos vyriausybės sudarymo. Lietuvos Valstybės Taryba, iki 1918 m. rudens su vokiečių okupacine valdžia tęsdama sunkią dvikovą dėl Lietuvos suvereniteto įtvirtinimo, tuo metu dar neturėjo jokių sąlygų krašto apsaugai kurti, nors iš rytų ir pietų sparčiai augo bolševikų ir lenkų karinio įsiveržimo grėsmė, o krašto viduje siautėjo ginkluotos banditų gaujos.

Vokietijos pralaimėjimas Vakaruose turėjo didelės reikšmės Lietuvai, nes tai turėjo pakeisti vokiečių karine galia paremtą jėgų pusiausvyrą Rytuose. Visus metus tokiomis sąlygomis Lietuva laviravo, siekdama savo nepriklausomybės, ir štai dabar ta jėgų pusiausvyra sutriko, nors tikslas dar nepasiektas. Nepaisant visų konfliktų tarp vokiečių ir lietuvių okupacijos metais, vokiečiai jiems buvo tarsi buferis prieš lenkus ir bolševikus. Tai apsaugai susilpnėjęs, Lietuvos Valstybės Taryba numatė net karinių konfliktų su kaimynais perspektyvą. Tuo būdu aktualėjo savo ginkluotųjų pajėgų kūrimo problema. Tačiau 1918 m. lapkričio 11 d. sudarytoji pirmoji laikinoji prof. A. Voldemaro vadovaujama vyriausybė, kurioje jos vadovas perėmė ir krašto apsaugos ministro pareigas, nepakankamai įvertino tuometinę grėsmingą padėtį Lietuvos kaimynystėje ir ginkluotosioms pajėgoms organizuoti pasirinko tokį kelią, kuris visiškai nesiderino su ano meto būkle. Pernelyg optimistiškai pasitikint būsimąja Europos taikos konferencija ir vokiečių kariuomenės galiomis laikinai apginti Lietuvą ir jos sostinę Vilnių, o per tą laiką neskubant suorganizuoti savas ginkluotąsias pajėgas, buvo prarasta daug brangaus laiko. Gyvenimas parodė, jog tokia vyriausybės pozicija buvo nevykusi ir Lietuvai labai brangiai kainavo.

Ir tik akivaizdžiai išryškėjus grėsmei Lietuvai iš rytų ir pietų, Krašto apsaugos ministerija 1918 m. lapkričio 23 d. išleido pirmąją įsakymą kariuomenei organizuoti⁵. Juo remiantis, buvo įsteigta krašto apsaugos Taryba, į kurią įėjo plk. S. Chaleckis, papulk. St. Nastopka ir papulk. V. Nagevičius. Plk. J. Kubilius buvo paskirtas Apsaugos ministerijos štabo viršininku, o plk. J. Galvydis-Bykauskas – steigiamo I pėst. pulko vadu⁶. Keletas karininkų buvo paskirti vadovauti steigiamiesiems ministerijos skyriams. 1918 m. gruodžio 12 d. štabas parengė kariuomenės organizavimo projektą, kuriame buvo numatyta organizuoti 25–30 tūkst. karių korpusą, kuri turėjo sudaryti viena lietuvių divizija ir viena baltgudžių brigada bei reikalinga kavalerija⁷. Pagal susitarimą lietuvių – baltgudžių kariuomenės santykis turėjo būti 2:1⁸. Dar gruodžio 1 d. Vilniuje buvo pradėtas formuoti I pėst. baltgudžių pulkas, kurio vadu paskirtas plk. M. Lavrentjevas⁹, o gruodžio 5 d. Kaune – plk. Pr. Liatuko vadovaujamas II pėst. pulkas¹⁰.

Kariuomenės kūrimo procesas paspartėjo, tačiau plataus užmojo negavo. Tam trukdė visa grupė priežasčių:

pirma, kariuomenę buvo numatyta organizuoti ne remiantis visuotine karo prievele, bet darant vyrų atranką. Į ją galėjo būti priimami tik vietos valdžios organų ar patikimų asmenų rekomenduoti vyrai. O tam reikėjo daug laiko;

antra, vokiečių civilinė valdžia neteikė Lietuvos vyriausybei dar 1918 m. lapkričio 24 d. pažadėtos pagalbos;

trečia, nebuvo tinkamai parinktos karinės vadovybės, reikiamų kontaktų ir pasitikėjimo tarp valdžios ir karininkijos;

ketvirta, tuo klausimu menkai buvo išvystyta propaganda oficialioje spaudoje ir, apskritai imant, labai stigo informacijos visuomenės sluoksniuose;

penkta, Vilniaus krašte, ypač Vilniaus mieste, dalis gyventojų buvo nutautėję, veikiami priešiškos agitacijos ir į Lietuvos kariuomenę stoti nenorėjo;

šešta, itin neigiamas veiksnys buvo pinigų ir ginklų stoka.

Taigi kuri laiką savanorių skaičius augo pamažu. Lietuvos laikinoji vyriausybė stovėjo tartum tuščiam lauke. Lietuvos kariuomenės organizavimas vyko labai sunkiomis vidaus ir tarptautinėmis sąlygomis. Kraštas buvo karo nuniokotas, viešpatavo chaosas, visuomenė susiskaldžiusi į grupes, noriai klausė įvairių revoliucingų agitatorių.

Būsimojoje kovoje dėl Lietuvos, kad ir kaip ten būtų, Valstybės Taryba galėjo remtis tik Vokietija. Vokiečių kariuomenei pralaimėjus vakaruose, Vokietijos vyriausybė, naujai įvertinusi savo poziciją Lietuvos atžvilgiu, nusprendė remti jos nepriklausomybę, į naujai iškilusią Lenkijos valstybę žiūrėdama kaip į antrąją Prancūziją ir nenorėdama, kad ji būtų didelė ir stipri¹¹.

1918 m. lapkričio 11 d. Kompjeno paskelbtų paliaubų tarp santarvininkų ir Vokietijos susitarime buvo numatyta, jog pastarosios kariuomenė kuriam laikui pasiliks Lietuvoje ir gins ją nuo bolševikų invazijos. Tačiau tuo metu nebuvo aišku, kokio dydžio paramą pralaimėjusi karą Vokietija gali suteikti susiduriančiai su didžiulėmis problemomis besikuriančiai Lietuvos valstybei. Pasibaigus Rytuose karo veiksmams, geriausi vokiečių daliniai buvo pasiųsti į Vakarų frontą. Likę čia 1918 m. pabaigoje kareiviai buvo žemos moralės, dalį jų buvo apėmusios revoliucinės nuotaikos. Dešimtajai armijai, kuri buvo okupavusi Lietuvą, vadovavo gen. E. von

Falkenhaynas, kuris savo karines pajėgas buvo išdėstęs Gomelio–Polocko linijoje. Šią liniją turėjo ginti tikrai vokiečių savanoriai. Tačiau šie, turėję perimti frontą gruodžio mėn., neatvyko, o vokiečių daliniai traukėsi, nepaisydami lietuvių ir Antantės protestų. Paskui vokiečius už kokių 15–20 kilometrų ėjo Raudonosios armijos daliniai. Praktiškai vokiečiai negalėjo atsispirti bolševikų puolimui. Jų dalinių karinis pajėgumas buvo nukritęs beveiki iki nulio ir, kai žadėtieji savanoriai gruodžio mėn. neatvyko, teliko tik atsitraukti.

Tuo metu priešiška Lietuvos savarankiškumui bolševikų bei lenkų veikla smarkiai aktyvėjo. Prof. A. Voldemaro vadovaujama Lietuvos vyriausybė, būdama izoliuota nuo krašto gyventojų (tebegaliojo okupantų leidimai važinėti geležinkeliais, peržengti sienas ir pan.), civilinės vokiečių valdžios ir karo meto įstatymų varžoma, nedaug tegalėjo ir tesugebėjo padaryti atkurdamą Lietuvos valstybę. Priešikų Lietuvos valstybingumui jėgų stiprėjimas krašto viduje rodė apskritai neilgai gyvavusio prof. A. Voldemaro ministrų kabineto silpnumą.

1918 m. gruodžio 14 d. vokiečių karinė vadovybė pradėjo evakuoti savo kariuomenę iš Vilniaus. Jos nutarimas evakuotis dėl pajėgių priešintis dalinių stokos tarp miestiečių sukėlė paniką ir smarkiai padidino Valstybės Tarybos nerimą bei rūpesčius. Vyriausybės vadovas prof. A. Voldemaras, finansų ministras M. Yčas gruodžio 20 d., o kitą dieną – ir Valstybės Tarybos Prezidiumo pirmininkas A. Smetona išvyko į Berlyną pretekstu išrūpinti paskolą Lietuvai ir prašyti Vokietijos karinės pagalbos. Ministro pirmininko pareigas laikinai perėmė vidaus reikalų ministras V. Stašinskas, o Valstybės Tarybos Prezidiumo pirmininko – St. Šilingas¹².

Darbas Apsaugos štabe pakriko ir sustojo. Gruodžio 22 d. krašto apsaugos viceministras gen. K. Kondratavičius pranešė karininkams, jog vyriausybė nutarė persikelti į Kauną, o Apsaugos štabas strateginiais sumetimais – į Gardiną. Jis leido armijos karininkams išvykti namo šv. Kalėdoms. Tie, kurie labai norėjo, vėliau galėjo atvykti į Gardiną, o kiti galėjo elgtis kaip norėjo. Žodžiu sakant, vietoj mobilizacijos buvo paskelbta tikra demobilizacija. Lietuviai patriotai karininkai pasipriešino šiai keistai politikai ir ėmė „maištauti“. Jie reikalavo reorganizuoti tiek karinę vadovybę, tiek vyriausybę.

Dėl susidariusios sudėtingos padėties tarp įvairių politinių srovių atstovų, ypač tarp jaunųjų karininkų, vyko karštos diskusijos. Svarstyta net ketinimas įvesti diktatūrą, tačiau nesurasta tinkamo vado¹³. 1918 m. gruodžio 23 d. pirmasis ministrų kabinetas oficialiai atsistatydino. Gruodžio 26 d. sudaryta naujoji koalicinė M. Sleževičiaus vadovaujama vyriausybė oficialiai kaltino ankstesnę prof. A. Voldemaro vadovaujamą ministrų kabinetą nesugebėjimu „sukelti šalyje to darbo entuziazmo, kuris taip reikalingas gyvenamą valandą“¹⁴. Skubiai buvo imtasi toliau organizuoti valstybinį aparatą ir kariuomenę. 1918 m. gruodžio 29 d. Vilniuje buvo parengtas ir išspausdintas atsišaukimas keturiomis kalbomis (lietuvių, lenkų, baltarusių ir žydų) „Į Lietuvos piliečius“, kuriame ugingais žodžiais gyventojai buvo pakviesti gelbėti Lietuvos – stoti savanoriais į jos kariuomenę ir ginti kraštą nuo Sovietų Rusijos invazijos¹⁵.

Buvo pakeista kariuomenės vadovybė, visa Lietuva paskirstyta į 9 sritis, joms paskirti kariai apsaugos viršininkais, steigiamos miestų ir apskričių karo komendantūros. 1919 m. sausio 25 d. įsteigta karo mokykla karininkams rengti, formuojami

beveik visų ginklų rūšių daliniai, skelbiamos karininkų, medikų ir kareivių mobilizacijos, steigiami savanorių telkimo punktai ir kt. Šis darbas daugiausia vyko Kaune, į kurią, spaudžiant Raudonajai armijai ir pasitraukus iš Vilniaus vokiečiams, Valstybės Taryba su kitomis vyriausybinėmis organizacijomis bei karine vadovybe persikėlė 1919 m. sausio 2 d. Sausio 5 d. vakare, po kovų su lenkų savanorių daliniais, į Vilnių įsiveržė Raudonoji armija¹⁶.

Lietuvos padėtis buvo nepaprastai sunki. Bolševikai tvirtinosi nemažoje Lietuvos dalyje ir visame krašte plėtė agitacinį propagandinį darbą. Veikdami viešai, jie steigė savo tarybas, leido įsakymus, skelbė mobilizaciją į Raudonąją armiją, terorizavo teisėtai išrinktas ir veikusias savivaldybes. Bolševikų agentai tiek viešuose mitinguose, tiek savo spaudoje šaukė gyventojus į kovą prieš tautinę valdžią. Juos aktyviai tiek pinigais, tiek ginklais rėmė Sovietų Rusijos valdžia. Vokiečiai ir toliau valdė didelę Lietuvos teritorijos dalį, rinko sau iš gyventojų mokesčius, naudojosi mūsų krašto turtais bei susisiekimo priemonėmis ir tebekliudė Lietuvos Laikinajai vyriausybei tvarkyti krašto reikalus, organizuoti mobilizaciją bei kariuomenę, leisdami Rusijos bolševikams atvirai ir viešai veikti Lietuvoje.

Negalėdama toliau taikstyti su tokia padėtimi bei vokiečių valdžios nepalankia, tiesiog priešiška Lietuvos valstybės atžvilgiu pozicija, M. Sleževičiaus vadovaujama vyriausybė 1919 m. sausio 11 d. iš jos pareikalavo:

1. kad vokiečių valdžia tuojau atremtų ir pašalintų iš Lietuvos Sovietų Rusijos agentus ir Raudonąją armiją;

2. kad vokiečių valdžia visomis turimomis karinėmis pajėgomis gintų Lietuvos sienas tol, kol jos Laikinoji vyriausybė suorganizuosianti savąją armiją;

3. kad vokiečių valdžia, pasitraukdama iš krašto, paliktų Laikinajai vyriausybei geležinkelius, telegrafą, telefoną ir visa kita, kas reikalinga susisiekimui krašte palaikyti – pakankamą skaičių tvarkingų garvežių, vagonų, telegrafo ir telefono aparatų ir visa tai saugotų tol, kol bus suorganizuota lietuvių valdžios apsauga;

4. kad vokiečių valdžia uždraustų savo valdininkams iš Lietuvos į Vokietiją gabenti ir pardavinėti atskiriems žmonėms Lietuvos turtą. Visas Lietuvos valstybės turtas turi būti perduotas jos Laikinajai vyriausybei;

5. kad vokiečių valdžia faktiškai netrukdytų organizuoti armiją bei mobilizaciją ir suteiktų Lietuvos vyriausybei tam reikalingą nurodytą ginklų ir amunicijos kieki;

6. kad Lietuvos Laikinajai vyriausybei būtų perduotos lėšos, surinktos iš krašto gyventojų okupacijos metu ir nepanaudotos krašto valdymo reikalams¹⁷.

Tuo pat reikalu buvo pasiūsta nota ir santarvininkų vyriausybėms, kurioje Vokietija buvo kaltinama dėl jos kariuomenės traukimosi iš Lietuvos, jos teritoriją be kovų perleidžiant Raudonajai armijai. M. Sleževičiaus vyriausybei pavyko įtikinti tiek Antantę, tiek Vokietijos valdžią, kad pastarosios kariuomenė sulaikytų Raudonosios armijos brovimąsi į Lietuvą, kol šios valdžia suorganizuos savas karines pajėgas. Santarvininkų ginkluotųjų pajėgų viršininkas maršalas F. Fochas pagal Kompieno paliaubų susitarimo 12 paragrafą pasiuntė Vokietijai ultimatumą, reikalaudamas ginti Gardino–Kauno–Jelgavos (Mintaujos) liniją ir iš viso sulaikyti bolševikų žygiavimą į vakarus¹⁸.

1919 m. sausio 28 d. apsilankęs Berlyne M. Sleževičius drauge su Lietuvos

pasiuntiniu dr. J. Šauliu pasiuntė Vokietijos vyriausybei bendrą akcijos planą prieš Sovietų Rusijos kariuomenę. Lietuvoje visų buvusių vokiečių karinių dalinių viršininku buvo paskirtas gen. V. Eberhardtas. Lietuvos karinės vadovybės santykiai su vokiečių karine vadovybe tapo geranoriškesni.

1919 m. kovo 1 d. M. Sleževičiaus vyriausybė sudarė reikšmingą savitarpio pagalbos sutartį ir su Latvija – nutarė derinti karo veiksmus prieš Raudonąją armiją. Lietuva gavo teisę įvežti per Liepoją neribotą kiekį karinės medžiagos bei laikyti šiame uoste savo karinį dalinį jai apsaugoti. Savo ruožtu Lietuva paskolino Latvijai 5 mln. markių iš anksčiau gautos iš Vokietijos 100 mln. markių paskolos¹⁹ (žr. 1 priedą).

Ryžtingos M. Sleževičiaus vyriausybės priemonės gerokai pakėlė smukusią visuomenės nuotaiką. Vos porą mėnesių te veikusi vyriausybė įrodė, jog visa tauta labai entuziastingai remia savo valstybės organizavimą bei ryžtą kovoti su bolševikais, siekusiais pavergti Lietuvą.

2. LIETUVA SOVIETŲ RUSIJOS PLANUOSE

Lietuvių bolševikų veikla Sovietų Rusijoje. 1917 m. Vasario revoliucija užklupo Pirmojo pasaulinio karo pradžioje į Rusiją pasitraukusius apie 300000 lietuvių. Carizmo viešpatavimo sąlygomis beveik negalėję dalyvauti politinėje veikloje ir neturėję jokie vadovaujančio politinio centro, po revoliucijos jie drauge su kitomis tautomis sukrito organizuoti: pradėjo leisti įvairių pakraipų laikraščius, steigė draugijas, komitetus, partijas. Daugelis jų išgyveno dėl kaizerinių okupantų pavergtos Lietuvos ir kūrė jos išlaisvinimo planus.

1917 m. vasario mėn. kitų tautų pavyzdžiu Petrograde buvo sudaryta Lietuvių tautos taryba, išrinkusi Laikinąjį Lietuvos valdymo komitetą, turėjusį būti lyg ir pradine laikinosios vyriausybės užuomazga, kurios pirmoji funkcija būtų buvusi valdyti vokiečių neokupuotos Lietuvos teritoriją. Bet Rusijos laikinoji vyriausybė vis delsė ir atsakymo į lietuvių memorandumus nedavė. Tų pačių metų gegužės mėn. įvairių politinių partijų iniciatyva sušauktame Lietuvos Seime jau nebesitenkinta vien autonomija Lietuvai, o reikalauta nepriklausomybės²⁰. 1917 m. rugsėjo 8–16 d. Rusijos tautų suvažiavime Kijeve visų Rusijos tautų, taip pat ir Rusijos laikinosios vyriausybės, atstovai pritarė Lietuvos nepriklausomybei, tuo reikalu priimdami atskirą rezoliuciją²¹. Buvo kreiptasi į Rusijos laikinąją vyriausybę, kad ši pavestų Laikinajam Lietuvos valdymo komitetui valdyti visas iš Lietuvos evakuotąsias įstaigas ir paremtų jį atkuriant Lietuvą karui pasibaigus. Nors iš naujos Rusijos vyriausybės ir buvo gauta gražių pažadų, bet lietuvių užmojų nebuvo leista vykdyti²².

Išsiplėtus tautiniam sąjūdžiui, lietuviai tuometinėje Rusijoje visiškos suirutės ir chaoso sąlygomis sugebėjo įkurti didelę karių sąjungą, keturis atskirus pėstininkų batalionus, vieną kavalerijos divizioną ir keletą kitų smulkesnių karinių formuočių. Buvo sudarytas projektas net atskirai visų kariuomenės ginklų rūšių divizijai steigti. Deja, tos visos kilnios daugumos lietuvių pabėgėlių ir karių Rusijoje pastangos dėl ne nuo jų priklausiusių aplinkybių savo tiesioginio tikslo nepasiekė. Atsiradusios kliūtys jiems buvo neįveikiamos²³.

Ne paslaptis, jog dalį lietuvių pabėgėlių bei karių Rusijoje tuo metu paveikė bolševikų propaganda. Bolševikai melagingais pažadais masino visas pavergtąsias tautas, tarp jų ir lietuvius, žadėdami joms visišką laisvę ir net teisę atsiskirti nuo Rusijos. Tuo tikslu įvairių tautų kalbomis buvo pradėti leisti bolševikiniai laikraščiai.

1917 m. spalio mėn. įvykdę ginkluotą perversmą, bolševikai tą pačių metų lapkričio 2 (15) d. paskelbė savo garsiąją „Rusijos tautų teisių deklaraciją“, kurioje buvo išdėstyti sovietų valdžios nacionalinės politikos principai. Visoms nacijoms buvo paskelbta apsisprendimo teisė, įskaitant atsiskyrimą ir savarankiškos valstybės sukūrimą²⁴. Ši deklaracija kiek vėliau dar buvo modifikuota ta prasme, kad tautų apsisprendimas vykdomas vadovaujant komunistų partijai. Tuo pat metu bolševikai davė suprasti, jog jie neketina atsakyti dalyvauti lemiant kitų tautų ateitį.

Lietuvos atžvilgiu bolševikai nedelsdami nustatė aišką savo platformą – tą pačių metų gruodžio 21 d. prie Tautybių reikalų komisariato jie sudarė V. Kapsuko-Mickevičiaus vadovaujamą Lietuvos reikalų komisariatą²⁵, kurio pagrindinis uždavinys buvo stiprinti tarybų valdžią Rusijoje, skleisti bolševikines idėjas plačiosioms lietuvių pabėgėlių masėms, rengti agitatorius ir, aprūpinus juos lėšomis bei specialia literatūra, siųsti į vokiečių okupuotą kraštą revoliucinei kovai plėsti.

Prasidėjo sistemingas lietuvių demokratinių tautinių įstaigų ir organizacijų Rusijoje ardymas ar jų perėmimas į bolševikų rankas. Šioje griaunamojoje veikloje ypač išsiskyrė lietuviai bolševikai V. Kapsukas, Z. Angarietis, K. Giedrys, R. Rasikas, M. Sarpalius, J. Stašelis, J. Šepetys, V. Grybas ir kt.²⁶ Bolševikų partijos struktūroje lietuviams buvo skirtos specialios sekcijos, kurias koordinavo Rusijos socialdemokratų darbininkų partijos (bolševikų) centro biuras²⁷. 1918 m. sausio 28 d. bolševikų spaudoje jau pasirodė teiginių, jog, Lietuvos socialdemokratų (bolševikų) atstovų nuomone, lietuvių tauta nenorinti išsiskirti iš Sovietų Rusijos valstybės²⁸.

Tačiau ilgai užsitęsęs dvipusėms rusų – vokiečių deryboms dėl paliaubų ir 1918 m. kovo 3 d. pasirašius Bresto taikos sutartį, Sovietų Rusija buvo priversta atsakyti Lietuvos teritorijos ir pasižadėjo nesikišti į Lietuvos vidaus reikalus. Be to, 1918 m. rugpjūčio 29 d. Sovietų Rusija savo valdžios dekretu anuliavo visas carinės Rusijos pasirašytas Lenkijos ir Lietuvos padalijimo sutartis ir atsisakė savo teisių į Lietuvos ir Lenkijos teritoriją²⁹.

Nors Vokietijos vyriausybė 1918 m. kovo 23 d. ir buvo pripažinusi Lietuvos nepriklausomybę, bolševikai, akivaizdžiai pažeisdami Bresto sutarties sąlygas, ir toliau kišosi į Lietuvos vidaus reikalus. Jie nuginklavo ir išvaikė Rusijos kariuomenėje buvusius lietuvių karinius dalinius, mėginusius organizuotai grįžti namo, uždraudė 1917 m. lapkričio 15–18 d. įsteigtą ir Voroneže veikusią Lietuvių vyriausiąją tarybą Rusijoje, o jos spaustuvę perėmė Lietuvos reikalų komisariatas³⁰. O 1918 m. balandžio mėn. RSFSR tautybių reikalų komisariatas jau įsakė savo skyriams skverbtis į vokiečių okupuotas buvusios Rusijos imperijos teritorijas³¹. Lietuvos reikalų komisariatas tam tikslui pradėjo rengti specialius agentus, nes tuo metu bolševikų Lietuvoje dar nebuvo.

Politinis-karinis rengimasis okupuoti Lietuvą. Pasirašius Bresto taikos sutartį, tūkstančiai evakuotų Lietuvos gyventojų pradėjo grįžti į tėvynę. 1918 m. balandžio mėn. į Vilnių atvyko ir pirmieji bolševikai, atsiųsti iš Maskvos

lietuvių sekcijų biuro prie RKP (b) centro komiteto. Jie ir pradėjo organizuoti komunistų organizaciją Lietuvoje. Rusijos bolševikai, jausdami tautinių judėjimų jėgą pasienio zonose, naudojos kiekviena proga įtikinti tautas, kad jų siekimus geriausiai supras bolševikai. Naudodamiesi proga parodyti joms „savo pagarbą ir dėmesį“, jie ir ligi tol RKP (b) sekcijoje veikusiems lietuviams bolševikams 1918 m. rugpjūčio 14 d. Vilniuje kuriamą organizaciją skambumo dėlei leido pavadinti Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partija³². Ji nebuvo įtakinga politinė jėga. Paties V. Kapsuko pripažinimu, „toj steigiamoj L ir BKP „taryboj“ atspindėjo visas Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos proletariato silpnumas, jo išsiblaškytas ir nepasitikėjimas savo jėgomis, taip pat labai žemas ideologinis jos kūrėjų lygis, menkas Markso ir Lenino mokslų pažinimas ir labai menkas dalyvavimas kasdieninėj darbininkų klesos ir darbo valstiečių kovoj“³³ (kalba netaisyta – V. L.).

Tik po to, kai iš Rusijos su grįžtančiais pabėgėliais parvyko daugiau bolševikų, jų organizacijų ėmė kurtis ir kitose Lietuvos vietose. Iki Vokietijos žlugimo bolševikai jau buvo padarę vieną iš svarbiausių darbų – organizavo partiją, per kurią bandė plėsti savo įtaką Lietuvoje. Būdinga tai, jog jos branduolį sudarė ne lietuvių tautybės atstovai.

Sovietų valdžia Rusijoje aktyviai veikusius lietuvius bolševikus visaip rėmė: protegavo valdinėms tarnyboms gauti, skyrė gerus atlyginimus, aprūpino natūra. Sunkiais pilietinio karo Rusijoje metais lietuviai bolševikai gyveno daug geriau už kitus piliečius. Buvo pasirūpinta ir siunčiamų į Lietuvą nelegaliam agitaciniam-propagandiniam bei organizaciniam darbui bolševikų materialine padėtimi. Sovietų valdžia pagrindžio organizacijai Lietuvoje buvo patvirtinusi tam tikrą etatų skaičių ir numaćiusi specialias lėšas. Tačiau kokio dydžio atlyginimus gaudavo į Lietuvą siunčiami partiniai darbuotojai, tikslų žinių neturime. Iš atskirų dokumentų galima spręsti, jog minėtam darbui Lietuvoje vykdyti skirtos lėšos buvo nemažos.

Pavyzdžiui, Pr. Eidukevičius tam tikslui iš sovietų valdžios buvo gavęs 53 tūkst. rublių. V. Kapsukas 1918 m. gruodžio 2 d. su laišku J. Sverdlovui buvo pasiuntęs į Maskvą „draugą“ 15 mln. rublių parvežti³⁴. Lietuvos ir Baltarusijos KP Centro komiteto 1918 m. lapkričio 17 d. laiške RKP (b) lietuvių sekcijų biurui „Dėl karinio-revoliucinio komiteto sudarymo ir veiklos Vilniuje“ prašyta 500 žmonių daliniui vienam mėnesiui išlaikyti skirti daugiau kaip 200 tūkst. rublių³⁵. Jeigu patikėtume sovietinių istorikų teiginiu, jog maždaug 3 mėnesius veikusiame bolševikiniame Žemaičių pulke buvo apie 1000 gaunančių algas kareivių³⁶, tai minėtu laikotarpiu jam galėjo būti išleista apie 1 mln. rublių. Neatsitiktinai todėl to Žemaičių pulko organizatorius F. Žemaitis vėliau savo atsiminimuose gyrėsi, jog Vilniuje buvo gavęs „didelę pinigų sumą stambiomis ostmarkių kupiūromis organizacinėms išlaidoms“³⁷. Be to, tuo metu Lietuvoje buvo kuriami ir kiti „pagalbiniai daliniai“, kuriems išlaikyti buvo reikalingos didelės lėšos.

Tokia pat Sovietų Rusijos išlaikytinė buvo ir jos sudaryta Laikinoji revoliucinė Lietuvos darbininkų ir valstiečių vyriausybė. Iš jos Daugpilyje 1918 m. gruodžio 18 d. (ten ji tuo metu rezidavo – V. L.) paskelbto protokolo dėl vyriausybės aparato organizavimo aiškiai matyti, jog ji tik deklaravosi šiuo vardu, o faktiškai veikė eilinio RSFSR srities komiteto teisėmis. Protokole rašoma: „...šiuo metu visas Laikinosios revoliucinės darbininkų ir valstiečių vyriausybės darbas turi būti panašus į kitų Ru-

sijos Tarybų Socialistinės Respublikos karinių revoliucinių komitetų darbą. Pirminkas V. Mickevičius-Kapsukas. Už sekretorių – Nevedomskis“³⁸.

RSFSR Liaudies komisarų taryba šiai „vyriausybei“ išlaikyti 1919 m. sausio 21 d. iš valstybės išdo skyrė 100 mln. rublių piniginę paskolą³⁹. Nei jokiuose oficialiuose dokumentuose, nei sovietinių istorikų darbuose neužtinkame žinių dėl šios paskolos suteikimo sąlygų ar jos gražinimo tvarkos. Pažymėtina, jog V. Kapsuko vadovaujamoje „vyriausybėje“ pradiniu laikotarpiu nebuvo nei finansų komisariato ar specialaus šiems reikalams tvarkyti skyriaus, o tebuvo paskirti tik buhalteris ir kasininkas⁴⁰.

Nors 1918 m. vasarą ir rudenį Lietuvoje veikė nemaža bolševikų agitatorių, propagandistų, partinio darbo organizatorių, kurie to meto sąlygomis buvo gerai materialiai aprūpinti, tačiau daugelyje krašto vietovių jie savo veiklos rezultatais pasigirti negalėjo. Dauguma Lietuvos gyventojų jų pažadais netikėjo. Tiesa, norėjusių įsiteikti sovietų valdžiai šį laikotarpį tyrinėjusių istorikų darbuose visai liaupsinama bolševikų veikla, su skrupulingu atidumu pririnkta daugybė mažareikšmių, o neretai ir neatitinkančių istorinės tikrovės faktų, išpučiant juos iki nepaprastos svarbos politinių įvykių, siekiant įrodyti „socialistinės revoliucijos“ pergalę Lietuvoje.

Iš tikrųjų jokios socialistinės revoliucijos Lietuvoje 1918–1919 metais nebuvo. Reikia tiesiai ir atvirai pasakyti, jog nemaža dalis to laikotarpio kairiųjų pažiūrų veikėjų nebuvo proletariato diktatūros šalininkai, veikę idėjiniais tikslais. Kaip ne kartą tvirtino pats V. Kapsukas, retai kuris iš jų buvo susipažinęs su K. Markso mokslu. O mažai prasilavinusieji, bemoksliai ir beturčiai, prisidėję prie bolševikų, tik naudojosi proga pagerinti savo materialinę padėtį.

1918 m. spalio 19–24 d. Maskvoje vykusioje vokiečių okupuotų kraštų komunistų partijų konferencijoje V. Kapsukas savo pranešime tvirtino, jog stiprių revoliucinių organizacijų Lietuvoje niekuomet nebuvo ir dar nėra ir pritarė priimtai rezoliucijai, kad sukilimai neturi būti inspiruojami dirbtiniais blankistiniais sąmokslais, bet privalo įgauti masinės klasių ginkluotos kovos pobūdį. Tad sukilimui Lietuvoje tinkamų sąlygų tada ir nebuvo⁴¹.

Visgi šios konferencijos eiga parodė, jog ankstesnė Sovietų Rusijos vyriausybės deklaracija dėl tautų apsisprendimo buvo nulinės vertės, nes visi tautų reikalai buvo pavedami spresti Rusijos bolševikų partijai. Pastaroji naudojosi neginčijama teise įsakyti kitų tautų bolševikų partijoms vykdyti jos generalinę liniją. Antai vienam iš RKP (b) CK lyderių J. Sverdlovui diriguojant, minėtų „tautų“ atstovai nepritarė nepriklausomų tautinių valstybių kūrimui ir paskelbė šūkį „Tegyvuoja susijungimas su Sovietine Rusija“⁴². Šioje konferencijoje jau atvirai kalbėta apie sovietinių respublikų steigimą Ukrainoje, Lenkijoje, Lietuvoje, Latvijoje, Estijoje bei Suomijoje⁴³.

Po Bresto taikos sutarties pasirašymo Sovietų Rusija skubiai ėmėsi organizuoti Raudonąją armiją. Į ją buvo mobilizuojami ir Rusijos lietuviai, nes valdžia juos laikė Rusijos piliečiais. Lietuvos pabėgėlių ir karių įtraukimu į Raudonąją armiją rūpinosi rusų bolševikų įkvėptas ir jų vadovaujamas lietuvių sekcijų centro biuras.

Tačiau šalininkų tarp lietuvių, ypač karių, bolševikai nedaug teturėjo. Konkretesnių duomenų šiuo klausimu neužtinkame ir lietuvių bolševikų veiklą liaupsinančių sovietinių istorikų (R. Šarmaičio, B. Vaitkevičiaus, P. Vitkausko ir kt.) darbuose ar dokumentų rinkiniuose. Kai kurių to meto įvykių liudininkų teigimu, bolševikus teparėmė

maždaug 1 proc. Rusijoje buvusių lietuvių⁴⁴. Absoliuti lietuvių pabėgėlių masė bolševizmu nekvaršino sau galvų, o rūpinosi greičiau ištrukti iš bolševikiškojo pragaro, grįžti į tėvynę. Pats V. Kapsukas pripažino, jog Raudonojoje armijoje buvo tokių, „kurie tik už kitų nugarų slapstėsi, visokiais būdais išsisukinėjo nuo karo mūšio ir patylomis kitus kurstė, kad mestų kariavę ir namon (Lietuvon) keliautų... Jų agitacija rado ... geros dirvos ir pradėjo nešti nelemtą vaisių... Jie meta kovos lauką ir bėga Lietuvon“⁴⁵.

Po tokio paties V. Kapsuko prisipažinimo ir, be to, žinant, jog, pasirašius Bresto taikos sutartį, pagrindinė Rusijos kariuomenėje tarnavusių lietuvių karių masė sugrįžo į tėvynę, kelia rimtų abejonių istoriko Pr. Čepėno teiginys, jog 1918 m. pabaigoje Sovietų Rusijos armijoje galėjo būti apie 9000 lietuvių karių⁴⁶. Net sovietinis istorikas B. Vaitkevičius, savo monografijoje įrodinėjęs „socialistinės revoliucijos“ vyksmą Lietuvoje, nurodo, jog įvairiuose Raudonosios armijos daliniuose dalyvavo tik apie 4000 lietuvių darbo žmonių⁴⁷.

Nors ir nesulaukdami grįžtančiųjų į tėvynę evakuotųjų lietuvių paramos, lietuvių komunistų sekcijų centro biuras ir Lietuvos reikalų komisariatas visokiais būdais stengėsi prisidėti prie Raudonosios armijos kūrimo Rusijoje. Jų iniciatyva 1918 m. liepos 2 d. Maskvoje buvo pradėtas formuoti V Vilniaus šaulių pulkas. O apskritai lietuvių komunistų darbui karinėje srityje organizuoti bei rūpintis kariniais reikalais prie RKP (b) lietuvių sekcijų centro biuro buvo sudarytas karinis skyrius su R. Rasiku priešakyje. 1918 m. lapkričio 12 d. V pulko komisaras S. Mickevičius centro biuro posėdyje gyrėsi, jog Sovietų Rusijos kariniams organams padedant pulkas gavo 30 kulkosvaidžių, 2400 šautuvų ir aprangos⁴⁸.

Bolševikų supratimu, šis pulkas buvęs tikras „tautinis dalinys“, formuotas iš tuo metu Rusijoje buvusių lietuvių bei Lietuvoje gimusių „kitų tautybių“ (!) asmenų. Kiek šiame pulke buvo lietuvių ir kiek tų „kitų tautybių“ asmenų – tokie duomenys niekur nepateikiami. Išskyrus pulko vadovybę, nepavyko nustatyti jame ir tikslaus lietuvių karininkų skaičiaus. Pažymėtina, jog vėliau, kovų su bolševikais metu, keli iš jų paliko Raudonąją armiją ir perėjo į tautinės kariuomenės dalinius, kur narsiai kovojo prieš bendrą priešą. Visiškai aišku, jog šio pulko pats vardas buvo naudotas grynai propagandos tikslais. Neatsitiktinai todėl 1918 m. gruodžio 19 d. bolševikų organizuoto mitingo Panevėžyje metu rezoliucijoje buvo atvirai pasakyta: „5-jo Vilniaus pulko asmenyje sveikiname visą internacionalinę Raudonąją armiją“⁴⁹.

Laikydamosi Bresto taikos sutarties su Sovietų Rusija sąlygų, vokiečių kariuomenė 1918 m. rudenį pradėjo trauktis iš rusiškųjų žemių. Jai įkandin į Vakarus ėmė slinkti Raudonoji armija, prisilaikydama 10–15 kilometrų atstumo juostos tarp abiejų kariuomenių. Vokiečiai traukėsi netvarkingai, palikdami bolševikams nemaža ginklų ir karo medžiagos.

Įvykus revoliucijai Vokietijoje, Sovietų Rusijos karo komisaras L. Trockis savo kalboje Voroneže 1918 m. lapkričio 18 d. pareiškė, jog Raudonoji armija su sovietų vėliava žygiuos Vilniaus ir Rygos kryptimi. Išlaisvintos Latvija, Lietuva, Estija, Lenkija ir Suomija taps jungtimi tarp Sovietų Rusijos ir Vokietijos bei Austrijos. Jo teigimu, Lietuva ir Lenkija vaidinsiančios svarbų vaidmenį pasaulinėje revoliucijoje ir neturinčios būti „kinų siena“ tarp Sovietų Rusijos ir Vokietijos⁵⁰.

Sovietų Rusija, pamiršusi visus savo ankstesnius principinius pareiškimus dėl tautų apsisprendimo, iki 1918 m. lapkričio 15 d. suformavo Vakarų Raudonąją ar-

mija, kurios 3 divizijas, tarp jų ir V Vilniaus šaulių pulką, tų pačių metų gruodžio 7 d. pasiuntė į Vakarų, užsibrėžusi savo agresyvius planus realizuoti karine jėga⁵¹. V. Leninas jau 1918 m. lapkričio 29 d. painformavo sovietų karinę vadovybę, jog Maskvoje yra sudaromos apygardinės sovietų vyriausybės, kurios įtvirtins sovietų valdžią vietose, kad Ukrainos, Lietuvos, Latvijos ir Estijos šovinistai turėtų vadinti Sovietų Rusijos kariuomenę ne okupacine kariuomene, bet išlaisvintoja⁵².

Po šių V. Lenino ir L. Trockio kalbų netrukus ir V. Kapsukas savo ankstesnę nuostatą, jog Lietuvoje niekada nebuvo ir dabar nėra stiprių komunistinių organizacijų, pakeitė į nuomonę, kad ir Lietuvoje galinti įvykti socialistinė revoliucija. Besiklostant tokioms aplinkybėms, ir lietuvių komunistų veikla pastebimai suaktyvėjo. Dar 1918 m. lapkričio 10 d. Lietuvos ir Baltarusijos komunistų partijos CK posėdyje buvo išrinktas laikinasis karinis-revoliucinis komitetas, kurio uždavinys buvo vadovauti revoliuciniam judėjimui vokiečių okupuotose šalyse. Buvo nutarta apginkluoti visus partijos narius, organizuoti kovinius vienetus, įsigyti ginklų ir steigti jų sandėlius, apsirūpinti instruktoriais⁵³.

Tačiau, nesulaukus vietinių gyventojų reikiamos paramos, bolševikams šis darbas sunkiai ėjosi. Lapkričio 15 d. partijos CK posėdyje buvo konstatuota, jog mažai tebuvo sutelkta ginkluotųjų pajėgų, beveik neišsigyta ginklų, trūko karinius reikalus išmanančių žmonių⁵⁴.

Visgi bolševikai toli siekiančių planų neatsisakė. 1918 m. gruodžio 2 d. slapta atvykęs į Vilnių, V. Kapsukas laiške į Maskvą J. Sverdlovui, prasilenkdamas su realia padėtimi, rašė, jog darbininkų masės Lietuvoje esančios komunistų pusėje, užmegzti ryšiai su spartakininkų vadovaujamais vokiečių kareiviais, kurių didelė dalis (apie 1000 žmonių) su ginklais ateisianti į pagalbą ir padėsianti nuginkluoti lenkų legionininkus bei nuversti Lietuvos Tarybą. Iš jų būsianti suorganizuota „raudonoji milicija“⁵⁵.

Lietuviai bolševikai, siekdami įvykdyti Sovietų Rusijos valdžios jiems pavestą misiją, paskubomis steigė įvairius karinius komitetus, ginklavimosi štabus, kurie tačiau faktiškai nieko neveikė. Jų veiksmuose matėsi visiška dezorganizacija, nesiorientavimas ką ir kaip daryti. Nepavykus Lietuvoje sukelti sukilimo, jie bent įvairiais nutarimais stengėsi įforminti ir pagrįsti prieš Lietuvą rengiamą Sovietų Rusijos agresiją.

Laikinoji „revoliucinė Lietuvos vyriausybė“ ir jos veikla karinėje srityje. Iš Sovietų Rusijos į Lietuvą pasiųstiems bolševikų agentams ir agitatoriams nepavykus suorganizuoti „socialistinės revoliucijos“, J. Stalino pasiūlymu 1918 m. gruodžio mėn. pradžioje buvo nutarta sudaryti Lietuvai „revoliucinę valdžią“. Tokia apygardinė V. Kapsuko vadovaujama „revoliucinė Lietuvos vyriausybė“ buvo nulemta ir sudaryta Maskvoje. Kartu Sovietų Rusijoje, kaip jau minėjome, buvo suformuota ir kariuomenė Lietuvai okupuoti.

Tuo būdu sovietinių istorikų (J. Žiugždos, B. Vaitkevičiaus, R. Šarmaičio, K. Navicko ir kt.) aiškinimai apie pirmąją „socialistinę revoliuciją“ Lietuvoje 1918–1919 m. neturi jokio realaus pagrindo. Be Sovietų Rusijos paramos (pinigų ir raudonarmiečių durtuvų) vietiniai bolševikai Lietuvoje nebūtų įstengę nieko nuveikti. Patys Lietuvos bolševikų vadovai prisipažino, jog tuo metu „CK daugiausia orientavosi ne į darbininkų ginklavimąsi, o į pagalbą iš Raudonosios armijos pusės. Ateis Raudono-

noji armija, – rašė jie, – ir atneš tikrą sovietų valdžią“⁵⁶. O Centro Komitetas teturėjo Rusijos komunistų partijos srities komiteto teises ir buvo visiškai pavaldus Rusijos komunistų partijos Centro komitetui. Rusijos komunistai neslėpė savo vaidmens sudarant Lietuvos vyriausybę. „Izvestijos“ tuo metu skelbė, jog „Sovietų Rusija... nuėjo mažiausio pasipriešinimo keliu, įkurdama nepriklausomas Estijos, Lietuvos ir Latvijos sovietines respublikas“⁵⁷.

Dėl pačios komunistinės Lietuvos vyriausybės sudarymo datos yra įvairių nuomonių, atsiradusių dėl sovietinių autorių migloto šio klausimo aiškinimo. Manoma, jog V. Kapsuko vadovaujama vyriausybė 1918 m. gruodžio 8 d. Vilniuje dar negalėjo būti sudaryta. Neturėdama vietoje jokios ginkluotos jėgos bei siekusios kitų tikslų smarkiai sulenkėjusios didžiosios visuomenės dalies paramos, krašte tebešeimininkaujant vokiečiams, kuriantis ir stiprėjant lenkų legionams bei tautinei lietuvių valdžiai ir užuomazginėms jų kariuomenių formuotėms, ji tuo metu galimybių veikti Vilniuje neturėjo. Bene patikimiausia iki šiol yra Pr. Čepėno versija, jog „revoliucinė Lietuvos valdžia“ su Maskvoje parengtu ir sovietų valdžios aprobuotu „Manifestu“ slinko kartu su prie Lietuvos artėjančia Raudonąja armija. Šią poziciją patvirtina ir 1918 m. gruodžio 19 d. Maskvoje (o ne Vilniuje!) pirmą kartą rusų kalba „Izvestijose“ paskelbtas ir pats „Manifestas“. Vilniuje šis „dokumentas“ tepasirodė tik 1918 m. gruodžio 24 d. atskirais lapeliais. Galų gale negalime neatkreipti dėmesio ir į šį reikšmingą faktą, jog V. Kapsuko vyriausybė atvyko į Vilnių tik 1919 m. sausio 7 d., iki tol rezidavusi Daugpilyje⁵⁸.

„Manifestas“ skelbė, jog: 1. Lietuvoje panaikinama vokiečių okupacinė valdžia; 2. Panaikinta Lietuvos Valstybės Taryba su jos Ministrų Taryba; 3. Visa valdžia pereina į Lietuvos darbininkų, bežemių ir mažažemių atstovų tarybų rankas; 4. Visa dvarininkų, stambesnių ūkininkų, bažnyčių ir vienuolynų žemė su gyvuoju ir negyvuoju inventoriumi nacionalizuojama; 5. Ragino „draugiškai-broliškai“ sutikti Raudonąją armiją, stoti į jos eiles ir t.t.⁵⁹.

Šis bolševikinės valdžios „Manifestas“ tebuvo priedanga maskuoti Sovietų Rusijos agresyviuosius tikslus ir Raudonosios armijos bei atsiųstųjų emisarų pagalba išsigalėti Lietuvoje. Tuo būdu Lietuvos komunistinė vyriausybė buvo įkurta paruošti kelią Raudonajai armijai. Įdomu pažymėti, jog pats tos vyriausybės vadovas V. Kapsukas labai atvirai pripažino, jog lietuviai bolševikai niekada nesiekė Lietuvos nepriklausomybės, nes joje jie nepajėgtų įvesti bolševikų diktatūros. Tai galėjo padaryti tik Sovietų Rusija⁶⁰. Visai stengdamiesi išiteikti Sovietų Rusijos valdžiai, Lietuvos „revoliucinės vyriausybės“ vadovai, neturėdami lietuvių tautos įgaliojimų ir dar neįkėlę kojos į jos teritoriją, paskelbė, jog Lietuva stos į Rusijos SFSR, tvarkysis tais pačiais pamatais ir „eis su ja ranka už rankos socialistinės revoliucijos keliu“⁶¹.

1918 m. gruodžio mėn. pradžioje sovietų valdžiai pergrupavus Vakarų armiją, prieš Lietuvą buvo sutelkta apie 18000 karių, turėjusių pakankamą kiekį artilerijos pabūklų, kulkosvaidžių ir net lėktuvų. Be reguliariosios kariuomenės Rusijos valdžia dar organizavo partizanus Lietuvos kariuomenės užnugaryje, išleidusi tam reikalui 2 mln. rublių⁶².

Raudonajai armijai lėtai slenkant Vakarų kryptimi, LKP CK 1918 m. gruodžio 20 d. nutarė „tuoju pranešti Sovietų Rusijai..., kad pasiųstų pagreitintu maršu raudonarmiečius ant Vilniaus...“⁶³. V. Kapsuko „revoliucinė valdžia“ aktyvino savo veiklą. 1918 m. gruodžio 15 d. buvo nutarta pradėti formuoti Kauno pulką⁶⁴. Vietoj

karinio-revoliucinio komiteto, paleisto 1918 m. gruodžio 19 d. dėl jo neveiklumo, buvo sudarytas ypatingasis karinis-partinis organas (štabas)⁶⁵.

Susidarius Vilniuje įtemptai padėčiai, ginkluotos kovos organizavimui dar buvo sudarytas trejetukas, į kuri įėjo P. Svotelis-Proletaras, K. Cichovskis ir R. Mileris. Jo veiklą Z. Angarietis taip apibūdino: „Pati trejukė, kaip ir CK dauguma, orientavosi ne į darbininkų ginklavimąsi, o į pagalbą iš raudonosios armijos pusės. Ateis raudonoji armija ir atneš tikrą sovietų valdžią“⁶⁶.

Panašios nuomonės ginklavimosi reikalu laikėsi ir pats V. Kapsukas. Straipsnyje „Ginkluoto sukilimo klausimas“ jis rašė: „Įvairiuose CK dokumentuose ir nutarimuose kalbama apie tai, kad reikia ginkluotis, organizuoti ginkluotus būrius – Raudonąją gvardiją... Vienok reikia pasakyti, kad, nežiūrint viso to, vis tiek daugiau buvo pasitikima Sovietų Rusijos Raudonosios armijos atėjimu, negu savo jėgomis“⁶⁷.

Iš viso to matyti, jog nei LKP CK, nei „revoliucinė vyriausybė“ nepajėgė pasiekti apčiuopiamesnių rezultatų ginkluoto sukilimo organizavimo srityje. Pažymėtina, jog bolševikinė spauda nemažai rašė ir apie spontanišką raudonarmiečių būrių steigimąsi įvairiose Lietuvos vietose. Tokius būrius paprastai organizavo iš Rusijos atsiųstieji, savo sugebėjimais troškusieji pasižymėti, bolševikai D. Budinas, F. Baltušis-Žemaitis, J. Žiburkus, R. Rasikas ir kt. Nesigailėdami gausių pažadų, mokėdami 3 kartus didesnius atlyginimus negu organizuojamoje Nepriklausomos Lietuvos kariuomenėje, jie atskirose krašto vietovėse sugebėjo įtraukti į tokius raudonarmiečių būrius nedidelį skaičių vokiečių okupacijos sąlygomis nuskurdusių vyrų. Tiesa, dažnai tokie tikraisiais komunizmo siekiais sau galvų nekvaršinusieji vyrai, pasikeitus aplinkybėms, kaip atsirasdavo tokiuose būriuose, taip ūmai ir iš jų išnykdavo.

To meto bolševikinėje spaudoje, o vėliau ir sovietinių istorikų darbuose nemažai buvo rašoma ir apie „keršytojų“, „miško brolių“, lietuvių tautoje vadinamųjų „plėnčikų“ gaujas ir jų veiklą Šiaurės Lietuvoje. Jų plėšikiškus veiksmus norėta parodyti kaip sąmoningosios Lietuvos kaimo proletariato dalies sukilimo užuomazgą, apgailėstą, jog tuo metu nebuvo imtasi reikiamų priemonių toms gaujoms suburti ir vadovauti jų veiklai. Pats V. Kapsukas tuose plėšikavimuose ir užmušinėjimuose išžiūrėjo aiškius klasių kovos ir net revoliucinės veiklos elementus.

Tačiau tuo metu visiems buvo gerai žinoma, jog Šiaulių, Panevėžio, Joniškėlio ir kitose apskrityse veikusias plėšikų gaujas sudarė iš vokiečių nelaisvės pabėgusieji rusų belaisviai, prie kurių šliejosi ir įvairūs kiti kriminaliniai elementai. Šio Šiaurės Lietuvoje veikusio vadinamojo „sąjūdžio“ priežastis buvo labai paprasta. Per minėtų apskričių teritorijas ėjo trumpiausias kelias rusų belaisviams grįžti į Rusiją. Dažnai negalėdami pereiti frontą, jie minėtose apskrityse ilgiau užtrukdavo, turėjo slapstyti ir plėšikavo.

Įdomu pažymėti, jog, tapęs „revoliucinės vyriausybės“ vadovu, ir pats V. Kapsukas nesiėmė jokių priemonių minėtuosius „keršytojus“ panaudoti „revoliucijos“ tikslams. Jo raštuose užtinkame tokį prisipažinimą: „Bet kaslink apskritai raudonosios gvardijos tvėrimo ir šaukimo prie ginklo Dvinske buvo nutarta to nedaryt... Tas nutarimas buvo motyvuojamas tuo, kad raudongvardiečiai gali chuliganais pavirsti. Apskritai imant, tame pasirodė masinio sukilimo baimė ir aiškiausia pasireiškė nepasitikėjimas savo jėgomis ir proletarine revoliucija Lietuvoj ir laukimas išliuosavimo iš raudonosios armijos pusės“⁶⁸ (kalba netaisyta – V. L.). Štai kokia bolševikų supratimu buvo „socialistinės revoliucijos“ Lietuvoje esmė.

Sovietų Rusijos karinės intervencijos Lietuvoje pradžia. Sovietų Rusijos karinės vadovybės suplanuotoje ofenzyvoje prieš Lietuvą 1918 m. gruodžio mėn. pabaigoje dalyvavo Pskovo divizija ir iš XVII divizijos išskirtasis V Vilniaus pulkas, taip pat II Internacionalinė divizija. Pskovo divizijos uždavinys buvo, užėmus Vilnių, prasiveržti pietine Lietuvos teritorijos dalimi ir paimti Kauną, atkertant nuo Vokietijos tuo metu Lietuvoje buvusią vokiečių kariuomenę ir padarant ją bolševikams nepavojinga. II Internacionalinė divizija, sudaryta iš 39, 41, 47 ir 60 pulkų, turėjo žygiuoti Panevėžio, Šiaulių, Telšių kryptimi ir užimti likusią Lietuvos teritoriją. Iš viso prieš Lietuvą buvo nukreipta apie 20000 kovotojų su artilerija ir kitomis pagalbinėmis ginklų rūšimis⁶⁹. Vėliau šios pajėgos buvo sustiprintos gautais papildymais iš Sovietų Rusijos.

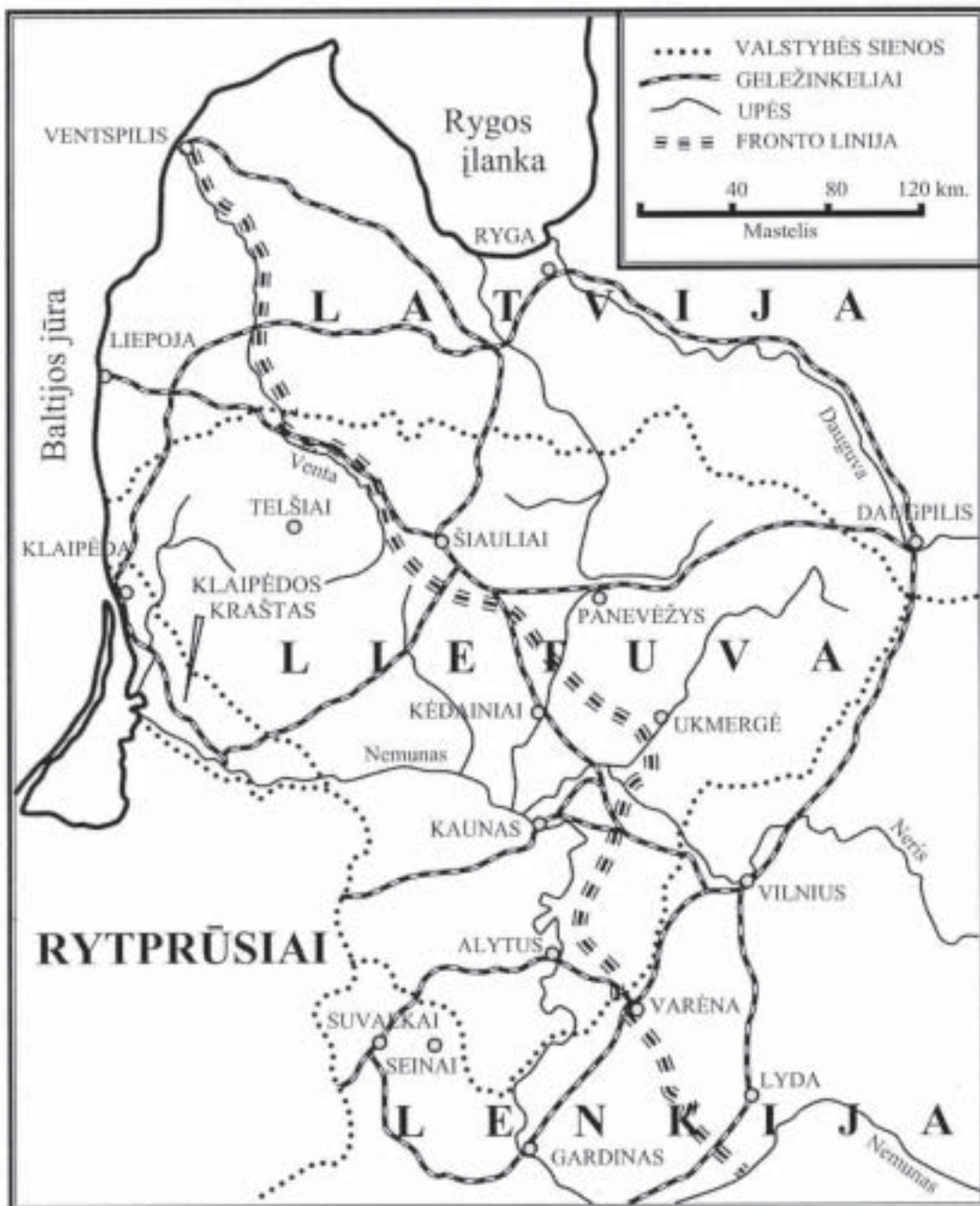
1918 m. gruodžio 10 d. užėmę Daugpilį, bolševikai po poros dienų pasiekė ir Lietuvos teritoriją. Gruodžio 22 d. jie užėmė Švenčionis, Vidžius ir Zarasus, gruodžio 23 d. – Uteną, gruodžio 27 d. – Rokiškį, 1919 m. sausio 5 d. – Vilnių, sausio 7 d. – Kavarską, sausio 9 d. – Panevėžį, sausio 10 d. – Ukmergę, Vievį, sausio 11 d. – Žaslius, sausio 15 d. – Šiaulius, sausio 25 d. – Telšius. Bolševikų užgrobtos žemės sudarė apie $\frac{2}{3}$ Lietuvos teritorijos⁷⁰.

Nors minėtos bolševikų divizijos dar nebuvo pilnai sukomplektuotos bei pakankamai kariškai parengtos ir aprūpintos, jos, kaip minėjome, turėjo supamuoju manevru užimti Kauną iš šiaurės ir pietų ir tuo būdu sugriauti Lietuvos valstybės kuriamąjį darbą. Siekdami šio tikslo, bolševikai nesilaikė su Vokietijos vyriausybe 1919 m. sausio 18 d. pasirašytos sutarties, kuria buvo nustatyta laikinoji demarkacijos linija, eįsusi pro Daugus, Stakliškes ir 10 kilometrų į rytus nuo geležinkelio linijos Kaišiadorys–Jonava–Kėdainiai⁷¹ (žr.1 *schema*). Ši demarkacijos linija nebuvo detaliai išryškinta, todėl bolševikai minėtos sutarties dažnai nesilaikė.

Užimtosiose Lietuvos srityse vietiniai bolševikai raudonarmiečių padedami kūrė revoliucinius komitetus, savąją miliciją, periminėjo savo valdžion įmones, dvarus, rekvizavo maistą ir pašarą Raudonajai armijai. Beveik visose vietovėse, kurias tik užimdavo Raudonoji armija, gyventojams buvo uždėdamos didelės kontribucijos. Pavyzdžiui, Utenos miesto gyventojams kontribucija siekė 200 tūkst.rublių, Švenčionims – 250 tūkst., Šiauliams – 200 tūkst., Panevėžiui – 1 mln. rublių. Kaimo gyventojai turėjo mokėti kontribucijos po 10 rb pinigais ir po 8 pūdus grūdų nuo kiekvienos dešimtinės žemės. Bolševikai savo reikalams pinigų negailėjo. Antai valstiečiui paprašius už parduodamą arklį 1000 rb, jie kartais mokėdavo net 1500 rb. Nesumokėję kontribucijos gyventojai buvo suiminėjami, sodinami į kalėjimus. Gyventojai bolševikų labai nekentė, laukė ateinant lietuvių kariuomenės, sakydami, jog jai viską atiduosią⁷². Vokiečių okupacijos nualinta Lietuva dabar turėjo maitinti alkaną Raudonąją armiją ir kentėti įvairiausias rekvizicijas.

Iš savo agentų gaudama nerimą keliančių žinių apie Lietuvos tautinės vyriausybės sėkmingą veiklą Kaune, spartų savanorių skaičiaus augimą, didelį visuomenės ryžtą atkurti nepriklausomą Lietuvą, taip pat jai teikiamą paramą, visų pirma ginklais, „revoliucinė valdžia“ bene daugiausia pastangų rodė karinėje srityje. Siekdama įgauti daugiau savarankiškumo, Lietuvos „revoliucinė vyriausybė“ 1919 m. sausio 14 d. kreipėsi į RSFSR revoliucinę-karinę tarybą, o po savaitės – į V. Leniną, L. Trockį ir J. Sverdlovą, kad šie leistų

V. Kapsuko valdžiai steigti Lietuvoje karinius dalinius, nes mat Lietuvos Taryba jiems nuolat priekaištaujanti, jog krašte esą tik rusų Raudonosios armijos daliniai. Lietuvos kari-
nės tarybos pirmininku buvo siūlomas V. Kapsukas, o jos nariu – L. Morozovas⁷³.

1 schema
Raudonosios armijos okupuotos sritys Lietuvoje 1919 m. vasario mėnesio pradžioje

Tačiau Sovietų Rusijos valdžia šio prašymo nepatenkino ir 1919 m. sausio 26 d. tik leido Pskovo diviziją pavadinti Lietuvių divizija. Šioje divizijoje buvę šeši pulkai atitinkamai buvo pavadinti lietuviškaisiais šaulių pulkais. Iš Vakarų divizijos į Lietuvių diviziją buvo perkeltas V Vilniaus pulkas ir pavadintas VII lietuvių šaulių pulku. Lietuvių šaulių divizijos vadu buvo paskirtas Olderogė, komisaru – Grigorjevas, o štabo viršininku – Makulovičius⁷⁴.

Šie daliniai pertvarkymai buvo įvykdyti grynai propagandiniais tikslais. Jie dar kartą įtikinamai parodo, jog Sovietų Rusijos vadovybė visiškai nesiskaitė su save laikusia „savarankiška“ Lietuvos „revoliucine valdžia“, jautėsi kaip užgrobtame krašte ir elgėsi kaip norėjo. Šio teiginio pagrįstumą paryškina ir Lietuvių divizijai vadovauti paskirtų asmenų pavardės.

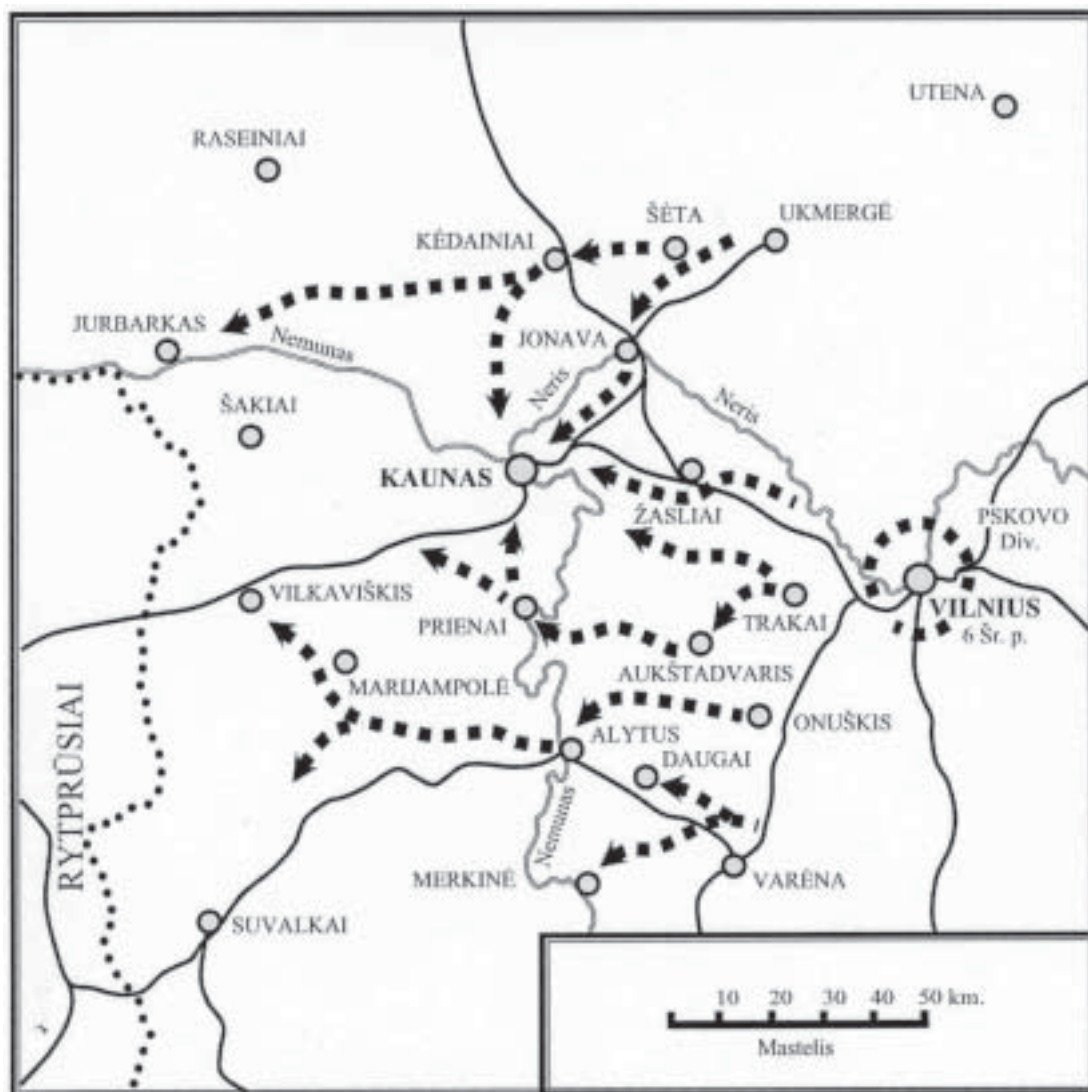
Iš lietuvių bolševikų iniciatyva sukurtų karinių dalinių išskirtinas 1919 m. vasario 14 d. pradėtas formuoti Žemaičių pulkas, kurio vadu paskirtas F. Baltušis-Žemaitis, padėjėju – A. Orlauskas, o komisaru – S. Grybas. Kaip jau buvo minėta, pulke buvo apie 1000 žmonių. Pulkas buvo išgijęs šarvuotą traukinį, sudaręs kulkosvaidininkų komandą iš 10 sunkiųjų kulkosvaidžių⁷⁵. Į šį pulką buvo įstoję vadinamieji „miško broliai“, rusų belaisviai, rusų sentikiai, vokiečių kareiviai dezertyrai ir nemaža asmenų su kriminaline praeitimi. Žemaičių pulkas buvo įtrauktas į Internacionalinę diviziją. Jis kovėsi su vokiečiais bei lietuvių partizanais prie Luokės, kur buvo smarkiai sumuštas ir netvarkingai pasitraukė iš kovos lauko. Dalis kareivių išbėgiojo, kiti perėjo tarnauti į lietuvių tautinę kariuomenę. Tik mažiems likučiams pavyko pabėgti. 1919 m. balandžio 3 d. buvusio pulko dalinys – 98 žmonės – atvyko į Kupiškį. Iš likusiųjų karių buvo sudarytas ir paliktas Pandėlio miestelyje maisto tiekimo būrys. Taip nutrūko trumpai veikusio bolševikų išgarsinto Žemaičių pulko veikla⁷⁶.

Taigi lietuvių bolševikų pastangos sukurti krašte gausius, kovingus raudonarmiečių dalinius lauktų rezultatų neatnešė. Tada visos viltys buvo dedamos į rusų Raudonąją armiją, kurios divizijos, 1919 m. sausio mėn. pabaigoje dislokuotos pietinėje ir šiaurinėje Lietuvos dalyse, nors dar nebuvo pakankamai kariškai parengtos ir aprūpintos, neatsisakė pagrindinio joms keliamo uždavinio. 1919 m. vasario mėn. pradžioje jos pradėjo veržtis vakarų kryptimi. Lietuvių divizija turėjo užimti ir ištvirtinti linijoje: Jurbarkas–Kaunas–Alytus. Bolševikai tikėjosi, kad žygiuojant į vakarus Raudonąją armiją aktyviai parems vietiniai raudonieji partizanai; svarbiausiose vietose – Kaune, Kėdainiuose ir Suvalkijoje – įvyks masiniai gyventojų sukilimai prieš Lietuvos vyriausybę, o vokiečiai neateis jai į pagalbą. Vasario 15 d. numatėsi užimti Kauną, kur buvo menkos, vokiečių neremiamos, lietuvių karinės jėgos, tikėtasi sulaukti ir sukilusių spartakininkų paramos⁷⁷.

Minėta Lietuvių (Pskovo) divizija (6 pulkai, apie 8000 karių) buvo suskirstyta į tris brigadas. Jos I brigada (I ir II šaulių pulkai su kavalerijos eskadronu ir 4 lengvomis patrankomis) turėjo užimti Kėdainius, Jonavą ir pulti Kauną iš šiaurės rytų. III brigada (V ir VII šaulių pulkai, remiami vietinių partizanų ir 4 lengvų patrankų, bei V šaulių būrys su 2 patrankomis) turėjo užimti Kaišiadorių geležinkelio stotį ir pulti Kauną pagal geležinkelio liniją. VII šaulių pulkas, persikėlęs per Nemuną ties Prienais, turėjo užimti Mauručių ir Kazlų Rūdos geležinkelio stotis ir apeiti Kauną nuo Panemunės ir Aleksoto pusės. Šį punktą turėjo dengti raitųjų partizanų rinkti-

nė. II brigada (III ir IV šaulių pulkai su 4 lengvomis patrankomis) turėjo užimti Alytų ir žygiuoti toliau į Marijampolę ir Vilkaviškį. Vilniaus rajone buvo paliktas VI rezervinis šaulių pulkas⁷⁸ (žr. 2 schemą).

Šią Lietuvių (Pskovo) diviziją dešinėje (į šiaurę) rėmė Internacionalinė, o kairėje (į pietus) – Vakarų divizijos. Dėl žiemos sąlygomis buvusių blogų, užpustytų kelių pulkai lėtai judėjo į priekį ir patį puolimą pradėjo ne vienu metu. II šaulių pulkas pradėjo žygi vasario 2 d. VII šaulių pulkas, paties V. Kapsuko iškilmingai išlydėtas iš Vilniaus, vasario 7 d. užėmė Aukštadvarį, o dar po poros dienų puolė Jiezną. III ir IV šaulių pulkai vasario 12 d. patraukė Alytaus kryptimi⁷⁹. Tik pradėjusioms kurtis Lietuvos ginkluotosioms pajėgoms iškilo mirtinas pavojus.

2 schema
Bolševikų vadovybės planas Kaunui ir Suvalkijai užimti

Lietuvos kariuomenės pasipriešinimo Raudonajai armijai simboline pradžia reikėtų laikyti 1918 m. gruodžio 30 d. I pėst. pulko vado karin. J. Galvydžio-Bykauskos paskyrimą visų Vilniaus srityje veikusių kariuomenės dalių, turėjusių ginti Vilniaus miestą ir rytines Lietuvos sienas, vadu⁸⁰. Deja, tuo metu disponuojant menkomis karinėmis pajėgomis, šio įsakymo vykdyti galimybių dar nebuvo.

Antras konkretus atvejis buvo laikinai ėjusio Vilniaus miesto ir apskrities komendanto pareigas karin. K. Škirpos įsakymas Naujosios Vilnios kryptimi, kur vyko kariniai veiksmai tarp lenkų savanorių ir artėjančių prie Vilniaus Raudonosios armijos dalinių, pasiūsti 1919 m. sausio 3 d. karin. A. Jakšto vadovaujamą 20 kareivių žvalgybos būrį padėčiai iširti. Įvertinęs realią padėtį vietoje bei raudonarmiečių karinių pajėgų mastą, karin. A. Jakštas su savo būriu buvo priverstas atsitraukti į Vilnių ir su likusia komendantūros dalimi sausio 6 d. paskutiniai atvyko į Kauną, kur sudarė formuojamos Kauno miesto ir apskrities komendantūros užuomazgą ir pirmąjį branduolį⁸¹.

3. VIETINĖS KOVOS SU BOLŠEVIKAIS

Lietuvos karinės pajėgos bolševikų invazijos pradžioje. 1919 m. vasario mėn. pradžioje, bolševikams toliau skverbiantis į Lietuvos teritorijos gilumą, padėtis tiek Kaune, tiek visame krašte, buvo nerami ir įtempta. Nebūdami užtikrinti vien ginkluotos kovos sėkme, bolševikai ėmėsi ir plačios propagandinės-agitacinės veiklos tiek visuomenėje, tiek organizuojamoje Lietuvos kariuomenėje. Tuo tikslu jie Vilniuje suorganizavo specialius propagandininkų kursus, kuriuos lankę 53 klausytojai savanoriais turėjo būti nukreipti kenkėjiškam darbui į Lietuvos kariuomenę⁸².

Bolševikų agitatoriai prasiskverbė net į tolimiausius Lietuvos kampelius ir savo demagoginiais pažadais kaitino ir taip sudėtingą atmosferą visuomenėje. Kaune jiems buvo pavykę net suorganizuoti slapta ginkluotą būrį.

Bolševikų agitacinė veikla neretai susilaukdavo pasisiekimo tarp stojančiųjų į Lietuvos kariuomenę vyrų. Laikinai ėjęs I pėst. pulko vado pareigas Alytuje karin. K. Ladyga 1919 m. sausio 11 d. rašte Krašto apsaugos ministerijos štabo viršininkui rašė, jog „pas kareivius yra palinkimas prie bolševizmo. II kuopoje iš buvusių rusų kariuomenės kareivių buvo pradėta vesti bolševikų agitacija, kuri turėjo pasisiekimo... 14 kareivių nepasirašė pasižadėjimų tarnauti Nepriklausomai Lietuvai ir buvo iš pulko pašalinti“⁸³.

Vasario mėn. pirmomis dienomis ardomajam darbui tarp karių plėsti į Alytų buvo pasiūstas iš Petrogrado atvykusių bolševikuojančių lietuvių moksleivių būrys⁸⁴. Panašių atvejų buvo ir kitose steigiamose karinėse dalyse.

Lietuvos karinė vadovybė prieš bolševikų agitaciją ėmėsi kontrapriemonių. Jos nurodymu nuo 1919 m. pradžios spaudos biuras dideliais tiražais pradėjo spausdinti įvairaus turinio atsišaukimus į raudonarmiečius, kuriuose buvo aiškinami tikrieji Sovietų Rusijos tikslai Lietuvoje, raginama mesti ginklus, pasitraukti iš Raudonosios armijos ir kt. Minėti atsišaukimai teigiamai veikė ir okupuotų Lietuvos vieto-

vių visuomenę: kėlė jos nuotaiką ir informavo apie tikrąją padėtį krašte⁸⁵. Tokia priemonė ypač plačiai buvo naudojama vėliau išsiplėtusių kovų su bolševikais metu.

Minėtomis sąlygomis dirbant organizacinį darbą, Raudonosios armijos puolimo išvakarėse 1919 m. vasario mėn. pradžioje Lietuvos ginkluotąsias pajėgas sudarė:

Alytuje – I pėst. pulkas (54 karininkai, 719 kareivių, 4 kulkosvaidžiai, 308 šautuvai)⁸⁶;

Kaune – II pėst. pulkas (55 karininkai, 1262 kareiviai, 420 šautuvų)⁸⁷;

– husarų eskadronas (13 karininkų, 163 kareiviai, arklių visiems raiteliams neužteko)⁸⁸;

– I artilerijos baterija (100 savanorių, 2 patrankos);

– Kauno m. ir apskr. karo komendantūra (69 karininkai, 1060 kareivių, 4 kulkosvaidžiai, 1025 šautuvai, 925 rankinės granatos)⁸⁹;

Gardine – I pėst. baltgudžių pulkas (45 karininkai, 200 kareivių, 40 šautuvų)⁹⁰;

– baltgudžių eskadronas (apie 50 raitelių)⁹¹;

Tauragėje – besikuriantis Žemaičių batalionas, vadovaujamas liūdnei pagarsėjusio avantiūristo J. Aukštuolaičio, kuris netrukus buvo išformuotas⁹²;

Kėdainiuose – karininkų J. Variakojo ir J. Šarausko vadovaujami Panevėžio ir Kėdainių sričių apsaugos būriai (apie 200 savanorių)⁹³;

Miestuose ir apskrityse – besikuriančių karo komendantūrų kuopos.

Lietuvos savanorių skaičius su šių komendantūrų daliniais siekė apie 4000–4500 žmonių. Tačiau šios jėgos buvo išskaidytos, menkai organizuotos, ginkluotė prasta: rusiški ir vokiški šautuvai, keletas įvairių sistemų kulkosvaidžių. O ir tokių ginklų labai trūko. Tuo metu bolševikų agentai, perduodami žinias apie savo priešą, skelbė, jog tuo metu Lietuvos ginkluotosiose pajėgose lietuvių buvę apie 10000⁹⁴.

Savanoriai dėvėjo nuosavus drabužius, buvo prastai maitinami. Aprūpinimas ginklais ir kitais kariškais reikmenimis ėjosi sunkiai ir smarkiai vėlavo. Tačiau šių pirmųjų lietuvių karinių dalinių savanorių nuotaika buvo pakili. Jie kiekviename žingsnyje jautė nuolatinę vietinių gyventojų paramą. Pastarieji bei savoji žvalgyba besikuriančioms krašto ginkluotosioms pajėgoms teikė ir visokeriopą informaciją apie bolševikus: jų dalinių dydį, judėjimo kryptis, dislokaciją, elgesį okupuotose vietovėse, o kartais net ir vienu ar kitu būdu išaiškintus priešų sumanymus. Dėl to priešų veiksmai mūsų kariuomenei netikėtumų nekėlė. Tai buvo labai svarbus veiksnys.

Pavyzdžiui, I pėst. pulkas, vos įsikūręs Alytuje, bolševikams iš Vilniaus pajudėjus ta kryptimi, jau ištaisai žvalgė platų Švobiškių–Domantonių–Venciūnų–Uliškių barą ir saugojo ties Alytumi tiltus per Nemuną⁹⁵.

Karių pasiryžimas gelbėti tėvynę buvo didelis. Tomis dienomis dar menkai ginkluoto bei organizuoto II pėst. pulko Kaune vadas karin. V. Grigaliūnas-Glovackis, informuodamas Lietuvos karinę vadovybę, rašė, kad „visi karininkai ir kareiviai trokšta noru greito susirėmimo su didžiumiečiais (bolševikais – V. L.)“, teigdami, „nors kad ant šventės 16 vasario Tėvynei padaryt parada vietose, katros esą rankose didžiumiečių“⁹⁶.

Ruošdamiesi kovoms su bolševikais, dalinių vadai visų pirma prašė iš karinės vadovybės kuo greičiau ir geriau aprūpinti karius ginklais, amunicija, apranga ir kitais būtiniaisiais reikmenimis, kurių tuo metu kariuomenei nepaprastai trūko.

Saksų savanoriai Lietuvoje. Kaip jau minėjome, 1918 m. lapkričio 11 d. paskelbtų paliaubų susitarime vienas iš santarvininkų reikalavimų Vokietijos vyriausybei buvo kuri laiką ginti Lietuvą nuo galimos bolševikų invazijos. Vokiečių karo vadovybė, tesėdama duotus pažadus, iš pradžių bandė iš Lietuvoje buvusios pakrikusios X armijos tam reikalui verbuoti savanorių dalinius, panaudojant vietoje turimą ginkluotę, aprangą ir kt., o kariams žadant gerą atlyginimą ir sotų maistą. Tačiau minėtoje vokiečių armijoje tebuvo likę tik senyvo amžiaus vyrai, kurie nebe-norėjo pasilikti kariuomenėje ir veržėsi namo į Vokietiją.

Vadovybei sutikus, tą pat metų gruodžio mėn. į Vokietiją buvo išsiųsti savano-rių verbuotojai karininkai. Vokietijoje buvo įsteigta nemažai savanorių verbavimo biurų. Ypač daug jų buvo Saksonijoje. Nuo įstojimo dienos vokiečių savanoriams buvo mokama 30 markių mėnesinės algos ir 5 markės dienos priedo. Sutartys buvo sudaromos trims mėnesiams. Pasilikusieji toliau tarnauti dar gaudavo 100 markių vienkartinio priedo premiją⁹⁷.

1919 m. sausio mėn. pradžioje į Kauną atvyko pirmieji saksų savanoriai. Jie buvo surinkti iš bedarbių ir savo paskirčiai beveik netiko. Todėl didesnę jų dalį teko grąžinti atgal. To mėnesio pabaigoje visgi savanorių skaičius pasiekė apie 4000 vy-rų⁹⁸. Jie buvo dislokuoti Alytuje, Jonavoje, Kėdainių–Baisogalos apylinkėse bei Kau-ne. O bolševikų agentai teigė, jog tuomet Kaune ir jo apylinkėse buvo 20 batalionų vokiečių po 1000 žmonių kiekviename⁹⁹.

Pirmaisiais saksų savanoriais ne visuomet buvo galima pasitikėti, nes tarp jų buvo simpatizuojančių bolševikams ir juos remiančių. Ne kartą (1919 m. sausio 31 d., vasario 4–6 d.) net laukta jų sukilimų prieš Lietuvos valdžią Kaune, Kaišiadoryse ir kitose vietose¹⁰⁰. Kovų su bolševikais metu saksų savanorių sudėtis smarkiai išsisi-jojo. Tie, kurie norėjo tik praturtėti iš karo tarnybos, atsidūrę kovos lauke, dažniau-siai pasitraukdavo iš kariuomenės. Tuo metu likusieji Lietuvoje labai drąsiai kovėsi su bolševikais.

Iš pradžių atvykstantieji saksų savanoriai buvo įtraukti į 46-ąją saksų savano-rių diviziją, kuri buvo dislokuota Alytaus–Vilkaviškio–Kaišiadorių–Kauno ruože. Vėliau Lietuvoje veikusios visos vokiečių kariuomenės dalys buvo sujungtos į rezerv-inių savanorių korpusą, kurio vadu 1919 m. vasario 22 d. buvo paskirtas gen. ltn. V. Eberhardtas.

1919 m. kovo mėn. pabaigoje 46-oji saksų divizija buvo pavadinta Pietų Lietu-vos saksų savanorių brigada (vadas – gen. mjr. fon Ompteda). Ją sudarė trys pulkai – 18, 19 ir 20 (po du batalionus kiekviename), vienas atskirasis batalionas Raseiniuose, keturios artilerijos baterijos, vienas raitelių eskadronas, viena pionierių kuopa, ryšių rinktinė, naikintuvų eskadrilė, auto rinktinė, veterinarinė ligoninė, kepykla ir lauko paštas¹⁰¹.

Kovų su bolševikais metu aktyviausiai pasižymėjo mjr. V. Zeschau vadovau-jamas 18 pėst. saksų pulkas, iš pradžių veikęs su Panevėžio atskiruoju batalionu (vadas – J. Variakojis), o vėliau su I pėst. pulku (vadas – V. Skorupskis). 19 pėst. savanorių pulkas saugojo Kauną nuo bolševikų puolimų Jiezno–Žiežmarių–Kaišiadorių bare. Jam aktyviuose karo veiksmuose su bolševikais dalyvauti neteko. 20 pėst. saksų savanorių pulkas kuri laiką saugojo Gardiną, o balandžio mėn. atvy-ko irgi į Kaišiadoris. 1919 m. liepos mėn. 19 ir 20 saksų pėst. pulkai išvyko iš Lietu-

vos¹⁰². 18 pėst. saksų pulkas dar dalyvavo su lietuvių karinėmis dalimis išlaisvinant iš bolševikų Uteną bei Kupiškį ir netrukus taip pat išvyko iš Lietuvos. Vėliau keturi saksų savanorių dalių karininkai buvo apdovanoti Vyčio kryžiaus ordinais¹⁰³. Atsiliepimai apie saksų savanorius mūsų visuomenėje liko teigiami.

Pirmieji susirėmimai su bolševikais Kėdainių–Šėtos–Jonavos–Kaišiadorių baruose. Iš Rusijos atžygiavę bolševikų kariniai daliniai, 1918 m. gruodžio mėn. paskutinėmis dienomis bei 1919 m. sausio mėn. pradžioje užėmę didžiąją Lietuvos teritorijos dalį, kuri laiką jokių karo veiksmų nevykdė. Po sunkiomis žiemos sąlygomis ilgakai užsitęsusio slinkimo į Vakarus, jie užgrobtose žemėse kuri laiką ilsėjosi, telkė savanorius, rezervus, ginklus, mitingavo, steigė revoliucinius komitetus ir ruošėsi likusios Lietuvos teritorijos dalies užgrobimui.

Reikia pažymėti, jog Lietuvą puolusių abiejų bolševikų grupių veiksmai nebuvo suderinti – jos iš pradžių neturėjo bendros vadovybės. Priešingu atveju bolševikams greičiausiai būtų pavykę užimti dar daugiau Lietuvos žemių. Be to, ir pati bolševikų karinė vadovybė nerodė reikiamo tokiomis atvejais ryžtingumo.

Kaip jau minėjome, bolševikai neturėjo tikslų žinių apie lietuvių jėgas ir jų išdėstymą, o, be to, savas pajėgas plačiai išskleidė, todėl lietuvių savanorių dalių užuomazgos jautėsi pajėgios priešintis tolesniam bolševikų veržimuisi.

1918 m. gruodžio 29 d. paskirtas Panevėžio srities apsaugos viršininku karin. J. Variakojis¹⁰⁴, nuvykęs į paskyrimo vietą, energingai ėmėsi organizuoti savanorių būrį. Tačiau jau 1919 m. sausio 2 d. nuo Subačiaus ir Kupiškio pusės Panevėžio link pradėjo veržtis bolševikai, kurie kitą dieną puolė miestą. Paprašius vokiečių pagalbos, šie atsiuntė kareivių būrį su 3 kulkosvaidžiais. Tačiau sausio 4 d. vokiečiai dėl nežinomų priežasčių pasitraukė. Mūsų savanoriai silpnomis jėgomis priešintis bolševikams neįstengė ir taip pat turėjo trauktis. Paliekant miestą, lietuvius karius iš kampų ir langų apšaudė vietiniai bolševikai lietuviai ir juos palaikiusieji žydai¹⁰⁵.

1919 m. sausio 9 d. bolševikams užėmus Panevėžį, karin. J. Variakojis su savo pagalbininkais karin. J. Mikoliūnu ir karin. K. Dragunevičiumi ir surinktu pirmųjų savanorių būriu, paliko miestą ir, žygiuodami per Ėriškes, Ramygalą, Okainius, Šėtą ir kitas vietas, atvyko į Kėdainius. Pakeliui prisijungus naujiems savanoriams, būryje buvo apie 90 vyrų. Be to, įsigyta ginklų, vežimų, arklių ir kitokio turto. Dauguma savanorių buvo jauni, kariuomenėje dar netarnavę vyrai, visiškai nenusimanantieji apie karinius reikalus, bet tvirtai pasiryžę ginti savo tėvynę. Kėdainiuose prasiėjo jų apmokymas¹⁰⁶.

1918 m. gruodžio 31 d. paskirtas Kėdainių srities apsaugos viršininku karin. J. Šarauskas¹⁰⁷ mieste jau buvo suorganizavęs savąjį savanorių būrį, kuriame buvo nemaža moksleivių ir keletas tarnavusių Rusijos kariuomenėje puskarininkių. Atvykus būriui iš Panevėžio, Kėdainių miesto įgula gerokai išaugo, bet, trūkstant ginklų, ji dar negalėjo vykdyti rimtesnių susirėmimų su priešais.

Kėdainių kryptimi pamažu slinko bolševikų II šaulių pulkas, savo gretose turėjęs apie 900–1000 kovotojų, apginkluotas sunkiaisiais kulkosvaidžiais ir dviem lengvaisiais artilerijos pabūklais. Taigi Kėdainių įgulos kovotojai, palyginti su bolševikų pajėgomis, sudarė maždaug tik penktąją jų dalį. Viena bolševikų pulko rinktinė pasiekė Šėtą (apie 16 kilometrų į rytus nuo Kėdainių). Jos komisaras Kėdainiuose bu-

vusiems lietuvių savanorių būrių vadams atsiuntė raštišką ultimatumą, privertęs prieš tai Šėtos bažnyčios kleboną patvirtinti jį savo parašu ir bažnyčios antspaudu, kuriame reikalavo savanorius išsiskirstyti, o turimus ginklus ir karišką turtą atsiųsti jam į Jonavą. Neišpildžius šio ultimatumo, grasino visus sušaudysias. Tačiau, gavus iš savanorių būrių vadų neigiamą atsakymą, jam susidarė išpūdis, kad jų jėgos neįveikiamos ir jis su savo rinktine iš Šėtos pasitraukė į Ukmergę¹⁰⁸.

Bolševikams priartėjus prie Kėdainių, savanorių būriai, nesulaukdami iš Kauno ginklų, sausio 14 d. pasitraukė į Kruopius (10 kilometrų nuo Kėdainių Kauno link), kur, šiek tiek išsigiję ginklų ir pasimokę šaudyti bei apsirengę pirmąja mūsų kariuomenės uniforma (pilkos kepurės su geltonais lankeliais ir trispalviai trikampiai ant kairiosios rankovės), sausio 21 d., pasijutę stipresni, vėl grįžo į Kėdainius ir pasiryžo nė žingsnio iš jų nesitraukti¹⁰⁹. Kėdainiuose kareiviai gyveno kareivinėse, o būrių štabai buvo įsikūrę Kognovickio namuose. Savanoriams didelę paramą teikė Kėdainių valsčiaus komitetas ir vietiniai apylinkės gyventojai.

Nuo to laiko nuo bolševikų pusės jau buvo statomos lauko sargybos, o mieste likusieji savanoriai toliau rengėsi svarbesnėms kovoms.

Vasario mėn. pirmomis dienomis į Šėtą sugrįžo ir bolševikai, tik dabar jau didesnėmis jėgomis. Vasario 1 d. jie užpuolė į Aristavos dvarą pašarų rekvizavimo reikalu nuvykusius lietuvių kareivius, 6 iš jų paėmė į nelaisvę ir išsivežė į Šėtą. Vienam kareiviui pavyko išsigelbėti, pasislėpus šiene¹¹⁰.

Svarbiausioms savanorių jėgoms Kėdainiuose nuo netikėtų bolševikų puolimų apsaugoti Kapliuose ir Kolupiuose buvo išstatytos užtvartos. Vasario 7 d. anksti rytą Kėdainių įgula iš Kauno gavo šautuvų, šovinių ir rankinių granatų. Nors kulkosvaidžių įgula dar neturėjo, bet visų savanorių apginklavimas šautuvais ir aprūpinimas šoviniais pakėlė jų nuotaiką.

Tą pat dieną bolševikai prisiartino prie Šilginėliuose buvusios lietuvių sargybos ir ją apšaudė. Visi jautė, jog bolševikai netrukus pradės puolimą. Taip ir įvyko. Prasidėjo smarkus susišaudymas. Turėdami didelę jėgų persvarą, bolševikai nustūmė lietuvių sargybas, išmušė Kolupių kaime, prie vieškelio iš Kėdainių į Šėtą, buvusią Panevėžio srities apsaugos būrio užtvartą ir tęsė puolimą Kėdainių link. Išgirde kulkosvaidžių ir šautuvų tarškėjimą, karininkai J. Mikoliūnas ir K. Dragunevičius puolė į kareivines, skubiai surinko ten buvusius savanorius – apie 80 vyrų – ir, išsiskleidę grandine į kairę ir į dešinę pagal vieškelį Kėdainiai–Šėta, bandė iš bolševikų atsiimti Kolupių kaimą. Taiklia šautuvų ugnimi pavyko prieš puolimą sustabdyti. Tada bolševikai atidengė smarkią kulkosvaidžių ir artilerijos ugnį. Daugelis savanorių, dar negirdėję anksčiau artilerijos šaudymo, nuo kiekvieno virš jų galvų pralekiančio sviedinio gulė ir kasėsi į sniegą. Būrių vadams teko juos gerokai barti, kol šie išidrašino. Apie vidurdienį buvo paprašyta netoli Kėdainių įsikūrusių vokiečių pagalbos. Šie išskyrė kulkosvaidį su 3 kareiviais. Tačiau juos ištiko nesėkmė. Vokiečius, važiuojančius su kulkosvaidžiu rogėmis ir nesilaikiusius jokių atsargumo priemonių, smarkiai apšaudė bolševikai. Vienas vokiečių kareivis buvo nukautas, kitas sunkiai sužeistas ir vienas liko gyvas. Lietuviai kariai bandė prie kulkosvaidžio prišliaužti, bet bolševikai smarkia ugnimi kliudė tai padaryti. Mūšiams teko apie 300 metrų atsitraukti ir užimti tinkamesnę poziciją¹¹¹.

Bolševikai tą dieną iš savo patrankų į lietuvių pusę paleido apie 170 sviedinių.

Jie dar kelis kartus puolė savanorius, bet pastarųjų taiklia šautuvų ugnimi buvo sulaukyti¹¹². Tai buvo pirmasis Kėdainių igulos savanorių kovos krikštas.

Bolševikai, negalėdami slinkti į priekį ir paimti Kėdainius, ėmė supti lietuvių kairiąją sparną iš pietų pusės. Čia jie perėjo geležinkelio liniją ir nustūmė lauko sargybą nuo geležinkelio tilto ties Eigulių kaimu. Kėdainių igulai iškilo rimtas pavojus. Tuomet į kovą išitraukė visa karin. J. Šarauskas vadovaujama Kėdainių savanorių būrio atsarga. Prisidengę nuo priešų akių tvoromis, slapstydami Obelės upės pakrantėse, lietuviai sulaukė puolantį priešą ir privertė jį grįžti į Eigulių kaimą. Raudonarmiečiai, matydami, jog jų artilerija lietuvių grandinėms didesnio poveikio nedarė, jos ugnį perkėlė į Kėdainius. Sviediniai ėmė kristi į stoties rajoną bei priemiestį. Tarp gyventojų kilo panika. Vietiniai bolševikai skleidė gandus, jog lietuviai jau sumušti ir netrukus ateis raudonarmiečiai. Reikėjo gyventojus nuraminti. Kėdainių srities apsaugos viršininkas karin. J. Šarauskas paskelbė apgulos padėtį: sustabdė mieste gyventojų judėjimą, įsakė uždaryti krautuves, namų duris bei langus. Gatvėse patruliavo 6–7 raiti savanoriai, už įsakymo nevykdymą turėję teisę pavartoti ginklą. Tikslas buvo pasiektas, tvarka mieste įvesta¹¹³.

Beveik tuo metu nuo Gudžiūnų pusės į Kėdainius atvyko vokiečiai su dviem patrankomis bei kulkosvaidžiais ir tuoj pradėjo šaudyti į Vilainių mišką ir Kolupių kaimo rajoną, kur buvo bolševikų rezervas. Tarp raudonarmiečių kilo panika ir jie pradėjo netvarkingai trauktis. Tuo pasinaudoję lietuviai užėmė Kolupių kaimą, tačiau toliau veržtis neįstengė.

Negalėdami įsiveržti į Kėdainius, raudonarmiečiai pradėjo slinkti į vakarus, norėdami apsupti lietuvių dešiniąją sparną, perkirsti kelią Kėdainiai–Kaunas, nutraukti telefono liniją ir susisiekimą su Kaunu. Supratęs bolševikų sumanymą, karin. J. Šarauskas į Paobelį kaimą pasiuntė patyrusius ir narsius vyresnius karius V. Vainauską ir P. Lukšį su 8 kareiviais, kurie, priešui nematant, užėjo į jų užnugarį ir, apšaudę šautuvų ugnimi bei apmėtę granatomis, privertė pasitraukti iš Eigulių kaimo ir trauktis į Juodkiškio mišką. Taip buvo susigražintas Eigulių kaimas, sužlugdytas pavojingas priešų sumanymas iš pietų pusės užimti Kėdainius. Tai buvo palyginti didelis negausaus lietuvių būrio, kovojusio vien šautuvų ugnimi bei granatomis, laimėjimas¹¹⁴.

Vasario 7 d. vakare iš Kauno į Kėdainius krovininiais automobiliais atvyko vokiečių kulkosvaidininkai, kurie buvo priskirti lietuvių būriams. Kėdainių būrys gavo vieną sunkųjį kulkosvaidį, 5 vokiečių kulkosvaidininkus ir 25 rankines granatas. Buvo susitarta su vokiečiais dėl bendro veiksmo prieš bolševikus. Lietuvių padėtis Kėdainių bare sustiprėjo.

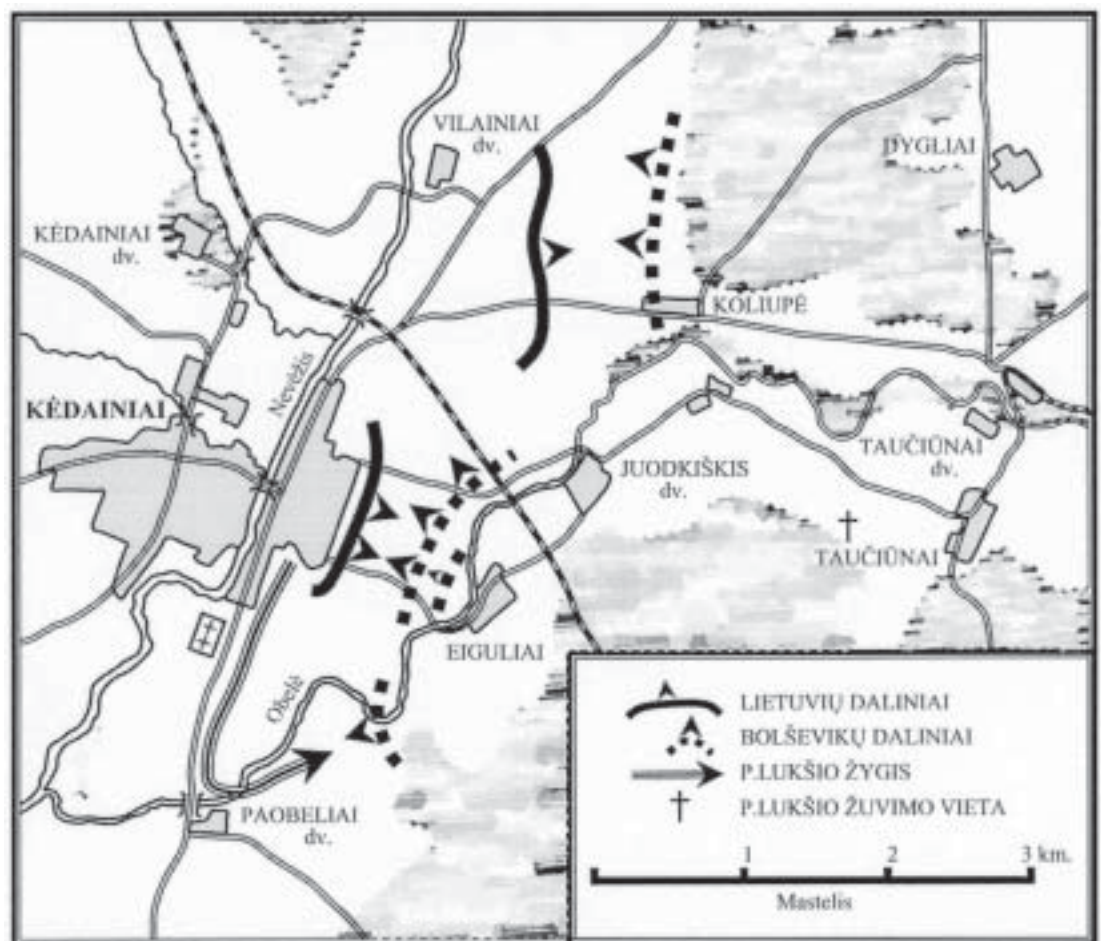
Naktį iš vasario 7 į 8 d. iš žvalgų sužinojus, jog bolševikai traukiasi, vasario 8 d. anksti rytą 17 žmonių sustiprinta žvalgyba, kurios viršininku buvo V. Vainauskas, o padėjėju – P. Lukšys, su vienu kulkosvaidžiu, 5 vokiečių kulkosvaidininkais ir dviem raiteliais, susėdę į dvejas roges, išvyko Šėtos link. Vykstant per Taučiūnų kaimą, žvalgus netikėtai smarkia ugnimi pasitiko kuopos dydžio išsiskleidusi bolševikų grandinė, kuri mūsiškius pradėjo supti. Netikėtos ugnies užklupti, mūsiškiai sumišo. Vienas kitas jau bandė trauktis atgal, tačiau P. Lukšio sudrausti ir padrašinti, sugulė grandinė ir į bolševikus atidengė atsakomąją šautuvų ugnį. Vokiečiai irgi bandė bėgti. Tada V. Vainauskas, ištraukęs kulkosvaidį iš rogių, bandė šaudyti, tačiau nemokėjo tinkamai naudotis ginklu. Tai pamatęs vienas vokiečių kulkosvaidininkas grįžo atgal ir smarkia

jo ugnimi bolševikų supimą sulaukė – jie pradėjo trauktis. Tačiau tuo metu pasipylė bolševikų ugnis iš Taučiūnų dvaro. Žvalgybai teko atsisaukant trauktis. Čia vasario 8 d. rytą ir žuvo pirmoji Lietuvos kariuomenės kovų dėl nepriklausomybės auka kautynių lauke – savanoris Povilas Lukšys¹¹⁵, lietuvių visuomenėje iki šiol minimas su didele pagarba (žr. 3 schemą).

Vasario 8 d. kautynės su bolševikais tęsėsi iki vakaro. Lietuvių savanorių būriai, remiami maždaug 50 vokiečių kareivių, apėjo bolševikų dešiniųjį sparną ir smogė jiems lemtingą smūgį. Miške, į šiaurę nuo Kolupių kaimo, buvo paimta į nelaisvę 18 bolševikų belaisvių. Bolševikai buvo priversti atsitraukti į Šetą¹¹⁶.

Šių dviejų dienų mūšiuose lietuviai neteko 1 kareivio ir 2 arklių, vokiečiai – taip pat 1 kareivio bei 2 arklių, o 2 kovotojai buvo sužeisti. Vietinių gyventojų teigimu, bolševikų nuostoliai buvo gerokai didesni. Tačiau traukdami bolševikai savo nukautuosius ir sužeistuosius spėjo pasiimti su savimi¹¹⁷.

Tuo būdu nedidelės lietuvių pajėgos, veikdamos nepaprastai nepalankiomis sąlygomis, ypač trūkstant ginklų, parodė didelę drąsą bei ištvėmę ir sugebėjo ne tik

3 schema
Kėdainių kautynės 1919 m. vasario 8 d.

atlaikyti keleriopai gausesnio priešo spaudimą, bet ir apginti svarbų bolševikų strateginiuose planuose numatytą užimti centrą – Kėdainius.

Lietuvių Kėdainių įgulos karinė vadovybė, susitarusi su vokiečiais, nusprendė vasario 10 d. pulti ir užimti Šėtą. Lietuvių kariai savanoriai, kurių vadas buvo karin. J. Variakojis, buvo sumaišyti su vokiečių kariais: mūsų šauliai, o vokiečių – kulkosvaidininkai. Visa rinktinė buvo padalyta į 3 grupes. Karin. J. Variakojo vadovaujama pirmoji grupė, sudariusi dešiniąją vorą, turėjo per Pakščių kaimą išeiti prie Žeimių vieškelio ir sukliudyti bolševikams pasitraukti į Ukmergę. Karin. K. Dragunevičiaus vadovaujama vidurinioji vora privalėjo pulti bolševikus abipus kelio Žem. Kapliai–Šėta. Kairioji, karin. J. Mikoliūno vadovaujama vora, veikdama į šiaurės rytus nuo Žem. Kaplių kaimo, turėjo per Narbutiškius pulti šiaurinę Petraičių kaimo pakraštį ir veržtis toliau į Šėtą.

Žygis buvo pradėtas anksti rytą abipusiu Šėtos miestelio supimu. Žygiuojant buvo laikomasi nepaprastos tylos ir atsargumo. Bolševikai buvo išitvirtinę vakarinėje Šėtos miestelio dalyje ir Petraičių kaime. Artilerijai apšaudžius Šėtos miestelio pakraštį, 15 val. visos 3 rinktinės grupės pradėjo puolimą. Bolševikai atkakliai gynėsi smarkia šautuvų ir kulkosvaidžių ugnimi. Esant lygiai ir atvirai vietai, tačiau blogam matomumui, lietuvių kariams atskirais atvejais teko šliaužte veržtis į priekį. Pirmoji į Šėtą įsiveržė karin. J. Mikoliūno vadovaujama grupė. Bolševikai, pastebėję, jog yra supami, palikdami nukautuosius, sužeistuosius ir daug kariško turto, netvarkingai ėmė bėgti Ukmergės link, į Bukonis. Lietuviams atiteko kelios dešimtys šautuvų, keliolika tūkstančių šovinių, daug rankinių granatų, 18 lauko telefono aparatų, kabelio ir 3 raudonos vėliavos. Ginklus ir amuniciją pasiėmė lietuviai, o maistą ir pašarą – vokiečiai¹¹⁸.

Tuo būdu buvo sutrukdytas bolševikų planas užimti Kauną. Šėtos kautynėse vasario 10 d. buvo sunkiai sužeistas savanoris A. Sereika, tapęs pirmuoju Lietuvos laisvės kovų invalidu (žr. 4 schemą).

Kėdainių kautynės pasibaigė sėkmingai sumanaus vadovavimo, karių pasiryžimo ir drausmės dėka. Atgarsis apie jas plačiai nuskambėjo po visą Lietuvą ir turėjo neabejotiną poveikį tolesniems Lietuvių (Pskovo) divizijos ir ypač jos II šaulių pulko veiksmams.

Neatsitiktinai todėl 1919 m. vasario 18 d. krašto apsaugos ministras Panevėžio apsaugos būriui, narsiai kovojusiam ties Šėta, pareiškė padėką¹¹⁹.

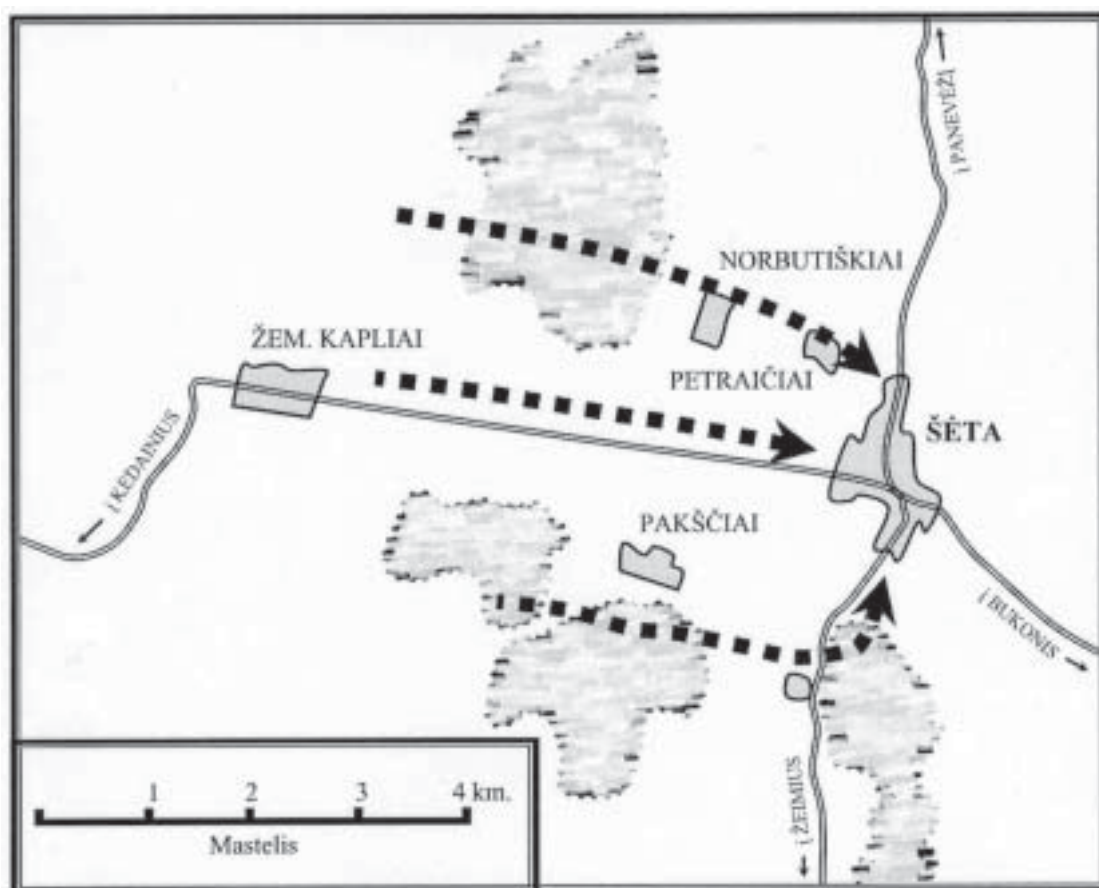
1919 m. vasario mėn. pradžioje nemažą grėsmę Kaunui kėlė ir bolševikų bandymas aktyvinti savo veiksmus Jonavos kryptimi. Šiame fronto bare buvo išitvirtinęs bolševikų II šaulių pulkas, kurio pagrindinės jėgos dislokavosi Pagelažiuose ir kituose aplinkiniuose kaimuose.

Esant dar negausioms lietuvių kariuomenės dalims, Jonavą, kaip svarbią geležinkelio liniją, nuo bolševikų gynė XIII vokiečių savanorių batalionas. Vasario 7 d. prasidėjus bolševikų puolimui Kėdainių kryptimi, Jonavos baras buvo sustiprintas dar viena vokiečių savanorių kuopa. Plėsdami puolimą į Kėdainius, bolševikai vasario 8 d. pradėjo karinius veiksmus ir Jonavos bare. Tačiau čia jie pasisekimo neturėjo, greit buvo atremti ir kuriam laikui vėl grįžo į ankstesnę buveinę – Pagelažius. Vietinių gyventojų teigimu, šiose apylinkėse jie neįtūrė žmonių paramos, nuotaika buvo prasta. Jie patys tvirtino, jog Kauno užimti neįstengs ir iš šių vietovių greit pasitrauks¹²⁰.

Vasario mėn. pradžioje nemažas pavojus Kaunui grėsė ir Kaišiadorių–Žiežmarių bare. Šį barą saugojo XVIII vokiečių savanorių batalionas. Tačiau nemaža šių savanorių dalis prijautė bolševikams, atskirais atvejais net su jais bičiuliosi. Artimiausiomis dienomis vokiečiai ruošėsi iš šių vietovių pasitraukti.

Prieš šį batalioną veikė bolševikų V šaulių pulkas. Maždaug 300 jo karių buvo Žasliuose, viena kuopa Vievyje, o apie 60–70 jo karių Semeliškėse. Bolševikus rėmė pačiuose Kaišiadoryse greta Lietuvos vyriausybei pavaldaus apskrities komiteto veikęs bolševikų revoliucinis komitetas, turėjęs 7 ginkluotus milicininkus ir plėtęs propagandinę-agitacinę bei kitokią antivalstybinę veiklą apskrityje. Bolševikai tikėjosi greit išitvirtinti Kaišiadoryse ir žygiuoti į Kauną. Tačiau vietiniai gyventojai minėto komiteto veikla nepasitikėjo ir apskritai bolševikų nerėmė.

Visgi Lietuvos vyriausybės interesams atstovaujančio Kaišiadorių apskrities komiteto vadovybė, realiai įvertinusi sudėtingą padėtį tose vietovėse, 1919 m. vasario 4 d. kreipėsi į Krašto apsaugos ministerijos štabo viršininką, prašydama atsiųsti į Kaišiadoris apie 100 pėstininkų bei 20 raitelių, o į Žiežmarius – nors 20–30 karių¹²¹.

4 schema
Šėtos puolimas 1919 m. vasario 10 d.

Vasario 16 d. prie Žiežmarių bolševikai susirėmė su vokiečių savanoriais, tačiau karo veiksmai greit nutrūko ir nusistovėjo ankstesnė padėtis¹²².

J i e z n o k a u t y n ė s. Gavusi iš savo žvalgų informaciją, jog nuo Žiežmarių iki Alytaus nebuvo nei lietuvių, nei vokiečių dalinių, bolševikų karinė vadovybė vasario mėn. pradžioje ryžosi imtis operatyvių veiksmų Kaunui iš pietų pusės užimti ir tuo padaryti galą nepriklausomos Lietuvos atkūrimui. Be kitų karinių pajėgų, tam tikslui realizuoti buvo numatytas „lietuviškasis“ VII bolševikų pulkas. Jau vasario 4 d. prie Vilniaus apygardos teismo rūmų išsirikiavusį pulką, pasipuošusį raudonomis vėliavomis, išmargintomis įvairiais šūkais rusų bei lietuvių kalbomis, pasveikino ir palydėjo „buržujų“ mušti pats V. Mickevičius-Kapsukas. Grojant Internacionalą, pulkas išžygiavo Lentvario kryptimi¹²³.

Pulkui vadovavo rusas Lebedevas, jo padėjėjas buvo baltgudis A. Ružancovas, o komisaras – lietuvis S. Mickevičius. Pulke buvo 3 batalionai, kurių vadai buvo rusas, lenkas ir lietuvis. Iš aštuonių pulko šaulių kuopų jų vadai tebuvo 2 ar 3 lietuviai. Be to, pulke buvo 3 kulkosvaidininkų komandos su 14 sunkiųjų kulkosvaidžių, po vieną ryšių bei raitųjų žvalgų (apie 30 raitelių) komandas ir daugybė gurguolių vežimų. Pulkas artilerijos neturėjo. Iš viso jame buvo apie 900 karių. Pulko sudėtis buvo labai mišri. I ir II batalionus sudarė Maskvoje mobilizuoti rusai ir Vilniaus krašto lietuviai savanoriai, o III– beveik vieni lietuviai. Visose kuopose buvo žydų iš Daugpilio bei Vilniaus. Raitųjų žvalgų komandą sudarė rusų kazokai ir dalis lietuvių. Dviejų kuopų pagrindą sudarė įvairių sričių specialistai, penktąją – jūrininkai ir septintąją – artileristai. Pastaroji laikinai buvo palikta Vilniuje¹²⁴.

Po 3 dienų žygio pulkas, nesutikdamas jokio pasipriešinimo, vasario 8 d. pasiekė Stakliškes, o vasario 9 d. jo priekiniai daliniai, susišaudę su lietuvių husarų žvalgų daliniu, užėmė Jiezną¹²⁵.

Lietuvos karinė vadovybė, turėdama žinių apie bolševikų planą Kaunui užimti, jau vasario mėn. pirmomis dienomis į Jiezno apylinkę minėtus žvalgus buvo pasiuntusi žvalgybai vykdyti. Vasario 3 d. Krašto apsaugos ministerijos štabo viršininkas karin. Pr. Liatukas įsakė II pėst. pulko vadui Kaune karin. V. Grigaliūnui-Glovackiui pasiųsti į Prienus kareivių būrį tiltui per Nemuną saugoti¹²⁶. Be to, vasario 3–6 d. į Prienus, Pakuonį ir Rumšiškes buvo pasiųstos lietuvių ginkluotos užtvaros. Jos turėjo dvejopą tikslą: saugoti Kauną nuo netikėto bolševikų užpuolimo bei užkirsti kelią iš Vilniaus į Lietuvos gilumą plintančiai agitacijai ir spekuliacijai. Atsižvelgiant į minėto baro svarbą ir pavojingumą, jam vadovauti ėmėsi pats krašto apsaugos viceministras karin. St. Zaskevičius¹²⁷.

Dėl to kariuomenės štabo viršininkas karin. Pr. Liatukas vasario 8 d. 15 val. 30 min. įsakė II pėst. pulko vadui karin. V. Grigaliūnui-Glovackiui tą pačią dieną išsiųsti viceministro karin. St. Zaskevičiaus žinion į Prienus karin. J. Butkaus vadovaujamą 200 ginkluotų karių rinktinę. Į ją parinkti žmonės turėjo būti aprengti šiltais rūbais, apauti gerais batais. Kiekvienam kareiviui nurodyta išduoti į rankas po 100 šovinių, atsargai paimant dar šovinių vežimą¹²⁸.

Pasiųsti daugiau karių į Prienus nebuvo galimybių, nes pats II pėst. pulkas tuo metu dar tik kūrėsi. Jame tebuvo 55 karininkai, 8 karo valdininkai, 1262 kareiviai, 116 arklių ir tik 420 šautuvų su 23700 šovinių. Pulke neturėta nė vieno kulkosvai-

džio¹²⁹. Pulko vadovybei kėlė nerimą ir tas faktas, jog pačiame Kaune buvo laukiama galimo vokiečių spartakininkų sukilimo prieš Lietuvos valdžią, todėl reikėjo būti pasirengusiems bet kokiam pavojingam atvejui.

Rinktinė kuopa greitai pasirengė žygiui ir tos pat dienos vakare išvyko iš A. Panemunės. Be kuopos vado karin. J. Butkaus joje buvo dar 3 karininkai – Ciprisevičius, J. Cetuchinas ir J. Gataveckas. Atvykus į Prienus, jos vadovybėje įvyko permainų. Karin. J. Butkui susirgus šiltine, karin. Ciprisevičius buvo paliktas Prienų komendantu. Vadovavimą kuopai perėmė pats viceministras karin. St. Zaskevičius, kartu pasilikdamas ir šio baro vado pareigas¹³⁰.

Vasario 9 d. kuopa atvyko į Birštoną. Raitųjų husarų būrys žvalgydamas priešą su juo susidūrė Jiezno miestelyje. Po trumpo susišaudymo gausių bolševikų jėgų spaudžiami, raiteliai buvo priversti pasitraukti, tačiau sekimo nenutraukė. Žvalgams pavyko nustatyti, jog pagrindinės bolševikų jėgos stovėjo Liciškėnuose (3 kilometrus į rytus nuo Jiezno), o atskira jų rinktinė veikė Butrimonių–Punios kryptimi¹³¹. Vasario 10 d. iš žvalgų sužinojus, jog bolševikų jėgos, išblaškytos Jiezne, Stakliškėse ir Butrimonyse, buvo nutarta pulti tuos atskirus dalinius, neleidžiant jiems susijungti. Lietuvių turėtos jėgos buvo per mažos, todėl karin. St. Zaskevičius pareikalavo iš Alytuje buvusio I pėst. pulko atsiųsti į Prienus vieną kuopą. Tą pačią dieną I pėst. pulko II kuopa (2 karininkai, 101 kareivis, kiekvienas iš jų turėjo po 150 šovinių¹³²) į Prienus buvo pasiųsta¹³³.

Vasario 10 d. anksti rytą karin. St. Zaskevičiaus vadovaujama rinktinė kuopa, masikuodamasi Verknės upelio krantais bei ten buvusiais atskirais miškeliais, artėjo prie Jiezno. Priėjus Sekionių kaimą, karin. St. Zaskevičius kuopą padalijo į du būrius. I būrys (vadas – karin. J. Cetuchinas) turėjo apeiti Jiezno miestelį iš vakarų pusės ir pulti bolševikus iš sparno, II būrys turėjo pulti priešą, esantį Jiezne, iš pietų, o raitelių būrys – iš rytų pusės, apeidamas Jiezno ežerą. Puolimas turėjo prasidėti tuo pat laiku ir greitai vykdomas¹³⁴.

Tuo laiku Jiezno miestelio pakraštyje buvo tik silpna bolševikų IV kuopa (apie 100 šaulių), kuriai vadovavo lietuvis karin. Auglys. Pačioje kautynių pradžioje jis, nenorėdamas kariauti su savaisiais, perbėgo į lietuvių pusę¹³⁵. Tačiau tuo pat metu išdavikas karin. J. Cetuchinas savo vadovaujamą I lietuvių būrį tiesiog nuvedė pas bolševikus, liepdamas kariams nešaudyti, o vėliau tiesiog įsakydamas pasiduoti bolševikams. Dauguma būrio kareivių, supratusių išdavystę, pasitraukė atgal, bet dalis vis dėlto pateko į bolševikų nelaisvę¹³⁶.

Rinktinės vadas karin. St. Zaskevičius, nesulaukdamas I būrio paramos, su II būriu bandė pulti Jiezną iš pietų pusės. Tačiau tuo metu Jiezną gynusiai silpstančiai IV bolševikų kuopai spėjo atvykti į pagalbą su kulkosvaidžiais jų V ir VI kuopos. Atidengus smarkią priešų ugnį, lietuviai buvo priversti trauktis, patirdami nemažus nuostolius¹³⁷ (žr. 5 schemą).

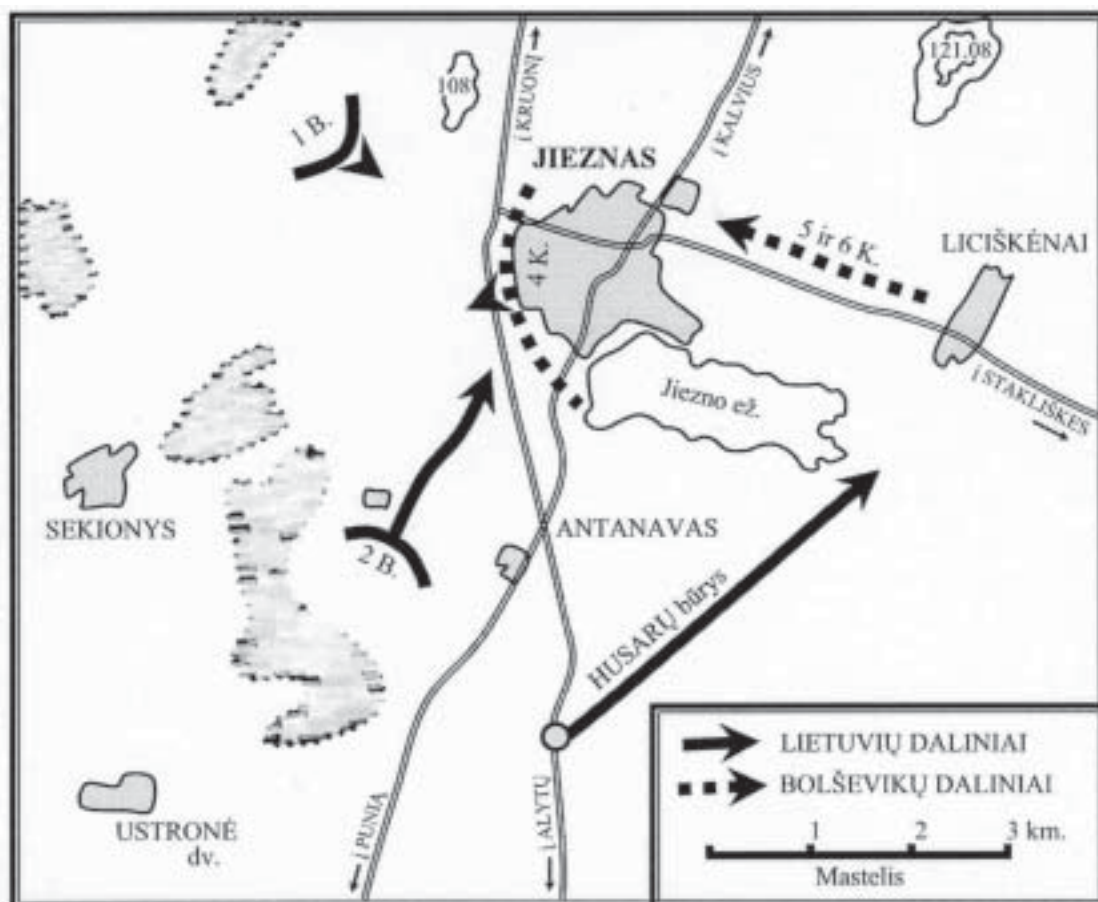
Kautynėse prie Jiezno vasario 10 d. žuvo 18 savanorių: Antanas Deimantavičius, Feliksas Endziulaitis, Justinas Barščiauskas, Juozas Stankevičius, Antanas Revinskas, Jonas Paulavičius, Alijošius Pumeris, Izidorius Eimutis, Motiejus Katilius, Pijus Literiskis, Kazys Lukšys, Mikas Blažys ir dar 6 kariai, kurių pavardės nežinomos¹³⁸. Be to, 6 savanoriai buvo sužeisti, 33 pateko bolševikų nelaisvėn, o 14 dingo be žinios¹³⁹. Kuopoje teliko 120 vyrų¹⁴⁰.

Sužeistieji ir belaisviai buvo išsiųsti į Stakliškes. Su jais bolševikai labai žiauriai elgėsi, norėjo visus sušaudyti. Nuo tokio žingsnio juos sulaukė bolševikų kariuome-

nėje tarnavęs karin. St. Puzinas* 141. Po to lietuviai belaisviai ir sužeistieji iš pradžių buvo išsiųsti į Aukštadvarį, o vėliau į Vilnių.

Vasario 11 d. Jiezne buvusias bolševikų pajėgas papildė VII šaulių pulko vado padėjėjo karin. A. Ružancovo vadovaujama „Jiezno ypatingoji rinktinė“, kurią sudarė trys kuopos su 4 kulkosvaidžiais. Taigi iš viso miestelyje buvo sutelktos penkios kuopos, kurios išsidėstė tokia tvarka: IV ir VI kuopos saugojo vakarinę ir pietinę miestelio pakraščius, V – šiaurinę jo dalį, II buvo Liciškėnų kaime. Jos uždavinys buvo apsaugoti rinktinės užnugarį. I kuopa buvo rezerve miestelio kapinių teritorijoje. Jiezno komendantu buvo paskirtas pulko I bataliono vadas karin. A. Jankauskas. Jo įsakymu miestelyje paskelbtame atsišaukime buvo uždrausta gyventojams vykti iš vienos vietovės į kitą bolševikų užimtame rajone bei būriuotis daugiau kaip trimis asmenimis vienoje vietoje¹⁴².

Tą pačią dieną į Prienus atvyko iš Alytaus I pėst. pulko karin. A. Žemaičio vadovaujama kuopa, husarų būrys, o šiek tiek vėliau – vokiečių rinktinės dvi pėstininkų kuopos su sunkiaisiais kulkosvaidžiais, pionierių skyrius ir 2 lengvosios pa-

5 schema

Jiezno puolimas 1919 m. vasario 10 d.

* Vėliau karin. St. Puzinas pabėgo iš bolševikų kariuomenės, tarnavo I kuopos vadu II pėst. pulke, pasižymėjo kovose su bolševikais bei bermontininkais, buvo apdovanotas Vyties kryžiumi – V.L.

trankos. Prienuose susirinkusių lietuvių bei vokiečių rinktinių vadovybė susitarė dėl vasario 13 d. numatyto bendro Jiezno puolimo plano. Jis buvo panašus į vasario 10 d. planą, tačiau dabar jau turėta daugiau jėgų. Karin. St. Zaskevičiaus rinktinė ir karin. A. Žemaičio kuopa turėjo pulti bolševikus Jiezne iš pietų vakarų – Sekionių kaimo kryptimi. Vokiečių rinktinė, žygiuodama pro Birštoną, turėjo atakuoti bolševikus nuo Jundeliškių kaimo pusės, lietuvių husarai, žvalgydami dešinįjį sparną, turėjo apeiti Jiezno ežerą iš rytų, o vokiečių raitųjų žvalgų komanda – pulti Jiezną iš šiaurės. Kad vokiečiai atskirtų lietuvių karius nuo bolševikų, buvo atkreiptas dėmesys į specialius ženklus – baltus keturkampius ant dešinės rankos aukščiau rankovės bei lietuviškas kepures. Karin. St. Zaskevičiaus vasario 12 d. 7 val. paskelbtoje dispozicijoje Jiezno atakai kitą dieną įvykdyti kariams buvo paaiškinta, jog tai turėtų būti „galutinis mūšis, turim daug spėkų ir privalom bolševikus visiškai išvaikyti“¹⁴³. Po poros valandų su šiuo Jiezno puolimo planu buvo supažindintas ir krašto apsaugos ministras karin. M. Velykis¹⁴⁴ (žr. 6 schemą).

Antrasis Jiezno puolimas prasidėjo vasario 13 d. rytą. Esant ūkanotai dienai, lietuvių ir vokiečių rinktinėms pavyko iš visų pusių priartėti prie miestelio. Vokiečių artilerijai apšaudžius Jiezno pakraščius, pirmoji puolė karin. St. Zaskevičiaus vadovaujama rinktinė. Tarp bolševikų kilo panika, o miestelio gyventojai slėpėsi mūriniuose pastatuose – bažnyčioje bei ligoninėje. Vokiečių žvalgams užėmus 121 aukštumą ir iš ten kulkosvaidžių ugnimi apšaudžius Stakliškių kryptimi besitraukiančius bolševikus, pastarųjų eilės visiškai pakriko. Bolševikai buvo spaudžiami iš visų pusių. Jų komisarai ir dalinių vadai buvo bejėgiai įvesti nors šiokią tokią tvarką. Nepagelbėjo ir jų I bataliono vado karin. A. Jankausko bandymas ginklo pagalba sulaikyti bėgančiuosius. Įsitikinusi padėties beviltiškumu, bolševikų vadovybė (10–15 žmonių), susėdusi į porines roges ir įsidėjusi 4 kulkosvaidžius, patraukė Liciškėnų kaimo kryptimi. Vokiečiams nukovus abu arklius, teko viską palikti ir toliau trauktis pėsčiams. Bėgantiems bolševikams trumpam stabtelėjus Pikelionyse, pasirodė, jog iš visos jų rinktinės – 600 su viršum žmonių – buvo likę tik apie 100. Tuo metu prie Pikelionių miško buvęs bolševikų VII šaulių pulko vadas karin. Lebedevas, sužinojęs apie Jiezno apsuptį ir pastebėjęs artėjančius lietuvių raitelius, su savo žinioje turėtomis pajėgomis pasitraukė į Stakliškes. Dalis bolševikų, nesustoję Stakliškėse, bėgo toliau, plūsdami vadovybę, kad ji juos vestų į Vilnių, o iš ten – „traukiniais į Maskvą“. Jų neįstengė nuraminti ir pats pulko komisaras S. Mickevičius. Sutemus Stakliškėse susirinkę pulko likučiai pasitraukė į Aukštadvarį¹⁴⁵.

Jiezno kautynėse bolševikai neteko 4 kulkosvaidžių, apie 50 šautuvų, 2 lauko virtuvių, daug aprangos ir kito kariško turto bei Maskvoje lietuvių komunistų įteiktos pulkui raudonos vėliavos, išmargintos įvairiais šūkais lietuvių ir rusų kalbomis¹⁴⁶.

Po nesėkmingų vasario 13 d. kautynių bolševikų VII šaulių pulkas pradėjo irti. Nemažai jame buvusių lietuvių perėjo į tautinės kariuomenės pusę, o mobilizuoti rusai bei baltgudžiai traukė namo. Praėjus porai mėnesių po šių kautynių, pulke iš buvusių 900 raudonarmiečių beliko tik 385 kariai, skaičiuojant kartu su atsiųstais į frontą papildymais – dviem naujomis kuopomis¹⁴⁷.

Jiezno kautynėse lietuviams ir vokiečiams buvo visos galimybės iškovoti kur kas efektyvesnę pergalę. Tačiau vokiečiams atsisakius toliau persekioti bolševikus, vieni lietuviai nepajėgė to padaryti. Tos pat dienos 12 val. viceministras ka-

6 schema
Jiezno puolimas 1919 m. vasario 13 d.

rin. St. Zaskevičius raportavo krašto apsaugos ministrui karin. M. Velykiui apie Jiezno paėmimą, pažymėdamas, jog puolimo metu tebuvo sužeistas tik vienas kareivis, o užmuštų ir patekusių nelaisvėn nebuvo¹⁴⁸. Vasario 13 d. vakare Jiezno komendantu buvo paskirtas karin. H. Goštautas¹⁴⁹. Pirmojo Jiezno puolimo metu žuvusiųjų lietuvių karių lavonai buvo atkasti ir vasario 15 d. iškilmingai palaidoti Jiezno miestelio kapinėse. Jiems vėliau Jiezno visuomenė pastatė gražų paminklą.

Vasario 14–15 d. Petrovo rusų partizanų daliniai buvo išvyti iš Punios ir Butrimonių, kuriuos jie buvo užėmę prieš keletą dienų. Jiezno kautynės, kaip vienos iš pirmųjų, pakėlė tiek lietuvių visuomenės, tiek savanorių kovinę dvasią.

Kautynėms pasibaigus, krašto apsaugos ministras karin. M. Velykis įsakė ištirti pirmojo Jiezno puolimo metu patirtos nesėkmės priežastis. Dar vasario 13 d. II pėst. pulko vadas karin. V. Grigaliūnas-Glovackis pats nuvyko į Prienus ir, pasikalbėjęs su karininkais, išsiaiškines puolimo organizavimo bei kitus klausimus, nustatė, jog be karin. J. Cetuchino išdavystės rinktinės kuopoje būta ir kai kurių kitų negeroivių. Visų pirma joje buvo labai silpna karininkų sudėtis. Be to, karin. St. Zaskevičius, žinodamas, jog jam į pagalbą netrukus iš Alytaus turėjo ateiti I pėst. pulko kuopa bei vokiečių rinktinė, galėjo jų palaukti ir iki tol turėtomis silpnomis pajėgomis puolimo nepradėti. Vasario 14 d. slaptame pareiškime Krašto apsaugos ministerijos štabo viršininkui II pėst. pulko vadas karin. V. Grigaliūnas-Glovackis dėl patirtos nesėkmės kaltino karin. St. Zaskevičių ir teigė, jog „jei mes nenorim suvis pražudyt tų kareivių, tai reikalinga skubiai atšaukti p. Viceministerį, katras turėdamas tik savo nuomonę ir nieko neklausdamas, vien tik dėl iškelimo savo vardo veda žmones ant pražūties ir savo nepasisekimu labai pakelia ūpą pas priešą“¹⁵⁰ (kalba netaisyta – V.L.).

Krašto apsaugos ministras karin. M. Velykis, susipažinęs su tyrimo rezultatais bei minėto pareiškimo turiniu, vasario 25 d. karin. St. Zaskevičių atšaukė iš rinktinės kuopos vado pareigų ir kartu įsakė II pėst. pulko vadui karin. V. Grigaliūnui-Glovackiui iš pulko išskirti vyresnius karininkus, kurie ateityje glaudžiai veiktų su vokiečių vadovybe¹⁵¹.

Tačiau bolševikai po patirto pralaimėjimo Jiezno daugiau nebepuolė.

K a u t y n ė s t i e s A l y t u m i. Siekdama realizuoti anksčiau minėtą planą užimti Kauną supamuoju manevru iš pietų pusės, bolševikų armijos vadovybė 1919 m. pradžioje iškart ėmė ruošti karinei operacijai Alytaus kryptimi. Iš patekusio į Lietuvos karinės vadovybės rankas 1919 m. vasario 6 d. slapto įsakymo Nr. 2 bolševikų veikiančiai armijai matyti, jog ji planavo naktį iš vasario 8 į 9 d. kartu su sukilusiais darbininkais bei valstiečiais, aktyviai remiant Raudonosios armijos brigadai (III ir IV šaulių pulkams), pradėti visame pietų fronte bendrus greitus ir ryžtingus veiksmus. Kiekviename iš šių pulkų buvo maždaug po 1000 karių. Į dešinę nuo III šaulių pulko veikęs IV šaulių pulkas vasario 8 d. turėjo išvykti iš Butrimonių miestelio, Punios rajone persikelti į kairįjį Nemuno krantą ir vasario 9 d. rytą, apeidamas Alytų Kaniūkų kaimo rajone, atkirsti bet kokį susisiekimą ir ryšius su Kaunu ir Suvalkais. III šaulių pulkas, žygiuodamas pagal plentą Varėna–Alytus, turėjo užimti Merkinę ir Alytų. Užimant nurodytas vietas, įsakyta visomis priemonėmis siekti palaužti bet kokį galimą lietuvių bei vokiečių pasipriešinimą. Šiai operacijai vadovavo III šaulių pulko vadas Vasiukovas, jo padėjėjai Grinkovas ir Belizoko bei politinis komisaras Vavilovas¹⁵².

Krašto apsaugos ministerijos štabo vadovybė dar 1919 m. sausio 16 d. įsakė I pėst. pulko vadui vykdyti tolimes žvalgybas Vilniaus kryptimi iki pat sąlyčio su bolševikų armijos daliniais. Buvo nurodyta turėti slaptus žvalgus Varėnos ir Valkininkų geležinkelio stotyse, taip pat susisiekti ir su slaptais žvalgais Vilniuje. Pulko žvalgyba turėjo visą gaunamą informaciją perduoti Krašto apsaugos ministerijos štabui ir spartinti I pėst. pulko formavimo procesą¹⁵³.

Iš Krašto apsaugos ministerijos štabo, žvalgų bei vietinių gyventojų gaudama informaciją apie bolševikų planus artimiausiu metu užimti Alytų bei duomenų apie jų kariuomenės dydį ir judėjimo kryptis, Alytuje besikuriančio lietuvių I pėst. pulko vadovybė rodė nemažą pastangų miestui apginti. Tačiau tuo metu pulkui dar visko trūko: karininkų, kareivių bei būtinausių kariškų reikmenų. Pulko vadovybė ne kartą kreipėsi į Krašto apsaugos ministerijos štabą paramos. Tačiau šis dažniausiai atsakydavęs, jog pats viso to neturįs ir galėsiąs paremti pulką tik ateityje¹⁵⁴.

Tuo metu I pėst. pulko vadu buvo plk. J. Galvydis-Bykauskas. 1919 m. sausio 25 d. jį paskyrus Kaune steigiamos karo mokyklos viršininku¹⁵⁵, pulko vado pareigas laikinai vykdė karin. A. Juozapavičius¹⁵⁶. Nors ir būdamas jaunas, bet labai darbštus, rūpestingas ir reiklus sau bei pavaldiniams, jis per trumpą laiką sugebėjo išsikovoti pulke reikiamą autoritetą. Nuo 1919 m. sausio 9 d. karin. J. Čaplikas ėjo pulko štabo viršininko pareigas.

1919 m. vasario mėn. pradžioje pulke tebuvo du batalionai: I batalioną (vadas karin. Ig. Musteikis) sudarė dvi kuopos ir kulkosvaidžių kuopa, turėjusi 4 kulkosvaidžius, iš kurių 2 kautynėms netiko. II batalioną (vadas – karin. Pr. Tamašauskas) sudarė trys kuopos. Kuopos irgi dar buvo iki galo nesukomplektuotos – kiekvienoje jų tik po 80–90 kareivių. Be to, pulke veikė karin. Z. Gerulaičio vadovaujama mokomoji kuopa (apie 30 savanorių), ryšių būrys ir ūkio kuopa. Apginklavimas buvo menkas – rusiški šautuvai, kuriems labai trūko šovinių. Pulkas buvo išikūręs dešiniajame Nemuno krante¹⁵⁷.

Pulko garbę žemino ir tokie ydingi reiškiniai, kaip kai kurių karininkų girtuokliavimas bei netinkamas elgesys su kareiviais¹⁵⁸. Užsiėmimai su jais vyko nereguliariai, nes, pulkui prieš bolševikus saugojant labai platų barą, daugelis jų dažnai turėjo eiti sargybon. Be to, iš vokiečių atgavus labai apleistas kareivines ir, neturint lėšų remontui, daug neatidėliotinų darbų žiemos sąlygomis teko atlikti patiems kareiviams. Nežiūrint visų trūkumų ir sunkumų, kareivių nuotaika buvo pakili.

Be lietuvių I pėst. pulko Alytuje, kairiajame Nemuno krante buvusiose vadinosiose artilerijos kareivinėse, buvo išikūrusi negausi vokiečių igula – vienas savanorių batalionas ir husarų pulkas. Lietuvių pulko santykiai su vokiečiais buvo įtempti, dažnai kildavo įvairių nesusipratimų, vos neprivedusių prie ginkluotų konfliktų, nes vokiečių kareiviai savavaliavo ir skriausdavo vietinius gyventojus. Lietuvių kareiviams neretai tekdavo tuos gyventojus nuo vokiečių plėšikavimų ginti. Visgi lietuviams pavyko su vokiečių vadovybe susitarti dėl bendro veikimo ginant Alytų nuo laukiamo bolševikų puolimo¹⁵⁹.

I pėst. pulkas saugojo barą Švobiškės–Domantonys–Venciūnai–Uliškiai (į rytus nuo Alytaus) ir Padvariškės–Norgeliškės (į šiaurės rytus nuo Alytaus). Vokiečių saugoma linija buvo ši: Poteronių geležinkelio stotis–Alovė–Butrimiškės. Be to, jie saugojo ir Merkinės–Perlojos kryptį¹⁶⁰.

Turint negausias karines pajėgas, minėtą platų barą reikiamai apsaugoti buvo

neįmanoma. I pėst. pulkas sargyboms galėjo išskirti ne daugiau kaip dvi kuopas. Karių užtvaros saugojo tik svarbesnius kelius, o tarp jų buvę kelių kilometrų pločio tarpai buvo visiškai nesaugomi. Tokia padėtimi naudojosi visokie bolševikų siunčiami agentai, kurie Alytaus apylinkėse plėtė priešišką antivalstybinę propagandą, rinko žinias apie lietuvių ir vokiečių karines pajėgas, jų dydį, sąveiką bei įtemptus santykius ir visą informaciją perdavinėjo bolševikams. Dėl to 1919 m. vasario 13 d. Alytaus mieste ir apskrityje buvo įvesta karo padėtis¹⁶¹.

I pėst. pulko vadas karin. A. Juozapavičius dar 1919 m. vasario 10 d. informavo krašto apsaugos ministrą karin. M. Velykį apie pavojingą padėtį Alytaus fronte ir priminė, jog iš Kauno ne tik nebuvo atsiųsta anksčiau žadėtų 200 kareivių, bet dargi vasario 9 d. pulkas turėjęs pasiųsti viceministro karin. St. Zaskevičiaus žinion karin. A. Žemaičio vadovaujamą kuopą, tuo susilpnindamas paties Alytaus gynybą. Pulko vadas teigė, jog „išėjus iš to keblaus padėjimo, reikalingi žmonės ir ginklai, kitaip gali būti katastrofa“¹⁶².

Tuo metu pulkas, dar nesant suorganizuotos Alytuje milicijos, be savo tiesioginių pareigų dar turėjo gaudyti apylinkėse plačiai paplitusius ir siautėjančius plėšikus. Neigiamai reaguoti į vietinių gyventojų prašymus ar maldavimus pulko vadovybė negalėjo, nes šie pulką materialiai aktyviai rėmė.

Artėjant bolševikams prie Alytaus, 1919 m. vasario 10 d. bendriems kovos veiksams aptarti dar kartą susitiko I pėst. pulko ir vokiečių vadovybės. Lietuviams atstovavo karin. A. Juozapavičius su 4 vyresniaisiais pulko karininkais, o vokiečiams – brigados generolas su štabo karininkais. Vokiečių pateikta informacija apie bolševikų skverbimąsi vakarų bei pietų kryptimis visiškai atitiko I pėst. pulko žvalgų turimas žinias. Iš pradžių iškilo bendro vadovavimo sujungtoms lietuvių ir vokiečių jėgoms klausimas. Atsižvelgiant į tai, jog vokiečių ėgulos Alytuje vadas buvo generolas, jie ir pasiūlė I pėst. pulkui prasidėjus kovoms pereiti vokiečių brigados vado žinion. I pėst. pulko vadovybė teigė iš principo tokiam pasiūlymui neprieštaraujanti, tačiau pažadėjo konkrečiai į šį klausimą atsakyti tik po konsultacijų su savo centrine karine vadovybe. Be to, buvo tartasi dėl gynimosi pozicijų pasirinkimo, tarpusavio ryšių palaikymo bei vieni kitų parėmimo lemtingais kovų atvejais. Vokiečiai siūlė iškart sudaryti gynimosi planą, kovos pozicijas pasirinkti vietoje ir jas tinkamai parengti. Jie pasiūlė kitos dienos rytą lietuvių atstovams atvykti į Uliškių kaimą. Tačiau I pėst. pulko vadovybė, nepasitikėdama vokiečiais ir laikydama atsargumo, to nepadarė. Ji telefonu vokiečių vadovybės atsiprašė ir pareiškė į numatytą susitikimo vietą negalėsianti atvykti. I pėst. pulkas nutarė prieš bolševikus savarankiškai veikti¹⁶³.

Ruošiantis gynybai, I pėst. pulko vadovybei kėlė didelių rūpesčių ginklų ir amunicijos stoka. Turėtiems šautuvams trūko šovinių. Krašto apsaugos ministerija, vėluojant ginklų transportui iš Vokietijos, pažadėjo aprūpinti pulką šaudmenimis vasario 12 d. Patikėjęs šiais pažadais, nutarta visų pirma apginkluoti II batalioną, o vėliau ir kitus dalinius. Kartu buvo numatytas ir to bataliono jėgų išdėstymas fronte, su juo supažindinti kuopų vadai ir jaunesnieji karininkai.

Tą dieną didžiausias paruošiamojo darbo krūvis teko V kuopos vadui karin. Vl. Skorupskiui ir VI kuopos vadui karin. V. Šaudziui, nes jų vadovaujamos kuopos turėjo sustiprinti sargybų liniją. Rezerve buvo paliktos VII kuopa ir mokomoji komanda¹⁶⁴.

Vasario 12 d. vakare Krašto apsaugos ministerija atsiuntė pulkui 500 vokiškų

šautuvų ir kelias dešimtis tūkstančių šovinių. Pulko karių nuotaika pakilo. Tačiau vos tik spėjus šautuvus su šoviniais sunešti į sandėlį, buvo gauta žinia, jog bolševikai pradėjo puolimą. Pulko rezerve Alytuje likę kareiviai iškart buvo apginkluojami. Čia pat prie sandėlio jie buvo mokomi užtaisyti šautuvus. Iki tol dauguma savanorių jau buvo šiek tiek susipažinę su rusų sistemos šautuvais, bet apie vokiškus jie visiškai nenusimanė, todėl jiems elgtis su vokiečių sistemos šautuvais nesisekė. Pasirodė, kad vokiški šoviniai buvo netinkamose šautuvams apkabose, o be apkabos nebuvo galima šautuvą užtaisyti išsyk penkiais šoviniais. Tai kareivius erzino¹⁶⁵. Perginkluotos ir naujai apginkluotos pulko kuopos išvyko į paskyrimo vietas.

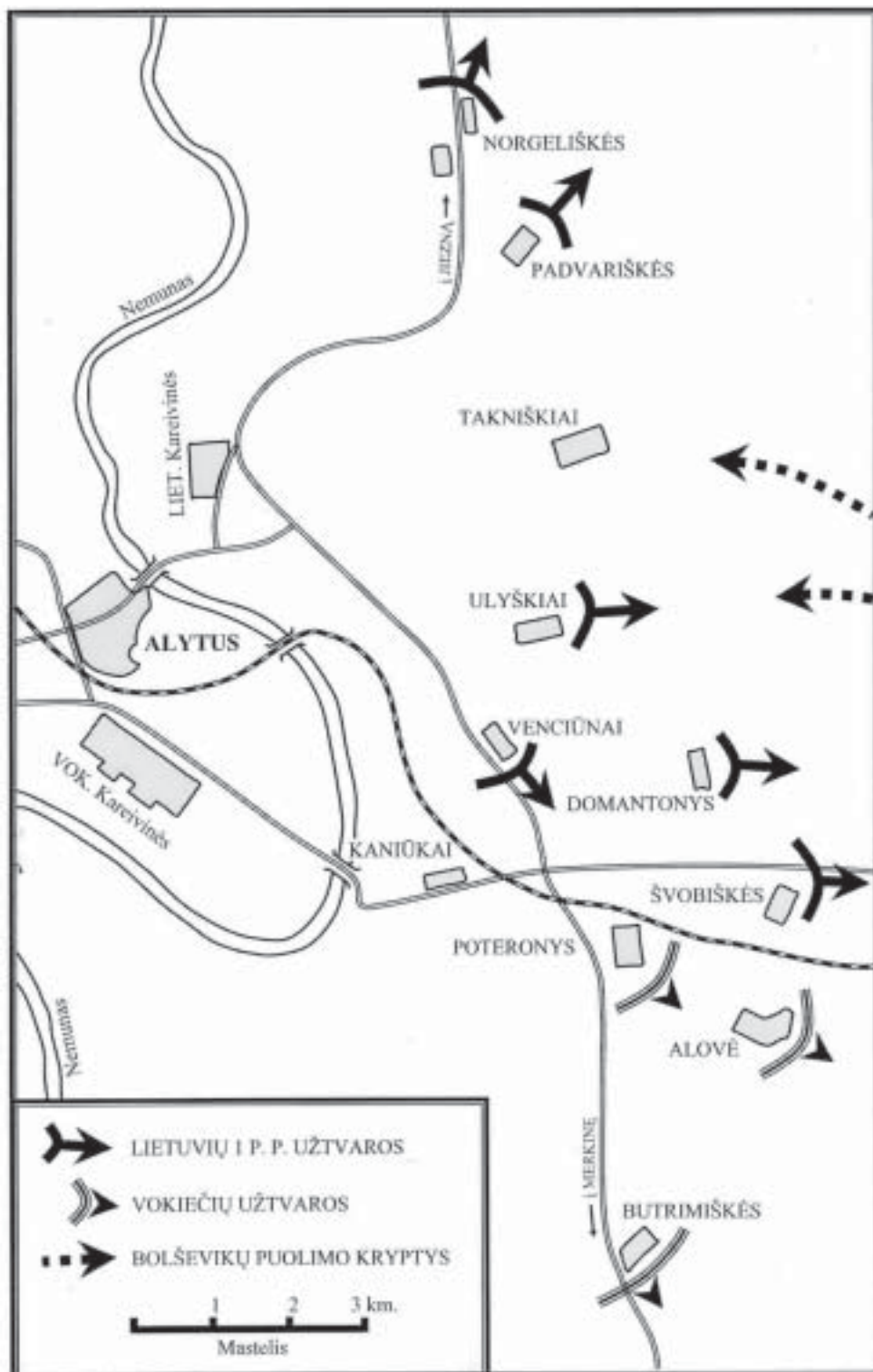
Iš vokiečių husarų pulko štabo telefonu buvo pranešta, jog bolševikai pirmiausia puolė vokiečių ir lietuvių lauko sargybas. Tuo metu telefono ryšį su frontu teturėjo tik vokiečiai, todėl žinias iš pafrontės lietuviai galėjo gauti tik iš jų štabo. Sužinota, jog bolševikai 23 val. 30 min. nuo Daugų pusės pirmiausia puolė užtvartą Nr. 1 (Švobiškių km), o netrukus buvo puolamos užtvartos Nr. 2 (Domantonių k.), Nr. 3 (Venciūnų k.) ir kitos. Šiek tiek vėliau buvo pranešta, jog lietuviai, bolševikams spaudžiant, neatsilaikė ir buvo priversti palikti priešui svarbų gynimosi punktą – aukštumą Uliškių rajone. Vokiečiai primygtinai reikalavo sustiprinti šį rajoną, nes jų kariajam sparnui iškilusi apsupimo grėsmė¹⁶⁶ (žr. 7 schemą).

I pėst. pulko vadovybė, įvertinusi susidariusią padėtį, suprato, jog minėtam būriui reikėjo suteikti skubią paramą, tačiau neturint greitų susisiekimo priemonių žiemos sąlygomis įveikti nemažą atstumą nebuvo jokių galimybių. Po to vokiečiai dar kelis kartus aliarmavo telefoniniu ryšiu dėl silpno lietuvių pasipriešinimo bolševikams, primindami, jog susidariusi pavojinga padėtis ir būtina susigražinti aukštumą į rytus nuo Uliškių. Neįvykdžius šios užduoties, grasino pasitraukti iš savo pozicijų. Po to ryšys su vokiečiais nutrūko ir jie į lietuvių telefono skambučius nebeatsiliepdavo¹⁶⁷.

Pulko padėtis sunkėjo, darėsi neaiški, nes iš saviškių neturėta jokių žinių. Tik iš šautuvų ir kulkosvaidžių šūvių artėjimo buvo galima spręsti, jog mūsų šaukiasi ir Alytui gresia rimtas pavojus. Netrukus kareivinių rajone pasirodė atskiri iš lauko sargybų pasitraukę gynėjai patvirtino, jog bolševikai didelėmis jėgomis puola lietuvius ir mūsų šaukiasi, negalėdami atsilaikyti, priversti trauktis. O vokiečiai dar anksčiau apleidę savo pozicijas.

Nutrūkus ryšiams su vokiečiais, kurie paliko savo barą, ir tik spėjamai žinodamas savo priešakinių smulkių dalinių padėtį, pulko vadas karin. A. Juozapavičius ryžosi pats išsiaiškinti įvykių vietoje susidariusią situaciją. Karinių operacijų reikalus pavadęs pulko štabo viršininkui karin. J. Čaplikui, jis drauge su I bataliono vadu karin. Ig. Musteikiu bei karininkais A. Svilu ir A. Povilaičiu, pasiėmę keletą mokomosios komandos kareivių su vienu kulkosvaidžiu ir dar kelis raitelius, vasario 13 d. vidurnaktį išvyko į kovų vietą. Pulko rezerve liko pusė V kuopos (65 kareiviai), VII kuopa (37 kareiviai) ir mokomoji komanda (32 kareiviai)¹⁶⁸.

Karin. A. Juozapavičius, su savo būreliu nuvykęs į Venciūnų kaimą, susitiko su I kuopos vadu karin. P. Geniu, iš kurio sužinojo, jog mūsų užtvartos iš Švobiškių ir Domantonių kaimų jau pasitraukusios. Pagausėjus karin. A. Juozapavičiaus būriui iki 40 karių, buvo nutarta užteiti į bolševikų užnugarį. Išėjęs laukais į plentą Alytus–Varėna, būrys pasuko Alytaus link. Prie Poteronių kryžkelės jį sustabdė bolševikai. Kadangi naktis buvo labai tamsi, snigo, bolševikai lietuvių neatpažino ir palaikė savaisiais. Sugulę ant plento, lietuviai bolševikus apšaudė. Šie sumišo, tačiau greit

7 schema
Kautynės ties Alytumi 1919 m. vasario 12 d.

susitvarkė ir pradėjo pulti. Turint nedaug šovinių ir sugedus kulkosvaidžiui, būrys ėmė trauktis ir vasario 13 d. rytą grįžo į Alytų¹⁶⁹.

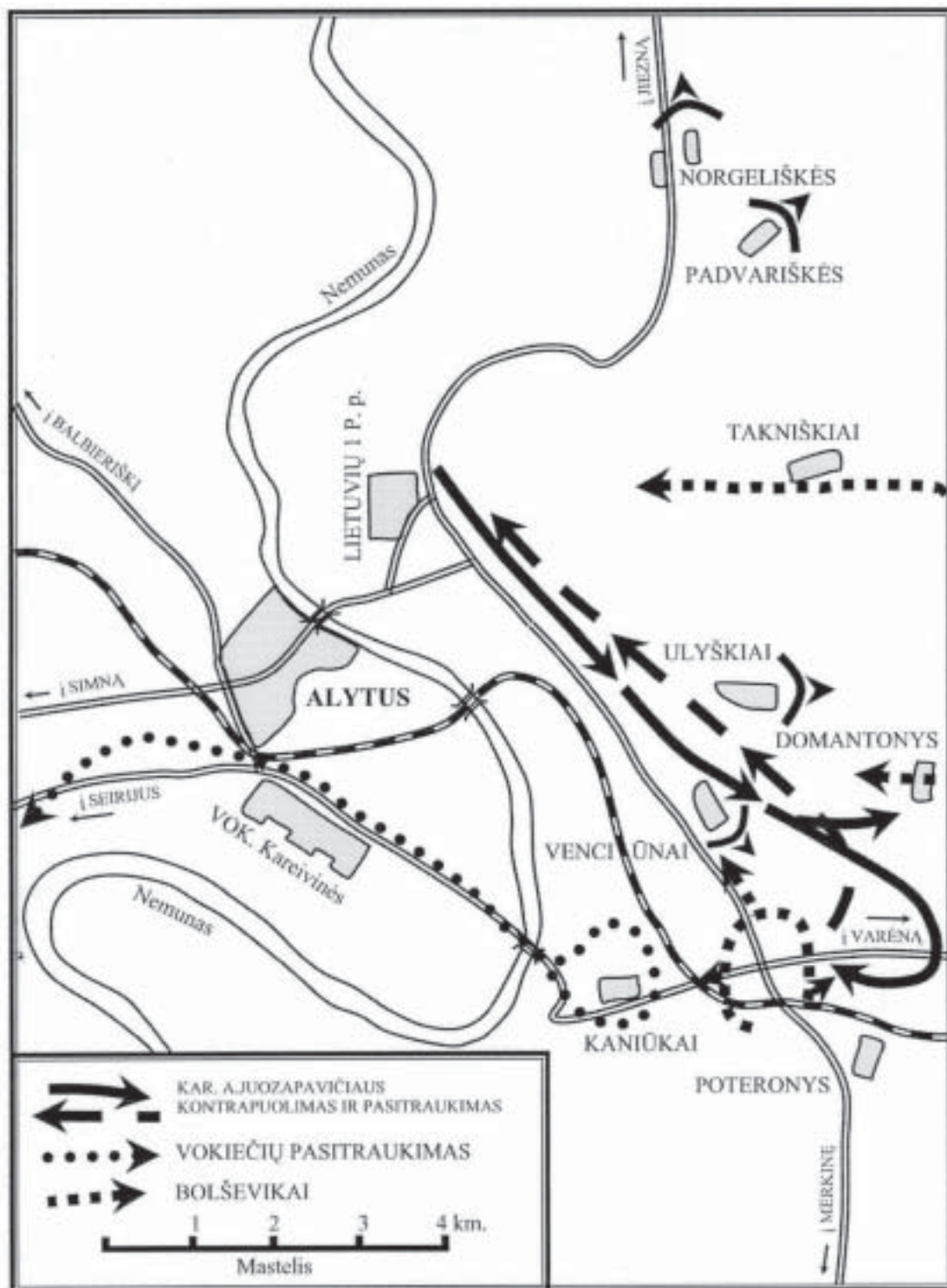
Pulko štabo viršininkas karin. J. Čaplikas V kuopos karin. Pr. Černiauską su 10 kareivių pasiuntė žvalgybon į Takniškių kaimą. Karin. V. Šaudzis su VI kuopa išvyko į dešiniąjį priešakinių dalinių sparną, o karin. Vl. Skorupskis su V kuopos likučiais užėmė gynimosi aukštumą į rytus nuo kareivinių. Pulko adjutantas karin. Vacl. Žadeika su vienu raiteliu dešiniajame sparne aiškinosi vokiečių buvimo vietą bei jų veiklą. 4 val. grįžęs į pulko štabą, jis painformavo, jog vokiečiai Kaniūkų kaime nuo bolševikų visiškai nesigynė ir iš savo kareivinių pasitraukė Suvalkų kryptimi¹⁷⁰.

I pėst. pulkas toliau kovėsi vienas, supamas iš dešinės ir spaudžiamas iš priešakio. Karin. V. Šaudzio ir Vl. Skorupskio vadovaujamos V ir VI kuopos, vykdydamos joms skirtą uždavinį, susitiko su stipriomis bolševikų pajėgomis ir buvo priverstos trauktis. Nepavyko ir karin. Z. Gerulaičio vadovaujamos mokomosios kuopos bandymas užimti Kaniūkų plento tiltą per Nemuną ir sukliudyti bolševikams pereiti į kairiąjį Nemuno krantą. Jam į pagalbą dar buvo pasiūsta VII kuopos 30 kareivių, tačiau tai padėtis nebeišgelbėjo – bolševikai ne tik užėmė Kaniūkų ir geležinkelio tiltus, bet prasiskverbė į Alytų nuo Suvalkijos pusės ir ėmė apšaudyti I pėst. pulko kareivines¹⁷¹ (žr. 8 schemą).

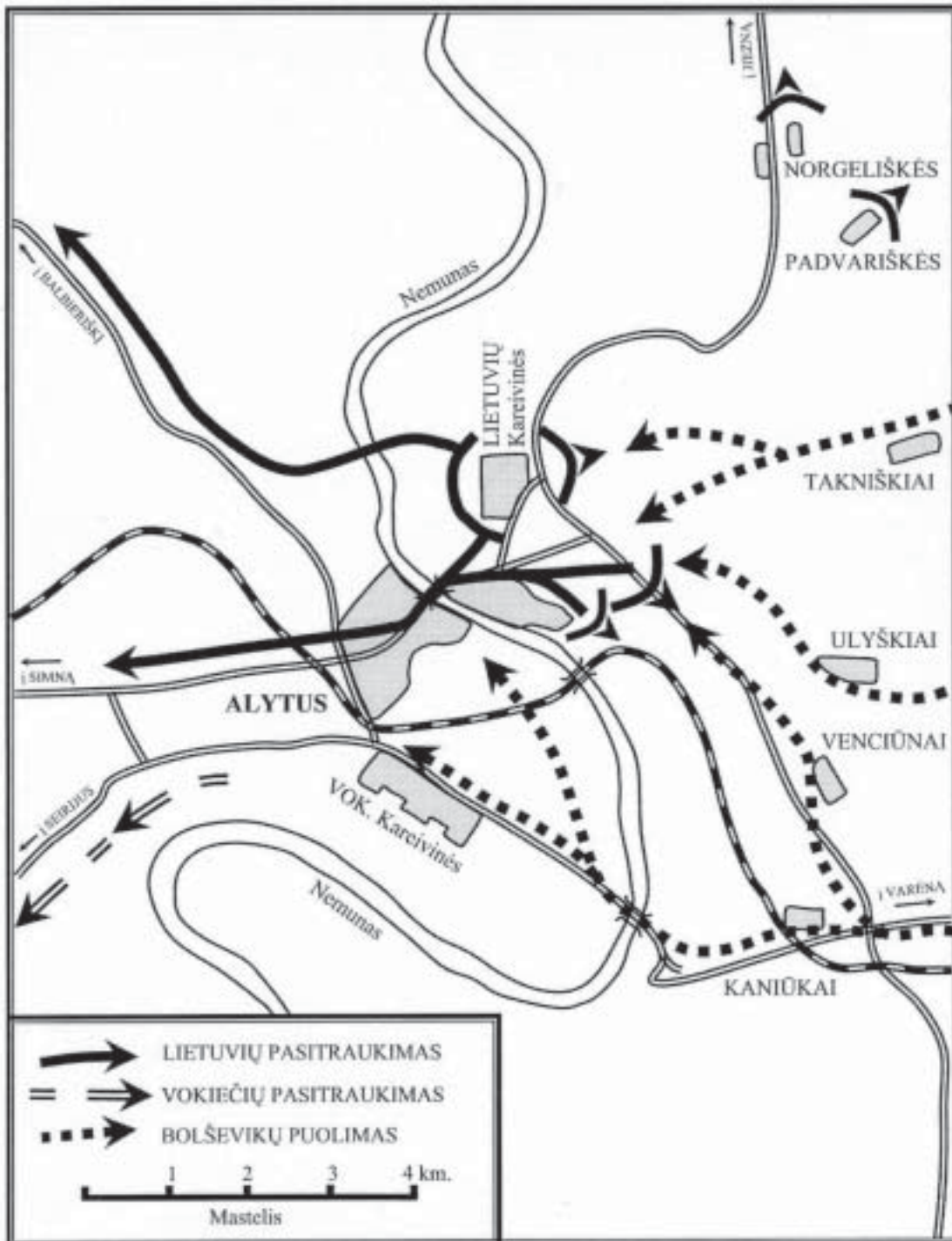
Padėtis vis labiau komplikavosi. Pulko jėgos buvo išsklaidytos, rezervų nebuvo. O bolševikai vis puolė. 6 val. ryto buvo įsakyta ūkio dalies viršininkui ir neriukuotės kuopos vadui visą pulko turta vežti į Likiškių kaimą Simno kryptimi. Šis įsakymas trauktis visų kuopų nepasiekė, nes nebuvo galimybių joms tai pranešti. Tuo metu kuopos veikė savarankiškai, nes bendro vadovavimo jau nebuvo. Stokojant vežimų bei arklių, nebuvo galimybių išvežti iš Alytaus ir viso pulko turto. Sandėlyje buvo apie 300 tik ką gautų šautuvų.

Apie 7 val. ryto iš priešakinio baro su dvejomis kulkosvaidininkų rogėmis į kareivines grįžo pulko vadas karin. A. Juozapavičius. Sužinojęs tikrą padėtį fronte bei pulke, jis įsakė pakrauti ginklais abejas roges ir su keliais kareiviais, apšaudant bolševikams bei vietos komunistams, drąsiai metėsi per tiltą į Suvalkijos pusę, tikėdamasis ten pasiekti savuosius. Jojant per Alytaus tiltą, karin. A. Juozapavičius apie 8 val. buvo bolševikų nukautas. Jiems atiteko ir vežti ginklai. Taip nelygioje kovoje su gausiais priešais žuvo pirmasis Lietuvos kariuomenės karininkas, I pėst. pulko vadas Antanas Juozapavičius¹⁷² (žr. 9 schemą).

Prasidėjo chaotiškas I pėst. pulko traukimas. Likiškių kaimo kryptimi besitraukianti pulko gurguolė bei dalis karininkų ir jaunų demoralizuotų kareivių keliais ir laukais vyko toliau Simno kryptimi. Kai kurie jų ėjo drauge su savo vadais, o kiti su ginklais patraukė namų kryptimi. Apie 14 val. buvo Simne. Čia įvyko karininkų pasitarimas. Vietos komunistams nutraukus telefono ryšį, nebuvo galimybės susisiekti su Kaunu. Plito įvairūs gandai, jog Kaunas užimtas sukilusių bolševikų, dalis Lietuvos valdžios suimta, o kita dalis išbėgiojusi. Net tarp pačių karininkų atsirado norinčių skirstytis po namus. Visgi laikinai perėmusiam vadovavimą pulkui karin. J. Čaplikui¹⁷³ pavyko įtikinti, jog reikia pasiekti Marijampolę, kur, sužinojus tikrąją padėtį, bus aišku, kaip toliau elgtis. Pakeliui į Marijampolę, Žaliosios miške, besitraukiančius karius iš pasalų užpuolė vietos komunistai. Buvo nukautas karo valdininkas P. Ruzgas, 5 kareiviai ir sužeistas karin. J. Sutkus. Sugauti užpuolikai buvo

8 schema
Kautynės ties Alytumi 1919 m. vasario 13 d.

9 schema
I pėst. pulko pasitraukimas iš Alytaus 1919 m. vasario 13 d.

atiduoti karo lauko teismui. Vasario 15 d. į Marijampolę susirinko 17 pulko karininkų, 9 karo valdininkai, 219 kareivių su 167 šautuvais, 1 kulkosvaidžiu, 6500 šovinių ir 52 arkliais¹⁷⁴. Iš jų tą pačią dieną buvo sudaryta I suvestinė kuopa, puskarininkių mokykla, kulkosvaidininkų komanda ir ūkio kuopa¹⁷⁵.

Tuo metu pulko kairiojo sparno daliniai, perėję per užšalusį Nemuną, vasario 13 d. apie 20 val. pasiekė Balbieriškio dvarą. Kitą dieną atvyko į Prienus. Čia karių skaičius gerokai padidėjo – susirinko apie 15 karininkų ir per 200 kareivių. Vasario 15 d. jie buvo nukreipti į Jiezną ir apgyvendinti pas vietinius gyventojus. Kariuomenės vadovybės įsakymu II bataliono vadas karin. Pr. Tamašauskas vietoj karin. M. Goštauto buvo paskirtas Jiežno komendantu, karin. Vl. Skorupskis – jo padėjėju, o karin. Ig. Musteikis – rinktinės vadu¹⁷⁶.

Vasario 17 d. Jiežno komendantūros rinktinė persikėlė į Prienus, o pati komendantūra buvo likviduota. Surinkus iš gyventojų reikiamą pastočių kiekį, rinktinė tos pat dienos vakare atvyko į Kauną ir apsisustojo A. Panemunėje.

Vasario 14–15 d. naktį į Alytų sugrižę vokiečiai su viena atvykusia I pėst. pulko kuopa puolė miestą ir bolševikus iš jo išvijo. Kautynėse ties Alytumi žuvo 1 karininkas ir keletas kareivių. Apie 20 kareivių pateko bolševikų nelaisvėn¹⁷⁷.

I pėst. pulkas ties Alytumi patyrė pralaimėjimą. Šį įvykį skaudžiai išgyveno ir įvairiai komentavo tiek karinė vadovybė bei patys kariai, tiek visuomenė. Pralaimėjimo priežasčių buvo daug. Visų pirma menkai organizuotam, blogai aprūpintam ginklais bei kitais būtiniausiais reikmenimis, neapmokytam, net ne visos sudėties pulkui teko susiremti su keliskart gausesnėmis priešo pajėgomis. Be to, iš visos karinės operacijos eigos matyti, jog pulko vadovybė nebuvo gerai apgalvojusi ir parengusi nesėkmės atveju pasitraukimo iš Alytaus konkretaus ir detalaus operatyvinio plano. Neatsitiktinai todėl pulkas iš kautynių lauko traukėsi padrikai, tiesiog chaotiškai, susiskaldęs dalimis į kelias kryptis. Neabejotina, jog visai karinei operacijai labai neigiamai atsiliepė techninių priemonių, ypač telefono ryšio tarp štabo vadovybės ir priešakinėse pozicijose buvusių dalinių, nebuvimas bei transporto stoka. Tačiau tuo metu dauguma išgyvenusių dėl pulko nesėkmės bene labiausiai kaltino vokiečius, kad jie atseit išdavikiškai palikę savo barą, apie tai lietuviams net nepranešę, ir kad apskritai jų pozicija visos karinės operacijos metu neatitikusi bendros su lietuviais veikimo prieš bendrą priešą – bolševikus – idėjos.

Manytume, jog vargu ar galima visą kaltę dėl minėtos pulko nesėkmės suversti vien vokiečiams. Pulko vadovybė gerai žinojo, jog ir Alytuje buvusioje vokiečių įguloje ne visi reikalai gerai klostėsi: nebuvo ankstesnės jų kariuomenei būdingos drausmės, tvarkos bei vienybės, aktyviai veikė spartakininkai, neretai atvirai prijaučiantys bolševikams ir nenorintys kartais skaitytis net su savo vyresnybe. O su pastarąja pulko santykiai buvo neblogi. Negalima pamiršti ir to fakto, jog I pėst. pulkui iš Vilniaus persikėlus į Alytų, keletą kartų buvo užkirstas kelias demoralizuotų vokiečių kareivių savavaliavimui bei plėšikavimui mieste ir apylinkėse. Todėl iš tam tikros dalies vokiečių didelio palankumo vargu ar buvo galima ir tikėtis. Ši aplinkybė leidžia manyti, jog anksčiau minėtas jų pasitraukimas iš pozicijų, neperspėjus apie tai I pėst. pulko vadovybės, gana panašus į dirbtinį taikos meto manevrą ir gal būt atliktas sutartinomis bolševikų ir spartakininkų jėgomis lietuviams nubausti.

Tam tikru mastu verčia nusistebėti ir ta aplinkybė, jog Lietuvos kariuomenės

vadovybė neskyrė didesnio dėmesio nepasisiekimo ties Alytumi priežastims nustatyti bei įvertinti, nors tai ir buvo vienas iš pirmųjų stambesnių lietuvių karių susirėmimų su bolševikais, jų akimis žiūrint, strategiškai labai svarbiame Lietuvos rajone.

Bendra karinė padėtis Alytaus–Kaišiadorių–Jonavos fronto baruose 1919 m. vasario mėn. antrojoje pusėje – kovo mėn. Po Jiezno ir Alytaus kautynių bolševikai, nepasiekę užsibrėžto tikslo, šiame fronto bare kuri laiką aprimo ir puolamųjų operacijų nevykdė. Jie laikė užimtą barą: Daugai–Stakliškės–Žasliai–Pagelaziai–Bukonys. Šis laikinas atokvėpis leido Lietuvos karinei vadovybei sparčiau organizuoti naujus karinius dalinius, juos šiek tiek apmokyti ir rengti būsimoms kovoms.

Vienas iš pirmaeilių karinės vadovybės uždavinių buvo atkurti I pėst. pulką ir kartu užtikrinti pietinio Alytaus baro saugumą nuo bolševikų. Nuo 1919 m. vasario 16 d. I pėst. pulko vado pareigas pradėjo vykdyti karin. V. Ramanauskas¹⁷⁸, o jo pagalbininku tą pačią dieną buvo paskirtas karin. K. Ladyga¹⁷⁹. Vasario 19 d. karin. Ig. Musteikio vadovaujamas pulko I batalionas sugrižo į Alytų ir iškart išstatė sargybas prieš bolševikus Domantonių–Venciūnų–Uliškių kaimų riboje. Čia jis toliau tvarkėsi, gynė miestą nuo įsiveržimų, rengėsi didesnėms kovoms. Tuo būdu pulkas kuri laiką toliau formavosi, pasidalijęs į dvi stovyklas – Alytuje ir Marijampolėje.

I bataliono vadas karin. Ig. Musteikis su dviem pėstininkų kuopomis apsisusto pionierių, o 2 karininkai su kulkosvaidžiais ir amunicijos sandėliu – artilerijos kareivinėse. Apytikriais duomenimis, tuo metu Alytuje buvusias vokiečių pajėgas sudarė apie 10 batalionų, turėjusių 10–13 kulkosvaidžių ir 18 patrankų. Bolševikų du pulkai buvo Varėnoje ir vienas – Dauguose¹⁸⁰.

Šio bataliono organizacinę veiklą apsunkino ta aplinkybė, jog tomis dienomis Alytuje nefunkcionavo jokios civilinės įstaigos. Spręstinių klausimų buvo labai daug, todėl krašto apsaugos ministro įsakymu Nr. 52, §1 nuo 1919 m. vasario 24 d. buvo pradėta formuoti Alytaus miesto ir apskrities komendantūra. Jos komendantu buvo paskirtas I pėst. pulko karin. A. Mikelėnas¹⁸¹. Netrukus į ją pradėjo rinktis pirmieji savanoriai. I batalionui tvarkytis darėsi lengviau.

Tačiau batalionui visą laiką teko būti budriam, nes bolševikai savo agresyvių užmačių neatsisakė. Iš žvalgų sužinojus apie jų judėjimą Alytaus kryptimi, vokiečių daliniai 1919 m. kovo 1 d. puolė bolševikus ir užėmė Daugus bei Bobriškes. Bolševikams pasitraukus į Varėną ir Valkininkus, vokiečiai toliau jų nepersekiojo ir grįžo į Alytų¹⁸².

Tuo metu I batalione tebuvo 12 karininkų, 4 karo valdininkai ir 234 kareiviai¹⁸³. Karin. Ig. Musteikis kovo 3 d. pranešė Krašto apsaugos ministerijos štabo viršininkui, jog su tokiomis menkomis pajėgomis jis fronto neapginsias ir prašė artimiausiu metu atsiųsti į Alytų bent 200 kareivių, žadėdamas juos pats iš turimų atsargų apginkluoti. Labai trūko kulkosvaidininkų, raitelių žvalgų komandoms bei Balbieriškyje buvusiai atsargos bazei iki kuopos papildyti¹⁸⁴.

Netrukus I pėst. pulkui sustiprinti imtasi didelių organizacinių priemonių. Karin. V. Ramanauską perkėlus dirbti į ministerijos štabą, 1919 m. kovo 6 d. pulko vadu, turinčiu plačius įgaliojimus, buvo patvirtintas karin. K. Ladyga¹⁸⁵. Jo pagalbininku buvo paskirtas karin. Ig. Musteikis, kuris tapo ir Alytuje buvusių kariuomenės

dalių viršininku¹⁸⁶. I bataliono vado pareigas iš jo perėmė karin. A. Žemaitis¹⁸⁷. Karin. K. Žukas buvo paskirtas Marijampolėje pradėto formuoti pulko III bataliono vadu¹⁸⁸.

1919 m. kovo 8 d. buvo paskelbtas Alytaus m. ir apskr. komendanto karin. A. Mikelėno įsakymas visiems tarnavusiems I pėst. pulko kareiviams, savavališkai pasitraukusiems iš jo kovų su bolševikais metu, iki kovo 15 d. grįžti tęsti tarnybą. Nevykdantiems šio įsakymo grasinta karo lauko teismu¹⁸⁹.

Sutelktomis karinės vadovybės pastangomis, palyginti per neilgą laikotarpį, praėjusį po nesėkmės kautynių ties Alytumi metu, pulko gyvenime įvyko teigiamų pokyčių. 1919 m. kovo mėn. pabaigoje jame jau buvo 50 karininkų, 19 karo valdininkų ir 1073 kareiviai. Jis turėjo 14 kulkosvaidžių, 478 šautuvus, 132 revolverius, 84 135 šovinius, 1551 granatą, 17 lauko telefono aparatų ir 188 arklius¹⁹⁰.

Sustiprėjo ir Alytuje įsikūręs pulko I batalionas. Kovo 21 d. jo raitųjų žvalgų būrys puolė Daugus, kur buvo įsitvirtinusi bolševikų IV šaulių pulko uždvara (21 žmogus), ir po susišaudymo miestelis buvo užimtas. Į nelaisvę paimtas bolševikų kareivis papasakojo, jog raudonarmiečių nuotaika kritusi, daugelis jų nenori kovoti prieš lietuvius ir linkę bėgti iš fronto¹⁹¹.

Kaišiadorių ir Jonavos rajonuose tuo laiku buvo ramu. Prienuose, Jiezne, Pakuonyje, Rumšiškėse ir Kaišiadoryse stovėjo nedideli II pėst. pulko sargybų būriai. Be to, šį fronto barą saugojo ir saksų savanorių daliniai, įsikūrę Kruonyje, Kaišiadoryse, Jonavoje. Jų pulko štabas buvo Žeimiuose. Tiek lietuvių, tiek bolševikų frontas ištaisai užimtas nebuvo, ir vieni, ir kiti saugojo tik svarbesnes kryptis, susitelkę didesnėse gyvenvietėse, todėl protarpiuose patruliavo II pėst. pulko raitieji žvalgai bei husarai. Jie gaudė Kauno kryptimi bandančius prasiskverbti bolševikų agitatorius, šnipus, aiškinosi iš priešų užimtų teritorijų atvykstančių pabėgėlių reikalus, neretai gaudami iš jų vertingos informacijos apie bolševikų veiklą. Be to, per šį fronto barą į Lietuvos kariuomenės pusę perbėgdavo vis daugiau Lietuvių (Pskovo) divizijoje tarnavusių lietuvių karininkų bei kareivių, pamačiusių bolševikų valdžios neperspektyvumą, supratusių padarytą klaidą ir pasiryžusių ją atitaisyti tarnaujant tautinėje kariuomenėje.

P a n e v ė ž i o a t s k i r o j o b a t a l i o n o „ e k s p e d i c i j o s “. Nors 1919 m. vasario mėn. pirmojoje pusėje lietuviams pavyko sustabdyti bolševikų puolimą ties Kėdainiais Kauno kryptimi ir net išvyti juos iš Šėtos, tačiau Lietuvių (Pskovo) divizijos I, II ir VI šaulių pulkai siekė įsitvirtinti Pagelazių–Panoterių–Bukonių, o Internacionalinės divizijos 30 ir 41 šaulių pulkai – Siesikų–Pagirių–Ramygalos–Krekenavos–Pociūnėlių–Baisogalos linijose, telkė naujas jėgas ir ruošėsi lemiamam puolimui.

Prieš bolševikus šiame bare ir toliau veikė vokiečių savanorių remiami, karin. J. Šarausko ir karin. J. Variakojo vadovaujami, Kėdainių ir Panevėžio sričių apsaugos būriai. Kėdainių srities apsaugos būrys tebebuvo negausus ir didesnio pasipriešinimo bolševikams parodyti negalėjo¹⁹². Kėdainiuose tebebuvusęs karin. J. Variakojo vadovaujamas Panevėžio srities apsaugos būrys sparčiai telkė savanorius, juos skubiai mokė šaudybos, sekimo, žvalgyimo, patruliavimo bei kitų karinių dalykų ir siuntė į frontą sargybų tarnybai. Būrio vadovybė stengėsi kuo greičiau apsirūpinti ginklais,

šaudmenimis, apranga ir kitais būtiniausiai reikmenimis. Pagal turėtus išteklius ši būrį rėmė kariuomenės intendantūra ir ypač vietiniai gyventojai.

Sustiprėjęs būrys pats ėmė puldinėti bolševikus. Savanorių vykdomi prieš puolimai buvo praminti „ekspedicijomis“. Šių „ekspedicijų“ tikslas buvo: pirma, nebeduoti priešui ramybės ir jį demoralizuoti; antra, aktyviai veikdami, įgydavo pasitikėjimą tarp vietos gyventojų ir dėl to sulaukdavo daugiau savanorių, kurių daugelis atvykdavo iš priešų užimtų sričių. Tokiems puolimams būdavo sudaromi nedideli raitų ir pėsčių savanorių būreliai, kurie, gerai išžvalgius priešų užimtą vietovę, netikėtai naktį pasirodydavo tai vienoje, tai kitoje vietoje, sukeldavo tarp priešų paniką, padarydavo jam nuostolių ir staiga vėl pradingdavo. Šių „ekspedicijų“ metu neretai pavykdavo papildyti savo ginkluotę iš priešų atimtais kulkosvaidžiais, šautuvais, šoviniiais, arkliais, vežimais, ryšių priemonėmis ir kitu turtu. Be to, jos padėdavo jaunas savanorius pratinti kautynėms. Didesnėms ekspedicijoms vadovaudavo karininkai, o mažesnėms – savanoriai, daugiausia moksleiviai, gerai žinoję tą vietovę¹⁹³.

Panevėžio srities apsaugos būrys, išstatęs stiprias užtvargas Šėtoje, prie vieškelio Apytalaukis–Lančiūnava ir Dotnuva, jau vasario 11–12 d. įvykdė pirmąsias „ekspedicijas“ į Ramygala ir Truskava. Vadovaujant truskaviečiui savanoriui Jurgiui Gegžnai, 20 savanorių būrys, remiamas 3 raitų žvalgų, iš pradžių suėmė Ramygalos, o po to Truskavos bolševikų komitetus. Nors bolševikų sargybos ir spėjo pabėgti, buvo paimta keletas šautuvų, 5 arkliai ir 2 telefono aparatai¹⁹⁴.

Naktį iš vasario 17 į 18 d. Panevėžio gimnazijos moksleivio savanorio Povilo Babicko vadovaujamas būrys, suėmęs Surviliškio valsčiaus revoliucinį komitetą, užpuolė ir Krekenavos miestelį. Čia savanoriams aktyviai pasipriešino ginkluoti vietiniai bolševikai, remiami raudonarmiečių. Tačiau savanoriai drąsiai įsiveržė į miestelį, po smarkaus susišaudymo suėmė keletą komiteto narių. Buvo užmušti 2, sužeisti 5 bolševikai, o 7 pateko į nelaisvę. Kiti spėjo pabėgti. Puolant miestelį, žuvo pasižymėjęs kovose savanoris Povilas Bičkus¹⁹⁵.

Tačiau bolševikai, papildę savo karinius dalinius ir žinodami, kad lietuvių savanorių pajėgos nedidelės, 1919 m. vasario 20 d. užėmė Ramygala, Truskava ir Krekenava. Panevėžio srities apsaugos būrio vadovybė nutarė žūtbut neleisti priešui tose vietose įsitvirtinti. Būrio vado karin. J. Variakojo įsakymu vasario 26 d. karin. K. Dragunevičiaus vadovaujama kuopa po smarkaus susišaudymo išvijo bolševikus iš Truskavos ir joje bei Surviliškyje išstatė stiprias savanorių užtvargas į Kėdainius vedantiems keliams apsaugoti.

Reikšminga buvo ir naktį iš kovo 1 į 2 d. įvykdyta Pociūnėlių (apie 30 kilometrų į šiaurę nuo Kėdainių) „ekspedicija“. Panevėžio srities apsaugos būrio savanoriai, minėto karin. K. Dragunevičiaus vadovaujami, prieš nepastebėti apsupo miestelį, kuriame buvo apie 60–70 raudonarmiečių, ir pradėjo smarkiai šaudyti. Tačiau bolševikai lietuvius savanorius pasitiko nemažiau smarkia 2 kulkosvaidžių, įrengtų kapinėse bei bažnyčios bokšte, ir šautuvų ugnimi. Lietuviai išsiskleidė į grandinę ir veržėsi į priekį, norėdami užimti geresnes pozicijas. Pastebėję, jog yra supami, bolševikai sumišo ir netrukus paniškai leidosi bėgti. Keliolika bolševikų buvo užmušta, 3 paimti į nelaisvę. Po kautynių lietuviams atiteko 1 kulkosvaidis, daug šaudmenų, 12 arklių, taip pat nemažas kiekis rūbų, maisto bei kariškų reikmenų. Lietuviai savanoriai nuostolių neturėjo¹⁹⁶.

Tą pat dieną 25 raitelių ir 10 pėsčiųjų savanorių būrys surengė antrąją „ekspe-

diciją“ į Pagirius (apie 30 kilometrų nuo Kėdainių). Nors miestelyje buvo stipri bolševikų uždvara su kulkosvaidžiais, tačiau po lietuvių energingo ir smarkaus puolimo jie buvo priversti bėgti. Užėmus miestelį, jame buvo palikta stipri savanorių uždvara, o likusieji būrio kariai grįžo į Kėdainius. Tą pat dieną bolševikai mėgino Pagirius atsiimti, tačiau netekę 7 užmuštųjų, jie pasitraukė. Lietuviai nuostolių neturėjo¹⁹⁷.

Kovo 10 d. narsaus karin. J. Jurėno vadovaujami savanoriai netikėtai antrą kartą puolė Krekenavą. Bolševikai neišstengė atsispirti ir, patyrę didelių nuostolių, pasitraukė. Iš jų buvo paimta nemaža karinio grobio. Į nelaisvę pateko keli žymesni komisarai, paimti 7 šautuvai, 1 revolveris, 1 arkllys, 3 telefono aparatai¹⁹⁸.

1919 m. kovo mėn. pradžioje vokiečių vadovybė įsakė savo karinėms dalims užimti Kauno–Šiaulių–Liepojos geležinkelio liniją. Tam tikslui turėjo būti panaudotos ir Kėdainiuose buvusios vokiečių pajėgos: dvi pėstininkų kuopos, pusė kulkosvaidininkų kuopos, 10 raitelių, keletas patrankų, šarvuotas traukinys ir kai kurios specialios dalys. Susitarus su vokiečių vadovybe ir prie jų pajėgų prijungus dar apie 100 lietuvių karių, numatyta organizuoti žygį Šiaulių kryptimi. Šis žygis prasidėjo kovo 12 d. Po poros dienų buvo užimtas Šeduvos miestelis ir geležinkelio stotis. Bolševikai kurį laiką priešinosi, bet, neatlaikę puolimo, greit buvo priversti trauktis Panevėžio kryptimi. Sąlytis su jais kuriam laikui nutrūko. Šeduvoje ir Šiauliuose buvo įsteigtos karo komendantūros, kurios pradėjo telkti savanorius ir padėjo įsitvirtinti vietos civilinei valdžiai¹⁹⁹.

Šių sėkmingų „ekspedicijų“ metu smarkiai išaugo tiek pats Panevėžio srities apsaugos būrys, tiek jo autoritetas tarp gyventojų. Lietuvos vyriausybė, įvertindama Panevėžio srities apsaugos būrio kovinius nuopelnus, leido jam nuo 1919 m. kovo 22 d. vadintis „Panevėžio atskiruoju batalionu“. Karin. J. Variakojis nuo tos dienos tapo to bataliono vadu²⁰⁰.

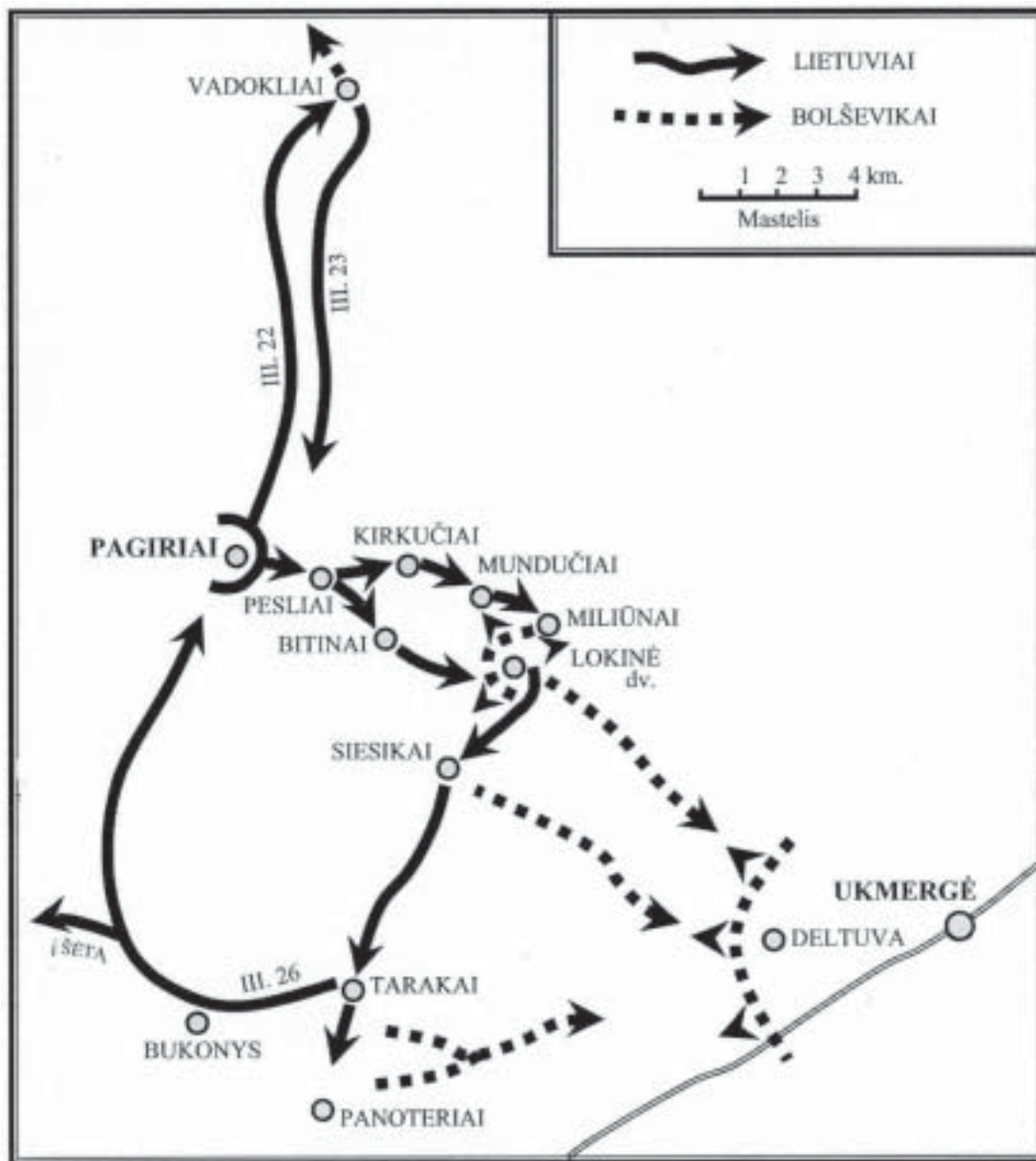
Panevėžio atskirojo bataliono dalys ir toliau buvo dislokuotos Kėdainiuose, tačiau jų stiprios uždvaros buvo pastatytos Truskavoje ir Surviliškyje. Batalionas palaikė glaudų ryšį su Pagirių partizanais, veikusiais jau nuo 1919 m. vasario mėn. pabaigos. Jiems vadovavo karin. J. Reikala, o jo padėjėjai buvo Pov. Dėdelė ir viršila M. Raila. 1919 m. kovo mėn. pabaigoje jų gretose jau buvo daugiau kaip 200 kovotojų, o Šėtoje veikė net komendantūra. Kovo 22 d. karin. J. Reikalos vadovaujami partizanai, remiami Panevėžio atskirojo bataliono pėstininkų, raitelių bei kulkosvaidininkų, puolė Vadoklius, kur buvo sutelktos stambios bolševikų pajėgos. Karin. J. Reikalos teigimu, ši didesnio masto „ekspedicija“ pradėta Vadoklių puolimu, siekiant „apsaugoti kairįjį savo fronto sparną“²⁰¹.

Vadokliuose buvęs 220 raudonarmiečių dalinys, ginkluotas šautuvais bei 2 kulkosvaidžiais, neatlaikęs lietuvių puolimo, iš miestelio skubiai pasitraukė, kar. J. Variakojos teigimu netekęs apie 50 užmuštų bei sužeistų. Lietuvių nuostoliai – 3 kariai žuvo, o 6 buvo sužeisti²⁰².

Kovo 23 d. visos lietuvių pajėgos vėl susirinko Pagiriuose, kur buvo padalytos į dvi dalis. Kitą dieną pirmoji dalis per Kirkučių, Mundučių ir Miliūnų kaimus, o antroji – per Bitinus patraukė į Lokinės dvarą, kur buvo stipri bolševikų uždvara. Apie 11 val. užėmus šį dvarą, grupė po valandos pasiekė Siesikus. Čia ji nesutiko jokio bolševikų pasipriešinimo. Kovo 25 d. po trumpų kautynių buvo užimtas Pasodės palivarkas ir Tarakų kaimas. Kitą dieną lietuvių vora sugrįžo atgal į Pagirius bei Šėtą. Operacijos metu iš bolševikų buvo paimtas grobis: 2 kulkosvaidžiai, daugiau

kaip 5000 šovinių, 1 lauko virtuvė, 7 arkliai ir įvairių medikamentų maždaug už 3000 auksinų²⁰³ (žr. 10 schemą).

Pagirių partizanai turėjo savo vėliavą, pašventintą Šėtos klebono kun. J. Tilvyčio, kurios vienoje pusėje buvo Vytis ir raidės: „1 P.G.S.“ (Pirmas Pagirių gynimo skyrius), o kitoje – Aušros vartų Marija su įrašu „Tavo apgynimo šaukiamės“²⁰⁴.

10 schema
Pagirių partizanų kovos su bolševikais 1919 m. kovo 22–26 d.

Permainingos kovos su bolševikais Panevėžio–Ukmergės fronto bare. 1919 m. kovo mėn. pabaigoje dėl sudėtingų gamtinių sąlygų (lietingo pavasario, klampių ir sunkiai išbrendamų kelių, pelkėtų miškų) labai pasunkėjo galimybės organizuoti kovą su bolševikais Vidurio Lietuvos teritorijoje. Nors ir trukdė nepalankios aplinkybės, Lietuvos karinės vadovybės planuose, netolimoje ateityje numčius išvaduoti Vilnių, labai svarbus uždavinys buvo užimti vieną iš strateginių centrų į šiaurę nuo jo – Ukmergę. Šį uždavinį įvykdyti vadovybė patikėjo karin. J. Variakojo vadovaujamam Panevėžio atskirajam batalionui.

Tuo metu šiame batalione jau buvo keturios šaulių kuopos, kulkosvaidininkų ir mokomoji kuopos, ryšių ir raitųjų žvalgų komandos. Bataliono karo veiksmams paremti į Kėdainius buvo atsiųstas karin. V. Geigos vadovaujamos I baterijos artilerijos būrys (2 patrankos)²⁰⁵. Sulaukus savųjų artileristų, panevėziečių nuotaika ir pasitikėjimas savo jėgomis dar pakilo.

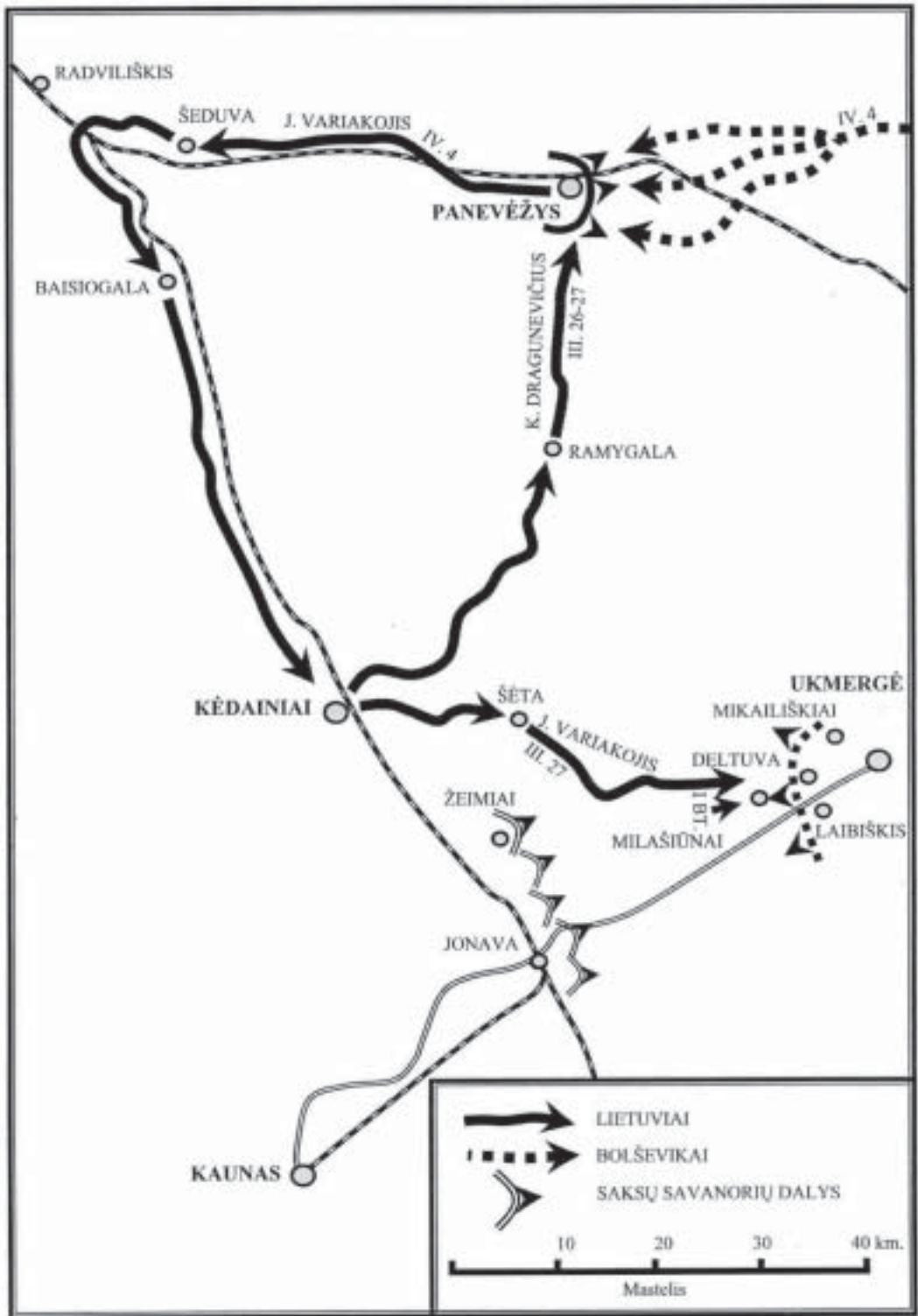
Tomis dienomis bolševikai, patyrę daug nesėkmių kovose tiek su mišriomis lietuvių–vokiečių, tiek su vienu lietuvių karinėmis pajėgomis, pradėjo trauktis nuo Kauno–Šiaulių–Liepojos geležinkelio linijos. Tokį skubotą jų traukimąsi tuo metu paspartino ir jų užnugaryje pradėję organizuotis ir aktyviai veikti Panevėžio apskrities lietuvių partizanų būreliai. Jie stengėsi užmegzti artimesnius ryšius su Panevėžio atskiruoju batalionu ir vietiniams gyventojams skiepijo viltį, jog netrukus ateisianti lietuvių kariuomenė. Stipriausi buvo šie partizanų būreliai: T. Vidugirio vadovaujamas Palaukių būrelis veikė Karankiškių–Gelažių, valstiečių – Liepos ir Liko – Naujiku, Vilkapievių ir Bernotų, o trečias būrelis – Subačiaus apylinkėse²⁰⁶.

Nesėkmingos kovos su lietuviais ir atskirų žmonių propaganda bolševikų eilėse didino nepasitikėjimą savo jėgomis, vadais ir ypač komisarais. Panevėžio ir Kupiškio įgulų kareiviai net atsisakė jų klausyti ir buvo pasirengę juos pašalinti, o patys grįžti į Rusiją. Ir tik iš Latvijos į Panevėžį atvykęs komunistų batalionas nuslopino jų riaušes. Dėl visų šių priežasčių bolševikai, beveik niekieno nespaudžiami, 1919 m. kovo 19–24 d. pasitraukė iš Panevėžio Subačiaus link. Lietuvių partizanų būreliai veikė labai aktyviai ir, kur tik galėjo, užpuldinėjo besitraukiančius raudonarmiečius²⁰⁷.

Bolševikams skubiai apleidus Panevėžį, mieste 2–3 dienas nebuvo jokios ginkluotos jėgos. Vietos gyventojai miesto apsaugai buvo suorganizavę laikinąją miliciją. Karin. J. Variakojis, sužinojęs apie bolševikų pasitraukimą iš Panevėžio, jam užimti tuoj pasiuntė karin. K. Dragunevičiaus vadovaujamą 2,5 kuopų rinktinę su 2 kulkosvaidžiais²⁰⁸. Ši rinktinė, išvykusi kovo 26 d. anksti rytą, žygiavo trumpiausiu keliu, beveik niekur nesustodama, nesutikdama jokie pasipriešinimo, ir kitą dieną atvyko į Panevėžį. Miesto ir apylinkių gyventojai savo išvaduotojus sutiko labai džiaugsmingai. Kiekvienas jų laikė sava pareiga kuo nors jiems atsilyginti, įteikinėjo dovanas, kvietė pas save į svečius ar kitokiu būdu. Lietuvos katalikių moterų draugija savo valdybos vardu jai įteikė trispalvę tautinę vėliavą ir sveikinimo raštą²⁰⁹ (žr. 11 schemą).

Iš vietinių gyventojų ir pasiųstų žvalgų buvo sužinota, jog bolševikų priešakinės dalys buvo 35–40 kilometrų atstumu nuo Panevėžio ir susitvarkiusios ruošiasi grįžti atgal. Apie tai buvo pranešta bataliono vadui karin. J. Variakojui.

Vykdydamas vadovybės uždavinį, jis kovo 27 d. su gana susilpnintomis pajė-

11 schema
 Kovos su bolševikais ties Panevėžiu ir Ukmerge 1919 m. kovo mėnesio pabaigoje – balandžio mėnesio pradžioje

gomis (dviem pėstininkų kuopomis, kulkosvaidininkų būriu ir 2 patrankomis) per Šėtą išvyko Ukmergės kryptimi. Pasiėkus Milašiūnų kaimą, buvo sužinota, jog bolševikų I, II ir VI pulkai tuo metu buvo išsidėstę Ukmergės apylinkėse. Jų priešakinės pozicijos buvo Dovydiškių–Deltuvos–Mikailiškių linijoje, o artilerija – prie Deltuvos–Ukmergės vieškelio²¹⁰.

Lietuvių artilerijos būriui užėmus poziciją Milašiūnų kaime, kovo 28 d. anksti rytą prasidėjo kautynės. Dvi lietuvių kuopos stoji į nelygią kovą prieš tris gerai pasiruošiusius gynybai priešo pulkus. Sutikus galingą bolševikų kulkosvaidžių ir ypač artilerijos ugnį, lietuvių kariai sudrebėjo. Daugelis jų artilerijos ugnimi buvo apšaudyti pirmą kartą, todėl nesugebėjo prisitaikyti prie naujų kovos sąlygų. Lietuvių rinktinės vadovybė suprato, jog tolesnė kova beprasmė ir nutarė trauktis. Prie Jonavos–Ukmergės plento buvę vokiečiai lietuviams į pagalbą neatėjo. Pažymėtina, jog šių kautynių metu, 15 val., į priešų pusę iš Milašiūnų buvo iššautas pirmasis Nepriklausomybės kovų metu artilerijos šūvis. Pataikyta į Deltuvos klebonijos pastatą, kur tuo metu posėdžiavo bolševikų štabas – kilo panika. Tai buvo ypatingas šūvis – mūsų artilerijos ir jos I baterijos kautynių debiutas. Šio pirmojo sviedinio–šrapnelio kevalas įstrigo klebonijos pastato sienoje. Vėliau, gegužės mėn. išvadavus Ukmergę, šis nesprogęs sviedinys buvo išimtas ir eksponuojamas Kauno karo muziejuje²¹¹.

O tuo metu lietuvių rinktinė nuo Ukmergės tvarkingai pasitraukė. Bukonių–Tarakų–Siesikų ir Pagirių linijoje buvo paliktos sargybų užtvartos. Artilerijos būrys apsisustojo Šėtoje²¹². Šį kartą Ukmergės puolimas nepasisekė.

Kovų metu buvo 2 lietuvių kariai nukauti ir 2 sužeisti. Iš bolševikų buvo paimtas 1 kulkosvaidis, lauko virtuvė ir 12 belaisvių²¹³.

Susitvarkę ir sutelkę didesnes pajėgas, bolševikai balandžio 2 d. Panevėžio ir Ukmergės fronto bare pradėjo smarkų puolimą. Ukmergės kryptyje jie užėmė Bukonis, Siesikus, Pagirius, o netrukus ir Šėtą. Tačiau balandžio 3 d. Šėta buvo atsiimta. Šiame ruože kautynės kuriam laikui aprimo²¹⁴.

Tuo pačiu metu bolševikai nuo Subačiaus pusės tęsė puolamąjį žygį Panevėžio link. Grįžtančius atgal bolševikus bandė sulaikyti vietiniai lietuvių partizanų būreliai. Palaukių partizanų būrelis, padedant Naujikų partizanams, su bolševikais susirėmė Tiltagalio ir Butėnų kaimų rajone ir privertė juos pasitraukti Akmenių kaimo link. Bolševikai įsitvirtino Gikūnų–Akmenių–Subačiaus linijoje²¹⁵.

Dar kovo 31 d. grįžęs į Panevėžį, miesto gynybai ėmė vadovauti karin. J. Variakojis. Balandžio 2 d. partizanams į pagalbą buvo pasiųstas narsaus būrininko K. Samsono vadovaujamas karių būrys. Drauge su partizanais veikdami, kariai tą pačią dieną geležinkelio linijoje Panevėžys–Subačius susidūrė su bolševikų žvalgais. Susirėmimo metu žuvo partizanas Juozas Kaminskas iš Bernotų kaimo. Po to būrys gynė nuo bolševikų Karsakiškio miestelį ir trumpam laikui sustabdė jų puolimą. Visgi vėliau, vengdamas bolševikų apsupimo, būrys buvo priverstas pasitraukti į Panevėžį. Su juo kartu pasitraukė ir Palaukių bei Naujikų partizanų būreliai – iš viso apie 40 žmonių²¹⁶.

Bolševikams priėjus miestą, karin. J. Variakojis negausias bataliono pajėgas išdėstė tokia tvarka: karin. V. Snarskio vadovaujama I kuopa turėjo ginti pozicijas miesto šiaurės rytų pusėje, karin. J. Jurėno vadovaujama II kuopa – vakarinę miesto dalį, o mokomoji kuopa buvo palikta mieste atsargoje.

Kautynės ties Panevėžiu prasidėjo 1919 m. balandžio 3 d. apie 15 val. ir tęsėsi

iki vidurnakčio. Išaušus kitos dienos rytui, bolševikai dviem voromis, artilerijos remiami, pakartotinai puolė miestą. Į kovą prieš juos įsitraukė ir mokomoji kuopa. Bolševikai, turėdami gausias pajėgas, pradėjo supti miestą. Lietuvių kuopos prieš puolimo neatlaikė. Kovos su puolančiais bolševikais persikėlė į miesto gatves. Batalionas buvo priverstas trauktis. Pasitraukusios visos jo kuopos iš pradžių susirinko prie Savitiškio dvaro. Paaiškėjo, jog nuostoliai nebuvo dideli – sužeisti keli savanoriai. Batalionas atsitraukė iš Panevėžio balandžio 4 d. 10 val. ir pro Šeduvą–Baisogalą grįžo į Kėdainius. Atsitraukdamas iš Panevėžio, batalionas padidėjo 300 savanorių, tarp kurių buvo karininkų ir puskarininkų²¹⁷.

Mūšiuose ties Panevėžiu buvo įsitikinta, jog priešas nėra nenugalimas, tik reikia noro, tinkamo vadovavimo ir mokėjimo kautis. Noro turėjo visi, trūko tik mokėjimo. Todėl, batalionui grįžus į Kėdainius, pradėta sistemingai mokytis ir ruošti būsimiesiems žygiams. Kartu batalionas, nenorėdamas leisti bolševikams įsitvirtinti užimtose vietose, siekdamas demoralizuoti jų eiles, skleisti nepasitikėjimą ir apsaugoti vietinius gyventojus nuo plėšimų bei teroro, ir toliau vykdė ekspedicinio pobūdžio puldinėjimus. Apie galutinį bolševikų išvijimą kol kas sunku buvo net manyti, nes savanorių pasirengimas kovoms dar buvo menkas, trūko karininkų, ginklų, rūbų, maisto, arkliais pašaro. Dėl maisto ir pašaro bataliono vadovybė didesnių problemų neturėjo, nes šiuo reikalu daug padėjo vietos gyventojai. Didžiausią rūpestį kėlė ginklų bei kitų kovoms reikalingų priemonių stoka. Aplūžę ir surūdiję įvairių sistemų šautuvai, kulkosvaidžiai bei šoviniai nebuvo retenybė, bet ir tų pačių labai dažnai pritrūkdavo. Nors reikiamos tvarkos tarp bolševikų ir nebuvo, smarkiai šlubavo drausmė, bet tai buvo daug kartų didesnė jėga, kuri daugiausia buvo sudaryta iš seniai tarnaujančių armijoje prityrusių karių, pakankamai aprūpintų kautynėms reikalingomis priemonėmis.

K o v o s s u b o l š e v i k a i s Ž e m a i t i j o j e. 1918 m. lapkričio mėn. pradžioje Lietuvos Valstybės Tarybai paraginus visame krašte sudaryti savivaldos organus, daugelyje Lietuvos, taip pat ir Žemaitijos, vietovių gyventojai pradėjo organizuoti parapijų, valsčių bei apskričių komitetus, miliciją, apsaugos būrius, telkti savanorius, o netrukus ir steigti miestų bei apskričių karo komendantūras. Antai 1919 m. sausio 5 d. paskirtas Kretingos srities apsaugos viršininku, karin. K. Vilimas per keletą dienų surinko 20 savanorių būrį, kuris sugebėjo palaikyti vietoje tvarką ir užtikrinti gyventojams ramybę bei saugumą²¹⁸. Prasidėjo viešas veikimas, kuris apėmė Mažeikių, buvusią Sedos ir iš dalies Telšių apskritis.

Tačiau daugelis Žemaitijoje tik ką susikūrusių savivaldybių neturėjo jokios apsaugos, o organizuojama milicija – ginklų. Artėjant Raudonajai armijai, drąsėjo vietos komunistai, kurie ėmė savavaliauti, jėga nušalinti vietos savivaldybes ir steigti savo „revoliucinius komitetus“. 1918 m. pabaigoje Sedoje įsigalint bolševikams, karin. P. Plechavičius, gavęs iš pradžių iš vietos gyventojų, o vėliau iš vokiečių, ginklų, pradėjo organizuoti partizanų būrius. Tiek partizanus, tiek sujungiamus bei apginkluojamus vietos milicininkus jis mokė rikiuotės, atlikdavo šaudymo pratimus. Jų veikimo centras buvo Skuode.

1918 m. pabaigoje aktyviai kūrėsi savivaldybės Šiaulių apskrityje. Gruodžio 7 d. buvo išrinkta apskrities taryba. Karin. J. Petraitis tapo apskrities milicijos vadu, o karin. A. Žemaitis nuo 1919 m. sausio 1 d. – Šiaulių srities apsaugos viršininku²¹⁹.

Tačiau Šiauliuose aktyviai veikė ir vokiečių spartakininkų remiami vietiniai bolševikai. 1919 m. sausio 1 d. išrinkę miesto sovietų valdžią ir sudarę revoliucinį komitetą, vietos bolševikai ėmė ruošti ginkluotam sukilimui prieš vokiečius. Tuo metu Šiauliuose vokiečių buvo nedaug, todėl bolševikams pavyko juos nesunkiai nuginkluoti ir išsitvirtinti valdžioje. Sukilimo dalyvių grupė ir sudarė vadinamojo Žemaičių pulko pradžią. Kadangi vietos gyventojai vokiečiais buvo labai nepatenkinti, tai pulkas greitai augo ir netrukus jame buvo apie 1000 žmonių²²⁰.

Į Žemaičių pulką stoji vadinamieji „miško broliai“, kurių vienas kitas buvo bendradarbiavęs su vokiečių žandarmerija ir jai atsilygindavęs išplėstomis iš lietuvių gyventojų gėrybėmis, rusų belaisviai, rusų sentikiai, vokiečių kareiviai dezertyrai ir nemaža asmenų su kriminaline praeitimi. Tai buvo gera proga visokiausiems neramiems elementams reabilituoti savo praeitį ir tapti Raudonosios armijos kariais bei gauti 300 auksinų algos, o Lietuvos kariuomenės savanoriai tegaudavo tik 100 auksinų į mėnesį²²¹. Šiam pulkui vadovavo F. Žemaitis, jo pavaduotoju buvo A. Arlauskas, o politiniu komisaru – S. Grybas²²².

Kovų su vokiečiais pradžioje Žemaičių pulkui pavyko iš jų paimti net šarvuotąjį traukinį, 4 sunkiuosius kulkosvaidžius, apie 100 šautuvų, 2 automobilius ir kt. turto²²³. 1919 m. pradžioje į Latvijos teritorijos gilumą ir šiaurines Lietuvos sritis veržėsi vadinamoji Latvijos bolševikų armija, kurios kairiąją grupę sudarė Internacionalinė šaulių divizija. Štai kaip šios divizijos sudėtį ir vaidmenį nusakė vienas iš pagrindinių Raudonosios armijos karo vadų latvis J. Vacetis: „Internacionalinė divizija buvo priskirta į Latvijos armiją, kad sustiprintų ją technišku atžvilgiu; kariškiosios reikšmės ji neturėjo; be to, patsai pavadinimas „Internacionalinė“ visai neatitiko divizijos sudėties, nes ji buvo surinkta iš Maskvos igulos“²²⁴. Taigi pavadinimas buvo parinktas grynai propagandiniiais tikslais.

Paties F. Baltušio-Žemaičio vertinimu, ši divizija buvo „skubomis surinkta, visai neparengta politišku atžvilgiu, turėjo netinkamai parinktą kariškąją ir politišką vadovybę ir nebuvo parengta kariauti Lietuvos sąlygose, nes čia tautinė problema buvo labai aštri, įtempta ir teisingas prie tautinio klausimo priėjimas reiškė daugiau negu keletas virš esančių pulkų“²²⁵.

1919 m. sausio mėn. minėtoje divizijoje buvo apie 3000 karių, 31 kulkosvaidis, 4 haubicos ir įvairios pagalbinės (ryšių, pionierių ir kt.) dalys. Divizijos uždavinys buvo, puolant Telšių–Palangos kryptimi, pasiekti Lietuvos pajūrį ir užimti visą Žemaitiją. Tuo norėta atkirsti kelią iš Vokietijos į Latviją, kuriuo buvo siunčiamos iš savanorių sudarytos vokiečių dalys. Latvijos bolševikų armijos vadas įsakė divizijai iškeltą uždavinį vykdyti nedelsiant ir operatyviai.

Tačiau dėl blogos organizacijos ir prasto vadovavimo divizija žygiavo labai lėtai, per dieną pasistumdama 8–10 km. Daugelyje Lietuvos vietovių ji stoviniavo, nes užsiiminėjo vietos lietuvių suorganizuotų savivaldybių likvidavimu, revoliucinių komitetų organizavimu, aprūpinimu maistu bei pašaru. Tame puolime dalyvavo tik 39 ir 41 šaulių pulkai, o kiti tebeformuojami Rusijoje²²⁶.

1919 m. sausio 15 d. divizija atvyko į Šiaulius. Čia ji rado vietos bolševikų jau sukurtą revoliucinį komitetą ir besiorganizuojantį Žemaičių pulką. Šis pulkas perėjo Internacionalinės divizijos vado žinion ir buvo laikomas geriausiu pulku visoje divizijoje. Nuo Daugpilio iki Šiaulių divizija visą kelią ėjo pėsčiomis, todėl joje labai

sumažėjo žmonių skaičius – kiekviename pulke liko ne daugiau kaip po 200–300 kautynėms tinkamų raudonarmiečių²²⁷.

Žemaičių pulkas žmonių skaičiumi buvo gausiausias divizijoje. Tačiau rimtiems uždaviniams vykdyti jis irgi netiko. Tiesa, jis turėjo pakankamai šautuvų ir kulkosvaidžių, bet nebuvo artilerijos. Kavalerijos eskadrone tebuvo apie 20 raitelių. Šaulių kuopos buvo menkai parengtos. Labai trūko vadų. Iš viso tebuvo tik 2 ar 3 karininkai. Todėl vadais buvo skiriami kareiviai arba puskarininkiai, buvę Pirmojo pasaulinio karo dalyviai. O ir tų pačių trūko. Kariniu atžvilgiu Žemaičių pulkas buvo silpnas ir tegalėjo vesti tiktai partizaninį karą²²⁸.

1919 m. sausio 23 d. Internacionalinė divizija buvo pavadinta Antrąja latvių šaulių divizija. Ją buvo numatyta padidinti iki 6 pulkų. Sausio mėn. pabaigoje divizijos trys pulkai buvo pasiūsti į liniją Tirkšliai–Tryškiai–Luokė–Šaukėnai–Kurtuvėnai–Bubiai. 39 šaulių pulkas buvo Tirkšlių–Tryškių bare, Žemaičių pulko I batalionas – Luokės bare, to pulko II batalionas užėmė likusį barą, o 41 pulkas buvo Panevėžio–Šiaulių geležinkelio linijoje²²⁹.

Vokiečių kariuomenės dalims pasitraukus į Vokietiją, 1919 m. sausio mėn. Žemaitijoje buvo likęs tik vienas batalionas (kpt. Randowo rinktinė), kuris daugiausia saugojo kryptį Kelmė–Tauragė–Tilžė, o Sedos, Tirkšlių, Židikų ir Mažeikių apylinkėse veikė tik lietuviai partizanai, karin. P. Plechavičiaus vadovaujami. Vasario 2 d. latvių bolševikų pulkui užėmus Mažeikius ir Sedą, susidarė partizanų laikomas frontas, kuriame karin. P. Plechavičiui talkininkavo jo brolis karin. A. Plechavičius. Partizanai gynė susidariusią tuštumą tarp kpt. Randowo rinktinės bei tarp silpnos Lietuvos rinktinės, kovojusios su bolševikais prie Ventos upės²³⁰.

Bolševikų artėjimas prie Rytprūsių sienos sukėlė Vokietijos vyriausybės susirūpinimą. Pradėta telkti vokiečių savanorius. Savanorių kuopos buvo pradėtos telkti vasario mėn. pradžioje, o baigtos to pat mėnesio pabaigoje. Buvo sudaryta vadina moji Šiaulių brigada (Brigade Schaulen), į kurią įsitraukė ir kpt. Randowo rinktinė. Operatyviniu požiūriu ši brigada priklausė gen. R. Goltzui. Vokiečiams buvo įsakyta nustumti bolševikus į šiaurės rytus ir užtikrinti laisvą naudojimąsi geležinkeliu Liepoja–Mažeikiai–Radviliškis–Kėdainiai²³¹.

Aktyvino savo veiklą ir karin. P. Plechavičiaus vadovaujami partizanai. Iš vietos gyventojų bei vokiečių įvairiais būdais papildę ginklų atsargas, įsigiję aprangą, Skuodo partizanai 1919 m. vasario 9 d. priėmė priesaiką, o vasario 16 d. įvyko jų paradas. Talkininkaujant vokiečių batalionui su artilerijos baterija, jie vasario mėn. pabaigoje įvykdyto puolimo metu užėmė Sedą ir Mažeikius. Pasitraukusieji bolševikai buvo persekiojami iki Kuršėnų, o šiaurėje – iki Latvijos sienos Laižuvos–Žagarės kryptimi²³². Savo veiksmais partizanai stabdė bolševikų veržimąsi gilyn į Žemaitiją tose vietose, kur vokiečių kariuomenės dalinių nebuvo.

Apsitvarkius partizanų štabas persikėlė į Sedą. Į Telšius iš Kauno atvyko steigiamos miesto ir apskrities komendantūros būrys, vadovaujamas komendanto karin. B. Zaleskio²³³. Komendantūra buvo įsteigta ir Mažeikiuose. Padėtis pagerėjo. Partizanų apsaugos būriuose buvo apie 200 vyrų. Vietos miliciją sudarė maždaug toks pat skaičius.

1919 m. vasario 27 d. vokiečiai pradėjo puolimą prie Luokės. Jame dalyvavo ir žemaičių partizanai. Bolševikų fronto užnugaryje suaktyvino savo veiklą Joniškėlio

partizanai. Luokės barą gynė Žemaičių pulkas, o jo sparnuose veikė kiti bolševikų pulkai. Vokiečiams pradėjus puolimą, bolševikai panikoje pasitraukė. Neturėjusį sparnuose apsaugos Žemaičių pulką vokiečiai apsupo ir smarkiai sumušė. Netekęs apie 50 proc. savo sudėties, pulkas grįžo į Šiaulius. Kautynėms jis jau buvo netinkamas²³⁴.

Kovo 2 d. prie Tirkšlių ir Mažeikių, dalyvaujant žemaičių partizanams, buvo sumuštas ir bolševikų 30 šaulių pulkas. Vokiečiai puolimą tęsė, o bolševikai, mažai tesipriešindami, traukėsi. Sužinojęs apie abiejų pulkų pralaimėjimą, 47 šaulių pulkas savavališkai paliko pozicijas ir taip pat susitelkė Šiaulių rajone²³⁵.

Kovo 7 d. vokiečiai iš bolševikų atėmė Kuršėnus, kovo 11 d. – Šiaulius, kovo 12 d. – Radviliškį, o kovo 14 d. lietuvių ir vokiečių daliniai drauge užėmė Šeduvą²³⁶. Užėmus šias vietas, vokiečiai toliau bolševikų nepersekiojo. Lietuvos frontą šiaurėje saugojo Joniškėlio partizanai, o į pietus nuo jų – Panevėžio atskirasis batalionas.

Joniškėlio partizanų kovos su bolševikais. 1918 m. iš Rusijos į Biržų ir Joniškėlio apylinkes sugrįžo būrelis lietuvių karininkų ir nemažas skaičius inteligentų, neabejingų Lietuvos ateičiai. Lietuvos laikinosios vyriausybės 1918 m. lapkričio 11 d. atsišaukimas dėl savivaldos organų sudarymo krašte jiems tapo aktyvu kurti vietos apsaugą – miliciją. Pagal minėtą atsišaukimą susikūrė valsčių komitetai pirmiausia steigė valsčių miliciją – iš 8–10 vyrų.

1918 m. lapkričio 27 d. Linkuvos gimnazijos rūmuose įvyko Joniškėlio apskr. valsčių atstovų suvažiavimas, pavadintas „apskrities seimeliu“. Suvažiavimas išrinko apskrities komitetą, kurio pirmininku tapo M. Marma, o vicepirmininku – J. Navakas²³⁷.

Prasidėjo organizacinis darbas. Apskrities komitetas milicijos vadu paskyrė savo narį karin. A. Kazilevičių, kuris vadovavo milicijai iki bolševikų okupacijos 1919 m. sausio 22 d.²³⁸. Apskrities Seimelis nustatė gyventojams mokėti mokesčius apskrities reikalams. Mokesčiai nebuvo dideli; pagal turimų išteklių dydį. Gyventojai mokėjo juos be pasipriešinimo.

Per mėnesį iš vokiečių buvo perimtas visas apskrities administravimas. Ginklų tačiau iš jų nebuvo gauta; perkant bei mainais buvo įsigyta keletas šautuvų ir šiek tiek šovinių.

Bolševikų kariuomenei artėjant prie Joniškėlio, buvo nutarta, jog reikia visiems likti savo vietose ir slapta dirbti Lietuvos atkūrimo darbą. Tuometinis krašto apsaugos ministras karin. M. Velykis pritarė projektui, jog Joniškėlio apskrityje veikę karininkai nevyktų į Kauną, o vietoje toliau organizuotų slapta kariuomenę ir partizanus²³⁹.

1919 m. sausio mėn. pradžioje vokiečiams iš Joniškėlio pasitraukus į Šiaulius, apskrities komitetas kurį laiką tvarkė visus reikalus. Sausio 22 d. apskritį užplūdusi bolševikų kariuomenė jėga šalino rinktąją valdžią ir tiek apskrityje, tiek valsčiuose steigė revoliucinius komitetus.

Kai kurių valsčių partizanai pasipriešino atėjusiems bolševikams. Sužinojęs apie artėjančius priešus, Pašvitinio valsčiaus komitetas nutarė ginklu pasipriešinti teroro būdu įvedančiai komunistinę tvarką bolševikų kariuomenei. Valsčiaus komiteto susirinkime ir gimė Pašvitinio partizanų būrys. Iš aktyviausių paminėtini būrio vadas karin. Jonas Bartasevičius, jo brolis Mykolas, Juozas Marčėnas, Stasys Jaloveckas, Mykolas Liubauskas, Jonas Bekeris, Adolfas Mažukna, Aleksandras Vainauskas ir kt.²⁴⁰

Sausio mėn. viduryje šiame partizanų būryje buvo apie 20 žmonių. Bolševikai į Pašvitinį veržėsi nuo Žeimelio pusės, plėšdami vietos gyventojus ir atiminėdami iš jų paskutinius maisto išteklius. Būrio partizanai buvo ginkluoti rusiškais bei vokiškais šautuvais, kiekvienas turėjo po 16 šovinių. 9 partizanai, susėdę į trejas roges, 1919 m. sausio 16 d. atvyko prie Rinkūnų dvaro, kur buvo apsistoję apie 12 bolševikų. Karin. J. Bartasevičiaus vadovaujami partizanai išsiskleidė grandinėn ir artėjo prie dvaro iš dviejų pusių. Pastebėję partizanus, bolševikai pradėjo šaudyti. Partizanai šaudė retai, neskubėdami ir laukė, kada pasiduos bolševikai. Karin. J. Bartasevičius turėjo vieną rankinę granatą, kurią, prislinkęs prie namo lango, metė į vidų. Tačiau granata nesprogo. Kautynės truko keletą valandų. Jų metu žuvo pirmasis partizanas kovoje dėl Lietuvos laisvės – Aleksandras Vainauskas. Po šių kautynių kitą dieną atvyko 50 žmonių bolševikų baudžiamasis būrys su 2 lengvaisiais kulkosvaidžiais²⁴¹.

Atvykus dideliame gerai apginkluotų bolševikų būriui, slaptame partizanų pasitarime buvo nutarta kuri laiką jiems ginklu nesipriešinti, o toliau slaptai veikti, demoralizuoti tiek vietinius, tiek atvykstančius bolševikus, teikti partizanų centrui žinias apie jų veiklą, skaičių, apsiginklavimą, o centro nurodymus skleisti tarp gyventojų²⁴².

Nors bolševikai 1919 m. sausio mėn. antroje pusėje ir įsitvirtino visoje Joniškėlio apskrityje, tačiau partizanai nenusiminė. Jie susisiekė su Lietuvos vyriausybe Kaune ir, jai pritarus, slaptai organizavo ginkluotą jėgą bolševikų užnugaryje. Slaptai organizacijai vadovavo buvęs apskrities komiteto vicepirmininkas J. Navakas. Jo slaptam štabui priklausė karin. A. Kazilevičius, karin. A. Šumskis ir dar keli kiti apskrities komiteto tarnautojai. Atsargumo sumetimais tada buvo organizuojamasi trejukėmis, t.y. kiekvienas organizacijos narys turėjo ryšių tik su 3 nariais. Trejukės buvo išplėtos po visus valsčius. Valsčių slaptos organizacijos vadovybę dažniausiai sudarė kariai, kaip antai: Joniškėlyje – karin. A. Stapulionis, Pušalote – karin. A. Michelevičius, Vaškuose – karin. P. Gudelis, Vabalninke – B. Sakalauskas. Taip pat daug veikė prieš bolševikus Klovainiuose karys J. Ivanauskas, Linkuvoje – karys J. Lingė, Krinčine – P. Kazilionis ir kt.²⁴³. Laikui bėgant, organizacija vis plėtėsi.

Norėdami daugiau pasitarnauti bendram tėvynės reikalui, karininkai ir inteligentai stengėsi prisitaikyti prie pasikeitusių sąlygų. Kai kurie, pakviesti talkininkauti komunistų revoliuciniams komitetams, sutikdavo eiti dirbti, kai kurie patys pasisiūlydavo, stengdamiesi užimti tarnybines vietas komitetuose ir milicijoje. Karininkai, kurie tapo milicijos viršininkais, stengėsi užverbuoti patikimus Lietuvos milicininkus. Slaptai besiorganizuojant, daug pastangų dėta partizanams apginkluoti. Dar vokiečiams pasitraukiant, daugelis valstiečių įsigijo ginklų. Jie pirmiausia ir buvo įtraukiami į partizanų eiles. Taip pat buvo organizuotas slaptas ginklų supirkinėjimas turtingesnių valstiečių paaukotais pinigais.

Sumaniai veikiant Joniškėlio partizanų organizacijų centrui ir jo skyriams valsčiuose, pavyko pritraukti organizacijon labai daug susipratusio jaunimo, apsiginkluoti įvairiais būdais paimant ginklus iš bolševikų, kartais juos net nuginkluojant; iš dalies demoralizuoti bolševikų administraciją ir kariuomenę platinant proklamacijas ir jiems nepalankius gandus; gintis nuo bolševikų žiaurumo ir žadinti gyventojams greito išsivadavimo iš okupacijos viltį.

Nelengvas tai buvo partizaninis darbas. Kai kurie partizanų organizacijos nariai buvo bolševikų įtarti, suimti ir laikomi kalėjime. Suimtųjų likimu rūpinosi slaptoji Joniškėlio centro organizacijos valdyba. Vienus iš jų pasisėkė paleisti, kitiems buvo sudarytos sąlygos pabėgti, trečiuosius pats likimas išgelbėjo nuo mirties: vežant į Daugpilį, lietuvių aviacija sudaužė geležinkelio bėgius ir, kilus sąmyšiui, suimtieji pabėgo ir pasislėpė pas vietos gyventojus.

Bolševikai nuolat didino rekvizicijas, atiminėjo iš valstiečių maistą ir pašarą, suiminėjo vietos inteligentiją. Gyventojai bolševikų veikla buvo labai nepatenkinti, kėlė triukšmą. Maždaug nuo 1919 m. kovo 1 d. prasidėjo viešas aktyvus partizaninis veikimas²⁴⁴.

1919 m. kovo 10 d. vokiečiams puolant Šiaulius ir lietuviams atvykus į Radviliškį ir Šeduvą, Joniškėlio partizanų veikla dar labiau suaktyvėjo. Karininkai ėmėsi plačios iniciatyvos, perėmė vadovavimą, valsčiuose susiorganizavo partizanų būriai ir valsčiai, vieni kitiems padėdami, išsivadavo nuo komunistų. Revoliuciniai komitetai pabėgo drauge su paskubomis besitraukiančia Raudonąja armija.

Partizanų veiklai teigiamai atsiliepė ta aplinkybė, jog 1919 m. kovo 17 d. buvo įsteigta Šiaulių m. ir apskr. komendantūra, kurios vadovu buvo paskirtas karin. J. Motiejūnas-Valevičius, o iš II pėst. pulko į Šiaulius buvo atsiųsta 150 kareivių su 2 karininkais. Tą pat dieną buvo įsteigta ir Šeduvos m. ir apskr. komendantūra. Jos komendantu buvo paskirtas karin. J. Šulga. Prie šios komendantūros buvo priskirtas 34 karių būrys²⁴⁵.

Atsirado ryšys tarp reguliariosios Lietuvos kariuomenės ir Šiaurės Lietuvos partizanų. Bet visgi ir toliau daug administracinių ir karinių reikalų tekdavo spręsti vietoje. Dėl šio savarankiškumo, plačios iniciatyvos rodymo jų sritis buvo pavadinta „Joniškėlio respublika“. Tai buvo vienas iš didžiausių ir veikliausių partizaninės kovos vienetų Nepriklausomybės kovų metu Lietuvoje.

Bolševikams pasitraukus į rytus, vokiečiai toliau Klovainių–Žeimelio–Bauskės ribos nežygiavo. Tarp vokiečių ir pasitraukusių bolševikų susidarė tuštuma – niekieno žemė, kurioje ir susitelkė Joniškėlio partizanai savo apylinkėms ginti. Pirmieji susiorganizavo Pušaloto, Vaškų, Pumpėnų, Joniškėlio, Pasvalio ir Saločių partizanų būriai, vėliau Daujėnų, Krinčino, Pakruojo ir Žeimelio. Dar vėliau partizanų būriai buvo kiekviename valsčiuje.

1919 m. kovo 22 d. iš Šiaulių į Joniškėlį atvykusio sumušto Žemaičių pulko karius smarkiai paveikė vietos gyventojų noras kovoti dėl savo krašto laisvės, savarankiškai tvarkytis, privertė susimąstyti dėl praeities veiksmų ir apsispręsti, kaip patiems toliau elgtis. Tą pat dieną žymi pulko karių dalis partizanų vadovybės buvo suagituota ir sudėjo ginklus. Dalis jų išsivaikščiojo namo, dalis perėjo tarnauti į Lietuvos kariuomenę ir vėliau narsiai kovėsi su tais pačiais bolševikais²⁴⁶. Iš buvusio Žemaičių pulko perimti ginklai buvo perduoti saviesiems partizanams, kurių jiems iki tol labai trūko. Ir tik 98 kariai atžygiavo į Ukmergę ir įsiliejo į vadinamąją Lietuvių (Pskovo) diviziją²⁴⁷.

Nuo 1919 m. kovo 22 d. slaptoji partizanų organizacija pradėjo veikti viešai. J. Navakas, buvęs Joniškėlio komiteto pirmininkas, perėmė į savo rankas visos apskrities vadovybę, o karin. A. Kazilevičius nuo tos pat dienos ėmė vadovauti milicijai²⁴⁸. Tą pat dieną apskrities gyventojams buvo paskelbtas atsisaukimas, kuriame praneš-

ta apie raudonarmiečių pasitraukimą, jų išleistų įsakymų negaliojimą ir apie tai, jog visa valdžia grįžta į 1918 m. lapkričio 27 d. išrinkto apskrities komiteto rankas. Gyventojai buvo raginami atkurti ankstesnės sudėties demokratiniu būdu išrinktus valsčių komitetus ir į atkuriamąjį darbą įtraukti visus krašto gyventojus²⁴⁹ (žr. 2 priedą). Visoje Joniškėlio apskrityje buvo paskelbta karo padėtis²⁵⁰.

Šie paskelbti dokumentai visuomenėje susilaukė gyvo atgarsio. Apskrityje ir valsčiuose buvę karininkai, mokytojai, inteligentai ir valstiečiai perėmė vadovavimą ir savo veiklos srityje rodė didelę iniciatyvą. Tuose valsčiuose, kur partizanų dar nebuvo, J. Navakas pasirūpino juos tuojau suorganizuoti. Susidariusiems partizanų būriams maitinti apskrities komitetas nustatė valstiečiams tam tikras rekvizicijos normas, taip pat įsakė valsčių komitetams išskirti partizanams arklius ir vežimus. Raitininkų partizanų reikalams laikinai buvo rekvizuoti apskrities gyventojų baldai. Partizanų vadams buvo aišku, jog pasitraukusi bolševikų kariuomenė susitvarkysianti ir sužinojusi, jog šiame krašte nėra jėgos, kuri galėtų jiems rimčiau pasipriešinti, grįžianti atgal. Todėl buvo skubama tvarkyti gynimosi nuo jų reikalus.

Ištyręs fronto padėtį, karin. A. Kazilevičius įsakė karin. J. Mickeliūnui surinkti geriau susiorganizavusius bei apsiginklavusius partizanų būrius ir, įsitvirtinus Vabalninko–Unciškių linijoje, bolševikus sulaikyti. Paaiškėjęs, jog reikia pertvarkyti vadovavimą partizanams, 1919 m. kovo 27 d. buvo įsakyta jų būriams veikti, nustatčius nuolatinę ryšį su Joniškėlio apskrities karo komendantu²⁵¹.

Kovo 30 d. partizanai nuginklavo Vabalninke, Pumpėnuose ir Pušalote veikusią bolševikų miliciją²⁵². Sužinojus, jog atsipeikėję bolševikai grįžta atgal, 1919 m. balandžio 5 d. Joniškėlyje įvyko veikiančių partizanų būrių vadų ir visų apskrities karininkų (apie 20 žmonių) susirinkimas. Pirmininkaujant J. Navakui išklause prašymą, jog Joniškėlio apskritis vėl virsta karo lauku, karininkai nutarė:

„...1. Tverti Joniškėlio apskričio apsaugos būrius iš savanorių ir kuo plačiau skelbti visuomenei apie padėjimą Krašto ir jam gresiantį pavojų.

Savanoriai gauna atlyginimą. Šaukiami pirmon eilėn kareiviai.

2. Sudaryti Joniškėlio apskričio štabą iš karininkų, kurie imsis organizavimo apsaugos Joniškėlio apskričio. Štaban išrinkti: A. Kazilevičius (11 balsų), A. Stapulionis (9), P. Gudelis (8)...“²⁵³ (kalba netaisyta – V.L.).

Visos Joniškėlio apskrities ir buvusiujų organizacijų priešakyje pasiliko J. Navako vadovaujamas komitetas ir naujai sudarytas apsaugos štabas. Štabo karininkai tuojau pasiskirstė pareigomis: karin. A. Stapulionis – apsaugos štabo viršininku, karin. A. Kazilevičius – reikalų vedėju ir karin. P. Gudelis – nariu. Joniškėlio štabo komendanto pareigos buvo pavestos karin. A. Kazakevičiui²⁵⁴. Jiems apskrities komitetas taip pat perleido civilinę valdžią, o sau pasiliko tik partizanų aprūpinimą ir apskrities ūkio reikalus.

Sėkmingesniai darbui apsaugos štabe buvo įsteigti reikalingiausi skyriai: 1. operatyvinis, 2. komplektavimo, 3. karo teismo su tardymo komisija, kuriai vadovavo M. Alechnavičius, 4. ūkio ir maitinimo²⁵⁵.

Iš pradžių buvo nutarta organizuoti 6 partizanų būrius: Pušaloto – Nr. 1, Pasvalio – Nr. 2, Vaškų–Krinčino–Daujėnų – Nr. 3, Joniškėlio – Nr.4, Apsaugos štabo – Nr. 5 ir Linkuvos – Nr. 6²⁵⁶. Faktiškai būrių susidarė daugiau. 1919 m. balandžio mėn. pirmojoje pusėje apsaugos štabui priklausė šie partizanų būriai: 1) Pušaloto (45 parti-

zanai) – vadas karin. A. Michelevičius, 2) Pasvalio–Daujėnų (35 partizanai) – vadas karin. J. Mickeliūnas ir psk. P. Traškevičius, 3) Krinčino (20 partizanų) – vadas psk. Žitkevičius, 4) Saločių (30 partizanų) – vadas karin. S. Trimakas, 5) Vabalninko (32 partizanai) – vadas mokyt. B. Sakalauskas, 6) Vaškų (40 partizanų) – vadas karin. P. Gudelis ir mokyt. K. Maldutis, 7) Biržų (20 partizanų) – vadas karin. Z. Šilkarskis, 8) Joniškėlio (35 partizanai) – apsaugos štabo žinioje, 9) Linkuvos (40 partizanų) – vadai K. Dineika ir karin. A. Šumskis, 10) Žeimelio (20 partizanų) – vadas karin. J. Muceniekas. Iš partizanų $\frac{2}{3}$ buvo raitų, visi nuosavais arkliais, ir $\frac{1}{3}$ pėsčių, ginkluotų įvairių sistemų šautuvais. Be to, valsčiuose dar turėjo būti parengta vadina- moji „garbės milicija“, kuri, reikalui esant, privalėjo ateiti į pagalbą apsaugos štabo vadovybei pareikalavus²⁵⁷. Partizanų skaičius išaugo iki 850, o su milicija – iki 1500 žmonių²⁵⁸.

Persitvarkę partizanai ėmė laikyti frontą nuo Bernatonių kaimo (9 kilometrus nuo Panevėžio) iki Latvijos sienos, t.y. 60–70 kilometrų barą.

Bolševikai, keletą dienų pastovėję Rokiškio–Obelių apylinkėse, susitvarkė ir 1919 m. balandžio mėn. pradžioje pradėjo puolimą iš naujo. Joniškėlio apsaugos štabo organizuojamiems partizanų būriams teko stoti į kovą ir bolševikams priešintis.

Tuo metu Lietuvos šiaurėje bei Latvijos teritorijoje veikė II latvių divizija, kurią sudarė 12-tas (buvęs 39), 14-tas (buvęs 41), 11-tas (buvęs 47), 17-tas (buvęs 60) ir 15-tas Latgalijos pulkai bei bolševikų suorganizuoti Kupiškio, Rokiškio, Panevėžio bei Joniškėlio lietuvių būriai. Divizijos štabas buvo Kupiškyje. Stambios bolševikų jėgos balandžio 4 d. užėmė Panevėžį ir patraukė Šeduvos, o po to Kėdainių kryptimi²⁵⁹.

Kita bolševikų grupė, kurią sudarė maždaug dviejų pulkų pajėgos, puolė Vabalninko, Pasvalio, Joniškėlio kryptimi. Partizanai tuo metu buvo užėmę Biržus ir Vabalninką. Jiems vadovavo karininkai J. Astupėnas, M. Gaidelis ir M. Jašinskas. Biržų apskrityje buvo apie 60 partizanų²⁶⁰. Tačiau gausioms bolševikų jėgoms jie pasipriešinti negalėjo, ir šie balandžio 1 d. užėmė Biržus. Karin. J. Astupėno vadovaujami partizanai buvo priversti pasitraukti vakarų kryptimi²⁶¹.

Netrukus bolševikai puolė Vabalninką. Partizanai kaudamiesi pasitraukė Daujėnų, kiti Krinčino miestelių link. Partizanams traukiantis nuo Vabalninko vakarų link, iš Panevėžio Pumpėnų kryptimi puolė kitos bolševikų dalys, grėsusios partizanų sparnui ir sudariusios pavojų atkirsti juos nuo Joniškėlio, kur buvo partizanų apsaugos štabas. Tuomet karin. A. Michelevičiaus vadovaujamas Pušaloto partizanų būrys, pasikvietus talkon 20 vokiečių kareivių, balandžio 8 d. puolė Bernatonių kaimą (7 kilometrai į šiaurės vakarus nuo Panevėžio). Tarp partizanų tik penki buvo tarnavę kariuomenėje, o likusiems tai buvo pirmas kovos krikštas. Mūšis tęsėsi 3 valandas. Vienas bolševikų batalionas iš Bernatonių kaimo buvo priverstas pasitraukti. Šiame mūšyje bolševikai turėjo didelius nuostolius nukautais ir sužeistais. Be to, partizanai iš jų paėmė 1 sunkųjį kulkosvaidį, kurių kiti būriai tuo metu neturėjo. Partizanų 3 buvo sužeisti, o mokytojas K. Skvireckas pateko nelaisvėn, ir jį bolševikai Panevėžyje sušaudė²⁶².

Kitas susirėmimas su bolševikais tą pačią dieną įvyko prie Unciškių kaimo (5 kilometrai į vakarus nuo Vabalninko). Nors stipresnių priešų jėgų stumiami partizanai buvo priversti traukti į savo apskrities pasienį, bet bolševikų sumanymas apsupti partizanų dešinįjį sparną nuo Panevėžio pusės buvo paralyžiuotas²⁶³.

Visgi ligi balandžio 13 d. bolševikai užėmė Daujėnus, Pumpėnus, Pasvalį ir Krinčiną ir prisiartinė prie Mūšos ir Lėvens upių. Pavasarį smarkiai patvinusios upės palengvino partizanų kovą su bolševikais. Partizanai užėmė frontą kairiuoju minėtų upių krantu ir neleido bolševikams per jas persikelti. Upių krantais frontas (60–70 kilometrų ilgio) išsilaikė su mažomis pertraukomis beveik visą kovų laiką. Jį partizanai su didelėmis pastangomis laikė prieš daug stipresnį priešą²⁶⁴.

Balandžio 12 d. Joniškėlio apskrities apsaugos štabas persikėlė į Linkuvą. Atsitraukę į Linkuvos apylinkes, partizanai šiek tiek pailsėjo ir persitvarkė. Padedant vokiečiams, jie naktį iš balandžio 13 į 14 d. atstūmė bolševikus nuo Joniškėlio ir Pušaloto²⁶⁵. Balandžio 17 d. karin. A. Michelevičiaus vadovaujamas partizanų būrys kovojo su bolševikais prie Pušaloto, o karin. S. Trimako – prie Saločių miestelio ir Ustukių kaimo. Nors bolševikai trumpam laikui ir buvo persikėlę per Lėvens ir Mūšos upes, partizanai po atkaklaus mūšio privertė juos pasitraukti į minėtų upių dešiniuosius krantus. Kitą dieną bolševikai vėl mėgino prie Pušaloto realizuoti savo sumanymą, tačiau partizanai ir šį kartą sustabdė jų puolimą²⁶⁶. Balandžio 27 d. ties Saločiais vietinių partizanų būrys, palaikomas vokiečių artilerijos, persikėlė per Mūšos upę, puolė 32-o bolševikų šaulių pulko dalis ir atėmė iš priešų 4 kulkosvaidžius, 30 šautuvų, 6 arklius ir kt. karo grobio²⁶⁷.

Bekovodami partizanai tobulino ir savo organizaciją. Balandžio 18 d. įvykęs antrasis karininkų susirinkimas nusprendė kolegialią vadovybę – apsaugos štabą panaikinti ir fronto vadu išrinko karin. K. Stapulionį. Buvę valsčių partizanų būriai buvo suskirstyti į 4 kuopas. I kuopą sudarė Pušaloto ir Pumpėnų būriai, vadu paskirtas karin. A. Michelevičius. II kuopai, į kurią įėjo Vaškų, Saločių ir Žeimelio būriai, vadovavo karin. P. Gudelis. Karin. Gerberio vadovojamą III kuopą sudarė Joniškėlio, Linkuvos, Pasvalio ir Krinčino būriai. IV kuopą sudarė Vabalninko apylinkių partizanai. Jos vadas buvo B. Sakalauskas. Vėliau buvo įsteigta V atsargos kuopa, į kurią įėjo Klovainių, Pakruojo, Pašvitinio ir Kriukų būriai²⁶⁸. Vėliau kuopų vadai keitėsi. Kiekvienoje kuopoje galėjo būti apie 100 žmonių, iš kurių $\frac{2}{3}$ pėstininkai ir $\frac{1}{3}$ – raiteliai.

Frontas prieš bolševikus buvo suskirstytas į 3 barus. Dešiniajame sparne Pušaloto barą gynė karin. A. Michelevičiaus vadovaujama I kuopa. Kartais jam į pagalbą būdavo pasiunčiami Biržų, Linkuvos ir Krinčino būriai. Vidurinysis – Joniškėlio baras buvo ginamas tiesioginiais fronto vado karin. A. Stapulionio nurodymais. Vadovaujantys karininkai būdavo keičiami. Čia kovojo III kuopa ir atsargos kuopos būriai. Kairiajame sparne visas Mūšos krantas nuo Šimonių iki Latvijos sienos buvo ginamas II kuopos. Jai atėdavo į pagalbą Pasvalio, Linkuvos ir Vabalninko būriai. Kairiajam apsaugos barui vadovavo karin. P. Gudelis. Ši kuopa neretai derindavo savo veiksmus prieš bolševikus su vokiečių globojamu besiorganizuojančiu Bauskės latvių batalionu. Dešiniajame sparne jokių kaimynų nebuvo²⁶⁹.

1919 m. balandžio mėn. viduryje partizanams daugiausia teko kovoti su bolševikais Saločių–Pasvalio–Pušaloto fronte. Trūkstant įvairių karinių reikmenų, partizanų štabas balandžio 21 d. kreipėsi į Krašto apsaugos ministerijos štabo viršininką, prašydamas atsiųsti aprangos, 10 kulkosvaidžių, 300 šautuvų, 150 revolverių, 30000 šovinių ir kt.²⁷⁰

1919 m. balandžio 26 d. buvo įsteigta Joniškėlio miesto ir apskrities komen-

dantūra. Jos komendantu buvo paskirtas karin. P. Gudelis²⁷¹. Karin. Vl. Dumčius tapo prie komendantūros pradėtos formuoti kuopos vadu. Į šią kuopą buvo nukreipiami tiek vietiniai, tiek iš kitų vietovių atsiunčiami kareiviai. Pirmasis savanoris, atvykęs balandžio 26 d., buvo Antanas Baltaragis²⁷². Komendantūra savo ruožtu padėjo papildyti žmonėmis ir partizanų dalinius.

Balandžio 30 d. bolševikai, sutelkę apie 3 šaulių pulkus, remiami artilerijos, perėjo Lėvens ir Mūšos upes ir puolė Joniškėlį. Partizanų apsaugos štabas iš Joniškėlio buvo priverstas pasitraukti. Buvo paprašyta vokiečių pagalbos. Šie atsiuntė vieną kuopą pėstininkų su kulkosvaidžiais ir artilerijos būrį. Be to, buvo pašaukti ir atsarginiai partizanai, kurių buvo apie 700–800 vyrų. Gegužės 1 d. sutelktos jėgos pradėjo bolševikų puolimą. Šie buvo įsitvirtinę dvarininko Karpio mūriniuose pastatuose bei bažnyčios bokšte, kur išsistatė kulkosvaidžius. Bolševikai iš pradžių atkakliai gynėsi, tačiau po valandos, partizanams ir vokiečiams prislinkus prie dvaro mūrinių tvorų, ėmė bėgti. Užėmę Joniškėlį, partizanai rado paliktus 6 kulkosvaidžius, 10 arklių, 4 vežimus su šoviniais ir daug kitokio grobio. Bėgančių bolševikų niekas nepersekiojo, nes prasidėjo nesutarimai su vokiečiais, kurie norėjo visą grobį pasisavinti. Bolševikai, pasitraukę iki Pasvalio ir pamatę, jog jų niekas nepersekioja, išidrašino ir sustojo. O partizanai vėl užėmė savo senąsias pozicijas prie Mūšos–Lėvens upių. Kovose ypač pasižymėjo Pušaloto ir Pakruojo partizanų būriai²⁷³. Minėtų upių linijos bolševikai buvo priversti laikytis iki 1919 m. gegužės 20 d. Jiems partizanų nugalėti nepavyko.

Tuo metu Joniškėlio partizanų vadovybei atsirado galimybė susisiekti ir sutartinai veikti su Lietuvos kariuomene. Ryšį su ja partizanai galėjo palaikyti per Šiaulių miesto ir apskrities komendantūrą.

Laikydami ilgiausią frontą prieš gausesnį ir geriau ginkluotą priešą, partizanai turėjo daug susirėmimų ir aršių kovų. Jų metu žuvo 12, buvo sužeisti 7 ir pateko į nelaisvę 11 partizanų. Tačiau indėlis į tėvynės išvadavimą buvo akivaizdus – 1919 m. gegužės 26 d. iš bolševikų buvo išvaduota visa Joniškėlio apskritis²⁷⁴.

Dar gegužės 14 d. Atskirosios brigados vadas karin. St. Nastopka paskyrė karin. A. Stapulionį „Partizanų bataliono“ vadu. Jam buvo įsakyta perimti vadovavimą visoms buvusioms partizanų dalims Joniškėlio apylinkėje ir organizuoti jas. Gegužės 19 d. batalionas buvo pavadintas „Atskiruojų partizanų mirties batalionu“, tačiau jo organizacinė struktūra liko ta pati. Pavadinimas, kaip ne visai vykęs, nebeilgai išsilaikė. Jau kitą dieną įsakymu Nr. 81 § 3 Lietuvos kariuomenei karin. A. Stapulionio vadovaujamus partizanų junginius nutarta pavadinti „Atskiruojų partizanų batalionu“. Jo vadu buvo paskirtas tas pats karin. A. Stapulionis²⁷⁵.

Partizanų organizacija buvo legalizuota. Jų veikimo laikotarpis baigėsi. Partizanų batalionas palaiapsniui tapo paprastu pėstininkų batalionu. 1919 m. birželio 20 d. jis buvo pavadintas Joniškėlio batalionu²⁷⁶, neteko partizaniško atspalvio ir tapo reguliariosios kariuomenės dalimi. Vėliau jis išaugo į IX pėst. LK Vytenio pulką.

4. PIRMOSIOS PLANINGOS PUOLAMOSIOS KARINĖS OPERACIJOS

Lietuvių mėginimas atsiimti Vilnių. Po nepavykusio puolimo užimti Kauną bei Gardiną, bolševikų vadovybė 1919 m. vasario 24 d. įsakė Lietuvių (Pskovo) divizijai: a) išvirtinti linijoje: Panevėžys–Šėta–Žasliai–Aukštadvaris–Daugai–Marcinkonys; b) susidarius palankioms aplinkybėms, priešakinėms ir žvalgomosioms divizijos dalims slinkti Tilžės–Kauno–Alytaus ir Merkinės kryptimis; c) pasirengti Vilniaus–Lentvario gynybai; d) ypatingą dėmesį skirti dešiniajam sparnui ir užtikrinti Panevėžio rajone buvusios Latvių divizijos saugumą, palaikant su ja glaudžius ryšius²⁷⁷.

Kaip matyti, divizijai buvo iškeltas jau nebe puolimo, kiek gynimosi uždavinys. Faktiškai divizija iš lėto traukėsi atgal. Tuo metu bolševikams prasidėjo nebesiekti ir kovose su lenkais – beveik visame fronte jie buvo priversti trauktis. Lenkai pradėjo juos spausti ir Vilniaus kryptimi.

Jau 1919 m. vasario mėn. viduryje Lietuvos vadovybei buvo žinoma, jog bolševikų užimtose srityse vyrauja netvarka: kariai demoralizuoti, nenori kariauti, maištauja, trūksta maisto bei kitų būtiniausių reikmenų, dalis vilniečių badauja, tarp jų siaučia įvairios ligos, gyventojai nepatenkinti bolševikų įvesta tvarka, didelėmis rekvizicijomis ir laukia lietuvių ar lenkų ateinant.

Lietuvos civilinė valdžia bei karinė vadovybė negalėjo likti abejinga tokiai susidariusiai padėčiai. Kilo sumanymas pamėginti iš bolševikų atsiimti Vilnių. Jau 1919 m. vasario 28 d. krašto apsaugos ministras karin. M. Velykis įsakė karin. K. Škirpai, dar 1918 m. pabaigoje ėjusiam Vilniaus miesto komendanto pareigas ir gerai žinančiam bendrą tuometinę padėtį mieste, parengti jo valdymo planą, išlaisvinus sostinę iš bolševikų okupacijos. Karin. K. Škirpa, ir anksčiau kariuomenės vadovybei teikęs įvairių siūlymų dėl ginkluotųjų pajėgų organizavimo, visų pirma patarė atsižvelgti į tai, jog, pirma, daugelis mieste gyvenusių įvairių tautybių žmonių buvo skirtingos politinės orientacijos ir siekė savųjų tikslų; antra, jame jau buvo gerokai išvirtinę vietiniai bei iš Sovietų Rusijos atsiųsti bolševikai bei visokie agentai. Jo nuomone, labai sunki miesto gyventojų materialinė padėtis, badas bei ligos pareikalautų iš naujosios valdžios imtis energingų ir efektyvių priemonių. Todėl, karin. K. Škirpos nuomone, reikėtų skubiai susirūpinti būsimosios valdžios aparato sudarymu Vilniuje: parinkti tinkamus įstaigų vadovus, parengti aiškias tų įstaigų veiklos instrukcijas, nubrėžti jų funkcijas, ryšius su miesto gyventojais. Mieste buvo susidariusi kritiška padėtis gyventojų materialinio aprūpinimo bei sveikatos apsaugos srityje, todėl buvo siūloma nedelsiant sudaryti maisto atsargas, numatyti efektyvią medicininę pagalbą. K. Škirpos nuomone, šios priemonės iškart pakeltų naujosios valdžios autoritetą miesto visuomenės akyse ir padėtų įgyti jos pasitikėjimą. Visiems svarbiausiems klausimams spręsti siūlyta iš įvairių ministerijų atstovų sudaryti specialią komisiją, kurioje karin. K. Škirpa arba dalyvautų, arba bent jau būtų informuojamas apie numatytas priemones ir jų įgyvendinimo eigą. Gavęs iš minėtos komisijos būtiną medžiagą, karin. K. Škirpa imtųsi organizuoti karinius dalinius, kuriais pasiremdama Vilniaus miesto valdžia galėtų vykdyti savo funkcijas.²⁷⁸

Karin. K. Škirpos nuomone, Vilniaus miesto saugumui užtikrinti reikalingos tokios jėgos: du pėstininkų batalionai, du husarų eskadronai, kulkosvaidininkų komanda su 2 sunkiaisiais automobiliais, 300 karo policininkų, 50 raitų karinių žandarų, viena lengvosios artilerijos baterija ir vienas šarvuotas automobilis²⁷⁹.

Karin. K. Škirpa teigė, jog šis kariuomenės kontingentas su kitomis ginkluotųjų pajėgų dalimis turėtų dalyvauti Vilniaus miesto užėmimo operacijoje. Be to, projekto autorius siūlė, užėmus Vilnių, iškart jame paskelbti apgulties padėtį, nes mieste iš pradžių liktų nemaža bolševikų arba specialiai papirktų agentų, kurie stengtųsi visaip trukdyti miesto valdžios darbą. Apgulties padėtis, jo nuomone, turėtų trukti apie porą savaičių, ir jos metu būtų galima padaryti visa, kas reikalinga miestui išvalyti nuo priešišku elementų. Vėliau galėtų būti paskelbta kuriam laikui karo padėtis. Padėčiai mieste patikslinti karin. K. Škirpa dar siūlė pasiūsti specialius žvalgus²⁸⁰. To meto sąlygomis tai buvo gana apgalvotas, konkretus ir detalus miesto, numatyto valdyti po jo išlaisvinimo iš bolševikų okupacijos, planas.

Dar kovo mėn. pradžioje krašto vadovybę pasiekė žinios apie lenkų jėgų koncentravimą Gardino apylinkėse. Netrukus jų didelės, gerai ginkluotos kariuomenės dalys ėmė smarkiai pulti bolševikus Rytų Lietuvoje ir stumti juos iš šio krašto. Puldami bolševikus, jie savo kariuomenės kairiuoju sparnu užkliuvo už Lietuvos rytinių etninių sienų ir ėmė skverbtis į jos teritoriją Vilniaus kryptimi.

1919 m. vasario–kovo mėn. lietuvių kariuomenė buvo skubiai organizuojama bei rengiama ir gerokai sustiprėjo. Buvo įsteigta naujų kariuomenės dalių, vyko reguliarus jų apmokymas. Gauti ginklai ir apranga gerokai pakėlė karininkų bei kariuomenės kovinę dvasią. Pamažu tobulėjo ir pati kariuomenės organizacija.

Nors kariuomenės pajėgumas dar buvo nedidelis, Lietuvos vyriausybė, pasitarusi su kariuomenės vadovybe, nutarė pasinaudoti patogiū momentu, pulti bolševikus ir pirmieji atgauti sostinę Vilnių. Šiam uždaviniui įvykdyti nutarta sudaryti atskirą brigadą, kurios viršininku 1919 m. kovo 11 d. buvo paskirtas karin. St. Nastopka, o jos štabo viršininku – karin. B. Giedraitis²⁸¹.

Pulti visu frontu lietuviai dar neturėjo pakankamai jėgų, nutarta sutelkti savo pajėgas dviejose vietose ir suduoti priešui smūgį, nuo kurio jis turėtų trauktis. Tai buvo pirmoji organizuota puolamojo pobūdžio karinė operacija, kokių anksčiau besikuriančioje kariuomenėje dar nebuvo.

Vykdam krašto apsaugos ministro karin. A. Merkio 1919 m. kovo 24 d. Vilniaus grupei paskelbtą slaptą įsakymą Nr. 1, bolševikų puolimui buvo sudarytos dvi rinktinės: dešinioji – pietinė iš Alytaus įgulos ir kairioji – šiaurinė iš Kauno įgulos²⁸².

Dešiniąją rinktinę sudarė I pėst. pulko keturios kuopos, raitųjų žvalgų komanda (apie 30 raitelių), 8 sunkieji kulkosvaidžiai ir karin. M. Pečiulionio vadovaujamas artilerijos būrys (2 patrankos). Rinktinės vadas – karin. K. Ladyga. Jos uždavinys buvo kovo 28 d. išžygiuoti iš Alytaus, toliau pulti ir užimti Daugus, Varėnos bei Valkininkų miestelius, jų geležinkelio stotis ir žygiuoti Vilniaus kryptimi²⁸³.

Kairiąją rinktinę sudarė II pėst. pulko I batalionas ir IX kuopa (apie 900 žmonių), Atskirasis batalionas (vadas – karin. K. Škirpa), kuriame buvo keturios kuopos, karo žandarų, kulkosvaidžių, raitųjų žvalgų komandos (iš viso apie 500 žmonių). Rinktinėi dar buvo paskirtas karin. Pr. Uoginto vadovaujamas artilerijos būrys (2 patrankos) ir II husarų eskadronas. Iš viso rinktinėje buvo apie 1400 karių. Jai vado-

vavo II pėst. pulko I bataliono vadas karin. J. Butkus. Ši rinktinė turėjo išvykti iš Kauno kovo 27 d. ir po poros dienų pulti priešą plentu Žiežmariai–Vievis–Vilnius²⁸⁴.

Aviacijos daliai įsakyta stebėti judėjimą prieš ugnugaryje, inžinerijos daliai, rinktinėms pasistūmėjus į priekį, – sutaisyti geležinkelio liniją Kaišiadorys–Lentvaris. Tačiau vieną rinktinę nuo kitos skyrė daugiau kaip 50 kilometrų atstumas, todėl susisiekimo dalies viršininkui įsakyta paskirti po vieną motociklą kiekvienai rinktinei ryšiui su brigados štabu palaikyti. Rinktinių viršininkai turėjo tam tikrą skaičių telefonistų pasiūsti į artimiausias telefono stotis – Alytų, Daugus, Žiežmarius ir Rumšiškes, kad iš ten perduotų žinias Krašto apsaugos ministerijos štabui²⁸⁵.

Kairioji rinktinė dėl organizacinių nesklandumų nurodytu laiku iš Kauno išvykti dar negalėjo, todėl kovo 27 d. buvo įsakyta jai tai padaryti kovo 31 d., o dešiniajai rinktinei – išvykti iš Alytaus balandžio 1 d. Buvo patikslinta, jog dešinioji rinktinė, užėmusi Valkininkus, turėjo žygiuoti Vilniaus kryptimi palei geležinkelį Varėna–Lentvaris. Kiekvienas kareivis privalėjo turėti ne mažiau 350 šovinių: 90 su savimi ir 260 – rezerve. Vienam kulkosvaidžiui turėjo būti skirta 4000 šovinių. Maistu ir pašaru reikėjo apsirūpinti 6 dienoms. Dešiniajai rinktinei maisto bazė buvo numatyta Varėnoje, o kairiajai – Žasluiose. Sanitarijos dalies viršininkas privalėjo pasirūpinti sužeistųjų ir susirgusiųjų karių evakuacija²⁸⁶.

Tuo būdu abiem rinktinėms uždaviniai buvo keliami tie patys, tik šiek tiek pakeistas jų vykdymo laikas.

1919 m. kovo mėn. pabaigoje bolševikai šiame fronto bare buvo užėmę poziciją: Nedzingė–Daugai–Pivašiūnai–Dusmenys–Onuškis–Aukštadvaris–Žasliai. Daugų–Varėnos–Valkininkų kryptį į Vilnių saugojo Lietuvių (Pskovo) divizijos III ir IV šaulių pulkai, o Trakų–Vilniaus kryptį – tos pat divizijos V, VI ir VII pulkų šauliai. Daugiausia bolševikų jėgų buvo sutelkta prie į Vilnių einančių pagrindinių kelių. Bolševikų pajėgos buvo papildytos žmonėmis, ginklais ir šaudmenimis, tačiau jų moralinė būklė buvo menka.

Abiejose lietuvių rinktinėse vyko paskutiniai pasiruošimo bolševikų puolimui darbai. Balandžio 2 d. prie Alytuje veikusio I pėst. pulko II bataliono prisijungė iš Marijampolės atvykęs pulko štabas su I batalionu, kurį sudarė 19 karininkų, 364 kareiviai, artilerijos baterija su 2 karininkais bei 79 kareiviai ir husarų eskadronas²⁸⁷.

Atskirosios brigados vadas karin. St. Nastopka 1919 m. balandžio 1 d. papildomai nurodė I pėst. pulko vadui karin. K. Ladygai neapmokytus ir blogai aprengtus bei aprūpintus kareivius palikti Alytuje, o su visais kitais balandžio 3 d. pradėti vykdyti Vilniaus grupei įsakymą Nr. 1, prieš tai išsiuntus gerą žvalgybą Varėnos–Valkininkų kryptimi²⁸⁸.

1919 m. balandžio 3 d. apie 15 val. dešinioji rinktinė pradėjo žygį iš Alytaus Daugų kryptimi. Iki tos pat dienos vakaro ji užėmė Pavartėnų, Viečiūnų, Pocilonių, Bogužiškių, Naujaplenčio, Švobiškių kaimus ir Bogužiškių dvarą. Prie Pocilonių kaimo rinktinė buvo paskirstyta į dvi voras – pagrindinę ir šalutinę. Šalutinė vora (VII kuopa su 2 sunkiaisiais kulkosvaidžiais ir raitųjų žvalgų komanda – 20 žmonių) turėjo žygiuoti pietų kryptimi į Arčiūnų kaimą. Čia žvalgai turėjo išsiaiškinti priešą padėtį Biniūnų–Kazimieriškių kaimų apylinkėse, o VII kuopa, karin. M. Rėklaičio vadovaujama, – pulti Daugų ežero pietinę pusę ir toliau žygiuoti Geidukonių kaimo kryptimi²⁸⁹.

Rinktinės pagrindinė vora toliau puolė plentu Varėnos kryptimi. Balandžio 4 d. 3 val. I ir II kuopos užėmė į vakarus nuo Daugų buvusią aukštumą 198. Artilerija išsidėstė į vakarus nuo šios aukštumos palei plentą Alytus–Daugai, netoli Pocilonių kaimo. Į šonus nuo pagrindinės voros pasiūsti žvalgai 4 val. netoli Daugų susišaudė su bolševikais. Tada artilerijos baterija atidengė ugnį į šiaurinę Daugų miestelio dalį. Į pagalbą atvykusios dvi vokiečių baterijos taip pat apšaudė bolševikų pozicijas. Nors bolševikai ir smarkiai priešinosi, bet rinktinės I ir II kuopos, sutelkusios smarkią ugnį, 6 val. 30 min. užėmė Daugus. Bolševikai skubiai pasitraukė. I kuopa išėngė į Daugus be nuostolių, o II kuopoje vienas kareivis buvo užmuštas, o kitas sužeistas²⁹⁰ (žr. 12 schemą).

Užėmus Daugus, vora nužygiavo Bobriškių kaimo kryptimi. I ir II kuopos, puldamos priešą, po trumpo susišaudymo užėmė Doškonių ir Verikantonių kaimus. Voros avangardinės dalys toliau žygiavo priekyje, iš paskos sekė vokiečių, o už jų – lietuvių artilerijos baterijos. Pačioje pabaigoje žygiavo pulko rezervas (II bataliono dvi kuopos), išsiuntęs į šonus apsaugą. Prie Vėžionių kaimo bolševikai į žygiuojančią vorą pradėjo smarkiai šaudyti iš kulkosvaidžių ir šautuvų. Voros priekyje žygiavusios kuopos išsiskleidė grandinėn, o tuo metu vokiečių artilerija apšaudė apkasuose įsitvirtinusių bolševikus. Šie buvo priversti su nuostoliais pasitraukti. Vokiečių karininkai automobiliuose įrengtų kulkosvaidžių ugnimi persekiojo bėgantį priešą, o jų įkandin sparčiai veržėsi į priekį lietuvių pėstininkai²⁹¹.

Užėmus Geidukonių ir Kirklių kaimus, pastebėta bolševikų gurguolė, kurios dalis nuo Bobriškių kaimo traukė į Valkininkus, o dalis – plentu į Varėną. Pėstininkams bei lietuvių ir vokiečių artilerijai apšaudžius besitraukiančią priešų gurguolę, voros priešakinės dalys užėmė Bobriškių–Valkininkų kelio tiltą, kuris buvo greitai sutaisytas, nes bolševikai jį buvo šiek tiek apgadinę. Netrukus II kuopa užėmė Aleksandravos ir Vazgirdonių kaimus, o I kuopa – Bobriškes. Užėmus šias vietas, vokiečiai pareiškė, jog toliau jie nebežygiuosią, nes to daryti neleidžianti jų vadovybė, ir sugrįžo į Alytus²⁹².

Neturint žinių iš šalutinės voros (VII kuopos ir raitųjų žvalgų komandos), išvykusios iš Pavartėnų kaimo bei Bogušiškių dvaro ir turėjusios žygiuoti į priekį palei pietinę Daugų ežero pusę per Rimėnus, Padaugę bei Gudžius Geidukonių kaimo kryptimi, rinktinės vadas karin. K. Ladyga savo padėjėją karin. Ig. Musteikį su II kuopa ir 2 kulkosvaidžiais paliko Vazgirdonių kaime ir pasiuntė žvalgybą į Puodžių kaimą. I kuopa užėmė poziciją prie Bobriškių–Varėnos plento buvusiose aukštumose 128 ir 131. Rinktinės rezervas apsistojo Bobriškėse.

Nors puolimas buvo sustabdytas, tačiau artilerijos baterija, užėmusi poziciją pamiškėje prie plento į pietus nuo Bobriškių, apšaudė Varėnoje buvusias bolševikų stovyklas. Bolševikai atsakė tuo pačiu. Apie 17 val. jų dalinys, remiamas artilerijos, iš Ežerėkų ir Druckūnų kaimų ėmė veržtis į priekį, grasindamas dešiniajam rinktinės šonui. Rinktinė buvo priversta pasitraukti į vakarus nuo Bobriškių į aukštumas 138 ir 140. Karin. Ig. Musteikiui buvo įsakyta su II kuopa pasitraukti iš Vazgirdonių į Aleksandravos kaimą. Tolesnio rinktinės pasitraukimo atveju jis turėjo per Pavarėnio kaimą pasiekti Pamusių dvarą, pereiti per Varėnės tiltą ir susijungti su pulku prie Vėžionių kaimo. Atėjus vakarui, rinktinė apsistojo Geidukonių–Kirklių kaimų linijoje²⁹³.

12 schema
 Daugų kautynės 1919 m. balandžio 3–5 d.

VII kuopa, visą laiką žygiavusi į priekį anksčiau nurodytomis vietovėmis, ties Padaugės kaimu susirėmė su bolševikais, kurie į kuopą pradėjo smarkiai šaudyti iš 2 kulkosvaidžių. Besitraukdami bolševikai atkakliai pasipriešino ir ties Gudžių kaimu, tačiau, neatlaikę VII kuopos puolimo, pasitraukė. Užėmusi minėtas vietas, VII kuopa apie 22 val. atvyko į Geidukonis. Jos nuostoliai – 2 sužeisti kareiviai²⁹⁴.

Raitųjų žvalgų komanda, su bolševikais susirėmusi ties Marcinavos vienkiemiu, o po to prie Bobriškių, susijungė su pulku apie 21 val. 50 min. Jos nuostoliai – 1 raitelis užmuštas ir 2 sužeisti. Karin. Ig. Musteikis su II kuopa, perėjęs per Varėnės upės tiltą ties Pamusių dvaru, susivienijo su pulku balandžio 5 d. 2 val. nakties. Kuopa nuostolių neturėjo. Kadangi bolševikai intensyviai apšaudė rinktinę iš dešiniojo ir kairiojo šonų ir, vietinių gyventojų pranešimu, ruošėsi ją pulti, pulkas užėmė geresnę poziciją Vėžionių–Gudžių kaimų linijoje²⁹⁵.

Balandžio 5 d. buvo skirta poilsui, o 19 val. pulkas turėjo žygiuoti į priekį ir užimti Bobriškes. Tačiau 13 val. 22 min. iš kariuomenės vadovybės buvo gauta telefonograma karinę operaciją sustabdyti. Buvo sužinota, jog bolševikai, sutelkę didesnes jėgas, nuo Vaikantonių ir Daškonių kaimų pusės grasina kairiajam voros sparnui. Karin. K. Ladyga įsakė pulkui pasitraukti atgal. Iš kairiojo sparno puolantys bolševikai, apšaudyti šautuvų ir artilerijos ugnimi, išbėgiojo. Pulkas pasitraukė tvarkingai. 20 val. 50 min. jis buvo Daguose ir pernakvojo Viečiūnų–Pocilonių linijoje. Balandžio 6 d. 9 val. I pėst. pulkas sugrižo į Alytų²⁹⁶. Čia jis toliau tvarkėsi, mokėsi, ruošėsi naujoms kovoms ir toliau tebeveikdamas Atskirosios brigados sudėtyje²⁹⁷.

Pagal krašto apsaugos ministro Vilniaus grupei įsakymą Nr. 1 kairiosios (šiaurinės) rinktinės vadas karin. J. Butkus 1919 m. kovo 31 d. su rinktinės dalimi – II pėst. pulko I batalionu bei IX kuopa, artilerijos II baterijos I būriu ir puse husarų eskadrono – iš Kauno išžygiavo Vilniaus kryptimi. Šias karines dalis Kaune karin. J. Butkus perėmė tik išvykdamas į kautynes, todėl nebuvo susipažinęs nei su jau paskirtais karininkais, nei su bendra padėtimi minėtose dalyse. Tą pačią kovo 31 d. rinktinės dalis atvyko į Rumšiškės, kur Atskirosios brigados vadas karin. St. Nastopka jai paskelbė naują įsakymą. Pagal jį į rinktinės sudėtį įeinąs Atskirasis batalionas turėjo likti Rumšiškėse rezerve, o II pėst. pulko I batalionas, II baterijos būrys ir I husarų eskadrono dalis balandžio 1 d. pasiekti Žiežmarius, iš kur kitą dieną pradėti puolimą²⁹⁸.

Atvykusi į Žiežmarių rajoną, rinktinė ten rado vokiečių kariuomenės dalinį – 19 savanorių batalioną, kuris saugojo vokiečių ir bolševikų tarpusavyje nustatytą liniją – Kaišiadorių–Žiežmarių barą. Vokiečių pagalbos lietuviai nesitikėjo, nes tuo laiku vokiečių kariuomenė, kaip minėjome, buvo demoralizuota ir užsikrėtusi revoliucine dvasia. Todėl reikėjo pasikliauti vien savomis jėgomis. Nesant ištisinio fronto, bolševikai galėjo lietuvių kariuomenę pulti iš sparnų. Tuo tikslu į Žaslius ir Aukštadvarį buvo pasiųsti raiteliai. Rinktinės vadovybė neturėjo telefono ryšio nei su vienu daliniu. Nors iš štabo ir buvo atsiųsta telefonistų grupė, tačiau jie neturėjo nei vieno telefono aparato. Todėl ryšį teko palaikyti tik per pasiuntinius.

Bolševikai buvo išitvirtinę Strošiūnų–Pajautiškių–Guronių–Žaslių geležinkelio stoties ir Žaslių miestelio linijoje. Jų jėgos buvo kur kas didesnės negu lietuvių. Prieš lietuvius veikė bolševikų Pskovo divizijos I, II ir VI šaulių pulkai. Lietuvių rinktinės vadovybė manė, jog bolševikai nežino apie rinktinės atvykimą į Žiežmarius, ir todėl tikėjosi netikėtai priešą užpulti. Tačiau tikrovėje buvo kitaip – priešai laukė puolimo²⁹⁹.

Balandžio 2 d. auštant II pėst. pulko I bataliono dalys pradėjo puolimą. Artilerija jau nuo 7 val. ryto apšaudė priešą. I kuopa turėjo užimti Paltininkus, Guronis ir Žaslius; II kuopa – Pajautiškes; III kuopa – Strošiūnus, I ir II; IX kuopa – Strėvininkus, Dirgalonis ir Liutonis. Atskirojo bataliono I kuopa, husarų eskadronas ir žvalgų komanda buvo rezerve³⁰⁰.

I kuopa (vadas – karin. A. Sinkevičius), puldama priešą minėta kryptimi, tikėjosi bolševikus užklupti Tarpumiškių dvare, tačiau čia jų neradusi, mišku ir palauke žygiavo toliau. Išaušus kuopa artėjo prie Paltininkų, kur buvo sutelktos stipresnės priešo jėgos, o Guronyse buvo jo artilerija. Pati vietovė buvo labai patogi gintis, todėl bolševikų pozicijos buvo geros. Nors I kuopą rėmė karin. Pr. Uoginto vadovaujamas artilerijos būrys, tačiau jos puolimą priešas atrėmė stipria artilerijos, kulkosvaidžių ir šautuvų ugnimi. Dauguma I kuopos kareivių kautynėse dalyvavo tik pirmą kartą, todėl tokia stipri priešų ugnis sukėlė sąmyšį. Teko kuopai pasitraukti į Tarpumiškes³⁰¹.

II kuopa (vadas – karin. K. Mackevičius) puolė Pajautiškes. Ją irgi pasitiko stipri priešų ugnis. Kuopai taip pat teko atsitraukti į Tarpumiškes. Susišaudymo metu buvo sužeistas vienas kuopos kareivis. Tuo būdu I ir II kuopos savo uždavinio neįvykdė³⁰².

III kuopa (vadas – karin. J. Kairionis) puolė Strošiūnus, kur apsistojusi bolševikų kuopa lietuvių puolimo nesitikėjo. Todėl po trumpo susišaudymo bolševikai išbėgiojo. Pirmieji ir antrieji Strošiūnai ir buvo užimti. Iš priešų buvo paimta 1 kulkosvaidis, 5 šautuvai ir kt. turto³⁰³.

IX kuopa (vadas – karin. Marcinėnas), ryžtingai puldama Strėvininkus, Dirgalonis ir Liutonis, po keleto valandų mūšio juos užėmė, įsitvirtino, pastatydama 40 žmonių užtvorą. Husarų būrys, pasiūstas apsaugoti kairiąją rinktinės sparną, prie Kurniškių dvaro išvaikė ten buvusią negausią bolševikų sargybą ir paėmė iš jos 2 šautuvus, šovinių ir nemažą pundą proklamacijų. Ties Kurniškėmis palikę sargybą, husarai irgi pasitraukė į Tarpumiškes³⁰⁴.

Balandžio 2 d. puolimas nepavyko visų pirma todėl, jog nebuvo suderinti kuopų veiksmai. O tai priklausė nuo aukštesnės vadovybės veiklos. Šio puolimo nauda buvo tik ta, jog buvo tiksliai sužinotas priešų jėgų išsidėstymas. Balandžio 2 d. nepasisekus įvykdyti numatyto uždavinio, Atskirosios brigados vadas karin. St. Nastopka nutarė rinktinės rezervą pritraukti arčiau fronto. Esant labai blogam orui bei klampiams keliams, naktį iš balandžio 2 į 3 d. iš Rumšiškių į Žiežmarius atvyko Atskirasis batalionas. Čia įvykusiame brigados vado karin. St. Nastopkos ir batalionų vadų karin. J. Butkaus ir K. Škirpos pasitarime buvo nuspręsta balandžio 3 d. pakartoti puolimą. Jo uždavinys buvo išstumti bolševikus iš Strošiūnų–Žaslių linijos ir, susiklosčius palankioms sąlygoms, toliau pulti Vievio–Vilniaus kryptimi³⁰⁵.

Čia buvusioms pajėgoms sustiprinti karin. St. Nastopka įsakė II pėst. pulko I bataliono barą sumažinti, dešiniajame sparne iš Dirgalonių atitraukiant IX kuopą. Ją pakeitė Atskirojo bataliono kuopa. Be to, iš šio bataliono dar buvo atsiūstas kulkosvaidininkų būrys ir raitųjų žvalgų komanda. Kitos trys Atskirojo bataliono kuopos turėjo pasilikti rezerve Žiežmariuose. Kartu buvo įsakyta sustiprinti žvalgybą Aukštadvario, Kietaviškių ir Korkučionių kryptimi³⁰⁶.

Balandžio 3 d. rytą virš Žiežmarių pasirodė lietuvių lėktuvas, kuris, apsukęs keletą ratų apie mūsų kariuomenę, numetė pranešimą apie priešų jėgų išsidėstymą. Mūsų aviacijos pasirodymas pakėlė karių kovinę dvasią.

Apie 15–16 val. II pėst. pulko I bataliono I ir II kuopos, išsiskleidusios grandinėmis, pasipylė iš miško, puldamos Paltininkų–Guronių kryptimi. Purvas buvo tiesiog neišbrendamas. Kai kur teko bristi per apsemtą pievą. Įbridus į vandenį, bolševikai apšaudė kulkosvaidžių ugnimi nuo 150-os aukštumos, į pietus nuo Guronių. Grandinėms kartais teko gulti į vandenį, tačiau jos nesitraukė, bet slinko pirmyn. Pradėjus smarkiai snigti, pasinaudojusios sniego priedanga, kuopos prisiartinavo prie priešo apkasų ir apmėtė juos granatomis. Neatlaikę puolimo bolševikai pasitraukė. Užėmę aukštumą, mūsiškiai apšaudė jų pozicijas prie Žaslių geležinkelio stoties³⁰⁷.

Bolševikai vis dar laikėsi Pajautiškėse, bet, pajutę smarkų lietuvių spaudimą, pasiuntė savo pasiuntinius į Žaslius, prašydami pagalbos. Tačiau jų pasiuntiniai pateko į lietuvių nelaisvę. Iš rasto pranešimo, kurį pasiuntiniai siuntė savo vadovybei, sužinota, jog Pajautiškėse yra 120 bolševikų, kuriuos „baltieji“ smarkiai spaudžia ir, nesulaukus paramos, teksią iš tos vietovės pasitraukti. Ši žinia lietuvius padrąsino. Karininkai A. Sinkevičius ir K. Mackevičius, palikę dalį savo kuopų Guronyse, su trim būriais ir 1 kulkosvaidžiu patraukė Pajautiškių kryptimi. Bolševikai, pajutę, jog yra supami, spruko į pietus nuo Pajautiškių kaimo buvusį mišką. Kaimas buvo užimtas be mūšio³⁰⁸.

Balandžio 4 d. auštant rinktinės žvalgai buvo pasiųsti į Žaslių miestelį, o II pėst. pulko I bataliono I kuopa – į Žaslių geležinkelio stotį. Bolševikai, pastebėję lietuvių žvalgų artinimąsi, paleidę keletą šūvių, Žaslių miestelį skubiai paliko ir pasitraukė Vievio kryptimi. Ta pačia kryptimi pasitraukė ir bolševikai iš Žaslių geležinkelio stoties, palikę vežimą sviedinių, telefono aparatą ir vienos kuopos raštinę su antspaudais ir dokumentų blankais³⁰⁹.

Nors bolševikai ir buvo priversti pasitraukti iš jų užimto rajono iki pat Vievio miestelio, bet jie nebuvo sumušti. Todėl kitą dieną puolimo buvo atsisakyta ir rinktinė įsitvirtino Strošiūnų–Pajautiškių–Žaslių geležinkelio stoties ir Žaslių miestelio linijoje. Rinktinė užėmė šią liniją tokia tvarka: II pėst. pulko I kuopa – už Žaslių stoties ir miestelio, II kuopa – už Pajautiškių, III kuopa – už Strošiūnų, I ir IX kuopa – už Dirgalonių ir Liutonių kaimų. Kairėje I kuopa palaikė ryšį su vokiečiais, o dešinėje su jais kontaktavo IX kuopa. Atskirojo bataliono IV kuopa ir žvalgų komanda buvo rezerve už II pėst. pulko I ir II kuopų, to pat bataliono II kuopa – už II pėst. pulko III kuopos Gurkliuose, o I ir III kuopos bei II husarų eskadronas liko rezerve Žiežmariuose. Artilerija buvo užėmusi poziciją prie Tarpumiškių palivarko. I husarų eskadronas, tiek kautynių metu, tiek joms pasibaigus, atidžiai stebėjo priešo veiksmus Aukštadvario apylinkėse³¹⁰.

Po balandžio 3 d. pasisekusių kautynių rinktinė galėjo žygiuoti pirmyn ir pasiekti Vievį. Tačiau ji nei kairėje, nei dešinėje neturėjo ją remiančių karinių pajėgų, todėl veržtis į priekį buvo rizikinga, nes grėsė pavojus iš abiejų sparnų būti priešo apsuptai ir sunaikintai. Atsižvelgiant į tai, vyko tik mūsų žvalgų susirėmimai su bolševikų sargybomis. Balandžio 5 d. II husarų eskadronas užėmė Jagelonių kaimą, o balandžio 6 d. – Semeliškes. Visų aukščiau minėtų mūšių metu iš priešo buvo paimtas 1 kulkosvaidis, 3 lauko virtuvės, 4 dviračiai-vežimai šoviniams, 6 telefono aparatai, daug telefono kabelio, 2 vežimai, 4 arkliai ir apie 50 belaisvių. Netoli Vievio buvo paimtas intendantūros sandėlis, iš kurio pavyko viską išsivežti. Mūsų nuostoliai – 3 užmušti ir 25 sužeisti kareiviai³¹¹.

Po šių kautynių bolševikai, sužinoję, jog lietuvių jėgos šiame bare yra daug menkesnės ir, be to, vokiečiai jiems nepadeda, ruošėsi lietuvius pulti. Jau balandžio 6 d. lietuviai turėjo žinių, jog Žaslių bare priešas koncentruoja didesnes jėgas. Balandžio 7 d. vakare buvo pastebėtas jų intensyvus judėjimas. Rinktinė pasiruošė gintis, budėjimas pozicijose buvo sustiprintas, rezervinės kuopos išpėtos būti pasiruošusios.

Balandžio 8 d. anksti rytą tirštos priešo grandinės pradėjo smarkų puolimą Žaslių–Strošiūnų bare. Šiuos du punktus skyrė tankus miškas, išraižytas griovių ir net kalnagūbrių, todėl kautynių metu tarp veikiančių dalių buvo sunku palaikyti ryšį. Nors telefonų jau turėta, bet jie blogai veikė. Kautynių metu Žiežmarių–Strošiūnų telefono linija visiškai nustojo veikusi, todėl kuopų vadams teko veikti savarankiškai ir reikšti daug iniciatyvos (žr. 13 schemą).

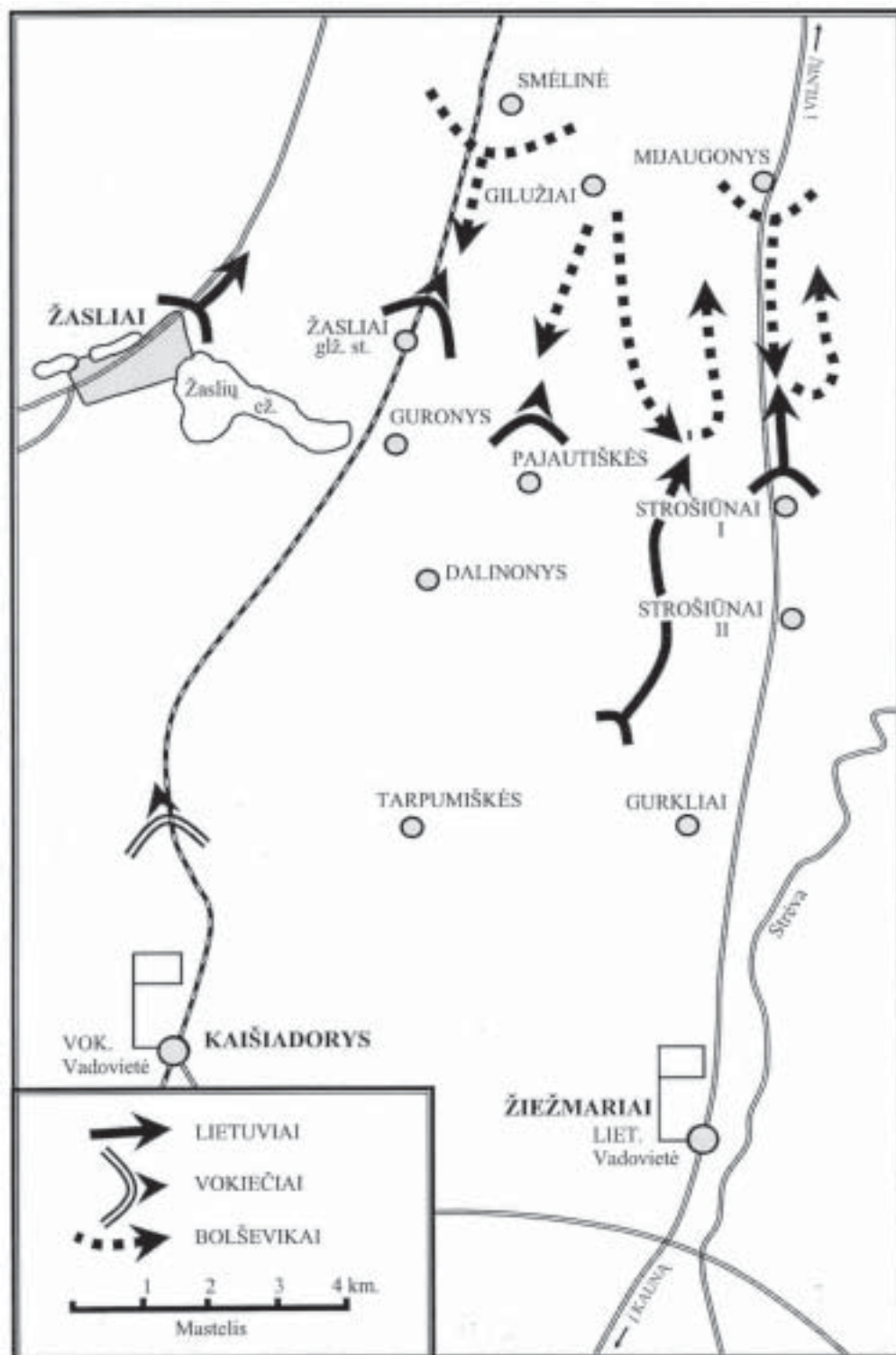
Kairiajame sparne (Žasliai–Pajautiškės) barą gynė II pėst. pulko I ir II kuopos ir Atskirojo bataliono žvalgų komanda (apie 30 vyrų) bei IV kuopa, kurioje buvo taip pat ne daugiau kaip 50 vyrų. Šioms pajėgoms vadovavo karin. K. Škirpa. Bolševikai ypač smarkiai puolė Žaslių geležinkelio stotį ir Talpūnus, o Pajautiškes bandė apsupti mišku iš pietų pusės ir suduoti smūgį iš sparno. Tačiau II pėst. pulko II kuopa sulaukė priešo puolimą ir privertė jį trauktis atgal mišku į rytus. Karin. K. Škirpa, gavęs pranešimą, jog II pėst. pulko III kuopa, bolševikų smarkiai spaudžiama ties Strošiūnais, nepajėgia atsilaikyti, vos prasidėjus mūšiui pasiuntė jai į pagalbą karin. A. Jakšto vadovaujamą Atskirojo bataliono II kuopą. Be to, žinodamas apie dar menką šio bataliono pasirengimą kovoms, karin. K. Škirpa iš turėto rezervo nukreipė į Strošiūnus ir to paties bataliono IV kuopą. Priešas buvo kontratakuotas ir durtuvų kautynėse priverstas pasitraukti į Mijaugonių kaimą. Žvalgų komanda buvo pasiūsta ryšiui tarp Pajautiškių ir Strošiūnų palaikyti³¹².

Bolševikai, panaudoję smarkią artilerijos ir kulkosvaidžių ugnį, toliau didelėmis jėgomis puolė karin. K. Škirpos vadovaujamą barą, ypač jo kairiąją sparną. Jį gynusi II pėst. pulko I kuopa, neatlaikiusi puolimo, apie 17 val. pasitraukė iš Žaslių stoties ir miestelio³¹³.

Pasitraukus I kuopai, susidarė pavojus II kuopai, gynusiai Pajautiškes, nes kairysis sparnas tapo atviras ir bolševikai galėjo apeiti iš sparno. Kairiajam sparnui apsaugoti dar buvo nusiųstas II kuopos vienas būrys, buvęs rezerve 150-oje aukštumoje, tačiau jis bendros padėties jau neišgelbėjo. Apie susidariusią padėtį pranešus rinktinės vadui karin. J. Butkui, šis įsakė atsitraukti į Žiežmarius. II kuopa per Tarpumiškių dvarą apie 18 val. 30 min. atsitraukė į nurodytą vietą³¹⁴.

Nepasisėkus bolševikų puolimui į Strošiūnus, jie sutelkė artilerijos ir kulkosvaidžių ugnį į Atskirojo bataliono II ir IV kuopų barą – kapines ir 115 aukštumą. Dalis bolševikų, atsidūrę kairiajame baro sparne, iš miško išzambine ugnimi apšaudė abi kuopas. Tuo būdu bolševikai puolė frontu nuo Mijaugonių kaimo ir iš sparno, t. y. iš miško. Nors prieš artilerijos sviediniai krisdavo maždaug už vieno kilometro kuopų užnugaryje, tačiau tarp menką patyrimą turinčių karių jie kėlė paniką. Todėl į kairiąją sparną buvo pasiūsta sustiprinta žvalgyba, kuri privertė priešą iš šio sparno pasitraukti³¹⁵.

Pačiame kautynių įkarštyje sugedo IV kuopos kulkosvaidis, o ir šovinių jau nedaug tebuvo likę. Neprityrę kulkosvaidininkai ilgai nesugebėjo jo sutaisyti ir, tuo pasinaudoję, bolševikai dar atkakliau veržėsi pirmyn. Tuo kritišku momentu visgi

13 schema
 Žaslių kautynės 1919 m. balandžio 8 d.

pavyko kulkosvaidį sutaisyti ir besiartinantį priešą apšaudyti smarkia ugnimi, kuri bolševikams padarė daug nuostolių. Buvo matyti, kaip bolševikai, jau lipantys per lauke buvusią tvorą, krito nuo kulkosvaidžio ugnies. Daug jų buvo nukauta ir nuo kuopų karių taiklių šautuvų šūvių. Nuolat buvo girdėti II kuopos vado karin. A. Jakšto raginimai: „Vyrai, tik taikykit, vyrai taikykit!“ Vietinių gyventojų pasakojimu, bolševikai iš to lauko išsivežė apie 80 nukautų ir sužeistų kareivių. Jų puolimas buvo sustabdytas³¹⁶.

Nesitikėdami iš priešakio išstumti lietuvius iš jų užimtų pozicijų, bolševikai mišku apėjo IV kuopos kairiąją sparną ir puolė iš šono. Pastebėjus šį jų manevrą, smarkia ugnimi buvo priversti pasitraukti Pajautiškių kryptimi. Tačiau apie 17 val. bolševikai dar didesnėmis jėgomis bandė pakartoti savo manevrą. Suspietus artilerijos ir kulkosvaidžių ugnį, bolševikai visiškai pakriko ir pasitraukė Mijaugonių kaimo kryptimi. Temstant kautynės aprimo.

Kautynėse ties Strošiūnais ypač pasižymėjo šie Atskirojo bataliono kariai: puskarininkiai Petras Daunoras, Juozas Pocius, Juozas Černiauskas, skyrininkas Domininkas Narbutas, eiliniai Aleksas Baušys, broliai Pranas ir Motiejus Kilikevičiai, Pranas Valkauskas, Andrius Makarevičius, Stasys Jakubauskas, Jonas Janušaitis, Petras Šimkus, Juozas Vaičaitis, Jonas Plioplys, Stasys Karpavičius ir kt.³¹⁷

Išitinkinus tolesnio puolimo prieš stambias bolševikų pajėgas neperspektyvumu, balandžio 8 d. vakare buvo gautas rinktinės vado karin. J. Butkaus įsakymas visoms kuopoms atsitraukti iki Gurklių kaimo³¹⁸. Po keletos dienų Atskirasis batalionas grįžo į Kauną, o II pėst. pulko I batalionas prieš Žiezmarius užėmė šias pozicijas: viena kuopa su 2 kulkosvaidžiais – ant aukštumos prie kelio į Remizavą, kita kuopa su 2 kulkosvaidžiais – Gurklių dvare, III kuopa su 1 kulkosvaidžiu – Turlaviškių kaime, artilerijos baterija – prie Cegelnės. Vokiečių sargybos buvo išdėstytos Žiezmarių miestelio pakraščiuose prie kelio Remizavas–Vievis–Aukštadvaris³¹⁹.

Kovų su bolševikais metu šiame bare žuvo 4, sužeista 40 ir dingo be žinios 20 kareivių³²⁰. Balandžio 10 d. Žiezmaruose įvyko iškilmingos žuvusių karių laidotuvės, dalyvaujant didelei miniai aplinkinių gyventojų. Jose taip pat dalyvavo Atskirosios brigados vadas karin. St. Nastopka su štabu ir daugybe karių³²¹.

Reaguodama į bendrą lietuvių puolimą prie Daugų ir Žaslių Vilniaus kryptimi, Sovietų Rusijos vyriausybė priekaištavo Vokietijai, jog bolševikų kariuomenės dalys buvo puolamos prisidengus vokiečių kariniais daliniais ir tuo būdu buvo pažeidžiama 1919 m. sausio 18 d. sutartimi tarp šių valstybių nustatyta demarkacijos linija. Nors, kaip jau minėjome anksčiau, vokiečiai faktiškai šios linijos laikėsi, o bolševikai ją dažnai pažeidinėjo. Šiuo atveju Vokietijos vyriausybė pageidavo, jog Lietuvos valdžia tinkamai išspręstų šį klausimą. Todėl Lietuvos vadovybė ir nutarė savo karinius dalinius atitraukti. Balandžio 9–10 d. Strošiūnų–Pajautiškių–Žaslių miestelio ir geležinkelio stoties baras buvo perduotas vokiečių apsaugai³²².

Įvertinant Daugų–Žaslių karinių operacijų prieš bolševikus eigą ir rezultatus, reikia konstatuoti, jog:

1. Lietuvos kariuomenės vadovybė, turėdama šiame bare nepalyginamai menkesnes karines pajėgas (3 labai prastai parengtus batalionus prieš 5 bolševikų pulkus!), nutarė suduoti priešui lemtingą smūgį, suskaldydama jas iš anksto į dvi nedideles skaičiumi, mažai paruoštas kariniu atžvilgiu, prastai apginkluotas ir techniškai

kai aprūpintas, atitolusias viena nuo kitos apie 60 kilometrų rinktines. Tokiomis sąlygomis jos negalėjo įvykdyti uždavinio – „pasisitūmėti kiek galima pirmyn Vilniaus kryptimi“.

2. Vykstant kovoms nebuvo derinami veiksmai nei tarp abiejų rinktinių, nei kiekvienos jų viduje. Jos net patį priešą puolimą pradėjo skirtingu laiku.

3. Vertinant kautynes taktiniu požiūriu, reikia pažymėti, jog kairiosios rinktinės vadas karin. J. Butkus net nedavė rinktinei įsakymo pulti. O dešinėsios rinktinės vadas karin. K. Ladyga, dar būdamas Alytuje, maždaug už 20 kilometrų nuo priešų pozicijų, nors ir parengė bei paskelbė įsakymą, tačiau jame nebuvo atsižvelgta į bolševikų jėgų išsidėstymą vietoje, nepateikta vietovių specifika ir kt.

4. Pačių kautynių metu, keičiantis situacijai, abiejose rinktinėse nebuvo tinkamai įvertintos tiek priešų, tiek savo jėgų galimybės užimtų pozicijų atžvilgiu, neieškota silpnėsių priešų vietų, kuriomis būtų buvę galima pasinaudoti pranašumui įgyti.

5. Rinktinių veiksams labai neigiamai atsiliepė techninių priemonių, visų pirma ryšių, nebuvimas. O be jų tinkamai vadovauti karinėms operacijoms buvo neįmanoma.

6. Pats kairiosios rinktinės atsitraukimas nebuvo planingas: kai kurios kuopos traukėsi tvarkingai, o kitos buvo paliktos likimo valiai ir tik dėl priešų neapdairumo nenukentėjo.

7. Lietuvos kariuomenės atsitraukimas iš fronto ir sąlyčio su bolševikais netekimas turėjo neigiamų pasekmių, kai lenkai 1919 m. balandžio 19–21 d. puolė Vilnių. Lietuviai šioje kovoje negalėjo dalyvauti, ir bolševikai, pasinaudoję tokia padėtimi, laisvai pasitraukė iš fronto į šiaurę Maišiagalos kryptimi.

Ir vis dėlto negalime neįvertinti to fakto, jog nors šiose kautynėse ir nepasisėkė sumušti priešą ir bent jau pasistumti Vilniaus kryptimi, tačiau čia buvo galutinai sutrukdytos bolševikų pastangos pro Alytų ir Kaišiadoris žygiuoti į Kauną ir užimti visą Lietuvą.

U k m e r g ė s i š v a d a v i m a s. 1919 m. balandžio 19–21 d. lenkų kariuomenei netikėtai užėmus Vilnių, neišvengiamai turėjo keistis Lietuvos karinės vadovybės pozicija. Labai susiaurėjus bolševikų frontui, sumažėjo ir prieš lietuvius veikusių jų jėgų. Šiuo atveju Lietuvos padėtis lyg ir pagerėjo. Tačiau, toliau tęsiant sunkias kovas su bolševikais, greit po gražių pažadų priedanga ėmė ryškėti tikrieji agresyvūs lenkų planai dėl paties Lietuvos valstybingumo ir jos teritorijos vientisumo likvidavimo, kurie labai komplikavo padėtį visame krašte, nepaprastai apsunkino tiek Lietuvos vyriausybės, tiek karinės vadovybės tolesnę veiklą. Suėjus į sąlytį su lenkų kariuomene, prasidėjo nuolatiniai lietuvių sargybų užpildinėjimai. Santykiai su lenkais sparčiai blogėjo.

Pasikeitusiomis sąlygomis reikėjo imtis skubių ir ryžtingų veiksmų – tuo metu turėtas kariuomenės dalis nukreipti šiaurės rytų kryptimi, kad būtų greičiau išvartotos iš Lietuvos teritorijos ten sukongcentruotos stambios bolševikų pajėgos, neleidžiant jiems ten sustiprėti ir išsigalėti. Šis didelis bolševikų pavojus visur buvo jaučiamas ir numanomas. Todėl Lietuvos karinė vadovybė, įvertindama kylantį pavojų iš bolševikų užimto Rytų Lietuvos krašto, gyventojų maldaujama, garbingo šūkiu „geriau garbingai žūti, negu vergovėn patekti“ skatinama, ryžosi prieš bolševikus imtis platesnio masto karinių operacijų.

1919 m. balandžio 26 d. naujai kuriamo Krašto apsaugos ministerijos generallinio štabo viršininku buvo paskirtas buvusios carinės Rusijos armijos gen. mjr. Sil-

vestras Žukauskas³²³. Nors ir 59 metų amžiaus, gen. S. Žukauskas buvo dar stiprus, energingas karininkas, įgijęs didelį profesionalaus karvedžio patyrimą. Dar 1887 m. baigęs Vilniaus karo mokyklą, apie 15 metų tarnavo karininku buvusios Vilniaus karo apygardos dalyse Lietuvoje. 1900 m. pakeltas į kapitonus. Dalyvavo rusų–japonų kare 1904–1905 m., po šio karo baigė Rusijos karininkų šaudymo mokyklą ir tarnavo Kijevo karinėje apygardoje. Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse jam buvo suteiktas pulkininko laipsnis, o šiam karui prasidėjus vadovavo pulkui ir sėkmingai kovojo su vokiečiais prie Varšuvos, Dubysos, Radviliškio ir kitose Lietuvos vietose. 1915 m. rudenį buvo paskirtas brigados vadu ir pakeltas į generolus majorus. 1917 m. paskirtas I pėst. divizijos vadu, kuri laiką ėjo XIII korpuso vado pareigas. Kovų metu buvo šešis kartus sužeistas. Už narsumą ir pasižymėjimą kautynėse gen. S. Žukauskas buvo apdovanotas visais rusų karo ordinais, kuriuos tik galėjo gauti jo laipsnio karininkai. Be to, už kautynes ties Šiauliais 1915 m. apdovanotas ir aukso kardu. Šiam prityrusiam karininkui 1919 m. pavasarį ir buvo patikėta vadovauti besikuriančiam Krašto apsaugos ministerijos generaliniam štabui³²⁴. Štabe iškart buvo nutarta pradėti ruošti didesnio masto operacijas.

Tuo laiku bolševikai Lietuvoje turėjo 18 pėst. pulkų, 3 atskirus batalionus, 5 atskiras specialios paskirties rinktines, keletą artilerijos baterijų ir kavalerijos pulkų³²⁵. Lietuvių besikuriančiose ginkluotose pajėgose atitinkamu laikotarpiu tebuvo 440 karininkų, 127 karo valdininkai ir 10729 kareiviai³²⁶. Realiai lietuviai galėjo surinkti iki 5000 kovotojų, nes likusieji dar buvo visiškai neapmokyti, neapginkluoti, išsklaidyti smulkiose užuomazginėse karinėse formacijose. Tokiomis sąlygomis bolševikus buvo galima pulti tik paskirose vietose.

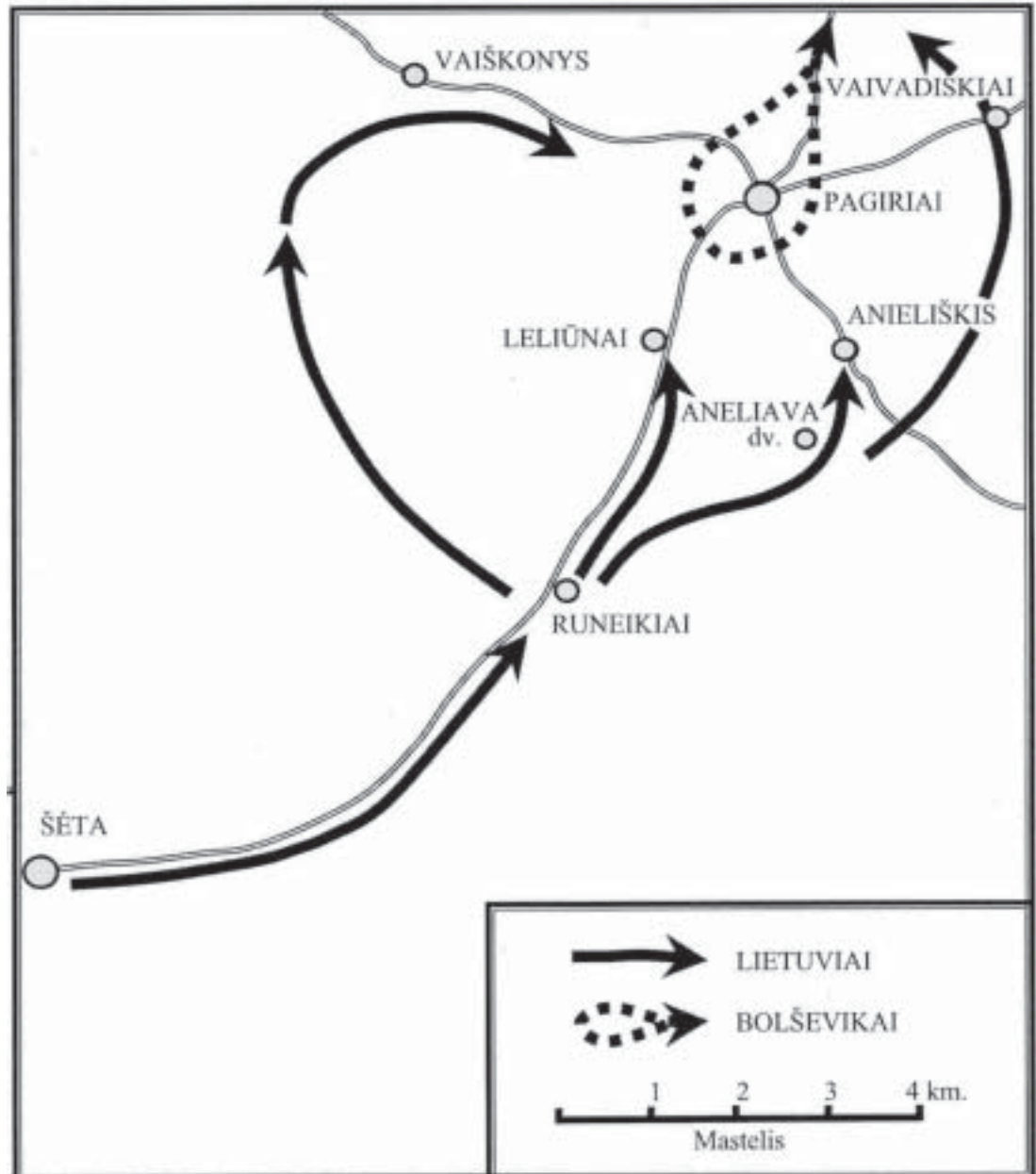
Planingai karinei operacijai vykdyti ir išplėsti pirmiausia nutarta užimti Ukmergės miestą. Šį uždavinį atlikti gen. S. Žukauskas pavedė karin. J. Variakojo vadovaujamam Panevėžio atskirajam batalionui, kuris tuo metu jau buvo gerokai išaugęs ir sustiprėjęs. 1919 m. gegužės 1 d. jame buvo: 1) štabo komanda, 2) ūkio dalis, 3) ryšių komanda, 4) žvalgų komanda, 5) mokomoji kuopa, 6) kulkosvaidžių komanda, 7) šešios rikiuotės kuopos ir 8) nerikiuotės kuopa. Iš viso batalione buvo 35 karininkai bei karo valdininkai ir 1314 kareivių. Dauguma jų buvo savanoriai³²⁷. Be to, batalionas turėjo V. Geigos vadovaujamą I baterijos būrį. Tai jau buvo ne padriki partizanų būriai, bet gerai organizuoti kariniai vienetai.

Ukmergės išvadavimo iš bolševikų operaciją suplanavo karin. Maksimas Katchė, 1919 m. balandžio 16 d. paskirtas Panevėžio atskirojo bataliono instruktoriumi³²⁸. Karin. M. Katchė gimė 1879 m. Joniškyje, Šiaulių apskr. Aukštuosius karinius mokslus baigė Rusijoje. Dalyvavo Pirmajame pasauliniame kare, kur už pasižymėjimą kautynėse buvo apdovanotas carinės Rusijos armijoje labai vertintu šv. Jurgio kryžiaus ordinu. Grįžęs į Lietuvą, iškart stojo į jos kariuomenę. Tiek Nepriklausomybės kovų metu, tiek taikos laikotarpiu gen. lttn. M. Katchė ėjo įvairias aukštas pareigas ginkluotose pajėgose. Turėjo daug aukštų apdovanojimų³²⁹. Planuojant minėtą operaciją, be karin. M. Katchė ir bataliono vado karin. J. Variakojo, dalyvavo ir vokiečių saksų 18 pulko vadas mjr. V. Zeschau. Prieita prie vieningos nuomonės, jog, norint pulti Ukmergę, būtinais reikėjo išvyti bolševikus iš Pagiriu, kuriuose įsitvirtinęs priešas kėlė pavojų kairiajam bataliono sparnui. Tuo metu Panevėžio atskirojo bataliono pajėgos buvo išsidėsčiusios Kėdainiuose ir Šėtoje³³⁰.

Šio bataliono vadovybės gautomis žiniomis, Pagiriuose buvo apie 400 bolševikų, ginkluotų šautuvais ir 4 kulkosvaidžiais. Buvo parengtas toks minėto miestelio puolimo planas:

1) karin. J. Reikala su bataliono I ir III kuopomis bei vokiečių artilerijos būriu turėjo užimti pozicijas ties Aneliavos dvaru, prie vieškelio Siesikai–Pagiriai;

2) karin. B. Kulvietis su II kuopa, lietuvių artilerijos būriu ir viena vokiečių patranka – užimti pozicijas ties Leliūnų kaimu, prie vieškelio Šėta–Pagiriai;

14 schema
Pagirių užėmimas 1919 m. balandžio 27 d.

3) karin. J. Nastopka su IV kuopa turėjo tą pat padaryti nuo Anciškių kaimo pusės;
4) viršila M. Raila su raitų žvalgų komanda – apeiti miestelį ir ties Vaivadiškių dvaru atkirsti atsitraukiančiam priešui kelią. Pagirių miestelis turėjo būti iš visų pusių apsuptas. Puolimą numatyta pradėti 1919 m. balandžio 27 d. 3 val. ryto³³¹ (žr. 14 schemą).

Puolimo išvakarėse bataliono dalys apsistojo už 5 kilometrų nuo miestelio ir, šiek tiek pailsėjusios, naktį prisiartino prie iš anksto numatytų pozicijų. Bolševikai puolimo nesitikėjo. Auštant lietuvių žvalgai, pastebėję bažnyčios varpinės bokšte prieš sargybinius, neiškentę paleido keletą šūvių. Sujudę bolševikai greit atidengė smarkią kulkosvaidžių ugnį, pasipylė jų grandinės. Tada tuo pačiu atsakė lietuvių artilerija ir kulkosvaidžiai. Bolševikai greit pakriko ir ėmė trauktis. Miestelis bataliono dalių buvo taip staigiai ir sumaniai apsuptas, jog retas kuris iš bolševikų spėjo pasprukti. Atsitraukdami jie kovos lauke paliko apie 50 užmuštų, o 32 pateko į nelaisvę. Iš bolševikų buvo paimti 3 kulkosvaidžiai, 47 šautuvai, 40 granatų, 8000 šovinių, 2 dviračiai šoviniams vežti, 16 kaspinų kulkosvaidžiams, 1 lauko virtuvė, 7 arkliai ir kito turto³³².

Užėmus Pagirius, Panevėžio atskiras batalionas, palikęs priedangą (I kuopą – Krekenavoje, V ir dalį III-ios – Ramygaloje) kairiajam sparnui apsaugoti³³³, ėmė telkti jėgas Ukmergėi užimti. Turimomis žiniomis, tuo metu Ukmergėje buvo įsitvirtinusi bolševikų Lietuvių (Pskovo) šaulių divizijos I brigada (I, II ir VI šaulių pulkai), kurioje buvo apie 3000 kovotojų ir kurią rėmė dvi artilerijos brigados ir keletas smulkių kavalerijos dalinių³³⁴. Bolševikai buvo išsidėstę dviem gynimosi linijomis: pirmoji, tolesnė nuo Ukmergės – Vepriai–Mankūnai–Kandiškiai–Belazariškiai–Siesikai; antroji, prie pat Ukmergės – Navikai–Laibiškis–Deltuva–Mikailiškiai. I bolševikų pulkas laikėsi prie plento Jonava–Ukmergė, o II – prie vieškelio Šėta–Deltuva–Ukmergė.

1919 m. gegužės 1 d. vykusiame Panevėžio atskirojo bataliono ir vokiečių saksų 18 pulko vadovybės pasitarime buvo galutinai parengtas Ukmergės puolimo planas. Nutarta, jog šalia negausių Panevėžio atskirojo bataliono pajėgų puolime vyraus vokiečių saksų savanorių daliniai, vadovaujami jų 18 pulko vado mjr. V. Zechau. Gegužės 2 d. visa puoliančioji bolševikus lietuvių–vokiečių kariuomenė buvo suskirstyta į 4 mišrias vora. Pirmoji, vien iš vokiečių sudaryta vora, vadovaujama karin. Vinklerio, susitelkė Upninkuose. Antrojoje, karin. Šionbergo vadovaujamoje voroje, be vokiečių saksų dar dalyvavo dvi lietuvių kuopos. Ši vora turėjo pulti iš Gudžiūnų. Trečiojoje, ltn. Ulricho vadovaujamoje voroje, be vokiečių saksų buvo lietuvių raitelių būrys. Ši vora susitelkė Mileigonių dvare – Bukonyse. Ketvirtoji vora, pagrindinė, kurią sudarė dvi vokiečių saksų kuopos ir taip pat dvi lietuvių kuopos, remiamos kulkosvaidžių bei lietuvių I baterijos būrio, susirinko Pagiriuose. Ji turėjo pulti Siesikų, Atkočių, Deltuvos, Ukmergės kryptimi. Šiai vora vadovavo vokiečių saksų karin. Sprangeris. Numatytoje ofenzyvoje turėjo dalyvauti dar lietuvių bei vokiečių saksų aviacija (iki 10 lėktuvų), pionieriai ir dviratininkai³³⁵.

Puolimas prasidėjo gegužės 3 d., švintant. I vora iš Upninkų išžygiavo 4 val., II vora iš netoli Jadvygavos dvaro buvusios kryžkelės – 6 val., III vora, pasidalijusi į dvi smulkesnes dalis, Mileigonių dvarą ir Bukonis paliko 4 val. 30 min., o IV vora žygiavo tokiu numatytu tempu, kad jau 9 val. galėtų užimti Siesikus³³⁶.

7 val. ryto lietuvių ir vokiečių aviacija pradėjo žvalgyti oro liniją Širvintos–Taujėnai–Želva, visos karinės operacijos metu ypatingą dėmesį skirdama Širvintų–Taujėnų bei Siesikų–Veprių ruožams. Karinės operacijos vado mjr. V. Zechau įsaky-

mu aviacija bombomis, rankinėmis granatomis bei kulkosvaidžių ugnimi atakavo pastebėtas prieš pajėgas – pėstininkus, artileriją ir kavaleriją. Ypač smarkiai buvo apšaudoma Ukmergė. Tarp bolševikų kilo panika ir jie pradėjo skubiai evakuotis ir trauktis. Apie prieš traukimąsi pranešus karinės operacijos štabui, visos voros pradėjo sparčiai žygiuoti pirmyn. I, II ir III voros bolševikų pasipriešinimo beveik nesutiko. Su šiek tiek didesnėmis prieš pajėgomis teko susidurti IV vorai ties Belazariškių kaimu bei Deltuva. Tačiau bolševikai voroms priešinosi ne savo padėčiai pagerinti, o tik norėdami prailginti savo evakuacijos laiką. 14 val. Ukmergė buvo užimta. Pirmieji į Ukmergę plentų atvyko vokiečių sunkvežimiais lietuvių kuopos kariai, aplenkdami puolančias kitas dalis iš kairės ir dešinės. Ukmergėje buvo rasta daug raudonų vėliavų, likusių dar nuo gegužės 1 d. paminėjimo. Ukmergės miestas kovų metu nenukentėjo³³⁷ (žr. 15 schemą).

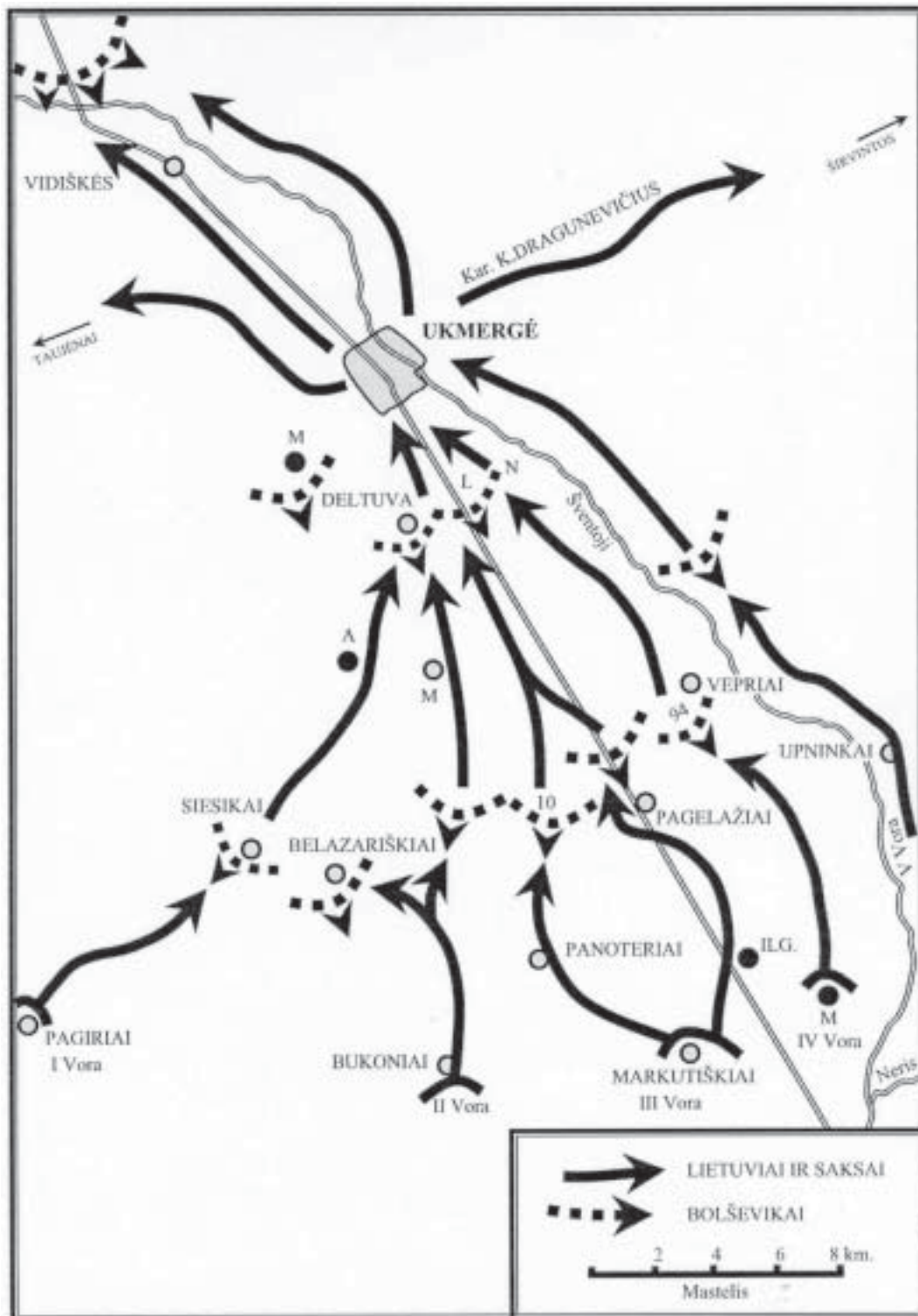
Užėmus Ukmergę, žvalgai persekiojo bolševikus už Vidiškių plentų Utenos kryptimi. Tačiau šiems sudeginus Radiškio tiltą per Šventąją, persekiojimas nutrūko.

Ukmergės karinė operacija pavyko labai gerai, nors ir buvo vykdoma itin sudėtingomis sąlygomis: keletą dienų smarkiai lijus, daugelyje vietų keliai buvo tiesiog neišbrendami, arkliai nepajėgdavo tempti patrankų. Užėmus Ukmergę, dalis lietuvių bei vokiečių saksų karių apsistojo mieste, o kiti išsikūrė prie Ukmergės buvusiuose artimiausiuose kaimuose³³⁸.

Puolimo metu buvo paimta daugiau kaip 500 belaisvių, daug lengvų ginklų ir kitokio turto; taip pat buvo išlaisvinta apie 50 lenkų karių, kurie buvo paimti bolševikų ir nelaisvę kautynėse prie Vilniaus. Pagal susitarimą su vokiečiais saksais, ginklus pasiėmė lietuviai, o maistą – saksai. Lenkų belaisviai buvo perduoti lenkams³³⁹.

Gegužės 6 d. Panevėžio atskirojo bataliono viena kuopa su 2 kulkosvaidžiais ir 3 karininkais, remiama vokiečių karių bei artilerijos, išvyko žvalgybon Taujėnų–Šapuvos–Kavarsko kryptimi. Tą pačią dieną Kavarskas buvo užimtas. Neradus jame bolševikų, žvalgyba grįžo į Ukmergę³⁴⁰. Panaši ekspedicija-žvalgyba buvo įvykdyta ir Lyduokių miestelio kryptimi. Jame bolševikų nebuvo. Sugauti 3 bolševikų agentai³⁴¹.

Užėmus Ukmergę ir joje šiek tiek apsitvarkius, Panevėžio atskirojo bataliono vadas karin. J. Variakojis 1919 m. gegužės 7 d. įsakė mokomosios kuopos vadui karin. K. Dragunevičiui su kuopa vykti į Širvintas ir ten įsteigti karo komendantūrą. Vietinių gyventojų aprūpinta maistu, kuopa tos pat dienos pavakary pasiekė Širvintas ir išsikūrė mokyklos patalpose. Kuopa Širvintose jau rado lenkų įkurtą karo komendantūrą su keletu kareivių. Lietuviai Širvintose taip pat įsteigė savąją karo komendantūrą ir laukė savanorių ateinant. Gegužės 10 d. iš vietinių gyventojų buvo sužinota, jog kitos dienos rytą bolševikai iš Giedraičių rengiasi pulti Širvintas. Susitarus su lenkų įgulos vadu plk. Juzefovičiumi, nutarta bolševikams užbėgti už akių ir bendromis lietuvių–lenkų jėgomis pulti Giedraičius. Nutarta, jog gegužės 11 d. 3 val. lenkų kuopa su viena patranka pulsianti Giedraičius iš Vilniaus pusės, o lietuvių kuopa su 20 lenkų kareivių ir vienu jų karininku – iš Marciniškių–Bekupės dvarų pusės. Pulti Giedraičius nutarta išgirdus patrankos šūvį. Pagal susitarimą lietuviai vakare išžygiavo Giedraičių kryptimi, palikę Širvintose dalį kareivių bei naujų įstojusių savanorių. Auštant kuopa pasiekė Bekupės dvarą, iš kur ir pradėjo puolimą. Iš pradžių susirėmė žvalgai, o išgirdus patrankos šūvį, smarkiai pradėjo pulti ir visa kuopa. Bolševikai, pamatę, jog yra supami, ėmė netvarkingai trauktis: vieni – Molėtų, o kiti – Giedraičių link. Lietuviai, išvaike bolševikus, nuvyko į Giedraičius, kur jau rado keletą lenkų žvalgų.

15 schema
 Ukmergės paėmimas 1919 m. gegužės 3 d.

Kautynių metu lietuviai paėmė į nelaisvę 19 bolševikų, atėmė iš priešų 1 kulkosvaidį ir 11 šautuvų. Tarp bolševikų buvo ir užmuštų bei sužeistų. Lietuviai nuostolių neturėjo. Manoma, jog Giedraičiuose besitraukiančių bolševikų buvę apie 1500 žmonių. Lietuviai kuopa tą patį dieną grįžo į Širvintas³⁴².

Būnant Ukmergėje, didesnių susirėmimų su bolševikais nebuvo. Gegužės 7 d. Atskirosios brigados vado karin. St. Nastopkos įsakymu Ukmergėje buvusioms Panevėžio atskirojo bataliono dalims buvo nurodyta iki gegužės 13 d. pereiti į Ramygalos, o Kėdainiuose buvusioms dalims iki gegužės 12 d. – į Krekenavos rajoną³⁴³. Vos pradėtas vykdyti įsakymas buvo pakoreguotas – batalionas turėjo užimti apsaugos liniją: Siesikai–Pagiriai–Truskava–Ramygala su rezervais Šėtoje ir Truskavoje. Šėtos baro viršininku buvo paskirtas karin. J. Reikala, o Truskavos – karin. Juozas Vidugiris³⁴⁴. Vokiečių saksų 18 pėst. pulkas liko Ukmergėje.

5. LEMIAMŲ KOVŲ SU BOLŠEVIKAIŠ PRADŽIA

Vadovavimo Lietuvos kariuomenei pertvarkymas. 1919 m. pavasarį Lietuvos kariuomenės organizacinėje struktūroje pradėjo rasti naujų teigiamų poslinkių. Pašauktų savanorių jėgomis neįstengus išvartyti iš krašto gausių ir gerai ginkluotų bolševikų pajėgų, laisvose ir išvaduose iš priešų teritorijose buvo skelbiami naujų šaukimai, o netrukus ir vyresnio amžiaus vyrų mobilizacija. Karių skaičius sparčiai augo: steigėsi nauji pulkai, atskiri batalionai, karo komendantūrų kuopos, įvairių ginklų rūšių daliniai ar bent jau smulkesnės, išsisklaidžiusios po nemažą Lietuvos teritorijos dalį, užuomazginės karinės formuotės ir partizanų bei šaulių būriai.

Po pirmųjų pergalių (ypač sėkmingai atlikus planingą Ukmergės paėmimo karinę operaciją) ruošiantis bolševikus išvartyti iš Lietuvos, pribrendo reikalas pertvarkyti ir vadovavimą kariuomenei. Kaip minėjome anksčiau, pirmosioms karinėms operacijoms ėmė vadovauti formuojamos Atskirosios brigados vadas karin. St. Nastopka. Balandžio 1 d. šią brigadą sudarė: I ir II pėstininkų pulkai, artilerijos pulkas, Panevėžio atskirasis batalionas, Atskirasis batalionas, inžinerijos batalionas, pionierių kuopa, aviacijos dalis, Kauno miesto ir apskrities komendantūra³⁴⁵.

Po Atskirosios brigados vadovybės suorganizuoto mėginimo 1919 m. balandžio mėn. pradžioje užimti Vilnių, dešinėsios pietinės ir kairiosios šiaurinės rinktinė daliniai toliau saugojo jiems patikėtus barus nuo bolševikų. Balandžio 19–21 d. lenkams netikėtai užėmus Vilnių, atskiros bolševikų dalys pasitraukė į šiaurę nuo Neries, o buvusios Aukštadvaryje – į Lentvarį.

Pasikeitus aplinkybėms, Atskirosios brigados vadas karin. St. Nastopka išakė abiem rinktinėms žygiuoti pirmyn. Alytaus rinktinė (vadas – karin. K. Ladyga), kurią sudarė I pėst. pulko batalionas, to patį pulko raitelių eskadronas ir artilerijos baterijos būrys, turėjo balandžio 27 d. iš Alytaus išvykti Varėnos kryptimi ir rytojaus dieną užimti šį miestelį, geležinkelio stotį ir laukti tolesnių nurodymų.

Žiežmarių rinktinė (vadas – karin. J. Butkus), kurią sudarė II pėst. pulko batalionas su artilerijos daliniu, turėjo balandžio 25 d. iš Rumšiškių persikelti į Žiežma-

rius. Jai į pagalbą iš Kauno į Žiežmarius turėjo atvykti ir Atskirasis batalionas bei artilerijos būrys. Šios rinktinės uždavinys buvo žygiuoti plentu Žiežmariai–Vievis ir, užėmus šį miestelį, taip pat laukti tolesnių nurodymų³⁴⁶.

Žvalgams buvo įsakyta stebėti Žaslių apylinkes, prie Čiobiškio buvusį tiltą per Nerį, taip pat persikėlimo vietą ties Kernave ir Aukštadvario vietovę. Inžinerijos batalionas turėjo sutvarkyti geležinkelio ruožą Žasliai–Vievis bei aprūpinti abi rinktinės telefonistais. Aviacijos dalies viršininkui buvo įsakyta parengti lėktuvus prieš žvalgybai. Kiekvienas kareivis turėjo gauti ne mažiau kaip 350 šovinių (90 su savimi ir 260 – rezerve), o kiekvienam kulkosvaidžiui skirti po 4000 šovinių³⁴⁷.

Lenkams užėmus Vilnių, Perlojos–Daugų–Pivašiūnų–Aukštadvario–Mijaugonių–Neries upės fronte buvo 4 bolševikų pulkai su artilerija ir nedideliais kavalerijos daliniais. Jie kovose prieš lenkus dėl Vilniaus beveik nedalyvavo. Balandžio 26 d. prasidėjo jų atsitraukimas Vievio, o po to Maišiagalos kryptimi.

Vykdydama Atskirosios brigados vadovybės įsakymą, Alytaus rinktinė balandžio 30 d. užėmė Varėnos miestelį, o jos viena kuopa – geležinkelio stotį, kur susitiko su lenkų kariuomenės daliniais³⁴⁸. Tačiau minėtose vietovėse rinktinei išsivirtinti neteko, nes gegužės 2 d. Generalinio štabo viršininko gen. S. Žukausko įsakymu ji, palikusi Varėnoje nedidelį kareivių būrį, buvo atšaukta į Alytų, iš kur rytojaus dieną turėjo išvykti į Kauną³⁴⁹. Likusius Varėnoje lietuvių karius lenkai netrukus nuginklavo ir miestelį užėmė.

Tuo metu Žiežmarių rinktinė balandžio 27 d. užėmė Vievio miestelį ir geležinkelio stotį, o jos žvalgai, pasiekę Rykantus ir Trakus, susitiko su lenkų kariuomene. Netrukus buvo užimti Aukštadvaris ir Semeliškės. Gegužės mėn. pradžioje Atskirasis batalionas, II husarų eskadronas, raitųjų žvalgų komanda bei kulkosvaidžių komanda išsidėstė Auseiškių, Abromiškių kaimuose bei Steikūnų dvare, o II pėst. pulko I batalionas, raitųjų žvalgų komanda ir II artilerijos baterija – Migučionių, Sabališkių, Kokleniškių, Strošiūnų ir Mijaugonių dvare. Rinktinei priskirti geležinkelininkai tuo metu susiaurino ir suremontavo geležinkelio bėgius iki Vievio miestelio. Šiame miestelyje Vilniaus atskirasis batalionas susitiko su atvykusiais lenkų kavalerijos daliniais³⁵⁰. Gegužės mėn. pabaigoje Vilniaus atskirasis batalionas prieš lenkus saugojo platų barą – Jieznas–Semeliškės–Vievis–Čiobiškis, o II pėst. pulkas gegužės 23 d. išvyko į frontą prie Panevėžio.

Išvytoms iš Vilniaus ir jo apylinkių bolševikų pajėgoms persikėlus per Nerį ir susikoncentravus šiaurės rytų Lietuvoje, Alytaus ir Žiežmarių rinktinių veiksmai minėtuose baruose laikinai nebeteko ankstesnės strateginės reikšmės. Šių rinktinių veiksmais baigėsi laikotarpis, kai svarbiausias kautynių tikslas tebuvo sustabdyti prieš veržimąsi į krašto gilumą, organizuoti vieną kitą „ekspediciją“ siekiant išvaduoti kokią nors vietovę, atimti iš priešų ginklą, jį demoralizuoti, neleisti išsivirtinti ir pan.

Pasikeitusiomis aplinkybėmis planuodama stambesnes karines operacijas prieš bolševikus ir užsibrėžusi tikslą juos išstumti iš Lietuvos teritorijos, krašto vadovybė iš esmės pertvarkė vadovavimą Respublikos ginkluotosioms pajėgoms. 1919 m. gegužės 7 d. gen. S. Žukauskas buvo paskirtas vyriausiuoju kariuomenės vadu, laikinai vykdžiusiu ir Generalinio štabo viršininko pareigas³⁵¹. Vėliau, gegužės 29 d., Generalinio štabo viršininku buvo paskirtas karin. M. Velykis³⁵².

Gegužės 12 d. buvo reorganizuota ir pati Krašto apsaugos ministerija. Ji buvo

smarkiai išplėsta. Teigiami pokyčiai įvyko ir Generaliniame štabe – jame buvo sudaryti penki to laikotarpio uždavinius atitinkantys skyriai su atskiromis dalimis³⁵³. Šie pertvarkymai padėjo gerinti visų karinių struktūrų darbą, jų veiklos koordinavimą.

Jau anksčiau spėjęs susipažinti su bendra padėtimi krašto ginkluotosiose pajėgose, išitikinęs jų sparčiu augimu ir tvirtėjimu, gen. S. Žukauskas nutarė Alytuje, Kaune, Kėdainiuose, Ukmergėje, Šiauliuose ir kitose Lietuvos vietose išmėtytas smulkias kariuomenės dalis sukongcentruoti dviem kryptimis: 1. Ukmergė–Utena–Zarasai ir 2. Kėdainiai–Panevėžys–Rokiškis³⁵⁴.

Numatytam planui realizuoti buvo sudarytos dvi rinktinės, pavadintos Ukmergės ir Panevėžio miestų vardais, kol vėliau iš jų buvo suformuotos brigados, o po to – divizijos.

Ukmergės rinktinę sudarė: I pėst. pulko du batalionai, IV baterijos būrys (2 patrankos), saksų savanorių vienas batalionas. Vėliau prisijungė Ukmergės ir Vilniaus batalionai bei I husarų pulko pusanthro eskadrono. Gen. S. Žukausko įsakymu I pėst. pulkas iš Alytaus į Ukmergę turėjo atvykti gegužės 11–12 d. Šios rinktinės vadu buvo paskirtas I pėst. pulko vadas karin. K. Ladyga³⁵⁵.

Panevėžio rinktinei priklausė: Panevėžio atskirasis batalionas, II pėst. pulko III batalionas ir lengvosios artilerijos I baterija (4 patrankos). Gen. S. Žukausko įsakymu Panevėžio atskirasis batalionas gegužės 13 d. atvyko į Ramygalos–Krekenavos rajoną, o II pėst. pulkas tą patį dieną iš A. Panemunės geležinkeliu persikėlė į Kėdainius, iš kur netrukus pasiekė Ramygalą. Šiai rinktinei vadovavo Panevėžio atskirojo bataliono vadas karin. J. Variakojis, o jo artimiausiu pagalbininku ir karinių operacijų planuotoju bei rengėju buvo to bataliono instruktorius karin. M. Katchė³⁵⁶.

Pasirengimas tolesnėms karinėms operacijoms. 1919 m. gegužės mėn. viduryje bolševikai prieš lietuvių kariuomenę buvo užėmę pozicijas linijoje: Želva–Kazliškiai–Berzgainiai–Valai–Valtūnai–Siesartis–Medynai–Kopūstėliai–Radiškio dvaras–Svirnų dvaras–Ryklikai–Kavarskas–Repšėnai–Traupis–Raguva–Barklainiai–Jotainiai–Užkalniai–Ėriškės–Rajūnai–Upytė–Tarnagala–Berčiūnai–Bernatonys–Paistrė–Pumpėnai–Pasvalys–Saločiai. Šiame fronte jie turėjo dvi divizijas. Lietuvių (Pskovo) divizija (1, 2, 3, 4, 5, 6 ir 17 pulkai) buvo užėmusi barą nuo Želvos iki Troškūnų, o II latvių (Internacionalinė) divizija (14, 15, 17, 12 ir 31 pulkai) – nuo Panevėžio iki Saločių. Be šių pajėgų bolševikai turėjo dar įvairios paskirties smulkesnių karinių dalinių bei artilerijos baterijų ir kavalerijos būrių. Maža dalis Lietuvių (Pskovo) divizijos buvo nukreipta į pietus prieš lenkus³⁵⁷.

Tuo metu lietuvių kariuomenės dalys prieš bolševikus buvo išsidėsčiusios linijoje: Širvintos–Lyduokiai–Vidiškės–Taujėnai–Ramygala–Krekenava–Šeduva–Pušalotas–Joniškėlis–Saločiai–pagal Mūšos ir Lėvens liniją iki Latvijos sienos. Lietuvių kaimynai lenkai laikėsi Giedraičių–Dubingių rajone. Pietuose jie buvo dar užėmę ir Varėną–Vievį–Širvintas³⁵⁸.

Be lietuvių kariuomenės penkių batalionų (vėliau atvyko dar du), dviejų baterijų ir pusanthro eskadrono kavalerijos prieš bolševikus dar talkininkavo vokiečių saksų du batalionai (vėliau prisijungė trečias) ir artilerijos daliniai. Lietuvos šiaurėje bolševikams priešinosi bendros vokiečių ir latvių karinės dalys³⁵⁹.

Iki 1919 m. gegužės 13 d. vakaro sutelkus turėtus karinius dalinius nurodytose

vietose, vyriausiasis kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas kitą dieną paskelbė bendrą slaptą karinių operacijų įsakymą Nr. 2 :

„Kad sužinojus priešų jėgas ir jų vietą ir padaryti jo atsargoje stovinčioje kariuomenėje betvarę, įsakau:

1. Ukmergės kariuomenės viršininkui bendrai su vok. jėgomis pasiūsti kai kurias kariuomenės dalis Raguvos link ir, jei galima būtų, partizanų būriais užpuldinėjami priešą iš užpakalio, užimti tą miestelį ir Troškūnų km.

2. Panevėžio kariuomenės viršininkui bendrai su vok. jėgomis iškeliauti Panevėžio link. Partizanų būriais žygiuoti iš pietų ir šiaurės Subačiaus link su tikslu užpulti smulkiausias priešų dalis ir išardyti gelžkelį tarp Panevėžio ir Subačiaus.

3. Apie šią užduotį pranešti Ukm. ir Panev. rajonų vok. kariuom. dalims ir prašyti jų pagalbos.

4. Apie šį veikimą pranešti Kauno vyriausiajai vadybai.

5. Partizanų būriams pradėti veikti tuojau gavus įsakymą.

6. Panevėžio ir Ukm. kariuomenei bendrai susitarus atlikti užduotį, bet ne vėliau V. 17 d.

7. Skubotus pranešimus siuntinėti Vyr. vado štaban 11 val. ryto ir 16 val. po piet, o svarbius tuoj.

8. Aviacijos dalies viršininkui apie tai pranešta ir jam paliepta padėti kariuomenei.

Gen. Žukauskas³⁶⁰ (kalba netaisyta – V.L.)

Kaip matyti, šis įsakymas buvo pirmas lietuvių kariuomenės lauko štabo aktyvaus veikimo rezultatas, nors jame kelti uždaviniai dar buvo griežtai riboti ir nesunkūs. Rinktinių vadams buvo palikta visiška laisvė ir galimybė veikti savo nuožiūra.

Vykdamas minėtą gen. S. Žukausko įsakymą, Panevėžio ir Ukmergės rinktinių vadams visų pirma reikėjo susitarti dėl vokiečių paramos ir savitarpio veiksmų koordinavimo. Tačiau dėl laiko stokos, labai menkų to meto ryšių priemonių galimybių bei buvusio nemažo atstumo tarp Ukmergės ir Panevėžio rinktinių (apie 40 km) tai padaryti buvo nelengva.

Panevėžio rinktinės vadovybė (karin. J. Variakojis ir instruktorius karin. M. Katchė) pirmiausia pradėjo tartis dėl bendro veikimo su Kėdainiuose buvusiomis vokiečių dalimis. Šie iš pradžių svyravo, konkretaus atsakymo nedavė, o vėliau atsisakė operacijoje dalyvauti, motyvuodami, jog negavę tam leidimo iš vyriausiosios karinės vadovybės Kaune. Gegužės 15 d. I pėst. pulko Ukmergėje bei Šiaulių atskirojo bataliono vadams buvo pasiūsti raštai, išdėstant Panevėžio rinktinės planuojamus veiksmus ir prašant pranešti, kaip Ukmergės rinktinė ir Šiaulių kariuomenės dalys vykdytų gen. S. Žukausko įsakymą. Jau žinodamas Kėdainiuose buvusių vokiečių neigiamą poziciją, Panevėžio rinktinės vadas prašė I pėst. pulko vadą karin. K. Ladygą išsiaiškinti, ar Ukmergėje buvęs vokiečių 18 pėst. pulko vadas mjr. V. Zechau negalėtų Bukonyse buvusias vokiečių dalis prijungti prie Panevėžio rinktinės dešinėsios voros, planavusios puolimą Kleboniškių–Jotainių–Kartanų kryptimi³⁶¹.

Taip besitariant ir susirašinėjant, prabėgo gegužės 15 ir 16 d. I pėst. pulko vadas karin. K. Ladyga savo atsakyme raštu pranešė, jog geriausia būtų Panevėžio ir Ukmergės rinktinių vadams kur nors susitikti ir drauge aptarti bendrą veikimo

planą³⁶². O Šiaulių atskirojo bataliono vadas pranešė atsiųsias panevėžiečiams į pagalbą vieną 100 kareivių sudėties kuopą³⁶³.

Panevėžio rinktinės vadovybei nesugebėjus gauti vokiečių saksų paramos, iniciatyvos šioje srityje ėmėsi pats vyriausiasis kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas, kuris greit surado bendrą kalbą su vokiečiais ir suderino su jais būsimojus bendrus karinius veiksmus. Tuo metu vyriausiasis vokiečių kariuomenės vadas Lietuvoje buvo gen. W. Eberhardtas, kurio būstinė buvo Kaune. Jo įsakymu plk. D. Schroederis buvo priskirtas ryšininku prie Lietuvos kariuomenės generalinio štabo ir su gen. S. Žukausku artimai bendradarbiavo³⁶⁴. Tačiau 1919 m. gegužės mėn. jau nebegaliojo 1919 m. sausio 18 d. sąlygomis sudaryta Vokietijos–Sovietų Rusijos nepuolimo sutartis, todėl Lietuvoje buvę keturi vokiečių saksų batalionai su artilerijos, kavalerijos, pionierių ir ryšių daliniais buvo laisvi nuo bet kokių išipareigojimų bolševikams ir sutiko vėliau atskirais atvejais bendradarbiauti ir padėti lietuvių kariuomenei.

Laikotarpį nuo 1919 m. gegužės 14 d. iki 18 d. Ukmergės ir Panevėžio rinktinės panaudojo parengiamiesiems būsimosios karinės operacijos darbams: organizavo tiekimą, rūpinosi ryšių tarp atskirų karinių dalinių bei centrinės vadovybės užmezgimu ir palaikymu, kariuomenės sukoncentravimu numatytose vietose. Gegužės 17 d. vakare Ukmergės ir Panevėžio rinktinėms užėmus pradines ribas, vyriausiasis kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas įsakė pradėti „sustiprintą žvalgybą“, o priešui pradėjus trauktis – „pulti ir persekioti“³⁶⁵. Nors bolševikų jėgos buvo žymiai gausesnės ir geriau aprūpintos, karinė vadovybė tikėjo aukšta lietuvių karių morale, sąmoningumu, vadų sumanumu ir sugebėjimu vadovauti abiem rinktinėms (žr. 16 schemą).

K u r k l i ū k a u t y n ė s. Perėmęs vadovavimą Ukmergės rinktinei ir gavęs vyriausiojo kariuomenės vado gen. S. Žukausko 1919 m. gegužės 14 d. slaptą įsakymą Lietuvos kariuomenei Nr. 2, karin. K. Ladyga visų pirma išsiaiškino bendrą padėtį jam pavestame bare. Iš pasiūstos žvalgybos ir vietinių gyventojų buvo sužinota, jog rinktinės bare buvo išsidėsčiusios maždaug tokios bolševikų pajėgos: Balninkuose – 20, Žemaitkiemyje–Mediniuose – 500, Siesartyje – 20, Radiškyje–Kopūstėliuose – iki 300 karių su 2 patrankomis, Kavarske – 200, Anykščiuose – iki 300 ir Traupyje – 20 priešo karių³⁶⁶.

Rinktinės vadas karin. K. Ladyga tuojau susisiekė su Ukmergėje buvusiu vokiečių saksų 18 savanorių pulko vadu mjr. V. Zechau ir su juo sudarė bendrą rinktinės puolimo planą. Jo pagrindu gegužės 17 d. rinktinei ir buvo paskelbtas operatyvinis įsakymas Nr. 6³⁶⁷. Iš jo matyti, jog rinktinės vadas karin. K. Ladyga nutarė pakeisti puolimo kryptį ir visų pirma užimti Kurklius ir teritoriją tarp Šventosios ir Virintos upių. Kyla klausimas, kodėl nebuvo vykdomas vyriausiojo kariuomenės vado gen. S. Žukausko įsakymas pulti priešą į šiaurę nuo Ukmergės, t. y. Raguvos ir Troškūnų kryptimi?

Tikėtina, jog gen. S. Žukauskas, skelbdamas minėtą įsakymą, nebuvo pakankamai įvertinęs susidariusių aplinkybių. Tarp Ukmergės rinktinės ir Dubingių bei Giedraičių apylinkėse išsidėsčiusių lenkų kariuomenės dalinių buvo apie 60 kilometrų pločio nesaugomas ruožas. Apie lenkų pajėgų dydį bei jų planus rinktinės vadovybei nieko nebuvo žinoma. Todėl vargu ar buvo galima tikėtis jų paramos.

16 schema
Bendra fronto padėtis 1919 m. gegužės 17 d. vakare

Ukmergės rinktinei puolant nurodyta Raguvos bei Troškūnų kryptimi palei bolševikų atramos punktus, dešiniajam jos sparnui galėjo iškilti didelis pavojus. Tokiu atveju priešui būtų atsivėrusi reali galimybė užėti į rinktinės užnugarį ir sukelti jai didelę grėsmę. Norint to išvengti, būtų reikėję bare nuo Lyduokių iki Kavarsko prieš bolševikus palikti stiprią apsaugą ir tuo labai susilpninti šiaurės kryptimi puolančią likusią rinktinės dalį. Pagaliau net geriausio pasisekimo Troškūnų rajone atveju nebūtų sudarytos sąlygos juo pasinaudoti, neišvijus bolševikų iš sektoriaus tarp Šventosios ir Virintos. Remdamasis gauta informacija apie priešų jėgų dydį ir jų išsidėstymą, vokiečių saksų 18 savanorių pulko vadas mjr. V. Zechau visiškai pritarė rinktinės vado karin. K. Ladygos savarankiškam sprendimui puolimo kryptį pakeisti³⁶⁸.

Puolimui buvo sudarytos trys voros. Dešiniajai vorai vadovavo karin. K. Ladyga, o jo padėjėjas buvo saksų savanorių 18 pulko karin. Ludovici. Vorą sudarė I pėst. pulko VI ir VII kuopos (vadai – karin. V. Šaudzis ir karin. M. Rėklaitis), dvi vokiečių saksų kuopos, ginkluotos 2 sunkiaisiais kulkosvaidžiais, IV baterijos būrys (2 patrankos), vadovaujamas karin. M. Pečiulionio, du pionierių būriai ir 10 lietuvių raitelių.

Vidurinei vorai vadovavo vokiečių saksų karin. Kriugeris. Ją sudarė daugiausia saksų savanorių daliniai, ginkluoti 2 sunkiaisiais ir 2 lengvaisiais kulkosvaidžiais, artilerijos būrys (2 patrankos) ir 2 minosvaidžiai. Į šios voros sudėtį įėjo ir I pėst. pulko karin. Br. Bilmino vadovaujama VIII kuopa.

Kairiajai vorai vadovavo mjr. V. Zechau. Ją sudarė I pėst. pulko I ir II kuopos (vadai – karin. P. Genys ir karin. A. Žemaitis), viena vokiečių saksų kuopa, ginkluota 3 sunkiaisiais ir 2 lengvaisiais kulkosvaidžiais, artilerijos būrys (2 patrankos) ir du pionierių būriai.

Be to, dar buvo sudaryta mjr. Riomerio vadovaujama pagalbinė vora, į kurią įėjo 10 lietuvių ir 6 vokiečių saksų raiteliai, ginkluoti 1 sunkiuoju ir 2 lengvaisiais kulkosvaidžiais³⁶⁹.

Gegužės 17 d. vakare karin. K. Ladygos vadovaujama dešinioji vora susitelkė Lyduokių dvare. Bolševikai jos susigrupavimo nepastebėjo. Kitą dieną auštant vora, laikydamasi nepaprasto atsargumo, lėtai slinko Siesarties upės link, norėdama kiek galima giliau užėti į priešų užnugarį. Persikėlimą per upę komplikavo prie Valtūnų kaimo malūno buvęs siauras ir supuvęs tiltas. Pėstininkams su vežimais juo šiaip taip pervažiavus, patrankas turėjo pertempti patys kareiviai. Persikėlus per Siesarties upę, vora išvaikė Valtūnų kaime buvusius bolševikus ir toliau puldama užėmė Žemaitkiemį. Tik tada prie Šventosios bei Siesarties upių buvusiose pozicijose bolševikai sužinojo apie dešinės voros pasirodymą jų užnugaryje. Neturėdami žinių apie jos dydį ir žygio kryptį, jie nežinojo kaip pasielgti, juo labiau, kad tuo pačiu metu pastebėjo ir vidurinės voros judėjimą ties Vidiškėmis.

Žemaitkiemyje dešinioji lietuvių vora buvo padalyta į dvi dalis. VI kuopa su 2 kulkosvaidžiais ir 10 raitelių pasiūsta Alantos kryptimi. Puolami bolševikai skubiai pasitraukė iš Valų, Kazliškių ir Balninkų. Likusioji voros dalis pasuko į šiaurę, Ukmergės–Utenos plento link. Nuo Dejūnų kaimo pusės į žygiuojančią vorą priešas pradėjo smarkiai šaudyti. Karin. K. Ladyga prieš minėtame kaime įsitvirtinusius bolševikus pasiuntė karin. M. Rėklaičio vadovojamą VII kuopą, remiamą artilerijos ugnimi. Tačiau ši kuopa, neatlaikiusi smarkaus priešų atsišaudymo, pakriko ir ėmė

trauktis. Tai pastebėjęs karin. K. Ladyga įsakė kuopai skubiai veržtis Ukmergės–Utenos plento link ir atkirsti priešui atsitraukimo kelią. Bolševikai jau buvo bepradedę persekioti atsitraukiančią VII kuopą, tačiau, pastebėję, jog vora nieko nepaisydama žygiuoja pirmyn, patys ėmė trauktis į šiaurę. Tuo metu lietuvių vora, sparčiai žygiuodama į priekį, apie 9 val. perkirto plentą ties Buriais. Gelbėdamiesi bolševikai, palikę paplentėje nemažai ginklų bei gurguolės, skubiai metėsi nuo plento į šiaurę. Įsitikinę, jog dešinioji vora visame bare įsibrovusi į jų užnugarį, ir kitų lietuvių daliinių spaudžiami ties Radiškio dvaru bei Kavarsku, bolševikai ėmė trauktis visu frontu Kurklių kryptimi. Neatsisakydama sumanymo ir toliau atkirsti priešui kelią atsitraukti, dešinioji vora skubiai užėmė aukštumas į šiaurę nuo Didžiakiemio kaimo. Gerai matydami priešų pėstininkų, artilerijos ir kavalerijos traukimąsi pro Kurklius Anykščių ir Skiemonių kryptimis, lietuviai apšaudė jį smarkia šautuvų, kulkosvaidžių ir artilerijos ugnimi. Bolševikų kavalerija nuo artilerijos pabūklų ugnies metėsi į visas puses. Palikę sužeistus arklius, likusiais skubėjo išsivežti savuosius pabūklus. Viena jų patranka su arkliais įklimpo Virintos upės brastoje netoli Kurklių³⁷⁰.

Šiek tiek atsikvošėję bolševikai užėmė pozicijas aukštumose už Kurklių miestelio ir bandė savąja ugnimi sustabdyti dešinėsios voros žygiavimą Virintos link. Tačiau sutelkus mūsų kulkosvaidžių ir patrankų ugnį į naująją priešų poziciją, bolševikai liovėsi šaudę. Apie 11 val. pastebėję ir kairiosios voros artėjimą prie Kurklių, bolševikai liovėsi priešinęsi ir pasitraukė toliau. Tada dešinioji vora perėjo Virintos upę ir išsivežė iš jos įklimpusią bolševikų paliktą patranką. Tuo metu plentu nuo Šventosios upės pusės į Didžiakiemį atvyko ir vidurinioji vora.

Besitraukiančiam priešui persekioti buvo suorganizuota grupė iš 10 raitelių, apginkluota iš priešų atimta patranka. Jai vadovavo karininkai K. Ladyga ir M. Pečiulionis. O išvargusiai visai vorai buvo leista pailsėti³⁷¹.

Atsitraukę nuo Virintos upės, bolševikai sustojo linijoje Janonių dvaras–Makiliai–Pastorčiai. Gaudama tikslią vietos gyventojų informaciją apie bolševikus, rinktinė iš patrankos apšaudė dar nespėjusį naujoje vietoje įsitvirtinti priešą. Bolševikai buvo priversti trauktis toliau. Kurį laiką jie užsilaikė linijoje Šaltiškiai–Sirutiškiai–Gyvatynė, tačiau, toliau apšaudomi, nesipriešindami traukėsi. Rinktinė pasiekė Miškiniškių vienkiemį. Gyventojai pasakojo, jog bolševikai buvo labai išvargę ir ruošėsi pietauti, tačiau lietuvių artilerijos apšaudyti, išvertė iš katilų pagamintą maistą ir alkani pasitraukė toliau. Traukdamiesi gyventojams skundėsi, jog šiose vietovėse negalima kovoti, nes vietiniai žmonės jų nepalaiką ir greit pranešą lietuvių daliniams apie dislokacijos vietas, todėl jie tuoj apšaudomi artilerijos ugnimi.

Atėjus vakarui, rinktinė apšaudė Skiemonyse apsistojusį priešą bei plentą Leiliūnų link. Po to rinktinė sugrįžo į Didžiakiemį³⁷².

Vidurinioji vora, vadovaujama vokiečių saksų karin. Kriugerio, gegužės 18 d. auštant jau buvo susitelkusi Vidiškėse, iš kur sekė veiksmus prieš, įsitvirtinusio už Šventosios upės Siesarties–Medinių–Radiškio dvaro–Svirnų dvaro linijoje. Apie 6 val. voros raiteliai ties Šventupio dvaru bandė persikelti per Šventąją (tiltas bolševikų buvo sudėgintas), tačiau priešų kulkosvaidžių ir artilerijos ugnimi buvo sustabdyti. Sukoncentravus į Radiškio dvarą atsakomąją kulkosvaidžių, artilerijos ir minosvaidžių ugnį, vorai pasirinktoje vietoje ties Šventupio dvaru visgi pavyko per upę persikelti ir išvystyti puolimą Kopūstėlių kaimo ir Radiškio dvaro link. Apeina-

mi iš sparno, bolševikai ilgiau priešintis nebeįstengė ir ėmė trauktis. Kartu dalis jų pajėgų nuo Šalkavos dvaro bei Gedronišio kaimo pusės bandė žygiuojančiai plentu Ukmergė–Utena vidurinei vorai užėti ir užnugarį ir smogti netikėtą smūgį. Tuo metu I pėst. pulko ūkio kuopos vadas karin. L. Butkevičius, su grupe kareivių iš Vidiškių vykdamas į pulką vieškeliu Anykščių link, privažiavęs Svirnų dvarą, kitoje Šventosios upės pusėje pastebėjo priešą dalinį, bandantį užėti vorai ir užpakalį, ir jį apšaudė. Plentu žygiavusi vidurinioji vora, išgirdusi susišaudymą ir supratusi Šventosios pakrantėje esant bolševikus, puolė juos ir paėmė į nelaisvę. Po to vora tęsė žygį plentu, gaudydama atsilikusius nedidelius priešą būrius ir atimdama iš jų nemažai ginklų bei gurguolės. Apie 12 val. vora pasiekė Didžiakiemio kaimą³⁷³.

Kairioji vora, vadovaujama mjr. V. Zechau, gegužės 17 d. atvyko į Taujėnus, o po keleto valandų poilsio išžygiavo Kavarsko link. Netoli miestelio bolševikai vorą pastebėjo ir iš pietinio Kavarsko pakraščio bei iš anapus Šventosios smarkiai apšaudė. Vora buvo priversta abipus vieškeliu užimti pozicijas ir į Kavarską šaudyti iš visų rūšių ginklų. Po kurio laiko priešas atsišaudyti ėmė silpniau ir pradėjo trauktis Anykščių link. Kavarskas netrukus buvo užimtas³⁷⁴.

Anykščių kryptimi besitraukiantys bolševikai užėmė pozicijas ant Bebrūnų kaimo aukštumų, o Kurklių link pasukę jų daliniai sustojo aukštumose ties Kavarsku ir rytus nuo Šventosios. Kairiajai vorai iš miestelio leidžiantis prie Šventosios, priešas iš minėtų aukštumų ją smarkiai apšaudė šautuvų, kulkosvaidžių ir artilerijos ugnimi.

Vorai persikelti per Šventąją buvo sudaryta ugnies priedanga. Artilerijos pabūklai buvo pastatyti prie bažnyčios šventoriaus, o kulkosvaidžiai – pačiame šventoriuje už mūrinės tvoros. II kuopos vadas karin. A. Žemaitis su vokiečių kpt. Vinkleriu pasileido Šventosios pakrante ieškoti tinkamos vietos ir reikiamų priemonių persikelti per upę. Buvo nutarta keltis per upę už 250 m į pietus nuo vieškeliu Kavarskas–Kurkliai. Pasirodė, jog pasitraukdami bolševikai visas valtis ir keltus buvo palikę kitoje upės pusėje. Vienas vokiečių kareivis perplaukė Šventąją ir atgabeno vieną valtį, o po to ją pasinaudojant buvo perplukdytos ir kitos. Prieš pradėdant persikėlimą per upę, priešą pozicijos buvo smarkiai apšaudytos. Bolševikų ugniai ėmus silpti, prasidėjo voros kėlimasis į kitą krantą su valtimis, ant arklių, su gurguolėmis. Reikia pažymėti, jog persikėlimo per upę metu bolševikų artilerijos sviediniai gana taikliai krito į Šventosios upės vandenį, nors nuostolių vorai nepadarė. Atskiroms voros dalims persikėlus į kitą upės krantą ir apšaudžius priešą jau iš upės rytinės pusės, bolševikų ugnis greit nutilo. Persikėlimo metu daug vežimų įklimpo upės viduryje ir kareiviams teko gerokai paplušėti juos ištempiant iš vandens į krantą (žr. 17 schemą).

Persikėlus per Šventąją, kairioji vora žygiavo Kurklių kryptimi. Karin. A. Žemaitis su raitaisiais žvalgais buvo voros priešakyje. Išjojus iš Žvirblionių kaimo, buvo pastebėta bolševikų kuopa, žygiuojanti Jakūbavos dvaro link. Raiteliai už Žvirblionių kaimo trobesių palikę savo arklius, išsiskleidė grandinėn ir apšaudė priešą. Bolševikai iš pradžių atsakė tuo pačiu. Tačiau, nežinodami kokios jėgos jiems pastojo kelią ir pastebėję Žvirblionių link atžygiuojančią vorą, karin. A. Žemaičiui sušukus pasiduoti pakluso ir metė ginklus. Nuo Žvirblionių iki Kurklių vora nebesutiko jokio bolševikų pasipriešinimo ir tik suiminėjo nuo plento besitraukiančius atskirus jų kariuos ar mažas grupeles.

17 schema
Kurklių kautynės 1919 m. gegužės 18 d.

Vora pasiekė Kurklius apie 11 val. Prie miestelio ji susitiko su karin. K. Ladygos vadovaujama dešiniąja vora. Miestelio gyventojai išvaduotojus sutiko su dideliu džiaugsmu ir vaišingai.

Vokiečiai toliau Virintos upės nebežygiavo. Kai kurios jų dalys, gaudydamos bolševikų likučius ir grobdamos turtą, nepasiekė net Didžiakiemio. Iki Virintos upės teatėjo vos vienas jų batalionas. Vokiečiams svarbiau buvo pasinaudoti grobiu negu išnaudoti kovinį pasisėkimą.

Pastebėję iš bolševikų paimtą patranką su arkliais, vokiečiai į ją ėmė reikšti savo pretenzijas. Juos palaikė ir kairiosios voros vadas mjr. V. Zechau³⁷⁵. Tiktai karin. K. Ladygai įsikišus ir paaiškinus, jog patranką iš bolševikų atėmė lietuviai, iš kurių ypač pasižymėjo VII kuopos viršila Juozas Kazlauskas bei eilinis Jurgis Malinauskas, smarkia kulkosvaidžio ugnimi sutrikdę prieš pastangas ją išsivežti³⁷⁶, ginčas buvo išspręstas pastarųjų naudai. Karin. M. Pečiulionis šią patranką greit sutvarkė ir po valandos ją panaudojo prieš Skiemonių link plentų atsitraukiančius bolševikus. Karin. K. Ladyga už vokiečių saksų dalyvavimą kautynėse su bolševikais mjr. V. Zechau pareiškė padėką. Vokiečiai, apie porą valandų pailsėję Didžiakiemyje, sugrižo į Ukmerge³⁷⁷.

Likę vieni, lietuviai prie Virintos užėmė atramos punktus apsaugoti keliams, einantiems nuo Anykščių, Skiemonių ir Alantos. Tik mažas dalinys toliau persekiojo bolševikus plentų Skiemonių kryptimi³⁷⁸.

Karin. K. Ladyga, norėdamas palengvinti Panevėžio rinktinei užimti šį miestą, 1919 m. gegužės 19 d. nutarė pulti Anykščius ir taip apsaugoti savo rinktinės kairiąją sparną nuo gresiančio pavojaus iš šio miestelio pusės. Tuo pačiu metu karin. V. Šaudzio vadovaujama kuopa turėjo užimti Alantą ir už jos svarbiausiomis kryptimis organizuoti atramos punktus. Karin. V. Skorupskis su savo grupe turėjo likti Didžiakiemio pozicijoje ir žvalgyti Skiemonių apylinkes, o karin. A. Žemaičiui įsakyta ginti pozicijas nuo galimo prieš antpuolio Kurklių apylinkėse. Ukmergės rinktinės štabas buvo Didžiakiemyje³⁷⁹.

Rinktinės vadas karin. K. Ladyga, suformavęs vorą iš pusės kuopos pėstininkų, ginkluotų kulkosvaidžiais, 12 raitelių ir karin. M. Pečiulionio išplėsto artilerijos būrio (3 patrankų), gegužės 19 d. popietę iš Kurklių išžygiavo vieškeliu Anykščių link. Prišartinus prie miestelio, žvalgams pavyko nustatyti, jog bolševikai buvo užėmę pozicijas ant aukštumų į rytus, pietus bei vakarus nuo Anykščių. Karin. M. Pečiulionis savo patrankas išdėstė pamiškėje prie vieškelio Kurkliai–Anykščiai.

Pėstininkai žygiavo Anykščių kryptimi mišku, tarp vieškelio Kurkliai–Anykščiai bei Šventosios upės. Kita jų grupė slinko aukštuma į rytus nuo minėto vieškelio. Pastebėję besiantinančius lietuvių karius, bolševikai visu frontu pradėjo smarkiai šaudyti. Tada karin. M. Pečiulionio artilerija pradėjo šaudyti į šiaurinėje miestelio dalyje buvusią tiltą per Šventąją, po to į patį miestelio centrą bažnyčios rajone, o vėliau perkėlė į pietinę bei vakarinę miestelio dalis. Apšaudant kapines, nutilo jose veikę bolševikų kulkosvaidžiai. Tuo pasinaudoję lietuvių pėstininkai užėmė kapines ir veržėsi tolyn. Prieš ugnis ėmė silpnėti ir pietinėje Anykščių pusėje. Artėjant vakarui, lietuvių pėstininkai, raiteliai ir raiti artileristai puolė Anykščius ir juos užėmė. Gyventojai džiaugsmingai sutiko savuosius karius, o karin. M. Pečiulionis jiems lenkėsi nuo arklio ir atsiprašinėjo, jog, to nenorėdamas, iš pabūklo pataikė į bažnyčios bokštą. Miestelio gyventojai vaišino karius kuo tik galėdami.

Užėmus Anykščius, buvo pastatyta užtvara tilto apsaugai prie kelio nuo Troškūnų pusės. Patrankos buvo išstatytos už miestelio pusės kilometro atstumu Svėdasų kryptimi³⁸⁰.

Karin. V. Šaudzis su savo kuopa tą pat dieną užėmė Alantą ir išstatė užtvaras Pakalnių kaimo bei Alantos dvaro kryptimi. Bolševikai įsitvirtino į vakarus nuo Kazlų kaimo ir visą laiką apšaudė lietuvius.

Karin. V. Skorupskio vora užėmė Skiemonių miestelį, kur rado daug bolševikų palikto maisto bei arkliams pašaro. Rinktinės dešinėje buvę lenkai irgi pasistūmėjo pirmyn ir apsistojo linijoje: Pavirinčiai–Švobiškiai–Virintos ež. Jie norėjo užimti ir Alantą, tačiau joje radę lietuvių karius savo sumanymo atsisakė³⁸¹.

Rinktinės vadas karin. K. Ladyga, gegužės 20 d., dar neturėdamas žinių apie Panevėžio rinktinės veiklą, nutarė atsiimti iš bolševikų Andrioniškį. Suformavęs vorą, į kurią įėjo I pėst. kuopa su 2 kulkosvaidžiais ir karin. M. Pečiulionio vadovaujamas išplėstas artilerijos būrys bei grupė raitelių, tą pat dieną išvyko Andrioniškio link. Bežygiuojant buvo sužinota, jog bolševikai apsistoję 107 aukštumoje, į šiaurę nuo Pienionių kaimo ir į rytus nuo Vikonių kaimo. Karin. P. Genio vadovaujama kuopa, remiama artilerijos, be atodairos puolė priešą Vikonių–Pienionių kaimų linijoje. Po trumpo susišaudymo bolševikai ėmė trauktis Andrioniškio link. Paaikškėjo, jog tai buvo priešo raiteliai su pėstininkais, kurie naktį planavo pulti Anykščius iš pietvakarių pusės. Žygiuodama pirmyn, vora temstant įžengė į miestelį. Į šiaurę nuo Andrioniškio prie upelio pastatytos patrankos apšaudė Šimonių–Viešintų kelią, kuriuo traukėsi bolševikai. Saugumo sumetimais naktį patrankos buvo sugražintos į Andrioniškį. Svarbesnėmis kryptimis į vakarus ir rytus nuo Andrioniškio buvo išstatytos sargybų užtvaros³⁸².

Gegužės 21 d. rytą Ukmergės rinktinės štabe buvo gauta žinia, jog Panevėžio rinktinė išvadavo iš bolševikų Panevėžio miestą. Karin. K. Ladyga, manydamas, jog Panevėžio rinktinė stums priešą toliau į rytus, nutarė veikti savo bare Utenos kryptimi ir perkelti artileriją prie Utenos–Zarasų plento. Tačiau dar neišvykus iš Andrioniškio sužinota, jog bolševikai kasa apkasus ir stengiasi įsitvirtinti į pietus nuo Viešintų palei Grašių palivarką ir Gyvatynės kaimą. Bolševikai, manydami, jog lietuviai koncentruoja savo jėgas Izabelinos kaime ir iš ten ruošiasi pulti Viešintas, gegužės 21 d. tą kaimą apšaudė smarkia artilerijos ugnimi ir jį padegė. Tačiau Izabelinoje tuo metu nebuvo nei vieno lietuvių kareivio.

Prieš išvykdamą iš Andrioniškio voros vadovybė nutarė minėtose vietose besitvirtinantiems bolševikams suduoti dar vieną smūgį. Po smarkios artilerijos ugnies pėstininkai puolė priešą ir šis, neatlaikęs energingo spaudimo, paliko savo apkasus ir pasitraukė Viešintų kryptimi. Mūsų pėstininkai, persekiodami bolševikus, pasiekė Akmenių dvarą. Karin. P. Genį su kulkosvaidžiais ginkluota I kuopa ir keletu raitelių palikę saugoti kelius nuo Viešintų į Andrioniškį, karininkai K. Ladyga ir M. Pečiulionis su artilerija temstant grįžo į Anykščius. Čia šiek tiek pailsėję naktį pasiekė prie Utenos–Zarasų plento buvusį Miškiniškių palivarką, kur buvo apsistojęs karin. V. Skorupskio vadovaujamas I pėst. pulko batalionas³⁸³.

Gegužės 22 d. buvo nutarta pradėti puolimą Utenos kryptimi. Karin. V. Šaudzis su VI kuopa apie 3 val. pradėjęs žygį Pakalnių kaimo link sutiko atkaklų apkasuose įsitvirtinusių bolševikų pasipriešinimą. Jų pėstininkus aktyviai rėmė artilerija. Tada viena kuopos dalis toliau puolė priešą vieškeliu, o kita ėmė supti jį iš pietų pusės.

Pajutę gresiantį pavojų bolševikai pasitraukė, palikdami keletą šautuvų su šoviniais.

Puldama bolševikus, VI kuopa palaikė ryšį ir su lenkais, kurie veržėsi į Ignapolio ir Noliškių dvarų rajoną. Nesutikusi didesnio pasipriešinimo, kuopa užėmė Pakalnius, paėmusi į nelaisvę apie 20 bolševikų. Puldama toliau, ji užėmė 212 aukštumą. Čia lietuvius netikėtai pasitiko bolševikų pėstininkų batalionas ir jų kavalerijos eskadronas, kuris ėmė supti kuopos dešinįjį sparną. Kuopai sunku buvo atsilaikyti prieš didesnes priešų pajėgas ir ji buvo priversta trauktis. Teko patirti ir nesėkmių – buvo sužeistas pats kuopos vadas karin. V. Šaudzis. Būdamas sužeistas, jis kurį laiką ir toliau vadovavo kuopai, tvarkingai ją išveddamas iš apsupties iki Pakalnių kaimo. Tačiau bolševikai kuopą persekiojo toliau. Kautynėse žuvo būrininkai Vincas Bruzbartas, Kazys Račkauskas ir skyrininkas Kazys Radzevičius. Atsitraukus ir užėmus poziciją prie Miškinių kaimo, vadovavimą kuopai perėmė karin. Juozas Plenta.

Lenkai taip pat neatlaikė bolševikų puolimo ir buvo priversti grįžti į ankstyvesnes pozicijas – Šovelius. Bijodama apsupimo iš dešiniojo sparno, kuopa, netekusi santarvininko, atsitraukė iki Mindučių, kur užėmė poziciją į šiaurės vakarus nuo ežero. Bolševikai toliau kuopos nepersekiojo³⁸⁴.

Tą pačią gegužės 22 d. apie 16 val. Leliūnų link pradėjo žygį karin. K. Ladygos vadovaujama vora. Po trumpo susirėmimo bolševikai buvo priversti palikti Klevėnų, Buivydų ir Diktarų kaimus. Manydamas, jog priešas toliau trauksis platesniu frontu, karin. K. Ladyga, pasiėmęs su savimi keletą kulkosvaidininkų su 2 kulkosvaidžiais ir būrelį raitelių, vežimais ėmė skubiai vyti iš Diktarų kaimo besitraukiančius bolševikus. Juos besivejant, iš šiaurės vakarų pusėje prie Smulkio kaimo buvusių apkasų į lietuvius buvo netikėtai pradėta šaudyti iš šautuvų ir kulkosvaidžių, ir jie suskubo gelbėtis. Jau buvo tamsu, ir lietuviai paplentės grioviais sugebėjo iššliaužti iš pavojingos zonos. Visgi 8 kareiviai buvo sužeisti ir pašauta didesnė dalis arklių.

Ankstyvą gegužės 23 d. rytą prie Diktarų kaimo netikėtai pasirodė priešų šarvuotas automobilis. Mūsiškių bandymai jį sustabdyti kulkosvaidžių bei šautuvų ugnimi buvo nesėkmingi. Tuo metu patrankos keitė pozicijas ir šarvuočio apšaudyti negalėjo. Karin. K. Ladyga įsakė nutraukti šarvuočio apšaudymą ir per balas bėgti į pietus nuo Diktarų. Plentu trauktis nebuvo galima, nes, šarvuočiui vejantis, būtų patirta daug aukų. Bėgant iš Diktarų, nespėta net su savimi pasiimti sužeistų karių. Mūsų artilerija, likusi be priedangos, šarvuočiui artėjant turėjo apleisti pozicijas prie Klevėnų. Apsistojusi ties Miškiniškiais, nusitaikė į Utenos–Zarasų plentą ir laukė šarvuočio pasirodant. Tačiau šis, apšaudomas nuo Buivydų pusės, ties Klevėnais sustojo ir grįžo atgal.

Puolimas visame Ukmergės bare buvo sustabdytas. Sužinota, jog gegužės 22 d. aktyvių susirėmimų su bolševikais metu Anykščių apylinkėse buvo sužeistas II kuopos vadas karin. A. Žemaitis. Tuo metu Andrioniškio rajone karin. P. Genys su I kuopa toliau vykdė sustiprintą žvalgybą, visą laiką būdamas artimame sąlytyje su bolševikais.

Laikiniai apirimus kovoms, bolševikai užėmė pozicijas linijoje: Pakalniai–Rubikių ež.–Debeikiai, o Ukmergės rinktinė – Alanta–Skiemonys–Anykščiai linijoje³⁸⁵.

K o v o s d ė l P a n e v ė ž i o. Vykdydama vyriausiojo kariuomenės vado gen. S. Žukausko 1919 m. gegužės 14 d. įsakymą Nr. 2, Panevėžio rinktinė po trijų dienų susikoncentravo Ramygalos ir Krekenavos rajonuose, o jos štabas – Mikališkio dvare (3 kilometrai į pietus nuo Ramygalos). Rinktinėje buvo Panevėžio atskiras batalionas (šešios kuopos ir raitųjų žvalgų komanda), II pėst. pulko III batalionas

(trys kuopos), kuriam vadovavo karin. J. Motiejūnas-Valevičius ir I baterija (4 patrankos), karin. V. Geigos vadovaujama. Šiaurės Lietuvoje puolimą rėmė karin. A. Stapulionio vadovaujamas Joniškėlio partizanų batalionas, o Šeduvos–Panevėžio geležinkelio liniją dengė vokiečių saksų batalionas, kuris tačiau puolime nedalyvavo.

Bolševikų pajėgas sudarė 14 ir 15 šaulių pėstininkų pulkai ir 6 latvių komunistų pulkas. Bolševikai buvo užėmę liniją Raguva–Jotainiai–Barklainiai–Ėriškės–Upytė³⁸⁶. Gegužės 17 d. 18 val. į štabą Mikališkio dvare buvo sušaukti vorų ir baterijos vadai, kuriems buvo išaiškintas rytdienos veikimo planas ir paskelbtas faktiškai vadovaujancio karinėms operacijoms Panevėžio rinktinės instruktoriaus plk. M. Katchė parengtas įsakymas Nr. 1*. Juo remiantis, Panevėžio rinktinė buvo suskirstyta į tris voras:

1. Dešinioji vora (vadas – karin. J. Vidugiris), kurią sudarė Panevėžio atskirojo bataliono III ir V kuopos, ginkluotos 4 kulkosvaidžiais, I baterijos 3 patrankos ir 10 raitųjų žvalgų, turėjo iki gegužės 18 d. 2 val. nakties užimti Belazariškių dvarą ir Naujasodės rajoną, o po valandos pulti Jotainius. Juos užėmusi, turėjo vykti Katinų kaimo link ir nugalėjusi priešą, šį kaimą užimti.

2. Vidurinioji vora (vadas – karin. J. Motiejūnas-Valevičius), į kurios sudėtį įėjo II pėst. pulko 2,5 kuopos, ginkluotos 3 kulkosvaidžiais, I baterijos viena patranka ir 10 raitųjų žvalgų, turėjo iki gegužės 18 d. 2 val. 30 min. netikėtai užimti Rimaišių–Papiškių rajoną, o 4 val. pulti ir užimti Užkalnių kaimą ir pietinius Barklainius.

3. Kairioji vora (vadas – karin. J. Nastopka), kurią sudarė Panevėžio atskirojo bataliono I ir IV kuopos, ginkluotos 4 kulkosvaidžiais, ir 10 raitųjų žvalgų, turėjo iki gegužės 18 d. 2 val. nakties netikėtai užimti Užliausių kaimą ir pietinį Levaniškių dvarą, o 3 val. 30 min. pulti ir užimti Ėriškių ir Rajūnų kaimus.

4. Bendrasis rezervas (vadas – karin. J. Reikala), į kurį įėjo Panevėžio atskirojo bataliono II ir VI kuopos, mokomoji kuopa, II pėst. pulko pusė kuopos, ginkluotos 4 kulkosvaidžiais ir 20 raitųjų žvalgų, iki gegužės 18 d. turėjo būti: 2 val. – Ramygaloje, o 4 val. – vykti į šiaurę Ramygalos–Panevėžio vieškeliu.

Iki gegužės 18 d. 12 val. turėjo būti užimta linija: Katinai–pietiniai Barklainiai–Ėriškės–Rajūnai.

Visose vorose turėjo būti rezervai savo sparnams apsaugoti, reikalauta vykdyti žvalgybą ir palaikyti ryšius tarp savęs bei su rinktinės štabu. Žvalgyba Vadoklių–Genetinių–Raguvos kryptimi turėjo būti vykdoma rinktinės štabo nurodymais. Pirmuosius terminuotus pranešimus rinktinės štabui reikėjo atsiųsti užėmus išėities ribą, o antruosius – 12 val.

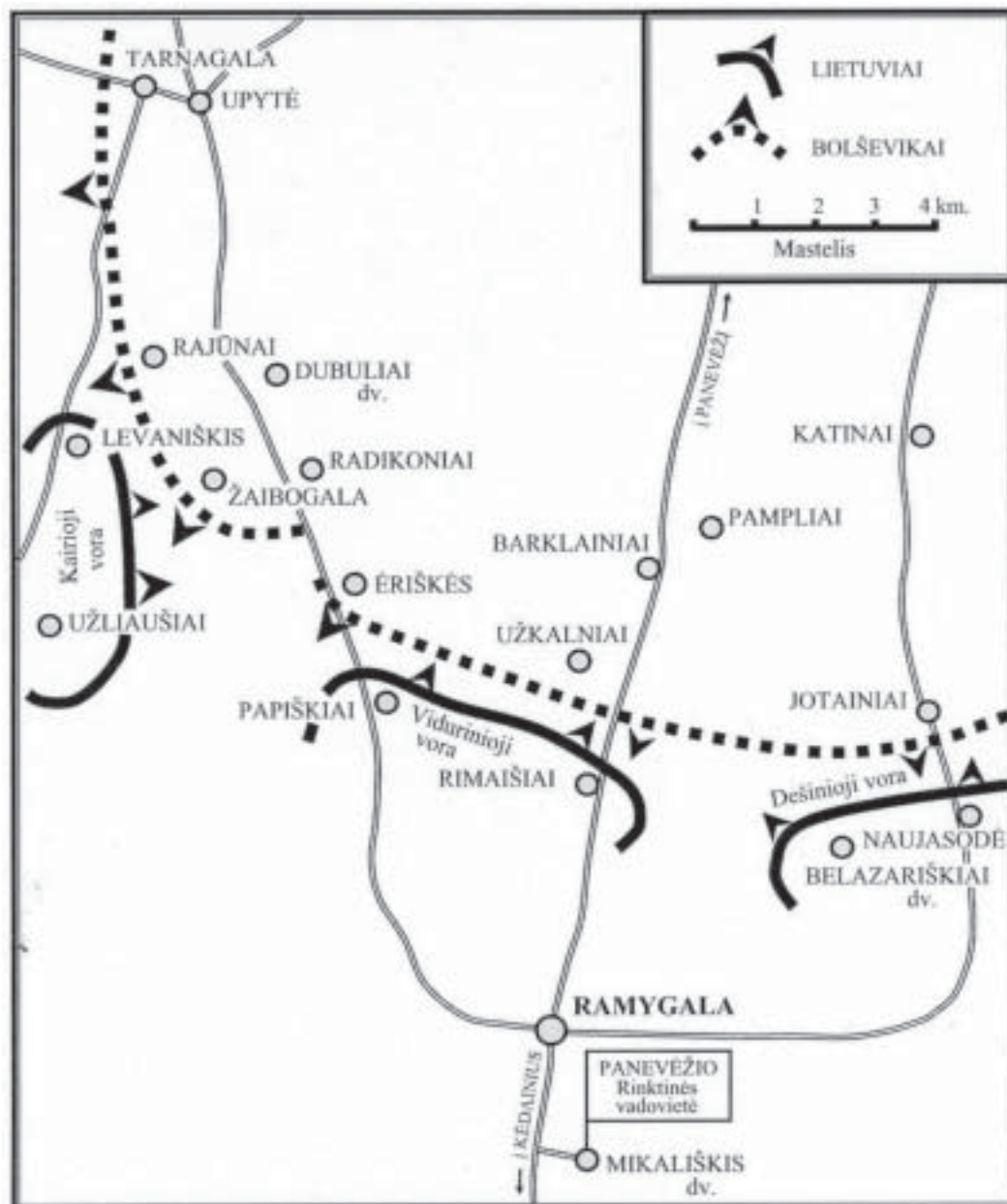
Maisto ir šaudmenų sandėlis buvo Truskavoje, perrišimo punktas – Ramygaloje. Sužeistieji vežimais turėjo būti vežami į Kėdainius, o iš ten traukiniu į Kauną. Signalai: baltos raketos – „čia mūsų“, raudonos – „mes einame pirmyn“ arba „perkelti ugnį“, žalios – „reikalinga pagalba“. Pavaduotojai – karin. J. Variakojis ir karin. J. Reikala. Šį įsakymą pasirašė plk. M. Katchė³⁸⁷.

Vos paskelbus šį įsakymą iš vokiečių saksų 18 pulko I bataliono vado kpt. Sprangerio buvo gautas pranešimas, jog dešiniajame Panevėžio rinktinės sparne jo batalionas gegužės 19 d. 3 val. puls Raguvoje buvusius bolševikus. Kpt. Sprangeris prašė supažindinti jį su planuojamais lietuvių kariniais veiksmais ir priskirti jo batalionui

* Karin. M. Katchė Pirmojo pasaulinio karo metais tarnavo rusų kariuomenėje, kur buvo įgijęs didelį karinį patyrimą. Tuo metu jis dar nemokėjo lietuvių kalbos, todėl sutiko būti tik Panevėžio atskirojo bataliono instruktoriumi ir planuoti karines operacijas bei vadovauti joms – V. L.

apie 30 lietuvių kavaleristų, apie 50–100 pėstininkų, kurie gegužės 18 d. turėjo atvykti į Alunčio dvarą³⁸⁸.

Ši žinia Panevėžio rinktinės vadovybę šiek tiek nuramino. Kpt. Sprangeriui buvo praneštas Panevėžio rinktinės veikimo planas ir paprašyta pagreitinti Raguvos puolimą. Tačiau kpt. Sprangeris to padaryti negalėjo, nes jam reikėjo atlikti tolimą žygį iš Bukonių rajono. Panevėžio rinktinė suplanuotos karinės operacijos atidėti gegužės 19 dienai irgi nebegalėjo (žr.18 schemą).

18 schema
 Panevėžio rinktinės jėgų sutelkimas 1919 m. gegužės 18 d.

Puolimas buvo pradėtas 1919 m. gegužės 18 d. auštant. Rinktinės vadas ir štabas iš Mikališkių dvaro persikėlė į Ramygalą. Dešinėsios voros vadas karin. J. Vidugiris, auštant pasiuntęs vieną kuopą Naujasodės miško pakraščiu pulti Jotainius iš rytų pusės, su likusiomis dalimis žygiavo vieškeliu to kaimo link. Prieš pradėdama puolimą artilerija į priešų pusę paleido keletą artilerijos sviedinių. Po to, prisidengus kulkosvaidžių ugnimi, voros daliniai energingai puolė Jotainius. Bolševikai, netvarkingai atsišaudydami, skubiai pasitraukė. Jotainiai, o netrukus ir Griniūnai, buvo užimti. Nesutikusi atkaklesnio priešų pasipriešinimo, vora apie 12 val. užėmė ir Katinų kaimą³⁸⁹.

Karin. J. Motiejūno-Valevičiaus vadovaujama vidurinioji vora gegužės 18 d. 3 val. pradėjo žygi Užkalnių kaimo link. Netoli Ėriškėlių pastebėjus priešą ta kryptimi buvo pasiųstas karin. E. Noreika su būriu pėstininkų, ginkluotų vienu kulkosvaidžiu. Pasirodė, jog, norint užimti Ėriškėlius, reikėjo pirma išstumti bolševikus iš Užkalnių kaimo. Priešui menkai ginantis iš pradžių buvo užimti Užkalniai, o po to ir Ėriškėliai. Puolimo metu buvo išsiaiškinta, jog bolševikai buvo įsitvirtinę Barklainiuose, iš kurių nemanė trauktis. Tada vidurinėsios voros viena kuopa puolė priešą iš rytų nuo Pumplių kaimo, kita iš pietų pusės, o karin. E. Noreika su savo būriu dengė kairiąją voros sparną ir žygiavo Barklainių link pamiške iš vakarų pusės. Nors bolševikai iš pradžių ir smarkiai atsišaudė šautuvų ir kulkosvaidžių ugnimi, tačiau, apšaudyti artilerija ir supami iš trijų pusių, buvo priversti pasitraukti. Barklainiai buvo užimti³⁹⁰.

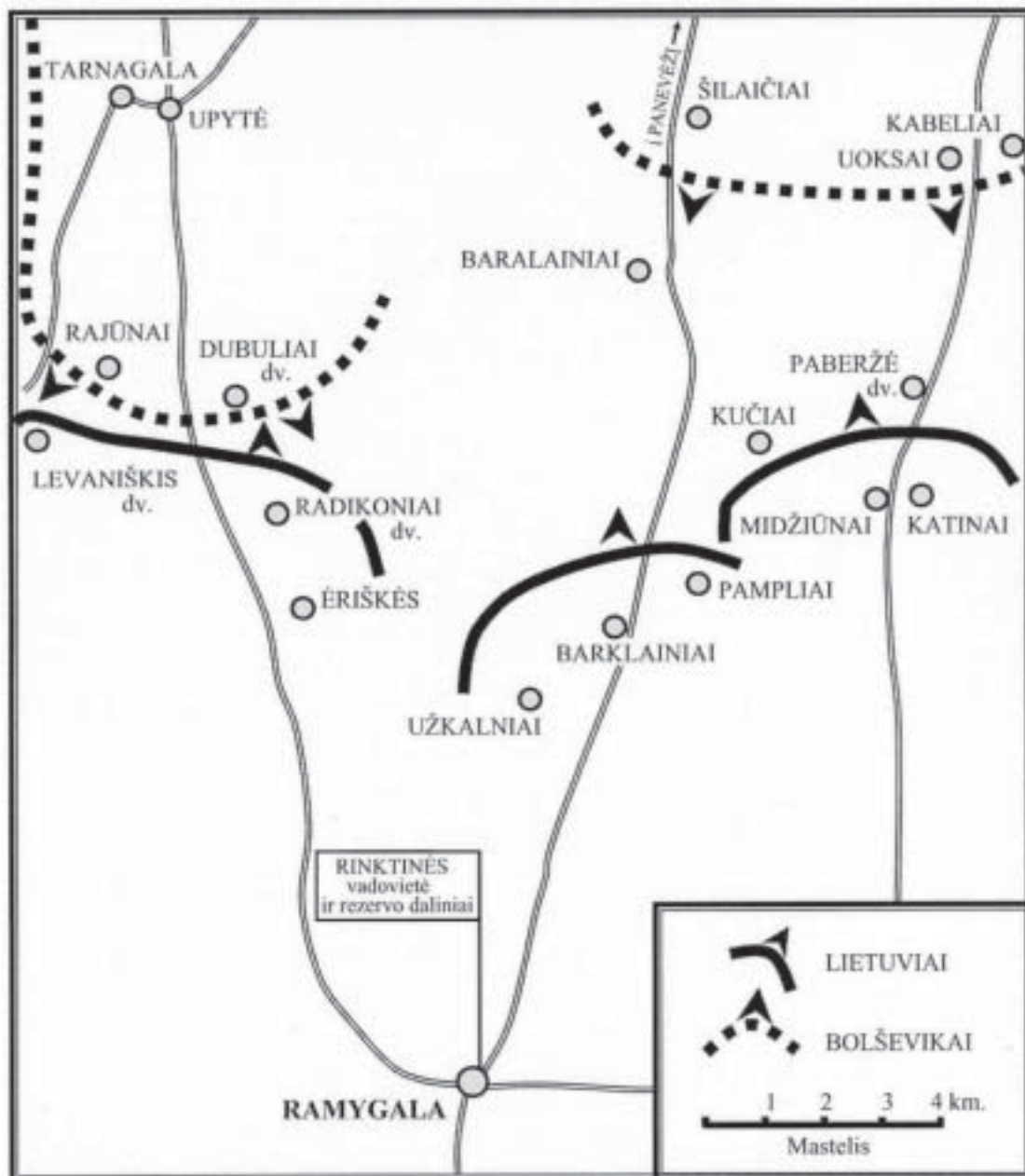
Karin. J. Nastopka su kairiaja vora gautąją uždavinį taip pat pradėjo vykdyti gegužės 18 d. 3 val. Jo paties vadovaujama IV kuopa nuo Užliaušių kaimo puolė Ėriškes iš šiaurės vakarų pusės. Po trumpo atsišaudymo bolševikai Ėriškes apleido. Užėmusi šią vietovę, kuopa iš pietų pusės puolė Radikonų dvarą, kuris po trumpos kovos taip pat buvo paimtas. Karin. V. Snarskio vadovaujama I kuopa nuo Užliaušių kaimo puolė Rajūnų kaimą. Tačiau čia ji sutiko stiprų, artilerijos ugnies remiamą bolševikų pasipriešinimą, perėjusį į priešpuolį. Paėmę iniciatyvą, bolševikai nuo Rajūnų puolė Radikonų dvarą ir Ėriškių kaimą. IV kuopa taip pat neatlaikė priešų puolimo. Traukiantis nuo Radikonų dvaro, žuvo šios kuopos vadas karin. Jonas Nastopka, kuris, kaip minėjome, vadovavo ir kairiajai vorai³⁹¹. Netekusi vado, IV kuopa pakriko ir iš Ėriškių pasitraukė į Užliaušių kaimą. Pakrikusiai vorai ėmė vadovauti II kuopos vadas karin. J. Jurėnas, kuris sujungtomis iš rezervo II ir VI kuopomis tą pačią dieną vėl puolė bolševikus ir susigrąžino Ėriškių kaimą bei Radikonų dvarą³⁹². Po to vadovavimą kairiajai vorai perėmė karin. J. Reikala.

Apskritai imant, gegužės 18 d. puolimas pasisėkė. Buvo paimta nemaža belaisvių, atimta kulkosvaidžių, šautuvų, arklių ir kt. turto. Bolševikai buvo nustumti į liniją: Kabeliai–Oksai–Šilaičiai–Dubulių dv.–Rajūnai–Tarnagala. Mūsų kariuomenė laikė liniją: Katinai–Midžiūnai–Pumpliai–Barklainiai (piet.)–Užkalniai–Ėriškės–Radikonų dv.–Levaniškių dv.³⁹³ (žr. 19 schemą).

Panevėžio rinktinės vadovybė nutarė gegužės 19 d. auštant tęsti puolimą, paskelbdama įsakymą Nr. 2. Dešinioji vora 3 val. turėjo pulti priešą išilgai kelio Katinai–Pajuodžiai ir 12 val. užimti Pajuodžių kaimą. Viduriniai vorai įsakyta tuo pačiu metu pulti išilgai kelio Barklainiai–Šilagalio k. ir 12 val. užimti Šilagalį. Kairioji vora, sustiprinta viena pėstininkų kuopa, 5 val. 30 min. turėjo pulti Dubulių dvarą bei

Rajūnus ir iki 12 val. užimti šias vietas. Bendrasis rezervas (karin. J. Reikala) 6 val. turėjo apsistoti prie pietinių Barklainių. Rinktinės štabui iki gegužės 19 d. 4 val. reikėjo būti Ramygaloje, o po to vykti į šiaurę keliu Ramygalą–Panevėžys³⁹⁴.

Gegužės 19 d. 5 val. 30 min. rinktinės štabas gavo kairiosios voros pranešimą, jog Dubulių dvaras, Mikališkių ir Rajūnų kaimai užimti. Kitos voros šiek tiek vėlavo, bet 10 val. visos rinktinės dalys buvo Kabelių–Oksų–Šilaičių–Upytės linijoje, bolševikai kulkosvaidžių ir artilerijos ugnies priedangoje skubotai traukėsi Panevėžio link³⁹⁵.

19 schema
 Panevėžio rinktinės padėtis 1919 m. gegužės 18 d. vakare

Panevėžio rinktinei nemažai padėjo ir mūsų lakūnai, intensyviai bombarduodami Panevėžio–Kupiškio geležinkelio liniją, bei Joniškėlio partizanų bataliono žvalgai, bolševikų užnugaryje nupjausę telefono ir telegrafo laidus ir tuo sutrikdę jų ryšius.

Bolševikams traukiantis visu frontu, Panevėžio rinktinės vadas plk. M. Katchė gegužės 19 d. 12 val. visoms voroms įsakė užbaigti pradėtą darbą – paimti Panevėžio miestą. Dešinioji vora, puldama per Tautkūnus–Pakalniškius į Karšinauką ir toliau į šiaurę, turėjo atkirsti kelius, einančius iš Panevėžio į rytus. Viduriniai vora įsakyta per Šilagalį, Pabalius atakuoti Panevėžį iš pietų pusės. Kairioji vora, žygiuodama per Zubiškius, Molainius, turėjo atakuoti miestą iš pietvakarių pusės. Bendrajam rezervui įsakyta per Kučių kaimą nuvykti į Oksus ir ten laukti tolesnių nurodymų. Visa artilerija turėjo apšaudyti kelius, einančius iš Panevėžio į rytus. Rinktinės štabas – prie kelio Joskildai–Šilagalis³⁹⁶ (žr. 20 schema).

20 schema
 Panevėžio puolimas 1919 m. gegužės 19 d.

Paskelbus šį įsakymą, rinktinės vadovybę pasiekė žinia, jog vokiečių saksų kpt. Sprangerio vadovaujama mišri lietuvių–vokiečių rinktinė gegužės 19 d. 2 val. 15 min. užėmė Raguva ir iš ten pasiuntė žvalgybą Levaniškio–Traupio kryptimi, palikdama platų (apie 40–45 kilometrų pločio) atvirą dešiniąjį Panevėžio rinktinės sparną, keliantį grėsmę lietuvių kariuomenės saugumui. Neatsižvelgiant į tai, puolimas buvo tęsiamas. Dešinioji vora netrukus užėmė Pajuodžius ir per miškus žygiavo Karšinaukos link. Dėl minėto atviro dešiniojo sparno artilerija buvo palikta Pajuodžiuose. Vidurinioji vora užėmė Šilagalio kaimą, o kairioji – Zubiškių ir Vaišvilčių kaimus. Bolševikai skubiai bėgo iš Panevėžio, persekiojami smarkios mūsų artilerijos ugnies. Panevėžio rinktinės dalys gegužės 19 d. apie 17 val. užėmė miestą. Bolševikai pasitraukė Subačiaus link³⁹⁷.

Šioje karinėje operacijoje daug padėjo mūsų aviacijos eskadrilė, kuri bombardavo ir kulkosvaidžių ugnimi apšaudė bolševikus Panevėžyje ir geležinkelio ruože Panevėžys–Kupiškis gegužės 18 d. 7, o gegužės 19 d. – 5 kartus, savo jėga demoralizuodama priešą ir keldama paniką jo eilėse³⁹⁸.

Aktyviai veikė ir vietos partizanai. Be minėto priešų ryšių priemonių gadinimo, jie, traukiantis bolševikams iš Panevėžio, už 7 kilometrų nuo miesto išardė geležinkelį. Bolševikai, į paskutinįjį traukinį susikrovę daug iš vietos gyventojų prisiplėšto maisto ir kitokio turto, taip pat ryšių priemonių, šaudmenų bei suimtų lietuvių, mūsų karo lėktuvų intensyviai persekiojami, didele sparta skubėjo į rytus. Nepastebėję išardyto geležinkelio, nuvirto nuo bėgių ir liko mūsų pusėje. Atskubėję Panevėžio rinktinės daliniai apsupo sudužusį traukinį ir sužeistiesiems, kurių kartu su užmuštaisiais buvo apie 250 žmonių, suteikė reikiamą pagalbą³⁹⁹.

Bolševikai nuo Subačiaus pusės keletą kartų mėgino kitais traukiniais privažiuoti ir evakuoti sudužusio traukinio turta, bet mūsų karo lėktuvai ir pėstininkai visas jų pastangas likvidavo⁴⁰⁰. Lietuviams pavyko išvežti iš sudužusio traukinio apie 200 vežimų brangaus turto⁴⁰¹.

Nors Panevėžio rinktinės kariuomenė po kelių dienų žygio ir dviejų dienų mūšio buvo labai išvargusi, bet, turėdama mažai nuostolių, o daug grobio, buvo gerai nusiteikusi. Vietiniai gyventojai karius sutiko labai nuoširdžiai, džiaugėsi sulaukę geresnio gyvenimo.

Užėmus Panevėžį, rinktinės štabas persikėlė į jį ir 1919 m. gegužės 20 d. 4 val. paskelbė įsakymą Nr. 4 pergalei įtvirtinti. Rinktinės kariuomenė buvo suskirstyta saugoti dviejų barų. Dešiniajam barui – Liūdynės dv.–Pakalniai–Kurganavos dv.–Karšinauka saugoti buvo paskirtos II pėst. pulko trys kuopos su 3 kulkosvaidžiais ir 3 raiti žvalgai. Vadu buvo paskirtas karin. J. Motiejūnas-Valevičius. Šios pajėgos turėjo 11 val. susirinkti Velžio kaime.

Kairiajam barui – Karšinauka–Katininė–Bernotai–Piniava saugoti paskirtos Panevėžio atskirojo bataliono trys kuopos su 6 kulkosvaidžiais ir 15 raitų žvalgų būrys. Vadu paskirtas karin. J. Vidugiris.

Bendrajį karin. J. Reikalos vadovaujamą rezervą sudarė Panevėžio atskirojo bataliono trys kuopos, mokomoji kuopa, 10 kulkosvaidžių, 15 raitųjų žvalgų ir viena baterija (4 patrankos). Šios pajėgos turėjo iki 12 val. susitelkti Panevėžio kareivinėse, o artilerija – Panevėžio Skaistkalnio priemiestyje⁴⁰².

Tą pat dieną štabe buvo gautas vyr. kariuomenės vado gen. S. Žukausko Lie-

tuvos kariuomenei slaptas įsakymas Nr. 3. Jame Panevėžio rinktinės vadui įsakyta nedelsiant įsitvirtinti Panevėžyje ir, bolševikų puolimo atveju, juos sulaikyti. Nurodyta nuo Panevėžio rytų kryptimi pasiūsti žvalgus bei partizanus iki pat sąlyčio su priešu, o taip pat palaikyti tamprų ryšį su į šiaurę ir į pietus nuo Panevėžio veikusiomis kariuomenės dalimis. Gen. S. Žukauskas Panevėžio rinktinei sustiprinti pažadėjo gegužės 22 d. atsiūsti geležinkeliu II pėst. pulko II batalioną ir kartu pranešė, jog vokiečių kariuomenės Šiaulių brigados dalims įsakyta persikelti į Panevėžio–Pasvalio liniją⁴⁰³.

Tuo metu Panevėžio rinktinės padėtis buvo nelengva. Žuvus karin. J. Nastopkai, o ties Pajuodžiais bolševikams sunkiai sužeidus karin. L. Žukauską bei keletui jų susirgus, labai stigo karininkų, visų pirma kuopų vadų. Be to, kariuomenės dalims stigo šovinių šautuvams, sviedinių artilerijai ir ypač žemėlapių. Be to, pasitraukusieji bolševikai per Lėvens upę ties Piniava ir Pakalniškiais buvo sudeginę tiltus⁴⁰⁴.

Vos spėjus gegužės 20 d. iki pietų karin. J. Motiejūno-Valevičiaus ir karin. J. Vidugirio vadovaujamiems daliniams užimti aukščiau nurodytus barus ir juose išdėstyti užtvaras, 14 val. bolševikų karinės pajėgos kairiajame sparne mėgino nustumti lietuvius nuo Lėvens, o dešiniajame – užimti Velžio kaimą. Tačiau šie puolimai buvo atremti ir bolševikai nuvyti Paistrio ir Karsakiškio link⁴⁰⁵.

Gegužės 21 d. Panevėžio rinktinė džiaugsmingai priėmė vyr. kariuomenės vado gen. S. Žukausko pasveikinimą dėl Panevėžio miesto paėmimo⁴⁰⁶. Kariuomenė nuo 1919 m. gegužės 1 d. visą laiką buvo ar žygiuose, ar mūšiuose, todėl rinktinės vadovybė nutarė jai skirti vienos dienos poilsį ir apsiriboti vien priešo jėgų ir veiksmų žvalgyba bei sudužusio traukinio turto kraustymu.

Tačiau ir tą dieną kariams pailsėti nepavyko. Apie 12 val. bolševikai geležinkelio privežė naujų kariuomenės dalių, kurios, visu pajėgumu smogdamos, privertė rinktinės dešiniojo baro pajėgas pasitraukti į Velžio–Vaivadėlių liniją. Bolševikai užėmė Liūdynės dvarą ir Pakalnių kaimą, kuriuos nuo 60-jo latvių bolševikų pulko gynė karin. A. Butkevičiaus vadovaujama II pėst. pulko III bataliono VII kuopa. Negalėdama atsilaikyti prieš gausias priešo pajėgas, kuopa, atkakliai besigindama, pasitraukė į Nevėžio pozicijas. Kovų metu ji neteko keleto savanorių, nemaža buvo sužeista.

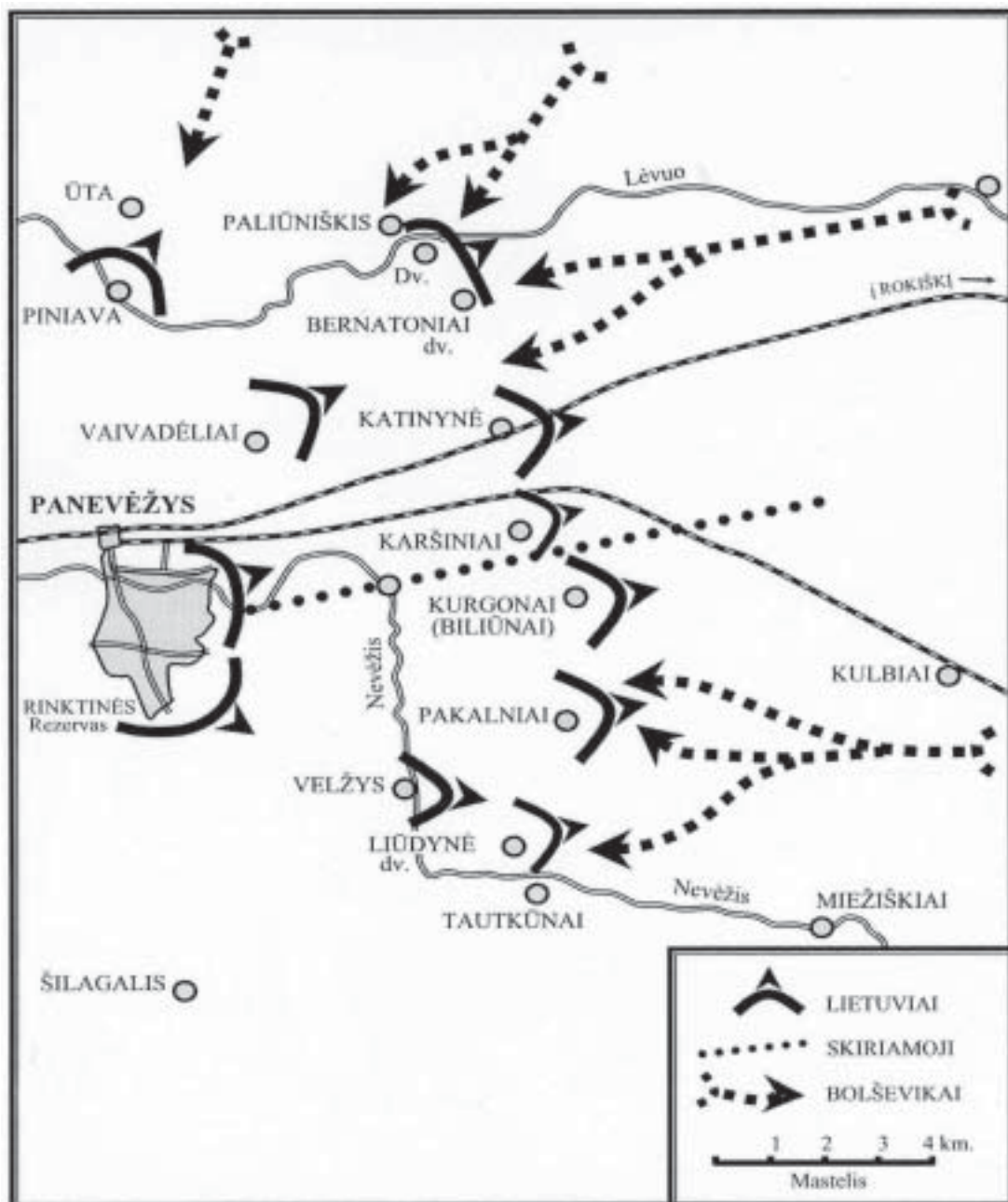
Paskatintas sėkmės, 60 latvių bolševikų pulkas puolė prie Velžio kaimo kairiajame Nevėžio krante užėmusias pozicijas VIII ir IX kuopas. Atkaklus mūšis tęsėsi iki vėlyvo vakaro. Visgi naktį mūsų kuopos buvo priverstos pasitraukti. Bolševikai smarkiai atakavo ir kairįjį, karin. J. Vidugirio vadovaujamą, apsaugos barą. Mūsiškiams teko pasitraukti į Molainių–Naujasodės liniją. Rezervas, karin. J. Reikalos vadovaujamas, persikėlė į Šilagalio kaimą⁴⁰⁷ (žr. 21 schemą).

Panevėžio rinktinės štabas persikėlė į Šilagalį. Čia gegužės 22 d. 8 val. Panevėžio rinktinei buvo paskelbtas įsakymas Nr. 4. Visų dalinių vadams įsakyta imtis priemonių tvarkai palaikyti, karių nuotaikai pakelti bei priešui nuo Panevėžio miesto nublokšti. I baterija (4 patrankos), užėmusi poziciją vakariniame Panevėžio miesto pakraštyje, turėjo 12 val. pradėti šaudyti į Karūžiškių kaimą, palaiptisui perkelti ją į pietus ir ilgesniam laikui sutelkti į Velžio–Liūdynės dvaro rajoną. Po pusvalandžio vėl perkelti ją į Karūžiškius ir palaiptisui toliau į šiaurę.

Karin. J. Reikalos vadovaujamas bendras rezervas (Panevėžio atskirojo bataliono V ir VI kuopos, mokomoji kuopa ir II pėst. pulko VIII kuopa su 6 kulkosvaidžiais) turėjo 12 val. slapta atvykti į Pajuodžių rajoną. 12 val. 30 min. įsakyta ryžtin-

gai pulti Dembuvką–Liūdynės dvarą iki Pakalnių–Karūžiškių linijos. Visoms kitoms rinktinės dalims, prasidėjus kautynėms, visu frontu pereiti į puolimą. Rinktinės štabas iš Šilagalio persikėlė į Molainius⁴⁰⁸.

Tačiau šie rinktinės vadovybės planai nebuvo realizuoti. Visų pirma įsakymo nesugebėjo įvykdyti I baterijos vadas karin. V. Geiga. Dėl kai kurių karinių dalių vadų bei karių menkos patirties apie 12 val., kai prieš puolimas ėmė silpnėti ir jų

21 schema
 Panevėžio gynimas 1919 m. gegužės 21–22 d.

aktyvumas blėso, mūsų dalys užuot pasinaudojusios palankiai besiklostančia padėtimi, iš Velžio–Vaivadiūnų linijos pasitraukė į Lepšių–Molainių–Naujasodės liniją. Nei-
giamai atsiliepė ir didelis kariuomenės nuovargis. Dėl visų šių aplinkybių įsakyme
nurodytu laiku pereiti į kontrataką galimybių nebuvo. Ji buvo atidėta gegužės 23 d. ir
imta stiprintis minėtoje Lepšių–Molainių–Naujasodės linijoje⁴⁰⁹.

Panevėžio miestas buvo lyg ir neutralus – į jį atvykdavo tai lietuvių, tai bolše-
vikų žvalgai. Tomis dienomis šiaurinėse Lietuvos vietovėse labai suaktyvino savo
veiklą Joniškėlio atskirasis partizanų batalionas. Gegužės 22 d. bolševikams iš pa-
trankų apšaudžius ir sudeginus Paberžių kaimą, šio bataliono I kuopa suintensyvi-
no puolimą Toliūnų–Pušaloto fronte, paimdama keletą šautuvų ir du telefono apa-
ratus. Kitą dieną priešas didelėmis pajėgomis puolė Saločius ir privertė pasitraukti
ten buvusį II kuopos būrį. Bolševikai persikėlė per Mūšos upę su 6 patrankomis,
apšaudė ir sudegino Kiemėnų kaimą (36 kiemus). Tačiau tolesnį bolševikų veržimąsi
partizanų batalionui pavyko sulaikyti. Tą pat dieną I kuopa užpuolė Toliūnus. Kele-
tas bolševikų žuvo, o 5 buvo paimti nelaisvėn. II kuopa tuo pačiu metu užėmė Šimo-
nis ir Saločius. Iš bolševikų buvo atimti 4 kulkosvaidžiai, o 3 raudonarmiečiai pateko
nelaisvėn. Gegužės 24 d. bataliono žvalgai, pasiūsti į bolševikų užnugarį, nupjaustė
telefono laidus Pasvalio–Vabalninko–Daujėnų–Krinčino linijoje, išsiaiškino priešą
pajėgų dydį Girsūdų apylinkėje ir užpuolė jį iš Žadeikių miško. Pagal sutartą signalą
bataliono II kuopa, veikdama drauge su vokiečiais, puolė bolševikus nuo Pasvalio
pusės. Šie, manydami, jog esą supami iš visų pusių, paniškai pabėgo iš Pasvalio. Tuo
metu I kuopa užėmė Pumpėnus. Gegužės 25 d. partizanų jėgomis buvo užimtas
Krinčinas ir Daujėnai⁴¹⁰.

Bolševikams buvo nesuprantami lietuvių kariuomenės veiksmai. Jie manė, jog
mūsų vadovybė perdislokuoja karinius dalinius, norėdama bolševikus apsupti ir su-
naikinti. Ypač daug nerimo jiems kėlė Panevėžio rinktinės rezervas Pajuodžiuose.
Todėl gegužės naktį iš 22 į 23 d. VI latvių bolševikų pulkas (600–800 raudonarmie-
čių) pasitraukė nuo Panevėžio ir artimesnių apylinkių Subačiaus kryptimi.

Gegužės 24 d. iš Kauno į Panevėžį atvyko II pėst. pulko vadas plk. V. Grigaliūnas-
Glovackis su likusiomis pulko dalimis. Plk. M. Katchei išvykus atostogų, plk. V. Gri-
galiūnas-Glovackis, kaip vyresnysis ir didesnės dalies vadas, vyr. kariuomenės va-
do gen. S. Žukausko įsakymu laikinai buvo paskirtas Panevėžio rinktinės vadu.
Karin. J. Variakojis liko Panevėžio atskirojo bataliono vadu⁴¹¹.

1919 m. gegužės mėn. įvykdytos sėkmingos Kurklių–Panevėžio karinės opera-
cijos atskleidė naują reikšmingą nepriklausomybės kovų istorijos lapą. Nuo atskirų
užpuolimų, partizaninio pobūdžio veiksmų buvo pereita prie planingų, numačiusių
išvaduoti visą kraštą, karinių operacijų. Mūsų kariuomenė, veikdama Ukmergės–
Daugpilio ir Kėdainių–Panevėžio–Subačiaus kryptimis iš bolševikų išvadavo nema-
žą Lietuvos teritorijos dalį. Nors Ukmergės ir Panevėžio rinktinių jėgos buvo keletą
kartų mažesnės negu bolševikų ne tik žmonių skaičiumi, bet ir ginkluote, vis dėlto
jos įrodė, ką gali padaryti negausi, neprityrusi, bet tvirto pasiryžimo bei dvasios,
stiprios valios, aktyviai visos tautos užjaučiama ir remiama kariuomenė. Vien va-
duojant Panevėžio miestą ir jo apylinkes, buvo paimta nelaisvėn per 400 bolševikų,
2 patrankos, 16 kulkosvaidžių, vienas kariškas traukinys ir daug kito turto⁴¹².

Kurklių–Panevėžio karinių operacijų eiga rodo, jog jų metu liko nepasinaudo-

ta dar daugeliu galimybių. Visų pirma, šių vienu metu vykusių dviejų karinių operacijų metu vietoje nebuvo bendro fronto vado, kuris būtų derinęs abiejų rinktinių veiksmus, atsižvelgdamas į jų laimėjimus ir nesėkmes. Todėl frontui vadovavo pats vyr. kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas, kuris buvo Kaune ir, tuometinėmis sąlygomis neturėdamas patikimo ryšio su rinktinėmis, negalėjo su jomis operatyviai kontaktuoti, jausti kovų „pulsą“. Beveik nebuvo ryšių ir tarp pačių Ukmergės bei Panevėžio rinktinių. Ukmergės rinktinės vadas karin. K. Ladyga apie Panevėžio paėmimą gavo pranešimą iš Generalinio štabo tik gegužės 21 d. rytą, o šis miestas iš bolševikų buvo atkovotas jau gegužės 19 d. pavakary.

Kyla pagrįstas klausimas, ar Panevėžio rinktinės vadas plk. M. Katchė po gegužės 21 d. būtų taip pasyviai veikęs, jei būtų žinojęs, jog Ukmergės rinktinės dalinys tą dieną sėkmingai vijo bolševikus nuo Andrioniškio Viešintų link ir galėjo atkirsti bolševikams atsitraukimą geležinkeliu į rytus? To nežinodama, Panevėžio rinktinės kariuomenė, užuot ėmusis aktyvių veiksmų, pati atsitraukė atgal ir Panevėžys gegužės 21–22 d. jokių karinių pajėgų nebuvo užimtas. Bolševikai, pasitraukę nuo Panevėžio į rytus apie 30 kilometrų ir pastebėję, jog jų niekas nepersekioja, o Ukmergės rinktinė tuo metu puolimą geležinkelio link taip pat sustabdė, nustojo traukėsi ir ėmė ruošti naujiems puolimams.

Nepasinaudojimas sėkme, iniciatyvos iš savo rankų išleidimas, abiejų rinktinių veiksmų nekoordinavimas rodo, jog tuometinis bendras vadovavimas kariuomenei dar nebuvo reikiamo lygio. Tačiau, nepaisant minėtų trūkumų, Ukmergės ir Panevėžio rinktinių kovas ir jų rezultatus reikia vertinti teigiamai. Pirmasis puolimo šuolis buvo sėkmingai atliktas.

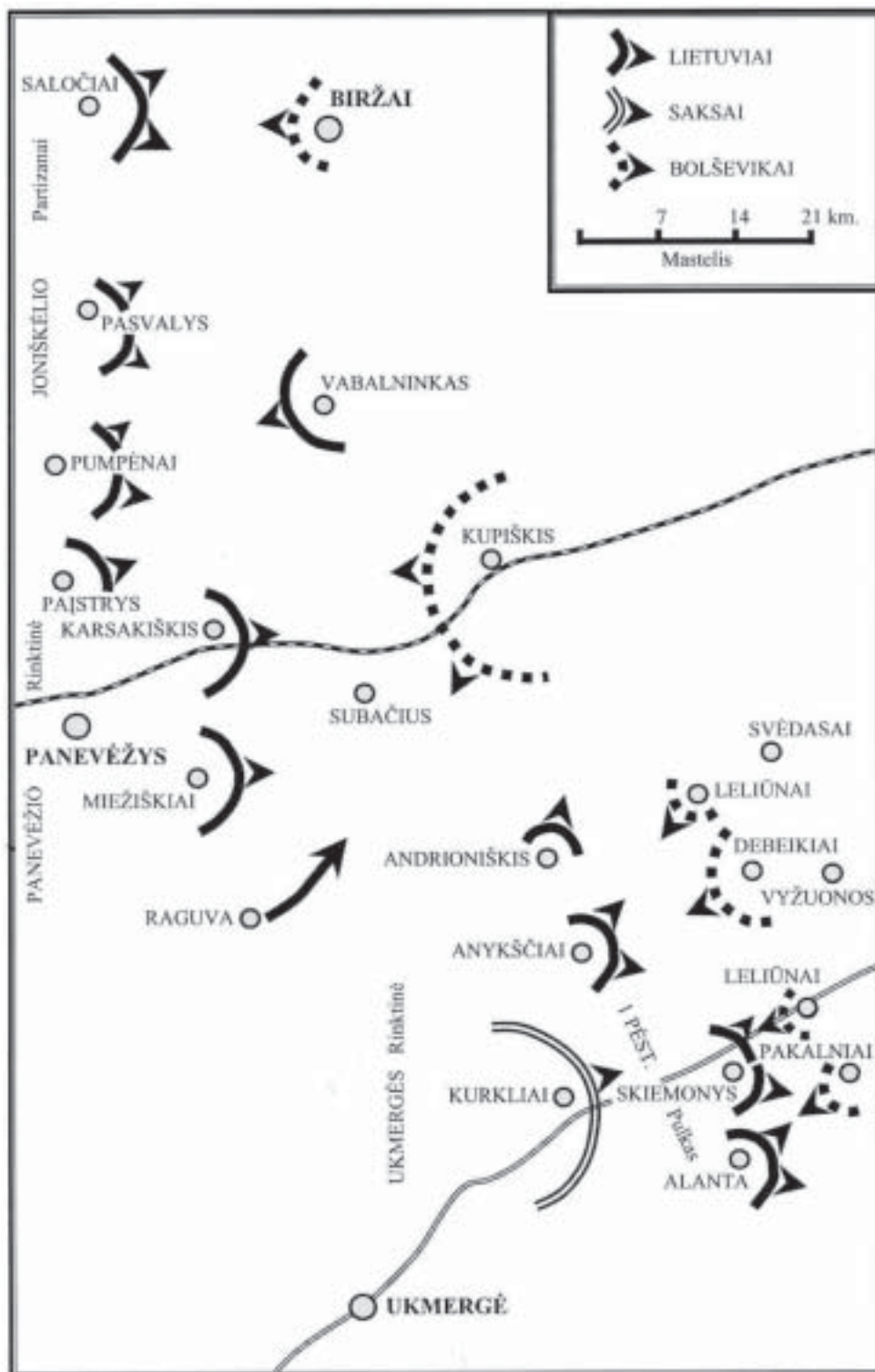
U t e n o s u ž ė m i m a s. Telkdama į bolševikų frontą vis daugiau naujai suformuotų karinių dalinių, Lietuvos karinė vadovybė ėmė ruošti naujam puolimui. Tomis dienomis bolševikai buvo susitelkę linijoje: Pakalniai–Leliūnai–Debeikiai–Svėdasai–Kupiškis–Vabalninkas (žr. 22 schemą).

1919 m. gegužės 24 d. vyr. kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas Panevėžio ir Ukmergės rinktinėms paskelbė įsakymą Nr. 5. Karin. St. Nastopkos vadovaujamai Panevėžio rinktinei įsakyta gegužės 28 d. auštant pulti abipus geležinkelio Panevėžys–Daugpilis, užimant Subačių bei Kupiškį. Karin. K. Ladygos vadovaujamai Ukmergės rinktinei įsakyta žygiuoti pirmyn Ukmergės–Daugpilio plentu ir užimti Uteną. Lietuvos šiaurėje veikęs Joniškėlio partizanų batalionas turėjo remti kariuomenės dalis, besiveržiančias Vabalninko–Bakšėnų link. Įsakyme taip pat buvo numatytos užduotys aviacijai, tiekimo, ryšių, sanitarijos skyriams⁴¹³.

Gavęs šį gen. S. Žukausko įsakymą, Ukmergės rinktinės vadas karin. K. Ladyga, susitaręs su vokiečių saksų 18 pėst. pulko vadu mjr. V. Zechau, nutarė pulti Uteną trimis voromis.

Dešiniąją vorą sudarė I pėst. pulko du batalionai, raitųjų žvalgų komanda, du raitelių eskadronai ir karin. M. Pečiulionio vadovaujama nevisos sudėties IV baterija (3 patrankos). Šiai vorai vadovavo pats karin. K. Ladyga.

Viduriniąją vorą sudarė saksų savanorių viena kuopa, artilerijos būrys (2 patrankos), du minosvaidžiai, dviratininkų būrys ir lietuvių I pėst. pulko VIII kuopa. Ši saksų mjr. Kiolerio vadovaujama vora turėjo pulti bolševikus pagal plentą Leliūnai–Utena.

22 schema
Bendra fronto padėtis 1919 m. gegužės 25 d.

Kairiąją vorą sudarė I pėst. pulko dvi kuopos su sunkiaisiais kulkosvaidžiais, saksų savanorių batalionas (3 kuopos), artilerijos baterija, raitelių būrys ir du pionierių skyriai. Ši vora turėjo nuo Anykščių pulti priešą Debeikių–Vyžuonų–Utenos kryptimi. Jai vadovavo saksų savanorių 18 pėst. pulko vadas mjr. V. Zechau ir I pėst. pulko vado padėjėjas karin. Ig. Musteikis.

Be to, saksų karin. Sprangerio vadovaujamas dalinys, veikiantis pagal atskirą įsakymą, turėjo užimti Šimonių–Kupiškio liniją ir apsaugoti Ukmergės rinktinės kairiąją sparną⁴¹⁴.

Vokiečių saksų daliniams vėluojant atvykti į nurodytas pozicijas, puolimas buvo pradėtas tik gegužės 31 d. Dešinioji, karin. K. Ladygos vadovaujama vora, išvakarėse susikoncentravusi prie vieškelio Alanta–Pakalniai–Utena, 6 val. pradėjo žygi. Pasiėkus Motiejūnų kaimą, vora iš Žybečių kaimo pietvakarinėje dalyje buvusių aukštumų buvo apšaudyta šautuvų ir kulkosvaidžių ugnimi. Į tai atsakius artilerijos ugnimi ir pasiuntus vieną pėstininkų kuopą, bolševikai pasitraukė Kaniūkų kaimo link. Įkandin pasiūstai žvalgybai pavyko nustatyti, jog prie Kaniūkų kaimo vyksta didelis priešų jėgų judėjimas. Karin. K. Ladyga, manydamas, jog priešas neapsprendęs, ar gintis, ar toliau trauktis, įsakė karin. M. Pečiulioniui šį kaimą apšaudyti smarkia artilerijos ugnimi. Pasiuntęs karin. P. Dundulį su pėstininkų daliniu supti Kaniūkus iš pietų pusės, pats su likusiais pėstininkais puolė bolševikus vieškeliu iš vakarų. Iš paskos, už 2 km, kaip atsarga, jojo raiteliai.

Į lietuvių artilerijos ir puolančiųjų pėstininkų veiksmus bolševikai atsakė smarkia ir taiklia visų ginklų rūšių ugnimi. Lietuvių puolančios grandinės buvo sulaikytos ir, neatlaikiusios spaudimo, ėmė trauktis. Bolševikai, iš Kaniūkų kaimo perėję į kontrpuolimą, nuo Vitkūnų ir Šaukiškių kaimų ėmė supti vorą iš dešinės pusės. Nepaisant karininkų V. Skorupskio ir P. Dundulio pastangų sustabdyti pėstininkų traukimąsi ir atgręžti ginklus į priešą, to nepavyko padaryti. Karin. K. Ladygai jojant pro grandines ir bandant sustabdyti pėstininkų atsitraukimą, šie, laikydami šautuvus ant pečių, spaudė gaidukus neva šaudydami. Tuo būdu, bolševikams panaudojus tankią ir gana taiklią artilerijos ugnį, pavyko palaužti jaunų III bataliono karių, kurių dauguma tokiose kautynėse dalyvavo tik pirmą kartą, dvasią. Priešo pėstininkai puolė neryžtingai ir, mūsiškiams parodžius šiek tiek ištvermės, buvo galimybė juos sulaikyti ir patiems pereiti į puolimą. Tačiau karin. M. Pečiulionio vadovaujama baterija taikliai apšaudė puolančias priešų grandines iš labai mažo atstumo. Mūsų patrankos net du kartus buvo likusios pozicijoje be pėstininkų priedangos ir patekusios į bolševikų šautuvų ugnį.

Priešo artilerijos šaudymas, jo pėstininkų puolimas ir raitelių supimas iš dešinės pusės neigiamai paveikė ir kai kuriuos lietuvių karininkus. Išskyrus karin. M. Pečiulionio artileristus, kurie nuoširdžiai kovojo atsišaudydami, pėstininkai visu būriu traukėsi. Dešinėje voros pusėje buvę lenkai taip pat kažkur dingo, ir priešų raitininkai lengvai galėjo manevruoti iš dešinės pusės⁴¹⁵.

Tik karin. K. Ladyga su I pėst. pulko raitųjų žvalgų komanda ir atsargoje buvusiu puse eskadrono raitelių laikėsi didvyriškai ir sulaikė priešų puolimą. Matydamas pakrikusią voros nuotaiką, karin. K. Ladyga leido karin. V. Skorupskiui su pėstininkais ir artilerija, supama iš dešinės priešų raitelių, trauktis nuo Kazlų kaimo ir susitvarkyti.

Norėdamas sulaikyti priešų puolimą, karin. K. Ladyga su raiteliais priešui nematant už rytus nuo Kazlų kaimo buvusio krūmokšniais apaugusio kalnelio palikę arklius, prisileido arti žvalgybos neturėjusius persekiotojus ir juos netikėtai atakavo salvėmis. Bolševikams tai buvo netikėtas dalykas: jie pakriko ir ėmė skubiai trauktis. O pėstininkais tapę žvalgai ir raiteliai, puldami per kalnelius nuo šiaurės vieškelio pusės, apie kilometrą persekiojo besitraukiantį priešą Alantos–Pakalnių vieškeliu. Neturint žinių apie voros dešiniajame sparne buvusius raitelius, nuo tolesnio persekiojimo buvo atsisakyta. Buvo tęsiama žvalgyba į pietus bei Pakalnių link⁴¹⁶.

Karin. V. Skorupskis, neįstengdamas susitvarkyti, su pėstininkais, raiteliais ir artilerija pasitraukė iki Rutėnų kaimo. Būrys pėstininkų, atsilikusių nuo voros, pašiškai traukėsi Didžiakiemio, o po to plentu – Ukmergės link.

Bolševikų raiteliai, lenkams pasitraukus, laisvai veikė voros dešinėje. Pro Švobiškių dvarą, Antaliešius, Trumponį, Migiškius prasiveržę vakarų kryptimi, atakavo ant vieškelio prie Rutėnų pastebėtas karin. V. Skorupskio voros dalis. Tačiau ši bolševikų raitelių puolimą mūsiškiai laiku pastebėjo. Karin. A. Povilaičiui į puolantį priešą atidengus smarkią kulkosvaidžių, o karin. M. Pečiulioniui taiklia artilerijos ugnį, bolševikų raiteliai pakriko ir metėsi į šonuose buvusias balas. Pasinaudojęs palankia padėtimi, karin. V. Skorupskis, greitai pasiėmęs su savimi karin. A. Povilaitį su kulkosvaidžiais ir karin. B. Paškevičių su būriu pėstininkų bei žvalgais, vijosi pakrikusius bolševikus ir neleido jiems išsikrapštyti iš pelkėtų vietų į sausumą. Į mūsiškių rankas pateko nemaža arklių, balnų ir kt. turto. Išsigelbėję bolševikai pasitraukė.

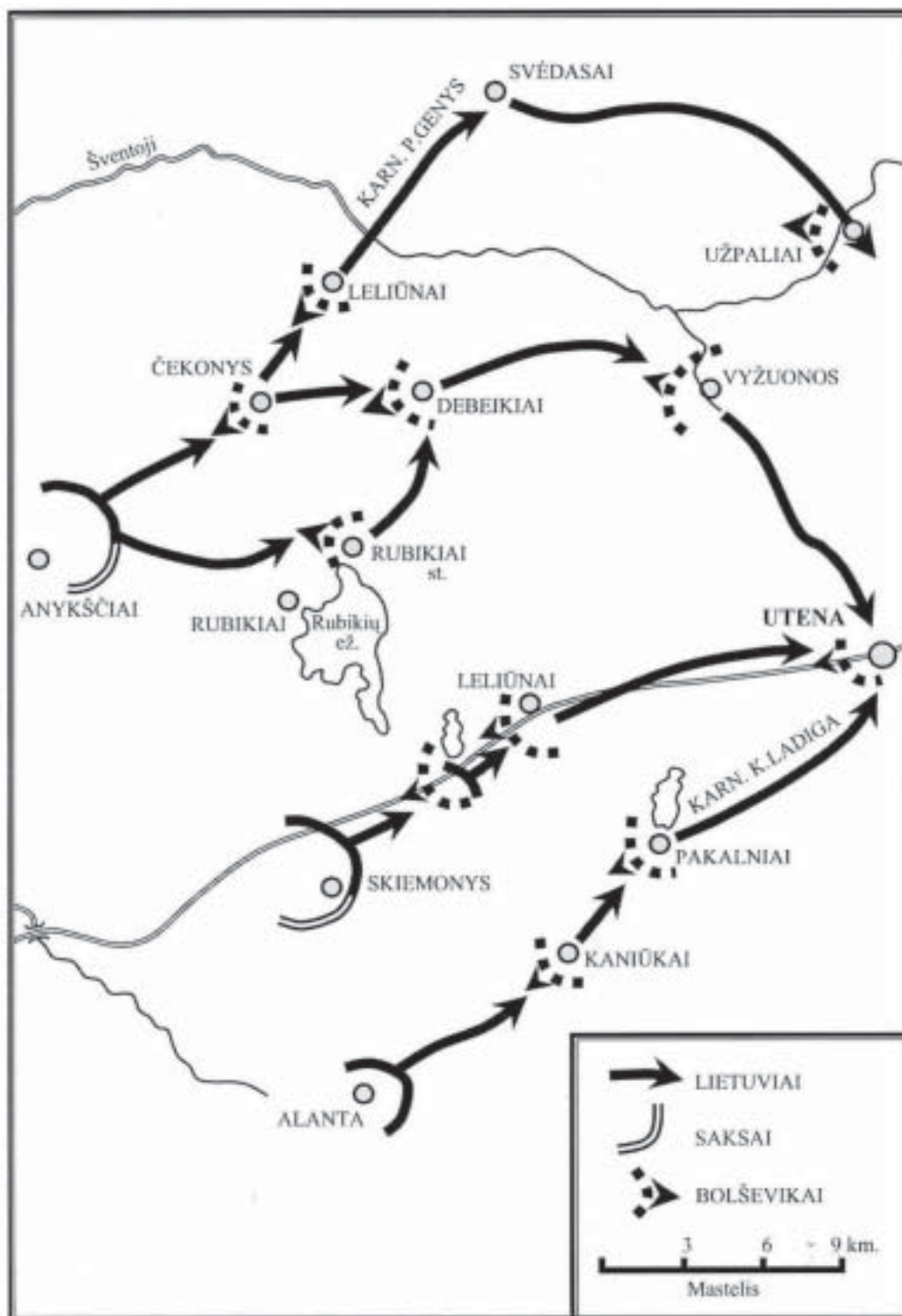
Karin. V. Skorupskio voros nuotaika pakilo. Greit visi susitvarkė, pasuko atgal ir vakare atžygiavo į Laičius⁴¹⁷.

Atsitraukiančius bolševikų raitelius pastebėjo Alantos apylinkes žvalgiusieji mūsų raiteliai. Kurį laiką mūsiškiai jų nekliudė. Bolševikams vieškeliu prijojus prie Virintos tilto, mūsiškių raitelių užtvoros nuo aukštumos juos smarkiai apšaudė. Bolševikų raiteliai nuo vieškelio metėsi per Virintą į šiaurės rytus. Bet čia juos salvėmis sutiko kitos mūsų raitininkų užtvoros. Dar labiau pakrikę bolševikai metėsi į šoną ir vėl įklimpo į rytus nuo Alantos buvusiose balose. Palikę įklimpusius arklius, jie pėsčiomis pasitraukė. Visgi, kurį laiką atsišaudydami, bolševikai ir mūsų kariams trukdė ištraukti iš balų jų paliktus arklius. Ir tik atvykus karin. M. Pečiulioniui su viena patranka ir taiklia ugnimi apšaudžius priešą, šis buvo priverstas toliau atsitraukti⁴¹⁸.

Norėdamas išsiaiškinti bendrą padėtį fronte, karin. K. Ladyga su raitininkais sekė besitraukiantį priešą, susisiekė su vora iš dešinės ir stengėsi užmegzti ryšį su lenkais. Tačiau tą dieną to padaryti nepavyko. Susisiekus su mjr. Kiolerio vadovaujama vora, sužinota, jog jai pasistūmėti į priekį nepavyko. Iki vėlyvos nakties su savo raitininkais persekiodamas bolševikus karin. K. Ladyga pasiekė Skudutiškį, Kaniūkų.

Birželio 1 d. karin. K. Ladyga toliau persekiojo besitraukiantį priešą tai iš paskos, tai iš šono. Taip buvo pasiekti Krikliai, Degulių dvaras, Vazgeliai. Karin. V. Skorupskio vadovaujamos pėstininkų, artilerijos ir raitininkų dalys toliau tvarkėsi ir nakčiai perėjo į Kaniūkų rajoną (žr. 23 schemą).

Birželio 2 d. karin. K. Ladyga su raitininkais slinko paskui atsitraukiantį priešą į rytus. Žygiuojant toliau Utenos–Kuktiškių vieškeliu, bolševikai visiškai nebesipriešino ir sparčiai traukėsi. Karin. K. Ladyga dalį raitininkų pasiuntė Tauragnų kryptimi, o pats su likusiais vyko į Uteną Paviešių, Kimėnų, Kavynės keliu. Atvykęs į Ute-

23 schema
 Utenos paėmimas 1919 m. birželio 2 d.

na rado jau prieš pusvalandį atvykusias mjr. V. Zechau ir karin. Ig. Musteikio vadovaujamos kairiosios voros dalis. Utenoje pailsėję ir susitvarkę, vokiečiai saksai toliau bolševikų nebe puolė ir sugrižo į Ukmergę⁴¹⁹.

Priešui persekioti buvo suorganizuota karin. K. Ladygos vadovaujama vora, kuri žygiavo Daugailių link. Apie 21 val. pasiekė Daržinių kaimą, kur, įvykus trumpam susišaudymui, bolševikai pasitraukė toliau. Tuo metu karin. Br. Bilminas su VIII kuopa iš Utenos buvo pasiūstas Tauragnų link. Nesutikęs prieš, jis pasiekė Alių kaimą, kur ir apsistojo.

Karin. V. Skorupskis tą pat dieną atvyko į Pakalnius. Pasisekimo paskatintas, jis birželio 3 d. su savo daliniais taip pat skubėjo į Uteną ir kuriam laikui apsistojo Vaikutėnų dvare. Karin. P. Dundulis su IX kuopa buvo atskirtas nuo karin. V. Skorupskio voros ir per Gimžiškius, Kačiūnus žygiavo Tauragnų link.

Karin. K. Ladyga, sudaręs vorą iš raitų žvalgų komandos, vieno husarų eskadrono ir karin. M. Pečiulionio vadovautos baterijos, žygiuodamas Daugailių link, sužinojo, jog bolševikai apsistojo pozicijose prieš Daugailių aukštumas Dubių–Indrajės ežerų linijoje. Temstant karin. M. Pečiulionis taiklia artilerijos ugnimi apšaudė prieš pozicijas prie Utenos–Daugpilio plento ir aukštumas prie Pakryžės kaimo ir po kelių salvių jį puolė. Sumišę bolševikai skubiai traukėsi Daugailių link.

Tuo pačiu metu raitųjų žvalgų komanda, pasinaudodama tamsa, irgi prislinko prie bolševikų pozicijų ir apšaudė juos salvėmis. Priešo ugnis vis silpnėjo ir raitieji žvalgai su husarais netrukus užėmė Daugailius ir slinko toliau paplente paskui besitraukiantį priešą⁴²⁰.

Karin. M. Pečiulionio baterija toliau vykti nebegalėjo, nes Indrajės ežero pietinėje pusėje plentas buvo užverstas nukirstais medžiais bei įvairiu balastu. Naktį priešas buvo persekiotas tik iki Ustronės vienkiemio. Prie Daugailių apsaugai buvo paliktas kavalerijos eskadronas. Karin. M. Pečiulionis nakčiai su raitųjų žvalgų komanda grįžo į Vaikutėnus⁴²¹.

Karin. Br. Bilminas, su VIII kuopa birželio 3 d. išvykęs iš Alių kaimo ir nesutikęs bolševikų pasipriešinimo, užėmė Tauragnus, o birželio 4 d. jau buvo Paberžėje.

Tą pat dieną buvo išsiaiškinta, jog bolševikai buvo užėmę poziciją priešais Ukmergės rinktinę Legų–Segos–Dusetų–Južintų–Balčio–Vergio–Verpusavo ežerų linijoje ir joje tvirtinosi. Panevėžio rinktinė tuo metu tebuvo pasiekusi tik Šimonių–Kupiškio liniją, o dešinėje nebuvo žinoma lenkų pozicija, todėl Ukmergės rinktinė nuo tolesnio puolimo susilaikė. I pėst. pulko III bataliono kuopos su kulkosvaidžiais užėmė atramos punktus į pietryčius nuo Daugailių ir uždengė kelius nuo Salako pusės. I pėst. pulko II batalionas saugojo kelius nuo Daugailių į Zarasus, o I batalionas – iš Antalieptės į Avilius. Kavalerijos eskadronui buvo įsakyta saugoti voros kairiąją sparną Dusetų rajone. Dalis žvalgų komandos buvo priskirta prie III bataliono žvalgybai ir apsaugai dešiniajame voros sparne.

Tuo būdu birželio 4 d. Ukmergės rinktinės apsaugos ir atramos punktai buvo Juknėnų–Paberžės–Baibių–Dauneikių–Balčio dvaro–Šadynų linijoje. Karin. M. Pečiulionis su IV baterija buvo Daugailių rajone⁴²².

Vidurinė, sakso Kiolerio vadovaujama vora gegužės 31 d. 9 val. pagal plentą pradėjo žygiuoti Leliūnų kryptimi. Pirmieji slinko dviratininkai, o paskui juos – kulkosvaidininkų kuopa. Vora, be pasipriešinimo užėmusi Diktarų kaimą, pasiekė Smulkio ežerą ir kaimą, kur sutiko atkaklų bolševikų pasipriešinimą. Į vorą šaudydami

šautuvų bei kulkosvaidžių, o nuo Leliūnų pusės – ir artilerijos ugnimi bei pasiunte šarvuotą automobilį, privertė mūsiškius su nuostoliais atsitraukti. Bolševikų pėstininkai persekiojo mūsų vorą iki Diktarų kaimo, o šarvuotas automobilis apie kilometrą į vakarus nuo Klevėnų kaimo.

Prie šio kaimo nedidelis mūsų kareivių būrys, pasislėpęs už kalnelio ir praleidęs į priekį prieš šarvuotą automobilį, užbarikadavo plentą, užversdamas jį nupjautais pakelės medžiais. Grįžtančiam atgal šarvuočiui ši kliūtis buvo neįveikiama ir jis turėjo sustoti. Mūsų kariai, apmėtę jį granatomis ir sužeidę vairuotoją, šarvuotį paėmė. Birželio 2 d. susitvarkiusi vora tęsė žygį ir apie 12 val., nesutikdama prieš, pasiekė Uteną⁴²³.

Kairioji, saksų mjr. V. Zechau ir karin. Ig. Musteikio vadovaujama, vora gegužės 31 d. 4 val. palikusi Anykščių apylinkes, pradėjo žygį nurodyta Debeikių–Vyžuonų–Utenos kryptimi. Vorai iš kairės apsaugoti į Čekonis Svėdasų kryptimi buvo pasiūstas karin. P. Genys su II kuopa, kulkosvaidininkų būriu bei keliais raiteliais. O voros dešinioji pusė buvo patikėta saugoti karin. A. Džiuvei su III kuopa.

Prie Debeikių vora susidūrė su prieš pėstininkais, kurie po trumpo susišaudymo pasitraukė. Žygiuodama pirmyn, vora užėmė Vyžuonas, kur apsistojo poilsio, iš čia vienas būrys raitelių su kulkosvaidžiais buvo pasiūstas į Sudeikius. Karin. A. Džiuvė, prie Rubikių kaimo ir ežero neberadęs bolševikų, taip pat nuvyko į Vyžuonas.

Tęsdama žygį nuo Vyžuonų Utenos link, vora prie Kaliekių kaimo sutiko atkaklų bolševikų pasipriešinimą. Jie buvo apšaudyti artilerijos ugnimi. Atsakydami į tai, bolševikai netikėtai atidengė ugnį į vorą nuo Biliūnų kaimo pusės ir privertė mūsiškius skubiai įsitvirtinti pakelės grioviuose bei bulvių vagose. Kaitaliojant artilerijos ugnį į Kaliekių ir Biliūnų kaimus, bolševikai buvo priversti trauktis. Kaliekių kaimas buvo užimtas.

Persekiodami priešą, mūsiškiai pasiekė Atkočiškio, Kauliniškio bei Pasalių aukštumas, kurias bolševikai atkakliai gynė. Gavę pastiprinimą, jie perėjo į priešpuolį ir privertė mūsų priešakinius dalinius pasitraukti į Kaliekius, nespėjus net pasiimti sužeistųjų. Viena mūsų patranka, važiavusi padėti pėstininkams, įklimpo dumble. Nepaisant kareivių pastangų ir vietinių gyventojų paramos, ją teko palikti. Kareivių nuotaika smuko, nuo tolesnio puolimo buvo atsisakyta. Kaliekių kaimo apsaugai palikus vieną kuopą su sunkiaisiais kulkosvaidžiais, vora temstant pasitraukė į Vyžuonas ir Vyžuonų dvarą.

Birželio 1 d. rytą karin. A. Džiuvė su III kuopa buvo pasiūstas išžvalgyti Sudeikių–Talaikių–Kušneriūnų rajoną. Žvalgyba išsiaiškino, jog Užpaliuose bolševikų nebėra, ir kuopa grįžo į Vyžuonas. Birželio 3–4 d. saugojo Uteną nuo šiaurės pusės, o po to pro Sudeikius bei Daugailius nuvyko į Antalieptę⁴²⁴.

Kairįjį voros sparną saugojęs karin. P. Genys su II kuopa ir kulkosvaidininkų būriu gegužės 31 d. Čekonių kaimo kryžkelėje atsiskyrė nuo voros ir pasuko Leliūnų (5 kilometrai į šiaurės rytus nuo Čekonių kaimo) kryptimi. Šio kaimo pietinėje pusėje sutiko gerai įsitvirtinusių bolševikus, kurie mūsiškiams atkakliai pasipriešino. Mūsiškiams ėmus manevruoti 109 ir 114 aukštumose ir apšaudžius priešą kulkosvaidžiais bei puolant pėstininkams, priešas neatsilaikė ir pasitraukė Svėdasų link. Jau anksčiau susprogdinę tiltą per Šventąją, bolševikai patys turėjo bristi per upę, ir kai kurie pateko į nelaisvę. Vakare karin. P. Genio grupė apsistojo Mickūnuose.

Birželio 3 d. karin. P. Genys su savo grupe, palaikydamas ryšį su II pėst. pulku ir nesutikdamas bolševikų pasipriešinimo, nužygiavo į Svėdasus, o vakare pasiekė Užpalius. Birželio 5 d. grupė nužygiavo į Antalieptę⁴²⁵.

Utenos kovose mūsiškiai paėmė 1 šarvuotą automobilį, per 100 belaisvių, daug šautuvų, šovinių ir kt. karo turto⁴²⁶. Persekiojami Ukmergės rinktinės, bolševikai 1919 m. birželio mėn. pirmomis dienomis visgi tvarkingai atsitraukė ir išitvirtino Pūslių–Vajasiškio–Bružų–Balčių–Naujasodžio linijoje, kur stipriai laikėsi.

Ukmergės rinktinė, per daug išsikišusi į priekį, turėjo sustabdyti puolimą, kad išlygintų frontą su kaimynine Panevėžio rinktine. Pastaroji nuo Ukmergės rinktinės buvo atsilikusi apie 20 km.

Nuo Ukmergės rinktinės dešinėje pusėje buvę lenkai taip pat buvo gerokai atsilikę ir keletą dienų su jais neturėta jokio ryšio⁴²⁷.

K u p i š k i o k a u t y n ė s. Lietuvos kariuomenei užėmus Panevėžį, bolševikų štabai, komisariatai su politrukais ir visokios „jačekos“ susitelkė Kupiškyje ir sudarė gynimosi liniją prie šio miesto abipus geležinkelio. Kai kurios iš tų paskubomis įrengtų pozicijų buvo labai geros: sunkiai prieinamos, didelis matomumas, labai platūs apšaudomieji plotai, buvo mažai prieigų. Vidurio Lietuvos aukštumos su daugybe ežerų ir siaura defile sudarė patogią išėities ribą iš rytinės į vidurinę Aukštaitijos dalį. Šioje riboje bolševikai ir nutarė apsisoti, kad patogiu momentu galėtų vėl veržtis į Lietuvos gilumą.

Lietuvos karinė vadovybė teisingai įvertino šią padėtį ir nutarė neleisti šioje vietoje bolševikams išitvirtinti. Gal dėl to ši numatyta karinė operacija ir įgavo kai kurio skubotumo pobūdį. Ją galima pavadinti kova dėl Vidurio Lietuvos aukštumų.

1919 m. gegužės 24 d. vyr. kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas įsakė Panevėžio rinktinei užimti Subačių ir Kupiškį, pradedant puolimą gegužės 28 d. ir žygiuojant abipus geležinkelio Panevėžio–Rokiškio linijos⁴²⁸.

Gegužės 24–25 d. Panevėžio rinktinės žvalgyba išaiškino, jog priešas toliau traukiasi ir iki Subačiaus miestelio jo jau nebėra. Panevėžio rinktinei vadovavęs II pėst. pulko vadas karin. V. Grigaliūnas-Glovackis nutarė užimti šią 12–14 kilometrų pločio „laisvą“ žemę.

Tuo metu Panevėžio rinktinę sudarė II pėst. pulko III batalionas, Panevėžio atskirasis batalionas, Šiaulių atskirojo bataliono kuopa, artilerijos baterija. Iš viso rinktinėje buvo apie 1700 pėstininkų, 50 raitininkų ir 120 artileristų⁴²⁹. Be to, jai į pagalbą iš Kaišiadorių apylinkių turėjo atvykti karin. J. Butkaus vadovaujamas II pėst. pulko I batalionas, kuriam gegužės 26 d. įsakyta būti Ramygaloje.

Karin. V. Grigaliūnas-Glovackis gegužės 25 d. Panevėžio rinktinei įsakė ruošti žygiui ir kitą dieną užimti Bajoriškių–Karsakiškio liniją. Tuo tikslu rinktinė buvo padalinta į dvi voras.

Dešinioji vora (II pėst. pulko III batalionas ir kulkosvaidžių komanda), vadovaujama karin. J. Motiejūno-Valevičiaus, turėjo išvykti iš Velžio ir, žygiuodama per Miežiškius, Petrauskynę, Kuzmiškį, užimti Nibragalio–Bajoriškių kaimus.

Kairioji vora (Panevėžio atskirasis batalionas ir artilerijos baterija), vadovaujama karin. J. Reikalos, žygiuodama pagal Lėvens upę, turėjo užimti Karsakiškį.

Šiaulių atskirojo bataliono kuopos vienas būrys turėjo užimti Piniavą, o likusieji – Paliūniškį. Rinktinės štabas iš Panevėžio turėjo persikelti į Miežiškius⁴³⁰.

Karin. V. Grigaliūnas-Glovackis naktį iš gegužės 25 į 26 d. susisiekė su vyr. kariuomenės vado gen. S. Žukausko įsakymu į Raguva atvykusio II pėst. pulko II bataliono vadu karin. J. Laurinaičiu ir iš Traupio į tą pat miestelį atvykusio saksų bataliono vadu kpt. Sprangeriu, iš kurių sužinojo, jog šių dviejų batalionų rinktinei su artilerija įsakyta gegužės 26 d. užimti Troškūnų–Raguvėlės liniją. Gavęs tokią informaciją, karin. V. Grigaliūnas-Glovackis gegužės 26 d. anksti rytą papildomai įsakė dešiniosios voros vadui karin. J. Motiejūnui-Valevičiui su savo pajėgomis užimti Subačiaus geležinkelio stotį, o kairiosios voros vadui karin. J. Reikalai – Akmenių–Žiliškių kaimų liniją⁴³¹.

Karin. V. Grigaliūnas-Glovackis taip pat susisiekė ir su Joniškėlio partizanų bataliono, veikusio šiaurės Lietuvoje, vadovybe ir prašė ją prisidėti prie bendro žygio⁴³². Grupė partizanų tomis dienomis buvo užėmusi Pumpėnų–Pasvalio liniją, o kiti veržėsi Biržų, Nemunėlio Radviliškio kryptimi.

Panevėžio rinktinės vadovybės surinktomis žiniomis, Kupiškio apylinkėse tomis dienomis galėjo būti viena bolševikų brigada, susidedanti iš trijų pėstininkų pulkų (apie 1500 žmonių), 4 patrankos, 12 kulkosvaidžių⁴³³.

Gegužės 26 d. rytą karin. J. Motiejūno-Valevičiaus vadovaujama dešinioji vora, žygiuodama per Miežiškius ir Nainiškius, pasiekė Bajoriškius ir juose apsistojo. Nesutikusi priešų pasipriešinimo, ji toliau tęsė žygį per Surviliškius bei Ilčiūnus Subačiaus geležinkelio stoties link. Netoli stoties vorai pasipriešino priešų žvalgai, kurie tačiau po trumpo susišaudymo pasitraukė. Vora užėmė Subačiaus geležinkelio stotį, kur jai atiteko 2 garvežiai, 60 vagonų, 3 kulkosvaidžiai, daug šautuvų, šovinių ir kito karinio turto⁴³⁴.

Karin. J. Reikalos vadovaujama vora, žygiuodama per Karsakiškį ir Tiltagalius, išsiaiškino, jog bolševikai įsitvirtinę Akmenių–Žiliškių–Bagdoniškių kaimų linijoje. Tada viena kuopa puolė Akmenius, o kita – Žiliškius. Kuopoms frontaliai puolant priešą kulkosvaidžių ir šautuvų ugnies priedangoje, jis neatsilaikė ir atsitraukė. Priešakinės saugos kuopos persekiojo bolševikus iki Lukonių kaimo⁴³⁵.

Tą pat dieną karin. J. Laurinaičio vadovaujamas II pėst. pulko II batalionas (dvi pėstininkų kuopos, viena kulkosvaidininkų kuopa su 8 kulkosvaidžiais), veikdamas išvien su saksų savanorių batalionu (dvi kuopos, 7 patrankos), iš Raguvos išžygiavo Subačiaus link. Ties Raguvėlės palivarku ir Žviliūnų kaimu nesunkiai įveikus priešų žvalgų pasipriešinimą, sužinota, jog Subačiuje sutelktos didelės bolševikų pajėgos, kurios įsitvirtinusios pietvakarinėje miestelio dalyje.

Dėl neaiškios padėties dešinėje, Surdegio ir Troškūnų kryptimis, ten buvo pasiųstos dvi (viena lietuvių ir viena saksų) kuopos, kurios per Ilčiūnus ir Radutiškį puolė Subačių iš šiaurės vakarų pusės. Likusios karin. J. Laurinaičio voros jėgos puolė priešą Žviliūnų–Subačiaus vieškeliu. Čia į vorą pradėta šaudyti iš šautuvų ir kulkosvaidžių, išstatytų gyvenamųjų namų languose ir bažnyčios bokšte. Ugniai nuslopinti į priešų grandines pietinėje miestelio pusėje ir į patį jo centrą buvo šaudoma iš 7 patrankų stipria artilerijos ugnimi. Nuo jos užsiliepsnojo nemaža miestelio pastatų, priešų pasipriešinimas ėmė silpti. Mūsų rinktinei dar netikėtai užpuolus bolševikus nuo Radutiškio pusės, pastarieji pakriko ir ėmė trauktis. Apie 18 val. Subačius buvo užimtas. Po poros valandų nuo Akmenių kaimo pusės į miestelį atvyko ir karin. V. Grigaliūno-Glovackio vadovaujama II pėst. pulko vora. Išstatęs apsaugą svarbesnėmis kryptimis, pulkas nakvojo Subačiuje.

Troškūnams užimti gegužės 26 d. buvo pasiūsta karin. K. Ramanausko vadovaujama V kuopa drauge su saksais. Įvykus smarkiam susišaudymui, tą dieną miestelio užimti nepavyko. Naktį, mūsiškiams nepastebėjus, priešas iš miestelio pasitraukė. Gegužės 27 d. rytą mūsiškiai be kautynių Troškūnus užėmė⁴³⁶.

Šiaurės Lietuvoje aktyviai veikė Joniškėlio partizanų batalionas, kuris jau gegužės 25 d. užėmė Pumpėnų–Daujėnų–Krinčino liniją, o gegužės 26 d. išvadavo Biržus⁴³⁷. Tuo būdu gegužės 26 d. Panevėžio rinktinės kariuomenė įsitvirtino Troškūnų–Surdegio–Subačiaus–Akmenių–Gelažių–Stumbriškio linijoje⁴³⁸.

Vyr. kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas, sužinojęs, jog Panevėžio rinktinė, be jo įsakymo užėmusi Subačių, tolokai prasiveržė į priekį, perspėjo karin. V. Grigaliūną–Glovackį, kad taip elgiantis galima lengvai patekti į priešų spąstus⁴³⁹.

Iš telefonogramos turinio galima spręsti, jog kariuomenės Generalinis štabas ar nenagrinęjo gautų iš fronto pranešimų ir nebuvo susipažinęs su padėtimi bolševikų fronte, ar tiesiog neturėjo karinių žemėlapių. Atsižvelgdama į bendrą padėtį, Panevėžio rinktinė, puldama ir užimdama Subačių, padarė tai, ką ji turėjo padaryti, nes Ukmergės rinktinė, jau gegužės 21 d. užėmusi Alantos–Skiemonių–Anykščių–Andrioniškio liniją, buvo gerokai prasiveržusi į priekį. Tuo būdu Panevėžio rinktinė, gegužės 26 d. užimdama Subačių, tik derino savo veiksmus su Ukmergės rinktine. Tiesa, tas derinimas vyko atsitiktinai, nes panevėžiečiai net nežinojo, jog Ukmergės rinktinė jau buvo užėmusi nurodytas vietas ir prašė vyr. kariuomenės vadą gen. S. Žukauską įsakyti karin. K. Ladygai tai padaryti. Taigi, atsižvelgus į bendrą situaciją, Subačiaus užėmimas Panevėžio rinktinei tapo išėities tašku Kupiškio karinei operacijai įvykdyti.

Nuo 1919 m. gegužės 27 d. saksų savanoriai pasitraukė iš Troškūnų bei Subačiaus. Buvusi Raguvos rinktinė likvidavosi, lietuviams toliau teko kovoti vieniems.

Tą pat gegužės 27 d. vyr. kariuomenės vado gen. S. Žukausko įsakymu vadovavimą Panevėžio rinktinei iš karin. V. Grigaliūno–Glovackio perėmė karin. St. Nastopka, o jos štabo viršininku buvo paskirtas karin. K. Kleščinskas. Karin. V. Grigaliūnas–Glovackis liko II pėst. pulko vadu⁴⁴⁰.

Naujojo Panevėžio rinktinės vado karin. St. Nastopkos gegužės 27 d. 22 val. Stračnių kaime paskelbtu įsakymu Nr. 6 turėjo būti pradėtas Kupiškio puolimas. Tam tikslui buvo sudarytos dvi voros.

Dešinioji karin. V. Grigaliūno–Glovackio vadovaujama vora, kurią sudarė II pėst. pulko II ir III batalionai (be IV kuopos), Panevėžio atskirojo bataliono I, III ir VI kuopos bei artilerijos būrys (2 patrankos), turėjo pulti abipus Subačiaus–Kupiškio geležinkelio linijos. Puolimą pradėti 4 val. ryto.

Kairiajai karin. J. Reikalos vadovaujama vorai sudarytai iš Panevėžio atskirojo bataliono II ir V kuopų bei I baterijos vieno pabūklo, buvo įsakyta pulti Miliūnų, Oniūnų, Siaurių, Matkūnų, Vizgiūnų, Svidenių kryptimi ir kartu saugoti kairiąją rinktinės sparną. Puolimą taip pat pradėti 4 val.

Karin. J. Butkaus vadovaujamas II pėst. pulko I batalionas su 2 pabūklais turėjo 6 val. ryto iš Raguvos per Limeikius, Raguvėlę, Surdegį žygiuoti į Subačių, kur, rūpindamasis savo apsauga iš dešinės pusės, laukti naujo įsakymo.

Panevėžio rinktinės vadovybė numatė apsistoti Subačiaus geležinkelio stotyje⁴⁴¹.

Gavęs Panevėžio rinktinės vado įsakymą, II pėst. pulko vadas karin. V. Grigaliūnas–Glovackis savo vadovaujamas pajėgas taip pat suskirstė į dvi voras.

Dešiniąją karin. J. Motiejūno-Valevičiaus vadovaujamą vorą sudarė II pėst. pulko II (be IV kuopos) ir III batalionai, artilerijos būrys ir kulkosvaidininkų komanda. Susitelkusi Subačiuje, ši vora turėjo pulti Mažionių, Maksvyčių, Rudilių, Šalnakandžių, Kikonių kryptimi ir, užėmusi Stoveniškių stotelę, išstatyti sargybas Mirobelyje ir jo apylinkėse.

Kairiajai karin. J. Vidugirio vadovaujamai vorai, kurią sudarė Panevėžio atskirojo bataliono I, III ir VI kuopos, įsakyta pradėti puolimą 3 val. per Subačiaus kaimą ir palivarką Skverbų, Palėvenės dvaro, Radžiūnų, Karaliūnų, Noriūnų dvaro, Kupiškio kryptimi ruože tarp geležinkelio ir Lėvens upės.

Karo valdininkas. B. Draugelis su 10 raitųjų žvalgų turėjo saugoti dešinįjį sparną⁴⁴².

Gegužės 28 d. 3 val. dešinioji karin. J. Motiejūno-Valevičiaus vadovaujama vora iš Subačiaus pradėjo žygį. Be kliūčių užėmusi Maksvyčių kaimą, sužinota, jog Rudiliuose įsitvirtinusios nemažos bolševikų pajėgos. Minėto kaimo kryptimi buvo pasiūstas karin. A. Zubrys su VI kuopa. Išsiskleidusią grandinėtą kuopą priešas už Maksvyčių kaimo buvusioje pamiškėje smarkiai apšaudė. Tačiau, parėmus kuopą kulkosvaidžių ugnimi, bolševikai po valandą trukusios kovos buvo priversti pasitraukti.

Kur kas atkakliau bolševikai pasipriešino kuopai ties Rudiliais. Sutelkę smarkią kulkosvaidžių ir granatsvaidžių ugnį, jie privertė kuopą sustoti. Neturėdama artilerijos paramos, VI kuopa neatsilaikė ir buvo priversta trauktis. Bolševikams pradėjus supti kuopą iš sparnų, ji sugrižo į Maksvyčius. Ties Rudilių kaimu kovojančiai VI kuopai pavakary į pagalbą skubėjo karin. J. Petraitis su savo kuopa. Tačiau atvykęs į vietą jis rado VI kuopą jau pasitraukusią. Tada abi kuopos sugrižo į Subačių.

Visa karin. J. Motiejūno-Valevičiaus vadovaujama vora nevykdė puolimo, nes nustatytu laiku neatvyko artilerijos būrys su IX kuopa. Nepradėjus puolimo ir kairiajai karin. J. Vidugirio vadovaujamai vorai, be to, esant atviriams savosios voros sparnams, karin. J. Motiejūnas-Valevičius puolimą sustabdė ir užimtoje riboje ėmė tvirtintis⁴⁴³.

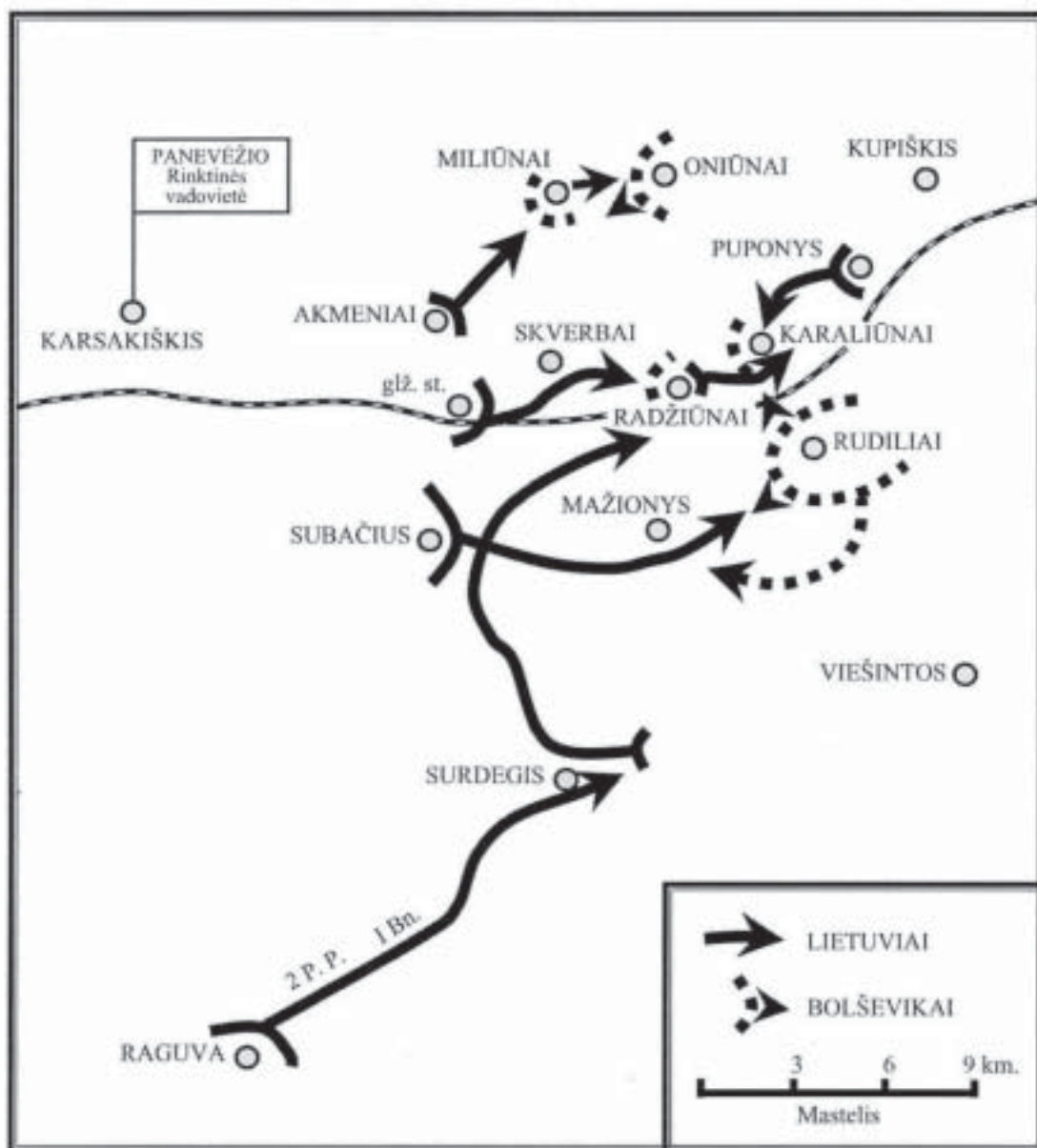
Karin. J. Vidugiris, pavėluotai gavęs II pėst. pulko vado karin. V. Grigaliūno-Glovackio įsakymą, neįstengė laiku sutelkti voros ir pradėjo žygį tik apie 11 val., esant vorai nesukomplektuotai. Nesutikusi bolševikų pasipriešinimo, vora užėmė Radžiūnus ir išsiskleidusi toliau žygiavo Karaliūnų kaimo link. Tačiau vos I kuopa įsiveržė į šį kaimą, stambios bolševikų pajėgos nuo Akmenių kaimo pusės įvykdė priešpuolį ir smogė į voros dešinįjį sparną. I kuopa priešpuolio neatlaikė ir pakrikusi traukėsi Radžiūnų link. Bolševikams pradėjus šaudyti artilerijos ir sunkiųjų kulkosvaidžių ugnimi voroje kilo suirutė. Neturėjo pasisekimo ir voros vado karin. J. Vidugirio pastangos sustabdyti atsitraukimą. Ir tik ties Bajoriškių kaimu, prie geležinkelio pamiškėje, pavyko bėgančiuosius sulaikyti, užimti naują poziciją ir sulaikyti tolesnį priešų puolimą. Bolševikų priešpuolio metu vora patyrė nemažą nuostolių, prarado dalį kulkosvaidžių.

Apie 20 val. į Radžiūnų kaimą atvyko II pėst. pulko viena kuopa, kuri pakeitė karin. J. Vidugirį ir užėmė poziciją į rytus nuo Bajoriškių kaimo. Karin. J. Vidugiris su voros likučiais pasitraukė į Palėvenės dvarą, kur tvarkė pakrikusią vorą⁴⁴⁴ (žr. 24 schemą).

Kairioji karin. J. Reikalos vadovaujama rinktinės vora, nustatytu laiku pradėjusi puolimą, greit užėmė Matkūnų kaimą. Dėl smarkaus priešų atsišaudymo prie

Vizgiūnų kaimo ji buvo sustabdyta ir, neturėdama ryšio su karin. J. Vidugirio vora bei žinių apie bendrą fronto padėtį, toliau nebesiveržė. Apie 12 val. gavusi įsakymą atsitraukti atvyko į Žiliškių kaimą⁴⁴⁵.

Taigi gegužės 28 d. visoms trimis Panevėžio rinktinės voroms užimti Kupiškio nepavyko. Joms skirtas vadovybės uždavinys nebuvo įvykdytas. Tos pat dienos vakare Panevėžio rinktinės dalys užėmė pozicijas Subačiaus–Subačiaus geležinkelio stoties–Akmenių–Žiliškių linijoje⁴⁴⁶.

24 schema
Kupiškio kautynės 1919 m. gegužės 28 d.

Panevėžio rinktinės nesėkmę Kupiškio karinėje operacijoje 1919 m. gegužės 28 d. lėmė daug priežasčių: dažna vadovybės kaita, jos nesugebėjimas išsigilinti į sparčiai besikeičiančias aplinkybes fronte ir priimti tinkamus sprendimus, skubotai ir netinkamai parengtas puolimas, prastas dalinių veiksmų koordinavimas, ryšių priemonių stoka, nepakankamas priešų jėgų įvertinimas ir neturėjimas tikslų žinių apie jų išdėstymą.

Gegužės 29–30 d. Panevėžio rinktinės daliniai, stovėdami ir tvarkydami užimtose pozicijose, ruošėsi naujam puolimui. Jo išvakarėse karin. St. Nastopka su į Subačių atvykusi saksų 18 pėst. bataliono vadu mjr. Sprangeriu nutarė bendromis jėgomis pulti Kupiškį. Puolimo idėja liko ta pati kaip ir gegužės 28 d. – pulti priešą be apėjimo iš sparnų, stumiant jį tik didesnėmis jėgomis. Prieš puolimą buvo nutarta sudaryti bendrą didelę žvalgybą, kurią vykdė dvi II pėst. pulko kuopos ir dvi mjr. Sprangerio vadovaujamo bataliono kuopos. Po atskirų susirėmimų su bolševikais gegužės 30 d. buvo nustatyta, jog priešas visu frontu traukėsi. Buvo nutarta jį persekioti⁴⁴⁷.

Panevėžio rinktinės vadas karin. St. Nastopka gegužės 30 d. 17 val. priešui pulti sudarė tris voras:

dešiniajai karin. V. Grigaliūno-Glovackio vadovaujama vorai, kurią sudarė II pėst. pulko V, VII ir IX kuopos, 4 kulkosvaidžiai ir artilerijos būrys (2 patrankos), gegužės 31 d. 4 val. įsakyta užimti Šimonių–Butkūnų liniją, stengiantis nustatyti ryšį su Ukmergės rinktinės I pėst. pulku;

vidurinioji karin. J. Butkaus vadovaujama vora, kurią sudarė II pėst. pulko II, IV ir VI kuopos, Panevėžio atskirojo bataliono viena kuopa, saksų savanorių bataliono trys kuopos, artilerijos būrys (2 saksų patrankos) ir 2 minosvaidžiai, turėjo gegužės 31 d. 4 val. pulti Kupiškį palei geležinkelio liniją;

kairiajai mjr. Sprangerio vadovaujama vorai, sudarytai iš saksų bataliono vienos kuopos su sunkiaisiais kulkosvaidžiais, Panevėžio atskirojo bataliono II, V ir VI kuopų, saksų artilerijos būrio (2 patrankų) ir lietuvių artilerijos būrio (2 patrankų), gegužės 31 d. 4 val. įsakyta pulti iš šiaurės vakarų pusės ir, Kupiškį užėmus, veržtis toliau Skapiškio kryptimi.

Karin. J. Kairiūno vadovaujamas rezervas (II pėst. pulko trys kuopos ir Panevėžio atskirojo bataliono 3 kuopos) turėjo gegužės 31 d. 3 val. 30 min. atvykti į Palėvenės miestelį.

Puolimą turėjo remti aviacija. Jai įsakyta gegužės 31 d. 4 val. ryto pradėti žvalgyti kelius į šiaurę, rytus bei pietus nuo Kupiškio ir Kupiškio–Daugpilio geležinkelio liniją; prireikus bombarduoti priešą ir apšaudyti jį kulkosvaidžių ugnimi.

Rinktinės štabas gegužės 31 d. 4 val. turėjo persikelti į Palėvenę⁴⁴⁸.

Gegužės 30 d. vakare Panevėžio rinktinės dalys įvykdė vado įsakymą ir užėmė joms nurodytas išėities ribas.

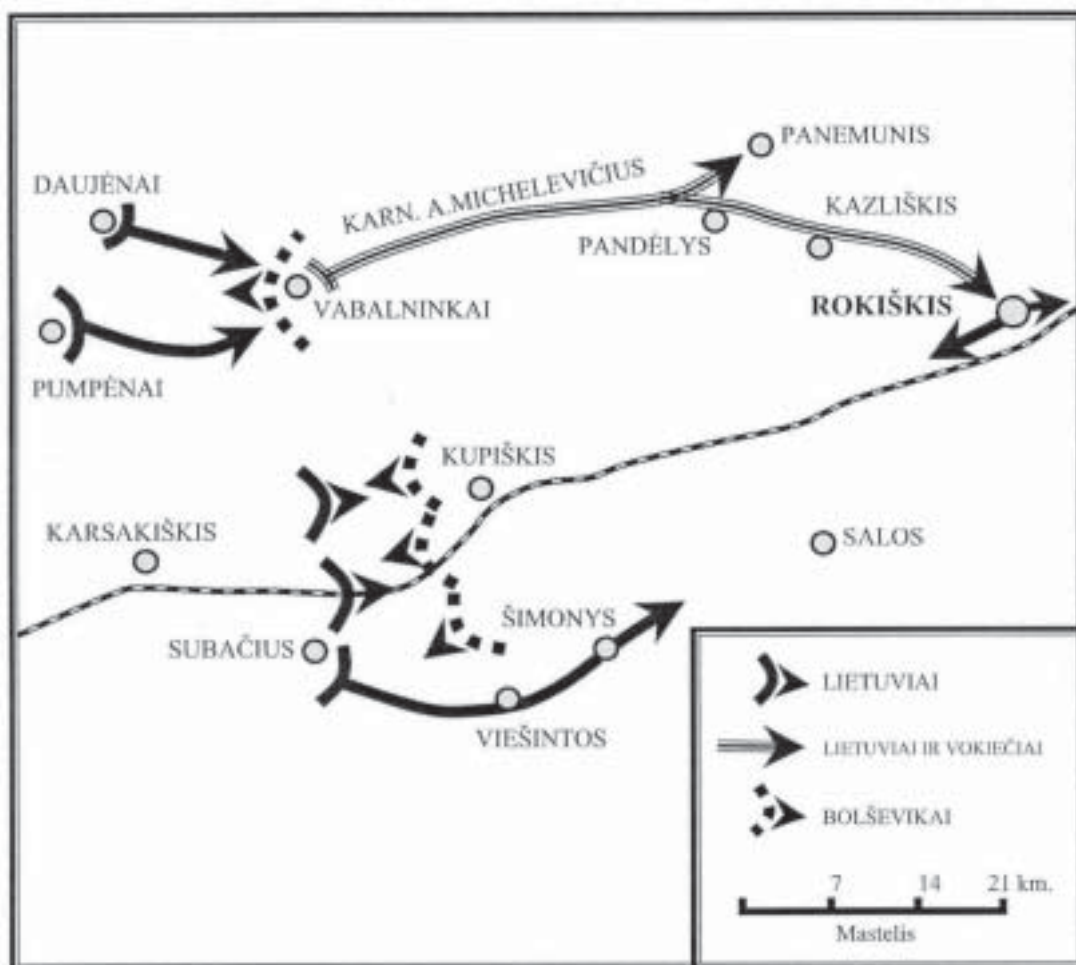
Tuo metu Lietuvos šiaurėje aktyviai veikė Joniškėlio partizanų batalionas, gegužės 27 d. užėmęs Vabalninką. Kitą dieną karin. A. Michelevičiaus vadovaujama partizanų vora su jos žinioje buvusio švedų plk. ltn. F. Arenbergerio* 20 raitųjų žvalgų būriu atvyko į Subačių kontaktams su Panevėžio rinktinės karin. V. Grigaliūno-Glovackio vadovaujama vora nustatyti. Šis paprašė partizanus Kupiškio puolimo sėkmės atveju pasistengti Rokiškyje užstoti kelią besitraukiantiems bolševikams.

Dar gegužės 26 d. Biržų partizanų būriui, vadovaujamam F. Kairio, užėmus

Biržus⁴⁴⁹ puolimas nenutrūko. Gegužės 29 d. Biržų partizanai drauge su vokiečiais užėmė Papilį, o gegužės 30 d. – Kvetkus. Nuo tos dienos Joniškėlio ir Biržų apskričių teritorijose nebebuvo nei vieno Raudonosios armijos kareivio. Su jais pabėgo ir daugelis bolševikus rėmusių vietinių komunistų⁴⁵⁰.

Gegužės 29 d. Vabalninke įvykusio Joniškėlio partizanų bataliono IV kuopos vado ir Vabalninko partizanų vado karin. B. Sakalausko bei Pušaloto partizanų vado karin. A. Michelevičiaus pasitarime su vokiečiais buvo atsižvelgta į Panevėžio rinktinės vadovybės pageidavimą paremti Kupiškio karinę operaciją ir nutarta pulti Rokiškį. Tą pačią dieną jungtinė karin. A. Michelevičiaus vadovaujama partizanų ir vokiečių vora užėmė Pandėlį ir Panemunį. Pandėlio apylinkėse paimta 11 priešo belaisvių, 4 arkliai ir keliolika šautuvų, o Čedasų miestelyje – suimti 2 bolševikų komisarai su stambia pinigų suma.

Gegužės 30 d. buvo užmegztas ryšys su Panevėžio rinktinės sudėtyje veikusia Šiaulių bataliono kuopa. Tą pačią dieną partizanai, remiami sustiprinto vokiečių eskadrono, prasiveržė pro bolševikų sargybas ir gegužės 31 d. anksti rytą užėmė Rokiškį. Iš Rokiškio bolševikai traukiniu pasitraukė Obelių link⁴⁵¹ (žr. 25 schemą).

25 schema
Rokiškio paėmimas 1919 m. gegužės 31 d.

Rokiškio užėmimas teigiamai atsiliepė Kupiškio kautynių eigai, nes miestas buvo bolševikų užnugaryje. Bijodami apsupimo bolševikai naktį iš gegužės 30 į 31 d. skubiai pasitraukė iš Kupiškio. Užėmus šį miestą, saksų daliniai daugiau kovose su bolševikais nebedalyvavo. Pasitraukė iš Rokiškio ir partizanams talkininkavusi vokiečių raitelių rinktinė. Gegužės 31 d. pavakary prie Rokiškio priartėjo bolševikų pėstininkų brigada su artilerija ir miestą užėmė. Prisiplėšę mieste daug turto, bolševikai birželio 1 d. vėl pasitraukė Obelių link. Gyventojai džiaugsmingai sutiko savo išvaduotojus – birželio 1 d. į Rokiškį sugrižusius karin. A. Michelevičiaus vadovaujamus partizanus.

Užėmus Kupiškį, stotyje buvo paimtas bolševikų garvežys su keletu vagonų, daug telefono ir telegrafo aparatų. Kautynėse dėl Kupiškio mūsiškiai neteko nukautų ir sužeistų 40 karių, o 3 dingo be žinios⁴⁵².

Kupiškio paėmimas turėjo didelę karinę reikšmę: pirma, tai strateginiu ir susiekimo atžvilgiu svarbus punktas, nes šalia jo eina Panevėžio–Daugpilio geležinkelis; antra, miestas yra svarbių kitų kelių kryžkelėje; trečia, jis tapo svarbia baze tolesnei veiklai; ketvirta, buvo likviduota grėsmė pačiam Panevėžiui, likusiam tolokai nuo vykusių karinių operacijų.

Kovoms dėl Kupiškio pasibaigus Panevėžio rinktinės daliniai pasistūmėjo į rytus iki linijos Salamiestis–Jutkonys–Kuosinai–Skuodiniai–Butkūnai–Šimonių miestelis–Baltupės malūnas⁴⁵³. Šiuose punktuose rinktinės dalys įsitvirtino ir siuntė žvalgybas.

Nors Panevėžio rinktinėi žygiuoti pirmyn kliūčių ir nebuvo, tačiau ji keturias dienas – nuo gegužės 31 d. iki birželio 4 d. liko stovėti minėtose pozicijose. Laukti direktyvų iš karinės vadovybės jai nebuvo jokio reikalo, nes operatyvinė kryptis buvo aiški ir tik viena – veržtis į rytus palei geležinkelį Daugpilio link. Iš šiaurės jai pavojus negrėsė, nes ten buvusios Joniškėlio partizanų bataliono kuopos žygiavo į rytus, nesutikdamos didesnių kliūčių. Jos buvo pažengusios apie 20 kilometrų toliau į priekį negu Panevėžio rinktinė. Per daug prasiveržti į priekį nebuvo pavojaus ir dėl dešinėje buvusios Ukmergės rinktinės veiksmų. Ši rinktinė jau buvo užėmusi pozicijas už Daugailių miestelio Dusetų–Verpusavo ežerų linijoje.

Todėl Panevėžio rinktinės užsitęsusi sustojimą ties Kupiškiumi reikia vertinti tik kaip nepasinaudojimą susidariusiomis palankiomis aplinkybėmis priešą sparčiau vyti iš Lietuvos. Be to, negalima pamiršti ir to fakto, jog šios rinktinės pajėgos buvo kur kas didesnės negu Ukmergės rinktinės. Panevėžio rinktinė, žygiavusi į priekį, iki tol neturėjo stambesnių susirėmimų su priešu, todėl nebuvo kovų išvarginta. Yra pagrindo manyti, jog jei ji būtų žygiavusi lygiagrečiai su Ukmergės rinktine, bolševikai vargu ar būtų įstengę įsitvirtinti Lodžio–Dusetų–Verpusavo ežerų linijoje. Nekoordinuojant abiejų rinktinių veiksmų, mūsų kariuomenei, turinčiai iniciatyvą ir gyventojų palaikymą, nepasisekė suduoti priešui reikšmingesnių smūgių ir buvo leista jam tvarkingai pasitraukti bei įsitvirtinti naujose pozicijose.

Priešui atsitraukus ir netekus su juo sąlyčio, Panevėžio rinktinės vadas karin. St. Nastopka tik birželio 3 d. paskelbė įsakymą, kuriame nurodė karin. V. Grigaliūnui-Glovackiui su II pėst. pulko šešiomis kuopomis ir artilerijos būriu (2 patrankomis) kitą dieną žygiuoti Puzionių, Geiminių, Vatonių kaimų link ir, pasirinkus tinkamą poziciją, joje įsitvirtinti.

Karin. J. Butkui su II pėst. pulko trimis kuopomis ir artilerijos būriu (2 patran-

komis) įsakyta pulti Bajorų kaimo–Skapiškio miestelio rajoną, o karin. J. Variakojui su Panevėžio atskirojo bataliono šešiomis kuopomis, Šiaulių bataliono viena kuopa ir artilerijos būriu (2 patrankomis) pereiti į Alizavos rajoną ir ten įsitvirtinti.

Priešakinės rinktinės dalys turėjo įsitvirtinti Kamajų–Panemunio–Pandėlio–Kupreliškių linijoje. Puolimą įsakyta pradėti birželio 4 d.⁴⁵⁴

Šis įsakymas buvo įvykdytas. Rinktinės žvalgai birželio 4 d. susidūrė su priešu tik Kriaunų–Obelių–Čedasų linijoje ir susirėmimų metu paėmė iš jų 1 kulkosvaidį, keletą arklių bei 10 bolševikų nelaisvėn⁴⁵⁵. Nuo šios ribos bolševikai pradėjo daugiau priešintis ir gintis.

Birželio 6–10 d. rinktinė, tęsdama puolamąjį žygį rytų kryptimi, užėmė Kriaunas, Obelius, Eglainės geležinkelio stotį, Antazavę, Aleksandravėlę, Čedasus, Suvainiškį, Aknyštą, Subatę⁴⁵⁶. Be to, birželio 10 d., peržengus Latvijos sieną buvo užimtose vietovės: Assern, Rubinen, Kaltenbraunen, Lingelkahn, Ilzen, Weissensee, Annenhof, Lustberg.

Birželio 11 d. Joniškėlio partizanų bataliono dalys išvijo bolševikus į Kuršą ir apsistojo Nemunėlio Radviliškyje, Gros Memelhofe, Verkšnioniuose, Kvetkuose. Bataliono štabas buvo Joniškėlyje⁴⁵⁷.

Birželio 10 d. Panevėžio rinktinė užmezgė ryšius su latvių „Žaliosios Gvardijos“ partizanais, aprūpino juos ginklais bei šoviniiais.

Nuo birželio 11 d. priešas ėmė ne tik priešintis ir gintis, bet, sutelkęs dideles pajėgas, perėjo į kontrpuolimą. Tą dieną bolševikai puolė Eglainės geležinkelio stotį, birželio 12 d. – Kuklių–Suvieko–Vienasėdžių–Pupeikių–Maniuliškių linijoje. Mūsų II pėst. pulko dalys buvo priverstos atsitraukti. Birželio 13 d. po atkaklių kautynių bolševikams pavyko užimti Lasseną ir Eglainę⁴⁵⁸.

Panevėžio rinktinės vadas karin. St. Nastopka birželio 15 d. įsakė mūsų kariuomenės daliniams atsitraukti į Sartų–Subatės–Asserno ežerų liniją, nurodydamas kiekvienam dalinio vadui jų užimtinus barus. Karin. V. Grigaliūnui–Glovackiui su II pėst. pulku įsakyta atsitraukiant užimti barą prie Sartų ežero buvusio Miliūnų kaimo, toliau palei upelį, jungiantį Sartų ežerą su prie Ratuokliško viensėdžio esančiu ežeru ir toliau prie Aplikiškių kaimo esančių ežerų iki Doriškių kaimo imtinai.

Karin. J. Butkus su Marijampolės (buv. II pėst. pulko I) atskiruojų batalionu⁴⁵⁹ turėjo užimti barą nuo Doriškių ir toliau pagal Junkūnų dvarą ir to paties pavadinimo kaimą, Antaniškį, Burokiškį, Dručkus, Ignatiškį, Trumponis.

Karin. J. Variakojui su Panevėžio atskiruojų batalionu įsakyta atsitraukti į barą nuo Subatės ežero iki Varkavos.

II pėst. pulkas su Marijampolės atskiruojų batalionu atsitraukė į nurodytas pozicijas birželio 16 d., o Panevėžio atskirasis batalionas – birželio 17 d.⁴⁶⁰

Perėję į kontrpuolimą, bolševikai be pasigailėjimo naikino vietinių gyventojų laukuose javus, daržus, plėšikavo, suiminėjo žmones. Raudonasis teroras pasiekė aukščiausią laipsnį. Įbauginti gyventojai, gresiant bolševikų pavojui, palikinėjo savo sodybas ir su visa manta traukė į mūsų kariuomenės užnugarį.

Bolševikai veržėsi pirmyn Suvieko–Kuklių kryptimi ir abipus Eglainės geležinkelio. Po smarkios prieš artilerijos ugnies mūsų rinktinės uztvaras puolė gausios prieš žvalgų grupės.

Tačiau visi bolševikų antpuoliai buvo atremti. Tuo laiku mūsų artilerija apšaudė Eglainę ir Lasseną, kur buvo susitelkusios stambios prieš pajėgos. Jų eilėse buvo daug

nukautų ir sužeistų. Nors bolševikai keletą kartų atakavo Panevėžio rinktinės pozicijas Šilonių–Valputnių kaimų riboje, bet visais atvejais energingais mūsiškių dalių priešpuoliais buvo priversti atsitraukti. Savo puolimus jie plačiu frontu kartojo birželio 18–19 d., tačiau nesėkmingai. Birželio 20 d. rytą priešas didelėmis pajėgomis metėsi į priekį Vinosėdžių–Šavonių kryptimi, norėdamas užimti svarbų punktą – Kamariškio kaimą.

Rinktinės priešakinės dalys, stambių priešų jėgų spaudžiamos, pasitraukė Razalinavo–Aleksandravėlės–Bradesių linijon, kur bolševikų veržimasis buvo galutinai sulaukytas. Pagrindinės Panevėžio rinktinės dalys užėmė stiprias ežerų pozicijas⁴⁶¹.

Neįstengę palaužti Panevėžio rinktinės dalių pasipriešinimo, bolševikai pasitraukė ir įsitvirtino linijoje Kukliai–Suviekas–Vaidminiai–Gudai–Kovenka–Eglainės geležinkelio stotis–Kalnaberžiai–Bebrinė⁴⁶².

6. KARINIAI VEIKSMAI RYTŲ AUKŠTAITIJOJE 1919 M. VIDURVASARĮ

B e n d r a k a r i n ė p a d ė t i s. 1919 m. birželio mėn. viduryje Lietuvos kariuomenės puolamieji veiksmai Rytų Aukštaitijos Dusetų ežerų fronte sustojo. Sutelkę nemažas papildomas pajėgas, bolševikai stengėsi žūtbut išsilaukyti aukščiau minėtose pozicijose ir, susidarius palankioms aplinkybėms, pereiti į kontrpuolimą. Tuo metu prieš Ukmergės rinktinę veikė 1, 2, 3, 17, 153 ir 154 bolševikų pulkai, kurių kiekviename buvo ne mažiau kaip 800 karių, dvi artilerijos baterijos, nenustatytas kavalerijos skaičius⁴⁶³.

Prieš Panevėžio rinktinę veikė 6, 15, 16, 18, 31, 32 ir 33 bolševikų pulkai bei vadinamasis kiniečių pulkas, du kavalerijos eskadronai, dvi artilerijos baterijos⁴⁶⁴. Minėti pulkai sudarė IV šaulių diviziją vietoj dar 1919 m. gegužės mėn. likviduotų Lietuvių (Pskovo) ir Internacionalinės divizijų. Kai kuriuose iš minėtų pulkų dar buvo ir lietuvių bolševikų likučių.

Nors bolševikai kiekybiškai buvo pranašesni, jų kariuomenė tuo metu išgyveno sunkią maisto krizę. Jų vadovybei viena iš opiausių problemų buvo kaip išmaitinti savo gausią kariuomenę. Praradus apie pusmetį valdytas dideles Lietuvos teritorijas, kurių gyventojai buvo apdėti didelėmis rekvizicijomis, įvairiomis prievolėmis, mokesčiais bei baudomis, likusioji palyginti nedidelė okupuotų lietuviškų žemių dalis nebeįstengė bolševikų aprūpinti maistu. Teko spręsti dilemą: ar trauktis į rytus ir ten tvarkyti suirusį transportą maistui pristatyti, ar bet kokia kaina veržtis pirmyn ir sėkmės atveju užimtos Lietuvos teritorijose prasimaitinti. Bolševikų komisarų pagrindinis savajai kariuomenei keliamas šūkis buvo: „Pirmyn, Ukmergėje mūsų laukia duona!“⁴⁶⁵.

Nelengva padėtis buvo ir Lietuvos kariuomenėje. 1919 m. birželio mėn. antroje pusėje bolševikų fronte veikė tik aštuoni pėstininkų batalionai, trys lengvosios artilerijos baterijos, du kavalerijos eskadronai. Šias pajėgas kai kuriais atvejais paremėdavo keli karo lėktuvai.

Užsitęsusių kovų su bolševikais metu Panevėžio ir Ukmergės rinktinių gretos dėl žuvusiųjų, sužeistų ir ligonių smarkiai praretėjo. Nemaža karininkų ir kareivių buvo palikta naujai kuriamose karo komendantūrose. Pavyzdžiui, 1919 m. birželio 19 d.

Panevėžio rinktinėje tebuvo likę apie 1100 karielių. Labai trūko ir karininkų⁴⁶⁶.

Kariuomenės vadovybė itin sudėtingomis sąlygomis vykdė didelį organizacinį darbą padėčiai gerinti. Nuo 1919 m. vasario 27 d. iki birželio mėn. antrosios pusės buvo atlikti trys 1897–1898 m. gimusių naujokų šaukimai 20 apskričių – Marijampolės, Alytaus, Seinų, Vilkaviškio, Šakių, Kauno, Raseinių, Telšių, Kretingos, Sedos, Kėdainių, Tauragės, Šiaulių, Kuršėnų, Joniškėlio, Akmenės, Skaudvilės, Vėžaičių, Ukmergės ir Panevėžio⁴⁶⁷. Dėl šių priemonių bendras kariuomenės skaičius sparčiai augo, kūrėsi nauji kariniai daliniai, bet dauguma karių buvo dar beveik neapmokyti ir juos iškart siųsti į frontą nebuvo galimybės.

Panevėžio ir Ukmergės rinktinėms priartėjus prie Zarasų apskrities ribų, Dusetų, Salako ir kitų apylinkių jauni vyrai, tėvynės meilės skatinami, vienas po kito perbėgdavo į lietuvių pusę ir stodavo savanoriais į mūsų dalinius. Vien tik iš Dusetų valsčiaus įstojo 76 savanoriai⁴⁶⁸. Tik komunistai ir bolševikų šnipai lietuvių nelaukė, nes žinojo, jog už savo negerus darbus gaus atitinkamą atpildą. Pakriaunio dvaras, kuriame įsikūrė karin. V. Grigaliūno-Glovackio vadovaujamo II pėst. pulko štabas, jiems kėlė didelę baimę. Po daugelį apylinkių sklido žinios, jog karo lauko teismas bolševikų šnipus šaudė vietoje, o buvusius tarybų pareigūnus baudžia rykštėmis, kiekvienam paskirdamas po 100 ir daugiau, išdėstant dalimis savaitės laikotarpiu⁴⁶⁹.

Lietuvos kariuomenės tuometinę padėtį fronte dažnai komplikavo ginklų ir ypač šovinių stoka. 1919 m. birželio mėn. pabaigoje 10 000 karielių buvo apginkluoti vien vokiškais šautuvais, kiekvienam iš jų teišskyrus ne daugiau kaip 20–30 šovinių. Buvo atsitikimų, kai vien dėl šovinių stokos atskiri daliniai turėdavo pasitraukti, perleisdami kovos iniciatyvą priešui⁴⁷⁰.

Lietuvos karinė vadovybė prašė vokiečių vadovybės artimiausiu metu skirti 5 mln. šovinių, pažymėdama, jog fronto užnugaryje, atsargos dalyse stovi be jokios naudos 10000 pakankamai parengtų karielių, kuriuos būtina pasiųsti į frontą ir tik ginklų stoka kliudo tai padaryti. Todėl vokiečių buvo prašoma dar 10 000 vokiškų šautuvų, 200 karabinių, 100 „Maksim“ sistemos kulkosvaidžių ir kitokių ginklų⁴⁷¹.

Mūsų kariuomenei, užėmusiai anksčiau bolševikų nuniokotas vietas, taip pat ėmė stigti maisto, aprangos, avalynės ir kitų būtiniausių reikmenų.

1919 m. birželio mėn. 11–18 d. įvykęs Panevėžio rinktinės atsitraukimas labai neigiamai paveikė tiek kariuomenę, tiek vietinius gyventojus. Reikėjo imtis atsakomųjų priemonių ir pamėginti įrodyti, jog mūsų kariuomenė sunkiu momentu ne tik gali tvarkingai pasitraukti, bet ir sugeba mušti priešą. Panevėžio bataliono instruktorius karin. M. Katchė pasiūlė organizuoti vietinės reikšmės puolimą – didžiąją žvalgybą. Joje turėjo dalyvauti keturios bataliono kuopos su 10 kulkosvaidžių, artilerijos būrys (2 patrankos) ir raitųjų žvalgų komanda. Rinktinės vadovybė šį pasiūlymą sutiko be entuziazmo, tačiau jo vykdymui ir neprieštaravo (žr. 26 schemą).

Birželio 20 d. priešakinėse pozicijose buvusioms kuopoms buvo įsakyta prieš jų barus atlikti parengiamuosius žygius-žvalgybas. Jų metu reikėjo išsiaiškinti: 1) kur susitelkusios priešo jėgos, 2) ar jos pasislinkusios pirmyn, ar tebėra seniau užimtose pozicijose, 3) kokios jėgos yra prieš bataliono frontą – rusų bolševikų ar latvių komunistų, 4) ar prieš bataliono frontą buvusios priešo jėgos didėja, 5) sužinoti iš vietinių gyventojų, ar Dvietės–Mukanų–Koliškių–Lamėnių linijoje įrengtos spygliuotų vielų tvoros; o jeigu taip, tai ar jos ištinės, ar su tarpais⁴⁷².

26 schema
Bendra fronto padētis 1919 m. birželio 15 d.

Be šių žvalgybų birželio 21 d. 3 val. buvo išsiųstas karin. V. Varšuko vadovaujamas 14 raitų žvalgų būrys, kuris, pasiekęs Beverną, turėjo dviem grupelėmis žvalgyti priešą anksčiau nurodytu maršrutu⁴⁷³.

Didžiąją žvalgybai vykdyti buvo paskirtos I, III, IV ir V kuopos. I kuopos vadas birželio 21 d. 8 val. turėjo savo kuopą surinkti Asserne ir 12 val. būti prie kryžkelės Šula–Černovka. Ši kuopa saugojo kairįjį baro sparną. Karin. J. Reikalos vadovaujamos III, IV ir V kuopos bei baterijos būrys birželio 21 d. anksti rytą išvyko iš Tomašonių. Su jomis kartu buvo ir bataliono instruktorius karin. M. Katchė – žvalgybos sumanytojas ir vykdytojas. Minėtos kuopos taip pat nuvyko į Šulą–Černovką. Susirinkusi visa žvalgybos rinktinė buvo supažindinta su birželio 20 d. žvalgybos duomenimis, iš kurių paaiškėjo, jog bolševikai laikėsi Popės–Poreliškių–Liudvigavo–Stamanų–Koliškių–Dronkų–Kalvano–Mukanų–Dvietės linijoje. Kalvane ir Dronkuose buvo po 60–70 raudonarmiečių, turėjusių po 1–2 kulkosvaidžius⁴⁷⁴.

Karin. M. Katchė apie praėjusios dienos žvalgybos duomenis painformavo Panevėžio rinktinės vadą karin. St. Nastopką ir paprašė, kad visos rinktinės dalys žvalgybai pasisekus tuojau visu frontu pradėtų ofenzyvą. Sušaukęs visus karininkus, karin. M. Katchė išaiškino jiems užduotį – visoms dalims išžygiuoti 18 val., nakties metu prisiartinti prie priešo ir auštant atakuoti liniją Dronkai–Kalvanas–Mukanai–Dvietė⁴⁷⁵.

Šiam uždaviniui išspręsti visa žvalgų rinktinė buvo padalyta į 3 voras:

dešinioji karin. M. Petrovo vadovaujama vora (1 kuopa su 3 kulkosvaidžiais) turėjo birželio 22 d. 1 val. slapta atvykti Bebrinės–Ilūkstės vieškeliu į Rubanek–Pupinių rajoną ir 2 val. pradėti puolimą išilgai Bebrinės–Ilūkstės vieškelio;

vidurinė karin. J. Reikalos vadovaujama vora (IV ir V kuopos su 4 kulkosvaidžiais) – taip pat slapta atvykti nurodytu laiku į Spakių–Piskūnų rajoną ir pulti priešą išilgai Spakių–Piskūnų–Mukanų–Kalvano–Dronkų kelio: IV kuopa iš dešinės, o V – iš to kelio kairės pusės;

kairioji karin. J. Variakojo vadovaujama vora (III kuopa su 3 kulkosvaidžiais) turėjo naktį slapta prisiartinti prie Krapanų–Dvietės ir juos atakuoti. Užėmus Dvietę, dešiniu voros sparnu žygiuoti pietų kryptimi Liopa–Valpeter–Tumšanai–Miltinan, atidžiai žvalgantis į pietryčius.

Artilerijai užėmus poziciją ties Pupiniais įsakyta lygiai 2 val. apšaudyti Dvietę, Mukanus, Kalvaną, Dronkus. Raitelių vienas būrys turėjo žvalgyti Bebrinę–Ilūkstę, antras – Karoliškių, trečias – Liudvigavo ir ketvirtas – Baltarunkių kryptimi⁴⁷⁶.

Gavusi šį įsakymą, rinktinė pavakary apie 18 val. 30 min. ėmė skirstytis ir prie Bebrinės prisiartinę jau gerokai sutemus. Birželio 22 d. lygiai 2 val., ėmus brėkšti, artilerija paleido pirmą šūvį. Voros, nejučiomis prislinkusios prie priešo, pradėjo puolimą. Priešas buvo staiga ir netikėtai užpultas, sutriko ir ėmė trauktis. Kairioji vora (III kuopa) užėmė Dvietę ir atakuodama įsiveržė į priešą užnugarį jo ginamoje Dronkų–Mukanų–Kalvanų linijoje. 4 val. 30 min. šios vietovės buvo užimtos. Apie 6 val. pradėta atakuoti Kankarių–Stamanų–Suriškių–Vilkupės–Kutnikų II (116 aukštuma) liniją. Tuo pačiu metu artilerija apšaudė Ilūkstę. Apie 7 val. buvo užimta minėta linija. Pagrindinės žvalgybos rinktinės jėgos atsidūrė Cegelnėje, o V kuopos būrys užėmė Ilūkstę⁴⁷⁷.

Apie 12 val priešas atsitokėjo ir, pamatęs, jog tai nėra generalinis puolimas, o

tik žvalgyba, iš Griunvaldo ir Šlosbergo rajonų į savo dešinią sparną ėmė traukti rezervus. Apie 13 val. dalis bolševikų rezervų bei kavalerija susirėmė su bataliono rinktinės dalimis. Priešo pajėgos ėmė manevruoti, siekdamos atkirsti rinktinei atsi-
traukimo kelią. Iš vakarų pusės buvo apšaudyta mūsų I kuopa. Iš pietų pusės mūsų artilerijos būrį smarkiai apšaudė prieš artilerija. Tačiau jos šaudymas buvo netiks-
lus ir sviediniai krito vis toliau ir toliau nuo mūsų artilerijos būrio. O šis, trumpą
laiką patylėjęs, ėmė smarkiai apšaudyti bolševikus.

Tačiau bolševikų rezervams smarkiau pradėjus atakuoti bataliono rinktinės dalis, padėtis rimtėjo. Bataliono vadovybei nebuvo žinoma, ką tuo metu veikė kitos Panevėžio rinktinės dalys. Tokiai padėčiai esant, bataliono vadovybė 14 val. 30 min. išsiuntinėjo kuopoms nurodymus po truputį palaikant bolševikų atakas trauktis atgal Bebrinės link. Vakare apie 20 val. buvo gautas ir Panevėžio rinktinės vado karin. St. Nastopkos įsakymas atsitraukti į ankstesnes pozicijas. Bataliono rinktinės dalys į jas tvarkingai sugrižo birželio 23 d.⁴⁷⁸

Žvalgybos tikslas buvo pasiektas. Bolševikams ir visiems buvo įrodyta, jog mūsų kariuomenė gali sumušti priešą. Puolant nedidelei bataliono rinktinei, bolševikai buvo priversti palikti 9 kilometrų ilgio gynimosi liniją nuo Dvietės iki Ilūkstės ir tik ta aplinkybė, jog gretimi jų fronto barai kitų Panevėžio rinktinės dalių liko nepajudinti, leido priešui surinkti reikiamas pajėgas ir sustabdyti žvalgų rinktinės puolimą.

Šio puolimo metu Panevėžio bataliono kairiajame sparne veikė latvių Aukškuržemės partizanų pulkas – keturios kuopos po 20–25 žmones kiekvienoje. Operatyviniu atžvilgiu jis buvo pavaldus Panevėžio batalionui. Tai buvo nedidelis, silpnas, panevėžiečių ginklais ir šaudmenimis remiamas dalinėlis, kuris minėtoje operacijoje svarbesnio vaidmens nesuvaidino. Jis buvo užėmęs Sosnovkos–Kaltenbrunen liniją. Pulko štabas ir rezervas buvo Asserne⁴⁷⁹.

II pėst. pulkas tomis dienomis buvo užėmęs pozicijas Kriaunų–Keležerių–Aleksandrėlės ruože. Tuo metu iš jo sudėties buvo išskirtas I batalionas, tapęs savarankiškas ir pavadintas Atskiruoku Marijampolės batalionu, todėl jo vietoje buvo formuojamas kitas. Birželio mėn. antroje pusėje jame tebuvo apie 300 karių⁴⁸⁰. Į II pėst. pulką dažniausiai buvo siunčiami neapmokyti, blogai aprūpinti, dar nedalyvavę kovose naujokai. 1919 m. birželio 21 d. iš Kauno m. ir apskr. komendantūros atvykusi kuopa buvo apginkluota įvairiausių rūšių šautuvais, teturėjo po 20 šovinių kiekvienam kareiviui, buvo blogai ap-
rengta, be tinkamos avalynės, neturėjo nei vieno arklio, vežimo, nei virtuvės⁴⁸¹.

Birželio 21 d. į bolševikų frontą atvykusi I atskiroji baltgudžių pėstininkų kuopa (vadas – karin. M. Janickis) buvo įtraukta į Panevėžio rinktinės sudėtį ir tapo pavaldi Atskirojo Marijampolės bataliono vadui. Ją sudarė 5 karininkai ir 128 kareiviai⁴⁸².

Tuo būdu Panevėžio bataliono rinktinės vykdyta didžioji žvalgyba sutapo su kitų dalių organizacine pertvarka ir nebuvo jų paremta. Tačiau ir vieno bataliono karių parodyta iniciatyva, organizuotumas ir mokėjimas mušti priešą įrašė šaunų puslapį į Nepriklausomybės kovų istoriją.

Minėtoje žvalgyboje pasižymėjo karininkai Juozas Vidugiris, Juozas Urbšys, puskar. Slivka, eiliniai Tadas Puzinas, Povilas Navagruckis ir kt. Bolševikų nuostoliai: apie 10 užmuštų ir, vietinių gyventojų teigimu, daug sužeistų. Mūsų grobis: 26 belaisviai, 16 šautuvų, keletas arklių, 1 telefono aparatas. Rinkti daugiau trofėjų neužteko nei laiko, nei žmonių. Žvalgų rinktinės nuostoliai – 2 kareiviai sužeisti ir 2 dingo be žinios.

Po šios žvalgybos birželio 27 d. Panevėžio batalione apsilankė vyr. kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas, kuris apžiūrėjo visas kuopas ir pasižymėjusius karius apdovanojo Vyties kryžiaus juostelėmis⁴⁸³.

Aptariamuoju laikotarpiu Ukmergės rinktinei, užėmusiai poziciją Gatelių–Paberžės–Baibių–Zokorių–Gaidelių–Narsėnų–Sartų ež. linijoje, teko ne kartą atremti bolševikų, išitvirtinusių labai gerose pozicijose prie Bružų ir Balčių kaimų bei tarpežeriuose, puldinėjimus ir kartu vykdyti aktyvias žvalgybas.

Tuo pat metu vyko tolesnis I pėst. pulko formavimo darbas, kuris buvo užbaigtas liepos 3 d. Pulke buvo trys sukomplektuoti batalionai, kiekviename iš jų po tris kuopas⁴⁸⁴.

Liepos 2 d. Ukmergės rinktinę papildė formuojama Ukmergės bataliono I kuopa (128 kareiviai), vadovaujama karin. S. Rekašiaus. Ji užėmė poziciją Daugailių–Salako rajone⁴⁸⁵.

Palyginti su Panevėžio rinktine, Ukmergės rinktinės pajėgos buvo kur kas menkesnės. Ją tesudarė I pėst. pulkas, tik ką atvykusi Ukmergės bataliono I kuopa, karin. M. Pečiulionio vadovaujama IV baterija ir pusanatro eskadrono husarų. Tačiau jos vadas karin. K. Ladyga vis nerimavo ir laukė karinės vadovybės įsakymo abiem rinktinėms bendromis jėgomis pulti priešą. Jis priekaištavo kairėje pusėje nuo Ukmergės rinktinės pozicijas užėmusio II pėst. pulko vadui karin. V. Grigaliūnui-Glovackiui, kad, turėdama prieš save „tokias silpnas priešo jėgas“, Panevėžio rinktinė galėtų „nedelsdama žygiuoti pirmyn ir apsaugoti kraštą nuo plėšimo“, kartu paaiškindamas, jog jis pradėti žygio negalys, nes prieš jo vadovojamą rinktinę sutelktos didelės priešo jėgos, užėmusios labai geras pozicijas⁴⁸⁶.

Panevėžio rinktinės puolimas 1919 m. liepos 6–12 d. Vyr. kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas, norėdamas nustumti bolševikus rytų kryptimi, 1919 m. liepos 2 d. įsakė Panevėžio rinktinės priešakinėms dalims užimti Bebrinę ir, kairiajame sparne veikiant pagrindinėms jėgoms, žygiuoti pirmyn. Puolimui dešiniajame sparne turėjo būti sudaryta stipri rinktinė, kurios uždavinys – ne vėliau kaip liepos 7 d. užimti Suvieko miestelį. Tuo būdu Panevėžio rinktinė turėjo užimti Ilūkstę, Dvietę, priėti prie Dauguvos upės krantų ir pasiekti bendrą Kaltenbruneno–Borovkos–Suvieko liniją.

Panevėžio rinktinei pradėjus sėkmingą puolimą, Ukmergės rinktinės priešakinės dalys turėjo užimti Kuklių dvaro–Mukulių–Vajasiškio liniją. Panevėžio rinktinės štabas buvo atsakingas už žinių perdavimą reikiamu laiku Generaliniam bei Ukmergės rinktinės štabams, taip pat už operatyvų karo aviacijos eskadrilės panaudojimą puolimo metu⁴⁸⁷.

Panevėžio rinktinės vadas karin. St. Nastopka, vykdydamas vyr. kariuomenės vado gen. S. Žukausko įsakymą pulti priešą iš abiejų sparnų, liepos 5 d. savo kariuomenės dalims išskėlė šiuos uždavinius:

karin. V. Grigaliūno-Glovackio vadovaujamos pajėgoms (II pėst. pulkui su 7 kulkosvaidžiais, Joniškėlio bataliono I kuopai su 2 kulkosvaidžiais ir III baterijos būriui (2 patrankos) liepos 6 d. sutemus susitelkti Aleksandravėlės rajone;

karin. J. Butkui su Marijampolės bataliono trimis kuopomis ir II baterijos būriui (2 patrankomis) tuo pačiu metu slapta susikoncentruoti miške į pietus nuo Šapelių kaimo;

karin. J. Variakojui su Panevėžio bataliono šešiomis kuopomis, Šiaulių bataliono kuopa ir vadinamąja plk. S. Bulak Balachovičiaus šimtaine⁴⁸⁸, 19 kulkosvaidžių ir I baterija (vadas – karin. V. Kapciukas, 4 patrankos) minėtu laiku susirinkti Lingelkalne;

Aukškuržemės latvių partizanų pulkas turėjo išitvirtinti į šiaurę nuo Bebrinės buvusiam miške, o I atskira baltgudžių kuopa buvo palikta bendrame rezerve Obeliuose. Be to, buvo įsakyta liepos 6–7 d. į priešų pusę nepraleisti nei vieno žmogaus, o atvykstančiuosius į mūsų pusę nukreipti komendantūrų žinion.

Liepos 7 d. rinktinės štabas turėjo persikelti į Obelių geležinkelio stotį⁴⁸⁹. Panevėžio rinktinės dalims nustatyta laiku užėmus pradines puolimo pozicijas, vadas karin. St. Nastopka įsakė liepos 7 d. 19 val. pradėti puolimą (žr. 27 schemą).

Panevėžio batalionas, norėdamas pridengti savo pagrindinių jėgų sukonzentravimą Lingelkalne, liepos 7 d. I kuopą išsiuntė į Bebrinę. Apie 17 val. bolševikai, buvę Ilzės dv.–Neuhofo paliv.–Zauniškių–Putnių linijoje, pradėjo antpuolį Bebrinės kryptimi. I kuopa atsišaudydama pamažu ėmė trauktis ta pačia kryptimi. Ją persekiojo tirštos raudonarmiečių grandinės su daugeliu kulkosvaidžių. Nenorint parodyti savo bataliono pagrindinių jėgų, ypač artilerijos, I kuopai teko ilgai laikytis pasyvaus gynimosi taktikos. Tačiau kada ši kuopa beveik iš visų pusių buvo apsupta ir atsidūrė kritiškoje padėtyje, jai į pagalbą buvo pasiūsta mokomoji komanda, kuriai įsakyta pulti kairiąją priešų sparną Ilzės dv.–Daugiškių paliv.–Padubių kaimo link. Mokomosios komandos puolimas greit ištiesino priešų puslankį, nes, sustabdžius jo dešiniąją sparną, atsitraukė ir kairysis. Savo drąsiu ir smarkiu puolimu mokomoji komanda paėmė iš priešų 1 kulkosvaidį ir 19 belaisvių. Nors bolševikai apie 20 val. patrankų ugnimi apšaudė Bebrinę, tačiau jų pėstininkai toliau nepasistūmėjo⁴⁹⁰.

Tos pat dienos vado įsakymu Panevėžio bataliono dalys turėjo pulti priešą trimis voromis. Priešas, puldamas Bebrinę, kuriam laikui buvo pristabdęs vidurinėsios ir kairiosios vorų puolimą, dešiniajai vora buvo įsakyta jį vakare pradėti. Ši vora iš savo senųjų pozicijų Subatės–Baltežerio linijoje puolė Liudvigavo paliv.–Geriškių–Lagovkos kryptimi. Apie 20 val. vora susidūrė su VI latvių komunistų pulko dalimis, gynusiomis Kaupiškių–Murovankos–Sitaus liniją. Po kelių nesėkmingų atakų, patyrusi nuostolių, vora atsitraukė į Mikeliškius. Susirėmimo su priešais metu buvo sužeistas V kuopos vadas karin. L. Žukauskas, kuris, perrišus žaizdą, grįžo į rikiuotę.

Liepos 8 d. dešinioji vora, artilerijos remiama, nors sunkiai, bet sėkmingai žygiavo pirmyn ir apie 9 val. 30 min. užėmė Murovanką. Latviai bolševikai pasitraukė į Kaupiškių–Žagarės–Čamanų liniją. Šioje linijoje kautynės tęsėsi iki 16 val. Po to vora išiveržė į priešų pozicijas ir privertė jį trauktis Liudvigavo palivarko link. Persekiodama priešą iki Viksanų–Dagižių–Valeišių ir gerokai pavargusi, vora apsistojo nakvynei. Tuo metu mokomoji komanda, visą dieną talkinusi dešiniajai vora, vakare prasimušė į Vikšnių kaimą⁴⁹¹.

Vidurinioji karin. J. Vidugirio vadovaujama vora, liepos 8 d. išėjusi iš Lingelkalno, 2 val. be mūšio užėmė Bebrinę ir toliau žygiavo Ilūkstės kryptimi. Remiama mūsų artilerijos, ji pakeliui įveikė atkaklų bolševikų pasipriešinimą ir 4 val. 30 min. užėmė Zauniškius. Apie 13 val. priešas iš Varbiškių kaimo puolė dešiniąją vidurinėsios voros sparną, bet buvo atmuštas. Po atkaklių kautynių apie 18 val. vora, artilerijos remiama, užėmė bolševikų atkakliai ginamą Pupinių–Greisikaln kalvų liniją.

Kairioji vora su Aukškuržemės partizanų pulku ir plk. S. Bulak Balachovičiaus rinktine ištiesa dieną be tikslo stumdėsi Mukdano–Ketrano rajone ir jai skirto

uždavinio – pulti Dvietę – neįvykdė, tuo parodydama visišką nesugebėjimą kautis. Norėdama pakelti jos kovingumą, bataliono vadovybė naktį iš liepos 8 į 9 d. į jos sudėtį iš bendrojo rezervo perkėlė Šiaulių bataliono kuopą⁴⁹².

Liepos 9 d. dešinioji vora po nedidelių kautynių užėmė Liudvigavo palivarką, o apie 9 val. – Lagovką. Bolševikai skubiai atsitraukė į Tannenfeldo palivarką ir išitvirtino apkasuose. Gavus žinią, jog mūsų kariuomenės Marijampolės batalionas, veikęs dešiniajame sparne, užėmė Eglainės geležinkelio stotį, o II pėst. pulkas, veikęs dešiniau Panevėžio bataliono, – Naujojo Grünvaldo dvarą, vorai įsakyta smarkiai pulti Vilčanus ir toliau Ilūkstės apylinkes.

27 schema
 Panevėžio rinktinės puolimas 1919 m. liepos 6–12 d.

Vidurinioji vora, naudodamasi tirštu rūku, liepos 9 d. 2 val. 20 min. toliau tęsė puolimą. Verždamasi pirmyn, susidūrė su stipriomis prieš pajėgomis, ginančiomis Kankarių–Stamanų–Dronkių–Tropiškių liniją. Aktyviai padedant artilerijai, 6 val. ji minėtą liniją užėmė ir privertė bolševikus trauktis Ilūkstės link. Besitraukdami jie užėmė Ilūkstę ir į šiaurės vakarus nuo jos buvusias aukštumas. 10 val. iškviesta mūsų artilerija smarkiai apšaudė prieš užimtas pozicijas. Bolševikai, panaudoję šarvuotą traukinį, minėtose aukštumose smarkiai gynėsi. Nors ir didelės buvo jų jėgos, tačiau voros puolimo sulaukyti jie neištengė. Apie 20 val., smarkios savo artilerijos ugnies dengiamas, priešas pradėjo trauktis ir užėmė tankiomis spygliuotomis vielomis apipintus apkasus Kazimieriškių dvaro–Mundės palivarko–Kazliškių–Tannenfeldo palivarko linijoje. Priešakinėms dalims užėmus Ilūkstę ir Šliosbergą, išvargusi vora poilsiui apsistojo Dolnaja–Zegelnia linijoje.

Kairioji vora, papildyta Šiaulių bataliono kuopa, įveikusi silpną raudonarmiečių žvalgų pasipriešinimą, užėmė Dvietę. Ir į šią menką operaciją plk. S. Bulak Balachovičiaus rinktinė gudriai sugebėjo pavėluoti ir tik užėmus Dvietę ten atvyko. Dėl voros vado nesumanumo tolimesnė užduotis ir vėl liko neįvykdyta. Aukškuržemės partizanų ir plk. Bulak Balachovičiaus dalys, pasilikusios apkasuose į pietus nuo Muntšės, pateko į stiprią prieš artilerijos ugnį, o Šiaulių bataliono kuopa patraukė į pietus ne pagal Dauguvos krantą, o keliu iš Dvietės į Vygodkos palivarką, kur visai nekviesta ir nelaukiama susivienijo su bataliono rezervu.

Apie 17 val. Kazimieriškių dvaro rajone buvo pastebėtas prieš jėgų susitelkimas, kuris sudarė pavojų puolančiosios vidurinės kolonos kairiajam sparnui. Po pusvalandžio iš bataliono rezervo į pagalbą buvo išsiųsta I kuopa, kuriai įsakyta skubiai pasiekti Kviatkovinos–Leiškių rajoną ir iš ten atakuoti prieš dešinįjį sparną. Prie I kuopos buvo prijungta ir iš Dvietės atvykusi Šiaulių bataliono kuopa. Bolševikai į jas apšaudė stiprią kulkosvaidžių ir šautuvų ugnimi. Visai sutemus abi kuopos prišliaužė prie spygliuotų vielų tvoros, kurios įveikti be specialių techninių priemonių neištengė. Neradusios spragų praeiti toliau, ten ir apsistojo⁴⁹³.

Liepos 10 d. anksti rytą dešinioji vora, vykdydama išvakarėse gautą įsakymą, paliko Lagovką ir žygiavo Tannenfeldo palivarko link. Prisiartinusi prie minėto punkto, buvo sutikta smarkia įvairių ginklų ugnimi. Mūšyje prieš bolševikus dalyvavo drauge ir II pėst. pulko dalys. Susirėmimas su priešu be ypatingų rezultatų tęsėsi ištisą dieną. Vakarop bolševikai keletą kartų kontratakavo, bet buvo sėkmingai atremti.

Vidurinioji vora, pernakvojusi Dolnaja–Zegelnia linijoje, apie 5 val. pradėjo puolimą Ilūkstės–Tannenfeldo kryptimi ir, nugalėjusi visas kliūtis, pasiekė Tannenfeldo–Ilūkstės liniją, kur įsitvirtino nuo Pirmojo pasaulinio karo likusiuose senuose vokiečių apkasuose. O bolševikai buvo įsitvirtinę senuose rusų kariuomenės apkasuose. Susišaudymo su jais metu buvo sužeistas ejęs 3 kuopos vado pareigas karin. Jelisejevas.

Išstumti bolševikų iš senųjų rusų apkasų nepavyko, nes jie buvo aptverti spygliuotomis vielomis, o mūsiškiai neturėjo priemonių joms karpyti. Apie 14 val. po smarkios artilerijos ugnies prieš pėstininkų dalys perėjo kontratakon iš pradžių kairiajame sparne, o paskui visu frontu. Nuo 18 val. pradėjo veikti ir bolševikų šarvuotas traukinys, tačiau visos prieš kontratakos buvo atremtos. Šaudant bolševikų

artilėrijai, buvo kontūzėtas voros vadas karin. J. Vidugiris, taėiau iš kovos nepasitraukė.

Kairioji vora tos dienos kautynėse 2 val. užėmė Kazimieriškių dvarą. Apie 9 val. bolšėvikai, gavę pastiprinimą, pradėjo kontrataką. Voros dalis, neatlaikiusi spaudimo, ėmė trauktis. Tik drąsesnės II kuopos dalys su kuopos vadu sustojo Kviatkoščiznoje buvusiuose senuose vokiečių apkasuose, kur susitvarkė ir, atėjus į pagalbą rezervui, bolšėvikų puolimą atrėmė. Panevėžio batalionui, nors ir sunkiai, bet sėkmingai kaunantis visu frontu, apie 14 val. gauta žinių, jog latvių bolšėvikų rinktinė – apie 200 žmonių su kulkosvaidžiais ir bombosvaidžiais – persikėlusi per Dauguvą ir išvaikiusi „žaliuosius partizanus“, užėmė Bebrinę ir ėmė veržtis Ilūkstės link. Tuojau iš bendro rezervo buvo pasiųsta Šiaulių bataliono kuopa užkirsti priešui kelią. Šiaulieėiai susitiko su bolšėvikais ties Bielajos kaimu. Susišaudymas tęsėsi iki 23 val. Daugiau rezervų neturėta. Be to, artilėrijai ėmė trukti sviedinių. Susidarius tokioms aplinkybėms, be to, išvargintas ilgų ir sunkių kautynių, batalionas apie 24 val. ėmė atitraukti labiau išsikišusias savo dalis į kaimyninio Marijampolės bataliono liniją: 137 aukštuma–Gekeliai–Plutiškiai–Siviškiai–Liudvigavas–Kaupiškiai⁴⁹⁴. Šis atsitraukimas įvyko grynai taktiniais sumetimais, tvarkingai, priešui nespaudžiant.

Liepos 11 d. apie 17 val. bolšėvikai pradėjo pulti dešinįjį bataliono barą išilgai Ilūkstės–Subatės kelio. Nustūmę mūsų sargybą ir pralaužę Marijampolės bataliono kairįjį sparną, jie puolė batalioną iš dešinės ir dargi užnugario. Gavus žinią apie kaimyninio Marijampolės bataliono atsitraukimą, Panevėžio batalionas ilgiau laikytis ir laukti nebegalėjo – buvo įsakyta atsitraukti į Lašų, Kalnberzės–Kaupiškių liniją ir ten gintis. Taėiau naktį iš liepos 11 į 12 d. gavus Panevėžio rinktinės vado karin. St. Nastopkos įsakymą, batalionas atsitraukė į senąsias pozicijas ežerų linijoje⁴⁹⁵.

Panevėžio batalionas 1919 m. liepos 6–12 d. puolimo metu paėmė 2 kulkosvaidžius, treėiojo kulkosvaidžio dalis (greičiausiai paslėpto), 20 šautuvų ir 42 belaisvius. Patirti nuostoliai: 5 kariai nukauti, sužeisti 3 karininkai (vienas iš jų liko rikiuotėje) ir 42 kareiviai, kontūzėtas 1 karininkas (liko rikiuotėje) ir 1 kareivis, dingo be žinios 13 kareivių⁴⁹⁶.

Marijampolės batalionas, karin. J. Butkaus vadovaujamas, liepos 7 d. susikcentravęs Antokrevno dvaro ir miško rajone, apie 20 val. pradėjo žygį palei geležinkelį Eglainės stoties kryptimi. Bežygiuodamas susidūrė su priešu, įsitvirtinusi Annehofo dv.–Paberžės k.–Kamariškių dv. linijoje. Nors ir apšaudomi patrankų, kulkosvaidžių bei šautuvų ugnimi, bolšėvikai tvirtai laikėsi užimtose pozicijose ir iš jų nepasitraukė. Tuo metu Panevėžio bataliono dalims šiek tiek pasitraukus atgal, tarp panevėzieėių ir marijampolieėių susidarė gana didelis tarpas, kuriuo priešas buvo bepradedas užėiti į Marijampolės bataliono užnugarį. Priešo sumanymui sužlugdyti į kairįjį sparną buvo permesta bataliono atsargos kuopa ir bolšėvikų slinkimas buvo sustabdytas.

Liepos 8 d. batalionui pakartojus puolimą, bolšėvikai apie 16 val. iš užimtų pozicijų buvo priversti pasitraukti ir apsistojo antroje gynimosi linijoje Lašai–Eglainė–Razmatka. Iš čia jie smarkiai apšaudė bataliono dalis. Visgi liepos 9 d. 2 val. po atkaklių kautynių bolšėvikai iš minėtų pozicijų buvo išstumti ir netvarkingai traukėsi Ilūkstės link. Batalionas užėmė Eglainės geležinkelio stotį, Naujojo Grünwaldo dvarą, Lašus (Lasmužę), Šioderną (Šedorę). Nebeturint rezervų, liepos 10 d. batalionui iš Panevėžio bata-

liono buvo sugražinta baltgudžių kuopa. Vakare bataliono dalys sustojo Šarlotės (Šarlotenhofo)–Senjojo Grünwaldo–Naujojo Grünwaldo–Naujųjų Lašų linijoje.

Liepos 11 d. didelės priešojės pajėgos su šarvuotu traukiniu du kartus atakavo Šarlotės–Marianovkos liniją, bet jos puolimai buvo atremti. Vakarop bataliono padėtis ėmė blogėti. Rusų bolševikų stiprios pajėgos puolė Marijampolės bataliono kairįjį ir Panevėžio bataliono dešinįjį sparnus. Prie Naujųjų Lašų buvusi baltgudžių kuopa išsibėgiojo. Tuo pasinaudodamas priešas įsiveržė į Naujojo Grünwaldo dvarą, o netrukus jam pavyko prasiveržti ir į Šedorės dvarą. Bataliono 3 kuopa sunkiomis sąlygomis buvo priversta trauktis. Bolševikai, pasiekę Šedorės dvarą, pradėjo supti Panevėžio batalioną. Šis, kaip minėjome, irgi ėmė trauktis. Marijampolės bataliono vadas karin. J. Butkus, matydamas sunkėjančią padėtį, įsakė visoms kuopoms trauktis prie Borovkos, o pats su II kuopa ir baltgudžių kuopos likučiais užėmė pozicijas ties Šedorės dvaru ir Eglaine, kad palengvintų kitų kuopų atsitraukimą. Susirinkus visoms bataliono kuopoms, buvo gautas rinktinės vado įsakymas grįžti į senąsias pozicijas Subatės apylinkėse. Marijampolės bataliono trofėjus – 5 belaisviai, 15 šautuvų, 10000 šovinių, 1 virtuvė su 2 arkliais, 1 telefono aparatas. Bataliono nuostoliai – užmušti, sužeisti ir dingę be žinios 58 kareiviai, 8 kilometrai telefono kabelio⁴⁹⁷.

Vykdydamas Panevėžio rinktinės vado karin. St. Nastopkos įsakymą, II pėst. pulkas, vadovaujamas karin. V. Grigaliūno-Glovackio, liepos 7 d. rytą išžvalgęs priešojės pozicijas, vakare susikoncentravo Aleksandravėlės ir Manuliškių rajone. Budriai sekant bolševikų dalių judėjimą, karin. J. Laurinaitis su II batalionu apie 21 val. pradėjo žygį per Paliūniškius ir Balčiūniškius Rautenežerių link. Už 1,5 kilometro nuo jo iš paskos tuo pačiu maršrutu sekė karin. J. Motiejūnas-Valevičius su III batalionu, o už jų rezerve buvo karin. J. Petruičio vadovaujamo bataliono dvi kuopos. Kairiajam kuopos sparnui apsaugoti Vaidminčių kryptimi kaip atsarga buvo pasiūsta Pušaloto partizanų vadinamoji mirties kuopa.

Pasiekus Balčiūniškius sužinota, jog Vaidminčiuose yra bolševikai su artilerija, kuri labai netaikliai apšaudė žygiuojančius mūsų karius. Prieš puolant Vaidminčius, karin. J. Laurinaitis nutarė su savo pajėgomis prislinkti mišku prie bolševikų ir atimti iš jų patrankas. Karin. J. Laurinaičio vadovaujama kuopa, slinkdama mišku, susidūrė su pasiūsta į priekį savo bataliono VI kuopa. Neatpažinusios viena kitos, jos susišaudė. Tik po kurio laiko pažinus saviškius ataka buvo sustabdyta. Kuopoms persitvarkant priešas spėjo su patrankomis pabėgti. Suspėta tik suimti bolševikų komisarą, paimti keletą arklių bei gurguolės vežimą.

Vėl susijungęs II batalionas žygiavo 167 aukštumos link. Bolševikai batalioną pasitiko šautuvų, kulkosvaidžių ir artilerijos ugnimi. Jiems iš aukštumos išstumti karin. J. Laurinaitis pasiuntė karin. A. Zubrį su VI kuopa. Tačiau kuopa, puldama atvira vietoje, priešojės ugnies buvo sustabdyta. Matydamas, jog kuopai nepavyks užimti šios aukštumos, karin. J. Laurinaitis dalį kuopos pasiuntė apeiti aukštumą mišku iš šiaurės pusės. Mūsų kariams pradėjus supti bolševikus, šie pasitraukė⁴⁹⁸.

Liepos 8 d. 4 val. 30 min. II batalionas užėmė 167 aukštumą, o netrukus ir Rautenežerių dvarą. Čia atvykęs ir stabtelėjęs pulko rezervas pasuko Stelmuzės kryptimi. Karin. J. Laurinaitis su II batalionu žygiuodamas toliau užėmė Šarlotės ir Senjojo Grünwaldo dvarus. Išstatęs apsaugą ir pasiuntęs žvalgybas į šiaurę bei rytus, batalionas sustojo poilsiui.

Tačiau apie 12 val. II batalioną puolė 5 bolševikų kuopos. Žvalgybai priešą laiku pastebėjus, batalionas spėjo pasiruošti jį sutikti ir perėjo į kontrpuolimą. Neatlaikę ryžtingų bataliono veiksmų, bolševikai pakriko – dalis jų pasidavė nelaisvėn, o kiti pasitraukė į mišką. Nežinodamas savojo pulko III, taip pat gretimo Marijampolės bataliono veiksmų, karin. J. Laurinaitis nutarė pasilikti Senojo Grünwaldo dvare⁴⁹⁹.

Nežinodama tikros padėties fronte, liepos 9 d. auštant nuo Daugpilio pusės į Senojo Grünwaldo dvarą atvyko bolševikų gurguolė: 5 lauko virtuvės su karštu maistu, 2 vežimai su duona bei tabaku ir 2 vežimai su apranga. Netrukus tuo pačiu keliu dar atvyko 2 vežimai su sviediniais patrankoms. Visas šis turtas taikiu būdu atiteko mūsiškiams.

Karin. J. Laurinaitis, nors ir neturėdamas žinių apie padėtį iš dešinės pusės, ryžosi, palikęs vieną kuopą Senojo Grünwaldo dvare, žygiuoti į Šedorę ir padėti Marijampolės batalionui susisiekti su šio bataliono žvalgiais. Ruošiantis grįžti atgal, buvo gautas II pėst. pulko vado karin. V. Grigaliūno-Glovackio įsakymas II batalionui grįžti į Rautenežerių dvarą. Tos pat dienos vakare šis įsakymas buvo įvykdytas⁵⁰⁰.

Karin. J. Motiejūnas-Valevičius su III batalionu liepos 7 d. užėmė Pajadunką, Žalynę, Tiltinę, Šarlotę, nesutikdamas atkaklesnio bolševikų pasipriešinimo. Atrodė, jog priešas visomis kryptimis traukiasi. Tačiau pavakary jų stambios jėgos pradėjo puolimą Pajadunkos ir Meiriškių dvaro kryptimi. Bataliono jėgoms sustiprinti buvo pasiūsta I kuopa, turėjusi užimti pozicijas tarp ežerų į rytus nuo Suvieko. Atkaklios kovos aprimo tik temstant.

Liepos 8 d. bolševikai tęsė puolimą minėta kryptimi. Juos aktyviai rėmė artilerija. Įnirtingos kovos tęsėsi visą dieną. Batalionas turėtas pozicijas atlaikė. Tos dienos vakare į Rautežerius atvykęs II pėst. pulko vadas karin. V. Grigaliūnas-Glovackis, supažindinęs batalionų vadus su sudėtinga padėtimi fronte, įsakė visoms pulko dalims kovojant pamažu trauktis į savo senąsias pozicijas Subatės–Sartų ež. linijoje. Visos pulko dalys atsitraukimą į minėtą liniją užbaigė liepos 12 d. be nuostolių ir tvarkingai⁵⁰¹.

Paskutinėmis karinės operacijos dienomis priešą eilėse dalyvavo ne mažiau kaip 13 iki galo nesukomplektuotų pulkų: 1, 2, 4, 6, 8, 14, 15, 16, 11, 31, 32, 33 ir kt.⁵⁰²

Taip Panevėžio rinktinės 1919 m. liepos 6–12 d. puolimas pasibaigė pralaimėjimu. Jo metu rinktinė patyrė nuostolių: nukautų – 1 karininkas ir 27 kareiviai, sužeistų – 7 karininkai ir 217 kareivių, dingusių be žinios – 18 kareivių. Rinktinė paėmė: 157 bolševikų karius į nelaisvę, karo grobio – 8 kulkosvaidžius, 300 šautuvų, 200 000 šovinių, 6 lauko virtuves, 38 arklius ir 15 vežimų⁵⁰³.

Pralaimėta priešui dėl daugelio priežasčių, bet svarbiausios iš jų buvo šios:

1. Nepakankamas mūsų kariuomenės pajėgumas.
2. Silpna latvių karinių pajėgų priedanga iš kairės.
3. Pasyvi Marijampolės bataliono pozicija karinės operacijos metu.
4. II pėst. pulko vado karin. V. Grigaliūno-Glovackio liepos 8 d. perdėta baimė dėl tariamo bolševikų puolimo nuo Šteinensee pusės pavojaus, kuri jo vadovaujamo pulko III batalionas jau buvo likvidavęs, ir liguisti įtarimai, kad bloga padėtis Marijampolės batalione ir tariamai atsirado bolševikai pulko užnugaryje.

Rinktinės štabas, suklaidintas tokių perdėtų ir bauginančių žinių, be to, liepos 9 d. II pėst. pulkui ėmus trauktis iš užimtų pozicijų, buvo dezorganizuotas ir paskelbė

įsakymą atsitraukti į senas pozicijas. Jau II pėst. pulkui atsitraukus, bolševikai galėjo laisvai veikti ir, liepos 10–11 d. sutraukę rezervus, privertė rinktinę paspartintai atsitraukti. Rinktinės vadui nebeliko nieko kita kaip paskelbti tokį įsakymą trauktis.

Kartu pažymėtina, jog ši karinė operacija svarbiausią savo uždavinio dalį įvykdė sėkmingai. Nors galutinis karinis tikslas dar nebuvo pasiektas, bet jo metu įgauta nemaža kovinio patyrimo, paaiškėjo, jog mūsų kariai jau buvo daugiau subrendę ir geriau orientavosi strategijos ir taktikos reikaluose, sugebėjo sėkmingai kovoti su kur kas gausesniu ir visais atžvilgiais stipresniu priešu.

Ukmergės rinktinės kovos dėl Salako. Vyr. kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas 1919 m. liepos 2 d. nurodęs Panevėžio rinktinę pradėti puolimą rytų kryptimi, kartu įsakė Ukmergės rinktinę užimti Kuklių–Mukulių (į pietus nuo Avilių ežero)–Vajasiškio liniją⁵⁰⁴.

1919 m. liepos mėn. pradžioje bolševikai buvo įsitvirtinę Ažubaliuose, Vajasiškio bažnytkaimyje bei Pūslių kaime ir nuo Gatelių kaimo pusės nuolat grasino atviram Ukmergės rinktinės dešiniajam sparnui.

Ukmergės rinktinės atramos punktai, pradėdant nuo Utenos–Zarasų plento, tęsėsi iki Paberžės–Juknėnų kaimų. Toliau į dešinę mūsiškius saugojo tik raitoji žvalgyba. Lenkai buvo užpakalyje, tarp Tauragnų ir Utenos ežerų. Priešo pozicijos buvo gerai išžvalgytos ir paruoštas puolimo planas.

Ukmergės rinktinės vadas karin. K. Ladyga nusprendė nustumti bolševikus už Luodžio ežero, Salako ežerų bei Kiemionių kaimo ir pavedė šį uždavinį įvykdyti neseniai suorganizuoto I pėst. pulko III batalionui (vadas – karin. J. Čaplikas), kuriame buvo apie 400 kareivių bei 10 karininkų, ir karin. M. Pečiulionio vadovaujamos IV baterijos būriui (2 patrankos).

Karininkų Br. Bilmino ir P. Dundulio vadovaujamos kuopos turėjo užėiti į priešų užnugarį nuo Gatelių kaimo pusės ir pulti priešą Salako kryptimi vieškeliu Gateliai–Vajasiškis–Salakas. Karin. M. Rėklaičio vadovaujama VII kuopa Paberžės rajone turėjo tik imituoti puolimą Vajasiškio–Aštrakalnio link. Artilerijai įsakyta apšaudyti Aštrakalnį⁵⁰⁵.

Bolševikams nepastebint, VII kuopa buvo sutelkta Paberžės kaime, o VIII ir IX kuopos bei III kulkosvaidžių kuopa (vadas – karin. S. Marcinkevičius) užėmė pozicijas Gatelių kaimo laukuose. Puolimas buvo pradėtas liepos 11 d. rytui auštant. Karin. M. Rėklaičio vadovaujama VII kuopa pradėjo imitacinį puolimą Vajasiškio link ir tuo atkreipė Gateliuose bei Pūsliuose buvusio priešų dėmesį. Vajasiškis buvo apšaudytas 2 sunkiųjų kulkosvaidžių ugnimi. Tuo pačiu metu Aštrakalnį apšaudė mūsų artilerija. Pasinaudojusi priešų sumišimu, karin. P. Dundulio vadovaujama IX kuopa užėjo priešui į užnugarį ir netikėtai užėmė Boreikiškių kaimą. Kuopos puolimą priešas pastebėjo per vėlai, nespėjo susiorganizuoti ir buvo užkluptas kai kuriems bolševikams dar tebemiegant. Buvo paimta į nelaisvę apie 20 raudonarmiečių, kiti pasitraukė į Pūslius.

Tuo pačiu metu IX kuopos grupė, vadovaujama karin. A. Treiderio, neleidusi priešui susitvarkyti, mišku iš pietų pusės apėjo Pūslių kaimą ir staiga jį užėmė. Toliau ši grupė puolė Vajasiškį tiesia kryptimi iš rytų, o kita, paties kuopos vado karin. P. Dundulio vadovaujama grupė, prisijungus prie jos VIII kuopos karin. Šmidto

vadovaujamam būriui, padariusi staigų apėjimą, puolė šį įtvirtintą priešų mazgą nuo Aštrakalnio kaimo pusės. IX kuopai puolant bolševikus šiaurės rytų kryptimi, karin. M. Rėklaičio vadovaujama VII kuopa atakavo Vajasiškio bažnytkaimį ir Ažubališkių kaimą iš pietvakarių, t. y. nuo Paberžės kaimo pusės. Tuo metu karin. Br. Bilmino vadovaujama kuopa buvo rezerve⁵⁰⁶.

Bolševikai skubiai traukėsi. Nesuskubusieji to padaryti buvo paimti į nelaisvę. Dauguma jų pasitraukė šiauriniu Ligajo ežero krantu Salako link. Mėginusiems prasmukti pietiniu to ežero krantu kelią užkirto karin. P. Dundulis su savo daliniu.

Atsitraukęs priešas įsitvirtino į rytus nuo Trinkuškių kaimo. Skubiai persitvariusi tolesniam puolimui, VII kuopa ėmė jį persekioti Kiemionių kryptimi, žygiuodama šiauriniu Ligajo ežero krantu. Karin. P. Dundulio grupė ir karin. St. Marcinkevičius su 2 kulkosvaidžiais buvo pasiūsti pietiniu Ligajo ežero krantu. Ežeras buvo labai siauras, šiauriniame jo krante, ir palei 180 aukštumą buvo pastebėtas nemažas bolševikų telkinys. Kaip vėliau buvo išaiškinta, ten vyko jų mitingas. Karin. St. Marcinkevičiaus įsakymu ežero pusiasalyje buvo pastatyti sunkieji kulkosvaidžiai, kurių ugnis greitai išsklaidė susilaikiusį priešą. Apšaudžius priešą iš šono, IX ir VIII kuopų dalys puolė jo apkasus ir sėkmingai jį išmušė. Puolimo metu atvykęs vyr. kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas stebėjo puolimo eigą ir patarinėjo vadams bei kareiviams⁵⁰⁷.

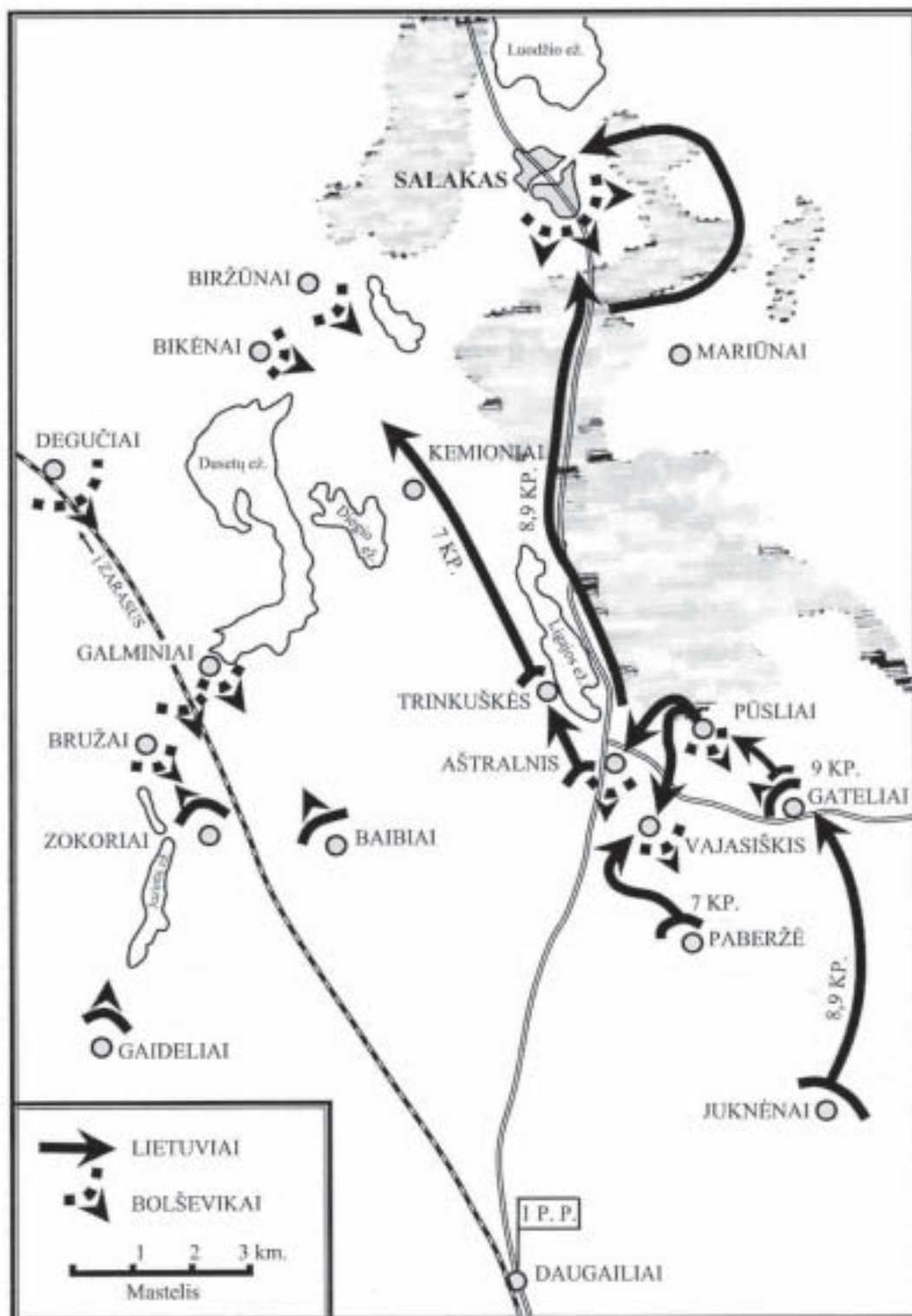
Tuo metu VII kuopa, puldama priešą šiauriniu Ligajo ežero krantu, užėmė Kiemionių kaimą ir įsitvirtino prie jo buvusiam Salako ir Ligajo tarpežeryje, kur pasiliko ilgesniam laikui. Sumušti bolševikai traukėsi Salako link.

Karin. P. Dundulio vadovaujama grupė, žygiuodama pirmyn išvijo rusus bolševikus iš Avinuostos ir Čepeliškių kaimų. Persekiodama toliau priešą, nuvijo jį ir iš 153 aukštumos. Iš paskos žygiuojanti IX kuopa ir VIII kuopos būrys nakčiai apsistojo Avinuostos kaimo apylinkėse. Į šį kaimą atvežta viena patranka vakare apšaudė Salaką, o nakčiai buvo gražinta į Aštrakalnį, kur buvo atgabenta ir antroji⁵⁰⁸.

III bataliono vado karin. J. Čapliko sušauktame vadų pasitarime buvo apsvastyta būsimojo puolimo eiga. Pulti buvo nutarta liepos 12 d. auštant. Jau žygiuojant buvo išsiaiškinta, jog priešas mūsų puolimui iš vakarų pusės yra pasirengęs, o vietovė prie Salako atvira, lygi ir atviru lauku jį pulti neįmanoma, todėl pulko vadas karin. K. Ladyga pasiūlė batalionui apeiti miestelį mišku ir pulti bolševikus iš pietų pusės, kur sąlygos tam buvo nepalyginamai geresnės (žr. 28 schemą).

Liepos 12 d. anksti rytą į vakarus nuo Salako buvo palikta maža priedanga, o svarbiausias puolimas buvo vykdomas apeinant miestelį iš pietų pusės. Prieš tai mūsų patrankos apie pusvalandį smarkiai apšaudė priešų apkasus į vakarus nuo Salako ir pietiniame miestelio pakraštyje. IX kuopos grandinėms puolant miestelį, bolševikai bandė įsitvirtinti kalnelyje, iš kur galėjo labai kliudyti priėti prie Salako. Tai pastebėjęs karin. St. Marcinkevičius pagriebė kulkosvaidį ir su 2 kareiviais, nepaisydamas smarkios priešų ugnies, nuo minėto kalnelio į bolševikus pradėjo šaudyti taiklia ugnimi ir sustabdė artėjančią priešų grandinę. Tuo pasinaudojusi IX kuopa veržliai puolė ir privertė priešą pasitraukti į šiaurę nuo Salako.⁵⁰⁹ Miestelyje kuopai atiteko 1 kulkosvaidis, paimta nelaisvėn 1 karininkas ir apie 15 belaisvių⁵¹⁰.

VIII kuopa, vadovaujama karin. Br. Bilmino, persekiojo priešą toliau iki Samavos ež. rytinės pakrantės, kur pavijo ir apšaudė jo besitraukiančią bateriją. Vakare kuopa užėmė poziciją į šiaurę nuo Rusteikių miestelio.

28 schema
 Salako paėmimas 1919 m. liepos 11–12 d.

IX kuopa, užėmusi Salaką ir tikėdamasi susilaukti prieš antpuolio, liepos 13 d. tvirtinosi linijoje nuo Luodžio ež., palei miestelio bažnyčios šventorių, 189 aukštumą iki Kiemionių kaimo ir žvalgė. Padedant vietos gyventojams, buvo kasami apkasai. Apylinkės gyventojai noriai padėjo kuopai įrengti įvairius įtvirtinimus ir apie priešą, jo gautą pastiprinimą bei judėjimą teikė tikslias žinias.

Liepos 14 d. 7 val. bolševikai, susitelkę apie vieną pėstininkų pulką, remiami įvairaus kalibro artilerijos, iš šiaurėje buvusio miško pradėjo nepaprastai atkaklų Salako puolimą. Daugiausia buvo apšaudomas šventorius ir apkasai tarp Salako ir 189 aukštumos. Mūsiškiai nuo tirštų prieš pėstininkų grandinių gynėsi visų ginklų ugnimi, o jiems priartėjus – ir šautuvinėmis granatomis. Šventorių, į kurį priešas labiausiai skverbėsi, tepasiekė 5 žmonės, o išblaškyti likučiai pasitraukė į mišką.

Po poros valandų trukusio artilerijos apšaudymo bolševikai vėl puolė, tačiau šį kartą apkasus tarp Salako ir 189 aukštumos. Mūsų artilerija, gerai pasirengusi, turėjo galimybę apšaudyti priešą tiesiuoju taikymu. Dėl smarkaus lietaus ir purvo mūsų kulkosvaidžiai ne kartą buvo užsiteršę ir protarpiais neveikė. Visgi ir šį kartą bolševikai pasipriešinimo neįveikė ir pakrikę pasitraukė atgal į mišką. Tokius atkaklius puolimus artilerijos ir kulkosvaidžių priedangoje priešas kartojo dar kelis kartus, bet nesėkmingai.

Paskutinį 6 kartą bolševikai puolė apie 19 val., tikėdamiesi jog mūsiškiai, visą dieną lietaus ir puolimų išvarginti, nebeatsilaikys. Tačiau ir jų puolančiosios grandinės nebebuvo tokios ryžtingos, veikė lyg stumiamos. Mūsų jėgos buvo papildytos Ukmergės bataliono II kuopa, išvalyti kulkosvaidžiai gerai veikė. Mūsiškiams pradėjus smarkiai šaudyti bolševikai visiškai pakriko, išsibėgiojo ir daugiau nebepuolė.

Salako paėmimas sustiprino Ukmergės rinktinės frontą. Lenkams iš pietų priartinus prie Luodžio ežero, frontas tapo ištisinis.

Salako paėmimas taktiniu požiūriu yra laikomas viena iš gražiausių mūsų kariuomenės operacijų.

Sulaikydama priešą veržimąsi pro Salaką, mūsų kariuomenė pademonstravo didelę moralinę persvarą. Gintasi nuo gausių bolševikų pajėgų labai ištvermingai ir atkakliai. Kautynėse ypač pasižymėjo karininkai M. Pečiulionis, P. Dundulis, St. Marcinkevičius ir daugelis karių. Nors mūsų apkasai puolimo bare prieš artilerijos ir buvo visai suardyti, bet vieningas karių veikimas, pasitikėjimas vienu kitais sugniuždė prieš pastangas⁵¹¹.

Pulko vadovybės sudarytame žuvusiųjų sąrašė paminėtos 3 pavardės: eiliniai kareiviai J. Martinonis, P. Bobinas ir A. Savukas. Kartu teigiama, jog nukautų priešų buvę nemažai⁵¹².

7. BOLŠEVIKŲ IŠVIJIMAS IŠ LIETUVOS

Pasirengimas Zarasų karinei operacijai. Po nepasisekusio 1919 m. liepos 6–12 d. Panevėžio rinktinės puolimo bolševikų fronte, mūsų kariuomenė sustojo Salako–Dusetų–Subatės ežerų linijoje. Reikėjo leisti jai pailsėti, susitvarkyti, sutelkti visas turimas pajėgas bei išteklius ir pasirengti lemiamoms kovoms, kad bolševikai būtų galutinai išvyti iš Lietuvos.

Nepaisant laikino atsitraukimo į minėtas pozicijas, prasto apginklavimo bei aprūpinimo, kai kuriose kariuomenės dalyse sparčiai išplitusios ligos – dizenterijos, praretinusios kovotojų eiles, jų moralė buvo aukšta. Bolševikų skleidžiama propaganda jiems neturėjo jokio poveikio. Kareiviai žinojo ir turėjo aišką tikslą – kovoja ma dėl Nepriklausomos Lietuvos.

Minėtose vietovėse dauguma gyventojų buvo lietuviai, kurie, nors ir bolševikų alinami, plėšiami ir visaip skriaudžiami, stengėsi padėti savajai kariuomenei, kuo begalėdami ją rėmė. Daug vietinio jaunimo, nepaisydami bolševikų gąsdinimų ir persekiojimo, stojo savanoriais į mūsų kariuomenės veikiančias dalis. Nemaža jų pafrontėje buvo ginkluoti ir ypač padėdavo žvalgams. Dusetų apylinkėse veikė gerai ginkluotas partizanų būrys „Žalioji gvardija“, kuris pasižymėjo kovose su plėškaujančiais raudonarmiečiais⁵¹³.

Lietuvos kariuomenės daliniams kovoti su bolševikais padėjo ne tik jaunimas, bet ir moterys, kurios, nuėjusios į bolševikų pusę ir surinkusios reikalingas žinias, po to jas perduodavo lietuviams. Ypač pažymėtinos dvi seserys ūkininkaitės Anelė ir Kostė Juozėnaitės iš Pakunigės vienkiemio Antalieptės valsčiaus. Jos ne tik surinko žinias apie bolševikus, bet ir sugebėjo išgelbėti sunkųjį kulkosvaidį, kurį buvo palikusi II pėst. pulko III kuopa, apsupta bolševikų ir priversta skubiai trauktis. Kulkosvaidis buvo paliktas jų tėvų sodelyje. Jos jį užklojo medžių šakomis ir naktį, praėjusios pro bolševikų apsaugą, jį nunešė į lietuvių pusę ir gražino III kuopai. Pasibaigus Nepriklausomybės kovoms, abi seserys buvo apdovanotos I laipsnio Vyčio kryžiaus su kardais ordinu⁵¹⁴.

Kad kulkosvaidžiai tuo metu buvo ypač branginami, matyti iš to, jog II pėst. pulko vadas karin. V. Grigaliūnas-Glovackis, reaguodamas dėl jo palikimo priešui, kpt. Edv. Noreiką net norėjo atiduoti karo lauko teismui⁵¹⁵.

Vietiniai rusų kolonistai sentikiai, kurių tose vietovėse buvo nemaža, laikėsi neutraliai ar net lojaliai. Dalis sulenkėjusių lietuvių irgi prijautė Lietuvos kariuomenei, nes lenkai tuo metu taip pat kovojo su bolševikais.

Tarp lietuvių ir bolševikų pozicijų buvo 3–4 kilometrų tarpas, vadinamoji „niekieno žemė“. Joje patuliuodavo tiek lietuvių, tiek priešų žvalgai. Įvykdavo daug tiek smulkių, tiek stambesnio masto ginkluotų susirėmimų, iš abiejų pusių pareikalausiusi aukų, bet neturėjusių didesnių pasekmių vienai ar kitai kovojančiai pusei. Bolševikams pajudėjus mūsų sargybų link, vietos gyventojai apie tai tuojuo painformuodavo savuosius. Mūsų daliniai taip pat dažnai organizuodavo žvalgomojo pobūdžio „ekspedicijas“.

Tokie žvalgomieji veiksmai ir dažni susirėmimai tęsėsi beveik porą mėnesių ir labai visiems įkyrėjo. Pafrontės gyventojai, susitikdami su mūsų kariais, tiesiog maldavo greičiau pulti ir išvyti bolševikus iš Lietuvos.

Lietuvos vyriausioji karinė vadovybė, ruošdama lemiamą bolševikų puolimą, Ukmergės ir Panevėžio rinktinių vadams pateikė 1919 m. rugpjūčio mėn. pradžioje numatytos vykdyti karinės operacijos projektą, kurį šie vietose turėjo detalčiai apsvarstyti ir pateikti savus pasiūlymus jam patobulinti. Bolševikus buvo numatyta pulti drauge su lenkais visu frontu.

Ukmergės rinktinės vadas karin. K. Ladyga po pasitarimo su dešiniajame sparne buvusios lenkų brigados vadovybės atstovu pasiūlė vyr. kariuomenės vadui pulti bolševikus plačiu frontu ir atsisakyti lenkų, giliai įsibrovusių į Lietuvos teritoriją ir siekiančių užimti naujus jos plotus, paramos būsimosios Zarasų operacijoje⁵¹⁶. Karin. M. Katchė taip pat siūlė pereiti nuo pasyvių prie aktyvių veiksmų ir tai daryti ne atskiromis rinktinėmis, o visu frontu⁵¹⁷.

Panevėžio rinktinės vadas karin. St. Nastopka, atsižvelgdamas į 1919 m. liepos 6–12 d. puolimo nesėkmes, abejojo kairiojo sparno saugumu, siūlė tartis su latvių karine vadovybe dėl bendrų veiksmų prieš bolševikus ir laikėsi nuomonės, jog Panevėžio rinktinė galės sėkmingai dalyvauti puolamosiose operacijose tik karius reikiamai aprūpinus, visų pirma juos tinkamai aprengus ir apavus.

Visų vadų pasiūlymuose buvo pageidaujama karinę operaciją pradėti tik tada, kai jai bus gerai pasiruošta – ypač apsirūpinus technikos priemonėmis⁵¹⁸.

Karinė vadovybė, sužinojusi fronto dalių vadų nuomonę, ėmėsi organizacinių bei kitų priemonių puolimui pasirengti. Vyr. kariuomenės vado gen. S. Žukausko 1919 m. liepos 18 d. įsakymu veikiančioji Lietuvos kariuomenė buvo suskirstyta į dvi brigadas. I brigadą sudarė I ir III pėst. pulkai, Kauno, Ukmergės ir Vilniaus batalionai. Šios brigados vadu buvo paskirtas karin. Pr. Liatukas. Į II brigadą įėjo II pėst. pulkas, Panevėžio, Marijampolės, Šiaulių ir Joniškėlio batalionai. Brigados vadu tapo karin. St. Nastopka⁵¹⁹.

Pasiruošimo puolimui laikotarpiu I ir II brigados buvo papildytos naujomis jėgomis. Į fronte veikusius karinius dalinius nukreipta dauguma pirmąją karo mokyklos laidą baigusiu jaunuju karininkų⁵²⁰. Liepos 30 d. į Dusetų rajoną atvyko karin. K. Škirpos vadovaujamas Vilniaus batalionas, o rugpjūčio mėn. pradžioje į Salako rajoną – karin. J. Kubilius su Ukmergės batalionu. I brigados žinion buvo priskirta ir III baterija (vadas – karin. J. Kulitanas). Brigados pajėgos gerokai sustiprėjo.

II brigados sudėtis padidėjo nežymiai. Jos kairiajame sparne veikė nedidelis Aukškuržemės partizanų dalinys, o tikėtosi didesnės latvių kariuomenės paramos nebuvo sulaukta.

Vyr. kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas, sužinojęs apie lenkų vadovybės rugpjūčio mėn. viduryje planuojamą puolimą Daugpilio kryptimi, 1919 m. rugpjūčio 9 d. įsakė I ir II brigadoms šį lenkų žygį palaikyti: visu frontu organizuoti sustiprintą žvalgybą, pulti priešo priešakines dalis, užimti svarbiausius jo pirmutinės linijos punktus. Visos atsargos dalys turėjo būti visiškai parengtos, nes buvo tikimasi, jog į lenkų puolimą bolševikai atsakys priešpuoliais ir mūsų frontuose.

I brigadai buvo įsakyta parengti detalų žygio į Zarasus planą, laikant jį didžiausioje paslapyje. II brigados vadas buvo įpareigotas artilerijos būrį išsiųsti į Du-

setas I brigados vado žinion ir palaikyti nuolatinį ryšį su šiaurėje buvusiais latvių kariniais daliniais⁵²¹.

Netrukus abiemis brigadoms šis įsakymas buvo papildytas ir patikslintas. Lenkams pradėjus puolimą, II brigada turėjo vieną stiprią vorą per Kuklius, Imbradą ir Tumuliškį išsiųsti Zarasų kryptimi, o kita vora, žygiuodama per Suvieką, Gribovką, Steinensee, privalėjo paremti pagrindinės voros kairįjį sparną. I brigadai įsakyta išsiųsti stiprią vorą per Avilius, Mukulių dvarą į Zarasus, apeinant iš šiaurės Ausios ežerą. Vorų pagrindinis uždavinys – užimti Zarasus⁵²². Pagrindinė jėga I brigadoje buvo I pėst. pulkas, kuriame lemiamų kovų su bolševikais išvakarėse buvo 52 karininkai, 15 karo valdininkų, 3 gydytojai, 1 karo kapelionas bei 1733 kareiviai⁵²³.

Tačiau gen. S. Žukauskui pažadėtu laiku lenkai puolimo nevykdė ir jį atidėjo rugpjūčio mėn. pabaigai. Dėl to ir lietuvių kariuomenės vadovybei teko keisti savo parengtą planą.

Po 1919 m. birželio–liepos mėn. kovų lietuvių kariuomenei ilgokam laiko tarpui sustojus minėtoje Aukštaitijos ežerų linijoje bolševikų kariuomenė atsikvėpė ir buvo reorganizuota. Iš buvusių 18 pėst. pulkų buvo sudaryti 6 sukomplektuotos sudėties pėstininkų pulkai, 3 vadinamieji komunistiniai batalionai ir paliktos 3 specialios paskirties rinktinės, jas gerokai papildžius naujomis jėgomis. Artileriją bolševikai turėjo gerą ir gausią. Daugpilio kryptis, bolševikams turėjusi strateginę reikšmę, buvo jų ypač saugoma ir ginama⁵²⁴.

Tačiau bolševikų bendra padėtis lietuvių fronte buvo prasta – jie buvo priversti pereiti į gynybą ir labai jautriai reaguodavo į mūsų kariuomenės veiksmus. Į kiekvienos pasirodžiusios lietuvių žvalgybos veiksmus būdavo atsakoma smarkia įvairių rūšių ginklų ugnimi.

Atsitraukdami bolševikai atsirėmė į Pirmojo pasaulinio karo metu paliktas carinės Rusijos kariuomenės pozicijas, kurios, be techninių įrengimų, buvo labai tinkamos gynybai ir dėl savo gamtinės padėties. Patys Rytų Aukštaitijos ežerai sudarė stiprią gynimosi liniją. Gindamiesi nuo lietuvių puldinėjimų, bolševikai daugelyje vietų dar apsikasė tikrojo profilio apkasais, apsitvėrė spygliuotomis vielomis bei įrengė kitus įtvirtinimus.

Norėdami papildyti savo karinius dalinius žmonėmis, jie 1919 m. liepos 2 d. dar tebeužimtose Lietuvos teritorijose įsakė visiems vyrams nuo 17 iki 50 metų amžiaus stoti į bolševikų kariuomenę. Vengiantys karo tarnybos vyrai buvo smarkiai baudžiami. Neatvykus šaukiamiesiems, turėjo už tai atsakyti jų šeimos nariai – visų pirma tėvai arba broliai⁵²⁵.

Neturėdama kuo maitinti savo kariuomenės, bolševikų valdžia atiminėjo iš gyventojų grūdus, palikdama visai šeimai tik po 10–15 pūdų rugių. 1919 m. vasarą anksti buvo nukastos gyventojų bulvės ir pristatomos į Daugpilį. Apskritai 1919 m. tame krašte nedaug tebuvo pasėta javų. Daugelis gyventojų teturėjo tik po vieną karvę. Neretai ir paskutinės iš jų būdavo atimamos. Arklių taip pat buvo maža ir žmonės neturėjo kuo laukų dirbti⁵²⁶.

Buvo ir kitos priežastys, vertusių raudonarmiečius, ypač jų komisarų, nervintis ir tvirtinti savo pozicijas. Tai visų pirma vidinė dezorganizacija tarp jų pačių. Kilo neramumų jų užnugaryje ir apskritai visoje Rusijoje. Vis dažniau pasikartodavo organizuoti sukilimai, kuriuos ne visuomet pasisėkdavo greitai numalšinti. Nere-

tai patys raudonarmiečiai pereidavo sukilėlių pusėn. Itin didelis subruzdymas raudonarmiečių eilėse įvyko 1919 m. rugpjūčio 7 d., kai per Dauguvą buvo susprogdintas Pohuliankos tiltas⁵²⁷.

Mobilizuoti rusų kareiviai, nematydami karo tikslo, dažnai atsisakydavo žygiuoti pirmyn prieš lietuvius. Fronto vadovybė daugiausia galėjo pasitikėti tik komunistinėmis dalimis, tačiau vien jų aiškiai nepakako surengti aktyviai ofensyvai visu frontu.

Žinodama, kad prieš padėtis tokia nestipri, kad jis nepasitiki savo jėgomis, lietuvių vyriausioji karinė vadovybė įsakinėjo I ir II brigadoms energingai spausti visas bolševikų sargybas ir, pastebėjus jų traukimąsi, energingai juos persekioti ir išvyti iš Lietuvos. Nuo kovų su bolševikais pradžios iki 1919 m. rugpjūčio 1 d. į nelaisvę buvo paimta 29 karininkai ir 1477 rusų bolševikų kareiviai⁵²⁸.

I ir II brigadų dalims pasirengus puolimui, vyr. kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas 1919 m. rugpjūčio 22 d. telefonograma Nr. 101 įsakė nuo rugpjūčio 23 d. visu frontu pradėti puolimą ir užimti Daugpilį. II brigados užduotis – Kazimieriškio dvaro–Pohuliankos rajone persikelti per Dauguvos upę ir užimti Daugpilio tvirtovę. I brigadai įsakyta užimti Kalkūnės stotį, Dauguvos vakariniame krante buvusius įtvirtinimus bei priemiestį, o, persikėlus per Dauguvą, – ir Daugpilio prekių bei geležinkelio stotis⁵²⁹.

Puolimo išvakarėse bolševikai, įsitvirtinę tarpežeriuose ir aukštumose, prieš I lietuvių brigadą buvo užėmę Žagarinės–Bružų–Avilių liniją. Jų pajėgas sudarė XV armijos IV šaulių divizijos I brigada, kurią sudarė 28, 30 ir 35 pulkai, o rezerve Zarasuose – 29 pulkas. Šias pajėgas rėmė trys baterijos, du kavalerijos eskadronai ir XI oro eskadrilė. Karinės operacijos išvakarėse priešas savo frontą prieš lietuvių I brigadą buvo paskirstęs į du barus: pirmąjį – nuo Avilių iki Tiltiškių išimtinai su štabu Blyniškių kaime, prie Auslo ežero ir antrąjį – nuo Tiltiškių iki Antalgės, su štabu Santupiuose⁵³⁰.

Mūsų I brigados vadui karin. Pr. Liatukui prieš karinės operacijos pradžią išvykus atostogų, jai vėl ėmė vadovauti karin. K. Ladyga, gerai žinojęs vietos sąlygas. Jis 1919 m. rugpjūčio 23 d. įsakymu brigados dalis suskirstė į 3 voras. Kairiajai karin. K. Škirpos vadovaujamai vorai (Vilniaus atskirasis batalionas, III baterijos būrys), laikiusiai Volungės, Šaltmalkių–Lungelių–Voversių–Morkūnų–Vainiūnų poziciją, buvo įsakyta pulti Mukulių dvaro, Medinių, Sniegiškių, Štadvilių, Auslo ežero šiauriniu krantu Jaunaikių, Krasnos kryptimi ir, įsitvirtinus Kumpiškių–Laukesos tarpežeryje, laukti tolesnių nurodymų, palaikant žygio metu ryšį su II brigados II pėst. pulku.

Viduriniajai karin. V. Skorupskio vadovaujamai vorai (I pėst. pulko du batalionai, pusė eskadrono husarų, IV baterijos būrys), laikiusios Drobu–Murliškių–Doveikių–Purviškių–Lundiškės poziciją, įsakyta pulti Degučių–Zarasų kryptimi ir prie Laukesos upės tarp Smėlynės ir Kurcumo dvaro susilaikyti ir laukti tolesnių nurodymų.

Dešinioji karin. J. Kubiliaus vadovaujama vora (Ukmergės atskirasis batalionas, pusė eskadrono husarų, IV baterijos būrys) laikė užėmusi poziciją Aukštakalnis–Salakas–Kiemionys. Ji turėjo pulti Rusteikių, Kopūstynės kryptimi ir įsitvirtinti Ilgio–Vaisienio tarpežeryje. Žygio metu įsakyta palaikyti ryšį su lenkais. Lenkams nutrau-

kus puolimą, o bolševikams nepasitraukus iš Smalvų, vora turėjo užimti poziciją į rytus tarp Sventės ir Vaisenio ežerų.

I brigados rezervas – I pėst. pulko vienas batalionas ir pusė eskadrono husarų – buvo Mikalajūnų kaimo rajone, o štabas – Daugailiuose⁵³¹.

Prieš lietuvių II brigadą veikė bolševikų IV šaulių divizijos kita brigada, kurią sudarė 31, 32, 36 pulkai, VI latvių bolševikų pulkas, ypatingosios paskirties komunistinis batalionas ir Daugpilyje buvę du šarvuoti traukiniai⁵³². Su šiomis jėgomis, be to, nenustatytu artilerijos kiekiu, bolševikai buvo įsitvirtinę Bebrinės–Eglainės–Suvieko linijoje⁵³³.

Prieš bolševikus veikusios lietuvių II brigados vadas karin. St. Nastopka 1919 m. rugpjūčio 23 d. įsakė jam pavaldžioms kariuomenės dalims išsiųsti į žvalgybą sustiprintas karininkų vadovaujamas žvalgų grupes su kulkosvaidžiais:

1. Panevėžio batalionas su I baterija, užėmęs Subatės–Baltežerio dvaro poziciją, turėjo trimis žvalgų grupėmis žvalgyti Bebrinės, Murovankos kryptimi.

2. Marijampolės bataliono dvi žvalgų grupės – Lasmužės (Lasseno), Razmatkos kryptimi.

3. II pėst. pulko trys grupės – Kovenkos, Gudų, Vaidminių kryptimi.

Joniškėlio batalionas buvo armijos rezervas Obeliuose. Žvalgams įsakyta sueiti į tiesioginį sąlytį su priešu ir, jam pradėjus trauktis, užimti nurodytus punktus. Višoms brigados dalims nurodyta būti visiškai pasiruošusioms bet kuriuo metu paskelbtam puolimui ir veikti energingai⁵³⁴.

Iš visų sugrįžusių žvalgų grupių sužinota, jog priešas, užėmęs pozicijas ir sustiprinęs savo sargybas, laukė lietuvių puolimo. Todėl, ruošiantis karinei operacijai, buvo sustiprintos ir lietuvių pozicijos, apsirūpinta šoviniiais, sukauptos maisto atsargos, sutvarkytas tiekimas.

Z a r a s ų k a r i n ė s o p e r a c i j o s e i g a. 1919 m. rugpjūčio 24 d., vadovaujant vyr. kariuomenės vadui gen. S. Žukauskui, buvo pradėtas bolševikų puolimas. Jį pradėjo I brigada, kurios svarbiausias uždavinys buvo palaužti Galminių–Bružų–Naujasodės priešo liniją, kuri buvo itin stipriai įrengta. Jau anksčiau du kartus tai mėginta padaryti, bet be rezultatų. Puolimas buvo pradėtas naktį iš rugpjūčio 23 į 24 d. trimis voromis. Viduryje veikė I pėst. pulkas, dešinėje – Ukmergės batalionas, o kairėje – Vilniaus batalionas. Visame bare buvo vykdoma intensyvi žvalgyba.

Karin. J. Kubiliaus vadovaujamo Ukmergės bataliono I ir III kuopos 3 val. nakties puolė Tiltiškių–Bikėnų, o II ir IV kuopos – Sorokiškės–Navikų–Giteniškių kryptimi. I ir III kuopos narsiai žygiavo pirmyn nepaisydamos smarkios priešų ugnies, rugpjūčio 24 d. išmušė jį iš apkasų ir užėmė Čigoniškių–Biržūnų–Nečeskų–Bikėnų–Tiltiškių–Kiškelių kaimų liniją. Atsitraukę bolševikai užėmė pozicijas pagal Šventosios krantą Asavo–Šiurpelių tarpežeryje. II ir IV kuopos užėmė Balinių kaimą ir, sutikusios stiprų priešų pasipriešinimą iš Sorokiškės–Drobiškių kaimų, sustojo ir apsikasė⁵³⁵.

Rugpjūčio 25 d. Ukmergės bataliono I ir III kuopos, žygiuodamos pirmyn, smarkiai susirėmė su priešais, įsitvirtinusių Girviškių kaime. Tačiau šių kuopų puolimą parėmus karin. M. Pečiulionio vadovaujamai baterijai, bolševikai buvo priversti apkasus ir kitus įtvirtinimus palikti. Ungoriškių ir Girviškių kaimai buvo užimti.

Tuo metu bataliono II ir IV kuopa atakavo Sorokiškes ir Drobiškes. Čia įsitvirtinusiems bolševikams atkakliai pasipriešinus ataka nepasisekė ir teko atsitraukti į ankstesnes pozicijas. Tuo pasinaudoję bolševikai perėjo į ataką, bet po aršių kautynių buvo atblokti. Kovos užsitęsė. Visgi II kuopa, parodžiusi didelį ryžtą ir atkaklumą, Drobiškes užėmė. Jai į pagalbą atėjo III kuopos būrys, pasiūstas užėiti priešui iš šono ir jį atakuoti. Tuo pačiu metu IV kuopos būrys apėjo Sorokiškes ir Žagarinę iš pietų pusės. Nors bolševikai savo pozicijas buvo sustiprinę spygliuotų vielų tvoromis bei blindažais, tačiau IV kuopai puolant iš priešakio, o II kuopai – iš dešiniojo sparno, jie neatsilaikė ir buvo priversti pasitraukti į miškus Tuniškių link. IV kuopos būrys, apėjęs priešą iš pietų pusės, išvijo jį iš Žagarinės.

Bataliono III kuopa, įsiveržusi į Samavo ir Drobiškių tarpežerį, buvo smarkiai apšaudyta netolimame miške buvusių bolševikų. Tačiau po dviejų atkaklių puolimų jie buvo priversti mišką palikti ir vakare kuopa užėmė Černabrado ir Tuniškių kaimus.

Tą pačią dieną bataliono I kuopa sugebėjo išstumti priešą iš Vilkinės ir Pagrandų kaimų, o vėliau dar užėmė Tarkiškių, Pajuodalankių ir Samavo kaimus⁵³⁶.

Rugpjūčio 26 d. Ukmergės batalionas sėkmingai tęsė puolimą. I, II ir III kuopos užėmė Rusteikių ir Kopūstynės kaimus, užvaldė svarbias kalvas ir nuvijo priešą Smalvų link. Persekiodamos jį toliau ir neleisdamos atsipeikėti, kuopos puolė bolševikus Smalvų–Šaplaučiznos–Raminavos dv. linijoje ir užėmė minėtas vietas. Ši kartą IV kuopa buvo palikta saugoti dešiniąjį bataliono sparną, nes netoli buvę lenkai nerodė iniciatyvos pulti bolševikus.

Rugpjūčio 27 d. Ukmergės bataliono štabas iš Rusteikių persikėlė į Smalvų miestelį. Čia buvo gautas I brigados vado įsakymas veržtis pirmyn palei Turmanto geležinkelį ir užimti Turmanto stotį. Tą pačią dieną I, II ir IV kuopos tęsė puolimą, palikdamos atsargoje III kuopą. Tačiau paaiškėjus, jog pagal geležinkelį bolševikai gerai įsitvirtinę ir šaudo iš kulkosvaidžių, artilerijos bei šarvuočių, III kuopa taip pat įsiliejo į pirmąsias kovotojų eiles ir veržėsi pirmyn. Bolševikai ypač atkakliai priešinosi Dulciškių–Gerveliškės linijoje. Tačiau visos keturios bataliono kuopos atkakliai puolė priešą ir po smarkių kautynių, netekusios keleto sužeistų ir kontūzėtų kareivių, išmušė jį iš minėtų pozicijų ir užėmė Dulciškių, Gerveliškių, Kimbartiškių kaimus bei Lipniškių dvarą. II ir IV kuopoms šiose vietovėse apsistojus, I ir III kuopos ir kairėje buvęs I pėst. pulkas toliau žygiavo palei geležinkelį Turmanto stoties link ir vakare apie 20 val. drauge su minėto pulko I batalionu užėmė stotį ir senus vokiečių apkasus.

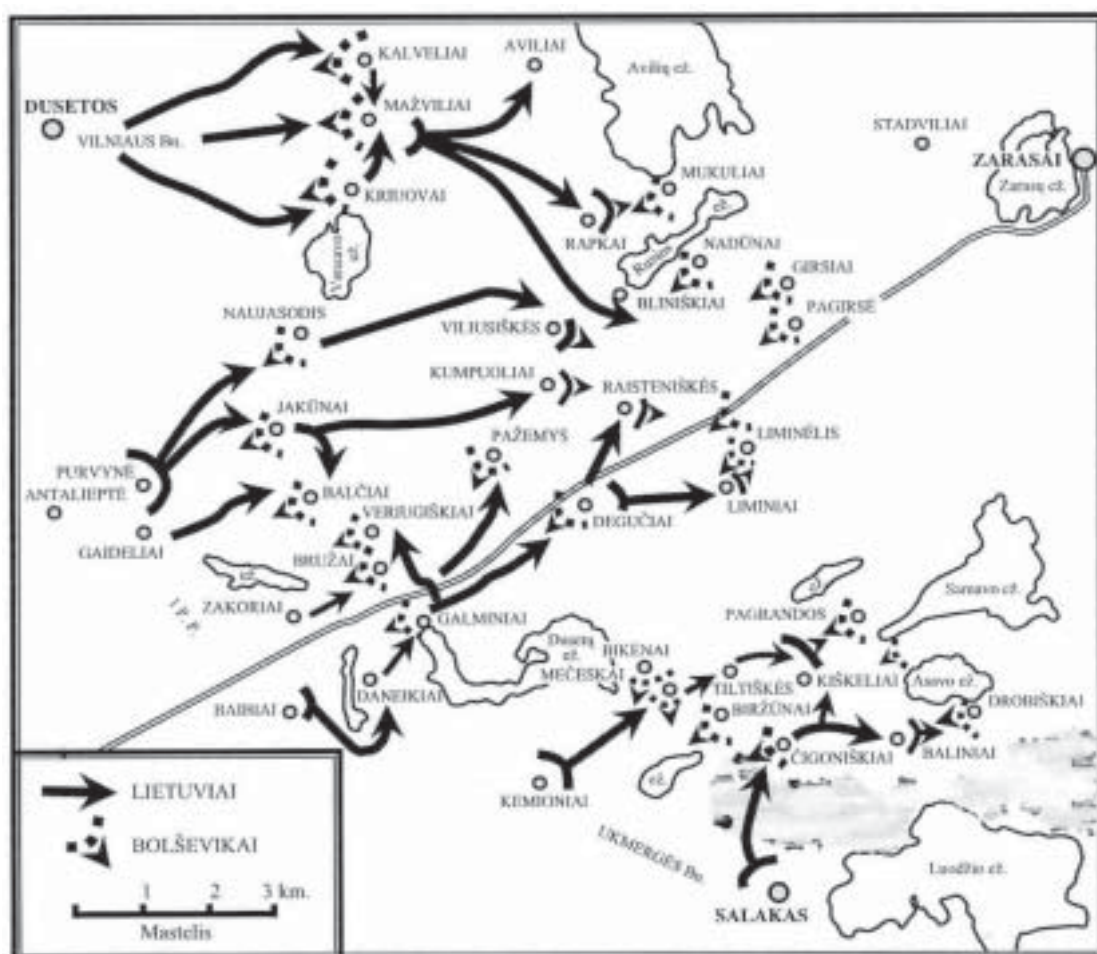
Rugpjūčio 28 d. bataliono II kuopa buvo palikta Turmanto stoties komendantų žinioje, o kitos kuopos rugpjūčio 29 d. kovojo su atkakliai besipriešinančiais bolševikais, įsitvirtinusiems senuosiuose rusų apkasuose palei Gerveliškes. Tą pat dieną lenkų pajėgos apėjo priešą kairiąjį sparną ir užėmė Gerveliškes. Ukmergės batalionas liko lenkų užnugaryje. Susidarius tokiai padėčiai, I brigados vadas įsakė jam persigrupuoti už I pėst. pulko dešiniojo sparno. Priešais buvo neperžengiama pelkė, todėl batalionas apėjo ją per Kščavą ir paskutinėmis rugpjūčio dienomis saugojo barą tarp Ustos ežero ir Laukesos dvaro, o vėliau užėmė poziciją tarp Didrichsteno ir Kalkūnų⁵³⁷.

I pėst. pulkas pradėjo puolimą naktį iš rugpjūčio 23 į 24 d. pagal plentą Zarasų kryptimi, kad pėstininkai, pasinaudodami tamsa, galėtų lengviau pralaužti pagarsėjusią atsparumą bolševikų „Bružų poziciją“. Pasisekimo tikėtasi sulaukti Juozapa-

vos dvaro–Jūžintų ežero bare. Puolimą vykdė I pėst. pulko I ir II batalionai. Tačiau lietuvių nakties anpuoliai pasisiekimo neturėjo. Priešas laiku pastebėjo I bataliono manevrą ir puolimą atrėmė. Kaip vėliau paaiškėjo, šio bataliono karininkai nebuvo pakankamai išstudijavę priešo pozicijų ir tamsoje negalėjo kryptingai pulti. Šis puolimas buvo nuostolingas: I ir III kuopos priverstos pasitraukti, 15 kareivių buvo nukauta, sužeista ar dingo be žinios, o atakos metu prie Balčių dvaro žuvo karin. Jurgis Sideravičius⁵³⁸.

Nepavykus pralaužti fronto Juozapavos dvaro–Jūžintų bare, I brigados vadas karin. K. Ladyga įsakė II batalionui, remiant artilerijai, pulti bolševikus Degučių plentu Zarasų kryptimi. Priešas, visą naktį varginamas, ypač IV bei VI kuopų ir artilerijos prie Galminių kaimo, spaudimo neišlaikė ir, apmėtytas šautuvinėmis bei rankinėmis granatomis, po gana stipraus smūgio pasitraukė. Tuo būdu pavyko pralaužti priešo pozicijas skaudžiausioje jam vietoje.

Sėkmei įtvirtinti karin. K. Ladyga įsakė puolančiuosius sustiprinti rezerviniu III batalionu, kuris tuo metu buvo II bataliono užnugaryje. Puolimas vyko sėkmingai ir apie 10 val. Degučiai buvo užimti⁵³⁹ (žr. 29 schemą).

29 schema

Bružų pozicijos pralaužimas ir puolimo vystymas 1919 m. rugpjūčio 24–26 d.

Tos pat dienos vidurdienį mūsų artilerijai smarkiai apšaudžius Raisteniškius, plentą bei Liminių kaimą, pėstininkai tęsė puolimą ir užėmė minėtas vietas. Pava-kary pulko dalys, persekiodamos priešą, pasiekė Kumpuolio–Viliušiškių liniją, kur ir įsitvirtino⁵⁴⁰.

Taigi mūsų kareivių patvarumu, jaunų karininkų sumanumu ir ypač I briga-dos vado karin. K. Ladygos mokėjimu kovos lauke manevruoti voromis, sugebėjimu išvelgti silpnąsias priešo puses, ši, kaip ir kitos ankstesnės kliūtys, buvo nugalėtos. Lietuviams pasisėkė pralaužti tą vidurinę ir tvirčiausią priešo pozicijos barą, kas jau savaime sudarė gerą ofenzyvos pradžią, pakėlė jaunų kovotojų ūpą ir tuo laidavo tolesnes pergales.

Rugpjūčio 25 d. ankstyvą rytą I pėst. pulkas puolimą tęsė toliau. Bolševikai atkakliai stengėsi laikytis prie plento iš pradžių Liminėlio, o vėliau Pagiršės–Asavo ež. pozicijose, tačiau mūsų pulkas, smogdamas pagrindinį smūgį priešui plento kryptimi, sparčiai veržėsi Zarasų miesto link. Supami iš dešinės ir kairės, puolami iš prie-kio, bolševikai dėjo visas pastangas atsilaikyti, tačiau galop buvo priversti palikti palankias gamtines pozicijas.

Palikus I batalioną ir II bataliono IV ir VI kuopas rezerve Degučiuose, pulko III batalionas žygiavo pagal plentą Zarasų kryptimi ir supo priešą, spausdamas jį iš deši-nės ir kairės. Apie 8 val. bolševikai nuo Liminėlio bandė įvykdyti priešpuolį ir priverstė VIII kuopą šiek tiek atsitraukti nuo Palšinio ežero. Tačiau kuopa greitai susitvarkė ir, artilerijos remiama, po smarkių kautynių priešą iš Liminėlio kaimo išvijo. Atsitrauk-dami bolševikai šiame kaime paliko 28 nukautus ir sužeistus savo karių⁵⁴¹.

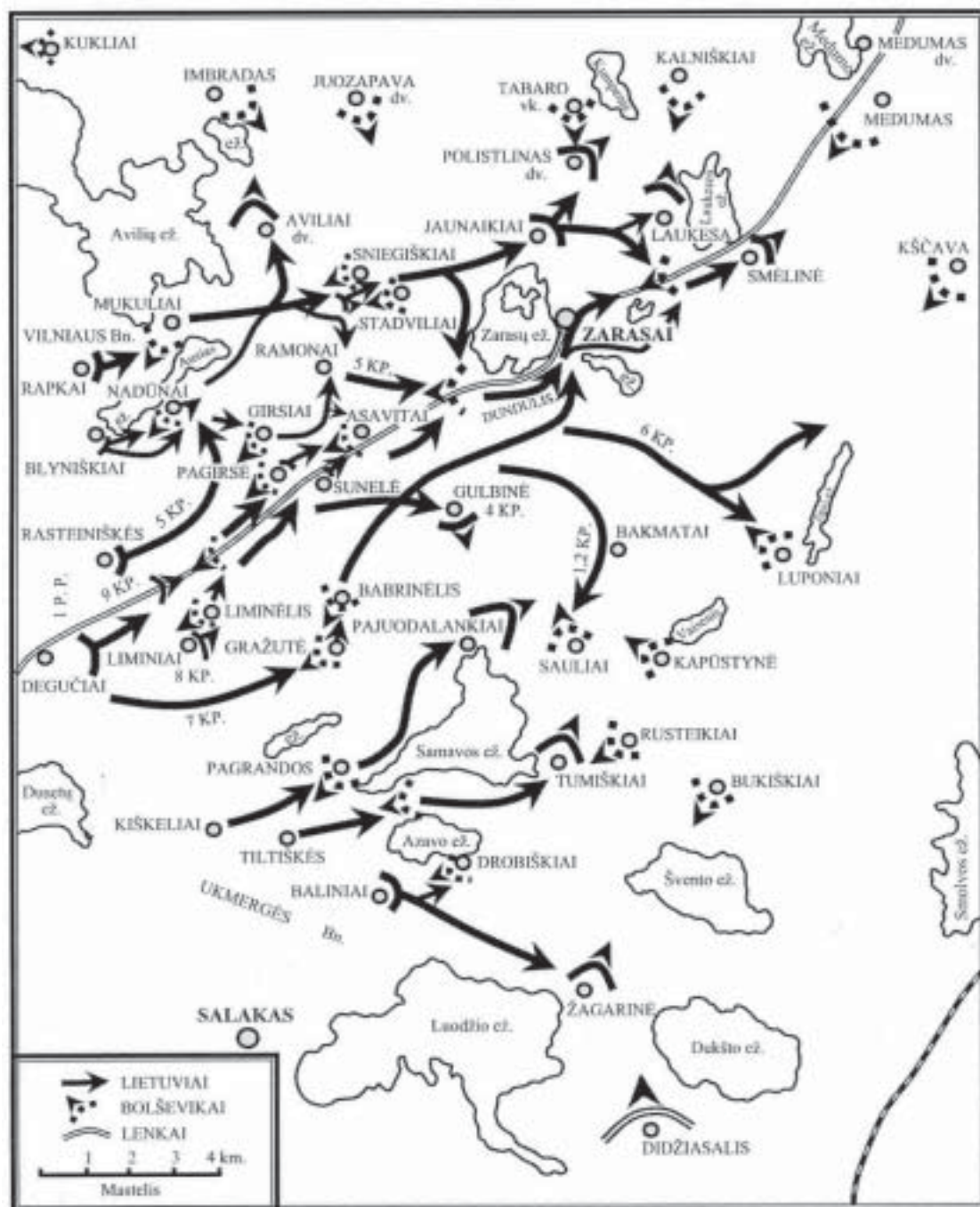
Po valandos priešas bandė susigrąžinti Liminėlio kaimą, bet ir toliau lietuvių supamas iš dešinės ir spaudžiamas iš priekio buvo priverstas atsitraukti ir kuriam laikui sustojo įtvirtintoje Pagiršės–Asavitų–Šunelės kaimų linijoje⁵⁴².

V kuopa, kovojusi su bolševikais Asavitų–Šunelės linijoje, užėmė prie Nudūnų kaimo buvusią 185 aukštumą ir, suėjusi į kontaktą su Vilniaus batalionu, išvadavo Girsių ir Minaukos kaimus. Priešas, palikęs apkasus, sustojo Asavitų–Ramonų linijoje.

Prie I pėst. pulko priskirta IV baterija (vadas – karin. M. Pečiulionis) 12 val. smarkiai apšaudė prie Šunelės kaimo buvusius bolševikų apkasus, paleidusi į juos apie 150 sviedinių. Bolševikai taip pat smarkiai atsišaudė patrankų, kulkosvaidžių bei šautuvų ugnimi. Tačiau IX kuopai prisiartinus prie priešo apkasų ir apsvaidžius jį granatomis, bolševikai neatsilaikė ir paliko prie Asavitų turėtas aukštumas, o apie 15 val. apleido ir Asavitus. Šunelėje apsistojusi IV baterija paleido keletą sūvių ir į Zarasus⁵⁴³ (žr. 30 schemą).

I pėst. pulko III batalionas ir V kuopa tęsė žygį: V kuopa žygiavo į Ramoniškį, IX kuopa su karininkais P. Dunduliu ir S. Marcinkevičiumi – plentu Zarasų link, VIII kuopa veikė į dešinę nuo plento, VII kuopa – nuo Babrinėlio, o IV kuopa veržėsi į Tetervus, Gulbinę, Apkartus. Nuo Asavitų pusės pasirodžius I pėst. pulko raite-liams, V kuopa, Vilniaus bataliono III kuopa ir mokomosios komandos dalis tuojau susisiekė su jais ir Auslo ež. pietiniu krantu pirmieji išėngė į Zarasus. Bolševikai sustojo aukštumose už Zarasų. I pėst. pulko IX kuopa, 17 val. įsiveržusi į Zarasus, nustūmė iš šių aukštumų toliau į rytus nuo miesto kur kas gausesnį priešą ir, iš dešinės pusės remiama karin. A. Šilerio vadovaujamų husarų, 20 val. 30 min. pasie-kė Smėlynę, kurią ir užėmė⁵⁴⁴.

Nors Zarasų miesto gyventojų sudėtis buvo mišri (sulenkėje lietuviai, žydai ir rusai), tačiau jie laukė lietuvių karių ateinant. Badas, įvairios ligos, netvarka, baimė ir bolševikų teroras visiems buvo smarkiai įkyrėję. Lietuvių kariuomenės daliniams atakuojant Zarasus, gyventojai išsislapstė, bijodami, jog traukdamiesi iš miesto vie-

30 schema
Zarasų užėmimas 1919 m. rugpjūčio 25 d.

tos komunistai ir raudonarmiečiai iš keršto galėjo daug jų išžudyti. Įsitikinę, jog bolševikų mieste jau nebėra, jie pasitiko lietuvių karius su gėlėmis, mėtydami jas po karių kojomis. Didi lietuvių tautos patriotė Ona Balbatienė, kartu su dr. D. Bukantu bei kitais lietuviais kovojusi Zarasų krašte dėl lietuvybės, pareiškė: „Mes nežinojome iš džiaugsmo ką ir bedaryti, pamatę pirmą kartą gyvenime lietuvių kari. Tai buvo, atrodo, sapnas, o ne tikrovė. Lietuva kėlėsi, tapo laisva, nepriklausoma. Iš džiaugsmo tik verkėme“⁵⁴⁵.

Atgarsiai apie Zarasų paėmimą ir bolševikų fronto pralaužimą plačiai paplito po visą Lietuvą. Kariuomenės nuotaika pakilo. Kiekvienas fronto karys toliau dirbo, kovojo, kad pasiektas rezultatas būtų kaip galint geriau panaudotas.

Pradėjus Zarasų karinę operaciją, karin. K. Škirpos vadovaujamas Vilniaus batalionas, prie kurio buvo priskirtas vienas lengvosios artilerijos būrys, iš kairės palaikydamas ryšius su II pėst. pulku, o iš dešinės – I pėst. pulku, turėjo pulti Mukulių dvaro, Medinių, Sniegiškių, Štadvilių, Auslo ež. šiauriniu krantu, Jaunaikų kaimo kryptimi. Svarbiausias bataliono uždavinys buvo užimti prieš pagrindinę, gerai saugomą sparnuose poziciją – Mažvilius⁵⁴⁶.

Tuo tikslu bataliono III kuopa, vadovaujama karin. V. Bagdonavičiaus, rugpjūčio 24 d. rytą šautuvų granatomis išmušė bolševikus, įsitvirtinusių tarp Vencavo ežero šiaurinio kranto ir Kriovinių kaimo, o 13 val. po smarkaus mūšio užėmė Mažvilius. Toliau persekiodamas priešą, batalionas išvijo jį iš Rapkiškės kaimo ir, pasiekęs jo gerai įtvirtintas pozicijas prie Nudūnų kaimo bei Mukulių dvaro, nakčiai įsitvirtino Auslo–Izito tarpežeryje⁵⁴⁷.

Rugpjūčio 25 d. 8 val. ryto Vilniaus batalionas tęsė puolimą. Artilerijos būriui iš Gudelių kaimo apšaudžius Nudūnus, priešas išsibėgiojo. Sutraukęs prie Mukulių dvaro rezervus, batalionas, remiamas artilerijos bei kulkosvaidžių ugnies, puolė bolševikus, įsitvirtinusių siaurame Avilių ir Auslo tarpežeryje. Neatlaikęs mūsų puolimo, priešas bandė užsilaikyti prie Sniegiškių, bet, bataliono pajėgų smarkiai spaudžiamas, buvo priverstas toliau trauktis Zarasų link. Sumušus bolševikus ties Mukuliais, kairiajam sparnui apsaugoti bataliono vadas karin. K. Škirpa pasiuntė raitųjų žvalgų būrį Avilių–Polistlino dvarų link, o mokomosios kuopos būrį – Medinių, Kovališkių, Juodiškio kryptimi. 12 val. batalionas pasiekė Štadvilius ir Dubkūnus. Tuo metu karin. V. Bagdonavičiaus vadovaujama III kuopa ir mokomosios kuopos būrys buvo pasiūstas į priešą užnugarį užimti Gruštų ir Juodalankių kaimus ir apšaudyti plentą Zarasų link besitraukiantį priešą. Minėtos dalys savo uždavinį gerai atliko. Apšaudžius besitraukiančius bolševikus kulkosvaidžių ir šautuvų ugnimi, jų gurguolėje ir atsargos dalyse kilo sąmyšis. Priešo dalys, bijodamos apsupimo, išbėgiojo ir skubiai pasitraukė už Auslo ežero ir įsitvirtino 177, 181 ir 185 aukštumose. Bolševikai jose buvo gerai įsitvirtinę, batalionas, susisiekęs su I pėst. pulko V kuopa, vakariniu Zarasų ežero krantu puolė Jaunaikų kryptimi ir užėmė Zarasus. Bataliono II kuopa, apėjusi Polistlino dvarą, puolė bolševikus iš šono ir išstūmė juos iš minėtų aukštumų. Nakčiai Vilniaus batalionas įsitvirtino Laukesos–Kumpiniškių tarpežeryje, pasiuntęs raitųjų žvalgų sargybą į Juozapavos dvarą ir išstatęs atskirą užtvartą⁵⁴⁸.

Po 1919 m. rugpjūčio 24–25 d. sėkmingų kovų I brigada užėmė ribą Žagarinė–Tuniškiai–Pajuodalankiai–Samaniai–Vaisienio ež.–Ilgio ež.–Smėlynė–Laukesos ež.–Kumpiniškių ež. Priešas laikėsi linijoje Kukliai–Imbradas–Kopūstynė–Rusteikiai–Bukiškiai⁵⁴⁹.

Pralaužusi bolševikų frontą, I brigada pasistūmėjo į priekį apie 30 km. Brigados puolimo nepalaikė nei dešinėje buvę lenkai, nei kairėje – II brigada. Ir vieni, ir kiti laikėsi savo senų pozicijų. Kaimynų nepalaikomas I brigados laimėjimas galėjo tapti pralaimėjimu. Tolesniam pasisėkimui užtikrinti reikėjo patraukti pirmyn sparnuose buvusią II brigadą bei lenkų karinius dalinius. Todėl I brigados vadas karin. K. Ladyga, išvelgdamas kylantį pavojų tarp I brigados kairiojo sparno ir II brigados dešiniojo sparno bei matydamas lenkų dalinių neveiklumą jo vadovaujamos brigados dešiniajame sparne, griežtai reikalavo iš kariuomenės vadovybės ir kaimynų išnaudoti dviejų puolimo dienų metu pasiektą pasisėkimą.

Pirmųjų kautynių dienų rezultatai I brigados vadovybę tenkino. Brigados frontas, palyginti su ankstesne padėtimi, dvigubai sutrumpėjo. Tai įgalino jos jėgas sutelkti į stambesnius karinius vienetus – voras ar rinktines ir išstumti priešą iš gerai įtvirtintų pozicijų bei atkakliai ginamų atramos punktų.

1919 m. rugpjūčio 26 d. 2 val. 35 min. I brigados vadas karin. K. Ladyga gavo iš vyr. kariuomenės vado gen. S. Žukausko telefonogramą Nr. 108, iš kurios sužinojo, jog ir II brigadai įsakyta pradėti puolimą. Šį puolimą turėjo palaikyti I brigados kairysis sparnas. Dešiniajam I brigados sparnui įsakyta žygiuoti pirmyn tik tuo atveju, jeigu Dūkšto ruože puolimą pradėtų ir lenkai⁵⁵⁰.

Gavęs vyr. kariuomenės vado gen. S. Žukausko įsakymą dėl tolesnių I brigados kovos veiksmų, karin. K. Ladyga rugpjūčio 26 d. numatė tęsti puolimą sparnuose, nes šie, ypač dešinysis, buvo atsilikę. Karin. J. Kubiliaus vadovaujamam Ukmergės batalionui įsakyta veržtis pirmyn ir užimti teritoriją tarp Smalvų ež. ir Raminavos dv. Jam į pagalbą turėjo ateiti I pėst. pulko I batalionas, spausdamas priešą nuo Bakmatų kaimo pusės. Tuo metu karin. K. Škirpos vadovaujamam Vilniaus batalionui įsakyta užimti Ilzės–Sventės tarpežerį ir, atlikus minėtas užduotis, tęsti bendrą puolimą Daugpilio link⁵⁵¹ (žr. 31 *schema*).

4 val. 55 min. I pėst. pulko I batalionas puolė Šaulių kaime ir jo apylinkėse gerai įsitvirtinusių priešą, jį išmušė ir, susivienijęs su Ukmergės batalionu, užėmė Antaniškio ir Bukiškių kaimus. Karin. M. Pečiulionio vadovaujamos baterijos būrys persikėlė į Rusteikius. Pavakary Ukmergės batalionas, remiamas I pėst. pulko I bataliono ir husarų, atakavo ir užėmė Smalvas, Mugliškes, Luponius ir Raminavo dvarą. Užėmęs šiuos svarbius punktus, batalionas įsitvirtino teritorijoje tarp Smalvų ež. ir Raminavo dv.

Tuo metu Vilniaus batalionas rugpjūčio 26 d. 9 val. puolė priešą, įsitvirtinusių tarp Ilzės ir Sventės ežerų senuosiuose rusų apkasuose. Apeidamas Kumpuolio ež., batalionas 12 val. pasiekė Tabaro vienkiemį, kur sutiko atkaklų bolševikų pasipriešinimą. Po tris valandas trukusių kautynių, panaudojus patrankų bei kulkosvaidžių ugnį, priešas buvo priverstas apleisti minėtą vienkiemį bei Maliniškės ir Kalniškių kaimus.

Tuo būdu rugpjūčio 26 d. po atkaklių mūšių I brigadai pavyko įsitvirtinti Ilzės–Medumo–Smalvų–Ilgio–Laukesos ežerų, Raminavos–Ilzės dvarų, Didžiųjų Samanių–Smėlynės kaimų teritorijoje⁵⁵².

I brigadai užėmus Zarasus ir toliau sėkmingai vykdant puolamąsias operacijas Daugpilio kryptimi, II brigados dalys buvo susitelkusios šiuose punktuose: II pėst. pulkas – Aleksandravėlėje, Marijampolės batalionas ir Atskiroji baltgudžių kuopa –

31 schema
 Smalvų užėmimas
 I brigados veiksmai 1919 m. rugpjūčio 26 d.

Šapeliuose, Panevėžio atskirasis batalionas – Subatės apylinkėse, o Joniškėlio atskirasis batalionas – Obeliuose, armijos rezerve⁵⁵³.

Dar rugpjūčio 25 d., žinant apie sėkmingą I brigados puolimą ir galimą Zarasų užėmimą, buvo įsakyta II pėst. pulkui sudaryti dviejų kuopų rinktinę, kuri turėjo pridengti I brigados kairiąją sparną ir užimti tarp Avilių ir Čičirio ežerų esantį Kuklių kaimą. Šią rinktinę sudarė I ir VIII kuopos, jai vadovavo karin. E. Noreika. Rinktinėje buvo keletas karininkų ir daug savanorių, kilusių iš Kuklių apylinkių.

Tos pat dienos 13 val. karin. E. Noreikos vadovaujama rinktinė, pradėjusi žygį, nepastebėta prislinko prie Kuklių kaimo, kuriame bolševikai buvo gerai įsitvirtinę. Vakare, bolševikams vakarieniaujant, rinktinė netikėtai atakavo priešą, užėmė Kuklius, paimdama belaisvių ir nemaža grobio. Toliau tęsdama sėkmingai pradėtą operaciją, rinktinė naktį užėmė Imbradą. Trumpai pailsėjusi, rinktinė puolė Raudinės kryptimi, veikdama bolševikų užnugaryje ir, sutikusi nedidelių priešų grupelių pasipriešinimą, užėmė Stelmužę, kurios apsaugą perdavė husarams⁵⁵⁴.

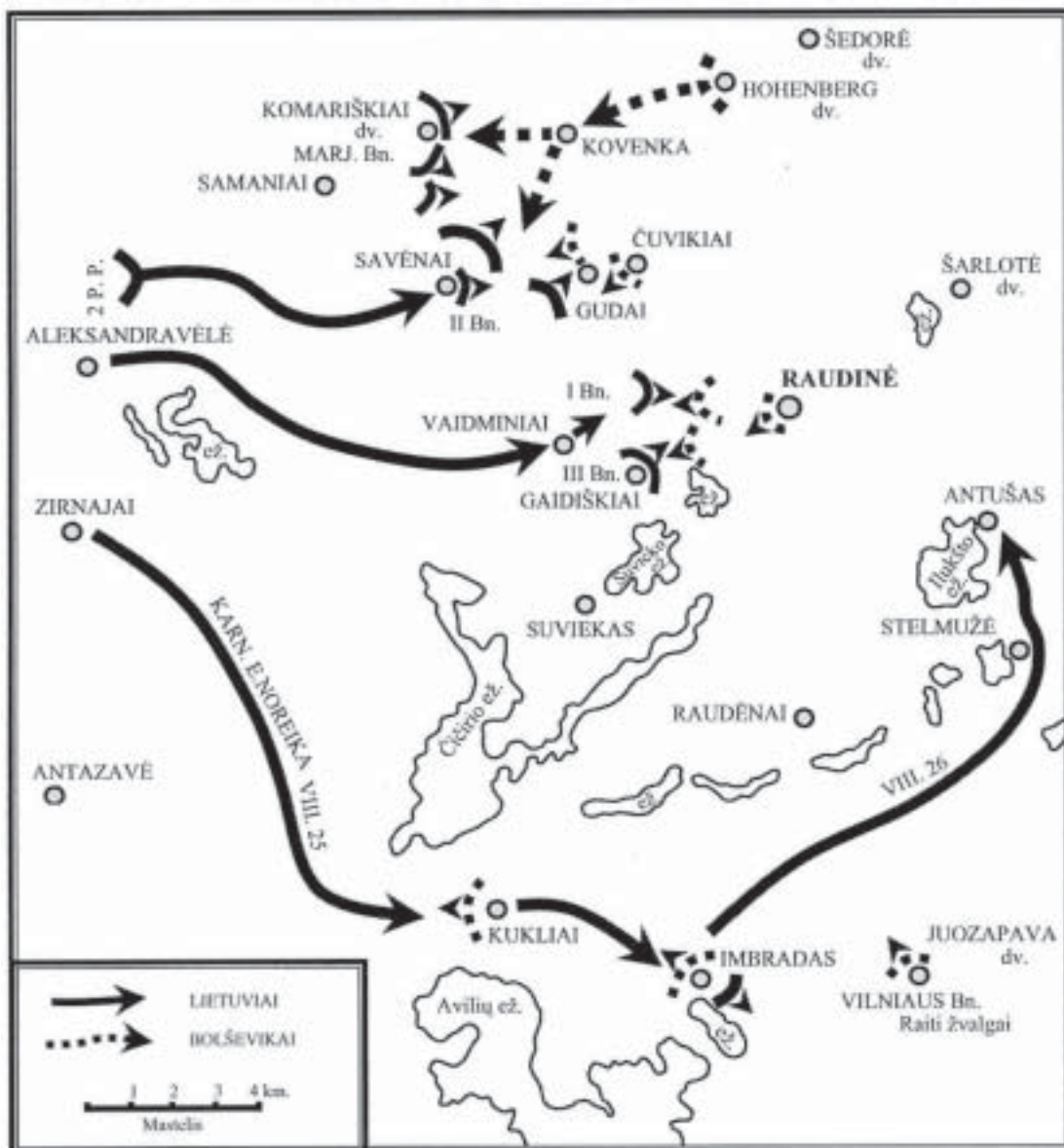
Vyr. kariuomenės vado gen. S. Žukausko įsakymu II brigada turėjo pulti ir užimti Subatės–Borovkos–Suvieko liniją. Šiai užduočiai įvykdyti II brigados vado karin. St. Nastopkos 1919 m. rugpjūčio 25 d. 14 val. įsakymu Nr. 37^a, karin. J. Laurinaičio vadovaujamas II pėst. pulkas (pulko vadas karin. V. Grigaliūnas-Glovackis tuo metu atostogavo – V. L.) su artilerijos būriu kitą dieną turėjo pradėti puolimą iš Aleksandravėlės Gudų kaimo bei Raudinės dvaro kryptimi; karin. J. Butkaus vadovaujamas Marijampolės batalionas, baltgudžių kuopa ir artilerijos būrys iš Šapelių – Kamariškių, Hohenbergo, Šedorės, Grünwaldo dvarų kryptimi; karin. J. Variakojo vadovaujamas Panevėžio batalionas iš Subatės apylinkių – Lasmužės, Weissensee dvaro, Mikeliškių, Kaupiškių kaimų kryptimi. Visos karinės dalys turėjo pradėti puolimą 3 val. Karin. A. Jakaičio vadovaujamas Joniškėlio batalionas su artilerijos būriu buvo paliktas rezerve, Šapeliuose⁵⁵⁵.

II brigados dalys puolimą pradėjo numatytu laiku. II pėst. pulkas veikė dviem voromis. Dešiniajai vorai, kurią sudarė III bataliono VII ir IX kuopos, vadovavo karin. A. Butkevičius. Ši vora puolė bolševikus Vaidminių, Raudinės kryptimi. 7 val. 30 min., priešui mažai tepasipriešinus, Vaidminiai buvo užimti. Tačiau apie 9 val. puolant Raudinės dvarą bolševikai atkakliai pasipriešino, sutraukė dideles pajėgas, ypač 167 aukštumoje. Puolimas nepavyko. Jo metu žuvo 1 karininkas (IX kuopos vadas A. Sinickis), 1 puskarininkis ir 2 kareiviai. 6 kareiviai buvo sužeisti. Batalionui teko sustoti Gaidiškių vienkiemyje ir paprašyti artilerijos paramos.

Kairioji karin. K. Ramanausko vadovaujama vora, kurią sudarė II bataliono IV, V, VI ir II kulkosvaidžių kuopos, nesutikusios atkaklesnio pasipriešinimo, puolė Savėnų, Gudų ir Baltrukų kaimų kryptimi. Nesunkiai užėmus Savėnus, tik po atkaklaus susirėmimo pavyko išstumti bolševikus iš Gudų kaimo. Kuopoms ruošiantis padėti III batalionui užimti Raudinės dvarą, sužinota, jog kairėje buvęs Marijampolės batalionas, neatlaikęs bolševikų kontrpuolimo, pasitraukė į Kamariškių–Samanių liniją, tuo atidengdamas priešui kairiąją sparną. Bolševikai, pasinaudodami sėkme, puolė ir prie Gudų kaimo buvusią VI kuopą, kuri buvo priversta šiek tiek atsitraukti, bet Gudų kaimo bolševikams neatidavė. Prieš bolševikus nukreipus karin. K. Butlerio vadovojamą rezervinę kuopą, prieš puolimą buvo sustabdytas. Tuo pačiu metu Marijampolės batalionas susitvarkė, įsitvirtino aukštumoje ir tęsė su bolševi-

kais smarkią ugnies dvikovą. Padėtį ėmė komplikuoti ta aplinkybė, jog II batalioną rėmęs artilerijos būrys pritrūko sviedinių, o be jo paramos mažėjo galimybė užimti Raudinės dvarą. Nežiūrint sudėtingos padėties, pulko vadas karin. J. Laurinaitis III batalionui į pagalbą pasiuntė rezerve turėtas II ir III kuopas ir įsakė pakartoti Raudinės dvaro puolimą. Tuo pačiu metu iš užnugario bolševikus puolė karin. E. Noreikos dviejų kuopų rinktinė. Apie 16 val. buvo užimta 167 aukštuma, o netrukus ir Raudinės dvaras. Bolševikai pasitraukė⁵⁵⁶ (žr. 32 schemą).

Karin. J. Butkaus vadovaujamas Marijampolės batalionas ir Atskiroji baltgudžių kuopa tos pat dienos 3 val. pradėjo žygi Kamariškių dvaro kryptimi ir apie 9 val.

32 schema
Raudinės užėmimas 1919 m. rugpjūčio 26 d.

užėmė Juodiškio viensėdį, Kamariškių dvarą, Paberžę ir Kovenkos vienkiemį. Batalionui bandant užimti Hohenbergo dvarą, bolševikų pulkas smarkiai kontratakavo ir privertė marijampoliečius trauktis, išsklaidydamas apie trečdalį bataliono karių. Bolševikų kontrataką rėmė stipri artilerijos ugnis. Kaip minėjome anksčiau, prieš veiksmus kėlė pavojų ir II pėst. pulko II bataliono kairiajam sparnui. II brigados štabas, gavęs apie tai pranešimą, padėčiai gelbėti iš rezervo skubiai permetė Joniškėlio bataliono kuopą išilgai geležinkelio į Annenhofo dvarą marijampoliečių kairiajam sparnui apsaugoti. Marijampolės batalionui įsakyta žūtbut išsilaikyti aukštumose ir rytus nuo Kamariškių dvaro. Po keletą valandų trūkusios smarkios kovos bolševikų puolimas buvo sustabdytas. Vakare batalionas atsiėmė laikinai prarastas pozicijas ir jose įsitvirtino. Tačiau turėta ir nemažų nuostolių⁵⁵⁷.

Ruošiantis puolimui, II brigados kairiajame sparne veikiantis karin. J. Variakojo vadovaujamas Panevėžio batalionas buvo suskirstytas į dvi voras, kurios susikoncentravo dviuose vietose. Dešiniąją vorą sudarė III, IV, V ir mokomoji kuopos su I baterijos trimis patrankomis, kuri susitelkė Subatėje. Kairioji vora, sudaryta iš I ir II kuopų bei I baterijos vienos patrankos, susikoncentravo Vaitiškiuose. Šiai vora buvo įsakyta saugoti kairiąją bataliono sparną. Tas kairiojo sparno saugojimas sunkino visos voros būklę ir žygiavimą pirmyn, nes atstumas tarp bataliono kairiojo sparno ir latvių kariuomenės dešiniojo sparno buvo apie 15 km. Latvių jėgos buvo silpnos, labai išskaidytos ir laikėsi pasyvaus gynimosi taktikos. Tik griebdamasis griežtų priemonių ir iniciatyvos, batalionas sugebėjo apsaugoti savo dalių kairiąją sparną ir žygiuoti pirmyn.

Dešinioji vora, susikoncentravusi Subatėje, pradėjo žygiuoti pirmyn rugpjūčio 26 d. 3 val. ir apie 7 val. pradėjo atakuoti Annenhofo dvarą. Čia įvairių ginklų rūšių ugnimi smarkiai pasipriešino latvių komunistų batalionas. Vorai su nuostoliais teko atsitraukti. Sustiprinta iš rezervo ji vėl prisiartino prie Annenhofo ir Weissensee dvarų. Mūsų artilerija negalėjo prieš užimamų vietovių tinkamai apšaudyti, kadangi jos buvo žemumose, uždengtos miškais, nematomos. Ir tik vakare, baterijos vadui pasiekus mūsų pėstininkų grandinių liniją, pavyko suduoti priešui veiksmingų smūgių. Voros dalims užėmus Zerakiškį, Filipovo vienkiemį ir Raguliškius, imta grasinti Weissensee dvaro užnugariui. Bolševikai pakriko ir ėmė trauktis. Tačiau, artėjant nakčiai, vorai buvo įsakyta pasitraukti į Lowiedeno dvarą⁵⁵⁸.

Panevėžio bataliono kairioji vora rugpjūčio 26 d. 2 val., palikusi Vaitiškius, pradėjo puolimą Mikeliškių ir Putriškių palivarko kryptimi. Išvaikiusi kelyje sutiktus priešų žvalgus, užėmė Putriškes. Čia 11 val. vorai buvo įsakyta atakuoti Antiškius ir Kapiškius, kad tuo atitrauktų prieš rezervus nuo Weissensee dvaro. Kuopos puolė priešą, neatsižvelgdamos į smarkią ugnį iš priešakio. Netrukus į jas pradėta šaudyti iš kulkosvaidžių ir iš kairiojo sparno pusės. Vora atišaudydama skubiai pasitraukė atgal ir, prieš persekiojama, apsistojo Putriškių vienkiemio linijoje⁵⁵⁹. Sužinota, jog vykstant operacijoms su bolševikais, latvių kariuomenės dalys stovėjo vietoje ir neparodė jokios kovinės iniciatyvos. Dėl tokio jų neveiksmingumo bolševikams ir buvo susidariusi palanki padėtis grasinti Panevėžio batalionui nuo Bebrinės pusės.

I brigados vadas karin. K. Ladyga, 1919 m. rugpjūčio 27 d. rytą sužinojęs, jog II pėst. pulkas užėmė Raudinės dvarą, o lenkai dviem voromis pradėjo žygiuoti į priekį abipus Drūkšių ežero Turmanto kryptimi, įsakė Ukmergės batalionui, palikus

Smalvose komendantūrą, tęsti puolimą Turmanto kryptimi ir užimti poziciją tarp Kumpuočių ir Kimbariškių ežerų.

Ukmergės bataliono I kuopa, karin. S. Rekašiaus vadovaujama, prie Naujųjų Smalvų dvaro sutiko atkaklų bolševikų pasipriešinimą. Parėmus kuopos puolimą karin. M. Pečiulionio artilerijos būriui, priešas neatsilaikė ir pasitraukė. Nakčiai kuopa įsitvirtino pozicijoje tarp geležinkelio ir Kumpuočių ežero.

Karin. J. Kairionio vadovaujama IV kuopa iš Smalvų žygiavo Subatiškių kaimo link. Prie to kaimo įsitvirtinę bolševikai kuopai taip pat smarkiai pasipriešino. Teko pasikviesti iš rezervo karin. S. Leono vadovaujamą III kuopą. Po atkaklių abiejų kuopų veiksmų, parėmus artilerijai, priešas taip pat buvo priverstas pasitraukti. Toliau IV kuopa be didesnio bolševikų pasipriešinimo užėmė Vaškiškių, Kamariškių, Gudiškių bei Bagdoniškių kaimus, o nakčiai įsitvirtino pozicijoje prie Kimbariškių dvaro.

Tuo metu nuo IV kuopos atsiskyrusi III kuopa pagal geležinkelį žygiavo į Turmantą. Bežygiuodama ji susidūrė su priešo šarvuotu traukiniu, kuris apšaudė kuopą artilerijos ugnimi. Tik parėmus karin. Br. Paškevičiaus vadovaujamam artilerijos būriui, taikliai šaudžiusiam į šarvuotą traukinį, kuopa įstengė tęsti puolimą. Kuopai užėmus aukštumas prie Gerveliškės kaimo, jai iš užnugario pasirodė lenkai, kuriuos paveikė lietuvių laimėjimai ir jie kairiajame sparne pradėjo daryti tam tikrus savo jėgų pergrupavimus. Lenkai visą laiką stengėsi pasinaudoti susidariusia padėtimi, kuo mažiau įsivelti į kautynes, būti stebėtojais, tačiau užimti kuo daugiau lietuviškų žemių, o šiuo atveju – Turmantą. III kuopos vadas karin. S. Leonas, stebėdamas tokių kaimynystėje veikusių lenkų elgesį, pareikalavo, kad jie arba žygiuotų pirm lietuvių dešinėje, arba būtų už jų ir nesikištų į lietuvių veiksmus. Lenkų kuopa pasiliko už lietuvių. III kuopa po kautynių su priešo šarvuotu traukiniu 20 val. pasiekė Turmanto geležinkelio stotį. Rugpjūčio 28 d. rytą į Turmantą atžygiavo ir dvi lenkų kuopos. Visu frontu lenkų puolimo nebuvo⁵⁶⁰.

I pėst. pulko pagrindinės dalys, žygiuodamos abipus Zarasų–Daugpilio plento Medumo link, negalėjo prasiveržti pro likusį nuo Pirmojo pasaulinio karo įtvirtinimų ruožą ir buvo priverstos sustoti. Tada buvo nutarta veikti sparnuose. Karin. A. Svilo vadovaujamos I ir II kuopos žygiavo Turmanto kryptimi. Apėjimu iš šiaurės išstūmusios bolševikų dalinį iš Bartkiškių, neišleido iniciatyvos ir vakare įžengė į Turmanto geležinkelio stotį.

I pėst. pulko II bataliono kuopos sutiko atkaklų bolševikų pasipriešinimą ties Smalviečių dvaru, 141 aukštuma ir Vanagėliškiais. Tačiau apšaudžius kulkosvaidžių ugnimi ir apmėčius granatomis, priešas buvo priverstas pasitraukti. Apie 14 val. Senieji Dvariškiai, Vanagėliškiai ir Mateikiškiai buvo užimti ir priartėta prie Kščavos.

Vilniaus atskirasis batalionas rugpjūčio 27 d. bandė užimti bolševikų pozicijas tarp Ilzės ir Sventės ežerų, tačiau priešas atkakliai gynėsi ir batalionas pasiliko vietoje⁵⁶¹.

Po 1919 m. rugpjūčio 27 d. mūšių I brigados dešinysis sparnas pasistūmėjo į priekį ir užėmė liniją Kimbariškių dv.–Turmanto geležinkelio stotis–Mateikiškiai–Senieji Dvariškiai–Švilpiškiai⁵⁶².

Tos pat dienos vakare I brigados vadas karin. K. Ladyga gavo vyr. kariuomenės vado gen. S. Žukausko įsakymą įsitvirtinti užimtose pozicijose, užimti teritoriją tarp Ilzės ir Sventės ežerų, dešiniajam sparnui laikantis prie geležinkelio, tačiau jokių būdu neiti į rytus. Šio sparno apsaugai nurodyta turėti stiprų rezervą⁵⁶³.

Rugpjūčio 28 d. rytą vyriausioji karinė vadovybė įsakė I brigadai užimti Gatėnų–Turžekų–Dėmeno tarpežerius, lenkų kariuomenės dalinius laikant savo dešiniajame sparne, kad nesimaišytų.

Vilniaus batalionas tą dieną šiek tiek pasistūmėjo į priekį, užėmė dalį senųjų rusų apkasų, tačiau stambių priešų jėgų buvo sulaukymas. I pėst. pulkas bandė veržtis į priekį, bet, prieš lengvosios bei sunkiosios artilerijos ir šarvuoto traukinio apšaudytas, po keleto valandų trūkusio mūšio neįstengė užimti jo įtvirtinimų ir sustojo senose pozicijose. Vilniaus batalionas pakartojo savo antpuolius, bandė užimti Ilzės–Sventės tarpežerį, tačiau pasisekimo taip pat nesulaukė⁵⁶⁴.

Tuo metu prieš II brigados dalis veikė bolševikai, praradę Raudinės–Kovenkos pozicijas, tvirtinosi Šarlotės dvaro–143 aukštumos–Kozlovkos–211 aukštumos linijoje. Norėdamas tai sukliudyti II brigados vadas karin. St. Nastopka įsakė II pėst. pulkui užimti Šarlotės dvaro–Papliškių ribą, o Marijampolės ir Panevėžio batalionams tęsti puolimą anksčiau nurodytomis kryptimis.

II pėst. pulko batalionai pradėjo puolimą rugpjūčio 27 d. 10–11 val. Karin. A. Butkevičiaus vadovaujamas III pėst. batalionas, nesunkiai užėmęs Antušo ir Blyniškių gyvenvietes, nepriėjęs prie Marianovkos sutiko atkaklų priešų, panaudojusio smarkią artilerijos, kulkosvaidžių ir šautuvų ugnį, pasipriešinimą. Batalionui kelias į Grendžę buvo užtvartas, teko puolimą sustabdyti. Pasislėpus krūmuose laukta nakties. Temstant buvo pasiruošta žygiui, o vidurnaktį batalionas atvyko į Grendžės dvarą ir patylomis jį užėmė nepaleidus nė vieno šūvio. Į nelaisvę buvo paimti 46 raudonarmiečiai⁵⁶⁵.

Rugpjūčio 28 d. auštant III bataliono vadas karin. A. Butkevičius pasiuntė I kuopą iš Grendžės dvaro Šarlotės dvaro kryptimi. Nutrūkus ryšiams su II pėst. pulko vadu karin. J. Laurinaičiu, karin. A. Butkevičius turėjo veikti savarankiškai. Žvalgams pranešus, jog netoli yra bolševikų uztvara, buvo pasiųstas karin. E. Noreika su dalimis, kurios uztvarą likvidavo ir paėmė į nelaisvę 42 kareivius. Išaušus I ir VII kuopos, karininkų St. Puzino ir Valterio vadovaujamos, puolė Šarlotės dvarą iš vakarų pusės ir jį užėmė. Priešas visu pulko baru pasitraukė. Ryšiai su pulko vadovybe vėl buvo užmegzti.

Pulko vadas karin. J. Laurinaitis įsakė persekioti bolševikus ir neleisti jiems susitvarkyti. III batalionas toliau puolė 197 aukštumą, Šiškovo gyvenvietę, Naujosios Sventės dvarą. Šios vietovės buvo užimtose be bolševikų pasipriešinimo.

Karin. K. Ramanausko vadovaujamas II batalionas, kuriam buvo pavesta užimti Steinburgo dvaro–Papliškių kaimo liniją, slinkdamas pirmyn vaikė smulkius priešų dalinėlius. Bolševikams mažai tesipriešinant buvo užimtas Steinburgo dvaras, o apie 9 val., sutartinai veikiant su Marijampolės batalionu, po sunkių kautynių – ir Papliškių kaimas.

Rugpjūčio 28 d. II batalionas iš Papliškių žygiavo toliau ir po sėkmingų kautynių užėmė Senojo Grünvaldo dvarą. Pasiuntęs žvalgybas Naujosios Sventės dvaro kryptimi, išstatė apsaugą Ginaukos kaimo riboje ir sustojo nakvynei užimtuose punktuose⁵⁶⁶.

Persitvarkęs karin. J. Butkaus vadovaujamas Marijampolės batalionas rugpjūčio 27 d. puolė bolševikus ir užėmė Hohenbergo dvarą. Prie Šedorės dvaro sutikęs atkaklų priešų pasipriešinimą, buvo priverstas sustoti ir geriau pasirengti rytdienos

kovoms. Rugpjūčio 28 d. anksti rytą tęsė puolimą, savo veiksmus derindamas su II pėst. pulko II batalionu. Po atkaklaus susirėmimo su priešų bataliono kuopa užėmė Šedorės dvarą. Kairiajame bataliono sparne veikusi baltgudžių kuopa smarkiai susirėmė su bolševikais prie Suseklių kaimo. Žuvo pats kuopos vadas karin. J. Plisko⁵⁶⁷. Nepaisant šios nesėkmės, baltgudžių kuopa Suseklius užėmė. Persekiodamas priešą, Marijampolės batalionas tą pačią dieną užėmė Naujojo Grünwaldo dvarą.

Panevėžio batalionas naktį iš rugpjūčio 26 į 27 d. atsitraukė į Loviedeno dv.–Šaulių k. liniją, iš kur įvairiomis kryptimis pasiuntė kelis karininkų vadovaujamus žvalgomuosius būrius. Šie išaiškino, jog priešas apleido Annenhofo dv.–Raguliškių–Kaupiškių kaimų liniją. Iki 24 val. batalionas be mūšio užėmė Weissensee dv.–Putriškių–Mikeliškių kaimų pozicijas ir pasiuntė žvalgybas prieš link.

Rugpjūčio 28 d. rytą batalionas puolė priešą Lagankos–Sofienhofo–Kaupiškių kryptimi. Bataliono dešinioji vora, susidūrusi su priešų, parbloškė jį Popės–Sofienhofo vienkiemio fronte ir iki 14 val. užėmė minėtas vietas bei Laganką. Vorai iškelta užduotis buvo sėkmingai įvykdyta. Vorai priskirta artilerija sėkmingai apšaudė priešų gurguolę ir kariuomenę, bėgančią per Laganką. 18 val. vora po sunkaus mūšio užėmė Gegelių–Geriškių frontą⁵⁶⁸.

Bataliono kairioji vora, puldama Kaupiškį, sutiko atkaklų bolševikų pasiūlymą ir buvo priversta sustoti. Du rezerviniai pabūklai, išsirinę tinkamą poziciją, smarkiai apšaudė Kaupiškį, Murovanką ir Briediškį. 14 val. buvo užimti Kaupiškiai, o 15 val. po sunkaus mūšio – ir Murovanka. Gavus papildymą iš rezervo, batalionas persekiojo priešą iki Vikšnių–Šiviškių gyvenviečių.

Abi voros išsiuntė žvalgybas iki susidūrimo su priešų. Žvalgams pranešus, jog Plūkstėje susirinko stambios priešų pajėgos ir gurguolė, artilerija apšaudė miestelį. Iš vietinių gyventojų sužinota, jog mūsų artilerijos ugnis buvo taikli. Bolševikai iš miestelio išsivežė apie 27 užmuštus ir 70 sužeistų raudonarmiečių⁵⁶⁹.

Rugpjūčio 28 d. bolševikams, įsitvirtinusiems senuosiuose rusų apkasuose ir atkakliai besipriešinant I brigadai, II brigada jau buvo pralaužusi bolševikų įtvirtinimus ir, užėmusi keletą svarbių gyvenviečių, priverstė priešą trauktis į dešinią Dauguvos upės krantą. Susidarius palankiai padėčiai, vyr. kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas įsakė II brigadai pulti ir toliau persekioti priešą, nustumti jį už Dauguvos ir taip priversti pasitraukti iš I brigados bare buvusių senųjų rusų apkasų⁵⁷⁰.

II brigados vadas karin. St. Nastopka, vykdydamas šį paliepimą, įsakė karin. J. Laurinaičio vadovaujamam II pėst. pulkui su III batalionu užimti Naujosios Sventės dvarą, o su II batalionu – prie Šilupkos upelio buvusį vandens malūną. Iš ten viena kuopa turėjo užimti Rubaniškių vienkiemį, o kita – Guznos kaimą. Rezerve buvęs karin. J. Motiejūno-Valevičiaus vadovaujamas I batalionas turėjo pereiti į Šilupką⁵⁷¹.

Rugpjūčio 29 d. rytą visi trys batalionai pradėjo vykdyti numatytą uždavinį. Karin. A. Butkevičiaus vadovaujamas III batalionas be kautynių užėmė Naujosios Sventės dvarą. Tačiau bataliono kuopoms užimant Lugovkajos, Katilių bei Burokiškių barus, bolševikai didelėmis jėgomis apie 9 val. iš Rubakiškių, Buntiškių pusės smogė III batalionui į kairiąją sparną, priverstė apleisti Naujosios Sventės dvarą ir pasitraukti į Svistopolės rajoną. Pulko vadas karin. J. Laurinaitis bolševikų puolimui sustabdyti iš II bataliono permetė pagalbon dvi rezervines kuopas, kurios, pasinaudamos miško priedanga, turėjo suduoti bolševikams smūgį į sparną iš šiaurės į

Naujosios Sventės dvarą. Susitvarkęs III batalionas, remiamas artilerijos, sustabdė bolševikų ataką ir pats perėjo į puolimą, verždamasis Svistopolės, Logovajos kryptimi. Bolševikai, spaudžiami iš vakarų ir šiaurės, pasitraukė. Naujosios Sventės dvaras vėl buvo užimtas⁵⁷².

Karin. K. Ramanausko vadovaujamas II batalionas, sustiprintas rezervinio bataliono viena kuopa, palaikydamas ryšį su Marijampolės batalionu, be kautynių užėmė Ginauką, Gorbunovką, Šilupkos kaimą bei vandens malūną, susidurdamas su smulkiais priešų daliniais. Užėmus minėtas vietas, tolesnis pulko puolimas buvo sustabdytas. Naktį visas II pėst. pulkas, išskyrus III kuopą, buvusią Rubaniškių kaimo apylinkėse, ir IV kuopą, apsistojusią Gorovaja vietovėje, pasiliko Naujosios Sventės dvaro rajone⁵⁷³.

Rugpjūčio 29 d. karin. J. Butkaus vadovaujamas Marijampolės batalionas, sustiprintas viena Joniškėlio bataliono rezervine kuopa, iš Naujojo Grünwaldo dvaro stūmė priešą Ilūkstės miestelio kryptimi ir apie 9 val. 30 min. jį užėmė. Prie Guznos kaimo bolševikai batalionui atkakliai pasipriešino, norėdami apsaugoti tiltą per Dauguvą. Kova su apkasuose įsitvirtinusių priešų buvo sunki ir užsitęsė iki vakaro. Ir tik po smarkaus artilerijos apšaudymo, kai kuopos veržėsi pirmyn dengdamosi savo kulkosvaidžių ugnimi, bolševikai paliko apkasus, traukdamiesi į dešinią Dauguvos krantą per tiltą bei laiveliais, patirdami daug nuostolių. Besitraukdami bolševikai tiltą per Dauguvą padegė⁵⁷⁴.

Panevėžio batalionui tą dieną buvo įsakyta nublokšti priešą už Dauguvos Ilūkstės–Dvietės bare. Bataliono kairiajame sparne veikusios latvių karinės dalys anksčiau rytą užėmė bolševikų paliktą Bebrinę ir pasižadėjo užimti Dvietę tik vakare, kai mūsų kariuomenė jau buvo priėjusi prie Dauguvos ir privertė bolševikus bėgti iš miestelio. Latvių suvėlavimas leido priešui pasitraukti į šiaurę. Kitą dieną latvių pajėgos miške į šiaurę nuo Dvietės atrado pasitraukusių bolševikų paliktus 6 kulkosvaidžius ir daug gurguolės vežimų⁵⁷⁵.

Panevėžio bataliono penkios kuopos drauge su Joniškėlio bataliono žvalgiais, veikdamos 3 voromis, 5 val. ryto pradėjo puolimą Liudvigavo–Tamanių linijoje ir netrukus užėmė Ilūkstę. Apie 13 val. buvo užimta Guznos–Vilkupių linija, o 18 val. priešakinės kuopos pasiekė Dauguvos krantus Kazimieriškių dvaro–Dvietės upės bare ir išstatė pakrantėje bendros apsaugos sargybas⁵⁷⁶.

Tą dieną II brigados dalys paėmė į nelaisvę apie 250 belaisvių. Vakare karin. St. Nastopka telefonograma Nr. 97^a pranešė vyr. kariuomenės vadui gen. S. Žukauskui bei Generaliniam štabui, jog jo vadovaujama II brigada nubloškė bolševikus už Dauguvos linijoje nuo Rubaniškių iki Glandono ir karžygiškai tęsia puolamąsias operacijas⁵⁷⁷.

Minėtose kautynėse ypač pasižymėjo karininkai J. Laurinaitis, J. Variakojis, J. Butkus, M. Katchė ir kt. Iš karinių dalių pažymėtinos II pėst. pulko, Panevėžio ir Joniškėlio batalionų pergalės. Šios karinės dalys, prirėmusios bolševikus prie Dauguvos kranto ar nubloškusios už jo, galutinai įsitvirtino Ilūkstės–Sventės linijoje⁵⁷⁸.

Rugpjūčio 29–30 d. II brigados dalys jau buvo išsilygiavusios su I brigados dalimis, o lenkų pajėgos pasiekė Turmantą. Susidarius palankesnei padėčiai, karin. K. Ladyga įsakė I brigados dalims visu frontu tęsti puolimą. Bolševikai buvo įsitvirtinę senuosiuose rusų apkasuose, kurie buvo keliomis eilėmis apipinti spygliuota viela. Išstumti priešą iš šių apkasų buvo nelengva. Buvo sumanyta suduoti priešui svar-

biausią smūgį palei Zarasų–Daugpilio plentą. I pėst. pulko I batalionui pasisėkė prasisiverbti pro priešų apkasus į jo užnugarį Kriviškių dvaro rajone. Šis manevras privertė bolševikus nedideliame bare atsitraukti. Tuomet karin. K. Ladyga pasinaudojo palankia proga ir į silpnąją priešų vietą nukreipė pulko II batalioną. Dabar abu pulko batalionai vystė puolimą Birkinėlių dvaro link. Bolševikai buvo priversti trauktis ir palikti minėtuosius apkasus, kurių paėmimas be manevro būtų pareikalavęs daug aukų. Maždaug tuo pat metu Vilniaus batalionas prasiveržė tarp Svetmūžės ir Ilzės ežerų. Tuo būdu artėjant prie Daugpilio mūsų frontas siaurėjo ir kariuomenės dalys vis arčiau glaudėsi viena prie kitos⁵⁷⁹.

Nenorėdami nuo lietuvių atsilikti, lenkai irgi žygiavo dešinėje geležinkelio Dūkštas–Turmantas linijos. Jie kaip įmanydami stengėsi užėiti lietuvių karinėms dalims į priekį, norėdami pirmieji užimti Kaukonis (Kalkūnus). Tačiau I brigados dešinioji vora jiems to daryti neleido.

Rugpjūčio 29 d. vakare vyr. kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas įsakė I brigadai energingai persekioti besitraukiančius bolševikus ir užimti liniją nuo Ustaukos ež. iki Dauguvos, o II brigadai – persekioti juos iki Daugpilio priemiesčio Gryvos ir užimti Dauguvos krantus nuo Osinaukos kaimo iki Kazimieriškių dvaro imtinai⁵⁸⁰.

Rugpjūčio 30 d. anksti rytą prasidėjo bendras I brigados puolimas. Jo tikslas – žygiuoti pirmyn į rytus nuo geležinkelio ir kairiuoju sparnu užimti Daugpilį. I pėst. pulko I ir II batalionai turėjo sukurti frontą į rytus ir užimti poziciją į šiaurę nuo Ustaukos ež. Ukmergės batalionui įsakyta vykti I pėst. pulko užnugaryje, III batalionui – dešiniajame, o Vilniaus batalionui – kairiajame plento Zarasai–Daugpilis puse.

Priešas stengėsi išsilaikyti Laukesos–Birkinėlių–Slabadkos–Gutazavičių linijoje, bet apie 9 val. 30 min. iš jos buvo išmuštas ir sustojo Vitebskos–Bajoriškių–Kaukonių (Kalkūnų) dvaro linijoje.

Karin. J. Kibirkščio vadovaujami artileristai 11 val. iš patrankos nuo Žvirbliškių kaimo apšaudė Kaukonių (Kalkūnų) stotį ir dvarą bei geležinį tiltą per Dauguvą, kur buvo pasirodęs priešų šarvuotas traukinys. Tuo metu iš Podlipninkų per Kščavą į Birkinėlius skubėjo pagalbon karin. M. Pečiulionis su trimis patrankomis, tačiau dėl sunkių kelio sąlygų vėlavo. Apie 12 val. bolševikai buvo išstumti iš Kaukonių (Kalkūnų) geležinkelio stoties ir atsitraukė į Gryvą, apleisdami turėtą Vitebskos–Bajoriškių–Neuhofo palivarko liniją. Kaukonių (Kalkūnų) stotyje buvo paimta nemaža vagonų ir kitokio kariško turto⁵⁸¹.

Kovų dėl Kaukonių (Kalkūnų) geležinkelio stoties metu buvo sužeistas l. e. I pėst. pulko vado p. karin. Vl. Skorupskis. Pulkui laikinai ėmėsi vadovauti karin. J. Čaplikas. Ukmergės batalionui įsakyta užimti poziciją Ustaukos ež.–Laukesos dv.–Kaukonių (Kalkūnų) linijoje. Vilniaus batalionui 15 val. buvo įsakyta užimti Gryvą ir, atsiradus galimybei, – įžengti į Daugpilį. Šio bataliono II kuopa turėjo užimti poziciją nuo geležinkelio tilto per Dauguvą iki Gryvos miestelio vidurio, o mokomoji komanda – poziciją prieš medinį tiltą per Dauguvos upę. Tačiau II kuopa neįvykdė jai patikėto uždavinio ir apie tai niekam nepranešė. Bolševikai, tuo pasinaudoję, iš trijų pusių puolė mokomąją komandą ir ją smarkiai sumušė.

II pėst. pulko VIII kuopa, pasiūsta į Gryvą padėti I brigadai, žygiavo pirmyn nepasiuntus žvalgybos ir, prieš žvalgams netikėtai ją apšaudžius, išsibėgiojo. Vilniaus bataliono III kuopa, buvusi rezerve Kaukonių (Kalkūnų) dvare, pamačiusi bėgančiuosius, pasekė jų pėdomis. Kilo tam tikra panika.

Tačiau I pėst. pulkas ir Ukmergės batalionas nepalūžo. II pėst. pulko VIII kuopa bei 17 val. atsiūsta I brigados žinion ir I kuopa, buvo sustabdytos ir suguldytos prie Kaukonių (Kalkūnų)–Neuhofo dvaro vieškelio. Tuo pačiu metu visas II pėst. pulkas pasitraukė į dešinę ir užėmė poziciją Nichnovkos–Vitebskos–Romaniškių–Neuhofo linijoje, kur perėjo I brigados žinion. Brigados štabas persikėlė į Malinovką, nes Kaukonių (Kalkūnų) dvarą priešas smarkiai apšaudė patrankų bei šautuvų ugnimi.

Po rugpjūčio 30 d. mūšių I brigada ištvirtino Ustaukos ež.–Laukesos–Didrichsteno dv.–Kaukonių (Kalkūnų) geležinkelio stoties–Neuhofo dv. linijoje, o priešas užsilaikė Gryvos–Liginiškių dv.–Judaukos–Senajo forto prie geležinkelio tilto linijoje⁵⁸².

II brigados vadas karin. St. Nastopka rugpjūčio 30 d. įsakė Marijampolės ir Panevėžio batalionams ginti Dauguvos upę Dvietės–Rybakovo bare, neleidžiant priešui persikelti į kairiąją jos krantą, o II pėst. pulkui tęsti puolimą Kryžovkos–Dauguvos geležinkelio tilto link⁵⁸³.

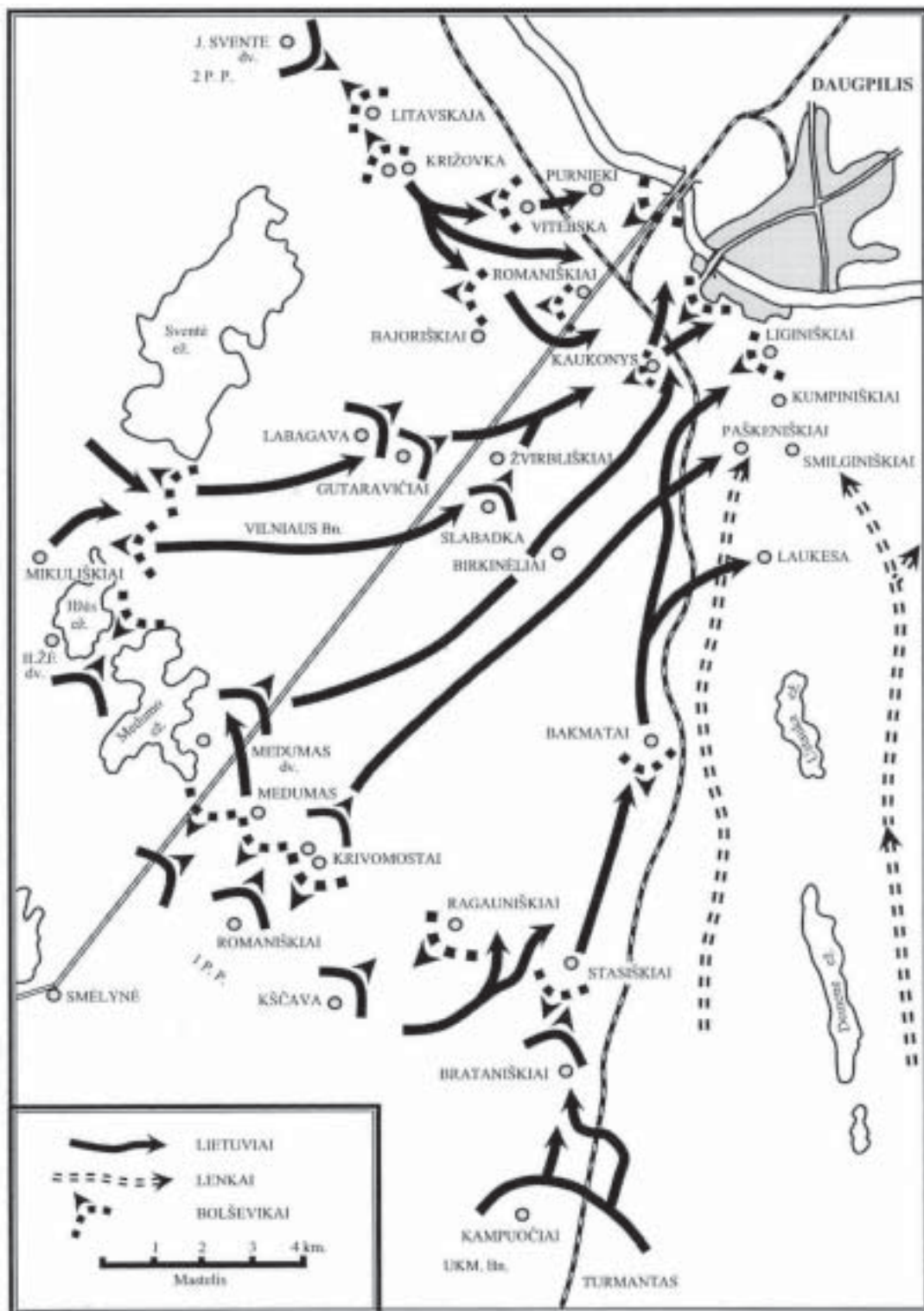
Vykdydamas šį įsakymą, II pėst. pulkas tos dienos ankstyvą rytą užėmė Nichnovkos palivarką ir Kutnikus. Pagrindines jėgas nukreipus Romaniškių link, auštant taip pat buvo užimti ir Litovskajos, Kryžovkos bei Vitebskos kaimai. Bolševikai greit traukėsi Daugpilio link, kur išsisklaidė prie tilto buvusiuose įtvirtinimuose.

II pėst. pulko prisijungimas prie I brigados kairiojo sparno smarkiai suvaržė priešų veiksmus ir trukdė jam aktyviau reikštis. Apskritai paskutiniųjų karinių operacijų metu II brigados veiksmai buvo darnūs, gerai suderinti su artilerijos veiksmais (žr. 33 schemą).

1919 m. rugpjūčio 30 d. ministras pirmininkas M. Sleževičius pasveikino vyr. kariuomenės vadą gen. S. Žukauską bei visus Dauguvos fronto karininkus ir kareivius, išvijusius bolševikus iš Lietuvos žemės ir laimėjusius didelę pergalę⁵⁸⁴.

Rugpjūčio 31 d. priešas, pritraukęs naujų jėgų, vykdė smarkius kontrantpuolius, kurie tačiau pasisekimo neturėjo. Lietuvos kariuomenės pastangos užimti Daugpilio priemiestį Gryvą taip pat buvo bevaisės. Tačiau, kaip tuo metu pažymėjo vyr. kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas, „dėka protingų kariuomenės dalių vadų veiksmų, pėstininkų bei kavalerijos didvyriškumo ir pasiryžimo bei artilerijos puikios paramos per tas kelias paskutiniąsias dienas buvo pasiektas toks laimėjimas, kuris atrodė tiesiog neįmanomas“⁵⁸⁵.

K a u k o n i ū (K a l k ū n ū) k a u t y n ė s. 1919 m. rugpjūčio 30 d. Vilniaus batalionui užėmus Kaukonis (Kalkūnus), lenkai, visą laiką ėję paskui lietuvių kariuomenės dalinius, miestelyje netikėtai užėmė pozicijas, buvusias apie 50 metrų prieš lietuvių užimtus punktus. Netrukus jie ėmė reikalauti, kad lietuviai atitrauktų savo ginklus, nukreiptus į lenkų užnugarį. Lenkų reikalavimams aptarti I brigados štabe Malinovkos vienkiemyje įvyko karin. K. Ladygos ir lenkų brigados vado pasitarimas. Lenkų brigados vadovybė reikalavo pasiaiškinti, kodėl jų užnugaryje yra lietuvių karinės pajėgos. Nors karin. K. Ladyga išsamiai nušvietė iki tol vykusias lietuvių–bolševikų kovas ir paaiškino, kad lietuviai pirmieji užėmė Kaukonis (Kalkūnus) bei kitas pozicijas, o vėliau atvykę lenkai jau kovoms pasibaigus užlindo į priekį, jų brigados vado tai nepatenkino ir jis toliau reikalavo lietuvių pasitraukti. Karin. K. Ladyga pareiškė, jog reikia visiems skaitytis su realia įvykių eiga. Tai lenkus dar labiau įpykino⁵⁸⁶.

33 schema
 1919 m. rugpjūčio 29–30 d. puolimas

Tuo metu bolševikai naktį iš rugpjūčio 31 į rugsėjo 1 d. prietiltin į kairįjį Dauguvos upės krantą atkėlė apie dvi brigadas raudonarmiečių ir tuo sustiprino ten jau buvusią divizioną 12–15 kilometrų ruože. Apie vidurdienį bolševikų artilerija atidengė smarkią ugnį į lietuvių bei lenkų pozicijas. Po šio artilerijos parengimo pavakary stiprios bolševikų pajėgos atakavo lenkų pozicijų ruožą nuo Judaukos iki Zarasų–Daugpilio plento ir išblaškė lenkų batalioną, buvusį lietuvių pozicijų priešakyje prie Kaukonių (Kalkūnų) dvaro. Lenkai bėgo, palikdami net savo kulkosvaidžius. Didelės bolševikų masės artėjo prie I pėst. pulko kairiojo sparno, Vilniaus bataliono III kuopos ir grenadierų komandos pozicijų. Bolševikų masė įlindo į trikampį tarp II pėst. pulko I ir III batalionų pozicijų. Mūsų kariai prisileido bolševikus labai arti ir netikėtai paleido į juos kryžminę kulkosvaidžių ir šautuvų ugnį. Kilus tarp bolševikų panikai, lietuviai staigiai kontratakavo. Bolševikai leidosi bėgti.

Kontratakoje dalyvavo Vilniaus bataliono III kuopa ir grenadierų komanda, vadovaujamos karin. V. Bagdonavičiaus, II pėst. pulko III batalionas, vadovaujamas karin. A. Butkevičiaus, ir I bataliono du-trys būriai. Lietuviai bolševikus vijosi iki pat Dauguvos upės geležinkelio tilto. Saulei nusileidus, mūsiškiai grįžo atgal ir toliau saugojo frontą. Šios kontratakos metu ypatingu sumanumu ir drąsa pasižymėjo karininkai V. Bagdonavičius ir E. Noreika, viršila A. Labutis, skyrininkas K. Pališkis ir kt.⁵⁸⁷ Ypač pažymėtinas artilerijos IV baterijos vado karin. M. Pečiulionio vaidmuo kovų su bolševikais metu. Ukmergės bataliono vadas karin. J. Kubilius apie karin. M. Pečiulionį, kuris karinių operacijų metu buvo jo žinioje, taip atsiliepė: „Savo nepaprastai taikliu šaudymu jis labai palaikė bataliono kareivių ūpą. Niekuomet netekdavo nė prašyti padėti ten arba ten. Visuomet būdamas pirmose eilėse, jis puikiai žinojo viso bataliono baro padėtį, ir jo baterijos sviediniai krito ten, kur tuo metu buvo reikalingiausi. Priešui pasitraukiant, jis jodavo tarp mūsų grandinių ir atsitraukiančio priešų; vos priešas kur ruošdavosi apsistoti, ten jau krito 4-os baterijos sviediniai“⁵⁸⁸.

Anksčiau minėtas bolševikų puolimas ir jo metu lenkų patirta nesėkmė nutraukė lenkų brigados vado ir karin. K. Ladygos ginčą. Kitą dieną lenkų brigados vadas, sužinojęs, jog bolševikų puolimo metu lenkų prarasti ginklai yra lietuvių rankose, pasikvietęs karin. K. Ladygą į netoli Laukesų dvaro traukinyje išikūrusį savo štabą už visus nesklandumus atsiprašė. Prarasti ginklai lenkams buvo gražinti. Po to kurį laiką santykiai su lenkais buvo normalūs, nors buvo aiški lenkų tendencija paveldėti Kaukonis (Kalkūnus) ir Turmantą⁵⁸⁹.

Po sėkmingos Zarasų karinės operacijos lietuvių kariuomenė priartėjo prie Dauguvos. Tolesnės kovos su bolševikais neteko buvusio manevrinio pobūdžio ir virto pozicinėmis. Svarbi ir sunkiai įveikiama gamtinė kliūtis – Dauguva – privertė abi kovojančias puses ilgam laikui sustoti vietoje, tvirtinti gynimosi punktus. Toliau kova buvo tęsiama artilerijos ir kulkosvaidžių ugnimi iš abiejų Dauguvos krantų, ir abi pusės patyrė nemažų nuostolių.

Zarasų karinei operacijai pasibaigus, II brigada nuo 1919 m. rugpjūčio 25 d. iki rugsėjo 6 d. turėjo tokių nuostolių: žuvo 2 karininkai ir 20 kareivių, sužeisti 6 karininkai ir 115 kareivių, be žinios dingo 17 kareivių.

Nelaisvėn paimta bolševikų 9 karininkai ir 505 kareiviai; karo grobio – 3 kulkosvaidžiai, 1 bombosvaidis, 14 arklių, 1 lauko virtuvė, daug šautuvų, šovinių, sviedinių, telefono aparatų ir laidų, granatų ir kitokio kariško turto⁵⁹⁰.

Tuo pačiu metu I brigados I pėst. pulke žuvo 1 karininkas, 12 kareivių, o 9 dingo be žinios. Nemažai nuostolių turėjo ir Vilniaus bei Ukmergės batalionai⁵⁹¹.

1919 m. gruodžio 1 d. belaisvių stovyklose iš viso buvo 23 bolševikų karininkai ir 1750 kareivių⁵⁹². Iki kovų su bolševikais pabaigos (rugsėjo mėn. pradžios) iš jų paimti 3 garvežiai ir 25 vagonai⁵⁹³. Kartu pažymėtina, jog bolševikų padaryti nuostoliai Lietuvai 1919 m. siekė apie 1 755 500 000 auksinų⁵⁹⁴.

Nustūmus bolševikus už Dauguvos, I pėst. pulkas iki 1919 m. spalio 6 d. saugojo demarkacinę liniją nuo Jiezno iki Zarasų, o II pėst. pulko I batalionas – nuo Nichnovkos iki Kaukonių (Kalkūnų) išimtinai, o III batalionas buvo atkeltas į Zarasus. Vilniaus batalionas buvo perkeltas į Kaišiadoris, kuriems grėsė lenkų pavojus. Į jų vietą atvyko karin. A. Jakaičio vadovaujamas IX pėst. pulkas (buv. Joniškėlio batalionas).

Taip pasibaigė Zarasų karinė operacija, suteikusi Lietuvos kariuomenei garbę ir didį laimėjimą. Tai buvo sunki kova dėl laisvės, nes prieš jėgos buvo dešimterio-pai stipresnės ir geriau ginkluotos. Bet mūsų savanorių drąsa, sumanumas ir ryžtas padėjo tą kovą laimėti. Jai pasibaigus, šiaurės rytų Lietuva buvo išvaduota iš bolševikų jungo. Lietuvos Nepriklausomybės kovų pirmasis etapas baigėsi. Visa Lietuva džiaugėsi vienu pašalintu pavojumi. Nors frontas su bolševikais tęsėsi iki 1920 m. sausio mėn. pradžios, tačiau nebebuvo toks pavojingas ir karinė vadovybė galėjo kariuomenės dalį, kaip minėjome, atitraukti ir nukreipti į kitas Lietuvai pavojingas vietas.

Lietuvos kariuomenės ir jos vadovybės pergalę prieš bolševikus aukštai įvertino vyriausybė. Valstybės prezidentas A. Smetona 1919 m. rugsėjo 13 d. pasveikino vyr. kariuomenės vadą gen. S. Žukauską bei visas ginkluotąsias pajėgas su iškovota didele pergale ir karštai padėkojo už Tėvynės išvadavimą iš bolševikų jungo⁵⁹⁵ (*žr. 3 priedą*). Daugelio karininkų ir kareivių žygiai buvo įvertinti aukštais valstybės apdovanojimais.

Teigiamai vertinant visos Zarasų karinės operacijos eigą, pažymėtina, jog jos metu lietuvių kariuomenė galėjo tikėtis didesnio pasisekimo, jeigu bolševikų fronte veikusios I ir II brigados būtų veikusios ryžtingiau ir vieningiau. Tačiau kaip tik to veiksmų suderinamumo beveik ir nebuvo. Svarbiausia priežastis – prieš bolševikų frontą neturėta bendros vadovybės.

Pažymint neįkainojamą vyr. kariuomenės vado gen. S. Žukausko vaidmenį visų pagrindinių kovų su bolševikais metu reikia konstatuoti, jog jis kariuomenei ir jos veiksmams vadovavo daugiausia būdamas Kaune ir tik atskirais atvejais – fronte. Žinant, koks prastas telefono ir telegrafo tinklas Lietuvoje apskritai, koks žemas ryšių techninis lygis daugelyje kariuomenės dalių, beveik nesant kitų operatyvaus veikimo susisiekimo priemonių, vargu ar galima teigti, jog tas vadovavimas visuomet buvo operatyvus ir pakankamo lygio nuolat besikeičiant situacijai fronte.

Vyr. kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas, įsakęs 1919 m. rugpjūčio 24 d. pradėti lemiamą Zarasų operaciją Lietuvai galutinai išvaduoti, pats į frontą kažkodėl neatvyko ir todėl tikros padėties jame nežinojo. Matyti todėl ir aiškaus, konkretaus įsakymo abiem brigadoms parengta nebuvo. O paskelbtame įsakyme buvo nurodyta tik žvalgyti priešą ir pradėti puolimą tik pastebėjus jo traukimąsi. Todėl, vykdydama šį įsakymą, karin. St. Nastopkos vadovaujama II brigada rugpjūčio 23–24 d. tik

vykdė žvalgybą ir, nepastebėjusi priešo traukimosi, stovėjo vietoje ir daugiau nieko nedarė.

Karin. K. Ladygos vadovaujamai I brigadai rugpjūčio 24 d. pradėjus puolimą, II brigada jokios iniciatyvos ją paremti neparodė, juo labiau kad vyriausioji kariuomenės vadovybė nebuvo įsakiusi jai to daryti. Veikdama viena I brigada, kaip jau minėjome, rugpjūčio 25 d. užėmė Zarasus ir sugebėjo pasistūmėti apie 33 kilometrus į rytus.

Tačiau, nesuderinus veiksmų tarp abiejų brigadų, ukmergiškių pasisiekimas labai greitai galėjo pavirsti nesėkme. Operatyvių direktyvų iš vadovybės Kaune vis nebuvo. Ir tik kai I brigados štabas, įvertinęs brigadai kylantį pavojų, rugpjūčio 25 d. griežtai pareikalavo iš kariuomenės vadovybės bei kaimynų padėti išnaudoti pasisekimą, gen. S. Žukauskas įsakė II brigadai pradėti puolimą.

Kad karinė vadovybė nežinojo tikros padėties fronte, rodo ir toks faktas, jog gen. S. Žukauskas, įsakęs II brigadai pradėti puolimą, kartu nurodė I brigadai neperžengti į rytus einančio geležinkelio Vilnius–Kaukonys (Kalkūnai) linijos. Tačiau I brigada šio įsakymo vykdyti jau negalėjo, nes jai rugpjūčio 24–25 d. žygiuojant pirmyn kaimynai lenkai iš dešinės stovėjo vietoje ir smarkiai atsiliko. I brigados dešinysis sparnas tapo visiškai atviras ir kėlė jai pavojų. Padėčiai sustiprinti I brigada savo dešiniuoju sparnu privalėjo peržengti minėto geležinkelio liniją ir prisišlieti prie Drūkšių ežero. Tai įvykdžius I brigados sparnas rytuose buvo pridengtas 12 kilometrų pločio ežero vandens kliūtimi.

Neturintis pagrindo buvo ir iš Kauno vadovybės po rugpjūčio 25 d. I brigadai paskelbtas įsakymas veikti tik savo kairiuoju sparnu, dešiniąjį sustabdant vietoje. Aplinkybių verčiama I brigada buvo priversta kaip tik veikti atvirkščiai, t. y. dešiniuoju sparnu, kairiąjį pristabdant vietoje.

Ir tik paskutinėmis Zarasų operacijos dienomis į frontą atvykus pačiam vyr. kariuomenės vadui gen. S. Žukauskui, vadovavimas sukonkretėjo ir atskiri kariuomenės dalių veiksmai fronte buvo tinkamai derinami.

Aukščiau paskelbti teiginiai leidžia daryti išvadą, jog jei operacija būtų buvusi pradėta vienu metu ir vykusi visu frontu, visa kariuomenė veikusi vieningai ir ryžtingai, priešui būtų buvęs suduotas didesnis smūgis ir padaryti didesni nuostoliai. O dabar vyko tik priešo stūmimas atgal ir jis atsitraukė gana tvarkingai, nepatyręs didesnių nuostolių, o atskirais atvejais dargi sugebėdamas pereiti į kontrpuolimą, kaip, pavyzdžiui, II brigados bare.

1919 m. rugsėjo mėn. pabaigoje latvių kariuomenė, susitarusi su lenkais, bendromis jėgomis puolė bolševikus ir užėmė prie Daugpilio buvusias gyvenvietes, tarp jų priemiestį Gryvą ir senąją fortą prie geležinkelio tilto. 1920 m. sausio mėn. pradžioje bolševikai buvo išstumti ir iš Daugpilio. Netrukus buvo išvaduota visa Latvija.

Lietuvos kariuomenė šiose operacijose nedalyvavo. Ji nebeteko sąlyčio su bolševikais, kurie Lietuvai jau nebegrėsė.

8. LIETUVOS–SOVIETŲ RUSIJOS 1920 M. LIEPOS 12 D. TAIKOS SUTARTIS

Ginklo jėga neišstengusi užvaldyti Baltijos valstybių, Sovietų Rusijos vyriausybė šioms šalims pati ėmė siūlyti taikos derybas. 1919 m. rugpjūčio 31 d. ji pasiuntė notą Estijos vyriausybei, o tų pačių metų rugsėjo 11 d. tokią notą gavo ir Lietuvos vyriausybė⁵⁹⁶. Vadinasi, taikos derybų pasiūlymu Sovietų Rusija pripažino Lietuvą *de facto* ir savaime oficialiai nustojo egzistavusi Lietuvos – Baltarusijos SSR⁵⁹⁷.

Taiką deklaruojančių pasiūlymų iš sovietinės vyriausybės pusės buvo daroma daug. Tačiau Lietuvos užsienio reikalų ministras A. Voldemaras, būdamas ištikimas savo linijai, tik 1920 m. kovo 31 d. atsakė į Sovietų Rusijos užsienio reikalų liaudies komisaro G. Čičerino notą. Tai įvyko po to, kai estai 1920 m. vasario 2 d. Tartu mieste sudarė su Sovietų Rusija taikos sutartį, kai norą pradėti derybas su bolševikų valdžia pareiškė Suomija (kovo 25 d.), Latvija (kovo 26 d.) bei Lenkija (kovo 27 d.). Savo notoje A. Voldemaras priminė, jog Lietuva griebsi ginklo prieš bolševikus tik siekdama apginti savo nepriklausomybę, bet ne tikslu užgrobti Rusijos teritoriją, ir reikalavo, kad Sovietų Rusija iš anksto pripažintų Lietuvos nepriklausomybę etnografinėse sienose – buvusiose Vilniaus, Kauno, Gardino ir Suvalkų gubernijose⁵⁹⁸.

Tų metų balandžio 3 d. Sovietų Rusijos užsienio reikalų liaudies komisaras G. Čičerinas radiotelegramoje A. Voldemarui teigė, jog Sovietų Rusijos vyriausybė visuomet yra ištikima tautų apsisprendimo principui, šiuo atžvilgiu nedaro jokios išimties lietuvių tautai, sutinka laikytis etnografinio principo kaip pagrindo, Lietuvos valstybės sienoms nustatyti ir pasiūlė balandžio 15 d. pradėti derybas Maskvoje⁵⁹⁹.

Prof. A. Voldemaras tos pačios dienos telegramoje G. Čičerinui prašė patikslinti ar Rusija pripažįsta Lietuvai Vilniaus bei Gardino miestus ir prašė, kad iš anksto Lietuva būtų pripažinta nepriklausoma valstybe⁶⁰⁰.

Atsakydama į šią telegramą, Sovietų Rusijos vyriausybė pareiškė pripažįstanti Lietuvos nepriklausomybę ir pažadėjo, kad šis politinis aktas reikiamai juridiskai atsispindės tarp Rusijos ir Lietuvos sudarytoje sutartyje⁶⁰¹.

Sovietų Rusijos–Lietuvos taikos derybos prasidėjo 1920 m. gegužės 7 d. Maskvoje. Lietuvos delegacijai vadovavo T. Naruševičius, o nariais buvo P. Klimas, S. Rozenbaumas, J. Vailokaitis ir V. Račkauskas. Rusijos delegacijos pirmininku buvo paskirtas A. Joffé, nariais – J. Marchlevskis ir L. Obolenskis⁶⁰².

Derybų pradžioje abi delegacijos pritarė tokio turinio V. Lenino suformuluotos taikos sutarties įžangai: „Remdamiesi Rusijos Federatyvinės Socialistinės Tarybų Respublikos paskelbtąja visų tautų teise laisvai apsispręsti ligi joms visiškai atsiskiriant nuo valstybės, kurios sudėtyje jos yra, Rusija be atodairų pripažįsta Lietuvos valstybės savarankiškumą ir nepriklausomybę su visomis iš tokio pripažinimo einančiomis juridinėmis sėkmėmis ir gera valia visiems amžiams atsisako nuo visų Rusijos suvereniteto teisių, kurių ji yra turėjusi lietuvių tautos ir jos teritorijos atžvilgiu“⁶⁰³.

Nors derybos su Sovietų Rusija vyko nelengvai⁶⁰⁴, jos baigėsi 1920 m. liepos 12 d. pasirašytąja taikos sutartimi Lietuvai priimtomis sąlygomis. Joje buvo daug Lietuvai naudingų straipsnių⁶⁰⁵.

Pirmuoju iš jų Rusija pripažino Lietuvos valstybės savarankiškumą ir nepriklausomybę su visomis iš to einančiomis teisinėmis pasekmėmis ir visiems laikams atsisakė nuo visų Rusijos suvereninių teisių į lietuvių tautą ir jos teritoriją. Antruoju straipsniu buvo smulkiai nusakyta Lietuvos siena su Sovietų Rusija, kuri atitiko to meto lietuvių etnografinės Lietuvos siekius. Šis sutarties straipsnis sutvirtino tarptautinę Lietuvos padėtį ir padarė lietuvius užiminėti bolševikų spaudžiamų lenkų apleidžiamą Lietuvos teritoriją ne tik ligi Antantės anksčiau nustatytų demarkacijos linijų, bet ir už jų.

Pasirašytąją taikos sutartimi Sovietų Rusija pasižadėjo sugrąžinti karo metu išvežtus iš Lietuvos medžiaginius ir kultūrinius turtus – archyvus, aktų knygas, indėlius ir kapitalus. Taip pat Sovietų Rusija atpalaidavo Lietuvą nuo Rusijos valstybinių skolų, o karo nuostoliams atlyginti paskyrė 100 000 ha miško ir 3 mln. aukso rublių⁶⁰⁶.

Derybų metu sudaryta speciali komisija įvertino carinės Rusijos ir Sovietų Rusijos valdžios padarytus Lietuvai nuostolius⁶⁰⁷.

Tačiau Sovietų Rusija ne visus pasižadėjimus įvykdė. Nebuvo sumokėti Rusijos bankuose buvę Lietuvos gyventojų indėliai (13 mln. aukso rublių), neleista išsikirsti minėto 100 000 ha miško, negrąžinti sutartimis pripažintieji archyvai, knygos, dokumentai.

Taikos derybų metu 1920 m. birželio 30 d. taip pat Maskvoje buvo pasirašyta su Sovietų Rusija sutartis dėl Pirmojo pasaulinio karo metu pasitraukusių į Rusiją lietuvių grąžinimo. Sutartis lietuviams iš Lietuvos kilusius asmenis, kurie 1914–1917 metų pasaulinio karo laiku patys apleido priešininko užimtas arba ketintas užimti sritis, arba kurie buvo ištremti iš tų sričių Rusijos karo arba civilinės valdžios įsakymu. Tačiau ši taisyklė nebuvo taikoma tarnavusiems Lietuvoje caro valdžios valdininkams rusams⁶⁰⁸.

Ši sutartis tai buvo: pirma, Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo aktas, antra, ji padėjo juridinį pagrindą santykiams su Sovietų Rusija, suteikdama mūsų valdžiai teisę reikalauti tą sutartį vykdyti.

Santykių su Sovietų Rusija normalizavimas Lietuvai buvo svarbi politinė atrama ginantis nuo Lenkijos. 1920 m. liepos 12 d. Maskvoje pasirašytoji taikos sutartis tada buvo laikoma (jau vien dėl fakto, kad Lietuvai buvo pripažintas Vilnius su gana plačia žemės juosta rytuose) viena iš reikšmingiausių sutarčių. Tada dar nebuvo jokio supratimo, kuo baigsis kaip tik liepos mėn. prasidėjusi didžioji M. Tuchačevskio ofenzyva prieš Lenkiją. Niekas nežinojo, kokias sienas su Rusija sau išsikovos lenkai. Tuo būdu minėta sutartis panaikino daugiau kaip metus trukusią Lietuvos teritorijos valdymo padėtį.

Minėta sutartis buvo ratifikuota Steigiamojo Seimo I sesijos 36-ajame posėdyje 1920 m. rugpjūčio 6 d.⁶⁰⁹ (*žr. 4 priedą*).

- ¹ Dr. J. Purickis, Lietuvių veikimas Šveicarijoje Didžiojo karo metu, *Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*, K., 1990, p. 45–46.
- ² V. Lesčius, *Lietuvių karių tautinis sąjūdis Rusijoje 1917–1919 metais*, V., 1992, p. 8.
- ³ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 67–68, 74, 76.
- ⁴ *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918*, V., 1991, p. 208.
- ⁵ 1918 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, LCVA, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 1.
- ⁶ Ten pat.
- ⁷ LCVA, f. 384, ap. 2, b. 10, l. 8; V. Steponaitis, Pirmieji projektai, *Karo archyvas*, t. 3, K., 1926, p. 61–63.
- ⁸ Rikiuotės skyriaus viršininko karin. M. Velykio slaptas pranešimas dėl armijos formavimo, LCVA, f. 929, ap. 4, b. 74, l. 123.
- ⁹ 1918 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, LCVA, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 5.
- ¹⁰ Ten pat.
- ¹¹ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*, V., 1992, p. 39–40.
- ¹² Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 300.
- ¹³ J. M. Laurinaitis, Kariuomenė, *Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*, K., 1990, p. 164; *Mykolas Sleževičius*, red. A. Rūkas, Čikaga, 1954, p. 78.
- ¹⁴ *Vyriausybės žinios*, Nr. 1, 1918 12 29.
- ¹⁵ 1918 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, LCVA, f. 384, ap. 1, b. 38, l. 7.
- ¹⁶ Kaip bolševikai užėmė Vilnių, *Lietuva*, 1919 01 14.
- ¹⁷ Ministro Pirmininko M. Sleževičiaus 1919 m. sausio 11 d. raštas Vokietijos pasiuntiniui p. Verdu de Vernois, *Laikinosios vyriausybės žinios*, K., Nr. 2–3, 1919 01 16, p. 2–3.
- ¹⁸ B. Vaitkevičius, *Socialistinė revoliucija Lietuvoje...*, p. 566–567.
- ¹⁹ D. Micuta, Lietuvos finansai 1918–1928 m., *Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*, K., 1990, p. 178; Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 347–348. Visą sutarties su Latvija tekstą dėl naudojimosi Liepojos uostu žr. 1 priede.
- ²⁰ *Pirmojo organizuoto Rusų Armijos Lietuvių karininkų suvažiavimo posėdžių (1917.V.25–29 d.) nutarimai ir medžiaga*, Petrapilis, 1917.
- ²¹ Vaižgantas (J. Tumas), *Tiesiant kelią Lietuvos nepriklausomybei 1916–1917 m.*, 1919, p. 36.
- ²² V. Lesčius, *Lietuvių karių tautinis sąjūdis Rusijoje...*, p. 12.
- ²³ Plačiau žr. ten pat.
- ²⁴ *LIŠ*, t. 3, V., 1958, p. 26–27.
- ²⁵ Ten pat, p. 29.
- ²⁶ *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*, t. 1, V., 1971, p. 333–334, 336.
- ²⁷ A. M. Андреев, *Борьба литовского народа...*, c. 26–27.
- ²⁸ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 311–312.
- ²⁹ Ten pat, p. 314.
- ³⁰ V. Lesčius, *Lietuvių karių tautinis sąjūdis Rusijoje...*, p. 41, 64–65, 70, 76, 93–94.
- ³¹ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas...*, p. 32.
- ³² *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža...*, p. 363.
- ³³ V. Kapsukas-Mickevičius, *Pirmoji Lietuvos Proletarinė Revoliucija ir Sovietų valdžia*, Čikaga, 1934, p. 92.
- ³⁴ *Борьба за советскую власть...*, c. 37–38.
- ³⁵ Ten pat, p. 36.
- ³⁶ B. Vaitkevičius, *Socialistinė revoliucija Lietuvoje...*, p. 582; F. Žemaitis, Lietuviškojo tarybinio pulko formavimas Šiauliuose 1918–1919 metais, *Revoliucinis judėjimas Lietuvoje*, V., 1957, p. 228.
- ³⁷ Ten pat, p. 224.
- ³⁸ *Борьба за советскую власть...*, c. 53–54.
- ³⁹ Ten pat, p. 110.
- ⁴⁰ Ten pat, p. 54.
- ⁴¹ Ten pat, p. 32–33.
- ⁴² B. Vaitkevičius, *Socialistinė revoliucija Lietuvoje...*, p. 316–319.
- ⁴³ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 312.
- ⁴⁴ P. Gudelis, *Bolševikų valdžios atsiradimas Lietuvoje...*, p. 25.
- ⁴⁵ V. Kapsukas-Mickevičius, Garbė žuvusiems, gėda dezertyrams, *Raštai*, t. 7, V., 1964, p. 400–401.
- ⁴⁶ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 317.

- ⁴⁷ B. Vaitkevičius, *Socialistinė revoliucija Lietuvoje...*, p. 243; 1988 m. išleistoje knygoje „Pirmoji darbininkų ir valstiečių valdžia Lietuvoje“ autorius jau nurodo, jog Raudonojoje armijoje buvo 5000 Lietuvos vyrų, p. 9.
- ⁴⁸ Ten pat, p. 343–344.
- ⁴⁹ *Борьба за советскую власть...*, c. 54–55, 390.
- ⁵⁰ Л. Троцкий, *Как вооружалась революция*, т. 1, 1923, c. 394.
- ⁵¹ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas...*, p. 45; Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 315.
- ⁵² К. Навицкас, *Литва и Антанта...*, c. 27–28.
- ⁵³ *Борьба за советскую власть...*, c. 35.
- ⁵⁴ Ten pat, p. 35–36.
- ⁵⁵ Ten pat, p. 37–38.
- ⁵⁶ V. Kapsukas-Mickevičius, *Pirmoji Lietuvos Proletarinė Revoliucija...*, p. 148.
- ⁵⁷ Известия, 25 декабря 1918 г.
- ⁵⁸ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 321, 324.
- ⁵⁹ LIŠ, t. 3, V., 1958, p. 106–107.
- ⁶⁰ V. Kapsukas-Mickevičius, *Pirmoji Lietuvos Proletarinė Revoliucija...*, p. 102.
- ⁶¹ B. Vaitkevičius, *Socialistinė revoliucija Lietuvoje...*, p. 387.
- ⁶² Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 319.
- ⁶³ B. Vaitkevičius, *Socialistinė revoliucija Lietuvoje...*, p. 403.
- ⁶⁴ *Борьба за советскую власть...*, c. 62–63.
- ⁶⁵ B. Vaitkevičius, *Socialistinė revoliucija Lietuvoje...*, p. 404.
- ⁶⁶ V. Kapsukas, *Raštai*, t. 1, p. 148.
- ⁶⁷ V. Kapsukas-Mickevičius, *Pirmoji Lietuvos Proletarinė Revoliucija...*, p. 107.
- ⁶⁸ V. Kapsukas, *Raštai*, t. 1, p. 129.
- ⁶⁹ *Lietuvių enciklopedija* (toliau –LE), t. 15, Bostonas, 1968, p. 94.
- ⁷⁰ K. Ališauskas, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 79–82.
- ⁷¹ LE, t. 15, Bostonas, 1968, p. 95.
- ⁷² *Lietuva*, 1919 02 02; Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 324–325.
- ⁷³ А. Андреев, К истории борьбы литовского народа за Советскую власть в 1918–1919 г.г., *Красный архив*, 1940, № 5 (102), c. 21.
- ⁷⁴ *Борьба за советскую власть...*, c. 119–120.
- ⁷⁵ F. Žemaitis, Lietuviškojo tarybinio pulko formavimasis Šiauliuose 1918–1919 metais (iš atsiminimų), *Revoliucinis judėjimas Lietuvoje*, V., 1957, p. 228.
- ⁷⁶ P. Gudelis, *Bolševikų valdžios atsiradimas Lietuvoje...*, p. 64.
- ⁷⁷ Iš raudonojo komandieriaus žygių užrašų, *Karys*, K., 1922, Nr. 8, p. 90–91.
- ⁷⁸ K. Ališauskas, Pirmieji Nepriklausomybės kovų žygiai, *Mūsų žinynas*, K., 1939, Nr. 2, p. 192.
- ⁷⁹ Ten pat, p. 193.
- ⁸⁰ 1918 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, LCVA, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 10.
- ⁸¹ Kaip bolševikai užėmė Lietuvą, *Lietuva*, 1919 01 14; 1919 m. įsakymai Kauno miesto ir apskrities komendantūrai, LCVA, f. 1126, ap. 4, b. 206, l. 12–14.
- ⁸² KAM žvalgų dalies viršininko J. Žilinsko 1919 02 04 slaptas raštas pulkų vadams, LCVA, f. 514, ap. 1, b. 16, l. 29.
- ⁸³ L. e. I pėst. pulko vado p. karin. K. Ladygos 1919 01 11 raštas KAM štabo viršininkui, LCVA, f. 384, ap. 3, b. 35, l. 2.
- ⁸⁴ KAM rikiuotės skyriaus viršininko karin. E. Adamkavičiaus 1919 02 05 slaptas pranešimas pulkų vadams, LCVA, f. 514, ap. 1, b. 16, l. 39.
- ⁸⁵ Lietuvos spaudos biuro vedėjo P. Karvelio 1919 01 24 raštas Krašto apsaugos ministerijos štabui, LCVA, f. 384, ap. 3, b. 345, l. 1.
- ⁸⁶ I pėst. pulko žinios 1919 m. vasario 11 d., LCVA, f. 929, ap. 4, b. 45, l. 44.
- ⁸⁷ Žinios apie II pėst. pulką 1919 m. vasario 7 d., LCVA, f. 514, ap. 1, b. 16, l. 32.
- ⁸⁸ Ltn Cininas. I gusarų DLE Janušo Radvilos pulkas, *Karys*, K., 1939, Nr. 35, p. 1012.
- ⁸⁹ Kauno m. ir apskr. komendantūros žinios 1919 m. vasario 10 d., LCVA, f. 929, ap. 4, b. 45, l. 40.
- ⁹⁰ Žinios apie I pėst. baltgudžių pulką 1919 m. vasario 23 d., LCVA, f. 929, ap. 4, b. 45, l. 71.
- ⁹¹ Kpt. Kraunaitis, Mūsų kavalerijos organizavimas ir jos veikimas pirmame nepriklausomybės dešimtmetyje, *Mūsų žinynas*, t. 15, K., 1928, p. 352.

- ⁹² 1919 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 25; Kariuomenės dalių ir įstaigų kronika, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 534, l. 139.
- ⁹³ K. Ališauskas, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 126.
- ⁹⁴ Trumpa Nepriklausomybės karo veikslių apžvalga, *Karys*, K., 1938, Nr. 6–7, p. 184.
- ⁹⁵ Iš I. è. I pėst. pulko vado p. karin. K. Ladygos 1919 m. sausio 24 d. pareiškimo Nr. 108 Krašto apsaugos ministru, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 35, l. 7.
- ⁹⁶ Iš II pėst. pulko vado karin. V. Grigaliūno-Glovackio 1919 m. sausio 30 d. slapto pareiškimo Krašto apsaugos ministerijos štabo viršininkui, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 355, l. 14.
- ⁹⁷ Saksų savanorių dalys Lietuvoje 1919 m., vertė P. Jakštas, *Karo archyvas*, t. 6, K., 1935, p. 184.
- ⁹⁸ Ten pat, p. 186.
- ⁹⁹ Trumpa Nepriklausomybės karo veikslių apžvalga, *Karys*, K., 1938, Nr. 6–7, p. 184.
- ¹⁰⁰ Krašto apsaugos ministro karin. M. Velykio 1919 m. sausio 31 d. raštas II pėst. pulko vadui, *LCVA*, f. 514, ap. 1, b. 16, l. 25; Krašto apsaugos ministerijos štabo viršininko karin. Pr. Liatuko 1919 m. vasario 4 d. raštas II pėst. pulko vadui, ten pat, l. 21, 31.
- ¹⁰¹ *Saksų savanorių dalys...*, p. 189–190.
- ¹⁰² Ten pat, p. 194
- ¹⁰³ K. Ališauskas, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 257.
- ¹⁰⁴ 1918 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 9.
- ¹⁰⁵ Pirmosios mūsų kariuomenės operacijos ir Panevėžio grupės veikimas 1919 m., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 4, l. 3.
- ¹⁰⁶ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko 1919 m. istorijos konspektas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 103, l. 4–5.
- ¹⁰⁷ 1918 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 11.
- ¹⁰⁸ Kėdainių savanoris. Pirmosios mūsų kautynės dėl Nepriklausomybės, *Karys*, K., 1929, Nr. 5, p. 71
- ¹⁰⁹ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko istorijos konspektas už 1919 m., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 103, l. 5.
- ¹¹⁰ Ten pat.
- ¹¹¹ Pirmasis Panevėžio būrio savanorių krikštas, 4 p. *LK Mindaugo pulko 15 metų sukaktis. Kartinis „Kario“ priedas*.
- ¹¹² Kėdainių savanoris. Pirmosios mūsų kautynės..., p. 72.
- ¹¹³ Ten pat.
- ¹¹⁴ Ten pat, p. 73.
- ¹¹⁵ Mjr. K. Ališauskas, Pirmieji Nepriklausomybės kovų žygiai, *Karys*, K., 1939, Nr. 6, p. 173.
- ¹¹⁶ Kėdainių savanoris. Pirmosios mūsų kautynės..., p. 73.
- ¹¹⁷ 1919 m. vasario 10 d. informacija spaudai Nr. 917, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 18, l. 12.
- ¹¹⁸ Spaudos biuro 1919 m. vasario 12 d. pranešimas Nr. 915, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 18, l. 10; Kėdainių savanoris. Pirmosios mūsų kautynės..., p. 73.
- ¹¹⁹ 1919 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 33.
- ¹²⁰ *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 35, l. 10.
- ¹²¹ Kaišiadorių apskr. komiteto pirmininko K. Morkūno 1919 m. vasario 4 d. pranešimas KAM štabo viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 35, l. 13–14.
- ¹²² *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 18, l. 4.
- ¹²³ Jieznas. 1919 m. vasario 9–11d. (Iš raudonojo komandieriaus žygių užrašų), *Karys*, K., 1922, Nr. 8, p. 91.
- ¹²⁴ Ten pat.
- ¹²⁵ Ten pat.
- ¹²⁶ KAM štabo viršininko karin. P. Liatuko 1919 02 01 įsakymas Nr. 772 2 pėst. pulko vadui karin. P. Grigaliūnui-Glovackiui, *LCVA*, f. 514, ap. 1, b. 16, l. 26.
- ¹²⁷ Lietuvos kariuomenės kūrimosi ir pirmosios mūsų kariuomenės operacijos 1919 m., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 4, l. 30.
- ¹²⁸ KAM štabo viršininko karin. P. Liatuko 1919 02 08 slaptas įsakymas II pėst. pulko vadui karin. P. Grigaliūnui-Glovackiui, *LCVA*, f. 514, ap. 1, b. 16, l. 4.
- ¹²⁹ II pėst. pulko žinios 1919 m. vasario 7 d., *LCVA*, f. 514, ap. 1, b. 16, l. 32.
- ¹³⁰ Mjr. K. Ališauskas, Pirmieji Nepriklausomybės kovų žygiai..., p. 174.
- ¹³¹ K. Ališauskas, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 136.

- ¹³² I bataliono vado karin. I. Musteikio 1919 02 10 slaptas raštas Nr. 98 I pėst. pulko vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 90, l. 29.
- ¹³³ Iš l. è. I pėst. pulko vado karin. A. Juozapavičiaus 1919 02 10 slapto pareiškimo Nr. 10 Krašto apsaugos ministrui, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 35, l. 36.
- ¹³⁴ Lietuvos kariuomenės kūrimosi ir pirmosios mūsų kariuomenės operacijos 1919 m., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 4, l. 30.
- ¹³⁵ Jieznas. 1919 m. vasario 9–11d. (Iš raudonojo komandieriaus žygių užrašų), *Karys*, K., 1922, Nr. 8, p. 91.
- ¹³⁶ Ten pat.
- ¹³⁷ Ten pat, p. 91–92.
- ¹³⁸ Mjr. K. Ališauskas, Pirmieji Nepriklausomybės kovų žygiai..., p. 175.
- ¹³⁹ K. Ališauskas, Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės..., p. 139.
- ¹⁴⁰ *LE*, t. 9, Bostonas, 1956, p. 409.
- ¹⁴¹ Jieznas. 1919 m. vasario 9–11d. (Iš raudonojo komandieriaus žygių užrašų), *Karys*, K., 1922, Nr. 8, p. 92.
- ¹⁴² Ten pat.
- ¹⁴³ KAM viceministro karin. St. Zaskevičiaus dispozicija Jieznos atakai 1919 m. vasario 13 d., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 19, l. 140–141.
- ¹⁴⁴ KAM viceministro karin. St. Zaskevičiaus 1919 m. vasario 12 d. pranešimas Nr. 23 Krašto apsaugos ministrui karin. M. Velykiui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 19, l. 150.
- ¹⁴⁵ Jieznas. 1919 m. vasario 9–11d. (Iš raudonojo komandieriaus žygių užrašų), *Karys*, K., 1922, Nr. 12, p. 138–139; Nr. 13, p. 151.
- ¹⁴⁶ *LE*, t. 9, Bostonas, 1956, p. 409.
- ¹⁴⁷ Jieznas. 1919 m. vasario 9–11d. (Iš raudonojo komandieriaus žygių užrašų), *Karys*, K., 1922, Nr. 12, p. 152.
- ¹⁴⁸ Krašto apsaugos viceministro karin. St. Zaskevičiaus 1919 02 13 raportas Krašto apsaugos ministrui karin. M. Velykiui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 19, l. 130.
- ¹⁴⁹ Karin. H. Goštauto 1919 m. vasario 14 d. raportas Nr. 4 vyriausiajam vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 19, l. 123.
- ¹⁵⁰ II pėst. pulko vado karin. V. Grigaliūno-Glovackio 1919 m. vasario 14 d. slaptas pareiškimas Nr. 35 KAM štabo viršininkui, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 355, l. 25.
- ¹⁵¹ Ten pat.
- ¹⁵² 1919 m. vasario 6 d. slaptas įsakymas Nr. 2 bolševikų veikiančiai armijai (operatyvinė dalis), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 25, l. 10–11.
- ¹⁵³ KAM štabo viršininko karin. Pr. Liatuko 1919 01 16 slaptas raštas Nr. 1 I pėst. pulko vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 90, l. 3.
- ¹⁵⁴ L. è. I pėst. pulko vado p. karin. K. Ladygos 1919 01 10 raštas Nr. 25 KAM štabo viršininkui, *LCVA*, f. 384, ap. 2, b. 61, l. 8; Karin. K. Ladygos raštas 1919 01 15 raštas Nr. 81 KAM štabo viršininkui, *LCVA*, f. 384, ap. 2, b. 61, l. 17; KAM štabo viršininko 1919 01 13 pranešimas I pėst. pulko vadui Nr. 135 ir 1919 01 18 atsakymas pulko vadui, ten pat, l. 8, 17.
- ¹⁵⁵ 1919 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 20.
- ¹⁵⁶ Ten pat, l. 28.
- ¹⁵⁷ Dėl bendros padėties I pėst. pulke 1919 m. pradžioje, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 35, l. 12–15.
- ¹⁵⁸ Karin. A. Juozapavičiaus slaptas pareiškimas KAM štabo viršininkui, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 35, l. 40.
- ¹⁵⁹ Ats. gen. Pr. Tamašauskas. Mano tarnyba pirmame pėst. pulke, *Karo archyvas*, t. 7, K., 1936, p. 344–348.
- ¹⁶⁰ I pėst. pulko vado 1919 02 12 slaptas pranešimas Krašto apsaugos viceministrui ir štabo viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 90, l. 34; majoras J. Čaplikas, Pirmi Lietuvos kariuomenės kūrimo žingsniai (1 p. DLK Gedimino pulko istorijos bruožai), *Mūsų žinynas*, t. 1, K., 1921, Nr. 2, p. 83.
- ¹⁶¹ 1919 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 30.
- ¹⁶² L. è. I pėst. pulko vado p. karin. A. Juozapavičiaus 1919 02 10 slaptas pareiškimas Nr. 10 Krašto apsaugos ministrui karin. M. Velykiui, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 35, l. 36.
- ¹⁶³ Ats. gen. Pr. Tamašauskas. Mano tarnyba pirmame pėst. pulke..., p. 349–350.
- ¹⁶⁴ Ten pat.
- ¹⁶⁵ Maj. J. Čaplikas, Pirmi Lietuvos kariuomenės kūrimo žingsniai..., p. 83.
- ¹⁶⁶ I pėst. pulko mūšio su rusais į rytų ir pietų puses nuo Alytaus 1919 02 12–13 reliacija, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 35, l. 44.
- ¹⁶⁷ Ats. gen. Pr. Tamašauskas. Mano tarnyba pirmame pėst. pulke..., p. 350.

- ¹⁶⁸ I pėst. pulko mūšio su rusais į rytų ir pietų puses nuo Alytaus 1919 02 12–13 reliacija, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 35, l. 44.
- ¹⁶⁹ Ten pat.
- ¹⁷⁰ Ten pat.
- ¹⁷¹ Maj. J. Čaplikas, *Pirmi Lietuvos kariuomenės kūrimo žingsniai...*, p. 85.
- ¹⁷² I pėst. pulko mūšio su rusais į rytų ir pietų puses nuo Alytaus 1919 02 12–13 reliacija, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 35, l. 45; Lietuvos kariuomenės kūrimosi ir pirmosios mūsų kariuomenės operacijos 1919 m., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 4, l. 31.
- ¹⁷³ 1919 m. įsakymai I pėst. pulkui, *LCVA*, f. 513, ap. 1, b. 1, l. 70.
- ¹⁷⁴ Maj. J. Čaplikas, *Pirmi Lietuvos kariuomenės kūrimo žingsniai...*, p. 86; I pėst. pulko stovis Marijampolėje 1919 m. vasario 15 d., *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 45, l. 50.
- ¹⁷⁵ I pėst. pulko štabo viršininko karin. J. Čapliko 1919 02 15 slaptas pareiškimas Nr. 160 Krašto apsaugos ministrui, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 35, l. 39.
- ¹⁷⁶ I pėst. pulko karin. Pr. Tamašausko 1919 02 15 pareiškimas Nr. 18 Vyr. kariuomenės vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 19, l. 111; ats. gen. Pr. Tamašauskas. Mano tarnyba pirmame pėst. pulke..., p. 353–354.
- ¹⁷⁷ K. Ališauskas, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 153.
- ¹⁷⁸ 1919 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 36.
- ¹⁷⁹ 1919 m. įsakymai I pėst. pulkui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 11, l. 35.
- ¹⁸⁰ I bataliono vado karin. Ig. Musteikio 1919 02 26 slaptas pranešimas I pėst. pulko vadui karin. V. Ramanauskui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 35, l. 23.
- ¹⁸¹ 1919 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 52.
- ¹⁸² I bataliono vado karin. Ig. Musteikio 1919 03 01 slaptas pranešimas Nr. 3 I pėst. pulko vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 35, l. 25.
- ¹⁸³ I bataliono žinios 1919 03 03, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 35, l. 42.
- ¹⁸⁴ I pėst. pulko I bataliono vado karin. Ig. Musteikio 1919 03 03 slaptas pranešimas Nr. 4 KAM štabo viršininkui, ten pat, l. 41.
- ¹⁸⁵ 1919 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 44.
- ¹⁸⁶ Krašto apsaugos viceministro karin. S. Zaskevičiaus 1919 03 06 telefonograma Nr. 15 I pėst. pulko vadui karin. K. Ladygai, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 91, l. 13.
- ¹⁸⁷ 1919 m. įsakymai I pėst. pulkui, *LCVA*, f. 513, ap. 1, b. 1, l. 102–103.
- ¹⁸⁸ Ten pat, l. 144.
- ¹⁸⁹ Alytaus m. ir apskr. komendanto karin. A. Mikelėno įsakymas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 90, l. 130.
- ¹⁹⁰ I pėst. pulko žinios 1919 m. kovo 20 d., *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 45, l. 137.
- ¹⁹¹ I pėst. pulko vado pagalbininko karin. Ig. Musteikio 1919 03 22 telefonograma Nr. 36 KAM štabo viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 91, l. 15.
- ¹⁹² Kėdainių srities apsaugos viršininko karin. J. Šarausko 1919 02 21 pranešimas KAM štabo viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 35, l. 22.
- ¹⁹³ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko 1919 m. istorijos konspektas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 103, l. 6; K. Ališauskas, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 155.
- ¹⁹⁴ K. Kubilius, *Taip pradėjome kovas, Karo archyvas*, t. 9, K., 1938, p. 230.
- ¹⁹⁵ 1919 02 19 informacija Nr. 1074 spaudos biurui, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 18, l. 3.
- ¹⁹⁶ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko 1919 m. istorijos konspektas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 103, l. 6.
- ¹⁹⁷ Ten pat.
- ¹⁹⁸ 1919 03 11 informacija Nr. 1328 spaudos biurui, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 18, l. 22; Kpt. J. Urbšys, Pirmosios mūsų kariuomenės operacijos (schematinė mūsų kariuomenės kovos veiksmų apžvalga iš laikotarpio 1919 m. vasario mėn. 1 d.–balandžio mėn. 30 d.), *Mūsų žinynas*, t. 1, K., 1921, p. 91.
- ¹⁹⁹ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko 1919 m. istorijos konspektas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 103, l. 11; Kpt. J. Urbšys, *Pirmosios mūsų kariuomenės operacijos...*, p. 91.
- ²⁰⁰ 1919 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 58.
- ²⁰¹ Kpt. J. Urbšys, *Pirmosios mūsų kariuomenės operacijos...*, p. 92.
- ²⁰² Panevėžio atskirojo bataliono vado karin. J. Variakojo 1919 03 23 pranešimas KAM štabo viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 35, l. 30.
- ²⁰³ Kpt. J. Urbšys, *Pirmosios mūsų kariuomenės operacijos...*, p. 92.
- ²⁰⁴ *LE*, t. 21, Bostonas, 1960, p. 344.

- ²⁰⁵ Artilerijos pulko I baterijos 1919 m. karo dienynas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 126, l. 3.
- ²⁰⁶ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko 1919 m. istorijos konspektas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 103, l. 7.
- ²⁰⁷ Ten pat.
- ²⁰⁸ Kpt. J. Urbšys, Pirmosios mūsų kariuomenės operacijos..., p. 93.
- ²⁰⁹ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko 1919 m. istorijos konspektas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 103, l. 7–8.
- ²¹⁰ Žinių dalies pranešimas, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 345, l. 4.
- ²¹¹ Panevėžio atskirojo bataliono vado karin. J. Variakojo 1919 03 30 slaptas raportas KAM štabo viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 15, l. 38; Artilerijos pulko I baterijos 1919 m. karo dienynas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 126, l. 3.
- ²¹² Art. kpt. Šipelis, Artilerijos gyvenimo pirmas dešimtmetis, *Mūsų žinynas*, t. 15, K., 1928, p. 265.
- ²¹³ Kpt. J. Urbšys, Pirmosios mūsų kariuomenės operacijos..., p. 93.
- ²¹⁴ Pirmosios mūsų kariuomenės operacijos..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 4, l. 3–4.
- ²¹⁵ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko 1919 m. istorijos konspektas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 103, l. 8.
- ²¹⁶ Ten pat.
- ²¹⁷ Panevėžio atskirojo bataliono vado karin. J. Variakojo 1919 04 07 raportas KAM štabo viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 35, l. 2–3.
- ²¹⁸ 1919 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 12; Kretingos srities apsaugos viršininko karin. K. Vilimo 1919 01 28 pranešimas Nr. 39 KAM štabo viršininkui, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 12, l. 30.
- ²¹⁹ 1919 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 11.
- ²²⁰ F. Baltušis-Žemaitis, Karas su bolševikais Lietuvoje 1919 m., *Mūsų žinynas*, t. 17, K., 1929, p. 285.
- ²²¹ Pr. Čepėnas, Naujųjų laikų istorija..., p. 345–346.
- ²²² F. Žemaitis, Lietuviškojo tarybinio pulko formavimas Šiauliuose 1918–1919 metais (Iš atsiminimų), *Revoliucinis judėjimas Lietuvoje*, V., 1957, p. 225.
- ²²³ B. Vaitkevičius, Socialistinė revoliucija Lietuvoje..., p. 420–421.
- ²²⁴ F. Baltušis-Žemaitis, Karas su bolševikais..., p. 283.
- ²²⁵ Ten pat.
- ²²⁶ Ten pat.
- ²²⁷ Ten pat, p. 285.
- ²²⁸ F. Žemaitis, Lietuviškojo tarybinio pulko formavimas..., p. 228.
- ²²⁹ F. Baltušis-Žemaitis, Karas su bolševikais..., p. 285.
- ²³⁰ *LE*, t. 22, Bostonas, 1960, p. 41.
- ²³¹ K. Ališauskas, Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės..., p. 169–170.
- ²³² *LE*, t. 22, Bostonas, 1960, p. 41.
- ²³³ 1919 m. įsakymas Telšių m. ir apskr. komendantūrai, *LCVA*, f. 499, ap. 1, b. 246, l. 1.
- ²³⁴ F. Baltušis-Žemaitis, Karas su bolševikais..., p. 286.
- ²³⁵ Ten pat.
- ²³⁶ 1919 03 16 pranešimas Nr. 1427 spaudos biurui, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 18, l. 23.
- ²³⁷ Ats. mjr. P. Gudelis, Lietuvos vasaros rytuose 1919 m., *Karo archyvas*, t. 5, K., 1929, p. 224.
- ²³⁸ Ats. mjr. P. Gudelis, Joniškėlio apskrities milicija – 9 pėst. pulko užuomazga, *Karys*, K., 1939, Nr. 34, p. 982.
- ²³⁹ Ats. mjr. P. Gudelis, Vasaros rytų partizanų kovos su bolševikais, *Karys*, K., 1935, Nr. 39, p. 910.
- ²⁴⁰ Ats. ltn. J. Bartasevičius, Pašvitinio partizanai, *Karo archyvas*, t. 8, K., 1937, p. 267–268.
- ²⁴¹ K. Ambroziejus, Pirmosios Pašvitinio partizanų kautynės su bolševikais, *Karys*, K., 1936, Nr. 2, p. 37–38.
- ²⁴² Ats. ltn. J. Bartasevičius, Pašvitinio partizanai..., p. 270.
- ²⁴³ Ats. mjr. P. Gudelis, Vasaros rytų partizanų kovos su bolševikais..., p. 910.
- ²⁴⁴ Trumpos žinios apie 9 pėst. Liet. kunig. Vytenio pulko tvėrimą ir vystymąsi nuo 1919 m. iki 1923 m., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 123, l. 118.
- ²⁴⁵ 1919 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 52.
- ²⁴⁶ J. Navakas, *Lietuvai besikeliant. Iš 1918–1919 metų užrašų ir atsiminimų ir iš Lietuvos vasaros rytų partizanų veikimo*, K., 1928, p. 61–66.

- ²⁴⁷ B. Vaitkevičius, Didvyriškų kovų puslapiai, *Pergalė*, 1967, Nr. 11, p. 97.
- ²⁴⁸ Ats. mjr. P. Gudelis, Joniškėlio apskrities milicija..., p. 982.
- ²⁴⁹ J. Navakas, *Lietuvai besikeliant...*, p. 68–69.
- ²⁵⁰ 1919 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 78.
- ²⁵¹ K. Ališauskas, Joniškėlio partizanai laisvės kovų metu, *Karys*, Brukllynas, 1966, Nr. 7, p. 195.
- ²⁵² Plk. ltn. A. Kazilevičius, 9 pėst. L. K. Vytenio pulko užuomazga, *Karys*, K., 1929, Nr. 37, p. 612.
- ²⁵³ Kpt. V. Skibarka, 9 pėst. L. K. Vytenio pulkas, *Savanoris 1918–1920*, red. S. Butkus, K., 1929, p. 126–127.
- ²⁵⁴ 9 pėst. Liet. kunig. Vytenio pulko užuomazga, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 123, l. 3.
- ²⁵⁵ K. Ališauskas, Joniškėlio partizanai laisvės kovų metu..., p. 195–196.
- ²⁵⁶ Ats. mjr. P. Gudelis, Lietuvos vasaros rytuose 1919 m..., p. 238.
- ²⁵⁷ 9 pėst. Liet. kunig. Vytenio pulko užuomazga, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 123, l. 3.
- ²⁵⁸ V. Statkus, *Lietuvos ginkluotosios pajėgos 1918–1940 m.*, Čikaga, 1986, p. 52.
- ²⁵⁹ K. Ališauskas, Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės..., p. 180–181.
- ²⁶⁰ J. Gasiūnas, Biržų partizanai (Atsiminimų pluoštas), *Karo archyvas*, t. 10, K., 1938, p. 286.
- ²⁶¹ Kpt. J. Astupėnas, Biržų apskrities savanorių partizanų apsauga, *Karo archyvas*, t. 8, K., 1937, p. 275.
- ²⁶² 9 pėst. Liet. kunig. Vytenio pulko užuomazga, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 123, l. 4; V. S. Pušaloto partizanai, *Kariškių žodis*, K., 1919 05 29.
- ²⁶³ Ten pat, l. 4.
- ²⁶⁴ Ats. mjr. P. Gudelis, Joniškėlio apskrities milicija..., p. 983.
- ²⁶⁵ Ats. mjr. P. Gudelis, Lietuvos vasaros rytuose 1919 m..., p. 240.
- ²⁶⁶ D. Trimakas, Pakuršės partizanai, *Savanoris 1918–1928*. K., 1929.
- ²⁶⁷ 9 pėst. Liet. kunig. Vytenio pulko užuomazga, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 123, l. 4.
- ²⁶⁸ Ats. mjr. P. Gudelis, Joniškėlio apskrities milicija..., p. 982.
- ²⁶⁹ Ten pat.
- ²⁷⁰ Joniškėlio apskr. apsaugos štabo 1919 04 21 raštas Nr. 122 KAM štabo viršininkui, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 12, l. 4.
- ²⁷¹ 1919 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 79.
- ²⁷² 1919 m. įsakymai Joniškėlio m. ir apskr. komendantūrai, *LCVA*, f. 499, ap. 1, b. 120, l. 1, 3.
- ²⁷³ Adm. kpt. Marčėnas, 9 pėst. pulko pirmtakūnų kovos žygiai, *Karys*, K., 1939, Nr. 34, p. 986.
- ²⁷⁴ Ats. mjr. P. Gudelis, Joniškėlio apskrities milicija..., p. 984.
- ²⁷⁵ 1919 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 85.
- ²⁷⁶ 9 pėst. Liet. kunig. Vytenio pulko užuomazga, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 123, l. 5.
- ²⁷⁷ F. Baltušis-Žemaitis, Karas su bolševikais..., p. 287.
- ²⁷⁸ Karin. K. Škirpos 1919 m. vasario 28 d. slaptas pareiškimas Nr. 8 Krašto apsaugos ministrui, *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 149, l. 216.
- ²⁷⁹ Ten pat, l. 217.
- ²⁸⁰ Ten pat.
- ²⁸¹ 1919 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 47.
- ²⁸² Atskiros brigados ir II pėst. divizijos štabo karo dienynas (1919 03 11–1919 12 31), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 76, l. 2–3.
- ²⁸³ Krašto apsaugos ministro karin. A. Merkio slaptas įsakymas Nr. 1 Vilniaus grupei, *LCVA*, f. 1, ap. 1, b. 15, l. 42–43.
- ²⁸⁴ Ten pat; A. V. Kautynės ties Žasliais ir Strošiūnais, *Karys*, K., 1939, Nr. 14, p. 441.
- ²⁸⁵ Atskiros brigados ir II pėst. divizijos štabo karo dienynas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 76, l. 3.
- ²⁸⁶ 1919 m. kovo 27 d. įsakymas Nr. 2 Vilniaus grupei, *LCVA*, f. 1, ap. 1, b. 15, l. 41.
- ²⁸⁷ 1919 m. įsakymai I pėst. pulkui, *LCVA*, f. 513, ap. 1, b. 1, l. 150.
- ²⁸⁸ Atskiros brigados vado karin. St. Nastopkos 1919 04 01 pranešimas Nr. 19 I pėst. pulko vadui karin. K. Ladygai, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 90, l. 60.
- ²⁸⁹ I pėst. pulko veikimo prieš didžiumiečius linkui Daugų, Bobriškių, Varėnos ir Valkininkų 1919 m. balandžio 4–5 d. reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 3, l. 109.
- ²⁹⁰ Ten pat.
- ²⁹¹ Lietuvos kariuomenės kūrimosi ir pirmosios mūsų kariuomenės operacijos 1919 m., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 4, l. 32.
- ²⁹² I pėst. pulko veikimo prieš didžiumiečius..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 109.
- ²⁹³ I pėst. pulko veikimo prieš didžiumiečius..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 3, l. 109.

- ²⁹⁴ Ten pat, l. 109–110.
- ²⁹⁵ Ten pat, l. 110.
- ²⁹⁶ Ten pat.
- ²⁹⁷ LCVA, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 58.
- ²⁹⁸ A. Vasiliauskas, Žaslių–Daugų operacija 1919 m. balandžio 2–7 d., *Karo archyvas*, t. 2, K., 1940, p. 190.
- ²⁹⁹ K. Ališauskas, Siekiame atsiimti Vilnių, *Karys*, Brukllynas, 1966, Nr. 9, p. 260; Atskiros brigados ir II pėst. divizijos štabo karo dienynas, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 76, l. 6.
- ³⁰⁰ Kairiosios voros mūšių Žiežmarių–Vievio rajone reliacija, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 50.
- ³⁰¹ Atskiros brigados ir II pėst. divizijos štabo karo dienynas, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 76, l. 6.
- ³⁰² Ten pat, l. 7.
- ³⁰³ A. Vasiliauskas, Žaslių–Daugų operacija..., p. 193.
- ³⁰⁴ Ten pat.
- ³⁰⁵ K. Ališauskas, Siekiame atsiimti Vilnių..., p. 260.
- ³⁰⁶ A. Vasiliauskas, Žaslių–Daugų operacija..., p. 194.
- ³⁰⁷ Ten pat, p. 195.
- ³⁰⁸ Kairiosios voros mūšių Žiežmarių–Vievio rajone reliacija, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 50.
- ³⁰⁹ Atskiros brigados ir II pėst. divizijos štabo karo dienynas, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 76, l. 7.
- ³¹⁰ Kairiosios voros mūšių Žiežmarių–Vievio rajone reliacija, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 50.
- ³¹¹ Atskiros brigados ir II pėst. divizijos štabo karo dienynas, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 76, l. 8.
- ³¹² Kairiosios rinktinės vado karin. J. Butkaus 1919 m. balandžio 9 d. pranešimas Atskiros brigados vadui karin. St. Nastopkai, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 80, l. 5.
- ³¹³ Ten pat, l. 6.
- ³¹⁴ Ten pat, l. 7.
- ³¹⁵ A. Vasiliauskas, Žaslių–Daugų operacija..., p. 200.
- ³¹⁶ A. V. Kautynės ties Žasliais ir Strošiūnais..., p. 442.
- ³¹⁷ Atskirojo bataliono kariai, 1919 m. balandžio 8 d. pasižymėję mūšiuose su bolševikais ties Strošiūnais, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 112, l. 9–10, 14.
- ³¹⁸ Atskiros brigados ir II pėst. divizijos štabo karo dienynas, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 76, l. 8–9.
- ³¹⁹ Kairiosios rinktinės vado karin. J. Butkaus 1919 m. balandžio 9 d. pranešimas Atskiros brigados vadui karin. St. Nastopkai, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 80, l. 7–8.
- ³²⁰ Ten pat.
- ³²¹ Atskiros brigados ir II pėst. divizijos štabo karo dienynas, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 76, l. 9.
- ³²² K. Ališauskas, Siekiame atsiimti Vilnių..., p. 261.
- ³²³ 1919 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, LCVA, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 79.
- ³²⁴ Didingas generolo Žukausko gyvenimo kelias, *Karys*, K., 1937, Nr. 49, p. 1409–1410.
- ³²⁵ K. Ališauskas, Lietuvos kariuomenė (Istorinė apžvalga), *Karys*, Brukllynas, 1958, Nr. 9, p. 280.
- ³²⁶ Valstybės kontrolės 1919 m. gegužės 3 d. slaptos žinios apie lietuvių karių skaičių, LCVA, f. 1, ap. 1, b. 15, l. 37.
- ³²⁷ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko 1919 m. istorijos konspektas, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 103, l. 9.
- ³²⁸ 1919 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, LCVA, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 69.
- ³²⁹ Brėkštas, Generolui Katče mirus, *Karys*, K., 1933, Nr. 25, p. 511.
- ³³⁰ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko 1919 m. istorijos konspektas, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 103, l. 9; kpt. J. Urbšys, Panevėžio operacija (1919 m. gegužės mėn. 17–23 d. d.), *Mūsų žinynas*, t. 1, K., 1921, p. 93.
- ³³¹ B. Kulvietis, Pagirių ir Ukmergės paėmimas, *Savanorių žygiai*, t. 1, V., 1991, p. 149–150.
- ³³² 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko 1919 m. istorijos konspektas, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 103, l. 9–10.
- ³³³ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko (buv. Panevėžio bataliono) karo veiksmų žurnalas 1919 05 01–12 31, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 105, l. 2.
- ³³⁴ B. Vaitkevičius, Didvyriškų kovų puslapiai, *Pergalė*, K., 1967, Nr. 11, p. 97.
- ³³⁵ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko (buv. Panevėžio bataliono) karo veiksmų žurnalas 1919 05 01–12 31, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 105, l. 2.
- ³³⁶ Ten pat.

- ³³⁷ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko 1919 m. istorijos konspektas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 103, l. 10.
- ³³⁸ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko (buv. Panevėžio bataliono) karo veiksmų žurnalas 1919 05 01–12 31, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 105, l. 2.
- ³³⁹ K. Ališauskas, Ukmergės operacija, *Karys*, Brukllynas, 1965, Nr. 7, p. 198–199.
- ³⁴⁰ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko (buv. Panevėžio bataliono) karo veiksmų žurnalas 1919 05 01–12 31, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 105, l. 3.
- ³⁴¹ Ten pat.
- ³⁴² 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko 1919 m. istorijos konspektas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 103, l. 10–11.
- ³⁴³ 1919 m. įsakymai Atskirai brigadai, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 14, l. 3.
- ³⁴⁴ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko 1919 m. istorijos konspektas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 103, l. 11.
- ³⁴⁵ 1919 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 58; Atskiros brigados ir 2 pėst. divizijos štabo karo dienynas (1919 03 11–1919 12 31), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 76, l. 1.
- ³⁴⁶ 1919 m. slapti įsakymai Atskirai brigadai, *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 4, l. 16.
- ³⁴⁷ Ten pat.
- ³⁴⁸ Atskiros brigados ir 2 pėst. divizijos štabo karo dienynas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 76, l. 11.
- ³⁴⁹ Ten pat, l. 11–12.
- ³⁵⁰ Ten pat.
- ³⁵¹ Kariuomenės dalių ir įstaigų kronika, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 534, l. 5.
- ³⁵² 1919 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 104.
- ³⁵³ Ten pat, l. 88.
- ³⁵⁴ Kpt. J. Urbšys, Panevėžio operacija (1919 m. gegužės mėn. 17–23 d. d.), *Mūsų žinynas*, t. 1, K., 1921, p. 92.
- ³⁵⁵ 1919 m. gegužės 6 d. slaptas įsakymas brigadai, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 74, l. 1.
- ³⁵⁶ Generalinio štabo viršininko gen. S. Žukausko slaptas įsakymas brigadai, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 74, l. 1; 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko (buv. Panevėžio bataliono) karo veiksmų žurnalas 1919 05 01–12 31, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 105, l. 3.
- ³⁵⁷ Karo veiksmai su rusais bolševikais 1919 m. nuo gegužės 18 iki 24 d., *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 346, l. 1.
- ³⁵⁸ Ten pat.
- ³⁵⁹ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko 1919 m. istorijos konspektas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 103, l. 11–12; Karo veiksmai su rusais bolševikais 1919 m. nuo gegužės 18 iki 24 d., *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 1.
- ³⁶⁰ Gen. Žukausko 1919 m. gegužės 14 d. slaptas įsakymas Nr. 2 Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 74, l. 24.
- ³⁶¹ Kpt. J. Urbšys, Panevėžio operacija..., p. 94.
- ³⁶² Ten pat.
- ³⁶³ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko (buv. Panevėžio bataliono) karo veiksmų žurnalas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 105, l. 4.
- ³⁶⁴ Kpt. P. Jakštas, Saksų savanorių dalys Lietuvoje 1919 m., *Karo archyvas*, t. 6, K., 1935, p. 202.
- ³⁶⁵ K. Ališauskas, Lietuvos kariuomenė (Istorinė apžvalga), *Karys*, Brukllynas, 1958, Nr. 9, p. 281.
- ³⁶⁶ Karo veiksmai su rusais bolševikais 1919 m. nuo gegužės 18 iki 24 d., *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 1.
- ³⁶⁷ Ten pat, l. 3.
- ³⁶⁸ Ten pat, l. 8.
- ³⁶⁹ Ten pat, l. 3.
- ³⁷⁰ Ten pat, l. 9–10.
- ³⁷¹ Ten pat, l. 11–12.
- ³⁷² Ten pat.
- ³⁷³ Ten pat, l. 13–14.
- ³⁷⁴ Ten pat.
- ³⁷⁵ Ten pat, l. 15–16.
- ³⁷⁶ I pėst. pulko narsuoliai, *LCVA*, f. 513, ap. 1, b. 16, l. 2–3.
- ³⁷⁷ Karo veiksmai su rusais bolševikais 1919 m. nuo gegužės 18 iki 24 d., *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 15–16.
- ³⁷⁸ Ten pat.
- ³⁷⁹ Ten pat, l. 17.

- ³⁸⁰ Ten pat, l. 18.
- ³⁸¹ Ten pat, l. 19.
- ³⁸² Ten pat, l. 20–21.
- ³⁸³ Ten pat, l. 22.
- ³⁸⁴ Ten pat, l. 23–24.
- ³⁸⁵ Ten pat, l. 24–27.
- ³⁸⁶ Kpt. J. Urbšys, Panevėžio operacija..., p. 94.
- ³⁸⁷ 1919 m. gegužės 17 d. slaptas įsakymas Nr. 1 Panevėžio rinktinei, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 59–60.
- ³⁸⁸ Kpt. J. Urbšys, Panevėžio operacija..., p. 96.
- ³⁸⁹ Panevėžio rinktinės veiksmai, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 28.
- ³⁹⁰ Ten pat, l. 29.
- ³⁹¹ Vyr. ltn. S. Žukaitis, Iš mūsų nepriklausomybės karžygių, *Karys*, K., 1929, Nr. 26, p. 439.
- ³⁹² Panevėžio rinktinės veiksmai, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 30.
- ³⁹³ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko 1919 m. istorijos konspektas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 103, l. 12–13.
- ³⁹⁴ 1919 m. įsakymai Panevėžio rinktinei, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 62–63.
- ³⁹⁵ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko 1919 m. istorijos konspektas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 103, l. 13.
- ³⁹⁶ 1919 m. slapti įsakymai Panevėžio rinktinei, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 64.
- ³⁹⁷ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko 1919 m. istorijos konspektas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 103, l. 13; Kpt. J. Urbšys, Panevėžio operacija..., p. 100–101.
- ³⁹⁸ Aviacijos dalies vado 1919 05 22 raportas Vyr. kariuomenės vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 25, l. 20.
- ³⁹⁹ Aviacijos dalies vado 1919 05 22 raportas Vyr. kariuomenės vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 25, l. 25.
- ⁴⁰⁰ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko 1919 m. istorijos konspektas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 103, l. 14.
- ⁴⁰¹ Karin. K. Kleščinskas, Mūsų armijos veikimo apžvalga (1919 05 17–24 d.), *Kariškių žodis*, K., 1919, Nr. 2, p. 9.
- ⁴⁰² 1919 m. slapti įsakymai Panevėžio rinktinei, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 65–66.
- ⁴⁰³ Vyr. kariuomenės vado gen. S. Žukausko slapti įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 32, l. 5.
- ⁴⁰⁴ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko (buv. Panevėžio bataliono) karo veiksmų žurnalas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 105, l. 5.
- ⁴⁰⁵ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko 1919 m. istorijos konspektas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 103, l. 14.
- ⁴⁰⁶ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko (buv. Panevėžio bataliono) karo veiksmų žurnalas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 105, l. 5.
- ⁴⁰⁷ Pirmosios mūsų kariuomenės operacijos ir Panevėžio grupės veikimas 1919 m., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 4, l. 4.
- ⁴⁰⁸ 1919 m. slapti įsakymai Panevėžio rinktinei, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 67.
- ⁴⁰⁹ Kpt. J. Urbšys, Panevėžio operacija..., p. 103.
- ⁴¹⁰ Joniškėlio atskirojo partizanų mirties bataliono vado karin. A. Stapulionio 1919 m. gegužės 26 d. pranešimas Atskiros brigados vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 51.
- ⁴¹¹ Pirmosios mūsų kariuomenės operacijos ir Panevėžio grupės veikimas 1919 m., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 4, l. 5.
- ⁴¹² Vyr. ltn. S. Žukaitis, Panevėžio atvadavimas iš bolševikų 1919 m., *Karo archyvas*, t. 5, K., 1929, p. 221–222.
- ⁴¹³ Vyr. kariuomenės vado slapti įsakymai, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 74, l. 25.
- ⁴¹⁴ Ukmergės rinktinės veiksmai, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 45–46.
- ⁴¹⁵ Ukmergės rinktinės dešinėsios voros veiksmai, ten pat, l. 47.
- ⁴¹⁶ Ten pat, l. 48.
- ⁴¹⁷ Ten pat, l. 48–49.
- ⁴¹⁸ Ten pat.
- ⁴¹⁹ Ten pat, l. 49–50.
- ⁴²⁰ Ten pat, l. 51.
- ⁴²¹ Ten pat.
- ⁴²² Ten pat, l. 52.
- ⁴²³ Ten pat.

- ⁴²⁴ Ten pat, l. 53–55.
- ⁴²⁵ Ten pat, l. 56.
- ⁴²⁶ Karin. S-las, Mūsų armijos veikimo apžvalga (1919 05 25–06 07), *Kariškių žodis*, Nr. 4, K., 1919 06 12, p. 25.
- ⁴²⁷ Ukmergės rinktinės veiksmai, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 60.
- ⁴²⁸ Vyr. kariuomenės vado gen. S. Žukausko slapti įsakymai, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 74, l. 25.
- ⁴²⁹ K. Ališauskas, Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės..., p. 245.
- ⁴³⁰ Panevėžio rinktinės veiksmai, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 61–62.
- ⁴³¹ K. Ališauskas, Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės..., p. 246–247.
- ⁴³² Panevėžio rinktinės veiksmai, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 63.
- ⁴³³ Pirmosios mūsų kariuomenės operacijos ir Panevėžio grupės veikimas 1919 m., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 4, l. 5.
- ⁴³⁴ Panevėžio rinktinės veiksmai, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 65; Karin. S-las, Mūsų armijos veikimo apžvalga (1919 05 25–06 07), *Kariškių žodis*, Nr. 4, K., 1919 06 12, p. 25.
- ⁴³⁵ Panevėžio rinktinės veiksmai, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 66.
- ⁴³⁶ Ten pat, l. 63–64.
- ⁴³⁷ Ten pat, l. 67.
- ⁴³⁸ Ten pat, l. 68–69.
- ⁴³⁹ Generalinio štabo 1919 m. gegužės 26 d. telefonograma Nr. 270 II pėst. pulko vadui karin. V. Grigaliūnui-Glovackiui, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 70.
- ⁴⁴⁰ Pirmosios mūsų kariuomenės operacijos ir Panevėžio grupės veikimas 1919 m., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 4, l. 6.
- ⁴⁴¹ 1919 m. įsakymai Panevėžio rinktinei, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 70–71.
- ⁴⁴² Pastabos dėl Panevėžio rinktinės veiksmų nuo 1919 m. gegužės 24 iki 27 d., *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 72.
- ⁴⁴³ Panevėžio rinktinės veiksmai 1919 m. gegužės 28 d., *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 73–74.
- ⁴⁴⁴ Ten pat, l. 75–76.
- ⁴⁴⁵ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko (buv. Panevėžio bataliono) karo veiksmų žurnalas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 105, l. 7.
- ⁴⁴⁶ Ten pat.
- ⁴⁴⁷ Panevėžio rinktinės veiksmai, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 78.
- ⁴⁴⁸ 1919 m. įsakymai Panevėžio rinktinei, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 79–80.
- ⁴⁴⁹ J. Gasiūnas, Biržų partizanai (Atsiminimų pluoštas), *Karo archyvas*, t. 10, K., 1938, p. 285.
- ⁴⁵⁰ Ats. mjr. P. Gudelis, Lietuvos vasaros rytuose 1919 m., *Karo archyvas*, t. 5, K., 1929, p. 253.
- ⁴⁵¹ Karin. A. Michelevičiaus partizanų voros veiksmai, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 78.
- ⁴⁵² Trumpa santrauka apie lietuvių kariuomenės atvadavimą iš bolševikų Kupiškio miestelio, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 53, l. 126.
- ⁴⁵³ Ten pat.
- ⁴⁵⁴ 1919 m. įsakymai Panevėžio rinktinei, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 82.
- ⁴⁵⁵ Mūsų kariuomenės bei krašto gynimo organizavimo ir kovų dėl Lietuvos nepriklausomybės svarbesnieji įvykiai prieš 10 metų, *Karys*, K., 1929, Nr. 2, p. 350.
- ⁴⁵⁶ Ten pat, p. 366.
- ⁴⁵⁷ Ten pat.
- ⁴⁵⁸ Panevėžio rinktinės veiksmai, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 89.
- ⁴⁵⁹ Tokiu vardu jis buvo pavadintas 1919 m. birželio 15 d. – žr. 1919 m. įsakymai Atskirajam Marijampolės batalionui, *LCVA*, f. 519, ap. 1, b. 4, l. 1–2.
- ⁴⁶⁰ Panevėžio rinktinės veiksmai, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 90.
- ⁴⁶¹ Karin. S-las, Mūsų armijos veikimo apžvalga (1919 06 15–06 23), *Kariškių žodis*, Nr. 6, K., 1919 06 26, p. 41.
- ⁴⁶² K. Ališauskas, Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės..., p. 256.
- ⁴⁶³ I pėst. pulko vado karin. K. Ladygos 1919 06 29 telefonograma Nr. 144 II pėst. pulko vadui karin. V. Grigaliūnui-Glovackiui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 98, l. 4.
- ⁴⁶⁴ Karin. S-las, Mūsų armijos veikimo apžvalga (1919 06 15–06 23), *Kariškių žodis*, Nr. 6, K., 1919 06 26, p. 41.
- ⁴⁶⁵ Karin. S-las, Mūsų armijos veikimo apžvalga (1919 06 24–07 01), *Kariškių žodis*, Nr. 7, K., 1919 07 03, p. 49.
- ⁴⁶⁶ Panevėžio rinktinės vado karin. St. Nastopkos 1919 06 19 slaptas pranešimas Nr. 232 Vyr. kariuomenės vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 56, l. 8.

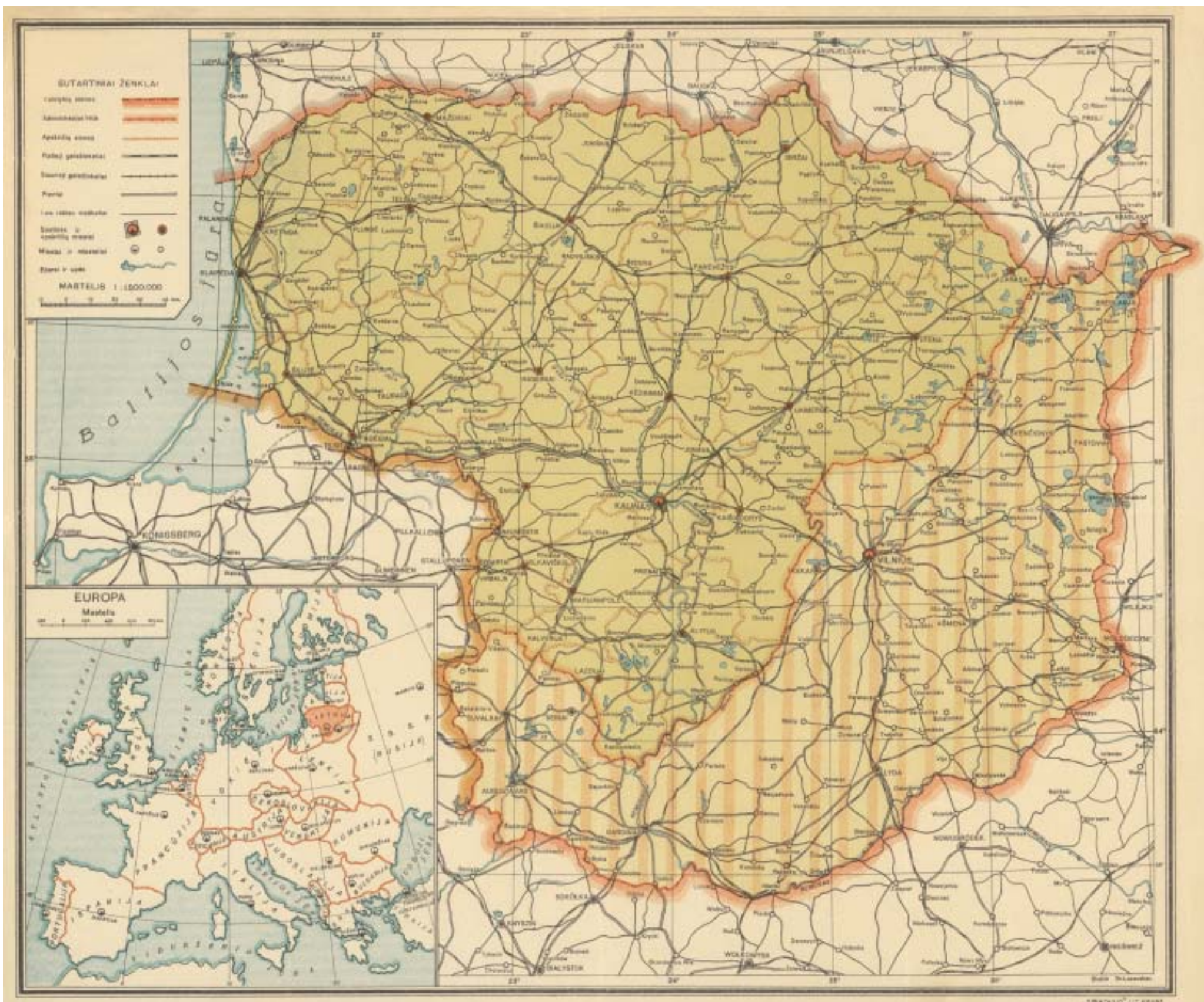
- ⁴⁶⁷ 1919 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 39, 56, 80, 102.
- ⁴⁶⁸ P. Matekūnas, Nepriklausomybės kovos Zarasų apskrities ribose, *Karys*, Brukllynas, 1969, Nr. 2, p. 35.
- ⁴⁶⁹ Ten pat.
- ⁴⁷⁰ Krašto apsaugos ministerijos 1919 06 23 slaptas raštas Nr. 1060/ Art. vokiečių karinei vadovybei, *LCVA*, f. 1, ap. 1, b. 44, l. 47.
- ⁴⁷¹ Ten pat.
- ⁴⁷² 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko 1919 m. istorijos konspektas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 103, l. 17.
- ⁴⁷³ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko (buv. Panevėžio bataliono) karo veiksmų žurnalas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 105, l. 11.
- ⁴⁷⁴ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko 1919 m. istorijos konspektas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 103, l. 18.
- ⁴⁷⁵ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko (buv. Panevėžio bataliono) karo veiksmų žurnalas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 105, l. 11.
- ⁴⁷⁶ Ats. kpt. J. Urbšys, Dar iš Panevėžio bataliono veikimo 1919 metais (Bolševikų fronte nuo birželio 1 d. iki liepos 6 d.), *Mūsų žinynas*, t. 24, K., 1925, p. 491–492.
- ⁴⁷⁷ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko (buv. Panevėžio bataliono) karo veiksmų žurnalas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 105, l. 12.
- ⁴⁷⁸ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko 1919 m. istorijos konspektas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 103, l. 19.
- ⁴⁷⁹ Atskiros brigados ir II pėst. divizijos štabo karo dienynas (1919 03 11–1919 12 31), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 76, l. 19.
- ⁴⁸⁰ Plk. ltn. V. Vitkauskas, Mūsų pėstininkai, *Mūsų žinynas*, t. 15, K., 1928, p. 253.
- ⁴⁸¹ Panevėžio rinktinės vado karin. St. Nastopkos 1919 06 21 slaptas pranešimas Vyr. kariuomenės vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 8, l. 11.
- ⁴⁸² 1 atskiros pėstininkų baltgudžių kuopos asmeninė sudėtis 1919 04 12–10 17, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 149, l. 16.
- ⁴⁸³ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko 1919 m. istorijos konspektas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 103, l. 19.
- ⁴⁸⁴ 1919 m. įsakymai I pėst. pulkui, *LCVA*, f. 513, ap. 1, b. 1, l. 253–254.
- ⁴⁸⁵ Pusk. L. Griškevičius, Draša, ištvermė ir tėvynės meilė tevadovauja mums, *Karys*, K., 1937, Nr. 29, p. 795.
- ⁴⁸⁶ I pėst. pulko vado karin. K. Ladygos 1919 m. birželio 29 d. telefonograma Nr. 144 II pėst. pulko vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 98, l. 4.
- ⁴⁸⁷ Vyr. kariuomenės vado 1919 m. operatyviniai įsakymai, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 32, l. 13.
- ⁴⁸⁸ Ši baltųjų rusų šimtinė 1919 m. liepos 2 d. atvyko į Panevėžio batalioną, išsireklamavusi tariamais praeities žygiais. Tačiau liepos 6–12 d. karinėje operacijoje prieš bolševikus ji ne tik kad niekuo nepasizymėjo, bet elgėsi nedrausmingai, ėmė plėšti vietinius gyventojus. 1919 m. liepos 27 d. Vyr. kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas, gavęs karin. M. Katche raportą apie jos veiklą, įsakė šiai šimtinei „pranešti, kad jie mums nereikalingi ir tegul stos ant tarnystės pas latvius. Ant mūsų žemės jų nelaikyti ir neerzinti gyventojų...“, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 56, l. 14.
- ⁴⁸⁹ Mūsų kariuomenės veiksmai 1919 m. liepos 7–11 d., *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 109–110.
- ⁴⁹⁰ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko (buv. Panevėžio bataliono) karo veiksmų žurnalas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 105, l. 15; Panevėžio bataliono veikimo aprašymas (1919 m. liepos 6–12 d.), *Mūsų žinynas*, t. 2, K., 1922, p. 94.
- ⁴⁹¹ Panevėžio bataliono veiksmų 1919 m. liepos 6–12 d. aprašymas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 171–172.
- ⁴⁹² 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko (buv. Panevėžio bataliono) karo veiksmų žurnalas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 105, l. 16.
- ⁴⁹³ Šiaurės fronto operacijos (1919 07 06–07 12), *Kariškių žodis*, Nr. 19, K., 1919 09 25, p. 150.
- ⁴⁹⁴ Mūsų kariuomenės veiksmai 1919 m. liepos 7–11 d., *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 121–122.
- ⁴⁹⁵ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko (buv. Panevėžio bataliono) karo veiksmų žurnalas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 105, l. 18.
- ⁴⁹⁶ Panevėžio bataliono veiksmų 1919 m. liepos 6–12 d. aprašymas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 175.
- ⁴⁹⁷ Marijampolės bataliono mūšių 1919 m. liepos 6–11 d. reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 19, l. 23–25.
- ⁴⁹⁸ II pėst. pulko veikimo 1919 m. liepos 7 d. reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 151.
- ⁴⁹⁹ II pėst. pulko veikimo 1919 m. liepos 8 d. reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 152–153.

- ⁵⁰⁰ II pėst. pulko II bataliono veiksmai 1919 m. liepos 9 d., *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 113.
- ⁵⁰¹ II pėst. pulko III bataliono veiksmai 1919 m. liepos 7–9 d., *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 14–15; II pėst. pulko veikimo 1919 m. liepos 11–12 d. reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 156–158.
- ⁵⁰² Karin. S-las, Mūsų armijos veikimo apžvalga (1919 07–14), *Kariškių žodis*, Nr. 9, K., 1919 07 17, p. 67.
- ⁵⁰³ Pirmosios mūsų kariuomenės operacijos ir Panevėžio grupės veikimas 1919 m., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 4, l. 17.
- ⁵⁰⁴ Vyr. kariuomenės vado gen. S. Žukausko 1919 m. operatyviniai įsakymai, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 32, l. 13.
- ⁵⁰⁵ Kautynės prie Salako, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 100.
- ⁵⁰⁶ Ten pat, l. 101.
- ⁵⁰⁷ K. Ališauskas, Salako paėmimas, *Karys*, Bruklinas, 1965, Nr. 1, p. 5.
- ⁵⁰⁸ K. Salako paėmimas ir gynimas 1919 m., *Karys*, K., 1938, Nr. 34, p. 947.
- ⁵⁰⁹ Kautynės prie Salako, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 102.
- ⁵¹⁰ K. Salako paėmimas ir gynimas 1919 m., *Karys*, K., 1938, Nr. 34, p. 948.
- ⁵¹¹ Kautynės prie Salako, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 104–106.
- ⁵¹² K. Salako paėmimas ir gynimas 1919 m., *Karys*, K., 1938, Nr. 34, p. 948.
- ⁵¹³ Lietuvių spaudos biuro 1919 m. rugpjūčio 30 d. pranešimas, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 18, l. 285.
- ⁵¹⁴ P. Matekūnas, Nepriklausomybės kovos..., p. 38.
- ⁵¹⁵ Ten pat, p. 39.
- ⁵¹⁶ Kpt. V. Steponaitis, Paskutinės operacijos bolševikų fronte, *Mūsų žinynas*, t. 1, K., 1921, p. 106.
- ⁵¹⁷ Zarasų operacija, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 126.
- ⁵¹⁸ Kpt. V. Steponaitis, Paskutinės operacijos..., p. 7–8.
- ⁵¹⁹ Vyr. kariuomenės vado gen. S. Žukausko 1919 m. slapti įsakymai, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 11, l. 5.
- ⁵²⁰ 1919 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 117–118.
- ⁵²¹ Vyr. kariuomenės vado gen. S. Žukausko 1919 m. operatyviniai įsakymai, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 74, l. 27.
- ⁵²² Ten pat, l. 28.
- ⁵²³ I pėst. pulko sudėtis 1919 m. rugpjūčio 24 d., *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 66, l. 9.
- ⁵²⁴ Mjr. K. Ališauskas, Zarasų kautynės, *Karys*, K., 1939, Nr. 36, p. 1049.
- ⁵²⁵ Lietuvių spaudos biuro 1919 m. rugpjūčio 2 d. pranešimas, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 18, l. 243.
- ⁵²⁶ Lietuvių spaudos biuro 1919 m. rugpjūčio 30 d. pranešimas, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 18, l. 285.
- ⁵²⁷ Ežerėnų operacijos, *Kariškių žodis*, K., 1920 m. sausio 15 d., Nr. 3, p. 18.
- ⁵²⁸ Belaisvių stovis Lietuvoje 1919 m. rugpjūčio 1 d., *LCVA*, f. 1, ap. 1, b. 87, l. 25.
- ⁵²⁹ Zarasų operacijos (1919 08 24–08 30), *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 126.
- ⁵³⁰ Ukmergės grupės mūšių 1919 08 23–08 31 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 87a.
- ⁵³¹ 1919 m. įsakymai Ukmergės grupei, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 127; Ukmergės grupės mūšių 1919 08 23–08 31 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 88–89.
- ⁵³² Kpt. V. Steponaitis, Paskutinės operacijos..., p. 109.
- ⁵³³ Zarasų operacijos (1919 08 24–08 30), *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 128.
- ⁵³⁴ 1919 m. įsakymai II brigadai, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 128.
- ⁵³⁵ Ukmergės bataliono dalyvavimas mūšiuose 1919 m. rugpjūčio 23 – rugsėjo 11 d., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 19, l. 48.
- ⁵³⁶ Ten pat.
- ⁵³⁷ Ten pat, l. 48–49.
- ⁵³⁸ Pastabos dėl Ukmergės rinktinės veiksmų, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 169. Karžygys karin. J. Sideravičius – vienas iš Kauno Karo mokyklos pirmosios laidos auklėtinių. Baigęs minėtą mokyklą ir 1919 m. rugpjūčio mėn. atvykęs į pozicijas, buvo priskirtas prie I pėst. pulko I bataliono. Jo kuopai buvo pavesta ties Bružų kaimu ginti labai svarbią poziciją. Patys Bružai dėl gamtinių sąlygų ir Pirmojo pasaulinio karo metu atliktų įtvirtinimų iš priekio buvo laikomi neprieinami – juos buvo galima paimti tik apėjus priešą iš šonų. Kol kitos lietuvių kariuomenės dalys rietė bolševikus iš šonų, karin. J. Sideravičius susidūrė su daug kartų gausesniu priešu, ir užvirė kova. Bolševikai vienu metu apsupo karin. J. Sideravičiaus kuopą iš trijų pusių, pradėję smarkiai šaudyti. Greit į ranką buvo sužeistas pats karin. J. Sideravičius ir keletas kareivių. Sutrikusi kuopa norėjo trauktis atgal, bet jos vadas karin. J. Sideravičius, žinodamas šios pozicijos atlaikymo svarbą, varvant kraujui suriko: „Draugai! Apsikaskime! Geriau visi mirsim, bet nebėgsim!“ Kareiviai, kuriems didelį išpūdį padarė jų vado narsumas, vienu metu apsikasė ir pradėjo gintis. Karin. J. Sideravičius stovėjo kairiajame sparne ir komanduodamas visą laiką juos drąsino. Netrukus kita kulka pataikė jam į koją. Karin. J. Sideravičius pargriuvo, bet

- pasikėlęs sušuko: „Draugai, geriau visi mirkim, bet nepasiduosim ir nebėgsim!“ Ir kareiviai nebėgo, bet laikėsi daugiau kaip valandą. Kadangi bolševikai užėjo ir iš užpakalio ir prisitraukė arčiau kulkosvaidį, karin. J. Sideravičius suplėšė žemėlapi, sudaužė į akmenį binoklį ir suriko: „Draugai, geriau visi mirsim, bet nebėgsim ir nepasiduosim!“ Nebegalėdamas stovėti, jis pasiekė nukautojo kareivio šautuvą ir ėmė šaudyti į priešą. Vienas kareivis jį norėjo išnešti iš ugnies lauko, bet karin. J. Sideravičius pasipriešino ir tik leido į priešą šūvį po šūvio.
- Sdavaites, buržuiskije sinki! Sdavaites! – šaukė iš visų pusių kaskart artindamiesi bolševikai.
– Sdavaisia, panok! – šaukė karin. J. Sideravičiui ir kulkosvaidininkas, apiberdamas jį kulkomis.
- Draugai, geriau visi mirsim, bet nebėgsim ir nepasiduosim! – į jų šauksmą atsakė karin. J. Sideravičius ir norėjo mesti granatą, bet tąsyk buvo pervertas keleto kulku. Kritus vadui, likę kareiviai nebeištverė ir pasitraukė. Kai bolševikai iš Bružų kaimo buvo išmušti, Vienogiškių dvare buvo rastas karin. J. Sideravičiaus nuogas lavonas – bolševikai nurengė jam net marškinius, o pasižymėjimo žvaigždutes pasityčiodami susagstė į jo nuogą krūtinę.
- Vėliau I pėst. pulke dažnai teko girdėti tokius karių žodžius: „Jis laikėsi, kaip karin. J. Sideravičius“, „Jis narsus kaip karin. J. Sideravičius“, „Bene buvo jis karin. J. Sideravičiaus kuopoj?“, *Lietuva*, 1919 09 19, Nr. 205.
- ⁵³⁹ Ten pat.
- ⁵⁴⁰ Ežerėnų operacijos, *Kariškių žodis*, K., 1920 01 22, Nr. 4, p. 30.
- ⁵⁴¹ Kpt. V. Steponaitis, Paskutinės operacijos..., p. 112–113.
- ⁵⁴² Ukmergės grupės mūšių 1919 08 23–08 31 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 91.
- ⁵⁴³ Ten pat, l. 92.
- ⁵⁴⁴ Ten pat, l. 93.
- ⁵⁴⁵ P. Matekūnas, Nepriklausomybės kovos Zarasų apskrities ribose, *Karys*, Bruklinas, 1969, Nr. 2, p. 40.
- ⁵⁴⁶ Ukmergės grupės Vilniaus bataliono mūšių 1919 08 23–09 09 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 19, l. 17.
- ⁵⁴⁷ Ukmergės grupės mūšių 1919 08 23–08 31 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 90.
- ⁵⁴⁸ Vilniaus bataliono mūšių 1919 08 23–09 09 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 19, l. 18–19.
- ⁵⁴⁹ Ežerėnų operacijos, *Kariškių žodis*, K., 1920 01 22, Nr. 4, p. 31.
- ⁵⁵⁰ Ukmergės grupės mūšių 1919 08 23–08 31 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 94.
- ⁵⁵¹ Ten pat.
- ⁵⁵² Ten pat, l. 94–95.
- ⁵⁵³ Panevėžio rinktinės veiksmai, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 155.
- ⁵⁵⁴ Ten pat, l. 157.
- ⁵⁵⁵ 1919 m. įsakymai Panevėžio grupei, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 156.
- ⁵⁵⁶ Panevėžio rinktinės veiksmai, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 157–158.
- ⁵⁵⁷ Ten pat.
- ⁵⁵⁸ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko (buv. Panevėžio bataliono) karo veiksmų žurnalas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 105, l. 26–27.
- ⁵⁵⁹ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko 1919 m. istorijos konspektas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 103, l. 24.
- ⁵⁶⁰ Ukmergės bataliono veiksmai, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 145.
- ⁵⁶¹ Ukmergės grupės mūšių 1919 08 23–08 31 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 95–96.
- ⁵⁶² Ežerėnų operacijos, *Kariškių žodis*, K., 1920 01 29, Nr. 5, p. 37.
- ⁵⁶³ Ukmergės grupės mūšių 1919 08 23–08 31 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 95–96.
- ⁵⁶⁴ Ukmergės rinktinės veiksmai 1919 m. rugpjūčio 28 d., *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 147–148.
- ⁵⁶⁵ Panevėžio rinktinės veiksmai 1919 m. rugpjūčio 27 d., *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 161.
- ⁵⁶⁶ Ten pat, l. 162.
- ⁵⁶⁷ I atskiros pėst. baltgudžių kuopos karo veiksmų 1919 m. rugpjūčio 1–31 d. žurnalas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 149, l. 55, 63.
- ⁵⁶⁸ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko (buv. Panevėžio bataliono) karo veiksmų žurnalas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 105, l. 27.
- ⁵⁶⁹ Ten pat, l. 28.
- ⁵⁷⁰ Pirmosios mūsų kariuomenės operacijos..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 4, l. 19–20.
- ⁵⁷¹ Atskiros brigados ir II pėst. divizijos štabo karo dienynas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 76, l. 35.
- ⁵⁷² Ukmergės rinktinės veiksmai 1919 m. rugpjūčio 29 d., *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 164.
- ⁵⁷³ Ten pat, l. 165.

- ⁵⁷⁴ Ten pat.
- ⁵⁷⁵ 4-to pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko (buv. Panevėžio bataliono) karo veiksmų žurnalas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 105, l. 28.
- ⁵⁷⁶ Ten pat.
- ⁵⁷⁷ Atskiros brigados ir II pėst. divizijos štabo karo dienyas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 76, l. 37.
- ⁵⁷⁸ *Kariškių žodis*, K., 1919 09 04, Nr. 16, p. 126.
- ⁵⁷⁹ Ukmergės rinktinės veiksmai 1919 m. rugpjūčio 29 d., *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 169.
- ⁵⁸⁰ Ukmergės grupės mūšių 1919 08 23–08 31 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 98.
- ⁵⁸¹ Ten pat, l. 99.
- ⁵⁸² Ten pat, l. 100.
- ⁵⁸³ Panevėžio rinktinės veiksmai 1919 m. rugpjūčio 30 d., *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 167.
- ⁵⁸⁴ Lietuvos Respublikos ministro pirmininko M. Sleževičiaus 1919 08 30 telefonograma Nr. 1261 Vyr. kariuomenės vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 2, l. 139.
- ⁵⁸⁵ Vyr. kariuomenės vado gen. S. Žukausko pranešimas apie kovas su bolševikais 1919 m. rugpjūčio 25–31 d., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 1–2.
- ⁵⁸⁶ Zarasų operacija 1919 08 24–08 30, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 174.
- ⁵⁸⁷ K. Ališauskas, Kalkūnų kautynės, *Karys*, Bruklinas, 1967, Nr. 9, p. 258.
- ⁵⁸⁸ Pastabos dėl Ukmergės rinktinės veiksmų, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 346, l. 170.
- ⁵⁸⁹ Ten pat, l. 174.
- ⁵⁹⁰ Pirmosios mūsų kariuomenės operacijos..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 4, l. 20.
- ⁵⁹¹ K. Ališauskas, Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės..., p. 316.
- ⁵⁹² Bolševikų belaisvių skaičius 1919 m. gruodžio 1 d., *LCVA*, f. 1, ap. 1, b. 49, l. 55–56.
- ⁵⁹³ Iki 1919 m. rugsėjo mėn. pradžios iš bolševikų paimtas grobis, *LCVA*, f. 929, ap. 9, b. 5, l. 2.
- ⁵⁹⁴ Bolševikų padaryti nuostoliai Lietuvai 1919 m., *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 60, l. 184.
- ⁵⁹⁵ Lietuvos Respublikos Prezidento A. Smetonos 1919 m. rugsėjo 13 d. sveikinimas Vyr. kariuomenės vadui gen. S. Žukauskui, *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 2, l. 141.
- ⁵⁹⁶ *Документы внешней политики СССР*, Москва, т. 2, с. 242, 244–245.
- ⁵⁹⁷ P. Vitkauskas, *Lietuvos Tarybų respublikos sukūrimas 1918–1919 metais*, V., 1978, p. 214.
- ⁵⁹⁸ Lietuvos užsienio reikalų ministro prof. A. Voldemaro 1920 m. kovo 31 d. telegrama Sovietų Rusijos užsienio reikalų komisarui apie tai, kad Lietuvos vyriausybė sutinka pradėti taikos derybas, *LIS*, t. 4, V., 1961, p. 48.
- ⁵⁹⁹ Rusijos užsienio reikalų liaudies komisaro G. Čičerino 1920 m. balandžio 3 d. radiotelegrama Lietuvos užsienio reikalų ministrui dėl taikos derybų, ten pat.
- ⁶⁰⁰ Prof. A. Voldemaro 1920 m. balandžio 3 d. telegrama Sovietų Rusijos užsienio reikalų komisarui apie Lietuvos vyriausybės keliamas taikos deryboms pradėti sąlygas, ten pat, p. 48–49.
- ⁶⁰¹ Sovietų Rusijos užsienio reikalų liaudies komisaro G. Čičerino 1920 m. balandžio 5 d. radiotelegrama Lietuvos užsienio reikalų ministrui apie sovietinės vyriausybės sutikimą laikytis etnografinio principo, sprendžiant Lietuvos sienų klausimą, ten pat, p. 49.
- ⁶⁰² 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutartis, ten pat, p. 67.
- ⁶⁰³ Ten pat.
- ⁶⁰⁴ Plačiau žr. R. Žepkaitė, Lietuvos–Tarybų Rusijos taikos sutartis ir Vilniaus klausimas, *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija*, t. 2 (15), V., 1963, p. 107–120; Č. Laurinavičius, *Lietuvos–Sovietų Rusijos taikos sutartis*, V., 1992.
- ⁶⁰⁵ Taikos sutartis su Rusija, *Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis*, t. 1, K., 1930, p. 30–45.
- ⁶⁰⁶ Ten pat, p. 37–42.
- ⁶⁰⁷ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 357–358.
- ⁶⁰⁸ 1920 m. birželio 30 d. Lietuvos ir Sovietų Rusijos sutartis dėl Pirmojo pasaulinio karo metu pasitraukusių į Rusiją lietuvių gražinimo, *LIS*, t. 4, V., 1961, p. 64–67.
- ⁶⁰⁹ *Steigiamojo Seimo darbai (SSD)*. 1920 m. rugpjūčio 6 d. I sesijos 36 posėdis.

Lietuvos – Sovietų Rusijos 1920 m. liepos 12 d. taikos sutartimi patvirtintos
Lietuvos Respublikos ribos

Lietuvos – Sovietų Rusijos 1920 m. liepos 12 d. taikos sutartimi patvirtintos Lietuvos Respublikos ribos

II dalis

KOVOS SU BERMONTININKAIS LIETUVOJE

(1919 07 26–1920 12 15)

1. BERMONTININKŲ ATSIKIDIMAS LIETUVOJE IR JŲ TIKSLAI

Bermontininkų uždavimas Vokietijoje. Pralaimėjusi Pirmąjį pasaulinį karą ir su santarvininkais pasirašiusi Kompieno paliaubų sutartį, Vokietija ir toliau nenorėjo atsisakyti savo ekspansinių tikslų Rytuose, visų pirma Baltijos šalyse. Minėta sutartimi Vokietija buvo įpareigota su savo kariuomene kuri laiką nepasitraukti iš šių šalių ir ginti jas nuo bolševikų invazijos.

Baltijos šalių vyriausybių prašoma, Vokietija 1918 m. pab. – 1919 m. pradž. demoralizuotus, karo išsvargintus, neretai pasidavusius bolševikų įtakai karius išsiuntė į tėvynę, o į jų vietą organizavo savanorių dalinius, pasivadinusius įvairiais vardais: Vokiečių legionas, Savanorių korpusas, Geležinė divizija ir pan.

Tuo pačiu metu Rusijoje veikė baltųjų, kovojusių su bolševizmu, sąjūdis. Tarp baltųjų rusų buvo tiek santarvininkų (Anglijos ir Prancūzijos), tiek provokiškosios orientacijos žmonių. Vieni jų veikė pirmųjų, kiti – antrųjų remiami. Šiuo atveju vokiečių ir baltųjų rusų interesai Baltijos šalyse susipynė: vieni kitus norėjo panaudoti savo tikslams įgyvendinti: vokiečiai, rusams padedant, minėtuose kraštuose įsitvirtinti, o rusai, vokiečių remiami, nugalėti bolševikus ir susigrąžinti Baltijos pajūrį su svarbiais uostais. Tuo metu Vokietijoje dar buvo pasilikę keli šimtai tūkstančių rusų belaisvių, todėl baltieji karininkai bei emigrantai iš jų planavo organizuoti savanorių dalinius. Be to, į Vokietiją buvo atvykę daug rusų pabėgėlių: buvusių aukštųjų valdininkų, aristokratų, besitraukiančių nuo bolševikų teroro. Vokietijoje rusų emigrantų politikai sudarė rusų gen. V. Biskupskio vadovaujamą Vakarų Rusijos vyriausybę Berlyne, kurią rėmė baltųjų rusų gen. N. Judeničas, plk. P. Bermondas-Avalovas ir Rusijos bei Vokietijos nacionalistai. Provokiškos orientacijos rusų monarchistinės visuomenės dalis nutarė ieškoti užtarimo Vokietijoje ir su jos pagalba grąžinti Rusijoje senąją tvarką. Šią idėją palaikė ir Ober-osto vyriausiasis vadas princas Leopoldas Bavarietis, jo štabo viršininkas gen. Maksas Hofmanas ir kt. aukštieji Vokietijos armijos vadovai. Tuoj buvo užmegzti kontaktai su vokiečių nelaisvėje buvusiais rusų generolais ir šiaip karininkais, atsiklausta Rusijos pietuose besikuriančios antibolševikinės kariuomenės vadovybės nuomonės, turint tikslą išgauti sutikimą steigti Vokietijoje iš rusų belaisvių tautinę armiją.

Vienas iš pirmųjų vokiečių bandymų veikiant šia kryptimi, buvo sukurti vadinamąją rusų Šiaurės armiją. Pirmasis rusų ir vokiečių bendras pasitarimas įvyko Pskove 1918 m. spalio 18 d. Šios armijos vadu buvo numatytas Kijeve gyvenęs gen. K. Kelleris, tačiau netrukus ėmėsi vadovauti rusų gen. N. Judeničas. Vokiečiai buvo pasižadėję Šiaurės armiją viskuo gerai aprūpinti. Tačiau gen. N. Judeničas daugiau orientavosi į santarvininkų pusę, gaudamas iš jų didelę materialinę karinę paramą¹.

Visgi vokiečių ištiesta pagalbos ranka daugeliui baltųjų rusų karininkų bei veikėjų buvo priimtina. Abipusiu susitarimu buvo nutarta tautinę rusų kariuomenę kurti tokiomis sąlygomis:

1. Rusų savanorių kariuomenė turėjo būti organizuojama, gavus Vokietijos kaizerio valdžios sutikimą.

2. Jos kūrimosi vieta – vokiečių kariuomenės užimtos Rusijos imperijos dalys, eventualiai – Daugpilio, Vilniaus–Valko–Volmaro–Verdeno apylinkės.

3. Kariuomenė kuriama, prižiūrint ir apsaugant okupacinei vokiečių administracijai.

4. Į ją turėjo būti priimami tiek buvę rusų karininkai bei savanoriai, tiek vokiečių nelaisvėje dar buvę rusų kariai.

5. Šios kariuomenės vadu turėjo būti parinktas autoritetingas, prityręs rusų generolas, besinaudojantis diktatoriaus teisėmis.

6. Reikalingas armijai lėšas paskolos forma turėjo skirti vokiečių valdžia.

7. Ginklai, apranga, amunicija, maistas turėjo būti tiekiami iš vokiečių intendantūros sandėlių.

8. Prieš pradėdant kurti šią kariuomenę, viename iš miestų turėjo būti sušauktas rusų monarchistų kongresas, turėjęs iš savo tarpo išrinkti laikinąją vyriausybę.

9. Sukurtoji kariuomenė turėjo prisiekti teisėtam Rusijos carui.

10. Kariuomenei keliami uždaviniai: a) žygiuoti į Petrogradą ir išvaikyti bolševikus, b) remti teisėtą valdžią, c) sugrąžinti tvarką visoje Rusijoje.

11. Visi politiniai klausimai minėtame kongrese turėjo būti kiek galint išaiškinti ir išrinktosios vyriausybės patvirtinti.

12. Vokiečių kariuomenė kovose su bolševikais neturėjo dalyvauti. Ji turėjo lygiuotis rusų kariuomenės užnugaryje, saugoti tvarką ir skirti jai didesnę reikšmę².

Dėl šių parengtų sąlygų buvo atsiklausta rusų gvardijos karininkų organizacijos, rusų monarchistų partijos vadovo Markovo ir gen. N. Judeničo nuomonės. Vokiečių rytų fronto vadovybė, sutikdama su aukščiau minėtomis sąlygomis ir būdama pasirengusi padėti tą kariuomenę kurti, norėjo tik gauti rusų monarchistų kongreso pritarimą. Nepavykus tokį kongresą sušaukti Pskove, bandyta tai padaryti Kijeve, kaip pagrindiniame tuometiniame rusų monarchistų veiklos centre. Tačiau kita rusų monarchistų dalis buvo nusistačiusi prieš vokiečius ir tikėjosi restauruoti Rusijoje buvusią valdžią su Antantės šalių pagalba, todėl neįvyko ir vokiečių taip norimas rusų monarchistų kongresas Kijeve.

Rusų karininkų grupei pritarus, vokiečių rytų fronto vadovybė paskelbė įsakymą kurti Pskove rusų savanorių kariuomenę, paskirdama tam reikalui 150 mln. markių pinigais, 50-čiai tūkstančių kareivių ginklų, drabužių ir amunicijos, 500 kulksvaidžių, 36 lengvasias patrankas, 24 sunkiuosius artilerijos pabūklus, visą vienam korpusui reikalingą karišką medžiagą ir aviaciją³.

Šiai kuriamai kariuomenei kurį laiką vadovavo gen. Vandamas, o vėliau gen. N. Judeničas. Pastarasis daugiau orientavosi į santarvininkų pusę, gaudamas iš jų didelę materialinę karinę paramą. Nepaisant to, minėto korpuso kūrimui paspartinti, kur tik galima, buvo steigiami savanorių priėmimo būriai. Tam tikras skaičius karininkų išsiųsta į Vilnių, Kauną, Gardiną ir kt. vietas raginti žmones gelbėti Rusiją.

Žvilgsnis nukrypo ir į pačią Vokietiją, kur buvo šimtai tūkstančių rusų belaisvių. Tačiau išvargę ir išbadėję rusų kareiviai, svajodami kaip galima greičiau grįžti į tėvynę, ne tik vokiečių, bet ir savo karininkų siūlymais mažai betikėjo.

Vietoj numatytų 50 000 kareivių 1918 m. rugsėjo mėn. pabaigoje pavyko surinkti vos 3500 savanorių ir sudaryti 3 pėstininkų pulkus po 500 vyrų kiekviename,

kelias lengvosios lauko artilerijos baterijas, kelias rinktines partizanų ir šiek tiek kavalerijos⁴.

Tada vokiečiai savo žvilgsnį atkreipė į 1918 m. pabaigoje iš Ukrainos į Vokietiją atvykusį buvusį carinės armijos plk. P. Bermondą-Avalovą, kuris čia pradėjo aktyviau reikštis, buvo prisidėjęs prie Šiaurės armijos formavimo ir linko į vokiečių pusę. 1919 m. vasario 8 d. Zalvedelyje jis pradėjo organizuoti raitųjų kulkosvaidininkų rinktinę Nr. 1, kurioje su štabu turėjo būti 522 žmonės. Vokiečiams remiant, plk. P. Bermondo rinktinė pradėjo plėstis, formavosi naujos dalys. Vienos tokios rinktinės vadas buvo rusų žandarmerijos plk. P. Virgoličius, vėliau savo daliniams pasirinkęs bazes Lietuvoje.

Pralaimėjusi karą Vokietija, palankiai vertino plk. P. Bermondą ir jo organizuojamą kariuomenę, tikėdamasi ateityje iš jos politinės bei ekonominės naudos Baltijos šalyse. Po kurio laiko ir vokiečių kariuomenės dalys, paliktos tose šalyse sulaukyti bolševikų veržimasi į Vakarus, išliejo į P. Bermondo armiją, sudarydamos jos rimčiausią jėgą.

Generolo von der Goltzo veikla. 1919 m. sausio mėn. pabaigoje Vokietijos karinė vadovybė gen. R. von der Goltzą paskyrė visų Baltijos šalyse buvusių negausių ir silpnų vokiečių kariuomenės dalinių vadu. Tačiau šis per trumpą laiką sugebėjo priverbuoti savanorių ir sudaryti stiprias karines pajėgas – vadinajamą VI rezervo (atsargos) korpusą, kuriame 1919 m. balandžio mėn. jau buvo apie 73 000 vokiečių karių. Gen. R. Goltzas, kviesdamas savanorius į savo dalinius Baltijos šalyse, žadėjo jiems sudaryti geras išikūrimo sąlygas. Iš pradžių jiems buvo mokama po 6, o vėliau – po 11 markių per dieną, karininkai gaudavo papildomą atlyginimą dar ir už pareigas – ligi 42, o kariuomenės dalių vadai – ligi 100 markių per dieną. Todėl vokiečių savanorių netrūko⁵. Su šiomis pajėgomis jis sėkmingai kariavo su bolševikais ir kovo 5 d. užėmė Mažeikius, kovo 10 d. – Šiaulius, o po to nemaža Latvijos miestų, tuo suardydamas Raudonosios armijos planus įsitvirtinti šiuose kraštuose. Gen. R. Goltzas Vokietijos priešais laikė ne tik Raudonąją armiją, Latvijos ir Lietuvos vyriausybes, bet ir visus santarvininkus⁶.

Gen. R. Goltzo vadovaujami kariniai daliniai Lietuvoje pasižymėjo žiaurumu: plėšikavo, naikino svetimą turtą, už menkiausią nepaklusnumą žudė vietinius gyventojus. Mjr. J. Bischofo vadovaujama Geležinė divizija, kovo 10 d. užėmusi Žagarę, be teismo sušaudė 3 lietuvių milicininkus ir 2 civilius, įtardama juos simpatijomis bolševikams. Tą pačią dieną vokiečių artilerija apšaudė Šiaulius, nors žinojo, jog bolševikai iš jų jau buvo pasitraukę, o išibrovę į miestą, nušovė 3 valstiečius⁷.

Tačiau gen. R. Goltzo planams įsitvirtinti minėtuose kraštuose pasipriešino Baltijos valstybės bei santarvininkai. Žinodami tikruosius vokiečių tikslus, santarvininkai pareikalavo, kad gen. R. Goltzo vadovaujamas VI atsargos (rezervo) korpusas iki 1919 m. rugpjūčio 20 d. išsikraustytų iš Baltijos šalių. Tačiau gen. R. Goltzas, savosios vyriausybės palaikomas, kurį laiką nekreipė dėmesio į santarvininkų kariuomenės vado maršalo F. Focho reikalavimus, visokiais pretekstais išsisukinėjo ir evakuotis delsė. Ir tik santarvininkams rugšėjo 26 d. pagrasinus Vokietijai kreditų nutraukimu, blokada, ekonominėmis represijomis bei tuo, kad bus sulaukytas vokiečių belaisvių grąžinimas, gen. R. Goltzas spalio 13 d. gavo iš Vokietijos vyriausybės

griežtą įsakymą paskubinti korpuso evakuaciją. Atskiru atsišaukimu į vokiečių karių Baltijos šalyse vyriausybė paragino juos grįžti į Vokietiją. Tačiau tik nedaugelis gen. R. Goltzo kariuomenės dalių paklausė šio atsišaukimo. Dauguma jų perėjo tarnauti plk. P. Bermondto žinion ir liko nepriklausomi nuo Vokietijos vyriausybės.

1919 m. spalio 12 d. vietoj gen. R. Goltzo VI korpuso vadu buvo paskirtas lietuviams gerai pažįstamas gen. W. Eberhardtas. Nors pagal susitarimą vokiečių evakuacija turėjo baigtis iki lapkričio 14 d., gen. W. Eberhardtas ją atidėjo, sąmoningai vilkino, bandė tarpininkauti tarp Lietuvos vyriausybės ir plk. P. Bermondto, kad būtų pratęstas bermontininkų buvimas Lietuvoje.

B e r m o n t i a d a L i e t u v o j e. Dar Vokietijoje pradėjęs verbuoti rusų savanorius, plk. P. Bermondts 1919 m. birželio 12 d. drauge su savo štabu ir 300 rusų karių atvyko į Mintaują. Čia jis pasiskelbė organizuojąs II rusų savanorių korpusą kovai su bolševikais. Tačiau, būdamas Latvijoje, plk. P. Bermondts rūpinosi ne tiek kova su bolševikais, kiek vokiečių politiniais planais Baltijos šalyse, kurių pagrindinis vykdytojas buvo gen. R. Goltzas. Su juo plk. P. Bermondts ir sudarė planą organizuoti bendrą rusų–vokiečių kariuomenę nedalomai monarchinei Rusijai atkurti.

Apie plk. P. Bermondta ir jo veiklą Baltijos šalyse rašyta nemažai. Tačiau dauguma rašiusių jį apibūdino kaip tipingą carinės Rusijos kavalerijos karininką, išdidų garbėtrošką, surusėjusį vokiečių, perėjusį ir apsišaukėlių pulkininką. Iki 1904 m. rusų–japonų karo jis buvo Vladivostoke dragūnų pulko kapelmeisteriu, Pirmojo pasaulinio karo metu – 31 korpuso vado gen. Miščenkos asmeniniu adjutantu. 1918 m. P. Bermondts vokiečių buvo paskirtas Rovno miesto (Ukrainoje) komendantu, kur su nepasitikėjimu žiūrėjo į besikuriantį lietuvių batalioną ir galiausiai pareikalavo jį nuginkluoti⁸. Neaiškiomis aplinkybėmis apsišaukęs pulkininku ir rodęs iniciatyvą vėl sujungti Ukrainą su Rusija, jis petliūrininkų buvo areštuotas, tačiau vokiečių tarpininkaujamas, paleistas. Nepasižymėjusiam nei kariniais, nei politiniais sugebėjimais P. Bermondtui buvo leista vykti į Zalzvedelio stovyklą Vokietijoje, kur kaip minėjome, jis ir pradėjo organizuoti raitųjų kulkosvaidžių rinktinę. Įsigijęs vokiečių palankumą, jis ir atsidūrė Mintaujoje, kaip II rusų savanorių korpuso kovai su bolševikais organizatorius.

Nuo 1919 m. gegužės mėn. į plk. P. Bermondto dalinius iš Vokietijos per Lietuvą į Kuršą pradėjo plaukti suverbuotų rusų belaisvių ir vokiečių karių ešelonai. Mintaujoje telkiama plk. P. Bermondto kariuomenė buvo vadinama Vakarų Rusijos savanorių rusų grafo gen. K. Kellerio vardo korpusu. Plk. P. Bermondts viešai skelbė turįs admirolo A. Kolčako paskyrimą vadovauti rusų kariniams daliniams Baltijos šalyse, tačiau faktiškai vykdė tik gen. R. Goltzo nurodymus.

Vokiečių valdžia šią organizuojamą kariuomenę visai rėmė: iki 1919 m. rugsėjo mėn. pabaigos mokėjo algas, aprūpino ginklais, amunicija bei transportu, traukiniais vežė į paskyrimo vietas, palydint karo orkestrams, grojant carinės Rusijos himnams ir pan.⁹ Atvykusi į Baltijos šalis, ši kariuomenė iš vietinių valstiečių ėmė negailestingai rekvizuoti gyvulius bei žemės ūkio produktus, plėšikauti.

Vėliau, komplikuojantis plk. P. Bermondto politinei padėčiai, Vokietijos vyriausybė jo armijos finansavimo nebegalėjo toliau tęsti. O kariuomenei pinigai buvo

reikalingi. Tada vadinamoji Vakarų Rusijos vyriausybė Berlyne bermontininkams išspausdino popierines markes. Nors šios markės nebuvo padengtos, plk. P. Bermondas tikėjosi, jog jos įgis pasitikėjimo užgrobtuose kraštuose. Jis aiškino, jog šių pinigų vertė garantuota visu armijos turimu turtu. gen. R. Goltzas teigė, kad Baltijos šalyse visi turtai ir toliau priklausa Rusijai, todėl ir naujų pinigų vertė garantuojama šiais Rusijos valstybės turtais¹⁰.

Minėtų pinigų vienoje pusėje buvo atspausdintas rusiškas, o kitoje – vokiškas įrašas: „šie kasos liudijimai, kurių apmokėjimas laiduotas rusų vakarų savanorių armijos karo turtu, turi apyvartos teisę rusų vakarų armijos užimtoje teritorijoje kaip teisėtas mokėjimo ženklas ir 1920 m. sausio 1 d. pradėdant savanorių vakarų armijos taupomai-skolinamose kasose turi būti keičiami į markes arba į vienos vertės rusų pinigų ženklus. Šių kasos liudijimų padirbimas bus persekiojamas baudžiamuoju būdu“¹¹ (kalba netaisyta – V.L.).

Nepaisant įtikinėjimų bei grasinimų, Baltijos šalių gyventojai tų pinigų nenorėjo imti, pravardžiuodami juos „avalovkomis“, P. Bermondto „mėšlu“ ir pan.

Plk. P. Bermondto karinių dalinių atsiradimas ir jų glaudus bendradarbiavimas su vokiečių VI rezervo korpuso vadu gen. R. Goltzu Baltijos šalims kėlė didelį nerimą. Lietuviams P. Bermondas atrodė pavojingesnis negu vokiečiai, nes atvirai nepalaikė Baltijos valstybių nepriklausomybės ir nerodė jokio noro tartis su jomis ginčytiniais klausimais. 1919 m. vasarą tarp lietuvių valdžios ir plk. P. Bermondto kariuomenės atskirų dalinių ėmė bręsti karinis konfliktas, kuriam pradžią padarė tų metų birželio 20 d. įvykiai Šiauliuose.

Dar 1919 m. kovo 10 d. vokiečiams išvijus bolševikus iš Šiaulių, mieste buvo palikta jų įgula, priklausiusi vadinamos „Šiaulių brigados“ štabui. Šiauliuose dar buvo ir vokiečių karo komendantūra. Nedrausminga vokiečių Šiaulių įgula, kurioje buvo subolševikėjusių spartakininkų, siekė tvirtai valdyti šį strategiškai svarbų geležinkelio mazgą ir nebaudžiamai savavaliauti užimtose Lietuvos teritorijose. Vokiečiai nenorėjo dalytis valdžia su lietuvių kariuomenės įgula, kurią sudarė karin. A. Bironto vadovaujama Šiaulių miesto ir apskrities karo komendantūra¹² bei karin. J. Gaudešiaus vadovaujamas atskirasis batalionas. Miesto centre įsikūrusioje komendantūros kuopoje buvo apie 200 šautuvais ir kulkosvaidžiais ginkluotų vyrų, o priemiestyje, odų fabriko medinėse patalpose apsistojusiam batalione, – apie 700 su viršum vyrų¹³. Daugumą jų sudarė menkai ginkluoti ir mažai teapmokyti savanoriai.

1919 m. birželio 20 d. iš vieno vokiečių karininko buvo gauta žinia, jog jų kareiviai pulsia lietuvių įgula. Karin. A. Bironto vadovaujama komendantūra skubiai pasirengė atremti puolimą, apie tai pranešdama ir bataliono vadui. Tačiau bataliono vadovybė, dažnai gaudama panašius išpėjimus, neatkreipė į pranešimą rimto dėmesio, reagavo aplaidžiai ir todėl gynimuisi nepasirengė¹⁴.

Naktį iš birželio 20 į 21 d. vokiečiai pirmiausia užpuolė miesto kalėjimą ir apginklavo apie 50 iš jo paleistų kalinių. Po poros valandų kautynių užėmė bataliono kareivines ir privertė nepasirengusius kovai jo karius pasiduoti, prieš tai dar suimdami savo butuose buvusius karininkus. Prieš kareivinėse buvusius karius buvo panaudotos granatos, kulkosvaidžiai, net šarvuotas traukinys su 1 patranka, iš kurios buvo paleisti 6 sviediniai. Tik dalis bataliono kareivių su karin. J. Milašiumi spėjo pasitraukti iš kareivinių ir, išsiskleidę į grandinę, 6 valandas narsiai kovojo su vokie-

čiais. Tačiau iš 3 pusių apsupti, buvo priversti visgi pasiduoti¹⁵. Visus suimtuosius bataliono karius vokiečiai nusivedė prie savo komendantūros, įsakydami jiems dainuoti lietuviškas dainas. Šiek tiek palaikę, įsakė visiems skirstytis namo, o patys nuniokojo kareivines, pasiimdami rūbus, patalynę, maistą, arklius ir kt. Plėšė visą dieną.

Tą naktį lietuviai iš viso turėjo nuostolių: 13 užmuštų, 17 sužeistų. Komendantūroje 1 kareivis buvo užmuštas, o 1 – sužeistas. Ne mažiau krito ir vokiečių. Materialinių nuostolių buvo padaryta už 1 742 247 markes¹⁶.

Šiaulių miesto visuomenė, reaguodama į vokiečių savavaliavimą, išrinko komisiją protesto raštui parengti. Jame bendrais bruožais buvo išdėstyti Šiauliuose bei apylinkėje vokiečių padaryti nusikaltimai – užpuolimai, žudynės, valstiečių plėšimai ir pareikalauta, kad vokiečiai išvyktų iš miesto ir apleistų Lietuvą. Raštą pasirašė komendantas karin. A. Birontas, miesto valdybos pirmininkas J. Orlauskas, Šiaulių bažnyčios dekanas klebonas J. Jasinskas, visuomenės veikėjai K. Venslauskas, A. Vosylius, A. Bielinis, J. Murka, J. Grinius ir kt. Šis raštas buvo įteiktas vokiečių Šiaulių brigados vadui, vokiečių karo komendantui, vokiečių vyriausybės atstovui dr. Knopfeliui ir pasiūstas Lietuvos vyriausybei, Paryžiaus taikos konferencijai, Lietuvos ir pasaulio spaudai. Iš Paryžiaus į Šiaulius atvykusi 5 asmenų komisija, susipažinusi su padėtimi vietoje, pripažino, kad vietos sąlygos labai sunkios, ir pažadėjo pagreitinti vokiečių evakuaciją¹⁷.

Ši įvykį tyrė tiek vokiečių, tiek lietuvių karo vadovybė. Vokiečių brigados vadovai aiškinosi, jog incidentą sukėlė maištaujantys spartakininkai ir brigados štabas dėl minėto įvykio niekuo dėtas. Lietuvos vyriausybė tuo metu mažai tegalėjo vokiečius paveikti, nes kai kuriose kitose krašto vietose vokiečių saksų savanorių daliniai padėjo lietuviams kovoti su bolševikais.

Krašto apsaugos ministras karin. A. Merkys, remdamasis anglų karinės misijos pranešimu, tuo metu painformavo vyr. kariuomenės vadą gen. S. Žukauską, jog artimiausiu metu Šiaulių krašte gali pasirodyti plk. P. Bermondto kariniai daliniai, jų karininkus ir kareivius apibūdinamas kaip „gaują plėšikų ir banditų, su kuriais reikia elgtis kaip su plėšikais ir banditais, atiduodant juos kiekvieną sykį karo teisman“¹⁸.

Plk. P. Virgoličiaus veikla Lietuvoje. Krašto apsaugos ministro karin. A. Merkio žodžiai pasitvirtino. 1919 m. liepos 26 d. į Kuršėnus atvyko pirmutinis bermontininkų būrys, kuris tuojuo pradėjo rekvizuoti butus, prievarta užėmė pradžios mokyklą, švietimo komiteto patalpas. Jiems talkininkavo Kuršėnuose buvę vokiečių žandarai (karo policija). Po kelių dienų atvyko plk. P. Virgoličiaus rinktinė, o vėliau ir daugiau bermontininkų dalinių.

Plk. P. Virgoličiaus rinktinę sudarė daugiausia buvę rusų belaisviai ir nedidelis skaičius vokiečių karių – iš viso apie 2600–3000 karių. Lietuvos kariuomenė tuo metu vykdė lemiamas kovas su bolševikais Dauguvos fronte, todėl neturėta jėgų sukliudyti bermontininkams stiprintis Kuršėnuose. O plk. P. Virgoličius nedelsė. Jis tuoj paskelbė Kuršėnuose karo padėtį bei atsisaukimą į gyventojus, įsakydamas klausyti jo valdžios ir vykdyti jo įsakymus. Nepaklusniesiems grasino net mirties bausme¹⁹.

Kuršėnuose bermontininkai įsteigė savanorių verbavimo į savo rinktinę biurą, sudarydami jiems geras sąlygas: eiliniam kareiviui už vieną tarnybos parą mokėjo 11 auksinų. O dar 9 auksinus skyrė įvairioms smulkmenoms – tabakui, degtukams ir

kt. Į jų kariuomenę daugiausia stėjo rusai, vokiečiai, bet atsirado ir lietuvių išdavi-
kų²⁰. Suvilioti geromis sąlygomis bermontininkų rinktinėje, pas juos vien iš Šiaulių
bataliono perėjo 30 lietuvių karių²¹.

Šiaulių m. ir apskr. karo komendantas karin. A. Birontas, reaguodamas į ne-
teisėtus įsiveržėlių veiksmus, 1919 m. rugpjūčio 6 d. išleido atsišaukimą į gyventojus,
ragindamas neturėti nieko bendro su atėjūnais²² (*plačiau žr. 5 priedą*).

Lietuvos vyriausybei pareiškus protestą dėl bermontininkų įsiveržimo į krašto
teritoriją ir savavaliavimo, plk. P. Virgoličiaus įgaliotinis gen. M. Bogdanovas, 1919
m. rugpjūčio 7 d. atvykęs į Kauną, pranešė, jog plk. P. Virgoličiaus rinktinė pasirin-
ko buveinę Kuršėnuose gen. R. Goltzo įsakymu. Gen. M. Bogdanovas plk. P. Virgo-
ličiaus vardu paprašė Lietuvos valdžios leisti netrukdomai Lietuvos teritorijoje for-
muoti II rusų savanorių korpusą vadovaujantis „demokratiškumo“ šūkiu²³.

Iš pokalbių su gen. M. Bogdanovu paaiškėjo, jog plk. P. Virgoličius yra pavaldus
gen. R. Goltzui, veikia sutartinai su juo bei plk. P. Bermondtu ir Lietuvoje for-
muoja tokį pat korpusą, kaip plk. P. Bermondtas Latvijoje.

Nors Lietuvos vyriausybė pareikalavo bermontininkų išsikraustyti, šie to rei-
kalavimo nevykdė ir Kuršėnuose sparčiai tęsė korpuso organizavimo darbą. 1919
m. rugsėjo mėn. pabaigoje Šiaulių krašte apytikriais duomenimis jau buvo sutelkta
19 103 kariai, tarp kurių 3830 rusų (130 karininkų ir 3 700 kareivių) ir 15 273 vokie-
čiai (408 karininkai bei 14 865 kareiviai). Rinktinėje buvo 2 šarvuoti traukiniai, gin-
kluoti 4 patrankomis ir 8 kulkosvaidžiais, 3 artilerijos dalys (24 lengvosios ir 30 sun-
kiųjų haubicų bei 150 lengvųjų ir 18 sunkiųjų patrankų), 30 kulkosvaidininkų kuopų
(3300 kulkosvaidžių), aviacijos (20 lėktuvų) ir automobilių (20 sunkvežimių ir 14
keleivinių autobusų) skyriai, 3 minosvaidžių kuopos (280 vienetų), kavalerijos dalys
su lauko žandarmerija, 2 pionierių būriai, lauko telegrafo pulkas, 4 radijo stotys,
apie 300 vežimų ir 800 arklių ir kt.²⁴

Kaip matyti, plk. P. Virgoličiaus rinktinėje dominavo vokiečiai, o rusų tauty-
bės kariai tesudarė apie 20,4 proc. Jų karinėje vadovybėje tebebuvo daug karininkų
– Vokietijos aneksinės politikos šalininkų, suinteresuotų įgauti įtakos ir išitvirtinti
Baltijos šalyse. Siekdami savų tikslų, jie vykdė dviveidišką politiką ir savo sąjungin-
inkų – rusų monarchistų atžvilgiu, su jų pagalba planuodami atnaujinti Vokietiją,
sėkmės atveju prijungiant prie jos Baltijos šalis²⁵ (*plačiau žr. 6 priedą*).

Susitvarkiusi ir sustiprėjusi plk. P. Virgoličiaus rinktinė 1919 m. spalio 5 d. iš
Kuršėnų persikėlė į Šiaulius. Čia buvęs miesto ir apskrities komendantūros negaus
lietuvių dalinys bermontininkams neįstengė pasipriešinti.

Išvykdamas į Šiaulius, plk. P. Virgoličius paskelbė atsišaukimą, kuriame skel-
bė, jog lietuviai ir rusai esą vienos motinos vaikai, teigė, jog „Gudų (suprask – rusų –
V. L.) valdžia visuomet linkėjo Lietuvai gero ir iš senųjų laikų šiam kraštui davė
tvarką ir kitų teisingų pasparčių“, ir žadėjo, kad „ant ateinančio laiko Gudija (su-
prask – Rusija – V. L.) be abejojimo dovanos šiam kraštui didelę savivaldą ir autono-
mijos provą“²⁶ (kalba netaisyta – V. L.). Spalio 11 d. raštu Lietuvos vyriausybei plk.
P. Virgoličius teigė, jog iš Kuršėnų atvyko į Šiaulius „susijungti su gen. N. Judeni-
čiaus rusų kariuomene, veikiančia prieš bolševikus“²⁷.

Tai buvo veidmainiškas tvirtinimas, nes, viena, jokių bolševikų tuo metu Šiau-
liuose nebuvo; antra, lietuvių fronte neveikė jokia gen. N. Judeničiaus armijos rusų

dalį ir, trečia, norėdamas susijungti su gen. N. Judeničiaus kariuomene, plk. P. Virgoličius būtų turėjęs pasukti priešinga, t. y. šiaurės, kryptimi.

Iki plk. P. Virgoličiaus rinktinės atvykimo Šiauliuose ir jų apylinkėse dar buvo užsilikęs vokiečių savanorių korpusas (Freikorps), kuriam vadovavo plk. lt. K. Diebitschas, kartu ėjęs vokiečių įgulos mieste viršininko pareigas, pavaldus gen. R. Goltzui, o kartu plk. P. Bermondtui. Reikia pažymėti, jog Pirmojo pasaulinio karo metu Šiauliai buvo labai nukentėję, ir mieste labai trūko patalpų. Ruošdamasis įkurdinti bermontininkus mieste, plk. lt. K. Diebitschas numatė lietuvių komendantūros užimamas patalpas panaudoti bermontininkų ligoninei. Komendantui A. Birontui su tuo nesutikus ir nutarus pasipriešinti ginkluota jėga, plk. lt. K. Diebitschas nusprendė tam reikalui užimti gimnazijos rūmus.

Gimnazijos rūmų užėmimas vyko gan tragiškais aplinkybėmis ir vokiečiams būdingu žiaurumu. Rugsėjo 30 d. rytą mokiniai, nežinodami, kad gimnazija vokiečių užimta, rinkosi į ją. Vokiečių sargybiniui jų į vidų neleidus, suėjo per užpakalines duris. Netrukus atvykęs vokiečių žandarų viršininkas rotmistras von Platenas su keliais ginkluotais kareiviais pradėjo mokinius stumdyti ir varyti lauk. Tačiau mokiniai, giedodami himną, nesijudino iš vietos. Netrukus buvo atvesti bolševikų belaisviai, kuriems įsakyta mokinius išmesti iš patalpų. Šiems nieko nedarant, pats rotmistras von Platenas ėmė mušti mokinius. Mokytojams juos užstojus ir kilus dideliu triukšmu jis pasišalino. Po kurio laiko, grįžęs su 20 kareivių, ėmė mušti mokytojus ir mokinius. Žiauriai sumušę 3 mokytojus ir 27 mokinius, vokiečiai gimnazijos rūmus užėmė²⁸.

Atvykę į Šiaulius, bermontininkai jautėsi lyg jų nukariautame krašte. Nesutikę stipresnio lietuvių sargybų pasipriešinimo, jie tuoj pat užėmė Šilėnų ir Radviliškio geležinkelio stotis, o po kelių dienų – Biržus ir Nemunėlio Radviliškį. Nepatenkinti karin. A. Bironto vadovaujamos Šiaulių m. ir apskr. karo komendantūros veikla, bermontininkai spalio 9 d. ankstyvą rytą nelauktai užpuolė Lietuvos kariuomenės dalinius mieste, nuginklavo ir apiplėšė kareivius ir kareivines, likvidavo lietuvių komendantūrą, išplėšė paštą, išdinė, intendantūrą, išniekino Lietuvos tautinę vėliavą, panaikino valdžios ir savivaldybės įstaigas, įsakė jose vartoti tik rusų ar vokiečių kalbas ir paskelbė, jog Lietuva yra rusų kraštas²⁹.

Po šių įvykių, pagrobęs visą valdžią Šiauliuose, plk. P. Virgoličius rašte Lietuvos vyriausybei teisinosi, jog lietuviai išprovokavę minėtą incidentą, sužeidę jo vieną karininką ir šešis kareivius ir todėl jis įsakęs lietuvius nuginkluoti, pridurdamas, jog įsteigęs specialią komisiją įvykiams ištirti³⁰.

Lietuvos vyriausybė į kokias nors derybas su bermontininkais nesileido, bet paskubomis ėmė telkti karinius dalinius jiems iš krašto išvaryti. Buvusioji Šiaulių karo komendantūra buvo evakuota į Kauną. Prie jos laikinai buvo priskirtos Telšių, Sedos, Kretingos ir Tauragės komendantūrų kuopos. Visų šių pajėgų vadu buvo paskirtas karin. A. Birontas³¹.

Šiauliuose įsitvirtinęs plk. P. Virgoličius pagal gen. R. Goltzo su plk. P. Bermondtu 1919 m. rugsėjo 21 d. sudarytą susitarimą ne tik vadovavo II vakarų savanorių korpusui, bet ir tapo visų Lietuvoje buvusių rusų–vokiečių savanorių kariuomenės dalių viršininku. Nesiskaitydamas su Lietuvos valdžia, jis savo daliniams leido vykdyti Lietuvoje žiaurias rekvizicijas, nuginkluoti lietuvių sargybas, plėšikauti

ir t.t. Įsigalėdami bermontininkai pradėjo palaipsniui lietuvių kariuomenės dalinius stumti nuo svarbių strateginių kelių į rytus, kad užtikrintų sau visišką užnugario saugumą. Pagrindines savo pajėgas bermontininkai sutelkė šiaurės Lietuvoje, Saločių, Joniškėlio, Radviliškio, Lyduvėnų ir Raseinių apylinkėse bei Šiauliuose ir prie Radviliškio. Šiaurėje jie pasiekė Kupreliškį (20 km nuo Biržų), o pietuose spalio 31 d. – Jurbarką. Nuo Nemuno prie Jurbarko iki sienos su Latvija jie išstatė daugybę sargybų. Nors vietiniai gyventojai skundėsi žiauriu bermontininkų elgesiu, negausios lietuvių karo komendantūros dažnai nebuvo pajėgios juos apginti nuo plėšikų. Bermontininkai puldinėjo Raseinių, Tauragės, Mažeikių bei Telšių komendantūras, neretai jas nuginkluodavo ar priversdavo pasitraukti į kitas vietas. Padėtis nepasikeitė ir gen. von R. Goltzą 1919 m. spalio 12 d. pakeitus gen. W. Eberhardtu. Pastarasis nepadarė jokių pakeitimų nei R. Goltzo parengtuose operacijų planuose, nei jo politikoje. O pagal gen. R. Goltzo anksčiau parengtą planą pagrindinis smūgis buvo nukreiptas Rytų kryptimi prieš latvius, o šalutinis – prieš lietuvius. Antruoju atveju reikėjo užtikrinti su Vokietija siejančių kelių apsaugą ir užimti strateginius centrus, svarbius realizuojant ateities planus. Plk. P. Bermondto pagrindinės jėgos turėjo smogti Rygai, o plk. P. Virgoličius, veikdamas prieš lietuvius, – veržtis Radviliškio kryptimi.

A v a n t i ū r i s t i n i ū j ė g ū p l a n a i į v y k d y t i L i e t u v o j e v a l s t y b i n i p e r v e r s m ą. Kaip jau minėjome šio darbo pradžioje, kaimyninės valstybės nebuvo geranoriškai nusiteikusios besikuriančios Lietuvos valstybės atžvilgiu ir brandino agresyvius planus. Viena iš tokių buvo Lenkija. Jos vadovui J. Pilsudskiui artimų politinių veikėjų grupė ėmėsi organizuoti Lietuvoje gyvenusių lenkų ginkluotą sukilimą. Jo smogiamąją jėgą turėjo sudaryti slapta lenkų karinė organizacija (POW – Polska organizacja wojskowa). 1919 m. rugpjūčio mėn. pabaigoje šis vadinamųjų peoviakų sukilimas buvo išaiškintas. Tai buvo skaudus smūgis Lenkijos viršūnių federacinei politikai. Plačiau apie tai kalbama šios knygos III dalyje.

Gen. R. Goltzo teigimu, lenkai sunkių Lietuvai su bolševikais bei bermontininkais vykusių kovų metu su pastaraisiais tarėsi dėl Lietuvos padalijimo tarp Rusijos (suprask – monarchinės – V. L.) ir Lenkijos. Bermontininkų atstovas kunig. P. Kropotkinas (buvęs Rygos gubernatorius) tuo klausimu net važinėjęs į Varšuvą ir tarėsis su lenkais, kurie atseit neprieštaravę, kad bermontininkai užimtų Lietuvą iki Kauno³².

M. Sleževičiaus sudarytoji Lietuvos vyriausybė nepatiko ne tik Lietuvos lenkų dvarininkams, rusų monarchistų lyderiams, bet ir kuri laiką buvusiam labai pozityviam lietuvių politikos veikėjui užsienyje, o vėliau dėl ižėistos ambicijos ir garbės troškimo atsidūrusiam Lietuvos priešų gretose, dr. J. Gabriui ir jo bendrininkui, vokiečių agentui baronui Fr. Roppui. Vakarų Rusijos vyriausybės Berlyne vadovas rusų gen. V. Biskupskis ir pasiūlė dr. J. Gabriui ir baronui Fr. Roppui susitarti nuversti Lietuvos vyriausybę. Jo nuomone, dr. J. Gabrys būtų tapęs ministru pirmininku, o Fr. Roppas – finansų ministru. Pastarieji tikėjosi įvykdyti Kaune perversmą ir nuversti „probolševikinę“ M. Sleževičiaus vyriausybę, pasiremdami vokiečių Savanorių korpuso Lietuvoje vado mjr. C. Brandiso kariuomene. Perversmo metu tikėtasi ir dvarininko Wildemanno karių grupės, mjr. J. Bischofo Geležinės divizijos ir Vokiečių legiono paramos. Gen. V. Biskupskis buvo įsitikinęs, kad atėjusi į valdžią minėta

politinė grupuotė leisianti Lietuvoje organizuoti plk. P. Bermondto dalinius, kurie drauge su pertvarkyta Lietuvos kariuomene pulsianti bolševikus. Išvadavus Rusiją iš bolševikų valdžios, Lietuva turėjusi palikti federacijoje su Rusija³³.

1919 m. rugsėjo 10 d. mjr. C. Brandiso vadovaujamas vokiečių savanorių korpusas pradėjo žygi į Kauną. Sužinojęs tai, gen. R. Goltzas šį žygį sustabdė ir išpėjo vokiečių karinių dalių viršininkus susilaikyti nuo neapgalvotų žygių. Matyt, gen. R. Goltzas palaikė ryšius su Vokietijos vyriausybe, kuri nenorėjo prolenkiškos orientacijos Lietuvos vyriausybės, artimai bendraujančios su Lenkija.

1919 m. spalio 1 d. apie rengtą perversmą Lietuvoje sužinojo santarvininkų vyriausybės. Ši žinia netrukus buvo pranešta Aukščiausiajai santarvininkų tarybai, pažymint, jog vokiečių ir rusų kariuomenės vadovybė komplikuoja padėtį Baltijos šalyse ir kad tik jų kariuomenės evakuacija galėtų ją iš esmės pakeisti³⁴.

Santarvininkų pastangos iškraustyti vokiečius iš Baltijos šalių. Minėto perversmo mėginimas ir Lietuvos vyriausybės griežta pozicija paskatino santarvininkus susirūpinti greičiau iškraustyti vokiečių ir rusų savanorių kariuomenę iš Baltijos šalių.

Reikia pažymėti, jog ir po revoliucijos, jau naujomis aplinkybėmis, Vokietijos karinė vadovybė nenorėjo atsisakyti ankstesnio aneksinės politikos kurso Baltijos šalyse, delsė evakuoti iš jų savo dalinius ir laukė patogių sąlygų savo puoselėjamiems tikslams pasiekti. Vokietijos vyriausybė aiškinosi, kad Baltijos šalyse esančios kariuomenės dalys atsisakė jos klausyti.

Dar 1919 m. birželio 18 d. buvo pasiūsta pirmoji santarvininkų kariuomenės viršininko maršalo F. Focho nota Vokietijos vyriausybei – evakuoti iš Baltijos valstybių vokiečių kariuomenę. Ypač Anglija buvo suinteresuota, kad Baltijos valstybės nepatektų Vokietijos įtakon. Pirmojo F. Focho reikalavimo neįvykdžius, rugpjūčio 1 ir 24 d. jau buvo siunčiami ultimatumai ir grasinimai. Tačiau gen. R. Goltzas į šiuos reikalavimus mažai tekreipė dėmesio ir visokiais pretekstais delsė evakuaciją³⁵.

Tuomet Aukščiausioji santarvininkų taryba rugsėjo 15 d. įgaliojo maršalą F. Fochą dar kartą pareikalauti iš vokiečių atitraukti kariuomenę į savo kraštą. Vokietijai buvo pagrasinta kreditų nutraukimu, blokada ir ekonominėmis represijomis, o prancūzai pareiškė sulaukysią vokiečių belaisvių gražinimą. Sureagavusi į šiuos grasinimus, Vokietijos vyriausybė rugsėjo 26 d. įsakė gen. R. Goltzui su savo daliniais grįžti į Vokietiją. Šiam ir toliau delsiant įpareigojimą vykdyti, vyriausybė spalio 3 d. įsakymą pakartojo. Bet tik nedaugelis gen. R. Goltzui pavaldžių kariuomenės dalinių paklausė minėtų vyriausybės įsakymų-atsišaukimų. Dauguma jų perėjo plk. P. Bermondto žinion ir liko nepriklausomi nuo Vokietijos vyriausybės.

1919 m. spalio 6 d. plk. P. Bermondas sudarė „Centrinę Vakarų Rusijos tarybą“ Lietuvos ir Latvijos užimtiems plotams valdyti. Jos pirmininku tapo kunig. Volkonskis, o laikinai jį pavadavo buvęs Vilniaus gubernatorius grafas K. Pahlenas. Ši taryba rezidavo Mintaujoje greta plk. P. Bermondto štabo³⁶.

Plk. P. Bermondto ir gen. R. Goltzo paveikti vokiečių karinių dalinių vadai bei vyresnieji karininkai, siekdami aneksinų tikslų bei pasipelnyti Baltijos šalyse, į karo nualintą ir badaujančią Vokietiją grįžti nenorėjo. Todėl 1919 m. spalio 6 d. tarp vokiečių Geležinės divizijos, grafo K. Kellerio vardo ir plk. P. Virgoličiaus korpusų ir

kitų vokiečių legionų, iš vienos pusės, ir Vakarų Rusijos armijos vyriausiojo vado – iš kitos, buvo sudaryta bendrų veiksmų sutartis³⁷.

Vokiečių savanorių pozicija nepaklusti savo vyriausybei ir pasilikti Baltijos šalyse aiškiai išsakyta laivyno kapitono Siewerto 1919 m. spalio 10 d. atsišaukime „laivyno kareiviams“³⁸ (žr. 7 priedą). Jame kaltinama Vokietijos vyriausybė už tariamą nesirūpinimą Baltijos šalyse esančių savo karių likimu, raginama jos neklausyti, elgtis savarankiškai ir, būnant tose svetimose žemėse, „kurti savo tėvynei naują ateitį“, pranašaujama, jog „ateis laikas, kada Vokietijoje jiems, atsiklaupus ant kelių, bus dėkojama už tose šalyse (suprask – Latvijoje ir Lietuvoje – V. L.) patirtas kančias“³⁹.

Minėtosios spalio 6 d. tarp vokiečių savanorių ir Vakarų Rusijos vadovybės sudarytosios sutarties prieduose buvo skirti geri, pastovūs atlyginimai ir aprūpinimas žeme pasilikusiems Baltijos šalyse vokiečių kariams, visam aptarnaujančiam personalui, nukentėjusiems dėl karo, sužeistiesiems bei jų Vokietijoje likusiems namiškiams⁴⁰ (plačiau žr. 8 priedą).

Daugelis vokiečių karių, suviliotų šiais pažadais, atsisakė grįžti į Vokietiją ir pasiliko tarnauti plk. P. Bermondto daliniuose. Evakuacijai pasibaigus, Baltijos šalyse pasiliko šios jų karinės dalys: 1) Geležinė divizija, 2) Baltijos krašto grupės štabas su šaulių štabu, II batalionu ir įvairūs vadinamieji laisvieji korpusai, 3) P. Plehvės grupės štabas su Kuršo skyriaus II rezervo pulku, I gvardijos lauko artilerijos pulku, gvardijos pėstininkų pulko II artilerijos baterija, įvairūs kavalerijos skyriai ir žinių formacijos, 4) įvairios aviacijos formacijos grupės, 5) Rossbacho dalys⁴¹.

Tokiam karių skaičiui būtų neužtekę vien Latvijos žemės. Plk. P. Bermondas ir į Lietuvą žiūrėjo kaip sudedamąją Rusijos valstybės dalį, todėl galima suprasti, koks pavojus grėsė mūsų valstybei.

1919 m. spalio 12 d. gen. R. Goltzą pakeitęs gen. W. Eberhardtas irgi neskubėjo, siūlė derybas ir stengėsi evakuaciją ne paskubinti, bet uždelsti⁴². Po poros dienų Vokietijos vyriausybė uždraudė vokiečių kariams pereiti rusų tarnybon. Tačiau ir vėl į tai nebuvo atsižvelgta. Įsakymas vokiečių kariuomenės evakuaciją baigti iki lapkričio 14 d. nebuvo vykdomas.

P l k . P . B e r m o n d t o k a r i n ė p o l i t i k a. Susiklosčius anksčiau minėtoms aplinkybėms, 1919 m. spalio mėn. pradžioje Baltijos šalyse plk. P. Bermondtui buvo pavaldžios šios kariuomenės dalys:

1. Savanorių grafo K. Kellerio vardo korpusas, vadovaujamas rusų gvardijos plk. Potockio (10 000 žmonių, 12 lengvųjų, 4 sunkiosios patrankos, 100 kulkosvaidžių, 12 minosvaidžių ir 12 lėktuvų),
2. Mjr. J. Bischofo vadovaujama Geležinė divizija (apie 18 000 žmonių),
3. Jūrų kpt. Sieverto vadovaujamas Vokiečių legionas (apie 12 000 žmonių, 43 lengvosios patrankos, 321 kulkosvaidis).

Visos šios karinės dalys buvo sukoncentruotos Mintaujos rajone ir nukreiptos prieš latvius.

Kita stipri bermontininkų grupė buvo Lietuvos teritorijoje Šiaulių–Kuršėnų apylinkėse. Mintaujos grupei puolant Rygą, Šiaulių–Kuršėnų grupė rengėsi užimti Panevėžio–Obelių–Eglainės geležinkelio liniją, o pasisėkimo atveju – ir Šiaulių–Kauno–Virbalio liniją, trumpai tariant, visą Lietuvą.

Šios Šiaulių–Kursėnų grupės sudėtis buvo tokia:

1. Rusų žandarų plk. P. Virgoličiaus vadovaujamas II savanorių korpusas (apie 5000 žmonių),

2. Vokiečių kariuomenės plk. ltn. V. Diebitscho vadovaujamas korpusas, kurio štabas buvo įsikūręs Šiauliuose. Korpuse buvo apie 3000 žmonių, atitinkamas skaičius kulkosvaidžių, minosvaidžių ir artilerijos,

3. Atskiroji P. Plehvės grupė (apie 3000 žmonių).

Be to, bermontininkams priklausė 3 šarvuotieji traukiniai, 10 šarvuotųjų automobilių ir upės Aa laivynas. Iš viso plk. P. Bermondto kariuomenėje buvo apie 52 tūkst. žmonių, iš kurių apie 40 tūkst. vokiečių, o kiti – buvę rusų karo belaisviai. Turėta 600 kulkosvaidžių, 60 minosvaidžių, 27 lėktuvai, 100 patrankų, kelios radijo stotys ir daug kitos technikos. Ši kariuomenė buvo gerai aprengeta ir labai gerai ginkluota. Jai nieko netrūko⁴³. Ta kariuomenė ir toliau iš Vokietijos buvo papildoma.

Ėmęs vadovauti stambioms ginkluotosioms pajėgoms, plk. P. Bermondas dar labiau išpuiko, darėsi nesukalbamas. Jis skelbėsi einąs kariauti su bolševikais ir esąs pavaldus tik adm. A. Kolčakui ir gen. A. Denikinui. Kada gen. N. Judeničius, pradėjęs Petrogrado puolimą, pakvietė plk. P. Bermondą atvykti jam į pagalbą, šis nepakluso ir atsisakė tai daryti. Nebeturėdamas kuo pateisinti evakuacijos iš Baltijos šalių reikalavimų boikotavimo, plk. P. Bermondas su savo kariauna ryžosi imtis kraštutinių priemonių šioms šalims užkariauti. 1919 m. spalio 9 d. jo vadovaujami daliniai pradėjo Rygos puolimą, o plk. P. Virgoličiaus daliniams buvo įsakyta pulti Lietuvą Šiaulių–Radviliškio ruože.

Plk. P. Bermondas, pasiūsdamas prieš Rygą savo karinius dalinius, tuo pačiu gen. N. Judeničiui pasiūstoje telegramoje veidmainiškai tvirtino: „Šiandien latvių ir estų kariuomenė peržengė demarkacijos liniją ir puolė mane; jie privertė mane priešintis. Norėdamas būti tikru dėl savo pozicijų, aš paėmiau Dauguvos liniją ir žygiuoju susijungti su Jūsų kariuomene“⁴⁴.

Į šią melagingo turinio telegramą gen. N. Judeničius plk. P. Bermondtui spalio 11 d. taip pat telegrama atsakė tokiais žodžiais: „Jūs neįvykdėte nė vieno mano įsakymo dėl jūsų kariuomenės persikėlimo į Narvos frontą ir, turimomis žiniomis, be mano leidimo pradėjote karinius veiksmus prieš latvių kariuomenę. Skelbiu Jus tėvynės išdaviku ir išbraukiu iš Šiaurės vakarų armijos sudėties. Jūsų vadovaujamai kariuomenei – rusų karininkams ir savanoriams, pasilikusiems ištikimiams savo pareigai, – įsakau nedelsiant paklusti vyresniojo karininko komandai, kuris, padedamas anglų misijos atstovo, turi imtis visų priemonių, kad jie jūrų keliu netrukdomai būtų išsiųsti susijungti su Šiaurės frontu“⁴⁵.

Į bermontininkų daliniuose buvusius rusų karininkus ir kareivius atsišaukimu vykti į Narvos frontą ir padėti gen. N. Judeničiui kovoti prieš bolševikus 1919 m. spalio 12 d. kreipėsi ir Rusijos šiaurės vakarų srities vyriausybė. Ji irgi pasmerkė plk. P. Bermondto išdavystę ir ragino rusų karius ginti savo tėvynę Rusiją nuo bolševikų savivalės⁴⁶ (plačiau žr. 9 priedą).

Ar rusų kariai reagavo į minėtus gen. N. Judeničiaus ir Rusijos šiaurės vakarų srities vyriausybės atsišaukimus vykti į Narvos frontą, žinių nėra. Aišku viena – plk. P. Bermondas su savo šalininkais agresyvių tikslų Baltijos šalių atžvilgiu ir po to neatsisakė. Naktį iš spalio mėn. 13 į 14 d. bermontininkai puolė lietuvių sargybas

prie Linkaičių geležinkelio stoties ir jas nuginklavo. Kitą dieną jie susirėmė su lietuvių sargybmomis prie Šiaulėnų, Šiaulaičių ir Daugėlaičių. Spalio 16 d. bermontininkai užėmė už 7 km nuo Radviliškio esantį Kraukėnų kaimą. Tą pat dieną, puldami stambiomis pajėgomis, jie užėmė Nemunėlio Radviliškį, Biržus, Radviliškio stotį ir daugybę kitų mažesnių vietovių. Atkaklesnis susirėmimas su bermontininkais įvyko Linkuvoje⁴⁷, kur buvo išsklaidytas ir išvytas jų 17 husarų būrys⁴⁸.

Bermontininkus ypač erzino lietuvių komendantūrų veikla, nes šios neretai sukliudydavo jiems laisvai plėšikauti ir likti nenubaustiems. 1919 m. spalio 24 d. jie užpuolė ir nuginklavo Kretingos m. ir apskr. komendantūrą, atimdami ir maisto produktus, ūkio įrankius, patalynę, aprangą ir kt. turtą⁴⁹.

Tomis dienomis daug bermontininkų buvo įsikūrę Raseinių apskrityje. Jie plėšė vietos gyventojus, vadindami tai rekvizicijomis, užpuoldinėjo lietuvių komendantūros kareivius. Spalio 21 d. iš Šilinės į Raseinius buvo siunčiamas lietuvių ginklų transportas, kurį lydėjo komendantūros kuopos vadas karin. V. Rimavičius su būriu raitelių. Priartėjus prie Šimkaičių, kur buvo daug bermontininkų, į lietuvius pradėta šaudyti. Lietuvių raiteliai juos puolė ir, padedant vietos gyventojams, 6 vokiečius nukovė. Apie šį įvykį buvo pranešta bermontininkų vadovybei. Ši atsakė, jog irgi būtų panašiai pasielgusi, jeigu kareiviai būtų iš tikrųjų plėšikavę⁵⁰.

Tačiau bermontininkai ryžosi atkeršyti. Jie suintensyvino plėšimus Šimkaičiuose, Šilinėje, Eržvilke ir Jurbarko apylinkėse. Spalio 25 d. įsiveržė į Jurbarką, pagrobė iš miesto valdybos 2000 auksinų tariamai užmuštų vokiečių kareivių laidotuvėms organizuoti. Netrukus tie patys kareiviai išreikalavo iš gyventojų dar 2000 auksinų patirtiems nuostoliams padengti, bandydami įrodinėti, jog lietuviai juos apiplėšė (!). Pasitraukdami iš Jurbarko, bermontininkai išsivežė su savimi Raseinių miestui ir Jurbarko majoratui priklausiusius baldus⁵¹.

Spalio 31 d. maždaug 200 bermontininkų dalinys vėl įsiveržė į Jurbarką, išplėšė muitinę, paimdami 3000 auksinų, Suėmimo komitetą, nuginklavo miliciją, apiplėšė parduotuves, iš ūkininkų rekvizavo arklius, žiauriai elgėsi su miestelio gyventojais⁵².

Nepamiršdami 6 bermontininkų netekties ties Šimkaičiais ir siekdami už tai atkeršyti, keli šimtai vokiečių spalio 25 d. atvyko į Raseinius. Užėmė miestą, visur išstatė savo sargybas, ieškodami komendanto kpt. V. Vitkausko. Jo neradę, suėmė kuopos vadą ltn. V. Rimavičių ir jį išsivedė. Dauguma komendantūros kuopos kareivių buvo naujokai, dar neįgudę kautis ir, pasinaudoję nakties tamsa, iš Raseinių pasitraukė į Girkalnį, o vėliau į Betygalą. Palikdami miestą, vokiečiai padarė daugkratų privačiuose lietuvių kareivių butuose⁵³.

Lietuvos vyriausybės atstovai spalio 30 d. pareikalavo iš bermontininkų ltn. V. Rimavičių paleisti. Vokiečiai iš pradžių žadėjo tai padaryti, tačiau to pažado neištesėjo. Vėliau jie per savo atstovybę pranešė, jog ltn. V. Rimavičius buvo nušautas, „mėginant jam pabėgti“⁵⁴. Tai buvo keršto aktas.

1919 m. spalio 30 d. bermontininkai užpuolė ir nuginklavo Tauragės m. ir apskr. komendantūrą, kartu likviduodami ir kitas valdžios įstaigas⁵⁵.

Ne kartą nuo bermontininkų teko gintis ir karin. P. Plechavičiaus vadovaujamiems Mažeikių m. ir apskr. komendantūros kariams. Gerai suvokdamas realią grėsmę, karin. P. Plechavičius 1919 m. spalio 30 d. specialiu įsakymu į komendantūros

kareivius kreipėsi tokiais žodžiais: „Kareiviai Mažeikių komendantūros! Atminkite mūsų kovas, kurias mes laimėjome su mūsų priešais sausio ir kitų mėnesių. Nenusiminkit ir atminkit, kad nežūsite, kol aš su jumis. Mušome priešą, kada jis buvo šimtą kartų stipresnis už mus, ir dabar sumušime tas bandas, kurios nori pasmaugti mūsų Tėvynę!“⁵⁶. Komendantūros kareiviai įtemptai budėjo, būdami pasiruošę bet kuriuo metu atremti bermontininkų puolimą. Lapkričio 1 d. karin. P. Plechavičių perkėlus tarnauti į V pėst. pulką, Mažeikių komendantu buvo paskirtas karin. J. Šlepetys⁵⁷. Dėl nuolatinių bermontininkų puldinėjimų komendantūra lapkričio 4 d. buvo priversta persikelti į Seda⁵⁸.

Gen. W. Eberhardtas – bermontininkų interesų gynėjas. Kaip jau minėjome, gen. R. Goltzą pakeitęs gen. W. Eberhardtas neužėmė aktyvios pozicijos vokiečių evakuacijai iš Baltijos šalių paspartinti. Apsistojęs Satkūnų dvare (5 km į šiaurę nuo Joniškio) ir susipažinęs su padėtimi Baltijos šalyse, jis įsitikino, jog dalis vokiečių dalinių pakluso Vokietijos valdžiai, o dalis klausė tik plk. P. Bermondto. Gavęs Vokietijos vyriausybės įgaliojimą iki lapkričio 14 d. užbaigti vokiečių kariuomenės evakuaciją, jis iš pradžių užėmė tik tarpininko vaidmenį tarp bermontininkų ir Lietuvos vadovybės, bandydamas likviduoti nesutarimus, jo teigimu, tarp rusų kariuomenės ir Kauno vyriausybės. Kurį laiką tarp jo ir Lietuvos vadovybės vyko tik formalus susirašinėjimas per atstovus-pasiuntinius.

Tik pradėjęs vykdyti savo pareigas, gen. W. Eberhardtas spalio 13 d. per savo atstovą, generalinio štabo kpt. Čunkę, kreipdamasis į Lietuvos vyr. kariuomenės vadą gen. ltn. Pr. Liatuką ir pabrėždamas, jog iš gen. R. Goltzo perėmęs vadovavimą VI atsargos korpusui, pažymėjo, jog kaip ir anksčiau, dar būdamas Kaune, taip ir dabar stengsis palaikyti gerus santykius su Lietuvos vyriausybe ir imsis visų galimų priemonių likviduoti nesutarimams tarp rusų kariuomenės ir Kauno vyriausybės. Jis teigė nenorįs, jog tarp Lietuvos ir rusų kariuomenės dalių įvyktų ginkluotas konfliktas tuo metu, kada gražinamai į tėvynę Vokietijos kariuomenei reikalingi geležinkeliai, todėl jo pareiga yra juos apsaugoti⁵⁹.

Iš šio pranešimo turinio matyti, jog gen. W. Eberhardtas daugiausia rūpinosi tuo, kaip išspręsti ginčą tarp bermontininkų ir Lietuvos vyriausybės ir pratęsti vokiečių buvimą Lietuvoje. Tuo metu Linkaičių–Baisogalos ir Linkaičių–Panevėžio geležinkelių trikampyje buvo susidariusi sudėtinga padėtis. Šis trikampis turėjo didelę strateginę reikšmę, nes siejo centrą (Kauną) su Dauguvos frontu. Per jį į šį frontą buvo siunčiami mūsų kariuomenei maistas ir ginklai. Nors Radviliškyje ir veikė lietuvių geležinkelio stoties komendantūra, tačiau vokiečiai ir prie jų prisilieję bermontininkai čia jautėsi visagaliai, nesiskaitė su mūsų valdžia ir elgėsi su ja kaip norėjo. Nebuvo jokių garantijų, jog jie nesiverš Šiaulių–Kauno geležinkeliu į mūsų karšto gilumą ir nepuls laikinosios sostinės. Todėl tą pačią spalio 13 d. vyr. kariuomenės vadas gen. ltn. Pr. Liatukas raštu kreipėsi į gen. W. Eberhardtą, nurodydamas jog iki spalio 15 d. būtų iš Radviliškio geležinkelio stoties atitraukta vokiečių reguliariosios kariuomenės dalis ir minėta stotis perduota Lietuvos geležinkelių valdybai, pridurdamas, jog, „pavartojus ginklą prieš kolčakininkų (bermontininkų) bandas, kurios kliudo traukiniams vaikščioti tarp Kauno ir bolševikų fronto, ... gali nukentėti vokiečių reguliari kariuomenė ir tuo sukelti negeistinus konfliktus“⁶⁰.

I šį vyr. kariuomenės vado gen. ltn. Pr. Liatuko kreipimąsi gen. W. Eberhardtas spalio 15 d. per Vokietijos generalinį įgaliotinį kpt. Čunkę Kaune atsakė neigiamai, kartu gindamas bermontininkus tokiais žodžiais:

„Radviliškio gelžkelio punktas reikalingas man (suprask – gen. W. Eberhardtui – V. L.), kad galėčiau įvykdyti įsakymą mano valdžios dėlei evakuacijos. Perduotas jis bus tik užbaigus evakuaciją. Kolčakininkų bandų rajonuose, kurie užimti vokiečių kariuomenės, nėra, bet yra tik kariuomenės dalys Rusų vakarų valdžios, kurios, kaip Lietuvos valdžiai žinoma, buvo organizuotos Vokietijos kariuomenės vyriausybės dėl kovos su bolševikais ir kurioms sulig nurodymo Antantės paskirta užimti dalį bolševikų fronto palei Dvinską. Aš matau, kad visa lietuvių kariuomenė, apleidus bolševikų frontą, traukiama iš Šeduvos ir Baisogalos rajono prieš vokiečių atsitraukimo liniją...

Už tai prašau tuojau patraukti lietuvių kariuomenę iš Šeduvos ir Baisogalos rajono iki 17 d. šio mėnesio, nes pašalinimui šio pavojaus turėsiu padaryti visus reikalingus žygius, sulaikant atsitraukimą vokiečių kariuomenės.

Pas. W. Eberhardt

Su originalu sutinka:

pas. Tschunke

Gen. št. Hauptmanas⁶¹.

(Kalba netaisyta – V.L.)

Iš šio dokumento aiškiai matyti, jog gen. W. Eberhardtas, skirtingai negu jo pirmtakas gen. R. Goltzas, pripažino, jog ne kas kitas, o vokiečiai buvo rusų karinių formuočių Baltijos šalyse organizatoriai, palaikę glaudžius ryšius su vadinamąja Vakarų Rusijos valdžia ir vykdė anksčiau tarp gen. R. Goltzo ir plk. P. Bermondto sudarytus planus.

Sužinojęs, jog vokiečių valdžia įgaliojusi gen. W. Eberhardtą vien tik evakuoti iš Lietuvos savąją kariuomenę, vyr. kariuomenės vadas gen. ltn. Pr. Liatukas pripažino, jog Radviliškio geležinkelio stotis tam tikslui gali būti tikrai reikalinga ir garantavo vokiečių kariuomenės evakuacijos metu jos neatakuosiąs. Buvo pridurta, jog ši evakuacija turėtų būti greitai pradėta ir veikiai užbaigta. Pažymėta, jog Lietuvos kariuomenė jau užimtose pozicijose ir toliau bus laikoma, nes jos lietuviams lygiai taip reikalingos, kaip ir Radviliškio geležinkelio stotis vokiečiams jų evakuacijos metu, kadangi Lietuvos kariuomenės tikslas yra apginti kraštą nuo bermontininkų⁶².

Toks Lietuvos karinės vadovybės paaiškinimas gen. W. Eberhardto netenkino. Spalio 18 d. telegramoje Lietuvos vyriausybei jis pranešė, jog vokiečių VI atsargos korpuso užnugaryje esančiuose Lietuvos rajonuose pagal geležinkelio linijas toliau telkiama lietuvių kariuomenė, o netoli Lyduvėnų bei Raseinių buvo užpultos vokiečių sargybos. Gen. W. Eberhardtas pabrėžė, jog tokios Lietuvos vyriausybės priemonės gali labai komplikuoti padėtį ir leido suprasti, jog pavojaus atveju panaudosiąs visas turimas priemones vokiečių kariuomenei apsaugoti. Baigdamas pridūrė, jog kraštutinių priemonių prieš lietuvius nenorėtų imtis ir tikisi per keletą dienų šį klausimą Lietuvai palankiu būdu išspręsti⁶³.

Bermontininkai, gen. W. Eberhardto asmenyje matydami savo interesų gynėją, vis agresyvesnį, jų rekvizicijos virto tikru gyventojų plėšimu. Lietuvių nedideliems kariniams daliniams bandant užstoti vietos gyventojus bei apsaugoti jų turtą ir tei-

ses, o atskirais atvejais susišaudant su bermontininkais bei juos persekiojant, gen. W. Eberhardto tonas aštrėjo. Spalio 19 d. telegramoje, pažymėdamas, jog lietuvių kariuomenė, užimdama vis naujas teritorijas, sudaro grėsmę vokiečių užnugario bei susisiekimo linijoms, pareikalavo, jog lietuvių valdžia tuojau atitrauktų savo kariuomenę atgal į rytus nuo Grinkiškio–Pavartyčių–Rozalimo ir Klovainių linijos, priešingu atveju grasindamas imtis „reikalingų žygių bei pastangų savo norui išpildyti“⁶⁴.

Žinodamas Lietuvos vadovybės aiškiai išreikštą neigiamą nusistatymą bermontininkų kariuomenės atžvilgiu ir siekius artimiausiu metu išvyti ją iš viso krašto, plk. P. Bermondas, tarsi bandydamas pasiaiškinti ir ieškodamas užtarimo, spalio 16 d. iš savo stovyklos Mintaujoje pasiuntė raštą į Kauną Lietuvos vyriausybei ir Užsienio reikalų ministerijai. Šiame rašte jis veidmainiškai teigė laiduojąs Lietuvos vyriausybei, jog jo vienintelis tikslas yra kova su bolševikais, o Lietuvos valstybei sukliudyti laisvai plėtotis jis neturįs jokio noro. Plk. P. Bermondto teigimu, jis ir jo Centro valdymo taryba pripažįstanti prezidento V. Vilsono paskelbtuosius principus ir visišką Lietuvos gyventojų suverenitetą patiems spręsti savo likimą. Jo vienintelis troškimas – sudaryti sąjungą su Lietuva prieš bendrą priešą – bolševikus⁶⁵.

Lietuvos vyriausybė, gerai žinodama tikruosius plk. P. Bermondto tikslus Baltijos šalyse, į šį jo raštą nieko neatsakė. Kartu į gen. W. Eberhardto spalio 18 d. telegramą buvo pranešta, jog Lietuvoje tebesanti ir vis dar ne evakuojama vokiečių kariuomenė dažnai drauge su bermontininkais dalyvauja bendrose prieš lietuvius operacijose ir todėl labai sunku ją atskirti nuo plk. P. Bermondto pajėgų, kurių daugumą sudaro taip pat vokiečiai. Lietuvos karinės vadovybės nuomone, galimas dalykas, jog per apsirikimą ties Lyduvėnais ir Raseiniais galėjo būti užpultas vokiečių būrys. Siekdama ateityje išvengti tokių nesusipratimų, ji paragino gen. W. Eberhardtą paspartinti vokiečių kariuomenės evakuaciją iš Lietuvos, pabrėždama, jog ginkluoto konflikto atveju net griežčiausiais įsakymais neįstengsianti nuslopinti vietos gyventojų bei karių pasipiktinimo ir įniršio bermontininkų elgesiu ir veiksmais krašte⁶⁶.

2. LIETUVOS KARIUOMENĖS TELKIMAS BERMONTININKŲ FRONTE

Lietuvių fronto prieš bermontininkus sudarymas. 1919 m. rudenį Lietuvos karinė padėtis buvo labai sunki. Teko laikyti frontą prieš 3 priešus – bolševikus, lenkus ir bermontininkus. Nors nustūmus bolševikus už Dauguvos, jų pajėgos šiame fronte didesnio pavojaus Lietuvai jau nebekėlė, tačiau atskiri, pasikartojantys išpuoliai reikalavo neprarasti budrumo. Atsižvelgdama į tai, Lietuvos karinė vadovybė šiam fronto ruožui apsaugoti nutarė palikti III pėst. pulką, Joniškėlio ir Ukmergės atskiruosius batalionus bei atskirą baltgudžių kuopą.

Itin didelę grėsmę Lietuvos valstybingumui kėlė lenkai, kurių pajėgos iki 1919 m. spalio mėn. vidurio buvo užėmusios didelę mūsų valstybės teritorijos dalį. Plačiau apie santykius su jais ir vykusias kovas kalbama trečiojoje knygos dalyje.

Labai pablogėjo krašto finansinė padėtis. Kariuomenė ir valstybės tarnautojai

keturis mėnesius negavo algų. Konfliktuojant su bermontininkais, kurių daugumą sudarė vokiečiai, laikinai pašlijo santykiai su Vokietija. O savos valiutos Lietuva tuo metu dar neturėjo. Krašte ėmė trukti įvairių prekių.

Dar 1919 m. vasarą į kariuomenę buvo pašaukta daug vyrų. Juos reikėjo ne tik apmokyti, bet ir aprūpinti ginklais bei kitais būtiniaisiais reikmenimis. Nauji kariuomenės daliniai buvo formuojami sunkių kovų su bolševikais įkarštyje, kada reikėjo įtempti visas krašto jėgas.

Nepaisant didelių sunkumų, Lietuvos vyriausybei 1919 m. vasarą ir rudenį pavyko užsienyje nupirkti nemaža kariškų reikmenų, apie 30 000 karinių drabužių komplektų, aprūpinti kariuomenę naujomis amerikietiškomis uniformomis bei avalyne, gerokai pakeisti bendrą kariuomenės išvaizdą ir tuo pakelti karių nuotaiką.

Kaip jau minėjome, iki lietuvių kariuomenės jėgų sutelkimo ir fronto prieš bermontininkus sudarymo su jais kovojo tik negausios karo komendantūrų kuopos ir vietos policija. Buvo tikimasi, jog vokiečiams išsikrausčius bermontininkai savaime likviduos ir išvyks iš Lietuvos, juo labiau kad gen. N. Judeničius plk. P. Bermondta ir plk. P. Virgoličių buvo paskelbęs išdavikais, o Vokietijos vyriausybė, santarvininkų spiriama, įsipareigojo bermontininkų neberemti ir vokiečių dalinius sugrąžinti namo.

Tačiau to neįvyko. Bermontininkai elgėsi Lietuvos teritorijoje kaip užgrobtame krašte, jų veiksmai išūlėjo. Jie nepripažino Lietuvos nepriklausomybės, laukė progos užgrobti visą kraštą, kurį laikė neatskiriama Rusijos dalimi. Nuo 1919 m. spalio mėn. vidurio dažnėjo susirėmimai su jais įvairiose Lietuvos vietovėse. Lietuvos vyriausybė bermontininkus laikė dideliu pavojumi nepriklausomybei, spalio 9 d. paskelbė karo padėtį visame krašte⁶⁷, o spalio 16 d. nusprendė jėga išvaryti juos iš Lietuvos. Tuo tikslu kariuomenės vadovybė pradėjo atitraukti kariuomenės dalis iš Dauguvos fronto ir telkti prieš bermontininkus.

Ruošiantis lemiamoms kovoms, buvo pakeista ir karinė vadovybė. Gen. S. Žukauską atleidus iš vyr. kariuomenės vado pareigų, plk. Pr. Liatukas buvo pakeltas generolu leitenantu⁶⁸ ir spalio 7 d. paskirtas vyr. kariuomenės vadu, kartu einant Krašto apsaugos ministerijos valdytojo pareigas⁶⁹. Spalio 12 d. Vyr. kariuomenės vadas gen. ltn. Pr. Liatukas I brigados vadą plk. ltn. K. Ladygą paskyrė fronto prieš bermontininkus vadu⁷⁰. Šis savo būstinę pasirinko Baisogaloje.

Dar spalio 5 d. buvusio vyr. kariuomenės vado gen. S. Žukausko įsakymu Panevėžio atskirasis batalionas apleido bolševikų frontą ir išvyko į Panevėžį, o po 10 dienų jau buvo bermontininkų fronte, kur iš pradžių užėmė gynimosi liniją ties Klovainiais ir Rozalimu, o spalio 18 d. – Pakruojo–Kulyčių–Dirvelių–Paežerių bare. Barui išlyginti ir padėčiai sustiprinti spalio 21 d. batalionas atsitraukė kiek atgal ir užėmė Klovainių–Muniūnų–Rozalimo–Maldžiūnų–Šileikonio–Alksnupės liniją. Jo štabas buvo Stūriškiuose⁷¹.

Spalio 10 d. iš Kauno į Baisogalą atvyko karin. Edv. Adamkavičiaus vadovaujamas Kauno atskirasis batalionas. Jis užėmė Linkaičių–Žinėnų–Daugėlaičių–Šiaulėnų ligi Tyrulių balų liniją. Bataliono štabas ir liginė išikūrė Jasaičių km., o ūkio dalis – Daujočių km.⁷² Spalio 15 d. bataliono I kuopos žvalgai pirmą kartą susirėmė su bermontininkais Daugėlaičių dvare. Susišaudymo metu žuvo skyrininkas jaun. pusk. G. Sakalauskas ir eil. J. Jaraminas. Tai pirmosios bataliono aukos⁷³.

Spalio 11 d. iš Kaišiadorių atvyko karin. K. Škirpos vadovaujamas Vilniaus batalionas, kuris užėmė barą Paltynai–Žaiginys iki Dubysos upės.

Tomis dienomis iš Zarasų į Panevėžį buvo perkeltas ir II pėst. pulkas. Čia jis apie porą savaičių tvarkėsi ir ruošėsi kovoms su bermontininkais. Spalio mėn. pabaigoje pulkas batalionais persikėlė į Šeduvą, kur užėmė barą ir vykdė žvalgybą. Lapkričio 1 d. pulkas buvo papildytas 350 naujokų, atvykusių iš Kauno, kurie buvo išskirstyti po kuopas⁷⁴.

Sutelkus daugiau jėgų, smarkiai susiaurėjo Šeduvoje įsikūrusio Marijampolės bataliono iki tol saugotas labai platus baras. Vyr. kariuomenės vado įsakymu šis batalionas nuo spalio mėn. pradžios saugojo Radviliškio geležinkelio stotį ir stebėjo bermontininkų kariuomenės veiksmus. Jam privalėjo teikti smulkiausia informaciją Pasvalio, Šiaulių, Kėdainių ir Raseinių komendantai⁷⁵.

1919 m. spalio 16 d. fronto vadas plk. ltn. K. Ladyga prieš bermontininkus jau sudarė apsaugos liniją, kuri, tiesa, dar nebuvo ištisa. Kpt. J. Vėgėlio vadovaujamas Pasvalio batalionas (3 kuopos ir 5 komandos, iš viso apie 1000 karių, daugiausia savanorių) dengė fronto dešinią sparną ir iš Pasvalio žvalgomomis rinktinėmis veikė Biržų, Saločių, Pašvitinio kryptimis⁷⁶.

Kpt. J. Variakojo vadovaujamas Panevėžio batalionas, kurį irgi beveik ištisai sudarė kariai savanoriai, saugojo Klovainių–Rozalimo barą. Nuo lapkričio 1 d. jis buvo pavadintas IV pėst. pulku⁷⁷, kuriame tuo metu buvo 41 karininkas, 9 karo valdininkai, 1 gydytojas, 1 kapelionas ir 1767 kareiviai. Pulkas buvo ginkluotas 21 kulkosvaidžiu, 1163 šautuvais bei 550 granatų, turėjo 224 arklius⁷⁸.

Pavartyčių–Paežerių–Velžio–Linkaičių barą saugojo plk. ltn. J. Butkaus vadovaujamas Marijampolės atskirasis batalionas. 1919 m. rugsėjo mėn. pabaigoje jame buvo 31 karininkas ir 705 kareiviai. Jis buvo ginkluotas 16 kulkosvaidžių, 807 šautuvais ir 409 granatomis⁷⁹. Lapkričio 20 d. šis batalionas buvo pavadintas VI pėst. pulku⁸⁰.

Varnionių–Daugėlaičių–Šiaulėnų barą gynė plk. ltn. Edv. Adamkavičiaus vadovaujamas Kauno atskirasis batalionas, kuriame 1919 m. lapkričio 24 d. buvo 30 karininkų ir 791 kareivis. Batalionas buvo ginkluotas 8 kulkosvaidžiais, 905 šautuvais ir 2856 granatomis⁸¹. Gruodžio 1 d. jis buvo performuotas į VII pėst. pulką⁸².

Kpt. K. Škirpos vadovaujamam Vilniaus batalionui buvo įsakyta saugoti Paltynų–Žaiginio barą iki Dubysos upės. Šiame batalione 1919 m. lapkričio 15 d. buvo 31 karininkas ir 1029 kareiviai. Jis buvo ginkluotas 11 kulkosvaidžių, 1122 šautuvais ir 3198 granatomis⁸³. Lapkričio 10 d. batalionas buvo performuotas į V pėst. pulką⁸⁴.

Karin. A. Birono vadovaujama 6 Žemaitijos komendantūrų rinktinė saugojo Kauno–Seredžiaus–Jurbarko kryptį. Be to, bermontininkų fronte veikė I husarų pulko I ir II bei pusė III eskadrono – iš viso 12 karininkų ir 222 raiteliai⁸⁵. Į bermontininkų frontą karinė vadovybė nukreipė III, IV ir V artilerijos baterijas, rezerve dar turėdama plk. V. Grigaliūno–Glovackio vadovaujamą II pėst. pulką, kuriame lapkričio 21 d. buvo 51 karininkas ir 2192 kareiviai, ginkluoti 17 kulkosvaidžių, 1782 šautuvais ir 1700 granatų⁸⁶. Spalio 28 d. į Baisogalą atvyko ir I pėst. pulkas, kuriame tuo metu buvo 56 karininkai, 3 gydytojai, 13 karo valdininkų ir 2585 kareiviai. Pulkas buvo apginkluotas 30 kulkosvaidžių, 1735 šautuvais, 16 revolverių, turėjo apie 350

tūkst. šovinių, 775 rankines granatas, 1060 durtuvų, 1 automobilį, 7 motociklus, 41 telefono aparatą ir 18 km telefono kabelio, 338 arklius⁸⁷.

Bermontininkams užėmus Radviliškio stotį ir nutrūkus geležinkelių susisieki-
mui tarp Kauno ir bolševikų fronte buvusios kariuomenės, lietuvių pajėgos į ber-
montininkų frontą buvo telkiamos lėtai ir sunkiai, daugiausia pastočių būdu, todėl
tai užsitęsė beveik visą spalio mėnesį.

Iš viso bermontininkams buvo priešpriešinta apie 11500–12000 karių. Minėtų
karių branduolį sudarė savanoriai, jau įgiję nemažą patirtį kovų su bolševikais me-
tu, bei neseniai mobilizuoti naujokai, dar menkai paruošti kovoms su gerai apgin-
kluotomis bermontininkų pajėgomis. Tačiau jie papildė atskirus batalionus ir sudarė
naujus pulkus, tuo didindami ir stiprindami Lietuvos karines pajėgas.

1919 m. spalio mėn. viduryje bermontininkai laikėsi riboje: Kriukai–Pašvitinys–
Lygumai–Šiauliai–Radviliškis–Tytuvėnai–Viduklė–Raseiniai–Šimkaičiai–Eržvilkas–
Jurbarkas⁸⁸.

P i r m i e j i s t a m b e s n i s u s i r ė m i m a i s u b e r m o n t i n i n -
k a i s . Lietuviams sutelkus daugiau kariuomenės į bermontininkų frontą, susirėmi-
mai su jais vis stiprėjo. Spalio 19 d. bermontininkų būrys (apie 200 žmonių) su 4
patrankomis užėmė Žeimelio miestelį⁸⁹. Tą pat dieną Radviliškio geležinkelio stotyje
jie sulaukė ir iškratė pravažiuojantį lietuvių traukinį. Naktį iš spalio 19 į 20 d. jie
sulaukė kitą traukinį, vykstantį į Panevėžį, ir, teigdami, jog čia jie esą šeiminkai,
atkabino garvežį. Tiesa, vėliau garvežys buvo grąžintas ir traukinys vėluodamas
išvyko į Panevėžį⁹⁰.

Netrukus į Radviliškio stotį atvyko bermontininkų šarvuotas traukinys, kuris
didelėmis pajėgomis puolė abipus geležinkelio Radviliškis–Linkaičiai išsidėsčiusius
Marijampolės bataliono karius. Netikėtai užpulti mūsų kariai buvo priversti iš Pae-
žerių, Linkaičių, Žinėnų bei Varnionių atsitraukti. Kautynėse žuvo 2 bataliono ka-
reiviai, o 13 dingo be žinios. 2 karininkai ir 6 kareiviai buvo sužeisti. Bermontininkai
turėjo daugiau aukų, nes į ataką ėjo būdami girti⁹¹.

Sužinojęs apie šiuos įvykius, gen. W. Eberhardtas spalio 20 d. telegrama V. O.
Nr. 882 pareikalavo, kad lietuvių valdžia tuojau pat atitrauktų savo pajėgas už anks-
čiau jo nurodytos linijos, o, to neįvykdžius, grasino kitą dieną „pastumti savo ka-
riuomenę taip toli, kaip tai reikalauja geležinkelio linijos apsauga“, pridurdamas,
jog „visa kaltė už kraujo praliejimą tenka lietuvių valdžiai“⁹².

Į šią gen. W. Eberhardto ultimatyvinio turinio telegramą vyr. kariuomenės va-
das gen. ltn. Pr. Liatukas tos pat dienos 19 val. telegrama Nr. 4005 atsakė tokiais
žodžiais:

„Aš turiu dar sykį pakartoti, kad lietuvių kariuomenė jokių būdu atsitraukian-
čios vokiečių kariuomenės neužpuls. Lietuvių kariuomenės uždavinys yra apginti
kraštą ir palaikyti susisiekimą su bolševikų frontu, kuris naktį iš 19–20. X. buvo per-
trauktas. Tam užtikrinti aš daviau mano kariuomenei įsakymą pasitraukti iki linijos
Klovainiai–Rozalimas–Maldžiūnai–Užuožeriai–Karčiamos–Varnioniai–Mažuoliai–
Daužnagai–Liaubarai“⁹³.

Lietuvos kariniai daliniai tuojau buvo atitraukti į nurodytą liniją. Tačiau vo-
kiečių ir bermontininkų tai netenkino. Spalio 21 d. 6 val. ryto Marijampolės batalio-

no vadovybė gavo žinią, jog vokiečiai rengiasi pulti bataliono ginamą barą. 8 val. atvykę vokiečių atstovai pareikalavo bataliono atsitraukti į Pavartyčių–Puipių liniją, teigdami, jog ši linija nustatyta abipusiu lietuvių ir vokiečių vadovybės susitarimu. Bataliono vadovybė, pareiškusi, jog lietuvių kariai yra ten, kur jiems įsakyta, pasiūlė vokiečių atstovams tuojau pasišalinti. Netrukus vokiečiai visu frontu perėjo į antpuolį, pasiūsdami į Linkaičių stotį šarvuotą traukinį. Marijampolės batalionas gynė maždaug 8 km barą. 200 kovotojų miškingoje vietoje atkakliai laikėsi prieš vokiečius. Tačiau vokiečių kavalerija, pasinaudodama miškais ir tarp Marijampolės bataliono dešiniojo sparno bei Panevėžio bataliono kairiojo buvusiu neginamu 4 km pločio tarpu, užėjo į II kuopos užnugarį ir pradėjo šaudyti šautuvų, kulkosvaidžių, minosvaidžių ir artilerijos ugnimi. Padėti II kuopai rezervo neturėta. Atsargos iš viso tebuvo du pėstininkų būriai, kurie pridengė artileriją. Apsupta iš visų pusių, II kuopa visgi savo jėgomis išsiveržė iš apsupties ir 17 val. pasitraukė į Pavartyčius⁹⁴.

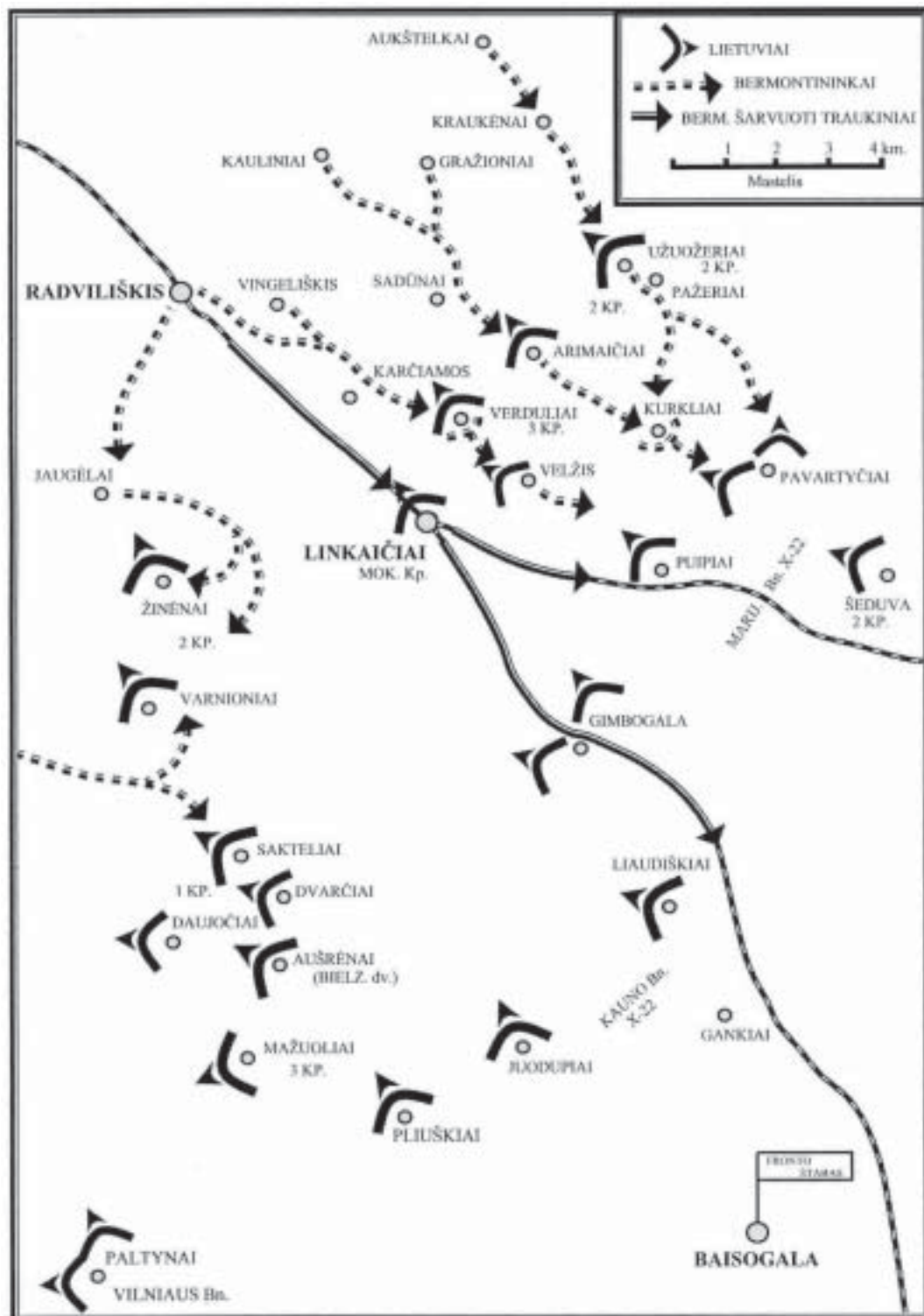
Bataliono III kuopa, patekusi irgi į apsuptį, iš jos taip pat prasiveržė, atsitraukė į Kurklius, o vėliau užėmė Pavartyčių–Puipių poziciją. Vokiečių šarvuotam traukiniui prasimušti į gilesnį užnugarį sukliudė bataliono mokomoji komanda. Nors ir būdama negausi, ji karžygiškai atrėmė visus šarvuoto traukinio antpuolius, padarydama vokiečiams didelių nuostolių. Tik atkakliai priešintis mokomajai komandai kitos kuopos galėjo tvarkingai atsitraukti, užimti numatytas pozicijas ir jose įsitvirtinti. Tai buvo padaryta 19 val., gavus iš vadovybės įsakymą (žr. 34 schemą).

Vokiečiai bandė veržtis toliau, bet buvo atremti. Naktis iš spalio 21 į 22 d. praėjo ramiai. Spalio 22 d. vokiečiai vėl pasiuntė šarvuotą traukinį ir užėmė Gimbogalą. Tačiau, toliau lietuviams atkakliai priešintis, iš jos pasitraukė. I kuopos ir mokomosios komandos padėtis tebebuvo labai sunki, nes priešas buvo užnugaryje, o jo šarvuoti traukiniai apšaudydavo iš visų pusių. Visgi pozicijose buvo atsilaikyta, vokiečiai iš Gimbogalos išvaryti. Po to priešas aprimo.

Vokiečiai prie Linkaičių ir Velžio, kur stovėjo Marijampolės bataliono III kuopa, patyrė didelių nuostolių. Iš lietuvių pusės 6 kariai buvo sužeisti, o 3 karininkai ir 15 kareivių apsupties metu pateko nelaisvėn⁹⁵.

Plk. ltn. Edv. Adamkavičiaus vadovaujamas Kauno batalionas fronto vado plk. ltn. K. Ladygos įsakymu iki spalio 21 d. 10 val. turėjo atsitraukti ir užimti liniją: II kuopa – Linkaičiai išimtinai–Žinėnai–Varnioniai imtinai; I kuopa – Varnioniai išimtinai – Daujočiai imtinai; III kuopa – Daujočiai išimtinai–Paltynai išimtinai. Spalio 21 d. 6 val. ryto kuopos ir pradėjo persigrupuoti. Varnionyse buvusieji IV kuopai, atvykus į šį kaimą II kuopai, buvo įsakyta būti atsargoje ir apsisotai Daujočiuose. II kuopos vienas būrys su karininku buvo paliktas Žinėnuose ginti Linkaičių–Žinėnų barą. Kiti du būriai su kuopos vadu turėjo užimti Varnionis. Jie su kulkosvaidžiu 11 val. jau buvo vietoje, išstatė sargybas ir pasiuntė žvalgus Daugėlaičių link. Kuopa prieš nelaukė, nes buvo pranešta, jog lietuviai atsitraukia ne padidėjus vokiečių pajėgoms, o jiems reikalaujant nekliudomiems ramiai atsitraukti į Vokietiją. Todėl neturintys užsiėmimo kareiviai išsiskirstė į trobas pietauti, o IV kuopa apleido Varnionis ir žygiavo į Dvarčių km.⁹⁶

Apie 11 val. 30 min. vokiečiai, pasinaudoję lietuvių atsitraukimu, kuopoms nespėjus galutinai užimti savo barų ir išsiųsti žvalgybų, nuo Nirtaičių ir Daukučių kaimų pusės perėję miškais, nelauktai užpuolė užimančius Varnionių kaimą mūsų

34 schema
Linkaičių kautynės 1919 m. spalio 20–22 d.

karius ir pradėjo į juos šaudyti. II kuopa, pirmą sykį patekusi į mūšį ir netikėtai iš užnugario užpulta, negalėjo ir nespėjo reikiamai pasiruošti. Kuopos vadas vyr. ltn. A. Pridotkas suspėjo surinkti tik nedidelį kareivių būrį ir pradėjo gintis, bet greitai buvo sužeistas. Negalėdama sulaikyti vokiečių, atsišaudydama kuopa pradėjo trauktis į mišką. Kulkosvaidininkai, neturėdami kaime geros apšaudymo pozicijos, taip pat negalėjo ilgai gintis. Apsupti vokiečių, jie negalėjo išnešti kulkosvaidžių ir, išėmę iš jų spynas, su kuopa taip pat pasitraukė į mišką. Ryšys su bataliono štabu jau mūšio pradžioje buvo pertrauktas, ir bataliono vadas karin. Edv. Adamkavičius jokių žinių apie priešą neturėjo. Su kitomis kuopomis telefono ryšio irgi nebuvo. Raitelis, pasiūstas į Varnionis sužinoti, grįžo pėsčias, nes jojant iš miško į Varnionis vokiečiai nušovė jo arkli⁹⁷.

Žinėnuose buvęs kuopos II būrys pasitraukė mišku į Daukučius, kur susijungė su savo kuopa ir čia užėmė poziciją. Neturėta jokio ryšio su dešinėje buvusiu Marijampolės batalionu, todėl vakare buvo pasiūstas 4 raitelių būrelis Miežaičių–Nekrašiūnų link. Dar 4 raiteliai buvo pasiūsti išardyti geležinkelį. Naktį ties Daujočių kaimu pasirodė vokiečių žvalgai apšaudė bataliono žvalgybą ir sužeidė 2 kareivius.

Kadangi bataliono užimama pozicija riboje Daukučiai–Mažuoliai–Sakteliai–Paltynai buvo miškinga, pelkėta ir netiko gynybai, fronto vadas karin. K. Ladyga įsakė batalionui pasitraukti ir užimti liniją: Gimbogala–Liaudiškiai–Juodupiai–Pliušiai. Tai buvo padaryta spalio 22 d. 6 val. Batalionas turėjo nuostolių: 2 kareiviai užmušti, 2 karininkai ir 6 kareiviai sužeisti, o 13 dingo be žinios⁹⁸.

Tą dieną apie 12 val. iš Radviliškio atvykęs bermontininkų šarvuotas traukinys prisiartinio prie Baisogalos, apšaudė iš kulkosvaidžių ir grįžo atgal. 18 val. jis vėl pasirodė 3 km atstumu nuo miestelio. Vokiečiai apšaudė Bagdonų dvarą, kur stovėjo mūsų artilerija, o iš kulkosvaidžių – Gaukainių km. ir kitas vietas. Apšaudytas mūsų artilerijos, traukinys buvo priverstas greitai grįžti atgal. Bataliono vadas karin. Edv. Adamkavičius įsakė IV kuopai išardyti geležinkelį, kad šarvuotas traukinys daugiau nekeltų pavojaus mūsų pozicijoms. Tai ir buvo padaryta⁹⁹.

Santarvininkų pastangos evakuoti bermontininkus iš Lietuvos. Bermontininkams pradėjus mūsų kariuomenės puolimą, įsikišo Kaune reziduojantys santarvininkų karinių misijų atstovai. Dar 1919 m. vasario mėn. į Kauną buvo atvykęs Generalinio štabo plk. R. Rowan Robinsonas, o Rygoje rezidavo visų Baltijos kraštų santarvininkų karinių misijų viršininkas gen. A. Burtas. Nuo 1919 m. kovo 19 d. Lietuvoje veikė ir Prancūzijos karinė misija, kuriai vadovavo plk. ltn. C. Reboulis. Santarvininkų karinių misijų atstovai Baltijos šalyse buvo objektyvūs stebėtojai ir patys vietoje matydavo tikrąją politinę, ekonominę bei karinę padėtį, o jų teisinga informacija palankiau nuteikdavo Taikos konferencijos delegacijas Baltijos tautų atžvilgiu.

1919 m. spalio 20 d. vokiečiams užpuolus lietuvius, santarvininkų misijų atstovai – anglų gen. št. plk. R. Rowan Robinsonas ir prancūzų plk. ltn. C. Reboulis – jau kitą dieną pasiuntė gen. W. Eberhardtui tokio turinio telegramą:

„... susipažinę su telegrama Nr. 4005, kurią Jums per pasiuntinį kpt. Čunke pasiuntė gen. Pr. Liatukas, konstatuojame, jog ji visiškai užtikrina Jūsų atsitraukimo linijos saugumą, nes:

1) jų (lietuvių – V. L.) kariuomenė yra už 10 km į pietryčius nuo Jūsų atsitraukimo linijos.

2) jai įsakyta Jūsų ne atakuoti.

Todėl mes Jums paskelbiame, jog bet koks vokiečių kariuomenės puolimas į pietus nuo linijos, nurodytos telegramoje Nr. 4005, bus mūsų vertinamas iš Jūsų pusės kaip agresyvus veiksmas, niekuo nepateisinama provokacija, kurios tikslas – atitolinti Vokietijos kariuomenės išsikraustymą.

Mes pranešame, jog visa atsakomybė už tolesnius veiksmus teks Jums.

Mes nedelsdami pranešime savo vyriausybėms apie susidariusią padėtį, taip pat ir mūsų sprendimą, be to, apie viską informuosime Vokietijos vyriausybę.

Papulkininkis C. Reboulis

Gen. št. plk. R. Rovan Robinsonas¹⁰⁰.

Tačiau ir po šio santarvininkų karinių misijų įspėjimo vokiečiai savo puldinėjimų abipus Radviliškio–Linkaičių geležinkelio linijos nesustabdė. Gen. W. Eberhardtas 1919 m. spalio 21 ir spalio 22 d. telegramose Nr. Nr. 895 ir 898 gen. ltn. Pr. Liatukui, nors formaliai ir tvirtino nenorįs vokiečių kariuomenės Lietuvoje ilgiau užlaikyti bei konfliktuoti su jos kariuomene, tačiau kartu reikalavo nustatyti neutralią zoną, į kurią įeitų aukščiau minėtas Lietuvos strateginiams interesams labai reikšmingas geležinkelio trikampis Vielčiai–Nikrašiūnai–Mažaičiai¹⁰¹.

Lietuvos vyr. kariuomenės vadas gen. ltn. Pr. Liatukas, susipažinęs su gen. W. Eberhardto telegramose iškeltais siūlymais, pareiškė, jog jie praktiškai neįvykdomi. Palikus vokiečių pusėje Linkaičius, susidarytų išpūdis, jog jie, vokiečiai, lyg veikia bendrai su bolševikais, kadangi pastarųjų fronte esanti Lietuvos kariuomenė būtų atkirsta nuo Kauno. Todėl gen. ltn. Pr. Liatukas ir toliau laikėsi nuomonės, išdėstytos gen. W. Eberhardtui spalio 20 d. telegramoje Nr. 4005, jog neutrali zona turėtų būti nustatyta tarp Šilėnų ir Linkaičių¹⁰². Spalio 23 d. telegramoje Nr. 4042 gen. W. Eberhardtui vyr. kariuomenės vadas gen. ltn. Pr. Liatukas dar kartą patvirtino, jog geležinkelio trikampis ties Linkaičiais Lietuvos kariuomenei yra nepaprastai reikalingas, turi likti jos žinioje ir jokiū būdu negali atsidurti neutralioje zonoje. Jis pridūrė, jog reikalavimas Lietuvos kariuomenei pasitraukti iš Linkaičių priverčia manyti, jog vokiečių vadovybė sąmoningai norinti apsunkinti lietuviams frontą prieš bolševikus¹⁰³.

Užsitęsęs polemikai bei nepagrįstiems vokiečių vadovybės priekaištams ir pretenzijoms, gen. ltn. Pr. Liatukas spalio 24 d. kategoriškai pareiškė gen. W. Eberhardtui, jog pats jo vadovaujamos kariuomenės buvimas Lietuvoje, organizavimas jos teritorijoje žalingų Lietuvai plk. P. Bermondto tipo armijų, kuriose apie 90 proc. yra vokiečiai, nekontroliuojamas maisto produktų bei kitokio turto išvežimas iš Lietuvos geležinkeliu Šiauliai–Tilžė prieštarauja tarptautinei teisei ir yra betikslis¹⁰⁴.

Tačiau gen. W. Eberhardtas ir toliau bandė mūsų karinės vadovybės kantrybę, spalio 26 d. telegramoje Nr. 925 jai tvirtindamas, jog plk. P. Bermondto kariuomenė nėra Lietuvos priešas ir pasirengusi su Lietuva sudaryti bet kokius reikalingus susitarimus, kurie įgalintų bendrai kovoti prieš Sovietų Rusiją. Jis dėjosi nesuprantas, kodėl Lietuva norinti pradėti karą, kuris „gali būti pavojingas jos nepriklausomybei“¹⁰⁵. Susiklostė savotiška padėtis. Gen. W. Eberhardtas vokiečių valdžios buvo

atsiūstas ne tik likusiai kariuomenei iš Lietuvos evakuoti, bet ir pačiai evakuacijai pagreitinti. Jo susirašinėjimas tuo klausimu su Lietuvos vadovybe ir apskritai visa jo vykdoma diplomatija buvo daroma tik tam, kad evakuaciją užtęstų ilgesniam laikui. Dar daugiau: buvo proteguojamos tos vokiečių kariuomenės dalys, kurios, neklausydamos savo valdžios įsakymų, perėjo Lietuvos sienas ir aiškiai linko plk. P. Bermondto pusėn.

Visgi santarvininkų karinių misijų atstovų spaudžiamas gen. W. Eberhardtas sutiko pradėti paliaubų derybas dėl vokiečių dalinių evakuacijos iš Lietuvos ir neutralios linijos tarp lietuvių ir bermontininkų nustatymo šiai evakuacijai palengvinti. Derybos vyko 1919 m. spalio 30 d. Šiauliuose. Lietuvos vyriausybei atstovavo krašto apsaugos ministro padėjėjas mjr. A. Merkys, Generalinio štabo plk. K. Kleščinskas, mjr. E. Balbachas ir Užsienio reikalų ministerijos įgaliotinis T. Petkevičius, o vokiečių pusei – generalinis įgaliotinis Kaune Wolfas, Generalinio štabo kapitonai von Jagovas, von Bigelebenas ir von Makenzenas. Jų metu buvo apsvarstyta 10 klausimų, iš kurių svarbiausi buvo šie: 1 – vokiečių kariuomenės evakuacija iš Lietuvos, 2 – neutralios linijos tarp lietuvių ir bermontininkų nustatymas ir 3 – žudynių Šimkaičiuose spalio 26 d. ištyrimas¹⁰⁶.

Pasitarimo metu buvo nutarta, jog vokiečiai užbaigs savo kariuomenės evakuaciją iš Lietuvos iki 1919 m. lapkričio 14 d. Vokiečių kariuomenės evakuacijai iš Lietuvos palengvinti buvo nustatyta neutrali linija, kurios jie turėjo laikytis: Latveliškių dv. (10 km į rytus nuo Joniškio)–Rimdžiūnų–Minelgų–Lygumų–Staciūnų–Aukštelkų–Vingeliškių–Jaugėlų–Daugėlaičių–Šiaulėnų–Šiluvos–Dumsiškių (2 km į šiaurės vakarus nuo Raseinių)–Eržvilko–Sakalinės vietovės. Tuo būdu vokiečiai galėjo naudotis Jaugėlaičių–Šiaulėnų keliu. Visos minėtos vietovės liko vokiečių pusėje. Lietuviai turėjo laikytis linijos: Kriukai–Pašvitinys–Vilūnaičiai–Vismontai–Užuožeriai–Sadūnai–Karčemos–Ilguočiai–Žinėnai–Varnionys–Daujočiai–Kunigiškiai–Žaiginys–Dvareliškiai (3 km į pietryčius nuo Raseinių)–Beržynė (10 km į šiaurės vakarus nuo Smalininkų). Visos šios vietovės liko lietuvių pusėje. Šių linijų turėjo būti laikomasi nuo 1919 m. lapkričio 2 d. 8 val. ryto¹⁰⁷.

Šimkaičiuose įvykusioms žudynėms išaiškinti buvo numatyta sudaryti mišrią komisiją iš 2 vokiečių ir 2 lietuvių karininkų ar karo valdininkų. Ši komisija išaiškintus kaltininkus turėjo perduoti Lietuvos valdžiai¹⁰⁸ (*pilną sutarties tekstą žr. 10 priede*).

Dar 1919 m. spalio 28 d. santarvininkai sudarė tarptautinę Karinę kontrolės komisiją, kurios pirmininku buvo patvirtintas prancūzų gen. A. Niesselis. Į minėtą komisiją įėjo dar anglų gen. H. Turneris, JAV atstovas gen. S. Cheney, italų atstovas gen. Mariettis ir japonų gen. G. Takeda¹⁰⁹. Ši komisija, gavusi iš Prancūzijos vyriausybės vadovo G. Clemenceau instrukcijas, lapkričio 15 d. atvyko į Kauną, kur su ministru pirmininku E. Galvanausku aptarė padėtį Lietuvoje¹¹⁰. Lietuvos vyriausybė prie šios komisijos paskyrė savo įgaliotinius: advokatą K. Šalkauską (vyriausiuoju įgaliotiniu), nuo Krašto apsaugos ministerijos – gen. S. Žukauską, nuo Vidaus reikalų ministerijos – E. Misevičių, nuo geležinkelių žinybos – inž. A. Macijauską. Šie pareigūnai turėjo išlaisvintoje iš bermontininkų teritorijoje steigti savivaldybes bei kitas valdžios įstaigas, periminti turtą, palaikyti ryšį su gen. H. A. Niesselio misijos atstovais¹¹¹. Tačiau bermontininkai visaip kliudė Lietuvos įgaliotinių bei gen. H. A. Niesselio komisijos darbui, dažnai juos ižeidinėjo ir duotų pažadų nevykdė. Neutra-

li linija buvo sudaryta tik vidurio ir pietiniame fronto bare. Šiaurės bare bermontininkai nesitraukė į sutartą liniją, sutarties nesilaikė ir nuolat susiremdavo su Pasvalio komendantūros bataliono dalimis.

Santarvininkų spaudžiama, Vokietijos vyriausybė 1919 m. lapkričio 2 d. laikraštyje „Berliner Tageblatt“ paskelbė atsišaukimą į Baltijos pajūryje buvusius vokiečių karius, jog kiekvienas iš jų, iki lapkričio 11 d. negrižęs į tėvynę, bus paskelbtas dezertyru ir praras Vokietijos piliečio teises¹¹² (plačiau žr. 11 priedą).

Lapkričio 14 d. baigėsi paskirtas laikas, kuriuo vokiečiai, sutarties laikydamiesi, turėjo palikti Lietuvą. Pagal minėtą susitarimą paskutinis vokiečių dalinys, paklauses Vokietijos vyriausybės įsakymui, buvo plk. K. Diebitscho vadovaujamas korpusas, kuris 1919 m. lapkričio 15 d. pasitraukė iš Lietuvos. Visos kitos pasilikusios Lietuvoje karinės dalys buvo laikomos ne vokiečių kariuomene ir už jų veiklą Vokietijos vyriausybė neatsakė. O pasilikusiųjų Lietuvoje buvo gana daug: Geležinė divizija, C. Brandiso savanorių korpusas, Rossbacho rinktinė, Vokiečių legionas, P. Plehvés grupės štabas su atskiromis dalimis ir kt. Kartu iš Rytprūsių į plk. P. Bermondto armiją atvyko daugiau vokiečių ir rusų karių, kurie buvo įtraukti į rusų ar vokiečių dalinius.

Tačiau plk. P. Bermondto vadovaujamai kariuomenei Latvijoje nesisekė. Patyręs vieną po kito pralaimėjimus Latvijoje, tą pačią lapkričio 15 d. plk. P. Bermondas su visais savo daliniais perėjo gen. W. Eberhardto globon. Nuo to laiko gen. H. A. Niesselio komisija pradėjo rūpintis ir bermontininkų evakuacija iš Baltijos šalių¹¹³.

Tačiau daugelyje vietų bermontininkai nesitraukė į spalio 30 d. sutartimi nustatytą neutralią zoną, todėl Lietuvos vyriausybė paskelbė, jog likusieji krašte vokiečiai laikomi dezertyrais, turi būti nuginkluoti ir išsiųsti į Vokietiją. Be to, lapkričio 18 d. vyriausybė dar paskelbė, jog Lietuvos piliečiai, įstoję į plk. Bermondto ar plk. p. Virgoličiaus ginkluotus būrius, ligi lapkričio 30 d. privalo juos apšaudyti. Nevykdančius šio įsakymo grasinta bausti kaip valstybės išdavikus¹¹⁴.

Nepasisekimai kovojant su latviais, politinis gen. H. A. Niesselio spaudimas ir lietuvių kariuomenės telkimas prie Šeduvos ir Baisogalos privertė plk. P. Bermondą užimti laviravimo poziciją. Lapkričio 18 d. į Baisogaloje išikūrusią lietuvių kariuomenės brigados štabą atvyko vokiečių karininkai su gen. W. Eberhardto įgaliojimais tartis dėl sutarties atnaujinimo ir demarkacijos linijos nustatymo. Komisija turėjo išsiaiškinti bermontininkų ir lietuvių santykius vokiečiams iš Lietuvos išsikrausčius. Kadangi Lietuva kariaujanti su bolševikais, jai buvo siūloma bendradarbiauti su vadinamąja Vakarų Rusijos, t. y. plk. P. Bermondto, armija, kuri turėjo užimti atitinkamą vietą fronte prieš bolševikus. Bermontininkų siūlymu, Lietuva turėjo leisti jiems naudotis geležinkeliu Šiauliai–Panevėžys–Daugpilis¹¹⁵. Tačiau Lietuvos vyriausybė su bermontininkais į derybas nesileido ir reikalavo, kad šie kuo greičiausiai išsikrausytų iš Lietuvos¹¹⁶.

Bermontininkai, nesiskaitydami su šiais reikalavimais, 1919 m. lapkričio mėn. antroje pusėje pradėjo sistemingai puldinėti į pietvakarius ir šiaurės rytus nuo Radviliškio neutralioje zonoje buvusius kaimus, kurių Lietuvos kariuomenė, pasitraukus vokiečiams, dar nebuvo spėjusi užimti. Susirėmimai ėmė įgauti sistemingų puldinėjimų pobūdį.

3. BERMONTININKŲ KARINĖS AVANTIŪROS LIKVIDAVIMAS

Šiaurės grupės veiksmai. 1919 m. vasarą vakarinėje Pasvalio apskrities dalyje – Joniškėlio, Žeimelio, Vaškų, Saločių, Pakruojo ir kituose valsčiuose – šeiminkavo vokiečių gen. Goltzo vadovaujamos kariuomenės dalys. Iš vietos gyventojų prievarta buvo atimamas maistas, pašaras, gyvuliai ir kt. 1919 m. rugpjūčio mėn. pirmomis dienomis šiame krašte pasirodė ir pirmieji bermontininkų būriai, kurie toliau plėšė ir niokojo gyventojus, už mažiausią nepaklusnumą degino kaimus, rekvizavo arklius ir pan. Saločiuose kuriam laikui apsisusto Lietuvos dvarininko barono Vildemano batalionas, kuriame buvo apie 300 bermontininkų. Baronas Vildemanas su savo bendraminčiais baronais K. Bistramu, Garinu, F. Roppu ir kitais dvarininkais vedė agitaciją prieš Lietuvos vyriausybę, visai trukdė vietinių valdžios organų darbui, nors imtis praktinių veiksmų prieš juos nesiryžo¹¹⁷. Pareikalavus palikti apskrities teritoriją, baronas Vildemanas po savaitės su batalionu išsikraustė ir atsidūrė Kuršo pasienyje. Tuo metu kpt. J. Vėgėlio vadovaujamos Pasvalio m. ir apskr. komendantūros pajėgos išaugo iki bataliono. Jos kartu su apskrityje veikusiais vietiniais partizanais sudarė vadinamąją Šiaurės grupę.

1919 m. spalio 9 d. bermontininkų būrys pasirodė prie Pasvalio ir, pakeliui plėšdamas vietos gyventojus, stengėsi prasimušti į rytus, prie Dauguvos krantų. Vietos milicijos būrys, sustiprintas savanoriais, puolė bermontininkus ties Kupreliškio miesteliu. Tačiau bermontininkai kažkieno buvo perspėti ir pasitiko savanorius smarkia kulkosvaidžių ugnimi. Jiems pavyko laimėti kautynes ir paimti į nelaisvę 7 lietuvių partizanus bei Pasvalio apskrities viršininką. Bermontininkams pasukus Latvijos link, buvo susitarta su latviais ir ties Ažės miesteliu priešas buvo smarkiai sumuštas, belaisviai išvaduoti, paimta nemažai grobio¹¹⁸.

Spalio mėn. viduryje stambios bermontininkų pajėgos ėmė veržtis iš šiaurės. Jos užėmė nemažą Pasvalio apskrities dalį ir įsitvirtino linijoje Pašvitinys–Lauksodžiai–Kiburiai–Saločiai–Smilgiai–Biržai–Parovėja. Karinė vadovybė įsakė Pasvalio komendantui kpt. J. Vėgėliui sustabdyti bermontininkų veržimąsi Kupiškio ir Panevėžio link. Komendantūros daliniai energingais veiksmais sustabdė priešo veržimąsi nurodytomis kryptimis, spalio 20 d. išvydami jį iš Biržų, o Saločiuose nuginkluodami vokiečių žandarus¹¹⁹.

Spalio 27–30 d. Pasvalio komendantūros daliniai plėšikaujantiems bermontininkams sudavė smūgius Saločių apylinkėse, Pabiržės miestelyje bei Steigvilių kaime ir išvijo juos Bauskės kryptimi. Lapkričio 1 d. didelis bermontininkų būrys užėmė Biržus. Prieš įsiverždami į miestą jie suardė telefono linijas ir smarkiai apiplėšė gyventojus. Iš Saločių miestelio pasiūsta komendantūros rinktinė sudavė bermontininkams keletą smūgių ir dalį jų išstūmė Šembergo, o kitus – Parovėjo link¹²⁰. Panašaus pobūdžio permainingai vykusių susirėmimų su priešu buvo gana daug.

Lapkričio 10 d. 6 val. ryto didelis Geležinės divizijos bermontininkų būrys vėl užėmė Biržus. Savaliaujantys bermontininkai sunaikino centrinę telefono stotį,

išplėšė paštą ir, suėmę 5 milicininkus, traukė Šembergo link. Sužinoję apie tai, savanoriai prie Rinkuškių kaimo priešą netikėtai atakavo, išsklaidė į atskiras dalis, išvadavo milicininkus, o 7 bermontininkus paėmė nelaisvėn¹²¹.

Šiaurės grupė nebuvo tokia pajėgi, kad galėtų visada apginti frontą, kuris sudarė apie 60 km. Dėl šios priežasties kautynių metu vienas ar kitas miestelis dažnai pereidavo iš rankų į rankas, padarant vietos gyventojams daug nuostolių. Neretai prieš bermontininkus būdavo panaudojamos suvienytos lietuvių ir latvių pajėgos. Pavyzdžiui, vienas iš tokių bendrų puolimų įvyko lapkričio 12 d. rytą, kai latviai puolė bermontininkus iš šiaurės ir šiaurės rytų, o lietuviai iš pietų – Bauskės link, norėdami priešą apsupti ir sunaikinti. Kautynės įvyko ties Saločiais. 150 bermontininkų būrys, ginkluotas 6 kulkosvaidžiais, dar lapkričio 8 d. buvo įsitvirtinęs mūriniame klebonijos pastate. Nors bermontininkai ir atkakliai priešinosi, lietuviai su latviais abipusiu miestelio supimu sugebėjo įsiveržti į Saločius ir privertė priešą pasiduoti. 138 bermontininkai buvo paimti į nelaisvę. Į pasvaliečių rankas pateko 4 sunkieji kulkosvaidžiai, 74 šautuvai, apie 20000 šovinių, 274 granatos, 9 arkliai, 7 vežimai ir daug kitos amunicijos. Kautynėse ypač pasižymėjo Pasvalio bataliono I kuopos savanoriai¹²².

Lapkričio 18 d. pailsėję ir susitvarkę pasvaliečiai su latviais toliau tęsė puolimą ir ties Grenstelės dvaru pasiekė Latvijos sieną. Bermontininkams pasitraukus į vakarus, latviai užėmė Bauskę. Lapkričio 19 d. bendromis lietuvių ir latvių jėgomis buvo išvadotas Žeimelis, kur priešas neteko 17 nukautų. Pasvaliečiams atiteko 2 kulkosvaidžiai, 13 šautuvų, 15 kaspinų kulkosvaidžiams ir kt.¹²³

Tuo būdu pasvaliečiai iki lemiamos Šiaulių operacijos sugebėjo išstumti bermontininkus iš Nemunėlio Radviliškio, Mūro Panemunės, Smilgių ir kitų vietovių į šiaurę nuo Biržų–Saločių linijos¹²⁴.

Pasirengimas Šiaulių karinei operacijai. 1919 m. lapkričio mėn. antroje pusėje bermontininkai puldinėjo lietuvių kariuomenės pozicijas ir kitose vietose. Radviliškis tapo didžiausiu bermontininkų organizaciniu centru. Į jį jie sutraukė labai daug kariuomenės. Iš jo ir vykdė puldinėjimus mažesnėmis grupėmis. Siekdama apsaugoti vietos gyventojus bei jų turta, mūsų kariuomenė kai kuriuose neutralios zonos kaimuose išstatė sargybas bei užtvaras. Tačiau šios priemonės maža tepadėjo.

Keršydamai bermontininkai lapkričio 20 d. pradėjo stamboką puolimą Varnionių–Žarėnų–Ilgaičių ruože, panaudodami artileriją, bombosvaidžius ir kulkosvaidžius. Tačiau lietuviams atkakliai pasipriešinus, priešas buvo priverstas palikti Nortaičių ir Daugėlaičių kaimus, o atskubėjus pastiprinimui durtuvų kautynėse priešas atsitraukė į pirmines pozicijas.

Naktį iš lapkričio į 21 d. bermontininkai vykdė sustiprintą žvalgybą nuo Šiaulėnų pusės, o nuo Tyrulių balų bandė pulti mūsų pozicijas. Šie sistemingai vykdomi puldinėjimai rodė, jog bermontininkai žūtbūt norėjo užimti geležinkelio ruožą į pietryčius nuo Radviliškio ir atkirsti susisiekimą su bolševikų fronte veikusia mūsų kariuomene.

Lietuvių kariuomenės vadovybė lemiamą bermontininkų puolimą jau buvo numačiusi pradėti lapkričio 16 d.¹²⁵ Tačiau ji turėjo skaitytis su gen. H. A. Niesselio vadovaujama santarvininkų misija, kuri nuolat grasindavo kariuomenės vadovy-

bei, jog puolimo atveju bermontininkams į pagalbą iš Vokietijos galinti atvykti vokiečių reguliarioji kariuomenė. Todėl fronto vadas plk. ltn. K. Ladyga kurį laiką turėjo apsiriboti daugiau gynybinio pobūdžio kontrpuolimais ir laukti vadovybės įsakymo pradėti stambią planingą karinę operaciją.

Lapkričio mėn. viduryje bermontininkų kariniai daliniai buvo išsidėstę riboje: Suostas–Saločiai–Žeimelis–Kriukai–Pašvitinys–Lygumai–Stačiūnai–Aukštelkai–Kauliniai–Radviliškis–Jaugėlaičiai–Šiaulėnai–Tytuvėnai–Šiluva–Lyduvėnai–Viduklė–Jurbarkas. Bermontininkų pajėgose buvo apie 40000 karių, kurie daugiausia dislokavosi Mintaujose, Joniškių ir Šiaulių apylinkėse¹²⁶. Krašto apsaugos ministerijos operatyvinio skyriaus tuometiniais duomenimis Lietuvoje bermontininkų skaičius viršijo 15 000. Jų pagrindiniai amunicijos sandėliai buvo Šiauliuose ir Žeimelyje, o ginklų – Gubernijoje, Joniškyje ir Šiauliuose¹²⁷.

Bermontininkų puldinėjimams įkyrėjus, fronto vadas plk. ltn. K. Ladyga 1919 m. lapkričio 18 d. sušaukė dalių vadus į savo štabą Baisogaloje, supažindino juos su esama padėtimi ir, prisiėmęs sau visą atsakomybę, be vyriausybės žinios, įsakė pradėti puolimą. Jam pavaldžias karines dalis plk. ltn. K. Ladyga suskirstė į 3 voras ir 4 grupes (žr. 35 schemą).

Kpt. K. Škirpos vadovaujama I vorą sudarė V pėst. pulkas, IV baterijos būrys, II husarų eskadrono būrys, 5 geležinkelio sprogdintojai ir 25 pionieriai. Vora turėjo susitelkti Mėnaičių kaime ir pulti Paltynų, Diktariškių, Šiaulėnų, Šiaulaičių bei Kiaunorių kryptimi. Nuo Kiaunorių turėjo pasukti į šiaurės vakarus per Pašiaušę ir Padupysį. Sustojus prie Kurtuvėnų ir Ventos kanalo abipus Šiaulių–Kelmės plento, užkirsti priešui kelius iš šiaurės bei vakarų ir budriai žvalgyti.

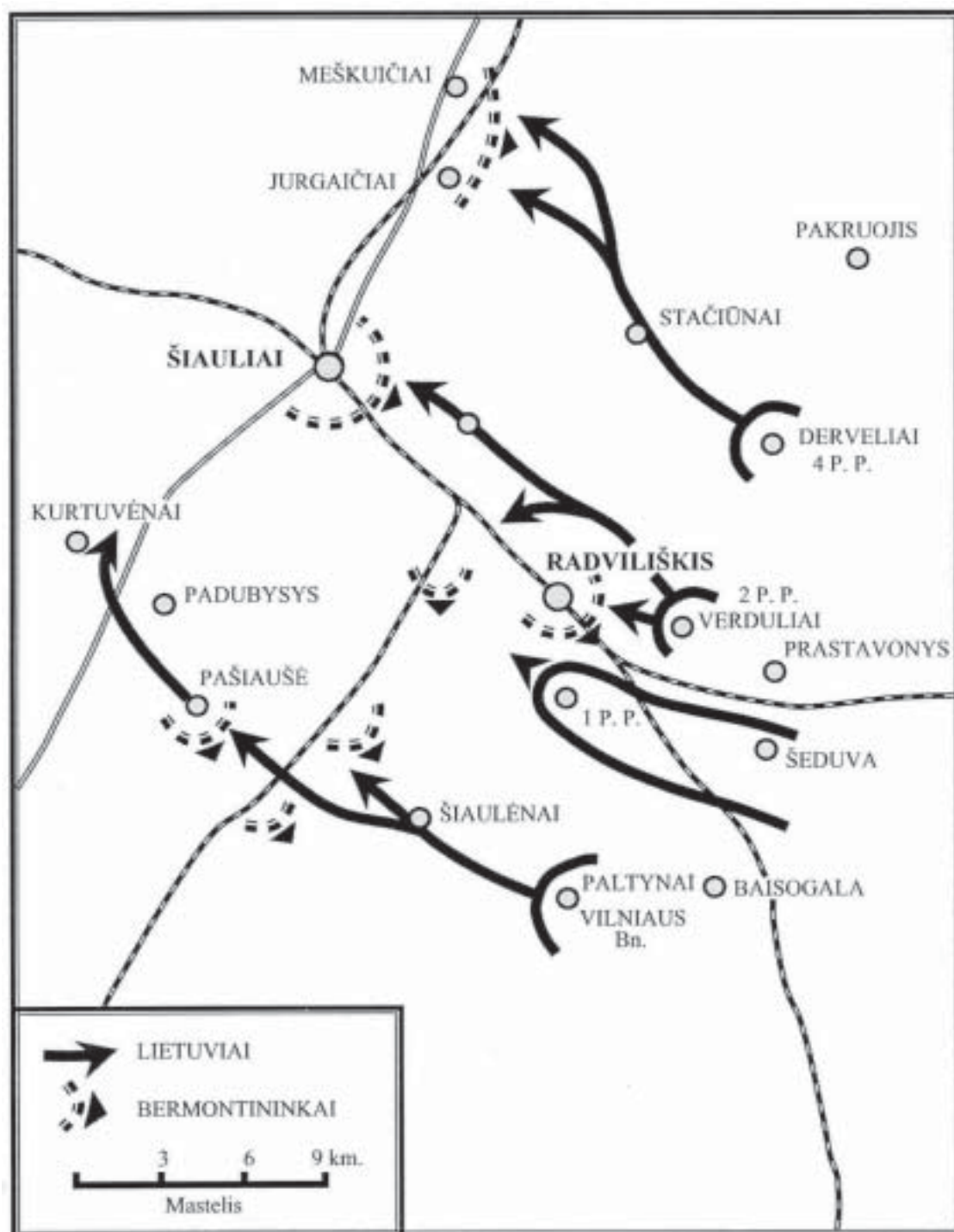
Plk. V. Grigaliūno–Glovackio vadovaujama II vora (II pėst. pulkas, III baterijos būrys, II husarų eskadrono būrys, 5 geležinkelio sprogdintojai ir 25 pionieriai) turėjo susitelkti Virduliuose ir, puolant Gražionių, Birjočių, Šniuraičių bei Gudelių kryptimi, užimti Šiaulius. Jai nurodyta sustiprintai žvalgyti kairiąją geležinkelio Radviliškis–Šiauliai pusę. Skiriamoji linija su IV pėst. pulku: Mažaičiai–Gendviliai–Norušaičiai–Dočkiai–Siubaičiai–Žeimiai. Užėmus Šiaulius, sustoti Šapnagių–Sutkūnų–Taliočių riboje ir saugoti kelius iš šiaurės vakarų pusės, laukiant tolesnių nurodymų.

III vora, kpt. J. Variakojo vadovaujama (IV pėst. pulkas, III baterijos būrys, I husarų eskadrono būrys, 5 geležinkelio sprogdintojai ir 25 pionieriai), iš susitelkimo vietos Derveliuose, stumdama priešą, žygiuoja Kauksnujų–Kutaičių–Stačiūnų–Degučių–Sereikių–Naisių–Gibaičių kryptimi. Sustojusi Meškuičių–Noreikių–Gavėnaičių linijoje, vora užkerta Joniškių–Šiaulių kelią ir žvalgo šiaurės rytų kryptimi.

Mjr. VI. Skorupskio vadovaujama grupė, kurią sudarė I pėst. pulkas, IV baterijos būrys, I husarų eskadrono du būriai, 5 geležinkelio sprogdintojai ir 25 pionieriai, būdama rezerve, turėjo užimti pozicijas Prastavoniuose, Žinėnuose, Kirjanove, Ilgaičiuose. Iki puolimo pradžios turėjo ginti Ilgaičių–Žinėnų–Varnionių–Daukučių liniją, o priešui pasitraukus per Radviliškį žygiuoti Šiaulių link.

Kpt. J. Vėgėlio vadovaujama Pasvalio komendantūros grupė (komendantūros kuopos ir vietiniai šauliai) turėjo pagal galimybes vyti bermontininkus į šiaurę ir užimti Kuršo pasienyje Bauskės–Saločių ir Bauskės–Vaškų kelius.

Raseinių komendantūros grupė (kuopos ir vietiniai šauliai) turėjo vyti bermontininkus į vakarus ir apsaugoti kelius nuo vakarų ir pietų pusės.

35 schema
Šiaulių operacijos planas

Plk. ltn. Edv. Adamkavičiaus vadovaujamai grupei (Kauno atskirasis ir batalionas, V baterijos būrys, II husarų eskadrono būrys) įsakyta užimti Tauragę ir toliau gintis iš pietų ir šiaurės abipus geležinkelio Tauragė–Tilžė, palaikant ryšius su kaimyninėmis dalimis.

Vietos šauliams-partizanams nurodyta kiek galint kenkti priešo užnugariui, ardant kelius, tiltus bei ryšius, apšaudant jo gurguoles ir kt.¹²⁸

Šiame įsakyme dar nebuvo nurodyta konkreti bermontininkų puolimo data. Dalių vadai turėjo galimybę pasvarstyti ir pasiruošti, kaip geriau jiems išskeltus uždavinius įvykdyti.

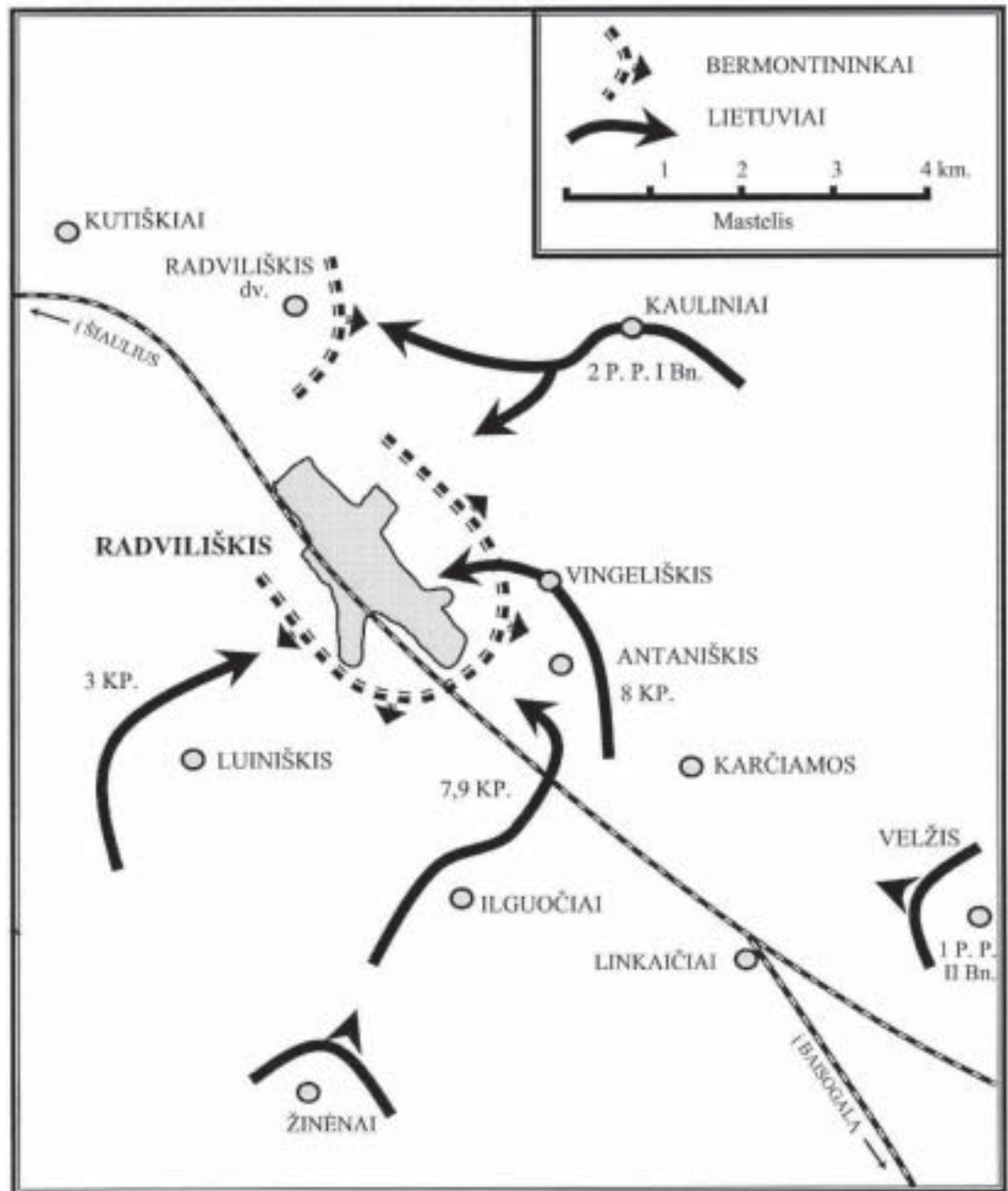
1919 m. lapkričio 20 d. fronto vadas plk. ltn. K. Ladyga jam pavaldžioms kariūnoms dalims paskelbė įsakymą Nr. 8/S, kuriame įsakė pradėti puolimą lapkričio 21 d. tokiu apskaičiavimu, jog tik pradėjus aušti kpt. K. Škirpos vadovaujama grupė būtų Šiaulėnų, plk. V. Grigaliūno-Glovackio–Radviliškio, kpt. J. Variakojis su grupe–Stačiūnų–Sereikių, mjr. Vl. Skorupskis su dviem batalionais ir V baterijos būriu – Prastavonių–Šeduvos rajonuose, o vienas batalionas ir IV baterijos būrys užimtų pozicijas Ilguočių, Žinėnų bei Varnionių vietovėse ir žvalgytų Patkūnų ir Spičių apylinkes. Pasvalio ir Raseinių komendantūros turėjo slaptą operatyvinį įsakymą Nr. 7/S pradėti vykdyti lapkričio 21 d. 1 val. Plk. ltn. Edv. Adamkavičiaus vadovaujama grupė turėjo būti pasiruošusi lapkričio 20 d. vakare ir kitos dienos rytą užimti užduočiai vykdyti patogius punktus¹²⁹.

R a d v i l i š k i o k a u t y n ė s. Bendras puolimas prasidėjo 1919 m. lapkričio 21 d. 3 val. ryto plk. ltn. K. Ladygai vadovaujant. Operacija buvo vykdoma abipusiškai (iš šiaurės ir pietų) Šiaulių miesto supimu, kartu puolant Radviliškio–Šiaulių kryptimi (žr. 36*schema*).

Norint sėkmingai įvykdyti šią operaciją, pirmiausia reikėjo užimti Radviliškį, kuriame buvo įsitvirtinę apie 800 labai gerai apsiginklavusių bermontininkų, turėjusių apie 10–12 patrankų, daugybę kulkosvaidžių, minosvaidžių ir bombosvaidžių¹³⁰. Šį uždavinį atlikti buvo patikėta plk. V. Grigaliūno-Glovackio vadovaujamam II pėst. pulkui, įgijusiam nemažą kovinį patyrimą kovų su bolševikais metu Dauguvos fronte. Šiame pulke tomis dienomis buvo 39 karininkai, 2 gydytojai, 10 karo valdininkų ir 2192 kareiviai. Pulkas buvo ginkluotas 17 kulkosvaidžių, 1782 šautuvais, 1700 granatų ir kt.¹³¹ Lapkričio 1 d. pulkas buvo papildytas 350 naujokų, atvykusių iš Kauno, kurie buvo išskirstyti po kuopas. Pulke buvo 3 batalionai, kiekviename jų – po 3 rikiuotės ir 1 kulkosvaidžių kuopa. Pulkui buvo priskirtas III baterijos būrys. Lapkričio 2 d. baigta formuoti mokomoji kuopa, tuomet vadinama puskarininkų mokykla. Be to, dar buvo 40 raitų žvalgų komanda¹³². Kovotojų skaičiumi II pėst. pulkas buvo pranašesnis už bermontininkų pajėgas Radviliškyje, tačiau ginkluotės atžvilgiu smarkiai nuo jų atsiliko.

II pėst. pulkas puolimą pradėjo 21 d. 3 val. ryto trimis voromis, kiekvienoje po vieną batalioną. Pulko vadas plk. V. Grigaliūnas-Glovackis tikėjosi, jog bermontininkai greit pasitrauks, todėl Radviliškiui užimti paskyrė mjr. J. Motiejūno-Valevičiaus vadovaujamą batalioną – kaip silpniausią, nes jame buvo daug jaunų, dar tinkamai neapmokytų kareivių. Šis batalionas, užėmęs Radviliškį, turėjo per Mankiškius, Šilėnus žygiuoti į Šiaulius ir ten apsisototi. Stipresni batalionai buvo nukreipti Šiauliams užimti.

Mjr. J. Motiejūno-Valevičiaus vadovaujamas I batalionas puolė Radviliškį nuo Karčėmų kaimo tiesia atvira vietoje pagal vieškelį ir geležinkelį, nedarydamas didesnių apėjimų manevro. Puolimo pradžioje, naktį, ltn. S. Oželiui su kareivių būriu pavyko išibrauti į Radviliškį, tačiau užnugaryje buvę daliniai laiku neatvyko pagalbon. Bermontininkai, kurių daugumą sudarė vokiečiai, tai pastebėję tuoj puolė ltn.

36 schema
Radviliškio kautynės 1919 m. lapkričio 21–22 d.

S. Oželio būrį, išstūmė jį iš Radviliškio ir sudarė apie jį gynimosi žiedą. Jų ugniavietės daugiausia buvo įrengtos įvairiuose mūriniuose pastatuose. Šiame susirėmime ltn. S. Oželis buvo sunkiai sužeistas ir netrukus nuo žaizdų mirė. Ši pirmoji nesėkmė neigiamai paveikė visą kuopą, kuri iki pat vakaro nerodė jokio aktyvumo. Nepasisėkė ir kitoms I bataliono kuopoms. II kuopa, pradėjusi Radviliškio puolimą, irgi buvo priversta pasitraukti į Vingeliškio kaimą. Puolimą pradėjusi I kuopa užėmė stačiatikių kapines, tačiau, sutikusi smarkią priešų ugnį, pasitraukė Karčemų link. Kautynių metu ltn. P. Urbakonis žuvo, o kuopos vadas kpt. St. Puzinas buvo sužeistas¹³³.

Pirmajam puolimui nepavykus, pakartotinai pulta toliau, bet be didesnio pasisekimo. Batalionas turėjo nuostolių: 2 karininkai (ltn. S. Oželis ir ltn. P. Urbakonis) nukauti, 3 karininkai (bataliono vadas mjr. J. Motiejūnas-Valevičius, I kuopos vadas kpt. St. Puzinas ir kulkosvaidžių kuopos vadas ltn. K. Matulaitis) ir apie 30 kareivių sužeista, o 14 kareivių nukauta¹³⁴.

Tą pačią dieną II batalionas (vadas – mjr. K. Ramanauskas), iš vakarų pusės apėjęs Radviliškį, nesutikdamas priešų, per Kaulinius, Žironus, Kutiškius ir Mankiškius pasiekė Šilėnų kaimą. Nežinodamas tikros padėties ties Radviliškio, bataliono vadas mjr. K. Ramanauskas tolesnį žygiavimą sustabdė. Kpt. J. Petruičio vadovaujamas III batalionas iš Sadūnų kaimo, žygiuodamas per Birjočius, Gudelius, priėjo Aleksandrijos kaimą ir Kairių bažnytkaimį, kur, susidūręs su priešais, sustojo¹³⁵.

Nors II pėst. pulko karininkai bei kareiviai degė noru kuo greičiau išvyti bermontininkus iš Radviliškio, lapkričio 21 d. jiems tai padaryti nepavyko. Tam sukliudė daug priežasčių: a) nemokėjimas veikti nakties metu, b) karių pakrikimas netekus savo vadų, kaip tai atsitiko I kuopoje, c) nesugebėjimas manevruoti kovos lauke, d) puolimo metu menkas veiksmų suderinamumas, e) silpni ryšiai tarp atskirų dalių ir kt. Dėl minėtų priežasčių batalionui teko patirti nemažų nuostolių – tiek aukų skaičiumi, tiek moraliniu požiūriu.

Lapkričio 21 d. vakare fronto vadui plk. ltn. K. Ladygai tapo aišku, jog II pėst. pulkas nebepajėgs paimti Radviliškio. Aplinkybės reikalavo skubiai veikti, nes iš Šiaulių bermontininkai pajudėjo Radviliškio kryptimi ir tos pat dienos vakare puolė II pėst. pulko III batalioną. Fronto vadas plk. ltn. K. Ladyga nieko nelaukdamas įsakė rezerve buvusiam I pėst. pulko vadui mjr. Vl. Skorupskui padėti II pėst. pulkui užimti Radviliškį. Mjr. Vl. Skorupskis, vykdydamas fronto vado įsakymą, II pėst. pulkui į pagalbą pasiuntė II ir III batalionus, vadovaujamus savo padėjėjo mjr. V. Šaudzio. Šiam su II pėst. pulko vadu plk. V. Grigaliūnu-Glovackiu aptarus susidariusią padėtį, buvo nutarta lapkričio 22 d. 7 val. atakuoti iš visų pusių apsuptą priešą Radviliškyje. Mjr. V. Šaudzio vadovaujama rinktinė gavo uždavinį pulti Radviliškį iš pietų ir rytų, o II pėst. pulkas – iš šiaurės ir rytų¹³⁶.

Radviliškio puolimas prasidėjo numatytu laiku. Šį kartą puolime dalyvavo kur kas stipresnės jėgos: I pėst. pulko III batalionas ir dalis I bataliono, didelį karių pasitikėjimą turėjusio kpt. M. Pečiulionio vadovaujama IV baterija, II pėst. pulko I batalionas, mokomoji kuopa ir III baterijos būrys.

Artėjant prie Radviliškio, priešas paleido stiprią patrankų, minosvaidžių ir sunkių kulkosvaidžių ugnį, ypač smarkiai šaudydamas iš mūrinio malūno. Kpt. M. Pečiulionio baterija taiklia ugnimi nutildė priešų kulkosvaidžius malūne, atakuodama VII kuopa jį užėmė, paimdama iš priešų 4 kulkosvaidžius, ir pasiekė priemiestį.

Tačiau savųjų jėgų nepalaikoma nei iš dešinės, nei iš kairės, užėjus rūkui, buvo priversta su nuostoliais atsitraukti į Ilguočių kaimą. Malūnas vėl atiteko bermontininkams¹³⁷.

Pasitarus I pėst. pulko vadovybei, nutarta puolimą pakartoti. 11 val. vietoj nuvargusios VII kuopos buvo pasiūsta IX, o jos įkandin – VII kuopa. Priešas vėl pradėjo šaudyti smarkia artilerijos, kulkosvaidžių, minosvaidžių ir bombosvaidžių ugnimi. Patyrusi didelių nuostolių, III kuopa pasistūmėjo puskilometrį prie Radviliškio iš kairės pusės, o IX ir VII kuopos pasiekė į pietus nuo miestelio buvusį miškelį, kur įsitvirtino. Už jų laikėsi to pat pulko III kuopa. Puolime dalyvavusi VIII kuopa pasiekė Radviliškio kapines, tačiau, smarkiai prieš apšaudyta, su dideliais nuostoliais pasitraukė į Vingeliškį. Dienos metu toliau atakuoti smarkiai šaudanti priešą nebuvo galimybių, todėl nutarta laikinai puolimą sustabdyti, bet nesitraukiant iš vietos¹³⁸.

Susitvarkiusios ir šiek tiek pailsėjusios IX ir VII kuopos vėl prisiartinavo prie malūno ir jį užėmė. Tuo pačiu metu temstant prie Radviliškio priartėjo ir III kuopa, kuri įsiveržė į miestelį iš vakarų pusės. Toliau atakuodamos ir smarkiai puldamos miestelį pasiekė ir IX bei VII kuopos. Neatlaikę puolimo bermontininkai ėmė trauktis: vieni išvažiavo traukiniu, kiti traukėsi vieškeliu Šiaulių kryptimi, paskutiniai bėgte bėgo¹³⁹.

Užėmus Radviliškį, iš Šiaulių pro Šilėnus šarvuotu traukiniu atvyko gen. H. A. Niesselio vadovaujama karinė misija, kuri pareikalavo karo veiksmus sustabdyti ir pasitraukti į pradines pozicijas, kad bermontininkai galėtų nekliudomi iš Lietuvos išvykti. Gen. H. A. Niesselio reikalavimai buvo vykdomi. Lapkričio 22–23 naktį lietuviai pradėjo trauktis. Iš Radviliškio besitraukia bermontininkai vieškeliu pro Mankiškius, Šilėnus buvo praleisti be kliūčių.

Radviliškio kautynių metu I pėst. pulkas neteko 11 kareivių užmuštų ir apie 30 sužeistų¹⁴⁰. Užėmus miestelį, I pėst. pulko III batalionas buvo atitrauktas rezervan į Karčemų kaimą, I batalionas liko rezerve Radviliškyje, o II batalionas, išvijęs priešą iš Mankiškių, užėmė poziciją Kutiškių–Mankiškių–Janavičių linijoje¹⁴¹.

Lapkričio 24 d. rytą I ir II pėst. pulkai sugrįžo į savo senas pozicijas. Žuvę I pėst. pulko kariai buvo palaidoti Baisogalos, o II pėst. pulko – Šeduvos kapinėse.

Radviliškio kautynėse narsumu ir sumaniu vadovavimu pasižymėjo: I pėst. pulke – mjr. Vl. Skorupskis, mjr. V. Šaudzis, kpt. M. Pečiulionis, kpt. K. Sprangauskas, kpt. S. Marcinkevičius, kpt. A. Šmitas, vyr. ltn. N. Zabulionis, vyr. ltn. P. Norkūnas, vyr. ltn. A. Ambraziejus, ltn. A. Treideris, viršila J. Kazlauskas, vyr. pusk. B. Laurinaitis ir kt.; II pėst. pulke – mjr. J. Motiejūnas-Valevičius, kpt. J. Petraitis, kpt. J. Samasenka, ltn. S. Oželis, ltn. P. Urbakonis, gyd. A. Petraitis, pusk. P. Kondradrukis, artilerijos karininkai Vyt. Landsbergis ir J. Giedraitis bei daug kareivių¹⁴².

Kautynių su I pėst. pulku metu bermontininkai patyrė tokių nuostolių: 11 jų buvo nukauta, 30 sužeista, o 24 pateko nelaisvėn. Kovoiant su II pėst. pulku buvo nukauta 200, sužeista 400 ir paimta į nelaisvę 117 priešų karių¹⁴³.

Bėgdami iš Radviliškio bermontininkai paliko mums didelį karo grobį: 7 lauko patrankas, 1 haubicą, 2 zenitines patrankas, apie 100 kulkosvaidžių, 10 minosvaidžių, 4 bombosvaidžius, apie 50000 artilerijos sviedinių, 30 lėktuvų, apie 50 000 lėktuvų bombų, 14 lėktuvų sparnų, 21 lėktuvų motorą, 50 propelerių, 8 automobilius, 5 lauko virtuves, 13 vežimų, 32 arklius, 1 garvežį su vagonu, 10 lauko telefono aparatų ir daug kabelio, daugybę šovinių šautuvams ir kulkosvaidžiams, raketų ir

kitokio karinio turto¹⁴⁴. Visas karo grobis lapkričio 23 d. rytą specialiu traukiniu iš Radviliškio buvo išvežtas. Darbas buvo atliktas per vieną dieną. Prie to beveik nekviečiami prisidėjo vietos ir apylinkių gyventojai, kurie padėjo kariuomenei. Kiti net iš tolimų vietovių atvyko su pastotėmis.

Kovų už Lietuvos nepriklausomybę istorijoje Radviliškio vardas įrašytas aukso raidėmis, nes jo paėmimas ir plk. P. Bermondto grupių nugalėjimas Lietuvos nepriklausomybei turėjo milžiniškos reikšmės. Patys bermontininkai stebėjosi Lietuvos kariuomenės narsumu, teigė, jog lietuviai kovojo geriau už kazokus¹⁴⁵.

Kitų karinių dalinių veiksmai prieš bermontininkus. Fronto vado plk. ltn. K. Ladygos įsakymą dėl bermontininkų puolimo pradžios IV pėst. pulko vadovybė gavo lapkričio 20 d. 17 val. 40 min., o kitos dienos ankstyvą rytą pulko dalys jau turėjo būti Stačiūnų–Sereikių rajone. Pagrindinis pulko uždavinys buvo užimti Meškuičius, perkirsti susisiekimo su Mintauja kelius ir tuo sudaryti grėsmę Šiauliuose buvusiems bermontininkams. Tuo metu tikslų žinių apie priešą neturėta, bet buvo spėjama, jog jis užima pozicijas kur nors netoli Šiaulių–Joniškio geležinkelio linijos.

III batalionas (vadas – kpt. V. Petrauskas) buvo užėmęs poziciją Maldžiūnų–Paežerių riboje (į vakarus nuo Rozalimo), II batalionas (vadas – kpt. J. Andrašiūnas) buvo rezerve, o I batalionas (vadas – kpt. J. Vidugiris) saugojo Sturiškių–Gikonių–Planciškių liniją¹⁴⁶.

Gautam uždaviniui vykdyti pulko vadas kpt. J. Variakojis sudarė 2 voras. Kpt. J. Vidugirio vadovaujama dešinioji vora (I batalionas – I, II ir V kuopos) iš Sturiškių žygiavo į Draumėnus, kuriuos pasiekė 4 val. 30 min. Iš Draumėnų vora toliau žygiavo per Kauksnujus, Kutaičius, Stačiūnus, Degučių dvarą, Sereikius, Naisių dvarą ir, niekur prieš nesutikusi, atvyko į Gibaičius. Artileriją (vyr. ltn. P. Dočkaus vadovaujama III baterijos būrį) paliko Naisių dvare. 14 val. 50 min. nuo Joniškio pusės į Meškuičius atvyko didelis bermontininkų ešelonas. Išlipę iš traukinio, prieš kareiviai su kulkosvaidžiais puolė voros dešiniajame sparne buvusią V kuopą. Ši atkakliai gynėsi, antpuolį atmušė, tačiau kautynių metu neteko kuopos vado karin. K. Hofmano, kuris buvo mirtinai sužeistas. Be to, 6 kareiviai buvo užmušti ir 8 sužeisti. Dėl didelio nuovargio (tą dieną per vėtrą ir šaltį buvo nužygiuota daugiau kaip 40 km) vora puolimo tęsti nebegalėjo ir naktį pasiliko Gibaičių–Norkūnų bare, išstačiusi priešakyje apsaugą. Priešas pasiliko Meškuičių miestelyje ir stotyje. Naktis praėjo ramiai¹⁴⁷.

Kpt. J. Andrašiūno vadovaujama kairioji vora (III batalionas – IV, VI ir IX kuopos) susikoncentravo Vismantų rajone. Vėluojant dešiniajai vorai, ji iš Vismantų išvyko 4 val. 30 min. ir, žygiuodama per Jasvilaičius, Barvainius, Beniulius, Tilius, Mišeikius, 14 val. pasiekė Jurgaičius, kur buvo apsistoję 6 vokiečių žandarai. 4 iš jų buvo išjoję į Šiaulius, o likusieji 2 buvo paimti į nelaisvę. Paimtas čia dar 1 arklys ir 3 balnai. Iš Jurgaičių į Gavėnaičių dvarą pasiųsti žvalgai pastebėjo ateinančią priešą vorą, kurią IV kuopa atakavo ir išblaškė. Į nelaisvę pateko 2 bermontininkų karininkai, keletas jų kareivių žuvo, paimta lauko virtuvė, 3 vežimai su maistu ir 8 arkliai. Kairioji vora nuostolių neturėjo. Naktį ji praleido Jurgaičiuose, išsiuntusi į priekį reikalingą apsaugą bei keliose vietose išardydama geležinkelį.

Tos dienos popietę pulko rezervas (III, VII ir VIII kuopos) ir štabas atvyko į Sereikius. Pulko vadovybė, sužinojusi, jog lapkričio 21 d. nebuvo užimtas nei Radviliskis, nei Šiauliai, nesiryžo prasiveržti į brigados vado įsakymu nurodytą Meškuičių–Gavėnaičių dvaro liniją, įvertindama tai pavojingu ir beprasmiu dalyku. Todėl brigados vadui leidus, IV pėst. pulkas apsistojo Gibaičių–Norkūnų–Jurgaičių linijoje. Čia buvo sukoncentruotas iki tol rezerve buvęs III batalionas. Dar tebesitvarkant pulko dalims, apie 10 val. nuo Jonišio pusės atvyko prieš kariuomenės ešelonas, kuris, susišaudęs su mūsų kariuomene ties Gibaičiais, Norkūnais bei Jurgaičiais, pasiekė Domantus. Toliau šarvuotas traukinys vykti negalėjo, nes geležinkelis tarp Domantų ir Keblių mūsiškių buvo išardytas. Atgal grįžti jis taip pat negalėjo, nes mūsų kuopos užstojo jam kelią. Įvyko įtemptos kautynės, kurios tęsėsi apie tris valandas. Iš mūsų pusės visą laiką dalyvavo 3 kuopos su 6 kulkosvaidžiais. Artilerija pėstininkams mažai ką tepadėjo dėl tiršto rūko ir blogo matomumo, o, be to, ji buvo labiausiai pasirengusi apšaudyti Meškuičių rajoną¹⁴⁸.

Iš prieš pusės išsyk veikė 2, o paskui buvo iki 4 kuopų, turinčių daug kulkosvaidžių, bombosvaidžių, artilerijos. Bermontininkai kelis sykius tirštomis grandinėmis ėjo atakon, bet visos jos buvo su dideliais nuostoliais jiems atremtos. Atmušusios atakas, mūsų kuopos pačios perėjo kontrataką, priversdamos priešą paniškai bėgti. Matydami, jog nebeįstengs išvežti ešlono, bermontininkai jį sudegino. Meškuičiai buvo užimti. Sumušti bermontininkai, traukdami atgal, paliko užmuštus ir net sužeistus. Kautynėse dalyvavusios mūsų kuopos paėmė nelaisvėn 19 bermontininkų karių, 12 arklių, 7 kariškus vežimus, 3 lauko virtuves, 1 bombosvaidį, 1 komutatorių, 13 telefono aparatų ir kitokio kariško turto. IV pėst. pulkas neteko 1 karininko, 10 užmuštų ir 9 sužeistų kareivių¹⁴⁹.

1919 m. lapkričio 22 d. pavakary buvo gautas fronto vado plk. ltn. K. Ladygos įsakymas atsitraukti į Rozalimo–Maldžiūnų–Paežerių liniją, kuri pulkas turėjo įvykdyti iki lapkričio 24 d. 16 val. Įsakymas nurodytu laiku buvo įvykdytas¹⁵⁰.

Kautynėms pasibaigus, buvo sužinota, jog lapkričio 22 d. traukiniu pro Meškuičius pravažiavo ir pats plk. P. Bermondas su savo štabu. Neprivažiavus Šiaulių, traukinys lietuvių buvo apšaudytas. Traukinyje kilusi suirutė, kurios metu kiekvienas komandavęs ir veikęs savaip. Plk. P. Bermondas išsigandęs sėdėjo kupė ir nieko nedaręs, kol traukinys išvykęs iš šaudymo srities¹⁵¹.

Buvęs Vilniaus batalionas, 1919 m. lapkričio 10 d. performuotas į V pėst. pulką (vadas – kpt. K. Škirpa)¹⁵², fronto vado plk. ltn. K. Ladygos įsakymu lapkričio 21 d. anksti rytą turėjo pulti bermontininkus Paltynų, Diktariškių, Šiaulėnų, Šiaulaičių kryptimi, užimti Padupysį ir ten perkirsti Šiaulių–Kelmės plentą, kad užstotų kelius bermontininkams iš šiaurės ir vakarų.

Pulkas puolė 3 voromis, kurios prieš tai buvo susitelkusios Pamiškalnių ir Banziškių apylinkėse. I vorai vadovavo kpt. V. Bagdonavičius, II – vyr. ltn. P. Grigas, o III – kpt. V. Gabrėnas. Lapkričio 21 d. ankstyvą rytą buvęs didelis sniegas ir migla leido pulko grandinėms prieiti nepastebėtoms arti prieš pozicijų. Netikėtai užpultas priešas sutriko ir be didesnio pasipriešinimo apleido Liepiškius ir Biriėtiškius. Kairiajame pulko sparne – Mūrų dvare, Šiaulaičiuose, Vaitkaičiuose, Sidoruose priešas mėgino atsilaikyti, bet jam nepavyko ir, palikęs apie 20 belaisvių, keletą sužeistų

ir užmuštų bei 1 kulkosvaidį, buvo priverstas pasitraukti. Kuopos apie 11 val. užėmė joms paskirtus barus ir suardė geležinkelio liniją prie Aukštiškių kaimo ir Pilvelių stoties. Priešas pasitraukė Palečkių ir Pagryžuvio link. Naktį iš lapkričio 21 į 22 d. ir anksti rytą priešas mėgino pulti pulko kairiąją sparną ties Aukštiškių kaimu, bet abu kartus su nuostoliais buvo atmuštas ir paliko keletą belaisvių bei 1 kulkosvaidį¹⁵³.

Lapkričio 22 d. anksti rytą žvalgybai išaiškinus, jog bermontininkai iš Spičių ir Daujočių traukiasi Šiaulių link, pulkas tęsė žygį ir 13 val. užėmė Padubysį. Išsiūsta Šiaulių link žvalgyba, grįžusi apie 22 val., pranešė, jog iki pat Šiaulių nėra nei vieno priešo kareivio ar jo uždvoros. Matyt, bermontininkai nuo tos pusės nesitikėjo jokio mūsų kariuomenės antpuolio.

Lapkričio 23 d. 9 val. pulkas gavo fronto vado įsakymą atsitraukti už demarkacinės linijos ir užimti iki lapkričio 21 d. turėtas pozicijas. Lapkričio 24 d. šis įsakymas buvo įvykdytas.

Kovų su bermontininkais metu pulko nuostoliai buvo maži. Paimta nelaisvėn apie 40 priešų kareivių ir 1 karininkas, 2 kulkosvaidžiai, 18 šautuvų, 4 telefono aparatai, 10 km kabelio ir šovinių šautuvams bei kulkosvaidžiams¹⁵⁴.

Plk. ltn. Edv. Adamkavičiaus vadovaujama grupei buvo nurodyta iki lapkričio 20 d. užimti Tauragę ir užkirsti priešų pasitraukimą Tauragės–Tilžės kryptimi, palaikant ryšius su kaimyninėmis dalimis. Nurodytą dieną grupės dalims išengiant į Tauragę, 20 bermontininkų būrys, pasislėpęs mūriniame milicijos pastate, į lietuvių karių atidengė smarkią ugnį, apmėtė granatomis. Lietuvių karių metamos granatos atsimušdavo į langų rėmus ir reikiamo efekto nedavė. Ir tik ltn. Balčiūnui įmetus vieną granatą į antrą aukštą, kur buvo įsitvirtinę bermontininkai, pastarieji pasidavė nelaisvėn¹⁵⁵.

Lapkričio 21 d. į Tauragę iš Tilžės atvykęs Antantės misijos pirmininkas, prancūzų armijos gen. H. A. Niesselis pareikalavo paleisti į nelaisvę paimtus vokiečius, o batalionui be Tauragės miesto neužiminėti jokių kaimų ir nekliudyti vokiečių evakuacijai. Batalionas šį reikalavimą įvykdė. Lapkričio 23 d. gen. H. A. Niesselis pareikalavo apleisti Tauragę ir išeiti iš vokiečių zonos. Batalionas patraukė Eržvilko link ir po poros dienų apsisusto Jurbarkė¹⁵⁶.

Kiek daugiau susirėmimų su bermontininkais Šiaulių operacijos metu turėjo Raseinių komendantūra, gynusi kairiąją sparną. Ji sustiprino sargybas prie svarbesnių kelių į Raseinius, žvalgė Viduklės, Kelmės, Šiluvos ir Grinkiškio kryptimis¹⁵⁷.

Dešiniajame sparne veikė Pasvalio komendantūros grupė. Ji turėjo būti ypač budri, rodyti daug iniciatyvos, nes ribojosi su Kuršu, kur aktyviai veikė vokiečiai, o vėliau bermontininkai. Todėl Pasvalio karo komendantūrai buvo įsakyma kiek galint vyti bermontininkus į šiaurę bei vakarus ir užstoti kelius Kuršo pasienyje Saločiai–Bauskė ir Vaškai–Bauskė. Bendrai veikdami su latviais, komendantūros daliniai lapkričio 20 d. užėmė Žeimelį, paimdami iš priešų 2 kulkosvaidžius, 13 šautuvų, arklių, vežimų ir kitokio turto.

Po poros dienų Pasvalio rinktinė, puldama Joniškio kryptimi, susidūrė su stipriomis bermontininkų pajėgomis. Po atkaklių kautynių buvo užimti Bučiūnai, Babštai, Rimdžiūnai, Domančiai, Minkūnai, o lapkričio 23 d., padedant latviams, atiteko ir Kriukai. Nors santarvininkų misijos atstovai prašė sulaukyti puolimus į rytus nuo Pašvitinio, Pasvalio rinktinė lapkričio 27 d. užėmė Joniškį ir plačiu frontu žvalgė

Gruzdžių ir Žagarės kryptimi. Joniškyje iš bermontininkų buvo atimti 6 arkliai, 1 sanitarinis vežimas, 13 šautuvų, 1 sunkusis „Maksim“ sistemos kulkosvaidis, 1 rankinis kulkosvaidis, 15 pilnų juostų kulkosvaidžiams, 30 rankinių granatų ir kt. kariško turto¹⁵⁸.

Tuo kovos veiksmai su bermontininkais šiaurėje ir baigėsi.

Partizanų kovos su bermontininkais. Vykdamas Šiaulių karinę operaciją, nemažą vaidmenį atliko ir partizanai, veikę prieš užnugaryje. Iš pradžių atsitiktiniai, silpni ir negausūs būriai ilgainiui išaugo į plačią organizaciją, bermontininkams padariusią nemažą nuostolių. Vien Šiaurės grupės veikimo teritorijoje 1919 m. rudenį buvo apie 30 partizanų būrių¹⁵⁹, kurie iš pradžių veikė drauge su Pasvalio batalionu, o vėliau sustiprėję nepabūgdavo ir vieni stoti į kautynes su bermontininkais. Vadais tapdavo sumanesnieji ir drąsesnieji partizanai, dažniausiai mokytojai. Gerai žinodami gimtąsias vietas, mylėdami savo kraštą, norėdami pasižymėti savo artimųjų akyse, jie dažnai ryždavosi „verčiau galvą padėti už savo gimtojo krašto laisvę, negu kraugeriams vokiečiams vergauti“.

1919 m. lapkričio mėn. viduryje Šiauliuose buvo įsteigtas Laikinis partizanų štabas, kurį sudarė K. Bielinis, V. Požėla, R. Skipitis, Z. Lukauskaitė (Jasaitienė), Ig. Augustinavičius, J. Avižonis, A. Mačiūnas, P. Dundulis ir P. Janušaitis¹⁶⁰. Sudarius štabą, partizanų veikla labai suaktyvėjo. Jų būriai veikė Briduose, Gruzdžiuose, Kebliuose, Kurtuvėnuose, Kužiuose, Lygumuose, Papilėje, Sauginiuose, Stačiūnuose, Sutkūnuose, Šakynoje, Šaukėnuose, Šiauliuose, Šiupyliuose, Toliočiuose, Tyruliuose, Vilioliuose, Vinkšnėnuose ir kitur¹⁶¹. Žodžiu, jų buvo beveik kiekviename Šiaulių krašto kaime. Partizanai buvo ginkluoti šautuvais, rankinėmis granatomis, turėjo kulkosvaidžių ir net bombosvaidžių.

Paminėtini šie žymesni partizanai bei jų rėmėjai: Feliksas Šemeta su broliais Ipolitu ir Aleksandru, įsteigę garsų Kužių būrį, ginklais aprūpindavę net Telšių komendantūrą ir Joniškėlio batalioną; mokytojas St. Kelpšas, organizavęs partizanus Lygumuose, Gruzdžiuose, Kebliuose, Smilgiuose; K. Klupšauskas – Kurtuvėnuose, Šaukėnuose; Vytautas Augustauskas – Lygumuose; mokytojai – V. Staugaitis, Bartkevičius, Indrulis, L. Stankytė; kunigai – K. Gedvilas, J. Jasienskis ir kt.

Partizanų uždavinys buvo organizuoti pačių gyventojų gynimąsi nuo bermontininkų ir, derinant savo veiksmus su arčiausiai buvusiomis reguliariosios kariuomenės dalimis, vyti juos iš Lietuvos. Kariuomenės štabas ryšiams su partizanais palaikyti bei kariniam darbui vykdyti buvo paskyręs karininkus J. Rymeikį ir Alf. Šklėrių. Tuo būdu visoje partizanų ir šaulių veikloje buvo siekiama planingo vadovavimo. Buvo leidžiamas hektografu šaulių organas „Partizanas“.

Iš svarbesnių kovos veiksmų galima pažymėti šiuos:

Lapkričio 15 d. partizanai užpuolė į Pamūšio dvarą atvykusius bermontininkus ir juos išvijo. Susirėmimo metu 1 vokietis buvo sužeistas, atimti 6 arkliai bei 8 šautuvai. Lapkričio 19 d. vokiečiai atvažiavo pasiplėšti į Naisių dvarą. Partizanai taip pat juos išvijo, atėmė prisiplėštą grobį bei 10 arklių ir juos gražino nukentėjusiems gyventojams. Tą pačią dieną partizanai užpuolė vokiečius, atvykusius į Amalius kirsti miško. 1 vokietis buvo sužeistas, o 3 paimiti į nelaisvę, jų tarpe 1 karininkas. Partizanams atiteko 6 arkliai ir 4 šautuvai. Naktį vokiečiai buvo užpulti Kužiuose: 2 nukauti ir 1 sužeistas¹⁶².

Lapkričio 21 d. naktį partizanai atkirto bermontininkams susisiekimą tarp Šiaulių ir Viekšnių, Papilės, Jonišio ir Mintaujos, nutraukdami telefono bei telegrafo ryšį, o vietomis suardydami ir tiltus. Ties Bridais ir Papile jie išardė metalinius tiltus, tuo sulaikydami vokiečių traukinių judėjimą. Partizanų užtvora atmušė atgal į Šiaulius vokiečius, bandžiusius bėgti Jonišio ir Kuršėnų link¹⁶³.

Šiaulių karinės operacijos išvakarėse Laikinasis partizanų štabas, norėdamas padėti reguliariajai kariuomenei, organizavo žvalgybą bermontininkų pajėgoms Šiauliuose ir jų apylinkėse nustatyti. Žvalgyba vyko dieną ir naktį, joje dalyvavo apie 20 žmonių. Ypač daug dėmesio buvo kreipiamas į geležinkelio stotį ir plentus. Miestas buvo padalintas į keturis rajonus, kuriuose žvalgai stebėjo kareivius, karininkų ir kareivių butus, štabus, artilerijos būklę, kariuomenės dalių judėjimą ir kt. Žvalgai nustatė prieš pajėgų dydį Zokniuose, Ginkūnuose, Gubernijoje, Pakartuviuose, Žalinkiuose. Visa informacija buvo sutelkta „pranešimo vietoje“ ir perduota štabui. Jau lapkričio 19 d. uždavinys buvo įvykdytas iki smulkmenų ir sudaryti svarbesnių vietovių planai¹⁶⁴.

Lapkričio 22 d. naktį mūsų kariuomenei ties Domantais susikovus su nuo Jonišio pusės traukiniais atvykusiais vokiečių kariais, partizanai iš kitos pusės apšaudė priešą, gindami nuo jo Keblių ir Bridų kaimus. Tuo pačiu metu kilus didelei vokiečių panikai dėl išvykimo iš Šiaulių, jų vadovybė nutarė kapituluoti, bandydama tartis su partizanų vadais, kad šie duotų jai 2 dienas išsikraustyti, aprūpintų reikiamu skaičiumi garvežių ir vagonų, savo ruožtu žadėdama palikti lietuviams savo artileriją bei sandėlius¹⁶⁵.

Pavienių susirėmimų su bermontininkais buvo šimtai. Partizanams buvo pavesta saugoti reguliariosios kariuomenės sparnus. Kairiajame bermontininkų fronto sparne partizanams-šauliams vadovavo Šaulių sąjungos centras, įsteigdamas štabą Raseiniuose. Šio štabo uždavinys buvo apsaugoti kairįjį kariuomenės sparną nuo Šiluvos ir dešiniąją Dubysos pusę: atkirsti geležinkelio ruožą Tauragė–Radviliškis, saugoti metalinį Dubysos tiltą, o prireikus jį sugadinti; atkirsti vieškelį Tauragė–Šiauliai; palaikyti ryšius su Telšiais ir Žalpių kaimo partizanų būriu; spausti priešą į dešinįjį sparną; agituoti gyventojus bermontininkų užimtose vietose ir ardyti susisiekimo priemones; bermontininkams iš Smalininkų per Eržvilką vežant karišką medžiagą, juos pulti; visada veikti susitarus su artimiausiomis kariuomenės dalimis. Tauragės šaulių-partizanų skyriui įsakyta steigti ginkluotus būrius Skaudvilėje, Kražiuose ir kitur, saugoti geležinkelį ir vieškelį Tilžė–Šiauliai, o prireikus jį suardyti; remti Žalpių šaulius; susisiekti su Jurbarku; puldinėti bermontininkų traukinius. Kretingos skyriui – organizuoti partizanų būrius, ardyti geležinkelius ir tiltus, užpuldinėti priešus, vykstančius iš Klaipėdos, ardyti kelius ir tiltus Kretinga–Telšiai, pranešinėti apie priešų judėjimą, susisiekti su Telšiais ir pagal galimybę su Taurage. Mažeikių šaulių skyriui – atkirsti geležinkelį Grobinas–Šiauliai ir Radviliškis–Mintauja; susisiekti su Telšiais; Papilėje įsteigti būrį. Buvo įsteigtas savas paštas, nes tuomet buvo labai nesaugu, niekuo nebuvo galima pasitikėti¹⁶⁶.

Raseinių miestas tapo Jurbarko–Raseinių–Tauragės srities centru. Jis buvo vadinamas ir štabu. Jo vadas buvo karin. Juozas Rymeikis. Lapkričio mėn. viduryje šaulių Centro valdyba pradėjo organizuoti „partizanų skrajojančius būrius“. Toks būrys veikė ir Raseiniuose. Pats „skrajojančio būrio“ buvimo faktas veikė teigiamai –

jį pamatę bermontininkai dažnai palikdavo prisiplėštą turta ir pasišalindavo. Be to, Raseinių, Jurbarko ir Tauragės partizanai nemažai nusipelnė žvalgydami, nutraukdami bermontininkų ryšį (telefono ir telegrafo linijas), užpuldinėdami negausias priešų igulas ir kt.¹⁶⁷ Apytikrėmis žiniomis, nuo partizanų kulku bermontininkai neteko 10 karininkų, 137 kareivių ir 35 arklių bei daug įvairaus kariško turto. Partizanų nuostoliai: 13 užmuštų ir keliasdešimt sužeistų¹⁶⁸.

Pasibaigus kovoms su bermontininkais, partizanai iki 1919 m. pabaigos ginkluoti saugojo savo namus nuo galimo jų įsiveržimo. Vėliau Krašto apsaugos ministerijos Generalinio štabo įsakymu ginklus leidus turėti tik Lietuvos šaulių sąjungos nariams, daugelis partizanų stojo į šią organizaciją.

Šiaulių karinės operacijos sustabdymas ir bermontininkų evakuacija iš Lietuvos. Sėkmingai pradėta ir vystoma Šiaulių karinė operacija, kurioje per dvi dienas bermontininkams buvo suduoti smarkūs smūgiai, turėjo netikėtai sustoti. Pralaimėję Radviliškio kautynes, bermontininkų vadai pradėjo derybas su santarvininkų karine kontrolės komisija, prašydami sudaryti saugias sąlygas pasitraukti į Vokietiją. Lapkričio 22 d. apie 20 val. iš Šiaulių į Radviliškį šarvuotu traukiniu atvykęs prancūzų gen. H. A. Niesselis pareikalavo sustabdyti karo veiksmus ir pasitraukti už demarkacijos linijos, nustatytos spalio 30 d., kad nesustabdžius plk. P. Bermondto kariuomenės pradėtos evakuacijos iš Lietuvos ir nedavus vokiečiams progos pasiūsti į Lietuvą sutelktos pasienyje jų kariuomenės¹⁶⁹. Fronto vadas plk. lt. K. Ladyga, iš vyriausybės ir karinės vadovybės negaudamas jokių nurodymų ir, nenorėdamas ižeisti gen. H. A. Niesselio, kaip santarvininkų vyriausiojo atstovo, 1919 m. lapkričio 23 d. įsakė kariuomenės dalims sustabdyti kovas ir pasitraukti į lapkričio 20 d. užimtas ribas¹⁷⁰. Jis prašė gen. H. A. Niesselį Radviliškį palikti lietuviams, tačiau šis nesutiko. Lapkričio 24 d. anksti rytą lietuvių kariuomenė jau buvo senose pozicijose, o vokiečių kariuomenė pradėjo atsitraukimą iš Lietuvos.

Vyr. kariuomenės vadas gen. lt. Pr. Liatukas tik 1919 m. lapkričio 25 d. įsakė I brigados vadui plk. lt. K. Ladygai sustabdyti bermontininkų puolimą, pranešdamas gen. H. A. Niesselio pažadą, jog vokiečių kariuomenė išsikraustysianti iš Lietuvos iki gruodžio 13 d., bus išspręstas Radviliškio klausimas, o bermontininkų sandėliai su ginklais bus palikti Lietuvos valdžiai¹⁷¹. Kaip vėliau paaiškėjo, vokiečiai Lietuvos pasienyje turėjo nedaug kariuomenės ir įsiveržti į ją nesikėsino. Šį spaudimą lietuvių karinei vadovybei gen. H. A. Niesselis naudojo kaip priemonę karo veiksmams sustabdyti.

Vokiečių evakuacijos eigai kontroliuoti Radviliškyje buvo įsteigta mišri kontrolės komisija, į kurią buvo paskirti ir Lietuvos valdžios atstovai. Iš lietuvių pusės vyriausiuoju įgaliotiniu į šią komisiją buvo paskirtas advokatas K. Šalkauskas, karo atstovu – gen. S. Žukauskas, atstovu geležinkelių žinybos reikalams – inž. Macijauskas ir vidaus reikalų ministerijos atstovas E. Misevičius¹⁷². Remiantis mišrios kontrolės komisijos sprendimais, Lietuvos valdžios atstovų uždavinys buvo ir periminti iš besitraukiančių vokiečių iki tol jų užimtas vietas.

Lietuvos valdžia mišriai kontrolės komisijai išskėlė šiuos reikalavimus:

kad vokiečiai paliktų Lietuvoje visus amunicijos sandėlius, ginklus, karinę medžiagą, geležinkelių riedmenis ir kt.;

kad būtų nustatytas konkretus bermontininkų evakuavimo iš Lietuvos terminas; kad vokiečių evakuaciją prižiūrėtų ir kontroliuotų mūsų valdžios atstovai.

Daugeliui to meto Lietuvos žmonių buvo nesuprantama, kodėl lietuvių kariuomenė, pasiekusi svarių pergalių ir galėdama išvyti bermontininkus bei iškovoti galutinę pergalę, nutraukė karo veiksmus ir atsitraukė į spalio 30 d. pozicijas. Jie kaltino šio fronto vadą plk. ltn. K. Ladygą ir kitus vadus dėl tokio neapgalvoto įsakymo. Reaguodamas į šiuos kaltinimus, plk. ltn. K. Ladyga lapkričio 24 d. telefonogramoje aiškino krašto apsaugos ministrui ir vyr. kariuomenės vadui gen. ltn. Pr. Liatukui, jog jis negalėjęs atmesti santarvininkų misijos reikalavimo ir turėjęs sutikti sustabdyti karo veiksmus, pabrėždamas, jog antrą kartą pulti Radviliškį jis sutiktų tik tuomet, jeigu jam toks įsakymas būtų patvirtintas valstybės prezidento ir ministrų kabineto parašais¹⁷³.

Lietuvių kariuomenei pasitraukus į senas pozicijas, bermontininkų užimtoje teritorijoje likę gyventojai nepaprastai nusiminė, bijodami vokiečių keršto. Jie rašė skundus fronto vadui plk. ltn. K. Ladygai, Lietuvos vyriausybei bei gen. H. A. Niesselio vadovaujamai komisijai, reikalaudami, kad bermontininkai kuo greičiau būtų evakuoti iš Lietuvos. Jie taip pat reikalavo sugrąžinti lietuviams valdžios įstaigas su visu turtu ir nekliudyti jų veiklai, paleisti politinius kalinius, įkaitus, suimtus valstybės įstaigų tarnautojus, palikti krašte visą bermontininkų armijos turtą, ginklus, atlyginti gyventojams padarytus nuostolius, vokiečių evakuaciją įvykdyti per 3 dienas, nubausti vietos gyventojams nusikaltusius vokiečius – bermontininkus ir kt.¹⁷⁴

Aukščiausioji santarvininkų taryba Paryžiuje suteikė gen. H. A. Niesselio vadovaujamai komisijai didelius įgaliojimus vokiečiams iš Baltijos šalių, tarp jų ir Lietuvos, iškraustyti glaudžiai bendradarbiaujant su Lietuvos valdžia. Tuo remdamasis gen. H. A. Niesselis ir įtikinėjo fronto vadą plk. ltn. K. Ladygą bei į jį besikreipiančius asmenis, jog bermontininkai pasitrauks iš Lietuvos per 6 dienas.

Tačiau šis jo pažadas buvo nerealus. Vietoj pažadėtų 6 dienų bermontininkų kraustymasis užtruko apie 3 savaites. Pasitraukimui vadovavo vokiečių gen. W. Eberhardtas. 1919 m. lapkričio 26 d. pirmasis vokiečių traukinys išgabeno 600 karių. Traukdamiesi iš Lietuvos, bermontininkai ką galėjo, tą grobė. Jie plėšė ne tik kaimus, bet ir dvarus, miestus, bažnyčias, valdžios įstaigas. Kai kuriuos kaimus vienas po kito niokojo dešimtys plėšikų būrių, atimdami viską, suiminėdami žmones ir neretai juos sušaudydami. Santarvininkų komisijos nurodymų trauktis ties geležinkeliais jie nevykdė ir pasirinkdavo mažesnius kelius, kur jų niekas negalėtų kontroliuoti. Todėl šimtai vežimų su prisiplėštu turtu įvairiais keliais traukė Prūsijos link. Vien tik apie Šiaulius bermontininkai nužudė 33 žmones, 124 sužeidė, sudegino 171 namą, iš gyventojų atėmė 1328 arklius, 1644 kiaules, 1 252 569 markes ir daugybę kitokių daiktų. Radviliškio valsčiaus Nemunėlio gyventojams bermontininkai padarė nuostolių už 154181 auksiną¹⁷⁵, o visa Lietuva patyrė nuostolių už 99 mln. auksinų¹⁷⁶.

Santarvininkų misija nepajėgė tų veiksmų sukontroliuoti. Neretai buvo grasiama ir patiems komisijos nariams. Pavyzdžiui, gruodžio 9 d. naktį bermontininkai net metė granatą po traukinį, kuriame gyveno komisijos atstovai.

Evakuacijai vykstant, Vokietijos valdžios organai visaip jai trukdė, santarvininkų komisijai teikė melagingas žinias, neretai laužė savo pažadus, į santarvininkų įsakymus žiūrėdami pro pirštus. Besitraukdami vokiečiai Gubernijos dvare ir Šiau-

liuose išsprogdino didelius šaudmenų sandėlius, nenorėdami atiduoti ginklų ir amunicijos lietuviams. Viename ginklų sandėlyje vokiečių legiono vado įsakymu buvo nudažytos ten buvusių 6000 šautuvų buožės.

Lietuviai buvo nepatenkinti santarvininkų komisijos darbu, jie jautė, kad komisija be priežasties juos varžė ir leido vokiečiams išgabenti daugybę vertingų medžiagų. Matydama krašto gyventojams daromas nuoskaudas, Lietuvos kariuomenė buvo priversta vėl žygiuoti pirmyn, užbaigti pradėtą darbą ir greičiau išvaduoti Žemaitiją iš bermontininkų jungo. Brigados vadas plk. ltn. K. Ladyga persekioti besitraukiančius bermontininkus įsakė daugiausia iš savanorių sudarytiems I, II ir V pėst. pulkams¹⁷⁷. I pėst. pulkas, dar gruodžio 7 d. rytą užėmęs Šiaulius¹⁷⁸, žygiuodamas per Kelmę, Tauragę ir kt. vietas, išvalė Žemaitiją nuo priešų ir visu pasieniu užėmė sargybą¹⁷⁹. II pėst. pulkas, lapkričio 27 d. apleidęs Šeduvos rajoną, per Rozalimą, Klovainius, Linkuvą ir Pašvitinį atvyko į Joniškį, kur, užmezgęs ryšius su gretimomis latvių kariuomenės dalimis, drauge veikė Akmenės, Žagarės ir kituose rajonuose. Gruodžio 6 d. išvyko iš Joniškio ir batalionais žygiavo per Žemaitiją, stumdamas atskirose vietovėse užsilikusius bermontininkus. I batalionas per Žagarę, Vieksnius, Mažeikius, Tirkšlius ir Sedą gruodžio 16 d. atvyko į Kretingą. II batalionas per Meškuičius, Kuršėnus, Telšius ir Plungę gruodžio 16 d. atvyko į Jokūbavo dvarą, o III batalionas per Šakyną, Papilę, Telšius, Plungę, Veiviržėnus, Vėžaičius gruodžio 17 d. atvyko į Gargždus. Aukščiau nurodytose vietose pulkas išbuvo iki gruodžio 31 d.¹⁸⁰

V pėst. pulkas, dar gruodžio 8 d. pradėjęs persekioti besitraukiančius bermontininkus, po poros dienų užėmė Kelmės miestelį¹⁸¹, o iki gruodžio 16 d. – Kražius, Kaltinėnus, Šilalę, Kvėdarną bei Švėkšną ir pasiekė buvusią Rusijos–Vokietijos sieną. Gruodžio 29 d. persikėlė į Kretingą ir užėmė barą nuo Gargždų iki Palangos. Nuo 1920 m. sausio 11 d. šis baras buvo pratęstas iki Jurbarko¹⁸².

Dar 1919 m. gruodžio 18 d. 8 val. fronto vadas plk. ltn. K. Ladyga pasiuntė vyr. kariuomenės vadui gen. ltn. Pr. Liatukui tokio turinio telefonogramą Nr. 599:

„Pranešu, kad nuo šio mėn. 15 d. vokiečių šiapus rubežiaus nebėra. Pavestos dalys, sulig mano operatyvinio įsakymo Nr. 11/S pasiekė visose vietose rubežių ir sulig operatyvinio įsakymo Nr. 12/S sutvarkė gynimo barą.

Plk. ltn. K. Ladyga“¹⁸³.

(kalba netaisyta – V. L.)

Vyr. kariuomenės vado gen. ltn. Pr. Liatuko įsakymu 1919 m. gruodžio 24 d. buvo paleista iš nelaisvės 60 bermontininkų, neįtariamų nusikaltimais Lietuvai. Mūsų krašte dar kuri laiką liko 45 vokiečių belaisviai, iš kurių 21 gydėsi ligoninėse, o 24 buvo kalėjime¹⁸⁴.

Įdomu pažymėti, kad, traukdamiesi iš Lietuvos, bermontininkai tikėjo, jog jų misija Baltijos šalyse dar nepasibaigusi. Jų siekius šiose šalyse labai įtikinamai parodo vieno iš jų karinių vadovų mjr. Rossbacho kalba, pasakyta gruodžio 13 d. 11 val. prieš pat išvykimą iš Tauragės:

„Tie geri laikai, kada mes buvom Lietuvoje ir Kurše, jau praėjo. Mes dabar grįžtame į Vokietiją ir kas mus ten laukia, mes nežinom. Kol kas stovėsime Rytų Prūsuoje. Mūsų Noskės valdžia, turbūt mums neišitikėdama, mus nuginkluos. Noskės valdžia, tai ta valdžia, kuri kelia savo nosį ir vadina save valdžia. Ji vykdo tai, ką įsako Antantė, o Antantė tai mūsų neprietelis. Pavasary, galbūt, bus mums kitas

uždavinys. Koks, apie tai pasakyti negalima. Mes dabar savo politiką vesime slapta, kad mūsų priešai nežinotų ką mes darom. Draugai, visuomet atminkit, jog esat vokiečiai, vokiečių kareiviai!...

Linkėjimai mūsų Faterlandui! Hurra!“¹⁸⁵ (kalba netaisyta – V. L.)

Tačiau šiems agresyviems planams nebuvo lemta išsipildyti – bermontininkų avantiūra Lietuvoje buvo galutinai likviduota. Jos likvidavimas sugriovė vokiečių planus kolonizuoti Lietuvą.

Dar 1919 m. lapkričio 24 d. Vokietijos vyriausybė buvo pasižadėjusi santarvinių komisijai ir Lietuvos vyriausybei perduoti mūsų krašte buvusią karo medžiagą, tačiau su sąlyga, jei vokiečių kariuomenei nebus trukdoma evakuotis. Šį pasižadėjimą pasirašė gen. W. Eberhardtas ir vokiečių komisijos pirmininkas viceadmiralas A. Hopmanas¹⁸⁶. Tačiau vokiečiai Lietuvos kraštui padarė daug nuostolių, todėl jiems atlyginti Vokietijos vyriausybei buvo įteiktos dvi notos: dėl geležinkelio riedmenų ir dėl karo medžiagos. Buvo reikalauta perduoti Lietuvai 58 garvežius, 106 keleivinius vagonus, 776 prekinius vagonus ir reikiamą atsarginių dalių kiekį¹⁸⁷. Vokiečių valdžia Lietuvai perdavė 7671 šautuvą, 355 kulkosvaidžius, 59 patrankas, apie 17 mln. šovinių šautuvams ir kulkosvaidžiams. Jų vertė siekė apie 147 mln. tuometinės Vokietijos markių¹⁸⁸.

Taigi pergalę prieš bermontininkus iškovojo jauna, dar tebesikurianti Lietuvos kariuomenė, apie kurią teigiamai atsiliepė ir įvertino daugelis to meto įvykius Lietuvoje stebėjusių užsieniečių – prancūzų, anglų ir kt. Jų teigimu, Lietuvos kareiviai buvę jauni, stambūs, fiziškai sveiki vyrai, kurių daugumą sudarė savanoriai, pasiryžę krauju apginti krašto laisvę ir nepabūgę daug pajėgesnių ir galingesnių priešų.

- ¹ Bermontiada, *Lietuviškoji enciklopedija*, t. 3, K., 1934, p. 1.
- ² A. Birontas, *Bermontininkams Lietuva užpuolus*, K., 1934, p. 14–15.
- ³ Ten pat, p. 17; Bermontiada..., p. 1.
- ⁴ A. Birontas, *Bermontininkams Lietuva užpuolus*, p. 18.
- ⁵ K. Ališauskas, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 347.
- ⁶ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 524.
- ⁷ P. Mažylis, 1918–1919 metai Žagarės apylinkėje, *Karo archyvas*, t. 7, K., 1936, p. 366; K. Bielinis, *Gana to jungo*, Niujorkas, 1971, p. 361.
- ⁸ V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, V., 1998, p. 42–43.
- ⁹ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 531.
- ¹⁰ K. Ališauskas, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 348.
- ¹¹ Kpt. V. Steponaitis, Bermontininkai Lietuvoje, *Mūsų žinynas*, t. 1, K., 1921, p. 81.
- ¹² Karin. A. Birontas vadovavo Šiaulių m. ir apskr. karo komendantūrai nuo 1919 m. balandžio 17 d., LCVA, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 76.
- ¹³ Šiaulių atskirojo bataliono sudėtis 1919 m. birželio mėn. pabaigoje – liepos mėn. pradžioje: 20 karininkų, 3 karo valdininkai, 1 gydytojas, 710 kareivių. Ginkluotė: 6 kulkosvaidžiai, 640 šautuvų, 15 revolverių, 3800 granatų, apie 86440 šovinių ir kt., LCVA, f. 929, ap. 3, b. 78, l. 52.
- ¹⁴ K. Ališauskas, Bermontininkų įsiviešpatavimas Šiauliuose ir šiaurės Lietuvoje, *Karys*, Bruklinas, 1968, Nr. 9, p. 276–277.
- ¹⁵ Šiaulių komendantūros nuginklavimas 1919 m. birželio 21 d., LCVA, f. 384, ap. 3, b. 351, l. 1.
- ¹⁶ Ten pat, l. 2–3.
- ¹⁷ K. Ališauskas, Bermontininkų įsiviešpatavimas Šiauliuose ir šiaurės Lietuvoje..., p. 277.
- ¹⁸ KAM karin. A. Merkio 1919 07 21 pranešimas Nr. 3227 Vyr. kariuomenės vadui gen. S. Žukauskui, LCVA, f. 384, ap. 3, b. 20, l. 8.
- ¹⁹ Šiaulių m. ir apskr. komendanto karin. A. Bironto 1919 m. rugpjūčio 7 d. pranešimas Nr. 1133 Generalinio štabo viršininkui, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 3, l. 11.
- ²⁰ Lietuvių spaudos buiro 1919 m. rugpjūčio 7 d. pranešimas, LCVA, f. 384, ap. 3, b. 18, l. 239.
- ²¹ Šiaulių m. ir apskr. komendanto karin. A. Bironto 1919 m. rugpjūčio 7 d. pranešimas Nr. 1133 Generalinio štabo viršininkui, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 3, l. 11.
- ²² Šiaulių m. ir apskr. komendanto karin. A. Bironto 1919 m. rugpjūčio 6 d. atsisaukimas „Lietuvos piliečiai!!!“, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 3, l. 9.
- ²³ Kpt. V. Steponaitis, Bermontininkai Lietuvoje..., p. 82.
- ²⁴ Šiaulių rajone išdėstytos plk. Virgoličiaus rinktinės dalių apytikrė sudėtis 1919 m. rugsėjo 27 d., LCVA, f. 929, ap. 3, b. 25, l. 3–4.
- ²⁵ Vokiečių generalinio štabo kpt. Kromzendorfo atsisaukimas ir įsakymas visiems Vokietijos kariuomenės daliniams Lietuvoje ir Latvijoje, LCVA, f. 384, ap. 3, b. 17, l. 26.
- ²⁶ II rusų savanorių korpo vado atsisaukimas „Visiems piliečiams užimtame mano kariuomenės apskrityj“, LCVA, f. 384, ap. 3, b. 17, l. 27.
- ²⁷ Kpt. V. Steponaitis, Bermontininkai Lietuvoje..., p. 90.
- ²⁸ K. Ališauskas, Bermontininkų įsiviešpatavimas Šiauliuose ir šiaurės Lietuvoje..., p. 279.
- ²⁹ LCVA, f. 836, ap. 1, b. 2, l. 53.
- ³⁰ Kpt. V. Steponaitis, Bermontininkai Lietuvoje..., p. 89.
- ³¹ 1919 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, LCVA, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 201.
- ³² R. Golz, *Meine Sendung in Finland und im Baltikum*, Leipzig, 1920, p. 254.
- ³³ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 542.
- ³⁴ Ten pat.
- ³⁵ Ten pat, p. 544.
- ³⁶ K. Ališauskas, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 350–351.
- ³⁷ Dokumentai ir faktai. Rusų vokiečių kėsinimaisi pagrobti mūsų žemė, *Kariškių žodis*, K., 1919 12 04, Nr. 29, p. 224.
- ³⁸ Vokiečių laivyno kapitono Siewerto 1919 m. spalio 10 d. atsisaukimas laivyno kareiviams, LCVA, f. 384, ap. 3, b. 17, l. 13.
- ³⁹ Ten pat.
- ⁴⁰ 1919 m. spalio 6 d. sutarties tarp vokiečių savanorių legionų ir Vak. Rusijos vadovybės priedai, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 39, l. 365–367.

- ⁴¹ Dokumentai ir faktai..., *Kariškių žodis*, K., 1919 12 04, Nr. 29, p. 226.
- ⁴² Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 548.
- ⁴³ A. Birontas, *Bermontininkams Lietuvą užpuolus...*, p. 88–92.
- ⁴⁴ Ten pat, p. 84.
- ⁴⁵ Gen. N. Judeničiaus 1919 m. spalio 11 d. telegrama plk. P. Bermondtui, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 352, l. 195.
- ⁴⁶ Rusijos Šiaurės-Vakarų srities vyriausybės 1919 m. spalio 12 d. atsišaukimas į Bermondto rinktinės rusų karininkus ir kareivius, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 352, l. 196.
- ⁴⁷ Dėl vokiečių, bolševikų, bermontininkų ir lenkų okupacijų eigos Lietuvoje (1914–1920 m.) (sustatyta Generaliam štabe), *Mūsų žinynas*, t. 3, K., 1922, p. 370.
- ⁴⁸ Kolčakininkų frontas 1919 m., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 3.
- ⁴⁹ 1919 m. įsakymai Kretingos m. ir apskr. komendantūrai, *LCVA*, f. 499, ap. 1, b. 109, l. 82–83.
- ⁵⁰ Vyt. Steponaitis, Karininko Rimavičiaus nužudymo byla, *Karo archyvas*, t. 3, K., 1926, p. 78.
- ⁵¹ Jurbarko m. valdybos 1919 10 25 pranešimas Nr. 448 Vidaus reikalų ministerijai, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 352, l. 74.
- ⁵² Dėl bermontininkų veiksmų Jurbarke 1919 m. spalio 31 d., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 25, l. 318.
- ⁵³ Raseinių m. ir apskr. komendanto pranešimas KAM Generalinio štabo viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 39, l. 150.
- ⁵⁴ Vyt. Steponaitis, Karininko Rimavičiaus nužudymo byla..., p. 80–81.
- ⁵⁵ Mūsų kariuomenės bei krašto gynimo organizavimo ir kovų dėl Lietuvos nepriklausomybės svarbieji įvykiai prieš 10 metų, *Karys*, K., 1929, Nr. 43, p. 710.
- ⁵⁶ 1919 m. įsakymai Mažeikių m. ir apskr. komendantūrai, *LCVA*, f. 503, ap. 2, b. 34, l. 78.
- ⁵⁷ 1919 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 242.
- ⁵⁸ Mūsų kariuomenės bei krašto gynimo organizavimo..., p. 710.
- ⁵⁹ Gen. W. Eberhardto 1919 m. spalio 13 d. pranešimas Nr. 845 Vyr. kariuomenės vadui gen. Pr. Liatukui, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 352, l. 3.
- ⁶⁰ Kpt. V. Steponaitis, *Bermontininkai Lietuvoje...*, p. 93.
- ⁶¹ Gen. W. Eberhardto 1919 10 15 atsakymas Nr. 855 Vyr. kariuomenės vadui gen. Pr. Liatukui, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 352, l. 13.
- ⁶² Vyr. kariuomenės vado gen. Pr. Liatuko 1919 m. spalio mėn. (diena nenurodyta) telegrama Nr. 3976 gen. W. Eberhardtui, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 352, l. 9.
- ⁶³ Gen. W. Eberhardto 1919 10 18 telegrama Nr. 873 Vyr. kariuomenės vadui gen. Pr. Liatukui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 18, l. 18.
- ⁶⁴ Gen. W. Eberhardto 1919 10 19 telegrama Nr. 1a.1400.19 Vyr. kariuomenės vadui gen. Pr. Liatukui, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 352, l. 23.
- ⁶⁵ Kpt. V. Steponaitis, *Bermontininkai Lietuvoje...*, p. 95.
- ⁶⁶ Vyr. kariuomenės vado gen. Pr. Liatuko 1919 10 20 telegrama Nr. 4004 gen. W. Eberhardtui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 18, l. 4.
- ⁶⁷ 1919 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 185.
- ⁶⁸ Ten pat, l. 182.
- ⁶⁹ Ten pat, l. 184.
- ⁷⁰ Mūsų kariuomenės bei krašto gynimo organizavimo..., p. 662.
- ⁷¹ IV pėst. LK Mindaugo pulko karo veiksmų žurnalas 1919 m. gegužės 1 – gruodžio 31 d., *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 105, l. 30–32.
- ⁷² VII pėst. Žemaičių kunig. Butegeidžio pulko dienynas nuo 1919 m. liepos 1 d., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 119, l. 3–5.
- ⁷³ J. Itn. Šniuolis, VII pėst. Žemaičių kunig. Butegeidžio pulko istorinė apžvalga, *Karys*, 1939, Nr. 26, p. 764.
- ⁷⁴ Kpt. K. Ališauskas, II pėst. DLK Algirdo pulko trumpa istoriška apžvalga, *Karys*, 1928, Nr. 26, p. 527–528.
- ⁷⁵ Vyr. kariuomenės vado 1919 m. operatyviniai įsakymai, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 74, l. 44.
- ⁷⁶ Kpt. J. Vėgėlis, Šiaurės grupės veiksmai kare su bermontininkais, *Karo archyvas*, t. 2, K., 1925, p. 206–208.
- ⁷⁷ 1919 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 215–216.
- ⁷⁸ IV pėst. pulko sudėtis 1919 m. lapkričio 13 d., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 19, l. 47; ap. 4, b. 49, l. 15.
- ⁷⁹ *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 49, l. 1.
- ⁸⁰ 1919 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 224.
- ⁸¹ *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 66, l. 116.
- ⁸² 1919 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 242–243.

- ⁸³ LCVA, f. 929, ap. 4, b. 66, l. 71.
- ⁸⁴ 1919 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, LCVA, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 224.
- ⁸⁵ LCVA, f. 929, ap. 3, b. 8, l. 203.
- ⁸⁶ II pėst. pulko sudėtis 1919 m. lapkričio 13–21 d., LCVA, f. 929, ap. 3, b. 69, l. 45–46; ap. 4, b. 46, l. 68–69.
- ⁸⁷ LCVA, f. 929, ap. 4, b. 66, l. 29–30.
- ⁸⁸ K. Ališauskas, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 368.
- ⁸⁹ Mūsų kariuomenės bei krašto gynimo organizavimo..., p. 678.
- ⁹⁰ Bermontininkų fronto vado karin. K. Ladygos 1919 10 19 telefonograma Nr. 168 Vyr. kariuomenės vadui gen. Pr. Liatukui, LCVA, f. 509, ap. 1, b. 8, l. 326.
- ⁹¹ Mūsų kariuomenės bei krašto gynimo organizavimo..., p. 678.
- ⁹² Gen. W. Eberhardto 1919 10 20 telegrama V. O. Nr. 882 Vyr. kariuomenės vadui gen. Pr. Liatukui, LCVA, f. 384, ap. 3, b. 352, l. 16.
- ⁹³ Vyr. kariuomenės vado gen. Pr. Liatuko 1919 10 20 telegrama Nr. 4005 gen. W. Eberhardtui, LCVA, f. 384, ap. 3, b. 352, l. 20.
- ⁹⁴ Marijampolės bataliono mūšio 1919 m. spalio 21–22 d. reliacija, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 19, l. 27.
- ⁹⁵ Ten pat, l. 27–28.
- ⁹⁶ Kauno bataliono mūšio 1919 m. spalio 21 d. reliacija, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 19, l. 46.
- ⁹⁷ Ten pat.
- ⁹⁸ Ten pat, l. 47.
- ⁹⁹ VII pėst. Žemaičių kunig. Butegidžio pulko dienynas nuo 1919 m. liepos 1 d., LCVA, f. 929, ap. 3, b. 49, l. 9–10.
- ¹⁰⁰ Santarvės misijų atstovų papulk. C. Reboul'io ir gen. št. plk. R. Rovan Robinsono 1919 10 21 telegrama Nr. 88/M gen. W. Eberhardtui, LCVA, f. 384, ap. 3, b. 352, l. 33.
- ¹⁰¹ Gen. W. Eberhardto 1919 m. spalio 21 d. ir spalio 22 d. telegramos Nr. Nr. 895 ir 898 Vyr. kariuomenės vadui gen. Pr. Liatukui, LCVA, f. 384, ap. 3, b. 352, l. 31, 38.
- ¹⁰² Vyr. kariuomenės vado gen. Pr. Liatuko 1919 10 22 telegrama Nr. 4035 gen. W. Eberhardtui, ten pat, l. 27.
- ¹⁰³ Vyr. kariuomenės vado gen. Pr. Liatuko 1919 10 23 telegrama Nr. 4042 gen. W. Eberhardtui, ten pat, l. 35.
- ¹⁰⁴ Gen. Pr. Liatuko 1919 10 24 telegrama Nr. 4060 gen. W. Eberhardtui, ten pat, l. 41.
- ¹⁰⁵ Gen. W. Eberhardto 1919 10 26 telefonograma Nr. 925 Lietuvos krašto apsaugos ministrui, ten pat, l. 64.
- ¹⁰⁶ 1919 m. spalio 30 d. sutartis tarp lietuvių valdžios atstovų ir vokiečių generalinio įgaliotinio Kaune Wolfo, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 18, l. 33; f. 384, ap. 3, b. 352, l. 103.
- ¹⁰⁷ Ten pat.
- ¹⁰⁸ Ten pat.
- ¹⁰⁹ Gen. A. Niessel'is, *Vokiečių išsikraustymas iš Baltijos kraštų, K.*, 1938, p. 22.
- ¹¹⁰ К. Навицкас, *Литва и Антанта...*, с. 110–111.
- ¹¹¹ Крт. V. Steponaitis, *Bermontininkai Lietuvoje...*, p. 70–71.
- ¹¹² Vokiečių vyriausybės atsišaukimas į Baltijos pajūry esančią vokiečių kariuomenę, 1919 m. lapkričio 2 d. patalpintas laikraščio „Berliner Tageblatt“ Nr. 520, LCVA, f. 384, ap. 3, b. 352, l. 162–163.
- ¹¹³ Gen. A. Niesselio vadovaujamos komisijos 1919 11 15 raštas Lietuvos Respublikos Prezidentui, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 18, l. 42b.
- ¹¹⁴ 1919 m. lapkričio 18 d. Įstatymas apie Lietuvos piliečius, įstojusius į Bermondto ir Virgoličiaus ginkluotus būrius, *Laikinosios vyriausybės žinios, K.*, 1919 11 24, Nr. 15, p. 3.
- ¹¹⁵ Fronto vado karin. K. Ladygos 1919 11 18 telefonograma Nr. 348 Vyr. kariuomenės vadui, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 18, l. 48.
- ¹¹⁶ Vyr. kariuomenės vado gen. Pr. Liatuko 1919 11 19 telefonograma Nr. 385 I brigados vadui, ten pat, l. 50.
- ¹¹⁷ Pasvalio apskr. viršininko 1919 11 10 pranešimas Vidaus reikalų ministerijai, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 39, l. 266.
- ¹¹⁸ Pažymėtini įvykiai prieš 10 metų, *Karys, K.*, 1929, Nr. 26, p. 642.
- ¹¹⁹ Šiaurės baras (1919. X–XI mėn.), *Kariškių žodis, K.*, 1920 03 11, Nr. 11 (43), p. 92.
- ¹²⁰ Крт. V. Steponaitis, *Bermontininkai Lietuvoje...*, p. 63.
- ¹²¹ Šiaurės baras (1919. X–XI mėn.), *Kariškių žodis, K.*, 1920 03 11, Nr. 11 (43), p. 92.

- ¹²² Kpt. J. Vėgėlio 1919 11 12 telefonograma KAM operatyvinio skyriaus viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 39, l. 200.
- ¹²³ Kpt. Vėgėlis, Šiaurės grupės veiksmai kare su bermontininkais, *Karo archyvas*, t. 2, K., 1925, p. 211.
- ¹²⁴ Šiaurės baras (1919. X–XI mėn.), *Kariškių žodis*, K., 1920 03 11, Nr. 11 (43), p. 91–92.
- ¹²⁵ Vyr. kariuomenės vado gen. Pr. Liatuko 1919 11 16 telefonograma Nr. 361 I brigados vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 18, l. 44.
- ¹²⁶ Plk. ltn. K. Ladygos 1919 11 18 slaptas operatyvinis įsakymas Nr. 7/S brigados dalims, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 87, l. 56.
- ¹²⁷ KAM operatyvinio skyriaus 1919 11 12 žinios apie bermontininkus, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 39, l. 211–212.
- ¹²⁸ Plk. ltn. K. Ladygos 1919 11 18 slaptas operatyvinis įsakymas Nr. 7/S brigados dalims, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 87, l. 56–57.
- ¹²⁹ Plk. ltn. K. Ladygos 1919 11 20 įsakymas Nr. 8/S pavestoms dalims, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 87, l. 62.
- ¹³⁰ Ltn. Dulkė, Bermontininkai ir Radviliškio kautynės, *Karys*, K., 1938, Nr. 34, p. 949.
- ¹³¹ II pėst. pulko sudėtis 1919 m. lapkričio 13–21 d., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 69, l. 45–46; ap. 4, b. 46, l. 68–69.
- ¹³² Kpt. K. Ališauskas, II pėst. DLK Algirdo pulko trumpa istoriška apžvalga..., p. 527–528.
- ¹³³ *LCVA*, f. 514, ap. 1, b. 18, l. 2.
- ¹³⁴ K. Ališauskas, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 402.
- ¹³⁵ Kpt. V. Steponaitis, Bermontininkai Lietuvoje..., p. 55.
- ¹³⁶ Ltn. Dulkė, Bermontininkai ir Radviliškio kautynės..., p. 949.
- ¹³⁷ I pėst. pulko 1919 m. lapkričio 21–22 d. vykusių mūšių reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 126.
- ¹³⁸ Ten pat, l. 126–127.
- ¹³⁹ Ten pat.
- ¹⁴⁰ Ltn. Dulkė, Bermontininkai ir Radviliškio kautynės..., p. 952.
- ¹⁴¹ I pėst. pulko 1919 m. lapkričio 21–22 d. vykusių mūšių reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 127.
- ¹⁴² Plk. ltn. K. Ladygos 1919 m. lapkričio 25 d. pranešimas Vyr. kariuomenės vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 39, l. 284 ir 283.
- ¹⁴³ Ten pat.
- ¹⁴⁴ 1919 m. lapkričio 18–25 d. mūšių su bermontininkais slapta operatyvinė santrauka, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 30, l. 87–88.
- ¹⁴⁵ *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 39, l. 284.
- ¹⁴⁶ IV pėst. pulko veikimo laikotarpyje nuo 1919 XI 20 iki XI 23 aprašymas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 19, l. 9.
- ¹⁴⁷ Ten pat.
- ¹⁴⁸ Ten pat, l. 9–10.
- ¹⁴⁹ Ten pat, l. 10.
- ¹⁵⁰ IV pėst. pulko vado kpt. J. Variakojo 1919 m. lapkričio 23 d. slaptas įsakymas pulkui Nr. 51, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 19, l. 11.
- ¹⁵¹ A. Birontas, *Bermontininkams Lietuvą užpuolus*, p. 239–241.
- ¹⁵² 1919 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 224.
- ¹⁵³ Plk. ltn. K. Ladygos 1919 m. lapkričio 25 d. pranešimas Vyr. kariuomenės vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 39, l. 283.
- ¹⁵⁴ V pėst. pulko mūšių su priešu 1919 m. lapkričio 20–26 d. reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 135–137.
- ¹⁵⁵ VII pėst. Žemaičių kunig. Butėgeidžio pulko dienynas nuo 1919 m. liepos 1 d., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 49, l. 12–13.
- ¹⁵⁶ 1919 m. įsakymai Kauno batalionui, *LCVA*, f. 520, ap. 1, b. 6, l. 17.
- ¹⁵⁷ 1919 m. įsakymai Raseinių m. ir apskr. komendantūrai, *LCVA*, f. 499, ap. 1, b. 125, l. 65–67.
- ¹⁵⁸ 1919 m. įsakymai Pasvalio m. ir apskr. komendantūrai, *LCVA*, f. 499, ap. 1, b. 120, l. 128.
- ¹⁵⁹ Kpt. Vėgėlis, Šiaurės grupės veiksmai kare su bermontininkais..., p. 216.
- ¹⁶⁰ J. Matusas, *Šaulių Sąjungos istorija*, K., 1939, p. 24 ir 27.
- ¹⁶¹ Ten pat, p. 30.
- ¹⁶² Kpt. V. Steponaitis, Bermontininkai Lietuvoje..., p. 65.
- ¹⁶³ Ten pat, p. 66.
- ¹⁶⁴ Vyt. Steponaitis, Šiaulių rajono partizanai, *Karo archyvas*, t. 2, K., 1925, p. 222–223.
- ¹⁶⁵ Kpt. V. Steponaitis, Bermontininkai Lietuvoje..., p. 66.
- ¹⁶⁶ Dr. J. Matusas, Partizanų kovos su bermontininkais, *Karo archyvas*, t. 11, K., 1939, p. 292.
- ¹⁶⁷ Ten pat, p. 293–294.

- ¹⁶⁸ J. Matusas, *Šaulių Sąjungos istorija*, p. 36.
- ¹⁶⁹ Plk. ltn. K. Ladygos 1919 m. lapkričio 25 d. pranešimas Vyr. kariuomenės vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 39, l. 284.
- ¹⁷⁰ Plk. ltn. K. Ladygos 1919 m. lapkričio 23 d. įsakymas Nr. 9/S pavaldžioms karinėms dalims, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 87, l. 64.
- ¹⁷¹ Vyr. kariuomenės vado gen. ltn. Pr. Liatuko 1919 m. lapkričio 25 d. įsakymas Nr. 415 I brigados vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 18, l. 65.
- ¹⁷² Kpt. V. Steponaitis, *Bermontininkai Lietuvoje...*, p. 70–71.
- ¹⁷³ A. Birontas, *Bermontininkams Lietuvoje užpuolus*, p. 241–243.
- ¹⁷⁴ Iš Šiaulių m. ir apskr. valdžios įstaigų ir visuomenės įgaliotinių 1919 m. lapkričio 26 d. reikalavimų Alijantų komisijai Šiauliuose, *Karo archyvas*, t. 2, K., 1925, p. 227–228.
- ¹⁷⁵ *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 58, l. 12–13.
- ¹⁷⁶ Mjr. A. Merkio 1920 m. vasario 6 d. telefonograma užsienio reikalų ministerijai, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 17, l. 34.
- ¹⁷⁷ Fronto vado plk. ltn. K. Ladygos 1919 m. gruodžio 10 d. įsakymas Nr. 11/S pavaldžioms karinėms dalims, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 11, l. 56–57.
- ¹⁷⁸ I pėst. pulko III bataliono vado mjr. Br. Bilmino telefonograma Nr. 52 pulko vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 91, l. 108.
- ¹⁷⁹ 1919 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 251.
- ¹⁸⁰ II pėst. DLK Algirdo pulko svarbesnių įvykių chronologija, *LCVA*, f. 514, ap. 1, b. 18, l. 26–27.
- ¹⁸¹ V pėst. pulko vado kpt. K. Škirpos 1919 m. gruodžio 10 d. telefonograma Nr. 65 I pėst. pulko vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 91, l. 122.
- ¹⁸² K. Sabalys, Trumpa mūsų kariuomenės 15 metų gyvavimo apžvalga, *Mokslų Akademijos Centrinės Bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *MACB RS*), f. 205–231, l. 6.
- ¹⁸³ Plk. ltn. K. Ladygos 1919 m. gruodžio 18 d. 8 val. telefonograma Nr. 599 Vyr. kariuomenės vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 37, l. 134.
- ¹⁸⁴ Vyr. kariuomenės vado gen. ltn. Pr. Liatuko 1919 m. gruodžio 24 d. įsakymas Tiekimo viršininkui, *LCVA*, f. 1, ap. 1, b. 89, l. 2, 4, 6.
- ¹⁸⁵ Vokiečių karinio dalinio vado mjr. Rossbacho kalba, pasakyta išvykstantiems iš Lietuvos bermontininkams Tauragėje 1919 m. gruodžio 13 d. 11 val., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 39, l. 383.
- ¹⁸⁶ Gen. A. Niessel'is, *Vokiečių išsikraustymas iš Baltijos kraštų*, p. 128–129.
- ¹⁸⁷ K. Ališauskas, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 428.
- ¹⁸⁸ *Mūsų žinynas*, t. 4, Nr. 11–12, K., 1923, p. 766–768.

III dalis

KOVOS SU LENKAIS

(1919 04 18–1920 12 01)

1. LIETUVIŲ–LENKŲ SANTYKIAI

Lietuvių–lenkų santykių problema iki Pirmojo pasaulinio karo. XIII a. susikūrusi Lietuvos valstybė, 1569 metų Liublino unija savo politinį likimą susiejusi su Lenkijos Karalyste, iki Rusijos invazijos 1772–1795 m. išlaikė aiškias valstybingumo formas. Dar XIX a. pabaigoje nenustota „Lietuva“ vadinti visą LDK teritoriją, turint omenyje 1772 m. sienas. Tik pabrėžiant jos skirtumą nuo etninės Lietuvos būdavo sakoma „istorinė Lietuva“.

Besiformuojant lietuvių–lenkų tautiniams santykiams, vienu aktualiausiu klausimų tapo skirtingos sąvokų „tauta“ ir „tautinė priklausomybė“ interpretacijos. Skirtingai nuo lenkų, lietuviai nuo XIX a. pabaigos tautinės priklausomybės apibrėžimui teikė didelį vaidmenį. Suprasdami savo tautai gresiantį asimiliacijos pavojų, jie siekė atnaujinti lietuviškumo rėmus, suteikti jiems modernią tautinę prasmę, atkakliai tvirtindami, jog tautybę lemia kilmė. Laikydami tokios pozicijos, lietuviai ėmė reikšti savo teritorines pretenzijas ir skelbti etnografinės Lietuvos atkūrimo programą.

Lietuvių tautinio atgimimo procesai prasidėjo jau XIX a. pradžioje, kai imta giliau suvokti etninį-kultūrinį lietuvių atskirumą. Lietuvių siekimuose tautiniai-kultūriniai tikslai susidūrė su kova prieš nelietuviškojo – dažniausiai lenkiškojo – veiksmo vyravimą gyvenime. Atgimstanti lietuvių tauta sąmoningai siekė nutraukti ryšius su tradicijomis, pagal kurias lietuvių tautos likimas buvo svarstomas vien per Lenkijos įtakos prizmę. Lietuviai vis atkakliau reikalavo, kad lenkai juos pripažintų atskira, savarankiška tauta. Tiesa, tuo metu dar nebuvo kalbama apie visiškai nepriklausomo valstybinio būvio reikalavimą. Lietuvių visuomenė ir jos politinė mintis buvo subrendusi tiek, kad suvoktų save kaip atskirą etnopolitinę bendriją, bet dar ne tiek, kad formuluotų nepriklausomos valstybės koncepciją¹.

Lenkai tematė tik siekusios susilieti su jais bajoriškiosios Lietuvos evoliucija, nepajėgdami ir nenorėdami išžiūrėti ir priešinga kryptimi – tautinio lietuvių atskirumo link – vykusios raidos. Lietuvių tautos atgimimas jiems atrodė istorinė išdavystė, pamišėlių ir kurstytojų sukeltas provincijos separatistų sąjūdis.

XX a. pradžioje į politinę areną išeinant demokratinei lietuvių inteligentijai, aktyviau buvo formuojami programiniai nepriklausomybės postulatai. 1902 m. Lietuvių demokratų partija savo programoje įrašė, jog „laisva ir nepriklausanti kitoms tautoms Lietuva – tai tolimas siekis mūsų Lietuvių demokratų partijos“².

1905 m. toliau deklaruojant lietuvių politinius siekius ir realiai įvertinant nepriklausomos valstybės siekimo būdus, buvo iškeltas Lietuvos politinės autonomijos planas. Tų metų rudenį Didžiajame Vilniaus seime priimti nutarimai nužymėjo naują lietuvių judėjimo ir pradinės nepriklausomos Lietuvos valstybės idėjos brandos periodą. Tačiau tai nebuvo galutinė lietuvių politinių reikalavimų riba. Politinė autonomija Rusijos sudėtyje buvo suprantama kaip tarpinė stadija maksimaliems lietuvių nepriklausomybės tikslams pasiekti³.

Tačiau teritoriniai lietuvių tautos siekiai ilgai dar nebuvo bent kiek tiksliau nusakomi. Minėtame Lietuvių demokratų partijos programos projekte 1902 m. te-

pareikštas siekimas išgauti „visišką Lietuvos autonomiją etnografinėse ribose“⁴, visai nieko nepasakius, kokios turėtų būti tos „etnografinės ribos“. Didžiojo Vilniaus seimo, posėdžiavusio 1905 m. lapkričio 21–22 d., nutarime reikalauta, jog „autonomiška Lietuva turi būti sudėta iš dabartinės etnografiškosios Lietuvos kaip branduolio ir tų pakraščių, kurie dėlei ekonomiškų, kultūriškų, tautiškų arba kitų priežasčių traukia prie to branduolio ir kurių gyventojai prie jo priklausyti panorės... Suvalkų gubernijos lietuviai turi būti priskirti prie autonomiškosios Lietuvos“⁵. Kaip matyti, ir čia teritorijos nusakymas dar nebuvo visiškai aiškus.

Kur kas aiškiau būsimąją Lietuvos teritoriją aptarė 1906 m. rudenį įvykusi Lietuvos socialdemokratų partijos (LSDP) konferencija, nurodydama joje „Kauno gub., lietuvių gyvenamą Suvalkų gub. dalį (Naumiesčio, Vilkaviškio, Senapilės pavietus, dalį Kalvarijos ir Seinų pavietų), Vilniaus gub. be Dysnos ir Vileikos pavietų, Gardino gub. Klausimas apie tai, ar į tą plotą turi įeiti Bielskas, Baltstogė ir Lietuvos Brasta su apylinkėmis, palieka tuo tarpu neišspręstas“⁶.

Tuometiniams lenkų politikams etnografinės Lenkijos sienos atrodė visai nepriimtinos, netenkinančios jų tautos siekimų. Jie pretendavo į buvusios LDK žemes, neišskiriant nei tikrosios Lietuvos plotų.

Lietuvių-lenkų konflikto paaštrėjimas Pirmojo pasaulinio karo metais. Pirmojo pasaulinio karo metais būsimųjų Lietuvos ir Lenkijos valstybių santykių klausimas tapo dar opesnis. Karo pradžioje vyriausiajam Rusijos kariuomenės vadui didžiajam kunigaikščiui Nikolajui Nikolajevičiui pažadėjus lenkams autonomiją, lietuvių visuomenės veikėjai sunerimo, baimindamiesi 1772 m. sienų restauravimo. 1916 m. birželio 10 d. grupė lietuvių politinių veikėjų (J. Basanavičius, S. Kairys, A. Janulaitis, A. Stulginskis, A. Smetona, M. Biržiška, P. Klimas ir kt.) vokiečių vyriausiajam karo vadui rytuose įteiktame memorandume gana aiškiai išreiškė lietuvių tautos siekį būti prieš Lietuvos priklausymą Lenkijai⁷.

Visgi tolesnė įvykių raida lenkams buvo labiau palanki. 1916 m. lapkričio 5 d. Vokietijos bei Austrijos ir Vengrijos imperatoriai, tikėdamiesi skubotai suorganizuoti lenkų kariuomenę ir ją panaudoti karui su Rusija, paskelbė Lenkiją nepriklausoma valstybe, tikriau tariant, pripažino jos savarankiškumą⁸. Šis aktas tapo svarbiu lenkų reikalo impulsu. Lenkų klausimas įgavo tarptautinį pobūdį ir suaktyvino jų visuomenę visose okupuotose teritorijose. Lenkai tuoj pradėjo organizuoti savo administraciją, 1917 m. įkurdami laikinąją valstybės Tarybą su įstatymų leidžiamąja galia bei Regentų tarybą.

Savo ruožtu po Vasario revoliucijos ir Rusijos laikinoji vyriausybė, norėdama lenkų visuomenę patraukti į savo pusę, 1917 m. kovo 30 d. pripažino vokiečių okupuotos Lenkijos nepriklausomybę. Taigi lenkams gana anksti atsivėrė palankios galimybės organizuotis ir turėti savąją valdžią. Kurdami valstybę, jie tuojau prisiminė istorines jos sienas, siekdami atgaivinti Lenkijos–Lietuvos uniją arba jėga prisijungti Lietuvą prie Lenkijos. Šiems sumanymams pritarė dalis sulenkėjusios Lietuvos bajorijos.

O sumanymų būta įvairių. Paskelbus Lenkiją nepriklausoma valstybe, lenkų visuomenės susirinkimas Varšuvoje priėmė ir pasiuntė Vokietijos kaizeriui Vilhelmui II atitinkamą rezoliuciją, kurioje išreiškė rūpestį ir „antrosios Lenkijos sostinės“ – Vilniaus – išlaisvinimu, kuris lenko širdžiai esąs toks pat brangus kaip ir

Varšuva. Šia proga Lenkijos valdžia gavo ir iš Lietuvos lenkų nemaža peticijų, adresu bei deklaracijų, kuriose prašoma Lietuvą įtraukti į Lenkijos valstybę⁹.

Tuo metu ne tik Lenkijos Valstybės Taryba, bet ir visos Lenkijos politinės partijos pageidavo unijos su Lietuva. Tautinis lietuvių atgimimas ir lietuviškasis separatizmas lenkams atrodė niekuo nepateisinama senų, tiesiog šventomis tapusių, unijos tradicijų išdavystė. Lenkai negalėjo patikėti, kad lietuviai neturi nė mažiausio noro atnaujinti Lenkijos–Lietuvos uniją, todėl dėl Lietuvos Tarybos išrinkimo 1917 m. ir jos vykdytos separatistinės politikos visų pirma kaltino vokiečius.

Lietuvos atžvilgiu lenkai turėjo kelias skirtingas programas. Tuometinės Lenkijos gyvenime reikšmingiausios buvo dvi politinės grupuotės – sutrumpintu endekų vardu vadinamieji tautiniai demokratai (lenk. *narodowa demokracja*) ir J. Pilsudskio autokratiškai vadovaujama vadinamoji „Belvederio stovykla“. Romano Dmowski vadovaujami endekai, arba aneksionistai, siekė į rytus nuo etnografinės Lenkijos esančias žemes besąlygiškai inkorporuoti į Lenkijos valstybę, o J. Pilsudskis su savo šalininkais svajojo atkurti Lenkijos vadovaujamą ir lenkų tautos interesams tarnaujančią Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę ir ją sujungti su Lenkija¹⁰. Tuo būdu tuometinėje lenkų politikoje rytinių žemių prijungimo prie Lenkijos atžvilgiu vyravo dvi pagrindinės koncepcijos: tiesioginis prijungimas, arba inkorporacija, ir netiesioginis, maskuoto pavidalo prijungimo būdas – federacija.

1918 m. lapkričio 11 d. sudarius pirmąją Nepriklausomos Lietuvos vyriausybę, kuri pradėjo organizuoti savąsias ginkluotąsias pajėgas ir iš karinės vokiečių valdžios periminti krašto administraciją, Lenkija tegalėjo užgrobti Lietuvą tik jėga. Tačiau tų jėgų tuo metu ir pačiai Lenkijai dar labai trūko. Vėliau, Lietuvai išiliejus į pasaulio valstybių gretas, atvirai stoti prieš ją buvo nepatogu. Todėl nuo to laiko lenkų valdžia skelbėsi turinti su Lietuva tik teritorinių ginčų, o jos nepriklausomybei nesanti priešinga. Tačiau pripažinti Lietuvą nepriklausoma valstybe vis dėlto toliau atsisakinėjo ir slapta planavo „spręsdama teritorinius ginčus“ anksčiau ar vėliau ją pajungti. Trumpai tariant, nuo pat Lenkijos nepriklausomybės pradžios lenkų politika Lietuvos atžvilgiu buvo aneksionistinė.

Lenkijos ginkluotųjų pajėgų organizavimas. Jau XX a. pradžioje jaunojoje lenkų kartoje brendo nusistatymas, jog reikia vėl pradėti ginklu kovoti dėl Lenkijos nepriklausomybės. Šiam jaunimui ėmė vadovauti sulenkėjusios Lietuvos bajorijos atstovas, būsimosios nepriklausomos Lenkijos valstybės vadovas J. Pilsudskis.

Tačiau realios galimybės realizuoti šiuos sumanymus susidarė tik Pirmojo pasaulinio karo metu, o ypač jo pabaigoje. Tautinė lenkų kariuomenė pradėta organizuoti 1918 m. lapkričio pradžioje. Tų metų lapkričio 12 d. J. Pilsudskiui tapus valstybės vadovu ir vyriausiuoju kariuomenės vadu, lenkų karines pajėgas sudarė 24 pėstininkų batalionai, trys raitininkų eskadronai ir penkios baterijos. Kariuomenė sparčiai augo. Dr. A. Rukšos duomenimis, 1919 m. sausio mėn. viduryje joje jau buvo apie 110 000, balandžio mėn. – 200 000, tų metų pabaigoje – apie 600 000, o 1920 m. rudenį – 1 000 000 vyrų¹¹. Su šia sąjungininkams, ypač prancūzams, padedant ir remiant išugdyta lenkų kariuomenė teko grumtis ir jaunai, negausiai, besikuriančiai Lietuvos kariuomenei.

Brandindami savo planus, lenkai ir Lietuvoje ėmė steigti įvairias kariškos pakraipos sąjungas bei organizacijas. 1918 m. rugsėjo 10 d. Vilniuje kpt. S. Bobiatynskio iniciatyva buvo įsteigta „Vilniaus miesto lenkų karių sąjunga“ („*Związek Wojskowych Polaków miasta Wilna*“ – Z. W. P. M. W.). Spalio mėn. pabaigoje joje jau buvo 130 karininkų ir daugiau kaip 500 kareivių¹². Daugiausia į ją stoji iš Rusijos grįžę kariai, tarnavę ten lenkų legionuose. Minėta sąjunga netrukus pasiskelbė nuolatine lenkų atstovybe Lietuvoje.

Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui ir Vokietijoje įvykus revoliucijai, lenkų veikla Vilniaus krašte pastebimai suaktyvėjo. Vokiečiai, nebegalėdami patys Vilniaus apginti, leido lenkams jame laisvai veikti. 1918 m. lapkričio 20 d. Vilniuje buvo įsteigta Lietuvos ir Gudijos krašto savigyna, o gruodžio 8 d. gen. V. Vejtko paskirtas visų jos dalinių vadu. Pradėta formuoti tos savigynos brigada. Šiuos dalinius rėmė Vilniaus ir jo apylinkių pasiturintys lenkų dvarininkai, apsidėdami mokesčiais, bei Varšuvos vadinamasis Rytų žemių komitetas, kuriam Lenkijos vyriausybė 1918 m. gruodžio 12 d. skyrė 20 mln. markių savigynos daliniams Lietuvoje organizuoti¹³.

1918 m. gruodžio 27 d. buvo pradėtas formuoti rotmistro J. Dombrovskio vadovaujamas I ulonų pulkas, į kurį, daugiausia su savo arkliais, stoji Vilniaus, Ašmenos, Lydos ir Švenčionių sulenkėję bajorai (šlėktos, dvarininkai). Gruodžio 31 d. šiame pulke buvo 25 karininkai, 220 ulonų ir 4 kulkosvaidžiai. Leidžiamas laikraštis „Ojczyzna“ („Tėvynė“) stengėsi žadinti lenkų patriotinius jausmus¹⁴.

Gruodžio 29 d. J. Pilsudskio nurodymu „Lietuvos ir Gudijos krašto savigynos“ vietoje buvo sudaryta „Lietuvos ir Gudijos generalinė apygarda“, kurios vadu liko gen. V. Vejtko. Vilniaus miesto komendantu buvo paskirtas gen. A. Mokrzeckis. Nuo to laiko besikuriantiems lenkų daliniams karinės veiklos kryptį nubrėžė Lenkijos kariuomenės vyriausiasis štabas¹⁵.

Beveik tuo pat metu atvirai (tiesa, ne Lietuvos teritorijoje) buvo organizuojama ir vadinamoji „Lietuvių–gudų divizija“, kurios tikslas irgi buvo karinėmis jėgomis užgrobti Lietuvos teritoriją. 1918 m. gruodžio 9 d. J. Pilsudskis gen. V. Ivaškevičių paskyrė šios divizijos vadu. Diviziją sudarė 3 brigados. Nemažą šios divizijos dalį sudarė rytuose savo dvarų netekę savininkai, o kareivių masę – smulkieji bajorai. Visgi divizijoje dominavo kariai iš pačios etninės Lenkijos, pirmą kartą savo gyvenime išvydę tuos „lietuvių–gudų“ pakraščius, kuriuos jie vėliau turėjo „vaduoti“ iš lietuvių¹⁶.

K p t. A. G u r k o s m i s i j a. 1918 m. pabaigoje Vilniuje veikė kelios valdžios: prof. A. Voldemaro vadovaujama Lietuvos vyriausybė, bolševikai, laukiantys Raudonosios armijos ateinant, iš Varšuvos direktyvas gaunanti lenkų kariuomenė ir besiruošianti pasitraukti iš miesto vokiečių okupacinė valdžia. Išskyrus pastarąją, kitos trys valdžios siekė sustiprinti savo įtaką Vilniuje ir visame krašte.

Kaip jau minėjome, Lenkijos valdžios pirmaeilis uždavinys buvo užimti Vilnių, o po to ir visą Lietuvą prijungti prie Lenkijos. Tuo tikslu lenkams buvo svarbu išgauti iš vokiečių oficialų jų karinių dalinių buvimo Vilniuje pripažinimą, taip pat gauti paramą ginklais, amunicija ir kt. Lenkai rengė ir teikė vokiečiams įvairius susitarimų projektus, tačiau derybos užsitęsė.

Vokiečių atsitraukimas komplikavo Vilniaus gynybą nuo besiantinančių bol-

ševikų. Todėl lenkai kreipėsi į Antantę, kad ji priverstų vokiečius atiduoti lenkų kariuomenei Rytų frontą. Ir toliau tęsėsi tiesioginės lenkų derybos su vokiečiais. 1918 m. gruodžio mėn. viduryje lenkai delegavo į Kauną kpt. A. Gurką, pavesdami jam tartis su vokiečių vadovybe dėl pagalbos organizuojant Vilniaus gynimą nuo paskui besitraukiančią vokiečių kariuomenę atslenkančios Raudonosios armijos. Vadinas, su Vilniuje veikiančia Lietuvos vyriausybe Lenkija skaitytis nenorėjo ir ją visiškai ignoravo. Ji norėjo pasinaudoti ta kritiška padėtimi, kada Lietuvos vyriausybė savo dispozicijoje dar neturėjo beveik jokios ginkluotos jėgos. A. Voldemaro vyriausybę vokiečiai laikė teisėta, jie gruodžio 19 d. kpt. A. Gurką ir nukreipė pas Lietuvos vyriausybės vadovą. Pokalbio tarp kpt. A. Gurkos ir A. Voldemaro bei Valstybės Tarybos prezidiumo nario St. Šilingo metu Lietuvos vyriausybės vadovas pareiškė, jog Lietuvos valstybė mielai priimtų brolišką Lenkijos paramą ir kad bendra politinė padėtis verčia Lietuvos vyriausybę išsiaiškinti abiejų gretimų valstybių santykius. Jis pageidavo minėtus klausimus spręsti apskritai¹⁷. Gruodžio 23 d. kpt. A. Gurka pasirašė preliminarinę sutartį su vokiečių karine vadovybe dėl Lenkijos karinių dalinių pergabenimo į Vilnių Lapų–Baltstogės–Gardino–Lentvario geležinkelio linija, išvykus iš Vilniaus vokiečių kariuomenei*. Nors kpt. A. Gurka neturėjo įgaliojimų derėtis dėl kokio nors susitarimo, Lenkijos vyriausybė paskelbė, jog sudaryta konkreti sutartis, kad lenkai gintų Lietuvą¹⁸.

1918 m. gruodžio 23 d. kpt. A. Gurka, jau kaip oficialus Lenkijos įgaliotinis, vėl kreipėsi į lietuvius, tačiau jų vadovybė, padėkojusi už siūlomą pagalbą, pareiškė, jog ją galėtų priimti tik su sąlyga, jei Lenkijos vyriausybė tuojau pripažintų savarakišką Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje¹⁹. Į šį pareiškimą lenkų valdžios atsakymo nebuvo gauta.

Gruodžio 29 d. Lietuvos vyriausybės posėdyje deleguojamam į Berlyną A. Janulaičiui nurodyta užprotestuoti lenkų leidžiamus gandus, kad prof. A. Voldemaras buvo sutikęs su lenkų vyriausybės pasiūlymu įvesti Lietuvon lenkų legionus, o krašto apsaugos ministru karin. M. Velykiui – pranešti Vilniaus lenkų legionininkams, kad jie gali dalyvauti krašto apsaugoj kaip Lietuvos kariuomenės dalys²⁰. Vilniaus komendantūra paskelbė reikšmingą atsisaukimą „Vilniaus piliečiams“, kuriame pakvietė Vilniaus ir jo apylinkių įvairių tautybių gyventojus stoti į savanorių pulkus. Per savaitę susirinko apie 500 vyrų, tarp jų 20 karininkų bei karo valdininkų²¹.

Gruodžio 30 d. M. Sleževičiaus vyriausybės paskirta vidaus reikalų ministro J. Vileišio vadovaujama delegacija dar bandė derėtis su lenkų politikais, atstovavusiais Lietuvos lenkams, tikėdamasi gauti jų paramą. Lietuvos vyriausybės atstovai buvo M. Sleževičius, J. Vileišis ir M. Biržiška, o Vilniaus lenkų atstovais – V. Abromavičius, Jonas Pilsudskis, L. Chominskis ir Z. Jundzilas. Derybų tikslas buvo Vilniaus ir iš viso Lietuvos lenkų bendradarbiavimas su lietuviais, kviečiant juos dalyvauti Lietuvos vyriausybėje ir drauge organizuoti gynybą prieš gresiantį bolševikų pavojų. Lietuviai savo požiūrį formulavo taip: nepriklausomybė su sostine Vilniumi, o santykius su Lenkija nustatys Lietuvos Steigiamasis Seimas. Lenkai tokią sąlygą sutiko priimti, jeigu Lietuva sutiktų sueiti į uniją su Lenkija. Taigi Lietuvos reikalavimai dėl Vilniaus nebuvo priimti²².

Kaip matyti, Lenkijos valdžia siekė Lietuvoje visai ko kito, o ne bendradarbiavimo su Lietuvos vyriausybe. Tomis dienomis Lenkijos ministras pirmininkas J. Mo-

račevskis pritarė sumanymui ginkluota jėga užimti Lietuvos teritoriją ir ten organizuoti valdžios organus, o Lenkijoje sudaryta Laikinoji Lietuvos valdymo komisija jau skyrė komisarų visai etnografinėi Lietuvai valdyti.

Vilniaus praradimas. 1918 m. gruodžio mėn. paskutinėmis dienomis padėtis Vilniuje darėsi vis sudėtingesnė: vokiečiai ruošėsi palikti miestą, prie kurio artėjo Raudonoji armija. Kaip jau minėjome, Lietuvos vyriausybė, dar nespėjusi suorganizuoti pakankamos ginkluotos jėgos, 1919 m. sausio 2 d. persikėlė į Kauną. Dalis vyriausybės narių – švietimo ministras M. Biržiška, l. e. užsienio reikalų ministro p. A. Janulaitis ir žydų reikalų ministras J. Vygodskis – atsisakė palikti miestą. M. Biržiška buvo paliktas Vilniuje Tarybos įgaliotiniu. Vilniuje buvo paliktas ir miesto komendantūros karių būrys.

Varšuvos remiama naujoji lenkų karinių dalinių vadovybė, suorganizavusi Vilniaus srities civilinę ir karinę administraciją, elgėsi taip, lyg miestas jau visam laikui priklausytų Lenkijai. Sausio 2 d. lenkai perėmė iš vokiečių Vilniaus valdymą ir organizavo jame lenkišką miliciją, žandarmeriją, žvalgybos biurą, skelbė karo padėtį, atsišaukimais ragino gyventojus laikytis tvarkos bei ramybės ir atiduoti ginklus. Tą pačią dieną, panaudoję ginkluotą jėgą, jie likvidavo pavojingiausią savo konkurentą – bolševikinę Darbininkų tarybą Varnų gatvėje.

Vilniaus praradimas visiems gyventojams padarė didelį išpūdį. Lenkiškoji gyventojų dalis tai sutiko entuziastingai, o lietuvius miesto atidavimas lenkams sujaukino labiau negu bolševikų okupacija. Lietuvos vyriausybė protestavo prieš tokius lenkų veiksmus. Jos generalinis įgaliotinis švietimo ministras M. Biržiška 1919 m. sausio 2 d. gen. V. Veitko pareiškė oficialų protestą²³ (protesto turinį žr. 12 priede). Sausio 4 d. Lietuvos vyriausybės į Varšuvą pasiųstoje notoje protestuota prieš lenkų komisarų paskyrimą Lietuvos teritorijoje.

Vilniuje lenkai šeiminkavo neilgai. Jau sausio 2 d. sužinota, jog prie Vilniaus iš trijų pusių artėja Raudonosios armijos daliniai. Naktį iš sausio 2 į 3 d. lenkai į Naująją Vilnią pasiuntė karin. J. Dombrovskio vadovaujamą jungtinį raitelių ir pėsčininkų dalinį, kuris, trumpai tepasipriešinęs gausioms bolševikų pajėgoms, buvo priverstas trauktis. Sausio 5 d. bolševikai užėmė Vilnių. Lenkai, patyrę didelių materialinių nuostolių, miestą paliko.

Dr. J. Šaulio misija Varšuvoje. Reaguodami į Lietuvos vyriausybės 1919 m. sausio 4 d. notą, lenkai vasario 12 d. atsakyme paskelbė pripažįstą lietuvių tautai apsisprendimo teisę, tačiau nesutinką su lietuvių teritoriniais reikalavimais. Jie teigė, jog Lietuvos–Lenkijos sienos turi būti nustatytos remiantis laisva ginčytinų teritorijų gyventojų valia, pabrėždami, jog sienų klausimas nesudarys „jokios kliūties vardan visos grupės bendrų interesų jau dabar užmegzti nuoširdžius santykius tarp abiejų tautų vyriausybių“²⁴.

Nors ši lenkų vyriausybės nota buvo gana neaiški ir teikė maža vilčių susitarti abiem pusėms, Lietuvos vyriausybės vadovas M. Sleževičius balandžio 16 d. patvirtino delegaciją derėtis su lenkų valdžia dėl savitarpio abiejų valstybių pripažinimo, diplomatinių bei ūkinių santykių užmezgimo ir karinės akcijos prieš bolševikus suderinimo. Delegacijai pirmininkavo labai svarbi figūra Lietuvos užsienio tarnyboje – dr. J. Šaulys. Į ją įėjo dar užsienio reikalų ministerijos atstovas Vl. Daumantas, karo

atašė karin. M. Velykis ir baltgudžių I pėst. pulko vadas plk. K. Jezovitovas. Delegacija į Varšuvą atvyko nepalankiu laiku – balandžio 18 d. – lenkų įsiveržimo į Vilnių išvakarėse²⁵. Pažymėtina, kad tai buvo pirmas oficialus abiejų vyriausybių įgaliotinių susitikimas.

Nesant Varšuvoje valstybės vadovų J. Pilsudskio ir I. Paderevskio, dr. J. Šaulio delegacija tarėsi su užsienio reikalų ministro pavaduotoju V. Vrublevskiu bei Seimo užsienio reikalų komisijos pirmininku S. Grabskiu. Dr. J. Šaulys reikalavo Lietuvos valstybės pripažinimo su sostine Vilniumi, tačiau lenkų atstovai tvirtino, jog Vilnius būtina turi priklausyti Lenkijai, mat rytinės žemės esančios neatskiriama Lenkijos valstybės dalis. Atlikus paruošiamuosius darbus oficialiam pasikeitimui notomis, susitikimas baigėsi²⁶.

1919 m. balandžio 25 d. rašte Lenkijos užsienio reikalų ministerijai dr. J. Šaulys kaip minimalią sąlygą tolesnėms deryboms tęsti reikalavo pripažinti Lietuvos nepriklausomybę su sostine Vilniumi ir prašė į savo siūlymą atsakyti raštu. Nesulaukęs atsakymo, jis gegužės 2 d. pasiuntė raginamąjį raštą ir pareiškė, jog nesulaukęs atsakymo iki gegužės 7 d. lenkų vadovų elgesį laikysiąs neigiamo nusistatymo ženklu. Lenkijos užsienio reikalų ministro pavaduotojas V. Vrublevskis visaip ramino dr. J. Šaulį ir prašė sulaukti grįžtančio iš Paryžiaus vyriausybės vadovo I. Paderevskio²⁷. Šis priėmė dr. J. Šaulį pasikalbėti gegužės 13 d. I. Paderevskis teigė, jog sienų klausimu lietuviai gali tikėtis nuolaidų, tačiau pagrindinis Lenkijos reikalavimas esąs federacija, pagal kurią Lietuva turėtų bendrą su Lenkija užsienio politiką, kariuomenės vadovybę, geležinkelius, paštą ir išdą²⁸.

Siekdami laimėti laiko, lenkai vilkino derybas, stengdamiesi parodyti Antantės šalims, jog derybų metu daroma tam tikra pažanga. Taip elgdamiesi, jie ruošė dirvą kitiems politiniams ėjimams. Dėl to Lietuvos vyriausybės vadovas M. Sleževičius gegužės 16 d. oficialiame laiške nurodė dr. J. Šauliui reikalauti iš lenkų aiškaus atsakymo, pabrėždamas, jog delsimas tik kenkia Lietuvos reikalui²⁹.

Dr. J. Šaulio misijos rezultatai buvo labai menki. Tarp abiejų valstybių nepavyko net užmegzti diplomatinių santykių. Gegužės 23 d. dr. J. Šaulys, įteikęs Lenkijos premjerui I. Paderevskiui protestą dėl Vilniaus okupavimo ir pareikalavęs lenkų kariuomenės iš Vilniaus pasitraukti, išvyko iš Varšuvos.

Lietuvių-lenkų ginčas Paryžiaus taikos konferencijoje. Vykstant Pirmajam pasauliniam karui, daugelio valstybių politikai manė ir laukė, kad, jam pasibaigus būsimoji taika bus nuolatinė ir teisinga. Todėl ir 1917 m. gegužės 26 d. Petrograde vykusiame Lietuvių seime daug vilčių buvo dėta būsimajam tarptautiniam taikos kongresui, į kurį turėjo būti „kvičiami lygiomis teisėmis su kitų valstybių atstovais ir lietuvių tautos atstovai“³⁰. Mažų tautų, tarp jų ir lietuvių, atstovai tikėjo būsimojo taikos kongreso, vėliau vadinamo konferencija, magiška galia – kad jis būsias tautų ir valstybių naujos eros pradininkas³¹.

Taikos konferencija oficialiai pradėjo darbą Paryžiuje, Versalyje, 1919 m. sausio 18 d. ir truko 6 mėnesius. Konferencijos darbas vyko 58 įvairiose komisijose. Nuo pat pradžios joje veikė speciali Lenkų reikalų komisija, o gegužės 15 d. buvo sudaryta Baltų komisija³². Versalio taikos konferencijos metu buvo daug ir įvairių pasiūlymų ir dėl Baltijos bei Lenkijos valstybių. Dažnai Lietuvos nepriklausomybė buvo

varžoma jos federacijos su Lenkija. Minėtoje konferencijoje Lenkijos interesams atstovavo žymus endekų vadas R. Dmovskis, tvirtinęs, jog lietuviams dar nepavykę sudaryti tautos ir todėl negalima kalbėti apie Lietuvos valstybę. Jo siūlymu Lietuvai galima pripažinti tik autonomiją ir ji turinti būti sujungta su Lenkija kaip unijinė valstybė³³.

Nors Lietuva nebuvo pakviesta dalyvauti Taikos konferencijoje, bet Lietuvos Valstybės Tarybos Prezidiumas 1918 m. gruodžio 18 d. oficialiai paskyrė prof. A. Volde-
marą delegacijos pirmininku. Delegaciją sudarė: sekretorius P. Klimas, nariai – E. Galvanauskas, M. Yčas, T. Naruševičius, S. Rozenbaumas ir D. Semaška. Laikui bėgant delegacijos sudėtis keletą kartų keitėsi. Nors Lietuvos delegacija taip pat ir dėl lenkų pastangų ir politinių intrigų nebuvo pripažinta teisėta, tačiau ji palaikė nuolatinį kontaktą su konferencija, buvo priimami ir svarstomi įvairūs memorandumai, notos bei pareiškimai.

Lietuvių delegacija Paryžiuje turėjo įvykdyti tris pagrindinius uždavinius: išsiriūpinti, kad jai būtų leista atstovauti Lietuvai konferencijoje, išgauti Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą su sienomis, kurias nustatė patys lietuviai, ir gauti pagalbą kovai su bolševikų agresija. Tačiau didžiausią kliūtį Lietuvos valstybei ir lietuvių delegacijai Paryžiaus taikos konferencijoje sudarė lenkai. 1919 m. gegužės mėn. pradžioje jie taikos komisijos pirmininkui įteikė memorandumą, kuriame įrodinėjo, jog, išskyrus Kauno guberniją ir šiaurinę Suvalkų gubernijos dalį, lietuvių delegacijos reikalautuose Lietuvos plotuose lietuviai negyvena. Jie teigė, jog Lietuvos Valstybės Taryba esanti vokiečių padaras, neatstovauja gyventojų valiai, o vokiečiai šeimininkauja Lietuvoje kaip savame krašte³⁴. Lenkai prieš lietuvius varė plačią propagandą, pasitelkdami į pagalbą specialią spaudos tarnybą, atskirus leidinius ir kt.

Taigi Paryžiaus taikos konferencijoje Lietuvos klausimas nebuvo spręstas.

2. LENKŲ KARINIŲ VEIKSMŲ LIETUVOJE PRADŽIA

A n t r a s i s V i l n i a u s p r a r a d i m a s. Po nepavykusio bandymo įsitvirtinti Vilniuje 1919 m. sausio mėn. pradžioje, lenkai niekad neatsisakė idėjos pakartoti karinę akciją, laukė tinkamos progos ir įtemptai ruošėsi. J. Pilsudskio šalininkai aptarinėjo ir Vilniaus krašto organizacijos pagrindus.

1919 m. kovo mėn. pabaigoje – balandžio mėn. pradžioje lenkų kariuomenės pagrindinės pajėgos kovojo su ukrainiečiais Lvovo rajone. Tuo metu bolševikų jėgos Lietuvoje buvo išsidėsčiusios taip, kad tarp Vilniaus ir Lydos rajonuose veikusių jų divizijų buvo susidariusi didelė tuštuma – spraga, kurioje atsidūrė svarbūs į Vilnių vedantys keliai. Lenkų kariuomenės vadovybė, rengdama Vilniaus užėmimo planą, ir nutarė pasinaudoti tą spraga Marcinkonių–Vilniaus–Lydos trikampyje.

Iniciatyvos pulti Vilnių ėmėsi pats J. Pilsudskis, žiūrėdamas į Vilnių ir drauge į Lietuvą kaip į savo tikrą tėviškę. Skubėti žygiuoti į Vilnių J. Pilsudskį vertė daugiausia baimė, kad lietuviai neužbėgtų jam už akių. Kaip minėjome anksčiau, lietuviai 1919 m. balandžio mėn. pradžioje pradėjo pulti bolševikus Vilniaus kryptimi.

Žinodamas, jog šis lenkų žygis į Vilnių Vakarų didžiųjų valstybių bus supras-tas kaip aneksija, J. Pilsudskis, būdamas realistas, artėjant Taikos konferencijos Pa-ryžiuje posėdžiui, ryžosi panaudoti „įvykusių faktų“ politikos metodą. Nors tuo metu Ukrainoje kovoję lenkai buvo patekę į labai kritišką padėtį, J. Pilsudskis tikėjo, kad gen. V. Ivaškevičiaus vadovaujamos lenkų kariuomenės dalys atlaikys ukrainiečių puolimą, o jis „įjosiąs į Vilnių pro Aušros Vartus ant balto žirgo“³⁵.

Ruošdama Vilniaus puolimo planą, lenkų kariuomenės vadovybė nusprendė sutelkti į vakarus nuo Lydos kavalerijos ir pėstininkų rinktines, kurios, aplenkdamos Lydą iš šiaurės-vakarų pusės, turėjo išeiti į Vilniaus–Lydos kelią ir juo forsuotu žy-giu pulti Vilnių iš pietų bei rytų pusių. Numatyta išengti į Vilnių per 3–4 dienas. Žygį turėjo pradėti kavalerija, o ją paremti – pėstininkai. Kita lenkų grupė su stipria artilerija turėjo užimti Lydą. Kad bolševikų jėgos, veikiančios į pietus nuo Nemuno, neateitų pagalbon Lydos rajone veikiančioms jų jėgoms, lenkai turėjo pulti visu frontu nuo Baranovičių iki Pripetės upės. Skidliaus rajone sutelkta plk. Frėjaus vadovauja-ma speciali grupė turėjo dengti lenkų karines operacijas nuo galimų netikėtumų iš vokiečių kariuomenės dalių, buvusių Gardino apylinkėse. Lenkų kariuomenės dalys turėjo būti sutelktos ir paruoštos kariniams veiksams iki balandžio 15 d.³⁶

Numatytas Vilniaus puolimas buvo pirmoji didesnio masto lenkų kariuome-nės operacija prieš bolševikus, turinti didelę politinę svarbą. Todėl jai vadovavo pats J. Pilsudskis.

Balandžio 16 d. plk.. Lasockio grupė puolė Lydą. Tuo pat metu plk.. Vl. Beli-nos-Pražmovskio vadovaujama kavalerijos grupė su artilerija, aplenkdamą Lydą iš šiaurės vakarų, pradėjo žygį Lydos–Vilniaus vieškelio link, o jai iš paskos sekė gen. E. Smigly-Rydzo vadovaujama pėstininkų grupė. Bolševikams atkakliai pasiprieši-nus, Lyda buvo paimta tik balandžio 17 d. Sunkumų patyrė ir Vilniaus kryptimi žygiavusios lenkų kariuomenės dalys. Žygį apsunkino blogi keliai, ėmė trūkti maisto bei pašaro. Sunku buvo palaikyti ryšį tarp atskirų kariuomenės dalių. Balandžio 18 d. kavalerijos grupė susitelkė Turgelių–Paulovo rajone, o pėstininkų grupės priešakiniai daliniai pasiekė Benekainių apylinkę. Šiose vietovėse bolševikai nerodė jokio pasi-priešinimo.

Balandžio 19 d. auštant lenkų kavalerijos daliniai, bolševikų visai nepastebėti, priartėjo prie Vilniaus ir staiga užėmė geležinkelio stotį ir didesnę miesto dalį. Bolše-vikus apėmė visiška panika. Jie tiesiog nesusigaudė susidariusioje situacijoje. Bolše-vikams pavyko atsispirti lenkams tik šiaurinėje ir vakarinėje Vilniaus dalyje. Visgi po kurio laiko bolševikai atsipeikėjo, persitvarkė ir kai kuriose vietose ėmė spausti lenkus atgal. Lenkų kavalerijos, išsklaidytos miesto gatvėse, neįgudusios kautis mieste, būklė tapo kritiška. Jai į pagalbą specialiai traukiniu buvo atsiųsti į Vilnių pėstinin-kai. Atvykus gen. E. Smigly-Rydzui su likusiomis dalimis bei artilerija, lenkai balan-džio 21 d., apie vidurdienį, galutinai miestą užėmė. Gen. A. Mokrzeckio vadovauja-ma grupė puolė Naugarduką ir Baranovičius ir juos taip pat užėmė³⁷.

Dėl karių nuovargio nuo tolesnio puolimo buvo atsisakyta. Gen. E. Smigly-Rydzo vadovaujama grupė sustojo Trakų–Rykantų–Maišiagalos–Nemenčinės–Bez-donių–Naujosios Vilnios linijoje, plk.. Lasockio – Bogdanovo–Alšėnų linijoje, o gen. A. Mokrzeckio grupė užėmė buvusius Pirmojo pasaulinio karo vokiečių apkasus į rytus nuo Baranovičių ir toliau iki Nemuno³⁸.

Vilniaus netekimas bolševikams buvo didelis smūgis kariniu ir politiniu požiūriu. Balandžio mėn. pabaigoje, sutelkę jėgas pusračiu apie Vilnių, jie nutarė koncentriškai pulti miestą ir jį atsiimti. Gen. E. Smigly-Rydzas, sužinojęs bolševikų planus, nusprendė neleisti atskiroms jų kariuomenės grupėms susijungti ir sumušti jas atskirai. Pirmiausia jis puolė Pabradės grupę, ją sumušė ir nubloškė Švenčionių kryptimi. Pergrupavęs savo pajėgas, vėliau puolė Salų–Ašmenos bolševikų grupę, artėjusią prie Vilniaus, ir nubloškė ją į rytus. Po to smogė nuo Širvintų besiantinančiai grupei, ją sumušė ir nubloškė šiaurės vakarų kryptimi. Iki gegužės 1 d. keliamas pavojus buvo pašalintas.

Persekiodami bolševikus, lenkai pasiekė Maišiagalos–Giedraičių–Pabradės–Linkmenų–Ignalinos–Adutiškio–Smurgainių–Naručio ež. ribą. Baras į šiaurę nuo Baranovičių buvo pavadintas lietuvių–baltgudžių frontu. Jo vadu buvo paskirtas gen. S. Šeptickis³⁹. Tuo būdu lenkų karinės dalys užėmė nemažą Lietuvos teritorijos dalį, visiškai nederindamos karo veiksmų su Lietuvos kariuomenės veiksmais, toliau plėtė savo nukariavimus, neatsižvelgė į Lietuvos interesus. Tarp Lenkijos ir Lietuvos valstybių susiklostė nepaskelbta karo padėtis. Lietuviai teigė, kad lenkai yra okupantai, įsitvirtinę Lietuvos teritorijoje be Lietuvos vyriausybės sutikimo.

Lenkų įvykdytas Vilniaus užėmimas sukretė lietuvių visuomenę. M. Sleževičiaus vyriausybės oponentai smerkė jį už nesugebėjimą pirmiems paimti Vilnių. Balandžio 24 d. laiške Lietuvos atstovui Berlyne J. Purickiui M. Sleževičius rašė: „Sukelk visus ant kojų, Vilnius turi būti mūsų. Negalima jo palikti lenkams“⁴⁰. Protestą dėl Vilniaus užėmimo pareiškė ir J. Šaulys Varšuvoje⁴¹.

Pasipylė protestai ir skundai tarptautinėse institucijose. Iš valdžios ir visuomenės atstovų (A. Smetonos, M. Sleževičiaus, žemaičių vyskupo P. Karevičiaus ir kt.) sudarytas Lietuvos gynimo komitetas išleido atsisaukimą į Lietuvos piliečius, kuriame griežtai pareikšta nuomonė Vilniaus klausimu: „Jokio susitarimo su lenkų vyriausybe nėra ir negali būti tol, kol Lenkija pripažins Lietuvą natūraliose jos sienose, kol lenkai grąžins mums Vilnių“⁴².

S. S t a n i š e v s k i o m i s i j a K a u n e. Įsitikinusi lenkų siekimais ginčytinus teritorinius klausimus tarpusavyje spręsti iš jėgos pozicijų, Lietuvos vyriausybė priėjo prie išvados, jog jai geriau kreiptis į Taikos konferenciją. Tokia lietuvių pozicija lenkams buvo neparanki. Jie norėjo išvengti bet kokio Vakarų valstybių kišimosi į šiuos reikalus, nes tai galėjo susilpninti jų pozicijas tarptautiniu mastu. Todėl lenkai atkakliai siekė derybų su Lietuva, visų pirma tikėdamiesi, jog tarp lietuvių rasis unijai pritariančių asmenų.

Tuo tikslu buvo nutarta pasiųsti į Kauną užsienio reikalų ministro pavaduotojo S. Staniševskio vadovaujamą delegaciją, į kurios sudėtį dar įėjo sekretorius V. Pšesmickis, karinis ekspertas mjr. M. Mackevičius ir karo atašė lttn. M. Hurčinas. Gegužės 28 d. atvykusi į Kauną, delegacija jau kitą dieną tarėsi su Lietuvos ministru pirmininku M. Sleževičiumi. Šis lenkų delegaciją priėmė gan šaltai, atsisakydamas kalbėti lenkiškai. Derybos buvo pradėtos pasikvietus vertėją, kuris vertė iš lietuvių kalbos į prancūzų, nors, kaip vėliau pasirodė, M. Sleževičius puikiai mokėjo lenkiškai, o S. Staniševskis – lietuviškai.

Derybų pradžioje M. Sleževičius apkaltino lenkus sužlugdžiusius derybas su

J. Šaulio vadovaujama delegacija ir pareikalavo, kad Lenkija pripažintų Lietuvos nepriklausomybę, išvestų savo kariuomenę iš visų ginčijamų teritorijų ir pripažintų civilinę lietuvių administraciją. Į tokį M. Sleževičiaus kaltinimą S. Staniševskis pareiškė, jog jo buvimas Kaune yra pakankamas lenkų noro užmegzti santykius tarp šių dviejų valstybių įrodymas. Jis teigė, kad niekad nebuvo kalbos dėl Lenkijos atsisakymo pripažinti lietuvių teisę į nepriklausomybę ir kad vykstančios derybos turi nustatyti formalaus pripažinimo detales. Toliau S. Staniševskis paprašė detaliau išdėstyti lietuvių planus, kaip jie galvoja valdyti ginčijamas teritorijas, ir pateikti garantijas, kad jų savo interesams nepanaudos vokiečių karinės pajėgos⁴³. Savo pranešime Lenkijos užsienio reikalų ministerijai apie išpūdžius Lietuvoje jis pažymėjo, jog sunku būsią surasti bendrą platformą su „dabartine Lietuvos vyriausybe, kuri yra provokiška ir nepopuliari net tarp pačių lietuvių“⁴⁴.

1919 m. birželio 2 d. S. Staniševskis iš savo vyriausybės gavo papildomus nurodymus reikalauti iš lietuvių tiksliau nusakyti jų teritorinius reikalavimus, tirti padėtį vietoje ir plėsti akciją prieš lenkams nepalankias nuotaikas. Birželio 7 d. įvykusio pasitarimo su M. Sleževičiumi metu S. Staniševskis bandė įteigti, jog lenkai rimtai žiūri į lietuvių reikalavimus perleisti jiems civilinę administraciją lenkų užimtose teritorijose, siekdamas kaip galima ilgiau vilkinti derybas Kaune ir įvykdyti jo delegacijai pavestus uždavinius.

M. Sleževičius 1919 m. birželio 11 d. lenkams įteiktoje notoje dar kartą reikalavo nepriklausomybės pripažinimo su visomis teritorijomis, į kurias Lietuva pretendavo, ir administracinės valdžios Vilniuje ir Vilniaus krašte perdavimo į jos vyriausybės rankas. Gavęs šią notą, S. Staniševskis išvyko į Varšuvą, nusprendęs, jog jo misija padarė viską, ką galėjo⁴⁵.

1919 m. birželio 24 d. buvo gautas Lenkijos užsienio reikalų ministerijos oficialus atsakymas į M. Sleževičiaus notą. Jame lenkai pažymėjo ne kartą pareiškę norą palaikyti draugiškus santykius su lietuviais, tačiau visgi atsisakė pripažinti Lietuvos valstybę dėl tariamai tebetrunkančios vokiečių okupacijos. Remdamiesi šiuo faktu, lenkai atmetė lietuvių reikalavimą įvesti savo civilinę valdžią lenkų okupuotoje teritorijoje ir pabrėžė, kad lietuviams galinčios būti perduotos tik tai tos teritorijos, kurių gyventojai pareikštų norą būti Lietuvos valstybės dalimi. Nota baigiama pareiškimu, kad gyventojai patys nuspręs, kokia turės būti jų ateitis⁴⁶.

Taigi Lenkijos vadovybė ne tik nenorėjo ir toliau pripažinti Lietuvos nepriklausomybės, jos vyriausybės, bet išdrįso atvirai kištis į Lietuvos vidaus reikalus, nekalbant apie tai, jog tuo metu Lenkija jau buvo užėmusi didelę Lietuvos žemių dalį su Vilniumi. Lenkijos vyriausybė kovodama prieš Lietuvą stengėsi įtikinti Antantės šalis, neva Lietuva esanti vokiečių valdžios darinys ir todėl tik Lenkija esanti vienintelė tvirtovė rytuose prieš germanizmą ir bolševizmą.

Tolesnis lenkų kariuomenės brovimasis į Lietuvos teritoriją. Demarkacinės linijos. Lenkams užėmus Vilnių ir kitas lietuviškąsias žemes, Lietuvos karinė padėtis pasikeitė. Nors frontas prieš bolševikus smarkiai susiaurėjo, tačiau atsirado naujas frontas prieš lenkus. Pirmas susidūrimas su jais įvyko 1919 m. balandžio 26 d. Vievyje. Tačiau tuomet kraujo praliejimo dar pavyko išvengti. Gegužės 7 d. lenkai užėmė Širvintų miestelį. Kitą dieną lenkai užpuolė prie Vievio miestelio buvusias lietuvių sargybas⁴⁷.

Balandžio 27 d. lenkai, pasitraukus vokiečiams iš Gardino, paskubėjo užimti šį miestą⁴⁸. Tomis dienomis Gardine lankęsis Lietuvos vyriausybės vyriausiasis įgaliotinis A. Žilinskas, susipažinęs su realia padėtimi vietoje, savo vyriausybės vardu lenkų atstovui papulk. A. Nienevskiui įteikė oficialų protestą dėl dalies Lietuvos teritorijos okupavimo⁴⁹.

Nereaguodami į tai, lenkai ėmėsi įvairių provokacijų Gardine Lietuvos karinei vadovybei pavaldaus I pėst. baltgudžių pulko atžvilgiu, kad galiausiai 1919 m. birželio 12 d. paskelbė jį išformuotu⁵⁰. Ir toliau buvo sistemingai puldinėjamos lietuvių sargybos.

Nors užimamose lietuvių žemėse lenkų kariuomenė skelbėsi esanti tautų vaduotoja ir reklamavosi garbingu legionininkų vardu, tačiau iš tikrųjų jai šie idėjiniai dalykai mažai rūpėjo. Jos daugumą sudarė Vilniaus ir Suvalkų kraštu, Baltgudijos ir Lenkijos miestelėnai ir kaimiečiai, stoję kariuomenėn lenkų kunigų bei dvarininkų paraginti, nedarbo ir bado verčiami, tikėdamiesi pasipelnyti ir pan. Štai kaip tą kariuomenę apibūdino tuo metu Vilniuje gyvenęs žymus lietuvių visuomenės veikėjas M. Biržiška: „Žiaurumas, plėšikiškumas, kryžiuotiškas patvirkusio ginkluočio nustatymas beginklių atžvilgiu, tamsiausio „lenko“ pažiūra į visa, kas nelenkiška – štai savybės, kuriomis mums paprastai reiškėsi lenkų kariai... Net šviesesni... karininkai... santykiuose su mumis vis dėlto per daug nesivaržė“⁵¹.

Lenkų kariai užgrobtose lietuviškose žemėse vykdė masines kratas, ėmė rekvizicijas, plėšikavo, visaip engė gyventojus. Dažni buvo atvejai, kai gyventojui gatvėje garsiai lietuviškai prakalbėjus jis iškart būdavo suimamas, palaikomas lenkų priešu, jo namuose atliekamos kratos tariamai ieškant ginklų, atimamas ar pavagiamas vertingesnis turtas. Atimdami iš gyventojų vertingesnius daiktus, lenkai tvirtindavo, jog jie pirkti iš vokiečių, todėl būtina juos paimti. Pasisavindami gyventojų pinigus, motyvuodavo, jog jie yra bolševikų ir pan.⁵²

Vilniuje lenkai stengėsi išnaikinti visa tai, kas jiems atrodė nelenkiška: persekiojo lietuvių visuomenės veikėjus, uždarė įvairias kultūros įstaigas. Birželio 5 d. apiplėšė lietuvių vaikų prieglaudą, pasisavino jai priklausiusius arklius, vežimus ir kitus daiktus. Beplėšdami tyčiojosi iš vaikų dėl jų vartojamos lietuvių kalbos. Ypač daug skriaudų iš lenkų patyrė Marcinkonių, Molėtų, Giedraičių ir kituose miesteliuose bei jų apylinkėse gyvenę lietuviai.

Masiškai suiminėjant gyventojus, kalėjimai buvo prikimšti žmonių. Gegužės 17 d. tik viename Vilniaus Lukiškių kalėjime buvo uždaryti 1338 tokie „nusikaltėliai“⁵³. O kiek buvo kankinama dar kituose kalėjimuose!

Apie lenkų elgesį tuometinis Laikinojo Vilniaus lietuvių komiteto pirmininkas M. Biržiška vėliau taip rašė: „Kratos ir suėmimai paprastai buvo įvairinami, neradus ginklo, pinigų ir brangenybių atėmimu, nekartą keiksminiu, buožiniu ar kumštiniu pagyvinimu. Retas kuris Vilniaus lietuvis bus kratos išvengęs ir nedaugelis negavę materialiniai nukentėti!“⁵⁴ (kalba netaisyta – V. L.).

1919 m. birželio 6 d. ties Švenčionimis įvykusiame slaptame lietuvių suvažiavime dalyvavę Ašmenos, Giedraičių, Molėtų, Inturkės, Kaltanėnų, Trakų, Tverėčiaus, Daugėliščio, Palūšės, Vidžių, Drūkšių, Gaidės, Rimšės, Smalvų ir Dūkšto atstovai pateikė daugybę pavyzdžių, kaip lenkai persekiojo lietuvius: plėšikavo, fiziškai kankino, kišo į kalėjimus, prievartavo moteris, 2 kartus per savaitę varė prievartiniams

darbams į lenkų dvarus, draudė lietuviškai kalbėti ir kt. Suvažiavimo dalyviai nutarė pareikalauti iš Lietuvos vyriausybės ginklų, kad patys išvartytų lenkus iš savo krašto⁵⁵.

Lenkų kariuomenės savivalės bei Vilniaus krašto žmonių persekiojimo faktus patvirtina ir lenkų šaltiniai⁵⁶.

Vykstant kovoms su bolševikais, dar besiorganizuojančiai ir nesustiprėjusiai Lietuvos kariuomenei atremti šį naują stiprų priešą – lenkus – buvo sunku. Lietuvos vyriausybė, kreipdamasi į Antantės valstybes, dėl minėtų lenkų veiksmų reiškė tik protestus. Ji per Paryžiaus delegaciją prašė santarvininkų paveikti lenkus, kad šie sustabdytų tolesnę invaziją ir nustatytų provizorinę demarkacijos liniją tarp Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių.

Karo veiksmams tarp Lietuvos ir Lenkijos išvengti vadinamoji Keturių didžiųjų taryba ir nutarė nutiesti tarp Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių laikiną demarkacijos liniją, kuri Lietuvos vyriausybei buvo notifikuota 1919 m. birželio 18 d. prancūzų karinės misijos pirmininko plk. ltn. C. K. Reboulis raštu. Plk. ltn. C. K. Reboulis jame pareiškė, jog ši demarkacijos linija reiškia tik laikiną karinę okupaciją militariniais ir policiniais tikslais ir jokių būdu neturi pakenkti ateities politiniams sprendimams. Ši pirmoji demarkacijos linija turėjo eiti nuo Lyko iki Augustavo (Augustavas lenkams), Augustavo perkasu iki Sopockino, toliau per Pervalką, Ratnyčią, į pietus nuo Varėnos, toliau lygiagrečiai su geležinkeliu Varėna–Vilnius–Daugpilis per 5 km nuo jo į vakarus iki Kazačiznos. Į šiaurę nuo Kazačiznos demarkacijos liniją per 2–3 dienas turėjo vietoje nustatyti Antantės karinių misijų atstovai⁵⁷.

Lietuvos vyriausybės vadovas M. Sleževičius birželio 23 d. rašte plk. ltn. C. K. Reboulisui padėkojo už demarkacijos linijos nustatymą, kartu apgailestaudamas, jog ją nustatant nedalyvavo nei vienas lietuvių atstovas. Be to, jis prašė, kad ginčijamoje teritorijoje nebūtų lenkų civilinės administracijos⁵⁸.

Ši demarkacijos linija nei lietuvių, nei lenkų netenkino. Pastarieji ja buvo nepatenkinti todėl, kad kai kuriose dešinės Nemuno pusės vietose turėjo atsitraukti iki 30–35 km, kad atsидurtų per 5 km nuo geležinkelio Gardinas–Vilnius–Daugpilis linijos. Lenkų vadovybė trauktis į šią liniją net negalvojo.

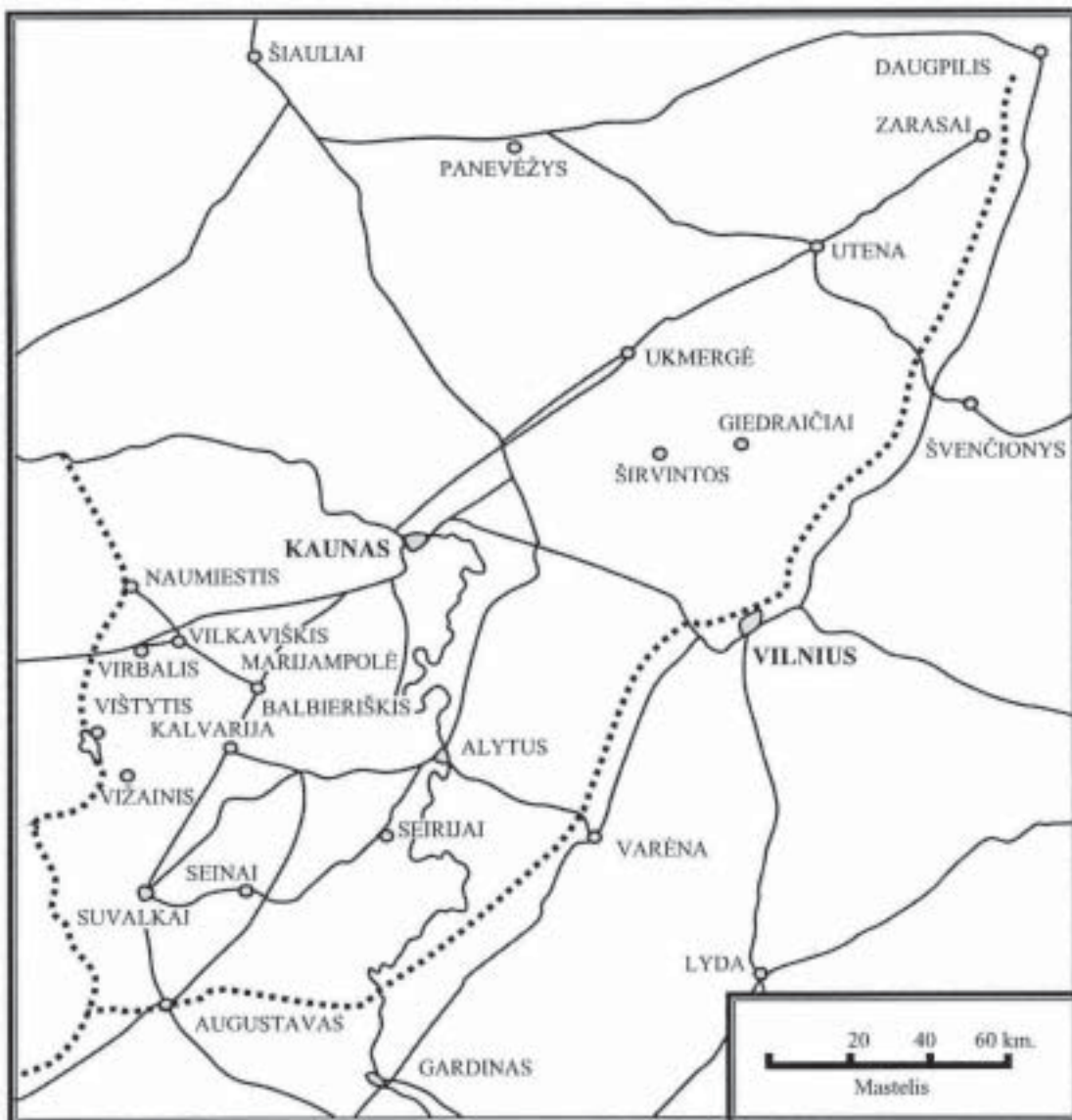
Pirmosios demarkacijos linijos nustatymas lietuviams visgi buvo šioks toks laimėjimas. Tai buvo, pirma, dar vienas žingsnis link Lietuvos valstybės pripažinimo ir nelaikymo jos vokiečių dariniu ir, antra, bent formaliai varžė lenkų brovimąsi į Lietuvos teritoriją.

Tačiau tokia padėtis tęsėsi neilgai. Vokiečiams traukiantis iš Lietuvos, lenkai, pasikliaudami savo karinės jėgos persvara, stengėsi išnaudoti kiekvieną pasitaikiusią progą brautis gilyn į Lietuvą. Jau liepos 4 d. iš Vilniaus atvykęs lenkų Generalinio štabo karininkas griežtai pareikalavo per 24 valandas atitraukti iš Vievio miestelio ir stoties lietuvių sargybas. Netrukus lenkų priešakinės dalys ėmė žygiuoti Jiezno–Žiezmarų–Vievio–Kazokiškių link. Sunki kova tęsėsi neilgai. Lietuvių žvalgai, puolami daug gausesnių priešų pajėgų, buvo priversti trauktis⁵⁹.

Lietuvių sargybų ir užtvarų puldinėjimai išplito maždaug 100 km ruože ir siekė 20–30 km gilumon. Tuo metu fronto barą nuo Neries upės iki Varėnos miestelio (daugiau kaip 50 km) vyr. kariuomenės vado gen. S. Žukausko įsakymu gynė karin. K. Škirpos vadovaujamas Atskirasis batalionas. Jo jėgos buvo menkos – minėtame bare tebuvo dvi kuopos su kulkosvaidžiais ir 19 raitelių žvalgų komanda. Ka-

rin. K. Škirpa liepos 5 d. informavo Atskirosios brigados vadą apie lenkų papildomų karinių jėgų telkimą ir rengimąsi puolimui. Realiai įvertindamas gresiantį pavojų, karin. K. Škirpa prašė leisti jam prieš lenkus minėtame bare sutelkti visas bataliono jėgas, tačiau jam buvo įsakyta dalį jėgų nukreipti Kauno igulos sargyboms sustiprinti⁶⁰.

Lenkai toliau puolė Daugų–Jiezno–Kaišiadorių kryptimi. Vyr. kariuomenės vadas gen. S. Žukauskas 1919 m. liepos 7 d. 17 val. lenkų gen. S. Šeptickiui pasiūstoję telefonogramoje, atkreipdamas jo dėmesį į šį faktą, perspėjo, kad, „jeigu lenkų kariuomenė nebus atgal atšaukta, jis bus priverstas priešintis ginkluota jėga“⁶¹.

37 schema
1919 m. birželio 18 d. demarkacinė linija

Tačiau, kaip minėjome, ta „ginkluota jėga“ buvo labai menka ir lenkams pavyko užimti Žiezmaris, Stakliškes, Butrimonis ir Daugus. Į Lietuvos protestą santarvininkai atsakė, jog jie pavedę maršalui F. Fochui paveikti lenkus, kad šie atitrauktų savo kariuomenę į pietus nuo demarkacijos linijos. Nepaisant maršalo F. Focho formalaus liepos 11 d. įsakymo, lenkai nepaklausė, pareikšdami, jog patys nustatysią tokią demarkacijos liniją, kuri bus jiems tinkama⁶².

Liepos 12 d. lietuviai vėl skundėsi Antantės vyriausiajai tarybai, kad lenkai ir toliau pažeidinėja demarkacijos liniją, atkreipdami Antantės valstybių dėmesį į susidariusios padėties rimtumą⁶³. Tačiau aktyviai veikė ir lenkų diplomatai. Jie siekė, pirma, kad Antantė jiems pripažintų dešinėje Nemuno pusėje naujai užimtą Lietuvos teritoriją ir, antra, stengėsi pakeisti savo naudai ir pietų Suvalkijoje lenkams nepalankią, vokiečių dar okupuojamą demarkacijos liniją. Pagal lenkų siūlomą projektą naujoji linija turėjo eiti nuo Rytprūsių sienos išilgai buvusios Suvalkų apskrities šiaurinio pakraščio iki Beržininkų, toliau į rytus pro Lazdijus ir Seirijus iki Nemuno, nuo ten žemyn iki Alytaus, iš ten pagal Pilsudskio įpirštą liniją⁶⁴. Siekdami šių tikslų, lenkai išvystė plačią veiklą, stengdamiesi palenkti savo pusėn tiek Antantę, tiek maršalą F. Fochą. Tai padaryti jiems pavyko. Liepos 18 d., ir vėl lietuviams nedalyvaujant, buvo nubrėžta nauja laikina linija, kuri nužymėjo jau 12 km atstumo ruožą į vakarus nuo geležinkelio linijos Gardinas–Vilnius–Daugpilis⁶⁵.

Nors lenkai toliau plėtė puolamuosius veiksmus, 1919 m. liepos 19 d. gausi jų kariuomenės rinktinė netikėtai užpuolė Alantos miestelį. Vietos valdžia buvo suimta, milicija nuginkluota, be pasigailėjimo imta plėšti vietos gyventojus. Bolševikų fronte buvusi lietuvių kariuomenės vadovybė tuojau iš atsarginių dalių suorganizavo karių būrį, kuris sumušė lenkus, išvijo iš miestelio ir, kar. K. Škirpos teigimu, paėmė į nelaisvę 24 belaisvius. Klatingi lenkų puldinėjimai iš pasalų šiose apylinkėse kuriam laikui liovėsi⁶⁶.

Liepos 23–24 d. lenkai plačiu frontu pradėjo puolimą Alytaus link, stumdami į vakarus negausias lietuvių užtvaras bei sargybas. Pirmiausia jų nemažos pajėgos pasirodė Merkinės apylinkėse. Nors pagal 1919 m. birželio 18 d. demarkacijos liniją Merkinė buvo palikta Lietuvai, tačiau lenkai, siekdami grobikiškų tikslų ir kviečiami bei remiami vietinių lenkų dvarininkų, aplinkiniuose kaimuose ir tarp lietuvių karių platino atsisaukimus, kuriuose demagogiškai tvirtino atėję vaduoti Lietuvos, kurią šalies ministrai pasiryžę perduoti vokiečiams, ir pan.⁶⁷

Vokiečiams traukiantis iš Merkinės, Alytaus m. ir apskr. komendantas karin. B. Naujanis-Šalkauskas, trūkstant karininkų, miesteliui ginti paskyrė net netarnavusią kariuomenėje laisvai samdomą karo valdininką Br. Balčiūną su 20 neapmokytu naujokų. Sužinojus, jog liepos 23 d. vėlyvą naktį lenkai iš netoli esančio Gudakiemio kaimo ruošiasi pulti Merkinę, buvo nutarta organizuoti priešpuolį. Lenkams tebe miegant lietuvių būrys staigiu netikėtu manevru apsupo kaimą ir nuginklavo net nespėjusius pasipriešinti 30 lenkų raitelių. Buvo paimtas karo grobis – 30 šautuvų, 2500 šovinių, 27 arkliai, 30 balnų. Lenkų belaisviai buvo paleisti, nes neturėta kur juos patalpinti. Karo grobis buvo išsiųstas į Seirijus, o kariai, laukdami lenkų puolimo, Merkinėje nutarė gintis. Liepos 24–25 d. naktį stambios lenkų pajėgos – per 600 karių – užėmė Merkinę, o po to ir Seirijų miestelį. Čia būdami jie toliau koncentravo savo pajėgas ir ruošėsi žygiui į Alytų⁶⁸, bandydami supti Kauną iš pietų pusės.

Reaguodama į tokius lenkų veiksmus, Lietuvos vyriausybė liepos 24 d. vėl pasiskundė Vyriausiajai tarybai, kad lenkai ne tik nerodo jokių atsitraukimo požymių, bet, priešingai, puola toliau.

1919 m. liepos 26 d. santarvininkų ginkluotųjų pajėgų vadas maršalas F. Fochas, atvykęs į Paryžių, supažindino Vyriausiąją tarybą su lenkų įvykdytais birželio 18 dienos demarkacijos linijos pažeidimais. Remdamasis liepos 18 dienos laikinąja linija ir Lenkų reikalų komisijos balandžio 22 dienos rekomendacijomis, jis pasiūlė naują liniją. Svarbiausias pakeitimas joje – Suvalkų ir Seinų apskričių priskyrimas lenkams⁶⁹.

Vyriausioji taryba F. Focho pasiūlymui pritarė. Taip buvo priimta vadinamoji F. Focho demarkacijos linija, apie kurią plk. ltn. C. K. Reboulis tik rugpjūčio 3 d. pranešė Lietuvos vyriausybei, pažymėdamas, kad ji neturės įtakos nustatant ateityje Lietuvos–Lenkijos sieną, nes dėl to Taikos konferencija priimsianti atskirą sprendimą⁷⁰.

F. Focho linija ėjo nuo Rytprūsių į pietus nuo Vištyčio, toliau į šiaurę nuo Vyžainio, lietuvių pusėje palikdama Liubavą, toliau į šiaurę nuo Punsko, šiauriniu Galaduso ežero kraštu, į rytus nuo Beržininkų ligi Marichos upės, toliau ja iki Igorkos upelio, šiuo upeliu iki Nemuno, toliau 12 km į vakarus nuo geležinkelio linijos Gardinas–Vilnius–Daugpilis⁷¹. Ši demarkacijos linija išsilaikė iki 1920 m. liepos mėn., kai puolnčioji bolševikų kariuomenė privertė lenkus trauktis ir apleisti Vilnių (žr. 38 schemą).

Lietuviai protestavo dėl Suvalkų ir Seinų priskyrimo lenkams, tačiau jų protestai nieko nedavė. Lenkams situacija Paryžiuje buvo kur kas palankesnė, todėl jie nesilaikė minėtų demarkacijos linijų, skverbėsi toliau į Lietuvos teritoriją ir plėšė kraštą. Siekdami išvengti atsakomybės už savo agresyvius veiksmus ir suversti kaltę kitiems, lenkai visai stengėsi apmulkinti į lietuvių–lenkų frontą atvykstančius prancūzų ir anglų karinių misijų narius. Savotiškai įdomi buvo jų argumentacija. Antai paklausus kieno įsakymu lenkų armija veržėsi į Lietuvą, Vilniaus lenkų vadovai tikino vykdę Varšuvos vyriausybės įsakymus, o pastaroji aiškino, jog tai darę vietiniai lenkų daliniai be vyriausybės žinios, „per nesusipratimą įvykdę eilę nemalonių išpuolių, be kurių, atseit, pasienio sargyba neapsieina“. Toliau aiškinantis ir vieni, ir kiti nurodė, kad iš tikrųjų lenkų–lietuvių „nesusipratimas“ – tai vaisius tamsių jėgų, kurios provokacijos tikslu vyriausiosios valdžios vardu įsakė Lietuvos pasienyje buvusiems daliniams žygiuoti pirmyn⁷².

Antantės šalių misijų atstovų spaudžiama, lenkų armijos Lietuvoje I divizijos vadovybė, neva norėdama nutraukti karo veiksmus, 1919 m. liepos 26 d. Lietuvos kariuomenės Generaliniam štabui atsiuntė paliaubų sutarties projektą-pasiūlymą, kuriame iškėlė keturis reikalavimus:

1. Lenkų diviziją ir Lietuvos karines dalis skiriančios fronto linijos negali užimti jokios kitos kariuomenės dalys.

2. Fronto linija laikytina ši lenkų kariuomenės užimta linija: Merkinė–Butrimonys–Stakliškės–Užuguostis–Židiškės–Bendrai–Jagielonys–Vievis–Kazokiškės–Musninkai–Širvintos–Giedraičiai–Skudutiškis–Pakalniai–Tauragnai–Varniškiei–Kazačizna–Dūkštas–Rimšė–Vidžiai (visi šie punktai lenkų pusėje).

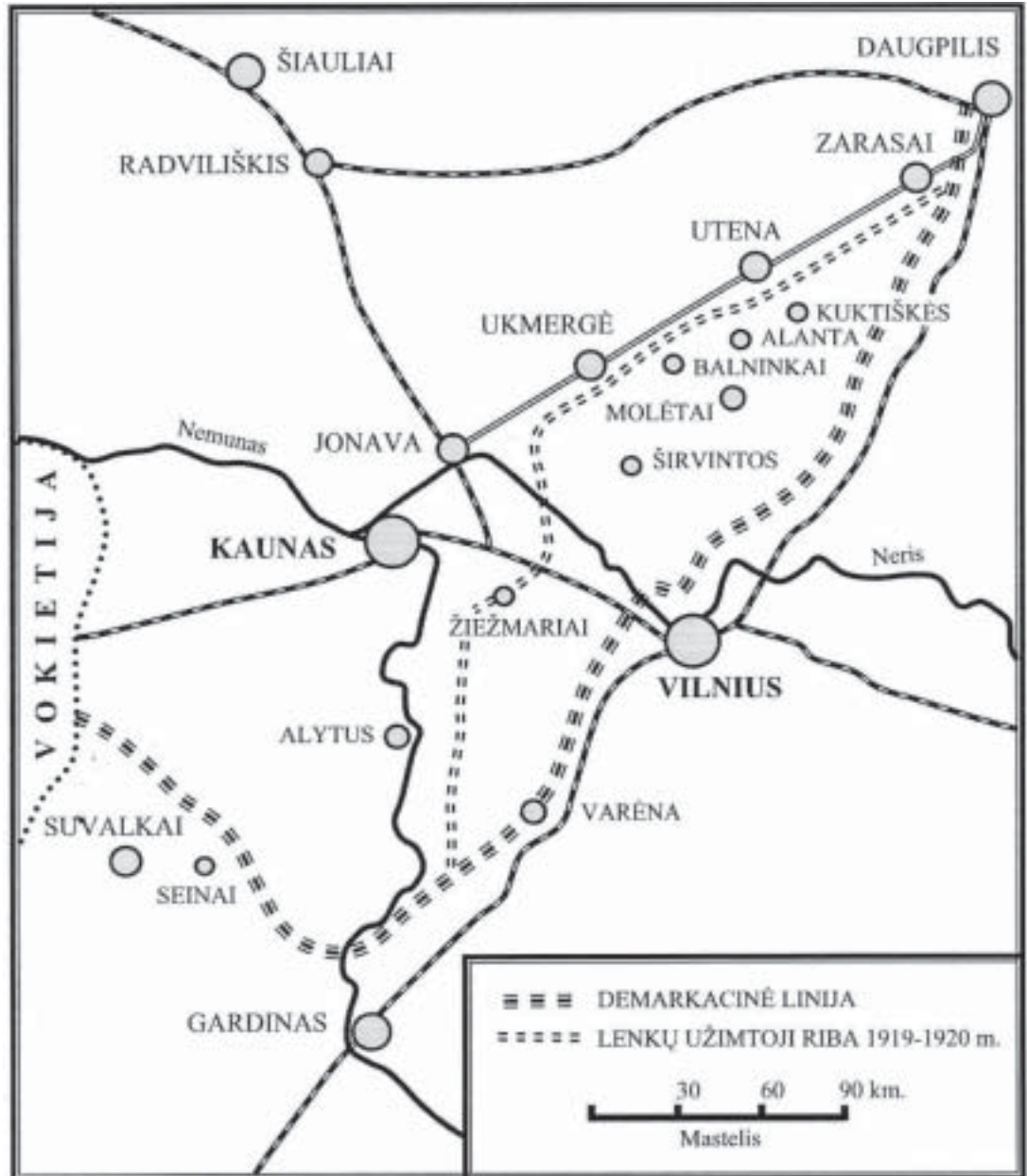
3. Ši sutartis yra laikina ir galios tol, kol I divizijos vadovybė negaus galutinio nurodymo iš Lenkijos kariuomenės vyriausiojo vado.

4. Lietuvos kariuomenei peržengus šią liniją, sutartis laikoma sulaužyta⁷³.

Lietuvos kariuomenės Generalinis štabas, gavęs šį lenkų paliaubų pasiūlymą, kitą dieną jiems pranešė sutinkąs neperžengti sutarties antrajame punkte nurodytos

linijos iki savo valdžios galimo nurodymo ir nevykdyti fronte jokių pakeitimų. Tiltas per Nemuną ties Merkine turėjo likti lietuvių pusėje⁷⁴.

Tačiau netrukus lenkų vadovybė sulaužė ir šį pasižadėjimą. Liepos 29 d. lenkų būrys ėmė veržtis Jiezno link, tačiau ties Kašonių dvaru sutikęs atkaklų lietuvių pasipriešinimą buvo priverstas pasitraukti. Liepos 31 d. lenkai atakavo Dembino dvarą bei Pakalniškių ir Pasiekių kaimus. Po atkaklios kovos jie buvo atstumti. Rugpjūčio 2 d. stiprios lenkų pajėgos įsiveržė 15 km į Lietuvos teritoriją ir užėmė Kalvių miestelį⁷⁵.

38 schema
Maršalo F.Focho 1919 m. liepos. 26 d. nustatytoji demarkacinė linija

Tuo būdu lenkai ne tik nevykdė savo duotų pasižadėjimų, bet ir, pasinaudodami karinės jėgos pranašumu, užiminėjo vis naujas vietas, įkurdindami jose sustiprintas įgulas. Antai 1919 m. rugpjūčio mėn. pradžioje Butrimonyse įsitvirtino 40 gerai ginkluotų pėstininkų, Stakliškėse – taip pat 40, Dauguose – 200 karių. Varėnoje buvo viena pėstininkų kuopa, Merkinėje – vienas raitelių eskadronas ir 40 pėstininkų, ir t. t.⁷⁶

3. POW SĄMOKSLAS LIETUVOJE

Lenkijos planai sugriauti Lietuvos valstybę iš vidaus. Vilniaus miesto ir didelės Rytų Lietuvos teritorijos dalies užgrobimu lenkai nesitenkino. Verždamiesi toliau Kauno kryptimi, jie atkakliai siekė įgyvendinti savo politinį tikslą – pajungti Lenkijai visą Lietuvą. Tačiau atkaklus besikuriančios Lietuvos kariuomenės pasipriešinimas ėmė trukdyti jų planams. Tiesa, turėdama ryškią ginkluotųjų pajėgų persvarą, Lenkija galėjo atvirai pulti Lietuvą ir bandyti ją okupuoti. Tačiau tokiam žingsniui ji nesiryžo dėl šių priežasčių:

1. Po Pirmojo pasaulinio karo buvo plačiai paplitę laisvo tautų apsisprendimo principai ir bent formaliai stengtasi jų laikytis ir nepažeisti.

2. Lietuva, kaip ir Lenkija, kovojo prieš bendrą priešą – bolševikus, taigi, noromis nenoromis lyg ir buvo jos „talkininkė“.

3. Atvirai užpuolama Lietuvą, Lenkija būtų nuteikusi prieš save daugelį pasaulio valstybių, ypač Antantės šalis, nuo kurių buvo labai priklausoma.

4. Tuo metu vykdydama stambias kovines operacijas Ukrainoje, Lenkija bijojo dar labiau išsklaidyti ir susilpninti savo karines pajėgas.

5. Pats Lenkijos vadovas J. Pilsudskis visada laikėsi nuomonės, jog pačioje Lietuvoje jam pasiseks rasti šalininkų, kurie pritaris ir parems jo idėją savo jėgomis atkurti lenkų globojamą ir vadovaujamą Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę.

Dėl minėtų priežasčių atsisakę atviros karinės Lietuvos okupacijos, lenkų politikai ir kariniai veikėjai subrandino planą sugriauti mūsų valstybę iš vidaus. Jų pirmasis uždavinys buvo diskredituoti vadovaujančius Lietuvos valstybės organus – Valstybės Tarybą bei Laikinąją vyriausybę – ir įtikinti pasaulį, jog lietuvių tauta pati norinti susijungti su lenkais. Tam tikslui visas dėmesys buvo nukreiptas propagandai už Lietuvos prijungimą prie Lenkijos, už vadinamąją uniją, be pertraukos brūkams dar nuo vokiečių okupacijos pradžios. Į šį darbą aktyviai įsitraukė visa lenkų spauda bei dauguma jų organizacijų, iš kurių ypač pažymėtina „Pakraščių sargyba“ („Straż Kresowa“). Jų pastangomis Lietuva buvo už versta tiek lenkiškomis, tiek lietuviškomis proklamacijomis bei atsišaukimais, kurie per agentus iš Vilniaus buvo siunčiami į nepriklausomos Lietuvos pusę.

Antai viename lietuvių kalba išspausdintame atsišaukime „Kareiviai lietuviai“ buvo teigiama, kad Lietuvos vyriausybė yra vokiečių sudaryta, kad nepriklausoma Lietuvos valstybė neatsilaikys, todėl lietuviai turį dėtis su lenkais ir drauge su jais kurti nepriklausomą Lietuvą. Atsišaukimo pabaigoje kareiviai raginami sukilti prieš savo vadus, nuversti vyriausybę, o savo vadu paskelbti Lietuvos sūnų Juozapą Pil-

sudski⁷⁷. Kitame atsišaukime „Broliai sodiečiai ir darbininkai!“ puolama Lietuvos Taryba, neva ji tvirtinanti, jog Pilsudskis Vilnių užėmęs prievarta, ir aiškinama, kad jungtinė Lietuvos–Lenkijos valstybė nebus ponų valdoma, bet ją valdysią tautų atstovai, kurie visus bežemius ir mažžemius aprūpinsią žeme, amatininkus – dirbtuvėmis, darbininkus – darbu, ir Dievo vardu siūloma baigti savitarpio ginčus⁷⁸.

Lenkų ideologų Lietuvoje skleidžiamos proklamacijos daugiausia buvo nukreiptos prieš vadinamąją „provokišką“ M. Sleževičiaus ir A. Smetonos politiką. Vokiečių karinių dalinių buvimas Šiaurės Vakarų Lietuvoje buvo pateikiamas kaip įrodymas, jog Lietuvos Valstybės Taryba yra vokiečių įrankis ir kad lenkų vyriausybės pareiga esanti apsaugoti lenkus Lietuvoje.

„Pakraščių sargybos“ organizacijos Kauno apygardėlės komendantas tiems tikslams įgyvendinti pasitelkė ne tik atskirus asmenis, privačias draugijas, bet ir lenkų visuomenines organizacijas, ypač daug dėmesio skirdamas Kauno lenkų komiteto veiklai išplėsti. Gavęs plačius įgaliojimus, minėtas komitetas netrukus priėmė toli siekiantį nutarimą (kalba netaisyta – V. L.):

„1. reikšmingos istorinės valandos akivaizdoje reikalauti, kad visi Lietuvos lenkų sluoksniai ir draugijos pasiduoūt savo veikime lenkų komitetui Kaune ir prisiųstų jį savo atstovų.

2. šauktis į visą visuomenę ir jos susibūrimus, kad, dėlėi didelės atsakomybės prieš istoriją, ji parodytų tomis sunkiomis valandomis savo darbe ir atsispyrime kuo didžiausios energijos, ir

3. pavesti prezidiumui, kad jis neatidėliojant darytų žygių lenkų komitetą Kaunijoje kuo greičiausia legalizuoti“⁷⁹.

Taigi Kauno lenkų komitetas tapo vienu iš pagrindinių įrankių Lenkijos valdžiai, siekiančiai sutrukdyti Lietuvos valstybės pripažinimą pasaulyje. Kaip matyti iš 1919 m. kovo mėn. Varšuvoje parašyto referato „Etnografinės Lietuvos galimybės Europos nuolatinės taikos klausime“, pasaulio valstybėms buvo stengiamasi įrodyti, jog lietuviai neturi jokių sąlygų savo valstybei sukurti ir germanizacijai ar rusifikacijai atsispirti. Buvo prašoma, kad Taikos konferencija Paryžiuje, spręsdama Lietuvos nepriklausomybės klausimą, pripažintų lietuvių tautą kaip individą, pabudusį iš letargo, ir ją apsaugotų globa (suprask – lenkų – V. L.), kuri garantuotų, kad ši tauta bus apsaugota nuo priešų, pasiryžusių ją išnaikinti. Toliau buvo teigiama, jog etnografinėi Lietuvai negalima suteikti nepriklausomybės, nes ji neturinti pakankamai jėgų jai išsaugoti. Kad Lietuva nepakliūtų į Vokietijos ar Rusijos rankas, Rytų Europoje vienintelė Lenkijos valstybė turinti ją globoti, atsižvelgdama į praeityje buvusius ir dabar esamus istorinius, kultūrinius bei gamtinius ryšius⁸⁰.

Prisidengusi Kauno lenkų komiteto vardu, Kauno apygardėlės komendantūra parengė memorandumą, kurį įteikė Kaune buvusiai Antantės šalių misijai. Jame tariamasis lenkų komitetas visai kaltino Lietuvos valdžią, persekiojančią lenkus, ir visų Lietuvoje gyvenančių lenkų vardu prašė santarvininkus prijungti prie Lenkijos lenkų miestą Kauną ir žemes iki Dubysos upės, kurios taip pat daugiausia lenkų apgyvendintos⁸¹.

Panašaus turinio „skundai“ buvo įteikti JAV karinės ir politinės misijos vadovui, penkių valstybių Aukščiausiajai Tarybai Versalyje, popiežiaus nuncijui Lenkijoje, Lenkijos valdžiai, įvairioms lenkų politinėms organizacijoms ir kt. Visuose juo-

se buvo prašoma „apsaugoti“ lenkus nuo Lietuvos „vokiškosios“ valdžios ir prijungti Lietuvą prie Lenkijos⁸².

Lenkų vyriausybės vadovai, gerai suprasdami, kad tik ginkluotu perversmu galima paimti Lietuvos valdžią į savo rankas, jau 1919 m. liepos mėn. viduryje pradėjo svarstyti sukilimo parengimo klausimą. Vienas iš vadovaujančių „Pakraščių sargybos“ ir Rytų Žemių civilinės valdybos veikėjų M. Sviechovskis parengė slaptą 1919 m. liepos 31 d. memorandumą, kuriame reikalavo, kad, atsižvelgiant į Lietuvos vyriausybės pažadėtus seimo rinkimus (lenkų politikai ypač baiminosi šio Lietuvos Steigiamojo Seimo sušaukimo, nes po to būtų buvę sunku klaidinti pasaulį, kad nepriklausomos Lietuvos gyventojų dauguma norinti dėtis su Lenkija – V. L.), kuo skubiau būtų išplėsta politinė ir karinė veikla „vykdyti valstybinį perversmą ir ginkluotą revoliuciją Lietuvoje“⁸³. Rytų žemių komisaro įgaliotinis Varšuvoje M. Kosakovskis 1919 m. liepos 18 d. savo dienoraštyje įrašė: „Kauno Lietuvoje įvyks sukilimas prieš „Tarybą“. Sukilėliai pakvies lenkus... Bus įvykęs faktas ir jeigu tatai pasiseks, Gordijaus mazgas bus bemaž atmegztas“⁸⁴.

1919 m. birželio 28 d. Vokietijai Versalyje pasirašius taikos sutartį su santarvininkais, lenkams išnyko vokiečių pavojus. Lenkijos padėtis pagerėjo. Be to, ji baigė daugiau kaip pusmetį užsitęsusi sunkų karą su ukrainiečiais. Lietuvos padėtis pastebimai pablogėjo. Pasitraukus iš Lietuvos saksų savanoriams, lietuviams vieniems teko tęsti sunkias kovas su bolševikais Dauguvos fronte. Į Lietuvos šiaurės vakarines teritorijas ėmė brautis bermontininkai. Pasunkėjo ir Lietuvos vidaus padėtis.

L. Vasilevskio misija Kaune. Šiame nenutrūkstamų prieštaravimų fone lenkų vyriausybė vėl nutarė pamėginti sudaryti sutartį su Lietuva. J. Pilsudskis neatsisakė minties vienu ar kitu būdu išspręsti painų Lietuvos–Lenkijos federacijos klausimą. 1919 m. liepos 31 d. su savo artimu bendradarbiu, žymiu to meto Lenkijos politiniu veikėju L. Vasilevskiu atvykęs į Vilnių, tarėsi ne tik su lenkų politikais, bet ir su Lietuvos dvarininkais, kurių vieną – Taujėnų dvarininką kunigaikštį Konstantiną Radvilą, kaip vietos lenkų reikalų žinovą, net paskyrė savo patarėju⁸⁵.

Rugpjūčio 3 d. L. Vasilevskis, aprūpintas smulkiosiomis instrukcijomis, su mjr. T. Kasprzyckiū buvo pasiūstas į Kauną derėtis dėl lietuvių–lenkų santykių sunorminimo. Čia L. Vasilevskis pasiūlė Lietuvos vyriausybei abiejose Lietuvos dalyse (nepriklausomoje ir lenkų užimtoje) surengti atskirus seimo rinkimus. Taip išrinkti seimo atstovai turėtų susirinkti Vilniuje į bendrą asamblėją, kuri nustatytų teisinį ir politinį Lietuvos statusą ir apibrėžtų jos santykius su Lenkija. Jis siūlė Lietuvai išlieti į valstybių federaciją, kuri tęstųsi nuo Baltijos iki Juodosios jūrų⁸⁶.

M. Sleževičiaus vyriausybė kategoriškai atmetė pasiūlymą rengti plebiscitą etnografinėje Lietuvoje, kol ten bus lenkų kariuomenė, reikalavo pripažinti nepriklausomą Lietuvą su sostine Vilniumi ir pašalinti lenkų administraciją iš Lietuvos teritorijos. Vartodami sąvoką „etnografinė Lietuva“, lietuviai turėjo omenyje Kauno, Suvalkų (į šiaurę nuo Augustavo), Vilniaus (su nedidelėmis išimtimis) ir Gardino (į šiaurę nuo Nemuno) gubernijas⁸⁷.

L. Vasilevskio misija nepasisekė. Šios delegacijos nariams rūpėjo ne tiek derybos su Lietuvos vyriausybe, kiek daugiau iširti POW organizacijos veiklą ir jos galimybes įvykdyti Lietuvoje perversmą. L. Vasilevskiui derantis su M. Sleževičiumi,

mjr. T. Kasprzyckis inspektavo POW veiklą Lietuvoje ir jos pasirengimą tarnauti Lenkijos interesams bei kalbėjosi su Lietuvos kariuomenės vadu gen. S. Žukausku ir kitais veikėjais, norėdamas sužinoti jų požiūrį federacijos reikalu⁸⁸.

Nepavykus L. Vasilevskio misijai ir paaiškėjus, kad lietuvių visuomenėje nebuvo palankių politinių grupių lenkų propaguojamoms idėjoms paremti, Lenkijos vadovybė nusprendė su Lietuvos lenkų pagalba ir jų vardu (vėliau įtraukiant Lenkijos kariuomenę) įvykdyti Lietuvoje politinį perversmą, sudaryti joje Lenkijai palankią vyriausybę ir federacijos ryšiais sujungti Lietuvą su Lenkija.

P O W v e i k l a L i e t u v o j e. Dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą J. Pilsudskis Austrijoje sukūrė slaptą karinę organizaciją, pavadintą „Polska Organizacja Wojskowa“, sutrumpintai – POW. Šios didelę politinę reikšmę turinčios organizacijos pagrindinis siekis buvo „Wszechpolska od morza do morza!“ („Lenkija nuo jūros iki jūros!“). Kurį laiką negalėdama atvirai veikti, ji buvo prisidengusi įvairių sporto, skautų, kultūros ar šalpos sąjungų bei draugijų vardu, kuriose slapta buvo auklėjamos ir formuojamos būsimos lenkų karinės pajėgos. Įstojimas į POW ir veikla joje buvo laikoma kiekvieno jauno lenko šventa pareiga⁸⁹.

Kiekvienas stojantysis į šią organizaciją turėjo prisiekti tokias žodžiais: „Visiškai susipažinęs su POW tikslais ir organizacijos pagrindais. Įstodamas į jos eiles, duodu iškilmingą garbės žodį, iškilmingą priesaiką Dievui, jog organizacijos valdžiai be atodairos paklusu, niekam neišduosiu man patikėtų paslapčių apie sudėtį ir darbus, o visas savo pastangas skirsiu tam, kad dėl suvienytos ir nepriklausomos tėvynės Lenkijos savo kraują ir gyvybę paaukočiau. Ir apskritai elgsiuos taip, kad galėčiau gyventi ir mirti kaip tikras lenkų kareivis. Taip man, Viešpatie Dieve, padėki“⁹⁰.

Pirmieji peoviakai Lietuvoje atsirado 1915 m. Tais metais tos organizacijos Trakų apskr. komendantu buvo paskirtas V. Stanievičius. Jis buvo įpareigotas Lietuvoje steigti POW skyrius. Tačiau vokiečių okupacinei administracijai neleidus veikti šiai organizacijai, jam teko iš politinio darbo pasitraukti. POW veikė tik Vilniuje⁹¹. Jai iš esmės vadovavo lenkų kariškiai. 1919 m. sausio 5 d. lenkams pasitraukus ir bolševikams užėmus Vilnių, POW veikla Lietuvoje laikinai apmirė. Tačiau jau kovo mėn. lenkų karinės vadovybės įsakymu iš Varšuvos organizacijos veikla buvo atgaivinta ir suaktyvinta. Šį kartą jos tikslas buvo jau nebe verbuoti vyrus lenkų kariuomenei, bet organizuoti sukilimą Lietuvos valdžiai nuversti ir užimti visą kraštą. POW vadovybė sukilimo būtinumą grindė tokiais samprotavimais:

1. Lietuviai neturi pakankamai inteligentų, todėl Lietuva negali būti nepriklausoma, ji tegali būti valdoma kurio nors kaimyno.
2. Lietuva nėra atspari germanizacijai.
3. Lietuvos politiniame gyvenime lenkai vaidina svarbiausią vaidmenį, todėl tik Lenkijai priklausanti teisė Lietuvą valdyti.
4. Rusai esą stengiasi restauruoti savo valdžią Lietuvoje, to paties siekianti ir Vokietija, todėl ir Lenkijai gresia didelis pavojus⁹².

Pačiame Kaune POW įsisteigė dar 1918 m. pabaigoje. Iš pradžių čia veikė tik šios organizacijos konspiracinis punktas, rūpinęsis slapta per sieną pervesti savanorius į lenkų kariuomenę. 1918 m. gruodžio 17 d. šį punktą sudarė 12 nuolatinųjų POW narių⁹³.

Pirmuoju lenkų Generalinio štabo į Lietuvą atsiųstu darbuotoju buvo poručikas Orlovskis. Žvalgybai susekus, jis 1919 m. kovo 18 d. buvo suimtas. Tačiau jam pavyko pabėgti. Tada lenkų kariuomenės Generalinis štabas kovo 14 d. iš Varšuvos į Kauną pasiuntė paporučikį slapyvardžiu Sekunda su 2 kurjerėmis. Gavęs iš Pakraščių gynimo komendantūros informacinio biuro 4000 markių avansą, jis kovo 21 d. atvyko į Kauną. Įdomu pažymėti, jog paporučikiui Sekundai buvo paskirta 1000 markių pašalpa, 700 markių alga ir 400 markių priedas. Kurjerėms buvo nustatyta 500 markių alga, 25 markių dienpinigiai ir 15 markių per dieną priedas⁹⁴.

Paporučikis Sekunda Kaune veikė Pakraščių gynimo vadovybės (Dowodztwo Obrony Kresow – DOK) vardu iki 1919 m. balandžio 7 d. Tą dieną jis gavo Suvalkų žemės Pakraščių gynimo vadovybės vado, lenkų kariuomenės Generalinio štabo poručiko A. Beniovskio įsakymą, kad, remiantis Lenkijos kariuomenės Generalinio štabo 1919 m. kovo 29 d. įsakymo 5 punktu, visi iš Pakraščių gynimo komendantūros ir paporučikio Sekundos vadovaujama apygarda siunčiami žmonės pereina į visišką jo priklausomybę. Toliau poručikas A. Beniovskis įsakyme pabrėžė, jog visas Kauno kraštas (Kowienszczyzna) yra jo (suprask – A. Beniovskio) vadovaujama apygarda, o paporučikis Sekunda, kaip Kauno apygardėlės laikinas vadas, įpareigojamas organizuoti Pakraščių gynimą⁹⁵. Nuo to laiko Pakraščių gynimo komendantūros informacinis biuras buvo pavadintas Pakraščių gynimo vadovybės Kauno apygardėle.

Paporučikis Sekunda minėtas pareigas ėjo neilgai. Atšauktas į Volkovyską, jis 1919 m. balandžio 19 d. vadovavimą Kauno apygardėlei perdavė Kauno lenkų gimnazijos mokytojui, buvusiam rusų kariuomenės paporučikiui R. Kavaleciui, prisidengusiam Adomo Juzviko slapyvardžiu⁹⁶. Pastarojo teigimu, jis savo veiklai Lietuvoje radęs blogą dirvą. Dauguma lenkų inteligentų buvo išvykę iš Lietuvos. Likusieji, kurių tebuvo maža saujelė, koketavo su lietuvių valdžia, buvo lenkams neištikimi ir nesiryžo su ginklu rankose kovoti prieš lietuvius. Minėta lenkų saujelė laukė ateinant lenkų kariuomenės ir tik tada žadėjo jai padėti⁹⁷.

Visgi paporučikis Sekunda per neilgą darbo laikotarpį (nuo kovo 21 d. iki balandžio 12 d.) sugebėjo suburti organizacijos branduolį ir į Lietuvos krašto apsaugos, susisiekiimo, valstybės turtų ir maitinimo ministerijas, karo teismą, Kauno miesto valdybą, Kauno geležinkelio stotį ir kitas vietas nukreipti savus žmones. Be to, jam pavyko Kaune sudaryti 4 darbo grupes: žvalgybos, politikos, verbavimo bei finansų, ir suorganizuoti R. Kavaleco vadovaujama greitąją būrį⁹⁸. Savo darbui lėšas gavo iš savo vadovybės bei vietinių lenkų dvarininkų.

Perėmęs vadovavimą Kauno apygardėlei, R. Kavalecas dar iki balandžio 27 d. sudarė iš 7 žmonių, Lietuvos kariuomenėje tarnavusių lenkų karininkų, organizacijos branduolį. Šios organizacijos tikslas buvo žvalgyti Lietuvos kariuomenę, įtikinti jos karininkus tarnauti lenkų armijoje, stiprinti komendanto autoritetą. Be to, buvo įkurta keletas kitų organizacijų. Pavyzdžiui, organizacija „Sokol“, susidedanti iš 10 žmonių, turėjo uždavinį parengti dirvą greitojo būrio organizavimui; skautų organizacija – 17 žmonių – turėjo vykdyti mieste žvalgybą; organizacijos, palaikančios ryšius su lenkų komitetu Kaune ir su vietos lenkų spauda („Ziemia Kowienska“), tikslas buvo formuoti visuomenėje Lietuvos su Lenkija unijos sudarymo reikalingumo opinią ir t. t.⁹⁹

1919 m. gegužės mėn. pradžioje Kaune suorganizuota POW buvo atskirta

nuo Suvalkų apygardos, tapo savarankiška ir perėjo Vilniaus lenkų karinės žvalgybos poskyrio viršininko M. Koscialkovskio (slapyvardžiu „Orvidas“) žinion. Kauno apygarda turėjo tris apskritis: Kauno, Šiaulių bei Raseinių, ir apie 100 narių. Netrukus apygarda buvo išplėsta į 13 apskričių ir lyg voratinkliu apraizgė visą nepriklausomos Lietuvos teritoriją, išskyrus pafrontę. Apygardai vadovavo karinė vadovybė – „Komanda“ („Komenda Okręgu“), kurią sudarė šie skyriai: organizacinis – komendantas Stanislovas Niekrašas, žvalgybos – komendantas Jonas Niekrašas, ryšių – komendantas Jonas Piotrovičius, politinis – komendantas Kazimieras Blaževičius, karinis – komendantas Jonas Kudzevičius. Be to, į vadovybę dar įėjo instruktoriai ir kurjeriai svarbiems pavedimams vykdyti. Liepos mėn. pabaigoje apygarda turėjo 226 narius¹⁰⁰.

Lietuvių–lenkų pafrontėje veikė Panemunės šaulių organizacija (Organizacja Strelcow Nadniemskich – OSN), kuri dėl savo skirtingo veiklos pobūdžio buvo išskirta iš POW. Ji buvo tiesiogiai susieta su fronte esančia reguliariąja kariuomene ir vykdė artimą diversiją, būdama slapta tik nepriklausomos Lietuvos pusėje. Ši organizacija buvo pavaldi tiesiog II skyriaus Vilniaus poskyrio viršininkui A. Koscialkovskui. Ją sudarė 3 apygardos: Suvalkų, Trakų ir Maišiagalos. Nors tų „ščelsų“ lenkams ir nepasisekė daug surinkti, bet jie vis dėlto kai kur pasirodė: padėjo lenkams užimti Širvintas, dalyvavo Seinų sukilime, užpuldinėjo lietuvių sargybinius, rinko žinias apie Lietuvos kariuomenę¹⁰¹.

Be anksčiau minėtų, nepriklausomoje Lietuvoje dar veikė viena slapta lenkų organizacija – „Pakraščių sargybos draugija“ („Towarzystwo Straży Kresowej“). Ji daugiausia rūpinosi perversmui palankiai nuteikti nepriklausomoje Lietuvoje veikusias lenkų organizacijas.

R. Kavaleco vadovaujama POW Kauno apygardos komanda plėtė veiklą. Tos organizacijos centro ryšių komendantas J. Piotrovičius 1919 m. birželio 13 d. sudarė vadinamųjų „obvodų“ ir ryšių etapų tinklo schemą. Jiems organizuoti į Raseinius, Babtus, Vandžiogalą, Vilkiją, Jonavą, Kėdainius, Šiaulius, Panevėžį, Ukmergę, Rumšiškės, Bartkūnus, Kruonį, Jiezną, Alytų, Stakliškes ir Butrimonis buvo pasiūsti instruktoriai, kurie čia verbavo žmones, rinko žinias, smulkiai aprašė į Vilnių einančius kelius ir kt.¹⁰²

Apygardos komendantas rezidavo Kaune, ir šis miestas tapo viso rengiamo sąmokslu centru. Visi sričių komendantai privalėjo jam siųsti raportus apie svarbesnius politinius ir karinius įvykius savo srityje, o apygardos komendantas visa tai pranešinėjo vyriausiajai vadovybei Lydoje, Vilniuje ar net Varšuvoje. Raportus iš sričių komendantūrų į apygardą ir iš šios į Vilnių pristatydavo specialūs kurjeriai, tarp kurių buvo daug moterų. Raportai daugiausia buvo rašomi lenkų kalba, tik vietovių pavadinimai ir žmonių pavardės buvo žymimos tam tikrais šifrais.

Raportai buvo politinio ir žvalgybinio pobūdžio. Pirmuosiuose sąmokslininkai aprašinėjo politinę padėtį nepriklausomoje Lietuvoje, žmonių nuotaikas ir jų santykius su valdžia, lietuvių ir vokiečių kariuomenių bei administracijos santykius, įvairiausias įvykius, visuomenės veikėjų ir valdžios narių savybes, jų pažiūras, nusistatymą lenkų atžvilgiu ir kt. Kariniuose raportuose kalbama apie lietuvių ir vokiečių kariuomenių dydį, dislokacijos vietas, apginklavimą, organizaciją, judėjimą, amuniciją, sargybos, sandėlių vietas, susisiekimo priemones – telegrafą, telefoną, tiltus ir t. t. Organizacija taip uoliai rinko įvairią informaciją apie lietuvių karinę ir politinę padėtį,

kad jai visokių paslapčių buvo žinoma daugiau negu patiems lietuviams. Ji puikiausiai išmanė apie lietuvių civilinę valdžią, žinojo net tokias smulkmenas, kaip, pavyzdžiui, vienu ministrų santykius su kitais, jų adresus, požiūrį į tą ar kitą dalyką.

Į sritis siunčiami instruktoriai teikė įvairius nurodymus dėl tolesnės veiklos, vežiojo atsišaukimus lenkų ir lietuvių kalba, prižiūrėjo sričių komendantų veiklą, tikrino jų raportus ir t. t. Prie sričių komendantūrų buvo tam tikri etapo komendantai, pas kuriuos buvo galima apsisistoti, gauti nakvynę ar atitinkamą informaciją įvairiais klausimais. Lėšas visos organizacijos veiklai bei ginklais apsirūpinti skyrė vyriausioji POW vadovybė Vilniuje.

POW nariai daugiausia buvo Lietuvos dvarininkai, miestiečiai ir kiti sulenkėję gyventojai. Organizacija dėjo daug pastangų įtraukti į savo gretas kuo daugiau pačių lietuvių ar net Mažosios Lietuvos „lietuvninkų“.

POW sąmokslininkams labiausiai rūpėjo išplėsti savo įtaką Lietuvos kariuomenėje. Kaip jau minėjome, mjr. T. Kasprzyckis, 1919 m. rugpjūčio mėn. pradžioje lankydamasis Kaune, užmezgė ryšius netgi su Lietuvos vyr. kariuomenės vadu gen. S. Žukausku. Lenkų istoriko P. Losovskio teigimu, pokalbio tarp mjr. T. Kasprzyckio su gen. S. Žukausku metu pastarasis pasisakęs jaučiąs lenku ir vadovaujans Lietuvos kariuomenei tik tam, kad būtų pasieka taika su Lenkija¹⁰³.

Kai kurie R. Kavaleco bendradarbiai jau tarnavo karininkais Lietuvos kariuomenėje: K. Piotrovičius – Generalinio štabo inžinerijos skyriuje, L. Kiraševičius – artilerijos skyriuje, V. Kudzevičius – automobilių instruktoriumi. Jis buvo užmezgęs ryšius su buvusiu vokiečių valdininku, vėliau formavusiu Lietuvoje žemaičių batalioną, avantiūristu, pašalintu iš Lietuvos kariuomenės Jurgiu Aukštuolaičiu, sutikusių bendradarbiauti akcijoje, nukreiptoje prieš M. Sleževičiaus vyriausybę, o po to sutikusių dalyvauti naujojo kabineto veikloje¹⁰⁴. 1919 m. rugpjūčio 8 d. Vilniaus lenkų II skyriaus viršininkas kpt. M. Koscialkovskis slapta tarėsi su Lietuvos kariuomenės lenkų karininkų grupe netoli demarkacijos linijos Musninkuose. Čia buvo aptartas perversmo Lietuvoje klausimas, numatant įvesti joje gen. S. Žukausko diktatūrą¹⁰⁵.

Siekdami savo tikslų, perversmo organizatoriai savo šalininkų matė visur – ne tik ten, kur jų buvo, bet net ir ten, kur jų iš viso negalėjo būti. Pavyzdžiui, lenkų teigimas, jog Lietuvos kariuomenėje lenkai karininkai sudarė net apie 60 proc. visų karininkų, visiškai neatitiko realios padėties. Pažymėtina ir tai, jog perversmui užverbuotieji Lietuvos karininkai savo pusėje neturėjo „nė vieno kareivio“¹⁰⁶. Taigi iš pastarųjų realios paramos ir nesulaukta.

P e o v i a k ų p a s i r e n g i m a s p e r v e r s m u i. 1919 m. rugpjūčio 20–22 d. L. Vasilevskis drauge su pagalbininkais T. Kasprzyckiu ir V. Slaveku turėjo keletą pasitarimų su perversmo idėjų rėmusiais lietuviais – J. Aukštuolaičiu ir S. Narutavičiumi. Su jais buvo apsvarstytas iš Varšuvos atvežtas perversmo vykdymo planas ir nutarta pašalinti Valstybės Tarybą bei nuversti Lietuvos vyriausybę. Perversmas turėjo vykti naktį iš rugpjūčio 28 į 29 d. Lietuvos vyriausybės pirmininku turėjo tapti S. Narutavičius, kariniu diktatoriumi – S. Žukauskas, vicediktatoriumi – J. Aukštuolaitis. Būsimajame ministrų kabinete propagandos sumetimais buvo numatytos vietos M. Biržiškai, J. Vileišiui, St. Kairiui, J. Tūbeliui, A. Janulaičiui, A. Žilinskui, nors su jais net nebuvo tuo reikalu tartasi¹⁰⁷.

L. Vasilevskis perversmui vykdyti J. Aukštuolaičiui davė 800 tūkst. markių, žadėdamas artimiausiomis dienomis dar 300 tūkst. markių, o vėliau – suteikti 8 mln. markių paskolą naujai vyriausybei. Be to, L. Vasilevskis laidavo, jog perversmą parems Lenkijos karinės pajėgos ir Lietuvos lenkų organizacijos. Po šių pasitarimų J. Aukštuolaitis ir S. Narutavičius išvyko į Varšuvą derinti perversmo detalių su J. Pilsudskiu ir gauti jo palaiminimą¹⁰⁸.

Norėdami išsiaiškinti tikrąją pasirengimo perversmui padėtį, L. Vasilevskis pasiuntė į Kauną Vilniaus lenkų žvalgybos viršininką M. Koscialkovskį. Čia paaiškėjo, jog perversmui prastai pasiruošta, pati POW mažai pajėgi, o J. Aukštuolaitis nebuvo suorganizavęs jokių karinių pajėgų perversmui talkinti. Nepaisant menko šios organizacijos pajėgumo, Kauno apygardos vadovybė įsakė jai neatidėliojant pasirengti perversmui: prisipirkti ginklų ir amunicijos, vietines komandas ir skyrius pertvarkyti į kovos būrius ir parengti organizacijos narius netrukus stoti į kovą¹⁰⁹.

Šiame apygardos vadovybės įsakyme buvo nusakytas politinis POW veiklos tikslas: „1. Nepriklausoma Lietuva, galinga, nuoširdžiai demokratinė, savo noru su Lenkija sujungta didžiausio vidaus savarankiškumo pagrindu. 2. Lietuvoje gyvenančių lenkų laikymas bendrais krašto šeiminingais ir pripažinimas lenkų kalbai Lietuvoje tų pačių teisių, kuriomis naudojasi lietuvių kalba“¹¹⁰.

Lietuvos lenkai sujudo. Dvarininkai „banketų“, svečiavimosi pas „gimines“ ir kitais pretekstais iš okupuoto Vilniaus krašto važinėjo į nepriklausomą Lietuvą ir aptarinėjo pasiruošimo būsimajam perversmui reikalus. Po Lietuvos kaimus vaikščiojo įtartini „elgetos“, „meistrai“, „pirkliai“ ir t. t., kurie gyventojams pasakojo, jog „anoje pusėje“ lenkai su jais labai gerai elgiasi, myli žmones, privežę visokių prekių, kad nebeilgai reikės kentėti – tuoj ateisianti geresnė valdžia „iš Vilniaus“ ir t. t. Apie Lietuvos kariuomenę, tarnautojus ir žymesnius veikėjus buvo skleidžiamos įvairiausios paskalos.

Daugeliui tuo metu Lietuvos kariuomenėje tarnavusiųjų tapo nesuprantama ir jos Generalinio štabo vykdoma karininkų paskirstymo politika. Į arčiau lenkų fronto buvusius dalinius buvo nukreipiami atvirai pastariesiems simpatizavę karininkai, o patriotiškai nusiteikę lietuviai buvo siunčiami į užkampius arba į bolševikų frontą. Prie demarkacijos linijos toliau tęsėsi nuolatiniai lietuvių karių susirėmimai su lenkais. Pastarieji žingsnis po žingsnio stūmėsi Kauno kryptimi.

Tačiau artėjant nustatytai perversmo dienai, Kauno apygardos viršininkas R. Kavalecas savo vadovybei Vilniuje siuntinėjo vis beviltiškesnius pranešimus, akcentuodamas, jog sąmokslu dalyviai neturi savo pusėje dar „nė vieno kareivio“. Jis reikalavo, kad per 20 valandų nuo sukilimo pradžios būtų atsiųsti pagalbon lenkų kariuomenės daliniai, užimta Kauno–Vilniaus geležinkelio linija, POW XII apskritis Kaišiadoryse sustiprinta šimtu OSN vyrų, o už 3 km į rytus nuo Kauno sutelktas žadėtasis rezervinis 1000 Panemunės šaulių batalionas. Rugpjūčio 25 d. R. Kavalecas pranešė, jog tuo metu nėra jokios galimybės sudaryti lenkams palankią lietuvių vyriausybę, nes, lenkams užėmus Seinus, šio uždavinio įvykdymas labai pasunkėjęs¹¹¹.

Rugpjūčio 25 d. grįžus iš Varšuvos J. Aukštuolaičiui su S. Narutavičiumi, toliau vyko derybos su L. Vasilevskiu. Pastarasis buvo painformuotas, jog J. Pilsudskis galutinai patvirtinęs sukilimo planą. Reikia pažymėti, jog visi šie pasitarimai ir sąmokslu planai nebuvo paremti realiu pagrindu. Kaip rašė žymus lenkų istorikas P. Losovskis, „visas šios padėties komiškas buvo tas, jog tiek Vilniuje, tiek Varšuvo-

je buvo kalbama rimtai ir planuojama su žmonėmis, kurie iš tikrųjų niekam, išskyrus siaurą ratelį asmenų, Lietuvoje neatstovavo. Buvo deramasi su jais, tiesą sakant, dėl to, kad tik jie tokiais reikalais tenorėjo kalbėti¹¹².

Kita vertus, 1919 m. rugpjūčio mėn. pabaigoje perversmininkams padėtis Kaune buvo palanki. Tomis dienomis pagrindiniai Lietuvos kariuomenės daliniai Dauguvos fronte prieš bolševikus vykdė didelę karinę Zarasų operaciją, todėl Kaune buvo likę tik Kauno komendantūros dalys, karo mokykla ir atskiros tarnybos. Lenkų kariuomenės priešakinės dalys nuo Kauno tebuvo už 45–50 km. Momentas buvo patogus ir POW vadovybė rizikavo sukilti.

Sukilimo išvakarėse POW Kauno apygardos žvalgybos skyriaus komendantas J. Niekrašas (Jelskis) ant Kauno miesto ir apylinkės planų sutartiniais ženklais ir skaitmenimis pažymėjo kariuomenės dalių, karinės ir civilinės valdžios įstaigų buveines ir jų apsaugos sargybų vietas. Tų planų prieduose buvo pažymėta sargybų sudėtis ir dydis, kiekvienos karinės dalies pavadinimas, karininkų, kareivių, arklių, automobilių, motociklų, ginklų ir šovinių skaičius, kai kurių karininkų pavardės ir apibūdinimas. Be to, ranka buvo padarytos dvi topografinės Žaliakalnio nuotraukos, kuriose pažymėtos kariuomenės dalių buveinės, ginklų sandėliai, smulkiausi štabai, kuopos, pastatai¹¹³.

Minėtas J. Niekrašas buvo sudaręs ir perversmo išvakarėse suimtinų bei pavojingų asmenų sąrašus. Turėjo būti suimti: ministras pirmininkas M. Sleževičius, ministrai J. Vileišis, J. Tūbelis, St. Kairys, P. Leonas, L. Noreika, J. Šimkus, A. Stulginskis ir reikalų vedėjas T. Petkevičius, be to, tokie žymūs lietuvių veikėjai, kaip Valstybės Tarybos narys D. Malinauskas, antilenkiškų atsišaukimų inspiratorius, vysk. P. Karevičiaus padėjėjas kun. K. Olšauskas, kontržvalgybos viršininkas V. Sizychas, jo padėjėjas Orzechovskis bei instruktorius Šteiglicas ir Vokietijos atstovas Lietuvoje E. Zimmerle¹¹⁴.

POW bandymas surengti perversmą ir jo nuslopinimas. Pagal išankstinį planą, likus 24 valandoms iki perversmo pradžios, turėjo būti nutrauktas telegrafo susisiekimas tarp Kauno ir provincijos, visų pirma su fronte buvusiais kariuomenės daliniais. Tačiau dėl kažkokių sumetimų perversmas buvo nukeltas į rugsėjo 1 d.

1919 m. rugpjūčio 27 d. ministras pirmininkas M. Sleževičius priėmė Kauno miesto tarybos lenkų frakcijos delegaciją. Jos nariai teiravosi M. Sleževičiaus, ar jis žinąs, kad lenkai slaptai rengia perversmą. M. Sleževičius jiems atsakęs, jog jam yra žinoma tik apie POW rengiamą sukilimą Lietuvoje. Jis pasiūlė lenkų delegacijos nariams čia pat jo kabinete pasirašyti atsišaukimą į Lietuvos lenkus ir taip sulaukyti lenkų visuomenę nuo katastrofiškų padarinių. Tačiau lenkų atstovai siūlomo atsišaukimo nepasirašė¹¹⁵.

Nežinia, ar įsakymas atidėti perversmo datą nepasiekė POW dalinių, ar gaivališkos akcijos nebepavyko sustabdyti – kai kurios POW apskritys pradėjo planą vykdyti rugpjūčio 28 d. naktį. Netoli Kauno kai kuriose vietovėse buvo nupjaustyti telegrafo stulpai, kai kur nukarpytos telegrafo vielos, išardyti geležinkelio bėgiai.

Vilniaus lenkų vadovybės įsakymą sustabdyti ir atidėti perversmą Lietuvos žvalgyba perėmė ir iššifravo. Lietuvos karinis žvalgybos skyrius sekė POW veiklą, turėjo žinių, kad ruošiamas perversmas, tačiau tiksliai nebuvo žinoma nei kas POW

vadovybė, nei kada sukilimo pradžia. Todėl vyriausybė, kariuomenės dalių vadai Kauno įguloje ir Lietuvos šaulių sąjunga sustiprino budrumą. Net departamentų direktoriai, ministrų padėjėjai ir kiti aukštieji valdininkai su šautuvais ant pečių rinkosi gintis nuo peoviakų. Visur buvo išstatytos sustiprintos šaulių ir kariuomenės sargybos, uoliai sekami įtartini asmenys, viešai pritariantieji lenkų veiksams¹¹⁶.

Apie telegrafo susisiekiimo nutraukimą ir ruošiamą sąmokslą rugpjūčio 28 d. apie 10 val. ryto buvo pranešta tada posėdžiavusiam ministrų kabinetui, tačiau šis į tai neatkreipė reikiamo dėmesio ir nesiėmė konkrečių priemonių sąmokslui užkirsti. Apie tai sužinoję kai kurie Generalinio štabo karininkai, slapta susirinkę literatūros skyriuje, nutarė savo valia suimti sąmokslininkus. Taigi lyg ir buvo suorganizuotas sąmokslas prieš sąmokslą. Šis lietuvių sąmokslininkų žingsnis visų pirma buvo pavojingas jiems patiems, nes Generaliniame štabe, kaip buvo spėjama, buvo aukštas pareigas užėmę lenkų sąmokslininkai. Susekė prieš juos organizuotą sąmokslą, jie pirmiausia būtų suėmę visus savo priešus. Todėl buvo veikama labai atsargiai, apie tai žinant krašto apsaugos ministrui karin. P. Žadeikiui. Į sąmokslą buvo įtraukti ir Kaune stovėjusių karinių dalių vadai. Sąmokslui iš dalies pritarė ir ministras pirmininkas M. Sleževičius, kuris tačiau išpėjo, kad sąmokslui nepasisekus ir lenkų sąmokslininkų kaltės neįrodžius lietuviai sąmokslininkai dėl savo veiksmų gali savo galvomis atsakyti, nes jie kelia ranką prieš savo tiesioginius viršininkus, o už tai karo metu labai griežtai baudžiama¹¹⁷.

Lietuviai sąmokslininkai nutarė naktį iš rugpjūčio 28 į 29 d. suimti įtartinus lenkus ar lenkuojančius. Buvo sudarytas įtariamų lenkų sąmokslininkų sąrašas, padarytos kratos ir įvykdyti suėmimai. Pirmiausia buvo suimtas Generalinio štabo rikiuotės skyriaus viršininkas karin. L. Vaitiekūnas, kuris buvo laikomas vienu pavojingiausių lenkų sąmokslininkų ir kurio lietuviai sąmokslininkai daugiausia bijojo. Tačiau tardymas jokios karin. L. Vaitiekūno kaltės neįrodė ir jis po kurio laiko buvo iš kalėjimo paleistas, o kartu atleistas ir iš kariuomenės. Tą naktį buvo suimta keliasdešimt asmenų, iš jų 23 karininkai, beveik vien lenkai. Tarp jų buvo ir keletas žymiausių POW vadų – K. Blaževičius, J. Kudzevičius, V. Kudzevičius, S. Niekrašas, M. Sipovičius. Dar neturint tikslų žinių paprastai buvo suimami žinomesni lenkų veikėjai¹¹⁸. Drauge su lenkais karininkais buvo areštuotas ir J. Aukštuolaitis, bet pas jį nebuvo rasta nei iš L. Vasilevskio gautųjų pinigų, nei „naujosios vyriausybės“ atsišaukimų. Jis buvo kalintas iki 10 savaičių, t. y. iki 1919 m. lapkričio 15 d.

Lenkų sąmokslui tirti bei suimtiesiems tardyti buvo sudaryta Ypatingoji tardymo komisija, kurios pirmininku buvo paskirtas teisininkas karin. J. Landsbergis, o nariais – K. Šalkauskas, P. Ruseckas ir kt. Lietuvių „sąmokslė“ dalyvavo apie 18 karininkų: J. Byla (iniciatorius), P. Ruseckas (organizatorius), K. Svilas (trečias iš eilės sąmokslininkas), A. Šumskis (ketvirtas), P. Kaunas, V. Gavelis, J. Elisonas, Kauno m. ir apskr. komendantas J. Mikuckis, V. Kurkauskas, Kauno įgulos viršininkas J. Galvydis-Bykauskas, L. Gira ir kt.¹¹⁹

Rugpjūčio 29 d. valdžia paskelbė Kaune apsiausties būklę. Buvo išleistas griežtas įsakymas grasinant mirties bausme atiduoti ginklus. Kitą dieną suimtųjų jau buvo 200. Šiai akcijai vadovavo žvalgybos skyriaus viršininkas L. Gira. Generalinio štabo viršininkas karin. M. Velykis, tą pačią dieną painformavęs I brigados vadą karin. Pr. Liatuką apie Kaune veikiančią karinę organizaciją, rengusią sukilimą prieš

Lietuvos valdžią, ir supažindinęs su padėtimi krašte ir kariuomenėje, įsakė būti pasiruošusiam užkirsti kelią galimoms lenkų akcijoms bei jų agitatorių veiklai¹²⁰.

Greit susidarė nepakenčiama padėtis. Suimtieji ėmė griežtai protestuoti, rašė skundus ir reikalavo arba pateikti kaltinimus, arba paleisti. Vyriausybė sunerimo, net buvo linkusi suimtuosius paleisti. Tardymo komisija, neturėdama juridinio pagrindo, t. y. nesant kaltinimo duomenų, apie 30 žmonių paleido. Atsirado žmonių, kurie užstodami lenkus ėmė kaltinti žvalgybos viršininką L. Girą bei visus jo padėjėjus nekaltų žmonių kankinimu.

Lietuvos vyriausybės akcija lenkams buvo visiškai nelaukta. Netikėtai jiems buvo suduotas smarkus smūgis, tačiau POW organizacija iš pagrindų nebuvo likviduota. Pagrindinis vadovas R. Kavalecas ir jo artimiausias bendradarbis, žvalgybos skyriaus komendantas J. Niekrašas buvo laisvi. Į suimtųjų vietą buvo paskirti pavaduotojai. Provincijos POW apskritys beveik nenukentėjo. Lenkų sukilėlių štabas galvojo, kad Lietuvos vyriausybės įvykdyti areštai yra atsitiktiniai, neplaniniai, nes saugumo organai dar neturėjo POW narių sąrašo. Naujas POW politinio skyriaus komendantas Klemensevičius savo rugpjūčio 30 d. raporte R. Kavalecui rašė: „Suėmimai buvo chaotiško pobūdžio; nebuvo b ū t i n a i aptinkami kokie nors pėdsakai, bet buvo tiesiog suiminėjama iš lenkų inteligentijos tarpo“¹²¹.

1919 m. rugsėjo 17 d. Vilniaus lenkų saugumo viršininkas kpt. M. Koscialkovskis vėl įsakė Lietuvos POW rengtis naujam perversmui. Įsakyme buvo nurodyta laikantis griežčiausios konspiracijos surinkti kuo daugiau jėgų. Jas sutelkus, užimti Kauną ir išsilaikyti jame bent 5 valandas, kol atvyks reguliariosios lenkų kariuomenės daliniai. Užėmus Kauną, pakviesti diktatorių, sudaryti laikinąją valdžią ir paskelbti manifestą, kuriame įtikinamai paaiškinti, kodėl buvo nuversta Lietuvos valdžia. Kauną turėjo užimti J. Aukštuolaičio ir jo „vienminčių lietuvių“ dalinys, kad niekam nekiltų įtarimas, jog tai lenkų darbas. Lenkų kariuomenė turėjo ateiti į pagalbą tik būtiniausiu atveju. Užėmus Kauną, suimti visus Lietuvos valdžios atstovus bei vokiečių patarėjus ir patalpinti į kalėjimą. Ši akcija turėjo būti įvykdyta 1919 m. rugsėjo mėn.¹²²

Tačiau šių planų peoviakams realizuoti nepavyko – sumaišė netikėti įvykiai Vilniuje. O jie taip susiklostė. Vilniuje M. Biržiškos leidžiamame laikraštyje „Glos Litwy“ atsakingąją redaktore dirbusi A. Čarneckaitė (vėliau – dr. A. Birutavičienė-Birutienė), susipažinusi su lenkų saugumo viršininko kpt. M. Koscialkovskio padėjėju pusk. P. Vrubliausku, sugebėjo jį įtikinti, jog lietuviui nedera išduoti savo tautos interesus ir būtina atitaisyti Lietuvai padarytą žalą – suteikti žinių apie lenkų rengiamą antrąjį perversmą. 1919 m. rugsėjo 20 d. kpt. M. Koscialkovskiui išvykus į Varšuvą, P. Vrubliauskas, M. Biržiškos pavadintas Daukantu, išėmė iš nedegamosios spintos visus POW organizacijos veiklos slaptus raštus ir perdavė patikėtinei M. Kubiliūtei (Elzei), o pats kitą dieną pabėgo į Kauną. M. Kubiliūtė minėtus slaptus POW dokumentus, P. Vrubliausko dienoraštį ir kitus raštus įteikė tuo metu į Vilnių su dviem anglų karininkais atvykusiam užsienio reikalų ministrui prof. A. Voldeмарui. Šis savo ruožtu painformavo minėtus anglų karininkus, kad Lietuvoje POW ruošiamo lenkų sąmokslu inspiratorius yra pats J. Pilsudskis¹²³.

Tos pačios rugsėjo 21 d. vakare, kai P. Vrubliauskas-Daukantas atvyko į Kauną, komendantūros mokomosios kuopos vadas vyr. ltn. J. Bobelis su 230 kareivių nuvyko kratos daryti pas Joną Niekrašą, gyvenantį Kalnų g. (vėliau Putvinskio g.),

kur P. Vrubliausko-Daukanto žiniomis buvo paslėptas POW archyvas. Mokomosios kuopos kariai, išsirikiavę vienon eilėn, durtuvais badydami kiekvieną daržo žemės pėdą, trijose vietose aptiko paslėptus POW organizacijos dokumentus. Buvo rasti ir išsamūs šios organizacijos narių ir rėmėjų sąrašai. P. Vrubliauskui pateikus ir šifrą, išryškėjo visa POW organizacijos Lietuvoje sudėtis ir veikla¹²⁴.

Prieš numatytą antrojo sukilimo datą lenkai pradėjo koncentruoti savo karičius dalinius apie Butrimonis, Vievio apylinkėje, o Panemunės šaulių batalionas Trakuose laukė įsakymo užimti Alytų¹²⁵.

Iššifravus slaptuosius dokumentus, šalia kitų OPW pareigūnų, rugsėjo 23 d. buvo suimti R. Kavalecas ir J. Niekrašas bei kiti vadai. Teismo atsakomybėn buvo patraukta 117 asmenų. Byla buvo nagrinėjama armijos teisme 1920 m. gruodžio 11–24 d. Kaune. Iš teisiamųjų 6 sukilimo vadai buvo nuteisti sunkių darbų kalėjimo iki gyvos galvos, 9 – nuo 6 iki 15 metų, 7 – nuo 1,5 iki 4 metų, 6 – paprasto kalėjimo nuo 1,5 iki 5 metų, 17 – nuo 8 mėn. iki metų, 15 – išteisinta. 1928 m. jau nebebuvo likę nei vieno nuteisto POW nario kalėjime: vieni iš jų buvo atlikę bausmę, kiti iškeisti su lenkais už vilniečius, tik J. Niekrašas mirė kalėjime. Po nepavykusio sukilimo POW nustojo veikusi Lietuvoje¹²⁶.

Po nepasisekusio sukilimo Lenkijos spauda pradėjo melagingą antilietuvišką propagandą, ypač planingai rašydama apie lenkų persekiojimą Lietuvoje. Tačiau beveik visą laiką ji nutylėdavo tų įvykių priežastis ir visai neužsimindavo apie rengtą POW sukilimą Lietuvoje.

Po visų šių įvykių Lietuvos visuomenėje išgalėjo nuomonė, kad didžiausias Lietuvos nepriklausomybės priešas yra Lietuvos lenkai dvarininkai bei Lenkijos valdžia, kurie buvo laikomi pavojingesniais net už bolševikus.

4. LIETUVIŲ–LENKŲ KARINIAI SUSIRĖMIMAI IKI 1920 M. VIDURIO

Lietuvių ir lenkų karinis-politinis organizavimas Pietų Suvalkijoje. Nepasisekus lenkams sugriauti Lietuvos valstybės iš vidaus, tarp jų nestigo balsų, reikalavusių okupuoti Lietuvą atviru karu. Vilniuje buvo surengta nemaža mitingų, kur buvo siūloma neatidėliojant užimti Kauną. Panašius reikalavimus ypač reiškė ir Lietuvos lenkų dvarininkai.

Tačiau Lenkijos vyriausybė vis dėlto atviru karu okupuoti Lietuvą nesiryžo. Norėdama priversti Lietuvos vyriausybę nusileisti, Lenkija numatė dar labiau sustiprinti Lietuvos apsupties ir izoliavimo politiką. Vienas iš svarbiausių šios politikos komponentų buvo tolesnis nuolatinis lenkų kariuomenės brovimasis į Lietuvos teritorijos gilumą. Kasdieniniai reiškiniai buvo lietuvių sargybų, užtvarų puldinėjimai, gyventojų plėšimai ir kitos jiems daromos skriaudos.

Jau nuo 19 a. vidurio Pietų Suvalkijoje, visų pirma Seinuose, brendo lietuvių tautinio atgimimo procesas. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą šis miestas po Vilniaus ir Kauno tapo trečiuoju žymiu atgimusios Lietuvos kultūros centru.

1918 m. pabaigoje lietuviai susirūpino šio krašto likimu, nes, pralaimėję karą, vokiečiai turėjo iš jo išsikraustyti. Tų metų lapkričio 17 d. buvo išrinkti Kapčiamiesčio ir Kučiūnų lietuvių komitetai, o šiek tiek vėliau ir kiti. Gruodžio 10 d. išrinktas Seinų apskrities komitetas, pradėta organizuoti milicija, įsigyta ginklų. Milicijai stojo vadovauti buvę rusų kariuomenės karininkai – S. Asevičius, J. Giedraitis ir kt.¹²⁷

Suskato organizuotis ir vietos lenkai. Jau 1919 m. sausio mėn. pradžioje gauta žinia, jog peoviakai rengiasi atvykti iš Suvalkų bei Augustavo, nuginkluoti lietuvių miliciją ir užimti Seinus. Trijų karalių šventės metu lietuviai savanoriai susirėmė su negausiais vietos peoviakais ir juos iš miesto išvijo¹²⁸.

Artimiausiame kariuomenės centre – Alytuje – tuo metu besiformuojąs I pėst. pulkas paramos Seinams suteikti dar negalėjo, nes jam pačiam grėsė bolševikų pavojus, todėl sumanyta organizuoti karo komendantūrą. 1919 m. sausio 9 d. karin. S. Asevičius buvo paskirtas I rūšies Seinų m. ir apskr. komendantu¹²⁹. Tą pačią dieną karin. Kalinauskas tapo kuriamos kuopos, kurioje buvo 126 kareiviai, vadu¹³⁰. Sausio mėn. antrojoje pusėje jau veikė komendantūros dvi kuopos, kurias sudarė savanoriai kareiviai.

Be milicijos ir kareivių savanorių, Seinų krašte ėmė rasti ir partizanų. Pirmąjį partizanų dalinį (60 vyrų) dar 1918 m. pabaigoje suorganizavo Kučiūnų klebonas kun. J. Galeckas, o kitą būrį – vikaras kun. J. Juozaitis. Šie kunigai buvo labiausiai pasižymėję kovose su lenkais lietuvių partizanų vadai¹³¹. Sumanūs Seinų apskr. lietuvių partizanų būrių steigėjai buvo Veisiejų valsč. Šadžiuūnų k. mokytojas J. Ramanauskas, Seinų, Suvalkų ir Augustavo apskr. Švietimo ministerijos įgaliotinis J. Dereškevičius¹³².

Suintensyvėjus lenkų puldinėjimams bei plėšikavimams, 1919 m. vasario 10 d. Seinų mieste ir apskrityje buvo paskelbta karo padėtis¹³³. Tokiomis sąlygomis komendantūrai buvo papildomai skirta 2 kulkosvaidžiai, 100 šautuvų, 5 revolveriai, 5000 šovinių, 60000 markių ir kt.¹³⁴

Gegužės mėn. pradžioje Seinų komendantūroje buvo 2 kuopos, kulkosvaidininkų ir raitelių komandos. Jose buvo 6 karininkai, 2 karo valdininkai, 130 apmokytų ir 166 neapmokyti kareiviai. Komendantūra turėjo 2 kulkosvaidžius, 297 šautuvus, 211 granatų, 10 revolverių, 15670 šovinių ir kt.¹³⁵

Šiame krašte aktyvino veiklą ir lenkai. Remiami turtingų vietinių dvarininkų bei Varšuvos valdžios, jie įsigijo ginklų ir kitų reikalingų karinių reikmenų. 1919 m. sausio mėn. pirmojoje pusėje vyriausiasis Lenkijos POW komendantas A. Kocas karin. A. Rudnickį paskyrė Suvalkų ir Kauno POW apygardos vadovu. A. Kocas aprūpino A. Rudnickį lėšomis, instrukcijomis, slaptais leidiniais, instruktoriais. Padirbėjęs pusantro mėnesio, A. Rudnickis gyrėsi Suvalkų apygardoje suorganizavęs 1200 su viršum partizanų¹³⁶. Tai buvo pagyrūniški žodžiai ir išpūsti skaičiai. Pažymėtina, jog jis lenkiškomis skelbė ne tik Seirijų, Lazdijų, Kalvarijos, bet ir Simno apylinkes.

Vienaip ar kitaip vertinant, tuometiniam Seinų m. ir apskr. komendantui karin. S. Asevičiui teko skaitytis su minėta lenkų dvarininkų ir peoviakų jėga. Lietuvių-gudų divizijos vadas gen. S. Šeptickis 1919 m. kovo 12 d. pareikalavo iš A. Rudnickio savo pajėgoms: 1) dengti šios divizijos kairįjį sparną, 2) žvalgyti net iki Vilniaus ir 3) prisiūsti jam kuo daugiau naujokų¹³⁷.

Patekęs į vokiečių policijos akiratį ir jos ieškomas, A. Rudnickis persikėlė į Rytprūsius, kur organizavo POW ir iš ten vadovavo Suvalkų POW apygardai. Jo pava-

duotoju Suvalkuose tapo jaun. ltn. V. Zavadskis. Nuo 1919 m. gegužės 8 d. Suvalkuose pradėtas leisti savaitraštis „Ziemia Suwalska“, kurio paskirtis buvo leiamai paveikti dar negalutinai išspręstą politinį Pietų Suvalkijos likimą Lenkijos naudai.

1919 m. gegužės mėn. pabaigoje – birželio mėn. lietuvių–lenkų santykiai, kaip minėjome anksčiau, tapo dar labiau įtempti, nes, artėjant vokiečių išsikraustymo iš Suvalkijos terminui, turėjo būti sprendžiamas klausimas, kam atiteks šis kraštas – lietuviams ar lenkams. Vokiečių administracija 1918 m. pabaigoje – 1919 m. pradžioje, nors jau ir buvo pripažinusi Lietuvos Tarybą, labiau linko palaikyti Lietuvos lenkus. Tačiau, Lenkijos valstybei Vokietijos atžvilgiu užėmus priešišką poziciją ir blogėjant lenkų–vokiečių santykiams, vokiečių administracija pakeitė savo poziciją lietuvių naudai. Lietuvių politinę padėtį Pietų Suvalkijoje pagerino ir ta aplinkybė, jog pagal 1919 m. birželio 18 d. nustatytą demarkacijos liniją lietuvių pusėje buvo palikta beveik visa Suvalkija, išskyrus pietinę Augustavo apskrities dalį su pačiu Augustavu.

Pasinaudojusi palankiomis aplinkybėmis, Lietuvos karinė vadovybė 1919 m. birželio 1 d. įsteigė Suvalkų m. ir apskr. komendantūrą. Jos vadu buvo paskirtas karin. J. Perekšlis¹³⁸. Pradėti telkti kareiviai. Birželio 15 d. iš Seinų į Suvalkų komendantūrą buvo perkelti 73 kareiviai, birželio 21 d. iš Marijampolės atvyko karin. A. Mikelėnas su 80 I pėst. pulko III bataliono kareivių¹³⁹.

Tačiau padėtis Suvalkuose buvo irgi sudėtinga. Daug sulenkėjusių vietos gyventojų, kurstomi peoviakų, buvo aiškiai priešiški nusiteikę lietuviškosios administracijos ir formuojamos lietuvių komendantūros atžvilgiu. Dauguma oficialių civiliinių įstaigų buvo jų rankose. Komendanto karin. J. Perekšlio teigimu, norint Suvalkų mieste bei apskrityje įvesti savąją tvarką, reikėjo turėti bent 10 karininkų ir 500 kareivių, skaičiuojant po 30 žmonių kiekvienam valsčiui¹⁴⁰.

1919 m. liepos mėn. pradžioje vokiečiai ėmė apleisti pietinę Lietuvos teritoriją. Iki liepos 12 d. jie turėjo palikti teritoriją į pietus nuo linijos Augustavas–Čiorny Brody–Kalvarija–Pilviškiai–Šakiai. Jų paliktose vietose turėjo įsitvirtinti Lietuvos kariuomenė. Suvalkų komendantūros uždavinys buvo užimti liniją nuo Čiorny Brody vakarų kryptimi iki Vokietijos sienos. Nurodytai teritorijai užimti Suvalkų komendantūrai buvo pažadėta kariuomenės vadovybės parama¹⁴¹. Kaip didesnė kariuomenės dalis Suvalkijoje, Marijampolėje buvo formuojamas karin. K. Žuko vadovaujamas I atsargos batalionas, iš kurio 1919 m. liepos 8 d. buvo atsiųsti 58 kareiviai, o kitą dieną iš Kauno II atsargos bataliono – 2 karininkai ir 109 kareiviai. Liepos 11 d. iš Krašto apsaugos ministerijos tiekimo skyriaus gauta 59500 auksinų¹⁴².

Komendantūra gerokai sustiprėjo. Joje buvo 5 karininkai, 2 karo valdininkai ir 338 kareiviai. Ji turėjo 8 arklius, 290 šautuvų, 18 500 šovinių, granatų ir kt.¹⁴³ Tačiau šių jėgų toli gražu dar nepakako. Gerai žinodamas realią padėtį vietoje, komendantas karin. J. Perekšlis liepos 26 d. pakartotinai kreipėsi į karinę vadovybę, prašydamas artimiausiu metu atsiųsti bent batalioną kareivių demarkacijos linijai sustiprinti¹⁴⁴. Tačiau Lietuvos karinė vadovybė šių komendantūros pageidavimų neįvykdė.

Seinų m. ir apskr. komendantūrai, birželio mėn. pabaigoje vokiečiams traukiantis iš Gardino, teko užimti liniją Druskininkai–Nemunas–Augustavo kanalas–Miklašuvka. Tuo metu komendantūroje tebuvo viena pėstininkų kuopa ir pusė kavalerijos eskadrono¹⁴⁵.

Kaip jau minėjome, lenkams pavykus paveikti prancūzų maršalą F. Fočą, 1919 m. liepos 18 d. buvo nustatyta nauja, jiems palanki demarkacijos linija, kurią pakoregavusi Vyriausioji Taryba liepos 26 d. priėmė. Ja remiantis, Suvalkų ir Seinų apskritys buvo priskirtos lenkams. Taip lenkams atiteko ne tik mišrūs plotai, kur galėjo būti ir jų tautiečių dauguma, bet ir vienas pačių žymiausių lietuviybės centrų – Seinai. Tada Lenkijai priskirtajai Seinų daliai prigijo Suvalkų trikampio terminas.

Lenkai ir tuo nesitenkino. Jiems rūpėjo okupuoti visą Lietuvą ar bent atplėšti nuo jos dar daugiau žemių už F. Focho linijos. Rugpjūčio 12 d. jie Suvalkuose suorganizavo Suvalkijos lenkų suvažiavimą, kuriame dalyvavo dvarininkai ne tik iš pietinės Suvalkijos, bet ir iš Kalvarijos, Vilkaviškio ir Marijampolės apskričių. Suvažiavimo rezoliucijoje buvo pareikšta, kad naujoji F. Focho demarkacijos linija netenkinama lenkų interesų, kad lietuvių valdžios spauda galinti sukelti lenkų gyventojų sukilimą ir kad „lenkų kariuomenei užėmus Lietuvą, galima bus išspręsti painią lenkų-lietuvių problemą“¹⁴⁶.

Siekdami šio tikslo, po minėto suvažiavimo lenkai dar labiau sustiprino propagandą prieš Lietuvą bei pasirengimą karo veiksams.

K o v o s d ė l S e i n ų. 1919 m. rugpjūčio 10 d. vokiečiai pasitraukė iš Seinų, o rugpjūčio 22 d. paliko ir Suvalkus. Nubrėžus vadinamąją F. Focho demarkacijos liniją, dar rugpjūčio 7 d. iš Suvalkų pasitraukė ir lietuvių komendantūra bei milicija. Šio miesto kryptimi ėmė slinkti gen. Falevičiaus vadovaujama lenkų brigada. Susiklosčius tokiai padėčiai, Suvalkų m. ir apskr. komendantūra buvo likviduota¹⁴⁷. Viena jos kuopa, karin. Bardausko vadovaujama, buvo perduota Seinų komendantūros žinion ir turėjo saugoti Juodosios Ančios upės dalį nuo Tartoko iki Pronckų imtinai, karin. V. Giedrio kuopa – liniją: Kalietnikas–Šemento ež.–Vokietijos pasienis. Seinų komendantūros kuopai nurodyta užimti barą į rytus nuo Juodosios Ančios tęsiniu ir perkasu iki Nemuno, o pusei baltgudžių kavalerijos eskadrono – tarpą Nemunu žemyn iki Druskininkų¹⁴⁸.

Nuo rugpjūčio 10 d. Seinų komendantūros dvi pėstininkų kuopos (iki 260 karių) ir pusė kavalerijos eskadrono (70 raitininkų) gynė labai didelę liniją: Tartokas–Juodoji Ančia–Pronckai–Miklašuvka–perkasas–Nemunas–Druskininkai. Pačiuose Seinuose tebuvo palikta vos 30 žmonių, iš kurių tik 10 ėjo įgulos tarnybą, o kiti buvo raštininkai ir gurguolininkai. Negausios milicijos pajėgos buvo išmėtytos po visą Seinų apskritį¹⁴⁹.

Sužinoję, kad Santarvės valstybės tarp Lietuvos ir Lenkijos nustatė naują demarkacijos liniją ir lenkams atidavė vos ne visą Seinų apskritį, šio krašto žmonės labai sujudo, ryžosi visomis jėgomis gintis nuo priešų. Rugpjūčio 20 d. į Seinus atvyko ministrų kabineto pirmininkas M. Sleževičius. Mieste susirinkusi tūkstantinė minia, išklausiusi patriotinę M. Sleževičiaus kalbą, skandavo „nepasiduosianti lenkams, neleisianti pavergti gimtojo krašto, nors reikėtų nustoti viso turto ar atiduoti gyvybę, pasižadėjo visi kaip vienas stoti į kovą, o nesėkmės atveju – sudeginti savo namus, kad neatitektų priešui“¹⁵⁰.

Suvalkų POW vadovybė, vykdydama rugpjūčio 12 d. Suvalkijos dvarininkų suvažiavimo deklaraciją, nutarė to mėnesio naktį iš 22 į 23 d. sukilti prieš lietuvius, išstumti juos už demarkacijos linijos, o po to užimti sritį iki pat Simno. Sukilėliams

turėjo padėti ginklais ir amunicija reguliarioji lenkų kariuomenė. Per pirmąją naktį buvo numatyta užimti Seirijus, Lazdijus, Didžiulius, ežerų liniją tarp Gibų ir Želvos, Kapčiamiestį, Šadžiūnus, o rugpjūčio 24 d. auštant – Seinus, Krasnapolį.

Sukilėlių partizanų būrius sudarė sulenkėję, tautiškai nesusipratę, lenkų sukurstyti dvarų darbininkai ir smulkūs ūkininkai, negalėję pragyventi iš savo žemės ir dirbę dvaruose. Tikri lenkai buvo tik dvarininkai ir dalis kunigų. Sukilėliams vadovavo reguliariosios lenkų kariuomenės karininkai. Rugpjūčio 22 d. prieš auštant didelis lenkų partizanų būrys užpuolė lietuvių sargybas Tartoke, Rusų Budoje, Studdžiūnuose, Pronckuose, kurioms vadovavo išdavikas karin. Bardauskas. Jis tuo metu buvo prie užtvartos Tartoko kaime, kur buvo ir lenkų partizanų organizacijos centras bei štabas. Iš karin. Bardausko lenkų partizanai gaudavo visas žinias apie lietuvių kariuomenės išdėstymą¹⁵¹.

Tos pat dienos pavakary karin. Bardauskas nuginklavo prie jo buvusios kuopos dalį ir lenkų partizanams įteikė melagingą pranešimą, kurią šie turėjo perduoti Pronckuose su užtvarta stovėjusiam lietuvių kuopos viršilai:

„Veršila! Seinai ir vysas sargybos lankai paimi, muni sumuša, ir mes paimti. Be šaudyma atitokite, iškada kraui liti. Cenai vysa kopa lanku.

Bardauskas“¹⁵² (kalba netaisyta – V. L.).

Visi jo vadovaujamos kuopos kareiviai buvo nuginkluoti, paimti nelaisvėn, o vėliau uždaryti į Seinų kalėjimą. Karin. Bardauskas, susivienijęs su lenkais, apsiliko jų uniformą ir ėmėsi vadovauti lenkų partizanams¹⁵³. Į nelaisvę pateko ir karin. J. Galvydis (vėliau žinomas kultūros veikėjas, Vilniaus universiteto docentas – V. L.).

Rugpjūčio 22 d. lenkų partizanai (apie 300 žmonių, ginkluoti 2 kulkosvaidžiais), susitelkę Šumavos kaime (4–5 km į pietvakarius nuo Seinų), puolė Seinus, bet buvo atremti. Miesto įgula (25 pėstininkai, 6 raiteliai, 17 milicininkų su vienu kulkosvaidžiu), vadovaujama komendantų karin. S. Asevičiaus, išsiuntė žvalgybą Šumavos ir Lopuchovo kaimų link. Karin. S. Asevičius, perdaug pasitikėdamas savo jėgomis, neskubėjo imtis veiksmingesnių gynimosi priemonių ir iš karinės vadovybės net nepareikalavo paramos¹⁵⁴.

Atsipeikėję po pirmojo nesėkmingo puolimo tariamieji lenkų partizanai, gavę iš legionininkų paramos, rugpjūčio 23 d. 4 val. ryto antrą kartą puolė Seinus. Atkaklus mūšis tęsėsi iki 6 valandų. Karin. S. Asevičius, pamatęs, kad tirštos lenkų partizanų eilės iš pietų ir šiaurės supa miestą, su savo būriu tvarkingai pasitraukė Lazdijų link. Šiame mūšyje lenkai patyrė daug nuostolių. Lietuvių pusėje buvo 4 sužeisti¹⁵⁵.

Besitraukdama į Lazdijus, Seinų komendantūra sužinojo, jog ir šis miestas sukilusių peoviakų jau užimtas, lietuvių milicija nuginkluota, o svarbesni darbuotojai bei veikėjai suimti. Karin. S. Asevičiaus vadovaujamos komendantūros kariai puolė „sukilėlius“ ir, remiami lietuvių partizanų, po dviejų valandų kovos juos iš Lazdijų išvaikė¹⁵⁶.

Susiklosčius kritiškai situacijai, rugpjūčio 24 d. Generalinio štabo viršininko įsakymu vadovauti lenkų fronte Suvalkijoje buvusioms lietuvių kariuomenės dalims buvo paskirtas Marijampolėje dislokuoto I atsargos bataliono vadas karin. K. Žukas. Tą pačią dieną jo įsakymu Seinų komendantūros žinion iš Marijampolės į Lazdijus buvo atsiųsta minėto bataliono I kuopa (2 karininkai ir 120 kareivių), o iš Alytaus – 30 komendantūros kareivių su 1 karininku. Karin. S. Asevičiui buvo įsakyta užimti Seinus¹⁵⁷.

Šis rugpjūčio 25 d. 7 val. ryto su 150 kareivių staigiai ir lenkams netikėtai iš šiaurės vakarų pusės užpuolė Seinus. Nors lenkai atkakliai priešinosi, po pusės valandos miestas buvo užimtas. 127 kareiviai ir milicininkai, tarp jų ir karin. Bardausko nuginkluoti kuopos kareiviai su karin. J. Galvydžiu bei daug lietuvių veikėjų buvo išlaisvinti iš kalėjimo. Mieste buvo nukauti 3 lenkų karininkai, tarp jų ir Seinų lenkų komendantas bei 45 partizanai ir kareiviai. Iš lietuvių pusės sužeisti 8 kareiviai¹⁵⁸.

Karin. S. Asevičius, įėjęs į komendantūrą, rado skambantį telefoną. Atsiliepęs ir supratęs, jog skambina pats Suvalkų įgulos viršininkas, prisistatė esąs Seinų lenkų komendantas. Paklaustas kas naujo Seinuose, lenkiškai atsakė, jog mieste ramu ir apie lietuvius nieko negirdėti. Suvalkų įgulos viršininkas pasakė, kad jei lietuviai pultų Seinus, jam apie tai kuo greičiausiai pranešti ir jis atsiųsias į pagalbą kariuomenę.

Lenkai, iš Seinų pasitraukę į Šumavą ir Konstantinovką, gavo pastiprinimą, tvarkėsi ir ruošėsi naujam puolimui. Iš pasiūstos žvalgybos sužinojęs, jog jų jėgos didelės (apie 700 žmonių), karin. S. Asevičius įsitikino neįstengsias sukilėlių atremti ir skubiai organizavo viso Seinuose buvusio komendantūros turto bei iš lenkų paimto grobio (8 arkliai, 2 valdiški vežimai, 1 lauko virtuvė ir 7 telefonai) išvežimą į Lazdijus. 13 val. gausių lenkų pajėgų iš visų pusių spaudžiami, lietuviai paliko Seinus ir grįžo į Lazdijus¹⁵⁹.

Rugpjūčio 26 d. Lazdijuose įvyko didelis mitingas, kuriame dalyvavo apie 4000 žmonių iš Lazdijų, Šventežerio, Rudaminos, Kučiūnų, Seinų ir kitų parapijų. Jo dalyviai išreiškė didelį pasipiktinimą Suvalkus bei Seinus užėmusiais lenkais ir jiems pataikaujančiomis Antantės šalimis. Mitingo dalyviai priėmė protesto rezoliuciją, kuri buvo įteikta ministrų kabineto pirmininkui. Kai kurie žmonės į mitingą atvyko su šautuvais ir maišeliuose nešini šoviniai, kiti beginkliai. Dauguma jų prašė duoti ginklų, kad galėtų eiti ginti tėvynės. Po mitingo kun. J. Juozaitis suorganizavo apie 200 partizanų, kurie, gavę ginklų, pasižadėjo kovoti prieš lenkus. Ypač pasižymėjo Kučiūnų parapijos vyrai¹⁶⁰.

Rugpjūčio 27 d. lenkų fronto vado karin. K. Žuko įsakymu iš Marijampolės į Lazdijus buvo pasiūsti 98 Kauno bataliono kareiviai su 1 karininku ir 2 kulkosvaidžiais, 80 atsargos bataliono naujokų su 1 karininku ir 3 kulkosvaidžiais bei 2 patrankomis. Be to, į Lazdijus ir Punkską partizanams buvo išsiųsta 400 šautuvų¹⁶¹.

Stiprindamas lietuvių karinių pajėgų padėtį lenkų fronte Suvalkijoje, karin. M. Velykio vadovaujamas Generalinis štabas nurodė karin. K. Žukui atsiimti iš lenkų Seinus. Vykdydamas šį nurodymą, fronto vadas karin. K. Žukas įsakė Seinų komendantui karin. S. Asevičiui šią užduotį įvykdyti iki rugpjūčio 28 d. 12 val. Dviejuose vietose buvo suorganizuoti partizanai: Lazdijuose 200 žmonių būriui vadovavo kun. J. Juozaitis, o Punske 60 partizanų ir 30 kareivių savanorių – iš Marijampolės komendantūros atvykęs karin. J. Kalėda¹⁶².

Tuo būdu lietuvių grupę sudarė: karin. S. Asevičiaus vadovaujama kuopa (180 kareivių), karin. A. Kemežio – 120 ir karin. J. Galvydžio – 127 kareiviai, be to, kun. J. Juozaičio vadovaujami 200 partizanų ir 2 patrankos. Lenkų pajėgas sudarė 41 pėst. pulko dvi kuopos su 6 sunkiaisiais kulkosvaidžiais ir A. Rudnickio vadovaujamas batalionas – apie 500 „sukilėlių“ su 2 sunkiaisiais kulkosvaidžiais¹⁶³.

Rugpjūčio 28 d. 6 val. ryto karin. A. Kemežis su savo kuopa, užėmęs miesto pakraštyje buvusius lenkų apkasus, puolė Seinus nuo kapinių iš šiaurės vakarų pu-

sės, tačiau greit buvo priverstas atsitraukti į kapines. Artilerijai pradėjus šaudyti ir padegus keletą miesto namų, lietuviai atakavo miestą ir užėmė visą rytinę jo dalį iki Maros upės. Tačiau, supami gausesnių priešo pajėgų ir apšaudomi kulkosvaidžių ugnimi iš namų ir langų, apie 13 val. buvo priversti iš miesto pasitraukti. Kun. J. Juozaičio partizanai puolime nedalyvavo (buvo paskubomis organizuoti, visai neapmokyti ir neturėjo prityrusio vado) ir, visą laiką netvarkingai šaudydami savo karių užnugaryje, jokios naudos neatnešė. Karin. J. Galvydžio kuopa saugojo Gibų–Seinų kelią ir mūšyje beveik nedalyvavo. Visgi miesto pakraščiuose kautynės tęsėsi iki vakaro. Įsakius fronto vadui karin. K. Žukui, karin. S. Asevičiaus vadovaujamos pajėgos naktį užėmė liniją Kleiviniai–Žagariai–Agradnykai–Veisiejai¹⁶⁴.

Iš viso mūšyje dėl Seinų rugpjūčio 28 d. lietuvių pusėje dalyvavo 350 kareiviai, 2 patrankos ir 4 kulkosvaidžiai, o iš lenkų pusės apie 800 legionininkų su 8 kulkosvaidžiais. Lietuvių nuostoliai: 5 nukauti, 23 sužeisti ir 4 dingo be žinios. Iš lenkų pusės tikslūs nuostoliai nežinomi, tačiau, privačių šaltinių teigimu, jie siekė apie 50 užmuštų ir sužeistų karių¹⁶⁵.

Įdomu pažymėti, kad karin. A. Kemežis Seinuose iš lenkų paėmė jų vėliavą su užrašu „Boże zbaw Polskę“ („Dieve, gelbėk Lenkiją“), o karin. S. Asevičius – Londone išleistą didelį sieninį žemėlapi, kuriame Lenkija buvo pavaizduota „nuo jūros iki jūros“. Tame žemėlapyje Lenkija apima visą Lietuvą ir Latviją iki Dauguvos¹⁶⁶.

Rugpjūčio 27 d. lenkų fronto vadas karin. K. Žukas dėl laikinosios demarkacijos linijos telefonu tarėsi su Suvalkuose buvusios lenkų brigados vadu gen. Falevičiumi. Lenkai siūlė be pasipriešinimo atitraukti lietuvių kariuomenę į F. Focho nustatytą demarkacijos liniją. Po 3 dienų Lietuvos karinė vadovybė pranešė lenkų vyriausybei esanti griežtai nusistačiusi prieš šį siūlymą ir užimtos linijos be pasipriešinimo neapleisianti. Rugpjūčio 31 d. iš Suvalkų į Cipliškius atvykę anglų plk. R. Vordas (Wardt) ir Lietuvos krašto apsaugos ministerijos atstovas pranešė susitarę su lenkų karine vadovybe Suvalkuose sustabdyti karo veiksmus nuo Vokietijos sienos iki Nemuno iki rugsėjo 2 d. 22 val. Abiejų pusių kariuomenės turėjo likti rugpjūčio 30 d. užimtose vietose¹⁶⁷.

1919 m. rugsėjo 1 d. Lietuvos kariuomenė Suvalkijoje buvo užėmusi liniją: Kramnikas–Klaipėdėliai–Sidalaukiai–Šuriai–Kaliėtnikas–Kleiviniai–Žagariai–Agradninkai–Veisiejai–Seirijai, kuri tęsėsi apie 90 km. Joje buvo 17 karininkų, apie 700 kareivių, 25 raiteliai, 10 kulkosvaidžių, 2 patrankos ir kt. Nuo Vokietijos sienos iki Kaliėtniko miestelio sargybos buvo tankiau išdėstytos, nors karių skaičius jose buvo mažesnis. Gi Seinų komendantūros bare (nuo Kleivinių iki Leipūnų) sargybos buvo retesnės, tačiau stipresnės, nes čia grėse didesnis lenkų partizanų pavojus. Atsargos turėta 160 kareivių: Lazdijuose – 100 ir Smalėnuose – 60. Ryšiams palaikyti ir žvalgybai vykdyti labai trūko raitelių. Kareivių nuotaika labai nevienoda: kai kurie labai drąsūs, o kai kurie, net nepamatę lenkų, galėjo dezertyruoti. Apskritai kariai buvo menkai apmokyti ir per daug jais pasitikėti nebuvo galima¹⁶⁸.

Karin. K. Žuko nuomone, karo su lenkais atveju ši grupė savo jėgomis negalėtų atlaikyti prieš ir frontui apsaugoti reikėtų bent 3000 pėstininkų, 200 raitelių, ne mažiau kaip 4 patrankų, kuo daugiau kulkosvaidžių bei telefono aparatų.

Lenkai linijoje nuo Suvalkų–Kalvarijos plento iki Seinų turėjo dislokavę du pėstininkų pulkus su dideliu skaičiumi kulkosvaidžių. Tarp jų partizanų buvo daug karininkų ir kareivių, kurie kariuomenei teikė didelę paramą¹⁶⁹.

Rugsėjo 5 d. karin. K. Žukas iš Generalinio štabo gavo oficialų įgaliojimą tartis su lenkų karine vadovybe Suvalkuose dėl demarkacijos linijos. Kartu buvo atsiųsta ir F. Focho nustatytos demarkacijos linijos schema. Tos pat dienos 17 val. karin. K. Žukas ir jį lydintys karininkai Černovkų kaime prie Kalvarijos–Suvalkų plento susitiko su lenkų delegacija, kuriai vadovavo 41 pėst. pulko vadas mjr. Mickevičius. Buvo galutinai susitarta dėl maršalo F. Focho nustatytos demarkacijos linijos ir nuspręsta ją užimti iki rugsėjo 7 d. 6 val.¹⁷⁰

Rugsėjo 6 d. mūsų kariuomenė atsitraukė ir užėmė F. Focho demarkacijos liniją. Iš lietuvių pusės ją užėmė I atsargos batalionas, vėliau tapęs X pėst. pulku. Jo žinion perėjo Seinų ir Vilkaviškio miestų ir apskričių komendantūrų kuopos. Iš lenkų pusės minėtą liniją užėmė 41 pėst. Suvalkų pulkas¹⁷¹.

Užėmę demarkacijos liniją, lenkai nesiliovė ir toliau puldinėję lietuvių sargybas. Vienas iš stambesnių susirėmimų įvyko 1919 m. spalio 12 d., kada lenkai, išstūmę lietuvių priešakines sargybas iš pastariesiems priklausiusio Kadišo, sutelkė nemažas pajėgas ir planavo užimti Kapčiamiestį. Lietuvių žvalgybai tai sužinojus, Kapčiamiestyje buvusios kuopos vadas karin. A. Kemežis su savo kariais naktį netikėtai užpuolė Kadiše girtuokliaujančius lenkus ir juos iš miestelio išvijo. Lenkai, paniškai bėgdami, paliko 23 lavonus. Buvo paimta daug grobio ir visas lenkų bataliono štabo turtas. Vertingiausias grobis buvo lenkų pulko vado įsakymas minėtam batalionui kitą naktį surengti skerdynes karin. A. Kemežio kuopai Kapčiamiestyje¹⁷². Po šio incidento žymesnių susidūrimų su lenkais kurį laiką nebuvo, nors smulkūs, iš pasaulų atliekami puldinėjimai nesiliovė visą laiką.

1919 m. gruodžio 8 d. Aukščiausioji santarvininkų taryba Paryžiuje patvirtino deklaraciją apie laikinas Lenkijos rytines sienas, t. y. vadinamąją Curzono (Kerzono) liniją pagal Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministro lordo George Nathaniel Curzono pavardę. Kaip minėjome anksčiau, ankstesnės demarkacijos linijos turėjo grynai karinę reikšmę – siekta išvengti kovų tarp lietuvių ir lenkų kariuomenių, kariaujančių su bendru priešu – bolševikais, ir jas nustatant įsakmiai buvo parežiama, kad jos negalėsiančios turėti jokios reikšmės nustatant sienas, o Curzono linija jau turėjo visai kitokią prasmę ir reikšmę. Ji pripažino Lenkijos vyriausybei teises organizuoti reguliariąją administraciją buvusiose Rusijos imperijos teritorijose. Curzono linija atskyrė Gardiną nuo Lenkijos, bet lenkų pusėje paliko Seinus, Punską ir kitas lietuvių gyvenamas vietas. Šiaip jau liniją tenka laikyti Lietuvai palankia, nes Vilniaus kraštas buvo paliekamas Lietuvai, nors ji buvo nustatyta be Lietuvos vyriausybės žinios ir Lietuvai net nebuvo pranešta. Lietuva apie tą liniją oficialiai sužinojo tik 1920 m. rugsėjo mėn.¹⁷³

Curzono linija Suvalkijoje ėjo nuo Lietuvos valstybės sienos su Vokietija ties Bakšiškiais (Vištyčio ežero pietinis kraštas)–administracine Suvalkų–Vilkaviškio apskričių siena į pietų rytus iki Suvalkų apskrities šiaurinio kyšulio pietinio punkto (apie 7 km į šiaurės vakarus nuo Punsko), iš ten iki Galadusio ežero šiaurės vakarų kranto punktais: Dušnica–Kučiūnai–Beržininkai–Maricha–Igorka–Nemunas. Pažymėtina, kad Suvalkijoje ši linija nedaug tesiskyrė nuo F. Focho demarkacijos linijos. Be to, Suvalkijoje ji nebuvo užimta, nes lenkų kariuomenei visame bare reikėjo pasitraukti apie 6 km, bet ji to nepadarė.

Seinų, žymiausio Suvalkijos lietuvių tautinės kultūros centro, netekimas sukėlė

tautoje didelį nusivylimą ir stiprią reakciją. 1919 m. rugsėjo mėn. atskirų Lietuvos kariuomenės dalių (II pėst. pulko, Marijampolės bataliono II baterijos ir kt.¹⁷⁴) kariai, piktinamiesi agresyviais priešo veiksmais Suvalkijoje, organizavo susirinkimus ir prašėsi siunčiami į lenkų frontą, norėdami ginklu apginti to krašto skriaudžiamus gyventojus.

Daugelyje Lietuvos vietų vyko gyventojų mitingai, kuriuose buvo smerkiami lenkų veiksmai, tūkstančių žmonių pasirašytos rezoliucijos siunčiamos į Kauną krašto valdžiai ir kt. Antai praėjus maždaug metams nuo minėtų įvykių, grupė Lietuvos visuomenės veikėjų pateikė Steigiamajam Seimui paklausimą dėl Seinų praradimo. Kartu buvo pareikalauta pašalinti iš pareigų buvusį Seinų m. ir apskr. karo komendantą karin. S. Asevičių, patraukiant jį atsakomybėn už Seinų atidavimą lenkams. Į šį paklausimą atsakęs tuometinis krašto apsaugos ministras karin. A. Merkys aiškino, jog tuo metu pagrindinėms lietuvių kariuomenės dalims kovojant su bolševikais Dauguvos fronte lenkai, pasinaudoję jiems palankia padėtimi, prie Seinų sutraukė dideles karines pajėgas, prieš kurias vos ne vos surinktos 2 lietuvių kuopos (apie 200 žmonių) neįstengusios atsilaikyti, juo labiau kad vienos iš jų vadas karin. Bardauskas išdavęs saviškius, pabėgdamas pas lenkus. Karin. A. Merkys kaltino buvusį ministrą pirmininką M. Sleževičių, kuris, labai mėgdavęs kištis į kariuomenės reikalus ir pavojaus išvakarėse raminęs vietinius Seinų krašto gyventojus, jog miestas nebus atiduotas priešui, lemiamu atveju paramos nesuteikė¹⁷⁵.

Lenkai, užėmę Seinų kraštą, apdėjo gyventojus didelėmis kontribucijomis. Antai Punsko miestelio gyventojai, kurių daugumą sudarė lietuviai, turėjo sumokėti 6000, o to pavadinimo valsčius – 40 000 rublių dydžio kontribuciją¹⁷⁶.

Represijos palietė daug asmenų – mokytojus, visuomenės veikėjus, mokinius. Net ir Seinų diecezijos vysk. A. Karosui buvo paskirtas namų areštas, o vėliau jis buvo priverstas pasitraukti į nepriklausomą Lietuvą. 1919 m. rugsėjo 2 d. lenkų kariuomenės dalinys ir policija apsupo Seinų kunigų seminariją, dauguma lietuvių profesorių bei dėstytojų buvo įkalinti, kai kurie išvaryti į Lietuvą. Lenkai niokojo lietuviškas įstaigas, uždarinėjo lietuviškas organizacijas ir mokyklas, kaip antai: „Žiburio“ draugiją (500 narių), „Pavasario“ kuopą (215), Blaivybės draugiją (300), šv. Zitos draugiją (93), Dailės draugiją „Lyrą“ (30), Lietuvių katalikių moterų sąjungą (20), „Artojo“ kooperatyvą (120) – iš viso 9 draugijas, apimančias 1300 narių. Jie taip pat uždarė lietuvių berniukų ir mergaičių gimnazijas (223 mokiniai), pradžios mokyklą (75 vaikai), visas laikraščių redakcijas, spaustuvę, skaityklą, iš lietuvių vaikų prieglaudos (40 vaikų) atėmė turtą ir perdavė lenkiškai prieglaudai, uždraudė gatvėse lietuviškai kalbėti. 1919 m. rugsėjo mėn. sudegino lietuvių mokyklų ir bendrabučio knygynėlių knygas. Teroro banga palietė visas Seinų apskrities vietas¹⁷⁷.

Taigi Seinų krašto lietuviams ne tik buvo užkirstas kelias toliau ugdyti savo tautinę kultūrą, bet brutaliai sužlugdyta ir visa tai, ką jie ligi tol, nepaisydami svetimųjų priešpaudos, buvo įstengę suorganizuoti.

Ginkluoti susirėmimai su lenkais Širvintų krašte. Kaip jau minėjome, 1919 m. gegužės 3 d. Panevėžio batalionui išlaisvinus iš bolševikų Ukmergę, karin. K. Dragunevičius su karių kuopa buvo pasiūstas į Širvintas to miesto ir apskrities karo komendantūrai įsteigti. Nesutikusi atkaklesnio bolševikų pasipriešinimo, kuopa gegužės 7 d. užėmė Širvintas, kur jau rado išsikūrusią lenkų ko-

mendantūrą su keletu kareivių. Iš pradžių santykiai su lenkais buvo draugiški. Susitarusi su jais, kuopa gegužės 11 d. puolė bolševikus Giedraičiuose ir juos iš ten išvijo. Po to Širvintose likęs karin. A. Pošiūnas su keliais kareiviais pasiskelbė vietos komendantu ir pradėjo rinkti savanorius komendantūros kuopai.

Gegužės mėn. pabaigoje joje buvo apie 30 iš Gelvonų, Musninkų ir Šešuolių valsčių savanoriais įsirašiusių jaunuolių, iš sulenkėjusių Širvintų miestelio ir valsčiaus gyventojų tarpo į komendantūrą nestojo nei vienas. Tuo metu pastarieji buvo aiškiai priešiški nusiteikę lietuvių valdžios atžvilgiu.

Besikuriančios komendantūros kariams visko trūko: ginklų, amunicijos, lėšų. Tarp savanorių nebuvo nei vieno, mokėjusio vesti karinę mankštą. Padėtis šiek tiek pasikeitė, birželio 1 d. į komendantūrą savanorių įstojus buvusios rusų kariuomenės vyr. pusk. A. Užpaliui, o liepos 4 d. – septyniolikamečiui savanoriui A. Mačiukai (vėliau tapusiam aviacijos pulkininku – V. L.), kuris, būdamas skautu, šiek tiek nusiimanė apie karines pamokas ir žinojo lietuviškas komandas¹⁷⁸.

Karinė vadovybė karin. A. Pošiūną oficialiai Širvintų miesto ir apskrities komendantu paskyrė tik 1919 m. liepos 15 d.¹⁷⁹ To mėnesio pabaigoje komendantūroje tebuvo 1 karininkas ir 59 kareiviai, teturėję 24 šautuvus¹⁸⁰. Širvintose buvo įrengta lietuvių pašto agentūra ir žemės ūkio bei valstybės turtų įgaliotinio įstaiga. Buvo sukurtas ir komitetas, tačiau jo veikla buvo nepastebima.

Karin. K. Dragunevičiui su kuopa išvykus iš Širvintų, ten atvyko lenkų pėstininkų dalinys (70 kareivių) su karininku ir 2 kulkosvaidžiais. Lenkams pradėjus savavaliuoti ir skriausti apylinkių gyventojus, Musninkų ir Šešuolių vieškelis buvo nustatytas skiriamąja linija, už kurios lenkai pasižadėjo nesibrauti. Tačiau jie savo pažado nesilaikė ir vis labiau išžulėjo; išplėtė agitaciją prieš lietuvius, organizavo savo „Panemunės šaulius“ („*Strzelcy nadniemenscy*“), įtikinėjo gyventojus, kad artimiausiu metu ateis vokiečių žandarai ir tada labai pasunkėsias žmonių gyvenimas. Atseit tik lenkų valdžia galinti išgelbėti krašto gyventojus, o lietuvių komendantūra iš Širvintų turinti dingti¹⁸¹.

Komplikuojantis padėčiai, komendantas karin. A. Pošiūnas pranešė Krašto apsaugos ministerijai apie lenkų varomą agitaciją, tačiau jokios paramos iš jos Generalinio štabo nesulaukė. Kai kurių šaltinių duomenimis, tuometinis štabo rikiuotės skyriaus viršininkas karin. L. Vaitiekūnas neva dalyvavęs POW veikloje, todėl kokios nors paramos ir nebuvo galima tikėtis¹⁸² (pažymėtina, kad vėliau vykusiame armijos teisme jo kaltė nebuvo įrodyta – V. L.).

1919 m. rugpjūčio 7 d. karin. A. Pošiūną perkėlus į komendantūros kuopą, Širvintų m. ir apskr. komendantu buvo paskirtas iki tol Pasvalio komendantūrai vadovavęs karin. P. Gudelis¹⁸³. Karinė vadovybė jam leido Širvintų komendantūrą toliau formuoti Pasvalyje ir kuo galėdama jo pastangas rėmė. Komendantūra per mėnesį buvo suorganizuota ir išžygiavo į Širvintas. Ši aplinkybė sustiprino lenkų budrumą ir jie į Širvintas atsiuntė daugiau savo gerai ginkluotų ir apmokytų kareivių. O labai menkai ginkluotų ir silpnai apmokytų lietuvių karių Širvintose tuo metu tebuvo apie 70. Susidarė didelė jėgų disproporcija, kuri nieko gera nelėmė.

Bandydamas gelbėti padėti, Ukmergės m. ir apskr. komendantas karin. K. Viliamas 1919 m. rugsėjo 1 d. į Širvintas pasiuntė 100 kareivių kuopą¹⁸⁴ su kulkosvaidininkų skyriumi, kuri, pasiekusi Viesus, turėjo sustoti. Mat Širvintose pasklidus žinia, jog

lenkai rengiasi nuginkluoti to miesto komendantūrą, karin. A. Pošiūnas įsakė surinkti visus beginklius jos karius ir išsiųsti juos į Gelvonų miestelį. Paliko Širvintas ir likusieji komendantūros kariai. Ji miškais nužygiavo ligi Viesų tilto, o po to pasiekė Šaulių kaimą, kur ir apsistojo. Atvykus į pagalbą kuopai iš Ukmergės, buvo galvota užpulti lenkus Širvintose. Tačiau to sumanymo buvo atsisakyta, nes lenkams galėjo ateiti į pagalbą Musninkuose bei Maišiagaloje buvusios stambios lenkų pajėgos.

Prie Viesų tilto per Širvintą pastačius sustiprintą sargybą (21 kareivį su kulkosvaidžiu) prieš laukiamą lenkų (300 kareivių su kulkosvaidžiais) užpuolimą, likusieji komendantūros kariai su iš Ukmergės atvykusia kuopa apsistojo Gelvonų miestelyje, kur laukė atvykstančio karin. P. Gudelio su komendantūra iš Pasvalio¹⁸⁵.

Gelvonuose komendantūra išsilaikė neilgai. Rugsėjo 19 d. naktį didelės lenkų pajėgos puolė Šešuolius, Viesus, Bagaslaviškį. Iš trijų pusių buvo puolamas Gelvonų miestelis. Iškilus pavojui, lietuvių kuopos buvo suskirstytos gynybai į 3 grupes. Pirmoji užėmė frontą nuo šiaurės vakarų prieš Gelvonų dvarą, antroji – nuo vakarų į pietus, o trečioji – nuo rytų į pietus. Nepaisant atkaklaus priešinimosi, visos grupės gausių priešų jėgų sulaikyti neįstengė. Lenkai ruošėsi pulti durtuvais, lietuvių šautuvai buvo be durtuvų, neturėta ir granatų. Teko trauktis vieninteliu likusiu laisvu keliu į šiaurės rytus per klampų Šiaukštės raistą Žieveliškųjų kaimo link. Beklampodama per raistą, grandinė labai išsiblaškė. Karin. A. Pošiūnas su 9 kareiviais atsidūrė Vepriuose, o kiti traukėsi Ukmergės kryptimi su raiste rastuoju saviškių paliktu sunkiuoju „Maksimo“ kulkosvaidžiu. Apie 30 pirmos ir antros grupės kareivių drauge su savo vadais pateko į lenkų nelaisvę¹⁸⁶.

Kitą dieną apie 12 val. Širvintų komendantūra susirinko Ukmergėje. Padedant Ukmergės komendantui karin. K. Vilimui, širvintiškiai buvo aprūpinti pastotėmis ir nuvežti į Veprius. Čia jie prisijungė prie karin. A. Pošiūno vadovaujamo karių būrelio, ėjusio sargybą ant Šventosios upės tilto ties Slabados kaimu, o vėliau užėmė barą palei minėtą upę nuo Neries iki Šešuolių.

Tomis dienomis į Veprius iš Pasvalio atžygiavo ir karin. P. Gudelis su savo organizuota Širvintų komendantūra. Jai buvo pavesta administruoti lenkų dar neužimtus Širvintų apskrities Gelvonų ir Pabaisko valsčius bei Ukmergės apskrities Veprių valsčių. Būdama Vepriuose, Širvintų komendantūra daugiausia ir ėjo sargybas palei Šventosios upę ir saugojo nuo lenkų prasiveržimų kairiajame upės krante esančius kaimus. Be to, komendantūros žvalgai sekė lenkų veiklą jų užimtoje Širvintų apskrities dalyje ir žinias reguliariai pranešinėjo Generaliniam štabui.

Lenkai dažnai didelėmis jėgomis atvykdavo prie Veprių tilto, norėdami jį per-eiti, bet komendantūros karių šautuvų ir kulkosvaidžių ugnimi visuomet būdavo atremiami. Vepriai lenkams buvo labai reikalingi, siekiant sudaryti grėsmę Ukmergės–Kauno plentui, kaip strategiškai svarbiai lietuvių susisiekimo arterijai. Paminėtinas vienas iš tokių lenkų bandymų užimti Veprius įvyko 1919 m. spalio mėn. naktį, kada jie gana didelėmis pajėgomis (trys pėstininkų kuopos ir vienas raitininkų būrys) užpuolė Slabados sargybą, kurią gynė nedidelis lietuvių būrelis. Užspringus gynėjų kulkosvaidžiui, iškilo mirtinas pavojus. Tirštai lenkų grandinei puolant ir šaukiant „Hura!“, lietuvių būrininkui visgi pavyko kulkosvaidį sutvarkyti ir nukreipti jo ugnį į puolančiųjų masę. Gynėjams į pagalbą dar atvykus raitųjų būreliui, lenkų ataka buvo sugniuždyta ir jie patyrė didelių nuostolių – po kautynių išsiveždami

daug sužeistų ir kelis nukautus. Vėliau jie šios sargybos pulti nebedrįso – tik kartais priartėdavo prie jos, paleisdavo kelis šūvius ir greit pasitraukdavo. Panašiai jiems atsakydavo ir lietuvių žvalgai¹⁸⁷.

Susirėmimai kituose lietuvių–lenkų fronto baruose. 1919 m. rudenį pagrindinėms Lietuvos kariuomenės dalims kovojant su bermontininkais, o kai kurioms tebeginant Dauguvos frontą nuo bolševikų, lenkai veržtis į Lietuvos teritorijos gilumą nesiliovė. Jų daliniai, naudodamiesi sunkia mūsų krašto padėtimi, sistemingai puldinėjo Alytaus, Trakų, Širvintų, Ukmergės, Utenos ir Zarasų apskričių vietas, kurias nuo priešų tegalėjo ginti tik negausios vietinių karo komendantūrų kuopos.

Antai rugsėjo 19 d., sutelkę daugiau kaip 1000 karių, lenkai plačiu Balninkų–Širvintų–Čiobiškio frontu ėmė slinkti Ukmergės link, stengdamiesi ją apsupti iš visų pusių. Lenkai atvirai gyrėsi, kad užėmę Ukmergę, aplenkdami Kaišiadoris, pro Jonavą užimsią Kauną. Tačiau rugsėjo 25 d. lenkų puolimas netoli Ukmergės buvo sustabdytas. Priešas neteko 1 karininko ir 9 kareivių. 3 kariai buvo sužeisti, o 2 pateko lietuvių nelaisvėn¹⁸⁸.

Kita lenkų grupė tuo metu aktyvino veiklą Utenos apylinkėse. Jie užėmė vos už 2 km į pietryčius nuo Zarasų–Kauno plento esantį Skiemonių miestelį, o žvalgai net pasirodė pačiame Utenos mieste. Rugsėjo 30 d. naktį mūsų rinktinei pavyko išmušti lenkus iš Skiemonių miestelio bei Antaukščių kaimo¹⁸⁹.

Spalio 1 d. lenkų dalinys, persikėlęs per Neries upę, užėmė Gegužinės miestelį, netoli kurio po poros dienų susirėmė su mūsų sargybomis. Vievio rajone lenkai du kartus puolė lietuvių sargybas Kazokiškių–Juodelių–Jurzdikos bare, priversdami jas iš Zabožės ir Streipūnų pasitraukti. Vėliau lietuviams pavyko granatomis lenkus iš šių vietovių išvyti. Spalio 5 d. lenkai užėmė Salako miestelį, kur paėmė nelaisvėn 10 husarų bei nuginklavo policiją. Ties Salako miesteliu jie savavališkai užėmė Jakiškių, Sabaliaukos kaimus ir išiskverbė iki Noriūnų–Vyželių–Gatelių linijos, plėšikavo Degučių, Daugailių ir kitose apylinkėse. Tauragnų–Kuktiškių–Pakalnių linijoje lenkai sutelkė du pėstininkų pulkus. Spalio 13 d. 200 lenkų karių užpuolė lietuvių sargybą Kučiūnų bažnytkaimyje. Užpuolimas, aktyviai padedant vietos gyventojams, buvo atremtas¹⁹⁰.

Pafrontėje lenkai laikėsi atviro lietuvių sargybų bei rinktinių puldinėjimo arba provokacijų, sukeliančių mūsų karių pasipriešinimą, taktikos. Jie vykdė dideles maisto ir gyvulių rekvizicijas, atskirose vietose praktikavo naujokų šaukimus, suiminėjo vietinės valdžios atstovus, kišdavosi į dvarų, kurių savininkai jiems artimi ir patikimi, valdymo reikalus. Įvairaus dydžio lenkų daliniai buvo išikūrę Merkinėje, Alovėje, Butrimonyse, Stakliškėse, Užuguostyje, Kietaviškėse, Vievyje, Kazokiškiuose, Kernavėje, Musninkuose, Čiobiškyje, Gelvonuose, Bagaslaviškyje, Šešuoliuose, Balninkuose, Alantoje, Pakalniuose, Skudutiškyje, Tauragnuose, Smalvoje, Turmante¹⁹¹.

Lenkų puldinėjimų metu karinės vadovybės įsakymu buvo laikomasi tokios taktikos. Kadangi lenkai iš minėtų stambesnių vietovių veržėsi į mūsų krašto gilumą dažniausiai atskirais nedideliais būriais, lietuviai netoli jų buvusiuose svarbesniuose punktuose įsitvirtindavo kuopomis, išstatydami užtvaras. Lenkų būriui užėmus vietą ar kitą vietovę, iš pradžių paprastai buvo protestuojama ir reikalaujama iš jos

pasitraukti. Neįvykdžius tokio reikalavimo, įsiveržėliai turėdavo būti suimami. Nepavykus to padaryti, iškviečiamos rezervo pajėgos ir priešas išvejamas¹⁹².

Apytikriais duomenimis, 1919 m. pabaigoje Lietuvos teritorijoje nuo Suvalkų iki Daugpilio buvo apie 12740 lenkų pėstininkų ir 395 raiteliai. Jie turėjo 169 kulkosvaidžius, 35 patrankas ir minosvaidžius, 1 šarvuotą automobilį, 10 tankų ir 1 šarvuotą traukinį¹⁹³.

Padėtis lietuvių–lenkų fronte 1920 m. pirmojoje pusėje. 1920 m. pradžioje lenkai ties demarkacijos linija pradėjo telkti naujas ir pergrupuoti anksčiau buvusias karines dalis. Į kai kuriuos Širvintų apskrities kaimus buvo sutelkta po 300 lenkų karių. Netoli Stakliškių buvo dislokuota apie 1000 karių. Ukmergės kryptimi buvo perkeliama pėstininkai, kavalerija bei artilerija. Kai kuriose vietose pasirodė jų tankų bei šarvuotų traukinių, sutelkta daugybė pabūklų, kulkosvaidžių ir kt.¹⁹⁴ Ypač intensyvėjo veiksmai Alytaus, Kaišiadorių bei Ukmergės kryptimis¹⁹⁵.

Lenkų karinės pajėgos Lietuvoje smarkiai išaugo. 1920 m. sausio 25 d. jose buvo apie 37 000 pėstininkų, 760 raitelių, 38 pabūklai, 205 kulkosvaidžiai, 19 bombosvaidžių, 15 tankų bei 5 šarvuoti traukiniai¹⁹⁶. Po poros savaitių (vasario 7 d. Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo duomenimis) jos padidėjo iki 45000 pėstininkų, 50 pabūklų, 300 kulkosvaidžių, 18 tankų ir kelių šarvuotų traukinių, neskaitant dviejų divizijų, dislokuotų prie Daugpilio, ir dviejų divizijų Švenčionių apylinkėse, kurios buvo laikomos rezerve galimo susidūrimo su bolševikais atveju ir kurias bet kuriuo metu buvo galima nukreipti prieš lietuvius¹⁹⁷.

Lietuvos kariuomenė (apie 12 000 karių) buvo išmėtyta maždaug po visą lenkų frontą, kuris nuo Daugpilio iki Suvalkų tęsėsi apie 400 km. Išilgai šio fronto neturint geležinkelio (jis buvo lenkų rankose!) prieš puolimo atveju skubiai permesti atitinkamas kariuomenės dalis į paskirties vietas praktinių galimybių nebuvo.

Nors oficialiai Lenkija karo Lietuvai ir nebuvo paskelbusi, tačiau įtampa tarp šių dviejų valstybių nuolat didėjo, frontas veikė, kariniai susidūrimai kartojosi. Kariuomenės Generalinis štabas, įvertindamas padėties sudėtingumą ir gresiantį pavojų Lietuvos valstybingumui, sausio 28 d. pasiūlė Krašto apsaugos ministerijos vadovybei imtis šių priemonių:

1. Neatidėliojant pasiūsti specialią komisiją į Antantės aukščiausiąją tarybą ir iš jos išgauti konkretų atsakymą, ar ji pasirengusi išspręsti Lietuvos–Lenkijos nesutarimus; jeigu taip, tai kokia forma ir kada tai padarysianti,

2. Šiai Tarybai atsisakius minėtus klausimus spręsti, patiems imtis iniciatyvos tai padaryti (Lenkijos–Lietuvos konferencijoje), turint omenyje vien naudą valstybei, o ne šovininčių siekių patenkinimą,

3. Jeigu ir tokiu būdu nepavyktų tikslo pasiekti, beliktų griebtis karo jėgos. Tačiau reikia prisiminti, jog viena Lietuva su turimomis pajėgomis karo nelaimėsianti. Todėl reikia ieškoti sąjungininkų, žinoma, tarp lenkų priešų. Tokie sąjungininkai galėtų būti arba bolševikinė Rusija, arba Vokietija, arba abi kartu. Vienos Lietuvos kova su lenkais prilygtų savižudybei¹⁹⁸.

Be to, buvo pasiūlyta padidinti kariuomenės skaičių, stiprinti joje drausmę, gerinti jos apmokymą, sumaniai tvarkyti ūkį. Kariuomenę rekomenduota patalpinti tuose rajonuose, kuriems grėsė didžiausias lenkų pavojus. Didžiausia grėsmė buvo

iškilusi Kaunui, todėl siūlyta kariuomenę išdėstyti tiek pačiame Kaune, tiek jo apylinkėse, demarkacijos liniją bei sienos su Vokietija apsaugą paliekant komendantūroms, milicijai, šaulių kuopoms ir pasienio sargybai. Išsiaiškinus padėtį bolševikų fronte, laikinai ten palikti brigadą, sukoncentravus ją į „kumščius“. Likusią kariuomenę siūlyta laikyti Ukmergėje, Kaišiadoryse, Alytuje ir Kaune. Buvo pabrėžta, jog tuometinis kariuomenės paskirstymas neužtikrino nei apsigynimo nuo priešų, nei žygiavimo pirmyn¹⁹⁹.

Lietuvos kariuomenės vadovybė minėtus lenkų veiksmus siejo su jų sumanymu pulti Kauną ir ėmėsi priemonių miesto gynybai organizuoti. Vyr. kariuomenės vadas gen. ltn. Pr. Liatukas 1920 m. vasario 7 d. brigadų vadams paskelbė labai svarbią slaptą direktyvą Nr. 1, kurios uždavinys buvo: 1) atitinkamai suorientuoti aukštesniųjų karinių viršininkų veiklą lenkų užpuolimo atveju, 2) pateikti vadovybės idėjas kilus karui su Lenkija, 3) sudaryti galimybę aukštesniesiems viršininkams patiems apgalvoti ir numatyti jų dalinių veikimo planus, 4) iš anksto nustatyti užduotis užnugario įstaigoms, aprūpinant armiją reikalingais intendantūros, artilerijos, inžinerijos ir sanitarijos pagalbos dalykais, 5) atsižvelgiant į tai, kad atskiros karinės dalys buvo dislokuotos toli viena nuo kitos, blogai veikė telegrafo ir telefono ryšys, trūko traukinių, supažindinti karinius viršininkus su svarbiausiais duomenimis, idant, reikalui iškilus, pastarieji galėtų parodyti reikiamą iniciatyvą²⁰⁰.

Tikėtasi, jog lenkų puolimo pagrindiniu objektu taps Kaunas ir svarbiausios karinės operacijos vyks išilgai geležinkelių: Varėna–Alytus–Simnas, Vilnius–Kaunas, Švenčionys–Utena–Anykščiai–Panevėžys, antraeilės svarbos – pagal geležinkelius Suvalkai–Simnas ir Čiornyj Brod–Eglaitė, stengiantis perkirsti lietuvių išblaškytą frontą, suskaldyti kariuomenės grupes ir jas sumušti atskiromis dalimis.

Vyr. kariuomenės vado gen. ltn. Pr. Liatuko nuomone 1) lenkams puolant nedidelėmis pajėgomis, būtina juos atmušti, 2) smarkaus puolimo atveju atskiroms kariuomenės dalims stengtis išvengti pralaimėjimo, armiją sukoncentruoti Kauno rajone ir patiems pereiti į puolimą. Nepasisekus laiku nurodytoje vietoje armijos sukoncentruoti ir Kauną apginti, pereiti į kitą rajoną ir ten ją sutelkti²⁰¹.

Puolant lenkams didelėmis jėgomis ir, nesulaukus iš vyr. kariuomenės vado ypatingų nurodymų, kariuomenė turėjo:

1. III brigada (III, VI ir IX pėst. pulkai bei baltgudžių batalionas, vadas – gen. ltn. J. Galvydis-Bykauskas) – iš Dauguvos fronto vykti į Kauną trumpiausiu keliu arba plentu Zarasai–Ukmergė–Kaunas, nepamirštant kairiajam sparnui gresiančio lenkų pavojaus, arba pagal geležinkelį Eglaitė–Panevėžys–Kaunas.

2. II brigada (II, V ir VIII pėst. pulkai, vadas – gen. ltn. M. Katche) – sugrupuoti savo jėgas Kaune, vykstant į jį iš Šiaulių apylinkių plentais, lauko keliais ir geležinkeliu.

3. I brigada (I, IV ir VII pėst. pulkai, vadas – plk. ltn. K. Ladyga) – atkakliai gindamasi iš Kaišiadorių apylinkių irgi trauktis į Kauną.

4. Komendantūrų kuopos – įeiti į ten buvusių karinių dalių sudėtį ir veikti pagal pastarųjų viršininkų nurodymus;

5. Traukiantis mūsų kariuomenei, turėjo būti organizuojami partizanų būriai, kurių uždavinys – likti vietoje ir veikti priešų užnugaryje, gadinant kelius, susisieki-
mo priemones ir kt.

6. Kariuomenės dalys nuolatos ir įvairiais būdais turėjo palaikyti ryšį su Generaliniu štabu Kaune, apibūdindamos bendrą padėtį ir nurodydamos savo dislokacijos vietas.

Aukštesnieji kariniai viršininkai žemesniųjų dalių vadus su šiuo galimų veiksmų planu turėjo supažindinti tikrai tiek, kiek tai buvo reikalinga. Gavę šią direktyvą, jie turėjo pateikti vyr. kariuomenės vadui savo sumanymus ir pasiūlymus. Ši direktyva, kaip valstybinės reikšmės dokumentas, turėjo būti laikoma didžiausioje paslapytje. Už jos turinio viešą paskelbimą atsakingi asmenys turėjo atsakyti prieš tėvynę ir įstatymus²⁰².

Lietuvos kariuomenei 1920 m. vasario 22–23 d. numalšinus komunistų vadovaujamą maištą Aukštojoje Panemunėje, atkrito plačiai iki tol skelbtas propagandinis lenkų argumentas, jog Lietuvos Valstybės Taryba ir vyriausybė esančios probolševikinės. Lenkų užmojis žygiuoti į Kauną tapo ne toks aktualus. Jų dėmesys nukrypo į rytus, kur puoselėta realizuoti savo grandiozinius ekspansinius planus.

Visgi ir po to ginkluotų susirėmimų su lenkais nebuvo išvengta. Bene svarbiausias šio laikotarpio įvykis buvo 1920 m. kovo 14 d. lenkų pradėtas puolimas Kalkūnų–Turmanto ruože. Iki šio puolimo minėtame ruože demarkacijos linija ėjo pagal geležinkelio liniją. Jai prižiūrėti gen. ltn. J. Galvydžio–Bykausko vadovaujamos grupės dalys laikė šiuos punktus: Bartkiškiai, Turmanto geležinkelio stotis, Kampučiai, Matilgopas, Pakrapiškiai, Luganka, Birkinėliai. Turmanto geležinkelio stotyje stovėjo lietuvių ir lenkų dalys. Lietuvių buvimas šioje stotyje erzino lenkus, kurių dvi pėstininkų kuopos su šešių patrankų baterija puolė priešakines lietuvių sargybas ir užėmė jų ginamą Pakrapiškių–Kampučių–Bartkiškių kaimų liniją. Kitą dieną po atkaklios kovos lietuviams pavyko iš nemažos dalies minėtų vietovių lenkus išstumti. Kovo 16 d. lenkai, remiami šarvuoto traukinio, apginkluoto 3 patrankomis ir 22 kulkosvaidžiais, visu ruožu perėjo į antpuolį ir pastūmėjo lietuvių dalis atgal. Lietuviai, gavę artilerijos paspirties, lenkus sulaukė Sarevičių–Paliepių–Pūžos–Kampučių linijoje už 2 km nuo Turmanto. Visgi lenkams pavyko išsiskverbti į lietuvių pusę 4–5 km juostoje. Kovų metu nelaisvėn pateko 1 lenkų karininkas ir 27 kareiviai, paimti 2 kulkosvaidžiai. Keletas lenkų buvo nukauta²⁰³.

Lietuviams reikalaujant, kovo 17 d. į Kalkūnus atvyko iš anglų ir prancūzų misijų atstovų ir vieno lietuvių karininko sudaryta komisija, kuri griežtai pareikalavo lenkų puolimą sustabdyti, vienbalsiai pripažinusi šį lenkų žingsnį nepateisintu taikos meto padėties laužymu. Lenkai, su tuo nesutikdami, kovo 20 d. užėmė Smalvų dvarą. Po to sekė lenkų susišaudymai su lietuvių sargybomis prie Smalvos ir Daugailių (kovo 21 d.), ties Lyduokių miesteliu (kovo 22 d.), ties Pabaisku (kovo 24 d.), prie Antakalnio dvaro (kovo 25 d.), į šiaurę nuo Alekniškių (kovo 27 d.) ir kt. Visose šiose vietose lenkų puolimai buvo atremti²⁰⁴.

Visa tai kėlė grėsmę Lietuvai, todėl vyriausybė kreipėsi į anglų misiją, prašydamą tarpininkauti. Misijos atstovas Kaune plk. H. Robinsonas drauge su gen. Carton de Wiartu Varšuvoje kreipėsi į J. Pilsudskį, kad šis atsisakytų revanšo Lietuvoje. Šis sutiko tai padaryti tuo atveju, jei lietuviai susilaikytų nuo bet kokios agresijos. O jei užpultų lietuviai, Didžioji Britanija pažadėjo pateisinti bet kokią su tuo susijusią revanšistinę lenkų akciją. Nuo to laiko lietuviai su lenkais elgėsi labai atsargiai. Lietuvių daliniams buvo įsakyta „laikytis didelio takto saugant demarkacijos liniją, kad

būtų išvengta naujos lenkų provokacijos²⁰⁵.

Visgi šis klausimas dar buvo svarstomas ir Paryžiuje. Britų ambasadorius lordas Derby ambasadorių konferencijai pasiūlė lenkus įspėti, kad jie toliau nesibrautų į Lietuvą. Joje balandžio 1 d. buvo nutarta pranešti lenkams per prancūzų misiją Varšuvoje, jog sąjungininkai nepakęs, kad lenkai pažeidintų demarkacijos linijas. Balandžio 3 d. šis nutarimas buvo įteiktas lenkų vyriausybei²⁰⁶.

1920 m. balandžio mėn. lenkams pradėjus ofensyvą prieš bolševikus, pagrindinės jų jėgos ir pastangos tapo nukreiptos į pastarųjų frontą. Lenkai į šį frontą per Vilnių siuntė įvairias savo kariuomenės dalis. Taip ėmė mažėti lenkų karių skaičius Lietuvos pafrontėje. Iš čia sveiki pulkai buvo iškeliami, o atsiunčiami nukentėję kovų su bolševikais metu. Tuo būdu bendras lenkų kariuomenės skaičius lietuvių fronte sumažėjo iki 7–8 tūkst. karių²⁰⁷. Sumažėjo ir Vilniuje buvę lenkų kariuomenės rezervai. Pavyzdžiui, Vilniaus įguloje sargybas buvo priverstas eiti net lenkų moterų batalionas. Siekdami apsisaugoti nuo lietuvių, lenkai atskirose fronto vietose ėmė kasti apkasus ir įrenginėjo spygliuotų vielų užtvartas.

Tačiau ir tuo metu lenkų provokacijos pagal demarkacijos liniją nesiliovė. Antai balandžio 13 d. jie užpuolė lietuvių sargybas netoli Druskininkų, balandžio 16 d. – Šališkiuose ir Savelinuose, balandžio 18–19 d. – prie Čiobiškio, balandžio 22 d. – prie Žiezmarių, balandžio 23 d. – netoli Ukmergės esančiame Jankūnų kaime. Gegužės 2 d. apie 100 lenkų su 2 kulkosvaidžiais užpuolė Skiemonis ir juos smarkiai apšaudė. Gegužės 7 d. panašūs įvykiai pasikartojė ties Vepriais²⁰⁸. Panašaus pobūdžio lenkų provokacijos tęsėsi iki 1920 m. liepos mėn. pradžios. Verždamiesi į Lietuvos teritorijos gilumą, lenkai iki tų metų liepos 1 d. sugebėjo maždaug 180 km bare užgrobti apie 30 km pločio juostą už nustatytosios linijos.

Lietuvos kariuomenės perorganizavimas. Nepaisant tolesnės įtemptos padėties lenkų fronte, 1920 metų pirmasis pusmetis buvo Lietuvos kariuomenės sąlygiško atokvėpio laikotarpis. Jo metu ginkluotosios pajėgos buvo geriau apginkluotos, aprengtos, apmokytos statutų ir rikiuotės, tačiau dar per mažai parengtos karo veiksams. Nors su kaimynais, ypač lenkais, dar buvo neišspręsta daug opių klausimų, valdžios viršūnės buvo nepagrįstai įsitikinusios sąjungininkų pažadais, jog lenkai daugiau Lietuvos nebepulsią ir todėl šiuo laikotarpiu kariuomenė buvo ne didinama, o, norint krašto per daug ekonomiškai neapsunkinti, net mažinama. 1920 m. liepos 1 d. joje tebuvo 957 karininkai, 347 karo valdininkai, 68 karo gydytojai ir 24 194 kareiviai²⁰⁹.

Lietuvos kariuomenės vadovybei iš kai kurių šaltinių buvo žinoma, jog maždaug 1920 m. liepos mėn. didelės bolševikų kariuomenės jėgos pulsiančios lenkus ir stumsiančios juos į vakarus. Žinodama tai vadovybė, norėdama iš lenkų atsiimti Lietuvai priklausiusias žemes, turėjo savo kariuomenę padidinti bent iki 40 000 karių, kurie būtų įstengę užimti visą savo teritoriją ir ją apsaugoti.

Tačiau tai nebuvo padaryta. To meto aktyvaus įvykių dalyvio, kario, visuomenės veikėjo ir žurnalisto mjr. P. Rusecko, gerai žinančio gyventojų bei kariuomenės nuotaikas ir padėtį valstybėje, nuomone, „viršūnėse tuomet sėdėjo daug žmonių, kurie iki Lietuvos nepriklausomybės ne Lietuvoje gyveno ir Lietuvos reikalais nesirūpino, ar šiaip žmonės, kuriems Lietuvos reikalai mažai terūpėjo ir jie jos nemylėjo. Jie Lietu-

von sugarmėjo, tik svetur šiltų vietų netekę ar neradę, todėl savo dvasia jie su Lietuvos reikalais nebuvo sutapę, jos gyvų reikalų neatjautė ir tinkamai nesuprato²¹⁰.

Anot to paties P. Rusecko, „kai kurių karininkų tarpe kariuomenės silpnumas kėlė nerimą, nes sveikas protas rodė, jog sąskaitoms su kaimynais dar nepasibaigus, kariuomenę reikia tik didinti ir stiprinti. Bet jų nerimas „viršūnėse“ ir žinomas nebuvo. Galiausiai viršūnės tikslą pasiekė: buvo sutaupyta pinigų, bet, kaip vėliau pamatysime, prarastas Vilnius, Eglaitė, Breslauja, Lyda, Gardinas, Seinai ir kitos sritys“²¹¹.

Tiesa, 1920 m. pirmojoje pusėje kariuomenėje kai kurie organizaciniai pertvarkymai buvo įvykdyti. Sausio 13 d. veikiančioji kariuomenė buvo suskirstyta į 3 brigadas:

I brigada:	I pėst. DLK Gedimino pulkas IV pėst. Lietuvos karaliaus Mindaugo pulkas VII pėst. Žemaičių kunigaikščio Butigeidžio pulkas
II brigada:	II pėst. DLK Algirdo pulkas V pėst. (vėliau – DLK Kęstučio) pulkas VIII pėst. (vėliau – Kauno kunigaikščio Vaidoto) pulkas
III brigada:	III pėst. (vėliau – LDK Vytauto) pulkas VI pėst. kunigaikščio Margio pulkas IX pėst. (vėliau – Lietuvos kunigaikščio Vytenio) pulkas Baltgudžių batalionas ²¹² .

1920 m. vasario 10 d. šios 3 brigados buvo performuotos į atitinkamo numerio divizijas. Brigadų vadai ėmė vadintis divizijų vadais, o brigadų štabai – divizijų štabais. Nuo tos pat dienos buvo pradėti dar formuoti III atsargos batalionas ir I pasienio pulkas²¹³.

Vasario mėn. pabaigoje Lietuvos kariuomenėje buvo apie 27 000 vyrų. Šis skaičius tolydžio buvo mažinamas. Įdomu pažymėti, kad tai daryti siūlė ir kai kurios Kaune įsikūrusios užsienio šalių karinės misijos. Antai anglų karinės misijos plk. H. Robinsonas vasario 20 d. respublikos Prezidentui A. Smetonai adresuotame laiške teigė, jog „Lietuvos labai būtų išmintinga sumažinti kariuomenę iki stabilaus skaičiaus – 15 000 žmonių“²¹⁴. Savo požiūrį jis grindė tokiais samprotavimais:

1. Laikantis tuometinės kariuomenės formavimo tvarkos, jos skaičius galėtų išaugti iki 40 000 žmonių, o tai labai apsunkintų bendrą padėtį krašto ūkyje.

2. Jau esant kariuomenėje 27 000 vyrų, sudėtinga ją aprūpinti būtiniaisiais reikmenimis – maistu, apranga ir kt. Ilgą laiką prislėgti sunkių, priverstinių rekvizicijų valstiečiai žiūri į tai priešiška.

3. Kariuomenei mažinti palanki ir politinė padėtis, nes nebeveikė bolševikų frontas, praėjęs vokiečių pavojus. O lenkai, turėdami didelę armiją ir norėdami užgrobti Kauną, tai galėtų padaryti bet kuriuo atveju – ar Lietuvos būtų 15 000, ar 30 000, ar dar daugiau vyrų²¹⁵.

Plk. H. Robinsono nuomone, lenkai greičiausiai lietuvių nepulsia, nes jų pagrindinis žvilgsnis nukreiptas į Rytus. O maža lietuvių kariuomenė visais atžvilgiais galėtų būti pavyzdinga²¹⁶.

Užbėgant įvykiams į priekį, reikia pažymėti, jog šie plk. H. Robinsono teiginiai neišsipildė. Apmaudu, jog būtinybė didinti Lietuvos kariuomenę buvo suprasta tik 1920 m. antrojoje pusėje po skaudžių pralaimėjimų kovų su lenkais metu. Jos augimą tuo metu iliustruoja 1 lentelės duomenys²¹⁷.

Lietuvos kariuomenės skaičiaus augimas 1920 m. antrojoje pusėje

Eil. Nr.	Pareigos	Data		
		1920 m. liepos 1 d.	1920 m. rugsėjo 1 d.	1920 m. gruodžio 22 d.
1.	Karininkai	957	961	1139
2.	Karo valdininkai	347	347	416
3.	Gydytojai	68	90	105
4.	Kareiviai	24566	26159	42996
	Iš viso karių	25566	27557	43996

Iš lentelės matyti, jog 1920 m. vasarą, lemiamų kovų su lenkais išvakarėse, Lietuvos kariuomenėje tebuvo 25 500–27 557 vyrai, ir tik metų pabaigoje, t. y. pačioms Nepriklausomybės kovoms pasibaigus, jų buvo apie 44 000 vyrų. Nepakankamas valdžios viršūnių rūpinimasis opiausiais valstybės reikalais bei finansiniai-ekonominiai sunkumai neleido padidinti kariuomenės skaičiaus ligi to momento reikalauoto kiekio. 1920 m. pabaigoje pagal patvirtintus etatus Lietuvos kariuomenėje trūko 778 karininkų, 447 karo valdininkų, 17 735 kareivių, 5946 arklių ir kt.²¹⁸ Tai buvo didelis trūkumas, neigiamai atsiliepęs Nepriklausomybės kovų metu.

Aptariamam laikotarpiu įvyko ir kai kurių kitų organizacinių pertvarkymų. Numalšinus 1920 m. vasario 22–23 d. priešvalstybinį kareivių maištą Aukštojoje Panemunėje, pasikeitė aukštoji karinė vadovybė. Atsistatydinus gen. lt. Pr. Liatukui, naujuoju krašto apsaugos ministru buvo patvirtintas mjr. A. Merkys, o vyr. kariuomenės vadu – gen. S. Žukauskas²¹⁹. Pradėjęs eiti savo pareigas, gen. S. Žukauskas vasario 25 d. kreipėsi į Lietuvos kariuomenę, kviesdamas ją laikytis rimties, drausmės, imtis darbo, suprasti, jog mūsų tėvynės priešai nori sukelti tarp karių bruzdėjimus, ginkluotus susirėmimus, nepasiduoti siunčiamų įvairių agentų provokacijoms ir kt.²²⁰

5. LENKŲ UŽIMTŲ LIETUVOS TERITORIJŲ ATGAVIMAS 1920 M. VASARĄ

Lenkų-rusų karinių operacijų reikšmė Lietuvai. Dar 1918 m. lapkričio 1 d. lenkų armija ėmė veržtis į Rytų Galicijos žemes. Po atkaklių kovų su ukrainiečiais jai iki 1919 m. liepos mėn. vidurio pavyko pasiekti Zbručo upę. Raudonoji armija, veikdama iš rytų pusės, išstūmė ukrainiečių nacionalistus iš Volynijos bei Podolės ir suėjo į karinį sąlytį su lenkų kariuomene. Prasidėjo jų susirėmimai.

Išsiplėtusių kovų su Rusija metu Lenkijos armijoje buvo arti 1 000 000 karių. 1919 m. rudenį Sovietų Rusija pasiūlė Lenkijai sudaryti taikos sutartį, tačiau lenkai, rytuose jau užėmę didelius plotus, su bolševikais derėtis nenorėjo, nes suprato, kad šie, susidoroję su N. Judeničo, A. Denikino bei A. Kolčako armijomis, vėliau galėtų visas savo jėgas mesti prieš Lenkiją. Be to, negalima pamiršti ir to svarbaus fakto, jog Lenkijos valstybės vadovas J. Pilsudskis nebuvo linkęs atsisakyti planų visas buvusios Lenkijos–Lietuvos žemes, tarp jų ir Ukrainą, suvienyti ir pajungti Lenkijai.

Deryboms nesisekiant, abi pusės ruošėsi karinėms operacijoms. Pilsudskis savo tikslams pasirinko Ukrainą, o bolševikai rengėsi didelei ofenzyvai prieš lenkus šiauriniame fronte – 1920 m. pavasarį permetė į ją nuo kovų su „baltaisiais“ atpalaiduotas karines pajėgas. 1920 m. balandžio 25 d. lenkų armijos netikėtai užpuolė bolševikus Volynijoje bei Podolėje ir po keleto sėkmingų operacijų gegužės 7 d. užėmė Kijevą ir visą dešiniakrantę Ukrainą. Tačiau gegužės mėn. pabaigoje raudonarmiečiams pavyko lenkus iš Kijevo išstumti.

Liepos mėn. pradžioje vienas iš bolševikų karvedžių M. Tuchačevskis prieš lenkus pradėjo stambią ofenzyvą šiaurės fronte. Po kelių dienų jie prie Antos ir Berezinos upių pralaužė kairiąją lenkų kariuomenės sparną, priversdami trauktis visą lenkų frontą. Rusų spaudimas šiame fronte tolydžio stiprėjo. Jiems atsivėrė laisvas kelias į Vilnių. Didėjančio pavojaus akivaizdoje maždaug 450 km ilgio lietuvių–lenkų demarkacijos linijoje buvusi lenkų gen. A. Boruščako vadovaujama II lietuvių–gudų divizija sparčiai traukėsi, bandydama Švenčionyse dar sudaryti Vilniaus gynimo rezervą.

Dėl nesėkmių bolševikų fronte dar nuo 1920 m. birželio mėn. vidurio lenkų politika Lietuvos atžvilgiu ėmė pastebimai keistis. Tomis dienomis lankęsis Kaune Seimo narys lenkų diplomatas V. Kameneckis, lydintas socialistų partijos (PPS) veikėjo M. Niedzialkovskio, bandė iš Lietuvos vyriausybės išgauti aiškų pareiškimą, jog, Lenkijai kariaujant su Sovietų Rusija, Lietuva oficialiai pasiskelbtų esanti neutrali²²¹.

Minėtos lenkų pastangos liko be rezultato – jie pažado dėl Lietuvos neutralumo negavo.

Ypač griežtai reikalavo keisti lenkų politikos kryptį Lenkijos kariuomenės Generalinio štabo viršininkas gen. St. Halleris, teigdamas, jog grėsmingą Lenkijai valandą santykių su Lietuva sunormavimas būtų labai reikšmingas šaliai. Bet Lenkijos vyriausybė gen. St. Hallerio išpėjimo nepaisė²²².

Tačiau bolševikams visu frontu pradėjus puolimą prieš lenkus ir jį sėkmingai tęsiant, Lenkijos užsienio reikalų ministras E. Sapieha 1920 m. liepos 4 d. savo vyriausybės vardu pripažino Lietuvą *d e f a c t o*, nors notoje tarp abiejų valstybių buvusių teritorinių ginčų net nepaminėjo²²³.

Lietuvos vyriausybė, šio lenkų diplomatinio žingsnio nelaikydama ypatingu geros valios pasireiškimu, tik liepos 24 d. padėkojo Lenkijai už pripažinimą *de facto* ir norą sueiti į draugiškus santykius²²⁴.

Abiejų pateiktų notų turinys rodė, jog Lietuvos–Lenkijos santykiuose nieko ypač nauja neįvyko. Šių šalių politinis nusistatymas tebebuvo tas pats. Lenkija nesutiko užleisti Vilniaus Lietuvai, o Lietuva neparodė noro išsižadėti savo sostinės. Todėl praktiškai lenkų nota neturėjo beveik jokios reikšmės. Tolesni lenkų kariuomenės pralaimėjimai bolševikų fronte suteikė lietuviams viltį atgauti savo sostinę Vilnių bei jo sritį ir jie tam ruošėsi.

Lenkams bolševikų fronte pralaimint, Lenkijos vyriausybės vadovas V. Grabskis 1920 m. liepos 9 d. išvyko į Belgijos miestą Spa, kur tuo metu posėdžiavo Antantės valstybių atstovai, prašyti karinės pagalbos. Šį kartą santarvininkai, prieš žadėdami lenkams eilinę pagalbą, smarkiai kritikavo juos už ginčus su Lietuva, dalies jos teritorijos užgrobimą, reikalavo nedelsiant pasitraukti iš Vilniaus ir jį gražinti Lietuvai, netrukdamt pastarosios kariuomenei įžengti į miestą²²⁵.

Santarvininkams reikalaujant, Lenkijos ministras pirmininkas V. Grabskis liepos 10 d. nedelsdamas pasirašė protokolą perleisti Lietuvai Vilnių ir jo apylinkes pagal 1919 m. gruodžio 8 d. santarvininkų nustatytąją vadinamą G. Curzono liniją. Taigi Lenkija tada sutiko, kad santarvininkai išspręstų Lietuvos–Lenkijos sienų klausimą²²⁶.

Spa sutartis buvo skaudus lenkų diplomatijos pralaimėjimas. Tai pripažino ir lenkų istorikai P. Losovskis²²⁷ ir M. Novak-Kielbikowa²²⁸. Minėtas Lenkijos pralaimėjimas Spa ir po to – liepos 12 d. Sovietų Rusijos–Lietuvos taikos sutartis, pripažinusi Vilnių ir jo kraštą Lietuvai, buvo galutinai užkirtusi Lenkijai kelią diplomatinio būdu laimėti Vilnių. Nepatenkinti tokia įvykių eiga, lenkų kariniai veikėjai, vis dar tikėdamiesi sulaukyti Raudonosios armijos puolimą, perleisti Vilnių lietuviams neplanavo ir neskubėjo, tuo klausimu vėl siūlydami Lenkijos–Lietuvos tiesiogines derybas²²⁹.

Šiaurės rytinių Lietuvos teritorijų išlaisvinimas. Bolševikams spaudžiant, liepos 6 d. 4 val. lenkai buvo priversti palikti Daugpilio miestą bei tvirtovę ir prasidėjo jų traukimas iš Lietuvos teritorijos. Kitą dieną Lietuvos karinė vadovybė, siekdama su bolševikais išvengti kruvinių susidūrimų, išakė dalinių vadams, susitikus su bolševikais, paskirti karininkus parlamentarus ir užimti lenkų paliekamas vietas iki linijos Laukesa–Temenas–Toržekas–Drūkšiai. Pirmieji demarkacijos liniją peržengė IX pėst. pulko daliniai, stovėję gen. ltn. J. Galvydžio-Bykausko vadovaujamos III divizijos kairiajame sparne. Tą pačią dieną jie užėmė geležinkelio liniją nuo Kaukonių (Kalkūnų) iki Smalvų ežero, Turmante paimdami nelaisvėn keletą nuo savo dalinių atsilikusių lenkų kareivių bei du traukinio vagonus. Latviai užėmė Kaukonių (Kalkūnų) geležinkelio stotį. Jų divizija apsistojo Kimbariškės apylinkėje²³⁰.

Lietuvos kariuomenė liepos 9 d. užėmė Dūkštą, Tauragnus, Kuktiškes, Skudutiškį ir Alantą. Žagarynės–Dūkšto rajone į nelaisvę buvo paimti 7 lenkų kariai su kulkosvaidžiu. Dūkšto geležinkelio stotį užėmus bolševikams, į Daugpilį buvo pasiųsta lietuvių delegacija tartis dėl neutralios zonos tarp lietuvių ir latvių kariuomenių nustatymo. Kpt. A. Kerbelio vadovaujamas VII pėst. pulko II batalionas, žygiuodamas pirmyn, užėmė Šiupienius, Šešuolėlių dvarą, Širvintas, Musninkus ir Ka-

zitiškį. Liepos 11 d. buvo užimta Kernavė, Molėtai, Inturkė, Dubingiai, Giedraičiai, Paberžė ir Jauniūnai. Tvarkingai išsirikiavęs, su orkestru priešakyje VII pėst. pulkas Širvintose vietinių gyventojų buvo palankiai sutiktas. Pulko vadui plk. ltn. Edv. Adamkavičiui buvo įteiktas gražiai išpieštas adresas „Lietuvos gynėjams“²³¹.

Šiaurės bare Lietuvos kariuomenė pasistūmėjo nuo Laukesos miestelio. Buvo pareikalauta, kad lenkai atsitrauktų iš Vievio iki F. Focho nustatytos demarkacijos linijos.

Lenkijos vyriausybė perleisti Vilnių Lietuvai vis dar delsė. Tik liepos 9 d. bolševikams užėmus Švenčionis ir kilus rimtam pavojui pačiam Vilniui, Lenkijos karinės vadovybės įgaliotinis plk. Rylskis pranešė bolševikų fronto lenkų karinei vadovybei, jog nebelieka nieko kita daryti, kaip atiduoti šį miestą lietuviams. V. Grabskio susitarimo su sąjungininkais ir Vilniaus perleidimo lietuviams klausimas liepos 13 d. dar buvo svarstomas J. Pilsudskio vadovaujamoje Lenkijos valstybės gynybos taryboje. Neradus geresnės išeities, buvo nutarta Vilnių perduoti lietuviams. Kitą dieną tai buvo pranešta lenkų šiaurės vakarų fronto vadui gen. S. Šeptickiui. Tą pačią dieną šis įsakymas buvo gautas ir Vilniuje²³². Šie įvykiai sutapo su tomis dienomis pasirašyta Lietuvos–Sovietų Rusijos taikos sutartimi.

Lenkams pralaimint ir traukiantis, ryškėjo galimybės atgauti ne tik Vilnių, bet ir visą jo sritį. Dėl to tik ką paskirtas Lietuvos armijos vadu gen. ltn. St. Nastopka 1920 m. liepos 12 d. išleido slaptą operatyvinį įsakymą armijai Nr. 1, kuriame paskelbė, jog „atėjo laikas išlaisvinti mūsų tėvynę nuo svetimtaučių – užgrobikų ir grąžinti savo senąją sostinę Vilnių“²³³.

Armijai buvo įsakyta neatidėliojamai ir kategoriškai pasiūlyti lenkams apleisti užgrobta Lietuvos teritoriją ir pasitraukti iki F. Focho linijos. Lietuvos kariuomenės daliniai turėjo sekti paskui besitraukiančius lenkus ir užimti Vilnių prieš į jį įžengiant bolševikams.

Plk. ltn. K. Ladygos vadovaujama grupė (I, VII ir VIII pėst. pulkai, I, IV, ir VI baterijos, I raitelių pulko 1,5 eskadrono ir 3 šarvuoti automobiliai – iš viso 9 batalionai, 12 patrankų ir minėtos kitos dalys) pirmiausia turėjo užimti liniją: Merkinė–Druckūnai–Ganusiškiei–Daugirdiškiei–Rykantai–Bukiškis–Ažulaukė–Sužionys–Lakaja. Tolesnė užduotis – gavus tam tikrą įsakymą, užimti Vilnių. Tuo atveju, jeigu grėstų pavojus, jog Vilnių užimtų bolševikai, grupės vadui suteikta teisė užimti miestą savo iniciatyva, nelaukiant įsakymo. Šarvuoti automobiliai turėjo būti atvežti geležinkeliu arčiau Vilniaus, pasinaudojant Vilniaus komendantūros traukiniais.

Mjr. Ig. Musteikio vadovaujama Daugpilio grupei (III, VI ir IX pėst. pulkai, Atskiroji baltgudžių kuopa, II ir III baterijos, geležinkelininkų kuopos būrys, I raitelių pulko pusė eskadrono – iš viso 8 batalionai ir kitos minėtos dalys) įsakyta palikti mažesnes jėgas Subatės–Lasseno dv.–Kazimieriškių dv.–pagal Kalkūnų–Laukesos dv. iki Drūkšių ež. linijai saugoti ir stengtis užimti liniją: Drūkšių ež.–Vidžiai–Švenčionys iki susisiekimo su Vilniaus grupės kairiuoju sparnu.

Karin. J. Motiejūno–Valevičiaus vadovaujama grupei (I atsargos batalionas ir V kuopa) nurodyta stovėti vietoje ir atidžiai stebėti lenkų veikimą. Šią grupę nuo Vilniaus grupės skyrė Balbieriškio–Nemunaičio–Merkinės–Marcinkonių linija. Minėti punktai priklausė Vilniaus grupei. O pastarąją nuo Daugpilio grupės skyrė ši linija: Molėtai–Baltųjų Lakajų ež.–Lentupis. Šie punktai priklausė Daugpilio grupei.

Armijos rezervo viršininku paskirtam mjr. J. Laurinaičiui, l. e. II pėst. divizijos

vado p. (II, IV ir V pėst. pulkai ir V, VII bei IX lengvosios baterijos ir haubicų baterija) įsakyta likti užimtose vietose (štabas – Jonavoje) ir būti visiškai pasiruošusiems žygiui. Visoms dalims, žygiuojančioms pirmyn, įsakyta vengti susidūrimų su bolševikais, o šiems užpuolus – energingai gintis²³⁴.

Liepos 12 d. Vilniaus miesto ir apskrities komendantu paskirtas kpt. Vl. Kurkauskas²³⁵ jau kitą dieną su jam pavaldžiomis karinėmis dalimis turėjo iš Kauno traukiniu išvykti Vilniaus link²³⁶.

Lietuvos kariuomenės dalys liepos 13 d. užėmė geležinkelio liniją su Ignalinos stotimi, Kaltinėnus, Maišiagalą ir Pabradę²³⁷.

Siekiant užimti Vilnių anksčiau už bolševikus, tos pat dienos 19 val. iš Kauno Vievio link buvo išsiųstas pirmas ešelonas su tik ką sudarytos Vilniaus m. ir apskr. komendantūros daliniais bei 3 šarvuočiais, o netrukus ir antras – su V pėst. DLK Kęstučio pulko batalionu. Liepos 14 d. pavakary atvykus į Vievio stotį, buvo pertvarkytas traukinio sąstatas, 16 val. 30 min. pirmas ešelonas, o po pusvalandžio ir antras pajudėjo Vilniaus link. Pavažiavus 6 km nuo Vievio, tarp Kazimieriškių kaimo ir Joteliūnų dvaro traukinį netikėtai užpuolė lenkų reguliariosios kariuomenės daliniai, dar neturėję įsakymo nekludomai praleisti Lietuvos kariuomenę į Vilnių. Pamatę, jog lietuvių nedidelės jėgos, lenkai pradėjo smarkiai šaudyti ir norėjo traukinį apsupti. Lietuviai spėjo iš traukinio iššokti ir išsisklaidyti. Kuopoms susitvarkius, buvo atidengta šautuvų ir kulkosvaidžių ugnis, lenkų jėgos išblaškytos ir priverstos trauktis. Kautynės užtruko apie 4 valandas. Sutevus batalionas, nežinodamas, ar priešas sumuštas ar pasitraukė, visą naktį išstovėjo kautynių lauke. Ryto kovos lauke buvo rasta daug nukautų ir sužeistų lenkų kareivių. Vien II kuopos bare buvo per 100 užmuštų ir daugiau kaip dukart tiek sužeistų. Šiose kautynėse ypatinga narsa pasižymėjo kpt. K. Remeza, viršila E. Lesingas, grandinis F. Daugėla ir eil. J. Starkus. Priešai nukovė 1 bataliono kareivį ir sužeidė 2 karininkus bei 9 kareivius²³⁸.

Kazimieriškių kautynės dar kartą parodė, jog žodžiais Vilniaus atidavimas lietuviams, o kariniu smūgiu to atidavimo sutrukdytas buvo lietuviškosios J. Pilsudskio vestos federalinės politikos ilgos ankstesnių ir vėlesnių dvilypių veiksmų grandinės tik viena ryški grandis. Ji dar labiau pagilino lietuvių tautos įsitikinimą, jog tuometine lenkų politika negalima pasitikėti.

Taigi, nepaisant sėkmingos Kazimieriškių kautynių su lenkais baigties, lietuvių kariuomenės žygiavimas į Vilnių kuriam laikui sutrikdomas. G. Gajaus vadovaujamas bolševikų III korpusas, žaibišku greičiu verždamasis pirmyn, liepos 14 d. popietę užėmė miestą ir aplenkė lietuvius, kurių VII pėst. pulko ltn. Juozo Černiaus vadovaujama VII kuopa su husarų būriu įžengė į Vilnių liepos 15 d. apie 14 val. Tuo ji atliko svarbų uždavinį – užfiksavo Lietuvos kariuomenės įžengimą į savo sostinę.

Netrukus tą pačią dieną pro Rykantus į Vilnių atvyko ir I pėst. divizijos vadas plk. ltn. K. Ladyga drauge su Vilniaus m. ir apskr. komendantūrai skirtais daliniais. Visų tautų Vilniaus gyventojai juos džiaugsmingai sutiko. Miestas pasipuošė lietuvių tautinėmis vėliavomis²³⁹. Kadangi jau galiojo liepos 12 d. pasirašyta Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutartis, pripažinusi Vilnių Lietuvai, Raudonoji armija nesipriešino lietuvių kariuomenės dalinių įžygiavimui į miestą.

Į Vilnių atvykusios Lietuvos kariuomenės dalys greit iš jo pasitraukė, nes norė-

ta išvengti nesusipratimų su bolševikais dėl jų varytos propagandos tarp lietuvių karių. Vilniaus miesto valdymas iki rugpjūčio 26 d. faktiškai buvo rusų bolševikų žinioje. Jame tebuvo likusi tik lietuvių Vilniaus komendantūra, kuri budriai sekė, kad bolševikai neterorizuotų vietos gyventojų. Taktiškas ir energingas Vilniaus miesto komendantas kpt. Vl. Kurkauskas tuo sudėtingu laikotarpiu daug gero padarė vietos gyventojams²⁴⁰.

Dar liepos 16 d. Vilniaus atgavimo proga Kaune įvyko didelė manifestacija. Steigiamojo Seimo nariai kun. M. Krupavičius, V. Požėla, kun. J. Tumas ir kt. sakė karštas kalbas. Žmonių minia nuo Steigiamojo Seimo rūmų patraukė prie prezidentūros, ministrų kabineto, Krašto apsaugos ministerijos, prancūzų ir anglų misijų. Visur buvo sakomos kalbos, giedami himnai. Ypač išpūdinga buvo prie anglų misijos, kur kun. J. Tumas pasakė labai jausmingą kalbą, dėkodamas anglams už jų palankumą Lietuvai. Orkestras sugrojo anglų ir Lietuvos himnus, minia šaukė „Valio Anglija!“ Anglų misijos vardu minią sveikino plk. R. B. Vard'as²⁴¹.

Lenkų brigados nuginklavimas ir internavimas. Raudonoji armija, užimdama Vilnių, užkirto kelią kai kuriems lenkų daliniams tvarkingai pasitraukti. Vienas iš tokių buvo lenkų plk. S. Paslavskio vadovaujama IV brigada, liepos 14 d. buvusi tik už kelių kilometrų į šiaurę nuo Vilniaus.

Reikia pažymėti, jog tiek lietuvių, tiek lenkų karinėje literatūroje apie šios brigados tolesnį likimą pateikiama nemaža prieštarų teiginių. Vienur tvirtinama, jog ji buvo nuginkluota Maišiagalos apylinkėse, kitur – apie Kaišiadoris ar Kruonį. Be to, kalbant apie brigados dydį bei ginkluotę, taip pat pateikiami labai skirtingi skaičiai.

Aišku tai, jog liepos 14 d. sužinojęs, jog Vilnius jau bolševikų užimtas ir nebe galima eiti pietų ir pietryčių kryptimi, plk. S. Paslavskis įsakė brigadai susitelkti prie Vilniaus–Maišiagalos vieškelio Bondarių apylinkėje. Supratęs, jog prisijungti prie kitų lenkų dalinių galimybės nėra, jis paliko brigadą vadovauti savo pavaduotojui papulk. Modelskiui, o pats nuvyko iš pradžių į Maišiagalą, o po to į Vievių tartis su lietuvių valdžios atstovais dėl pasidavimo sąlygų. Liepos 15 d. Vievyje pasirašyta kapituliacijos sutartis, kuria remiantis lenkų kariai turėję sudėti ginklus ir vykti į lietuvių stovyklas. Papulk. Modelskio aiškinimu, jo vedamą pagrindinę vorą prie Geišiškių bažnytkaimio, netoli Neries upės, užpuolę bolševikai. Lietuvių konvojui pabėgus, brigados daliniai susirėmė su bolševikais ir juos atmušė. Tuo būdu brigados padėtis pasikeitusi, sutartis su lietuviais atseit nebetekusi teisinės galios. Visgi papulk. Modelskio daliniai dvi dienas žygiavę Lietuvos teritorija, toliau ieškoję lietuvių dalinių, kuriems galėtų pasiduoti, ir liepos 18 d. juos suradę Žiežmarių apylinkėje²⁴².

Kelia abejonių teiginys, jog brigadą ties Geišiškėmis užpuolę bolševikai. Ši vietovė buvo jau lietuvių kariuomenės užnugaryje ir bolševikams žygiuoti į Lietuvos gilumą tuo metu nebuvo prasmės. Galima manyti, jog lenkai, lydimi negausaus lietuvių konvojaus, nutarė juo atsikratyti ir bandyti prasiveržti prie savųjų. Tokią prielaidą patvirtina ta aplinkybė, jog lenkų brigada, perėjusi į Neries kairiąją krantą, buvo Vievio apylinkėje, iš kur, perėjusi Kaišiadorių–Kauno geležinkelio liniją, pasuko į vakarus. Žygiavo sparčiai, naktimis per miškus, vengė didesnių kelių ir gyvenviečių. Apėjusi Kaišiadoris iš šiaurės vakarų pusės, pasuko į pietus, Kruonio link, vengdama susitikti su didesnėmis lietuvių kariuomenės jėgomis. Tuo metu lietuvių kariuo-

menės dalys buvo nužygiavusios Vilniaus link ir lenkų brigada atsidūrė tolimame mūsų kariuomenės užnugaryje.

Labai skiriasi ir įvairių autorių nuomonės dėl minėtos brigados sudėties ir karių skaičiaus joje. Antai karin. J. Petruičio tvirtinimu, joje buvo apie 3000–3500 vyrų²⁴³, K. Ališausko teigimu – apie 60 karininkų ir 800–900 kareivių, o P. Žilys mini 3500 karių²⁴⁴. Dr. A. Rukša įsitikinęs, jog arčiausia tikrovės bus lenkų papulk. Modelskio pateiktas internuotųjų skaičius – apie 2000²⁴⁵.

II pėst. DLK Algirdo pulko vadovybė žinojo, jog lenkų brigada yra mūsų kariuomenės užnugaryje. Armijos vadas gen. ltn. St. Nastopka 1920 m. liepos 16 d. II divizijos vadui gen. ltn. M. Katche pasiūstoje telefonogramoje Nr. 666 pranešė, jog iš Žaslių į Kaišiadoris žygiuoja internuota lenkų brigada, Vievio rajono miškuose nemaža ginkluotų lenkų grupių. Jis įsakė tuojau vieną batalioną pasiūsti į Vievi, o kitus du – į Kaišiadoris ir lenkus nuginkluoti²⁴⁶.

Buvo įsakyta II pėst. pulko raitųjų žvalgų komandai sekti brigados judėjimą. Nesusekė, ieškojo į rytus nuo Kaišiadorių ir Žiežmarių, o brigada apėjo Kaišiadoris iš vakarų pusės. Brigada buvo pastebėta, kuomet pasuko į pietus Kruonio link ir perėjo geležinkelio kelią Kaišiadorys–Kaunas. Ankstyvą liepos 18 d. rytą II pėst. pulko III bataliono vadui kpt. J. Petruičiui buvo įsakyta brigadą pasivyti, ją nuginkluoti ir internuoti²⁴⁷.

Gavęs įsakymą, kpt. J. Petraitis nurodė kpt. E. Noreikai surinkti visas Gudienos kaimo, kur stovėjo batalionas, pastotes bei visą savąją gurguolę ir, gerai apsiginklavus, vyti lenkų brigadą. Pakeliui Žiežmariuose dar buvo paimta mokomoji kuopa. Poilsiaujanti lenkų brigada buvo aptikta prie Vekonių kaimo, 3 km nuo Kruonio, ir apsupta. Pasiduoti brigada nenorėjo, bet, paaiškinus aplinkybes, kad bolševikai jau prie Gardino ir t. t., ji sutiko sudėti ginklus. Buvo nuginkluoti 54 karininkai, 1050 kareivių, paimtos 8 patrankos, 190 arklių, daug kulkosvaidžių, ypač lengvųjų, 51 vežimas, 9 virtuvės ir kito turto²⁴⁸.

Iš šios vietos brigada buvo nuvesta į Kaišiadoris, pasodinta į traukinį, nuvežta į Kauną ir perduota Kauno miesto karo komendantui. Šį uždavinį atliko II pėst. pulko VII kuopa, vadovaujama ltn. A. Butkevičiaus. Ginklai buvo perduoti kpt. E. Noreikai, kuris juos nugabeno į Kaišiadoris. Artileriją ir gurguolę į Kaišiadoris nugabeno kpt. J. Banys²⁴⁹. Kaišiadorių karo komendanto sudarytos komisijos apskaičiavimu, traukdamasi lenkų kariuomenė padarė nuostolių už 153547 auksinus²⁵⁰.

Lenkų internuoti kariai vėliau iš Kauno buvo perkelti į Vilkaviškio kareivines, kur jų buvo per 2000. Jie ten buvo laikomi gan laisvai, leista išeiti iš kareivinių, jautėsi gerai. Sužinoję, kad rugpjūčio 17–20 d. M. Tučačevskio armijos buvo sumuštos prie Vyslos, ėmė bėgti pas savuosius. Apsauga buvo menka, nors vėliau, įvykus konfliktui su lenkais prie Seinų, ji buvo sustiprinta²⁵¹.

B o l š e v i k a i V i l n i u j e. Kaip jau minėjome, 1920 m. liepos 14 d. bolševikų III korpuso, vadovaujamo G. Gajaus, spaudimas buvo toks ūmus, jog lenkų karinė vadovybė turėjo Vilnių apleisti, nespėjusi ištuštinti didelių savo sandėlių. Plėšdami ir degindami dvarus bei kaimus, bolševikai išžengė į Vilnių. Čia jie plėšė viską, kas, jų nuomone, buvo buržujiška. Kurį laiką bolševikai liovėsi lenkus vyti ir šie galėjo tvarkingai per Gardiną trauktis Varšuvos kryptimi. Tik vyriausiajai bolševikų vadovybei griežtai įsakius, po kelių dienų lenkų persekiojimas buvo tęsiamas toliau.

Atsitraukdami lenkai sunaikino geležinkelių tiltus, todėl bolševikų IV armijos štabas, buvęs Polocke, tik rugpjūčio 6 d. atvyko į Vilnių. Jis išsikūrė buvusio apygardos teismo rūmuose Jurgio prospekte. Štabo darbuotojai buvo apgyvendinti prabangiuose pasitraukusios iš Vilniaus lenkų inteligentijos butuose. Ypač daug tokių tuščių butų, paliktų prižiūrėti tarnams, buvo Antakalnyje.

Lietuvos valdžios suverenitetui palaikyti sostinėje palikta komendantūra, turėjusi dvi pėstininkų kuopas, šiuo atžvilgiu maža ką tegalėjo nuveikti. Be komendantūros, Vilniuje dar savarankiškai funkcionavo lietuvių paštas, kuris iš Kauno ir atgal buvo vežiamas automobiliais su lietuvių kareivių sargyba.

Išsikūrusi Vilniuje, sovietų valdžia su Lietuvos vadovybe visiškai nesiskaitė. Į miestą atvyko daugybė įvairių įstaigų darbuotojų, armijos ir divizijos politiniai ir vykdomieji skyriai ir kt. Prasidėjo sistemingas ir organizuotas prekybos ir pramonės plėšimas. Bent šiek tiek vertingesni daiktai buvo nacionalizuojami sovietų valdžios naudai. Traukinių ešelonai buvo siunčiami į Maskvą su dirbtuvių ir fabrikų mašinomis, įvairiomis medžiagomis, privačių parduotuvių turtu, spaustuvių įranga. Ypač nukentėjo žinomas Durunčos tabako fabrikas.

Tarp pačių bolševikų prasidėjo nesutarimai: vieni reikalavo traukinius panaudoti kariuomenei į Gardiną, Baltstogę bei kitas vietas pervežti, o įvairūs vykdomųjų komitetų bei „čėka“ agentai reikalavo traukinių prisiplėštam turtui Maskvos kryptimi gabenti. Geležinkelio stotyje susikaupė daug turto, kilo sąmyšis.

Raudonoji armija Vilniuje ir jo krašte elgėsi kaip okupacinė kariuomenė ir ėmėsi vykdyti okupacinės valdžios politinius siekimus. Nors Vilnius jau priklausė Lietuvai, sovietų valdžia jame sudarė revoliucinį komitetą, kurio pirmininku buvo paskirtas su Vilniaus miestu nieko bendra neturėjęs, seniai palikęs Lietuvą ir gyvenęs Maskvoje tipiškas mitingų oratorius bolševikas R. Muklevičius, o nariais – Z. Angarietis ir K. Cichovskis. Buvo taip pat sudaryti Švenčionių ir Trakų apskričių revoliuciniai komitetai²⁵².

Vilniaus revoliucinis komitetas, išsikūręs Jurgio prosp. Nr. 13, siekė įvesti kontrolę pramonės įmonėse ir prekybos įstaigose, numatė išrinkti darbininkų komitetus, kurie turėjo perimti dvarų valdymą. Politiniam darbui rytų Lietuvoje vykdyti buvo atsistatę komunistų grupė – CK nariai Z. Angarietis, K. Cichovskis, R. Muklevičius, J. Olskis ir K. Giedrys. Komunistai net pradėjo leisti savo laikraščius, kuriuose ragino gyventojus ruošti ginkluotam sukilimui²⁵³. Kartu jie liepos 22 d. uždarė laikraštį „Nepriklausoma Lietuva“, o liepos 25 d. – ėjusį lietuviškos pakraipos laikraštį lenkų kalba – „Echo Litwy“²⁵⁴.

Lietuvių valdžia, matydama bolševikų savavaliavimus, plėšimus, protestavo dėl priešiškos jų veiklos, pasiremdama pasirašyta taikos sutartimi su Lietuva. Lietuvos atstovams nurodžius revoliuciniam komitetui, jog Vilnius Raudonosios armijos užimtas laikinai ir raudonarmiečiai turėsia jį palikti, nedviprasmiškai buvo pareikšta, jog jei panašūs bandymai pasikartos, kaltininkai bus pasiųsti į kalėjimą, o jokios lietuvių valdžios nėra ir revoliucijos komitetai jos visai nežino²⁵⁵.

Siekdama išvengti nesusipratimų tarp lietuvių ir bolševikų kariuomenių, Lietuvos karinė vadovybė liepos 19 d. sudarė komisiją iš gen. ltn. M. Katchės, mjr. J. Bylos, kpt. A. Zubrio ir kpt. P. Rusecko, kuri liepos 22 d. Vilniuje su rusų atstovais nustatė tarp jų laikiną skiriamąją liniją: Ščepkos–Goduciškiai–Goduciškių traktas–Švenčionys–Švenčionėliai–Trakai–Varėna–Gardinas–Sydras, visus šiuos išvardytus

punktus priskiriant rusų armijai. Ši linija buvo nustatyta vadovaujantis rusų armijos Generalinio štabo 1912 m. liepos 12 d. žemėlapiu. Lietuvos karinė vadovybė savo kariuomenės dislokavimą už skiriamosios linijos numatė pradėti nedelsdama ir užbaigti iki liepos 26 d. Lietuvių karo komendantūra turėjo Vilniuje pasilikti. Be abiejų pusių kariuomenių vadovybių leidimo skiriamosios linijos negalėjo pereiti nei kariniai daliniai, nei pavieniai asmenys. Aukščiau išvardytos priemonės buvo pripažintos laikinomis ir turėjo galioti iki atskiro abiejų vyriausybių susitarimo²⁵⁶.

Liepos 25 d. apie šią nustatytą laikinąją skiriamąją liniją buvo pranešta raštu ir bolševikų kariuomenės grupės vadui Švenčionyse²⁵⁷.

Tačiau bolševikai ir toliau nebuvo visiškai lojalūs okupuotame Lietuvos krašte. Jų „črezvyčaika“ aktyviai veikė užimtoje apylinkėse. Buvo gaunama žinių apie lietuvių veikėjų (kunigų, mokytojų ir kt.) areštus, organizuojamus naujus revoliucinius komitetus. Lietuviškos iškabos buvo keičiamos rusiškomis. Užimtoje teritorijoje bolševikai paskelbė ir pradėjo vykdyti karininkų, karo valdininkų, pašto ir telegrafo darbuotojų mobilizaciją. Į lietuvių kariuomenę buvo siunčiama daug agitatorių, platinama agitacinė bolševikinė literatūra, skleidžiami gandai ir įvairios paskalos apie lietuvių valdžią ir tvarką. Mūsų kariuomenės dalinių vadai turėjo dėti daug pastangų bolševikinių idėjų skleidimui sulaukyti²⁵⁸.

Armijos vadas gen. ltn. St. Nastopka liepos 23 d. įsakymu Nr. 2 dalinių vadams nurodė taip išdėstyti mūsų kariuomenę, kad ji ištengtų apsaugoti anksčiau minėtą liniją, neleistų per ją peržengti rusų kariuomenei ir užkirstų kelią bolševikų idėjoms plisti. Kariuomenė tvirtesnėmis grupėmis turėjo būti sutraukta ant svarbesnių krypčių ir kelių, iš kur užtvaramis ir žvalgų būreliais laikytų savo rankose plotą pagal skiriamąją liniją.

Mjr. J. Motiejūno–Valevičiaus vadovaujama Marijampolės grupė (I atsargos batalionas – 5 kuopos, V baterija – 4 patrankos ir II eskadronas) svarbiausias pajėgas turėjo sutelkti Lazdijuose ir saugoti liniją: Balčiai–Vižainis–Šipliškė–Seinų ež.–Kukliai–Būdvietis–Maros upė–Juodoji Ančia–Nemuno upe iki Druskininkų. Štabas – Marijampolėje.

Plk. ltn. K. Ladygos vadovaujama grupė (I, VII ir VIII pėst. pulkai, I, IV ir VI baterijos, I ir IV eskadronai ir 2 šarvuoti automobiliai) svarbiausias pajėgas turėjo išdėstyti Dauguose, Vievyje ir Paberžėje ir saugoti skiriamąją liniją nuo Druskininkų iki Dedelunkos (netoli Pabradės). Grupės štabas – Kaune.

Mjr. Ig. Musteikio vadovaujama grupė (III, VI ir IX pėst. pulkai, II ir III baterijos, IX eskadronas) įsakyta kuo mažiau pajėgų palikti saugoti linijai: Subatė–Lasse-no dv.–Kazimieriškių dv.–pagal Kalkūnus–Laukesos dv.–ežerų linija iki Drūkšių ež. imtinai. Svarbiausios pajėgos turėjo būti sutelktos 3 grupėse: Labanore, Daugėliškyje ir Drūkšiuose ir saugoti liniją nuo Dedelunkos imtinai–Švenčionėliai–Kalniškiai–Mielagėnai–Breslauja ir toliau iki susisiekimo su latviais. Toliau iki valstybės ribų, nustatytų taikos sutartimi. Grupės štabas – Dūkšte.

Mjr. J. Laurinaičio vadovaujamos armijos rezervo dalys (II, IV, V ir VI pėst. pulkai, VII ir IX bei haubicų baterijos, raitelių pulko mokomoji komanda ir 3 šarvuoti automobiliai turėjo būti sutelkti Kauno, Kaišiadorių ir Jonavos rajonuose. Rezervo štabas – Kaišiadoryse.

Buvo įsakyta netikėtai ar per klaidą per skiriamąją liniją perėjusias karines

dalį ir svetimų armijų karius tuojau gražinti atgal. Nepaklusniusiosius – nuginkluoti ir internuoti. Lietuvių pusėje nuo skiriamosios linijos padariusius nusikalstamuosius darbus teisti pagal karo lauko teismo įstatus.

Šio įsakymo įvykdymo galutinis terminas – liepos 26 d.²⁵⁹

Tačiau karinės vadovybės įsakymuose grupėms (divizijoms) keliami reikalavimai buvo sunkiai įvykdomi, nes, vaduojant iš lenkų naujas teritorijas ir ilgėjant valstybės sienai, teko ne tik tas teritorijas užimti ir išlaikyti, bet ir būti visiškai pasiruošusioms stoti į kovą galimiems priešo puolimams atremti. O juk divizijų sudėtis liko ta pati.

Antai 1920 m. liepos 25 d. įsakymu Nr. 10 III pėst. divizijai (Ežerėnų grupės kariuomenei) buvo pavesta užimti ir saugoti maždaug 230 km ilgio frontą, vadinamąją skiriamąją liniją. Šią užduotį turėjo atlikti 19 kuopų, iš kurių 5 dar buvo paliktos batalionų ir pulkų rezervuose. Taigi frontui teliko 14 kuopų. Vidutiniškai viena kuopa turėjo saugoti maždaug 20 km pločio frontą. Divizija didesnių rezervų neturėjo, todėl jos aktyvumas tuomet buvo mažas – užpuolus rimtam priešui pasekmės būtų liūdnos²⁶⁰.

Lietuvos vadovybė (tiek politinė, tiek karinė), nepaisydama pasirašytos taikos sutarties su Sovietų Rusijos vyriausybe, minėtų atsargumo priemonių ėmėsi aiškiai matydama pastarosios vykdomą dviveidišką politiką, siekimą sugriauti Lietuvos valstybę iš vidaus ir ją okupuoti. 1920 m. vasarą Lietuvos komunistų partija atvirai iškėlė ginkluoto sukilimo šūkį ir kvietė krašto darbininkus, kaimo varguomenę, eilinius kareivius imtis ginklo ir įvesti Lietuvoje sovietinę santvarką²⁶¹.

Į Vilnių persikėlė Lietuvos komunistų partijos CK su V. Mickevičiumi-Kapsuku ir Z. Aleksa-Angariečiu priešakyje ir pradėjo tiesiogiai ruošti sukilimą. „Partinės organizacijos, – rašoma Lietuvos TSR istorijoje, – sudarinėjo revoliucinius komitetus, organizavo ginkluotus kovos būrius, kurie turėjo likviduoti vietinius buržuazinės valdžios organus, policiją“²⁶². Sukilimui vadovauti ir jam vykdyti Rusija pati siuntė į Lietuvą kariškai parengtus komunistus instruktorius. Ruošdami sukilimą, kuris buvo numatytas 1920 m. rugpjūčio mėnesį, darbavosi dešimtys ir šimtai po-grandininkų. Labai energingai buvo varoma bolševikinė propaganda tarp lietuvių karių.

Vilniaus karinis revoliucinis komitetas, 1920 m. liepos 28 d. svarstęs padėtį mieste, slaptu aplinkraščiu supažindino sudarytos miesto Tarybos darbo skyrių, jog lietuvių civilinė valdžia Vilniaus gyventojams negalinti išleisti jokių privalomųjų nutarimų ar įsakymų. Lietuvių karo komendantūros įvairūs aplinkraščiai bei įsakymai taip pat paskelbti negaliojančiais²⁶³.

L. e. Vilniaus m. ir apskr. karo komendantas p. ltn. Vl. Petronaitis liepos 30 d. skubiai informavo vyr. kariuomenės vadą plk. ltn. K. Žuką, jog į Vilnių suvažiavę visi žymesnieji komunistai išrinko komisarų komitetą, kuris artimiausiu metu turės išleisti manifestą dėl „raudonosios Lietuvos paskelbimo ir valdžios Vilniuje bei visoje Lietuvoje perdavimo į jo rankas. Iškilus grėsmei būti internuotiems ar areštuotiems 230-čiai komendantūros karių, komendantas prašė nurodyti, ar reikia juos išvesti už skiriamosios linijos“²⁶⁴.

Tačiau komunistų siekius išsprogdinti Lietuvos valstybę iš vidaus sugriovė skaudus Raudonosios armijos pralaimėjimas prie Varšuvos.

Sovietų Rusijos–Lietuvos konvencija dėl Raudonosios armijos dalių išvedimo iš Lietuvos teritorijos. Lietuvos karinė ir politinė vadovybė, remdamasi Maskvos sutartimi, ragino Raudonosios armijos vadovus paspartinti kariuomenės dalių evakuaciją. Pastarieji, pateikdami įvairiausius argumentus, to daryti neskubėjo. Liepos 27 d. bolševikų IV armijos vadovybė per Vilniaus m. ir apskr. komendantą Lietuvos vyr. kariuomenės vadui plk. ltn. K. Žukui išklė šiuos reikalavimus:

1. Dėl blogų kelių, esančių pagal geležinkelį Gardino kryptimi, išspręsti karines medžiagas transportuoti keliu per Varėną–Merkinę–Marcinkonis ir Hožą.

2. Išskirti garvežį ir vagonus geležinkelio linijoje Lentvaris–Gardinas iki to laiko, kol bus suremontuotas tiltas per Vokės upę.

3. Leisti tranzitu Kaunas–Vilnius pervežti karinius krovinius, perkamus per Kauno prekybos įstaigas bei įmones.

4. Minėtiems klausimams išspręsti išskirti kompetentingus asmenis bei paskirti vietą, kur juos būtų galima aptarti ne vėliau kaip iki liepos 27 d. nakties. Rusų armijos vadovybės atstovai sutiko net atvykti į Kauną²⁶⁵.

Lietuvos armijos vadas gen. ltn. St. Nastopka liepos 28 d. pranešė IV rusų armijos vadui, jog Lietuvos valdžia negalinti perkelti skiriamosios linijos ir leisti naudotis Varėnos–Merkinės–Hožos keliu, nes šį klausimą tegali išspręsti Sovietų Rusijos ir Lietuvos aukščiausios valdžios. Neigiamai buvo atsakyta ir į kitus reikalavimus²⁶⁶.

Liepos 29 d. 5 val. ryto Vilniaus m. ir apskr. komendantas pranešė mūsų valdžiai, jog rusai be lietuvių sutikimo kariniams kroviniams pervežti jau naudojami keliu per Varėną–Merkinę–Hožą. Šiek tiek vėliau papildomai painformavo, jog rusų karinė vadovybė prašo Lietuvos vyriausybės, kaip draugiškos Rusijai respublikos valdžios, skirti 1 garvežį ir vagonus geležinkelio linijoje Lentvaris–Gardinas. Teigiamai sprendžiant šį klausimą, žadėjo panaikinti mirties bausmę pasmerktam sušaudyti Lietuvos piliečiui grafui Stanislovui Tiškevičiui, priešingu atveju grasino jį sušaudyti²⁶⁷. Nors lietuvių valdžia rusams garvežio ir vagonų neskyrė, bet šie mirties bausmę grafui Stanislovui Tiškevičiui draugiškumo vardan pakeitė ištrėmimu į koncentracijos stovyklą²⁶⁸.

Lietuvių delegacijos derybos su bolševikų IV armijos vadovybe dėl Vilniaus evakavimo užsitęsė. Ir tik 1920 m. rugpjūčio 6 d. Kaune buvo sudaryta konvencija tarp rusų karinės vadovybės ir Lietuvos vadovybės dėl evakavimo iš Lietuvos teritorijos, užimtos rusų kariuomenės pagal 1920 m. liepos 12 d. sutartį. Rusijos vardu ją pasirašė IV armijos Revoliucinės karinės tarybos narys I. Mežlaukis, o Lietuvos vardu – krašto apsaugos ministras plk. ltn. K. Žukas²⁶⁹. Rusų kariuomenė evakavimą iš užimtos teritorijos turėjo pradėti tuoj po konvencijos pasirašymo. Buvo nutarta visą Raudonosios armijos užimtą Lietuvos teritoriją suskirstyti į tris zonas: 1. šiaurinė – su Švenčionių miestu, 2. vidurinė – su Vilniaus miestu ir 3. pietinė – su Lydos ir Gardino miestais. Į šiaurinę zoną įėjo Pastovių, Švenčionėlių ir Pabradės, į vidurinę – Vilniaus, Varėnos, Indrupės ir Jašiūnų geležinkelio stotys. Pietinė zona apėmė visą kitą teritoriją. Iki rugsėjo 1 d. buvo sutarta evakuoti iš pirmųjų dviejų zonų, o iš trečiosios – pietinės – turėjo būti evakuojama atsižvelgiant dar į ten tebevykstantį rusų–lenkų karą²⁷⁰ (visą konvencijos tekstą žr. 13 priede).

Pasirašius šią konvenciją, buvo sudaryta evakuacinė lietuvių ir rusų komisija,

veikusi Vilniuje nuo 1920 m. rugpjūčio 8 iki 27 d. Sovietų Rusiją joje atstovavo M. Rafesas, Pr. Mickevičius-Paprūsis ir Lagofetas. Lietuvių atstovai komisijoje buvo Vilniaus m. ir apskr. komendantas kpt. V. Kurkauskas, Ig. Jonynas ir Z. Žemaitis, be to, juriskonsulto teisėmis, – advokatas T. Vrublevskis²⁷¹.

Derybos evakuacinėje komisijoje buvo labai sunkios. Tiesiog tai buvo atkakli kova su komunistais ir jų vadovu M. Rafesu, kurie bemaž visa Vilniuje laikė karo grobiu, reikalingu Raudonosios armijos veiksmams pateisinti. Čia lietuviams ypač naudingas buvo advokatas T. Vrublevskis – geras Vilniaus miesto reikalų ir vietos žmonių žinovas²⁷².

Pirmajame komisijos posėdyje lietuvių atstovai pareikalavo tuoj perduoti Lietuvos valdžiai švietimo ir labdaros įstaigas, ligonines, leisti organizuoti miliciją. Šiems reikalavimams komunistai neprieštaravo, išskyrus tai, jog nesutiko pavesti lietuvių milicijai Vilniaus miesto ir apskrities apsaugos, neleido lietuviams sudaryti savos Vilniaus miesto administracijos. Vyko smarkūs ginčai, ką laikyti kariniu turtu, ką – karo grobiu ir t. t.

Antrajame komisijos posėdyje buvo pareikalauta sustabdyti bolševikų atsišaukimų spausdinimą Lietuvių mokslo draugijos konfiskuotu popieriumi, nes tai pažeidė 1920 m. liepos 12 d. sutarties 4 paragrafą. Posėdžiuose didelių ginčų sukėlė bolševikų vykdomos turto rekvizicijos ir karo grobio išvežimas, privataus turto sekvestravimas, protestuota dėl kėsಿನimosi išvežti Vilniaus kultūros turtus, Lietuvos piliečių areštų, karių mobilizacijos ir kt.

1920 m. rugpjūčio 21 d. krašto apsaugos ministras plk. ltn. K. Žukas bolševikų karinei vadovybei įteikė ultimatyvų protesto raštą, kuriame kaltino ją dėl priešišku Lietuvos valstybės atžvilgiu veiksmų ir pagrasino imtis priemonių apsaugoti savo teritorijoje Lietuvos piliečių laisvę ir teises²⁷³.

Į šį plk. ltn. K. Žuko ultimatumą Sovietų Rusijos krašto apsaugos komisaras L. Trockis atsakė telegrama, jog Sovietų Rusija mokanti laikytis savo pažadų ir evakuosianti iš Lietuvos savo kariuomenę. Tai buvo padaryta 1920 m. rugpjūčio 26 d.²⁷⁴

Vilniaus ir kitų Lietuvos teritorijų atgavimas. Rusų–lenkų kovų metu abi šalys siekė patraukti savo pusėn Lietuvą. Pastarosios politikai abiem atvejais suprato valstybei gresiantį pavojų, todėl nutarė laikytis neutraliai – vengti karinių susirėmimų tiek su viena, tiek su kita kariaujančia šalimi. To meto sąlygomis tai daryti nebuvo lengva. Raudonajai armijai užėmus Vilnių ir po keleto dienų tęsiant puolimą pietų bei į vakarus nuo Augustavo kryptimi, lenkai, bijodami apsupties, pradėjo be kovų trauktis ir iš pietinės Suvalkijos dalies. Liepos 19 d. bolševikai užėmė Gardiną ir tęsė puolimą Baltstogės kryptimi.

Tuo būdu iki tol buvęs lietuvių–lenkų frontas labai sutrumpėjo. Karinės vadovybės įsakymu mjr. J. Motiejūno-Valevičiaus vadovaujamos Marijampolės grupės dalys buvo koncentruojamos žygiams į lenkų apleidžiamas vietas. Dar liepos 17 d. lietuviai ties Merkine nuginklavo dvi lenkų kuopas ir užėmė Druskininkus bei Ratnyčią²⁷⁵.

Lenkų apleistose vietose pasiliko tik jų partizanai. Liepos 19 d. Marijampolės grupės dalys visu frontu pradėjo žygiuoti pirmyn, stumdamos tuos vietinius lenkų partizanus ir tos dienos vakare užėmė Vištytį, Vižainį, Liubavą, Punską, Seinus ir Gibus. Iki liepos 29 d. lenkų kariuomenė iš Suvalkų rajono buvo visiškai atitraukta²⁷⁶.

Pasitraukus lenkams, iš Suvalkų į Marijampolės grupės vadovybę ėmė kreiptis įvairios pakraipos vietinių gyventojų grupės, prašydamos kuo greičiau užimti miestą, nes, nelikus jokios valdžios, jame kilo netvarka. Todėl tos dienos vakare raitelių pulko II eskadronas užėmė miestą, kuriame vietinių gyventojų buvo su džiaugsmu sutiktas²⁷⁷.

Lietuvių valdžia vietiniams gyventojams paskelbė, jog Suvalkų krašte bus pailiktos plačios savivaldos teisės. Tik miesto rotušėje buvo iškabinta lietuvių tautinė vėliava.

Užėmus Suvalkus, visu frontu pietų link ėmė žygiuoti Marijampolės grupės pėstininkų dalys, kurios rugpjūčio 1 d. užėmė liniją: Račkos–Plotičinas–Vygrių ež.–Juodosios Ančios upė iki Aukštatičio (Wysoki Most)–Gibai–Būdvietis²⁷⁸. Tą pačią dieną užėmus Augustavo kanalo liniją, to miesto stotyje buvo paimtas 1 garvežys su 8 vagonais ir atgabentas į Suvalkus. Rugpjūčio 8 d. buvo užimtas ir visas Augustavo miestas²⁷⁹.

Rugpjūčio 1 d. Marijampolės grupės sudėtyje buvęs I atsargos batalionas buvo performuotas į pulką ir pavadintas X pėst. pulku. Jo vadu tapo mjr. J. Motiejūnas-Valevičius²⁸⁰. Rugpjūčio 12 d. Lietuvos kariuomenė pietuose buvo užėmusi šią liniją: Grabovas–Necko ež. šiaurinis krantas–Augustavo kanalo sistema–Sapochinas–Simuchovas–Varėna (visi minėti punktai, išskyrus Varėną, priklausė Lietuvai) ir toliau pagal rugpjūčio 6 d. konvenciją²⁸¹. Rugpjūčio 14 d. buvo įsteigta Suvalkų m. ir apskr. komendantūra. Komendantu tapo paskirtas kpt. K. Skučas²⁸².

1920 m. liepos mėn. antrojoje pusėje ir rugpjūčio mėn. lietuvių kariuomenė taip pat užėmė dar nemažą vietovių šiaurės rytų Lietuvoje: liepos 21 d. – Breslaują ir Apsą, 22 d. – Lentupį, Kliuščionis, Baltuosius vandenį, Svieronėlius, 23 d. – Tverėčių, 28 d. – Kazėnus, rugpjūčio 9 d. – Švenčionėlius, Švenčionis ir Adutiškį. Rugpjūčio 25 d. buvo užimta Varėnos–Marcinkonių–Valkininkų geležinkelio linija, Senieji Trakai, Lentvaris, Naujoji Vilnia ir priartėta prie pat Vilniaus²⁸³.

1920 m. rugpjūčio 10 d. belaisvių stovyklose buvo internuota 103 lenkų kariuomenės ir 3520 kareivių. Faktiškai jie buvo laikomi karo belaisviais²⁸⁴. Tų metų liepos 27 – rugpjūčio 8 d. veikusios specialios komisijos apskaičiavimu, iš lenkų paimta karo grobio vertė siekė apie 887 558 auksinus. Šį grobį sudarė iš jų paimtos patrankos, kulkosvaidžiai, šautuvai, revolveriai, dviračiai kulkosvaidžiams, dėžės šoviniams, vežimai, virtuvės, optikos prietaisai, balnai, kabelis, brezentas ir kt. Minėtą grobį surinko lietuvių kariuomenės dalys. Pažymėtina, jog jis ypatingos vertės neturėjo²⁸⁵.

Lietuvos karinė vadovybė, sužinojusi, jog bolševikų kariuomenė prie Varšuvos patyrė nesėkmę ir stumiama atgal, pareikalavo, kad raudonarmiečiai greičiau trauktųsi iš Lietuvai pripažintos teritorijos, visų pirma iš Vilniaus. Kraustymuisi iš miesto buvo nustatytas 3 dienų terminas²⁸⁶. Vilnių buvo įsakyta užimti IV, VII ir VIII pėst. pulkams, I ir VI baterijoms bei šarvuočiams „Arui“ ir „Šarūnui“.

Gavęs įsakymą, IV pėst. Lietuvos karaliaus Mindaugo pulkas, vadovaujamas kpt. J. Variakojo, iš Vievio per Rykantus įžengė į Vilnių rugpjūčio 26 d.²⁸⁷ VII pėst. Žemaičių kunig. Butigeidžio pulko vadui plk. ltn. Edv. Adamkavičiui dar rugpjūčio 22 d. buvo įsakyta grupuoti pulką Bezdonių–Petrovkos rajone, dešiniuoju sparnu žygiuoti Vilniaus link, laikantis Neries upės, ir supti miestą kairiuoju sparnu. Rugpjūčio 26 d. visas pulkas įžengė į Vilnių. Vietinių gyventojų džiaugsmas buvo neap-

sakomas: pulko vadas ir karininkai apdovanoti gėlėmis, Pilies kalno bokštas pasi-
puošė lietuviška tautine vėliava²⁸⁸.

VIII pėst. pulkas (vadas – mjr. J. Čaplikas) buvo armijos rezerve ir stovėjo Jonavoje. Rugpjūčio 24 d. jis geležinkeliu buvo perkeltas į Lentvarį, o po poros dienų pasiekė Vilnių ir apsistojo buvusiose Ignatjevo kareivinėse²⁸⁹.

I baterija, vadovaujama kpt. V. Griganavičiaus, rugpjūčio 25 d. išvyko iš Ar-
nionių dvaro (į šiaurę nuo Pabradės) ir kitą dieną, prieš įeidama į miestą, saljutavo
21 artilerijos šūviu. VI baterija (vadas – vyr. ltn. G. Šmidtas) iš Ausieniškių (Vievio
raj.) į Vilnių taip pat atvyko rugpjūčio 26 d.²⁹⁰. Tą pačią dieną Vilnių pasiekė ir
šarvuočiai „Aras“ bei „Šarūnas“, iki to laiko buvę Vievyje.

Vilniaus atgavimo proga krašto apsaugos ministras, l. e. vyr. kariuomenės va-
do pareigas plk. ltn. K. Žukas Lietuvos kariuomenei, išvadavusiai senąją sostinę,
išreiškė padėką²⁹¹ (žr. 14 priedą).

S i e k i m a s a t g a u t i G a r d i n ą. 1920 m. rugpjūčio mėn. pabaigoje po
patirto pralaimėjimo prie Vyslos bolševikams skubiai traukiantis ir frontui artėjant
prie Lietuvos sienų, krašto vadovybei iškilo nauji, sudėtingi uždaviniai. Iki to laiko
buvo svarbiausia atkurti valstybės sienas, pašalinant bolševikus iš jos teritorijos, o
dabar, iš esmės keičiantis padėčiai, reikėjo pasiruošti spręsti tuos naujus uždavinius.
Visų pirma buvo reikalinga stipri, vieninga kariuomenės vadovybė.

Tuo metu kariuomenėje neturėta nei vieno kvalifikuoto Generalinio štabo ka-
rininko arba bent jau išmanančio šį darbą ir turinčio pakankamą stažą. Tiesa, ka-
riuomenėje buvo daug narsių, prityrusių karininkų, kurie galėjo vadovauti mažiems
koviniams vienetams – kuopoms, batalionams ir gal net pulkams. Tačiau surasti
vadą divizijai buvo labai sunku. Dėl caro valdžios vykdytos ankstesnės politikos
Pirmojo pasaulinio karo metais niekam iš lietuvių, ypač katalikų, nebuvo leidžiama
vadovauti stambesniam nei kuopa koviniam vienetui. Jei kada nors vienam kitam ir
patikėdavo vadovauti batalionui, tai tik laikinai, ką nors pavaduojant. Kai kuriems
iš tokių į Lietuvą grįžusių ir tarnavusių savojoje kariuomenėje karininkų teorinių
žinių bei išsilavinimo pakako, tačiau, neturint patyrimo bei stažo, dirbti atsakingą
darbą buvo labai sunku, o kartais net ir pavojinga.

Tačiau sparčiai besikeičiančios aplinkybės reikalavo operatyviai dirbti. Dar Vil-
niaus atgavimo iš bolševikų išvakarėse Lietuvos kariuomenės vadovybėje buvo įvyk-
dyti reikšmingi organizaciniai pertvarkymai. Krašto apsaugos ministro ir ėjusio vyr.
kariuomenės vado pareigas plk. ltn. K. Žuko iniciatyva 1920 m. rugpjūčio 23 d. iš
armijos vado pareigų buvo atleistas ir paskirtas I pėst. divizijos vadu gen. ltn. St.
Nastopka²⁹². Nors šis karininkas Nepriklausomybės kovų metu bei vėliau užėmė
nemaža atsakingų postų Lietuvos kariuomenėje, plk. ltn. K. Žukas ir po daugelio
metų savo atsiminimuose apie jį taip rašė: „Skystas. Jokio sumanumo, jokios energi-
jos, jokių idėjų ar iniciatyvos... darbas stovėjo vietoje“²⁹³.

Tą pat rugpjūčio 23 d. ėjęs I pėst. divizijos vado pareigas plk. ltn. K. Ladyga,
jau pasižymėjęs kovose su bolševikais ir bermontininkais, tapo krašto apsaugos mi-
nistro pirmuoju padėjėju rikiuotės srityje (vadinamoju „armijos vadu“). Ėjęs II pėst.
divizijos vado pareigas rusų kilmės plk. K. Kleščinskas, vienintelis baigęs karo aka-
demiją ir jau ėjęs divizijos štabo viršininko pareigas Pirmojo pasaulinio karo metu,

buvo paskirtas Generalinio štabo viršininku. Vietoj jo II pėst. divizijai ėmė vadovauti plk. V. Grigaliūnas-Glovackis. Iki to laiko vadovavęs Generaliniam štabui gen. ltn. M. Katchė buvo paskirtas (rugsėjo 21 d.) ypatingųjų reikalų generolu prie vyr. kariuomenės vado²⁹⁴. Apie šį karininką plk. ltn. K. Žukas vėliau sakė, jog jis kaip karo specialistas buvo gerai vertinamas, tačiau buvo „neabejotinas alkoholikas“²⁹⁵.

Pakeista buvo ir X pėst. pulko vadovybė. Mjr. J. Motiejūną paskyrus dirbti į Krašto apsaugos ministeriją, X pėst. pulkui ėmė vadovauti mjr. A. Jakaitis²⁹⁶.

Bolševikams skubiai traukiantis ir jų XV armijai Augustavo rajone pareiškus norą pasiduoti lietuvių kariuomenei, tik ką paskirtas armijos vadu plk. ltn. K. Ladyga ėsakė Marijampolės grupės vadui ant svarbesniųjų kelių, kaip Hoža (Ašiuža)–Sopockinas–Rygojis–Vlaska–Studenica–Mazurkos–Grabavas sustiprinti sargybas ir joku būdu nepraleisti nei bolševikų, nei lenkų kariuomenių²⁹⁷. Kitą dieną šis ėsakymas buvo pakartotas I pėst. divizijos vadui²⁹⁸.

Tą pat rugpjūčio 24 d. I, II ir III divizijų vadams buvo ėsakyta baigti užimti Lietuvos teritoriją, vengiant ginkluotų susirėmimų su bolševikais ir griežtai reikalaujant juos ėseiti iš mūsų teritorijos. I divizijai nurodyta ėškart užimti antrąją skiriamosios linijos zoną, nurodytą rugpjūčio 6 d. konvencijoje su bolševikais. II ir III divizijos kurį laiką turėjo pasilikti savo vietose²⁹⁹.

Tuo metu plk. V. Grigaliūno-Glovackio vadovaujamą grupę sudarė II ir X pėst. pulkai bei VI pėst. pulko I batalionas, taip pat V ir IX baterijos bei II husarų eskadronas. Grupės štabas buvo Seinuose³⁰⁰. Vėliau grupę papildė visa II divizija – V ir VIII pėst. pulkai. Grupė buvo papildoma tuo tikslu, kad, bolševikams pasitraukus, ėstengtų užimti Gardiną.

Pradėjęs vadovauti Marijampolės grupei, plk. V. Grigaliūnas-Glovackis jai paskelbė keletą ėsakymų. Apie planus užvaldyti Gardiną liudija tokio turinio ėsakymo ėštrauka (kalba netaisyta – V. L.):

Operatyvinis, slaptas

Marijampolės grupei

Ėsakymas

13 Nr.

Rugpjūčio 25 d. 1920 m. Seinai

– Mūsų grupei paliepta pasiekti ir apsaugoti liniją: Grabovo–Augustow–Lipsk–Grodno–Skidel. Visi šitie punktai imtinai.

Santykiai mūsų su bolševikais besitraukiančiais ir lenkais – neutralūs, t. y. mes privalom jų neleisti ant mūsų teritorijos. Visus perėjūnus nuginkluoti, ėšvengus ginkluoto susirėmimo, bet turi būtina apsauga pavesto baro, nuo kurio pasitraukti negali būti nei minties.

Iki atvykimo 2 pulko barą dalinu nuo Grabovo per Augustavą, Krasnybor, Lipsk imtinai ir nuo Gardino ėšimtinai iki Skidel imtinai – 10 pulkui, nuo Lipsko ėšimtinai iki Gardino imtinai – 6 pulko pirmam batalionui—

Marijampolės grupės vadas
Pulk. Grigaliūnas-Glovackis³⁰¹.

Šis įsakymas iš tiesų buvo slaptas, bet ne operatyvinis. Vienas X pėst. pulkas su VI pėst. pulko batalionu negalėjo užimti 120 km ilgio barą. Neturint jėgų, mažos jėgos turėjo būti labiau koncentruojamos, o neužimamuose baruose reikėjo organizuoti žvalgybas. Iš įsakymo turinio matyti, jog kariuomenės vadovybė labiausiai norėjo užimti Gardiną.

Tomis dienomis į kairę nuo Marijampolės grupės bare prieš bolševikus į rytus nuo geležinkelio Vilnius–Gardinas stovėjo gen. ltn. St. Nastopkos vadovaujama I pėst. divizija, o į kairę nuo jos ligi Latvijos sienos barą saugojo mjr. Ig. Musteikio vadovaujama III pėst. divizija.

Į Marijampolės grupės sudėtį įtrauktas II pėst. pulkas rugpjūčio 24 d. iš Kaišiadorių išvyko į lenkų frontą ir po poros dienų atvyko į Seirijus. Įžengiant į miestelį, pulką pasitiko didelė minia vietinių gyventojų, kurie sveikino savąją kariuomenę, nes seirijiškiai tiek daug lietuvių karių dar nebuvo matę. Toks šiltas sutikimas labai pakėlė II pėst. pulko karių nuotaiką³⁰². Karin. J. Petruičio vadovaujamas šio pulko III batalionas buvo pasiūstas į Kauną įgulos tarnybai, o iš Mažeikių atvyko ltn. J. Andriūno vadovaujama IX kuopa. O kpt. A. Butkevičius su VII kuopa buvo pasiūstas į Vilkaviškį belaisviams saugoti.

Rugpjūčio 26 d. armijos vadas plk. ltn. K. Ladyga įsakė kpt. J. Petruičiui su savo batalionu iš Kauno vykti į Gardiną, sudaryti to miesto įgulą ir užimti daugiau kaip 30 km poziciją nuo Lašišinės (Lososnos) upės ties Kuznicos miesteliu, toliau Indūros upeliu iki Svisločiaus įtakos į Nemuną ir dešiniuoju krantu iki Ružanovcų – sienos tarp Lietuvos ir Sovietų Rusijos³⁰³. Dėl techninių nesklaidumų geležinkelyje kpt. J. Petruitis iš Kauno išvyko tik rugpjūčio 27 d. Pasiekus Marcinkonis, traukinys buvo priverstas sustoti, nes kelią buvo užvertę susidūrę du bolševikų traukiniai. Pariečę batalionui teko pasiekti pėsčiomis. Čia šiek tiek pailsėjęs ir rengiantis tolesniam žygiui, vakare buvo gautas iš Seinų grupės vado įsakymas Nr. 14. Iš jo paaiškėjo, jog lenkų reguliarioji kariuomenė jau buvo už 35 km į pietvakarius nuo Gardino, kur vyko mūšiai su bolševikais. Lenkų raitelių grupės pasirodė ties Raigardu. Gardine ir į rytus nuo jo buvo dar nemažos bolševikų kariuomenės pajėgos – IV ir XV armijų demoralizuotos dalys. Augustavo rajono miškuose išsisklaidžiusios XV armijos dalys, sugebėjusios išvengti lenkų smūgių, susitikusios su lietuviais, pasitraukdavo į rytus prie savųjų. Dažniausiai tai buvo maži, vadų vedami dalinėliai. Kiti nepakludavo ir stengėsi lietuvių sargybas apeiti. Tokie buvo nuginkluojami ir internuojami. Jiems buvo nesvarbu, kur eiti, kad tik ne į frontą kariauti. Pasitaikydavo asmenų, kurie stengėsi pasprukti į vakarus. Jiems bolševizmas buvo tiek įkyrėjęs, jog maldaudavo negražinti jų atgal.

Įdomu, kad raudonarmiečiai latviai, susitikę su lietuviais, smeigdavo šautuvus į žemę ir juos užlauždavo, nusidraskydavo rusiškus ženklus, sutrypdavo, sakydami: „Esu latvis ir žygiuoju į Latviją“³⁰⁴. Tokie būdavo paleidžiami be palydovų.

Daug raudonarmiečių pabėgo į Rytprūsius. Ten pateko ir rusų kavalerijos korpusas drauge su savo vadu G. Gajumi. Rytprūsiose internuoti bolševikų kariai buvo menkai saugomi, bėgdavo iš ten grupelėmis po 5–7 asmenis. Paėmę iš ūkininkų vežimus, priversdavo vežti į rytus. Kai kurie iš jų buvo ginkluoti revolveriais. Lietuvos siena su Rytprūsiais buvo prastai saugoma, todėl bėgliai ją lengvai pereidavo. Pakelėje jie buvo gaudomi policijos bei kariuomenės ir siunčiami į Kaune buvusią

belaisvių stovyklą. Šis rusų karių per Lietuvą bėgimas nebuvo masinis. Jų buvo sulai-
kyta apie 200 asmenų³⁰⁵.

Karinės vadovybės įsakymu pietinėms valstybės sienoms ginti tarp Marijampolės ir Vilniaus grupių buvo nustatyta skiriamoji linija: kairėje – Ratnyčia–Pariečė–Ežeronys–Skidlius–Rusinovce–Kniazevce, dešinėje – vokiečių siena ties Grabavu. Marijampolės grupė turėjo užimti liniją: Grabavas–Augustavas–Štabinas–Raudonšilis (Krasnybor)–Lipskas–Gardinas–Skidlius³⁰⁶.

Grupės vadas plk. V. Grigaliūnas-Glovackis įsakė mjr. A. Jakaičiui (X pėst. pulko du batalionai ir V baterija) užimti barą Grabavas–Augustavas–Štabinas–Lipskas imtinai, pasiekti valstybinę sieną su baltgudžiais, nustatytą 1920 m. liepos 12 d. sutartimi, atkreipiant ypatingą dėmesį į Dambravą, kaip kelių mazgą.

Kpt. K. Mackevičiaus vadovaujamas VI pėst. pulko I batalionas turėjo užimti barą nuo Lipsko išimtinai iki Gardino imtinai ir, pagal galimybę, pasiekti valstybės sieną ties Ciuprinovu.

Mjr. J. Laurinaičiui su II pėst. pulko I batalionu įsakyta rugpjūčio 27 d. apsistoti Kapčiamiestyje, o kitą dieną – Sopockine, išsiuntus apsaugą tiltui ties Hoža (Ašiuža) per Nemuną, palaikyti ryšius su VI pėst. pulko I batalionu ir, sekant paskui jį, esant mažiausiai progai užimti Gardiną ir sudaryti jame karinę įgulą.

Kpt. J. Petruičiui, išlipus iš traukinio ties Pariečė, su II pėst. pulko III batalionu žygiuoti tarp geležinkelio Gardinas–Vilnius ir Pariečė–Ežeronys–Skidlius–Rusinowcy liniją. Užėmus Ežeronis, pasiekti Gardino liniją išimtinai–Skidliaus liniją imtinai ir išstatyti sargybas prie Lietuvos valstybės sienos tarp Ciuprinovo išimtinai, Lušo, Induros, kairiuoju Svisločiaus upelio krantu, dešiniuoju Nemuno krantu iki Ružanovcų. Nuo Gardino–Skidliaus linijos pereiti į priekį tik lietuviams užėmus Gardiną.

Mjr. K. Ramanauskui su II pėst. pulko II batalionu ir žvalgų komanda būti grupės atsargoje Seinų rajone ne vėliau rugpjūčio 27 d. 20 val.

Ltn. Labutis su husarų I eskadronu turėjo išgaudyti miškuose tarp Augustavo ir Gardino išsisklaidžiusias bolševikų grupes.

III lauko ligoninė turėjo persikelti į Seinus ne vėliau kaip rugpjūčio 29 d. Ryšių viršininkui įsakyta sutvarkyti telefono ryšį su Suvalkais, Kapčiamiesčiu, Sopockinu, Augustavu ir grupės vadu. Intendantui – maistu aprūpinti grupę, sudarant sandėlius Suvalkuose, Seinuose, Pariečėje; artilerijos sandėliai ir bazė – Marijampolėje. Grupės štabas – Seinuose³⁰⁷.

Šis įsakymas jau buvo kur kas tikslesnis. Pagrindinis siekiamas tikslas – kuo greičiau užimti Gardiną ir pasiekti taikos sutartimi su rusais nustatytą valstybės sieną. Mjr. J. Petruičio teigimu, „mes tada nors ir turėjom pakankamai ginkluotų pajėgų, kad galėtume pasakyti, jog esame neutralūs arba kariausime, tačiau, kaip matyti iš mūsų operatyvinių įsakymų, mūsų tos pačios pajėgos taip buvo išmėtytos, išsklaidytos, kad visiškai nustojo bet kurios kariškos vertės...“³⁰⁸.

Sužinojus, jog Gardine ir Ežeronyse dar tebestovi bolševikų kariuomenė, kpt. J. Petruičio vadovaujamas II pėst. pulko III batalionas turėjo likti Pariečėje.

Lenkų karo vadovybės delegacija Kaune. Rygoje vykusioje Baltijos valstybių konferencijoje lenkų delegacija 1920 m. rugpjūčio 23 d. pareiškė norinti draugiškai spręsti visus ginčus tarp Lenkijos ir Lietuvos, jei pastarosios vy-

riausybė pareikš nesanti susieta jokia sutartimi, nukreipta prieš Lenkiją, ir jei atsisa-
kys persekioti lenkų tautybės Lietuvos piliečius. Lietuvos delegacija savo ruožtu pa-
žymėjo, jog ji pritaria idėjai sudaryti konvenciją nepriklausomybei apsaugoti su vi-
somis valstybėmis, jau pasirašiusiomis taikos sutartį su Rusija, taip pat ir su Lenkija,
kai ji taikiai išspręs ginčus su Lietuva ir pasirašys taikos sutartį su Rusija³⁰⁹. Derybų
pasisekimo ypač norėjo santarvininkų misijos Lietuvoje pirmininkas K. Reboul'is,
siekęs lietuvių–lenkų konfliktą likviduoti geruoju ir sudaryti susitarimą, leidžiantį
lenkų kariuomenei žygiuoti per Lietuvą ir persekioti bolševikų kariuomenę.

1920 m. rugpjūčio 26 d. į Kauną atvyko lenkų speciali delegacija, kurią sudarė
du neaukšto rango karininkai: plk. M. Mackievičius (kilmės iš Dzūkijos) ir II sky-
riaus referentas lietuvių reikalams kpt. A. Romeris. Su ja derėjosi krašto apsaugos
ministras plk. ltn. K. Žukas, armijos vadas plk. ltn. K. Ladyga ir Generalinio štabo
viršininkas plk. K. Kleščinskis³¹⁰.

Pirmas posėdis įvyko rugpjūčio 27 d. Generalinio štabo viršininko plk. K. Kleš-
činsko kabinete. Neturėdama įgaliojimų derėtis politiniais klausimais, lenkų delega-
cija galėjo aiškintis tik lietuvių ir lenkų karinės konvencijos sudarymo ir lietuvių
dalyvavimo kare su Sovietų Rusija klausimais. Iš lenkų karinės misijos keltų uždavi-
nių išskirtini keturi pagrindiniai šie: 1) išreikalauti iš Lietuvos vyriausybės bei kari-
nės vadovybės laisvę Lenkijos karinių dalinių judėjimui per Vilniaus ir Gardino kraštą,
pripažintą Lietuvai liepos 12 d. sutartimi, gauti savo dispozicijon geležinkelį Gardi-
nas–Lyda–Molodečnas; 2) garantuoti Lenkijos kariuomenės kairiojo sparno saugu-
mą, išdėsčius prie aukščiau minėto geležinkelio tris lietuvių kariuomenės divizijas;
3) Lietuvos kariuomenei nedelsiant pasitraukti iš Suvalkų krašto ligi gruodžio 8 d.
linijos ir netrukdyti Lenkijos kariniams daliniams judėti Gardino link; 4) Lietuvai ir
toliau laikytis neutraliteto, jos kariuomenė privalo atiduoti Lenkijos žiniai geležinke-
lį Gardinas–Vilnius–Daugpilis ir užleisti Vilnių karo veiksams³¹¹.

Tačiau plk. ltn. K. Žukas įrodinėjo, jog, prieš sudarant karinę konvenciją, visų
pirma būtina nustatyti abiejų valstybių aiškias sienas, kurias po karo respektuotų ir
Lenkija, nes lenkai jau ne kartą pažeidė santarvininkų nustatytą demarkacijos lini-
ją. O lenkų delegacija tvirtino, kad teritorinius ginčus Lenkija pasirengusi išspręsti
taikiai būdu, prisilaikydama demokratiškus principus, ir kartu pabrėžė, jog, atsižvelg-
dama į gyventojus norus, su Maskvos taikos sutartyje numatytomis Lietuvos sienom-
is Lenkija negalėsianti sutikti³¹².

Nesant galimybių spręsti teritorinius klausimus, savaime atkrito ir derybos dėl
karinės konvencijos sudarymo, nes Lietuva nebuvo suinteresuota vėl kariauti su So-
vietų Rusija. Lenkų delegacijai buvo aiškiai pasakyta, jog negali būti ir kalbos dėl
lenkų kariuomenės žygiavimo Lietuvos teritorija ir kad Lietuvos kariuomenė pasi-
liksianti pietuose nuo Augustavo kanalo ligi bus normalizuoti lietuvių–lenkų santy-
kiai. Nebuvo susitarta ir dėl Lietuvoje internuotos plk. S. V. Paslavskio vadovauja-
mos lenkų brigados paleidimo, nes tai būtų nesuderinama su Sovietų Rusijos ir Lie-
tuvos taikos sutartimi³¹³.

Minėtoms deryboms Kaune tebevykstant, lenkų II armijos vadovybė rugpjū-
čio 27 d. išleido operatyvinį įsakymą, kuriame buvo pabrėžta, jog iki bolševikų ofen-
zyvos lenkų valdyti plotai ir toliau priklauso Lenkijai. Lietuviams „lenkiškų“ plotų
neapleidžiant geruoju, reikia visu griežtumu tuos jų dalinius nuginkluoti³¹⁴. Taigi

įsakyme atskleistas tikras karinės operacijos tikslas – priversti lietuvius pasitraukti iš Augustavo, Suvalkų, Seinų, Druskininkų ir kt. vietovių.

Karinei operacijai įvykdyti, t. y. Suvalkijai užimti, iš pradžių buvo skirtos nedidelės lenkų jėgos: 85 karininkai, 900 pėstininkų, 1500 raitelių, 81 kulkosvaidis, 19 artilerijos pabūklų, 1 šarvuotis, 274 vežimai³¹⁵. Tuo metu lietuvių Marijampolės grupėje, nuo Vokietijos sienos iki Gardino buvo sutelkta: X pėst. pulko du batalionai, VI pėst. pulko vienas batalionas, II pėst. pulko du batalionai, viena baterija (4 patrankos) ir vienas eskadronas³¹⁶. Lietuvių sutelktos Suvalkijoje pėstininkų jėgos 2 kartus viršijo lenkiškąsias, tačiau lietuviai negalėjo lygintis su gausia ir gerai aprūpinta lenkų kavalerija.

Rugpjūčio 28 d. lenkų II armijos I pėst. pulkas, tebevykstant lietuvių–lenkų deryboms Kaune, išvaikė lietuvių sargybų užtvartas ties Augustavu, užėmė miestą, o ten buvusią X pėst. pulko kuopą (3 karininkus ir 90 kareivių) nuginklavo ir internavo³¹⁷. Augustavo užėmimas Lietuvos karinei vadovybei buvo visiškai netikėtas, nes Antantės atstovai buvo užtikrinę Generalinį štabą, jog lenkai nepulsia, nes buvo gavę griežtą Antantės notą, kad neitų ten, kur yra lietuvių kariuomenė.

Rugpjūčio 30 d. lenkai pradėjo pulti visą Marijampolės grupės barą. Lietuvos–Lenkijos derybos Kaune nutrūko. Minėti įvykiai dar kartą parodė, jog lenkų delegacija ir jų atsakingų politikų patikinimai, jog Lenkija pasirengusi teritorinius ginčus su Lietuva spręsti taikiu būdu, buvo eilinė klastotė. Pažymėtina ir tai, jog pastarieji lenkų siūlymai lietuviams buvo visiškai nerealūs ir iš viso nebuvo atsižvelgiama į Lietuvos politinę padėtį.

Nutrūkus deryboms Kaune, prasidėjo pasikeitimai notomis. Lenkai Tautų Sąjungoje kaltino lietuvius pažeidus neutralitetą ir demarkacijos liniją. Lietuvos užsienio reikalų ministras J. Purickis aiškino, jog tarp valstybių nesant nustatytų sienų negali būti ir neutralumo pažeidimo³¹⁸.

Karo veiksmai tęsėsi: rugpjūčio 30 d. iš Kauno į Augustavą atvyko Antantės karinės misijos atstovas prancūzų plk. Pijaulis iširti lenkų kariuomenės Augustavo užėmimo priežasties ir paleisti internuotą lietuvių Augustavo įgulą. Kartu su juo vyko lietuvių X pėst. pulko vadas mjr. A. Jakaitis. Ties Ščebrais jie sutiko lenkų kavalerijos pulką su baterija, kuris, tarp Nėtos ir Baltojo ežerų sumušęs lietuvių užtvartą, žygiavo Suvalkų link. Paklausus lenkų pulko vada, kuo remdamasis eina į Lietuvos teritoriją, šis mjr. A. Jakaičiui pašėpiančiai atsakė, jog turįs vykdyti savo vadovybės įsakymą užimti Suvalkus. Sužinota, jog kitas kavalerijos pulkas su baterija žygiuoja Seinų kryptimi³¹⁹.

Pokalbio su lenkų I divizijos vadu papulk. A. Nienievskiu Augustave metu šis ultimatumo forma pareikalavo, kad lietuviai iki kitos dienos pasitrauktų iš Suvalkų ir Seinų. Visgi internuota X pėst. pulko kuopa buvo paleista³²⁰.

Tuo pačiu metu lenkai puolė lietuvių sargybas Štabine, Dambroje ir Lipske. Pasipriešinimo lenkams ties Studnična ir Dambra metu 2 lietuvių kariai žuvo, 2 buvo sužeisti, 15 pateko nelaisvėn, netekta 1 kulkosvaidžio. X pėst. pulko III ir V kuopos buvo išsklaidytos, IV atsitraukė Suvalkų link, I visai neatvyko, o II buvo sulaikyta Suvalkuose. II raitelių eskadronas paklydo Suvalkų miškuose. Vakare lenkai buvo už 1,5 km nuo Suvalkų. Kita jų grupė prisiartino prie Fronckų.

Divizijos vadas plk. V. Grigaliūnas-Glovackis įsakė įgulai iš Suvalkų evakuotis į Kalvariją, o iš Seinų – į Lazdijus. Pasitraukė visos įstaigos, buvo išvežtas visas kari-

nis turtas, išskyrus Suvalkų stotyje paliktus 7 vagonus. Divizijos štabas persikėlė į Seirijus. Seinams ginti iš Sopockino buvo perkeltas II pėst. pulko batalionas, to paties pulko mokomoji komanda pasiūsta užimti Gibus ir Krasnapolį. Iš Pariečės buvo iškviestas VIII pėst. pulkas ir haubicų baterija, kuriems buvo įsakyta vykstant per Druskininkus pasiekti Kapčiamiestį ne vėliau kaip rugpjūčio 31 d. 20 val.

Tuo metu tarp Gardine buvusių bolševikų kilo panika. Bėgdami nuo lenkų, jie įsiveržė į Lietuvos teritoriją, reikalaujanti apsaugos palydėjimui. Dėl vietinių gyventojų plėšimo Lipske ir sumanymo užpulti ten buvusią lietuvių uždvarą, ši, teturėdama 1 karininką ir 15 kareivių, nuginklavo 498 bolševikų karių pulką. Ginklai ir kitas kariškas turtas buvo nusiųsti Alytaus m. ir apskr. komendantūros žinion, o kariai išstremti už Lietuvos teritorijos ribų³²¹.

Rugpjūčio 31 d. 6 val. ryto viena lenkų vora užėmė Suvalkus ir pasistūmėjo 3–5 km Kalvarijos link. Lenkų kariai ėmė koordinuoti vietinių partizanų veiklą, ėmėsi jiems vadovauti sudarydami pėstininkų grupes. Tokių partizanų susiorganizavo per 200. Kita lenkų vora apie 14 val. užėmė Seinus. Ties Gibais lenkams pasipriešino II pėst. pulko mokomoji komanda. To pulko vadas mjr. J. Laurinaitis, nežinodamas santykių su lenkais būklės– ar karas, ar taika, ar priešintis, ar ne, jiems prisiartinus prie Gibų po trumpo susirėmimo įsakė pasitraukti į Beržininkus³²².

Kartu su lenkais į Seinus atvykęs prancūzų karinės misijos vadovas gen. Monvilas telefono pokalbio metu Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo viršininkui pareiškė, jog susidariusi padėtis lenkų–bolševikų fronte reikalauja iš lietuvių anksčiau ar vėliau leisti lenkams pasiekti demarkacijos liniją³²³.

Po šių įvykių Lietuvos karinė vadovybė įsitikino, kad karas su lenkais, kurį jie iš anksto buvo numatę ir jam ruošėsi, neišvengiamas, kad mūsų karinė vadovybė, per daug pasitikėdama Antantės užtikrinimais, buvo visiškai nepasirengusi lenkų puolimą atremti.

Per šias kovas Marijampolės grupė turėjo nuostolių: 5 nukauti, 12 sužeisti ir apie 50 karių pateko į nelaisvę. Turto nuostolių irgi buvo nemaža. Be to, ir kariai, skubiai žygiuodami atgal per miškus, labai pavargo, demoralizavosi³²⁴. Išsklaidytos Marijampolės grupės dalys pasitraukė į liniją: Vizainis–Cipliškės–Žagariai–Beržininkai–Rudauka–Golyinka³²⁵.

Gardino operacija savo tikslo nepasiekė. Apginti Suvalkijai ir užimti Gardinui negausiai Marijampolės grupei buvo per sunkus uždavinys.

6. LIETUVOS IR LENKIJOS KARINIS KONFLIKTAS 1920 M. RUDENI

A u g u s t a v o o p e r a c i j a. Nepaisant aukščiau minėtų nesėkmių, karinei vadovybei buvo įsakyta visomis išgalėmis ginti valstybę nuo lenkų puolimų. Išstumdami jėga lietuvius iš pietinės Suvalkijos lenkai sulaužė neutralitetą, todėl lietuviai nutarė taip pat nesiskaityti su neutralitetu ir žygiuoti į Seinus ir į Suvalkų trikampį.

Kun. M. Krupavičiaus ir kitų veikėjų sušauktame „Mažajame seime“ krašto apsaugos ministras, vyr. kariuomenės vadas plk. ltn. K. Žukas ir armijos vadas

plk. ltn. K. Ladyga turėjo apibūdinti karinę padėtį, pateikti savo samprotavimus ir gauti jo pritarimą. Plk. ltn. K. Žuko nuomone, reikėjo įsitvirtinti F. Focho linijoje ir nuo jos nei pirmyn, nei atgal nesitraukti. Visiškai kitokios nuomonės laikėsi plk. ltn. K. Ladyga. Jo galva, atėjęs tinkamiausias laikas atsiskaityti su savo istoriniu priešu, tuojau užimti visas etnografines sritis ir net daugiau. Jo kalba rėmėsi šūkiu: „Dabar ar niekad“. Paklaustas, ar atlaikysime lenkų puolimą vėliau, plk. ltn. K. Ladyga pasakė: „Kai paleisime kelis šūvius, lenkų vištos išsisklaidys“. „Mažasis Seimas“ pritarė tokiai karštai, patriotiškai, įtikinančiai armijos vado plk. ltn. K. Ladygos kalbai³²⁶. Kelia nuostabą ta aplinkybė, kad abu aukščiausieji to meto kariuomenės vadai, eidami į Seimo posėdį, net nebuvo suderinę savo nuomonių ir neturėjo aiškaus tuometinės karinės padėties supratimo bei įvertinimo.

Politinis Augustavo operacijos tikslas buvo atgauti Lietuvai pietinę Suvalkiją. Priemonė tam tikslui pasiekti buvo plk. ltn. K. Ladygos sugalvotas manevras apeiti iš kairės į Suvalkiją išbrovusia lenkų kariuomenę ir, ją sunaikinus, užimti patogią dėl gamtos kliūčių gintis liniją Gardinas–Lipskas–Augustavas. Minėtų vietovių didelę teritorijos dalį sudarė dideli, tankūs, vietomis pelkėti ir klampūs miškai. Per juos ėję maži keliai tiko tik pėstininkams žygiuoti. Minėtoje teritorijoje buvo daug ežerų, balų ir pelkių. Tarpežeriai sudarė gana patogias pozicijas, kur įsitvirtinus galima gerai gintis. Iš šonų turimi ežerai neleido priešui panaudoti sparninio manevro – jis galėjo pulti tik iš priekio.

Karinės vadovybės nurodymu į šį barą paskubomis buvo telkiama daugiau jėgų – visa II pėst. divizija. Tačiau jos būklė Suvalkijoje buvo apgailėtina. X pėst. pulkas, trunkęsis miškais ir be kelių Štabino–Lipsko–Gardino iki Vižainio–Cipliškių–Beržininkų linijos, buvo patyręs nuostolių, išvargęs ir demoralizuotas. Kuopos buvo išmėtytos, laikė plačius, 15–20 km barus. Karių nuotaika buvo puolusi, drausmė pašlijusi. II pėst. pulkas iš Vilniaus krašto keletą dienų žygiavo į Gardiną, po to į Beržininkus, irgi buvo pervargęs. Atkeltame V pėst. pulke buvo daug neapmokytų naujokų. Žygiuojant iš Alytaus į Beržininkus, pulkas irgi turėjo daug pavargusių, nutrintomis kojomis karių. VIII pėst. pulkas irgi buvo išsekęs savo energiją, kautis netiko. VI pėst. pulkas, žygiavęs po 30 km per dieną, taip pat buvo pavargęs. Žodžiu, visiems reikėjo poilsio. Ligi 1920 m. rugsėjo 1 d. į Marijampolės grupę Suvalkų krašte buvo sutelkta 11 batalionų, turėjusių apie 7000 karių, apie 100 kulkosvaidžių, 3 baterijas (12 patrankų) ir 1 raitininkų eskadroną³²⁷. Iš viso tą dieną Lietuvos ginkluotosiose pajėgose buvo 961 karininkas, 347 karo valdininkai, 90 gydytojų, 26 159 kareiviai. Pagal etatus kariuomenėje trūko 393 karininkų, 369 karo valdininkų, 7412 kareivių³²⁸.

1920 m. rugsėjo 1 d. Marijampolės grupei buvo paskelbtas įsakymas Nr. 15, kuriame nurodyta „atmesti iš Lietuvos ribų įsiveržusias išdavikiškai su pagalba prancūzų karo misijos lenkų kariuomenės dalis“³²⁹. Mjr. A. Jakaičio vadovaujamai vorai (X pėst. pulko du batalionai, I raitelių pulko vienas eskadronas ir V baterija) įsakyta laikyti lenkus užimamose teritorijose ir, pastebėjus jų traukimąsi, smarkiai juos persekioti Suvalkų link ir pasistengti užimti barą Suvalkai–Račkos, kur susisiekti su VIII pėst. pulku.

Mjr. K. Ramanauskui su II pėst. pulko vienu batalionu įsitvirtinti užimamose vietose, sudarius stiprią kelių Seinai–Lazdijai, Seinai–Seirijai–Kapčiamiestis apsau-

gą. Rugsėjo 2 d. 1 val. ši grupė turėjo pereiti į antpuolį. Užėmus Seinus ir Gibus, ji turėjo stumti priešą toliau Suvalkų link ir ten sueiti į kontaktą su X pėst. pulku.

Mjr. J. Čaplikas su VIII pėst. Pulko trimis batalionais, II pėst. pulko vienu batalionu, VI pėst. pulko vienu batalionu, II pėst. pulko žvalgų komanda, IX baterija ir I haubicų baterija iki rugsėjo 1 d. 20 val. turėjo susikoncentruoti Sopotkine, patraukti iš Ašiužos (Hožos) II pėst. pulko batalioną, išstatyti sargybas ant plento Gardinas–Augustavas, pradėti žygį Augustavo link ir rugsėjo 2 d. 19 val. būti ties Sajeneku ir tarp Saino ežero. Po to užimti tarpeklius ir toliau žygiuoti Račkų link. Pasiekus Vokietijos sieną, atkirsti Suvalkų, Seinų ir Augustavo ruožė esamą visą lenkų kariuomenę, ją apsupti ir suimti. Po to užimti Augustavo–Baltojo (Bialo) ež.–Studeničnos–Čiorny Brod–Gorčica ir Razondavų liniją imtinai ir įsitvirtinti visuose tarpežeriuose. Žygio ir veikimo metu turėti omeny sparnų apsaugą, nes iš abiejų pusių buvo priešas.

Svarbu pirmiausia užimti Sopotkiną, Lipską, Raudonšilį (Krasny Bor), Štabiną ir išlaisvinti liniją iki Bobro upės ir įsitvirtinti tarpežeresiuose. Esant Augustavo rajone, turėti galvoje vietinių gyventojų nepalankumą ir POW organizacijos aktyvią veiklą.

Kpt. J. Petruičiui su vienu II pėst. pulko batalionu užimti Ašiužą (Hožą) ir apsaugoti tiltą per Nemuno upę, sudarius atramos liniją anapus Nemuno nuo Ašiužos iki Grandičių imtinai.

Kpt. K. Škirpa su trimis V pėst. pulko batalionais ir VII baterija turėjo iki rugsėjo 1 d. 21 val. susikoncentruoti Seirijų rajone ir būti grupės atsarga, pasiruošusi žygiui³³⁰.

Šiame įsakyme veiksmų sumanymas buvo nepaprastai drąsus. Jame buvo numatyta lenkus tiesiog sutriuškinti. Tačiau nebuvo reikiamai įvertinta ta aplinkybė, jog lietuvių jėgos jam įvykdyti buvo per menkos. Kai kurių dalių vadai tai suprato ir buvo įsitikinę, kad Marijampolės grupės pajėgos buvo per mažos energingam priešpuoliui atlikti ir kad jų būtų pakakę nebent mūsų kariuomenės užfrontei apsaugoti nuo miškuose siautusių partizanų.

Tačiau šio įsakymo neteko vykdyti. Apie 17 val. į divizijos štabą atvyko armijos vadas plk. ltn. K. Ladyga su savo štabu ir, susipažinęs su minėtu įsakymu, jį gerokai pakoregavo. Pagal naująjį įsakymą Nr. 16, mjr. K. Ramanausko vorai buvo pakeista žygiavimo kryptis: vietoj Seinų–Suvalkų nurodyta Seinų–Augustavo kryptis. Artilerijos sandėlis iš Alytaus geležinkelio stoties numatytas perkelti į patį miestą, perrišimo būrys – iš Seirijų į Beržininkus. Ligoninė iš Seirijų perkeliama į Marijampolę, maisto bazė vietoj Alytaus ir Lazdijų numatyta Beržininkuose. Kariuomenės dalių puolimą turėjo paremti aviacija, apmėtydama priešą bombomis³³¹.

Šis įsakymas buvo aiškiau suformuluotas, tačiau mažiau realus negu pirmasis. Mjr. J. Čapliko vora turėjo žygiuoti nebe Lipsko kryptimi ir paskui tiesiai per Augustavą į Račkas, bet iš karto pasukti daug kairiau pagal Nemuną pro pat Gardino fortus, užeidama bolševikams už akių Kuznicos kryptimi, ir nuo Lašišinės (Lososnos) upės, remdamasi savo kairiuoju sparnu ištisa upių eile, pasisukti stačiu kampu į dešinę ir čia plentu Gardinas–Augustavas žygiuoti per Lipską, Augustavą tiesiai į Račkas. Dabar jos maršas bus nebe 70, bet apie 100 km.

Karinė vadovybė išleido iš galvos, kad mūsų kariuomenė buvo suvargusi. Nepaisant to, rugsėjo 2 d. Marijampolės grupės voros pradėjo puolimą. Dešinioji vora

(vadas – mjr. A. Jakaitis – X pėst. pulko du batalionai, V baterija ir raitelių eskadronas) pradėjo žygiuoti 5 val. ryto. Iš pradžių puolimą vykdė dviem grupėmis, vėliau turėjo skirti ir trečiąją, nes lenkų raiteliai nuolatos puldinėjo dešinią sparną iš vakarų pusės. Kairioji grupė žygiavo į dešinę nuo plento Kalvarija–Suvalkai, vieškeliu iš Rutkos per Gulbiniškes Bakalariavos kryptimi. Kita grupė ėjo į kairę nuo plento ir turėjo žygiuoti per Eglinę Tartako kryptimi. Trečioji grupė buvo persiūsta į Vižainį, o jos vieton pasiūstas pulko rezervas. Stipresni susirėmimai įvyko ties Červonka ir Dubrovka. Lenkai įsitvirtino Jeleniavo ir Žubрино linijoje ir naktį iš Kalietniko pasitraukė³³².

Vidurinė grupė (vadas – mjr. K. Ramanauskas – II pėst. pulko II batalionas, V pėst. pulko II batalionas ir artilerijos būrys) išžygiavo iš Beržininkų 11 val. dviem grupėmis. Kpt. V. Bagdonavičius su V pėst. pulko II batalionu turėjo užimti Seinus, o II pėst. pulko II batalionas – Gibus ir žygiuoti Serskilo kryptimi. Apie 15 val. II pėst. pulko II batalionas po nedidelio lenkų uždvaros pasipriešinimo užėmė Gibus, o apie 18 val. – V pėst. pulko II batalionas išstūmė iš Seinų lenkų 16 ulonų pulko du raitelių eskadronus ir užėmė miestą. Apie 20 val. buvo užimtas ir Krasnopolis³³³.

Kairioji vora (vadas – mjr. J. Čaplikas – VIII pėst. pulko trys batalionai, II pėst. pulko I batalionas, VI pėst. pulko I batalionas, IX baterija, I haubicų baterija ir II pėst. pulko žvalgų komanda) iš Sopočkino išvyko 5 val. Jai buvo įsakyta, pridengus savo kairiąją sparną, pro Lipską pulti Augustavą ir jį užimti. Pasiėkus Golyną, II pėst. pulko I batalionas buvo pasiūstas į Lipską saugoti tiltą per Bobrą, kad lenkai, puldami nuo Dambravos, neužpultų mūsų dalių iš užnugario. Tokiu pat tikslu VI pėst. pulko I batalionas buvo pasiūstas į Štabiną. Apie 17 val. voros dalys užėmė Lipską ir Rigalaukius³³⁴.

Rugsėjo 2 d. kovos su lenkais parodė, kad vorų viršininkai prastai išmanė taktikos elementus, nemokėjo suderinti pėstininkų ir artilerijos veiklos. Todėl jiems buvo duoti atitinkami nurodymai. Dėl didelio karių nuovargio operacija vyko ne tokiu tempu, kokio reikalavo einamasis momentas³³⁵.

Rugsėjo 3 d. dešinioji mjr. A. Jakaičio vadovaujama vora buvo pasidalijusi į tris grupes, iš kurių viena žygiavo Vižainio kryptimi, kur buvo pasirodę lenkų raiteliai. Vidurinė grupė kovėsi ties Žubrinu. Apie vidudienį ties Jeleniavu ji lenkų raitelių buvo apsupta ir, patyrusi nemažų nuostolių, turėjo atsitraukti į Červonką–Šipliškes. Vakare padėtis buvo atitaisyta ir vora užėmė Vižainio–Červonkos–Kalietniko liniją.

Vidurinė mjr. K. Ramanausko vadovaujama vora, palikusi sparno priedangai vieną kuopą Krasnopolyje, tęsė žygį Augustavo link ir pasiekė Vygrių–Perto tarpežerį. V pėst. pulko II batalionas per Raudonkryžę, Aukštiltį, Tabalavą žygiavo Ščebros link. Kita voros grupė – II pėst. pulko II batalionas – žygiavo per Fronckus ir Skerskilą (Siersko Mišką) Augustavo kryptimi. Pasiėkus Skerskilą, grupė tris valandas kovojo su lenkų pėstininkais. Naktį voros dalys įsitvirtino Nėtos–Baltojo–Studžiūnų ežerų linijoje, prie Augustavo. Dvi voros kuopos buvo pasiūstos atgal pro Ščebros Suvalkų kryptimi³³⁶.

Mjr. J. Čapliko vadovaujama kairioji vora rugsėjo 3 d. tęsė puolimą. VI pėst. pulko I batalionas, pasiūstas užimti Štabiną, 14 val. užėmė Jastčembną. Palikęs vieną kuopą saugoti Bebro tiltą, žygiavo toliau. VIII pėst. pulko du batalionai, žygiuodami plentu Gardinas–Augustavas, užėmė Gruškius ir 128 aukštumą. Vakare voros

dalys laimingai pasiekė Štabiną ir Saino ežerą, prisiartino prie Augustavo. Buvo užimti Augustavo tarpežeriai, kurie lyg jungė visus plentus, einančius iš Augustavo į Suvalkiją. Tik Suvalkai dar buvo lenkų rankose, nes X pėst. pulkas niekaip negalėjo prasimušti toliau Černovkos–Kalietniko linijos, nuo kurios iki Suvalkų buvo likę dar apie 10 km³³⁷ (žr. 39 schemą).

Marijampolės grupės vadovybė jau džiaugėsi, kad Augustavo operacija beveik laimėta. Tačiau ji nereagavo į tą aplinkybę, jog, žygiuodama per Augustavo miškus ir saugodama užfrontę patį grupę gerokai sutirpo, nes visur reikėjo palikti kariuomenės dalis Bobro upės tiltų apsaugai ir rezervo. Taip pat nebuvo jokių ryšių nei su grupės štabu, nei tarp veikiančių dalių. Todėl grupės dalims, kurios nors ir

39 schema
Lietuvių puolimas 1920 m. rugsėjo 2–5 d.

netoli stovėjo viena nuo kitos, teko veikti savarankiškai. Ryšių trūkumas ir tai, kad nebuvo bendro vadovavimo voroms, smarkiai pakenkė tolesnei operacijos eigai. Operatyvinis įsakymas liko neįvykdytas, lenkų apsupti nepavyko.

Rugsėjo 4 d. Marijampolės grupės vadas, matydamas, jog Suvalkų ir Augustavo nepavyko greitai užimti, įsakė kpt. K. Škirpai iš atsargoje buvusių dviejų batalionų vieną pasiųsti per Krasnopolį pulti ir užimti Suvalkus. Batalionas, vykdydamas puolimą, priėjo Vygrių ir Perto tarpežerį, kur iš anksto apsikasę lenkai jiems stipriai pasipriešino, ir buvo priverstas sustoti. Lietuviams pradėjus puolimą, lenkai šiame bare turėjo: du pėstininkų batalionus ir du raitelių pulkus Suvalkuose, vieną raitelių pulką Seinuose, du raitelių pulkus ir vieną pėstininkų batalioną Augustavo–Lipsko rajone. Apie tai lietuvių karo vadovybė turėjo žinių. Puolimą pradėjus, į šį barą atvyko dar vienas lenkų raitelių pulkas ir vienas pėstininkų batalionas Augustavo–Lipsko rajonai. Apie šių jėgų atvykimą lietuvių karo vadovybė žinių neturėjo³³⁸.

Mjr. A. Jakaičio vora tos dienos 7 val. po keleto smarkių kautynių pasiekė Gulbiniškių–Červonkų–Kalietniko liniją. Ties Gulbiniškėmis lenkai, remiami partizanų, atkakliai pasipriešino ir lietuviai iki 15 val. nieko negalėjo padaryti. Apie 15 val. lenkų raitelių eskadronas, ties Rudka užjojęs į voros užnugarį, išvaikė jos gurguolę, o po to puolė ir grupės užnugarį, kovojusį ties Gulbiniškėmis, ir privertė ją pasitraukti. Kita voros grupė, kovojusi ties Červonka ir Kalietniku, pasirodžius lenkams iš dešiniojo sparno, taip pat turėjo pasitraukti į naktį turėtą poziciją.

Tuo metu mjr. K. Ramanausko vora iš pat ryto pradėjo artilerijos ugnimi apšaudyti Augustavą. Tačiau pasirodė, kad lenkai jau naktį ruošėsi lietuvių puolimą atremti ir buvo įsitvirtinę netoli lietuvių sargybų linijos. Jie taip pat atrėmė ir kitos grupės puolimą ties Ščebra. Tuo pačiu metu Serskilo linkui, kur buvo lietuvių voros rezervas ir gurguolė, pasigirdo šaudymas. Atbėgę iš Serskilo keli lietuvių raiteliai pranešė, kad lenkai iš Suvalkų pusės užpuolė Serskilą ir jį užėmė, paimdami nelaisvėn rezervus, suimdami gurguolę ir sušaudydami voros vadą mjr. K. Ramanauską. Lenkams atiteko didelis grobis, o 3 karininkai ir apie 70 kareivių pateko į nelaisvę.

Be to, lenkų pėstininkai, stiprios artilerijos remiami, pradėjo smarkiai atakuoti Netės, Baltojo ir Studeničnos tarpežerius, o iš dešiniojo sparno ties Ščebra pasiuntė raitelius. Pavakary užėmę Serskilą, lenkų raiteliai iš užnugario puolė II pėst. pulko II batalioną. Šis puolimo neatlaikė ir išsiblaškė po miškus³³⁹. Likusios voros dalys nebežinojo ką daryti. Ryšių nei su gretimomis voromis, nei tarp savos voros dalių nebuvo.

V pėst. pulko II bataliono vadas kpt. V. Bagdonavičius, su savo grupe kovojęs Netos–Baltojo ežerų–Ščebros linijoje, sužinojęs apie gretimos voros išblaškymą ir nenorėdamas patekti į apsuptį, savo atsakomybe pasitraukė į Tabalavą. Lenkai nepastebėjo šio atsitraukimo ir smarkiai atakavo visiškai tuščią vietą. Vidurinė vora, netekusi savo vado mjr. K. Ramanausko, buvo išblaškyta ir kautynėms visiškai nebetiko.

Mjr. J. Čapliko vadovaujama vora 7 val. pradėjo puolimą Sajeneko ir Saino tarpežeryje. Išgirdusi Augustavo bombardavimą, vora spėjo, jog tai puola gretimos voros ir pradėjo energingai veikti. Norint lengviau paimti tarpežerį, buvo pasiūsta viena kuopa pro Sajeneką užėti lenkams į sparną. Tačiau ši kuopa sutiko lenkų dalį, kuri, matyt, pati norėjo užėti lietuvių sparną. Tarp jų įvyko smarkus susirėmimas, kurio metu abi kuopos sugebėjo apsaugoti savo dalių sparnus.

Vykstant smarkioms kovoms prie Augustavo, kitos lenkų dalys, puldamos nuo Dambravos pusės, atakavo Bebro tiltą ir užėmė Jastčembną. Tiltą saugojusi lietuvių užtvvara buvo sumušta. Štabiną užėmusi lietuvių grupė tapo atkiršta nuo pagrindinės voros. Tuo metu lenkai toliau puolė Gruškius – vienintelį atsitraukimo kelią ties Augustavu kovojusiai mjr. J. Čapliko voros grupei. Siekdamas likviduoti gresiantį apsupimo pavojų, mjr. J. Čaplikas visą turėtą rezervą nukreipė Jastčembnos miesteliui atsiimti. Keletą valandų užsitęsusių kautynių metu minėtas miestelis ėjo iš rankų į rankas, kol galiausiai jame įsitvirtino lenkai. Visgi lietuvių grupės rezervas išstengė įsitvirtinti rytų pusėje ir lenkai užimti Gruškių neįstengė. Mjr. J. Čaplikas įsitikinęs lenkų pajėgų pranašumu ir, neturėdamas ryšių su kaimynais bei nežinodamas tikros bendros padėties, pasitraukė į Gruškių–Lipisko liniją. Šių kautynių metu abi pusės patyrė daug nuostolių³⁴⁰.

Marijampolės grupės štabas, rugsėjo 5 d. dar neturėdamas žinių apie mjr. K. Ramanausko žuvimą ir vidurinės voros išblaškymą, 6 val. įsakė kpt. K. Škirpai su grupės rezervu pulti Suvalkus plentu Krasnopolis–Suvalkai. Pasiųstas būrys priverstė lenkus atsitraukti Tartako link. Šie traukdami įsitvirtino Pertos ir Vygrių tarpežeryje, kur tapo neprieinami. O apeiti didžiulius ežerus neturėta jėgų. Mūšiuose dėl minėto tarpežerio dalyvavo pats armijos vadas plk. ltn. K. Ladyga.

Tuo metu mjr. A. Jakaičio vadovaujama vora visą dieną puolė priešą ir pasiekė Rudkos–Baltadumblių liniją. Tačiau išmušti stiprių lenkų pajėgų iš Vižainio miestelio nepavyko.

Išblaškytos vidurinės voros dalys, žuvus vadui mjr. K. Ramanauskui, tą dieną rinkosi Seinuose ir Gibuose³⁴¹.

Didėjant lenkų karinės agresijos pavojui, Generalinio štabo viršininkas plk. K. Kleščinskas dar rugsėjo 3 d. kreipėsi į vyr. kariuomenės vadą plk. ltn. K. Žuką, pabrėždamas jam momento svarbą – lenkai telkia naujas stambias karines pajėgas Marijampolės grupės bare. Jis reikalavo padaryti viską, kas įmanoma, ir lietuvių ginkluotosioms pajėgoms sustiprinti. Tam nurodė ir vienintelį galimą būdą – paskelbti atsišaukimą į visus Lietuvos gyventojus, galinčius naudoti ginklą, ir pakviesti juos stoti į Lietuvos kariuomenės gretas³⁴².

Tačiau lenkai nesiliovė skelbė pasauliui provokacines žinias. Varšuvos radijas pranešinėjo, kad lietuvių kariuomenė, bolševikų padedama, puolanti lenkus ir lietuvių kariuomenės užnugaryje koncentruojamos bolševikų pajėgos³⁴³.

Lietuvių kariuomenei nepasisekus atsiimti Augustavą ir Suvalkus, armijos vadas plk. ltn. K. Ladyga rugsėjo 5 d. Marijampolės grupei paskelbė tokio turinio įsakymą: „Susiklosčius tokiai padėčiai, jūsų grupei susilaikyti nuo žygiavimo ir pereiti prie gynimosi ant šių punktų linijos: Rygalaukis–Lipskas–Bagočiai–Rudanka–Juodoji Ančia–Vygrių ež.–Pertės ež.–Kalietnikas–Nauji Graužiai–Liepinė–Fornetka–Vižainio ež.–Vištyčio ež., prie gynimo šios linijos pereiti tuojau“³⁴⁴.

Nepasisėkusios Augustavo operacijos metu lietuviai neteko: nukautų – 2 karininkų ir 21 kareivio, sužeistų – 2 karininkų ir 37 kareivių, patekusių į nelaisvę – 2 karininkų ir 163 kareivių³⁴⁵.

Ši operacija nepasisėkė tiek dėl bendrų mūsų to meto kariuomenės trūkumų (jos sumažinimo 1920 m. pradžioje, dažnos aukščiausiosios karinės vadovybės kaitos, aukšto rango profesionalių karininkų ir kavalerijos trūkumo) ir ypač dėl netin-

kamo tos operacijos vykdymo (nepakankamo pasiruošimo, lenkų karinio pajėgumo neįvertinimo, Marijampolės grupės išskaidymo į daugelį mažų grupių, jų veiksmų nesuderinamumo, ne laiku panaudotos artilerijos, prasto ryšių palaikymo tiek su grupės vadovybe, tiek tarp atskirų grupių, didelės dalies vietinių gyventojų priešiško nusistatymo ir kt.).

Armijos vado plk. ltn. K. Ladygos rugsėjo 5 d. įsakymas „susilaikyti nuo žygiavimo ir pereiti į gynybą“ buvo labai naudingas lenkų plk. A. Nienievsčio vadovaujamai operacijos grupei, nes tuo lietuvių puolamoji iniciatyva buvo perleista lenkams, o kai lietuvių pulkai tapo nebeveiklūs, išdriekus jų batalionus ilgiais gynybos sektoriais, dažnai su neginamais tarp jų tarpais; lenkų kavalerija galėjo lengvai prasiveržti pro tuos tarpus ir pulti mūsų pėstininkų batalionus bei kuopas, supdama juos iš sparnų ir kartais puldama net iš užnugario.

K o v o s d ė l S e i n ū. Nors Augustavo operacija baigėsi nesėkmingai, kovos su lenkais nesiliovė. Nustūmę lietuvius nuo Augustavo ir Suvalkų į Juodosios Ančios liniją, kurioje mūsų kariuomenė stengėsi pereiti į gynybą, lenkai stengėsi žūtbūt pasiekti demarkacijos liniją.

Susidarius tokiai padėčiai, Marijampolės grupės vadas plk. V. Grigaliūnas-Glovackis 1920 m. rugsėjo 6 d. įsakyme Nr. 17 nurodė kariuomenės dalims „perėjus į apsigynimą sulaukyti visomis pastangomis lenkų veržimąsi į Lietuvą, kad veltui nebūtų atiduota nei žingsnio Lietuvos žemės“³⁴⁶. Grupės dalims buvo įsakyta užimti šias gynybines pozicijas:

a) mjr. A. Jakaičiui (X pėst. pulko du batalionai, V baterija ir I raitelių pulko vienas eskadronas) – siena su Vokietija–Vištyčio ež.–Vižainis–Fornetka–Naujieji Graužiai–Kalielninkas išimtinai;

b) kpt. K. Škirpai (V pėst. pulko trys batalionai, VII baterija ir šarvuočiai „Šarūnas“ ir „Aras“) – Kalielninkas imtinai–Pertos ir Vygrių ež.–Juodoji Ančia ir ta upe iki Fronckų – iš viso daugiau kaip 20 km;

c) mjr. J. Čaplikui (VIII pėst. pulko trys batalionai; haubicų baterija) – Augustavo kanalo ir Juodosios Ančios linija iki Rudavos – toliau Rudava–Lipskas išimtinai;

d) mjr. J. Laurinaičiui (II pėst. pulko trys batalionai, IX baterija) – Lipskas–Rygalaukis imtinai.

Grupės vadas minėtoms dalims įsakė organizuoti aktyvią gynybą, šaulių ir partizanų būrius kariuomenei paremti³⁴⁷.

Šis įsakymas nebuvo gerai apgalvotas: perėjus į gynybą ir iniciatyvą perleisdamas priešui, grupės dalims barai buvo paskirstyti neatsižvelgus nei į vietos sąlygas, nei į turimų pajėgų dydį, nebuvo sudaryti rezervai, nenustatyti atramos punktai. Taip suskirsčius grupės dalis, buvo sudėtinga atsispirti rimtesnėms priešų jėgoms.

Ties armijos vado plk. ltn. K. Ladygos aukščiau nurodyta linija iš lenkų pusės veikė vadinamoji operatyvinė plk. A. Nienievsčio vadovaujama kavalerijos grupė. Ji buvo sudaryta iš 8–9 raitelių pulkų ir 41 Suvalkų pėst. pulko su artilerija. Šiai grupei lenkų vadovybė buvo iškėlus užduotį atplėšti Suvalkiją nuo Lietuvos, užgrobti Augustavą, Suvalkus ir Seinus ir pridengti didesnių lenkų karinių jėgų sutelkimą miškuose abipus Augustavo kanalo ir į šiaurę, supant bolševikų dešinią sparną per Lietuvos teritoriją.

Plk. A. Nienieviskis savo padalinius sugrupavo į dvi taktiniu požiūriu laikinas brigadas. Vienai iš jų vadovavo mjr. T. Bystramas, o kitai – mjr. Piaseckis. Mjr. T. Bystramo brigados pulkai buvo sutelkti miškuose už Juodosios Ančios ir į kairę nuo Augustavo–Seinų plento. Mjr. Piaseckio brigados pulkai veikė plačiame sektoriuje į šiaurės vakarus, šiaurę ir šiaurės rytus nuo Suvalkų. Lenkų kavalerijos pajėgos buvo gausios³⁴⁸.

Prieš minėtame šimtakilometriniame fronte nuo Vištyčio ež. prie Rytprūsių sienos iki Lipsko už Augustavo miškų išbarstytas lietuvių pajėgas plk. A. Nienieviskio rinktinės brigadų vadams nebuvo sunku tvarkyti, nes, išnaudodami raitelių paslankumą, galėjo beveik laisvai šeiminkauti didžiuliuose Augustavo srities miškuose: nepastebimai ir greitai sutelkti didesnę eskadronų skaičių vienam ar kitam sumanytam puolimui įvykdyti arba organizuoti rimtesnį pasipriešinimą, o po to greitai atsitraukti. Atsitraukę į miškus, jie galėjo skubiai ir nekliudomai persiorganizuoti, kad vėl pulktų lietuvių jėgas, supdami jas iš sparnų arba paskirus jų net visai apsupdami.

Minėtomis dienomis lenkų karinė vadovybė nurodė plk. A. Nienieviskio operatyvinei grupei būtinai užimti Seinus, nors lietuviai siekė žūtbut šį lietuvių centrą nuo lenkų apginti. Seinais viliojo lenkus ir strateginiais motyvais. Ties Seinais susijė keli karinės svarbos plentai, nutiesti dar carinei valdžiai Lietuvoje viešpataujant. Lenkų karinė vadovybė, nesiskaitydama su Lietuvos valdžia, buvo numaciusi pasinaudoti padėtimi supdama Raudonosios armijos dešinią sparną, prisidengdama Augustavo miškais, kad staigiai prasiveržtų prie Druskininkų tilto per Nemuną.

Rugsėjo 7 d. vienas lenkų batalionas puolė V pėst. pulko užtvarą Fronckuose. Pradėję smarkiai šaudyti iš kulkosvaidžių ir šautuvų, jie siekė išmušti VIII kuopą iš jos pozicijų. Šis pirmas lenkų pasikėsinimas buvo atremtas. Vėliau, puldami stambesnėmis pajėgomis, lenkai minėtą kuopą apsupo. Nors desperatiškoje kovoje jai ir pavyko išslysti, bet nuostoliai buvo skaudūs – netekta 18 karių. Nepaisant III bataliono vyriškos laikysenos ir jo vado kpt. P. Plechavičiaus sugebėjimo palaikyti kovos drausmę, lenkams pavyko nustumti to bataliono kuopas nuo Ančios pozicijos ir jas vieną po kitos priversti atsitraukti į liniją Pamarių ež.–Eretai–Versniai–Baltasis upeilis–Pagaržėliai–Mažieji ežerai.

Apskritai paėmus, rugsėjo 7 d. lenkai įvykdė grupę didesnių ar mažesnių puolamųjų veiksmų visame V pėst. pulko bare, priversdami jo padalinius, ypač III bataliono kuopas, pasitraukti nuo Ančios krantų. Tos dienos kautynių įvykiai konkrečiai parodė, jog lenkai labiausiai puolė V pėst. pulko kairią sparną, tuo išsiduodami, jog jiems ypač rūpėjo kuo greičiau įsiveržti į Seinus per Gibus³⁴⁹.

Nepaisant blogos padėties, į kurią buvo patekęs V pėst. pulkas, II pėst. divizijos vadas plk. V. Grigaliūnas-Glovackis įsakė rugsėjo 8 d. įvykdyti priešpuolį ir atsiimti iš lenkų vakarykščias savo pozicijas – Fronckus ir Juodosios Ančios liniją. V pėst. pulkui pavyko pasiekti Fronckus ir Būdą, bet priešiško iš ten išmušti nepavyko, nes lenkai, turėdami dideles pajėgas, ne tik neužleido užimtų pozicijų, bet ir patys pradėjo pulkti dviem kryptimis. Viena jų grupė puolė Fronckų–Gibų–Beržininkų, o kita – Tartako–Krasnopolio–Seinų kryptimi. Rugsėjo 9 d. jie užėmė Seinus, Gibus, Kalietninką³⁵⁰.

Pagrindinė V pėst. pulko pasitraukimo priežastis buvo ištisa apsupimo pavojų ir baimės grandinė. Dėl I bataliono pasitraukimo III batalionui atsirado rimtas pavojus

būti apsuptam iš dešiniojo, apnuoginto sparno. Už kairiojo III bataliono sparno buvo miškai ir tos baro dalies VIII pėst. pulkas nebuvo užėmęs, todėl prisibijota, kad lenkai gali supti III batalioną ir iš kairiojo sparno. Taip tad visų šių supimo grėsmių veikiamas, V pėst. pulkas ir traukėsi, užleisdamas be kautynių Krasnopolį ir Seinus³⁵¹.

Stengdamasis atitraukti pulką iš apsupimo pavojaus, V pėst. pulko vadas kpt. K. Škirpa įsakė atsitraukti ir ginti poziciją Pulkotai–Pockūnai–Dvarčiškiai–Dubai–Beržininkai. Pulko pasitraukimas į šią poziciją, apskritai paėmus, praėjo be staigmenų iš priešų pusės. Tik rugsėjo 9 d. vakarop vienam lenkų pėstininkų daliniui buvo pavykę užimti Pockūnus, kur I batalionas buvo pastatęs užtvaram savo atsitraukimui pridengti. Pritraukus rezervą, tas lenkų dalinys iš Pockūnų buvo išstumtas.

1920 m. rugsėjo 9 d. armijos vado plk. ltn. K. Ladygos slaptu operatyviniu įsakymu Nr. 5 mjr. Ig. Musteikio vadovaujama III pėst. divizija (III ir VI pėst. pulkai, Atskiroji baltgudžių kuopa, II ir III baterijos bei II raitelių eskadronas) – iš viso 164 karininkai ir 5615 kareivių buvo perkelta kovoms su lenkais ir užėmė poziciją nuo Rytprūsių sienos ir Vištyčio ež. iki Žagarių³⁵². Tuo metu II pėst. divizijai (vadas – plk. V. Grigaliūnas-Glovackis – II, V ir VIII pėst. pulkai, VII ir IX baterijos, I haubicų baterija, III raitelių eskadronas) įsakyta saugoti barą nuo Žagarių (dešinėje) iki Gardino (kairėje). Buvęs fronte X pėst. pulkas su V baterija ir dviem šarvuotais automobiliais susikoncentravo Alytuje³⁵³.

Didesni lenkų puolimai vyko rugsėjo 10 d. Beržininkų ir Pockūnų kryptimis. Ties Beržininkais V pėst. pulko II batalionas, vadovaujamas kpt. V. Bagdonavičiaus, lenkų puolimą veikiai atmušė. Kitokia padėtis susidarė I bataliono (vadas – kpt. P. Gabrėnas) bare. Čia lenkų batalionui, remiamam stipresne artilerijos ugnimi, pavyko atstumti lietuvių užtvaram, iš naujo užimti Pockūnus, o I bataliono dešinią sparną nustumti į rytus už Beržininkų dvaro³⁵⁴.

Tą pat dieną Želvos rajone vyko atkaktūs VIII pėst. pulko susirėmimai su lenkais. Spaudžiant priešui, pulkas buvo priverstas pakeisti dešinią barą ir užimti Veisiejų–Poviesnikio–Ivaškių–Stolų tarpežerius³⁵⁵.

Rugsėjo 10 d. pavakary V pėst. pulkas gavo II pėst. divizijos vado plk. V. Grigaliūno-Glovackio įsakymą atsitraukti į Kavalkių–Klepočių–Rudziškių liniją, o VII pėst. pulkas – į Stolų–Ivaškių barą ir Veisiejų–Paveisininkų tarpežerį, toliau nuo Augustavo miškų srities, kur buvo susikoncentravusios gausios lenkų kariuomenės dalys³⁵⁶.

Lenkų prasiveržimas į Seinus sukėlė audrą nepasitenkinimo visuomenėje ir priekaištų karinei vadovybei Steigiamajame Seime. Krašto apsaugos ministras, vyr. kariuomenės vadas plk. ltn. K. Žukas, norėdamas pasiteisinti ir suversti kaltę už nepasisekimus fronte kitiems, rugsėjo 10 d. vakare su Seimo nariais – krikščioniu demokratu dr. E. Draugeliu, socialdemokratu S. Digriu ir liaudininku P. Rusecku atvyko į II pėst. divizijos štabą Seirijuose. Komisija taip pat aplankė V ir VIII pėst. pulkus. Naktį iš rugsėjo 10 į 11 d., kai V pėst. pulko batalionai ir kuopos jau buvo pusiaukelėje į naują gynimosi liniją ir vietomis ją jau buvo pasiekę, iš plk. V. Grigaliūno-Glovackio gautas visiškai priešingo turinio įsakymas – viską gražinti atgal bei užimti kitą poziciją linijoje Briniukai–Pazapsys–Kalendiškiai–Kučiūnai, apie 4 km į vakarus. Toks pulko padalinių varinėjimas naktį iš vienos pozicijos į kitą, po jau prieš tai atliktų žygių, labai vargino kareivius. Tačiau šis įsakymas jau buvo krašto

apsaugos ministro, vyr. kariuomenės vado plk. ltn. K. Žuko diktuoatas, o II pėst. divizijos vadas plk. V. Grigaliūnas-Glovackis jį tik vykdė.

V pėst. pulko vadas kpt. K. Škirpa, gavęs minėtą įsakymą, nusprendė naują poziciją ginti dviem batalionais, o III, vadovaujamą kpt. P. Plechavičiaus, kaip labiausiai fiziškai nuvargusį nuo kovų ir žygių, palikti rezerve Klepočių rajone. Vienas šarvuotis buvo priskirtas I, o kitas – II batalionui. VII baterija buvo išdėstyta krūmynuose į pietvakarius nuo Klepočių³⁵⁷.

Grižęs į pulko štabą, kpt. K. Škirpa papasakojo komisijos nariams apie batalionų bei kitų dalių išdėstymą ir, plk. ltn. K. Žuko paprašytas, parodė jam duotąjį pulkui įsakymą. Šis tarstelėjo, jog įsakymas geras ir davė jį paskaityti Seimo nariams. Šie pareiškė, jog neprivalą į tokius reikalus kištis. Po šio pokalbio Seimo nariai su plk. ltn. K. Žuku nuėjo į atskirą kambarį pasitarti. Vėliau plk. ltn. K. Žukas paklausė kpt. K. Škirpos, ar šis nenorėtų paimti kiek atostogų ir pailsėti. Kpt. K. Škirpa, supratęs ką toks pasiūlymas reiškia, taip atsakęs plk. ltn. K. Žukui:

„Kol pulkas, kurio vadas aš esu, tebevykdo kautynes, atostogų imti negaliu, nes tai prilygtų pabėgimui iš karo lauko. Jei laikote mane nebetinkamu pulko vado pareigoms, tai turite teisę mane iš tų pareigų pašalinti. Tik teikitės, Pone Ministeri, raštu man konkrečiai nurodyti už kokį nusikaltimą ar nedovanotiną klaidą esu iš pulko vado pareigų pašalinamas“³⁵⁸.

Po šio incidento kpt. K. Škirpa visgi kuriam laikui dar buvo paliktas vadovauti V pėst. pulkui. Tuo metu aukštesnėje karinėje vadovybėje įvyko kai kurių permainų, 1920 m. rugsėjo 11 d. buvo įsteigtas laikinas lenkų fronto štabas. Jo vadu taip pat laikinai buvo paskirtas gen. ltn. M. Katchė. Šio štabo viršininku tapo latvis plk. ltn. Ozolis, adjutantu – vyr. ltn. J. Urbšys, ryšių komandos viršininku – ltn. V. Matulionis³⁵⁹.

Šis štabas turėjo sutelkti ir suvienyti visų šiame fronte veikusių karinių dalių (II ir III divizijų) veiklą. Tos pat dienos vėlyvą vakarą štabas atvyko į Seirijus, kur iš Marijampolės grupės vado plk. V. Grigaliūno-Glovackio perėmė vadovavimą frontui. Kitą dieną į frontą ešelonais atvyko VI pėst. pulko du batalionai su vadu plk. ltn. J. Butkumi priešakyje. Pulkas užėmė barą Smalėnai–Galadusio ež. išimtinai³⁶⁰.

Lenkams koncentruojant savo jėgas Suvalkų ir Lipsko rajonuose, naujojo vado gen. ltn. M. Katchės rugsėjo 12 d. įsakymu lietuvių pajėgos taip išsidėstė:

III pėst. divizija (vadas – mjr. Ig. Musteikis): III ir VI pėst. pulkai, II ir III baterijos, du raitelių eskadronai užėmė barą prieš lenkus nuo Rytprūsių sienos–Vištyčio ež.–Vižainis–Liepinė–Smalėnai–Žagariai;

II pėst. divizija (vadas – plk. V. Grigaliūnas-Glovackis): II, V ir VIII pėst. pulkai, VII ir IX baterijos, haubicų baterija – barą prieš lenkus Žagariai–Želva–Maros upė–Augustavo kanalas iki Nemuno;

grupės rezervas – X pėst. pulko du batalionai – sukoncentruoti Kalvarijoje, o II pėst. pulko I batalionas, VI pėst. pulko I batalionas, V baterija ir du šarvuoti automobiliai – Seirijuose. Fronto štabas įsikūrė Simne³⁶¹.

Gen. ltn. M. Katchė siekė įsitvirtinti minėtoje fronto linijoje, norėdamas, kad būsimosiose derybose su lenkais lietuviai savo rankose turėtų tvirtą „kozirį“. Be to, aktyviai veikti skatino ir tai, kad jį tą pačią dieną pasiekė žinia, jog Lietuvos užsienio reikalų ministras dr. J. Purickis pasiuntęs lenkų vadovybei notą, kurioje siūlė abiems kariaujančioms pusėms rugsėjo 13 d. 12 val. sustabdyti aktyvius karo veiksmus. Šios

priežastys vertė gen. ltn. M. Katchę iki minėto termino realizuoti užsibrėžtą tikslą – „pagerinti pozicijas“³⁶². Iš tikrųjų tai buvo ne „pozicijų pagerinimas“, bet noras prieiti maždaug prie lietuviškųjų plotų etnografinės ribos, o ten sustoti ir gintis.

Seinams atsiimti buvo likęs labai trumpas terminas, todėl II pėst. divizijos vadas plk. V. Grigaliūnas-Glovackis tos pat dienos rytą buvo nurodęs V pėst. pulkui vykdyti žvalgybą ir priartėti prie priešo, siekiant vėl užimti Beržininkų–Stabingio liniją, iš kurios to paties plk. V. Grigaliūno-Glovackio įsakymu jis buvo naktį iš rugsėjo 10 į 11 d. atitrauktas toliau į rytus. Vykdydamas šį nurodymą, V pėst. pulkas apie 15 val. su I ir II batalionais apie 18 val. pasiekė Želvos–Stabingio liniją ir užėmė Kreivinčių tarpežerį. Tai buvo išeities pozicija vystyti puolimą Seinų link³⁶³.

Vystantis šiems įvykiams, vakare plk. V. Grigaliūnas-Glovackis įsakė kpt. K. Škirpai su 3 batalionais, VII baterija, 2 šarvuotais automobiliais iki rugsėjo 13 d. 12 val. užimti Seinus ir įsitvirtinti Šeipiškės–Baltojo–Dimitravo tarpežeryje iki Baltupių imtinai. Mjr. J. Čaplikui įsakyta su VIII pėst. pulko 3 batalionais, V baterija iki to pat laiko užimti Gibus ir įsitvirtinti linijoje Baltupiai–Versnių ež.–Gibai–Maros upė–Augustavo perkasas iki Nemuno. Be to, pulkui papildomai buvo priskirta IX lauko ir I haubicų baterijos. Susidarė artilerijos grupė³⁶⁴.

Pasiūstas pirmyn pėstininkų žvalgybinės grandinės rugsėjo 13 d. auštant lenkai pasitiko iš įvairių vietų šautuvų ir kulkosvaidžių ugnimi. Į jas ir buvo nukreipta mūsų artilerijos ir sunkiųjų kulkosvaidžių ugnis. Apie 6 val. I bataliono III kuopai pavyko prasiveržti iki Zaleskių kaimo ir jį užimti, apeinant iš šiaurės lenkų užtvaram, besiginančią Pockūnuose. Tai buvo signalas visam pulkui pereiti į puolimą. Po valandos lenkų užtvaram ties Pockūnais buvo sumušta, jos likučiai pabėgo į Seinus. I batalionas ėmė iš šiaurės pusės supti Seinus. Buvo įveiktas ir stiprus lenkų pasipriešinimas į pietryčius nuo Seinų, ties Paseinių kaimu. Ši vietovė taip pat buvo užimta. Pašalinus šią kliūtį, buvo pasiūsti šarvuočiai ir III batalionas Seinams užimti. Šiems įsiveržus į miestą, lenkų raiteliai, artilerijos baterija ir pėstininkų daliniai apimti panikos paliko miestą. Apie 10 val. V pėst. pulkas Seinus užėmė. Užėmus miestą norėta dar pasistūmėti į vakarus užimti Seinų priedangos poziciją tarpežeriuose į vakarus ir į pietvakarius nuo šio miesto. Deja, to padaryti nepavyko, nes toje pozicijoje lenkai buvo įsitvirtinę³⁶⁵. Svarbiausia šio nepasisiekimo priežastis buvo ta, jog mjr. J. Čapliko vadovaujamas VIII pėst. pulkas, gavęs keliomis valandomis vėliau įsakymą pulti, jį pradėjo vykdyti tik apie 12 val. ir nebuvo laiku išėjęs į jam nurodytą Gibų–Baltojo ež. barą. Tarp V pėst. pulko kairiojo ir VIII pėst. pulko dešiniojo sparno buvo susidaręs ties Gibais tuščias platus tarpas, kurį lenkai ne tik išnaudojo tolesniam pasipriešinimui, bet ir priešpuoliams.

VIII pėst. pulkas Gibų puolimą vykdė lėtai. Rugsėjo 13 d. pulko daliniai šį miestelį puolė du kartus, bet nesėkmingai. Dėl ties Gibais susidariusios padėties tos dienos vėlyvą vakarą į V pėst. pulko štabą atvykęs fronto vadas gen. ltn. M. Katchė leido panaudoti rezervinį batalioną ir įsakė kpt. K. Škirpai ir mjr. J. Čaplikui žūtbūt Gibus užimti. VIII pėst. pulkas Gibų link pasiuntė žvalgybą, kuri miške paklydo ir išėjo ant Fronckų–Gibų plento. Sutikusi priešo artilerijos priedangą, ją sumušė ir nuvijo Gibų link. Lenkai, manydami, kad lietuvių dalys užėjo jiems į užnugarį, vakare iš Gibų pasitraukė³⁶⁶.

Rugsėjo 14 d. anksti rytą V pėst. pulkui priskirta artilerija pradėjo smarkiai

šaudyti į Gibus. Po valandos iš Gibų atbėgę žmonės pranešė, jog lenkai jau vakar vakare iš Gibų pasitraukę. Apie 5 val. VIII pėst. pulkas užėmė Gibus, o netrukus ir Danilevičius³⁶⁷.

Tos pat dienos 8 val. fronto vadas gen. ltn. M. Katchė Seirijuose išleido įsakymą Nr. 2, kurio pradžia taip skambėjo: „Sveikinu pavesto man fronto kariuomenę su vakarykščios dienos ir praėjusios nakties pasisekimais įvykusiais, ačiū parodytiems daugumos mūsų dalių karžygingumui ir kietumui. Vienkart negaliu nepažymėti neleistinų lėtumo ir negriežtumo kai kurių dalių veikime, pasiekiant nurodytą uždavinių. Visus ypatingai atsižymėjusius tuojau pristatyti dovanoms. Apie daleidžiusius gi negriežtumą ir lėtumą veiksmė bus divizijos vadams įsakyma padaryti tardymus ir patraukti atsakomybėn“³⁶⁸ (kalba netaisyta – V. L.).

Gen. ltn. M. Katchė po minėtos sėkmės įsakė III pėst. divizijai sutvirtinti ir atkakliai ginti užimamą liniją: Leškinčiai–Rogožėnai–Bandziškiai–Lizdeikiai–Fornetka–Ošanka–Senieji Graužiai–Smalėnai–Kleiviai–ežerų linija į pietus nuo Kleivių iki Dmitravo ež. imtinai;

II pėst. divizijai – įsitvirtinti ir ginti liniją: Dmitravo ež. išimtinai–Baltasis ež.–Hereto ež.–Želvos ež.–Maros upė–Augustavo kanalas iki Nemuno.

Atsižvelgdamas į prasidėsią Kalvarijoje derybas su lenkais, gen. ltn. M. Katchė, be to, nurodė „sustabdyti visus iš mūsų pusės kovos veiksmus, išskyrus prieš tēmijimą“, o „visokius ginkluotus lenkų išsišokimus prieš mus ginklu likviduoti“³⁶⁹ (kalba netaisyta – V. L.).

Savo ruožtu II pėst. divizijos vadas plk. V. Grigaliūnas-Glovackis beveik pažodžiui pakartojo šį įsakymą jam pavaldžioms karinėms dalims. Minėtuose aukštesniosios karinės vadovybės įsakymuose pagrasinimą tardymais atskirų dalių vadai įvertino kaip neleistiną karininkų, tikrųjų kovų vykdytojų, kovojusių iš tyro patriotizmo, terorizavimą, kaip netaktą. Dalių vadams, sugretinus du įsakymų teiginius, „sutvirtinti ir atkakliai ginti užimamą teritoriją“ ir „sustabdyti kovos veiksmus, išskyrus prieš tēmijimą“, tapo nebeaišku, kaip reikia elgtis³⁷⁰. Pažymėtina, jog karininkai taip nesižavėjo pasiektais laimėjimais kovų su lenkais metu, kaip fronto ir divizijos vadovybė, nes kariuomenė buvo labai išbarstyta po visą frontą, be didesnių atsparos punktų ir rezervų. Sunkiai galima buvo stebėti priešą, nes uždrausta žvalgyti jo užimtoje teritorijoje, trūko lėšų siuntinėti slaptus agentus, organizuoti seklių tinklą ir kt. Jų nuomone, jeigu jau ką reikėjo traukti atsakomybėn, tai ne dalių vadus, o tiems vadams davinėjusią pavėluotus įsakymus aukštesnę karinę vadovybę³⁷¹.

1920 m. rugsėjo 14 d. kovos veiksmai iš abiejų kovojančių pusių buvo sustabdyti. Fronto štabas persikėlė į Simną.

D e r y b o s K a l v a r i j o j e. 1920 m. rugsėjo mėnesio lietuvių–lenkų kovas dėl pietinės Suvalkijos lydėjo ir diplomatinė kova. Abi šalys be kreipimosi į Tautų Sąjungą keitėsi notomis ir bandė derėtis.

Lietuvos užsienio reikalų ministras dr. J. Purickis, atsakydamas į Lenkijos užsienio reikalų ministro E. Sapiehos 1920 m. rugpjūčio 31 d. notą, reikalaujančią, kad lietuvių kariuomenė Suvalkijoje atsitrauktų už F. Focho linijos, ir siūlančią pradėti tiesiogiai derėtis, rugsėjo 6 d. telegrama pareiškė lenkų vadovybei, kad užimtą teritoriją laiko priklausančia Lietuvai ir jos užleidimas Lenkijos kariuomenei reikštų neutraliteto Sovietų

Rusijos atžvilgiu laužymą. Dėl 1919 m. gruodžio 8 d. linijos buvo aiškinama, kad ji buvusi nustatyta be Lietuvos vyriausybės žinios bei sutikimo ir yra jai nežinoma.

Ginčijamiems klausimams sureguliuoti Lietuvos vyriausybė pasiūlė šalims susitikti Marijampolėje³⁷². Lenkijos vyriausybė sutiko derybas pradėti, rugsėjo 8 d. Valstybės gynybos tarybos posėdyje nutarusi pateikti Lietuvai ypač griežtus reikalavimus, kurių ši negalėtų priimti. Atsakydamas į dr. J. Purickio aukščiau minėtą notą, E. Sapieha rugsėjo 9 d. pirmiausia pakartojo senus priekaištus dėl tariamo neutraliteto sulaužymo Lenkijos atžvilgiu, grįsdama šį priekaištą tariamu iš Prūsų einančių bolševikų kariuomenės dalių praleidinėjimu ir lietuvių bendradarbiavimu su bolševikų kariuomene. Notoje buvo teigiama: „Lenkijos vyriausybė, pastatyta tuo būdu į blogą padėtį savo priešininko atžvilgiu, yra priversta kovoti su juo be jokio atsižvelgimo į teritoriją, kurioje jis randasi“³⁷³ (kalba netaisyta – V. L.).

Toliau savo notoje E. Sapieha pareiškė sutinkąs derėtis, išskeldamas dvi sąlygas: 1) nebus deramasi dėl demarkacijos linijos nustatymo, nes ta linija esanti 1919 m. gruodžio 8 d. Aukščiausiosios Tarybos nustatyta, 2) Lietuva privalanti laikytis visiško neutraliteto kare su Sovietų Rusija. Deryboms E. Sapieha pasiūlė Kalvariją, kuri buvo arčiau demarkacijos linijos. Notos pabaigoje E. Sapieha pakartojo Lenkijos vyriausybės protestą dėl tariamo lietuvių įsibrovimo į Lenkijos teritoriją³⁷⁴.

Lietuvos užsienio reikalų ministras dr. J. Purickis savo rugsėjo 12 d. atsakyme atmetė visus lenkų kaltinimus, bet sutiko derėtis su lenkais Kalvarijoje, pranešdamas, jog lietuvių atstovai ten atvyks rugsėjo 12 d. ir kad Lietuvos karinė vadovybė įsakė nutraukti karo veiksmus rugsėjo 13 d. 12 val.³⁷⁵ Bet Lietuvos kariuomenės vadovybė tada, kaip minėjome, dar nutarė pagerinti fronto padėtį – puolė lenkus ir vėl užėmė Seinus, Gibus ir priartėjo prie Augustavo kanalo, faktiškai karo veiksmus nutraukdama rugsėjo 14 d. 16 val. Ši aplinkybė apsunkino derybų pradžia.

Kalvarijos derybos prasidėjo tik 1920 m. rugsėjo 16 d. Lietuvos delegacijoje dalyvavo Krašto apsaugos ministerijos atstovai – gen. ltn. M. Katchė, mjr. A. Jakaitis, kpt. A. Zubrys, užsienio reikalų ministerijai atstovavo B. Balutis ir Steigiamajam Seimui – V. Čarneckis³⁷⁶. Iš lenkų pusės jose dalyvavo plk. M. Mackevičius, jau dukart dalyvavęs Kauno derybose, užsienio ministerijos valdininkas J. Lukasevičius, kpt. A. Romeris, M. Arciševskis ir ltn. L. Bulovskis³⁷⁷.

Lenkijos vyriausybė, sutikusi pradėti derybas, nebuvo jomis suinteresuota. Karinei sėkmei pakrypus į Lenkijos pusę, jos vadovybė norėjo turėti veiksmų laisvę ir neišsipareigoti jokiomis sutartimis su Lietuva.

1920 m. rugsėjo 16 d. įvyko pirmasis posėdis, kurį atidarė gen. ltn. M. Katchė. Pasitarimai prasidėjo abipusiais kaltinimais. Lenkų delegacijos tonas buvo aiškiai išdidus ir netaikingas. J. Lukasevičius iš pradžių pabrėžė, kad Lenkijos vyriausybė siekė ir tebesiekia visus ginčus su Lietuva sutvarkyti dviems vyriausybėms abipusiškai tiesiog susitariant. Delegacijos vardu jis pareiškė pasitenkinimą, kad Lietuvos vyriausybė, atsakydama į E. Sapiehos rugsėjo 9 d. notą, priėmė jos principus kaip derybų bazę. Jo tvirtinimu, lietuviai blogą valią parodė tuo, kad karo veiksmus sustabdė daug vėliau, negu dr. J. Purickis buvo žadėjęs. Lietuva buvo kaltinama: a) Raudonosios armijos praleidimu per Lietuvos teritoriją, b) Lenkijos teritorijos okupacija, c) laisvu Raudonosios armijos praleidimu iš Rytprūsų į naujus koncentracijos punktus ir d) tiesioginiais kontaktais su Raudonąja armija. Seinų užėmimas ir ataka į pietvakarius nuo jų esąs dar vienas lietu-

vių neutralumo pažeidimo Lenkijos ir Sovietų Rusijos kare įrodymas. Lenkai pareikalavo išvesti Lietuvos kariuomenę už F. Focho nustatytos linijos ir palikti plotus, priklausančius Lenkijai Antantės Aukščiausiosios Tarybos 1919 m. gruodžio 8 d. nutarimu³⁷⁸.

Rugsėjo 17 d. Lietuvos delegacijos vardu kalbėjęs B. Balutis atmetė visus kaltinimus, kurie lietė Lietuvos ir Raudonosios armijos bet kokią bendradarbiavimą kare prieš Lenkiją, kaip nepagrįstus. Seinų užėmimas ir karo veiksmai į pietvakarius nuo jų buvę atsakomasis kontrpuolimas dėl Lenkijos kariuomenės veiksmų Smalėnuose ir jų rajone. Visi susidūrimai, įvykę rugsėjo mėn., buvo rugpjūčio mėn. pabaigoje pradėto Lenkijos puolimo pietų Suvalkijoje prieš Lietuvos kariuomenę pasekmė³⁷⁹.

Dėl lenkų delegacijos reikalavimo atitraukti lietuvių kariuomenę už F. Focho 1919 m. birželio 18 d. nustatytos linijos B. Balutis pareiškė, jog ši linija buvo nutiesta laikinai, vykstant karo veiksams tarp Lenkijos ir Sovietų Rusijos į rytus ir į šiaurę nuo Vilniaus. Vėliau šio fronto jau nebebuvo, padėtis pasikeitusi ir ši linija Raudonosios armijos puolimo metu lenkų kariuomenei buvo užleista be jokio lietuvių kariuomenės spaudimo. Didesnė šios linijos dalis nuo Dauguvos iki Nemuno žemiau Merkinės jau nebeturėjo reikšmės ir į jos atnaujinimą Lenkijos delegacija nepretendavo. Susidarius naujoms aplinkybėms, Lietuvos delegacija siūlė peržiūrėti ir likusią F. Focho linijos dalį Suvalkijoje. Be to, pareiškime buvo pridurta, jog lenkų kariuomenė F. Focho linijos niekada nesilaikė.

Dėl 1919 m. gruodžio 8 d. nustatytos linijos buvo pareikšta, jog nei šis sąjungininkų Aukščiausiosios Tarybos nutarimas, nei juo nustatytos rytinės Lenkijos ribos Lietuvos vyriausybei nebuvo praneštos ir nežinomos³⁸⁰.

Vėliau, rugsėjo 18 d., susipažinusi su 1919 m. gruodžio 8 d. tekstu, Lietuvos delegacija pareiškė, kad Aukščiausiosios Tarybos nustatytoji linija jokių būdu negali būti imama kaip pagrindas sienai tarp Lietuvos ir Lenkijos nustatyti, nes tai tik laikinas atskyrimas lenkams administruoti pavestos teritorijos, dėl kurios lietuviai rezervuoja sau teisę kur reikiant kreiptis, kad būtų respektuojamos Lietuvos teisės. Pareiškime buvo pabrėžta, kad Lietuva, trokšdama geruoju ir taikingai išspręsti ginčus su Lenkija, antra vertus, Lenkijos grasinama karu, sutinka atitraukti savo kariuomenę už gruodžio 8 d. linijos, tačiau su sąlyga, jeigu ir lenkai tuo pačiu metu atitraukią į savo pusę tiek, kiek teks lietuviams trauktis į savąją³⁸¹.

Šių siūlymų Lenkijos delegacija nepriėmė, pareiškėdama negalinti „laikyti patenkinamu“ gautąjį iš lietuvių atsakymą ir nemananti, jog galima būtų tęsti derybas. Pranešusi, kad paliaubos iš lenkų pusės nebūsiiančios nutrauktos anksčiau kaip rugsėjo 19 d. 6 val. ryto, išvyko iš Kalvarijos³⁸².

Vykstant deryboms Kalvarijoje, Lietuvos ir Lenkijos konfliktas rugsėjo 16 d. buvo svarstomas ir Tautų Sąjungos Taryboje. Rugsėjo 20 d. priimtoje rezoliucijoje Lietuva buvo įpareigota laikytis gruodžio 8 d. linijos, o Lenkija – nepažeisti Lietuvos teritorijos neutralumo į rytus nuo tos linijos, su sąlyga, jei neutralumo laikysis ir Sovietų Rusija. Tą pačią dieną Tautų Sąjungos Taryba sudarė specialią komisiją, kuri turėjo vietoje stebėti Lietuvos ir Lenkijos įsipareigojimus ir karo įvykius³⁸³.

1920 m. rugsėjo 20 d. rezoliucija buvo labai nepalanki Lenkijos karinei vadovybei, kuri dar rugsėjo 10 d. buvo nutarusi permesti karines pajėgas iš Pietų Suvalkijos per Lietuvos teritoriją Seinų–Druskininkų arba Seinų–Marcinkonių ruožu į Raudonosios armijos užnugarį Gardino rajone³⁸⁴.

Lietuvos vyriausybei rugsėjo 21 d. sutikus su šiuo Tautų Sąjungos Tarybos nutarimu, E. Sapieha tos dienos telegramoje Tautų Sąjungai vėl apkaltino Lietuvą neutralumo laužymu, Lietuvos ir Raudonosios armijos dalinių buvimu į rytus nuo demarkacijos linijos ir kt.³⁸⁵ Notoje buvo sakoma: „Lenkijos vyriausybė yra priversta rezervuoti sau teisę imtis visų karinių priemonių, kurios jai atrodys būtinos savo saugumui garantuoti, kol Tautų Sąjungos numatyta komisija neutralitetui kontroliuoti nebus pradėjusi eiti savo pareigų“³⁸⁶. Taigi iki atvykstant Tautų Sąjungos kontrolės komisijai Lenkijos valdžia pasiliko veikimo laisvę.

S e i n ū – D r u s k i n i n k ū k a t a s t r o f a. Vykstant lenkų–lietuvių deryboms Kalvarijoje, fronto vadas gen. ltn. M. Katchė Seinuose sušaukė vadų pasitarimą, kuriame jiems atskleidė pagrindines gaires, kaip fronto vadovybė numato organizuoti pasipriešinimą ir kad pulkai paliekami išdriekti ilguose pasyvaus gynimosi baruose nuo Vištyčio ežero iki Nemuno, neturint jokių stambesnių fronto rezervų aktyviems priešpuoliams. Dalių vadai smarkiai suabejojo dėl gen. ltn. M. Katchės suplanuotos taktikos tinkamumo. Tokią taktiką kritikavo III divizijos vadas mjr. Ig. Musteikis, X pėst. pulko vadas mjr. A. Jakaitis, VIII pėst. pulko vadas mjr. J. Čaplikas, II pėst. pulko vadas mjr. J. Laurinaitis ir kt. Jie įrodinėjo, jog būtų perdaug rizikinga išbarstyti mūsų jėgas, jau ir taip nepakankamas, ilgame fronte ir kad tokiu jų išdriekimu tik būtų palengvinta priešui visur, kur tik panorėtų, pralaužti frontą ir sumušti mūsų pulkus pavieniui³⁸⁷.

Pulkų vadai dar ryžtingiau pasisakė prieš fronto vado nusistatymą atimti artilerijos baterijas iš pulkų ir jas subordinuoti specialiam artilerijos viršininkui, kuris būtų įpareigotas teikti paramą visur, kur tik ji būtų reikalinga. Tokį artilerijos naudojimo metodą praktikavo prancūzai poziciniame kare, tačiau ano meto Lietuvai manevriniame kare jis netiko. Artilerijos panaudojimo sėkmė priklausė nuo ryšių: artilerijos su pėstininkais, tarp pačių baterijų, baterijų su bendruoju artilerijos viršininku. To neturėta, todėl būta aiškios rizikos kovos metu ne tik nesusilaukti sutelktos artilerijos ugnies, bet ir iš viso bet kokios paramos³⁸⁸.

Fronto vadas gen. ltn. M. Katchė, sužinojęs pasitarimo dalyvių nuomonę, 1920 m. rugsėjo 19 d. Simne paskelbė operatyvinį įsakymą Nr. 4 lenkų fronto kariuomenei. Iš jo turinio matyti, jog fronto vadas priėmė tokį sprendimą, koks jam atrodė tinkamiausias, tuo prisiumdamas pagrindinę atsakomybę už būsimas pasekmes. Minėto įsakymo pagrindiniai punktai buvo šie (kalba netaisyta – *V. L.*):

„1. Iškelusi nepriimtina reikalavimą atitraukti mūsų kariuomenę ant Fošo demarkacijos linijos, lenkų delegacija vakar vakare išvyko iš Lietuvos. Yra šiokia tokia viltis taikiu būdu išspręsti ginčijamus klausimus, vis dėlto mes privalom būti visiškai pasirengę griežtai kiekvieną priešų pasikėsšinimą atremti. Tuo pačiu laiku mes iš savo pusės privalome daryti viską, kad nedavus konfliktui priežasties.

2. Dėlei aukščiau išdėstyto, aš nusprendžiau pereiti prie gynimosi veikimo būdo, išrinkęs šiam tikslui tokias dvi gynimosi linijas:

Pirmoji gynimosi linija: Leškinčiai–Bondžiškiai–Jalavo–Preimos tarpežeris–Senieji Graužiai–Bokšų ir Seivų tarpežeris–Rajštokiemie, ežerų linija į pietus nuo Šeipiškių–Baltasis–Hereto ir Pamarės ežerai–Želva–Marychos upė–Augustavo kanalas ir toliau Nemunu iki Grandičių;

Antroji gynimosi linija: pietų krantas Vištyčio ež.–Vižainis–Olšanka–Makovš–

Vingrėnai–Kamionka–Pavaiponiai–Burokai–Kibarty–Galadusio ež.–Žagariai–Beržininkai–Želva ir toliau sulig pirmosios gynimosi linijos, iš kurios, tik daug didesnėms priešų jėgoms spaudžiant, atitraukti į liniją Krečių–Kavolių–Kapčiamiesčio–Baltoji Ančia ir vėliau upe Nemuno iki Grandičių.

Abi gynimosi linijos apjuosia savimi antrą gynimosi sritį, dėlei kurios ir eina kova.

...4. Pirmojoje linijoje kariuomenei priimti priešų antpuolį tikslu priversti ją išsitiesti ir parodyti savo jėgas, tikslus ir svarbiausio puolimo kryptį. Negalint susilaukti pirmoje linijoje, kariuomenei atsitraukti į antrąją, bet ne kitoniškai, kaip gavus atitinkamą divizijos vado įsakymą³⁸⁹.

Vykdydami šį fronto vado įsakymą, atitinkamus įsakymus skelbė ir II bei III divizijų vadai. Įsakymuose skrupulingai buvo laikomasi per pasaulinį karą praktikuotos atgyvenusios linijinės taktikos. Juose numatytas jėgų išsklaidymas neproporcingai jų dydžiui ilgame fronte labai silpnino tų jėgų atsparumą.

Buvęs II pėst. pulko III bataliono vadas kpt. J. Petraitis apie tokią pasenusią, pražūtingą taktiką, sukėlusią pulkų vadų ir fronto karininkų pagrįstą kritiką, vėliau taip rašė: „Ir be to mūsų eilinių karių ūpas buvo nepakenčiamai bjaurus, bet kai perskaitėm šį paskutinį gynimosi įsakymą, galutinai rankas nuleidom. Nejaugi, taip manėm, mūsų vadai iki šiol dar nieko neišmoko ir nesuprato, kad taip išdėstytomis jėgomis net nuo vieno priešų pulko neatsiginsime. Tušti posakiai, kad „nieku būdu nevertoti rezervų skylių kaišiojimui“... Kaip rezervus naudoti, nurodo pats reikalas, ir dėl to iš anksto numatyti ne visada galima“³⁹⁰.

Be kritikos, rikiuotės vadai teikė ir pozityvių pasiūlymų, kaip turėjo būti sugrupuotos mūsų jėgos. Minėtas J. Petraitis savo prisiminimuose toliau rašo, jog „nebuvo jokios abejonės, kad jie (lenkai – V. L.) žygiuos per Seinus ir Druskininkus bolševikams į sparną. Į mūsų teritoriją toliau Veisiejų jie nesibraus, nes taktikos atžvilgiu tuomet jiems nebuvo dar jokio tikslo taip daryti“³⁹¹.

Tačiau fronto vadas gen. ltn. M. Katchė buvo kurčias bet kokiems įtikinėjimams iš apačios. Priešingai, jis raštu pareiškė II pėst. pulko vadui mjr. J. Laurinaičiui, neva visos blogybės išplaukiančios iš to, kad dalių vadai kritikuoja savo viršininkų įsakymus ir kad jų deramai nepildo. Tame rašte mjr. J. Laurinaitis buvo įspėtas, jog jei ir ateityje kritikavimai pasikartos, tai tie, kas tuo užsiima, būsią be pasigailėjimo atiduodami teismui³⁹².

Rugsėjo 19 d. lenkų fronto kariuomenė buvo išdėstyta tokiu būdu: III pėst. divizija – nuo Rytprūsių sienos iki Kleivų ežero. Divizijos vadas mjr. Ig. Musteikis su štabu apsisitojo Kalvarijoje. X pėst. pulką pakeitė III pėst. pulkas (vadas – mjr. I. Gričius). VI pėst. pulkas užėmė Seivų ir Kleivų tarpežerį. Pulko vadas plk. ltn. J. Butkus apsisitojo Vidugiriuose. II pėst. divizija (vadas – plk. V. Grigaliūnas-Glovackis) – nuo Kleivų ežero iki Nemuno. II pėst. pulkas (du batalionai) užėmė Kleivų k. iki Gibų. Pulko vadas mjr. J. Laurinaitis su štabu apsisitojo Seinuose. VIII pėst. pulkas (trys batalionai) užėmė Gibų–Pamarių ež.–Želvos–Būdviečių–Maros upelio–Augustavo kanalo–Nemuno liniją. Pulko vadas mjr. J. Čaplikas su štabu buvo Kapčiamiestyje. Dešiniajame Nemuno krante, Ašiužoje (Hožoje), stovėjo II pėst. pulko batalionas ir saugojo perėjimus per Nemuną. Šį batalioną turėjo pakeisti VII pėst. pulkas, bet nesuskubo atvykti. Rezervą sudarė V pėst. pulkas (vadas – kpt. K. Škirpa), buvęs Beržininkų – Pockūnų rajone.

Jėgų dauguma buvo sutelkta Seinų apylinkės ruože. III ir VIII pėst. pulkai už-

ėmė labai plačius barus, tuo metu II ir VI pėst. pulkai gavo siauresnius-mažesnius. Pulkų vadai buvo griežtai išpėti gintis pirmojoje linijoje, į antrąją pasitraukti tik gavus divizijos vado įsakymą. Taigi buvo suvaržyta pulkų vadų laisvė pasitraukti ir prireikus manevruoti. Kariuomenės vadovybė (vyr. kariuomenės vadas plk. ltn. K. Žukas, armijos vadas plk. ltn. K. Ladyga, fronto vadas gen. ltn. M. Katchė ir II pėst. divizijos vadas plk. V. Grigaliūnas-Glovackis) tikėjosi ir buvo pasiryžę žūtbūt šiose pozicijose išsilaikyti.

Tuo metu lenkai jau nuo 1920 m. rugsėjo mėn. pradžios labai aktyvino propagandinę veiklą prieš Lietuvą Vakarų Europos valstybėse. Jie skleidė daug pramanytų gandų, kad, girdi, lietuviai bendrauja su bolševikais prieš lenkus, nors iš tikrųjų jokio bendradarbiavimo nebuvo. Tuo metu pirmaeilis lenkų uždavinys buvo užimti Gardiną, kur buvo gana didelės raudonarmiečių pajėgos. Iš lenkų Generalinio štabo viršininko gen. T. Rozvadovskio paruoštų keletu puolimo planų buvo pasirinktas toks: sutelkti pajėgas Augustavo miškuose, nublokšti lietuvius į šiaurę, ties Druskininkais (prireikus ir ties Merkine) pereiti Nemuną, užėjus į bolševikų sparną, priversti juos pasitraukti iš Gardino, smogiant priešui bendraja Druskininkų, Marcinkonių, Rodūnės, Žirmūnų, Lydos kryptimi. Šiam planui pritarė pats J. Pilsudskis. Vadinamosiose Nemuno kautynėse pagrindinis vaidmuo buvo skirtas II ir IV armijoms. II armijos vadas gen. E. Smigly-Rydzas, vykdydamas rugsėjo 19 d. J. Pilsudskio įsakymą, baigė pergrupuoti tos armijos jėgas ir jas visiškai parengti lietuvių užpuolimui ties Seinais ir Kapčiamiesčiu. Pergrupavimas buvo vykdomas kuo slapčiausiai, kad nepaaiškėtų veikimo planas ir jo pradžios terminas.

Lenkų II armija buvo paskirstyta į dvi grupes. Pirmąją (sparninę, smogiamąją) grupę sudarė: I pėst. legionų divizija (4 pėst. pulkai), I (XIX) lietuvių-gudų divizija (3 pėst. pulkai), XVII pėst. divizija (4 pėst. pulkai), II raitelių brigada (3 raitelių pulkai), IV raitelių brigada (4 raitelių pulkai). Iš viso joje buvo 33 pėst. batalionai, 39 raitelių eskadronai, 33 baterijos ir 375 kulkosvaidžiai. Antrąją fronto grupę sudarė: III pėst. legionų divizija, kalnų divizija ir savanorių divizija. Ši grupė buvo nukreipta prieš Gardiną. Rezerve, Augustavo apylinkėse, buvo palikta II pėst. legionų divizija ir atskira brigada³⁹³.

Lietuviai šiame fronto ruože iš viso teturėjo 17 pėst. batalionų, 3 raitelių eskadronus, 6 baterijas, 144 kulkosvaidžius ir 2 autošarvuočius³⁹⁴.

Lietuvių puolimui buvo skirta pirmoji stipresnė sparninė grupė. Įsakymą užimti išėities ribą puolimui Augustavo miškuose gavo rugsėjo 19 d., o užimti ją buvo įsakyta iki rugsėjo 21 d. ryto. Anksčiau šiame bare veikę lenkų raiteliai dabar buvo pakeisti pėstininkais. Lenkų kariuomenei buvo įsakyta pradėti puolimą rugsėjo 22 d. 10 val. ryto. Seinus, Beržininkus ir Kapčiamiestį įsakyta užimti ir lietuvius nustumti į šiaurę ne vėliau kaip iki rugsėjo 22 d. sutemų. Seinus ir Beržininkus buvo pavesta užimti I pėst. legionų divizijai, o Kapčiamiestį – IV raitelių brigadai.

I pėst. legionų diviziją sudarė dvi brigados. I brigada (I ir V pėst. pulkai puolimui susitelkė Augustavo miške, į pietvakarius nuo Želvos, ir Būdviečių kaime, prie Gibų-Augustavo plento). III brigada (VI ir 41 pėst. pulkai) susitelkė Krasnopolyje ir į šiaurę nuo jo. Lenkų karo vadovybė įsakė puolant patrulių nesiųsti, kad lietuviams būtų didesnis netikėtumas. Lenkų Generalinis štabas nesvarstė klausimo, ar lietuviai atsilaiskysią, jiems tik rūpėjo klausimas, kiek laiko užims lietuvių pajėgų likvidavimas.

Lietuvos kariuomenės vadovybė apie lenkų rengimąsi puolimui ir jų pajėgų sutelkimą Augustavo miškuose turėjo tik apytikrių žinių. Tas žinias jai suteikė žvalgyba bei pabėgę lenkų kariai. Todėl aukščiau minėtuose vadovybės įsakymuose vis buvo pabrėžiama, jog yra vilties ginčijamus klausimus išspręsti taikiu būdu, nors kartu ir išpėjama būti pasirengusiems atremti bet kokią priešų pasikėsinimą. Lietuvių kariuomenė, užėmusi gynimosi liniją, tvirtino savo pozicijas ir kasė apkasus. Lietuvių kariuomenės užimtos gynimosi linijos tvarkymas netiko to laiko kautynėms. Siekimas laikyti ištiestą fronto liniją vedė prie didelio fronto ištesimo. Fronto linija buvo perdaug ilga, kad būtų buvę galima tinkamai ją apstatyti negausiomis mūsų kariuomenės jėgomis. Menka buvo tuo laiku ir lietuvių žvalgybos veikla.

1920 m. rugsėjo 22 d. 10 val. staiga ir didelėmis jėgomis lenkai pradėjo puolimą. Tose vietose, kuriose norėjo prasiliukti pro mūsų frontą, lenkų karo vadovybė sugebėjo sutelkti 4–5 kartus didesnes jėgas, negu ten buvo lietuvių. Puolama buvo lietuvių II pėst. divizija. III pėst. divizijos bare, abipus Kalvarijos–Suvalkų plento, buvo ramu. Kapčiamiesčio kryptimi, kur stovėjo VIII pėst. pulko štabas, I lenkų brigada, miškais priartėjusi prie mūsų pozicijų, staigiai ir stipriai puolė Želvą ir Būdviečių k. Ten buvo VIII pėst. pulko II bataliono IV ir V kuopos. VIII pėst. pulkas, kaip minėjome, buvo užėmęs ilgą barą nuo Baltupės iki Nemuno. Šio pulko VI kuopos du būriai buvo prie pulko vado mjr. J. Čapliko atsargoje, o dar vienas šios kuopos būrys su sunkiuoju kulkosvaidžiu saugojo Druskininkų tiltą³⁹⁵ (žr. 40 schemą).

VIII pėst. pulko I batalionas (l. e. vado p. karin. P. Bytautas), stovėjęs dešiniajame pulko sparne, gynė poziciją abipus Gibų kaimo, tarp ten esančių ežerų. Batalione tebuvo I ir III kuopos, nes antroji buvo priskirta prie II bataliono. Šio bataliono (vadas – kpt. B. Pulkauninkas) IV kuopa (vadas – ltn. J. Kairionis) buvo įsitvirtinusi Želvos kaime ir jo apylinkėje, V kuopa – prie Būdviečių kaimo, kairiajame Maros krante, o priskirta II kuopa – atsargoje miške prie ežerėlio netoli Beržininkų–Kapčiamiesčio plento.

Ltn. J. Kairionio vadovaujamos IV kuopos barą puolė lenkų keturių kuopų batalionas, jo raitųjų žvalgų būrys, remiami vienos lauko baterijos. Lenkai greitai užėmė Želvą bei Gibus ir, nors lietuviai ir atkakliai priešinosi, privertė juos trauktis Beržininkų ir Seinų link. IV ir V kuopos buvo išblaškytos. Apie vidurdienį lenkai perėjo Maros upę ir turėjo laisvą kelią vykdyti tolesniems veiksams. Staigiam lenkų puolimui talkino geros prieigos prie lietuvių pozicijų iš Augustavo miškų. Perėję upę, lenkų raitelių eskadronai nužygiavo Kuodžių k. link. Traukdamiesi lietuviai smarkiai apšaudė lenkų raitelius šautuvų ir kulkosvaidžių ugnimi. Visgi apie 14 val. 20 min. lenkai Kuodžius užėmė. Prasiveržę per Maros upę VIII pėst. pulko III bataliono (vadas – vyr. ltn. A. Janavičius) užimtame bare, jie užėjo į užnugarį ltn. J. Jankaus vadovaujamai VIII kuopai, ją išvaikė, paimdami nelaisvėn patį kuopos vadą ir 16 kareivių³⁹⁶.

Tuo laiku telefono ryšys su pulko vadu mjr. J. Čapliku ir kuopomis nutrūko. Apie aukščiau minėtus įvykius nieko nežinojo nei mjr. J. Čaplikas, nei kaimynystėje dislokuoto II pėst. pulko vadas mjr. J. Laurinaitis. Apie lenkų prasiveržimą jiems ir II pėst. divizijos vadui plk. V. Grigaliūnui–Glovackiui pranešė V pėst. pulko vadas kpt. K. Škirpa, kurio vadovaujamas pulkas buvo II pėst. divizijos atsargoje. Pats kpt. K. Škirpa su štabu ir II batalionu buvo Beržininkuose, pulko gurguolė – Klepočių rajone, o I ir III batalionai kasė apkasus Žagarių, Pockūnų, Olšankos ir Pulkotų ruože.

I lenkų brigada (penki pėstininkų batalionai, vienas raitelių eskadronas ir vienas artilerijos divizionas), užėmusi Želvą, puolė Beržininkus, kur, kaip jau minėjome, stovėjo lietuvių V pėst. pulkas. II pėst. divizijos vadas plk. V. Grigaliūnas-Glovackis, manydamas, jog tai vietinio pobūdžio lenkų puolimas, įsakė kpt. K. Škirpai „likviduoti nepasisekimą prie Želvos“ ir užimti turėtas pozicijas³⁹⁷.

Kpt. K. Škirpa įsakė kpt. L. Garbaliauskui su I batalionu iš Olšankos žygiuoti Beržalaukio kryptimi, užimti Želvą ir gelbėti sunkią kaimyninio II pėst. pulko padėtį. Kpt. V. Bagdonavičius su viena II bataliono kuopa turėjo pulti dešiniau Beržininkų-Kapčiamiesčio, supant Želvą iš šiaurės rytų, o su VI kuopa – iš Dubių pro Kunio ir Lempio tarpežerį. Kpt. P. Plechavičius su III batalionu liko pulko rezerve Dvarčiškių rajone, pasirengęs užimti ir ginti dviem kuopomis Pulkotų aukštumas³⁹⁸.

40 schema
Lenkų puolimas 1920 m. rugsėjo 22 d.

Pulkas tada neturėjo jokių pagalbinių dalių. Pulko raitųjų žvalgų komanda – apie 30 raitelių – buvo išskirstyta į batalionus ir kuopas ryšiams palaikyti. Apie šiuos pertvarkymus kpt. K. Škirpa informavo II pėst. pulko vadą mjr. J. Laurinaitį, kuris taktiniu požiūriu buvo labiausiai suinteresuotas kaimyninio V pėst. pulko veiksmis. Gavęs minėtą informaciją, mjr. J. Laurinaitis suabejojo, ar dar būtų galima pataisyti padėtį, nes lenkai jau užėmę Gibus ir keliose vietose puolė II pėst. pulko užtvartas ežerų linijoje į vakarus ir į pietvakarius nuo Seinų ir ar bepavyksią prieš lenkus atsilaisvinti³⁹⁹.

Kpt. K. Škirpai apie priimtą kovos sprendimą pranešti kito kaimyninio pulko vadui mjr. J. Čaplikui nepavyko, nes telefono ryšys jau nebeveikė⁴⁰⁰.

V pėst. pulko batalionai pradėjo vykdyti jiems iškeltus uždavinius. Tačiau I7 batalionas spėjo ateiti tik iki Basių ir užėmė poziciją prie pat Beržininkų, nes lenkai jau ir Dubius buvo užėmę. Netrukus jie ėmė atakuoti ir I batalioną. Pirmieji lenkų puolimai buvo atremti. Tada lenkai, turėdami didesnes pajėgas, pradėjo vykdyti abipusį V pėst. pulko sparnų supimą. Vyko smarki kova, viena iš didžiausių šiose operacijose. Vien lenkų I legionų pulko žuvo 3 kuopų vadai. Į kovą buvo įtrauktas visas V pėst. pulkas. Visgi Beržininkus pavyko lenkams apsupti ir apie 14 val. užimti. Pulko I batalionas, iš visų pusių supamas, turėjo pasitraukti į Olšanką ir užimti ten iškastus savo apkasus. Dubius atkakliai gynusi pulko VI kuopa patyrė skaudžių nuostolių. Kovos didvyrio mirtimi čia žuvo Lietuvos karo mokyklos auklėtinis ltn. Petras Saldukas, su kareivių būriu ties Dubiais kelis sykius atmušęs dideles lenkų pajėgas ir kurią laiką pristabdęs jų veržimąsi ir leidęs pulko štabui ir kitoms dalims suspėti pasitraukti iš Beržininkų į naujas pozicijas ir ginti kelius, einančius į Lazdijus ir Seirijus⁴⁰¹.

Užėmę Beržininkus ir nustūmę sutiktas mūsų dalis, lenkai puolė Seinų kryptimi. V pėst. pulko rezervas – III batalionas (vadas – kpt. P. Plechavičius) – buvo pasiūstas link Pulkotų, kur, įsitvirtinęs 145 ir 149 aukštumose, bandė sulaukyti iš Beržininkų puolančius lenkus. Batalionas iki 17 val. šiose aukštumose atlaikė kelis kartus stipresnio priešo puolimus. Didelę paramą V pėst. pulkui suteikė atvykusi pagalbon kpt. A. Šklėrius vadovaujama artilerijos VII baterija bei šarvuotis „Aras“ (komendantas – ltn. J. Jakulis), padarę lenkams daug nuostolių.

Tačiau gausios lenkų pajėgos V pėst. pulką energingai puolė toliau visu frontu. Nebegalint kuo nors padėti II pėst. pulkui, V pėst. pulkui nebeliko prasmės atkakliai laikytis Pulkotų aukštumose. Siekdamas apsaugoti pulką nuo galimo apsupimo, kpt. K. Škirpa nusprendė pavakary atsiplėšti nuo priešo ir pulką, dengiamą abiejų šarvuočių (neseniai buvo atvykęs šarvuotis „Šarūnas“ – komendantas ltn. V. Asevičius) ir artilerijos ugnies, atitraukti į kitą poziciją. Visi trys batalionai kautynių tvarka atsitraukė į Dušnicos–Kalviškių–Kučiūnų liniją gintis, pridengdami Seirijus ir Lazdijus nuo tolesnio lenkų puolimo⁴⁰².

Kovos veiksmų metu V pėst. pulkas patyrė nemažų nuostolių: 1 karininkas ir apie 20 kareivių žuvo, keliasdešimt buvo sužeista, 130 karių pateko lenkų nelaisvėn⁴⁰³. Šią nesėkmę galima paaiškinti tuo, kad, vykdant stabdomąsias kautynes, kovotojų grandinėms teleidžiama atsilaisvinti nuo puolancio priešo tik jį arti prisileidus. Tatai būna susiję su rizika arba patekti į nelaisvę, arba žūti nuo priešo.

Rugsėjo 22 d. lenkų puolimo pradžioje II pėst. pulkas (vadas – mjr. J. Laurinaitis) buvo užėmęs barą už Seinų nuo Kleivų ež. šiaurėje iki Baltupės pietuose imtinai.

Pulko vado žinioje buvo I ir II batalionai. III batalionas tuo metu buvo paliktas Ašiužoje (Hožoje), II pėst. divizijos vado žinioje. I batalionas buvo užėmęs ruožą į dešinę nuo VIII pėst. pulko I bataliono – nuo Baltupės šiaurės link. Jo III kuopa buvo rezerve Posejankos kaime. II bataliono dvi kuopos (IV ir V) buvo į dešinę nuo I bataliono. VI kuopa buvo rezerve Seinuose. Čia buvo ir pulko štabas. Pulko vado žinioje buvo dar I haubicų baterija Konstantinaukos–Posejankos rajone, VII baterija – ties Konstantinauka–Mara ir IX baterija – Seinų–Lumbių rajone⁴⁰⁴.

Kovų pradžioje II pėst. pulkas lenkų nebuvo puolamas. Pulko vadas mjr. J. Laurinaitis, apie 12 val. gavęs žinią iš V pėst. pulko vado kpt. K. Škirpos, jog, nepatikrintomis žiniomis, lenkai užėmę Želvą, taip pat I haubicų baterijos vado kpt. P. Gudelio pranešimą, jog lenkų kolona žygiuoja Gibų kryptimi, įsakė ją apšaudyti. Tuo būdu prasidėjo mūšis pulko kairiajame sparne. I kuopos vadui, palaikiusiam ryšį su VIII pėst. pulku, įsakyta atkreipti dėmesį į savo barą. Tuo metu VIII pėst. pulko I kuopa, buvusi Gibuose, nieko nepranešusi atsitraukė ir lenkai, užėmę Gibus, pradėjo supti II pėst. pulko I bataliono kairįjį sparną – Baltupį. Jiems apsupus Baltupyje buvusį vieną būrį, pulko vadas kpt. J. Laurinaitis įsakė I kuopai trauktis Seinų link. Siekdamas likviduoti lenkų prasiveržimą, įsakė III kuopai užimti barą nuo Posejankos iki Bokšų, kur, susisiekus su V pėst. pulko batalionu, turėjo drauge žygiuoti į Gibus. Tačiau V pėst. pulkas ne tik neatakavo lenkų nurodyta kryptimi, bet, kaip minėjome, pasitraukė iš Beržininkų, neįstengęs perspėti apie tai II pėst. pulko vado⁴⁰⁵.

Užėmę Beržininkus, lenkai vieną koloną pasiuntė į Pulkotus ir Štabiną, siekdamai atkirsti kelią V pėst. pulkui, atsitraukusiam link Pockūnų, o kitą koloną – į Seinus. Pastaroji apsupo III kuopą, kovojusią su lenkų kolona, žygiavusią keliu Gibai–Seinai. Tuo pat metu pulko vadas mjr. J. Laurinaitis gavo iš II bataliono vado žinią, kad lenkai užpuolė dešiniajame sparne buvusią IV kuopą. Pozicijai sustiprinti buvo pasiūsta VI kuopa. Lenkų puolimas buvo atremtas. II pėst. pulkas, supamas iš kairės ir turėdamas laisvą kelią atsitraukti Žagarių–Kalvarijos ir kitą kelią – Seinai–Bubeliai–Burbiškės–Lazdijai link, sukdamas kairįjį sparną, traukėsi kovodamas dešinėn. Mjr. J. Laurinaitis, nematydamas pavojaus iš dešinės, įsakė gurguolei iš Seinų pereiti į Žagarius ir ten laukti tolesnių nurodymų. Toliau lenkdamas kairįjį sparną, pulkas pamažu traukėsi į Seinus, kur susikoncentravęs manė atsitraukti į Žagarius. Tačiau kovų su lenkais metu nutrūko ryšys su visomis dalimis bei II pėst. divizijos štabu. Teko veikti savarankiškai. Visą laiką vyko mūšiai kairiajame sparne, todėl buvo manoma, jog lenkai puolė Želvą–Gibus, norėdami užimti Kapčiamiestį ir per Sopockiną žygiuoti į Ašiužą (Hožą). Tačiau lenkai tuo pačiu metu atakavo VI pėst. pulką, kuris buvo priverstas pasitraukti, taip pat nespėjęs perspėti II pėst. pulko vado.

Lenkai metė prieš lietuvius kavalerijos pulką bei pėstininkų pulką. Kavalerija tuoj užėmė Žagarius ir atkirto atsitraukimo kelią, o pėstininkai apsupo pulko dešiniąjį sparną, paimdami IV ir VI kuopas nelaisvėn. Būdamas apsuptas iš visų pusių, pulko vadas mjr. J. Laurinaitis liko Seinuose, laukdamas kol juose susirinks paskutiniuosios dalys, su kuriomis galvojo atsitraukti į Žagarius, visai nežinodamas, jog lenkai juos jau buvo užėmę apie 12 val. Žygiuojant su I ir II batalionų likučiais Žagarių link, iš raitųjų žvalgų sužinota, jog minėta vietovė lenkų jau užimta. Tuomet pulkas pasuko Galadusio paežere, tikėdamasis išeiti į Smalėnų–Lazdijų vieškelį. Bet čia sutiko visą lenkų I legionų diviziją ir po trumpo mūšio buvo priverstas pasiduoti.

Į nelaisvę pateko II pėst. pulko vadas mjr. J. Laurinaitis su pulko štabu, I ir II batalionais, žvalgų ir ryšių komandomis ir II pėst. divizijos 1,5 baterijos (6 pabūklais). Mjr. J. Laurinaičio teigimu, puldami dešinįjį II pėst. pulko sparną ir lenkai patyrė nemažų nuostolių. Tame mūšyje ypač pasižymėjo pulko IV ir VI kuopos⁴⁰⁶.

Lenkų karo istoriko J. Smolensko teigimu, lenkų paimtą grobį sudarė: 12 pabūklų, iš jų 3 sunkieji, 26 kulkosvaidžiai, apie 35 karininkai, tarp jų vienas pulko vadas (mjr. J. Laurinaitis) ir vienas artilerijos grupės vadas, daugiau kaip 1700 belaisvių, keletas virtuvių, kelios dešimtys arklių, daug amunicijos, šautuvų, vežimų ir karo medžiagos. Be to, lietuviai turėjo didelių nuostolių – užmuštų ir sužeistų⁴⁰⁷. Veikiausiai šie skaičiai daugiau ar mažiau perdėti, tačiau reikia pripažinti, jog II pėst. pulką ištiko tikra tragedija.

Rugsėjo 22 d. apie 13–14 val. lenkai puolė ir lietuvių III pėst. divizijos sudėtyje buvusio VI pėst. pulko (vadas – plk. ltn. J. Butkus) ginamą barą. Šis pulkas buvo išsidėstęs Bokšų–Klevų tarpežeris–Raistakėmis–Žvikeliai–Šeipiškio–Klevų tarpežeris linijoje. I bataliono baras – pietinis Žvikelių pakraštys–Paleliai, II bataliono – nuo Šeštokų–Suvalkų geležinkelio iki Raistakiemio. III batalionas buvo rezerve Didžiulių rajone. Pulko štabas – šiauriniame Vidugirių kampe prie kelio Vaitakėmis–Lazdijai. Pulką rėmė III baterija (vadas – karin. J. Kulitanas)⁴⁰⁸.

Lietuvių VI pėst. pulką puolė lenkų III pėst. brigados VI pėst. legionų pulkas. Buvęs Vilkapėdžių kaime ir į vakarus nuo jo lietuvių pulko vienas batalionas po trumpų kautynių buvo priverstas pasitraukti į šiaurę. Iš Seinų prie Vidugirių k. atvyko dar vienas VI pėst. pulko batalionas, kuris smogė lenkams, privertė juos pasitraukti ir sustojo. Taip pasirengusios abi pusės išstovėjo iki tos dienos vakaro. Po to dauguma lenkų III brigados dalių nuo Vilkapėdžių pasuko į rytus Žagarių ir Seinų kryptimi į II pėst. pulko užnugarį⁴⁰⁹.

Lenkų kavalerija laisvai prajodavo pro tuščius tarpus. Ryšiai tarp atskirų lietuvių karinių dalių buvo labai sunku.

Prasiveržus lenkams per Kuodžius ir išblaškius VIII pėst. pulko I ir II batalionus, jiems atsivėrė atviras kelias į Kapčiamiestį. Mjr. M. Piaseckio vadovaujama lenkų IV raitelių brigada rugsėjo 22 d. po pietų tęsė žygį Kapčiamiesčio kryptimi. Iš pradžių lenkai puolė dviem voromis, o vėliau pasiskirstė į keletą smulkesnių. Siekdamas sumušti lietuvių dalis ir paimti kuo daugiau belaisvių, mjr. M. Piaseckis nusprendė taip pulti, kad Kapčiamiestis būtų apsuptas ir kad kelias lietuviams trauktis į Leipalingį šiaurės rytų link būtų atkirstas. Užėmus Kuodžius, puolimą tęsė lenkų 16 ulonų pulkas ir trys VII ulonų pulko eskadronai.

Rugsėjo 22 d. popietę Kapčiamiestyje stovėjo VIII pėst. pulko štabas, rezervas, kurį tesudarė tik vyr. ltn. M. Kalmantavičiaus vadovaujamos VI kuopos du būriai (trečiasis buvo pasiūstas saugoti Druskininkų tiltą), po susirėmimų su lenkais pasitraukęs III batalionas (vadas – vyr. ltn. A. Janavičius) ir pulkui priskirta V baterija (vadas – vyr. ltn. P. Traškevičius). III bataliono štabas buvo Pšetokuose.

Gausios lenkų pajėgos greit užėmė Pšetokus, o apie 19 val. Žmirklių k., esantį 2 km į pietus nuo Kapčiamiesčio. VIII pėst. pulko II batalionas tuo metu dar laikėsi Koknos–Koviškių ežerų linijoje. Mjr. J. Čaplikas, norėdamas atremti smarkų priešų puolimą ir bijodamas, kad lenkai netikėtai neapsuptų Kapčiamiesčio, su jame buvusiomis pajėgomis pasitraukė į Jančiulius, už pusės kilometro nuo miestelio Leipūnų

plentu. Apie 20 val. lenkų voros, pralaužusios II pėst. pulko barą ties Seinais, smogė VIII pėst. pulko II batalionui į sparną ir šis buvo priverstas pasitraukti tarp ežerų Veisiejų kryptimi. Apie 22 val. Kapčiamiestis ir Jančiuliai lenkų buvo užimti. Ties Jančiulių kaimu buvo netikėtai užkluptas į užnugarį prasiveržusios lenkų kavalerijos ir smarkiai nukentėjo V baterijos būrys. Kautynėse žuvo baterijos būrio vadas ltn. J. Stepulionis, o jos vadas vyr. ltn. P. Traškevičius su 43 kareiviais pateko į nelaisvę. Netekta 62 arklių ir daug kariško turto: 4 patrankų, 13 gurguolių⁴¹⁰.

VI kuopai, pasiūstai apsuptoms pulko dalims praskinti kelią, teko iki 24 val. atkakliai kovoti su lenkais. Pasibaigus šoviniams, kuopa išsiskirstė po miškus būreliais, kad lengviau galėtų išsiveržti iš apsupimo. Likusių dalių nebebuvo galima surinkti, todėl pulko vadas mjr. J. Čaplikas pasiūlė karininkams išsiskirstyti ir eiti kur kas nori. Pats pulko vadas su savo padėjėju mjr. P. Jurgaičiu ir III bataliono vadu vyr. ltn. A. Janavičiumi metėsi į kairę – Baltosios Ančios kryptimi, o mjr. A. Liutermoza su pulko adjutantu vyr. ltn. J. Namiku – raiti tarpežeriu per pelkę ir kitą dieną pasiekė Seirijus.

Mjr. J. Čaplikui su štabu pavyko prasiskverbti iki Valentų kaimo, tačiau čia atsitiktinai užklydęs lenkų eskadrono būrys paėmė pulko vadovybę į nelaisvę. Operacijų su lenkais metu nuo 1920 m. rugsėjo 1 d. iki spalio 1 d. dingo be žinios, pateko nelaisvėn ir buvo nukauti 534 šio pulko kariai⁴¹¹. Nuo rugsėjo 27 d. laikinai vadovauti pulkui ėmė mjr. A. Liutermoza⁴¹².

Rugsėjo 23 d. stambios lenkų pajėgos skubėjo užimti tiltą per Nemuną prie Druskininkų. Norėta kuo skubiau persikelti į rytinę Nemuno pusę ir sukelti grėsmę Gardine tebebuvusiems bolševikams.

Druskininkų tiltą turėjo ginti VIII pėst. pulko VII kuopa ir II pėst. pulko III batalionas. Prie VII kuopos buvo priskirtas III kulkosvaidžių kuopos ltn. A. Rukša su dviem sunkiaisiais vokiečių „Maxim“ sistemos kulkosvaidžiais. Tačiau dėl atsitiktinai susidariusių aplinkybių ir iš dalies dėl netinkamo vadovavimo tie daliniai šio uždavinio nevykdė. Neturėjęs savybių, kurios keltų kareivių pasitikėjimą, VIII pėst. pulko VII kuopos vadas vyr. ltn. Grigaliūnas, nutrūkus ryšiams su III bataliono vadovybe, lūkuriavo Paliepiuose (10 km į pietryčius nuo Druskininkų tilto), prie kurių iš visų pusių artėjo lenkų kavalerija, nors galėjo persikelti su kuopa per Nemuną ir atlikti svarbų uždavinį. Rugsėjo 23 d. apie 9 val. 30 min. ltn. A. Rukšos iniciatyva, apšaudant lenkams, buvo pasirūpinta pastotėmis ir pasiektas Nemuno tiltas, kurį saugojo nedidelis lietuvių būrys, turėjęs vieną sunkųjį kulkosvaidį. Netrukus prasidėjo smarkus susišaudymas su lenkais, kuris tęsėsi apie 5 valandas. Apie 16 val. tilto gynėjai ėmė trauktis per Druskininkus Ratnyčios link, kur buvo lenkų apsupti ir pateko jų nelaisvėn⁴¹³.

Rugsėjo 23 d. lenkų divizijos, perėjusios Druskininkų tiltą, nužygiavo Marcinkonių link⁴¹⁴. Lenkai, nustūmę mūsų kariuomenę į šiaurę ir Suvalkijoje palikę 17 Poznanės diviziją, laikinai liovėsi persekioti mūsų kariuomenės dalis Suvalkijoje. Po to kairėje Nemuno pusėje vyko tik nedideli susidūrimai su lenkais.

Lietuvos kariuomenė užėmė Vištyčio ežero–Vižainio–Rutkos–Baltadumblių–Liepinės–Smalėnų–Vilkapėdžių–Dušnicos–Kalviškių–Kučiūnų–Veisiejų–Seirijų ež.–Nemuno liniją⁴¹⁵. Tuo ir pasibaigė kautynės su lenkais Sūduvoje, prasidėjusios rugsėjo 2 d. ir katastrofiškai pasibaigusios rugsėjo 22 d.

Seinų–Druskininkų karinės operacijos metu daugiausia nukentėjo II pėst. divizija. Nuostolius patyrė šios karinės dalys: II pėst. pulko vienas batalionas žuvo, o kiti buvo išblaškyti; išblaškytos atskiros V pėst. pulko dalys, beveik visas VIII pėst. pulkas. Lenkų nelaisvėn pateko 2,5 baterijos: I haubicų baterija (vadas – kpt. P. Gudelis), V lauko baterija (vadas – vyr. ltn. P. Traškevičius) ir IX lauko baterijos (vadas – vyr. ltn. A. Gailius) būrys. Iš viso netekta 10 pabūklų⁴¹⁶. Iš lietuvių kovotojų 2 karininkai ir 32 kareiviai buvo nukauti, 5 karininkai ir 98 kareiviai sužeisti, o 38 karininkai ir 1996 kareiviai pateko nelaisvėn⁴¹⁷.

Be to, lenkai paėmė daug kulkosvaidžių, šautuvų, arklių ir vežimų. Iš apsupimo paspruko tik vyr. ltn. A. Šklėrius vadovaujama VII lauko baterija, kuri, kaip minėjome anksčiau, prisijungė prie V pėst. pulko ir vėliau jį gerai rėmė kautynėse prie Beržininkų.

Lietuvių kariuomenė Seinų–Druskininkų operacijoje tokį skaudų pralaimėjimą patyrė dėl daugelio priežasčių. Visų pirma ji visame lenkų fronte laikėsi tik pasyvios gynybinės taktikos, buvo išskaidyta ilgoje linijoje mažais dalinėliais, prastai veikė žvalgyba bei ryšiai, kariams stigo karinio patyrimo. Kovų eigai ypač neigiamai atsiliepė nevykęs vadovavimas, neefektyviai veikusios artilerijos dalys, nemokėjimas vykdyti nakties veiksmų, menkas kavalerijos pajėgumas ir kt.

Kovos pietrytinėje Lietuvos dalyje. Seinų operacijos metu dešinėje Nemuno pusėje Ašiužoje (Hožoje), už 12 km į šiaurę nuo Gardino, tebuvo mjr. J. Petruičio vadovaujamas II pėst. pulko III batalionas. Jo uždavinys buvo saugoti Ašiužos (Hožos) tiltą, stebėti bolševikų veiksmus ir, jiems traukiantis iš Gardino, tuojau užimti miestą ir abu jo tiltus per Nemuną. Komplikuojantis padėčiai lenkų fronte, naktį iš rugsėjo 21 į 22 d. kariuomenės vadovybė įsakė Vilniuje stovėjusio VII pėst. pulko vadui plk. ltn. E. Adamkavičiui užimti Gardiną. Prie šio pulko buvo priskirta ir kpt. V. Griganavičiaus vadovaujama I baterija⁴¹⁸.

I pėst. divizijos vado gen. ltn. St. Nastopkos rugsėjo 22 d. įsakymu VII pėst. pulkas turėjo ešelonais vykti Gardino link ir užimti barą nuo Augustavo bei Nemuno kanalo iš dešinės Ežeronių (Oziorų) link iš kairės imtinai. Bolševikams apleidžiant Gardiną ir Sopockiną, tuojau užimti juos bei pozicijas palei Nemuną ir neleisti lenkams per jį persikelti⁴¹⁹.

Pulko vadui plk. ltn. E. Adamkavičiui kuriam laikui pasilikus Varėnoje, užimti Gardiną su pulko dalimis buvo pasiūstas jo padėjėjas mjr. Vl. Rėklaitis. Tą pačią rugsėjo 22 d. pulkas atskirais ešelonais išvyko į Gardino rajoną: III batalionas (vadas – kpt. V. Vitkauskas) – į Ašiužą (Ožę, Hožą), kur turėjo užimti Nemuno krantus nuo Grandžių (Grandiči) k. iki Augustavo kanalo ir ten pakeisti nuo rugsėjo 2 d. buvusį II pėst. pulko III batalioną; II batalionas (IV ir V kuopos – vadas mjr. A. Kerbelis) – į Merkinę, o I batalionas (vadas – mjr. Vl. Rėklaitis) – užimti Ežeronių–Grandžių barą⁴²⁰.

Trūkstant vagonų, krovimasis užtruko gana ilgai, ir III batalionas atvyko į Pariečę tik rugsėjo 23 d. apie 2 val. Po poros valandų miestelį pasiekė ir I batalionas su pulko vado padėjėju mjr. Vl. Rėklaičiu.

1920 m. rugsėjo 23 d. rytą dešinėje Nemuno pusėje Lietuvos kariuomenės dalys buvo taip išsidėsčiusios: į rytus nuo VII pėst. pulko buvo I pėst. pulkas (vadas – mjr. Vl. Skorupskis), Vilniuje tuo metu stovėjo IV pėst. pulkas (vadas – kpt. J. Varia-

kojis), o pačiuose rytuose – IX pėst. pulkas (vadas – mjr. A. Paškovičius). Kitos kariuomenės dalys tebebuvo Suvalkijoje. Tuo metu Lietuvos kariuomenėje tebuvo tik 90 rikiuotės kuopų, o prieš jas stovėjo 214 lenkų kuopų⁴²¹.

Mjr. Vl. Rėklaitis, sužinojęs, jog Druskininkų tiltą per Nemuną gina tik vienas VIII pėst. pulko būrys, neturintis ryšių su bet kokia savo divizijos dalimi, ir kad Kapčiamiestis bei Leipūnai jau lenkų užimti, įsakė minėto pulko būrio karininkui ginti tiltą tol, kol atvyks II pėst. pulko III batalionas. Nesant galimybių tiltą apginti, nurodė jį sudeginti, prieš tai apsirūpinant tam reikiamomis medžiagomis⁴²².

Išsiuntęs kpt. V. Vitkauską su III batalionu į Ašiužą (Hožą), mjr. Vl. Rėklaitis supažindino mjr. J. Petruitį su padėtimi Druskininkuose ir įsakė jam vykti ten ir užimti gynimo barą bei tiltą per Nemuną. VII pėst. pulko I batalionas buvo paliktas Pariečės stotyje tol, kol paaiškės padėtis ties Druskininkais, pasiuntus ten ltn. J. Matelį su 2 raiteliais. Apie 12 val. 30 min. minėtas karininkas telefonu iš Druskininkų painformavo mjr. Vl. Rėklaitį, jog pasiūsti iš užtvaros VIII pėst. pulko žvalgai susišaudė su žygiuojančiais į miestelį lenkais⁴²³.

Mjr. J. Petruitis, nesulaukęs kpt. V. Vitkausko Ašiužoje (Hožoje), paliko miestelyje IX kuopos vadą vyr. ltn. J. Andriūną, o pats su VIII kuopa, vienu sunkiuju kulkosvaidžių būriu ir bataliono vežimais išvyko į Druskininkus. Priartėjus prie Druskininkų ir išgirdus smarkų artilerijos, kulkosvaidžių ir šautuvų šaudymą, mjr. J. Petruitis pasiuntė kpt. E. Noreiką su VIII kuopa padėti ginti tiltą per Nemuną. Tuo metu prie Druskininkų artėjo ir vyr. ltn. J. Andriūno vadovaujama IX kuopa, kuri stėjo į atkaklią kovą su ją supančiais lenkais. Tačiau atsilaikyti prieš gausias priešo pajėgas nepavyko – apsupta kuopa pateko į lenkų nelaisvę. Pats mjr. J. Petruitis vos spėjo išsigelbėti ir, grįžęs į Pariečės stotį, pranešė apie nesėkmę Druskininkuose ir atkaklų lenkų jėgų veržimąsi Pariečės link. Ėjęs VII pėst. pulko I bataliono vado pareigas kpt. I. Gaižauskas, surinkęs ir išrikiavęs likusias kuopas, jas stipriai apginklavęs, užėmė poziciją abipus plento Pariečė–Druskininkai ties Černuchos vienkiemiu. Artilerijos I baterija įsitvirtino 128 ir 115 aukštumose. Vakare Druskininkų link buvo pasiūsti žvalgai, kurie susišaudė su lenkais ties Jaskėvičių kaimu.

Mjr. Vl. Rėklaičiui iš susidariusios padėties tapo aišku, jog lenkai Sopockino–Kapčiamiesčio rajone sukongcentruotas nemažas pajėgas metė į Druskininkus, norėdami apsupti Gardiną, ir I batalionas, atsidūręs už 50 km nuo savo linijos (baras Varėnoje), prieš jėgų sulaikyti negalėsiąs. Todėl tos pat dienos vakare, apie 21 val., įsakė III bataliono vadui kpt. V. Vitkauskui trauktis į Pariečę, pats su I batalionu ir I baterija laikydamasis užimtoje pozicijoje, kol III batalionas pasitrauks iš Ašiužos (Hožos)⁴²⁴.

Rugsėjo 24 d. auštant lenkai pradėjo smarkų puolimą. Jų jėgos sparčiai didėjo. Iš pradžių pasirodžiusius raitelius pakeitė pėstininkai, po to prieš lietuvių karius buvo panaudoti bombosvaidžiai ir minosvaidžiai. Užvirė smarkus mūšis. Atkaklius lenkų puolimus atrėmė gerai suderinta lietuvių ugnis. Lenkų šarvuotas automobilis, negalėdamas pervažiuoti ties Černuchos vienkiemiu buvusio tilto, turėjo pasitraukti nuo lietuvių artilerijos ugnies.

Apie 10 val. mjr. J. Petruitis, su savo bataliono likučiais ir dalimi gurguolės vykdamas į Marcinkonis, ant geležinkelio susitiko su lenkų raiteliais. Gavęs šią žinią, mjr. Vl. Rėklaitis traukiniu pasiuntė I kulkosvaidžių kuopos vadą vyr.

lt. D. Katasonovą patikrinti padėti vietoje ir, išvaikius lenkus, išstatyti užtvaras su kulkosvaidžiais Margionių rajone, o traukinį pasiūsti į Marcinkonis. 11 val. vyr. lt. D. Katasonovas pranešė, jog ties Margionių kaimu susprogdintas 20 m geležinkelio ruožas. Neturint atsarginių bėgių bei įrankių, jo suremontuoti nepavyko ir traukinys buvo priverstas sugrįžti į Pariečę. Čia sužinota, jog lenkai užėmė Marcinkonių stotį⁴²⁵.

Mjr. Vl. Rėklaitis, matydamas keliskart gausesnį priešą, įsakė I ir III batalionams trauktis. I batalionas kovodamas traukėsi Naujosios Rūdos–Naujadvario–Rodūnios kryptimi, kur tikėjosi rasti I pėst. pulko dalis. 12 val. liovėsi veikusi I baterija. Prieš atsitraukiant buvo įsakyta pirmiausia atitraukti sunkiuosius kulkosvaidžius. Kadangi vyko smarkus mūšis, buvo ginamas platus baras ir lenkai buvo prislinkę labai arti, sunku buvo pagauti momentą nematomai nutraukti kulkosvaidžių ugnį ir pradėti trauktis. Ypač sunki buvo II kuopos kairiojo sparno, supamo lenkų, padėtis. Apie 17 val. III kuopa palei plentą atsitraukė iki geležinkelio. Kai pradėjo trauktis II kuopa, lenkai ją puolė iš dviejų pusių. Jų raiteliai tuo momentu atakavo Pariečės miestelį ir stotį, kur buvo mjr. Vl. Rėklaitis su I kuopos I būriu. Tačiau atsitraukusi prie geležinkelio III kuopa kulkosvaidžių ugnimi išsklaidė lenkų raitelių vorą, o po to ir miestelį bei stotį puolančius lenkų raitelius. Visgi naktį į rugsėjo 25 d. lenkai Pariečę užėmė.

I batalionui traukiantis toliau Staraja Ruda link, lenkų eskadronas užstojo kelią į kaimą ir atakavo I kuopą, tačiau buvo atmušti ir išsklaidė po mišką. Tolesni lenkų raitelių puolimą paralyžiavo I kuopos ugnis bei atėjęs vakaras. Lenkai liovėsi persekiojė⁴²⁶.

Rugsėjo 25 d. 8 val. ryto I ir III kuopos bei atskiri II kuopos kariai pasiekė Novyj Dvorą, iš kur 12 val. patraukė Rodūnios link. Traukiantis sužinota, jog I pėst. pulko dalys iš ten pasitraukusios, lenkai Rodūnę užėmė ir jų didelės pajėgos žygiuoja į Lydą. Vakare Užubalio kaime susirinko I bataliono dalys. Kadangi iš visų pusių artėjo lenkai, nakčiai aplink Užubalio dvarą, kur buvo apsistojusios I bataliono kuopos ir gurguolė, buvo išstatytos sargybos su kulkosvaidžiais. Vakare bataliono vadas mjr. Vl. Rėklaitis surinko karininkus susidariusiai padėčiai išsiaiškinti ir dėl tolesnių žygių pasitarti. Paaiškėjo, jog po paskutiniųjų dienų mūšių su lenkais kareiviai labai išvargę, jų nuotaika kritusi ir nėra vilčių prasimušti pas savuosius. Mjr. Vl. Rėklaitis, verčiamas susidariusių aplinkybių ir siekdamas išsaugoti gyvąją jėgą, reikalingą būsimųjų kovų su lenkais metu, įsakė palikti vežimus, sugadinti ir užkasti kulkosvaidžius, išsiskirstyti mažomis grupėmis ir miškais stengtis prasiveržti savųjų link, nes visi keliai buvo lenkų užimti. Bataliono vadas su kpt. P. Tarasenka ir lt. J. Mateliu paskutiniai apleido Užubalio dvarą⁴²⁷. Didesnioji bataliono dalis (apie 250 žmonių) nuvyko į Lydą. Ten bolševikai juos nuginklavo.

Tuo būdu siekis užimti Gardiną baigėsi VII pėst. pulko katastrofa. Nesėkmės priežastys buvo tokios pat kaip ir Suvalkijoje. Kelia nusistebėjimą tik ta aplinkybė, jog Lietuvos karinė vadovybė rengėsi užimti Gardiną, neturėdama jokių galimybių tai įvykdyti. Visų pirma ji disponavo labai menkomis karinėmis pajėgomis; antra, bolševikai, siekdami savo tikslų, šios tvirtovės atiduoti lietuviams nenorėjo, ir, trečia, tikėtis palankios lenkų pozicijos Gardino atžvilgiu, patyrus katastrofą ties Seiniais ir žinant jų agresyvius tikslus, buvo visiškai nerealu. Tuometinė Lietuvos vadovybė

turėjo imtis efektyvių priemonių apsaugoti krašto teritoriją nuo lenkų įsiveržimo, visomis turimomis pajėgomis sukliudyti jiems persikelti per Nemuną ar bent ilgiau juos sulaikyti itin strategiškai svarbioje gynimosi požiūriu Nemuno linijoje, disloka-
vus Druskininkuose stiprią nuolatinę igrulą. Tačiau to nebuvo padaryta. Kelia nuo-
stabą ir tai, jog VII pėst. pulkas buvo pasiūstas į Gardiną naktį iš rugsėjo 22 į 23 d.,
kai lenkai Suvalkijoje jau buvo sumušę visas ten buvusias lietuvių kariuomenės dalis.
Nors VII pėst. pulkas prie Pariečės ir narsiai kovėsi, tačiau šios kovos, pareikala-
vusios nemaža nereikalingų nuostolių, jau buvo beprasmes.

Kaip minėjome, VII pėst. pulko III batalionas, kpt. V. Vitkausko vadovauja-
mas, rugsėjo 23 d. atvykęs į Ašiužą (Hožą), paskubomis iš II pėst. pulko III bataliono
perėmė barą tarp Grandičių ir Juodosios Ančios ir siekė greičiau susijungti su I bata-
lionu bei kitomis dalimis. Batalione buvo apie 500 kareivių ir tik 5 karininkai. Penkių
karininkų buvo maža tokiam daliniui ir vadovauti buvo labai sunku. Batalione ne-
turėta nei vieno telefono, nes ryšių komanda nesuspėjo apsirūpinti reikalingomis
batalionui ryšių priemonėmis⁴²⁸. Batalionas tapo toli išsikišusia salele, kuriai dau-
giau nieko nebebuvo likę kaip tik trauktis ir bandyti grįžti į pulką, kurio II batalionas
buvo likęs Vilniuje.

Tačiau trauktis buvo sunku. Pirma, lenkų kavalerija veržėsi atskirti bolševikus
nuo Lietuvos. Lenkai savo smūgį kreipė Gardino–Lydos–Molodečno–Vileikos kryp-
timi. Jų kavalerija rietė visą šį sparną ir bloškė lietuvius, išimaišiusius tarp bolševikų,
gilyn į Rusiją, vis labiau atskirdama nuo Lietuvos. Lenkai susidariusį plyšį tarp Lie-
tuvos ir Rusijos vis plėtė. III batalionas, jusdamas didėjančią lenkų kavalerijos spaudi-
mą ir aiškėjančią sparno supimą, ryžosi lenkų puolimo išvengti, juos apeiti ir vėl pa-
siekti Lietuvos žemę, kartu atsiplėšdama nuo bolševikų. Tikėtasi, kad sumanymas
pavyks, nes ir lenkai laikui bėgant pavargo, nebebuvo tokie greiti kaip anksčiau.

III batalionui traukimasis vyko sunkiai ir dėl maisto kariams bei pašaro arkliams
stokos. Jo vadas kpt. V. Vitkauskas susirinko su kuopų vadais aptarti tolesnio veikimo
planus ir išspręsti svarbių maisto atsargų papildymo klausimų. Ūkio viršininku buvo
paskirtas lttn. J. Stepelis. Jis turėjo apylinkėse kaip nors surinkti maisto produktų, kad
nors šiek tiek pavalgydintų žmones. Nors apylinkės jau ne sykį buvo nusiaubtos, jis
sudarė maitinimo komandą, kuri rinko viską kas valgoma ir bet kokį pašarą. Karei-
viams buvo leista, užtikus pakelėse bulvių, imti į kišenes tiek, kiek kas gali. Visų būklė
buvo be galo sunki. Ypač kentėjo sužeistieji ir ligoniai. Išalkę sovietų kariai atėmė iš
gyventojų viską: maistą, pašarą, arklius, galvijus, patalynę, drabužius. Išsigandę gy-
ventojai išbėgiojo į miškus ir pelkes. Ištisi kaimai buvo tušti ir apleisti. Vietos gyvento-
jai, kurie buvo grįžę iš slėptuvių, lietuviams buvo palankūs, stengėsi padėti, bet jie
patys nieko neturėjo. Dauguma jų kalbėjo gryna lietuvių kalba.

Šalia lietuvių traukėsi raudonarmiečiai. Tai jau nebebuvo kariuomenės dali-
niai, bet tik atskiros padrikos grupės, grupelės ar pavieniai kariai. Tačiau lietuvių
batalionas buvo tvarkingas, drausmingas ir vieningas. Bolševikai nevengė ir agitaci-
jos bei kurstymų, tačiau lietuvių kariai į visa tai nekreipė jokio dėmesio⁴²⁹.

Pasiekus Ežeronis, padėtis lyg ir palengvėjo. Netoli Naujadvario sustota pail-
sėti, išstatytos stiprios sargybos. Vos spėjus sumigti, užpuolė lenkų raiteliai. Įvyko
smarkus susišaudymas. Teko žygiuoti toliau. Žygiuoti tarp bolševikų buvo sunku.
Rugsėjo 26 d. batalionas pasuko Lydos kryptimi. Sužinota, jog lenkai yra toli nuėję

pirmyn. Toliau batalionui žygiuoti buvo dar sunkiau: dauguma tiltų buvo sudeginti, mūsų kareiviai susimaišė su bolševikų kareiviais – nelengva buvo net juos atskirti. Trūkstant pašaro, pradėjo sirgti arkliai ir nebegalėjo toliau vežti virtuvių ir gurguolių. Reikėjo lengvinti vežimus arba imtis kitų priemonių. Pagaliau susivokta ir imta mūsų arklius keisti į paliktus bolševikų. Tai buvo labai gera išeitis, nes tie kuinai jau buvo pailsėję ir galėjo vėl vežti, o naktį niekas nematė, kas kur ką daro⁴³⁰.

Didėjo pavojus ir iš bolševikų pusės. Artėjant prie Lydos, dažniau buvo girdėti bolševikų komisarų agitacinės kalbos, kad lietuviai susitarę su lenkais ir paleidę pastaruosius bolševikams į sparną. Kai kur buvo suiminėjami mūsų kariai, kaip tariami dezertyrai. Kpt. V. Vitkauskas, sužinojęs, jog viename kaime yra suimtų mūsų kareivių, pasiuntė ten ltn. J. Černių, kad jis pareikalautų juos paleisti. Tačiau bolševikai buvo sulaukę ir jį patį ir tik po ilgokų derybų paleido⁴³¹.

Rugsėjo 27 d. pavakary batalionas prisiartinio prie Lydos. Likus 2 km iki šio miesto, bataliono vadas kpt. V. Vitkauskas buvo iškviestas pas bolševikų armijos vadą. Jo laukiamajame kpt. V. Vitkauskas sutiko II pėst. pulko III bataliono vadą mjr. J. Petruitių, iš kurio sužinojo, jog Lydoje yra apie 400 VII pėst. pulko I bataliono ir kitų pulkų kareivių. Pasirodo, kad bolševikai siūlo jiems susijungti atskirą dalį, ketina palikti pas save ir duoti uždavinį. I bataliono visos kuopos, išskyrus kulkosvaidininkus, čia atbėgusios be karininkų, gerokai suagituotos, pakrikusios⁴³².

Įėjusiam kpt. V. Vitkauskui į kabinetą armijos vadas pirmiausia prikišo, kad jo batalionas esąs pakrikęs ir demoralizuotas. Į tai kpt. V. Vitkauskas atsakė, kad jo batalionas yra tik pavargęs, bet visai ne pakrikęs ir ne demoralizuotas ir kad galįs net tuojuo kautis. Jis pridūrė, jog čia anksčiau atvykęs I batalionas yra nukentėjęs kautynėse, likęs be karininkų, be jokio aprūpinimo, todėl ir negali būti tvarkingas. Po ilgų ginčų kpt. V. Vitkauskui pavyko pasiekti, kad buvo ne tik išlaisvinti kareiviai, bet ir atgauti jų ginklai, bataliono ir I baterijos arkliai. Buvo įsakyta lietuviams per 2 val. miestą palikti⁴³³. Tuo būdu Lydoje žygio rinktinė padidėjo. Tačiau apsupimo pavojus nė kiek nesumažėjo, nes kairėje lenkų buvo užimta teritorija dar toli į priekį.

Lietuvių rinktinė Lydą paliko apie 22 val. Padidėjus žmonių skaičiui, vadovybei reikėjo dėti daug pastangų žygio tvarkai palaikyti. I batalionas, neturėjęs savo viršininkų, buvo smarkiai demoralizuotas, prisiklausęs visokių kalbų, jame ėmė trūkti tvarkos. Kpt. V. Vitkausko įsakymu rugsėjo 28 d. rytą buvo išrikiuoti abu batalionai bei II pėst. pulko kuopa su kitų dalių atskirais kareiviais. Paaiškinęs sunkias aplinkybes ir savo uždavinį, kpt. V. Vitkauskas paskelbė esąs visos jungtinės dalies vadas diktatoriaus teisėmis, pabrėždamas, kad jo įsakymai privalomi visiems be jokių išimčių ir už prasižengimus, plėšimus bei kurstymą prieš viršininkus ir valstybę bausias net mirties bausme. Jo kalba visus paveikė – toliau batalionai žygiavo pavyzdinga tvarka⁴³⁴.

Po to batalionai per Lipniškes, Subatninkus, Trobas atvyko į Bagdonavą. Beeinant spėta pralenkti lenkus ir sužinota, jog kelias į Ašmeną laisvas. Nors kariai buvo taip pavargę, jog bent kiek sustojus griūdavo žemėn ir miegodavo kaip negyvi, paskutinioji laisvės troškimo viltis juos taip paveikė, jog 11 km kelią nuo Bagdonavo nuėjo per nepilnas 2 valandas⁴³⁵.

Rugsėjo 30 d. rinktinė atvyko į Ašmeną. Iš vieno vietos gyventojų lietuvių buvo

sužinota, jog Vilniaus link, netoli Ašmenos, tikrai yra lietuvių sargybos. Ašmenoje truputį pailsėta. Visi buvo be galo alkani ir tikėjosi gauti nors šiek tiek užvalgyti. Deja, kaip visur, taip ir čia nieko nebuvo. Teko tenkintis kasdiene bulviene. Žygiuota Vilniaus kryptimi. Už kokių 6–7 km buvo sutikti pirmi lietuviai kareiviai. Tai buvo IV pėst. pulko sargyba. Sužinota, kad tiek Kauno, tiek Vilniaus lenkai dar nebuvo užėmę. Visų nuotaika pakilo. Pasiekus Gudagojo stotį, apie sugrįžimą buvo pranešta į Vilnių ir pareikalauta ešelonų.

Spalio 1 d. rytą ešelonas atvyko. Prieš išvykstant visos 9 kuopos buvo gražiai išrikiuotos ir kpt. V. Vitkauskas pasveikino juos pabaigus sunkų ir varginantį žygį, pareiškė padėką už ištvermę ir palinkėjo ateityje garbingai atlikti būsimuosius žygius. Po to kariai sugiedojo valstybės himną ir sušuko „Valio!“ Iš šio varginančio, įtempto ir nepaprasto žygio grįžo 10 karininkų ir 750 kareivių. Per 7 dienas nueita 310 km, t. y. kiekvieną dieną po 44 km⁴³⁶.

Tai vienintelis įvykis tuometinėje lietuvių kariuomenėje, kai atskira dalis šitaip ilgai išbuvo atitrūkusi nuo savo pagrindinių pajėgų. Beje, ji ne tik nieko neprarado, bet dar daug kareivių iš nelaisvės išvadavo ir tvarkingai su visu turtu grįžo. Šis žygis buvo „Kautynių krikštynos“ ir tai buvo jaučiama vėliau, ginant Vilniaus–Širvintų plentą⁴³⁷.

Lenkų žygis iki Lydos vyko be didesnių kliūčių. Gardino miestas buvo lenkų supamas šiaurėje ir pietuose. Iš Gardino bolševikų Raudonoji armija pasitraukė rugsėjo 26 d. be didesnio pasipriešinimo. Lenkai Gardiną užėmė rugsėjo 27 d., o Lydą – naktį iš rugsėjo 28 į 29 d., po gan sunkių ir nuostolingų kautynių. Kautynės vyko rugsėjo 27–28 d. Po jų bolševikai traukėsi į rytus, rodydami vis mažesnę pasipriešinimą. Lenkų ofenzyva pavyko.

Rygoje vykstančiose taikos derybose tarp Lenkijos ir Sovietų Rusijos delegatų bolševikai darė nuolaidą, rodė palinkimą susitarti. Lenkijos kariuomenės pergale karo lauke paveikė ir derybų eigą. Įdomu pažymėti, kad, vykstant Rygoje deryboms, Lenkijos vyriausybė su savo delegacija Rygoje palaikė ryšį (telefonu ir telegrafu) per Lietuvą nekliudoma. Pravažiuodavo ir pavieniai asmenys – kurjeriai, lydimi Lietuvos vyriausybės skirtų pareigūnų, karių arba civilių⁴³⁸.

Kaip minėjome anksčiau, VII pėst. pulko II batalionas, vadovaujamas mjr. A. Kerbelio, Seinų–Druskininkų operacijos metu buvo dislokuotas Varėnoje. Lenkų karinės vadovybės planuose žygiavimo išilgai ašies Gardinas–Vilnius pagrindinis tikslas buvo užimti Varėnos geležinkelio stotį, norint sukliudyti lietuviams permesti kariuomenės dalis iš Suvalkų krašto prie Vilniaus. Supdami bolševikų kairįjį sparną pro Druskininkus Rodūnios–Lydos kryptimi, lenkai privertė VII pėst. pulką skubiai trauktis iš Rodūnios rajono į Valkininkų rajoną. Kaudamiesi su bolševikais Gardino–Lydos rajone, lenkai kelias dienas lietuvius paliko ramybėje, jei neminėtume likvidavimo lietuvių dalių, pasipainiojusių lenkų IV raitelių brigadai Druskininkų–Pariečės rajone ir I pėst. pulko I kuopos išvijimo iš Nočios.

Tuo metu I pėst. pulkas, vadovaujamas mjr. VI. Skorupskio, buvo išdėstytas Eišiškių–Rodūnios–Vosyliškių rajone frontu į rytus. Į kairę nuo jo buvo IV pėst. pulkas (vadas – kpt. J. Variakojis), o dešinėje – VII pėst. pulko II batalionas (vadas – mjr. A. Kerbelis). Pastarasis buvo dislokuotas Varėnoje.

VII pėst. pulko vado plk. ltn. E. Adamkavičiaus įsakymu rugsėjo 24 d. II bata-

liono IV ir V kuopos (VI-a buvo palikta prie pulko štabo tiesioginėje vado žinioje) žygio tvarka išvyko iš Varėnos geležinkelio stoties Merkinės link. Apie 17 val. V kuopa užėmė Merkinę, tiltą per Nemuną ir pasiuntė žvalgus į Liškiavą, Leipūnus bei Živulciškius. Tuo pačiu laiku IV kuopa užėmė plento tiltą per Merkį, Bingelius, Laukininkus ir Puvočius. Užimant minėtus punktus, nesutikta jokio lenkų pasipriešinimo, išskyrus susirėmimą su jais ties Puvočiais. Čia sužinota, jog Marcinkonyse įsikūrusios didelės lenkų pajėgos – pėstininkai, raiteliai ir artilerija⁴³⁹.

Rugsėjo 25 d. II batalioną papildė iš Seirijų atsiųstas III eskadrono 30 raitelių būrys. 11 val. IV kuopos vadas vyr. ltn. V. Statkus ant tilto per Merkį sugebėjo asmeniškai vienas sulaikyti 11 lenkų vežimų su šieniu, avižomis bei bulvėmis ir paimti nelaisvėn 2 lenkų kareivius. Kitą dieną batalionas užėmė barą nuo Živulciškių išimtinai iki Puvočių imtinai. Tą pačią dieną VII pėst. pulko vadas buvo paskirtas Varėnos grupės vadu⁴⁴⁰. Visą rugsėjo 27 d. vyko žvalgų susišaudymai su lenkais.

Marcinkonių rajone tuo metu buvo lenkų 4 pėst. pulkai (apie 5800 kovotojų) su 125 kulkosvaidžiais. Manoma, kad prie kiekvieno iš jų buvo po vieną eskadroną. Turėta artilerijos. O lietuvių I pėst. pulke tebuvo apie 2000 kareivių su 30 kulkosvaidžių, vienas raitelių eskadronas ir viena baterija⁴⁴¹.

Lenkų kavalerijai žygiuojant Rodūnios kryptimi, I pėst. pulko vadas mjr. Vl. Skorupskis nebelaukė nurodymų iš viršaus, bet pats nusprendė, ką turi daryti. Tuoj su pulku atsitraukė į Nočios–Rudnios–Ūlos upelio ribą. Pirmuosius lenkų puolimus rugsėjo 30 d. ir spalio 1 d. I pėst. pulkas atrėmė, bet, lenkams sutelkus daugiau jėgų, buvo priverstas pasitraukti iki Mergežeris–Derežnyčios upelis–Perloja ribos ir vėl sustojo gintis. Grėsė pavojus Varėnos geležinkelio stočiai⁴⁴².

Rugsėjo 28 d. užėmę Lydą, lenkai jau kitą dieną iš Marcinkonių rajono pradėjo puolimą Varėnos kryptimi. Pirmiausia jų raiteliai užpuolė Zervynų užtvarą ir ją išvaikė. Po to puolė Žiūratiškių kaimą ir nutraukė I pėst. pulko ryšį su VII pėst. pulko II batalionu. Nors lietuvių užtvaros gynėsi Glėbo ežero išimtinai–Merkio upės–Mergežerio–geležinkelio linijoje ir net darė priešpuolius. Lenkai puolė dviem batalionais: vienas – Perlojos, kitas –Varėnos kryptimi⁴⁴³.

Pagal Lietuvos vadovybės susitarimą su lenkais, 1920 m. rugsėjo 29 d. 12 val. turėjo prasidėti paliaubos. Vyr. kariuomenės vadas plk. ltn. K. Žukas įsakė I, II ir III divizijų vadams nutraukti karo veiksmus⁴⁴⁴. Tačiau greit paaiškėjo, jog tai buvo eilinė lenkų vadovybės apgaulė. Pasinaudodami lietuvių ginkluotų veiksmų sustabdymu, lenkai tuo metu daugelyje vietų sustiprino savo pozicijas ir tęsė puolimą. Vėliau jie pranešė, kad rugsėjo 29 d. tarp 16 ir 18 val. jie sustabdo ginkluotus veiksmus tik Kalvarijos–Suvalkų plento rajone. Tai reiškė, jog kitose vietose karinės operacijos tęsiamos⁴⁴⁵.

Reikia pažymėti, jog armijos vado plk. ltn. K. Ladygos įsakymu minėtose vietovėse I pėst. pulkui dar nuo rugsėjo 25 d. talkino šarvuotas traukinys „Gediminas“. Tą dieną jis vykdė žvalgybą kelio ruože Gardino link. Dvyliktame kilometre nuo Varėnos stoties jis privažiavo lenkų susprogdintą tiltą per Ūlos upę. Padedant geležinkelininkams ir vietos gyventojams, tiltas buvo sutaisytas ir traukinys pajudėjo į Marcinkonis. Neprivažius 2 km iki Marcinkonių stoties, pastebėta didelė lenkų gurguolė, vykstanti per geležinkelį į rytus. Priešui pradėjus šaudyti iš šautuvų, šarvuotas traukinys atidengė į gurguolę ugnį iš patrankų ir kulkosvaidžių. Per kelias

minutes gurguolė buvo sumušta ir išblaškyta po laukus. Traukinį tuojau apšaudė ties Marcinkonių miesteliu stovėjusi lenkų artilerija iš 4 patrankų ir šautuvų. Šarvuotas traukinys, būdamas giliai išibroves į priešų pusę ir be apsaugos, turėjo grįžti atgal į Varėnos stotį. Ši žvalgyba išaiškino, jog lenkai buvo stipriai įsitvirtinę Marcinkonių miestelyje⁴⁴⁶.

Už pasižymėjimą mūšyje ties Marcinkonimis rugsėjo 25 d. 3 šarvuoto traukinio kareiviai buvo paaukštinti į jaun. puskarininkius, o 4 – į grandinius⁴⁴⁷.

Rugsėjo 29 d. lenkams užėmus Zervynų bei Mančiagirės kaimus, šarvuotam traukiniui buvo įsakyta padėti I pėst. pulkui atmušti priešą⁴⁴⁸. Traukinio artilerijai vadovavo vyr. ltn. J. Rimeikis, o kulkosvaidininkams – ltn. K. Pašys. Su I pėst. pulko 1 karininku ir 30 kareivių šarvuotas traukinys spalio 1 d., tik prašvitus, prisiartinio prie Zervynų kaimo ir sustojo 2 km atstumu. Į abu kaimus pasiųsti žvalgai pranešė, jog kaimai lenkų užimti ir stipriai saugomi. Šarvuotas traukinys greitai prisiartinio prie kaimo ir pradėjo į jį bei apylinkes šaudyti iš patrankų ir kulkosvaidžių. Iš pradžių ir lenkai atsakė stipria ugnimi, bet greit buvo priversti nutilti ir pasitraukti iš Zervynų. O pėstininkai (beveik pusė jų naujokai) nėjo į kaimą, o tik šaudė į bėgančius lenkus iš miško. Tuomet šarvuoto traukinio vadas karin. J. Kraucevičius pribėgo prie pėstininkų ir energingai ėmėsi vesti juos pirmyn. Kaimas buvo užimtas. Keletas lenkų buvo paimta į nelaisvę, o 10 užmušta. Dėl žmonių stygiaus priešas toliau nebuvo persekiojamas. Tuo metu atsipeikėję lenkai pradėjo telktis ir iš aukštumų už kaimo atidengė į traukinį šautuvų ugnį. Šarvuoto traukinio ugnimi jie buvo išsklaidyti. Po to traukinys pagal žemėlapi apšaudė toliau nuo geležinkelio esantį Mančiagirės kaimą. Iš jo išmušti lenkų nepavyko, nes kaimą dengė miškas, kuris trukdė šarvuotam traukiniui veikti. Paleidus visus turėtus artilerijos sviedinius (apie 100), šarvuotas traukinys grįžo į Varėną⁴⁴⁹.

Tą pat spalio 1 d. pasisėkė lenkus pastūmėti atgal ir kitose vietose. I pėst. pulko IV kuopa su 2 kulkosvaidžiais užėmė Žiūratiškes. VI kuopa Mergežeryje ypač saugojo geležinkelį ir siuntinėjo žvalgus iki Zervynų pusstotės. Pulko štabas iš Valkininkų stoties persikėlė į Varėnos stotį. Vakare lenkai ėmė supti nuo Mančiagirės IV kuopą. Jai į pagalbą atvyko mjr. V. Šaudzis su husarų daliniu ir artilerijos būriu. Naktį IV kuopa pasitraukė į Perloją, VI kuopa (vadas – kpt. J. Plenta) užėmė poziciją su 2 kulkosvaidžiais prie geležinkelio būdelės už 1,5 km nuo Varėnos stoties, vienas būrys buvo pasiūstas į Zervynų pusstotę, I kuopa užėmė barą palei Derežnyčios upę iki Perlojos⁴⁵⁰.

Spalio 2 d. lenkai puolė geležinkeliu ir vėl užėmė Zervynų k., bet, pamatę artėjantį šarvuotą traukinį „Gediminas“, pasitraukė⁴⁵¹.

Norėdamas apsisaugoti nuo netikėto priešų užpuolimo nakties metu, šarvuoto traukinio vadas karin. J. Kraucevičius norėjo jį perstumti į Valkininkų geležinkelio stotį, bet I pėst. pulko vadas mjr. Vl. Skorupskis tam pasipriešino ir prašė traukinį palikti Varėnoje dėl moralinės pėstininkų paspirties. Traukinys buvo paliktas. Apsaugos linija buvo išstatyta per 3 km nuo Varėnos stoties. Spalio 3 d. rytą lenkai puolė išilgai geležinkelio. Įsakęs bazei su dviem artilerijos platformomis kuo greičiausiai vykti į Valkininkų stotį, o koviniam sąstatui rengtis mūšiui, karin. J. Kraucevičius aiškinosi padėti. Ryšys su Mergežerių kaime (3 km nuo Varėnos stoties) buvusiais pėstininkais buvo nutrauktas. Greit pasirodė lenkų raiteliai, o netrukus ir jų

pėstininkų grandinės. Į traukinį ir į stotį pradėta šaudyti smarkia kulkosvaidžių ir šautuvų ugnimi. Lenkai ėmė traukinį supti iš visų pusių. Šis atsišaudydamas pradėjo trauktis į Valkininkų stotį, išvažiuodamas iš stoties į pagrindinį kelią. Iš naujos vietos buvo šaudoma iš kulkosvaidžių į abi puses, nes lenkai apsupo Varėnos stotį ir atsuko į šarvuotą traukinį visą ugnį. Šis, besitraukdamas atgal, privažiavo vagonų užverstą kelią. Nei pirmyn, nei atgal traukinys važiuoti nebegalėjo, nes buvo sugadintas garvežys. Tuomet traukinio vadas karin. J. Kraucevičius įsakė kiek įmanoma sugadinti kulkosvaidžių bei patrankų ir palikti traukinį. Palaikomi kulkosvaidžių ugnies iš užpakalinio vagono, kuriame buvo likęs lt. A. Vileniškis su 3 kulkosvaidininkais kareiviais, žmonės pavieniui šoko iš vagonų į griovį ir bėgo už pylimo. Prieš ugnis kaskart stiprėjo, o mūsų silpnėjo. Lenkai artėjo prie traukinio. Vieną iš jų nušovė mūsų karininkas iš revolverio. Prisidengdama krūmais ir mišku, komanda, ilgai prieš ugnies persekiojama, pagaliau pasitraukė. Vėlai vakare, netikėtai likęs gyvas, grįžo lt. A. Vileniškis ir keletas kareivių. Buvo užmušti 2 kulkosvaidininkai ir 3 kareiviai. Vienas iš vėlai sugrįžusių kareivių buvo sužeistas. Daugeliui kareivių buvo peršautos kepurės, milinės ir mundurai⁴⁵².

Lenkams liko pusiau šarvuotas garvežys, 2 pusiau šarvuoti kulkosvaidžių vagonai, viena šarvuota artilerijos platforma su 2 patrankomis: viena – vokiška toliašaudė, antra – vokiška sena ir blogai šaudanti, 16 vokiškų „Maxim“ sistemos kulkosvaidžių, apie 60 sviedinių, 158 kulkosvaidžių dėžės su 10 000 šovinių, 7 šautuvai, 4 telefono aparatai, 5 km telefono kabelio ir 1 paprasta platforma su geležinkelio įrankiais⁴⁵³. Tai buvo dideli mūsų kariuomenės nuostoliai.

Apie 12 val. likusieji įgulos kariai grįžo į Valkininkus, kur buvo apsistojęsi bazė ir viena platforma su 2 patrankomis ant besisukančių Korša sistemos prietaisų. Su ja tuojau išvyko į mūšį ir iki nakties apšaudė priešą, einantį nuo Varėnos stoties išilgai geležinkelio⁴⁵⁴.

Tos dienos (spalio 3 d.) anksti rytą I pėst. pulkas buvo taip išsidėstęs: IV kuopa užėmė barą Paūliai išimtinai–Perloja, pagal Merkių upę; I kuopa kairiau pagal Derežnyčios upę iki aukštumos 118, VI kuopa – Mergežeris–geležinkelis, V kuopos būrys – Palkabeliai, o nuo jų iki Barčių – raitininkų būrys. Nuo Barčių išimtinai per Vydenius–Žagarus – II kuopa. Toliau iki Pulstokų – III batalionas su artilerijos būriu. Kitas artilerijos būrys buvo Perlojoje. Rezerve – V kuopos du būriai, saugojusieji šarvuotą traukinį, ir III kuopa – Girežeryje⁴⁵⁵.

Stoties kryptimi išgirdęs šaudymą, mjr. P. Genys su I ir III kuopomis bei IV baterijos būriu vyko į pagalbą, bet pavėlavo. Pakeliui sutiko mjr. V. Šaudzį, kuris pranešė, jog Varėnos geležinkelio stotis jau užimta, žmonės išblaškyti. Tada mjr. V. Šaudzis su I ir III kuopomis užėmė poziciją palei Merkį ir ilgai gynė Varėnos miestelį. Artilerija apšaudė stotį. Tik pritrūkus šovinių (paklydo šovinių vežimas), pasitraukė Bobriškių link.

Perloją lenkai puolė šiek tiek vėliau. Čia buvo tik kpt. P. Dundulio vadovaujama IV kuopa ir Perlojos partizanai. Nors lietuviai atkakliai gynėsi ir net perėjo į durtuvų kautynes, tačiau, gausių priešų jėgų iš visų pusių supami, turėjo pasitraukti į Daugus. II kuopos ir III bataliono baro lenkai nepuolė, tačiau dėl bendros padėties ir šie daliniai pasitraukė į Valkininkų stoties rajoną. Vakare I pėst. pulkas užėmė barą: Bobriškės–Vazgirdonys–Jokėnai–Pamerkys⁴⁵⁶.

VII pėst. pulko II batalionas tomis dienomis aktyviai kovojo su lenkais Merkio, Mardasavo, Puvočių, Gudakiemio apylinkėse, ne kartą suduodamas jiems skaudžių smūgių⁴⁵⁷.

Komplikuojantis karinei padėčiai pietryčių Lietuvoje, įvyko reikšmingų organizacinių pokyčių mūsų karinėje vadovybėje. 1920 m. spalio 1 d. armijos vadą plk. ltn. K. Ladygą šiose pareigose pakeitė gen. S. Žukauskas⁴⁵⁸. Lenkų puolimui sustabdyti į pagalbą I pėst. pulkui ir VII pėst. pulko II batalionui įsakyta iš Suvalkijos pasyvaus baro perkelti į dešinią Nemuno krantą aktyvųjį barą – III pėst. divizijos III ir VI pulkus. Gen. S. Žukausko spalio 3 d. įsakymu III divizijai buvo iškeltas uždavinys ne tik išvyti priešą iš Varėnos stoties bei miestelio, bet ir nustumti jį į pietus nuo Ūlos upės⁴⁵⁹.

III pėst. divizijos vadas mjr. Ig. Musteikis šį uždavinį atlikti pavedė III pėst. pulko vadui mjr. I. Gričiui su dviem batalionais ir baterijos būriu. Merkinės rajone buvęs batalionas turėjo pulti lenkus iš sparno Perlojos kryptimi. VI pėst. pulkas (vadas – plk. ltn. J. Butkus) su dviem batalionais ir III baterija (vadas – karin. J. Kulitanas) turėjo artimiausiais keliais žygiuoti Perlojos link, pridengti savo dešinią sparną stipria uždanga ir, susisiekęs su III pėst. pulko trimis batalionais, nužygiavusiais Merkinės link, taip pat pulti Perloją ir, sumušus priešą, padėti jį nustumti už Ūlos upės. VII pėst. pulko II batalionas nesėkmės atveju turėjo užimti barą nuo Ilgio ežero iki Maksimonių kaimo pagal Nemuną⁴⁶⁰. Mjr. Ig. Musteikis taip pat kreipėsi į armijos vadą gen. S. Žukauską, prašydamas, kad puolimą paremtų Valkininkų rajone buvusios karinės dalys, o aviacija bombarduotų prieš telkinius Varėnos miestelyje ir geležinkelio stotyje⁴⁶¹.

Puolimas prasidėjo nustatytu laiku – spalio 4 d. 5 val. Puolamųjų dalių voros pradėjo atakuoti Varėną, Nedzingę ir Merkinę. Atkakliame mūšyje apie 9 val. buvo užimta Varėna, o atskiros dalys pasistūmėjo geležinkelio stoties link. Tačiau stiprios lenkų pajėgos, remiamos šarvuoto traukinio, apie 13 val. privertė lietuvių dalis atitraukti. Puolant Perlojos kryptimi, buvo užimta Nedzingė, lenkai išmušti iš Vartivalakių, užimtos Perlojos kapinaitės ir vandens malūnas ant Nedzingės upelio. Lietuvių grandinės kelis kartus puolė Perloją. Smarkus mūšis tęsėsi iki 14 val. 30 min. Lenkai pereidavo į kontrantpuolį, bet su nuostoliais būdavo priversti grįžti į apkasus. Nuo 15 val. lietuvių puolimas buvo sustabdytas, tik iki vakaro dar pašaudoma lėta artilerijos ir šautuvų ugnimi. Tarp lietuvių buvo nukautų ir sužeistų. Puolimo metu žuvo III pėst. pulko II bataliono vadas vyr. ltn. T. Šostakas ir I kulkosvaidžių kuopos vadas vyr. ltn. V. Adomonis. Dideli lenkų nuostoliai, paimta jų karių nelaisvėn⁴⁶².

VII pėst. pulko II batalionas užėmė Merkinę, sumušdamas lenkų dalinį prie tilto per Merkio upę, bei Bingelių kaimą⁴⁶³.

Puolimo metu aktyviai reiškėsi mūsų aviacija. Spalio 4 d. į Varėnos geležinkelio stotį buvo pasiūsti 5 lėktuvai sunaikinti prarastam lietuvių traukiniui, kurį lenkai galėjo panaudoti prieš lietuvių kariuomenę. Tačiau šio traukinio sunaikinti nepavyko, nes lenkai spėjo jį iš Varėnos atitraukti ir paslėpti Vilniaus tunelyje. Neradę traukinio, lėktuvai bombardavo Varėnos geležinkelio stoties rajoną. Puolimo metu ltn. J. Kumpis buvo sužeistas į galvą ir kartu su žvalgu ltn. J. Pranckevičiumi pateko į lenkų nelaisvę. Ltn. J. Kumpis spalio 10 d. mirė. Vėliau abu lakūnai buvo apdovanojami Vyčio kryžiaus ordinu⁴⁶⁴.

Spalio 4 d. vakare mūsų kariuomenės dalys užėmė gynimosi liniją nuo Merki-

nės imtinai per šiuos punktus: Mergežeris–aukštumos į rytus nuo Gudakiemio–Burakaraistis–Vartivalakiai–aukštumos 137 ir 138–Ežerikai–Bobriškės–Barteliai⁴⁶⁵.

Spalio 5 d. kovos Perlojos–Varėnos rajone atslūgo. Lenkai didesnėmis jėgomis puolė tik VI pėst. pulko barą, apšaudydami artilerijos ugnimi Vartivalakių kaimą bei vandens malūną, kur buvo pagrindinė jų puolimo kryptis. Lenkų pajėgos priverstė vakariniame Nedzingės upelio krante išsidėsčiusius du V kuopos būrius ir vieną VI kuopos būrį pasitraukti, tačiau, patekę į vandens malūno aukštumas užėmusios II kuopos ugnį, turėjo bėgti atgal⁴⁶⁶.

Apie 17 val. lenkų šarvuotas automobilis iš bombosvaidžių smarkiai apšaudė VII pėst. pulko II bataliono pozicijas prie tilto per Merkį. Dvi lenkų kuopos sugebėjo miškais prasiveržti pro bataliono IV kuopos tarpus, prisiartino prie Merkinės, bet, sutiktos V kuopos ugnimi ir padedant IV kuopai iš užnugario, buvo išsklaidytos ir netvarkingai pasitraukė⁴⁶⁷.

Vykstančiomis atviromis lietuvių ir lenkų kovomis susirūpino Antantės valstybės ir Tautų Sąjunga. Spalio 4 d. vakare į Suvalkus atvyko Tautų Sąjungos kontrolės komisija. Pradėdama darbą, ji pirmiausia pareikalavo kad būtų sustabdyti ginklai Varėnos rajone. Buvo nutarta paskelbti paliaubas ir jas pradėti vykdyti spalio 6 d. 10 val.⁴⁶⁸ Taip nutrūko kovos dėl Varėnos geležinkelio mazgo, pasibaigusios dar viena didele lietuvių nesėkme.

Ši nesėkmė visų pirma buvo patirta dėl atskirų kariuomenės dalių (VI pėst. pulko, III baterijos ir kt.) neryžtingumo karinių operacijų metu, prasto jų veiksmų koordinavimo bei lenkų jėgų persvaros.

Valdžios institucijų ir visuomenės reakcija dėl lietuvių kariuomenės katastrofos lenkų fronte. Po Seinų–Druskininkų katastrofos vadovybėje prasidėjo nesutarimai ir kaltininkų paieškos. Visų pirma užsienio reikalų ministras dr. J. Purickis priekaištavo krašto apsaugos ministruui plk. ltn. K. Žukui, skatinusiam pulti Seinus, kai su lenkais buvo susitarta toliau tęsti derybas ir buvo sudarytos paliaubos. Pastarasis, kaip vyriausiasis kariuomenės vadas, savo ruožtu kaltino armijos vadą plk. ltn. K. Ladygą nesugebėjimu vadovauti ir lenkus nugalėti. Šis plk. ltn. K. Žukui atsakęs tuo pačiu – vyriausiasis kariuomenės vadas neleidęs visų turėtų karinių pajėgų panaudoti taip, kaip jam atrodė tinkamiausia. Šis nesutarimas baigėsi tuo, kad, kaip minėjome anksčiau, plk. ltn. K. Ladyga 1920 m. spalio 1 d. buvo atleistas iš armijos vado pareigų. Dar savaitę anksčiau II pėst. divizijos vadą plk. V. Grigaliūną–Glovackį pakeitė gen. ltn. M. Katchė. Visi tie tarpusavio ginčai ir kaltininkų ieškojimas vyko patylomis – neviešai.

Nors iš Seinų–Druskininkų operacijoje veikusių pulkų V pėst. pulkas, daugelio specialistų nuomone, puikiausiai atliko savo kovos uždavinį, sumaniausiai ir atkakliausiai gynėsi, plk. V. Grigaliūnas–Glovackis ir lenkų fronto vadas gen. ltn. M. Katchė savo ruožtu svarbiausiu kaltininku dėl II pėst. divizijos nepasisekimo laikė V pėst. pulko vadą kpt. K. Škirpą⁴⁶⁹, kuris buvo atleistas iš minėtų pareigų. Kitų pulkų bei padalinių vadai taip pat buvo kaltinami tariamu įsakymų nevykdymu, jų kritikuojimu, bailumu ir t. t. Kaip vėliau rašė ats. plk. J. Petraitis, buvęs Marijampolės grupės vadas plk. V. Grigaliūnas–Glovackis kovų su lenkais metu karininkus taip apibūdino: „Dalis vadų savo viršininkų įsakymų kritika, nenoras kovoti, tėvynės

meilės trūkumas, nenoras eiti į Augustavo miškus, visiškas nenoras suprasti politikos reikalavimus ir t. t.“ buvęs dažnas reiškinys⁴⁷⁰ .

Kai kurių dalių karininkai tokiu aukštosios karinės vadovybės vertinimu jau tėsi ižeisti. Manytume, jog pagrįstai. Ir štai kodėl. Karininkai piktinosi ir kritikavo savo vadovybę visų pirma todėl, kad jos keliami reikalavimai nebuvo grindžiami realia karine jėga. Jų nuomone, karinė vadovybė, užuot tam tikroje vietoje sutelkusi savo jėgas, kurios reikiamu momentu būtų stipresnės už priešą, jas išbarstydavo po visus frontus batalionais, kuopomis, būriais ir vos ne atskirais žmonėmis, neįstengiančiais įvykdyti iškeltų užduočių. Dažnai karius vargino įvairūs nereikalingi veiksmai, neapgaltoti, keisti manevrai ir žygiai, jų kaitaliojimas. Viena iš neigiamybių kariuomenės štabuose buvo ta, kad daugelyje jų dirbo nekvalifikuoti žmonės, kurie nesugebėdavo vadų idėjų tiksliai išdėstyti ir aiškiai suformuluoti įsakymuose daliniams. Neretai pasitaikydavo, kad tuos neapgaltotus įsakymus pradėjus vykdyti greit reikėdavo juos pakeisti ar atšaukti. Taigi vieno ar kito dalinio jau atliktas žygis ar veiksmas pasirodydavo esąs nereikalingas. Be to, neretai štabai neapskaičiuodavo atstumų tarp vietovių, kurias daliniai turėdavo tam tikrą dieną pasiekti, ir karius tekdavo kartais žygiuoti po 60–70 km į dieną. Po tokių „žygių“ vargu ar dar buvo galima iš karių ko nors tikėtis susirėmimų su priešų metu. Štai tokius įsakymus kaip tik ir kritikavo visų pirma patriotiškai nusiteikę karininkai, neabejingi tėvynės likimui. Savo atsidavimą jie jau buvo įrodę ankstesnių kovų su bolševikais bei bermontininkais metu – įvertinti aukščiausiais Tėvynės apdovanojimais (mjr. J. Čaplikas, mjr. J. Laurinaitis, mjr. J. Petraitis, kpt. K. Škirpa ir kt.).

Taigi aukštosios karinės vadovybės kaltinimai dalių vadams neturi rimtesnio pagrindo. Svarbiausia kariuomenės pralaimėjimo Suvalkijoje ir pietrytinėje Lietuvos dalyje priežastis buvo kvalifikuotos, prityrusios, sugebančios vadovauti stambiems kariniams daliniams vadovybės stygius. Vienintelis aukštos kvalifikacijos gabus lietuvis generolas tebuvo Silvestras Žukauskas, kuris tačiau dėl nepakankamo tautinio susipratimo ne kartą buvo tapęs karininkų aštrios kritikos objektu, kelis kartus turėjęs dėl to pasitraukti iš vadovaujančių pareigų.

Tiesa, tuometinėje aukštojoje karinėje vadovybėje buvo dar keletas karininkų, kurie Nepriklausomybės kovų metu už vienokius ar kitokius nuopelnus jau buvo pakelti į generolus. Kadangi jie carinėje Rusijoje tebuvo baigę karo mokyklą, pakankamo pasiruošimo vadovauti štabams ar stambiems kariniams vienetams neturėjo. Pats krašto apsaugos ministras, kartu ejęs ir vyr. kariuomenės vado pareigas, plk. ltn. K. Žukas 1910 m. tebuvo baigęs Vilniaus karo mokyklą ir carinėje kariuomenėje tarnavo ryšių komandos, o vėliau – divizijos ryšių viršininku⁴⁷¹ . Todėl negalima dėl visų nesėkmių lenkų fronte kaltinti tik tuometinę vyriausybę bei karinę vadovybę. Kaip vėliau taikliai apibūdino susidariusią situaciją fronte plk. J. Petraitis, „... Argi galima žmogų kaltinti dėl to, kad jis neturi tos Dievo dovanos, kurią kiti turi, kad jam trūksta smegečių? Negalima žmogaus kaltinti, kad jis neturi to patyrimo, kurio kiti turi, o tada patyrusių žmonių kaip tik neturėjom. Dirbom, kaip galėjom ir kaip mokėjome. Visi norėjom, kad būtų geriau. Blogos valios neturėjom, nenorėjom Tėvynei pakenkti. Samdėmės ir instruktorius, kuriems už tai brangiai mokėjom, Latvijai net Ilukšto kraštu“⁴⁷² .

Lietuvos kariuomenės pralaimėjimo priežastis bandė aiškintis ir Steigiamasis Seimas. Einąs Respublikos Prezidento pareigas Steigiamojo Seimo pirmininkas

A. Stulginskis, sužinojęs apie nepasisekimą Seinų–Druskininkų kautynėse ir patirtus nuostolius, tris dienas ir naktis negalėjo miegoti, valgyti bei gerti. Taip buvo susijaudinęs ir susirūpinęs šis didis Lietuvos patriotas⁴⁷³.

Seinų–Druskininkų katastrofa labai sujaudino ir neigiamai paveikė Lietuvos visuomenę bei fronto kovos įvykių nežinančius Steigiamojo Seimo narius. Seimo nariui M. Sleževičiui pasiūlius, Steigiamasis Seimas rugsėjo 25 d. šiam klausimui apsvarstyti sušaukė nepaprastąjį posėdį. Jame kalbėjo 16 Seimo narių. Buvo aptarta politinė ir karinė Lietuvos padėtis ir, vykstant aštrioms bei karštomis diskusijoms, pasisakyta visomis jėgomis priešintis lenkų invazijai. Paskelbtame nutarime pritarta vyriausybės priemonėms kraštui apginti, pareikštas pasitikėjimas pačia vyriausybe ir nutarta kreiptis į Lietuvos piliečius atitinkamo turinio atsišaukimu⁴⁷⁴. Jame tautai buvo aiškinami agresyvūs lenkų kėsnių Lietuvos atžvilgiu ir gyventojai kviečiami Tėvynę ginti bei visomis išgalėmis savąją kariuomenę paremti⁴⁷⁵ (žr. 15 priedą).

Steigiamojo Seimo Prezidiumas susidomėjo ir padėti pačioje kariuomenėje. Rugsėjo 26 d. Seniūnų sueigoje, svarstant paskutiniųjų dienų įvykius fronte, buvo akcentuota, jog visos lietuvių kariuomenės dalys „buvo užpultos netikėtai“, nes neturėta tinkamos savos žvalgybos. Seniūnų sueiga prašė Ministrą Pirmininką dr. K. Grinių atkreipti į tai krašto apsaugos ministro plk. lt. K. Žuko dėmesį, kad „tokiam disciplinos ir lauko taktikos reikalavimui nusikalte asmenys būtų griežtai baudžiami“⁴⁷⁶.

Tėvynės gynimo nuo lenkų reikalais labai rūpinosi Lietuvos gynimo komitetas. Tuo metu apie 60 iš įvairių Lietuvos vietovių pasitraukusių sulenkėjusių dvarininkų tarnavo lenkų kariuomenėje, o dauguma likusiųjų krašte buvo nusistatę prieš Lietuvos nepriklausomybę, darbavosi svetimoms valstybėms naudai, ją visokeriopai rėmė. Matydamas tokią padėtį krašte, Lietuvos gynimo komitetas 1920 m. spalio 1 d. pasiūlė krašto apsaugos ministrui plk. lt. K. Žukui įsakyti miestų ir apskričių karo komendantams atidžiai sekti tokių dvarininkų veiklą, įtariamuosius suimti, patraukti baudžiamajon atsakomybėn, neleisti išvykti iš dvarų. Buvo pasiūlyta, galiojant karo padėčiai, uždrausti bet kokius jų susirinkimus ir leisti šauliams, partizanams bei Lietuvos gynimo komitetui padėti kontroliuoti padėtį⁴⁷⁷.

Beveik tuo pat metu buvo sukurtas Lietuvos moterų komitetas Tėvynei ginti. Jo tikslas buvo rūpintis šiltų drabužių, apavo ir maisto rinkimu bei pasiuntimu į frontą, sužeistaisiais ir kt.⁴⁷⁸

Reaguodamas į didėjantį pavojų kraštui bei aukščiau minėtų institucijų pastabas ir pasiūlymus, krašto apsaugos ministras plk. lt. K. Žukas savo ruožtu 1920 m. spalio 2 d. vienu atsišaukimu kreipėsi į Lietuvos vyrus, kviesdamas stoti savanoriais kariuomenėn, ir vyriausybės vardu žadėdamas juos ir jų šeimas aprūpinti žeme⁴⁷⁹, o kitu – į mokyklinę jaunuomenę, ragindamas ją stoti į karo mokyklą ir tuo papildyti mūsų laisvės kovotojų eiles⁴⁸⁰. Visuomenė sujudo.

1920 m. gruodžio mėn. „Mažajame Seime“ kilo sumanymas ir buvo parengtas įstatymo projektas sudaryti tardymo komisiją Suvalkų fronto 1920 m. rugpjūčio–rugsėjo mėnesių įvykiams ištirti. Šis projektas iš pradžių apie 2,5 mėn. buvo svarstomas Steigiamojo Seimo Teisių komisijoje, o 1921 m. gegužės 13 d. jo svarstymas buvo perkeltas į Seimą. Svarstymo metu paaiškėjo, jog minėti įvykiai Suvalkų fronte – tai ne atskiras atsitikimas ar vienkartinis nepasisekimas, o glaudžiai susiję su visa tuometine „kariuomenės organizacija, jos netikslumais platesnėse apibrėžose ir todėl, siū-

lant padaryti tardymą Suvalkų fronto 20 metų atsitikimams, greičiausia teks paliesti ir kitas krašto gynimo sritis⁴⁸¹ (kalba netaisyta – V. L.).

Krašto apsaugos ministro prof. J. Šimkaus nuomone, apie įvykius fronte Lietuvos visuomenė turėjo gauti išsamią informaciją. Tačiau tie klausimai kariuomenei buvo labai svarbūs, o daugelis kariškių tebetarnavo jos gretose, todėl plačiai paskleisti žinias, kurios lengvai patektų ir priešams, buvo negeistina. Jo pasiūlymu Seimas nutarė toliau šį klausimą svarstyti už uždarytų durų⁴⁸².

Įstatymą Suvalkų fronto atsitikimų tardymo komisijai sudaryti Steigiamasis Seimas priėmė 1921 m. birželio mėn. 22 d., o tų metų liepos 16 d. savo parašais jį patvirtino e. Respublikos Prezidento pareigas Steigiamojo Seimo pirmininkas A. Stulginskis ir ministras pirmininkas dr. K. Grinius. Juo remiantis, iš Steigiamojo Seimo narių buvo sudaryta trijų asmenų komisija, kuriai buvo suteikti platūs įgaliojimai. Už savo veiklą ji buvo atsakinga tik Steigiamajam Seimui⁴⁸³ (plačiau žr. 16 priedą). Komisija buvo tokios sudėties: pirmininkas – dr. J. Buzelis, sekretorius – Seimo atstovas Tumėnas ir narys – Vl. Požela⁴⁸⁴. Visų kariuomenės dalių bei įstaigų viršininkai minėtos komisijos nariams privalėjo teikti visokią reikalingą pagalbą⁴⁸⁵.

Ši tardymo komisija buvo parengusi tokio turinio veikimo planą (kalba netaisyta – V. L.).

„1. Išaiškinti: kokioj padėty buvo mūsų kariuomenė, kuomet bolševikai atstūmė lenkus už Gardino (detaliai!).

2. Koks abelnai buvo nustatytas planas šalies gynimui, jei lenkai priverstų bolševikus trauktis atgal ir kėsintųsi okupuoti mūsų teritorijos dalis.

3. Kaip veikė karo žvalgyba.

4. Kokių priemonių ėmėsi mūsų karo vadovybė, kai bolševikai buvo lenkų atstumti iki Gardino.

5. Organizavimas ir pravedimas mūsų kontrantpuolio ant Augustavo–Suvalkų pradžioje 1920 m. rugsėjo mėn. Priežastis jo nepasisekimo.

6. Ar pasikeitė mūsų karo vadovybės kraštui ginti planas, kai mūsų kariuomenei nepavyko grąžinti Augustavo kanalo sistemą, kai mūsų pulkai buvo lenkais atstumti ant ilgos linijos: Vokietijos siena–Seinai–Sopockynė.

7. Lenkų gausios kariuomenės sugrupavimas Augustave ir naujas užpuolimas IX. 22 d. Ar mūsų vadovybei buvo žinoma apie tai ir kokiu priemonių buvo imtasi atsargumo dėlei.

8. Priežastis mūsų nepasisekimo ties Seinais ir Kapčiamiesčiu IX. 22 d. ir mūsų nuostoliai.

9. Koks buvo nustatytas krašto gynimo planas, kai lenkai sumušė mūsų kariuomenę pas Seinus–Kapčiamiestį, perėjo Nemuną ir nebebuvo vilties, kad bolševikai atsiturės lenkų puolimui.

10. Likvidacija mūsų fronto Suvalkijoje⁴⁸⁶.

Kaip matyti, šis tardymo komisijos parengtas planas buvo gana konkretus ir detalus, reikalaujantis iš kariuomenės vadovybės gilaus ir išsamaus atsakymo į svarbiausius Lietuvos ginkluotųjų pajėgų nesėkmės lenkų fronte klausimus. Tačiau kaip šis planas buvo vykdomas, deja, medžiagos surasti nepavyko. Neteko užtikti duomenų, jog dėl minėtų 1920 m. rugsėjo mėn. pralaimėjimų kas nors būtų buvęs pripažintas kaltu ir nubaustas.

S u v a l k ų d e r y b o s i r s u t a r t i s. 1920 m. rugsėjo mėn. pabaigoje lygiagrečiai su Suvalkijoje vykusiais lietuvių–lenkų karo veiksmais, tarp abiejų valstybių tebesitęsė ir diplomatinė kova. Prasidėjus Lenkijos kariuomenės puolimui, tą pačią rugsėjo 22 d. Lietuvos vyriausybė gavo Lenkijos užsienio reikalų ministro E. Sapiehos notą, kurioje dar kartą Lietuva kaltinama bendradarbiavimu su Raudonąja armija, jos telkimosi dengimu. Dėl to Lenkijos vyriausybė nusprendusi imtis griežtų priemonių, pasilikdama sau visišką veikimo laisvę⁴⁸⁷. Taigi Lenkija ir toliau naudojosi įvykusiais faktais, o jos diplomatija stengėsi tai pateisinti.

Rugsėjo 24 d. Lietuvos atstovas Londone grafas Alfredas Tiškevičius painformavo Tautų Sąjungos sekretoriata, kad ta E. Sapiehos telegrama „turi būti laikoma karo paskelbimu“ ir tą pačią dieną paprašė Tautų Sąjungą „tuojau imtis intervencijos, kad sulaikytų Lenkijos naujus agresyvius veiksmus“⁴⁸⁸.

Netrukus Lenkijos ir Lietuvos byla buvo svarstoma Tautų Sąjungos sesijoje Paryžiuje. Rugsėjo 26 d. Tautų Sąjunga priėmė rezoliuciją, skatinančią nutraukti abipuses kovas ir laikytis Curzono nustatytos demarkacijos linijos. Toje sesijoje taip pat buvo sudaryta tarptautinė karinė kontrolės komisija karo įvykiams stebėti. Ją sudarė Prancūzijos atstovas plk. A. Chardigny – pirmininkas ir nariai – Ispanijos atstovai U. Sala ir Hercé, Japonijos – Janamakis, Italijos – Bergera ir Anglijos – G. Keenanas⁴⁸⁹.

Rugsėjo 27 d. grafas A. Tiškevičius, nuvykęs pas Tautų Sąjungos sekretorių S. E. Drummondą ir išdėstęs jam visą padėtį, primygtinai prašė Tautų Sąjungą imtis neatidėliotinių priemonių užkirsti kelią lenkų veržimuisi į Lietuvos teritorijos gilumą. Jis išpėjo generalinį sekretorių, kad Lenkija siekianti užimti Vilnių ir sudarysianti tuo naują „įvykusį faktą“ prieš prasidedant dviejų šalių deryboms. Tačiau ir šį kartą, nepaisydama klausimo svarbos, Tautų Sąjunga jokių priemonių nesiėmė⁴⁹⁰.

Lenkijos kariuomenės veiksmai visgi lėmė tiek Tautų Sąjungos, tiek kitų valstybių nepalankią nuomonę apie Lenkiją. Lenkijos užsienio reikalų ministras E. Sapieha, siekdamas sušvelninti padėtį ir atsižvelgdamas į rugsėjo 20 d. Antantės Aukščiausiosios Tarybos rezoliucijos rekomendacijas, pasiūlė derybas Suvalkuose.

Lietuvos vyriausybė, matydama Lenkijos karo jėgos grėsmę ir nesitikėdama iš Tautų Sąjungos Tarybos skubių energingų veiksmų, sutiko derybas Suvalkuose pradėti, siekdama sustabdyti karo veiksmus tarp Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių bei nustatyti demarkacijos liniją⁴⁹¹.

Delegacijos turėjo susitikti rugsėjo 29 d. vakare Suvalkuose. Tačiau lenkai, pasiūlę derybas, pradėjo dar smarkesnę lietuvių kariuomenės puolimą. Lietuviai pasiūlė sustabdyti karo veiksmus iš abiejų pusių rugsėjo 29 d. 12 val. Lenkai betgi atsisakė tai padaryti ir sutiko sustabdyti dviem valandoms karo veiksmus tik Kalvarijos plento rajone, kad suteiktų lietuvių delegacijai laisvą kelią į Suvalkus. Nepadėjo ir Lietuvos vyriausybės priminimas Tautų Sąjungos Tarybai jos rugsėjo 20 d. rezoliuciją, pagal kurią karo veiksmai iš abiejų pusių turėjo būti iš viso sustabdyti⁴⁹².

Į Suvalkus delegacijos suvažiavo rugsėjo 29 d., o derybos prasidėjo rugsėjo 30 d. Abiejų šalių delegacijų pirmininkai buvo kariškiai: lietuvių – gen. lttn. M. Katchė, o lenkų – plk. M. Mackevičius, kilimo iš Lietuvos – nuo Ūdrijos ir gerai kalbąs lietuviškai, bet labai lietuvių nemėgstąs. Lietuvos delegacijos nariai buvo M. Biržiška, užsienio rei-

kalų departamento direktorius B. Balutis, mjr. A. Šumskis ir diplomatas V. Čarneckis, o lenkų – užsienio reikalų ministerijos atstovas J. Lukasevičius, mjr. A. Romeris ir V. Przesmyckis.

Derybos vyko rusų kalba Suvalkų teismo salėje. Derybose pirmininkai mažai reikėsi, jas vedė visi kiti delegatai. Jų eigą sekė Vakarų sąjungininkų atstovai-karininkai – anglas, italas ir amerikietis. Į derybų eigą jie nesikišo. Didelę įtaką deryboms turėjo Tautų Sąjungos kontrolės komisijos pirmininkas plk. A. Chardigny, prancūzas, gerai mokąs kalbėti rusiškai.

Pirmajame posėdyje lietuvių delegacija pareikalavo sustabdyti karo veiksmus ištiesai, kur tik susiduria Lietuvos–Lenkijos kariuomenės. Lenkijos atstovai su tuo nesutiko. Lietuvos atstovams pareiškus, kad tokiu atveju nėra ką veikti, lenkai sutiko sustabdyti karo veiksmus tik Suvalkijoje, t. y. nuo Rytprūsių sienos pagal demarkacijos liniją iki Nemuno. Tačiau rytiniame Nemuno krante jie atsisakė tai padaryti.

Lenkijos delegacija pareiškė, kad pagrindinės Lietuvos ir Lenkijos konfliktų priežastys tos, jog, pirma, Lietuvos kariuomenė buvo užėmusi Lenkijos teritoriją ir, antra, Lietuva nesilaikė neutralumo Lenkijos ir Sovietų Rusijos kare. Tačiau, palankiai išsprendus demarkacijos linijos klausimą Suvalkijoje, nebūsią kliūčių likviduoti ir karinius ginčus.

Spalio 1 d. posėdyje lenkai pareiškė, kad jie nepripažįsta 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutarties sudarymo, kuri esą sudaryta neatsižvelgus į Lenkijos teises ir interesus ir be Lenkijos žinios. Lenkų delegacija išpėjo lietuvius, kad lenkų kariuomenė „strateginiais sumetimais“ dešinėje Nemuno pusėje užims Merkinės–Varėnos–Bastūnų liniją ir pareikalavo, kad Lietuvos kariuomenė iš ten atsitrauktų. Be to, Lenkijos delegacija pageidavo, kad Lietuvos vyriausybė leistų pasinaudoti karo reikalams Suvalkų–Simno–Alytaus–Varėnos geležinkeliu⁴⁹³.

Gavusi vyriausybės instrukciją nustatyti Vilniaus krašte demarkacijos liniją ir nesutikti leisti lenkams naudotis Suvalkų–Simno–Alytaus geležinkeliu, Lietuvos delegacija pasiūlė nustatyti tokią demarkacijos liniją: pietų Suvalkijoje nuo Vokietijos sienos 1919 m. gruodžio 8 d. linija iki Nemuno, toliau šiaurėje nuo Marcinkonių geležinkelio stoties per Ūlos upės geležinkelio tiltą, per Bastūnų stotį, Dieveniškės, Graužiškius, Ašmeną iki Ižos. Tokiu atveju Lietuvos pusėje turėjo likti Varėnos stotis bei plati teritorijos juosta apie Vilnių. Be to, Lietuvos delegacija numatė klauzulę, jog, Lenkijai sudarius paliaubas ar taiką su Sovietų Rusija, Lenkijos kariuomenė tuoju pasitrauksianti iš Lietuvos už Nemuno ir nustatytų Lietuvos su Sovietų Rusija sienų⁴⁹⁴.

Lenkijos delegacijai buvo nurodyta derybas vilkinti ir, remiantis Lenkijos kariuomenės strateginiais sumetimais, reikalauti Varėnos ir nesutikti su demarkacijos linija į rytus nuo Bastūnų. Tęsiant derybas spalio 4 d., ginčas tarp abiejų delegacijų dėl Varėnos geležinkelio stoties paaštrėjo. Lietuvos vadovybė aiškiai suprato gresiantį pavojų Vilniui, lenkams persikėlus per Nemuną ir žygiuojant toliau Lydos link. Tuo metu diduma Lietuvos kariuomenės tebebuvo Suvalkijoje ir Varėnos geležinkelio mazgas būtų nepaprastai svarbus perkeliant kariuomenę iš Suvalkijos Vilniaus gynybai sustiprinti. Lenkijos karinė vadovybė suprato lietuvių planus ir nesutiko per Varėną praleisti traukinių su Lietuvos kariuomene. Tuo būdu lietuviams atsiimti Varėnos geležinkelio stoties nepavyko.

Suvalkų konferenciją iš aklavietės išgelbėjo tik tą pačią spalio 4 d. į Suvalkus atvykusi plk. A. Chardigny vadovaujama Tautų Sąjungos kontrolės komisija, kuri tolesnių derybų iniciatyvą perėmė į savo rankas. Tatai įvyko prieš aiškų J. Pilsudskio nenorą.

Tautų Sąjungos kontrolės komisija, pasitarusi su Lietuvos delegacija, 1920 m. spalio 5 d. 20 val. 30 min. Suvalkuose priėmė tokį sprendimą (kalba netaisyta – V. L.): „Tautų Sąjungos kontrolės komisija ponams lenkų ir lietuvių delegacijų pirminkams

Suvalkai

Tautų Sąjungos kontrolės komisija pirmame jos posėdyje X. 5 d. priėmė tokius nutarimus, kurie yra tiesioginiai ir tuo pat laiku pranešti lietuvių ir lenkų valdžioms šia telegrama:

1. Laikinoji demarkacijos linija tarp Lietuvos ir Lenkijos nusistatys tokia:

- a) 1919 m. gruodžio 8 d. linija nuo vokiečių sienos iki įtakos Igorkos Nemunan,
- b) Nemuno srove nuo minėtos įtakos iki Uciechos, 10 km į pietus nuo Merkinės.

2. Norėdamos incidentų kariuomenėje, lenkų ir lietuvių valdžios privalo evakuoti savo karo jėgas 6 km zonoje į vieną ir kitą pusę nuo virš minėtos demarkacijos linijos.

Lietuvių ir lenkų kariuomenės atitraukimas į naujas pozicijas privalo būti užbaigtas spalio 9 d. 12 val.

Vietose, kur lietuvių ir lenkų kariuomenės turi praeiti pirmyn, žygiavimą pradėti po 12 valandos.

3. Kliūtys, galinčios iškilti nustatant ne kuriuos šios linijos punktus, bus reguliuojamos komisijos vietoje.

4. Kad sustabdžius priešininkų veikimą Varėnos apylinkėse, kolei tam rajone nebus nustatyta demarkacijos zona, kontrolės komisija turi garbės prašyti abiejų valdžių duoti savo kariuomenėms, veikiančioms šitoje apylinkėje, įsakymą, kad nebūtų pereinama dabar užimamoji priešakinėmis sargybomis linija arba tuojau sustabdyti kiekvieną pradedamą priešingą veiksmą.

Komisija išvyks spalio 7 d. į Varėną, kad vietoje duotų reikalingus priešų veikimo sustabdyti įsakymus.

Komisija prašo abiejų valdžių skubiai pranešti telegrama apie esamus § 4 nurodymus dalių vadams Varėnos rajone⁴⁹⁵.

Kadangi lenkai faktiškai jau buvo užėmę Varėnos geležinkelio stotį ir Tautų Sąjungos kontrolės komisija, matydama, kad lenkų vis tiek negalės priversti jos perleisti lietuviams, taip pat ją pripažino lenkams, tai lietuviams nieko kita ir nebebuvo likę, kaip tik sutikti su minėtu komisijos sprendimu.

Tolesnėse derybose Tautų Sąjungos kontrolės komisija tiesiogiai nedalyvavo, nors jos įtaka buvo jaučiama. Buvo ginčijamasi dėl tolesnio demarkacijos linijos pratęsimo. Lenkai atsisakė pratęsti ją į rytus nuo Bastūnų, motyvuodami buvimu ten Raudonosios armijos. Jie pasiūlė, kad tas klausimas būtų svarstomas abipusėje lietuvių–lenkų derybose Rygoje.

Spalio 7 d. Tautų Sąjungos kontrolės komisijai išvykus į Varėną vietoje ištirti padėti, derybos Suvalkuose buvo tęsiamos ir tą pačią dieną 24 val. buvo pasirašyta sutartis. Tai buvo tik karo veiksmų paliaubos. Nustatyta tik nauja demarkacijos linija tarp lietuvių ir lenkų kariuomenių, neišsprendžiant susitariančiųjų šalių teritorinių teisių klausimo. Ši linija Suvalkų krašte ėjo pagal Aukščiausiosios Tarybos 1919 m.

gruodžio 8 d. nustatyta linija nuo Rytprūsių sienos iki tos vietos, kur Juodoji Ančia įteka į Nemuną, toliau Nemunu iki Gravės upelio, Gravės upeliu iki Merkinės–Ratnyčios; toliau tiesia linija iki tos vietos, kur Skroblio upelis suteka su Merkiu, toliau Merkiu, Derežnyčia iki Bastūnų stoties palei Vilniaus–Lydos geležinkelį. Varėnos ir Bastūnų stotys buvo paliktos lenkų pusėje.

Sutartimi abi pusės pasižadėjo nutraukti karo veiksmus palei visą nustatytą demarkacijos liniją. Į rytus nuo Bastūnų turėjo būti nutraukti karo veiksmai ir pratęsta demarkacijos linija specialiu susitarimu, kai tik iš tos vietos pasitrauks sovietų kariuomenė. Jei nepavyktų to susitarimo pasiekti, tai susitariančios šalys pasiliko sau teisę kreiptis Tautų Sąjungon.

Sutartimi numatomas lietuvių traukinių praleidimas per Varėnos stotį ir pasikeitimas karo belaisviais. Suvalkų sutartis turėjo įsigaliooti vidurdienį, spalio 10 d., išskiriant „jau sutartą karo veiksmų sustabdymą“, ir turėjo pasilikti galioti „iki visi ginčytini klausimai tarp lietuvių ir lenkų bus galutinai išspręsti“⁴⁹⁶ (plačiau žr. 17 priedą).

Taigi Suvalkų derybos formaliu atžvilgiu buvo ne politinio, bet karinio pobūdžio. Jose buvo nustatytos ne valstybinės sienos, bet tik skiriamoji linija, kuri lietuvius turėjo apdrausti nuo lenkų veržimosi į Lietuvos teritoriją. Vis dėlto svarbiausias derybų objektas buvo politinis, susijęs su Vilniaus likimu, nors apie Vilnių derybose ir nebuvo kalbama. Kartu pažymėtina, jog Suvalkų sutartis Lenkiją iš esmės nedaug teipareigojo. Pati nustatyta demarkacijos linija buvo Lengvai apeinama iš rytų.

Visgi ši sutartis turėjo praktinę ir ypač moralinę reikšmę. Netrukus po jos pasirašymo įvykdytą Vilniaus užgrobimą Lietuvos vyriausybė galėjo kvalifikuoti kaip šiurkštą Suvalkų sutarties sulaužymą bei remtis ja tolesniuose santykiuose ne tik su Lenkija, sprendžiant teritorinius klausimus, bet ir tarptautinėse instancijose.

7. ŽELIGOVSKIADA

Gen. L. Želigovskio „maišto“ parengimas. Gen. L. Želigovskio „maištas“ iš esmės buvo ne koks nors visai nelauktas įvykis, o nuosekliai vykdytas J. Pilsudskio politikos tęsimas. Būdamas tikras politinio nusistatymo „gente Lituanus, natione Polonus“ („kilme lietuvis, tautybe lenkas“) atstovas, J. Pilsudskis niekad neatsisakė minties atskirti nuo grynai lietuviškos etnografinės Lietuvos Vilnių su jo mišriai kalbančiu kraštu ir sudaryti iš jo lenkiškąjį federacinės Lietuvos kantoną. Jo didžiausias politinis troškimas buvo Lietuvos–Lenkijos unija.

Numatydamas, kad kils diplomatinių sunkumų Vilniui užimti, J. Pilsudskis sugalvojo savo agresyvius veiksmus remti tariama gyventojų valia. Iš anksto ruošdamasis tai tariamai Lenkijos „pakraščiu“ gyventojų valiai įrodyti, jis, kaip minėjome anksčiau, ėmė organizuoti vadinamąją lietuvių–gudų diviziją. Pagrindinis šios divizijos uždavinys buvo kovoti su Lietuva, o svarbiausia – užimti Vilnių, kuri J. Pilsudskis vadino „brangiu, mylimu Vilnium“, „mielu miestu“⁴⁹⁷.

Lietuvių–gudų divizija buvo suformuota dar 1918 m. gruodžio mėn. pabaigoje. Ją sudarė 9 pėstininkų pulkai – Vilniaus, Kauno, Suvalkų, Gardino, Naugarduko,

Minsko, Baltstogės, Lydos ir Slucko; 4 kavalerijos pulkai – Užnemunės, II Vilniaus, III lietuvių ir totorių raitelių (Tatarska jazda). Ši divizija turėjo būti aprūpinta artilerija, pionieriais, pagalbiniais ginklais ir tarnybomis. Jos vadu buvo paskirtas gen. V. Ivaškevičius. Dauguma divizijos kareivių buvo iš Galicijos, Poznanės ir Varšuvos, tačiau nemaža ir sulenkėjusių lietuvių, gudų ir Vilniaus krašto totorių. Šie sulenkėję vilniečiai suteikė divizijai lietuvių–gudų atspalvį⁴⁹⁸.

J. Pilsudskis šią diviziją atitraukdavo nuo Lietuvos pasienio tik labai didelio reikalo spiriamas, kaip, pavyzdžiui, bolševikų vykdyto didelio puolimo Varšuvos kryptimi metu. Krizei praėjus ir planuojant Vilniaus okupavimą, minėta divizija vėl buvo pasiūsta arčiau Lietuvos.

Maršalas J. Pilsudskis okupuoti Vilnių tariamai sukilusiais to krašto kilmės daliniais numatė dar 1920 m. rugsėjo mėn. vidury. To mėnesio 20 d. į vyriausiąją būstinę Baltstogėje buvo iškviestas kilimo iš Vilniaus krašto gen. L. Želigovskis. M. Biržiškos teigimu, „Želigovskis nebuvo pirmas, į kurį Pilsudskis kreipėsi pasiūlydamas prieš jį „sukilti“. Tačiau pirmieji generolai, kurie gavo tokį pasiūlymą, vienas po kito atsisakė, nesutikdami prisiimti negarbingo kariui žygio – dirbtinio karinės sutarties laužymo. Kai tas pats buvo pasiūlyta Želigovskiui, šis iš viso nesusivokė kas čia darosi, kam ir prieš ką jis turi „sukilti“, jei su lietuviais jau susitarta, ir be Pilsudskio įsakymo nesutiko prieš lietuvius žygiuoti. Tuomet Pilsudskis, kaip vyriausiasis vadas, pareiškė jam tai įsakąs atlikti, ir šis tepasakęs „Rozkaz“ (Klausau!) išėjo jau kitą parengtam žygiui vadovauti. Jam išėjus, Pilsudskis ciniškai apie Želigovskį draugams pastebėjo: „Maniau, jog turiu reikalą su žmogum (*myślalem, że to człowiek*), o čia d... *wolowa*“ (jautinė ...). Ir tikrai, nuo to meto garbingą karį pakeitė pamintos garbės politikas – pseudosukilimo iškamšinis vadas“⁴⁹⁹.

1920 m. spalio 1–2 d., vadovaujant J. Pilsudskiui, vyko „maišto“ vadų pasitarimai jo specialiame traukinyje Gardine ir Lydoje. Pasitarimų metu buvo priimtas savanorių divizijos viršininko plk. A. Koco parengtas operacijų planas Vilniui okupuoti⁵⁰⁰.

Spalio 2 d. J. Pilsudskis atliko I lietuvių–gudų divizijos apžiūrą ir pasižymėjusius karius apdovanojo kryžiumi „Virtuti Militari“. Prieš išvykstant iš Lydos jis pasitarimo klebonijoje su buvusiu minėtos divizijos vadu gen. Rzonckovskiū ir štabo viršininku kpt. Perkovičiumi metu įsakė, kad divizija turėsianti užimti Vilnių, kartu pastebėdamas, jog nei dabar, nei paskiau negausianti tam įsakymo. Be to, J. Pilsudskis pabrėžė, jog uždavinį reikia atlikti taip, kad I Vilniaus pulkas pirmas įsiveržtų į miestą. Prieš tai turėjo būti užimta Varėnos geležinkelio stotis ir nutrauktas Kauno susisiekimas su Vilniumi⁵⁰¹.

Spalio 5 d. buvo sudaryta gen. W. Sikorskio vadovaujama III armija, kuri kartu su II armija, veikdamos „supamuoju vainiku“, turėjo remti gen. L. Želigovskio veiksmus iš rytų ir vakarų pusių⁵⁰².

Lietuvos Generalinio štabo žvalgybos skyriaus apytikriais duomenimis, mūsų fronte 1920 m. spalio 5–16 d. veikė tokios lenkų pajėgos:

I lietuvių–gudų divizija	– iki 4000 žmonių
II lietuvių–gudų divizija	– iki 4000 žmonių
I ir II Varšuvos divizijos	– iki 9500 žmonių
XVII Poznanės divizija	– iki 7200 žmonių
Iš viso	– iki 24700 žmonių

Prie šių divizijų buvo iki 550 kulkosvaidžių ir 141 pabūklas.

Kariuomenės skaičius Vilniaus–Baranovičių rajone siekė iki 45 000 žmonių⁵⁰³.

Pagal lenkų šaltinį, gen. L. Želigovskis savo žinioje turėjo apie 14 000 kareivių. Jį dengusioje gen. W. Sikorskio vadovaujamoje armijoje buvo per 50 000, o II armijoje – 15 000 karių. Iš viso tos jėgos sudariusios 80 000 karių ir kone 4 kartus viršijo visos Lietuvos kariuomenės skaičių⁵⁰⁴.

Tomis dienomis Lietuvos kariuomenė buvo taip išsidėsčiusi: X pėst. pulkas saugojo barą nuo Rytprūsių sienos ir plentą iš Kalvarijos į Suvalkus. Štabas buvo Kalvarijoje. Pulkui vadovavo mjr. A. Jakaitis.

V pėst. pulkas saugojo barą abipus Galaduso ežero, štabas buvo Lazdijuose. Kpt. K. Škirpai perėjęs dirbti į Steigiamąjį Seimą, pulkui nuo 1920 m. rugsėjo 23 d. laikinai vadovavo kpt. A. Zubrys⁵⁰⁵.

VIII pėst. pulkas saugojo barą nuo Šlavantų iki Nemuno, štabas buvo įsikūręs prie Seirijų. Mjr. J. Čaplikui 1920 m. rugsėjo 22 d. patekus į lenkų nelaisvę, laikinai pulko vadu buvo paskirtas mjr. A. Liutermoza⁵⁰⁶.

Rezerve buvo II pėst. pulkas, iš Alytaus perkeltas į Krosną. Mjr. J. Laurinaičiui rugsėjo 22 d. patekus į lenkų nelaisvę, pulko vado pareigas nuo tos dienos iki spalio 1 d. ėjo mokomojo bataliono majoras K. Valeišo, o nuo spalio 1 d. – mjr. J. Petraitis⁵⁰⁷.

Baro nuo Rytprūsių sienos iki Nemuno vadu tebebuvo gen. ltn. M. Katchė, štabas – Simne.

Į rytus nuo Nemuno: VI pėst. pulkas buvo Nedzingėje, nukreiptas Perlojos kryptimi. Jam tebevadovavo plk. ltn. J. Butkus. I pėst. pulkas (vadas – mjr. Vl. Skorupskis) buvo išsidėstęs į šiaurę nuo Varėnos. Šiam fronto barui vadovavo III pėst. divizijos vadas mjr. Ig. Musteikis. Vadavietė buvo Alytuje.

Vilniuje buvo gen. ltn. St. Nastopkos vadovaujamos I pėst. divizijos štabas. Divizija susidėjo iš IV, VII ir IX pėst. pulkų.

VII pėst. pulkas po nesėkmės prie Druskininkų ir Pariečės rinkosi Vilniuje. Plk. ltn. E. Adamkavičių 1920 m. rugsėjo 14 d. laikinai paskyrus I pėst. divizijos vadu, pulko vadovavimą laikinai perėmė mjr. Vl. Rėklaitis⁵⁰⁸.

IV pėst. pulkas (vadas – kpt. J. Variakojis) stovėjo ir saugojo barą priekyje gen. L. Želigovskio rinktinės. Pagrindinė pozicija: Jašiūnai–Rūdninkai, prie Merkio upės. Sargybos stovėjo Stasylių–Šalčininkėlių–Tabariškių rajone.

IX pėst. pulkas (vadas – mjr. A. Paškovičius) buvo labai plačiai išsisklaidęs. Vienas batalionas stovėjo Vilniuje, kitas saugojo barą nuo lenkų drauge su IV pėst. pulku, o dar vienas veikė Švenčionių apylinkėje.

Raitelių pulkas (vadas – kpt. A. Šileris) veikė paskirais eskadronais. Iš viso buvo 4 eskadronai. Spalio mėn. buvo stengiamasi pulką sutelkti Vilniaus apylinkėse⁵⁰⁹. Vilniuje tuo metu dar buvo Vilniaus komendantūros batalionas ir 1920 m. rugpjūčio 26 d. iš Kauno atkelta karo mokykla (III laida).

Artilerijos turėta mažai. Iš buvusių 10 baterijų (40 pabūklų) per 1920 m. rugsėjo mėn. karo veiksmus netekta 3,5 baterijų, iš viso 14 pabūklų. Spalio mėn. pradžioje Vilniuje buvo VI ir X baterijos. Baterijos buvo skaldomos ir paskirstomos pulkams būriais.

Lietuvos kariuomenės išdėstymas Vilniui ginti buvo labai neparankus. Ją sutelkti Vilniui ginti trumpu laiku buvo neįmanoma. Sudėtingą padėtį tuometinėje

Lietuvos kariuomenėje tiksliai apibūdina krašto apsaugos ministro, vyr. kariuomenės vado plk. lt. K. Žuko žodžiai, pasakyti Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktoriui B. K. Balučiui: „...blogi dalykai, ir noriu atvirai su Tamsta pasikalbėti. Nebegaliu toliau nešti atsakomybės. Kariuomenės beveik neturime, nėra net fronto. Po kelių nepavykusių mūšių su lenkais kariuomenė, galima sakyti, pakriko. Bent aš negaliu tvarkos palaikyti. Neįstengiu. Reikia skubiai skirti kitą apsaugos ministrą arba vyriausiąjį kariuomenės vadą. Kitaip mes prapuolę. Aš sutinku bet kokias pareigas eiti – karininko, net eilinio kareivio. Šiandien einu tai pranešti ministrų kabinetui ir prašau man padėti“⁵¹⁰.

Tuo būdu sąlygos gen. L. Želigovskio avantiūrai vykdyti buvo palankios. Lenkų su bolševikais frontas slinko vis toliau nuo Vilniaus į rytus. Lenkų derybos su bolševikais vyko sėkmingai. Atsirado pakankamai daug laisvų ginkluotų pajėgų, kurias buvo galima nukreipti prieš lietuvius. Gen. L. Želigovskis iš jam skirtų dalių sudarė dvi pėstininkų brigadas Varanavo–Benekainių apylinkėje ir vieną mišrią mjr. M. Koscialkovskio vadovaujamą rinktinę Eišiškių apylinkėje. Žygio išvakarėse gen. L. Želigovskio žinioje buvo 16 pėstininkų batalionų, 5 kavalerijos eskadronai, 36 lauko patrankos, 8 sunkios patrankos, 139 kulkosvaidžiai ir keletas šarvuočių⁵¹¹.

Nors Tautų Sąjungos kontrolės komisijos Suvalkuose pasiūlymu abiejų pusių karo veiksmai spalio 5 d. buvo sustabdyti, lenkai vis šaudė ir puolė Varėnos apylinkėje kai kurias mūsų pusėje esančias gyvenvietes, Biekšių ir Bartelių kaimus.

Spalio 6 d. lenkai didelėmis jėgomis puolė mūsų sargybas į rytus nuo Eišiškių ir tarp geležinkelio linijų Vilnius–Lyda ir Vilnius–Molodečnas. Mūsų sargybos buvo priverstos pasitraukti. Lenkai atskirose vietose perėjo Šalčios upelį ir užėmė Butrimonis, Gerviškes, Benekainius ir Kauleliškes⁵¹².

Šiuo mažu puolimu gen. L. Želigovskis pasistengė užimti išeities ribą tikrajam puolimui, t. y. priėti kiek galima arčiau, kad paskui, puolant vienu šuoliu, greitai užimtų Vilniaus miestą. Tad gen. L. Želigovskio karo veiksmų pradžia reikia laikyti spalio 6 d., o ne spalio 8 dieną.

Lietuvos kariuomenės vadovybė žinojo, kad lenkai yra sutelkę gan dideles jėgas Varanavo–Benekainių apylinkėje, tačiau nieko nedarė ir šio baro, kuris buvo menkai pridengtas, nesustiprino. Reikia manyti, kad to nepadarė dėl šių priežasčių: pirma, turėta maža jėgų ir, antra, buvo tikėtasi, jog derybos Suvalkuose baigsis nuolatine taika.

Tuo metu gen. L. Želigovskis spalio 7 d. Eišiškėse tarėsi su savo grupės karo dalinių vadais, išaiškino jiems „maišto“ tikslą ir pareiškė, jog jo vadovaujama divizijai reikės nutraukti visus ryšius su Lenkijos karo vadovybe ir jokių jos įsakymų neklausyti. Jis pridūrė, jog dabar duodama laisvai apsispręsti, kas nori ar nenori prisidėti prie šios akcijos. Pasitarime paaiškėjo, jog ne visi dalių karininkai patikėjo, jog ruošiamas „maištas“ yra Lenkijai reikalingas bei tikslingas. Rengiamo „maišto“ reikalingumu suabejojo ne tik žemesniojo rango karininkai – net pats divizijos vadas gen. Rzonckovskis nusiskundė, kad po 30 metų ištikimos karo tarnybos dabar jis turįs dalyvauti „maište“ ir tariamai neklausyti Lenkijos vyriausiosios karinės vadovybės. Apskritai karininkų nusiteikimas buvo blogesnis negu eilinių kareivių⁵¹³. Kareiviams buvo pasakyta, kad jie eis mušti lietuvių, kitaip tariant, atsiimti iš jų Vilniaus. Be to, kareiviams ta akcija nebuvo vadinama „maištu“.

Turėdami žinių apie gen. L. Želigovskio rengiamą žygį į Vilnių, santarvininkų misijų atstovai – anglas Pargiteris ir prancūzas kpt. Puyollo – dar spalio 6 d. nuvyko į Varanavą ir bandė gen. L. Želigovskį nuo to žygio sulaukyti. Tokios pat misijos ėmėsi ir Tautų Sąjungos karinės kontrolės komisijos nariai, vadovaujami plk. A. Char-digny, tačiau jų pastangos buvo bevaisės⁵¹⁴.

1920 m. spalio 7 d. 20 val. gen. L. Želigovskis išleido operatyvinį įsakymą, kad viskas turi būti parengta žygiui iki spalio 8 d. 6 val. ryto. Sužinoję apie žygį, kai kurie karininkai, ypač artileristai, pareiškė, jog jie nenorį būti „maištininkai“. Nepasitenkinimas buvo stiprus, ir gen. L. Želigovskis turėjo apie tai pranešti J. Pilsudskiui. J. Pilsudskis į šį reikalą tiesiogiai kištis nenorėjo, tad pavedė gen. V. Sikorskiui. Naktį iš spalio 7 į 8 d. gen. V. Sikorskis atvyko į Varanavą ir paaiškino, kad tai yra politinis manevras, daromas su vyriausiojo karo vado žinia ir kad tai reikia atlikti⁵¹⁵. Karininkai nurimo ir gen. L. Želigovskis išsakė operatyvinį įsakymą vykdyti.

Spalio 9 d. gen. L. Želigovskio karinės grupės štabo viršininkas plk. L. Bobickis „slaptai“ į rankas karo vadovybei atsiuntė pranešimą, kuriame gen. L. Želigovskis taip aiškino: „Apsvarstęs, kad su Kauno vyriausybe sudarytų paliaubų linijomis mus, Vilniaus, Gardino ir Lydos kraštų gyventojus, mūsų kraštą, kartu su lenkišku Vilnium, jau iš anksto ir mūsų nenaudai, priskiria lietuviams, nutariau su ginklu rankoje ginti mano Tėvynės gyventojų apsisprendimo teisę ir paėmiau vyriausiąją vadovybę kareivių, kilusių iš tų žemių.

Negalėdamas veikti prieš savo sąžinę ir pilietiškus jausmus, su pasigailėjimu atsisakiau nuo tarnybos pareigų ir vadovavimo grupei.

Drausmėje išauklėti ir Tėvynės idėjai ištikimi man priklausą vadai ir kariuomenė klauso mano įsakymų, o likusioms dalims prašau duoti tiesioginius įsakymus.

X. 8

Generolas Želigovskis⁵¹⁶

Naktį iš spalio 7 į 8 d. savo įsakymus išleido ir atskirų dalių vadai.

Gen. L. Želigovskio avantiūros pradžia. 1920 m. spalio 8 d. 6 val. I lietuvių-gudų divizijos abi brigados pradėjo žygį. I brigada žygiavo Lydos keliu pro Sližiūnus Parudaminio, o II – dviem voromis pro Šalčininkus ir Šalčininkėlius šiaurės kryptimi. 7 val. 30 min. mjr. Z. Koscialkovskio grupė išžygiavo Rūdninkų kryptimi.

Lenkai daugiausia puolė IV pėst. pulko dalis, užėmusias Rūdninkų–Sližiūnų–Jašiūnų–Vidnopolio liniją. 8 val. dvi lenkų kuopos, išstūmusios mūsų sargybas iš Smoliankos, puolė pulko užtvaras ties Mažosiomis Salomis. Užtvara atkakliai gynėsi iki 9 val., tačiau, turėdami dešimteriopai gausesnes jėgas, lenkai ją apėjo iš abiejų pusių ir privertė atsitraukti. Lenkų kavalerija, pasinaudojusi niekieno neužimtu dideliu tarpu tarp I ir IV pėst. pulkų, iš dešinės pusės miškais apėjo lietuvių ginamas pozicijas ir užėmė kelią tarp Mažųjų Salų ir Gudelių. Lenkai dešinėje pusėje buvo giliai įsibrovę, todėl I kuopai buvo įsakyta užimti Jundziliškių–Čiaušklių–Salininkų liniją. 10 val. stiprios lenkų pajėgos puolė antrąją gynimosi liniją ties Sližiūnais. Kadangi I kuopos dešinysis sparnas per 10 km liko lenkų užnugaryje ir iš visų pusių buvo jų apsuptas, įsakyta kovojant trauktis Jašiūnų link ir, perėjus antrąją gynimosi liniją, apsistoti rezerve Zakariškėse. Atskiroms I kuopos sargy-

boms teko prasimušti pro tirštas lenkų grandines, bandžiusias užkirsti joms kelią. III kuopa kuri laiką atkakliai kovojo ties Vidnopoliu, tačiau, patyrusi didelius nuostolius, turėjo pasitraukti⁵¹⁷.

Pasitraukus I batalionui, lenkai smarkiai puolė II-jį. Supdami iš dviejų pusių, jie sumušė iš Jašiūnų pasiųstą žvalgybą, o po to puolė Sližiūnus. Kurį laiką jiems labai atkakliai priešinosi VI kuopa. Tačiau ir šį kartą, panaudodami supamąjį manevrą, lenkai privertė VI kuopą atsitraukti į Papiškių–Terešiškių liniją. V kuopa Sližiūnų–Jašiūnų linijoje išsilaikė iki 17 val., atmušdama kelias stipraus priešo atakas. Lenkams supant iš dešinės ir ties Keidžių dvaru užėmus atsitraukimo kelią, traukėsi Keidžių kaimo link. Priešui užpuolus iš užnugario vado sumanumo dėka kuopa prasiveržė pro priešo grandines, perėjo į kontrpuolimą ir užėmė Keidžių dvarą. Prasimušant pro lenkus, buvo daug užmuštų bei sužeistų ir netekta 4 kulkosvaidžių (žr. 41 schemą).

Atsitraukus II batalionui, buvo įsakyta tą pat padaryti ir I-jam. Visos IV pėst. pulko kuopos buvo labai išsklaidytos, todėl įsakyta I batalionui susikoncentruoti Katičiuose, o II-jam – Tatarkoje. Laikini barą užėmė raitelių II eskadronas, o dešinėje – IX pėst. pulko batalionas. Spalio 9 d. rytą IV pėst. pulko batalionai užėmė liniją Pauluva–Naujasodis⁵¹⁸.

Spalio 9 d. 10 val. lenkai puolė Rūkainių rajone, bet čia juos IV pėst. pulkas atmušė. Sukoncentravęs jėgas, priešas puolė Jermoliškio kryptimi ir iš dviejų pusių ėmė pulką supti. Pulko vado įsakymu II batalionui nurodyta trauktis Vileikos kryptimi, o, nesant galimybių ten išsilaikyti, per Nemenčinę ir Maišiagalą pasitraukti į Sudervę. I batalionui įsakyta atsitraukti, užimti prie Kotlovkos esančią 225 aukštumą ir ten gintis. Atsitraukus IX pėst. pulkui, ir I batalionui trauktis Vilniaus link⁵¹⁹.

Gen. L. Želigovskio puolimas lietuviams buvo didelė staigmena. Spalio 1 d. perėmęs vadovavimą armijai, gen. S. Žukauskas rado ją tokios padėties, kad trumpu laiku negalėjo sutelkti didesnių jėgų Vilniui ginti. Panaudojo tik Vilniaus apylinkėse buvusius IV, VII ir IX pėst. pulkus, kurie buvo nesukomplektuoti. Iš viso ten tuo metu buvo 7 pėstininkų batalionai, dvi lauko artilerijos baterijos ir trys kavalerijos eskadronai. Pozicija prie Rūdninkų, Jašiūnų ir Turgelių, pagal Merkio upę – 25 kilometrai į pietus nuo Vilniaus miesto, buvo užimta mažomis jėgomis. Prasidėjus lenkų puolimui, gen. S. Žukausko įsakymu IV pėst. pulko vadas kpt. J. Variakojis paskubomis geležinkeliu pasiuntė dar vieną batalioną į šį gynimosi barą. Tuo būdu prie Merkio upės pozicijoje Vilnių gynė IV pėst. pulko du batalionai, IX pėst. pulko vienas batalionas, I raitelių eskadronas ir I lauko baterija⁵²⁰.

Armijos vadas gen. S. Žukauskas, sužinojęs, jog lenkai pradėjo Jašiūnų stoties bei teritorijos į vakarus ir į rytus nuo geležinkelio linijos Vilnius–Lyda puolimą, spalio 8 d. nusprendė Vilnių ginti. Nesitikėdamas, kad prie Merkio pavyks lenkus sulaukyti, jis už 10–12 km nuo Vilniaus miesto pagal Vokės upelį sudarė antrąją gynimosi liniją Baltoji Vokė–Barkiškės–Daržininkai–Grigaičiai ir įsakė I pėst. divizijos vadui gen. ltn. St. Nastopkai užimti šią poziciją. Be to, jam buvo nurodyta turėti stiprią atsargą. Tuo atveju, jei lenkai pultų toliau, IV pėst. pulkas turėjo trauktis išilgai geležinkelio Lyda–Vilnius. VII pėst. pulko batalionui įsakyta saugoti Vokės tiltą ant 164 aukštumos. Vilniuje I pėst. divizijos vado žinioje turėjo likti VII pėst. pulko 1,5 bataliono, IV ir IX pėst. pulkų naujokai ir I raitelių eskadronas. Be to, vienas raitelių eskadronas buvo pasiųstas į Nemėžį–Medininkus, o kitas – į Jašiūnus⁵²¹.

Tačiau, gavęs išsamesnę informaciją apie priešų pajėgas bei puolimo kryptis ir supratus, jog lenkų užmojai neapsiriboja vien Vilniaus miesto užėmimu, gen. S. Žukauskas minėtą sprendimą ginti Vilnių pakeitė. Tos pat dienos 19 val. jis I ir III pėst. divizijų vadams paskelbė naują įsakymą, kuriame nurodė iš Vilniaus pasitraukti. I pėst. divizija (IV, VII ir IX pėst. pulkai, VI ir X baterija bei trys raitelių eskadronai) turėjo trauktis per Nerį į šiaurę ir užimti liniją Vokės intakas–Papiškės–Ražkažiai–Bukiškės–Didžioji Riešė (10–12 km nuo Vilniaus).

III pėst. divizijai (I, III, V ir VI pėst. pulkai, VII pėst. pulko I batalionas, šarvuo-

41 schema
Gen. L. Želigovskio puolimas 1920 m. spalio 8–9 d.

tas traukinys, II ir III baterijos, II haubicų baterija ir IX baterijos būrys) įsakyta imti ir gintis linijoje Vokė–Ligainė–Jurgelionys–Valkininkai.

Jeigu priešas toliau pultų ir nebūtų galima laikytis, gen. ltn. St. Nastopkos vadovaujamai I pėst. divizijai trauktis keliu Maišiagala–Širvintos, o mjr. Ig. Musteikio III pėst. divizijai – tarp geležinkelių Vilnius–Kaunas ir Varėna–Alytus.

Generaliniam štabui buvo įsakyta iš Vilniaus persikelti į Kauną⁵²². II pėst. divizijai (vadas – gen. ltn. M. Katche) nebuvo duotas uždavinys, nes ji tebebuvo dislokuota Suvalkijoje, kur tuo metu frontas su lenkais buvo pasyvus.

Spalio 8 d. gen. S. Žukausko suplanuotą gynimosi liniją ruože Rūdninkai–Jašiūnai–Turgeliai gynė kpt. J. Vidugirio vadovaujamas IV pėst. pulko I batalionas. Ši ruožą ir puolė lenkų sutelktos I lietuvių–gudų divizijos dvi brigados, mjr. Z. M. Koscialkovskio vadovaujama grupė ir raiteliai. Lietuvių batalionas prieš šias lenkų pajėgas buvo užėmęs gerą poziciją dešiniajame Merkio upės krante ir tvirtai laikėsi, laukdamas atvykstančio į pagalbą kpt. J. Andrašiūno vadovaujamo II bataliono. Atvykusio kpt. J. Andrašiūno žinioje, be minėto bataliono, buvo dar III bataliono kuopa ir visų trijų batalionų kulkosvaidžių kuopos. Į kairę (į rytus) nuo II bataliono buvo išsidėstęs I batalionas, o dešinėje poziciją buvo užėmęs vienas IX pėst. pulko batalionas, su kuriuo ryšys buvo sunkiai palaikomas.

Pirmąjį lenkų puolimą lietuvių pajėgos sėkmingai atlaikė ir privertė juos su nuostoliais pasitraukti. Tačiau lenkams pradėjus smarkiai šaudyti artilerijos ugnimi ir metus stiprias pėstininkų jėgas, II bataliono vadas kpt. J. Andrašiūnas nusprendė pasitraukti į miškus, nes tuo metu nei iš dešinės, nei iš kairės pusės lietuvių nebuvo⁵²³.

II batalionas traukėsi Šalčininkų–Jašiūnų–Nemenčinės–Sudervės kryptimi, o I batalionas – į Vilnių. Tą pat dieną į Pagirių–Juodšilių–Solomiankos–Kinolaukos–Kotlovkos barą atvyko IX pėst. pulko operatyvinis štabas su I ir II batalionais (624 žmonėmis, tarp jų ir nerikiuotės kareiviais) pridengti Vilniaus evakuaciją⁵²⁴. Tikėtasi susilaukti ir IV pėst. pulko paramos.

Spalio 8 d. vakare I pėst. divizijos vadas gen. ltn. St. Nastopka, painformavęs, jog lenkai tęsia Vilniaus puolimą, savo dalių vadams įsakė toliau traukis, kartu pranešdamas, jog Vilnių teksią apleisti⁵²⁵. Iš įsakymo turinio matyti, kad mūsų kariuomenės štabai buvo jau visiškai supasavę ir nebedarė jokios įtakos tolesnei kautynių eigai.

Lenkų pajėgos, pernakvojusios Parudaminio–Papiškės riboje, spalio 9 d. apie 7 val. 40 min. pradėjo puolimą Pagirių–Juodšilių–Solomiankos rajone. Kelis kartus jų puolimai buvo atmušti. Sukoncentravę savo pajėgas Tatarkos–Rudaminos rajone, remiami dviejų šarvuotų automobilių, jie tęsė atkaklius puolimus, bet ir vėl buvo atmušti. Turėdami jėgų persvarą ir matydami, kad puldami iš fronto nieko nepadarysią bei žinodami, jog lietuvių sparnai atviri, pradėjo supti iš dešinės nuo Kauno geležinkelio linijos ir iš kairės – nuo Ogrodnikų–Nemėžio, priversdami lietuvius trauktis. Priešui atkakliau pasipriešinti kurį laiką įstengė tik IX pėst. pulko I batalionas ties Puikių kaimu⁵²⁶.

Po pietų lenkų I lietuvių–gudų divizijos bei mjr. Z. M. Koscialkovskio dalys prislinko prie Vilniaus. 14 val. Lydos vieškeliu atvyko prancūzų plk. K. Reboul'io adjutantas ir norėjo lenkų vadovybei pasiūlyti, kad gen. L. Želigovskis susilaikytų žygiavęs, o Vilnius taptų laisvu miestu. Gen. L. Želigovskis su tuo nesutiko⁵²⁷.

IX pėst. pulko vadovybė nutarė palikti Vilnių pro Aušros vartus, Katedros

aikštę ir Žaliąjį tiltą ir išeiti į Maišiagalos–Širvintų plentą. Paskutinysis žygiavo kpt. Vl. Girštauto vadovaujamas I batalionas. Kariuomenės traukiasi iš Vilniaus ir tiltus per Nerį saugojo du šarvuoti automobiliai – „Perkūnas“ ir „Pragaras“.

Lietuvos kariuomenės daliniai spalio 9 d. iš Vilniaus traukėsi tokia tvarka: 6 val. ryto išžygiavo karo mokykla su išsiųstais priekiniais ir galiniais patruliais. Priekyje išėjo mokyklos viršininkas mjr. P. Tvaronas ant margo žirgo. Karo mokykla pasitraukė Maišiagalos link⁵²⁸.

7 val. 30 min. iš Vilniaus į Kauną traukiniu išvyko kariuomenės Generalinis štabas, o apie 11 val. – ir krašto apsaugos ministras plk. ltn. K. Žukas su armijos vadu gen. S. Žukausku bei štabo likučiais⁵²⁹. Nuvykus į Kauną, armijos vadas gen. S. Žukauskas įsakė I pėst. divizijos vadui gen. ltn. St. Nastopkai užimti geležinkelio liniją Vilnius–Daugpilis ir sustabdyti lenkų žygiavimą⁵³⁰.

Mūsų kariuomenės traukiasi iš Vilniaus tam tikru mastu komplikavo lenkų partizanai, kurie apšaudė lietuvius ties geležinkelio tiltu, Katedros aikštėje bei pereinant Žaliąjį tiltą. Pasitraukimo iš miesto metu vien IX pėst. pulkas neteko 1 karininko ir apie 100 kareivių (daugelis iš jų dezertyravo), 6 kulkosvaidžių, 4 telefono aparatų, 35 km kabelio, keleto arklių ir kt. Pulko abiejuose batalionuose teliko 433 kareiviai⁵³¹.

9 val. buvo nuimtos visos miesto įgulos sargybos. III pėst. divizijos štabas persikėlė į Lentvari. Jos dalys užėmė liniją Vokės upė–Valkininkai⁵³². Apie 11 val. iš miesto ėmė trauktis I pėst. divizijos dalys. Jos pasitraukė Maišiagalos link. VII pėst. pulkas apsistojo Bukiškio dvare, kur užėmė barą nuo Ražkažių iki Bajorų kaimo. I pėst. divizijos štabas įsikūrė Chalino dvarelyje⁵³³.

Vilniaus evakuacija praėjo gana sklandžiai. Didelę turto dalį pavyko išgabenti traukiniais. Čia daug energijos ir sumanumo parodė geležinkelių karo viršininkas mjr. A. Birontas, kuris savo veikloje vadovavosi Ypatingaisiais valstybės apsaugos įstatais. Kitą dalį teko gabenti vežimais per Širvintas, bet visgi dalis turto ir valdininkų su savo manta pasiliko Vilniuje. Tarpininkaujant anglų karinės misijos atstovui plk. R. B. Wardui ir jie buvo išgabenti. Visgi, anot buvusio krašto apsaugos ministro plk. ltn. K. Žuko, „mūsų nuostoliai ir materialiai, ir moraliai buvo dideli“⁵³⁴. Visos lietuvių valdžios įstaigos, prieš porą savaičių atvykusios į Vilnių, dabar turėjo pasitraukti, palikdamos daugybę inventoriaus.

Spalio 9 d. popietę Vilnių apleido lietuvių kariuomenės ariergardas. Su lietuviiais pasitraukė daug vietos žydų, nes jiems anksčiau teko išgyventi lenkų išsišokimus. Tuomet daug žydų, tapdami benamiais ir beturčiais, stojo savanoriais į lietuvių kariuomenę.

Prieš išvykdamas iš Vilniaus I pėst. divizijos vadas gen. ltn. St. Nastopka painformavo Lietuvos vyriausybės įgaliotinį Ig. Jonyną apie kariuomenės dalių pasitraukimą iš Vilniaus. Ig. Jonynui buvo įsakyta perduoti Vilniaus valdžią santarvininkų karinių misijų atstovams, kurie prancūzų plk. K. Reboul'į paskyrė laikinuoju Vilniaus gubernatoriumi, o anglų plk. R. B. Wardą – jo padėjėju⁵³⁵ (Lietuvos vyriausybės įgaliotinio Vilniuje Ig. Jonyno 1920 m. spalio 17 d. pranešimą spaudai, kaip gen. L. Želigovskio vadovaujama Lenkijos kariuomenė užgrobė Vilnių, žr. 18 priede).

Apie 15 val. lenkų kariuomenės priekinės dalys priėjo prie miesto ir netrukus jį užėmė. Gen. L. Želigovskis iškilmingai paskelbė laikinosios „Vidurinės Lietuvos“ (Lit-

wa Srodkowa) vyriausybės sudarymą, kurios vadovu tapo lenkų nacionalistas V. Abromavičius. Vilniui sustiprinti plk. Rybickis buvo paskirtas komendantu, o mjr. S. Bobiatinskis – miesto vadu⁵³⁶.

Dėl tarptautinės padėties Vilnius negalėjo būti atvirai inkorporuotas į Lenkijos sudėtį, todėl reikėjo tam tikros formos fakto esmei pridengti. Todėl gen. L. Želigovskis, užgrobes Vilnių, ėmėsi kurti tariamai savarankišką valstybę – tartum vietinių gyventojų valios išdavą. Ta „valstybė“ ir buvo pavadinta Vidurine Lietuva. Šis pavadinimas susijęs su J. Pilsudskio šalininkų federalistų planais sudaryti istorinę Lietuvą iš trijų dalių pagal nacionalinę gyventojų sudėtį: vakarinę (lietuvišką) su centru Kaune, vidurinę (lenkišką) su centru Vilniuje ir rytinę (baltarusišką) su centru Minske. Vidurinės Lietuvos teritorija apėmė Vilniaus, Švenčionių, dalį Trakų, Ašmenos apskritis⁵³⁷.

Gen. L. Želigovskis su savo „vyriausybe“ pasirašė deklaraciją, kuri atmetė Lietuvos–Sovietų Rusijos 1920 m. liepos 12 d. sutartį ir kuri pareikalavo apsisprendimo teisės. Apie minėtą deklaraciją lenkų radijas paskelbė šį pranešimą:

„Gen. Želigovskis, stovėjęs priešakyje kariuomenės, susidedančios iš Vidurinės Lietuvos piliečių, kuri sutartimi tarp Kauno valdžios ir Sovietų 1920 m. liepos 12 d. buvo atiduota Lietuvos valstybei, susitaręs su krašto organizacijomis ir politinėmis partijomis, paskyrė laikinąją vykdomosios valdžios komisiją Vidurinės Lietuvos teritorijoje. Ši komisija nepripažįsta Kauno valdžios, kuri yra sudaryta be Vidurinės Lietuvos piliečių, tarp kurių lietuviai sudaro tik mažą procentą. Laikinoji komisija laiduoja gyventojams laisvą apsisprendimą, artimiausiu laiku Vilniuje šaukia Seimą, susidedantį iš krašto atstovų, rinktų visuotiniu balsavimu. Įvykdyti tai pareigai reikia, kad Kauno karo ir civilinė valdžia tuoj apleistų jos užimtą teritoriją, iš kurios lenkai, bolševikų spaudžiami, turėjo pasitraukti“⁵³⁸.

Spalio 9 d. vakare lenkų šiaurės fronto vadas gen. V. Sikorskis pranešė spaudai, girdi, gen. L. Želigovskis buvo priverstas išpildyti savo karių reikalavimą užimti „lenkišką“ Vilnių⁵³⁹.

Iš viso to matome, kaip gen. L. Želigovskis, pamynęs po kojomis 1920 m. spalio 7 d. sutartį, po poros dienų užgrobė Vilnių. Jis ne tik sulaužė abiejų pusių – lenkų ir lietuvių – pasirašytą sutartį, kuria remiantis Vilnius buvo paliktas Lietuvai, bet ir lordo Curzono sukurtą liniją, kuri lenkų buvo priimta ir pasirašyta 1920 m. liepos 11 d. O šią sutartį santarvininkų vardu buvo pasirašę anglių, italų, prancūzų ir japonų atstovai.

Svarbiausias gen. L. Želigovskio „maišto“ kaltininkas buvo pats maršalas J. Pilsudskis, kuris dar 1923 m., kalbėdamas miesto teatre Vilniuje, viešai prisipažino, kad gen. L. Želigovskis veikęs pagal jo duotąjį įsakymą ir instrukciją. Jis ir spaudos konferencijoje tą pat metų rugpjūčio mėn. patvirtino, jog gen. L. Želigovskis pagal jo įsakymą turėjęs vykdyti „fait accompli“ – įvykusių faktų padėtį⁵⁴⁰.

Šiandien niekam nekelia abejonių, jog gen. L. Želigovskis vykdė paties J. Pilsudskio įsakymus, kad vadinamojoje lietuvių–gudų divizijoje nei lietuvių, nei gudų beveik nebuvo, todėl jiems tikrai nebuvo reikalo „grįžti“ į Vilnių.

Vėliau tam tikra lenkų veikėjų dalis laikėsi nuomonės, jog Suvalkų sutartis buvusi didžiausia jų klaida. Atseit tada lenkai jau visai buvo sumušę bolševikus ir niekuomet nebūtų pasirašę tos sutarties, jei ne Tautų Sąjungos ir didžiųjų valstybių

spaudimas. Tas spaudimas, neva buvęs toks didelis, jog lenkai negalėję prieš jį atsispirti. Antra vertus, nenorėdami atsisakyti Vilniaus ir anksčiau jų okupacijoje buvusių lietuviškųjų žemių, lenkai pasirinko apgavystės kelią⁵⁴¹.

Spalio 9 d., vos atvykęs į Vilnių, gen. L. Želigovskis buvo pakviestas pas miesto gubernatorių plk. K. Reboul'į. Su juo susitikę santarvininkų misijų atstovai priekaištavo gen. L. Želigovskiui, kuria teise remiantis jis užėmęs Vilnių, nes Lenkija esanti pasirašiusi su Lietuva Suvalkų sutartį. Į tai gen. L. Želigovskis atsakė, kad Vilniuje atsiradęs todėl, jog norėjęs sudaryti sąlygas patiems Vilniaus gyventojams laisvai išspręsti savo politinį likimą. Plk. K. Reboul'is pasiūlė gen. L. Želigovskiui Vilnių palikti laisvu miestu, bet pastarasis su tuo nesutiko. Išiplieskus abipusiems priekaištams bei pasipylus replikoms, gen. L. Želigovskis pareikalavo, kad spalio 10 d. 12 val. santarvininkų misijos apleistų Vilnių. Drauge su protestu misijų atstovai pareiškė gen. L. Želigovskiui, jog jie yra priversti nusilenkti jėgai ir išvykti iš Vilniaus⁵⁴².

Reakcija dėl Vilniaus netekties. Žinia apie Vilniaus praradimą labai blogai paveikė ir kariuomenę, ir visos tautos dvasią. Nuomonių būta įvairių. Vienas iš pirmųjų, kritikavusių Lietuvos karinę vadovybę dėl Vilniaus praradimo, buvo užsienio reikalų ministras dr. J. Purickis. Jo nuomone, Lietuvos kariuomenė buvo pernelyg išmėtyta po ilgą frontą ir todėl negalėjo parodyti rimto pasipriešinimo. Karinės vadovybės padaryta didelė klaida ta, kad ji nepasirūpino tinkamai pri dengti Vilnių. Nors, dr. J. Purickio teigimu, apginti Vilnių gal ir nebuvo galimybių, tačiau labai negražu buvo prieš visą pasaulį, kad Lietuva atidavė savo sostinę priešui beveik be pasipriešinimo⁵⁴³.

Praėjus 17 metų po Vilniaus praradimo, buvusio 1920 m. Generalinio štabo (viršininkas – plk. K. Kleščinskas) ir ypač armijos vado gen. S. Žukausko veiksmus kovų dėl Vilniaus metu labai griežtai vertino plk. J. Petruitis. Visų pirma jis kritikavo gen. S. Žukausko 1920 m. spalio 8 d. paskelbtus įsakymus, iš kurių pirmajame buvo nuspręsta ginti Vilnių, tačiau nesiimta tinkamų gynimo priemonių, o tos pat dienos antrajame jau nurodyta pavaldžioms karinėms dalims iš miesto pasitraukti. Plk. J. Petruičio nuomone, jeigu ne šie įsakymai, IV ir IX pėst. pulkai, gavę nors šiokią tokią paramą, kuri laiką galėję Vilnių ginti ir gal net apginti. Jis teigė, jog Vilnius, nors ir ne tvirtovė, bet buvo mūsų sostinė, o sostinių niekas taip lengvai neatiduoda, nes tai labai stipri moralinė jėga⁵⁴⁴.

Plk. J. Petruitis kaltino Generalinį štabą, kad šis nebežinojęs ką daryti, skelbė vieną paskui kitą keistus įsakymus, neturėjo parengęs rezervų, kuriuos lemiamu momentu būtų buvę galima panaudoti, užmiršo turįs šarvuotą traukinį, kuris Vilniaus gynyboje galėjo būti labai veiksmingas, nepanaudojo gynybai tokių svarbių natūralių gamtinių kliūčių, kaip Neries upės, kalvotos miesto apylinkės ir kt. Ilgiau sulaukė lenkus prie miesto, plk. J. Petruičio manymu, pagal Suvalkų sutartį būtų buvę galima reikalauti, kad Tautų Sąjunga pradėtą gen. L. Želigovskio avantiūrą tuojau nutrauktų. Tačiau padaryta visiškai priešingai ir įsakyta trauktis „Maišiagalos kryptimi“, net nenurodžius, kurioje vietoje galų gale reikės sustoti⁵⁴⁵.

Panašios nuomonės dėl netinkamos Vilniaus gynybos laikėsi ir to meto karo mokyklos kariūnas, o vėliau plk. V. Šliogeris. Jis teigė, jog Lietuvos karinei vadovybei

trūko ryžto ir operatyvumo telkiant kariuomenės dalis miesto gynybai, o vėlesni jos paaikškinimai bei pasiteisinimai dėl Vilniaus praradimo 1920 m. spalio 9 d. nepakan- kamai pagrįsti⁵⁴⁶.

Visiškai kitaip Vilniaus gynimo klausimą aiškino buvęs krašto apsaugos mi- nistras ir vyr. kariuomenės vadas plk. ltn. K. Žukas. Praėjus 38 metams po šių įvy- kių, savo atsiminimų knygoje „Žvilgsnis į praeitį“ jis teigė, jog „turint dideliame plote išmėtytas dvi silpnas divizijas, o rezerve tik karo mokyklą ir Vilniaus komen- dantūrą, ginti Vilnių buvo beviltiška ir beprasmiška“, nes tai būtų pareikalavę daug aukų. Jo žodžiais tariant, „vėlesni priekaištai gen. Žukauskui, o kartu ir man dėl „per lengvo“ Vilniaus atidavimo nedaug teturėjo pagrindo“, pridurdamas, jog tu- rint prie Vilniaus tik vieną skystą I diviziją, vesti „generalinį mūšį“ savo sostinei apginti būtų buvę neįmanoma“, nes „toks pasipriešinimas būtų buvęs desperatiškas ir beviltiškas žingsnis“. Plk. ltn. K. Žuko nuomone, didelį pavojų kėlė gen. L. Želi- govskio žinioje turėtos buvusios dvi kavalerijos brigados, kurios, Vilniaus gynimo atveju, „galėjo apeiti mūsų besipriešinančią kariuomenę ar iš dešinės, ar iš kairės ir atkirsti mums atsitraukimo kelią..., kada savo kavalerijos, galima sakyti, beveik ne- turėta“⁵⁴⁷.

Tokiam to laikotarpio įvykių įvertinimui pritarė ir vienas iš žymiausių mūsų karo istorikų plk. ltn. K. Ališauskas⁵⁴⁸.

Norint realiai įvertinti tuometinę situaciją ir jos tolesnes pasekmes, reikia at- kreipti dėmesį į daugelį aplinkybių. Visų pirma palyginkime abiejų kovojusių pusių karinį pajėgumą. Lenkų gen. L. Želigovskio vadovaujamoje grupėje buvo 64 pėsti- ninkų kuopos, 936 raiteliai, turėta 139 kulkosvaidžiai bei 44 pabūklai. Šios grupės veiksmus bet kuriuo atveju galėjo paremti netoli dislokuotų II ir III lenkų armijų daliniai⁵⁴⁹. Štai kodėl gen. L. Želigovskis elgėsi taip ižūliai.

O lietuvių Vilniaus įguloje tebuvo 23,5 kuopos pėstininkų (iš jų 3-jose neapmo- kyti naujokai), apie 300 raitelių, 78 kulkosvaidžiai ir tik 8 patrankos. Tuo būdu lietu- vių karinės pajėgos buvo mažiausia 3 kartus silpnesnės už lenkų.

Disponuodamas tokiomis menkomis karinėmis pajėgomis, spalio 1 d. tapęs ar- mijos vadu gen. S. Žukauskas stengėsi lenkus tik šiek tiek prilaikyti, kad būtų paleng- vinta Vilniaus miesto evakuacija. Šiuo atveju, manytume, reikiamo vaidmens neatliko nuo 1920 m. rugpjūčio 23 d. plk. K. Kleščinsko vadovaujamas mūsų kariuomenės Generalinis štabas, kuris nepasimokė ir nepadarė reikiamų išvadų iš neseniai patirtos Augustavo–Seinų–Druskininkų katastrofos. Ir toliau prastai veikė lietuvių žvalgyba. Štabas neturėjo tikslių duomenų apie lenkų pajėgas, o pastarieji apie lietuvių kariuo- menę turėjo tiksliausią informaciją. Mūsų štabas tebesilaikė atgyvenusios pozicinio karo taktikos, o judri priešo kavalerija beveik visada užeidavo lietuviams iš sparnų ir priversdavo juos trauktis, dažnai patiriant nemažus nuostolius.

Ne paslaptis, kad Vilniaus įgulos padėtį mieste ir apylinkėse gerokai apsunki- no aktyviai veikusios slaptos lenkų organizacijos, vykdžiusios kenksmingą veiklą ir net rengusios sukilimą prieš lietuvius, apšaudžiusios juos pasitraukimo iš miesto metu.

Negalima sutikti su kai kurių mūsų kariuomenės karininkų teigimu, jog gen. L. Želigovskio puolimas lietuviams buvusi didelė staigmena. Tai, kad Lenkija siekė užgrobti Vilnių, Lietuvos diplomatams, valstybės ir kariniams veikėjams jau seniai buvo žinoma. Šį lenkų siekimą užgrobti Vilnių ir jo kraštą patvirtino ir jų kariuome-

nės veiksmai 1920 m. rugsėjo mėn. pabaigoje – spalio mėn. pirmomis dienomis, ypač kai buvo užimta strateginiu atžvilgiu labai svarbi Varėnos geležinkelio stotis, atkirtusi nuo Vilniaus Suvalkijoje buvusias mūsų kariuomenės dalis. Šie įvykiai ryškiai rodo mūsų kariuomenės Generalinio štabo nesugebėjimą pasinaudoti visomis galimomis gynimosi priemonėmis, jo nepakankamą rūpestingumą ar tiesiog pasidavimą panikai.

Lietuvos ginkluotųjų pajėgų didinimas bei pergrupavimas. Gen. L. Želigovskiui užgrobęs Vilnių ir toliau veržiantis į Lietuvos teritoriją, kraštas sujudo. Visuose miestuose ir miesteliuose vyko didelės protesto demonstracijos, gyventojai reišė pasitikėjimą savo vyriausybe ir pasiruošimą ginklu atremti priešų užmačius. Daugelyje vietų kūrėsi šaulių būriai, į kuriuos stėjo beveik visi inteligentai, mokytojai, vyresniųjų klasių mokiniai. Vyko krašto valymas nuo šnipų ir lenkų agentų⁵⁵⁰.

Į Lietuvos gynimo komitetą iš visų Lietuvos kampelių plaukė aukos. Moterų komitetas į ypatingą globą perėmė sužeistuosius karius. Pasiryžimas ginti kraštą, jo garbę buvo visuotinis⁵⁵¹.

Buvo susirūpinta ir pačios kariuomenės didinimu. Dar 1920 m. rugpjūčio 13 d. Steigiamasis Seimas pakoregavo naujokų šaukimo įstatymą, kuriuo remiantis į kariuomenę buvo pašaukti visi vyrai, Lietuvos piliečiai, gimę 1894–1895 ir 1901 metais⁵⁵². Iki 1920 m. pabaigos tespėta pašaukti 7583 naujokus, iš kurių priimti 1822⁵⁵³.

Tų pat metų spalio 15 d. Steigiamojo Seimo nutarimu buvo paskelbta visų rikiuotės ir nerikiuotės puskarininkių, tarnavusių ir Lietuvos, ir kitų šalių armijose, gimusių 1885–1900 metais, mobilizacija⁵⁵⁴. Tačiau mobilizacija užsitęsė. Iki metų pabaigos į kariuomenę buvo paimta 1180 puskarininkių⁵⁵⁵.

1920 m. spalio 20 d. Steigiamasis Seimas priėmė 1892, 1893 ir 1901 metais gimusių piliečių, baigusią ne mažiau nei 4 klases (gimnazijų, miesto ir kitų mokyklų), šaukimo ir mobilizacijos įstatymą. Juo remiantis, turėjo atlikti karo prievolę ir visi tie, kurie buvo atleisti nuo jos pagal Laikinosios vyriausybės 1919 m. gegužės 26 d. įstatymą. Spalio 20 d. įstatymas nebuvo taikomas dvasinių seminarijų auklėtiniams, matininkų kursų mokiniams ir užsienio aukštųjų mokyklų studentams nuo penkto semestro, faktiškai tebesimokantiems⁵⁵⁶. Šio įstatymo 1920 m. nesuspėta įgyvendinti.

Šaukiant naujokus į kariuomenę, įvyko nesusipratimų. Vyriausybė ir Steigiamasis Seimas gavo skundų, kad gydytojai atleidžia nuo karo tarnybos sveikus vyrus. Nors tai buvo melas, bet kai kurie vyriausybės pareigūnai tuo patikėjo. Tas labai supykino gydytojus patriotus ir jie pradėjo imti visus į kariuomenę, kurie tik buvo pašaukti. Taip kariuomenės dalys gavo nemažai nesveikų vyrų, su kuriais nežinojo ką daryti. Ligoti vyrai apsunkindavo kariuomenės dalis, ypač žygio metu. Šis reikalas buvo sutvarkytas tik kovoms su lenkais pasibaigus. Nesveiki vyrai buvo atleisti.

Tų metų spalio mėn. buvo steigiamos naujos kariuomenės dalys. Kavalerijos turėta mažai, vos vienas pulkas, o saugoti teko ilgą frontą, todėl, norint sėkmingai kovoti prieš lenkus, reikėjo turėti daugiau šios judrios ginklų rūšies. Plintant visuomenėje karingoms nuotaikoms, Steigiamojo Seimo atstovo kpt. L. Natkevičiaus iniciatyva pradėta organizuoti savanorių raitelių šimtines, pavadinant jas „Geležinio vilko“ šimtinėmis. Šiuo pavadinimu norėta išreikšti Lietuvos nepriklausomybės idė-

ją su sostine Vilniumi, tuo stiprinant raitelių dvasią jų būsimose kovose. I atskiros raitelių šimtinės vadu buvo paskirtas jos iniciatorius Steigiamojo Seimo narys kpt. L. Natkevičius⁵⁵⁷.

1920 m. spalio mėn. po visą Lietuvą buvo platinama daug atsišaukimų į krašto jaunuomenę, kviečiant stoti savanoriais į „Geležinio vilko“ šimtines. Šie atsišaukimai susilaukė didelio jaunuomenės pritarimo. Savanoriai pradėjo rinktis iš visų Lietuvos kampų. Daugelis jų stojo su savo žirgais ir apsiginklavę. Ištėjo keletas Steigiamojo Seimo narių, inteligentų, visuomenės veikėjų. Prie „Geležinio vilko“ šimtinių kūrimo nemažai prisidėjo ir menininkai. Dailininkai piešė įvairius plakatus, rašytojai rašė atsišaukimus, kompozitoriai kūrė maršus. Antai „Geležinio vilko“ maršas labai paplito visose kariuomenės dalyse.

Lapkričio 1 d. šimtinė buvo performuota į raitelių pulką, pavadintą III raitelių „Geležinio Vilko“ pulku. Jo vadu buvo paskirtas plk. J. Litvinas⁵⁵⁸.

1920 m. spalio 30 d. pradėtas kurti II raitelių pulkas. Jo vadu buvo paskirtas plk. Pr. Jackevičius⁵⁵⁹.

Spalio 14 d. A. Panemunėje buvo įsteigtas XI pėst. pulkas. Jo branduolį sudarė Vilniaus m. ir apskr. bei Vilniaus stoties ir ruožo komendantūrų kareiviai, todėl nuo pat pirmos dienos pulkas ir buvo pavadintas XI pėst. Vilniaus pulku. Jo vadu paskirtas mjr. J. Skorulis⁵⁶⁰.

Tą pat dieną Vilkaviškyje buvo pradėtas formuoti XII pėst. pulkas. Jo branduolį sudarė Suvalkų m. ir apskr. Eglaitės, Kauno, Panevėžio, Šiaulių ir Mažeikių stočių ruožų komendantūrų kareiviai. Nuo tos dienos pulkas buvo pavadintas XII pėst. Kauno pulku. Jo vadu buvo paskirtas mjr. V. Šaudzis⁵⁶¹.

Pora dienų anksčiau, t. y. spalio 12 d. Kaune, A. Panemunėje, buvo įsteigtas I pėst. savanorių pulkas. Jo vadu buvo paskirtas Steigiamojo Seimo narys kpt. K. Škirpa. Krašto apsaugos ministerijos skyriai, kariuomenės dalių vadai ir karo komendantai buvo įpareigoti teikti kpt. K. Škirpai visokeriopą pagalbą⁵⁶².

Nuo 1920 m. spalio 14 d. buvo pradėta formuoti IV pėst. divizija. Jos vadu buvo paskirtas plk. ltn. K. Ladyga. Į šios divizijos sudėtį įėjo X, XI ir XII pėst. pulkai⁵⁶³.

Lygiagrečiai buvo didinama artilerija steigiant baterijas ir sustiprinti karo technikos daliniai – priemonėmis ir žmonėmis.

Visa tai buvo daroma, deja, pavėluotai, kai Vilnius buvo jau prarastas. Iki galo susiformuoti naujos kariuomenės dalys nebesuspėjo. Tačiau reikšmės jos turėjo, nes jų steigimas atsiliepė kovų eigai fronte su lenkais. Jų vaidmuo būtų kur kas didesnis, jeigu tai būtų pora mėnesių anksčiau padaryta.

Užėmęs Vilnių, gen. L. Želigovskis nesustojo. Jis stengėsi išplėsti „Vidurinės Lietuvos“ teritorijos plotą, o jeigu pavyktų – tai užimti ir visą Lietuvą. Jis iš Lenkijos sulaukė paramos, naujų dalinių – ypač daug kavalerijos.

Gen. L. Želigovskio nuomone, lietuvių pajėgos buvo negausios, prastai ginkluotos ir išsklaidytos kuopomis ilgame kelių šimtų kilometrų fronte, negalėsiančios jam rimtai pasipriešinti. Be to, lietuvių kariuomenė, sukoncentruota pietuose, negalėjo skubiai traukiniais persikelti į šiaurę, nes Varėnos geležinkelio stotis jau buvo lenkų rankose. Tarp Vilniaus ir Kauno tebuvo keli lietuvių šaulių bei partizanų daliniai.

Gen. L. Želigovskio kariuomenėje kilo naujas šūkis: „do Kowna“ (į Kauną). Judrūs lenkų kavalerijos daliniai veržėsi tolyn – į šiaurę ir į vakarus. Spalio 10 d. lenkai

užėmė Švenčionis. Pabradė buvo jau anksčiau užimta. Spalio 11 d. jų rankose atsidūrė Nemenčinė. Tą pat dieną įvyko susirėmimai su lenkais prie Švenčionėlių, tačiau lietuviai atsiginė ir juose išsilaikė⁵⁶⁴.

Spalio 12 d. įvyko dar viena nemaloni staigmena. Latvių kariuomenės dalys, pasinaudojusios lietuvių karo su lenkais sunkumais ir tuo, kad Ilukštos krašte beveik nebuvo jokios mūsų ginkluotos jėgos, užėmė šį miestelį, Eglainės geležinkelio stotį, neleisdamos net turto pasiimti, ir, perėjusios tas ribas, net priėjo per 1 kilometrą nuo Zarasų. Jie kėsinosi užimti ir Zarasus. Lietuvos vyriausybė protestavo, bet ką nors daugiau daryti nebuvo pajėgi. Užimto krašto gyventojų daugumą sudarė lietuviai, latvių ten gyveno labai mažai. Sutikti latvių gyventoją tuo metu toje apylinkėje buvo didelė retenybė. Kaip vėliau rašė plk. J. Petraitis, „Ilukštos kraštas mums brangiai kainavo. Šiame krašte mes nemaža aukų palikom, nemaža kraujo išliejom 1919 m., iki pasiekėm Dauguvos krantus. Latviai nei piršto neprisidėjo šiam gražiam kraštui išvaduoti. Nebent tuo jie galėtų pasigirti, kad 6-tas latvių komunistų pulkas labai narsiai prieš mus kariavo“⁵⁶⁵.

Tolesnių kovų su želigovskininkais metu susidarė du lietuvių–lenkų fronto barai. Vienas į šiaurę nuo Neries upės, jos dešiniajame krante. Šiam šiauriniam barui vadovavo I pėst. divizijos vadas gen. ltn. St. Nastopka. Jo vadavietė kilnojosi pagal kelią Vilnius–Maišiagala–Širvintos–Ukmergė. Kairėje šiai divizijai priklausė baras nuo Neries upės iki susitikimo su latviais Zarasų apylinkėse. Antrasis, pietinis baras, buvo į pietus nuo Neries, kairiajame upės krante. Jam vadovavo III pėst. divizijos vadas mjr. Ig. Musteikis. Jo vadavietė persikėlė iš Alytaus į Kaišiadoris. Čia III pėst. divizijos vadavietė prastovėjo ilgą laiką. Šiai divizijai priklausė baras nuo Neries upės į pietus, per Valkininkus, Varėną, Merkio upe iki Nemuno. Tuo būdu skiriamoji linija buvo Neries vaga.

II pėst. divizijos baras Suvalkijoje, kaip minėjome, kurią laiką buvo pasyvus. Anksčiau sutarus dėl 12 kilometrų neutralios zonos, čia buvo ramu. Minėtame bare buvusios II divizijos kariuomenės dalys buvo perkeliamos į aktyvų frontą – vienos pirmosios, o kitos – trečiosios divizijos vadų valdžion. Spalio 6–9 d. V pėst. pulkas buvo perkeltas į Valkininkus, o spalio 12 d. jau kovojo su lenkais Vievio apylinkėse⁵⁶⁶. Spalio 16 d. į Vievio rajoną atvyko X pėst. Marijampolės pulkas⁵⁶⁷. Šie abu pulkai perėjo III pėst. divizijos vado mjr. Ig. Musteikio valdžion. Spalio 4–29 d. II pėst. DLK Algirdo pulkas buvo perkeltas į Ukmergės barą I pėst. divizijos vado valdžion⁵⁶⁸. Lapkričio 17–19 d. į šį barą buvo perkeltas ir VIII pėst. Kauno kunigaikščio Vaidoto pulkas⁵⁶⁹.

II pėst. divizijos štabas ir vadas gen. ltn. J. Galvydis-Bykauskas spalio 28 d. išvyko iš Simno ir po poros dienų atvyko į Kauną, kur įsikūrė Žaliakalnyje. Kovose su želigovskininkais, išskyrus I pėst. divizijai perduotą II pėst. pulką, II pėst. divizija nedalyvavo⁵⁷⁰.

Pergrupavus Lietuvos kariuomenės dalis, 1920 m. lapkričio mėn. I pėst. diviziją sudarė II, IV, VII, VIII ir IX, o III pėst. diviziją – I, III, V, VI ir X pėst. pulkai. Rezerve buvo Kaune stovėjusi plk. ltn. K. Ladygos vadovaujama IV pėst. divizija, kurią sudarė XI, XII ir I pėst. savanorių pulkai, taip pat II bei III kavalerijos pulkai⁵⁷¹.

Kovos su lenkais šiauriniame fronto bare. Kaip jau minėjome, iš Vilniaus pasitraukęs VII pėst. pulkas spalio 10 d. užėmė barą nuo Ražkažių iki Bajorų. Dešinėje nuo jo išsidėstė IV pėst. pulkas, sustojęs linijoje Zujūnai–

Papiškiai–Šilėnai, kurio štabas buvo Sudervėje. Į kairę nuo VII pėst. pulko buvo IX pėst. pulkas, apsistojęs prie Riešės. Jau tą pačią dieną Fabijoniškių kaimo rajone buvo pastebėtas lenkų jėgų grupavimas ir judėjimas Avižienių kaimo link. Vakare VII kuopos bare pasirodė lenkų žvalgai, tačiau, mūsų karių apšaudyti, pabėgo. IX pėst. pulko II kuopa, lenkų spaudžiama, pasitraukė į Liudžiniškius⁵⁷².

Spalio 11–12 d. visuose baruose lenkai prieš lietuvių liniją telkė savo jėgas. Spalio 13 d. 8 val. ryto maždaug 1,5 kuopos jėgomis prasidėjo jų puolimas. Lenkų artilerija apšaudė Užubalių kaime buvusį III bataliono štabą, o plentu artėjo du lenkų šarvuoti automobiliai. Tačiau panaudoti prieš juos artilerijos galimybių nebuvo, nes grėšė pavojus, jog, prasiveržę pro IX pėst. pulko dešinią sparną, lenkai galėjo perkirsti jai atsitraukimo kelią. Be to, neturėta ir šarvamušių kulku. Visgi lenkų šarvuotuosius automobilius pavyko sulaikyti – tam padėjo išvakarėse perkastas plentas ir ant jo užverstas medis. Itin sunkioje padėtyje buvo atsidūrusi kpt. T. Balno vadovaujama VIII kuopa, kurios dešiniajam sparnui grėšė prieš šarvuočiai.

Prieš lenkus atsilaikyta iki 12 val. Po to ėmė pulti trys naujos lenkų kuopos, remiamos artilerijos baterijos, kuri, tiesiai taikydama, apšaudė VIII ir IX kuopų barą ir padegė Bukiškių dvarą. Apie 4,5 lenkų pėstininkų kuopų tiršta grandine atakavo VIII kuopą, o pervažiavę plento perkasą jų šarvuočiai apšaudė iš sparno. Apie 13 val. daug stipresnio prieš spaudžiamos VIII ir IX kuopos atsitraukė į Aukštųjų Rusokų poziciją. VII kuopai buvo įsakyta trauktis Magazinėlio dvaro link.

Į pagalbą atėjo I ir III kuopų 70 karių būrys. Tačiau, neturint kuo sulaikyti be pertraukos atakuojančių lenkų šarvuočių, po 2 valandų gynimosi buvo atsitraukta iš Aukštųjų Rusokų pozicijos ir apie 17 val. išitvirtinta Skauduliškių–Pavidokų dvaro–Lauriniškių linijoje. Kuopos patyrė didelius nuostolius. Perėjęs kpt. V. Vitkausko žinion, I batalionas užėmė barą Lauriniškiai–Vabaliai imtinai, o III batalionas – Vabaliai išimtinai–Skauduliškiai imtinai. Pulko štabas apsistojo Maišiagalėje, o I divizijos štabas – Juodelių kaime, netoli Širvintų⁵⁷³.

Spalio 14 d. vyko dviejų pusių žvalgybų susišaudymai. Apie 13 val. lenkai pradėjo spausti I bataliono dešinią sparną. Jam į pagalbą buvo pasiūsta IV pėst. pulko VI kuopa ir vyr. ltn. G. Šmidto vadovaujama VI baterija. Lenkų eskadronui prasiveržus pro VII ir IV pėst. pulkų tarpą, I, o netrukus ir III kuopos neatlaikė jų spaudimo. Lenkai prasiveržė pro Lauriniškius ir kilo grėsmė, kad puls užnugarį. Siekdami to išvengti, lietuviai atsitraukė ir užėmė barą Sanguniškiai–Karvys imtinai. Lenkams pavyko užimti Pavidokus, Masiūnus, Vabališkius, Lauriniškius⁵⁷⁴.

Siekdama pakelti prislėgtą karių nuotaiką, VII pėst. pulko vadovybė nusprendė parodyti lenkams, kad ir lietuviai moką priešą mušti. Spalio 15 d. buvo gautas įsakymas pulti ir užimti liniją Skauduliškiai–Pavidokai–Ežeraičiai–Švenčioniškiai–Stakiniškiai–Babrikauščizna. Kpt. V. Vitkausko žiniai buvo priskirtos šios jėgos: I batalionas: I kuopa – 40, II kuopa – 23, III kuopa – 30 karių; III batalionas: VII kuopa – 67, VIII kuopa – 18, IX kuopa – 40 karių. Šioms pajėgoms buvo priskirti 5 kulkosvaidžiai ir šarvuotas automobilis, IV pėst. pulko kuopa (60 karių) ir VI baterija⁵⁷⁵.

Prieš pradėdama puolimą, VI baterija apšaudė Kryžiokų–Vabalių rajoną, kur buvo susektos stiprios lenkų jėgos. I batalionas su IV pulko kuopa turėjo užimti Gladkiškius, Stakiniškius ir Babrikauščizną, VII kuopa ir ltn. S. Gerdvilio vadovaujamas šarvuotas automobilis – Pavidokus, o IX kuopa – Skauduliškius.

Pradėjus puolimą, ėmė veikti lenkų artilerija. Stipresnės priešo jėgos buvo su-tiktos Misiūnų kaime, tačiau greita lietuvių ataka juos iš ten išmušė. Tiršta lenkų grandinė gynė poziciją ties Pavidokų kaimu, bet, lietuviams toliau smarkiai atakuo-jant, jie buvo priversti pasitraukti į Pavidokų dvarą. Prieš pat dvarą plentas buvo užverstas dideliu medžiu. Iš dvaro šaudė 3 lenkų kulkosvaidžiai. Pavidokų dvaro–Ežeraičių liniją buvo užėmusios tirštos lenkų grandinės. Nepaisydami to, lietuviai smarkiai veržėsi į dvarą ir spėjo šarvuočiu atlaisvinti kelią. Pirmą kartą sušukus „Valio!“, lietuvių grandinė, šarvuočio palaikoma, įsiveržė į dvarą, o po antros ko-mandos, puolant dar smarkiau, lenkų kulkosvaidžiai nutilo. Dalis lenkų išsisklaidė po gretimą miškelį, kiti atsitraukė toliau. Pavidokų dvaras buvo užimtas. Tuomet labai taikliai ėmė šaudyti lenkų artilerija, tačiau daug jų sviedinių nesprogo, o ir sprogusieji lietuvių grandinei didesnių nuostolių nepadarė. Todėl karių nuotaika buvo gera ir jie, toliau atakuodami, užėmė Kurilinkos ir Laidogalio kaimus. Lenkai, apimti panikos ir apšaudomi smarkia kulkosvaidžių ugnimi, netvarkingai išsisklai-dė Magazinėlio link. Netoli šio kaimo esančiose aukštumose jie dar bandė gintis, tačiau netrukus, nebelaukdami naujos lietuvių atakos, pasileido Bendorių kaimo link. Lietuvių žvalgybos ir vietinių gyventojų teigimu, lenkų artilerija buvo atsitraukusi net už Fabijoniškių, o pėstininkai – už Bukišio bei Bajorų kaimų. Naktį lietuvių karinės dalys įsitvirtino linijoje: Skauduliškiai–Pavidokai–Ežeraičiai–Gladkiškiai–Sta-kiniškiai ir Babrikauščizna⁵⁷⁶.

Apklausinėjus nelaisvėn paimtus lenkų kareivius paaiškėjo, jog daugelis jų buvo atsiųsti iš buvusių lenkiškųjų gubernijų.

Naktį iš spalio 15 į 16 d. veikusiai lietuvių žvalgybai išsiaiškinus, jog lenkų pajėgos buvo įsitvirtinusios Chalino–Lauriniškių linijoje, kpt. V. Vitkauskas gavo įsakymą pradėti puolimą ir užimti poziciją Aukštieji Rusokai–Žemieji Rusokai. Šis savo ruožtu įsakė VI baterijai apšaudyti abejus Rusokus, po to Bendorius, dešinėje buvusias aukštumas, o po pertraukos perkelti ugnį į Fabijoniškes ir toliau, sudarant lengvesnes sąlygas mūsų puolantiems pėstininkams. Kpt. Žilinskas su I batalionu ir IV pėst. pulko VI kuopa turėjo užimti ir įsitvirtinti Puciuniškių–Izabelino linijoje, o VIII kuopa, puldama iš Ežeraičių, užimti Chalino dvarą, o po to Būdą; VII kuopa su šarvuotu automobiliu turėjo pulti plentu Chalina, po to Magazinėlį ir įsitvirtinti Aukš-tuosiuose Rusokuose. IX kuopai įsakyta užimti Gudelius ir 186 aukštumą⁵⁷⁷.

Besiartinančius prie Chalino dvaro lietuvius iš pradžių pasitiko šautuvų, o ne-trukus – ir kulkosvaidžių ugnis. Likus 120–150 metrų iki dvaro, kpt. V. Vitkauskas įsakė grandinei smarkiai apšaudyti dvarą iš priekio, o šarvuočiu – iš šono. Davus komandą „Pirmyn – atakon!“, buvo sužeistas kpt. V. Vitkauskas. Susidarė kritiška padėtis, nes VII kuopoje tebuvo tik vienas karininkas – kuopos vadas vyr. ltn. J. Čer-nius. Būdamas sužeistas, kpt. V. Vitkauskas dar sušuko „Valio!“ ir kuopa metėsi pir-myn. Labai aktyviai veikė lietuvių kulkosvaidžiai ir šautuvai bei šaudė artilerija. Buvo prieita jau iki durtuvų kautynių. Pagaliau VII kuopa gražiai pralaužė kairėje barą ir pradėjo supti priešą. Lenkai visiškai pakriko ir paniškai ėmė bėgti. Į nelaisvę buvo paimta 20 jų kareivių. Chalino dvaras buvo paimtas. Tomis kautynėmis įbauginti len-kai jau buvo pradėję net evakuotis iš Vilniaus. Sėkmingai laimėjęs mūšį, VII pėst. pul-kas vėl atsitraukė į savo senas pozicijas, nes to reikalavo bendra fronto padėtis⁵⁷⁸.

1920 m. spalio 15–16 d. VII pėst. pulko kovos su lenkais parodė, jog, gerai

pasiruošus puolimui ir energingai atakuojant, galima ne tik stipresnį priešą sulaikyti, bet ir jį nugalėti. VII pėst. pulkas, kaip minėjome, buvo užėmęs barą pagal strategiškai svarbų plentą Vilnius–Širvintos–Ukmergė, todėl jam ir teko atlaikyti didelį spaudimą kovų su želigovskininkais metu.

I pėst. divizijos dešinįjį sparną gynė IV pėst. pulkas. Lenkams užėmus Vilnių, šis pulkas spalio 13 d. užėmė barą Vaičiūniškiai imtinai–Ražkažiai išimtinai. Tos dienos rytą lenkai užpuolė Plocieniškių kaimo apylinkėse buvusias pulko sargybas ir privertė jas pasitraukti. Pasiuntus stipresnes pajėgas, lenkai iš šio kaimo buvo išvyti. Tuo pačiu metu kitos lenkų dalys puolė Balandiškius, Gelažius ir Papiškius. Mūšis tęsėsi apie 3 valandas. 13 val. lenkai iš kairės pusės apėjo ties Balandiškiais buvusias lietuvių sargybas ir iš užnugario jas apšaudė. Mūsiškiai to visiškai nesitikėjo, nes Ražkažiuose stovėjo gretimo VII pėst. pulko sargybos. Teko pasitraukti. Tik vėliau paaiškėjo, jog VII pėst. pulkas, tądien neatlaikęs lenkų puolimo, pasitraukė, apie tai nepranešęs IV pėst. pulkui ir tuo leidęs lenkams apeiti jo sargybas. Stumdami toliau VII pėst. pulką, lenkai giliau skverbėsi į IV pėst. pulko kairįjį sparną. Kadangi šis sparnas liko visai atidengtas, nebuvo ryšio su VII pėst. pulku, o užnugary pasirodė lenkai, buvo įsakyta pulkui atsitraukti ir užimti Šilėnų–Laičių–Sudervės liniją. Čia pulkas išsilaikė iki 18 val. 30 min. Sutevus lenkų 3 eskadronai netoli Laičių prasišverbė pro miškus ir atsirado pulko užnugary. Padėtis tapo grėsminga. Atmušęs lenkų antpuolį, pulkas pasitraukė ir užėmė Ringalkos–Nedvediškių liniją⁵⁷⁹.

Spalio 15 d. dvi lenkų kuopos, vedamos vietinių partizanų, miškais prislinko prie pat Levidanų ir Nedvediškių kaimuose buvusių pulko sargybų ir jas netikėtai užpuolė. Tačiau pulko sargybos, budriai sekusios priešą, lenkų ataką atmušė. Nors kai kur lenkai buvo prisiartinę iki 25 metrų, po 2 valandų smarkaus mūšio jie su nuostoliais buvo priversti atsitraukti.

Norint geriau iširti priešų jėgas, kitą dieną mjr. Br. Bilminui buvo įsakyta įvykdyti sustiprintą žvalgybą. Buvo sudaryta nedidelė rinktinė, į kurią įėjo VIII kuopos du būriai naujokų, du IX kuopos būriai ir IV kuopos būrys. Šis būrys, vadovaujamas energingo ir drąsaus karin. A. Žukausko, išmušė lenkų uztvarą iš Budų kaimo, po to užpuolė juos Padvarėnų kaime ir po trumpo, bet smarkaus mūšio juos iš ten išvijo. Vėliau puolė Berezovkos kaimą, kur lenkams iš rezervo buvo atsiųsta parama, smarkiai atakavo ir išmušė. Užėmęs Berezovką, būrys puolė Mikališkius, kur buvo sutelktos nemažos priešų jėgos. Netikėtai užpulti, lenkai buvo priversti pasitraukti. Veržiantis tolyn, būrį pasitiko miške apsikasę ir pasirengę mūšiui lenkai, kuriuos palaikė artilerijos ugnis. Kadangi būrys pritrūko šovinių, o užduotis iš esmės jau buvo įvykdyta, mūsiškiai ėmė tvarkingai trauktis. VIII ir IX kuopų žvalgybos, nustūmusios kelias lenkų sargybas, priėjo iki Sudervės. Čia gausios lenkų jėgos perėjo į kontrpuolimą. Įvyko smarkus susirėmimas. Spaudžiami 4 kartus stipresnio priešų, mūsiškiai atsitraukė ir grįžo atgal, taip pat įvykdę savo užduotį. Tą dieną pulkas neteko 20 sužeistų ir užmuštų. Tarp jų buvo mirtinai sužeistas ir pateko lenkų nelaisvėn VIII kuopos vadas ltn. J. Baušys⁵⁸⁰.

I pėst. divizijos kairįjį sparną gynė mjr. A. Paškovičiaus vadovaujamas IX pėst. pulkas, išsidėstęs Riešės rajone, VII pėst. pulko linijoje. Kairysis šios divizijos baras buvo nusidriekęs per Švenčionis toli į rytus net ligi sienos su rusais, kuri saugojo tik IX pėst. pulko III batalionas, veikęs Salako rajone. Išsklaidytas dideliuose plotuose,

jis negalėjo bent kiek rimčiau pasipriešinti Švenčionių bei Lentupio rajonuose veikusiai stipriai lenkų III legionų divizijai. Pasinaudodami savo jėgų persvara, lenkai be kovų užėmė didelius Lietuvos teritorijos plotus į rytus nuo Vilniaus⁵⁸¹.

Kovos su lenkais pietiniame fronto bare. Želigovskininkams užėmus Vilnių, mūsų III pėst. divizija kairiajame Neries krante užėmė šią poziciją: III pėst. pulkas – Paneriai–Panerėliai–Krosna ir Lukos ež. imtinai; I pėst. pulkas – nuo Lukos ež. per Trakus, Rūdiškių geležinkelio stotį iki Valkininkų miestelio – iš viso apie 32 km ilgio barą. VI pėst. pulkas iš Merkinės–Valkininkų fronto buvo perkeltas į Aukštadvarių. Divizijos štabas iš Lentvario persikėlė į Kaišiadoris⁵⁸².

Jau spalio 10 d. gausios lenkų pajėgos puolė ir užėmė Rūdiškių geležinkelio stotį ir miestelį, o spalio 13 d. – Lentvario geležinkelio stotį. Tuo būdu jų rankose atsidūrė geležinkelio ruožas Lentvaris–Rūdiškės. Spalio 15 d. lenkai mūsų III pėst. divizijos bare tęsė puolimą beveik visu frontu. Po smarkių kautynių jiems III pėst. pulko bare pavyko užimti Rykantus. Lenkų sėkmę iš dalies lėmė ta aplinkybė, jog divizijoje dar nebuvo sutvarkyti ryšiai, o baterijos nebuvo užėmusios kovinių pozicijų⁵⁸³. I pėst. pulkas buvo priverstas pasitraukti į Akmenos–Margių–Drabužiukų ežerų liniją.

Gavęs žinių apie lenkų jėgų telkimą Rykantų rajone ir galimą puolimą išilgai geležinkelio Vievio kryptimi, III pėst. divizijos vadas mjr. Ig. Musteikis nutarė lenkų spaudimą neutralizuoti ir spalio 16 d. pereiti į antpuolį⁵⁸⁴. III pėst. pulkas, remiamas trimis lauko ir viena haubicų baterijomis, turėjo susigražinti anksčiau turėtas pozicijas – Rykantus, Trakus ir Rūdiškes⁵⁸⁵.

Spalio 16 d. auštant visu frontu prasidėjo mūšis. Mjr. Vl. Skorupskio vadovaujamo I pėst. pulko dalys Olsokų–Margių ežerų linijoje puolė 205-ą lenkų pulką. Po atkaklių kautynių lenkams pavyko lietuvių puolimą atremti. I pėst. pulkas liko senosiose pozicijose⁵⁸⁶.

Mjr. I. Griciaus vadovaujamas III pėst. pulkas puolimą pradėjo trimis batalionais. 6 val. artilerijai atidengus smarkią ugnį, II bataliono V ir VI kuopos miškingomis Neries pakrantėmis, o po to plentu, geležinkeliu ir mišku į rytus nuo jo, atakavo 162 aukštumą ir Rykantus iš šiaurės ir rytų pusės. I batalionas veržėsi 176 aukštumos kryptimi ir siekė užimti Rykantus iš pietų pusės. III bataliono uždavinys buvo ginti užimamas vietas ir palengvinti I ir II batalionų puolimą. Artilerijos baterijos, smarkia ugnimi apšaudžiusios mišką prie Daubių, Alšinkos ir Panerėlių kaimų, vėliau ją sutelkė į Balčiūnų ir Rykantų kaimus. Perkėlus jos ugnį dar toliau į priekį, pėstininkų dalys, nesutikusios didesnio lenkų pasipriešinimo, užėmė aukštumą 162 ir Balčiūnų kaimą. Lenkai puolė ežerų 150–157 defile buvusią VII kuopą. Jos dalis, neatlaikiusi puolimo, išsibėgiojo. Tuo pasinaudoję, lenkai užėmė Krosnos kaimą⁵⁸⁷.

Lenkų veržimuisi sustabdyti ir III kuopos, skirtos Rykantams atakuoti, sparnui apsaugoti, buvo mestos dvi likusios I bataliono kuopos. Užvirė atkaklus mūšis, kuris be pertraukos tęsėsi iki 16 val. Priešo veržimasis buvo sulaikytas, tačiau jam pasisekė ir pulko III kuopos žygiavimą pirmyn sustabdyti.

Lenkai, į Rykantus sutraukę daugiau jėgų, pradėjo smarkiai spausti II bataliono kuopas, kurios, vadovaujamos vyr. ltn. Rūkšto, ltn. J. Kuncaičio ir kitų karininkų, tvirtai laikėsi savo pozicijose. Ir tiktai priešui sutelkus daug artilerijos, šarvuotą traukinį bei šarvuotus automobilius, mūsų šeimams teko atsitraukti.

Pagrindinės III pėst. pulko nesėkmės priežastys buvo šios: dauguma kareivių buvo jauni, mažai dalyvavę kovose, labai bijojo artilerijos, ypač šrapnelių, ugnies, dėl menkiausios priežasties traukdavosi ir negrįždavo į kuopas kol nepasibaigs mūšis. Pavyzdžiui, laikinai ėjęs karininko pareigas Loiba ties Rykantais su visu būriu pasitraukė iš kovos lauko, sukeldamas ir kitų kareivių paniką, dėl kurios teko operaciją galutinai nutraukti⁵⁸⁸.

Apie 14 val. II pėst. divizijos vadas mjr. Ig. Musteikis įsakė pulkui pakartoti Rykantų puolimą. Tačiau šį įsakymą įvykdyti galimybių nebuvo. I batalionas tuo metu dar kovojo su lenkais ties Cukliškių kaimu, III bataliono dalys buvo pakrikusios, II bataliono kuopų karių, dalyvavusių mūšyje, nuotaika irgi buvo prislėgta, todėl pasisiekimo nebuvo galima tikėtis. Ryšium su tuo III pėst. divizijos vadas mjr. Ig. Musteikis savo ankstesnį įsakymą atšaukė ir nurodė pulkui susitvarkyti ir įsitvirtinti Alšinkos ir Daubių linijoje⁵⁸⁹.

Spalio 15–16 d. kovų ties Rykantais metu III pėst. pulke 3 kareiviai žuvo, 1 karininkas ir 43 kareiviai sužeisti, prieš nelaisvėn pateko 1 kareivis, dingo be žinios 46 kareiviai⁵⁹⁰.

Spalio 19 d. lenkai iš Trakų pusės puolė III pėst. pulką, bet buvo atmušti. Nuo spalio 20 d. divizijai buvo įsakyta pereiti prie gynimosi taktikos. Buvo stiprinamos ne tiek priešakinės, kiek antroji linija, kurioje, ištikus reikalui, galima būtų visomis jėgomis suduoti puolančiam priešui didesnę smūgį⁵⁹¹.

Spalio 26 ir 29 d. lenkai organizavo puolimus prieš V pėst. pulką, bet buvo su nuostoliais atmušti. Prieš III pėst. divizijos barą kovėsi lenkų I lietuvių–gudų ir I Varšuvos savanorių divizijų dalys⁵⁹². Nuolatiniai žvalgų susirėmimai ir vietinės reikšmės mūšiai divizijos bare vyko iki 1920 m. lapkričio mėn. pabaigos.

Pirmasis lenkų kavalerijos prasiveržimas. I pėst. divizijos štabo katastrofa. 1920 m. spalio 17 d. lenkai pradėjo smarkų puolimą visame lietuvių I pėst. divizijos ginamame bare pagal kelius Vilnius–Širvintos ir Vilnius–Giedraičiai. Prieš tai jie užėmė Švenčionėlius, priversdami ten buvusias mažas IX pėst. pulko pajėgas pasitraukti į Palūšės–Kaltanėnų ribą.

Reikia pažymėti, kad čia labai aktyviai ir narsiai veikė mūsų lakūnai. Visų grįžusių į bazę lėktuvų sparnai buvo kulkomis išvarpyti⁵⁹³.

Atkakliausios kovos vyko Sudervės–Pikeliškių ruože. Pralaužti frontą lenkams niekur nepavyko, nes ten buvusios I pėst. divizijos dalys – IV, VII ir IX pėst. pulkai – atkakliai gynėsi. Kartais jie vykdavo priešpuolius. Negalėdami atsilaikyti vienoje pozicijoje, pasitraukdavo į kitą vos keletą kilometrų ir vėl sustodavo gintis.

Lenkų vadovybė, negalėdama pralaužti mūsų fronto tiesiu puolimu, sugalvojo manevrą. Turėdama daug kavalerijos ir kontroliuodama perėjimus per Neries upę prie Nemenčinės ir Pabradės, ji šiose apylinkėse sutelkė kavalerijos brigadą, kuriai buvo iškeltas uždavinys sutrukdyti lietuvių jėgų telkimą ir sudaryti pavojų kairiajam lietuvių fronto sparnui. Šiai lenkų kavalerijos brigadai vadovavo Lietuvos dvarininkas plk. ltn. M. Butkevičius.

Spalio 18 d. lenkų brigada, persikėlusi per Nerį, nužygiavo vakarų kryptimi į Riešę, pakeliui šalindama sutinkamas nedideles lietuvių sargybas. Lenkams atkakliau buvo pasipriešinta Riešės–Raudondvario rajone bei ties Pikeliškių kaimu ir dvaru. Per šiuos abu antpuolius lenkai neteko 5 nukautų ir sužeistų⁵⁹⁴.

Lenkai savo plano apeiti kairįjį lietuvių sparną neatsisakė. Iš vietinių sulenkėjusių gyventojų jiems pavyko gauti vertingų žinių apie Lietuvos kariuomenės išdėstymą, taip pat ir jų štabų apsistojimą Kielių ir Juodelių kaimuose. Spalio 21 d. lenkai smogė į mūsų I pėst. divizijos užnugarį ir pasiekė Giedraičių bei Širvintų apylinkes. Viena kavalerijos dalis išiveržė į Kielių kaimą, kur paėmė į nelaisvę III artilerijos diviziono vadą mjr. V. Kapciuką, o jo štabe radodaug vertingos karinės informacinės medžiagos⁵⁹⁵.

Dar didesnė nesėkmė lietuvių karinę vadovybę ištiko Juodelių kaime, kur buvo įsikūręs gen. ltn. St. Nastopkos vadovaujamas I pėst. divizijos štabas. Tą pačią dieną lenkai, netikėtai jį užklupę, paėmė į nelaisvę gen. ltn. St. Nastopką, radijo stoties viršininką kpt. V. Petrą, ryšių komandos viršininką ltn. S. Petkeli, intendanto raštvedį karo valdininką B. Giedrą, veterinarijos gyd. S. Krasauską ir 64 komendanto komandos puskarininkius bei kareivius. Be to, lenkams atiteko automobilis, 35 arkliai su pakinktais, gurguolė, maisto atsargos, 3 motociklai ir kt.⁵⁹⁶ Štabo viršininkui vyr. ltn. V. Lanskoronskiui su būriu karininkų, puskarininkų bei eilinių pavyko pabėgti. Nuo spalio 22 d. armijos vado įsakymu (telefonograma Nr. 1367) I pėst. divizijai ėmė laikinai vadovauti VII pėst. pulko vadas plk. ltn. E. Adamkavičius. Vadovavimą minėtam pulkui laikinai perėmė mjr. Vl. Rėklaitis⁵⁹⁷.

Vyr. kariuomenės vado plk. ltn. K. Žuko įsakymu I pėst. divizijos štabo katastrofos Juodelių kaime priežastis tyrė armijos inspektorius gen. ltn. V. Ramanauskas. Išardęs šiame fronto bare veikusių atskirų dalių vadus, išsiaiškines jų veiksmus ir susipažines su štabų dokumentais (įsakymais, telefonogramomis, lauko knygutėmis ir kt.), jis pareiškime Nr. 282 vyr. kariuomenės vadui plk. ltn. K. Žukui laikė „savo pareiga pranešti apie ypač vaizdžiai ir nenuginčijamai nepakenčiamą požiūrį į savo užduotį ir beprasmius veikimus atskirų dalių su savo vadais“⁵⁹⁸.

Minėtame pareiškime armijos inspektorius gen. ltn. V. Ramanauskas padarė tokia išvada:

1. Dėl minėtos katastrofos kalčiausias buvo pats divizijos štabas, labai aplaidžiai ėjęs savo pareigas ir neįvertinęs buvusios padėties. Paskirtoms užimti atitinkamus fronto barus kariuomenės dalims nebuvo tinkamai nurodyta, kaip jos turėtų veikti besikeičiant aplinkybėms, kokia tarpusavio ryšių palaikymo tvarka bei atsakomybė. Dėl to kariuomenės dalys, sužinojusios apie lenkų kavalerijos prasiskverbimą pro mūsų barą, savavališkai keitė savo pozicijas, traukėsi tai atgal, tai į šalį, o apkaltintos dėl tokių veiksmų vertė kaltę viena ant kitos. Užuo, kad kairįjį platų baro sparną būtų gynęs pats IX pėst. pulkas, ši užduotis buvo paskirta IV raitelių eskadronui, kuris nebuvo pajėgus tai padaryti. Pats divizijos štabas ne tik neturėjo parinktos pozicijos, nestatė sargybų, nesiuntinėjo žvalgų. Todėl lenkų raitelių pasirodymas jam buvo netikėtas. Štabo nariai, supratę esą priešą apsupti, užuo gynėsi, slapstėsi kaip įmanydami, o kiti iškart pasidavė lenkams.

2. IV raitelių eskadrono vadas mjr. M. Glinskis, gavęs pranešimą, jog lenkai joja Glintiškių kaimo link, pasiuntė 8 savo raitelius išsiaiškinti, ar tai tikrai lenkai ir kokios jų jėgos. Sužinojęs, jog ten yra 3 lenkų eskadronai ir, priešui net nepuolant, savąjį eskadroną išskleidė grandinėn ir ėmė trauktis atgal Kaušiadalos kaimo link, visiškai išleisdamas jį iš savo akių. Gen. ltn. V. Ramanausko teigimu, „toks mjr. M. Glinskio, kaip eskadrono vado, elgesys buvo maža sakyti nepakenčiamas, bet didis prasižengimas“.

3. IX pėst. pulko vadas mjr. A. Paškovičius, iš I pėst. divizijos štabo negavęs nurodymo, kaip pasielgti tokiu atveju, kai pro kairiją baro sparną laisvai žygiuoja lenkų eskadronai, veikė savarankiškai Tačiau tas jo veiksmas buvo beprasmiš. Žinodamas lenkų pajėgų žygiavimo kryptį ir tai, jog jos pulkui nėra labai pavojingos, užuot uždengęs apleistą, silpną baro dalį ir sukliudęs prasiveržusiems eskadronams laisvai grįžti atgal, su savo pulku vis traukėsi: iš pradžių atsidūrė VII pėst. pulko užnugaryje, po to jo dešiniajame sparne, o galiausiai net persikėlė į kairiją Neries krantą.

VII ir IV pėst. pulkų veiksmuose, išskyrus silpnokus ryšius, gen. ltn. V. Ramauskas nieko blogo neižiūrėjo. Šie pulkai tuo metu veikė drąsiai ir sutartinai⁵⁹⁹.

Šis lenkų kavalerijos manevras privertė I pėst. divizijos dalis pasitraukti į Kernavės–Musninkų–Širvintų–Giedraičių liniją. Perėmęs vadovavimą I pėst. divizijai, plk. ltn. E. Adamkavičius vadavietę perkėlė į Ukmergę.

Lenkai, spalio 22 d. abiejų paimtų nelaisvėn lietuvių štabų vadovybę su grobiu nugabenę į Vilnių, grįžo į Riešės–Verkių rajoną, o vėliau į pietus nuo Paberžės. Lietuviams pasitraukus, spalio 23 d. lenkai užėmė Maišiagalą ir Paberžę, taigi padidino savo teritorijas.

A n t r a s i s l e n k ų k a v a l e r i j o s p r a s i v e r ž i m a s. Gen. L. Želigovskio kariuomenės vadovybė, norėdama sutrukdyti lietuvių kariuomenės telkimą trikampyje Širvintos–Musninkai–Želva ir galutinai užtikrinti tiek paties Vilniaus miesto, tiek jame buvusių atsargų saugumą, ryžosi pasiųsti savo pajėgas dar giliau į Lietuvos teritoriją Želvos kryptimi. Tam reikalui nutarta panaudoti Paberžės apylinkėse besiilsintį 13 ulonų pulką.

Po spalio 21 d. I pėst. divizijos štabą ištikusios katastrofos divizijos ginamame fronto bare susidarius sudėtingai padėčiai, VII pėst. pulkas pasitraukė apie 20 km ir užėmė poziciją abipus Širvintų–Vilniaus plento, 3 km prieš Širvintų miestelį. Spalio 23 d. į pulką atvyko 379 naujokai, kurie papildė praretėjusias kuopas ir komandas⁶⁰⁰.

Sužinojus, jog lenkai telkia didesnes savo pajėgas prieš kairiją mūsų sparną Švenčionėlių–Dūkšto rajonuose, kitą dieną I pėst. divizijos vado plk. ltn. E. Adamkavičiaus įsakymu VII pėst. pulko vadui mjr. Vl. Rėklaičiui su VI baterija pavesta saugoti barą nuo Sketerių iki Romaškonių kaimo. Grįžusiam iš Vievio apylinkių IX pėst. pulkui su baltgudžių ir Panevėžio atsargos kuopomis nurodyta ginti barą nuo Romaškonių kaimo iki sienos su latviais. Šio pulko žinion buvo paskirtas IV raitelių eskadronas. Kartu su IX pėst. pulku parvyko ir VII pėst. pulko VII kuopa, kuri apsistojo Širvintose. IV pėst. pulkas su X baterija ir I eskadrono būriu saugojo barą iki Sketerių kaimo. Dalių vadams įsakyta palaikyti nuolatinį ryšį su divizijos štabu ir savo dalimis fronte⁶⁰¹.

Spalio 25 d. apie 9 val. ties Alionių dvaru pasirodė lenkų raitųjų žvalgų būrys. Susidūręs su mūsų žvalgais, jis išsisklaidė miške. Rytojaus dieną lenkai didelėmis pajėgomis puolė IV, VII ir IX pėst. pulkus baruose Ukmergės kryptimi. Tos dienos 11 val. lenkų dalys mūsų IV pėst. pulko bare veržėsi į Sketerių, Puorių kaimus, siekė užvaldyti svarbią 115 aukštumą. Sketerių kaimą jiems pavyko laikinai užimti, tačiau suvienytomis IV pėst. pulko ir VII pėst. pulko V kuopos pajėgomis jis buvo susigrąžintas. Padedant VI baterijai, lenkai buvo atmušti ir nuo Puorių kaimo bei minėtos 115 aukštumos. Apie 17 val. lenkai pradėjo Alionių kaimo ir dvaro puolimą. IX pėst.

pulko IV kuopa, neatlaikiusi priešo puolimo, turėjo atsitraukti. Romaškonių ir Pagirių kaimus bei Šešuolėlių dvarą puolančius lenkus atmušė VII pėst. pulko II ir IV kuopos bei IV raitelių eskadronas. Sustiprinta I ir II batalionų kuopų žvalgyba išvijo lenkus iš Alionių dvaro.

Lenkų artilerija, norėdama sukelti paniką mūsų užnugaryje, sprogstamaisiais sviediniais bandė padegti Kielių kaimą, tačiau to padaryti jiems nepasisekė.

Spalio 26 d. lenkų 13 ulonų pulkas, sustiprintas kitomis dalimis, pradėjo žygiuoti iš Paberžės apylinkių ir kitą dieną, apėjęs mūsų I pėst. divizijos kairią sparną ir, nustumdamas ten buvusias nedideles dalis, pralaužė frontą tarp Širvintų ir Dubingių ir užėmė Giedraičius, Želvą, Dubingius, Videniški, Lyduokius. Grėsė pavojus Ukmergei. Vyko atkaklios kovos.

Tą pačią dieną buvo gautas I pėst. divizijos vado plk. ltn. E. Adamkavičiaus įsakymas atsitraukti prie linijos Ramoniškiai–Musninkai–Alionys–Šešuolės upė⁶⁰². Norėdamas sulaikyti tolesnį lenkų veržimąsi, divizijos vadas iškviatė iš Širvintų rajono II pėst. pulko III batalioną, vadovaujamą vyr. ltn. T. Balno, ir įsakė jam veikti kaip atskirai grupei, skubiai vykti į Želvos rajoną, užimti šį miestelį ir vyti lenkus Giedraičių kryptimi. Be to, prieš šiame rajone veikusius lenkus dar buvo nukreiptas vienas IX pėst. pulko batalionas ir turinčio atvykti iš Ukmergės II pėst. pulko III batalionas, vadovaujamas kpt. E. Noreikos. Pirmuoju spalio 29 d. auštant į Želvos rajoną atvyko VII pėst. pulko III batalionas. Tačiau Želvoje lenkų nebuvo – jie dar išvakarėse buvo iš jos pasitraukę ir nakvojo aplinkiniuose kaimuose. Tuomet viena kuopa buvo pasiūsta Giedraičių link, kuri Bikonių kaime užklupo poilsiaujantių lenkų 13 ulonų pulko eskadroną. Durtuvų ataka kaimas buvo paimtas. Į nelaisvę pateko 7 lenkų kareiviai ir paimta 70 arklių. Gurguolės ir kito turto nespėta paimti, nes lenkai, pastebėję nedideles lietuvių jėgas, pakvietė netoli buvusius kitus du eskadronus ir ėmė supti iš kairės ir dešinės. Kadangi iš minėtų pusių savųjų jėgų nebuvo, teko trauktis Želvos link. Batalionas apsistojo Paškonių kaime, per 3 km nuo Želvos miestelio, kur užėmė visus tiltus ir kelius, vedančius į Ukmergę. O lenkai tą pačią dieną vėl užėmė Želvą ir joje apsistojo⁶⁰³.

Spalio 29 d. vakare į Želvos rajoną atvyko II pėst. pulko III batalionas, vadovaujamas kpt. E. Noreikos, kuris apsistojo Butkūnų kaime. Kpt. E. Noreika, dar būdamas Ukmergėje, iš divizijos vado gavo įsakymą susisiekti su VII ir IX pėst. pulkų batalionais ir bendrai vyti priešą Giedraičių link. Naktį iš spalio 29 į 30 d. batalionai tarp savęs užmezgė ryšį. Spalio 30 d. praėjo ramiai, vyko tik žvalgančių dalių susirėmimai.

Mūsų ir priešų jėgų santykis taip atrodė: lietuvių pusėje buvo trys batalionai, bet visi nepilni. VII pėst. pulko batalione tebuvo tik VIII ir IX kuopos – apie 180–200 kovotojų. II pėst. pulko III batalione taip pat buvo ne daugiau kaip 200 kovotojų, nes jis buvo sunkiai nukentėjęs kautynėse ties Seinais. IX pėst. pulko batalione irgi buvo ne daugiau kaip 200 kovotojų. Savosios artilerijos neturėta. Prieš šias lietuvių jėgas veikė visas lenkų 201 pėst. pulkas, remiamas artilerijos, ir 13 ulonų pulkas, kuris buvo šiek tiek nuvargęs⁶⁰⁴.

Spalio 30 d. įvyko mūsų batalionų vadų pasitarimas dėl bendro veikimo prieš lenkus. Susitarta, kad puolimo Giedraičių kryptimi metu II pėst. pulko III batalionas puls iš Butkūnų kaimo per Mateikiškius, Dvarekšlius, Karališkius Pusnės krypti-

mi; VII pėst. pulko III batalionas iš Paškonių kaimo per Želvą – Pusnės kryptimi; IX pėst. pulko batalionas iš Šešuolių miestelio – Šiupienių–Dūdėnų kryptimi. Visi batalionai turėjo sueiti į Pusnės kaimą tartis dėl tolesnio puolimo. Puolimą numatyta pradėti spalio 30 d. 20 val.⁶⁰⁵ Tai buvo sveika ir to momento aplinkybių diktuojama iniciatyva.

Iš žvalgų buvo sužinota, jog du lenkų eskadronai apsistoję Želvoje ir ant kelių Želva–Lyduokiai išstatę savo užtvaras. Mateikiškių ir Dvareliškių rajone stovėjo 201 lenkų pėst. pulkas. Lenkai pastebėjo mūsų kariuomenės grupavimąsi ir, spėdami mus pulsiant, taip pat pergrupavo savo jėgas. Dalis 201 pėst. pulko patraukė į Dūdėnų rajoną, o 13 ulonų pulką sugrupavo Bastūnų, Sauginių, Pusnės kaimų rajone.

Tos pat dienos 20 val. kpt. E. Noreikos vadovaujamas batalionas kautynių tvarka priėjo Mateikiškių kaimą, bet lenkų nebesutiko – jie jau buvo pasitraukę. Išstovėjęs jame keletą valandų, batalionas spalio 31 d. 4 val. per Dvareliškius, Karališkius patraukė Pusnės kaimo kryptimi. Priešakyje kautynių tvarka ėjo VII kuopa, vadovaujama vyr. ltn. A. Butkevičiaus, o už pusės kilometro užnugaryje su bataliono vadu kpt. E. Noreika – VIII ir IX kuopos. Auštant batalionas ties Lelikonių dvaru sutiko raituosius lenkų žvalgus. Juos išvaikius, gautas pranešimas, jog lenkų 2–3 eskadronų dydžio pajėgos per Sauginius skubiai vyksta į Pusnės kaimą. Kpt. E. Noreika įsakė VII kuopos vadui vyr. ltn. A. Butkevičiui pulti Pusnės kaimą iš šiaurės pusės, o IX kuopai – frontu iš vakarų pusės. VIII kuopa buvo palikta bataliono atsargoje. Tiek lenkai, tiek lietuviai skubėjo užimti į šiaurę nuo Pusnės kaimo esančią 153 aukštumą. Pirmasis atbėgo VII kuopos būrys, o tuoj pat ir lenkai. Laukta susirėmimų durtuvais, tačiau lenkai pasitraukė. VII kuopa ėmė juos persekioti. Dešinėje Pusnės kaimą puolė vyr. ltn. J. Andriūno vadovaujama IX kuopa. Su šia kuopa ėjo ir ltn. A. Šova, ėjęs III kulkosvaidžių kuopos vado pareigas. Nelaukdamas įsakymo, su būriu IX kuopos kareivių ir kulkosvaidžiais, ties Pusnės kaimu paskubomis užėjo lenkų sparnan, vykusiai išstatė kulkosvaidžius ir pradėjo smarkiai šaudyti⁶⁰⁶. Tuo metu vyr. ltn. J. Andriūnas atakavo kaimą iš fronto. Susirėmimas vyko prie pat Pusnės kaimo saulei tekant, spalio 31 d., ir truko ne ilgiau kaip valandą. Lenkai traukėsi nuo vienos kalvos prie kitos, nenorėdami jų užleisti mūsų kariams. Ties Seirūnų dvaru lenkai, sulaukę pėstininkų paramos, atsipeikėjo ir apsistojo kalnų viensėdyje, Karklynės ir Seirūnų dvaruose, ant 184 aukštumos 184⁶⁰⁷.

Kaip buvo sutarta, VII pėst. pulko III batalionas, vadovaujamas vyr. ltn. T. Balno, spalio 30 d. 20 val. išvyko iš Paškonių kaimo ir apie 22 val. užėmė Skalų kaimą. Sužinojęs, jog Želvoje lenkų nebėra, batalionas, įgudęs nakties veiksmuose, užėmė šį miestelį ir toliau žygiavo Giedraičių kryptimi. Priėjęs Laumenų kaimą, sutiko lenkų sargybas, kurias išvaikė, po to užpuolė prieš užtvarą ir netrukus kaimą užėmė. Neleisdamas lenkams susikoncentruoti, bataliono vadas vyr. ltn. T. Balnas įsakė forsuotu maršu eiti pirmyn ir atakuoti Bastūnų kaimą, kuriame buvo apsistoję du lenkų eskadronai su 2 kulkosvaidžiais. Po pusvalandį trukusių kautynių kaimas buvo apsuptas, lenkai išsibėgiojo, palikdami savo arklius ir gurguolę. Lenkai, pajutę nedideles mūsų jėgas, susitvarkė, perėjo į kontrpuolimą ir ėmė batalioną supti. Nelaukdamas II pėst. pulko bataliono, kuris tuo metu dar buvo Mateikiškių ir Dvareliškių kaimuose, vyr. ltn. T. Balnas su savo batalionu buvo priverstas trauktis. Lenkams atkirtus atsitraukimo kelius, batalionas paliko jiems visą grobį, prasimušė per

apsupti ir apsistojo Bikonių kaime, laukdamas kol išauš. Spalio 31 d. apie 12 val. batalionas, gavęs pranešimą iš kpt. E. Noreikos, išvyko Giedraičių kryptimi⁶⁰⁸.

Spalio 31 d. apie 7 val. pradėjo puolimą ir IX pėst. pulko dvi kuopos. Pradėjusios žygi iš Šešuolių rajono Dūdėnų kaimo kryptimi, jos apie 12 val. atvyko į Dūdėnų–Šiupienių kaimų rajoną, kur susitiko su II pėst. pulko batalionu, vadovaujamu kpt. E. Noreikos. Lenkai buvo įsitvirtinę labai patogiose Bekupės dvaro pozicijose. Įsitikinus, jog frontiniais veiksmais bus sunku juos iš minėtų pozicijų išmušti, nutarta smogti į sparną. Norėdama apeiti minėtą dvarą, IV kuopa atakavo lenkus Dūdėnų kaime ir jį užėmė, paimdama keletą belaisvių. IV kuopai apsupus lenkus iš kairiojo sparno, o II pėst. pulko dalims puolus iš priešakio, Bekupės pozicijos buvo greitai užimtos. Lenkai pasitraukė Giedraičių link. Laimėjus šias kautynes, nepaprastai pakilo karių nuotaika⁶⁰⁹.

Kpt. E. Noreika nutarė toliau tęsti puolimą. IX kuopai buvo įsakyta pulti pagal vieškelį, Seirūnų dvarą, 154 aukštumą, Bekupės dvarą Giedraičių kryptimi, o VII kuopai, buvusiai į kairę nuo IX – pagal Kalnų viensėdį, Juozapavos ir Martiniškių dvarus.

Puolančius lietuvius lenkai pasitiko smarkia artilerijos ugnimi. Mūsiškiai artilerijos neturėjo, stokojo kulkosvaidžių, trūko ir parengtų kulkosvaidininkų. Pergalė buvo galima pasiekti tik staigiais puolimais, greitais judesiais. Tai lietuviai gerai suprato.

Kpt. E. Noreikos vadovaujamas batalionas apie 12–13 val. pradėjo puolimą Giedraičių kryptimi. IX kuopa, pasiūsta iš Šiupienių, ties Seirūnais užėmė 184 aukštumą. Puolime dalyvavusi VII kuopa po atkaklaus mūšio užėmė Kalnų viensėdį ir Karklynės dvarą, priversdama lenkus pasitraukti į Marcinkoniškius ir Zanėnus. Netrukus buvo užimtas Padvaronių kaimas, Juozapavos ir Bekupės dvarai. Iš abiejų pusių spaudžiami, lenkai traukėsi Giedraičių link⁶¹⁰.

Užėmusios aukščiau minėtas vietas, mūsų dalys, išsiuntusios žvalgybą, sustojo susitvarkyti, nebelaukdamos lenkų puolimo. Tačiau šie, persigrupavę Giedraičių miestelyje, apie 17 val. vėl pradėjo puolimą. 13 ulonų pulkas atakavo Bekupės dvarą iš dešinės nuo miško, o 201 pėst. pulkas – iš kairės nuo Jaurų kaimo. Lenkams pradėjus pulti, kpt. E. Noreika vyr. ltn. J. Andriūno vadovaujamą IX kuopą iš Bekupės dvaro pasiuntė Karklynės dvaro bei Jaurų kaimo kryptimi. Kuopa žygiavo tankine rikiuote.

Vyr. ltn. J. Andriūnas atvedė kuopą prie miškelio ties Juozapavos dvaru. Lenkams netikėtai į kuopą paleidus keletą šūvių, keli kareiviai buvo nukauti ir sužeisti. Kuopa sumišo. Vyr. ltn. J. Andriūnas parodė nepaprastą savo valios stiprumą. Stiprus jo balsas atkūrė tvarką kuopoje, ji pasuko prieš link ir pradėjo pulti. Lenkai šaudė nervingai, nepataikydami. Dalis lenkų, pamatę blizgančius lietuvių durtuvus, pradėjo bėgti. Mūsiškiams buvo vilties kautynes laimėti.

Atakos metu vyr. ltn. J. Andriūnas atsidūrė prieš lenkų karininką ir buvo beįmęs pistoletą šauti. Deja, nežinomo lenko kulka mirtinai pakirto vyr. ltn. J. Andriūną. Kuopa vėl sumišo. Paleidusi keletą granatų į lenkus, ji leidosi bėgti. Šį kartą jau nebebuvo kam kuopos tvarkyti. Kiek vėliau išsibėgijusią kuopą surinko vyr. pusk. Kasperaitis. Kpt. E. Noreikos įsakymu IX kuopa užėmė pozicijas ties Kalnų viensėdžiu⁶¹¹.

Lenkams išstūmus ir Bekupės dvare buvusią IX pėst. pulko kuopą, II pėst. pul-

ko VII kuopa buvo suremta iš abiejų pusių. Prasidėjo jos naikinimas. Kpt. E. Noreika, tai matydamas, operatyviai suorganizavo besitraukiantiems kuopos kovotojams paspirtį, aukštumoje prie Kalnų viensėdžio išstatęs sunkiuosius kulkosvaidžius, kurių ugnis sudarė galimybę iš abiejų pusių puolamiems VII kuopos kariams pasitraukti.

II pėst. pulko III batalionas turėjo žymių nuostolių: žuvo IX kuopos vadas vyr. ltn. J. Andriūnas, buvo sužeistas III kulkosvaidžių kuopos vadas ltn. A. Šova. Be to, 10 kareivių buvo užmušta, 26 sužeisti, 1 pateko nelaisvėn, 6 dingo be žinios⁶¹².

Lenkai taip pat patyrė daug nuostolių: žuvo jų brigados vadas ir 6 karininkai. Žuvusiųjų priešo karių tikslaus skaičiaus išaiškinti nebuvo galima, nes dauguma buvo išvežti iš kovos lauko. Gauta žinių, kad priešo dalys, veikusios šiame bare, buvo visiškai išvestos iš rikiuotės.

Mūšiuose savo narsumu bei sumanumu ypač pasižymėjo II pėst. pulko III bataliono vadas kpt. E. Noreika, kuris nesuprato komandos „atgal!“, o tik žinojo komandą „pirmyn!“ ir „pirmyn!“ Kovose pasižymėjo ir žuvęs IX kuopos vadas vyr. ltn. J. Andriūnas, kuriam nesvarbu buvo, ar jo vadovaujami kareiviai buvo naujokai, ar seni, patyrę – svarbu, kad tik jų būtų buvę. Jis sugebėjo juos sutelkti į „kumštį“ ir vesti į svarbiausius antpuolius. Nors ir patirta didelių nuostolių mūšio metu, karių nuotaika buvo gera – jie buvo tvirtai pasiryžę ir toliau arba „žūti“, arba „nugalėti“ daug gausesnį priešą⁶¹³.

Po mūšio II pėst. pulko III batalionas pasitraukė į liniją Seirūnų kaimas–Kalnų viensėdis. Apie 18 val. į kautynių lauką atvyko VII pėst. pulko III batalionas, vadovaujamas vyr. ltn. T. Balno. Susipažinęs su padėtimi vietoje, bataliono vadas smarkiai puolė lenkus Jaurų–Padvaronių kryptimi. Tačiau, sutikęs atkaklų lenkų pasipriešinimą, buvo priverstas atsitraukti. Apie 19 val. batalionas apsistojo ties Čivilių kaimu. II pėst. pulko II ir IX kuopos nuvyko į Krasnapolės dvarą, o IX pėst. pulko batalionas užėmė barą linijoje: Želvos vieškelis–Giedraičiai–Dūdėnų kaimas⁶¹⁴.

Lapkričio 1 d., iš žvalgų gavus pranešimą, jog priešas iš Bekupės dvaro pasitraukė į Giedraičius, lietuvių kariuomenės dalys per Bekupę ir Marcinkoniškius pradėjo žygį Giedraičių link. Lenkams naktį iš šio miestelio pasitraukus, kpt. E. Noreikos vadovaujamas II pėst. pulko III batalionas, drauge su VII ir IX pėst. pulkų batalionais, apie 13–14 val. iš lėto, atsargiai įėjo į Giedraičius ir be mūšio juos užėmė. Priešas traukėsi Paberžės link, palikdamas miestelyje daug sužeistųjų. Daug rūpestingumo, surenkant ir globojant sužeistuosius, parodė Giedraičių mokyklos vedėja M. Valeikienė⁶¹⁵.

Vykstant atkaklioms kovoms Giedraičių apylinkėse, lenkai bandė pralaužti frontą ir ties Musninkų miesteliu. Lapkričio 1 d. jie didelėmis jėgomis puolė čia užėmusias pozicijas kpt. J. Variakojo vadovaujamo IV pėst. pulko dalis, apšaudydami jas smarkia artilerijos ir kulkosvaidžių ugnimi. Šis puolimas buvo atremtas.

Iš patekusio nelaisvėn lenkų kareivio buvo sužinota, jog tai buvę tik sustiprintos žvalgybos veiksmai, o netrukus, gavę pastiprinimą, lenkai pradėsią puolimą visame pulko bare, siekdami pralaužti frontą ir nustumti mūsiškius iki Šventosios upės. Netrukus lenkai gausiomis pajėgomis pradėjo pulti ties Viršuliškėmis, o po to stipriomis kolonomis išvystė puolimą visame pulko bare. Prasidėjo atkaklus mūšis, iš abiejų pusių šaudė artilerija ir daugybė kulkosvaidžių. Lenkų artilerija smarkiai mušė į mūsiškių apkasus. Po to keliose vietose lenkai mėgino pralaužti mūsų barą, bet

buvo atmušti. 16 val. lenkai sukoncentravo savo jėgas ties kairiuoju pulko sparnu ir puolė Sketerius iš dviejų pusių – nuo Bartkuškio ir Užublindžių kaimų, panaudodami daug kulkosvaidžių ir kelis bombosvaidžius. Po to buvo atidengta smarki artilerijos ugnis į Sketeriuose iškastus apkasus. Tuo pat laiku nuo Kernavės pusės pasirodė dar vienas batalionas, kuris įėjo į mišką ties III kuopos baru. Tuojau po to lenkų artilerija ėmė smarkiai mušti į tos kuopos (vidurinio baro) apkasus. 17 val. po stipraus artilerijos apšaudymo lenkai atakavo Sketerius, bet mūsiškiai, nors ir neturėjo durtuvų, panaudodami rankines granatas ir kulkosvaidžių ugnį, juos atmušė. Lenkai su nemažais nuostoliais buvo priversti atsitraukti. Apie 17 val. 30 min. lenkai vėl atakavo Sketerius. Mūsiškiams besiginant dvi lenkų kuopos, apėjusios mūsiškius iš kairės, puolė Sketerius iš užnugario. Mūsiškiai, iš abiejų pusių taip netikėtai užpulti, vos suspėjo iš apsupties prasimušti, palikę sunkiai sužeistus karius ir 1 kulkosvaidį⁶¹⁶.

Vėliau paaiškėjo, jog lenkai apėjo Sketerių kaimą per VII pėst. pulko barą. Šio pulko sargyba, prasidėjus mūšiams, pasitraukė ir Sketeriuose kovojantiems mūsiškiams nieko nepranešė. Lenkai tuo pasinaudojo ir nejučiomis užėjo mūsų sargybai į užnugarį.

Tuo pačiu metu vyko smarkūs mūšiai viduriniame bare. Tačiau lenkai visur buvo atremiami. Jų artilerija per 10 mūšio valandų į mūsiškių apkasus paleido apie 3000 sviedinių. Iš jų tesprogo tik 5–10 proc., todėl gynėjai įstengė išsilaikyti apkasuose. Mūsų artilerija dėl sviedinių stokos išleido jų tik apie 350. Po atkaklių mūšių apie 20 val. Sketerius pavyko atsiimti⁶¹⁷.

Atsiėmus Sketerius ir atmušus lenkus ties viduriniuoju bei dešiniuoju sparnais, prieš puolimas buvo likviduotas. Mūsiškių nuostoliai: 1 užmuštas, 4 sužeisti ir 10 karių dingo be žinios. Lenkų nuostoliai buvo kur kas didesni. Tai liudijo mūšio lauke jų paliktos kruvinos milinės, šautuvai, ir kt. 3 lenkų kareiviai pateko nelaisvėn⁶¹⁸.

Lenkų puldinėjimai nesiliovė. Jų pajėgų dydžiui išsiaiškinti lapkričio 12 d. 6 val. ryto iš Kaimynų kaimo įvairiomis kryptimis buvo pasiūsti 4 sustiprintos žvalgybos būriai. Kairysis būrys, priėjęs Plekiškių dvarą, rado netoli jo apsikasčiusius 37 lenkus su 1 kulkosvaidžiu. Mūsiškiai juos atakavo ir privertė paniškai bėgti, paimdami 1 belaisvį ir kulkosvaidį. Tačiau netrukus iš Darkuškių kaimo pasipylė lenkų kuopa, privertusi mūsų būrį grįžti atgal. Kiti būriai, išvaikę priešakines lenkų sargybas, taip pat sugrįžo į savas pozicijas. 4 lenkai buvo užmušti ir apie 12 sužeistų. Persekiodami mūsų žvalgybą, jie priėjo iki mūsiškių baro ir užpuolė Kaimynų ir Sketerių kaimus, tačiau kulkosvaidžių ugnimi buvo atmušti⁶¹⁹.

Lapkričio 14 d. 16 val. po smarkaus artilerijos apšaudymo lenkai minėtų Kaimynų ir Sketerių kaimų puolimą pakartojo. Sketerius puolė 3 kuopomis su kulkosvaidžiais ir bombosvaidžiais. Puolimą vykdė iš dviejų pusių, o netrukus ėmė veržtis ir į dešinįjį barą, palaikomi stipria kulkosvaidžių ir bombosvaidžių ugnimi. 18 val. verždamiesi nuo Bartkuškių dvaro pusės, jie užėmė pietvakarinę Sketerių kaimo dalį, kurią gynė mūsų naujokai kariai. Kita mūsų karių grupė, kurią sudarė patyrę kovose kariai, pasidalijo į dvi dalis ir viena jų liko gintis nuo atakuojančių iš vienos pusės, o kita perėjo kontrataką ir rankinėmis granatomis išmušė pusę Sketerių kaimo užėmusius lenkus. Tuo pačiu metu kitos lenkų dalys atakavo Kaimynų kaimą ir

tarp Kaimynų ir Sketerių kaimų mūsiškių ginamus apkasus. Pasinaudoję tamsa, lenkai priėjo tiek arti, jog nebegalima buvo juos apšaudyti iš kulkosvaidžio. Ir tik rankinėmis granatomis pavyko atmušti jų stiprią ataką. Nepavykus prasimušti minėtoje vietoje, lenkai dar kelis kartus puolė Viciūnų kaimą ir kairįjį pulko barą. Vėl pasinaudoję tamsa, jie kelis kartus buvo priėję prie pat mūsiškių apkasų ir su šauksmu veržėsi atakon, bet visais atvejais buvo atmušti, patirdami didžiulius nuostolius. Mūsiškiams daug pagelbėjo gilūs, geri apkasai, kuriuos buvo išsikapusios visos sargybos. Apie 19 val. 40 min. mūšiai liovėsi⁶²⁰.

Lietuviams užėmus Giedraičius, I pėst. divizijos vado plk. ltn. E. Adamkavičiaus įsakymu įvyko kai kurie kariuomenės dalių pergrupavimai. IV pėst. pulkui su X baterija ir I eskadronu įsakyta ir toliau saugoti ir ginti barą nuo Pakalniškių iki Sketerių kaimų imtinai. VII pėst. pulko III batalionas išvyko į Širvintas ir su visu pulku bei VI baterija saugojo ir gynė barą nuo Sketerių kaimo išimtinai iki Šešuolėlių kaimo imtinai. II pėst. pulko I batalionas iš Vidiškių miestelio atvyko į Giedraičius. Kartu iš Ukmergės atvyko ir pulko vadas mjr. Vl. Rėklaitis su V baterija perėmė vadovavimą visam pulkui ir gynė barą nuo Šešuolėlių išimtinai iki Giedraičių išimtinai. IX pėst. pulko du batalionai palikti rezerve Videniškio rajone⁶²¹.

Kovos ties Giedraičiais parodė, jog II, VII ir IX pėst. pulkų batalionų vadovybė, jaunesnieji karininkai, puskarininkai ir eiliniai kareiviai pasižymėjo nepaprastu narsumu, pasiryžimu nugalėti, sveika iniciatyva, grumdamiesi su gerokai stipresniu priešu. Šių kovų sėkmė galėjo būti kur kas didesnė ir mažiau patirta nuostolių, jei aktyviau būtų veikęs I pėst. divizijos štabas, minėtiems 3 batalionams paskirtas bendras vadas jų veiksmams koordinuoti ir tinkamu momentu panaudoti toli nuo kovų vietos buvę rezervai.

Lietuvos vyriausybės ir Tautų Sąjungos reagavimas į gen. L. Želigovskio „maištą“. Suvalkų sutarties sulaužymas, o po to sekęs želigovskiados komedijos inscenizavimas – pasaulio istorijoje vargu ar buvęs kitas tokios klastos ir apgaulės pavyzdys, kuri tuometinė Lenkijos vadovybė parodė lietuvių tautai. Iš pradžių lenkai oficialiai per Tautų Sąjungą visam pasauliui paskelbė gen. L. Želigovskį „maištininku“, aiškiai sulaužiusiu karinę drausmę. Tačiau tą pačią 1920 m. spalio 14 d. notoje sąjungininkams pradėjo jį teisinti, melagingai nurodydami, jog gen. L. Želigovskio divizija yra Vilniaus krašto kilmės ir todėl esąs suprantamas karininkų ir kareivių, kuriems, po dviejų sunkių kovų metų kraštui laisvę atkariaujant, buvo uždraustas perėjimas į jų miestą Vilnių, susierzinimas.

Vėliau Lenkijos vyriausybė aiškinosi Tautų Sąjungai, kad Lenkija bus atsakinga už gen. L. Želigovskio dalinių elgesį, nes Lenkija Vilniaus klausimą yra pasirengusi spręsti, remdamasi bešališkumo ir teisėtumo principais⁶²².

Vėliau, kai Tautų Sąjungoje buvo keliamas gen. L. Želigovskio „maištininkų“ nuginklavimo klausimas, išaiškėjo, jog lenkai buvo numatę dar tokį planą. Kad išvengtų nuginklavimo, gen. L. Želigovskis turėjo žygiuoti į Kauną. Dvi lenkų divizijos būtų iš abiejų pusių pasiūstos tariamai jį nuginkluoti. Pasiekęs Kauną, gen. L. Želigovskis turėjęs nuversti Lietuvos vyriausybę, o jį malšinti pasiūstos lenkų divizijos prisidėtų prie jo. Tokiu būdu būtų užgrobeta visa Lietuva ir likviduota jos nepriklausomybė.

Žinoma, jog gen. L. Želigovskis visą laiką gaudavo karo medžiagą, įskaitant šarvuočius, iš Lenkijos, o kai tie transportai ėjo, tai sąjungininkų kontrolės karininkams buvo keliamos puotos, kad jie to nepastebėtų. Daugumą jo kariuomenės sudarė lenkai iš Poznanės ir Galicijos, o ne Vilniaus krašto „prislėgti“ lenkai.

Sužinojęs apie gen. L. Želigovskio „maištą“, Lietuvos atstovas Londone A. Tiškevičius 1920 m. spalio 11 d. įteikė notą Tautų Sąjungos generaliniam sekretoriui J. Drummondui, kurioje kaltino sulaužius Lenkiją Suvalkų sutartį ir nevykdžius Tautų Sąjungai duotų įsipareigojimų. Spalio 13 d. jis papildomai pranešė J. Drummondui, jog gen. L. Želigovskio vadinamojoje Lietuvių–gudų divizijoje visiškai nėra nei lietuvių, nei gudų⁶²³.

Gen. L. Želigovskio žygis į Lietuvą buvo netikėtas ne tik lietuviams, bet ir Vakarų Europos politikams, kurie stengėsi stabilizuoti Lietuvos–Lenkijos santykius. Lietuvių diplomatijai pavyko pasiekti, kad Tautų Sąjungoje ir didžiosiose valstybėse gen. L. Želigovskio smurtas būtų griežtai pasmerktas. Britų ministras gen. L. Želigovskio žygį parlamente apibūdino kaip negirdėtą tarptautinį skandalą. Ne tik Londone, bet ir Paryžiuje lenkai turėjo išgirsti daug nemalonių žodžių.

Lietuvos vyriausybei notomis užvertus santarvininkus bei Tautų Sąjungą ir pareikalavus išsakyti, kad gen. L. Želigovskio vadovaujama lenkų kariuomenė pasitrauktų iš Lietuvos teritorijos, Tautų Sąjungos pirmininkas L. Bourgeois laiške lenkų atstovui prie Tautų Sąjungos 1920 m. spalio 14 d. pasmerkė gen. L. Želigovskio žygį kaip duotų Tautų Sąjungai pasižadėjimų laužymą. Bet toliau žodžių bei protestų eiti niekas negalvojo. Tautų Sąjungai buvo iškilusi problema, nes jokia Santarvės valstybė nebuvo pripažinusi Lietuvos, nebuvo nustatytos Lietuvos valstybės sienos. Tautų Sąjunga konkrečių priemonių nesiėmė ir todėl, nes neturėjo nei realios jėgos, nei tokio svaraus moralinio autoriteto, kuris lenkus būtų privertęs atnaujinti sulaužytą sutartį. Šitai žinodama, Tautų Sąjunga pasirinko su teise nesuderinamą kompromisų kelią.

Pačioje Lietuvoje į gen. L. Želigovskio „maištą“ smarkiai reagavo visa spauda, Steigiamasis Seimas bei lietuviškoji visuomenė. Buvo siūloma vyriausybei imtis griežtai antilenkiškos politikos. 1920 m. spalio 30 d. Steigiamasis Seimas priėmė emigrantų ir asmenų, tarnaujančių lenkų kariuomenėje, dvarų nusavinimo įstatymą⁶²⁴.

Lietuvos diplomacija ėmėsi smarkios akcijos ir kaimyninėse valstybėse – Latvijoje bei Vokietijoje. Spalio 1 d. Kaune buvo atidaryta karinė kanceliarija iš rytų Prūsijos atvykstantiems savanoriams registruoti. Iš ten buvo gauta nemažai ginklų ir amunicijos. Nemaža Mažosios Lietuvos lietuvių ir vokiečių avantiūristų įstojo į Lietuvos kariuomenę. Buvęs Vokietijos kancleris H. Muelleris savo kalboje reichstage pareiškė, jog apie 10000–15000 sunkiai ginkluotų vokiečių peržengė valstybės sieną lietuviams pagelbėti⁶²⁵. Jų atvykimas gerokai pakėlė lietuvių nuotaiką ir viltį lenkams pasipriešinti.

Šios žinios sukėlė didelį rūpestį tiek gen. L. Želigovskiui, tiek ir Lenkijos politikams. Lenkų valdžia kreipėsi į santarvininkų Karinę kontrolės komisiją, kad ši priverstų Vokietiją sukliudyti vokiečių piliečiams pereiti į Lietuvą. Sąjungininkų spaudžiama, Vokietijos vyriausybė pripažino, kad galėjo būti tik apie 1000 vokiečių savanorių, peržengusių sieną Lietuvai pagelbėti, kurie buvo rezerve ir, tik dideliame pavojui esant, galėjo būti panaudoti kare⁶²⁶.

Latvių spaudoje taip pat prasidėjo visuomenės akcija, smerkianti gen. L. Želigovskio „maištą“ ir jo vykdomą politiką. Latvijos seime buvo siūloma pagelbėti Lietuvai, jeigu gen. L. Želigovskis žygiuotų Kauno kryptimi.

Dar spalio 15 d. į Varšuvą atvykęs Tautų Sąjungos kontrolės komisijos pirmininkas plk. A. Chardigny energingai pareikalavo, kad nuo Lenkijos pusės būtų suorganizuota gen. L. Želigovskio blokada. Įvykdžius šį reikalavimą, gen. L. Želigovskis prieš lietuvius nebūtų išsilaikęs nė poros savaitių. Tačiau lenkai šį reikalavimą griežtai atmetė⁶²⁷.

Santarvininkams oficialiai pasmerkus gen. L. Želigovskio „maištą“, Lenkijos vyriausybė griežtai visokių galimų priemonių šiai akcijai pateisinti. Spalio 19 d. Lenkijos užsienio reikalų ministras E. Sapieha, atsakydamas į paskutiniąją Anglijos ir Prancūzijos notą, vėl melagingai tvirtino, jog Lenkija nieko bendra neturėjusi su gen. L. Želigovskio „maištu“, pabrėždamas Lenkijos taikias intencijas Lietuvos atžvilgiu⁶²⁸.

Lietuvos atstovas O. Milašius spalio 18 d. painformavo Tautų Sąjungą, jog gen. L. Želigovskis glaudžiai bendradarbiauja su Lenkijos vyriausybe, lenkų kariuomenė ketina veržtis gilyn į Lietuvos teritoriją ir kad lenkai kovų su lietuviais metu net naudoja tankus ir aviaciją⁶²⁹.

Tautų Sąjunga, siekdama taikiu būdu išspręsti Vilniaus klausimą, nutarė gen. L. Želigovskio bylą svarstyti Tautų Sąjungos posėdyje. Belgų atstovui P. Hymansui pasiūlius, 1920 m. spalio 28 d. buvo nutarta Vilniaus klausimą išspręsti plebiscito keliu Tautų Sąjungai globojant. Gen. L. Želigovskio kariuomenė turėjo pasitraukti, o plebiscito laikotarpiui ten turėjo būti pasiūsti įvairių neutralių valstybių daliniai policinėms pareigoms eiti, t. y. plebiscito priežiūrai. Lietuva sutiko, bet kartu reikalavo, kad plebiscitas būtų vykdomas tik atitraukus visą lenkų kariuomenę, administraciją, sustabdžius propagandą ir kurį laiką davus kraštui nurimti. Lenkija nors su plebiscitu irgi sutiko, tačiau apie savo kariuomenės atitraukimą iš Vilniaus krašto nė negalvojo. Nors abi valstybės oficialiai sutiko su plebiscito idėja, bet faktiškai nei Lietuva, nei Lenkija jo nenorėjo. Lietuvai iš viso buvo nepriimtina sostinės likimą spręsti plebiscitu, o Lenkijos taktika nuo pat pradžių buvo rodyti didelį taikingumą, priiminėti visus pasiūlymus, bet trukdyti juos vykdyti, kad, praėjus ilgesniam laikui, galėtų sustiprinti okupaciją ir įtvirtinti aneksiją.

Kilus šiems sunkumams nuo plebiscito buvo atsisakyta. P. Hymansas taip apibūdino priežastis: „Lietuvos rezistencija nėra svarbiausias argumentas, privertęs Tarybą atsisakyti nuo plebiscito. Tarybos supratimu plebiscitas turėjo įvykti visiškoje laisvėje. Jis turėjo būti nuoširdus ir greitas. Bet tai pasidarė neįmanoma dėl generolo Želigovskio smurto. Tautų Sąjunga nenorėjo nei užmaskuoti plebiscito, nei to, kad Vilniaus srityje pasiliktu toli (generolo Želigovskio) kariuomenė. Kadangi plebiscito sritis užimta karinės pajėgos, tai buvęs reikalingas ilgas pasirengimas, reikalaujantis ilgus mėnesius išlaikyti tarptautinį ekspedicijos korpusą“⁶³⁰.

1921 m. birželio 27 d. Tautų Sąjungos pirmininkas L. Bourgeois taip pasakė: „kaip p. Balfour tik ką užsiminė, plebiscitą sukliudė gen. Želigovskio kariuomenės buvimas... Šios kariuomenės atitraukimas buvo būtinas: kadangi tas pirmas žingsnis nebuvo padarytas, tai ir tolimesnis progresas pasidarė negalimas“⁶³¹.

Atsisakius plebiscito, Tautų Sąjunga pasiūlė Lietuvai ir Lenkijai tiesiogines derybas vadovaujant Belgijos užsienio reikalų ministrui P. Hymansui. Tarp lietuvių ir lenkų ištisas savaites tęsėsi ginčai.

Padėtis gen. L. Želigovskio kariuomenėje baigiamuoju kovų laikotarpiu. Nors nuolatinės Lenkijos vyriausybė teikė nuolatinę paramą maistu, amunicija ir kariuomene, gen. L. Želigovskiui nepavyko per trumpą laiką įvykdyti užsibrėžtą uždavinį – pasiekti efektyvią pergalę. Lietuvos kariuomenė parodė atkaklų pasipriešinimą ir sudavė lenkams keletą smūgių. Kadangi Vilniaus kraštas buvo ūkiškai atsilikęs, be to, smarkiai nukentėjęs Pirmojo pasaulinio karo bei bolševikinės okupacijos metu, gen. L. Želigovskio kariuomenei greit ėmė visko stigti. Tiesa, Lenkija ir toliau rūpinosi gen. L. Želigovskio armija – apranga, ginklai ir amunicija jai buvo pristatinėjama naktimis, šalutiniais keliais arba tada, kai Tautų Sąjungos Karinės kontrolės komisijos nariai nėjo savo pareigų. Neretai tos komisijos karininkai būdavo gausiai vaišunami „Georgo“ viešbutyje ir atvykusių iš Lenkijos transporto siuntų nepastebėdavo.

Nors lenkai ir teikė paramą, vadinamojoje „Vidurinėje Lietuvoje“ krizė didėjo. Pačioje gen. L. Želigovskio kariuomenėje ėmė reikštis nepasitenkinimas, pakrikkimas, demoralizacija. Kareiviai pradėjo skųstis likę gyvi, baigę karą su Sovietų Rusija, o čia staiga reikia mirti dėl kažkokio generolo „maišto“. Kariuomenė dezorganizavosi, plėšikavo, nebuvo tvarkos ir stiprios valdžios. Kareiviai pradėjo masiškai dezertyruoti. Vilniaus šaulių pulko mjr. Kulčinskis reliacijoje savo viršininkams tvirtino, kad kareiviai nėra suinteresuoti steigiamo „Vidurine Lietuva“ ir kad vienintelis jų noras yra greičiau sugrįžti namo⁶³².

Pradėta masiškai broliautis su lietuviais kareiviais: lietuviai kariai pradėjo kvieisti pas save prastai maitinamus lenkų kareivius, vaišindavo juos pietumis, vakarieniėmis, paprastai su degtine. Tokiomis progomis buvo agituojuama, platinami propagandiniai lapeliai. Tuo būdu gen. L. Želigovskio kariuomenėje brendo nepaklusnumas ir pradėjo rasti maištinga dvasia.

Tiek „Vidurinės Lietuvos“ karinė vadovybė, tiek Lenkijos vyriausybė tokiomis aplinkybėmis ėmė ieškoti kelių, kaip greičiau ir efektyviau užbaigti karą. Buvo nutarta ruoštis skubiai ir lemiamai ofenzyvai prieš Lietuvą. Konkretų planą šiai karinei operacijai įvykdyti parengė plk. M. Butkevičiaus (M. Butkiewicz) vadovaujamos Vilniaus raitininkų brigados štabas. Ši brigada buvo ką tik sudaryta iš dviejų raitininkų pulkų. Jos vadu buvo paskirtas buvusio 13 ulonų pulko vadas plk. M. Butkevičius. Šioje karinėje operacijoje pagrindinis vaidmuo buvo numatytas kavalerijai, kuri turėjo prasiveržti pro frontą, užėiti į gilų Lietuvos kariuomenės užnugarį ir sukelti tiesioginį pavojų Kaunui⁶³³.

Gen. L. Želigovskio kariuomenės vadovybės manymu, norint užbėgti už akių lietuvių pastangoms Vilniaus klausimą išspręsti ginklu, taip pat 1920 m. lapkričio mėn. numatomai Tautų Sąjungos intervencijai, po kurios tarp lenkų ir lietuvių būtų sudaromos paliaubos, reikėjo žūtbūt greičiau išplėsti jau užimtą Lietuvos teritoriją ir po to reikalauti plebiscito, kartu neišleidžiant iš akiračio ir to fakto, jog lietuviai dar tariamai yra okupavę ir kitas etnografiškai lenkiškas žemes – plotus išilgai dešiniojo Neries kranto ir žemutinėje Nevėžio upės dalyje. Taip samprotaudami lenkai siekė neišleisti iniciatyvos iš savo rankų ir, sutelkę pagrindines jėgas Kauno kryptimi, bet nepamiršę jų reikiamą kiekį palikti Vilniui pridengti, iškovoti lemtingą pergalę prieš lietuvių jėgas, išskaidytas ilgoje fronto linijoje.

Buvo numatyta prieš 15 km ilgio ruože tarp Neries ir Širvintų veikusius 5 lietu-

vių batalionus ir 2 baterijas panaudoti 15 lenkų pėstininkų batalionų, visą turėta artileriją, vieną kavalerijos pulką, kaip divizijos kavaleriją, ir vieną kavalerijos brigadą. Lenkų vadovybės nuomone, kavalerijos brigados uždavinys ir buvo išlaikyti ir sutvirtinti priešininko jėgų išsklaidymo padėtį, veikiant jo užnugaryje. O svarbiausios lenkų jėgos, eidamos Musninkų–Jonavos kryptimi, turėjo kirsti fronto liniją į dvi dalis ir nutraukti tarp jų ryšį. Lemiamieji kovos veiksmai buvo numatyti Jonavos rajone. Kavalerijos brigada šį rajoną pasiekusioms ir čia veikusioms pagrindinėms lenkų jėgoms turėjo suteikti taktinę paramą⁶³⁴.

Želigovskininkų puolimas 1920 m. lapkričio 17 d. Kaip jau minėjome, po 1920 m. spalio mėn. įvykusių kautynių mūsų I pėst. divizija buvo užėmusi poziciją Musninkų–Širvintų–Giedraičių linijoje. Iki lapkričio 17 d. tai vienoje, tai kitoje linijoje vyko nors ir dažni, bet nedideli žvalgybinio pobūdžio susirėmimai. Lenkai, įsitikinę, jog lietuviai savo puldinėjimais didesnio tikslo nesiekia, atsipeikėjo ir, gavę pastiprinimus, ėmė lietuvius puldinėti. Be anksčiau aptartų stambesnių susirėmimų Musninkų bare, lapkričio 9 d. vienas lenkų batalionas, remiamas artilerijos baterijos, staigiai puolė netoli Giedraičių esančiuose Pustilkos ir Papiškių kaimuose II pėst. pulko III kuopos sargybą, ją apsupo ir paėmė į nelaisvę. Kaimyniniame Magūnų kaime buvęs su II kuopa jos vadas ltn. K. Ališauskas, išgirdęs smarkų šaudymą, nuvyko į Santakius ir ten rado III kuopos sargybą jau išvaikytą. Tada jis pasiuntė ltn. K. Matulaitį su būriu kareivių prie Paraisčių kaimo, kuris užėjo lenkams į sparną. Tuo pačiu metu III bataliono vadas kpt. E. Noreika pasiuntė pagalbon iš Giedraičių vieną kuopą. Prieš lenkus buvo panaudota ir V baterija. Lenkai šio priešpuolio nebeatlaikė ir pasitraukė, palikdami keletą savo belaisvių⁶³⁵.

Šį barą gynusio II pėst. pulko vadovybė gerai suprato, jog negalima ilgai laukti ir ramiai sėdėti, o reikia nuolat varginti priešą. Tokiais veiksmais dažnai pavyksta suklaidinti, be to, jam sunku sužinoti, kada yra rengiamas platesnio masto ir kada vietinio pobūdžio puolimas. Karininkai šį vado pageidavimą gerai suprato ir, nelaukdami jo įsakymo, patys ėmėsi iniciatyvos priešą alinti. Tačiau tie veiksmai galėjo būti tik laikini, nes ir viena, ir kita kovojanti pusė visuomet brandina rimtesnį puolimo planą, stengdamasi perimti iniciatyvą į savo rankas.

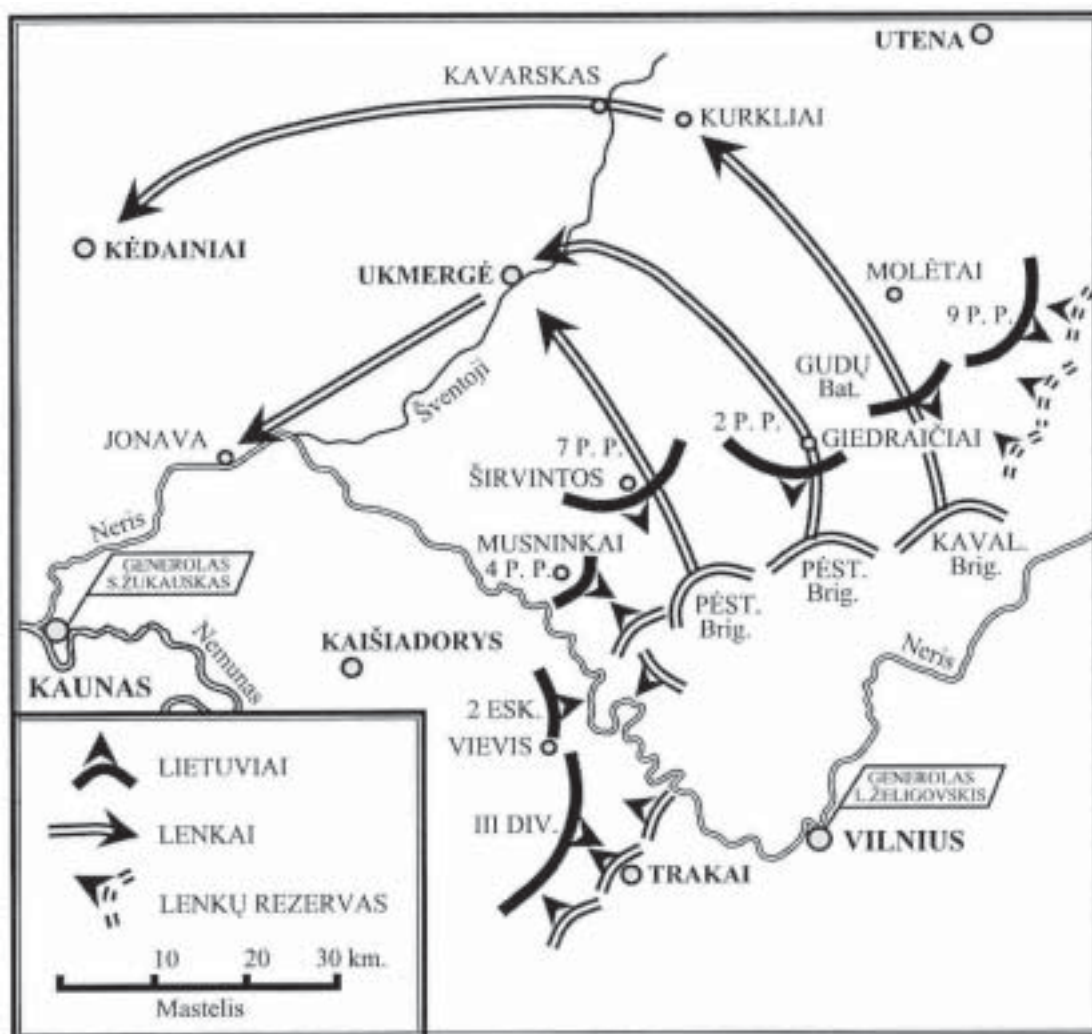
Mjr. J. Petruičio nuomone, lietuvių pajėgoms tik pasyviai ginantis atsilaikyti prieš kelis kartus pranašesnę lenkų kariuomenę vilties beveik nebuvo. O apie lenkų rengimąsi puolimui buvo žinoma tiek iš jų belaisvių, tiek iš vietinių gyventojų. Visgi, pasak mjr. J. Petruičio, pulti lenkus galimybės buvo. Visų pirma buvo patogios puolimui sąlygos. Iki Vilniaus tebuvo apie 40 kilometrų. Taip susiklostė, jog vadinamasis Neries trikampis visą laiką Vilniaus kryptimi buvo siaurėjantis. Vadinas, visiems I pėst. divizijos pulkams – II, IV, VII ir IX am – iš užimamų pozicijų sutartinai puolant Vilniaus kryptimi, prie šio miesto lietuvių pajėgos jau būtų pakankamai tirštos ir galėtų dešiniajame Neries krante buvusioms lenkų pajėgoms sukliudyti persikelti į kairįjį upės krantą. Be to, paremiant III pėst. divizijai kairiajame Neries krante, galima buvo turėti vilčių ir dėl Vilniaus išvadavimo⁶³⁶.

II pėst. pulko karininkų remiamas, mjr. J. Petruitis nuvyko į I pėst. divizijos štabą Ukmergėje painformuoti vadovybę apie padėties rimtumą ir pasiūlyti įvykdyti puolimą. Tačiau divizijos štabe pritarimo negauta.

Tuo metulapkričio 16 d. auštant du lenkų batalionai puolė II pėst. pulko užtvaras Santakių, Pustilkos ir Papiškių kaimuose ir juos užėmė. Kpt. E. Noreikai drauge su I bataliono kariais pavyko lenkus iš šių kaimų išmušti. Lenkams įsitvirtinus aukštesiose ties Burkilų kaimu, bandyta juos ir iš ten išvyti, kautasi iki sutemos, tačiau to padaryti nepavyko⁶³⁷.

Sutelkęs stambias karines pajėgas, gen. L. Želigovskis lapkričio 17 d. auštant pradėjo vykdyti savo didžiąją ofenzyvą, puldamas lietuvių I pėst. divizijos užimamą barą nuo Neries upės iki Dubingių. Šią liniją gynė IV, VII ir II pėst. pulkai. Lenkai iškart perėmė iniciatyvą, nes jų pajėgos buvo kur kas didesnės negu lietuvių (žr. 42 schemą).

Gen. J. Baranausko vadovaujama brigada (Kauno, Lydos, Minsko pėst. pulkai su dviem baterijomis – 7 patrankomis) puolė Papiškių, Pustilkos, Magazinų kaimus

42 schema
Gen. L. Želigovskio puolimo planas 1920 m. lapkričio 17 d.

ir Alionių dvarą. Pirmiausia buvo smogta į kairįjį baro sparną, kur į pietryčius nuo Giedraičių, Gižų kaime, stovėjo II pėst. pulko vadui mjr. J. Petruičiui pavaldi baltgudžių kuopa. Puolimas buvo staigus ir smarkus. Nors ši kpt. B. Blagoveščenskio vadovaujama kuopa labai narsiai ir atkakliai gynėsi, bet atsispirti nepalyginamai didesnėms lenkų jėgoms neįstengė. Baltgudžiams į pagalbą buvo pasiūsta kpt. A. Kyno vadovaujamo I bataliono rezervinė III kuopa (vadas – ltn. V. Juozapavičius), o netrukus ir VIII kuopa (vadas – ltn. J. Olšauskas). Visgi baltgudžiai buvo priversti pasitraukti Molėtų link⁶³⁸.

Užėmę Taukelius, lenkai apie 9 val. pradėjo supti II pėst. pulko dešinįjį sparną Alionių dvare, kur stovėjo ltn. V. Gvildžio vadovaujama I kuopa. Tuo metu lenkų kavalerijos brigada (11 eskadronų) nuėjo Videniškių link. Buvo užpulta ir dešinėje, Romaškoniu kaime, buvusi gretimo VII pėst. pulko VII kuopa. II pėst. pulko I kuopos baro vieta buvo kalvota, apaugusi krūmais, ir tai trukdė sekti priešą, todėl ši kuopa iš Alionių dvaro pasitraukė į Pajuodžių kaimą. Beveik tuo pat metu lenkai puolė ir Magūnų, Santakių bei Magazinų kaimuose stovėjusią II kuopą (vadas – ltn. K. Ališauskas). Ši kuopa minėtose vietovėse išsilaikė iki 13 val., o po to pasitraukė į Dudonių kaimą.

Savo pozicijose viduriniame pulko ruože tebesilaikė tik mokomoji kuopa (vadas – ltn. M. Kareiva) ir VII kuopa (vadas – vyr. ltn. A. Butkevičius). Jos gynė šį ruožą pagrindine kryptimi Giedraičiai–Vilnius vieškelyje. Fronte pasidarė tarpai, į kuriuos lenkai siuntė vis didesnes jėgas. Pulko sparnai vis labiau buvo riečiami ir lenkai ėjo į užnugarį. Susidarė labai kritiška padėtis.

Pulko vado žinioje, atsargoje, Giedraičiuose, buvo III batalionas, kpt. E. Noreikos vadovaujamas, ir I husarų eskadronas. Sumanyta priešpuoliu paralyžiuoti lenkų puolimą ir atakuoti juos tiesiog fronto kryptimi Giedraičių–Vilniaus vieškeliu ltn. M. Kareivos bare. Tam reikalui kpt. E. Noreikai buvo išskirtos VII ir VIII kuopos bei baterijos vienas būrys. Rezerve pasilikta tik IX kuopa (vadas – ltn. M. Jakobsonas), su kuria reikėtų gintis lenkams užpuolus iš užnugario⁶³⁹.

Pulko vadas mjr. J. Petruitis su I bataliono vadu kpt. A. Kynu, vyr. ltn. B. Hincu bei IX kuopos vadu ltn. M. Jakobsonu pasiliko Giedraičiuose. Susiskambinus su Širvintose buvusio VII pėst. pulko vadovybe, sužinota, jog lenkai juos supa iš kairiojo sparno. Su divizijos štabu ryšio jau nebebuvo. Netrukus paskambinęs V baterijos vadas vyr. ltn. Vl. Matulevičius pranešė, jog lenkai iš šiaurės apeina Giedraičių ežerą ir gali atakuoti jo bateriją. Jam į pagalbą buvo pasiūsta paskutinė rezervinė IX pėst. kuopa su ltn. M. Jakobsonu, turėjusi užimti poziciją ant aukštumos tarp Martiniškių dvaro ir Daujočių kaimo ir neleisti priešui užėiti į mūsų užnugarį. Baterijos vadui vyr. ltn. Vl. Matulevičiui įsakyta sutikti lenkus karteče. Taip šaudant, galima buvo sulaikyti labai stiprią priešą jėgą⁶⁴⁰.

Tuo metu kpt. E. Noreika su vyr. ltn. A. Butkevičiumi, nuvykę į mokomosios kuopos poziciją ties Krivalaidžių kaimu, rado ją lenkų apgultą. Nieko nelaukdami jie su VII kuopa perėjo mokomosios kuopos poziciją ir atakavo lenkus Pustilkos kaimo kryptimi. Čia buvo smarkiai susiremta su lenkų pėstininkais, lydima dviejų šarvuotų automobilių. Lenkų pėstininkai neatlaikė VII kuopos karių taiklios ugnies, turėjo nemažų nuostolių ir leidosi bėgti. Tuo pat metu kpt. E. Noreika su kareivių būriu prisiartinio prie šarvuotųjų. Jų įgula lietuvių nepažino ir palaikė savaisiais. Pra-

vėręs duris, vieno šarvuočio viršininkas buvo nušautas, o į vidų įmesta sprogusi granata užmušė jo įgulą. Iš paskos važiuojančių lenkų šarvuotis paspruko. Kadangi Krivalaidžių–Pustilkos kelyje buvo sugadintas tiltas, likusio šarvuočio nebuvo galima išvežti. Pasirodžiusios stiprios rezervinės lenkų pajėgos privertė VII kuopą pasitraukti į mokomosios kuopos apkasus⁶⁴¹.

Kupriškių kaimo link žygiavusios III ir VIII kuopos, turėjusios sulaikyti Giedraičių kryptimi besiveržiančius lenkus, to padaryti neįstengė ir buvo priverstos pasitraukti. 12 val. padėtis buvo tokia: I, III ir VIII kuopos jau buvo pasitraukusios, IX kuopa toliau gynė kairiąją pulko sparną ties Martiniškių dvaru, o pulko baro centre tebekovojo VII, II ir mokomoji kuopos. Pulku toliau iš abiejų pusių didėjo pavojus, nes lenkai jau buvo užėmę Pajuodžius, Alionis, Akmenką, Pustilkas, Radvoniškius, Kupriškius, Piliakonus, Zanėnus.

Apie 13 val. jau buvo visiškai aišku, jog atmušti lenkų puolimą ir likviduoti apsuptyes pavojų nebėra jokios vilties. Svarbiausia buvo išsilaikyti iki tol, kol pradės temti. Todėl V baterijos vadui vyr. ltn. Vl. Matulevičiui buvo įsakyta kuo intensyviau šaudyti visų kuopų, ypač mokomosios, bare. Pastarosios vadas ltn. M. Kareiva, baigęs šovinius, paskutiniąją lenkų ataką atmušė vien rankinėmis granatomis⁶⁴².

Gavęs pulko vado įgaliojimus, I bataliono vadas kpt. A. Kynas 13 val. įsakė visoms pulko dalims trauktis. Ryšiai liovėsi veikę. Kpt. A. Kynas su vyr. ltn. B. Hincu paskutinieji paliko Giedraičius, nors už jų Vilniaus kryptimi dar tebekovojo minėtos mokomoji, VII ir II kuopos. Mokomosios kuopos vadas ltn. M. Kareiva apie gautą įsakymą trauktis painformavo kpt. E. Noreiką ir VII kuopos vadą vyr. ltn. A. Butkevičių. Kadangi trauktis į Giedraičius jau nebebuvo galima, nes vieškelis buvo lenkų apšaudomas, o vietomis jų užimtas, VII kuopa ir mokomoji kuopa pasuko į vakarus nuo Giedraičių – pro Pašilę į Rudžionis. Besitraukiant buvo sunkiai sužeistas III bataliono vadas kpt. E. Noreika – vadovavimą perėmė vyr. ltn. A. Butkevičius.

Tuo laiku ltn. J. Mačiukas kulkosvaidžio ugnimi iš Pašilių kaimo iki paskutinio šovinio stabdė puolantį priešą, duodamas laiko mokomajai kuopai ir VII kuopai atsitraukti. Pristigęs šovinių, ltn. J. Mačiukas norėjo išvežti kulkosvaidį, bet buvo sunkiai sužeistas ir pateko lenkų nelaisvėn. Kadangi sužeidimas buvo pavojingas gyvybei, o priežiūra bloga, lt. J. Mačiukas Vilniuje mirė, kur ir buvo palaidotas⁶⁴³.

Pats pulko vadas mjr. J. Petraitis nuvyko į V bateriją ir kartu su jos vadu vyr. ltn. Vl. Matulevičiumi smarkia artilerijos ugnimi stengėsi palengvinti pulko dalių atsitraukimą. Puolant lenkams bateriją iš Martiniškių pusės, ji buvo padalyta į du būrius. Vienas turėjo likti Bekupės pozicijoje ir palaikyti besitraukiančias pulko dalis, o kitas – pasitraukti į Šiupienių dvaro rajoną ir, užėmęs poziciją ties 154 aukštuma, mušti iš kairės puolantiems lenkams į sparną. Baterija savo uždavinį labai gerai atliko⁶⁴⁴.

Kpt. A. Kyno įsakymu pulkas sustojo Kreivinės viensėdyje, Rubikonių, Kasparavos, Dudonių kaimuose, Šiupienių dvaro bei Čivilių ruože – maždaug už 6 km nuo Giedraičių. Ėmęs vadovauti III batalionui, vyr. ltn. A. Butkevičius su batalionu užėmė Čivilių, Šiupienių dvaro barą prie Dudonių ežero. Kpt. A. Kyno vadovaujamo bataliono I kuopa buvo Dudonių kaime, mokomoji kuopa – Kreivinės ir Rubikonių kaimuose. III kuopa pasiūsta į Balninkų miestelį, o II – Kasparavo palivarke. Apie 20 val. pulko dalys jau buvo nurodytose vietose. Pulko štabas apsisusto Želvoje⁶⁴⁵.

Nors po atkaklių kautynių su didesnėmis priešo jėgomis II pėst. pulkas lapkričio 17 d. ir buvo priverstas palikti Giedraičius ir pasitraukti į naują liniją, tačiau jo kovotojai – tiek karininkai, tiek eiliniai kareiviai – savo uždavinių garbingai atliko. Jų pasiaukojimas tėvynei ir uolus pareigų vykdymas buvo aukščiausio lygio. Jei būtų sulaukta paramos iš kairiajame sparne buvusio kaimyninio IX pėst. pulko, kuris tuomet Molėtų rajone beveik nevykdė jokių kovos užduočių, taip pat didesnio dėmesio iš karinės vadovybės, rezultatai galėjo būti kur kas geresni. Puolimo pradžioje lenkai buvo nusiteikę karingai, bet, II pėst. pulko dalims labai aktyviai pasipriešinus, kautynių pabaigoje tas jų kovingumas jau buvo smarkiai išblėšęs.

Lapkričio 18 d. apie 4 val. lenkai smarkiai apšaudė II pėst. pulko užtvartą. Sužinojęs, jog jų kavalerija pasirodė Videniškio bei Geliogalių apylinkėse ir slenka Balninkų link, savo veiksmais keldama II pėst. pulkui apsupimo pavojų, kpt. A. Kynas su I batalionu pasitraukė į Rozališkių, Mateikiškių ir Šešuolių liniją, o vyr. ltn. A. Butkevičius su III batalionu – į Želvą. Apie 18 val. du lenkų raitelių eskadronai išstūmė II pėst. pulko užtvartą iš Balninkų ir slinko toliau Alantos bei Kurklių link. 21 val. sužinota, jog lenkai, užėmę Kurklius, žygiuoja Vidiškių–Ukmergės link. II pėst. pulkas buvo priverstas atsitraukti į Šešuolės–Virintos upių liniją, kad suspėtų perspėti Ukmergės link slenkantį priešą. Apie 24 val. į Vidiškes atvyko VIII pėst. pulko III batalionas. Tokiu būdu II pėst. pulkui iš kairės pusės pavojus nebegrėsė⁶⁴⁶.

Š i r v i n t ų „s t e b u k l a s“. 1920 m. lapkričio 17 d. 8 val. kita lenkų rinktinė puolė ir VII pėst. pulko užimtą Širvintų barą. Apšaudę pulko pozicijas smarkia artillerijos ugnimi, lenkai didelėmis jėgomis ėmė veržtis į Alionis, Puorius, Avižonis, Ramaškonis. Smarkus mūšis tęsėsi apie 7 val. Lenkų puolimas minėtame bare buvo atmuštas, išskyrus Ramaškonių kaime, kurį lenkai, žygiuodami miškais, apsupo ir, užėję iš užnugario, atakavo. Dalis užtvartos su ltn. K. Batūra pro lenkus prasimušė, o kita pateko jiems į nelaisvę. Apie 12 val. priešas šį kaimą užėmė. Maždaug tuo pačiu metu lenkų dviejų batalionų grupė prasiveržė per Alionių bei Pagirių kaimus ir puolė Bajorų bei Nečionių kaimus. Šiose vietovėse išsidėsčiusio VII pėst. pulko I bataliono gynimosi pozicija buvo prasta, kadangi iš visų pusių supo miškai. Tuo pasinaudodami lenkai iš jų atkakliai veržėsi. Lietuviai prieš daug gausesnį priešą gynėsi iš paskutiniųjų galimybių. Ir tik 17 val., lenkams giliai užėjus į užnugarį, nuo Bajorų–Gavėnių kaimų linijos pradėta trauktis į Kiemelių–Levaniškių liniją. Didžiausios lenkų jėgos buvo nukreiptos į Motiejūnų kaimą ir Paširvinčio dvarą. Lenkams užėmus Motiejūnus, į priešpuolį buvo pasiūstos VII pėst. pulko VIII ir IX kuopos. Tačiau jos atstatyti buvusios padėties nebeišstengė, nes priešų jėgos buvo daug kartų gausesės. Šioje nelygioje kovoje didvyriškai žuvo laikinai ėjęs VIII kuopos vado pareigas ltn. Z. Tiška⁶⁴⁷.

Dalis III bataliono karių, gindami kiekvieną žingsnį nuo smarkiai puolančio priešų, net jau sutemus atkakliai tebekovojo Širvintų miestelio gatvėse, kol buvo išstumti. II batalionas, sėkmingai atmušinėdamas smarkiai puolančius lenkus plentu, atsitraukė per Saveikiškius, Pikūnų dvarą ir užėmė pagal Širvintos upę Viesų–Liūnų–Degučių kaimų liniją. Visos VII pėst. pulko dalys tvarkingai atsitraukė, patirdamos nedidelius nuostolius⁶⁴⁸.

Tuo būdu lapkričio 17 d. gen. L. Želigovskio pradėtas stambus puolimas nesi-

sekė taip, kaip buvo tikėtasi. Užimti Širvintas ir Giedraičius ir pasistūmėti kelis kilometrus į priekį pavyko tik tos dienos pavakary. Pavojingiausia padėtis susidarė tarp VII pėst. pulko kairiojo ir II pėst. pulko dešiniojo sparno, kur lenkai buvo pralaužę frontą ir tarp šių pulkų buvo nutrūkęs ryšys.

Lapkričio 17 d. lenkai puolė ir Musninkų miestelyje bei jo apylinkėse užėmusi pozicijas IV pėst. pulką. Tačiau šis pulkas prieš puolimą atlaikė ir minėtose pozicijose išsilaikė.

Lapkričio 18 d. lenkai puolimo nevykdė. Tos dienos rytą VII pėst. pulko II batalionas užėmė Širvintos ir Kertušos upių liniją – nuo Levainių dvaro išimtinai iki Kačiniškių dvaro imtinai (apie 15 km), palaikydamas ryšius dešinėje su IV pėst. pulku minėtame Levainių dvare. Neturint ryšių su II pėst. pulku ir dėl užimtos blogos pozicijos kairiajame sparne, I ir III kuopos laikinai buvo paliktos Levaniškių rajone, kad stebėtų priešo veiksmus Staškūniškio rajone ir užmegztų ryšius su II pėst. pulku. I batalionas buvo Gumbelių rajone. Pulko štabas buvo Viesų kaime⁶⁴⁹.

Stiprios lenkų jėgos buvo užėmusios Orliškius, Kiemelius, Motiejūnus, Paširvintį, Širvintas, Šniponis, Družus ir išstačiusios savo užtvaras Naidų, Staškūniškio, Zibalų, Akmenių, Koltinės ir Surgelių kaimų linijoje.

Iš žvalgybos pranešimų ir iš vietos gyventojų lapkričio 18 d. sužinota, jog lenkai po poros dienų rengiasi pulti Ukmergės kryptimi, užimti ją, o po to veržtis į Kauną. Kadangi II pėst. pulkas vis traukėsi Ukmergės link, tai ten buvęs I pėst. divizijos vadas plk. ltn. E. Adamkavičius, savo vadovybėje neturėdamas rezervų, įsakė VII pėst. pulko vadui pasiūsti dvi kuopas į Šešuolius, kad sustiprintų II pėst. pulką. Apie 23 val. I ir III kuopos, I husarų eskadronas ir VI baterijos būrys buvo pasiūsti į Lyduokių rajoną II pėst. pulko vado mjr. J. Petruičio žinion⁶⁵⁰.

Tuo laiku buvo gauta žinia, jog lenkų kavalerijos brigada per Kurklius prasi-veržė Kavarsko link. Ta žinia stipriai paveikė VII pėst. pulko karių nuotaiką. Nesitikint gauti paramos, nutarta ryžtingai veikti savo turimomis jėgomis. O tos jėgos buvo labai menkos. Prieš VII pėst. pulke Viesų rajone turėtus maždaug 400 kareivių lenkai turėjo apie 1800. Kadangi Lietuvai grėsė neapsakomai didelis pavojus netekti nepriklausomybės, padėtį galėjo išgelbėti tik nepaprastai drąsus ir rizikingas manevras.

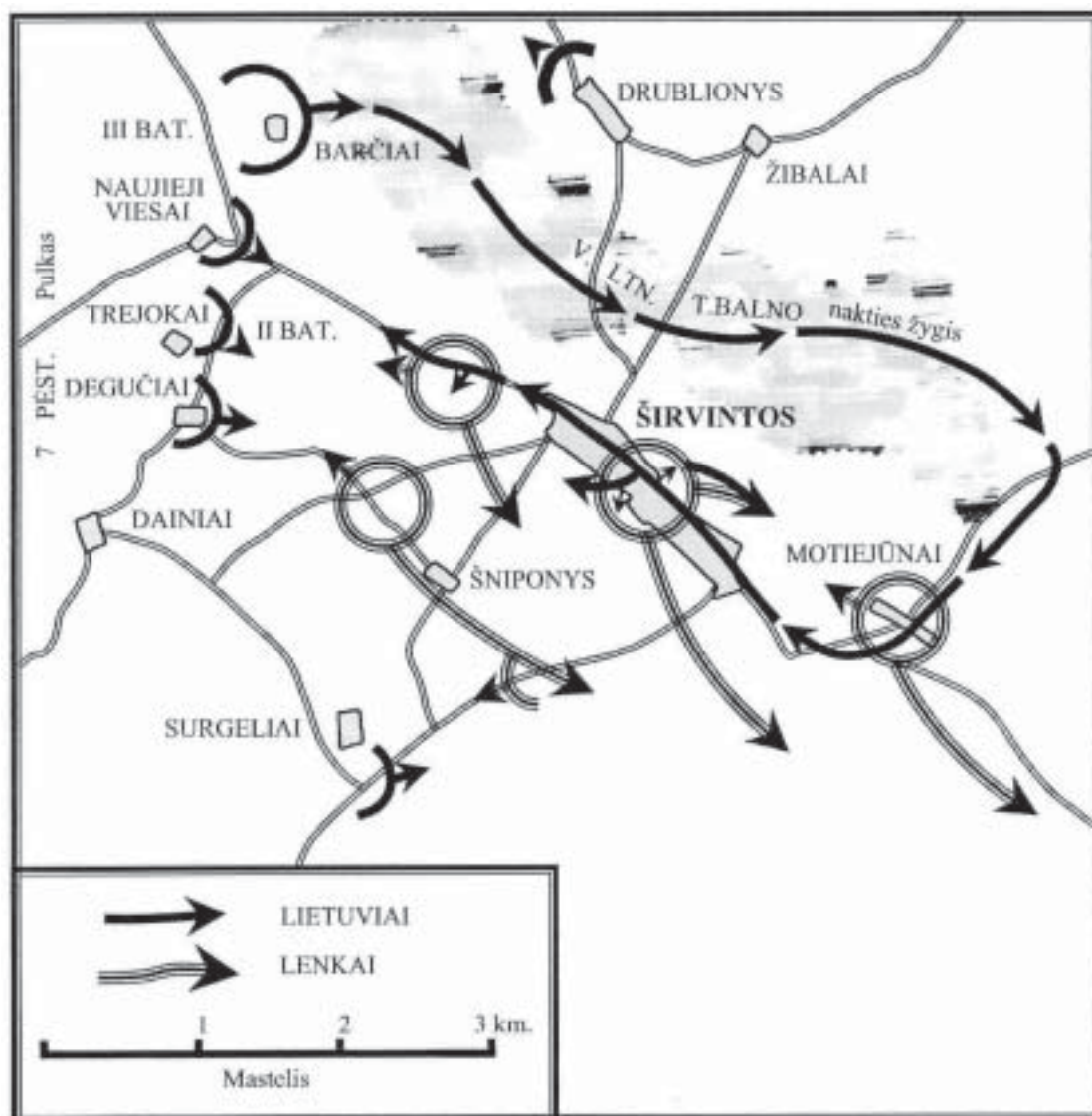
Lapkričio 18 d. pavakariop laikinai vadovavęs VII pėst. pulkui II bataliono vadas mjr. A. Kerbelis sukviėtė vyresnius karininkus susirinkti į pulko štabą Viesų kaime. Visiems buvo aišku, jog, lenkams puolant, pulkas negalės atsilaikyti, nes jo dalys silpnos, o jokių rezervų nėra. Pradėta ieškoti išeities iš susidariusios padėties, kaip suardyti lenkų planus. Į šį pasitarimą vėliausiai, 21 val., atvyko III bataliono vadas vyr. ltn. T. Balnas, kurio vadovaujamas batalionas buvo apsistojęs Barčių kaime. Jis pranešė, jog jo batalionas užėmęs 5 km pločio barą Barčių kaimas–Kryženiškių dvaras imtinai. Apsvarsčius sudėtingą viso pulko padėtį ir tai, jog lapkričio 20 d. lenkai numatę pradėti puolimą Ukmergės link, nutarta šią jų operaciją žūtbūt sužlugdyti⁶⁵¹.

Vyr. ltn. T. Balnas pasiūlė pulko vadui apeiti Širvintas per mišką iš šiaurės rytų pusės ir smogti į lenkų užnugarį. Apėjimą jis pats pasiūlė įvykdyti su savo III batalionu (ši sumanymą vyr. ltn. T. Balnas jau buvo aptaręs su savo bataliono karininkais Žvirblių viensėdyje prie Barčių kaimo – V. L.). Minėtas pasiūlymas buvo priim-

tas. Apie tokį nutarimą buvo pranešta karo vadovybei, kuri jam pritarė ir išsakė vyr. ltn. T. Balnui apėjimą vykdyti. II batalionas, išlaukęs tam tikrą laiką, turėjo artintis prie Širvintų Ukmergės–Širvintų keliu ir drauge pulti priešą iš užnugario ir priešakio pagal sutartą ženklą⁶⁵².

Be to, apie 23 val., įsakius I pėst. divizijos vadui plk. ltn. E. Adamkavičiui, VII pėst. pulko I batalionas (I ir III kuopos), I husarų eskadronas ir VI baterijos būrys buvo pasiūsti į Lyduokius paremti II pėst. pulką⁶⁵³. Tuo būdu VII pėst. pulko gretos dar labiau susilpnėjo.

Vyr. ltn. T. Balnas, gavęs įsakymą, tuoj nuvyko į Barčių kaimą ir pradėjo ruošti žygiui. Mažiau pajėgūs kovotojai į jį nebuvo imami. Vežimai, lauko virtuvės ir

43 schema
Širvintų kautynės 1920 m. lapkričio 19 d.

visa, kas galėtų kliudyti ir apsunkinti žygį per mišką, buvo palikta Barčiuose. Lapkričio 19 d. apie 5 val. ryto, perspėjęs visus savo karius apie operacijos svarbą, vyr. ltn. T. Balnas, turėdamas apie 200 kovotojų ir vieną kulkosvaidį, iš Barčių kaimo miškais be jokių kelių, naudodamasis tiktais kompasu, persirikiavęs batalioną vienon eilėn, pats vykdydamas žvalgybą, išvyko Motiejūnų link. Bataliono bare pasiliko tiktai II kuopa, kurioje tebuvo 43 kovotojai. Jos vienas būrys buvo pasiūstas į Udorkų kaimą tam, kad visą laiką galėtų stebėti teritoriją priešais dešinįjį baro sparną, o kitas būrys Liūnų dvare turėjo ginti barą ties vieškeliu į Ukmergę⁶⁵⁴ (žr. 43 schemą).

Vyr. ltn. T. Balnas ėjo mišku palei dešinįjį Širvintos upės krantą. Kovotojams reikėjo tyliai laikytis, niekam nepasirodyti. Sutikti miške žmonės buvo sulaikomi ir vedami kartu, kad apie žygį negalėtų pranešti priešui. Telefono vielos, nutiestos iš Širvintų į Zibalus, keliose vietose buvo nupjautos. Žygis per mišką ir pelkes vyko gana sėkmingai ir po 7 valandų, apie 12 val., batalionas pasiekė Motiejūnų–Giedraičių kelią. Sustota ties Gavėnių kaimu pamiškėje. Vieškeliu iš Širvintų į Giedraičius pro pamiškėje gulinčius lietuvius prajojo 4 lenkų raiteliai. Buvo įsakyta jų nekliudyti. Praėjęs pro Gavėnių kaimą batalionas išsiskleidė ir pasuko Motiejūnų kaimo link. Perėjęs mažą miškelį prie pat Motiejūnų kaimo, batalionas sugulė pamiškėje. Kaime ir gretimai esančiame dvare buvo daug lenkų: čia nakvojo Gardino pulko štabas, to paties pulko batalionas ir lauko baterija. Lenkų kariai stovėjo eilėse ir ėmė pietus. Atstumai iki kaimo buvo apie 300 metrų⁶⁵⁵.

Sustabdęs batalioną, vyr. ltn. T. Balnas II ir VIII kuopoms įsakė atakuoti Motiejūnų kaimą, o IX kuopai – būti atsargoje ir saugoti kelią, einantį nuo Giedraičių Motiejūnų link tol, kol kaimą užims mūsų bataliono kuopos.

Lenkai, nelaukdami lietuvių iš Giedraičių pusės, ramiai žiūrėjo į besiartinančias mūsų grandines, laikydami jas savosiomis. Tiktai lietuvių grandinėms prisiartinus iki keliolikos metrų bei sušukus „Valio!“ ir pradėjus smarkiai šaudyti į išsirikiavusius prie virtuvių lenkus, stovykloje kilo didžiausia panika. Kaime kilo triukšmas, girdėjosi sužeistųjų vaitojimai. Jų niekas nebežiūrėjo, nes nebuvo kada. Motiejūnų kaimas buvo greit užimtas. Lenkai su gen. A. Mokšėckiu paniškai metėsi per Širvintos upę plaukti, daug jų žuvo nuo lietuvių kulku, tarp jų ir Gardino pulko vadas, nemažai prigėrė. Kaime buvo suimti brigados ir Gardino pulko štabų vadovai. Bataliono vadas vyr. ltn. T. Balnas įsakė vyr. ltn. P. Baltrūnui su vienu IX kuopos būriu (12 kareivių) paimti gen. A. Mokšėckio automobilį, belaisvius, abiejų štabų turtą ir gabenti paskui batalioną. VII ir VIII kuopoms bei IX kuopos dviem būriams buvo įsakyta atakuoti priešo artilerijos būrį su jos priedanga, kuri stovėjo pozicijoje už Paširvinčio dvaro. Priešo artilerija, išgirdusi triukšmą ir šaudymą Motiejūnų kaime, pradėjo apšaudyti mišką pakeliui į Giedraičius. Tuo metu batalionas be jokių kliūčių peržengė per Širvintos upės tiltą ir metėsi prie baterijos. Ši iššovė keletą netvarkingų šūvių prie tilto, bet jau buvo per vėlu. Karininkas, vadovavęs baterijai, buvo nušautas, kareiviai išsibėgiojo. Lietuviai kareiviai pribėgę išėmė pabūklų uždarus ir paslėpė. Artilerijos būrys buvo paimtas su visa gurguole, arkliais ir šovinių dėžėmis. Išsprukę lenkai su vežimais bėgo Juodelių kaimo link. Nuo Ramaškonių kaimo pusės pasirodė lenkų grandinė ir būrelis raitelių, kurie veikiai mūsų kuopų ugnimi buvo išblaškyti⁶⁵⁶.

Nugalėjus lenkus Motiejūnų kaime ir Paširvinčio dvare, batalionas pasuko į Širvintas kairiuoju Širvintos upės krantu pagal vieškelį. Širvintose ir jų apylinkėse tuo metu buvo kiti du Gardino pulko batalionai. Vyr. ltn. T. Balnas su kareivių būriu įsiveržė į miestelį su šauksmu „Valio!“ ir sukėlė tokią lenkų paniką, kad šimtai jų paskubomis pakrikę ėmė bėgti, palikdami visą savo turtą⁶⁵⁷.

Aatvyko ir II batalionas, kuris atakavo Širvintas iš pietų ir rytų. Jis ėmė belaisvius, gabeno turtą ir patrankas. Užėmęs Širvintas, II batalionas liko jose, kol aukštesnioji vadovybė įsakė iš ten trauktis. Kova buvo visiškai laimėta buvo pilnai pasiektas. Lenkų gen. A. Mokšeckis, prieš pusvalandį Širvintų bažnyčios dekanui gyrėsis, kad „Lietuvos likimas šiomis dienomis bus nuspręstas, Musninkai šiandien bus paimti ir frontas likviduotas, o Kaunas, jeigu dar nepaimtas, tai ryt bus mūsų, lietuviai ant kelių išties mums rankas ir prašys valdyti“, tuoj po tų žodžių užpultas Motiejūnuose, išsoko iš automobilio ir metėsi į Širvintą, kur būtų prigėres, bet, mūsų beginklio kareivio, išsprukusio iš lenkų, ištrauktas, pasinaudojo revolveriu ir pasislėpė miškuose⁶⁵⁸.

Anksčiau minėtas vyr. ltn. P. Baltrūnas, kuriam su būreliu kareivių buvo nurodyta evakuoti Motiejūnų kaimą, pirmiausia nutraukė ryšius buvusioje lenkų centrinėje telefono stotyje, surinko belaisvius dviem partijomis po 30–40 žmonių kiekvienoje, ir paskyręs po 3 kareivius palydovais, varė Širvintų link. Pats vyr. ltn. P. Baltrūnas nutarė išvežti likusį lenkų brigados vado gen. A. Mokšeckio automobilį. Bevažiuojant Kazliškių link automobilis įklimpo purve. Neturėdamas jokio ryšio su savo dalimis ir būdamas apie 10 km prieš uždugaryje tik su 5 kareiviais, nutarė automobilį sunaikinti, nes manė, kad III batalionas Širvintose žuvo.

Pradėjus temti, sušaukė savo kareivius, įsakė sėsti ant atimtų iš lenkų brigados arklių ir ėmė trauktis. Apšaudyti iš Širvintų apsuko apie miestelį ir, jodami per Bilotų ir Daubariškių kaimus, prie Zibalų–Širvintų kelio buvo lenkų apšaudyti. Metę arklius, spruko į mišką. To miško pakraštyje buvo du lenkų patruliai, kurie buvo paimti į nelaisvę. Po 12 valandų žygio be kelio, per balas, nevalgęs kuopos vadas vyr. ltn. P. Baltrūnas su savo kariais naktį pasiekė Viesų kaimą⁶⁵⁹. III batalionas pulko vado įsakymu 2 val. nakties 1920 m. lapkričio 20 d. atsitraukė į bendrą pozicijos liniją.

Taigi pagrindinį vaidmenį šiose kautynėse suvaidino vyr. ltn. Teodoras Balnas su savo III batalionu – paties manevro sumanytojas ir jo vykdytojas. Ties Širvintomis lapkričio 19 d. be ypatingo pasiruošimo buvo pritaikyta staigi, žaibo taktika, davusi tiesiog puikių rezultatų. Nors rizika buvo be galo didelė, visa VII pėst. pulko egzistencija buvo pastatyta ant kortos.

1920 m. lapkričio 19 d. Širvintų kautynėse visas Gardino pulkas buvo sumuštas, jo vadas ir keli kiti karininkai nukauti, apie 200 lenkų kareivių pateko nelaisvėn (dalis jų dėl mažo palydovų skaičiaus pakeliui išbėgiojo) ir nemažas karo grobis: 2 patrankos, 20 kulkosvaidžių, 1 vežimas šoviniams, 90 arklių, 22 poriniai vežimai, 12 vienkinkių vežimų, 7 virtuvės, 5 dviračiai, daug šautuvų, šovinių patrankoms ir šautuvams, dėžių su kaspiniais, pakinktų, telefono medžiagos ir kt.⁶⁶⁰ Tačiau bene svarbiausia šių kautynių reikšmė buvo ta, jog buvo sutrukdytas stambus lenkų puolimas Ukmergės kryptimi. Ši pergalė nepaprastai pakėlė lietuvių karių kovinę dvasią ir įgalino mūsų ginkluotosioms pajėgoms perimti į savo rankas tolesnių karo veiksmų iniciatyvą.

Lapkričio 20 d. lenkai, lietuviams pasitraukus, vėl užėmė Širvintas, tačiau Ukmergės nebe puolė. Iš jų šaudymo buvo galima spręsti, jog priešas nervinasi. Mūsų VII pėst. pulkas, nuo lapkričio 17 d. dieną ir naktį dalyvavęs mūšiuose, buvo labai išvargęs, todėl tą dieną irgi ilsėjosi. Kadangi pulko jėgos buvo smarkiai sumažėjusios, vadas paprašė I pėst. divizijos vadą gražinti I ir III kuopas, skirtas II pėst. pulkui pagelbėti, ir papildomai skirti dar kokią nors dalį, kuri veiktų kairiajame sparne, nes II pėst. pulkas buvo susitelkęs tolokame Želvos rajone⁶⁶¹.

Vyriausioji karinė vadovybė, nebenorėdama išleisti iniciatyvos iš savo rankų, įsakė Musninkų–Širvintų–Giedraičių fronto linijoje stovėjusioms mūsų kariuomenės dalims rengtis puolimui ir iki lapkričio 21 d. 9 val. užimti pozicijas, turėtas iki lapkričio 17 d. pradėtos lenkų ofenzyvos. Tą valandą turėjo atvykti Tautų Sąjungos komisija karo veiksams sustabdyti, taigi norėta susigražinti kuo daugiau mūsų teritorijos. Todėl ir buvo nutarta lapkričio 21 d. pulti priešą visu frontu. Tą dieną į Ukmergę atvykęs armijos vadas gen. S. Žukauskas pats ėmėsi vadovauti karinėms operacijoms.

Ruošdamasis puolimui, VII pėst. pulkas jau veikė visas. I pėst. divizijos vado plk. ltn. E. Adamkavičiaus įsakymu į jį buvo sugražintas I batalionas (I ir III kuopos) ir priskirtas VIII pėst. pulko I batalionas, vadovaujamas kpt. S. Leono. VII pėst. pulkas gavo užduotį – pulti Širvintas ir užimti liniją: Alionys–Puoriai–Ramaškonys–Šešuolėlių dvaras. 18 val. iš Ukmergės telefonu buvo įsakyta: a) II bataliono vadui A. Kerbeliui žvilgant savo dešinįjį sparną lapkričio 21 d. 6 val. ryto sutelkti batalioną Šniponių rajone ir pulti Puorių–Kielių–Avižonių kryptimi, palaikant ryšius dešinėje su IV pėst. pulku, o kairėje – su savo pulko I batalionu. Išmušęs priešą iš visų punktų, batalionas turėjo užimti aukščiau minėtą senąjį barą; b) I bataliono vadui kpt. K. Žilinskui sukongcentruoti batalioną ant vieškelio Liūnų dvaro rajone ir 5 val. pradėti puolimą Širvintų kryptimi. Išmušęs priešą, pasilikti atsargoje miestelyje ir būti pasiruošusiems bet kokiems veiksams; c) III bataliono vadui vyr. ltn. T. Balnui susikongcentruoti Barčių kaime ir lapkričio 21 d. 5 val. ryti pradėti žygiuoti keliu ir miškais į šiaurę nuo Širvintų, po to viena kuopa pulti miestelį, o kitomis tęsti Motiejūnų kaimo puolimą. Išmušęs priešą, užimti Nečionis, susisiekti su II batalionu Ramaškonyse ir VII pėst. pulko I batalionu Bajoruose⁶⁶².

1920 m. lapkričio 21 d. 2 val. nakties iš I pėst. divizijos štabo gautoje telefonogramoje buvo pranešta, jog „Tautų Sąjungos kontrolės komisija pareiškusi mūsų vyriausybei, jog gen. L. Želigovskis, atsižvelgdamas į lenkų valdžios norą, vakar (praeitą dieną) 18 val. įsakęs savo kariuomenei pereiti į defenzyvą. Tautų Sąjungos kontrolės komisija ir iš mūsų valdžios pareikalavusi sustabdyti antpuolį ir pereiti prie defenzyvos“⁶⁶³.

Vyr. kariuomenės vadas plk. ltn. K. Žukas lapkričio 21 d. 9 val. taip pat įsakė sustabdyti aktyvią veiklą ir pereiti į gynimąsi.

Toks Tautų Sąjungos kontrolės komisijos reikalavimas tokiu metu, kai gen. L. Želigovskis patyrė didelę nesėkmę ir iniciatyva karo lauke perėjo lietuvių pusėn, dar kartą parodė, jog sąjungininkai norėjo išgelbėti likusią lenkų kariuomenę nuo greičio pralaimėjimo.

Supažindinus pulko karius su šiuo nutarimu ir Vyriausiosios karinės vadovybės įsakymu, batalionų vadams buvo įsakyta kuo energingiau ir atkakliau pulti priešą, kad nurodytu laiku būtų įvykdyta užduotis ir, jei tai bus paskutinis mūšis su lenkais, parodyti jiems lietuvių ginklo jėgą.

Lapkričio 21 d. 5 val. II batalionas, žygiuodamas pro Dailidžionis, puolė Puorių kaimą, siekdamas atkirsti lenkams Vilniaus kelią. Vienas būrys buvo pasiūstas Kielių kaimo link, kur apšaudė atsitraukiančius lenkus. Apie 18 val. Puorių–Kielių–Avižonių linija buvo užimta. Šiame susirėmime buvo sužeisti IV kuopos vadas vyr. ltn. V. Statkevičius ir V kuopos ltn. J. Gudaitis. 6 kareiviai buvo nukauti, o 20 sužeista⁶⁶⁴.

Vyr. ltn. T. Balno vadovaujamas III batalionas, pradėjęs žygį lapkričio 21 d. auštant, vykdė beveik tą patį manevrą kaip ir lapkričio 19 d., tik nebedarė tokio gilaus apėjimo. Be to, jo puolimas buvo derinamas su puolimu iš priekio. Smūgis buvo nukreiptas per mišką iš rytų pusės į Širvintas. Ataka prasidėjo apie 7 val. Batalionas pirmiausia puolė Paširvinčio dvarą, esantį prie pat miestelio, ir tiltą per upę, esantį ant kelio, einančio iš Širvintų į Zibalus. Dvaras buvo greitai užimtas, tačiau lenkai, iš Širvintų pradėję smarkiai šaudyti iš kulkosvaidžių ir šautuvų, neleido pereiti minėto tilto per upę. Tuo metu lietuvių artilerija savo ugnimi apšaudė Širvintas ir į Vilnių vedantį plentą. Susišaudymo metu buvo sužeisti keli bataliono kareiviai. Bataliono dalis, šiaip taip persikėlusį per upę, įsiveržė į miestelį, o kita dalis pasuko Kazliškių viensėdžio ir Motiejūnų kaimo link. Tuo pačiu metu II bataliono dalis ėmė supti Širvintas iš dešinės pusės. Lenkai, pamatę, jog viskas prarasta, ėmė paniškai bėgti viską mesdami. Miestelio gatvėse – kraupus reginys: sužeistieji lenkų kariai šaukėsi pagalbos, voliojosi nukautųjų lavonai, pamesti šautuvai, kulkosvaidžiai, šovininių dėžės. Širvintų miestelis buvo užimtas. Jį užėmus lenkai didesnio pasipriešinimo niekur neberodė, buvo demoralizuoti, sumišę, visur bėgo⁶⁶⁵.

Nors III bataliono atliktas pakartotinis Širvintų apėjimas nebebuvo toks efektyvus, kaip lapkričio 19 d., nes nebebuvo priešui toks netikėtas, vis dėlto į kautynių pabaigą sukėlė jo eilėse didelę paniką. Pergalė ties Širvintomis buvo pasiekta dideliu karių troškimu nugalėti, sumaniai vykdant iš anksto apgalvotą manevrą. Lapkričio 21 d. VII pėst. pulko paimtas grobis: 5 kulkosvaidžiai, 30 belaisvių, 1 lauko virtuvė, 8 vežimai, 4 arkliai, daug šautuvų ir kitos karo medžiagos⁶⁶⁶.

Lapkričio 22 d. apie 12 val. į VII pėst. pulko štabą atvyko Tautų Sąjungos kontrolės komisija gauti paaiškinimų, dėl kokios priežasties nustatytą valandą nebuvo nustota šaudyti. Vienas komisijos narys paklausė pulko vadą mjr. Vl. Rėklaitį:

„– Kodėl puolate po ginklų sustabdymo?

– Mes puolėme dar prieš ginklų sustabdymą ir užėmėme Širvintas 8 val. ryto, – atsakė pulko vadas, – o vėliau vyko šaudymasis tik dėl užėmimo prieš keletą dienų turėtų mūsų pozicijų.

– Ką būtumėte darę toliau, jei nebūtų sustabdyti ginklai? – klausė toliau komisijos narys pulko vadą.

– Būtume vakare užėmę Vilnių, – atsakė mjr. Vl. Rėklaitis.

– O ar žinote, kas yra Vilniuje? – klausė toliau.

– Buvo I batalionas, kuris šiandien pasiūstas frontan išsibėgiojo, – atsakė pulko vadas⁶⁶⁷ (kalba netaisyta – V. L.).

VIII pėst. pulko I bataliono veiksmai 1920 m. lapkričio 21 d. Kaip minėjome, 1920 m. lapkričio 20 d. I pėst. divizijos vado įsakymu VII pėst. pulko žinion buvo paskirtas VIII pėst. pulko I batalionas (vadas – kpt. S. Leonas). Jam buvo įsakyta kitą dieną 6 val. ryto pradėti puolimą Šešuolėlių dvaro bei Gavė-

nių kaimo link, išsidėsčius tarp VII ir II pėst. pulkų⁶⁶⁸. Batalionas tą pat vakarą išžygiavo.

Žygiuojant nurodyta kryptimi, per susišaudymą su lenkų lauko sargybomis Kiemelių kaime buvo paimti į nelaisvę 7 lenkų kareiviai. Bataliono I kuopa tą pat dieną turėjo pralaužti priešo linijas, užimti Šešuolėlių dvarą ir nukirsti susisiekimą tarp Širvintų ir Giedraičių. Iš pradžių kuopa šį uždavinį bandė įvykdyti tiesioginiu smūgiu, bet lenkų bataliono stipri ugnis neleido to padaryti. Padėtį komplikavo nustojęs veikti kulkosvaidis. Tada smūgis buvo nukreiptas į priešo kairiąją sparną, jautriausią vietą – bataliono štabo buveinę. Šį uždavinį atliko I ir III kuopų du būriai, veikdami iš atskirų punktų, bet viena kryptimi – į Šešuolėlių dvarą. Šie būriai, būdami už kilometro nuo priešo ugnies linijos, sutartinai pakilo ir puolė atakon. Beveik visi atakoje dalyvavę kareiviai buvo naujokai, todėl kai kuriuos iš jų teko net varyti. Nors priešo kulkosvaidžių ir šautuvų ugnis buvo labai smarki, bet kulkos lėkė per aukštai, o tai naujokus drąsino. Užkimę nuo rėkimo ir uždusę nuo ilgo bėgimo, neturėdami durtuvų, jie drąsiai puolė lenkų apkasus. Tokios beprotiškos ir nesuprantamos atakos lenkų nervai neatlaikė ir jie pasileido bėgti. Jų pasitraukimas buvo toks paniškas, jog kai kurie, užmiršę čia pat esantį tiltą, šoko į šaltą Širvintos upės vandenį, palikdami jame kulkosvaidžius ir šautuvus. Bataliono kovotojai bėgančius prieš kareivius gaudė už skverną ir ėmė į nelaisvę⁶⁶⁹.

Priešo frontas lūžo. Centre ir dešiniajame sparne veikusios jo kuopos sparčiai leidosi Vilniaus link. Kelias į jį buvo laisvas – kuopos žvalgai, nesutikę jokio pasipriešinimo, buvo pasiekę net Nemenčinę.

Šiose kovose buvo paimta 13 belaisvių, 4 sunkieji kulkosvaidžiai ir daug įvairaus karo grobio. Mūsų batalionas neteko 2 kovotojų, o 3 buvo sužeisti. Už drąsą šiose kautynėse 2 karininkai ir 5 kareiviai buvo apdovanoti Vyčio Kryžiais⁶⁷⁰.

Paskutinės kautynės ties Giedraičiais. 1920 m. lapkričio 19 d. rytą II pėst. pulko štabas ir III batalionas buvo apsistoję Lyduokiuose, o užtvartos išstatytos Skačiūnų dvare ir Žemaitkiemyje. Pulko I batalionas buvo užėmęs šiuos punktus: mokomoji kuopa – Tyvolio viensėdyje ir I kuopa – Rimeisių kaime. Pulko ligoninė buvo Vidiškių miestelyje. Čia netrukus atvyko ir VIII pėst. pulko II batalionas, kuriam buvo įsakyta užimti tiltus per Šventają, ant plento Ukmergė–Utena ir ant kelio Vidiškės–Žemaitkiemis⁶⁷¹.

Netrukus buvo gautas I pėst. divizijos vado plk. ltn. E. Adamkavičiaus įsakymas II pėst. pulkui susikongcentruoti Lyduokiuose ir žygiuoti Žemaitkiemio–Balninkų kryptimi susisiekti su Videniško rajone veikiančio IX pėst. pulko dalimi, kad tuo būdu atkirstų kelią į Kurklių rajoną prasiveržusiai lenkų kavalerijos brigadai.

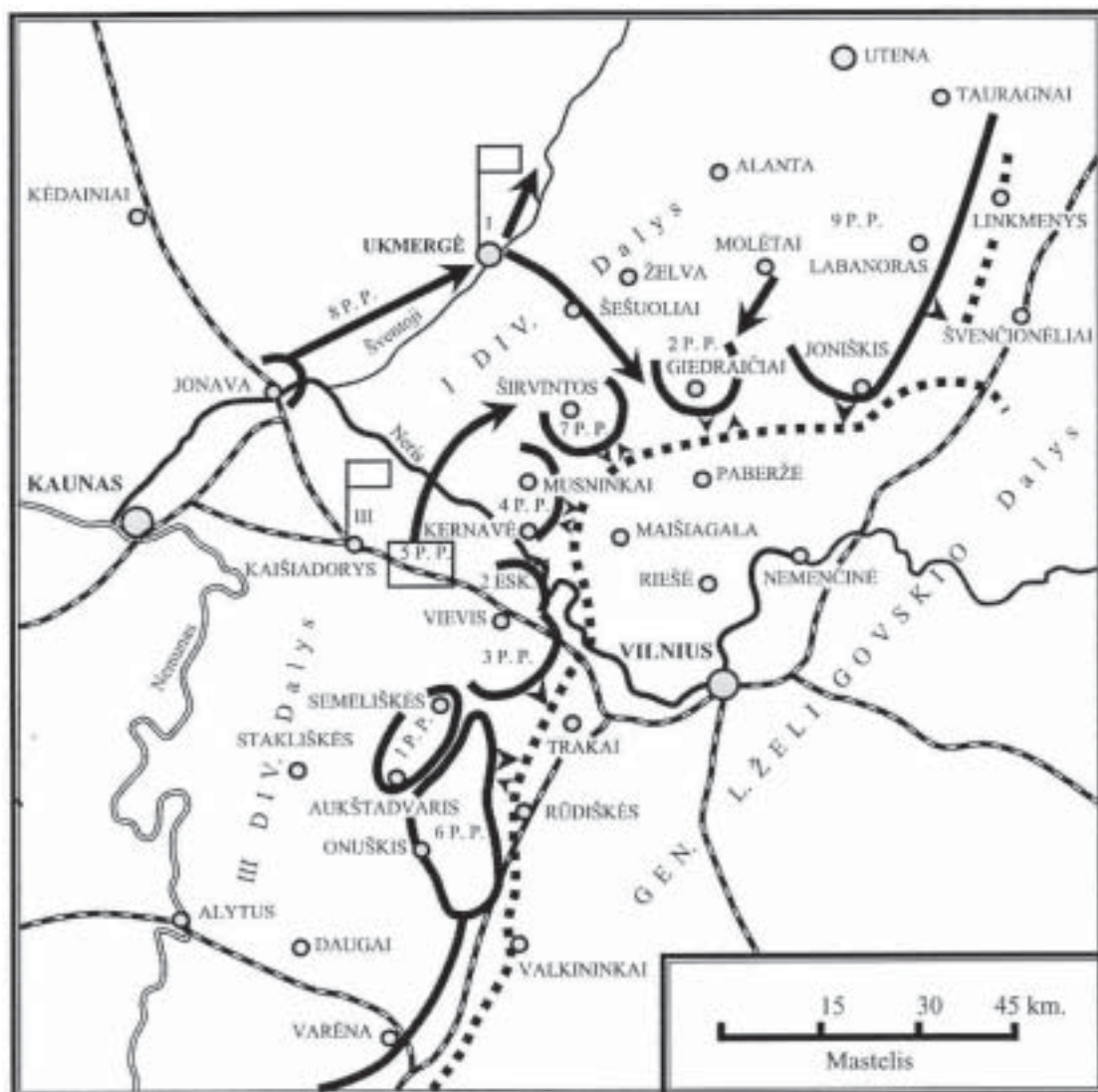
Apie 12 val. pulkui susikongcentravus Lyduokiuose, nuo Ukmergės pusės atskrido lėktuvas ir pradėjo mėtyti bombas. Buvo sužeistų kareivių, užmušta arklių. Manoma, jog tai buvęs mūsų pačių lėktuvas.

Tuo metu buvo gauta žinia, jog į Ukmergę atvyko armijos vadas gen. S. Žukauskas, kuris pakeitė I pėst. divizijos vado plk. ltn. E. Adamkavičiaus įsakymą ir nurodė II pėst. pulkui užimti barą kryptimi Balninkai–Želva–Šešuoliai–Giedraičiai. Netrukus vyr. ltn. A. Butkevičiaus vadovaujamas III batalionas per Žemaitkiemį buvo pasiūstas į Balninkus. Tačiau lenkų čia jau nebebuvo, išskyrus atsilikusius rai-

telius, kurių vienas pateko nelaisvėn. Užėmęs Balninkus, vyr. ltn. A. Butkevičius išstatė sargybas Pusvaškių ir Karališkių kaimuose ir pasiuntė žvalgus į Videniški, kad susisiektų su IX pėst. pulko batalionu⁶⁷².

Kpt. A. Kyno vadovaujamas I batalionas iš Lyduokių išvyko į Želvą. Lenkų čia nebuvo. Užėmęs Želvos–Šešuolių barą, susisiekė su VIII pėst. pulko I batalionu iš dešinės ir su savo pulko III batalionu iš kairės bei Videniškio rajone buvusio IX pėst. pulko dalimis. Pasiuntus žvalgybą, sužinota, jog lenkų pėstininkai buvo įsitvirtinę Dūdėnų–Šiupienių–Seirūnų–Miškeliškių linijoje⁶⁷³.

Lapkričio 20 d. apie 9 val. buvo gautas armijos vado gen. S. Žukausko įsakymas II pėst. pulkui susikoncentruoti Želvoje ir iš ten žygiuoti Giedraičių link. Santal-

44 schema
Lietuvių kariuomenės dislokacija Širvintų – Giedraičių kautynių metu

ka užtruko. Apie 17 val. armijos vadas gen. S. Žukauskas dar kartą paskambino pulko vadui mjr. J. Petruičiui ir įsakė, susirinkus Želvoje, pradėti puolimą Giedraičių kryptimi, nes lapkričio 21 d. 9 val. atvyksianti Tautų Sąjungos kontrolės komisija karo veiksmų sustabdyti. Todėl buvo nurodyta pulkui iki to laiko kiek galima toliau pasislinkti į priekį⁶⁷⁴.

Apie 18 val. pulko dalims susitelkus Želvoje, buvo sušauktas karininkų susirinkimas Giedraičių puolimo planui aptarti. Nors tuo metu pulke tebuvo likę tik 14 karininkų, tačiau tiek jų, tiek kareivių nuotaika buvo labai gera. Išaiškinus karininkams pulko uždavinius, mjr. J. Petruitis išsiuntė pranešimą kairėje buvusiam IX pėst. pulko bataliono vadui, jog armijos vadas įsakęs II pėst. pulkui pulti Giedraičius iš Želvos, o jam iš Videnišio (*žr. 44 schemą*).

II pėst. pulkas apie 23 val. pradėjo žygį Giedraičių link. Žygiuojama buvo tokia tvarka: kpt. A. Kyno vadovaujamas I batalionas ir mokomoji kuopa vyko Pusnės kaimo kryptimi, kur tikėtasi sutikti rimtą lenkų pasipriešinimą, toliau 1 km nuo I bataliono – vyr. ltn. A. Butkevičiaus vadovaujamas III batalionas su VI baterijos būriu iš paskos pulko rezerve. Ltn. V. Gvildžiui su I kuopa buvo nurodyta, pasinaudojus nakties tamsa, žygiuoti pulko voros dešinėje pusėje, iš vakarų pusės apeiti Dūdėnų ežerą ir pulti į pietus nuo Bekupės dvaro lenkų artilerijos poziciją. Želvoje paliktas ltn. A. Tilvikas su kareivių būriu turėjo apsaugoti pulko užnugarį nuo galimo besibastančių lenkų kavaleristų užpuolimo⁶⁷⁵.

Pulkas žygiavo sparčiai. Lapkričio 21 d. 2 val. pulko apsaugoje žygiuojanti II kuopa pasiekė Pusnės kaimą. Čia lenkų nebuvo. Greitu laiku į šį kaimą atvyko ir jame apsisėjo I batalionas. III batalionas su VI baterijos būriu įsikūrė Sauginių kaime. II kuopos vado pasiūsta žvalgyba grįžusi pranešė, jog lenkai užėmė Dūdėnų–Seirūnų liniją⁶⁷⁶.

Auštant kpt. A. Kyno vadovaujamas I batalionas trimis puolančiomis grupėmis pradėjo žygį. Tiek šį batalioną, tiek mokomąją kuopą sudarė išimtinai naujokai. Apie 7 val. avangarde ėjusi II kuopa ties Šiupienių dvaru sutiko priešą ir jį puolė. Ltn. K. Matulaičio vadovaujama grupė išvijo lenkus iš Seirūnų palivarko, o ltn. K. Ališauskas su savo grupe užėmė 154 aukštumą. Tolesnį slinkimą lenkai, įsitvirtinę stipriose pozicijose, sulaukė. Iš Bekupės dvaro lenkams atėjo pagalba. Įnirtingų kautynių metu buvo sunkiai sužeistas ltn. K. Matulaitis. Jo grupės kareiviai pradėjo trauktis. Kairėje buvęs ltn. K. Ališauskas, matydamas ltn. K. Matulaičio grupės nesėkmę, savo ugnimi parėmė jos atsitraukimą. Lenkai vėl užėmė Seirūnų palivarką⁶⁷⁷.

I bataliono vadas kpt. A. Kynas pasiuntė į pagalbą mokomąją kuopą pulti šį palivarką bei Bekupės dvarą. Apšaudyti kryžmine ugnimi, lenkai buvo priversti Šiupienių dvarą palikti. Tačiau prie Bekupės dvaro mokomajai kuopai teko kuriam laikui sustoti. Čia žuvo jos vadas ltn. P. Telksnys⁶⁷⁸.

Ltn. V. Gvildžio vadovaujama I kuopa, sutikusi lenkus Dūdėnų kaime, užtruko ir laiku nesuspėjo ateiti į pagalbą ties Bekupės dvaru kovojančiai mokomajai kuopai. O laikas reikalavo energingai veikti, pradėjo šaudyti abiejų pusių artilerijos. Tuo metu prie kautynių vietos atvyko vyr. ltn. A. Butkevičiaus vadovaujamas III batalionas. Pamatęs, jog I bataliono puolimas silpnėja, jis IX kuopą pasiuntė į dešiniąjį sparną, VIII kuopą – vieškeliu Bekupė–Giedraičiai, o VII kuopą – kairėje VIII. Bataliono kariai, kurių pusė buvo dalyvavusių kautynėse su bolševikais ir bermontininkais, drąsiai ėjo pirmyn. Tai paveikė ir I bataliono karių nuotaiką⁶⁷⁹.

Pirmoji ugnies liniją pasiekė vyr. ltn. S. Musatovo vadovaujama VII kuopa. Mikliai išskleidęs kuopą, pradėjo puolimą. Kuopa veržėsi paspartintu tempu, dainuodama patriotines dainas. Dengiama kulkosvaidžių ugnies, VII kuopa šuoliais prisiartinė prie lenkų ir šoko durtuvų kovon. Šie neišlaikė įtampos ir leidosi bėgti. Vyr. ltn. S. Musatovas, nieko nelaukdamas, persekiojo juos palei Bekupės dvarą, kur buvo sunkiai sužeistas⁶⁸⁰. Bekupės–Juozapavos ruožas buvo užimtas.

Lenkai prieš puolančius lietuvius siuntė iš Giedraičių rajono vieną batalioną paskui kitą. Nors ir patirta nuostolių, įniršis didėjo. Čia buvo paimta nelaisvėn nemaža Lydos pulko kareivių. Tačiau, gavę paramą iš Kauno ir Minsko pulkų, lenkai laikinai užsilaikė ant linijos aukštumų prieš Giedraičius, palaikomi smarkios artilerijos ugnies, stovėjusios Martiniškių dvare. VI baterijos būrio vadui pavyko sužinoti priešo baterijos poziciją. Operatyviai perkėlęs savo būrį į Šiupienių kaimo rajoną, nukreipė artilerijos ugnį į Martiniškių dvarą. Viena granata pataikė į priešo bateriją ir išvedė iš rikiuotės jo patranką. Lenkų baterija ėmė skubiai trauktis, tuo sudarydama galimybes lietuviams toliau atakuoti priešą. Atakuojant aukštumas ties Giedraičiais, kaip minėjome, buvo sunkiai sužeistas I kulkosvaidžių kuopos vadas ltn. K. Matulaitis, visą laiką ėjęs grandinėje su kulkosvaidininkais, ir netrukus mirė. Tuo laiku iš dešinės priešą atakavo I kuopa. Jos metu žuvo kuopos vadas ltn. V. Gvildys. VII kuopa ir mokomoji komanda liko be karininkų – jas vedė puskarininkiai. Prieš pat Giedraičius, Martiniškių ruože, lenkai paskutinį kartą pasipriešino. Tačiau mokomajai komandai vadovavęs vyr. pusk. J. Kuliešius smarkia ataka vijo lenkus toliau. Šie jau bėgo Giedraičių miestelio link⁶⁸¹.

Tuo pat metu kairėje puolė ltn. K. Ališauskas ir ltn. A. Šova, kurie greit užėmė Martiniškių dvarą. Neatlaikę spaudimo lenkai bėgo į Giedraičius. Nesuskubusieji pabėgti buvo paimti nelaisvėn. Sumaniais veiksmais, supdami dešinią lenkų sparną, ltn. K. Ališauskas ir ltn. A. Šova palengvino Giedraičių paėmimą ir nulėmė šias kautynes lietuvių naudai⁶⁸².

Pirmuoju į Giedraičių miestelį įsiveržė vyr. pusk. J. Kuliešius su mokomosios kuopos kareivių būriu. Jis tekinas vijo bėgančius lenkus, perėjo visą miestelį ir sustojo pietinėje jo dalyje prie vieškelio Giedraičiai–Vilnius. Netrukus į miestelį atvyko iš kairiojo sparno ltn. K. Ališauskas su II kuopa, ltn. A. Šova ir ltn. A. Kaveckas. Miestelyje prie bažnyčios tarp jų užsimezgė linksmas pokalbis apie iškovotą sunkią pergalę. Į Giedraičius atvykęs III bataliono vadas vyr. ltn. A. Butkevičius ltn. K. Ališauską su II kuopa pasiuntė Magūnų–Juodiškių, o mokomąją ir VII kuopas su vyr. pusk. J. Kuliešiumi – keliu Giedraičiai–Krivalaidžiai Vilniaus link⁶⁸³.

Vyr. pusk. J. Kuliešius, prisiartinęs prie Krivalaidžių kaimo, jį staigiai puolė. Jis buvo tiek įsidrąsinęs, jog visai nebesisaugojo, ir čia pat lenkų buvo nukautas. Likę be vado jo kariai pasitraukė iš kaimo ir sustojo. O ltn. K. Ališauskas, su II kuopa žygiuodamas Magūnų–Juodiškių link, ties Mitkūnų kaimu susidūrė su besitraukiančiu lenkų būriu. Po susišaudymo lenkai ėmė bėgti. Spėję prisijungti prie II kuopos ltn. S. Marcinkaus ir ltn. J. Paliulionio būriai, vydamiesi lenkus, 18 jų paėmė nelaisvėn. Buvo užimti Magūnų ir Juodiškių kaimai. II pėst. pulkas apsistojo Giedraičių–Pašilių–Magūnų–Juodiškių linijoje⁶⁸⁴.

Tai įvyko apie 16 val., o pulkas buvo gavęs iš divizijos štabo įsakymą sustabdyti aktyvius kovos veiksmus tos dienos 9 val. ryto.

Užėmęs Giedraičius II pėst. pulkas dar tikėjosi galimo lenkų operatyvinės grupės, į kurią įėjo Kauno, Lydos, Minsko ir Gardino pulkai, vadovaujamos gen. J. Baranausko (Baranovskio), priešpuolio. Nors šie lenkų pulkai kautynių ties Giedraičiais metu ir buvo gerokai apšaudyti, tačiau jų kiekybinis pranašumas, palyginti su lietuvių pajėgomis, tebebuvo akivaizdus. Mūsų II pėst. pulko jėgos jau buvo visai menkos. Esantis kairėje IX pėst. pulko batalionas visą kautynių laiką ėjo lygiagrečiai su II pėst. pulku ir, neturėdamas priekyje priešo, galėjo užėiti lenkams į užnugarį ir tuo pulkui padėti. Tačiau to nebuvo padaryta.

Tą pat lapkričio 21 d. apie 17 val. I bataliono vadas kpt. A. Kynas per vieną gyventoją valstietį nusiuntė raštelį lenkų baro viršininkui, kuriame pranešė, jog grupė yra gavusi įsakymą sustabdyti kovos veiksmus ir paklausė, ar lenkai gavę tokį įsakymą.

Lenkai pranešė, jog tokio įsakymo nėra gavę ir prašė atsiųsti pasitarti karininką, kurio neliečiamumą garantavo pats jų operatyvinės grupės viršininkas gen. J. Baranauskas. Pas lenkus į Paberžėje buvusį štabą išvyko vyr. ltn. A. Butkevičius. Jo pokalbio su lenkų gen. Baranausku metu pastarasis pareikalavo, kad lietuviai pasitrauktų į pozicijas, kuriose buvo lapkričio 21 d. 9 val. Vyr. ltn. A. Butkevičius atsakė, jog negalįs duoti tokio pažado, nes tai yra grupės vado kompetencija. Visgi lenkų raštišką atsakymą pulko vadui atvežė. Jame gen. Baranauskas pakartotinai pareikalavo iš Giedraičių grupės viršininko mjr. J. Petruičio apleisti po lapkričio 20 d. 18 val. užimtas vietoves – Didįjį Dvarą–Vadorius–Juozapavą–Seirūnus–Bekupę–Dūdėnus–Orliškius–Gaidelius–Vaičionius–Šešuolius. Priešingu atveju nelaikė savęs atsakingu už visa, kas galėjo įvykti⁶⁸⁵.

Šis gen. Baranausko raštas buvo pasiųstas I pėst. divizijos štabui. O pėst. pulko vadas mjr. J. Petraitis 1920 m. lapkričio 22 d. taip atsakė gen. J. Baranauskui: „Ką kovodamas paėmiau, tą tik kovodamas ir atiduosiu“⁶⁸⁶.

Nors po kovų su lenkais II pėst. pulko kariai ir buvo labai išvargę, tačiau, tikėdamiesi galimo jų puolimo, visą naktį budėjo. Pulkui kėlė nerimą ir ta aplinkybė, jog po kautynių daug lenkų kareivių buvo pasislėpę miškuose ir ieškojo kelio grįžti į savo dalinius. Šios nuo 20 iki 30 vyrų likusios užnugaryje lenkų grupės kėlė nemažą pavojų.

Lapkričio 17–21 d. vykusių kautynių metu lenkų nuostoliai: sudaužytas šarvuotas automobilis, paimti 2 kulkosvaidžiai, apie 20000 šovinių šautuvams, keletas vežimų artilerijos sviedinių, 60 belaisvių, daug baro užnugaryje išsklaidytų priešo karių, kuriems surinkti neturėta laisvų žmonių. Giedraičių apylinkėse suskaičiuota apie 30 priešo lavonų ir daug dar buvo neišaiškinta. Neišaiškintas ir sužeistų priešo karių skaičius. Į lietuvių rankas pateko 11 sunkiai sužeistų lenkų karių⁶⁸⁷.

Lietuvių nuostoliai: žuvo I kuopos vadas ltn. V. Gvildys, ėjęs mokomosios kuopos vado pareigas ltn. P. Telksnys, I kulkosvaidžių kuopos vadas ltn. K. Matulaitis; sunkiai sužeisti: III bataliono vadas kpt. E. Noreika, ltn. J. Mačiukas (pateko į nelaisvę), VII kuopos vadas vyr. ltn. S. Musatovas, jaun. karin. Mačiulevičius. Užmušta 15 kareivių, sužeistų apie 60 ir dingusių be žinios apie 70⁶⁸⁸.

Mūšiuose ypač pasižymėjo III bataliono vadas kpt. E. Noreika, pats asmeniškai veddamas anpuolius ir visą laiką būdamas priešakyje, III kulkosvaidžių kuopos ltn. J. Mačiukas, einąs III bataliono vado pareigas vyr. ltn. A. Butkevičius, po kpt. E. No-

reikos sužeidimo ėmęs vadovauti šiam batalionui; I bataliono vadas kpt. A. Kynas ypatingu mokėjimu kariauti ir narsumu, VII kuopos vadas vyr. ltn. S. Musatovas nepaprastu savo narsumu, tos pat kuopos karin. Mačiulevičius, kuris sunkiai sužeistas iki mūšio pabaigos liko rikiuotėje, I kulkosvaidžių kuopos vadas ltn. K. Matulaitis (užmuštas), mokomosios kuopos vadas ltn. P. Telksnys (užmuštas), IX kuopos vadas ltn. M. Jakobsonas, II kuopos vadas ltn. K. Ališauskas, mokomosios kuopos vadas ltn. M. Kareiva ir jaunesnysis pulko gyd. Jurgelionis, kuris, visą laiką apšaudomas šautuvų ugnimi, lakstė, vienoj rankoj laikydamas šautuvą, o kitoje tvarstomąją medžiagą, nuo vieno mūšio sparno prie kito, teikdamas kuo greičiausią pagalbą sužeistiesiems, tuo būdu išgelbėdamas daug gyvybių nuo mirties⁶⁸⁹.

Nukauti lenkų kariai lapkričio 23 d. buvo palaidoti Giedraičių kapinėse, o lietuviai – Giedraičių, Želvos ir Ukmergės kapinėse⁶⁹⁰.

Lenkų kavalerijos brigados reidas. Lapkričio 17 d. pradėto paskutinio puolimo metu lenkų plk. M. Butkevičiaus (M. Butkiewicz) vadovaujama kavalerijos brigada (11 eskadronų) iš Paberžės apylinkių išžygiavo šiaurės kryptimi. Lenkų karinė vadovybė šiai brigadai kėlė kelis uždavinius. Pirma, tvirtai įsitikinus, jog puolimo metu aukščiau minėtos gausios pėstininkų pajėgos nesutiksiančios rimtesnio lietuvių pasipriešinimo ir greit pasieksiančios Kauną, kavalerijos daliniai turėjo dezorganizuoti mūsų kariuomenės užnugarį ir politiškai paveikti krašto visuomenę. Todėl, giliai įsiveržusi į lietuvių kariuomenės užnugarį, ši brigada net nematė prasmės ir būtinumo remti savo puolančių pėstininkų. Antra, kavalerijos brigados veiksmai turėjo sukliudyti užnugaryje veikusioms lietuvių pajėgoms susitelkti. Trečia, būdama giliame mūsų kariuomenės užnugaryje, minėta brigada turėjo imtis ir aktyvios diversinės veiklos: sprogdinti geležinkelius, gadinti susisiekimo priemones, tiltus ir pan.⁶⁹¹

Lapkričio 17 d. ši brigada prasiveržė pro II pėst. pulko kairiajame sparne buvusios baltgudžių kuopos ginamą ruožą prie Aleksandriškių dvaro į pietryčius nuo Giedraičių ir apsinakvojo Videniško–Balninkų rajone. Kitą dieną apie 17 val. lenkų raiteliai perkirto Utenos–Ukmergės plentą ir, apiplėšę Kurklių miestelio gyventojus, išvyko Kavarsko–Taujėnų link⁶⁹².

I pėst. divizijos vadas plk. ltn. E. Adamkavičius ir jo štabas Ukmergėje lapkričio 18 d. sprendė sunkų uždavinį – kaip sulaukyti lenkų puolimą ir likviduoti jų kavalerijos brigados prasiveržimą. Didžiausią rūpestį kėlė divizijos kairysis sparnas, kur veikė II ir IX pėst. pulkai. Buvo nutarta prieš jėgoms, įsiveržusioms į Kurklių apylinkes ir žygiuojančioms Kavarsko link, atkirsti kelią užnugaryje ir bandyti jas likviduoti. Šis uždavinys buvo patikėtas tą dieną iš Jonavos į Ukmergę atvykusio VIII pėst. pulko, vadovaujamo mjr. A. Liutermozos, II ir III batalionams bei Ukmergėje buvusiai tiesiogiai I pėst. divizijos vadui pavaldžiai VII pėst. pulko mokomajai kuopai⁶⁹³.

Lapkričio 19 d. VIII pėst. pulko III batalionui buvo įsakyta vykti į Vidiškes, užimti tiltus per Šventąją plentę Ukmergė–Utena ir kelyje Vidiškės–Žemaitkiemis ir veikti drauge su II pėst. pulku. Sužinojus iš vietinių gyventojų, jog lenkų raiteliai iš Kurklių nujojo Kavarsko link, ten buvo pasiūsta žvalgyba su kulkosvaidžiais. Tačiau ši, lenkų apšaudyta, išbėgiojo. Grįžę 4 eiliniai kariai 22 val. pranešė, jog lenkai

jau Kavarske. Tada buvo išsiųsta žvalgyba Taujėnų link sužinoti ar ten yra mūsų kariuomenės dalis ir susisiekti su VII pėst. pulko mokomąja kuopa, kuri, pasiūsta iš Ukmergės į Kurėnus, taip pat vykdė žvalgybą Taujėnų kryptimi⁶⁹⁴.

I pėst. divizijos vado plk. ltn. E. Adamkavičiaus įsakymu tos pat dienos 8 val. 30 min. VII pėst. pulko mokomosios komandos būrys, vadovaujamas ltn. Ig. Viršilos, buvo pasiūstas iš Ukmergės į Kurėnų kaimą, kur sudarė lauko užtvaram. Būrio uždavinys buvo ieškoti priešų brigados, o ją suradus – stebėti jos veiksmus neišitraukiant į kautynes ir siųsti informaciją į divizijos štabą Ukmergėje⁶⁹⁵. Būrio vadas nedelsdamas iš Kurėnų kaimo pasiuntė 3 žvalgomuosius patrulius, pajėgumo po vieną viršininką ir po 5 jaunos kareivius (auklėtinius): 1. Kavarsko link – viršininko skyriaus pavaduotoją J. Plungę ir 5 jaunos kovotojus; 2. Gilučių–Statkūniškio–Žibučių kaimų link iki vieškelio Kavarskas–Taujėnai – viršininko skyrininko pavaduotoją L. Jonaitį su 5 jaunais kovotojais; 3. Taujėnų link iki pat miestelio – viršininko skyrininko pavaduotoją Cimulianską ir 5 jaunos kovotojus. Sudarydamas atskirą lauko užtvaram, būrys turėjo užkirsti kelią priešų smulkiems kavalerijos daliniams Ukmergės link ir stebėti priešų kavalerijos veiksmus fronto Kavarskas–Taujėnai ruože. Patruliai turėjo ieškoti priešų tomis kryptimis ir į kautynes nesivelti⁶⁹⁶.

Apie 10 val. kuopos būrys, gavęs panašų uždavinį, iš Kurėnų kaimo buvo perkeltas į Padvariškes. Į Kurėnų kaimą divizijos vado įsakymu netrukus buvo atsiūsta visa VII pėst. pulko mokomoji kuopa, nes sužinota, jog stiprios priešų raitelių jėgos jau buvo užėmusios Kavarską ir traukė Taujėnų link. Atvykus kuopai į Kurėnus, Jasiuliškių dvare buvo išstatyta užtvaram su viršininku ltn. Ig. Viršila, o likusieji du būriai tvirtinosi Kurėnų kaime, sudarydami pagrindinę užtvaram. Netrukus Taujėnų link buvo išsiūstas sustiprinta žvalgų būrys, vadovaujamas viršilos Pivoro, sustiprintas vienu kulkosvaidžiu. Apie 16 val. žvalgų patrulis Nr. 2 pasiekė Taujėnus. Miestelyje buvo turgaus diena, prekiaavo daug aplinkinių kaimų ūkininkų. Iš kitos pusės (nuo Kavarsko) pasirodė lenkų kavalerijos joja (žvalgomoji ar žygio saugos). Patrulio Nr. 3 viršininkas, pastebėjęs atjojančius lenkus, nutarė trauktis atgal Ukmergės link. Lenkai, pastebėję besitraukiantį mūsų patrulį Nr. 3, metėsi atakon. Patrulio viršininkui įsakius, į juos pradėta šaudyti. Kiekvienas šūvis buvo taiklus. Lenkai, turėdami nuostolių, patrulio nepasiekę pasuko atgal. Susišaudymo pasekmės: 1 lenkas buvo nukautas, 3 sužeisti, iš kurių 2 sugebėjo pabėgti, 1 sunkiai sužeistas pateko lietuviams ir nelaisvę. Be to, nukauti 3 lenkų arkliai, mums atiteko 3 lenkų balnai⁶⁹⁷.

Tos dienos vakare lenkų brigada, perėjusi Taujėnus, iš Vaškonių dvaro nužygiavo į Lėną. Mūsų išsiūstas žvalgų būrelis Mažeikių kaime susišaudė su lenkų raiteliais žvalgais. 1 lenkas buvo nukautas. Iš rastų dokumentų paaiškėjo, jog tai buvo 13 ulonų pulko raitelis. 22 val. Taujėnai buvo užimti.

Tą patį vakarą į Kurėnų kaimą atvyko VIII pėst. pulko VII kuopa, kuri veikė bendrai su VII pėst. pulko mokomąja kuopa, tęsdama žvalgybą. Lapkričio 20 d. ltn. Ig. Viršila užtvaram Nr. 1 iš Jasiuliškių dvaro perkėlė į vakarus nuo Kurėnų esantį Kunigiškių kaimą, palaikydamas ryšį su Buzų kaime stovėjusiu VIII pėst. pulko mokomosios kuopos būriu. Bendromis jėgomis vyko žvalgyba į vakarus – Varžų bei Mikėnų kaimų link. Tą dieną iš šaulių ir žvalgų buvo sužinota, jog lenkai iš Lėno išžygiavo Pagirių miestelio link⁶⁹⁸.

Lapkričio 20 d. I pėst. divizijos vado plk. ltn. E. Adamkavičiaus įsakymu VIII pėst. pulko II batalionas su V baterijos būriu buvo pasiūstas į Deltuvą, iš kur vykdė žvalgybą Siesikų bei Bukonių link. Lapkričio 21 d. to pat pulko III batalionas su kitu V baterijos būriu ir puse raitelių eskadrono iš Vidiškių buvo perkeltas į Ukmergę⁶⁹⁹.

Tuo metu lenkų kavalerijos brigada žygiavo per Lėną ir Pagirius. Lietuvių lėktuvas sekė žygiavimą ir netoli nuo Pagirių numetė bombą, užmušdamas 4 ulonus ir 6 arklius. Nuo tol iki lapkričio 21 d. lietuvių lėktuvai nuolatos stebėjo brigados judėjimą⁷⁰⁰.

Lenkų brigados raiteliams pasirodžius Pagirių, Lėno ir Vadoklių apylinkėse, Generalinis štabas lapkričio 20 d. nurodė Kėdainiuose buvusio I pasienio pulko vado plk. ltn. P. Kubiliūnui imtis reikiamų gynimosi priemonių. Tą pat dieną pulko vadovybė ant Nevėžio ir Obelės upių tiltų pastatė sustiprintas sargybas. 17 val. ltn. A. Laugalys su 30 pulko raitelių būriu pradėjo energingą žvalgybą Pagirių ir Siesikų link. 23 val., žvalgydamas Šėtos apylinkes, susirėmė su nemažomis lenkų pajėgomis, žygiuojančiomis iš Pagirių Šėtos link. Pulko žvalgų apšaudyti, lenkai metėsi Okainių link. Lapkričio 21 d. 1 val. nakties įvyko susirėmimas su lenkų žvalgiais prie Užvalkių. Iš vietinių šaulių sužinota, jog per Okainius Kėdainių link nužygiavo trys lenkų raitelių eskadronai. Pulko vadas plk. ltn. P. Kubiliūnas, patikslinęs gautą informaciją apie lenkų raitelių susispietimą miške tarp Užvalkių ir Kėdainių ir, turėdamas omenyje tiltų per Nevėžį ir Obelę svarbą ir reikšmę, be to, sužinojęs, jog vietiniai dvarininkai lenkams parodo kelius ir teikia jiems smulkausias žinias apie mūsų kariuomenę, teturėdamas tik 200 menkai aprūpintų ir apginkluotų kareivių (neturėta net nei vieno kulkosvaidžio!), nutarė minėtame miške lenkų neatakuoti, nes Kėdainių tiltai ir miestas būtų likę be rimtesnės apsaugos. Lenkų raiteliai, užeidami iš kitos pusės, tuo galėjo lengvai pasinaudoti ir sudaryti Kėdainiams didelį pavojų. Dėl to vietoje antpuolio buvo dar labiau sustiprinta miesto ir tiltų gynimas. 4 val. per 1,5 km nuo tiltų Užvalkių link prie Nevėžio ir Obelės upių išstatytos parengtos kovai papildomos sargybos. Dviems pasilikusioms kuopoms ir raitelių būriui įsakyta iš Šėtos prasimušti į Kėdainius, nes, lenkų atkirsti, jie galėjo likti nepanaudoti. Be to, vachmistro Dubinskio vadovaujami 7 raiteliai buvo išsiųsti žvalgybon Kalnaberžės ir Surviliškio link, o 12 šaulių būrelis su vyr. pusk. Mikšiu priešakyje – į Sirutiškio dvarą⁷⁰¹.

6 val. apie 200 lenkų raitelių prisiartino prie lietuvių sargybos Vilainių dvare (1,5 km nuo Nevėžio tilto), o apie 80 jų, pasinaudoję didele tamsa, prasiveržė pro sargybą geležinio tilto link. Sargyba apie tai laiku pranešė vadovybei. Bendromis pasienio pulko ir Kėdainių komendantūros jėgomis priešas buvo staigiai atakuotas. Lenkai, netoli tilto numetę 12 pūdų dinamito, metėsi bėgti. Atakuojančios lietuvių kuopos persekiojo juos 5 km nuo Kėdainių Užvalkių link. Kadangi apie 6 val. 30 min. pasigirdo smarkus dinamito sprogdimas Dotnuvos link, minėtoms kuopoms buvo įsakyta tuojau grįžti į senas pozicijas.

Surviliškio kryptimi išvykęs raitelių būrelis jokių žinių nesuteikė, nes prie Kalnaberžės buvo lenkų nuo Kėdainių atkirstas. Šioje vietovėje apie 150 lenkų raitelių ties Ginaičiais perėjo per Nevėžį, prie Doškonių susprogdino geležinkelį ir, šaulių apšaudyti, iš Sirutiškio grįžo atgal tuo pačiu keliu į Užvalkių mišką. Raitelių būrys iš Šėtos, vykdęs žvalgybą ir nustūmęs lenkų sargybą prie Kaplių, 9 val. grįžo į Kėdainius⁷⁰².

Tokiu būdu lapkričio 21 d. rytą Kėdainiams ginti buvo sutrauktos visos turėtos pulko pajėgos. Karinė vadovybė pulko vado žinion atsiuntė šarvuotą traukinį „Gediminas“. Be to, atvyko dar XI pėst. pulko dvi kuopos, Kauno šaulių būrys ir I raitelių pulko mokomoji komanda su 6 kulkosvaidžiais. Po pietų į Kėdainius atvyko ir pats krašto apsaugos ministras plk. lt. K. Žukas. Atvykus reikalingam kariuomenės skaičiui, lapkričio 22 d. vakare buvo numatyta žygiuoti pirmyn tokia tvarka:

1. Pasienio pulko vyr. lt. E. Gorno vadovaujama VIII kuopa (80 pėstininkų) turėjo likti įgulos sargybose ir sustiprintomis sargybomis saugoti tiltus, palikus vieną būrį atsargoje Kėdainiuose.

2. To pat pulko vyr. lt. M. Rutkausko vadovaujama III kuopa (78 pėstininkai) turėjo užimti pozicijas ties tiltais ir, prasiveržus lenkų raiteliams iš bet kokios pusės, iki paskutiniųjų jėgų ginti tiltus.

3. I raitelių pulko mokomoji komanda (40 raitelių) ir pasienio pulko 40 pėstininkų su 2 kulkosvaidžiais, vadovaujami lt. P. Senkevičiaus, turėjo 4 val., susodinę į vežimus pasieniečius su kulkosvaidžiais, skubiai per Šėtą bei Taujėnus vykti į Truskavą, atkirsti kelią ir atakuoti besitraukiančius lenkus iš sparno.

4. Pasienio pulko mokomoji komanda (46 raiteliai) ir to pat pulko 40 pėstininkų su 2 kulkosvaidžiais, vadovaujami lt. A. Laugalio ir lt. P. Valaičio, susodinus į vežimus pėsčiuosius su kulkosvaidžiais, turėjo 4 val. per Surviliškį skubiai vykti į Truskavą ir ten užkirsti kelią arba atakuoti besitraukiančius lenkus iš sparno.

5. XI pėst. pulko dvi kuopos, vadovaujamos kpt. K. Dragunevičiaus ir kpt. V. Prostio turėjo: viena kuopa per Apytalaukę žygiuoti į Petkūnus, o antra – per Lančunavos dvarą ir Užvalkius į Truskavą ir, sutikusios priešą, jį atakuoti. Šios kuopos žygį turėjo pradėti 6 val. 30 min.

6. Karin. P. Klimaičio vadovaujamas šaulių būrys buvo kuopos, žygiuojančios per Lančunavą, atsargoje.

7. Plk. lt. J. Kraucevičiaus vadovaujamas šarvuotas traukinys „Gediminas“ turėjo prireikus apšaudyti mišką ir Apytalaukės, Ginaičių bei Bičkų kaimus⁷⁰³.

Šarvuotam traukiniui apšaudžius Ginaičius, Apytalaukę ir Pridotkus (paleista 30 sviedinių), o atakuojantieji grupei pradėjus žygiuoti pirmyn, prieš raitelių apsaugą, iš lenkų dvarininkų sužinojusi, kad ją supa, pasileido bėgti Truskavos link. Atakuojančios grupės dalys, atlikusios savo užduotį, lapkričio 22 d. 16 val. susirinko Truskavoje. Lenkų apiplėšti gyventojai pranešė, jog apie 500 lenkų raitelių naktį iš lapkričio 21 į 22 d., šaulių apšaudyti ir palikę nukautus arklius, skubiai pasitraukė Kuršių, Vadoklių link.

Plk. lt. P. Kubiliūnas skyrė 80 raitelių ir tiek pat pėstininkų su 4 kulkosvaidžiais, kurie, susėdę į vežimus, vijosi besitraukiančius lenkus. XI pėst. pulko dvi kuopos lydėjo juos iš paskos.

Labai tamsios naktys, tirštas rūkas ir nuolatinis besitraukiančių lenkų žygiavimo krypties keitimas visai paralyžiavo žvalgybą. Jai nepasisekė nuspėti lenkų žygiavimo krypties. Iš Ramygalos apylinkėje šaulių paimto į nelaisvę lenkų raitelio parodymo aiškėjo, jog prieš užduotis buvo susprogdinti prie Kėdainių tiltus, nutraukti susisiekimą su Kaunu ir, puolant lenkams iš fronto pirmyn, sukelti paniką, per Kėdainius užpuolant Kauną. Susiklosčius minėtoms aplinkybėms, lenkų kavalerijos

brigada, nesutikusi niekur pasipriešinimo, lapkričio 22 d. pražygiavo pro Vadoklius, Šilus, Levaniškį, nutraukdama telefono liniją į Troškūnus.

Plk. lt. P. Kubiliūnas apie tai pranešti Generaliniam štabui negalėjo, nes arčiausiai buvusiu vieninteliu telefonu iš Raguvos galėjo susikalbėti tik su Utenoje esančiu IX pėst. pulko štabu. Kitur telefonai neveikė.

Lenkų raitelių nepasisėkė pavyti, nes jie, atremti nuo Kėdainių, niekur nesutikdami rimtesnio pasipriešinimo, išskyrus tik vietinius šaulių apšaudymus, be poilsio, palikdami nusilpusius arklius ir juos pakeisdami iš ūkininkų atimtais gerais arkliais, priešui parsidavusių vietinių dvarponių vedami, skubiai traukėsi. Mūsų pėstininkų daliniams kovojant Giedraičių–Musninkų ruože, į priešo raitelių gaudymą buvo organizuotai įtraukti tik Panevėžio, Ukmergės, Anykščių ir kitų skyrių šauliai⁷⁰⁴.

Lenkų kavalerijos brigadai traukiantis nuo Kėdainių, į Kavarską buvo pasiųsta Utenos karo komendanto kpt. J. Vėgėlio žinioje buvusi drausmės kuopa, turėjusi apie 100 kovotojų. Lapkričio 22 d. pavakary palei Balelių kaimą ji susirėmė su lenkų raitelių grupe ir privertė ją trauktis Troškūnų link. Kitos dienos 5 val. ryto kuopa Troškūnus užėmė, lenkams traukiantis Anykščių kryptimi⁷⁰⁵.

Tą pat dieną VIII pėst. pulko vadas mjr. A. Liutermoza pasiuntė VII kuopą, kad ji, veikdama drauge su drausmės kuopa, atkirstų lenkams kelią į Anykščius. Tačiau tai padaryti nespėta, ir lenkai nužygiavo Andrioniškio link. Tada VIII kuopa buvo pasiųsta į Kavarską. Baterijos būrys su priedanga buvo pastatytas Kurklių–Didžiakaimio kelių sankryžoje. III bataliono vado mjr. Br. Vasiliausko žinion buvo perduota sudėtinė kuopa, vadovaujama vyr. lt. A. Kmieliausko, ir šarvuotas automobilis⁷⁰⁶.

Lenkų brigadai nuo Troškūnų žygiuojant Andrioniškio link, Svėdasų kryptimi, Utenos karo komendantas kpt. J. Vėgėlis su Rokiškio komendantu kpt. P. Giedravičiumi aptarė veikimo planą. Netrukus pastarojo nurodymu skubos keliu į Svėdasus iš Rokiškio atvyko komendantūros kuopos kareivių būrys, kuris su Kamajū ir Svėdasų šauliais ten užstojo lenkams kelius ir užėmė Šalteksnės ir Šventosios upių tiltus. Prie Andrioniškio lenkai, iš jiems talkininkavusių sulenkėjusių bajorų sužinoję, jog miškinga Svėdasų kryptis lietuvių užblokuota, pasuko atgal, aplenkė Anykščius ir patraukė Leliūnų link⁷⁰⁷.

Tai sužinojęs, Utenos komendantas kpt. J. Vėgėlis tuoj susisiekė su mieste buvusio IX pėst. pulko vadu mjr. A. Paškovičiumi ir pasiūlė jam pulko bataliono jėgomis pastoti lenkams kelią Leliūnų ar Pakalnių rajone. Tačiau mjr. A. Paškovičius aiškinosi, jog veikimui prieš lenkų brigadą turis mažai jėgų ir ilgai ieškojo telefono ryšio su I pėst. divizijos štabu Ukmergėje. Jis prašė štabo viršininką iš Kurklių pasiųsti vieną kuopą Anykščių ir dvi kuopas – Leliūnų link⁷⁰⁸.

Tuomet Utenos komendantas kpt. J. Vėgėlis savo nuožiūra Anykščių link pasiuntė keleto vagonų traukinį su kulkosvaidžių būriu ir šauliais pažvalgyti. Tačiau traukinys greit sugrižo, nes sužinota, jog lenkų brigada tik ką praėjusi Leliūnų link. Kpt. J. Vėgėlis apie tai greit painformavo mjr. A. Paškovičių. Šio įsakymu lapkričio 23 d. 2 val. IX pėst. pulko III ir IV kuopos iš Videnišio–Molėtų rajono buvo perkeltos į Uteną. Manyta, jog lenkai žygiuosią Salako link. O lenkai nutarė per Leliūnus žygiuoti Molėtų link. Tai darydami, jie pertraukė Utenos–Ukmergės telefono liniją.

Keičiantis situacijai, IX pėst. pulko vadas mjr. A. Paškovičius įsakė ltn. A. Gaidžio vadovaujamai III kuopai užkirsti lenkams kelią Pakalnių bažnytkaimio kryžkelėje, o IV kuopai užimti barą pagal kelią Mažeikiai–Suginčiai, organizuoti žvalgybą Molėtų kryptimi ir palaikyti ryšį su III kuopa. Susidūrus su lenkais stengtis juos išblaškyti, jokia būdu nepraleidžiant į kairę nuo Molėtų kelio, o kitoms kuopoms persekioti priešą iš užnugario⁷⁰⁹.

Apie 18 val. pagrindinės lenkų jėgos su gurguole perkirto Ukmergės–Utenos plentą už 3 km nuo Leliūnų ir nužygiavo Suginčių link. Jų žvalgų būriai po 30–40 raitelių per Leliūnus–Skudutiškį taip pat patraukė Suginčių link.

IX pėst. pulko III kuopa, vadovaujama ltn. A. Gaidžio, į Pakalnius vyko labai skubiai, komendantūros patiektomis pastotėmis. Atvykusi į nurodytą Pakalnių kryžkelę, rado ten tik keletą šaulių, kurie sakėsi apšaudę lenkus iš pamiškės ir rodė lenkų žygio žymes vieškelyje: sulaužytą vežimą bei daugybę tamsoje išbarstytų šovinių⁷¹⁰.

Mjr. A. Paškovičius traukiniu iš Utenos į Kuktiškes dar pasiuntė V kuopą, kurios vienas būrys su kulkosvaidžiu turėjo skubiai pasiekti Suginčius, o kitas būrys – Opolę, kad užstotų lenkams kelią. Tuo metu III kuopos žvalgai Raguškių kaime užklupo lenkų žvalgus, kuriuos išblaškė, paimdami 2 vežimus ir keletą arklių⁷¹¹.

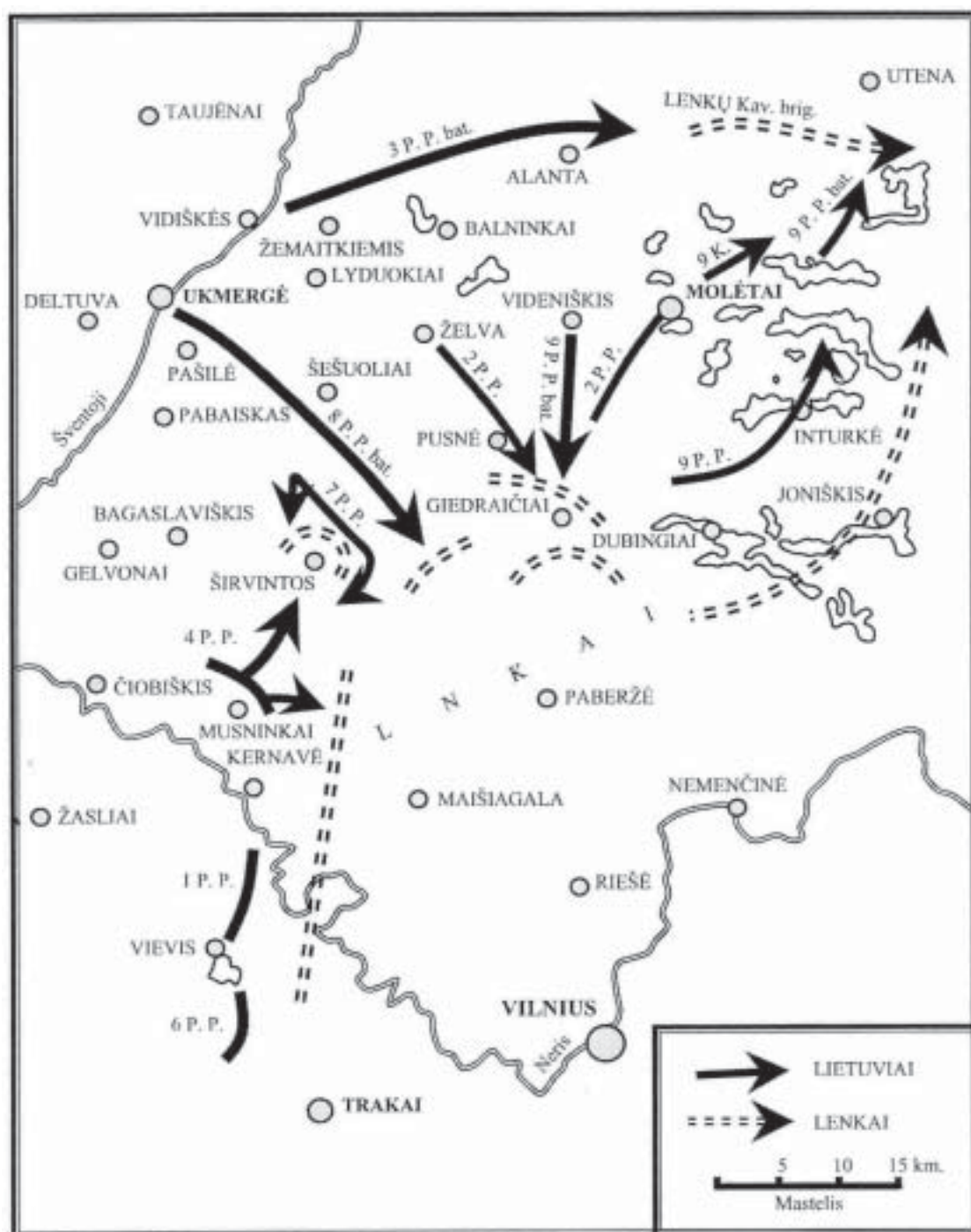
Lapkričio 24 d. V kuopos būrys Opolės apylinkėse bandė pastoti lenkams kelią ir juos apšaudė. Tačiau lenkai perėjo atakon ir būrį išblaškė. Suginčiuose lenkai užklupo IX pėst. pulko I bataliono gurguolę, paėmė 6 arklius, 3 porinius vežimus ir I, II bei I kulkosvaidžių kuopų raštines. Iš Suginčių lenkų kavalerijos brigada, išbuvusi mūsų fronto užnugaryje 7,5 dienos, per Opolę–Labanorą peržengė naująją neutralią juostą ir susisiekė su savosios kariuomenės daliniais⁷¹².

Ir taip dėl čia tam tikslui atsiųsto IX pėst. pulko neveiklumo buvo pavėluota ir lenkai laisvai grįžo atgal, nusivarydami per 100 ūkininkų pastočių su prisiplėštu maistu. O šis pulkas ir Utenos komendantūros kuopa, be abejo, galėjo čia lenkų brigadą išblaškyti ir iš jos grobį atimti.

Mūsų kariuomenės daliniams nepasisekė šios lenkų brigados nuginkluoti visų pirma todėl, kad neturėta savosios kavalerijos. Jeigu paskutiniojo lenkų puolimo metu ši brigada būtų iš užnugario smogusi į kurią nors lietuvių fronto barą, jų negausios išskaidytos kariuomenės dalys galėjo patirti neišvengiamą katastrofą. Tačiau šiuo atveju brigada lietuviams didesnių nuostolių ir nepadarė. Ji neatliko jokio taktinio uždavinio. Svarbiausia tai, jog lenkų kavalerijos brigadai, prasiveržusiai į tolimą užnugarį, nepavyko išsklaidyti lietuvių jėgų ir susilpninti jų ginamo Musninkų–Giedraičių baro.

Kovos su želigovskininkais Musninkų ruože. Didžiosios lenkų ofenzyvos metu želigovskininkai nepaliko ramybėje ir IV pėst. pulko, gynusio barą tarp VII pėst. pulko ir Neries–Musninkų ir jų apylinkių. Lenkai, verždamiesi Širvintų kryptimi, daug kartų bandė pralaužti frontą tarp IV pėst. pulko kairiojo ir VII pėst. pulko dešiniojo sparno – ties Užušilių kaimu.

Pradėję didžiąją ofenzyvą Širvintų–Giedraičių kryptimi, lenkai lapkričio 17 d. 9 val. smarkia artilerijos ugnimi apšaudė ir Ramoniškių–Musninkų–Taučiulių–Levainių liniją užėmusį IV pėst. pulką. Apie 11 val. jie puolė Sketerius, bet artilerijos ir kulkosvaidžių ugnimi buvo atmušti.

45 schema
 Širvintų – Giedraičių – Musninkų kautynės 1920 m. lapkričio 19–21 d.

Kitos dienos 9 val. lenkai puolimą pakartojo. Kadangi nebuvo spėta gerai apsikasti, mūsiškiai perėjo į kontrpuolimą ir, padedant artilerijai, lenkus vėl nuvijo. 19 val. naujas priešo puolimas buvo atremtas. Lenkai visą naktį iš artilerijos apšaudė Musninkus, neleidami kareiviams kasti apkasų⁷¹³ (žr. 45 schemą).

Lapkričio 19 d., gavę pastiprinimą, lenkai pradėjo smarkų puolimą. Atmušti nuo Musninkų ir Taučiulių, jie metėsi į Michailiškiuose stovinčią užtvaram. Maždaug du batalionai pėstininkų, o už jų ir raitelių eskadronas, susikcentravo prie Užušilių kaimo. Jų artilerija smarkia ugnimi apšaudė visą pulko barą, bet ypač Paširvinčius, kur stovėjo bataliono štabas ir baterija. Nepasisekus keliose vietose prasiveržti, dideles jėgas ėmė koncentruoti ties Taučiulių kaimu, kur miškinga vietovė ir tinkama vieta pasislėpti. Mūsų artilerija visą laiką smarkia ir taiklia ugnimi apšaudė lenkus ir tuo padėjo pėstininkams gintis. 11 val. vėl prasidėjo smarkus Musninkų, o netrukus Kunigiškių kaimo puolimas. Po valandos pasirodė 3 lenkų lėktuvai, kurie metė bombas, bet nuostolių nepadarė. Po to lenkai smarkiai apšaudė mūsų bateriją. Teko ją perkelti į kitą vietą. Mūsiškiams nustačius, jog prie Užušilių kaimo stovi lenkų baterija, buvo įsakyta ją apšaudyti⁷¹⁴.

16 val. 3 kuopos lenkų, išsisklaidžiusios grandinėmis, pradėjo pulti Taučiulius. Į kaimą šaudyta iš 2 sunkiųjų ir 4 lengvųjų kulkosvaidžių. Padėtis susidarė labai rimta, juo labiau kad kairysis sparnas buvo visai atidengtas ir apie VII pėst. pulką nieko nebuvo girdėti. Lenkų artilerija taip smarkiai šaudė, jog per pakilusias prieš apkasus dulkes ir dūmus net nesimatė lenkų grandinių. Taučiuliuose tebuvo iš viso 37 IV pėst. pulko kariai su 2 kulkosvaidžiais. Vieną iš jų sudaužė prieš artilerijos sviedinys, o kitam nuo per didelio veikimo perdegė vamzdis. Tuo būdu puolant lenkams nebeturėta nei vieno kulkosvaidžio. Pasibaigė ir karių šoviniai. Iš pradžių gynėjai mėgino atmušti lenkus rankinėmis granatomis, bet ir tų pristigta. Neturint kitos išeities teko pasitraukti. Lenkai Taučiulius užėmė⁷¹⁵.

Nors Širvintos lietuvių ir buvo užimtos, tačiau IV pėst. pulko padėtis nuo to nė kiek nepagerėjo – lenkai toliau tęsė puolimą. Pulko vadovybė, pasinaudodama tuo, jog ties Musninkais lenkų puolimas šiek tiek aprimo, vieną kuopą iš miestelio, o kitą iš atsargos pasiuntė atkurti padėtis Taučiuliuose. 17 val. 30 min. VII pėst. pulko vadas pranešė, jog iš lenkų belaisvių sužinota apie priešo sumanymą prieš IV pėst. pulką pasiūsti dar 7 kuopas. Pasiūstos į Taučiulius mūsų kuopos iš dviejų pusių apsupo kaimą ir, pasinaudojusios tamsa, priėjo prie jo ir atakavo rankinėmis granatomis. Lenkai, nesitikėdami tokio greito kontrpuolimo, paniškai išsibėgiojo, palikę daug šautuvų ir amunicijos. Į nelaisvę buvo paimta 14 kareivių ir nemažai grobio. Pulkas patyrė šiuos nuostolius: atsitraukiant iš Taučiulių 5 kareiviai pateko nelaisvėn, užmuštas arklys ir netekta 2 kulkosvaidžių⁷¹⁶.

Lapkričio 20 d. vyko tik maži žvalgų susirėmimai. Pulkui buvo įsakyta pasirėngti puolimui ir atsiimti senąją Ramoniškių–Sketerių liniją. Puolimui pulkas buvo padalytas į dvi voras. Kpt. J. Vidugirio vadovaujama kairioji vora (I, II, III ir IX kuopos 14 kulkosvaidžių, X baterijos būrys) turėjo kitos dienos ankstyvą rytą susitelkti Taučiulių kaimo apylinkėse, išmušti lenkus iš Užušilių bei Sketerių kaimų ir užimti kairįjį senos apkasų linijos sparną. Kpt. J. Andrašiuo vadovaujama dešinioji vora (V, VI, VII ir VIII kuopos, 15 kulkosvaidžių, X baterijos būrys ir 13 raitelių) turėjo tuo pačiu laiku susirinkti Kunigiškių kaimo apylinkėse ir, reikalui esant, pa-

gelbėti kairiajai vora išmušti lenkus iš Sketerių kaimo, kur jie buvo labiausiai įsistiprinę. Užėmus minėtąją liniją, įsakyta būti pasirengusiems pulti toliau⁷¹⁷.

Lapkričio 21 d. 6 val. kairioji vora iš Taučiulių išvyko Užušilių link. Lenkai didesnio pasipriešinimo neparodė ir Užušiliai greit buvo užimti. Su lenkais susiremta ant 128 aukštumos. Energingu antpuoliu vora lenkus iš šios aukštumos išmušė, o 7 val. 15 min. buvo užimta ir 123 aukštuma Sketeriuose lenkai atkakliai priešinosi, bet, mūsiškiams pradėjus juos apeiti iš sparnų, panikoje paliko šį bei Kaimynų kaimus. Minėtos vietovės buvo užimtos 9 val.

Dešinioji kolona tuo pat laiku energingai puolė 150 aukštumą ir greit ją užėmė. Pasiuntus žvalgus Kernavės link, viena kuopa liko apkasuose, o dvi kuopos iš Kunigiškių puolė Viciūnus. Juos užėmus buvo puolami Kryžiaukos, Pajuodžių ir Vaitkūnų kaimai. Nors priešas iš pradžių labai atkakliai gynėsi, mūsiškiai po valandos minėtus punktus užėmė ir be perstojo vijo lenkus, neatsižvelgdami į jokiais kliūtis. Nors daug pulko karių buvo sužeista, bet jie lenkais buvo taip pasipiktinę, jog, nereaguodami į jų šaudymą, vijo priešą tol, kol uždusę parkrisdavo, nebegalėdami toliau bėgti. Iki 9 val. pulkas užėmė visą senąją apkasų liniją. Galutinai sumušti lenkus sutrukdė Tautų Sąjungos Karinė kontrolės komisija, reikalaujama nutraukti kovas. Tai ir buvo įvykdyta⁷¹⁸.

Kovų metu paimti 29 belaisviai ir daug grobio. Pulko nuostoliai: 2 kareiviai užmušti, sužeistas 1 karininkas ir 17 kareivių⁷¹⁹.

Tuo būdu IV pėst. pulkas ties Musninkais ne tik atlaikė didelį priešo jėgų spaudimą, bet labai daug prisidėjo prie gen. L. Želigovskio kariuomenės pralaimėjimo. Todėl šias paskutiniąsias lemiamas karines operacijas tikslinga vadinti Širvintų–Giedraičių–Muserninkų operacijomis. Jas labai teigiamai įvertino Lietuvos aukščiausioji vadovybė bei visa tauta⁷²⁰ (*plačiau žr. 19 priedą*).

Lietuvos kariuomenė kovojo ryžtingai, nes gerai žinojo, už ką ir dėl ko kovoja. Žinojo gerai, kad iš kitos pusės taip pat kovojama ir kad jie nėra palikti savo pačių likimui. Nors priešas buvo keleriopai gausesnis, tačiau aršioje kovoje lenkų grobuoniška galybė buvo palaužta.

K a r o p a l i a u b ū s u t a r t i s. Nepavykęs lenkų gen. L. Želigovskio puolimas Giedraičių, Širvintų ir Musninkų kryptimi, prastėjanti jo kariuomenės padėtis, Antantės ir Tautų Sąjungos spaudimas bei kt. veiksniai privertė gen. L. Želigovskį susilaikyti nuo tolesnių karo veiksmų su Lietuva. 1920 m. lapkričio 19 d. jis Tautų Sąjungos Karinės kontrolės komisijos pirmininkui plk. A. Chardigny pareiškė susilaikysiąs nuo bet kurių puolamųjų veiksmų su sąlyga, jeigu ir lietuviai įsipareigosią tai daryti, atitraukdami savo kariuomenę į 1920 m. birželio mėn. lenkų laikytas pozicijas. Tačiau karinė kontrolės komisija siūlė gen. L. Želigovskiui atitraukti savo ginkluotąsias pajėgas į tų metų lapkričio 15 d. lenkų kariuomenės laikytąją liniją. Abiem valstybėms buvo pasiūlyta susilaikyti nuo tolesnių karo veiksmų. Viena iš pirmųjų Lietuvos vyriausybės keliamų sąlygų buvo reikalavimas, kad Lenkija priverstų gen. L. Želigovskį paklusti Lenkijos įsakymams ir paliaubų sutartis būtų pasirašyta su Lenkijos vyriausybės įgaliojimu. Plk. A. Chardigny garantavo lietuviams, kad gen. L. Želigovskio kariuomenė laikysis paliaubų susitarimų. Kartu jis įspėjo lietuvius, jog, šiems nesilaikant susitarimų, gen. L. Želigovskiui į pagalbą atei-

sianti reguliarioji lenkų kariuomenė. Tokia plk. A. Chardigny pozicija aiškiai rodė, jog Karinė kontrolės komisija remia gen. L. Želigovskį bei Lenkiją⁷²¹.

1920 m. lapkričio 27 d. Tautų Sąjungos kontrolės komisija su Lenkijos vyriausybės atstovu M. Kosakovskiu atvyko į Kauną. Derybos vyko Kauno geležinkelio traukinio vagonė. Paliaubų sutarties protokolas buvo pasirašytas lapkričio 29 d. 14 val. Lenkijos vyriausybės vardu paliaubų sutartį pasirašė įgaliotinis M. Kosakovskis, o Lietuvos vardu – įgaliotinis Ig. Jonynas ir Generalinio štabo viršininkas plk. K. Kleščinskas. Minėtą sutartį taip pat pasirašė ir derybose dalyvavę keturi Tautų Sąjungos Karinės kontrolės komisijos nariai. Ji buvo patvirtinta Tautų Sąjungos Karinės kontrolės komisijos antspaudu⁷²².

Paliaubų sutartį sudarė 3 punktai: 1. Karo veiksmai tarp Lietuvos ir gen. L. Želigovskio kariuomenių nutraukiami nuo 1920 m. lapkričio 30 d. 24 d.; 2. Karo veiksams pasibaigus, Karinės kontrolės komisija vykdo apsikeitimą karo belaisviais; 3. Karinė kontrolės komisija tarp abiejų kariuomenių nustato neutralią zoną⁷²³ (*plačiau žr. 20 priedą*).

Tą pačią dieną armijos vadas gen. S. Žukauskas išsakė visų divizijų vadams, pasiliekančioms užimtose vietose, tuojau sustabdyti karo veiksmus ir nesiųsti į priešų pusę nei žvalgų, nei pasienio kareivių ruožė nuo Valkininkų geležinkelio stoties iki Jonišio imtinai⁷²⁴.

Remdamasi 1920 m. lapkričio 29 d. pasirašyto paliaubų sutarties protokolo § 3 turiniu, Tautų Sąjungos Karinė kontrolės komisija ir nustatė neutralią zoną. Abi pusės turėjo pasitraukti po 3 km. Tuo būdu susidarė 6 km pločio neutrali zona. Lietuvių ir lenkų valdžioms kontrolės komisija pasiuntė vienodo turinio notas, kuriomis abi šalys buvo įpareigosios iki 1920 m. gruodžio 3 d. 12 val. pasitraukti iš nustatytosios zonos ir kitą dieną pranešti komisijai apie susitarimo įvykdymą⁷²⁵ (*žr. 21 priedą*). Nustatytu laiku abiejų pusių kariuomenės buvo atitrauktos.

To meto spaudoje Lietuvos vadovybei buvo priekaištaujama, kad po Širvintų–Giedraičių–Musninkų kautynių laimėjimo ji neturėjusi paisyti Tautų Sąjungos Karinės kontrolės komisijos reikalavimų nutraukti karo veiksmus, bet žygiuoti pirmyn ir atsiimti gen. L. Želigovskio kariuomenės okupuotą Vilnių ir Vilniaus kraštą. Tuo metu ėjęs II pėst. pulko vado pareigas mjr. J. Petraitis, išreikšdamas daugelio karininkų bei kareivių nuotaikas, vėliau savo prisiminimų knygoje taip rašė: „...ties Giedraičiais ir Širvintais mes priešą sumušėm, bet pasinaudoti mūsų kautynių laimėjimo vaisiais mums nebedavė. Išėjo taip, kad sumušėm priešą, o kautynes visgi pralaimėjom... Giedraičių ir Širvintų kautynės jau buvo išsprendusios Vilniaus likimą, bet mūsų vadovybė mūsų kautynių vaisiais nemokėjo pasinaudoti“⁷²⁶.

Tačiau Lietuvos vyriausybė buvo įsitikinusi, jog, žygiuojant į Vilnių, gen. L. Želigovskiui tučtuojau ateitų pagalbon reguliariosios lenkų armijos dalys. Todėl ji ir pakluso Karinės kontrolės komisijos reikalavimams.

Reikia pridurti, jog lietuvių fronte lenkai turėjo nemažų nuostolių. Iš jų karininkų Liberto ir Rožickio žurnale „Przegląd Piechoty“ pateiktų statistinių duomenų, kurie 1934 m. buvo perspausdinti mūsų „Karyje“, matyti, jog 1918–1920 m. vykusių kovų dėl Vilniaus ir jo krašto metu lenkai neteko arti 19 000 karių, iš jų apie 15 000 pėstininkų⁷²⁷. Manytume, jog šie skaičiai yra perdėti. „Savanorių žygių“ I tome teigiama, jog karuose dėl Lietuvos nepriklausomybės žuvo 1444 lietuvių ka-

riai, šauliai bei partizanai, o drauge su mirusiais nuo įvairių ligų – 4256 asmenys ir maždaug tiek pat priešų karių. Tuo būdu Lietuvos nepriklausomybės atgavimas atsiėjęs apie 8000–9000 žmonių gyvybių⁷²⁸. Tačiau ir šios žinios dar nėra visiškai tikros ir reikalauja patikslinimo.

Tautų Sąjungos Karinė kontrolės komisija, versdama abi puses nutraukti karo veiksmus, vykdė jai iškeltą uždavinį – parengti sąlygas spręsti gen. L. Želigovskio užimtos teritorijos politinę priklausomybę pačių vietos gyventojų apsisprendimu. Todėl, sudarius tarp abiejų kovojančių šalių paliaubas, Tautų Sąjungos taryba vėl pradėjo rūpintis plebiscitu. 1920 m. gruodžio 13 d. Lietuva ir Lenkija Varšuvoje tiesiogiai pradėjo derėtis dėl plebiscito procedūros.

Netrukus paaiškėjo, jog abi šalys – Lietuva ir Lenkija – plebiscito nenorėjo, nes ir viena, ir kita bijojo jį pralaimėti. Lietuvos spauda griežtai pasisakė prieš plebiscitą, nes lenkų okupacija ir sostinės garbė neleidžianti lietuviams priimti plebiscito sprendimo.

1920 m. gruodžio 20 d. Lietuvos delegacija pasiūlė Lenkijos vyriausybei atsisakyti plebiscito Vilniuje ir Vilniaus krašte, pripažinti Lietuvai 1920 m. liepos 12 d. sutarties su Sovietų Rusija sienas, kurias Lietuvos valdžia sutiko koreguoti, Vilnių pripažinti Lietuvos sostine, išvesti iš Lietuvos teritorijos Lenkijos kariuomenę ir ją demobilizuoti⁷²⁹. Tačiau iš šių derybų nieko neišėjo, nes Lenkija nesutiko atsisakyti pretenzijų į Vilnių ir jo sritį. Pamažu abi šalys ėmė nuo siūlomo plebiscito trauktis.

Vilniaus ir Vilniaus krašto atplėšimas nuo Lietuvos buvo skaudus smūgis Lietuvos valstybei, visai lietuvių tautai. Kartu pažymėtina, jog, imdamasi tvarkyti Lietuvos sienų reikalus su Lenkija, Tautų Sąjunga įteisino Lietuvos valstybės egzistenciją tarp kitų valstybių. 1921 m. rugsėjo mėn. Lietuva buvo priimta į Tautų Sąjungos gretas, užėmė savo vietą tarp pasaulio valstybių ir įgijo galimybę savarankiškai tvarkyti savo ateitį.

Svarbiausias pagrindas egzistuoti Lietuvos valstybei buvo visos tautos noras ir ryžtas bei jos ginkluotosios pajėgos, ištengusios atremti trijų galingų priešų agresyvas užmačias mūsų krašto atžvilgiu.

- ¹ E. Aleksandravičius, *XIX amžiaus profiliai*, V., 1993, p. 137.
- ² Blinda (Višinskis P.), „Credo“. *Kilk ir kelk!*, *Varpas*, 1901, Nr. 5, p. 50–51.
- ³ E. Aleksandravičius, *XIX amžiaus profiliai*, p. 144.
- ⁴ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, Klivlendas, 1981, p. 60.
- ⁵ A. Merkelis, *Antanas Smetona*, Niujorkas, 1964, p. 183.
- ⁶ S. Kairys, *Tau, Lietuva*, Bostonas, 1964, p. 91.
- ⁷ P. Klimas, *Iš mano atsiminimų*, V., 1990, p. 85–86.
- ⁸ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 178.
- ⁹ Ten pat.
- ¹⁰ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*, V., 1992, p. 39.
- ¹¹ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, p. 133–135.
- ¹² B. Waligora, *Dzieje 85 pulku strzelców Wilenskich*, Warszawa, 1928, p. 12.
- ¹³ B. Vaitkevičius, *Socialistinė revoliucija Lietuvoje...*, p. 400.
- ¹⁴ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, p. 143–144.
- ¹⁵ Ten pat.
- ¹⁶ B. Waligora, *Dzieje 85 pulku...*, p. 154.
- ¹⁷ R. Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje*, V., 1980, p. 37.
- ¹⁸ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas...*, p. 52.
- ¹⁹ *Laikinosios vyriausybės žinios*, K., 1919, Nr. 2–3.
- ²⁰ R. Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje*, p. 38.
- ²¹ Savanoris. Lietuvos kariuomenės užuomazga Vilniuje, *Karys*, K., 1928, Nr. 8, p.160; K. Škirpa, Savanorių pašaukimas, *Sėja*, Čikaga, 1968, Nr. 1, p. 5.
- ²² P. Klimas, *Iš mano atsiminimų*, V., 1979, p. 235; M. Biržiška, *Dėl mūsų sostinės*, d. 1, Londonas, 1960, p. 43–44.
- ²³ *Laikinosios vyriausybės žinios*, K., 1919, Nr. 2–3; M. Biržiška, *Dėl mūsų sostinės*, d. 1, p. 61–62.
- ²⁴ P. Lossowski, *Stosunki Polsko-Litewski...*, p. 87.
- ²⁵ J. Urbšys, Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorijai, *Mūsų žinynas*, t. 19, K., 1930, p. 261.
- ²⁶ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas...*, p. 84–85.
- ²⁷ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, p. 191.
- ²⁸ Ten pat, p. 192.
- ²⁹ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas...*, p. 86–87.
- ³⁰ V. Lesčius, *Lietuvių karių tautinis sąjūdis Rusijoje 1917–1919 metais*, V., 1992, p. 24–25.
- ³¹ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 444.
- ³² Ten pat, p. 448.
- ³³ Ten pat, p. 456.
- ³⁴ P. Lossowski, *Stosunki Polsko-Litewski...*, p. 74.
- ³⁵ Z. Jundzill, *Niefortunna wyprawa Kowienska*, t. 5, 1955, p. 206.
- ³⁶ L. G. Kautynės už Vilnių 1919 m. sausio mėn. 6 d. ir balandžio 19 d., *Karys*, K., 1928, Nr. 30, p. 571.
- ³⁷ P. Žilys, Vilniaus operacijos 1919 metų balandžio–gegužės mėnesiais, *Karys*, Niujorkas, 1964, Nr. 9, p. 260.
- ³⁸ Ten pat.
- ³⁹ Ten pat, p. 261.
- ⁴⁰ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas...*, p. 82–83.
- ⁴¹ J. Šaulio 1919 m. balandžio 23 d. pranešimas, *LVCA*, f. 923, ap. 1, b. 12, l. 142–144.
- ⁴² Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, p. 189.
- ⁴³ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas...*, p. 89.
- ⁴⁴ J. Urbšys, Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorijai..., t. 19, p. 264–265.
- ⁴⁵ Ten pat.
- ⁴⁶ R. Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje*, p. 62.
- ⁴⁷ Trumpa Nepriklausomybės karo veiksnių apžvalga, *Karys*, K., 1938, Nr. 9, p. 268.
- ⁴⁸ Lietuvos vyriausybės Vyriausiojo įgaliotinio sekretoriaus St. Lozoraičio 1919 m. balandžio 29 d. pranešimas Krašto apsaugos ministrui, *LVCA*, f. 384, ap. 2, b. 4, l. 467.
- ⁴⁹ Dim. plk. ltn. E. Gaidukevičius, Atsiminimai iš tarnybos I guduų pėst. pulke, *Karo archyvas*, t. 10, K., 1938, p. 226.
- ⁵⁰ L. e. I pėst. baltgudžių pulko vado p. karin. E. Gaidukevičiaus 1919 m. birželio 12 d. raportas Nr. 1008 Gardino tvirtovės komendantui, *LCVA*, f. 384, ap. 2, b. 4, l. 530.

- ⁵¹ *Dziennik Wilenski*, 1919 m. balandžio 30 d.; *Nasz Kraj*, 1919 m. gegužės 13 d.; M. Biržiška, *Dėl mūsų sostinės*, d. 1, p. 187.
- ⁵² Lenkai Lietuvoje, *Kariškių žodis*, 1919 m. birželio 19 d.
- ⁵³ Ten pat.
- ⁵⁴ M. Biržiška, *Dėl mūsų sostinės*, d. 1, p. 189–190.
- ⁵⁵ Ten pat, p. 281.
- ⁵⁶ Žr. P. Lossowski, *Stosunki Polsko-Litewski...*, p. 168–169.
- ⁵⁷ Prancūzų karinės misijos Lietuvoje pirmininko plk. ltn. C. K. Reboulio 1919 m. birželio 18 d. pranešimas užsienio reikalų ministrui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 45, l. 8.
- ⁵⁸ Plk. ltn. V. Steponaitis, *Demarkacinė linija*, K., 1937, p. 1.
- ⁵⁹ Mūsų armijos veikimo apžvalga (1919 07 01–08), *Kariškių žodis*, 1919 07 10.
- ⁶⁰ Atskiro bataliono vado karin. K. Škirpos 1919 m. liepos 5 d. slaptas pareiškimas Nr. 2349 Atskiros brigados vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 40, l. 38.
- ⁶¹ Vyr. kariuomenės vado gen. S. Žukausko 1919 m. liepos 7 d. telefonograma Nr. 54 lenkų gen. S. Šeptickiui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 45, l. 15.
- ⁶² Gen. št. plk. Lanskoronskis, Apžvalga mūsų politinės kovos dėl Vilniaus, *Mūsų žinynas*, t. 29, K., 1935, p. 373.
- ⁶³ J. Urbšys, *Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorijai...*, t. 19, p. 269.
- ⁶⁴ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, p. 217.
- ⁶⁵ Ten pat.
- ⁶⁶ Lenkų frontas, *Kariškių žodis*, 1919 07 24.
- ⁶⁷ Br. Balčiūnas, Kaip 1919 metais lenkai paėmė Merkinę, *Karo archyvas*, t. 10, K., 1938, p. 194–195.
- ⁶⁸ Ten pat, p. 202–206; Lenkų frontas, *Kariškių žodis*, 1919 07 31.
- ⁶⁹ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas...*, p. 101.
- ⁷⁰ Ten pat, p. 101–102.
- ⁷¹ Plk. ltn. V. Steponaitis, *Demarkacinė linija*, p. 2.
- ⁷² Lenkų frontas, *Kariškių žodis*, 1919 07 31.
- ⁷³ Lenkų armijos I divizijos vadovybės 1919 m. liepos 26 d. pasiūlytos sutarties Lietuvos kariuomenės generaliniam štabui projektas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 65, l. 32.
- ⁷⁴ Lietuvos kariuomenės generalinio štabo viršininko 1919 m. liepos 27 d. atsakymas lenkų I divizijos vadovybei, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 45, l. 31.
- ⁷⁵ Santykiai su lenkais, *Kariškių žodis*, 1919 08 07.
- ⁷⁶ Santykiai su lenkais, *Kariškių žodis*, 1919 08 14.
- ⁷⁷ *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 24, l. 15.
- ⁷⁸ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 395.
- ⁷⁹ Plk. P. Šniukšta, Lenkų karo organizacijos veikimas Lietuvoje, *Policija*, K., 1925, Nr. 5, p. 6.
- ⁸⁰ Plk. P. Šniukšta, Lenkų karo organizacijos veikimas Lietuvoje, *Policija*, K., 1925, Nr. 2, p. 4–6.
- ⁸¹ J. Rainys, *P.O.W. Lietuvoje*, K., 1936, p. 65–68.
- ⁸² Ten pat, p. 68–74.
- ⁸³ P. Lossowski, *Stosunki Polsko-Litewski...*, p. 120.
- ⁸⁴ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 399.
- ⁸⁵ St. Varanka, Lenkų praeities intrygos ir sąmokslas Lietuvoje, *Karys*, Brukllynas, 1978, Nr. 7 (1544), p. 291.
- ⁸⁶ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas...*, p. 111.
- ⁸⁷ J. Urbšys, *Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorijai...*, t. 19, p. 266.
- ⁸⁸ Ten pat.
- ⁸⁹ J. Rainys, *P.O.W. Lietuvoje*, p. 17.
- ⁹⁰ Ten pat, p. 27.
- ⁹¹ G. Surgailis, Lenkų mėginimas įvykdyti valstybės perversmą Lietuvoje 1919 metais, *Karo archyvas*, t. 15, V., 1998, p. 107.
- ⁹² V. Lesčius, *Lietuvos kariuomenė...*, p. 116.
- ⁹³ P. Lossowski, *Stosunki Polsko-Litewski...*, p. 121.
- ⁹⁴ Plk. P. Šniukšta, Lenkų karo organizacijos veikimas Lietuvoje, *Policija*, K., 1925, Nr. 2, p. 6.
- ⁹⁵ Ten pat, p. 7.
- ⁹⁶ J. Rainys, *P.O.W. Lietuvoje*, p. 44.
- ⁹⁷ Plk. P. Šniukšta, Lenkų karo organizacijos veikimas Lietuvoje, *Policija*, K., 1925, Nr. 5, p. 8.

- ⁹⁸ Ten pat, p. 9.
- ⁹⁹ J. Rainys, *P.O.W. Lietuvoje*, p. 49.
- ¹⁰⁰ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, p. 231–232.
- ¹⁰¹ M. Šalčius, *Lenkų sąmokslas Lietuvoje*, Čikaga, 1921, p. 25–26
- ¹⁰² P. Šniukšta, Lenkų karo organizacijos veikimas Lietuvoje, *Policija, K.*, 1925, Nr. 3, p. 12.
- ¹⁰³ P. Lossowski, *Stosunki Polsko-Litewski...*, p. 124.
- ¹⁰⁴ Ten pat, p. 124–125.
- ¹⁰⁵ Ten pat, p. 126.
- ¹⁰⁶ Plk. P. Šniukšta, Lenkų karo organizacijos veikimas Lietuvoje, *Policija, K.*, 1925, Nr. 4, p. 11.
- ¹⁰⁷ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 401.
- ¹⁰⁸ P. Lossowski, *Stosunki Polsko-Litewski...*, p. 127.
- ¹⁰⁹ Ten pat, p. 128.
- ¹¹⁰ Ten pat.
- ¹¹¹ St. Varanka, Sąmokslas Lietuvoje ir lenkų praeities intrygos, *Karys*, Bruklinas, 1978, Nr. 8, p. 325; P. Lossowski, *Stosunki Polsko-Litewski...*, p. 134.
- ¹¹² Ten pat.
- ¹¹³ J. Rainys, *P.O.W. Lietuvoje*, p. 95.
- ¹¹⁴ Ten pat.
- ¹¹⁵ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 407.
- ¹¹⁶ M. Šalčius, *Lenkų sąmokslas Lietuvoje*, p. 35.
- ¹¹⁷ *Savanorių žygiai*, t. 1, sud. P. Ruseckas, V., 1991, p. 258–259.
- ¹¹⁸ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, p. 240–241.
- ¹¹⁹ *Savanorių žygiai*, t. 1, p. 259–260.
- ¹²⁰ Generalinio štabo viršininko karin. M. Velykio 1919 m. rugpjūčio 29 d. įsakymas Nr. 100 I brigados vadui karin. Pr. Liatukui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 65, l. 29.
- ¹²¹ P. Lossowski, *Stosunki Polsko-Litewski...*, p. 139.
- ¹²² J. Rainys, *P.O.W. Lietuvoje*, p. 113–114.
- ¹²³ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 409.
- ¹²⁴ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, p. 251–252.
- ¹²⁵ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 409.
- ¹²⁶ *LE*, t. 23, Bostonas, 1961, p. 254–255.
- ¹²⁷ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, p. 312.
- ¹²⁸ S. Zaskevičius, Kelią istorijos teisingumui (1919 metų kovas dėl Seinų prisiminus), *Mūsų žinynas*, t. 19, K., 1930, p. 359.
- ¹²⁹ 1919 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 29; Kariuomenės dalių ir įstaigų kronika, ten pat, ap. 3, b. 534, l. 107.
- ¹³⁰ 1919 m. įsakymai Seinų m. ir apskr. komendantūrai, *LCVA*, f. 1565, ap. 2, b. 76, l. 1.
- ¹³¹ B. Kviklys, *Mūsų Lietuva*, t. 3, Bostonas, 1966, p. 494; *LE*, t. 10, Bostonas, 1957, p. 97.
- ¹³² *LE*, t. 4, Bostonas, 1954, p. 454; J. Ramanauskas, 1918–1920 metai Seinų krašte, *Karo archyvas*, t. 12, K., 1940, p. 212; ten pat, p. 225.
- ¹³³ 1919 m. įsakymai Krašto apsaugos ministerijai, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 30.
- ¹³⁴ 1919 m. įsakymai Seinų m. ir apskr. komendantūrai, *LCVA*, f. 1565, ap. 2, b. 76, l. 19.
- ¹³⁵ Seinų m. ir apskr. komendantūros žinios 1919 m. gegužės 7–13 d., *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 62, l. 76–77.
- ¹³⁶ S. Zaskevičius, Kelią istorijos teisingumui..., p. 359–360.
- ¹³⁷ Ten pat.
- ¹³⁸ 1919 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 96.
- ¹³⁹ 1919 m. įsakymai Suvalkų m. ir apskr. komendantūrai, *LCVA*, f. 499, ap. 1, b. 178, l. 1.
- ¹⁴⁰ Suvalkų m. ir apskr. komendanto 1919 m. birželio 23 d. pranešimas Nr. 149 KAM rikiuotės skyriaus viršininkui, *LCVA*, f. 499, ap. 1, b. 181, l. 7.
- ¹⁴¹ Vyr. kariuomenės vado gen. S. Žukausko 1919 m. birželio 30 d. įsakymas Nr. 11, *LCVA*, f. 499, ap. 1, b. 181, l. 27.
- ¹⁴² Ten pat, b. 178, l. 13–17.
- ¹⁴³ Suvalkų m. ir apskr. komendantūros žinios 1919 m. liepos 25 d., ten pat, b. 181, l. 42–43.
- ¹⁴⁴ Suvalkų m. ir apskr. komendanto karin. J. Perekšlio 1919 m. liepos 26 d. raštas Nr. 688 KAM rikiuotės skyriaus viršininkui, ten pat, l. 16.

- ¹⁴⁵ S. Zaskevičius, *Kelią istorijos teisingumui...*, p. 362.
- ¹⁴⁶ P. Lossowski, *Stosunki Polsko-Litewski...*, p. 130.
- ¹⁴⁷ KAM rikiuotės skyriaus 1919 m. rugpjūčio mėn. (diena nenurodyta) įsakymas nr. 3377 Suvalkų komendantui, *LCVA*, f. 499, ap. 1, b. 181, l. 26a.
- ¹⁴⁸ S. Zaskevičius, *Kelią istorijos teisingumui...*, p. 363.
- ¹⁴⁹ Ten pat, p. 364.
- ¹⁵⁰ Ministerių pirmininkas Seinuose, *Lietuva*, Nr. 185, 1919 08 24.
- ¹⁵¹ Reliacija apie mūšį Seinuose 1919 m. rugpjūčio 22–23 ir 25 d., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 19, l. 66.
- ¹⁵² Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, p. 328.
- ¹⁵³ Reliacija apie mūšį Seinuose 1919 m. rugpjūčio 22–23 ir 25 d., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 19, l. 66.
- ¹⁵⁴ Kovos su lenkais Suvalkijoje (1919 08 22–23 ir 28 d.), *Kariškių žodis*, Nr. 17, 1919 rugsėjo 11.
- ¹⁵⁵ Naujas lenkų iš pasalų puolimas, *Lietuva*, Nr. 187, 1919 08 27.
- ¹⁵⁶ Reliacija apie mūšį Seinuose 1919 m. rugpjūčio 22–23 ir 25 d., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 19, l. 67.
- ¹⁵⁷ Ten pat, l. 68.
- ¹⁵⁸ Ten pat, l. 69.
- ¹⁵⁹ Ten pat.
- ¹⁶⁰ Seinų lenkų sukilimas, *Lietuva*, Nr. 188, 1919 08 28.
- ¹⁶¹ Reliacija apie mūšį Seinuose 1919 m. rugpjūčio 22–23 ir 25 d., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 19, l. 69–70.
- ¹⁶² Ten pat.
- ¹⁶³ S. Zaskevičius, *Kelią istorijos teisingumui...*, p. 370–371.
- ¹⁶⁴ Reliacija apie mūšį Seinuose 1919 m. rugpjūčio 22–23 ir 25 d., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 19, l. 71–72.
- ¹⁶⁵ Ten pat.
- ¹⁶⁶ K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, Čikaga, 1959, p. 198.
- ¹⁶⁷ Vyr. ltn. Tarasovas, Marijampolės grupės operacijos (1919–1920 m.), *Karo archyvas*, t. 3, K., 1926, p. 232.
- ¹⁶⁸ Fronto vado Suvalkijoje karin. K. Žuko 1919 m. rugsėjo 1 d. telefonograma Nr. 33 KAM generalinio štabo operatyvinio skyriaus viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 40, l. 182–183.
- ¹⁶⁹ Ten pat, l. 183–184.
- ¹⁷⁰ Vyr. ltn. Tarasovas, Marijampolės grupės operacijos..., p. 233.
- ¹⁷¹ Ten pat.
- ¹⁷² K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, p. 233.
- ¹⁷³ Dr. K. Graužinis, Lietuvos konfliktas su Lenkija dėl Vilniaus ir Suvalkų žemių, *Rytų Lietuva*, Čikaga, 1980, p. 450–451.
- ¹⁷⁴ Marijampolės bataliono vado 1919 m. rugsėjo 21 d. pareiškimas Nr. 947 II brigados vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 40, l. 230; II baterijos vado 1919 m. rugsėjo 21 d. pareiškimas Nr. 721 Panevėžio grupės vadui, ten pat, l. 232; II brigados vado karin. St. Nastopkos 1919 m. rugsėjo 23 d. pareiškimas Nr. 1201 Vyr. kariuomenės vadui, ten pat, l. 231.
- ¹⁷⁵ Steigiamojo Seimo darbai. 1920 m. birželio 18 d. I sesijos 17 posėdis.
- ¹⁷⁶ Santykiai su lenkais (1919 09 09–09 20), *Kariškių žodis*, 1919 09 25, Nr. 19, p. 149.
- ¹⁷⁷ B. Kviklys, *Mūsų Lietuva*, t. 3, p. 457.
- ¹⁷⁸ *Savanorių žygiai*, t. 1, p. 261–262.
- ¹⁷⁹ 1919 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 198.
- ¹⁸⁰ Širvintų m. ir apskr. komendantūros sudėtis 1919 m. liepos 30 d., *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 63, l. 67.
- ¹⁸¹ *Savanorių žygiai*, t. 1, p. 282.
- ¹⁸² Ten pat, p. 361.
- ¹⁸³ 1919 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 3, l. 198.
- ¹⁸⁴ Ukmergės m. ir apskr. komandanto karin. K. Vilimo 1919 m. rugsėjo 1 d. telefonograma Nr. 32 KAM rikiuotės skyriaus viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 40, l. 186.
- ¹⁸⁵ Karin. A. Pošiūno 1919 m. rugsėjo 2 d. telefonograma Nr. 37 KAM rikiuotės skyriaus viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 40, l. 188.
- ¹⁸⁶ *Savanorių žygiai*, t. 1, p. 269–270; P. Gudelis, Širvintų miesto ir apskr. karo komendantūra, *Karys*, Bruklinas, 1967, Nr. 1, p. 42.
- ¹⁸⁷ *Savanorių žygiai*, t. 1, p. 271–272.
- ¹⁸⁸ Santykiai su lenkais (1919 09 20–10 14), *Kariškių žodis*, 1919 10 17, Nr. 22, p. 165.
- ¹⁸⁹ Ten pat.
- ¹⁹⁰ Ten pat, p. 165–174.

- ¹⁹¹ 1919 m. įsakymai I pėst. brigadai, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 89, l. 68.
- ¹⁹² KAM generalinio štabo žvalgų dalies savaitinė (1919 12 21–12 31) santrauka apie lenkų frontą, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 345, l. 41–42.
- ¹⁹³ Ten pat.
- ¹⁹⁴ Santykiai su lenkais (1920 01 13–01 20), *Kariškių žodis*, K., 1920 01 22, Nr. 4, p. 25–26.
- ¹⁹⁵ Santykiai su lenkais (1920 01 28–02 08), *Kariškių žodis*, K., 1920 02 12, Nr. 7, p. 49–50.
- ¹⁹⁶ Lenkų pajėgos Lietuvoje 1920 m. sausio 25 d., *LCVA*, f. 923, ap. 1, b. 98, l. 129–130.
- ¹⁹⁷ Vyr. kariuomenės vado gen. ltn. Pr. Liatuko 1920 m. vasario 7 d. slapta direktyva Nr. 1 brigadų vadams, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 67, l. 28.
- ¹⁹⁸ KAM generalinio štabo viršininko padėjėjo plk. K. Kleščinsko 1920 m. sausio 28 d. slaptas raštas Nr. 302 K/78 Krašto apsaugos viceministrui, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 67, l. 26–27.
- ¹⁹⁹ Generalinio štabo padėjėjo plk. K. Kleščinsko 1920 m. sausio 28 d. slaptas raštas (pasiūlymas) Nr. 304 K/77 generalinio štabo viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 164, l. 1.
- ²⁰⁰ Vyr. kariuomenės vado gen. ltn. Pr. Liatuko 1920 m. vasario 7 d. slapta direktyva Nr. 1 brigadų vadams, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 67, l. 28.
- ²⁰¹ Ten pat, l. 28–29.
- ²⁰² Ten pat.
- ²⁰³ Santykiai su lenkais (1920 03 14–03 22), *Kariškių žodis*, K., 1920 03 25, Nr. 13, p. 111.
- ²⁰⁴ Ten pat; Santykiai su lenkais (1920 03 25–03 29), *Kariškių žodis*, K., 1920 04 01, Nr. 14, p. 121–122.
- ²⁰⁵ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, p. 367.
- ²⁰⁶ Ten pat, p. 368.
- ²⁰⁷ KAM generalinio štabo žvalgų dalies savaitinė suvestinė apie lenkų kariuomenės skaičių Lietuvoje nuo 1920 m. balandžio 27 d. iki gegužės 2 d., *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 345, l. 125.
- ²⁰⁸ Santykiai su lenkais (1920 04 13–05 18), *Kariškių žodis*, K., 1920 05 13, Nr. 20, p. 185–186.
- ²⁰⁹ Bendros žinios apie Lietuvos kariuomenės sudėtį 1920 m. liepos 1 d., *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 214, l. 1.
- ²¹⁰ *Savanorių žygiai*, t. 1, p. 38–39.
- ²¹¹ Ten pat.
- ²¹² 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 13, l. 2.
- ²¹³ Ten pat, l. 4.
- ²¹⁴ Plk. H. Robinsono 1920 m. vasario 20 d. raštas-pasiūlymas Lietuvos Respublikos Prezidentui, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 354, l. 209.
- ²¹⁵ Ten pat.
- ²¹⁶ Ten pat.
- ²¹⁷ Lentelė sudaryta, remiantis bendromis žiniomis apie kariuomenės sudėtį 1920 m. liepos 1–gruodžio 22 d., *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 214, l. 1; b. 19, l. 12, 22; ap. 3, b. 165, l. 58.
- ²¹⁸ Žinios apie Lietuvos kariuomenės sudėtį 1920 m. gruodžio 15 d., *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 119, l. 41.
- ²¹⁹ 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 44.
- ²²⁰ Ten pat, l. 47.
- ²²¹ P. Lossowski, *Stosunki Polsko-Litewski...*, p. 166, 207.
- ²²² Ten pat, p. 207–208.
- ²²³ J. Urbšys, *Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorijai...*, t. 19, p. 270–271.
- ²²⁴ Ten pat, p. 271–272.
- ²²⁵ A. E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas...*, p. 161.
- ²²⁶ P. Lossowski, *Stosunki Polsko-Litewski...*, p. 210–211.
- ²²⁷ Ten pat, p. 211.
- ²²⁸ M. Nowak-Kielbikowa, *Polska–Wielka Brytania w latach 1918–1923*, Warszawa, 1975, p. 216.
- ²²⁹ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 584.
- ²³⁰ Mūsų kariuomenės bei krašto gynimo organizavimo ir kovų dėl Lietuvos Nepriklausomybės svarbesnieji įvykiai prieš 10 metų, *Karys*, K., 1930, Nr. 28, p. 542.
- ²³¹ VII pėst. Žemaičių kunig. Butegeidžio pulko dienynas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 119, l. 49.
- ²³² Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 586.
- ²³³ Lietuvos armijos vado 1920 m. įsakymai, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 67, l. 35.
- ²³⁴ Ten pat.
- ²³⁵ 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 221.

- ²³⁶ Lietuvos armijos vado 1920 m. įsakymai, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 67, l. 35–37; Armijos rezervo viršininko 1920 m. liepos 13 d. slaptas operatyvinis įsakymas Nr. 1, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 14, l. 27–28; 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 221.
- ²³⁷ Mūsų kariuomenės bei krašto gynimo organizavimo ir kovų dėl Lietuvos Nepriklausomybės svarbesnieji įvykiai prieš 10 metų, *Karys*, K., 1930, Nr. 28, p. 542.
- ²³⁸ Vyr. ltn. Leknickas, V pėst. DLK Kęstučio pulkas, *Karys*, K., 1927, Nr. 28, p. 254–255; V. V., Vilniaus miesto komendantūra, *Kardas*, K., 1937, Nr. 3, p. 63.
- ²³⁹ J. Petraitis, *Laisvę ginant*, Čikaga, 1952, p. 36.
- ²⁴⁰ K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, p. 283–284.
- ²⁴¹ Ats. plk. J. Petraitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, K., 1937, p. 37.
- ²⁴² Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, p. 447–449.
- ²⁴³ J. Petraitis, *Laisvę ginant*, p. 45, 47.
- ²⁴⁴ K. Ališauskas, Istorinės pastabos, *Karys*, Bruklinas, 1974, Nr. 2, p. 54.
- ²⁴⁵ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, p. 452.
- ²⁴⁶ Armijos vado gen. ltn. S. Nastopkos 1920 m. liepos 16 d. telefonograma Nr. 666 II divizijos vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 218, l. 1.
- ²⁴⁷ K. Ališauskas, Istorinės pastabos..., p. 54.
- ²⁴⁸ Atskiro brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 46.
- ²⁴⁹ Lenkų brigados nuginklavimas 1920 m. liepos 18 d., *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 66, l. 111.
- ²⁵⁰ Ten pat, l. 147–153.
- ²⁵¹ K. Ališauskas, Istorinės pastabos..., p. 54.
- ²⁵² *Lietuvos komunistų partijos istorijos apybraiža*, t. 1, V., 1971, p. 484.
- ²⁵³ Ten pat, p. 484–486.
- ²⁵⁴ Vilniaus m. komendanto 1920 m. liepos 29 d. telefonograma Nr. 6 Vyr. kariuomenės vadui, *LCVA*, f. 496, ap. 2, b. 778, l. 8.
- ²⁵⁵ I. Danilovas, Vilniuje prie bolševikų, *Karo archyvas*, t. 2, K., 1925, p. 180–181.
- ²⁵⁶ Lietuvos armijos vado gen. ltn. St. Nastopkos 1920 m. liepos 22 d. raštas Lietuvos teritorijoje laikinai buvusios Rusijos kariuomenės vadovybei, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 10, l. 181.
- ²⁵⁷ Ežerėnų grupės štabo viršininko 1920 m. liepos 25 d. skubus operatyvinis pranešimas Nr. 86 Rusijos kariuomenės Švenčionių grupės vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 10, l. 182.
- ²⁵⁸ III pėst. brigados (divizijos) karo dienynas (1919 12 15–1920 10 17), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 85, l. 19.
- ²⁵⁹ 1920 m. liepos 23 d. slaptas operatyvinis įsakymas Nr. 2 Lietuvos armijai, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 10, l. 78–79.
- ²⁶⁰ 1920 m. liepos 25 d. slaptas operatyvinis įsakymas Nr. 10 III pėst. divizijai (Ežerėnų grupės kariuomenei), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 20, l. 29–30; III pėst. brigados (divizijos) karo dienynas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 85, l. 17.
- ²⁶¹ Lietuvos Komunistų partijos atsišaukimai, t. 1, V., 1962, p. 222–223.
- ²⁶² Lietuvos TSR istorija, t. 3, V., 1965, p. 153.
- ²⁶³ Vilniaus karinio-revoliucinio komiteto pirmininko R. Muklevičiaus 1920 m. liepos 31 d. slaptas aplinkraštis Nr. 3 miesto sovietų darbo skyriui, *LCVA*, f. 496, ap. 2, b. 778, l. 11a.
- ²⁶⁴ Ten pat, l. 11.
- ²⁶⁵ L. e. Vilniaus m. ir apskr. komendanto p. ltn. Vl. Petronaičio 1920 m. liepos 27 d. pareiškimas Nr. 4 Vyr. kariuomenės vadui, *LCVA*, f. 496, ap. 2, b. 778, l. 3.
- ²⁶⁶ Armijos vado gen. ltn. St. Nastopkos 1920 m. liepos 28 d. telefonograma Nr. 492 Vilniaus m. ir apskr. komendantui, *LCVA*, f. 496, ap. 2, b. 778, l. 6.
- ²⁶⁷ Vilniaus m. ir apskr. komendanto 1920 m. liepos 29 d. telefonograma Nr. 5 Vyr. kariuomenės vadui, *LCVA*, f. 496, ap. 2, b. 778, l. 7.
- ²⁶⁸ Ten pat, l. 10.
- ²⁶⁹ 1920 m. rugpjūčio 6 d. konvencija tarp Lietuvos ir Sovietų Rusijos, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 10, l. 183–185.
- ²⁷⁰ Ten pat.
- ²⁷¹ M. Biržiška, *Dėl mūsų sostinės*, d. 2, Londonas, 1962, p. 198.
- ²⁷² Ten pat, p. 200.
- ²⁷³ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 590.
- ²⁷⁴ Ten pat.

- ²⁷⁵ Pažymėtini įvykiai..., *Karys*, K., 1930, Nr. 28, p. 562.
- ²⁷⁶ Santykiai su lenkais (1920 07 17–24), *Kariškių žodis*, 1920 07 29, Nr. 31, p. 293; Santykiai su lenkais (1920 07 24–07 31), *Kariškių žodis*, 1920 08 05, Nr. 32, p. 305; Pažymėtini įvykiai..., *Karys*, K., 1930, Nr. 28, p. 562.
- ²⁷⁷ Santykiai su lenkais (1920 07 24–07 31), *Kariškių žodis*, 1920 08 05, Nr. 32, p. 305.
- ²⁷⁸ Ten pat.
- ²⁷⁹ Pažymėtini įvykiai..., *Karys*, K., 1930, Nr. 32, p. 622.
- ²⁸⁰ 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 246.
- ²⁸¹ Lietuvos kariuomenės generalinio štabo viršininko gen. ltn. M. Katchės telefonograma Nr. 814 bolševikų IV armijos revoliucinės karinės tarybos nariui J. Mežlaukiui, *LCVA*, f. 496, ap. 2, b. 779, l. 10.
- ²⁸² 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 246.
- ²⁸³ Pažymėtini įvykiai..., *Karys*, K., 1930, Nr. 32, p. 622.
- ²⁸⁴ Žinios apie lenkų karo belaisvius 1920 m. rugpjūčio 10 d., *LCVA*, f. 384, ap. 2, b. 138, l. 4.
- ²⁸⁵ Iš lenkų paimtas karo grobis, apskaičiuotas ir įvertintas specialios komisijos 1920 m. liepos 27 – rugpjūčio 6 d., *LCVA*, f. 1, ap. 1, b. 88, l. 38–46.
- ²⁸⁶ M. Biržiška, *Dėl mūsų sostinės*, d. 2, p. 210.
- ²⁸⁷ K. Sabalys, Trumpa mūsų kariuomenės 15 metų gyvavimo apžvalga, *MACB RS*, f. 205–231, l. 5.
- ²⁸⁸ VII pėst. Žemaičių kunig. Butegeidžio pulko dienynas nuo 1919 m. liepos 1 d., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 49, l. 51, 58–60.
- ²⁸⁹ 1920 m. įsakymai Marijampolės grupei, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 14, l. 17–18.
- ²⁹¹ 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 256.
- ²⁹² Ten pat, l. 253.
- ²⁹³ K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, p. 266.
- ²⁹⁴ 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 253.
- ²⁹⁵ K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, p. 266.
- ²⁹⁶ 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 253.
- ²⁹⁷ Armijos vado plk. ltn. K. Ladygos 1920 m. rugpjūčio 23 d. telefonograma Nr. 876 Marijampolės grupės vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 155, l. 103.
- ²⁹⁸ Plk. ltn. K. Ladygos 1920 m. rugpjūčio 24 d. skubi telefonograma Nr. 883 I divizijos vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 955, l. 104.
- ²⁹⁹ Armijos vado plk. ltn. K. Ladygos 1920 m. rugpjūčio 24 d. telefonograma Nr. 891 I, II ir III divizijų vadams, ten pat, l. 108–109.
- ³⁰⁰ Armijos vado plk. ltn. K. Ladygos 1920 m. rugpjūčio 24 d. telefonograma Nr. 883, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 215, l. 32.
- ³⁰¹ 1920 m. įsakymai Marijampolės grupei, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 14, l. 9–10.
- ³⁰² Atskiros brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 48.
- ³⁰³ Ats. plk. J. Petraitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 65.
- ³⁰⁴ K. Ališauskas, *Istorinės pastabos...*, p. 55.
- ³⁰⁵ Ten pat.
- ³⁰⁶ 1920 m. įsakymai Marijampolės grupei, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 14, l. 13.
- ³⁰⁷ Ten pat, l. 13–14.
- ³⁰⁸ Ats. plk. J. Petraitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 71.
- ³⁰⁹ J. Urbšys, *Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorijai...*, t. 19, p. 266–267.
- ³¹⁰ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 594.
- ³¹¹ R. Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje*, p. 97–98.
- ³¹² J. Urbšys, *Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorijai...*, t. 19, p. 268.
- ³¹³ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 595.
- ³¹⁴ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, p. 473–474.
- ³¹⁵ Ten pat, p. 476.
- ³¹⁶ 1920 m. įsakymai Marijampolės grupei, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 14, l. 13–14.
- ³¹⁷ Vyr. ltn. Tarasovas, Marijampolės grupės operacijos (1919–1920), *Karo archyvas*, t. 3, K., 1926, p. 237.
- ³¹⁸ Lietuvių nota lenkams, *Kariškių žodis*, K., 1920 09 02, Nr. 36, p. 346.
- ³¹⁹ Atskiros brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 49.
- ³²⁰ Ten pat.

- ³²¹ Ten pat, l. 50.
- ³²² II pėst. pulko mūšių 1920 m. rugsėjo 1 – rugsėjo 15 d. reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 1, b. 9, l. 50.
- ³²³ Atskiros brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 50.
- ³²⁴ Ats. plk. J. Petraitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 74.
- ³²⁵ Vyr. ltn. Tarasovas, Marijampolės grupės operacijos..., p. 238.
- ³²⁶ K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, p. 294–295.
- ³²⁷ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybė*, t. 3, Klivlend, 1982, p. 8.
- ³²⁸ Žinios apie Lietuvos kariuomenę 1920 m. rugsėjo 1 d., *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 119, l. 22.
- ³²⁹ 1920 m. įsakymai Marijampolės grupei, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 14, l. 17.
- ³³⁰ Ten pat, l. 17–18.
- ³³¹ Atskiros brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 52.
- ³³² Ten pat.
- ³³³ Ten pat.
- ³³⁴ VIII pėst. Kauno kunig. Vaidoto pulko karo dienynas (1920 09 01–12 31), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 178, l. 252.
- ³³⁵ Atskiros brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 52.
- ³³⁶ Ten pat, l. 53.
- ³³⁷ VIII pėst. Kauno kunig. Vaidoto pulko karo dienynas (1920 09 01–12 31), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 178, l. 252.
- ³³⁸ K. Ališauskas, Seinų–Augustavo karo operacijos, *LE*, t. XXVII, Bostonas, 1962, p. 187.
- ³³⁹ II pėst. pulko mūšių 1920 m. rugsėjo 1–15 d. reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 101, l. 22.
- ³⁴⁰ Vyr. ltn. Tarasovas, Marijampolės grupės operacijos..., p. 244–245.
- ³⁴¹ Atskiros brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 53–54; II pėst. pulko mūšių 1920 m. rugsėjo 1–15 d. reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 101, l. 22.
- ³⁴² KAM generalinio štabo viršininko plk. K. Kleščinsko 1920 m. rugsėjo 3 d. slapta raštas Nr. 12 Vyr. kariuomenės vadui, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 67, l. 41.
- ³⁴³ Santykiai su lenkais (1920 09 01–09 08), *Kariškių žodis*, K. 1920 09 10, Nr. 37, p. 349.
- ³⁴⁴ Ats. plk. J. Petraitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 90–91.
- ³⁴⁵ Vyr. ltn. Tarasovas, Marijampolės grupės operacijos..., p. 246.
- ³⁴⁶ 1920 m. įsakymai Marijampolės grupei, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 14, l. 25.
- ³⁴⁷ Ten pat.
- ³⁴⁸ Gen. št. plk. K. Škirpa, 5 pėstininkų DLK Kęstučio pulko kovos ties Seiniais 1920 metais, *Karys*, Bruklinas, 1971, Nr. 3, p. 75.
- ³⁴⁹ Vyr. ltn. Tarasovas, Marijampolės grupės operacijos..., p. 245.
- ³⁵⁰ Ats. plk. J. Petraitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 101.
- ³⁵¹ Atskiros brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 55.
- ³⁵² III pėst. divizijos žinios 1920 m. rugsėjo 7 d., *LCVA*, f. 511, ap. 1, b. 13, l. 120.
- ³⁵³ 1920 m. armijos vado įsakymai, *LCVA*, f. 1, ap. 1, b. 81, l. 29.
- ³⁵⁴ Atskiros brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 55.
- ³⁵⁵ VIII pėst. Kauno kunig. Vaidoto pulko karo dienynas (1920 09 01–12 31), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 178, l. 252.
- ³⁵⁶ Gen. št. plk. K. Škirpa, 5 pėstininkų DLK Kęstučio pulko kovos ties Seiniais 1920 metais, *Karys*, Bruklinas, 1971, Nr. 4, p. 113.
- ³⁵⁷ Ten pat, p. 114.
- ³⁵⁸ Ten pat, p. 114–115; Atskiros brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 55.
- ³⁵⁹ Armijos vado plk. ltn. K. Ladygos 1920 m. rugsėjo 11 d. telefonograma Nr. 1075 II ir III divizijų vadams, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 168, l. 1.
- ³⁶⁰ Lenkų fronto štabo karo dienynas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 168, l. 283.

- ³⁶¹ Atskiros brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 55–56.
- ³⁶² Lenkų fronto štabo karo dienynas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 168, l. 284; 1920 m. įsakymai lenkų fronto kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 67, l. 45.
- ³⁶³ Gen. št. plk. K. Škirpa, 5 pėstininkų DLK Kėstučio pulko kovos ties Seinais 1920 metais, *Karys*, Brukllynas, 1971, Nr. 4, p. 115–116.
- ³⁶⁴ Atskiros brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 56.
- ³⁶⁵ Lenkų fronto štabo karo dienynas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 168, l. 285.
- ³⁶⁶ Vyr. ltn. Tarasovas, Marijampolės grupės operacijos..., p. 250.
- ³⁶⁷ Lenkų fronto štabo karo dienynas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 168, l. 285.
- ³⁶⁸ 1920 m. įsakymai lenkų fronto kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 67, l. 46.
- ³⁶⁹ Ten pat.
- ³⁷⁰ Ats. plk. J. Petruitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 107–110; Gen. št. plk. K. Škirpa, 5 pėstininkų DLK Kėstučio pulko kovos ties Seinais 1920 metais, *Karys*, Brukllynas, 1971, Nr. 5, p. 156–157, 160–161.
- ³⁷¹ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 3, p. 81.
- ³⁷² Lenkų nota Lietuvos vyriausybei ir atsakymas į ją, *Lietuva*, 1920 09 12; J. Urbšys, Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorija, *Mūsų žinynas*, t. 21, K., 1931, p. 274.
- ³⁷³ J. Urbšys, Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorija..., t. 21, p. 274.
- ³⁷⁴ Ten pat.
- ³⁷⁵ Ten pat.
- ³⁷⁶ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 611.
- ³⁷⁷ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 3, p. 85–86.
- ³⁷⁸ G. Kilikevičienė, Lietuvos ir Lenkijos derybos Kalvarijoje ir Suvalkuose 1920 m., *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija*, t. 4(61), V., 1977, p. 122–123.
- ³⁷⁹ Ten pat.
- ³⁸⁰ J. Urbšys, Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorija..., t. 21, p. 278.
- ³⁸¹ Ten pat, p. 280.
- ³⁸² Ten pat.
- ³⁸³ Ten pat, p. 283–284.
- ³⁸⁴ G. Kilikevičienė, Lietuvos ir Lenkijos derybos..., p. 124.
- ³⁸⁵ R. Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje*, p. 104.
- ³⁸⁶ J. Urbšys, Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorija..., t. 21, p. 284.
- ³⁸⁷ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 3, p. 97–98.
- ³⁸⁸ Gen. št. plk. K. Škirpa, 5 pėstininkų DLK Kėstučio pulko kovos ties Seinais 1920 metais, *Karys*, Brukllynas, 1971, Nr. 5, p. 161.
- ³⁸⁹ 1920 m. įsakymai lenkų fronto kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 67, l. 48.
- ³⁹⁰ Ats. plk. J. Petruitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 120.
- ³⁹¹ Ten pat, p. 121.
- ³⁹² Gen. št. plk. K. Škirpa, 5 pėstininkų DLK Kėstučio pulko kovos ties Seinais 1920 metais, *Karys*, Brukllynas, 1971, Nr. 5, p. 163.
- ³⁹³ K. Ališauskas, Seinų–Augustavo operacijos, *LE*, t. 26, Bostonas, 1962, p. 188.
- ³⁹⁴ Ten pat, p. 189.
- ³⁹⁵ VIII pėst. Kauno kunig. Vaidoto pulko karo dienynas (1920 09 01–12 31), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 34.
- ³⁹⁶ Ten pat.
- ³⁹⁷ Atskiros brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 57.
- ³⁹⁸ Gen. št. plk. K. Škirpa, 5 pėstininkų DLK Kėstučio pulko kovos ties Seinais 1920 metais, *Karys*, Brukllynas, 1971, Nr. 7(1474), p. 219–220.
- ³⁹⁹ Ten pat.
- ⁴⁰⁰ Atskiros brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 58.
- ⁴⁰¹ 5 pėst. pulko jaun. karin. ltn. Petras Saldukas, *LCVA*, f. 518, ap. 1, b. 3, l. 83.
- ⁴⁰² Vyr. ltn. Tarasovas, Marijampolės grupės operacijos..., p. 255; Atskiros brigados (II brigados, II pėst. divizijos) karo dienynas (1920 01 01–12 31), *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 57–58.

- ⁴⁰³ Gen. št. plk. K. Škirpa, 5 pėstininkų DLK Kęstučio pulko kovos ties Seiniais 1920 metais, *Karys*, Brukllynas, 1971, Nr. 8(1475), p. 257.
- ⁴⁰⁴ II pėst. pulko mūšio 1920 m. rugsėjo 22 d. reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 101, l. 24.
- ⁴⁰⁵ Ten pat.
- ⁴⁰⁶ Ten pat.
- ⁴⁰⁷ J. Smolenski, *Walki Polsko-Litewskie...*, p. 401.
- ⁴⁰⁸ Plk. ltn. V. Vitkauskas, Mūsų pėstininkai, *Mūsų žinynas*, t. 15, K., 1928, p. 254.
- ⁴⁰⁹ *LE*, t. 27, Bostonas, 1962, p. 189.
- ⁴¹⁰ VIII pėst. Kauno kunig. Vaidoto pulko karo dienynas (1920 09 01–12 31), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 178, l. 253; 1920 m. įsakymai artilerijos pulkui, *LCVA*, f. 527, ap. 1, b. 64, l. 529–533.
- ⁴¹¹ 1920 m. įsakymai VIII pėst. pulkui, *LCVA*, f. 521, ap. 1, b. 10, l. 402–410
- ⁴¹² 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 312.
- ⁴¹³ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 3, p. 166–170; VIII pėst. Kauno kunig. Vaidoto pulko karo dienynas (1920 09 01–12 31), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 178, l. 253.
- ⁴¹⁴ P. Žilio teigimu, per Nemuną ties Druskininkais persikėlė apie 40000 lenkų karių su 30 artilerijos baterijų. Žr. P. Žilys, Kiek lenkų kariuomenės persikėlė per Nemuną ties Druskininkais, *Karys*, Brukllynas, 1963, Nr. 8, p. 237.
- ⁴¹⁵ Vyr. ltn. Tarasovas, Marijampolės grupės operacijos..., p. 256.
- ⁴¹⁶ 1920 m. rugsėjo 22–23 d. kautynėse Suvalkų fronte žuvusios mūsų dalys, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 32, l. 1.
- ⁴¹⁷ Vyr. ltn. Tarasovas, Marijampolės grupės operacijos..., p. 256.
- ⁴¹⁸ Ats. plk. J. Petruitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 139.
- ⁴¹⁹ VII pėst. Žemaičių kunig. Butegeidžio pulko dienynas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 119, l. 65.
- ⁴²⁰ VII pėst. pulko I bataliono mūšių su lenkais 1920 09 23–09 25 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 120, l. 1.
- ⁴²¹ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 3, p. 188.
- ⁴²² VII pėst. pulko I bataliono mūšių su lenkais 1920 09 23–09 25 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 120, l. 1.
- ⁴²³ Ten pat.
- ⁴²⁴ Ten pat, l. 2.
- ⁴²⁵ Ten pat, l. 3.
- ⁴²⁶ Ten pat.
- ⁴²⁷ Ten pat, l. 3–4.
- ⁴²⁸ Mjr. J. Černius, Šešiolika dienų užfrontėje, *Karys*, Brukllynas, 1975, Nr. 3, p. 88.
- ⁴²⁹ Mjr. V. Vitkauskas, 10 dienų užfronty, *Karo archyvas*, t. 2, K., 1925, p. 159–167.
- ⁴³⁰ Tarp kūjo ir priekalo, *Karys*, 1939, Nr. 26, p. 774.
- ⁴³¹ Mjr. J. Černius, Šešiolika dienų užfrontėje..., p. 90–91.
- ⁴³² Mjr. V. Vitkauskas, 10 dienų užfronty..., p. 175.
- ⁴³³ Ten pat, p. 175–177.
- ⁴³⁴ Ten pat, p. 178.
- ⁴³⁵ Butegeidietis. VII p. Ž. k. B. p. istoriška apžvalga, *Karys*, K., 1929, Nr. 32, p. 536.
- ⁴³⁶ Ltn. Namajūnas, Butegeidininkų III bataliono didvyriškas žygis, *Karys*, K., 1938, Nr. 26, p. 739.
- ⁴³⁷ Mjr. V. Vitkauskas, 10 dienų užfronty..., p. 183.
- ⁴³⁸ K. Ališauskas, Želigovskiada, *Karys*, Brukllynas, 1971, Nr. 2, p. 40.
- ⁴³⁹ VII pėst. pulko II bataliono veiksmai 1920 m. rugsėjo 24–spalio 16 d., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 120, l. 10.
- ⁴⁴⁰ Ten pat.
- ⁴⁴¹ A. Kovoje su lenkais 1920 m. dėl Varėnos geležinkelių mazgo, *Karys*, K., 1938, Nr. 34, p. 952.
- ⁴⁴² K. Ališauskas, Želigovskiada..., p. 40.
- ⁴⁴³ A. Kovoje su lenkais 1920 m. dėl Varėnos geležinkelių mazgo..., p. 952.
- ⁴⁴⁴ Vyr. kariuomenės vado plk. ltn. K. Žuko 1920 m. rugsėjo 28 d. telefonograma Nr. 1204 I, II ir III divizijų vadams, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 155, l. 162.
- ⁴⁴⁵ KAM generalinio štabo viršininko plk. K. Kleščinsko 1920 m. rugsėjo 29 d. telefonograma Nr. 1208 I, II ir III divizijų vadams, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 155, l. 183.
- ⁴⁴⁶ Šarvuoto traukinio „Gediminas“ dalyvavimo mūšyje 1920 m. rugsėjo 25 d. prie Marcinkonių geležinkelio stoties reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 4, b. 140, l. 147.
- ⁴⁴⁷ 1920 m. įsakymai šarvuotam traukiniui „Gediminas“, *LCVA*, f. 828, ap. 1, b. 4, l. 50.
- ⁴⁴⁸ KAM generalinio štabo 1920 m. rugsėjo 30 d. telefonograma Nr. 1219 šarvuoto traukinio vadui, *LCVA*, f. 828, ap. 1, b. 7, l. 18.

- ⁴⁴⁹ Šarvuoto traukinio "Gediminas" dalyvavimo mūšiuose 1920 m. spalio 1 d. reliacija, *LCVA*, f. 828, ap. 1, b. 7, l. 27.
- ⁴⁵⁰ A. Kovoje su lenkais 1920 m. dėl Varėnos geležinkelių mazgo..., p. 952.
- ⁴⁵¹ Šarvuoto traukinio "Gediminas" dalyvavimo mūšiuose 1920 m. spalio 1 d. reliacija, *LCVA*, f. 828, ap. 1, b. 7, l. 27.
- ⁴⁵² Šarvuoto traukinio "Gediminas" 1920 m. spalio 3 d. mūšio prie Varėnos stoties reliacija, *LCVA*, f. 838, ap. 1, b. 7, l. 28–29.
- ⁴⁵³ Ten pat.
- ⁴⁵⁴ Šarvuoto traukinio "Gediminas" lauko kovos užrašai, *LCVA*, f. 838, ap. 1, b. 8, l. 23.
- ⁴⁵⁵ A. Kovoje su lenkais 1920 m. dėl Varėnos geležinkelių mazgo..., p. 953.
- ⁴⁵⁶ Ten pat, p. 953–954.
- ⁴⁵⁷ VII pėst. pulko II bataliono veiksmai 1920 m. rugsėjo 24 d. – spalio 16 d., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 120, l. 11.
- ⁴⁵⁸ 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 291.
- ⁴⁵⁹ Armijos vado gen. S. Žukausko 1920 m. spalio 3 d. telefonograma Nr. 1243 III pėst. divizijos vadui mjr. Ig. Musteikiui, *LCVA*, f. 511, ap. 1, b. 27, l. 47.
- ⁴⁶⁰ III pėst. divizijos štabo karo dienynas už 1920 m. spalio mėn., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 178, l. 99.
- ⁴⁶¹ III pėst. divizijos vado mjr. Ig. Musteikio 1920 m. spalio 4 d. telefonograma Nr. 1490 armijos vadui gen. S. Žukaukui, *LCVA*, f. 511, ap. 1, b. 27, l. 36.
- ⁴⁶² III pėst. divizijos vado mjr. Ig. Musteikio 1920 m. spalio 4 d. 23 val. telefonograma Nr. 1493 armijos vadui gen. S. Žukaukui, *LCVA*, f. 511, ap. 1, b. 27, l. 33.
- ⁴⁶³ VII pėst. pulko II bataliono vado mjr. A. Kerbelio 1920 m. spalio 4 d. telefonograma Nr. 29 III pėst. divizijos vadui mjr. I. Musteikiui, *LCVA*, f. 511, ap. 1, b. 27, l. 41.
- ⁴⁶⁴ Mūsų aviacijos kūrimosi bruožai (Aviacijos šventės proga), *Karys*, K., 1937, Nr. 14, p. 337.
- ⁴⁶⁵ III pėst. divizijos štabo karo dienynas už 1920 m. spalio mėn., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 178, l. 101.
- ⁴⁶⁶ Ten pat.
- ⁴⁶⁷ VII pėst. pulko II bataliono veiksmai 1920 m. rugsėjo 24 – spalio 16 d., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 120, l. 11.
- ⁴⁶⁸ Iš III pėst. divizijos vado mjr. Ig. Musteikio 1920 m. spalio 6 d. telefonogramos Nr. 1453 dalių vadams, *LCVA*, f. 511, ap. 1, b. 27, l. 20.
- ⁴⁶⁹ Lenkų fronto štabo 1920 m. rugsėjo 23 d. telefonograma Nr. 77 armijos vadui, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 67, l. 43.
- ⁴⁷⁰ Ats. plk. J. Petruitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 168.
- ⁴⁷¹ *LE*, t. 35, Bostonas, 1966, p. 421.
- ⁴⁷² Ats. plk. J. Petruitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 172.
- ⁴⁷³ K. Ališauskas, Žvilgsnis į lietuvių–lenkų karą 1920 metais, *Karys*, Brukllynas, 1970, Nr. 10, p. 297.
- ⁴⁷⁴ *SSD*, 1920 m. rugsėjo 25 d. I sesijos Nepaprastasis posėdis, p. 400–413.
- ⁴⁷⁵ Steigiamojo Seimo 1920 m. rugsėjo 25 d. I sesijos nepaprastojo posėdžio dalyvių atsišaukimas "Piliečiai", *Kariškių žodis*, K., 1920 10 02, Nr. 39, p. 373.
- ⁴⁷⁶ Steigiamojo Seimo Prezidiumo 1920 m. rugsėjo 27 d. slaptas raštas Nr. 1954 ministrui Pirmininkui, *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 67, l. 40.
- ⁴⁷⁷ Lietuvos gynimo komiteto pirmininko M. Krupavičiaus 1920 m. spalio 1 d. raštas Krašto apsaugos ministrui, *LCVA*, f. 504, ap. 1, b. 14, l. 56.
- ⁴⁷⁸ *Lietuvos Steigiamasis Seimas*, Niujorkas, 1975, p. 119.
- ⁴⁷⁹ Krašto apsaugos ministro plk. ltn. K. Žuko 1920 m. spalio 2 d. atsišaukimas "Lietuvos vyrai!", *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 50, l. 53.
- ⁴⁸⁰ Krašto apsaugos ministro plk. ltn. K. Žuko 1920 m. spalio 2 d. atsišaukimas "Mokytinė mūsų jaunuomenė!", *LCVA*, f. 384, ap. 3, b. 50, l. 54.
- ⁴⁸¹ *SSD*, 1921 m. gegužės 13 d. I sesijos 92 posėdis, p. 27.
- ⁴⁸² Ten pat, p. 28.
- ⁴⁸³ Įstatymas Suvalkų fronto atsitikimų tardymo komisijai sudaryti, *Vyriausybės žinios*, K., 1921 m. liepos 20 d., Nr. 68, p. 4.
- ⁴⁸⁴ 1921 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 37, l. 321.
- ⁴⁸⁵ Ten pat, l. 301.
- ⁴⁸⁶ Suvalkų fronto 1920 m. atsitikimams ištirti tardymo komisijos veikimo planas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 168, l. 287–288.
- ⁴⁸⁷ J. Urbšys, Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorija..., t. 21, p. 284–285.
- ⁴⁸⁸ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 3, p. 227

- ⁴⁸⁹ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 611.
- ⁴⁹⁰ J. Urbšys, Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorijai..., t. 21, p. 285–286.
- ⁴⁹¹ SSD, 1920 m. spalio 15 d. I sesijos 51 posėdis, p. 474.
- ⁴⁹² J. Urbšys, Medžiaga Vilniaus ginčo diplomatinei istorijai..., t. 21, p. 286.
- ⁴⁹³ G. Kilikevičienė, Lietuvos ir Lenkijos derybos..., p. 125.
- ⁴⁹⁴ Ten pat, p. 126.
- ⁴⁹⁵ LCVA, f. 1359, ap. 1, b. 12, l. 1.
- ⁴⁹⁶ Suvalkų sutartis su Lenkija, *Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis*, t. 1 (1919–1929), surinko ir sutvarkė Pranas Dailidė, K., 1930, p. 58–61.
- ⁴⁹⁷ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 3, p. 239.
- ⁴⁹⁸ A. Budreckis, Želigovskiada, *Karys*, Brukllynas, 1960, Nr. 8, p. 235.
- ⁴⁹⁹ M. Biržiška, *Dėl mūsų sostinės*, d. 2, p. 237–238.
- ⁵⁰⁰ B. Waligora, Kaip gen. Želigovskis užėmė Vilnių, *Mūsų žinynas*, t. 21, K. 1931, p. 327.
- ⁵⁰¹ Ten pat, p. 328.
- ⁵⁰² Ten pat, p. 328–329.
- ⁵⁰³ KAM generalinio štabo žvalgybos skyriaus 1920 m. spalio 5–16 d. savaitinė santrauka Nr. 37, LCVA, f. 384, ap. 3, b. 345, l. 426.
- ⁵⁰⁴ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 3, p. 245.
- ⁵⁰⁵ 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, LCVA, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 300.
- ⁵⁰⁶ Ten pat, l. 312.
- ⁵⁰⁷ Ten pat, l. 319.
- ⁵⁰⁸ Ten pat, l. 328.
- ⁵⁰⁹ K. Ališauskas, Želigovskiada, *Karys*, Brukllynas, 1971, nr. 2, p. 43.
- ⁵¹⁰ V. Širvydas, *Bronius Kazys Balutis*, Sodus (Mich.): Backunas, 1951, p. 62.
- ⁵¹¹ K. Ališauskas, Želigovskiada..., p. 44.
- ⁵¹² Ten pat, p. 42.
- ⁵¹³ B. Waligora, Kaip gen. Želigovskis užėmė Vilnių..., p. 331–333.
- ⁵¹⁴ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 616.
- ⁵¹⁵ B. Waligora, Kaip gen. Želigovskis užėmė Vilnių..., p. 336–338.
- ⁵¹⁶ Ten pat.
- ⁵¹⁷ IV pėst. pulko mūšių 1920 m. spalio 6–9 d. aprašymas, LCVA, f. 509, ap. 1, b. 23, l. 51.
- ⁵¹⁸ Ten pat, l. 52.
- ⁵¹⁹ Ten pat, l. 53.
- ⁵²⁰ K. Ališauskas, Želigovskiada..., p. 44.
- ⁵²¹ Armijos vado gen. S. Žukausko 1920 m. spalio 8 d. telefonograma Nr. 1290 I pėst. divizijos vadui gen. ltn. St. Nastopkai ir III pėst. divizijos vadui mjr. Ig. Musteikiui, LCVA, f. 509, ap. 1, b. 21, l. 163.
- ⁵²² Armijos vado gen. S. Žukausko 1920 m. spalio 8 d. telefonograma Nr. 1291 I ir III pėst. divizijų vadams gen. ltn. St. Nastopkai ir mjr. Ig. Musteikiui, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 225, l. 16.
- ⁵²³ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 3, p. 263–264.
- ⁵²⁴ IX pėst. pulko vado mjr. A. Paškovičiaus 1920 m. spalio 14 d. pareiškimas Nr. 6937 III pėst. divizijos vadui, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 225, l. 50.
- ⁵²⁵ Ats. plk. J. Petruitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 191.
- ⁵²⁶ IX pėst. pulko vado mjr. A. Paškovičiaus 1920 m. spalio 14 d. pareiškimas..., LCVA, f. 929, ap. 3, b. 225, l. 50.
- ⁵²⁷ B. Waligora, Kaip gen. Želigovskis užėmė Vilnių..., p. 354.
- ⁵²⁸ V. Šliogeris, Karo mokykla Kaune ir Vilniuje 1920 metais, *Karys*, Brukllynas, 1964, Nr. 8, p. 234.
- ⁵²⁹ K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, p. 310.
- ⁵³⁰ Armijos vado gen. S. Žukausko 1920 m. spalio 9 d. telefonograma Nr. 1293 I pėst. divizijos vadui gen. ltn. St. Nastopkai, LCVA, f. 509, ap. 1, b. 21, l. 166.
- ⁵³¹ IX pėst. pulko vado mjr. A. Paškovičiaus 1920 m. spalio 14 d. pareiškimas..., LCVA, f. 929, ap. 3, b. 225, l. 51.
- ⁵³² Armijos vado gen. S. Žukausko 1920 m. spalio 9 d. telefonograma..., LCVA, f. 509, ap. 1, b. 21, l. 166.
- ⁵³³ VII pėst. Žemaičių kunig. Butegeidžio pulko 1920 m. dienynas, LCVA, f. 929, ap. 3, b. 119, l. 75.
- ⁵³⁴ K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, p. 310.
- ⁵³⁵ Vyriausiojo vyriausybės įgaliotinio Vilniuje ir atvaduotuose iš okupacijos kraštuose Igno Jonyno pranešimas spaudoje, kaip gen. L. Želigovskio vadovaujama Lenkijos kariuomenė užgrobė Vilnių, *Lietuva*, 1920 10 17, Nr. 226.

- ⁵³⁶ B. Waligora, Kaip gen. Želigovskis užėmė Vilnių..., p. 351.
- ⁵³⁷ S. Vansevičius, *Teisinis režimas Vilniaus krašte 1920–1939 metais*, V., 1973, p. 11.
- ⁵³⁸ Ats. plk. J. Petraitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 192–193.
- ⁵³⁹ A. Budreckis, *Želigovskiada...*, p. 237.
- ⁵⁴⁰ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 617.
- ⁵⁴¹ Dr. J. Purickis, *Seimų laikai, Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*, K., 1990, p. 105.
- ⁵⁴² Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 619.
- ⁵⁴³ Dr. J. Purickis, *Seimų laikai...*, p. 105.
- ⁵⁴⁴ Ats. plk. J. Petraitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 187–188.
- ⁵⁴⁵ Ten pat, p. 189–191.
- ⁵⁴⁶ V. Šliogeris, *Karo mokykla Kaune ir Vilniuje 1920 metais...*, p. 234.
- ⁵⁴⁷ K. Žukas, *Žvilgsnis į praeitį*, p. 309, 311.
- ⁵⁴⁸ *LE*, t. 34, Bostonas, 1966, p. 197.
- ⁵⁴⁹ B. Waligora, Kaip gen. Želigovskis užėmė Vilnių..., p. 328–329.
- ⁵⁵⁰ Protestai prieš lenkus, *Karys*, K., 1920 10 14, Nr. 40, p. 386.
- ⁵⁵¹ Kaip yra ir kaip bus, *Karys*, K., 1920 10 18, Nr. 41, p. 387.
- ⁵⁵² 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 270.
- ⁵⁵³ Žinios apie 1894, 1895 ir 1901 m. gimusius naujokus, *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 3, l. 143.
- ⁵⁵⁴ Steigiamojo Seimo 1920 m. spalio 15 d. nutarimas dėl puskarininkių mobilizacijos, *LCVA*, f. 10, ap. 1, b. 37, l. 42.
- ⁵⁵⁵ Kauno etapo skirstymo punkto 1920 m. gruodžio 20 d. raštas Nr. 20019 mobilizacijos skyriaus viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 3, l. 147–150.
- ⁵⁵⁶ *Vyriausybės žinios*, K., 1920, Nr. 49.
- ⁵⁵⁷ 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 297.
- ⁵⁵⁸ Ten pat, l. 352.
- ⁵⁵⁹ Ten pat, b. 18, l. 12; b. 23, l. 320.
- ⁵⁶⁰ Ten pat, b. 18, l. 10; b. 23, l. 303.
- ⁵⁶¹ Ten pat, b. 18, l. 10; b. 23, l. 302.
- ⁵⁶² Ten pat, b. 23, l. 300.
- ⁵⁶³ Ten pat, b. 18, l. 10; b. 23, l. 302, 309.
- ⁵⁶⁴ Pažymėtini įvykiai prieš 10 metų, *Karys*, K., 1929, Nr. 26, p. 822.
- ⁵⁶⁵ Ats. plk. J. Petraitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 194.
- ⁵⁶⁶ V pėst. DLK Kęstučio pulko mūšių su želigovskininkais nuo 1920 m. spalio 22 iki lapkričio 1 d. reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 112, l. 48–50.
- ⁵⁶⁷ K. Sabalys, trumpa mūsų kariuomenės 15 metų gyvavimo apžvalga, *MACB RS*, f. 205–231, l. 12.
- ⁵⁶⁸ Iš algirdiečių (II pėst. pulko) istorijos, *MACB RS*, f. 96–33, l. 5.
- ⁵⁶⁹ VIII pėst. Kauno kunig. Vaidoto pulko karo dienynas (1920 09 01–12 31), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 178, l. 253–254.
- ⁵⁷⁰ Atskiros brigados (II pėst. divizijos) dienynas, *LCVA*, f. 510, ap. 1, b. 9, l. 69–70, 85.
- ⁵⁷¹ KAM operatyvinės dalies 1920 m. gruodžio 12 d. slaptas raštas apie kariuomenės dalių išskirstymą, *LCVA*, f. 1, ap. 1, b. 81, l. 54.
- ⁵⁷² Kpt. V. Vitkausko 1920 m. spalio 27 d. pareiškimas Nr. 15 VII pėst. Žemaičių kunig. Butegeidžio pulko vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 120, l. 8.
- ⁵⁷³ Ten pat.
- ⁵⁷⁴ Ten pat.
- ⁵⁷⁵ Ten pat.
- ⁵⁷⁶ Ten pat, l. 9.
- ⁵⁷⁷ Ten pat.
- ⁵⁷⁸ Ten pat; Butegeidietis. VII p. Ž. k. B. p. istoriška apžvalga..., p. 537.
- ⁵⁷⁹ IV pėst. L. K. Mindaugo pulko mūšių aprašymas laikotarpyje nuo 1920 m. spalio 13 d. iki lapkričio 21 d. imtinai, *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 23, l. 54–55.
- ⁵⁸⁰ Ten pat, l. 55–56.
- ⁵⁸¹ IX pėst. LK Vytenio p. vado mjr. A. Paškovičiaus 1920 m. spalio 14 d. pareiškimas Nr. 6937 III pėst. divizijos vadui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 225, l. 50–51.
- ⁵⁸² III pėst. divizijos štabo karo dienynas už 1920 m. spalio mėn., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 178, l. 103.
- ⁵⁸³ III pėst. DLK Vytauto pulko 1920 m. spalio 15–16 d. kovų reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 87, l. 71.

- 584 III pėst. divizijos ŗtabo karo dienynas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 178, l. 104.
- 585 III pėst. DLK Vytauto pulko 1920 m. spalio 15–16 d. kovų reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 87, l. 71.
- 586 III pėst. divizijos ŗtabo karo dienynas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 178, l. 104–105.
- 587 III pėst. DLK Vytauto pulko 1920 m. spalio 15–16 d. kovų reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 87, l. 71.
- 588 Ten pat.
- 589 Ten pat.
- 590 III pėst. DLK Vytauto pulko karių, 1920 m. spalio 15–16 d. nukentėjusių ties Rykantais, sąrašas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 225, l. 74.
- 591 III pėst. divizijos ŗtabo karo dienynas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 178, l. 106.
- 592 Ten pat, l. 108.
- 593 Ats. plk. J. Petruitis, *Mūsų ŗygiai*, t. 2, p. 199.
- 594 Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 3, p. 308–309.
- 595 1920 m. įsakymai artilerijos pulkui, *LCVA*, f. 527, ap. 1, b. 64, l. 139.
- 596 1920 m. įsakymai I pėst. divizijos ŗtabui, *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 16, l. 100–102.
- 597 Ten pat, b. 2, l. 52.
- 598 Armijos inspektoriaus gen. ltn. V. Ramanausko pareiŗkimas Nr. 282 Vyr. kariuomenės vadui plk. ltn. K. ŗukui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 184, l. 117–118.
- 599 Ten pat.
- 600 VII pėst. ŗžemaičių kunig. Butegeidžio pulko 1920 m. dienynas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 119, l. 80–81.
- 601 1920 m. įsakymai I pėst. divizijai, *LCVA*, f. 909, ap. 1, b. 12, l. 1.
- 602 VII pėst. ŗžemaičių kunig. Butegeidžio pulko 1920 m. dienynas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 119, l. 80–81.
- 603 Ten pat, l. 81–82.
- 604 Kautynės ties Giedraičiais, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 70.
- 605 Ten pat.
- 606 Iš ltn. A. ŗovos kovų su lenkais, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 119, l. 32.
- 607 II pėst. DLK Algirdo pulko mūšių 1920 10 29–11 01 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 4.
- 608 VII pėst. ŗžemaičių kunig. Butegeidžio pulko 1920 m. dienynas, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 119, l. 83.
- 609 Kautynės ties Giedraičiais, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 72.
- 610 II pėst. DLK Algirdo pulko mūšių 1920 10 29–11 01 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 4.
- 611 Kautynės ties Giedraičiais, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 73.
- 612 II pėst. DLK Algirdo pulko mūšių 1920 10 29–11 01 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 4.
- 613 Ten pat.
- 614 Kautynės ties Giedraičiais, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 73.
- 615 Ats. plk. J. Petruitis, *Mūsų ŗygiai*, t. 2, p. 222–223.
- 616 IV pėst. L. K. Mindaugo pulko mūšių apraŗymas..., *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 23, l. 56–57.
- 617 I pėst. divizijos ŗtabo viršininko 1920 m. lapkričio 1 d. telefonograma Nr. 40 generalinio ŗtabo viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 189, l. 383.
- 618 IV pėst. L. K. Mindaugo pulko mūšių apraŗymas..., *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 23, l. 59.
- 619 Ten pat.
- 620 Ten pat, l. 60.
- 621 1920 m. įsakymai I pėst. divizijai, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 33.
- 622 Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 624.
- 623 Ten pat, p. 621.
- 624 Ten pat.
- 625 A. Budreckis, *ŗželigovskiada...*, p. 238.
- 626 Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 622.
- 627 P. Lossowski, *Stosunki Polsko-Litewski...*, p. 317.
- 628 Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 625.
- 629 Ten pat, p. 627.
- 630 Dr. K. Grauŗinis, Lietuvos konfliktas su Lenkija dėl Vilniaus ir Suvalkų ŗemių, *Rytų Lietuva*, Čikaga, 1980, p. 457.
- 631 Ten pat, p. 458.
- 632 P. Lossowski, *Stosunki Polsko-Litewski...*, p. 338–340.
- 633 Ten pat, p. 353.
- 634 Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 3, p. 332–336.

- ⁶³⁵ Kpt. K. Ališauskas, 2 pėst. DLK Algirdo pulkas kautynėse ties Giedraičiais, *Karys*, K., 1928, Nr. 26, p. 499; Ats. plk. J. Petraitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 231.
- ⁶³⁶ Ats. plk. J. Petraitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 230–232.
- ⁶³⁷ Kpt. K. Ališauskas, 2 pėst. DLK Algirdo pulkas kautynėse..., p. 500.
- ⁶³⁸ II pėst. DLK Algirdo pulko mūšių 1920 11 17–11 21 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 30.
- ⁶³⁹ Kautynės ties Giedraičiais, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 75.
- ⁶⁴⁰ Ten pat.
- ⁶⁴¹ II pėst. DLK Algirdo pulko mūšių 1920 11 17–11 21 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 30.
- ⁶⁴² Ltn. Mečislovas Kareiva (iš kovų su lenkais), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 31.
- ⁶⁴³ II pėst. DLK Algirdo pulko mūšių 1920 11 17–11 21 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 30.
- ⁶⁴⁴ Ats. plk. J. Petraitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 245.
- ⁶⁴⁵ Ten pat, p. 248–249; II pėst. DLK Algirdo pulko mūšių 1920 11 17–11 21 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 30.
- ⁶⁴⁶ Ten pat.
- ⁶⁴⁷ VII pėst. Žemaičių kunig. Butegidžio pulko dienynas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 119, l. 85.
- ⁶⁴⁸ Ten pat, l. 87.
- ⁶⁴⁹ Ten pat.
- ⁶⁵⁰ Ten pat.
- ⁶⁵¹ Aprašymas mūšių 3 b-no 7 pėst. Ž. k. Butegidžio pulko laike Širvintų paėmimo 1920 m. lapkričio 19 d., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 120, l. 31.
- ⁶⁵² Ten pat.
- ⁶⁵³ VII pėst. Žemaičių kunig. Butegidžio pulko dienynas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 119, l. 87.
- ⁶⁵⁴ Ten pat.
- ⁶⁵⁵ Kpt. P. Baltrūnas, 1920 m. lapkričio mėn. 19 ir 21 d. kautynės ties Širvintais, 7 pėst. *Žemaičių kunigaikščio Butegidžio pulkas*. Kartinis "Kario" priedas, K. 1928 m. rugpjūčio 5 d., p. 9.
- ⁶⁵⁶ Aprašymas mūšių 3 b-no 7 pėst. Ž. k. Butegidžio pulko..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 120, l. 31.
- ⁶⁵⁷ VII pėst. Žemaičių kunig. Butegidžio pulko dienynas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 119, l. 87.
- ⁶⁵⁸ Ten pat.
- ⁶⁵⁹ Kpt. P. Baltrūnas, 1920 m. lapkričio mėn. 19 ir 21 d. kautynės ties Širvintais..., p. 9–10.
- ⁶⁶⁰ VII pėst. Žemaičių kunig. Butegidžio pulko dienynas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 119, l. 88.
- ⁶⁶¹ Ten pat.
- ⁶⁶² Ten pat.
- ⁶⁶³ Ten pat, l. 89.
- ⁶⁶⁴ Ten pat.
- ⁶⁶⁵ Kpt. P. Baltrūnas, 1920 m. lapkričio mėn. 19 ir 21 d. kautynės ties Širvintais..., p. 10–11.
- ⁶⁶⁶ VII pėst. Žemaičių kunig. Butegidžio pulko dienynas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 119, l. 89.
- ⁶⁶⁷ VII pėst. Žemaičių kunig. Butegidžio pulko žygiai ir svarbesni mūšiai, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 119, l. 128.
- ⁶⁶⁸ VII pėst. Žemaičių kunig. Butegidžio pulko dienynas..., *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 119, l. 88.
- ⁶⁶⁹ Dim. plk. Šakmanas, Atsiminimų nuotrupos, *Karys*, K., 1939, Nr. 29, p. 846.
- ⁶⁷⁰ J. ltn. Bardzilauskas, Vaidotėnų pirmosios dienos ir kovų žygiai, *Karys*, K., 1935, Nr. 29, p. 843.
- ⁶⁷¹ Kpt. K. Ališauskas, 2 pėst. DLK Algirdo pulkas kautynėse ties Giedraičiais..., p. 504; VIII pėst. Kauno kunig. Vaidoto pulko karo dienynas (1920 09 01–12 31), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 34.
- ⁶⁷² Kautynės ties Giedraičiais, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 76.
- ⁶⁷³ II pėst. DLK Algirdo pulko mūšių 1920 11 17–11 21 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 30.
- ⁶⁷⁴ Kautynės ties Giedraičiais, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 77.
- ⁶⁷⁵ Ats. plk. J. Petraitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 259.
- ⁶⁷⁶ Kautynės ties Giedraičiais, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 77.
- ⁶⁷⁷ II pėst. DLK Algirdo pulko mūšių 1920 11 17–11 21 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 30.
- ⁶⁷⁸ Kautynės ties Giedraičiais, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 78.
- ⁶⁷⁹ Ten pat.
- ⁶⁸⁰ Vyr. ltn. Sergejus Musatovas (Iš kovų su lenkais), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 32.
- ⁶⁸¹ Kpt. K. Ališauskas, 2 pėst. DLK Algirdo pulkas kautynėse ties Giedraičiais..., p. 507; II pėst. DLK Algirdo pulko mūšių 1920 11 17–11 21 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 30.
- ⁶⁸² Ltn. A. Šova, Iš kovų su lenkais, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 32.
- ⁶⁸³ Kautynės ties Giedraičiais, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 79.

- ⁶⁸⁴ II pėst. DLK Algirdo pulko mūšių 1920 11 17–11 21 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 30.
- ⁶⁸⁵ Ats. plk. J. Petruitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 271–272.
- ⁶⁸⁶ Ten pat.
- ⁶⁸⁷ II pėst. DLK Algirdo pulko mūšių 1920 11 17–11 21 reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 30.
- ⁶⁸⁸ Ten pat, l. 30–31.
- ⁶⁸⁹ Ten pat.
- ⁶⁹⁰ Kautynės ties Giedraičiais, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 95, l. 79.
- ⁶⁹¹ Rotmistras M. Michniewicz-Hetman, Vilniaus kavalerijos brigados reidas Kėdainių kryptimi, *Mūsų žinynas*, t. 10, K. 1926, p. 48–49.
- ⁶⁹² IX pėst. pulko vado mjr. A. Paškovičiaus 1920 m. gruodžio 1 d. pareiškimas Nr. 8500 I pėst. divizijos vadui plk. ltn. Edv. Adamkavičiui, *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 23, l. 65.
- ⁶⁹³ VIII pėst. Kauno kunig. Vaidoto pulko karo dienynas (1920 09 01–12 31), *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 178, l. 254.
- ⁶⁹⁴ Ten pat.
- ⁶⁹⁵ VII pėst. Ž. k. Butegeidžio pulko Mokomosios kuopos veikimo Kurėnų kaimo–Videnišio ruože 1920 m. lapkričio 19–26 d. reliacija Nr. 1, *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 23, l. 47.
- ⁶⁹⁶ Butegeidietis. Epizodas iš Lietuvos Nepriklausomybės kovų su mūsų pietų kaimynu, *Karys*, Brukllynas, 1965, Nr. 9, p. 272–273.
- ⁶⁹⁷ VII pėst. Ž. k. Butegeidžio pulko Mokomosios kuopos veikimo..., *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 23, l. 47.
- ⁶⁹⁸ Ten pat.
- ⁶⁹⁹ VIII pėst. Kauno kunig. Vaidoto pulko 1920 m. lapkričio 17–26 d. reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 27.
- ⁷⁰⁰ Dr. A. Rukša, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 3, p. 383–384.
- ⁷⁰¹ I pasienio pulko vado plk. ltn. P. Kubiliūno 1920 m. lapkričio 28 d. pareiškimas Nr. 2551 KAM generalinio štabo viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 184, l. 1.
- ⁷⁰² Ten pat.
- ⁷⁰³ Ten pat.
- ⁷⁰⁴ Ten pat.
- ⁷⁰⁵ VIII pėst. Kauno kunig. Vaidoto pulko 1920 m. lapkričio 17–26 d. reliacija, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 75, l. 27.
- ⁷⁰⁶ Ten pat, l. 28.
- ⁷⁰⁷ J. Vėgėlis, Širvintų kautynių prošvaistės, *Karys*, Brukllynas, 1962, Nr. 3, p. 67.
- ⁷⁰⁸ IX pėst. pulko vado mjr. A. Paškovičiaus 1920 m. gruodžio 1 d. pareiškimas..., *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 23, l. 65.
- ⁷⁰⁹ Ten pat, l. 66.
- ⁷¹⁰ J. Vėgėlis, Širvintų kautynių prošvaistės..., p. 67.
- ⁷¹¹ IX pėst. pulko vado mjr. A. Paškovičiaus 1920 m. gruodžio 1 d. pareiškimas..., *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 23, l. 66.
- ⁷¹² Ten pat.
- ⁷¹³ IV pėst. L. K. Mindaugo pulko mūšių laikotarpyje nuo 1920 m. spalio 13 d. iki lapkričio 21 d. imtinai aprašymas, *LCVA*, f. 509, ap. 1, b. 23, l. 61.
- ⁷¹⁴ Ten pat.
- ⁷¹⁵ Ten pat, l. 62.
- ⁷¹⁶ Ten pat.
- ⁷¹⁷ Ten pat, l. 63.
- ⁷¹⁸ S. Dykūnas, Paskutinės kautynės su lenkais 1920 metais, *Karys*, K., 1928, Nr. 24, p. 455–456.
- ⁷¹⁹ Ten pat.
- ⁷²⁰ 1920 m. įsakymai Lietuvos kariuomenei, *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 23, l. 335.
- ⁷²¹ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija...*, p. 637.
- ⁷²² Karo paliaubų protokolai, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 212, l. 9.
- ⁷²³ Ten pat.
- ⁷²⁴ Armijos vado gen. S. Žukausko 1920 m. lapkričio 29 d. telefonograma I–IV divizijų vadams, *LCVA*, f. 1359, ap. 1, b. 12, l. 2.
- ⁷²⁵ Tautų Sąjungos karinės kontrolės komisijos notos Lietuvių ir Lenkų valdžioms, *LCVA*, f. 1359, ap. 1, b. 12, l. 8.
- ⁷²⁶ Ats. plk. J. Petruitis, *Mūsų žygiai*, t. 2, p. 288.
- ⁷²⁷ Lenkų pėstininkų nuostoliai 1918–1920 metų karuose, *Karys*, 1934, Nr. 35, p. 715.
- ⁷²⁸ *Savanorių žygiai*, t. 1, p. 54–55.
- ⁷²⁹ Dr. J. Purickis, *Seimų laikai...*, p. 106.

PABAIGOS ŽODIS

1918 m. atgavusi nepriklausomybę, lietuvių tauta pasuko naujo gyvenimo keliu. Remdamasi teise į savarankišką politinį gyvenimą ir atkurdamą savąją valstybę, ji visų pirma rūpinosi savo valdžios institucijomis, sprendė sienų su kaimyninėmis šalimis klausimus, siekdama į vieną kamieną sujungti visas lietuvių tautos dalis. Tačiau taip jau susiklostė, kad pradėjusiai kurtis Lietuvos valstybei nuo pat pirmųjų veiklos dienų teko ginti savo žemę ir diplomatiniais būdais kovoti dėl savo egzistencijos pripažinimo. Lietuvai nedraugiškos kaimyninės šalys, siekdamos įgyvendinti savo agresyviuos tikslus, stengėsi apšmeižti ir iškraipyti tikruosius mūsų jaunos valstybės siekius, apjuodinti ją kitų pasaulio valstybių, visų pirma Tautų Sąjungos, akysė. Tokiomis aplinkybėmis vos pradėjusioms kurtis Lietuvos ginkluotosioms pajėgoms 1918–1920 m. teko ginklu kovoti su besikėsinusiais į jos nepriklausomybę trimis galingais priešais – Sovietų Rusija, bermontininkais bei imperialistine Lenkija.

Pirmoji tiesioginė grėsmė Lietuvos egzistavimui atėjo iš rytų. Sovietų Rusijos vyriausybė, greit pamiršusi visus savo ankstesnius principinius pareiškimus dėl tautų apsisprendimo, suformavo vakarų Raudonąją armiją, kurios tris divizijas 1918 m. gruodžio 7 d. pasiuntė į vakarus, užsibrėžusi karine jėga vėl sujungti su Rusija atsiskyrusias nuo jos tautas, tarp jų ir lietuvius. Baltijos šalys bolševikams turėjo tapti tiltu prasiveržti į vakarus ir suteikti ten veikusiems vietos komunistams „internacionalinę“ pagalbą. Todėl ir į Lietuvą, įkandin besitraukiančių vokiečių, turėjo veržtis bolševikų kariniai daliniai. Šitokiu būdu užimtos vietose turėjo būti įvesta sovietinė sistema.

Tačiau vietiniams bolševikams nesant jokių sąlygų ir neturint galimybių Lietuvoje įvykdyti visai liaupsinamos socialistinės revoliucijos bei sukelti pilietinio karo, Sovietų Rusijos vadovai nutarė Raudonosios armijos durtuvais padėti suplanuotai V. Kapsuko vyriausybei įvesti sovietų valdžią Lietuvoje. Tam ir buvo skirtos stambios karinės pajėgos, vėliau nuolat stiprinamos.

Lietuvių politiniai veikėjai, ilgoką laiką gyvendami iliuzijomis, jog jų valstybės likimą lems tarptautinės institucijos, pasirinko pernelyg lėto kariuomenės formavimo sistemą ir į Lietuvos teritoriją besiveržiančiai rusų bolševikų kariuomenei neturėjo ką priešpriešinti. Nors jaunų, patriotiškai nusiteikusių karininkų paveiktas M. Sleževičius, 1918 m. gruodžio 26 d. tapęs ministru pirmininku, tuojau pakeitė kariuomenės organizavimo metodą daug dinamiškesniu, tačiau iki tol buvo veltui sugaišta pusantro mėnesio brangaus laiko. Vilnių gelbėti jau buvo per vėlu ir pačiai vyriausybei teko iš jo persikelti į Kauną. Vilnius ir 2/3 Lietuvos teritorijos atiteko rusams bolševikams. Iškilo realus pavojus atsikūrusios Lietuvos valstybės egzistavimui.

Visgi tomis sudėtingomis aplinkybėmis lietuvių tauta, jos vyriausybė bei tik ką pradėtos kurti ginkluotosios pajėgos nepalūžo, rado jėgų susitelkti, atsispirti bolševikų agresijai ir stoti į nelygią kovą su galingu priešu. Kovų su rusais bolševikais eigoje skirtini du pagrindiniai etapai. Pirmasis – bolševikų veržimosi į krašto gilumą sustabdymo ir Lietuvos kariuomenės puolamųjų operacijų pradžios etapas (1919 m. vasaris – gegužės mėn. pradžia). Pagal kovų pobūdį, mastą ir reikšmę šį etapą galima suskirstyti į du smulkesnius laikotarpius.

Pirmasis iš jų – vietinio pobūdžio ir nedidelio masto kovų laikotarpis (1919 m. vasaris – balandžio mėn. pradžia). Kartu tai labai permainingai vykusių pirmųjų kovų su bolševikais laikotarpis. Jam priskirtinos Kėdainių–Šėtos, Jiezno ir Alytaus kautynės, Panevėžio atskirojo bataliono vadinamosios „ekspedicijos“, pirmasis nesėkmingas bandymas išvaduoti Ukmergę bei išsilaikyti Panevėžyje, partizaninio pobūdžio veiksmai Žemaitijoje, Šiaurės Lietuvoje bei kitose vietovėse.

1919 m. vasario 7–10 d. vykusių Kėdainių–Šėtos kautynių, kuriose stambiams bolševikų daliniams pasipriešino negausūs menkai ginkluoti ir beveik neapmokyti lietuvių savanoriai, veikdami kartu su saksų savanoriais, reikšmė visų pirma ta, kad įstengta sulaikyti priešų puolimą, priversta jį pasitraukti nuo svarbaus strateginio centro – Kėdainių ir, kas ypač reikšminga, likviduotas Kauno apsupimo iš šiaurės pavojus. Ši pirmoji pergalė, plačiai nuskambėjusi po visą Lietuvą, turėjo neabejotiną neigiamą poveikį tolesniems bolševikų veiksams.

Vasario 10 ir 13 dienomis vykusios Jiezno kautynės sukliudė bolševikams, planavusiems užėmus Prienus apeiti ir pulti Kauną iš pietų. Tiesa, jų pradžia lietuviams buvo gana nesėkminga – patirta nemaža aukų, tačiau užbaigtos jos efektyvia pergalė, kuri dar labiau pakėlė tiek lietuvių visuomenės nuotaiką, tiek savanorių kovinę dvasią.

Skaudžiu pralaimėjimu bolševikams į Nepriklausomybės kovų istoriją įsirašė nesėkmingos Alytaus kautynės, vykusios vasario 12–13 ir 15 dienomis. Organizaciniame kūrime stadijoje tebuvo I pėst. pulkas, gausių priešų jėgų spaudžiamas, buvo išblaškytas ir priverstas iš miesto chaotiškai pasitraukti, patirdamas nemažų nuostolių. Visgi ir šiuo atveju, įstengus sutelkti dalį likusių pulko pajėgų, kartu su saksų savanoriais, sugebėta Alytų iš bolševikų atsiimti, atkurti turėtas ankstesnes pozicijas ir tuo būdu pašalinti gresiantį pavojų Kauno miestui iš pietų pusės. Taigi kautynės dėl Kauno derėtų vadinti vienomis iš lemtingiausių visame 1919 metų kare. Žlugus Kaunui, vargu ar būtų pavykę apginti ir Lietuvos nepriklausomybę.

Panevėžio atskirojo bataliono 1919 m. vasario–kovo mėn. vykdytos „ekspedicijos“ į Ramygalą, Truskavą, Surviliškį, Krekenavą, Pociūnėlius, Baisogalą, taip pat partizaniniai savanorių veiksmai Žemaitijoje, šiaurės Lietuvoje bei kitose vietose nedavė priešui ramybės, jį demoralizavo ir neleido įsitvirtinti, antra vertus, kėlė pasitikėjimą vietos gyventojams, įgalino sulaukti daugiau savanorių, papildyti ginkluotę, įgyti didesnio patyrimo kautynėse ir pan.

Reikšmingomis reikėtų laikyti ir 1919 m. kovo mėn. paskutinėmis bei balandžio mėn. pirmomis dienomis Panevėžio atskirojo bataliono vykdytas permainingas kovas dėl Ukmergės ir Panevėžio. Tai buvo tartum savotiška repeticija bandant išvaduoti du svarbius strateginius centrus Vidurio Lietuvoje – Ukmergę ir Panevėžį. Nors šis bandymas dar nebuvo sėkmingas, tačiau jis parodė, jog priešas nėra nenugalimas, tik reikia noro, tinkamo vadovavimo ir mokėjimo kautis. Šiomis kovomis baigėsi pirmasis kovų su bolševikais laikotarpis.

Antrasis laikotarpis siejamas su Lietuvos kariuomenės pirmųjų planingų puolamųjų operacijų pradžia (1919 m. balandžio mėn. pradžia – gegužės mėn. pradžia). Iki šio laikotarpio Lietuvos vadovybės skubiai organizuojama kariuomenė gerokai sustiprėjo, atsirado naujų, geriau parengtų karinių dalių, gauta ginklų, apran gos. Kokybiniai poslinkiai vyko ir pačioje kariuomenės organizacijoje.

Sužinojus apie lenkų kariuomenės vadovybės rengiamą Vilniaus užgrobumo planą, nutarta užbėgti įvykiams už akių – patiems pamėginti iš bolševikų atsiimti savąją sostinę. Ryžtis tokiam bandymui skatino prasidėjusios bolševikų nesėkmės fronte, vyraujanti netvarka ir karių maištai, gyventojų nepasitenkinimas sovietiniu režimu ir kt.

Dar neturint pakankamai jėgų pulti bolševikus visu frontu, tik ką suformuota ir sutelkta dviejose vietose karin. St. Nastopkos vadovaujama Atskiroji brigada turėjo suduoti priešui smūgį, nuo kurio jis turėjo trauktis. Tai buvo pirmoji organizuota puolamoji karinė operacija, kokių iki tol besikuriančioje kariuomenėje dar nebuvo. Jos metu – balandžio 2–8 d. – puolant bolševikus Vilniaus kryptimi, priešui buvo sudotas nemažas smūgis, tačiau išvyti jo iš Vilniaus neįstengta – jėgos buvo dar per mažos. Nors šiose kautynėse užsibrėžto tikslo pasiekti ir nepavyko, tačiau galutinai buvo sutrukdytos bolševikų pastangos pro Alytų ir Kaišiadoris veržtis į Kauną, o po to bandyti užimti ir visą Lietuvą.

Pirmasis kovų su bolševikais etapas baigėsi sėkminga planinga Ukmergės karinė operacija, įvykdyta bendromis lietuvių ir saksų savanorių dalimis 1919 m. gegužės 3 d. Jos metu ne tik buvo išvaduotas šis svarbus strateginis centras, bet ir daugelis aplinkinių vietovių, padarant bolševikams didelių nuostolių.

Vertinant šio etapo metu vykusias su bolševikais pirmąsias kovas, reikia konstatuoti, jog ligšiolinėje istorinėje literatūroje neretai buvo apeinamas arba smarkiai sumenkinamas jose dalyvavusių saksų savanorių vaidmuo. Tiesa, pirmieji jų daliniai, 1919 m. sausio mėn. pradžioje pakeitę reguliariusios vokiečių kariuomenės dalinius, Lietuvos vyriausybei bei visuomenei didesnio pasitikėjimo irgi nekėlė. Dalis jų buvo nedrausmingi, paveikti bolševikinės propagandos, priešišškai nusiteikę tautinės Lietuvos valdžios atžvilgiu, plėšikavo ir skriaudė vietos gyventojus. Ir tik vėliau šiuos, atvykusius į Lietuvą vien pasiplėšimo tikslu elementus išsiuntus atgal į Vokietiją, padėtis pastebimai pagerėjo.

Istorinių šaltinių analizė rodo, jog nors mūsų pirmieji savanoriai buvo karšti Lietuvos patriotai ir pasiaukojančiai bei narsiai gynė savo tėvynės laisvę, tačiau savo menkomis pajėgomis, be gerai ginkluotų saksų savanorių paramos, nebūtų ištengę laimėti Kėdainių–Šėtos, Jiezno, Alytaus kautynių, iškovoti pergalės Žemaitijoje, įvykdyti reikšmingą Ukmergės išvadavimo operaciją ir, kas svarbiausia, apginti Kauną. Pradiniu kovų su bolševikais laikotarpiu negausūs, prastai ginkluoti ir mažai apmokyti lietuvių būriai buvo priklausomi nuo saksų savanorių paramos ir daugelyje karinių operacijų vaidino tik pagalbinį vaidmenį. Užbėgant įvykiams į priekį, pažymėtina, jog saksų savanoriai, kovoję Lietuvoje apie 6 mėnesius, dalyvavo išvaduojant iš bolševikų daugiau kaip 13 miestų, padėjo pasistūmėti Lietuvos stiprėjančiai kariuomenei apie 100 km į krašto gilumą, o jos kariams – įgauti daugiau patirties bei pasitikėjimo savo jėgomis.

Antrasis – lemiamų kovų su bolševikais – etapas tęsėsi nuo 1919 m. gegužės mėn. pradžios iki kovų pabaigos. Jis skirstytinas į 3 smulkesnius laikotarpius. Pirmasis iš jų – vadovavimo Lietuvos kariuomenei pertvarkymo ir stambesnių karinių operacijų prieš bolševikus pradžios laikotarpis (1919 m. gegužės mėn. pradžia – birželio mėn. vidurys).

Didėjant karių skaičiui ir kuriantis naujoms karinėms formuotėms, pribrendo

reikalas pertvarkyti vadovavimą krašto ginkluotosioms pajėgoms, pritaikyti jį prie naujų, pasikeitusių aplinkybių siekiant greičiau išsivaduoti iš užsitęsusios bolševikų okupacijos. Pasižymėjusio Pirmajame pasauliniame kare, prityrusio gen. S. Žukausko paskyrimas vyr. kariuomenės vadu, Krašto apsaugos ministerijos ir jos Generalinio štabo reorganizavimas bei išplėtimas padėjo iš pagrindų pagerinti visų karinių struktūrų darbą bei jų veiklos koordinavimą. Po to greit sekęs įvairiose Lietuvos vietose išmėtytų smulkių kariuomenės dalių sukonzentravimas dviem svarbiausiomis Ukmergė–Utena–Zarasai ir Kėdainiai–Panevėžys–Rokiškis kryptimis, geresnis materialinis aprūpinimas bei vadovavimas joms užtikrino netrūkusių Kurklių–Panevėžio karinių operacijų sėkmę, atskleidė naują reikšmingą Nepriklausomybės kovų istorijos lapą. Nuo atskirų užpuolimų, partizaninių veiksmų buvo pereita prie planingų karinių operacijų. Šio laikotarpio pabaiga buvo apvainikuota svarbių strateginių centrų – Kupiškio, Rokiškio, Utenos bei daugybės smulkesnių vietovių – išvadavimu.

Antrasis – karinių veiksmų Rytų Aukštaitijoje 1919 m. vasarą – laikotarpis tęsėsi nuo 1919 m. birželio mėn. vidurio iki liepos mėn. pabaigos. Po ankstesniuoju laikotarpiu vykusių įtemptų ir sunkių kovų abiejų kariaujančių pusių puolamieji veiksmai Rytų Aukštaitijos Dusetų ežerų fronte sustojo. Bolševikams iškilo viena iš opiausių problemų – kaip išmaitinti savo gausią kariuomenę, o lietuviams – kaip padidinti smarkiai praretėjusias karininkų bei karių gretas ir apsirūpinti besibai giančiais šaudmenimis.

Itin didelį poveikį krašto visuomenei padarė Lietuvos laikinosios vyriausybės 1919 m. birželio 20 d. įstatymas dėl karių aprūpinimo žeme, paskelbtas nelaukiant Steigiamojo Seimo nutarimo. Į jį atsiliepė daug ištikimų tėvynei vyrų, stojusių savanoriais ir gerokai papildžiusių Lietuvos kariuomenės gretas. Didelę jų dalį sudarė bežemiai ir mažžemiai Lietuvos piliečiai.

Iš šiuo laikotarpiu vykusių reikšmingesnių susirėmimų su bolševikais išskirtinas Panevėžio bataliono 1919 m. birželio 21–23 d. sėkmingai įvykdytas vietinis puolimas – vadinamoji „didžioji žvalgyba“ Bebrinės–Ilūkstės–Dvietės–Mukanų–Dronkų bare, kurios metu buvo išsiaiškintas priešų jėgų dydis, išsidėstymas, įtvirtinimai ir kt. Panevėžio rinktinės nepavykęs puolimas liepos 6–12 d., atskleidęs jos nepakankamą pajėgumą bei prastą atskirų dalių veiklos koordinavimą, ir Ukmergės rinktinės liepos 11–12 d. puikiu manevru įvykdytas Salako miestelio užėmimas, taktiniu požiūriu laikomas vienu iš gražiausių lietuvių kariuomenės nedidelio dalinio veiksmų, sugniuždžiusių visas priešų pastangas minėtoje vietovėje.

1919 m. rugpjūčio mėn. pradžioje prasidėjo paskutinis kovų su bolševikais laikotarpis – pasirengimo lemiamai Zarasų karinei operacijai ir bolševikų išvijimo iš Lietuvos laikotarpis, užsitęsęs iki karo su Sovietų Rusija pabaigos.

1919 m. vasarą ilgai užsitęsusi pasyvi Lietuvos kariuomenės vadovybės pozicija Salako–Dusetų–Subatės ežerų linijoje leido bolševikams atsikvėpti, pertvarkyti bei sustiprinti savo kariuomenės dalinius ir toliau engti vietinius gyventojus okupuotoje Rytų Aukštaitijos dalyje. Lietuvių karinei vadovybei parengus detalų Zarasų karinės operacijos planą, apsvarsčius jį su Ukmergės ir Panevėžio brigadų (buvusių rinktinių) karininkais, papildžius jas naujomis jėgomis, apsirūpinus šaudmenimis, maisto atsargomis, sutvarkius tiekimą ir atlikus kitus pasirengimo darbus, rug-

pjūčio 24 d. buvo pradėtas didysis bolševikų puolimas. Po dienos užėmus Zarasus, o dar po kelių įstengus nublokšti bolševikus už Dauguvos, kautynės su jais nebeteko manevrinio pobūdžio ir virto pozicinėmis. Nors frontas su bolševikais buvo iki 1920 m. pradžios, jis jau nebebuvo pavojingas. Taip pasibaigė Zarasų karinė operacija, suteikusi Lietuvos kariuomenei garbę ir didį laimėjimą.

Po to prasidėjusios ir ilgai užsitęsusios Lietuvos derybos su Sovietų Rusija baigėsi 1920 m. liepos 12 d. pasirašyta taikos sutartimi. Ja Sovietų Rusija visiems amžiams atsisakė nuo suverenumo teisių į Lietuvą ir pripažino jai Vilnių bei Seinų kraštą su gana plačiomis žemės juostomis rytuose. Lietuvos, kaip suverenios valstybės, pripažinimas sustiprino jos tarptautinę padėtį. Antantės šalys turėjo skaitytis su jos egzistavimu. Sutartis suteikė Lietuvai tvirtą juridinį pagrindą tarptautinėse institucijose.

Lemiamame kovų su bolševikais įkarštyje Šiaurės Lietuvoje ir Kurše, Latvijoje, susitelkė kitas Baltijos šalių, tarp jų ir Lietuvos, priešas – bermontininkai. Šie rusų monarchistų ir vokiečių organizuoti savanorių daliniai iš rusų belaisvių ir vokiečių karių, sudarę rimtą karinę jėgą, kėlė didelį pavojų Baltijos valstybėms, nes atvirai nepritarė jų nepriklausomybei ir nerodė jokio noro tartis su jomis ginčytiniais klausimais. 1919 m. vasarą tarp lietuvių valdžios ir plk. P. Bermondto vadovaujamos kariuomenės ėmė bręsti karinis konfliktas. Karinių veiksmų su bermontininkais metu išskirtini trys etapai. Pirmasis iš jų – bermontininkų išgalėjimo Šiaurės Lietuvoje etapas (1919 m. liepos mėn. pabaiga – spalio mėn. vidurys).

Lietuvos ginkluotosioms pajėgoms tebekovojant su bolševikais Dauguvos fronte, bermontininkai, pasinaudoję jiems palankia padėtimi, 1919 m. liepos 26 d. atvyko į Kuršėnus ir, juose iširtvirtinę bei pasijutę esą lyg nukariautame krašte, ėmė skverbtis į jo gilumą. Masiškai plėšikaudami bei vykdydami žiaurias rekvizicijas, jie pradėjo palaipsniui stumti lietuvių kariuomenės dalinius nuo svarbių strateginių kelių, kad užsitikrintų sau visišką užnugario saugumą. Lietuvos vyriausybė, bermontininkus laikydama dideliu pavojumi nepriklausomybei, 1919 m. spalio 9 d. paskelbė visame krašte karo padėtį ir spalio 16 d. nusprendė jėga juos išvaryti iš Lietuvos.

Prasidėjo antrasis – Lietuvos kariuomenės sutelkimo bermontininkų fronte ir pasirengimo Šiaulių karinei operacijai – etapas (1919 m. spalio mėn. vidurys – lapkričio mėn. vidurys).

1919 m. spalio mėn. vidury prieš bermontininkus sudarius atskirą frontą ir jo vadu paskyrus pasižymėjusį kovose su bolševikais plk. ltn. K. Ladygą bei įgyvendinus nemažą organizacinių priemonių (pašaukus į kariuomenę nemažai vyresniojo amžiaus vyrų, įsigijus užsienyje būtiniausių kariškų reikmenų, aprangos ir kt.), gerokai pasikeitė bendra kariuomenės išvaizda, labai pasitaisė karių nuotaika.

Nors bermontininkams užėmus Radviliškio stotį nutrūko geležinkelių susisiekimas tarp Kauno ir bolševikų fronte buvusios kariuomenės, o jos telkimas į bermontininkų frontą vyko lėtai, sunkiai ir užsitęsė ištisą mėnesį, tačiau įstengta priešpriešinti priešui apie 11 500–12 000 karių, kurie pradėjo stabdyti ir atremti sistemingus jo puldinėjimus.

Šių karinių pajėgų 1919 m. lapkričio 21 d. puolimu prasidėjo trečiasis – bermontininkų avantiūros Lietuvoje likvidavimo – etapas, užsitęsęs iki tų metų gruodžio mėn. vidurio. Operaciją vykdant iš šiaurės ir pietų Šiaulių miesto supimu, kar-

tu puolant Radviliškio–Šiaulių kryptimi, jau kitą dieną po labai atkaklių kautynių buvo užimtas didžiausias bermontininkų organizacinis centras – Radviliškis. Po to vyko kitų bermontininkų užimtų Lietuvos vietovių vadavimas, pasibaigęs 1919 m. gruodžio 14 d. Bermontininkų avantiūra Lietuvoje buvo likviduota. Jos likvidavimas galutinai sugriovė vokiečių planus kolonizuoti Lietuvą.

Taigi 1919 metai yra vienas iš gražiausių atgijusios Lietuvos valstybės ir jos kariuomenės istorijos lapų – iškovotos reikšmingos pergalės prieš du galingus priešus – rusus bolševikus ir bermontininkus. Tačiau Nepriklausomybės kovos tomis pergalėmis nesibaigė. Lietuviams dar teko patirti sunkias diplomatines ir ginklo kovas su galingesne kaimynine Lenkija.

Lenkai nuo senų laikų nerodė palankumo tautiniam lietuvių sąjūdžiui, matydami jame tik tam tikrą „separatizmą“ ir „litvomaniją“ bei gyvendami amžiais lietuviams nepriimtiniomis, pasenusiomis unijos idėjomis. Lietuvos santykiai su Lenkija istoriškai buvo taip nevykusiai susipynę, kad po šimtmetinės carinės priespaudos atgijusios lietuvių ir lenkų tautos niekaip neįstengė taikiai išspręsti ginčijamų klausimų ir sutvarkyti savo atkurtų valstybių sienų. Lenkų pastangas pasiekti „porozumienie“, susitarimą, paprastai lydėdavo visiškai nepriimtini, tautinius lietuvių jausmus įžeidžiantys pasiūlymai. Vadovaujantieji lenkų sluoksniai, tarp kurių bent pradžioje buvo nemaža didikų ir magnatų atstovų, dažnai rodė daug išdidumo ir netolerancijos jaunosios Lietuvos veikėjams, kurių didžiuma buvo kilusi iš „šiaudinės pastogės“, iš „samanotos trobelės“. Jau susikūrus nepriklausomai Lietuvos valstybei, Lenkija, užuot pirmoji pasveikinusi drąsiai pakilusią ir atsikūrusią jaunąją Lietuvą, vilkino jos pripažinimą, o lenkų spauda dažnai pravardžiudavo ją „Litwa Kowienska“. Tuo būdu kaimyninė Lenkija ne tik neparodė Lietuvai palankumo, bet tapo pačia pavojingiausia atsikuriančios nepriklausomos Lietuvos priešininke, su kuria teko išverti sunkiausias kovas. Šitų kovų metu išskirtini keli etapai.

Pirmasis iš jų – lietuvių–lenkų konflikto brandimo etapas, tęsėsis iki 1919 m. balandžio 19 d. Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse bei vėliau lietuvių politikų bei visuomenės veikėjų idealui atkurti savąją valstybę, apimančią istoriniais laikais lietuvių genčių apgyventas žemes su sostine Vilniumi, lenkų ideologai dar 1916 m. paskelbtame valstybingumo lygos komunikate priešpriešino teiginį, jog jų valstybė negalinti remtis etnografiniu principu, o turinti apimti lietuvių ir rusų žemes bei Baltijos jūros pakraščius ir visai įrodinėjo, jog to reikalaujančios ne vien istorinės tradicijos, bet ir ekonominiai bei politiniai būsimosios Lenkijos interesai. Lenkų rytų politikoje pagrindinės jų politinės grupės – endekai ir pilsudskininkai – ypatingą vietą skyrė Vilniui, turėjusiam būti vienu iš pagrindinių atramos taškų kuriant „didžiąją Lenkiją“. Vėliau tapo aišku, jog Lenkijos valdantieji sluoksniai ėmė siekti ne tik buvusių jų rytinių žemių, bet ir etnografinės Lietuvos. O tai buvo visiškai priešinga nacionalinėms lietuvių tautos aspiracijoms. Minėti lenkų siekiai bei juos lydėję aktyvūs Lenkijos vyriausybinių sluoksnių praktiniai veiksmai ir įžiebė karinio konflikto dėl Vilniaus kibirkštį. Vilniaus klausimas tapo ištisu Lietuvos–Lenkijos santykių kompleksu.

1918 m. gruodžio mėn. pradžioje parengus planą lietuviškoms ir gudiškoms žemėms užimti ir Vilniuje bei jo srityje sparčiai kuriant karines organizacijas, lenkų vadovybės pagrindinis rytų politikos rūpestis buvo užvaldyti šį miestą bei sritį tarp

jo ir Baltstogės, pramintą „lenkiškai–gudiška Lietuva“.

Pasinaudoję vokiečių pasitraukimu iš Vilniaus ir didėjančia besiantinančios Raudonosios armijos grėsme, lenkai, visiškai nesiskaitydami su teisėta lietuvių valdžia, 1919 m. sausio 1 d. paskelbė užėmę miestą. Nors neištengus atkakliau bolševikams pasipriešinti pirmasis lenkų „žygis į Lietuvą“ 1918–1919 m. sandūroje ir nepavyko, tačiau Lenkijos vadovybė neatsisakė idėjos pakartoti karinę akciją, laukė tam tinkamos progos ir ruošėsi tiek politiškai, tiek kariškai.

Antrasis – lenkų karinės ekspansijos Lietuvoje plėtimo – etapas tęsėsi nuo 1919 m. balandžio 19 d. iki 1920 m. liepos mėn. vidurio. Pasinaudoję palankia padėtimi, kada bolševikų kariuomenėje, išsidėsčiusioje Marcinkonių–Vilniaus–Lydos trikampyje, susidarė didelė tuštuma – spraga, lenkai 1919 m. balandžio 19–21 d. staigiu puolimu užėmė Vilnių. Tiek Vilnių, tiek jo sritį lenkai okupavo, visiškai nederindami savo karo veiksmų su Lietuvos kariuomenės, taip pat kovojusios su bolševikais, veiksmais. Užėmę Vilnių, lenkai toliau brovėsi į Lietuvos teritoriją ir iki 1919 m. gegužės mėn. vidurio pasiekė Širvintas, Giedraičius, Linkmenis, Ignaliną, Adutiškį, Naručio ežerą, laikydami kairėje sąlytį su Lietuvos kariuomenės Ukmergės grupe. Nepaisydami draugiškų santykių, lenkai atskirose vietose infiltravosi ir į Lietuvos valdomus plotus, užgrobdami Daugus, Butrimonis, Užuguostį ir kitas vietas. Visos Lietuvoje ir Gudijoje veikusios lenkų jėgos sudarė vadinamąjį lietuvių–gudų frontą.

Taikos sutarties derybos Paryžiuje, vykusios 1919 m. pradžioje, ir Vakarų Europos valstybių ilgai laikoma nepastovia ir nepriimtina sovietinė tvarka Rusijoje padarė lenkų nesukalbamumą ir įgalino juos vykdyti plataus masto užmojus. Nepatikslinus Paryžiaus sutartimi Lietuvos sienų, netrukus prasidėjo kivičiai tarp faktiškai atsistačiusios, bet Santarvės valstybių dar nepripažintos Lietuvos ir kaimyninės Lenkijos. Įvykusių faktų ir kivičių akivaizdoje Santarvės valstybės pavėluotai mėgino tvarkyti Lietuvos ir Lenkijos sienų klausimą, nustatydamos tarp jų demarkacijos linijas, nes tiesioginės derybos tarp tų valstybių nevyko. Lenkija laikėsi tos nuomonės, kad jai dar neatėjo patogus laikas sutvarkyti reikalus su Lietuva. Kaip netrukus paaiškėjo, Lenkija Santarvės valstybių nustatytą su Lietuva demarkacijos linijų irgi nenorėjo respektuoti.

Nepaisydama Lenkijos pareikšto nenoro galutinai susiderėti sienų klausimu ir jos aiškiai parodyto agresyvumo infiltruojantis į jau valdomus Lietuvos plotus, Lietuvos vyriausybė visą laiką norėjo su lenkais taikiai spręsti ginčijamus klausimus, ieškodama paramos Santarvės valstybėse. Pastarosios, užsiėmusios savais reikalais ir iš pradžių mažai tesiorientuodamos tautiniuose Rytų Europos klausimuose, ilgą laiką tik stebėjo įvykius. Galiausiai jos ėmė skaitytis su įvykusiais faktais ir Lietuvą pripažino de facto (1919 m. rugsėjo 15 d. – Anglija, 1920 m. gegužės 11 d. – Prancūzija), pradėdamos teikti ir šokią tokią materialinę bei diplomatinę paramą. Tačiau Lietuvos–Lenkijos sienų klausimas nebuvo išspręstas.

Lietuvos–Lenkijos valstybėse veikusios Santarvės šalių karinės misijos, tarp savęs glaudžiai bendradarbiaudamos, domėjosi lietuvių–lenkų santykiais, stengėsi juos sureguliuoti, tačiau kraštutiniais atvejais lenkams nuolaidžiavo ir ėjo su jais į kompromisus. Santarvės šalims, ypač Prancūzijai, nuolaidžiaujant, Lenkija, turėdama žymią ginkluotųjų pajėgų persvarą, galėjo atvirai pulti ir bandyti Lietuvą okupuoti. Tačiau atkaklus Lietuvos kariuomenės pasipriešinimas, nenoras pabloginti savo įvaiz-

dį daugelio pasaulio valstybių akyse ir kitos aplinkybės atgrasė lenkų vadovybę nuo atviro ginkluotos jėgos panaudojimo. Todėl lenkų politikai ir kariniai veikėjai dėjo daug pastangų susprogdinti Lietuvą iš vidaus, organizuodami 1919 m. nepavykusį peoviakų sukilimą, kuriam surengti pasinaudojo spragomis jaunoje lietuvių kariuomenėje. Iki pat 1920 m. vidurio sąmoningai vilkindama susitarimą su Lietuva sienų klausimu, Lenkija davė progos kilti įvairiems nesusipratimams ir net ginkluotiems abiejų kraštų kariuomenių susirėmimams Širvintų, Ukmergės, Utenos ir kitose apylinkėse bei Seinų krašte.

Trečiasis – lenkų užimtos Lietuvos teritorijos atgavimo 1920 m. vasarą (liepos 7 d. – rugpjūčio 28 d.) – etapas siejamas su rusų bolševikų–lenkų karinėmis operacijomis Lietuvos teritorijoje. Istorinė lenkų valstybinės minties plėtojimosi raida, pirma, ir neseniai išsigalėjusio Sovietų Rusijoje komunizmo agresyvumas drauge su pasireiškusiu tautiniu rusų interesų gynimu, antra vertus, privedė prie neišvengiamo, lemiamo ginkluoto susirėmimo tarp rusų ir lenkų 1920 m. pavasarį, kadangi anksčiau metais vykęs karas dar neišsprendė jų tarpusavio santykių.

1920 m. liepos mėn. vakariniams lenkų ir rusų bolševikų frontų sparnams priartėjus prie Lietuvos kariuomenės užimtų pozicijų, ir lenkai, ir rusai pasistengė diplomatinio keliu įsitikinti Lietuvos vyriausybės palankumu. Liepos 4 d. Lenkija pripažino Lietuvą de facto, o liepos 10 d., santarvininkams spaudžiant, Spa mieste pasirašė protokolą nedelsiant perleisti lietuviams Vilnių ir jo apylinkes pagal 1919 m. gruodžio 8 d. santarvininkų nustatytą vadinamąją G. Curzono liniją. Pripažindama Lietuvą de facto, Lenkija norėjo šiek tiek išlyginti santykius su Lietuva, nes pastarosios kariuomenės laikysena susidariusiomis rusų–lenkų karo aplinkybėmis galėjo suvaidinti žymų vaidmenį. Tačiau tai nebuvo geranoriški lenkų vadovybės veiksmai Lietuvos atžvilgiu – perleisti Vilnių lietuviams ji neplanavo ir neskubėjo.

Sovietų Rusijos vyriausybė, norėdama palengvinti savo armijai dešiniojo sparno puolimą, nusprendė greičiau sureguliuoti savo santykius su Lietuva, paskubino ilgai vilkintas Maskvoje taikos derybas su lietuviams ir 1920 m. liepos 12 d. pasirašė taikos sutartį, pagal kurią Gardiną ir Vilnių su Vilniaus kraštu pripažino Lietuvai. Tačiau netrukus, savo sėkmingų kovų su lenkais įkarštyje, Sovietų Rusija vėl buvo bepradedanti organizuoti Lietuvai sovietinę vyriausybę. Tuo būdu nors formaliai lietuvių–rusų santykiai ir buvo sureguliuoti, tačiau tikrovė pakrypo kita kryptimi. Rusams pradėjus lenkų puolimą Lietuvos teritorijoje, tuojau kilo nesusipratimų tarp lietuvių ir rusų kariuomenės dalių, vietomis perėjusių į atvirus susirėmimus. Matydami savo kariuomenės laimėjimus kovose su lenkais, jau Varšuvos prieigose, rusai mažai bepaisė lietuvių reikalavimų neatidėliojant perleisti jiems Vilnių ir pasitraukti į rytus nuo sienos, kuri buvo nustatyta taikos sutartimi. Ir tik po rusams nepasisekusių Vyslos kautynių, Lietuvos vyriausybei griežtai pareikalavus palikti Vilnių, Sovietų Rusijos revoliucinės tarybos pirmininko L. Trockio nurodymu bolševikai pasitraukė iš sostinės, į kurią rugpjūčio 26 d. iškilmingai įžengė Lietuvos kariuomenės dalys.

Neutrali Lietuvos vyriausybės pozicija rusų–lenkų kare privedė prie to, kad nei viena iš kariaujančių pusių, gerbdamos tą neutralumą, nepasinaudojo faktiškai Lietuvos valdomais plotais savo operaciniams tikslams. Tačiau lenkų–rusų kautynių metu kai kurios Lietuvos teritorijos, iki tol dar nebuvusios Lietuvos valdžios žinioje, liko be jokios valdžios. Tokius plotus, pasitaikius pirmai progai, ir užėmė lietuvių kariuomenės daliniai.

Raudonajai armijai įžengus į Lietuvos teritoriją, Lietuvos politinė bei karinė vadovybė siekė kuo greičiau ir kuo daugiau atgauti buvusios lenkų užimtos krašto teritorijos. Pradėtas spręsti liepos 7 d., šis uždavinys buvo vykdomas iki rugpjūčio mėn. pabaigos, apsupant ir nuginkluojant kai kurias pasipriešinusias lenkų kariuomenės dalis ir užimant Pietų Suvalkijoje Maskvos sutartimi nustatytos sienos liniją Augustavo–Štabino–Dambrovos–Adomavičių rajone, kurią laiką neturint jokio sąlyčio su lenkų kariuomene. Gardinas tebebuvo užimtas bolševikų.

Šis etapas baigėsi lenkų užtikrinimu santarvininkams, jog jie nepulsią Lietuvos, ir rugpjūčio 27–31 d. Kaune vykusiomis nesėkmingomis lenkų–lietuvių derybomis, kurių tikslas buvo dar kartą pabandyti užmigdyti mūsų karinių bei politinių vadovų budrumą ir lengviau užimti pietinę Suvalkiją.

Ketvirtasis – Lietuvos ir Lenkijos karinio konflikto 1920 m. rudenį – etapas prasidėjo 1920 m. rugpjūčio 28 d. Suvalkijos pietuose lenkų puolimais, kurie aiškiai parodė, jog mūsų pietinis kaimynas ir toliau ketinąs vykdyti savo agresyvius sumanymus ir Kaune tebevykstančias derybas panaudoti tik tam, kad galėtų geriau iširti padėti lietuvių pusėje ir sėkmingai pasirengtų tolesnei agresijai. Taip pat paaiškėjo, kad ir užsienio valstybių karinių misijų atstovai, tarpininkavimo tikslais važinėję iš Lenkijos į Lietuvą ir atgal, nebuvo visiškai neutralūs ir nerodė palankumo lietuviams.

Nepaisydami derybų, lenkai vykdė savo operacinius uždavinius, stengdamiesi užimti Augustavo miškų plotus, kaip bazę jų veiksams prieš rusus. Rugpjūčio 28 d. užėmę Augustavą, lenkai toliau veržėsi į Suvalkiją, po trijų dienų paimdami Suvalkus ir Seinus. Taigi lenkai pradėjo karą su Lietuva, jo nepaskelbdami. Pietų Suvalkijoje dislokuotai silpnai lietuvių Marijampolės grupei nepavyko ne tik užimti Gardiną, bet ir išsilaikyti Augustavo–Lipsko rajone. Šioje operacijoje prieš silpnas ir išblaškytas Marijampolės grupės jėgas veikė keleriopai gausesnės lenkų jėgos. Be to, dar negavusios aiškių savo vadovybės nurodymų, lietuvių dalys dažnai nežinojo, ar kariauti su lenkais, ar ne. Paradoksalu, tačiau atskirais atvejais kai kurių lietuvių dalinių vadai tarėsi su lenkais, kaip pasielgti.

Staigus lenkų puolimas Suvalkijoje privertė lietuvių kariuomenės vadovybę imtis priemonių jį atremti. Vyriausiojoje lietuvių kariuomenės vadovybėje nebuvo prieita prie bendros nuomonės, kokių imtis veiksnių prieš lenkus, kad būtų galima paralyžiuoti jų brovimąsi į Suvalkiją. Vyr. kariuomenės vadas plk. ltn. K. Žukas „pataręs“ armijos vadui plk. ltn. K. Ladygai „apsistoti Nemuno–Augustavo perkaso–Juodosios Ančios linijoje, kasti ten apkasus, stiprinti pozicijas ir toliau nė vieno žingsnio neiti“. Tačiau armijos vadas plk. ltn. K. Ladyga nepaisė to patarimo, nuvyko į frontą ir įsakė žygiuoti į Augustavo miškus, už Augustavo perkaso.

Tiek rusai, tiek lenkai, svarbiausiu savo baru laikė šiaurinį, t. y. Gardino, plotą ir jam skyrė ypatingą dėmesį. Siekdami užsitikrinti savo kairiąją sparną, lenkai nutarė pirmiausia nustumti į šiaurę nuo Augustavo miškų Augustavo–Lipsko bare buvusias Lietuvos kariuomenės dalis. Tam tikslui specialiai suformuota mažoji generalinio štabo plk. ltn. A. Nienevskio vadovaujama operatyvinė grupė gavo uždavinį išvalyti Suvalkiją nuo priešų ir užsitikrinti laisvus perėjimus per Nemuną ir į šiaurę nuo Gardino bei pasirengti tolesniems puolimams. Lenkų karo vadovybės operatyviniuose įsakymuose sąmoningai nebuvo užsimenama apie lietuvius, bet visiškai slaptose direktyvose nurodoma, jog lietuvius reikia laikyti priešais lygiai kaip ir bolševi-

kus tiek, kiek jie bendradarbiauja su pastaraisiais. Todėl puolusios Suvalkijos pietuose lenkų karinės dalys nebuvo informuojamos apie tikrąją dalykų padėtį, kad manytų, jog kariauja su bolševikais, o ne su lietuviais. Savo slaptoje direktyvoje II lenkų armijos vadas nurodė, jog visi plotai, kuriuos iki bolševikų puolimo valdė lenkai, turėjo ir toliau priklausyti Lenkijai. Suvalkų miesto užėmimas turėjo ir politinį tikslą – simbolizuoti viso Suvalkijos krašto užėmimą.

Netikėtas ir nelauktas lenkų puolimas Suvalkijoje sukėlė visoje Lietuvoje audrą pasipiktinimo ir nukreiptos prieš lenkus neapykantos, kuri jau ir taip buvo gana didelė dėl lenkų agresyvių žingsnių 1919 metais ir vėliau. Mažai sustiprinta ir silpna Marijampolės grupė gavo armijos vado įsakymą nublokšti lenkus ir pasiekti pietinį Augustavo miško plotą – anksčiau laikytą Grabavo–Augustavo–Lipsko–Gardino ribą, nors po įvykusių kautynių ir žygių grupės dalys buvo labai pavargusios. Marijampolės grupė, pradėjusi puolimą 1920 m. rugsėjo 2 d. iš Cipliškių–Beržininkų–Sopockino ribos, po sunkių žygių ir didžiausio nuovargio iki rugsėjo 4 d. pasiekė bendrąją Suvalkų–Augustavo–Gardino geležinkelio ribą, tačiau šių miestų užimti neįstengė. Prieš lenkus veikusios trys voros jų viršininkų buvo dar suskaidytos į mažesnes. Atskiros mažos Marijampolės grupės voros buvo atskirtos viena nuo kitos dideliais plotais, o jų veiksmai laiko atžvilgiu kartais nebuvo suderinti labai dideliu laikotarpiu. Marijampolės grupėje teturint tik vieną raitelių eskadroną, nebuvo galimybių nei vykdyti žvalgymo, nei palaikyti ryšių.

Lenkai, turėdami gausią kavaleriją ir kitas žvalgybos priemones, greitai įvertino keblią ir sunkią labai išblaškytos Augustavo miškuose lietuvių Marijampolės grupės padėtį. Rugsėjo 4 d. lenkai, sustiprinę operatyvinę A. Nienevskio grupę ir panaudodami kitas savo armijos dalis, pradėjo pulti ir mušti atskirus ir išblaškytus Augustavo miškuose lietuvių dalinius, kuriems negalėjo suteikti jokios paramos nei kaimynai, nei rezervai. Todėl Marijampolės grupės kautynės gana greitai visur virto izoliuotų kuopų ir net būrių bei grupelių kautynėmis. Su dideliais nuostoliais Marijampolės grupė turėjo vėl pasitraukti beveik į savo pradinę padėtį. Vyriausioji kariuomenės vadovybė, nusprendusi sustiprinti šią grupę, rugsėjo 11–12 d. į Suvalkiją atkėlė III pėst. diviziją. Pakeitus grupės vadovybę ir pertvarkius jos dalis, buvo pasirengta gynybai.

Santarvės valstybėms tarpininkaujant, Kalvarijoje prasidėjo lietuvių–lenkų derybos paliauboms sudaryti. Prieš sudarant paliaubas atsiimti Seinai ir pasiekta Smalėnų–Gibų riba. Rugsėjo 14 d. abiem pusėms sustabdžius karo veiksmus, Marijampolės grupės dalys ėmė tvirtintis užimtose vietose. Kalvarijoje vykusios derybos nutrūko, nepasiekus jokio susitarimo. Nors po kautynių lenkai užėmė Augustavo miškų plotus ir tuo apsaugojo savo II armijos kairiąją sparną, tačiau, antra vertus, pritraukė prieš save nemažas lietuvių kariuomenės dalis, su kuriomis teko labiau skaitytis, ir vis dėlto neužėmė taip jiems reikalingo tolesnėms operacijoms Seinų kelio mazgo.

Tolesni lenkų kariniai veiksmai Suvalkijoje buvo glaudžiai susiję su netrukus prasidėjusiomis operacijomis prieš rusus. Lenkai gerai išmanė lietuvių–rusų santykius, kuriems rutuliojantis silpnos lietuvių kariuomenės dalys jau buvo beveik visur pasiekusios lietuvių–rusų taikos sutartimi nustatytą sieną, o du trečdaliai Lietuvos kariuomenės jėgų buvo suvaržyti kautynėmis Suvalkijos pietuose. Tuo būdu toles-

nio puolimo metu kairysis smogiamosios II lenkų armijos sparnas, įėjęs į jau valdomus Lietuvos valdžios Vilniuje plotus, buvo apsaugotas nuo bet kurių netikėtumų, o kelias į Vilnių darėsi beveik visai atviras. Reikia manyti, jog šis pastarasis, lenkų autorių nutylimas, motyvas turėjo daugiausia įtakos vyriausiajai lenkų kariuomenės vadovybei parenkant smūgio kryptį. Lietuvos kariuomenės padėtį lenkai beveik visada labai gerai žinojo. Jie spėjo, kad ir šio puolimo metu dalis rusų jėgų nuo Nemuno trauksis Vilniaus kryptimi ir lenkams sudarys patogią progą juos persekioti bei užimti Vilnių.

Kovodami prieš rusus, lenkai sustiprino ir savo frontą prieš Lietuvą, sutelkę jame II armijos sparninę rinktinę – dvi pėstininkų divizijas ir dvi kavalerijos brigadas. Ši supamoji rinktinė, staigiai ir netikėtai puldama, rugsėjo 22 d. sparniniais smūgiais pralaužė lietuvių pasipriešinimą, vėl užėmė Seinus, Kapčiamiestį, Veisiejus bei keletą kitų vietovių, padarydami lietuvių kariuomenės dalims didelių nuostolių, o rugsėjo 23 d. prie Druskininkų perėjo Nemuną ir išėjo į bolševikų užnugarį bei lietuvių kariuomenės sparną. Siekdami sudaryti koridorių tarp Lietuvos ir Sovietų Rusijos ir atsiremti į Latviją, lenkai vieną savo diviziją nukreipė Švenčionių kryptimi.

1920 m. rugsėjo mėnesį pietinėje Suvalkijoje vykusios kovos su lenkais buvo pačios didžiausios, nuostolingiausios bei nesėkmingiausios iš visų ligtolinių kovų dėl Lietuvos nepriklausomybės. Pralaimėjimo priežasčių buvo daug. Bene svarbiausios iš jų – karinės vadovybės neprityrimas ir nevykęs vadovavimas, kariuomenės dalių išsklaidymas, ryšių pakrikimas, kavalerijos neturėjimas ir kt.

Ketvirtasis kovų su lenkais etapas baigėsi 1920 spalio 7 d. Suvalkų sutarties pasirašymu.

Penktasis – kovų su želigovskininkais – etapas prasidėjo 1920 m. spalio 8 d. vadinamuoju gen. L. Želigovskio „maištu“ ir žygio į Vilnių pradžia, o baigėsi skaudžiu lenkų pralaimėjimu prie Širvintų ir Giedraičių ir lapkričio 30 d. 24 val. prasidėjusiomis paliaubomis. Nepaisant Lietuvos valstybei suduoto itin skaudaus smūgio, kai jos sostinė Vilnius buvo gen. L. Želigovskio užgrobtas lenkams sulaužius ką tik pasirašytą Suvalkų sutartį, lietuviai efektyviai pasipriešino į krašto gilumą besiveržiančiai lenkų kariuomenei ir privertė lenkus atsisakyti planų nuversti Lietuvos vyriausybę ir jėga įgyvendinti savo unijinius tikslus. Taigi vos besikurianti jauna Lietuvos kariuomenė nepaprastai sunkų egzaminą Nepriklausomybės kovų metu garbingai išlaikė.

Kartu pažymėtina, jog 1920 metais Lietuvos karinė vadovybė būtų kur kas išmintingiau pasielgusi, jeigu būtų dėjusi visas pastangas įsitvirtinti tų metų vasarą iš bolševikų atgautame Vilniuje, pasirūpi

nusi jo gynimu, o ne veržtusi į Augustavo miškų sritį. Tuomet, galimas dalykas, gen. L. Želigovskio divizijos būtų buvusios sulaikytos ne prie Širvintų ir Giedraičių, o net ir Vilniaus nebūtų pasiekusios – ir ginčo dėl Vilniaus 1921 – 1939 m. visai nebūtų buvę.

Nors lietuvių kariuomenei nepavyko atgauti Vilniaus ir trečdalį krašto teritorijos teko laikinai palikti Lenkijos valdžioje, tačiau sugebėta įteisinti Lietuvos egzistenciją tarp kitų pasaulio valstybių, tapti visateise Tautų Sąjungos nare ir savarankiškai tvarkyti savo ateitį.

ZUSAMMENFASSUNG

V. Lesčius

Die litauischen Streitkräfte in den Kämpfen um die Unabhängigkeit 1918 – 1920

Als Litauen 1918 seine Unabhängigkeit wiedererhalten hatte, schlug das litauische Volk einen neuen Lebensweg ein. Es stützte sich auf das Recht der Selbstständigkeit im politischen Leben und schuf einen eigenen selbstständigen Staat, wandte sich in erster Linie seinen staatlichen Institutionen zu, der Lösung der Grenzprobleme mit den Nachbarvölkern, strebte danach, alle Schichten des litauischen Volkes zu vereinigen. Doch die Ereignisse entwickelten sich so, dass der litauische Staat von der Gründung an das eigene Land verteidigen und auf diplomatischem Wege um die Anerkennung seiner Existenz kämpfen musste. Doch die Nachbarstaaten, die Litauen nicht freundschaftlich gesinnt waren und ihre aggressiven Ziele zu verwirklichen trachteten, versuchten die wahren Bestrebungen unseres jungen Staates zu verzerren und zu fälschen, uns zu verleumden vor der ganzen Welt, insbesondere vor dem Völkerbund. Unter diesen Umständen war Litauen gezwungen, 1918 – 1920 mit den Waffen gegen drei mächtige Feinde zu kämpfen, die gegen die Unabhängigkeit des jungen Staates auftraten – gegen Sowjetrussland, die Bermondtruppen und das imperialistische Polen. Dabei ist in Betracht zu ziehen, dass die litauische Armee eben erst im Entstehen war.

Die erste Gefahr, die direkt gegen Litauens Existenz gerichtet war, kam von Osten: Sowjetrusslands Regierung, die sehr bald ihre frühere prinzipielle Stellungnahme hinsichtlich des Selbstbestimmungsrechts eines Volkes vergessen hatte, formte die Rote Westarmee, aus der drei Divisionen den 7. Dezember 1918 nach Westen geschickt wurden, um die sich von Russland abgesonderten Völker mit ihren Gebieten – unter ihnen auch die Litauer – wieder Russland anzuschließen. Die baltischen Staaten sollten für die Bolschewiken eine Brücke sein, eilig errichtet, um nach Westen einzudringen und den dort tätigen lokalen Kommunisten eine „internationale“ Unterstützung zu gewähren. Deshalb sollten auch nach Litauen anstelle der abziehenden Deutschen, die bolschewistischen Truppen einrücken, um auf dem besetzten Territorium das Sowjetsystem einzuführen.

Doch da sich für die einheimischen Bolschewiken überhaupt keine Bedingungen boten, in Litauen das Volk zu der gepriesenen sozialistischen Revolution zu erheben und einen Bürgerkrieg zu entfesseln, beschlossen die Führer der Sowjetunion der vorgesehenen Regierung von V. Kapsukas mit den Spießern der Roten Armee zu helfen, die Sowjetmacht in Litauen einzuführen. Gegen diese waren auch die großen Militärkräfte gerichtet, die späterhin fortwährend gestärkt wurden.

Unter den litauischen politischen Funktionären indessen herrschten lange Zeit Illusionen, dass internationale Institutionen das Schicksal des Staates bestimmten, und es wurde deshalb ein viel zu langzeitiges System zum Aufbau der Armee gewählt, sodass man sich nicht wehren konnte, als die russische bolschewistische Armee eindrang. Obwohl M. Sleževičius, der am 26. Dezember 1918 Ministerpräsident wurde, unter dem Einfluss der jungen patriotischen Offiziere, die Organisation der Armee dynamisch gestaltete, waren bis dahin bereits zwei Monate – eine teure Zeit – umsonst vergangen. Vilnius retten war schon zu spät, und die Regierung musste nach Kaunas umziehen. Vilnius und 2/3 des litauischen Territoriums bekamen die bolschewistischen Russen. Es entstand eine reelle Gefahr für die weitere Existenz des wieder erschaffenen litauischen Staates.

Trotzdem zerbrachen nicht unter diesen komplizierten Umständen das litauische Volk, seine Regierung und die Streitkräfte, die man gerade zu gründen begann; sie hatten Kraft sich zu vereinigen, sich der Bolschewikenaggression zu widersetzen und mit dem mächtigen Feind zu kämpfen. Im Kampf mit den russischen Bolschewiken sind zwei Hauptetappen zu unterscheiden: Die erste Etappe (von Februar bis Anfang Mai 1919) kennzeichnen das Zurückdrängen der ins Land einmarschierten Bolschewiken und der Beginn der Angriffsoperationen der Litauischen Armee. Nach dem Charakter, der Größe und der Bedeutung der Kämpfe ist diese Etappe in zwei kleinere Zeiträume einzuteilen.

Der erste umfasst die Periode der lokalen Kämpfe (von Februar bis Anfang April 1919). Zugleich ist das die Periode der sehr wechselreichen ersten Kämpfe mit den Bolschewiken, die Zusammenstöße bei Kėdainiai-Šėta, bei Jieznas, Alytus und Panevėžys. Die sog. „Expeditionen“ des Besonderen Bataillons ist der erste missglückte Versuch Ukmergė zu befreien, Panevėžys zu behalten, die partisanenartigen Kämpfe in der Žemaitija, in Nordlitauen und in anderen Gegenden zu beenden.

Am 7. – 10. Februar 1919 fanden im Gebiet Kėdainiai-Šėta Kämpfe statt, in denen den großen Truppenteilen der Bolschewiken die nicht vielzähligen Freiwilligen Widerstand leisteten. Diese Ereignisse waren erstens von Bedeutung, weil der Angriff abgewehrt wurde; der Feind war gezwungen, sich zurückzuziehen vom wichtigen strategischen Zentrum Kėdainiai. Besonders hervorzuheben ist, dass die Gefahr der Belagerung von Kaunas aus dem Norden aufgehoben war: Dieser erste Sieg, der einen großen Widerhall in ganz Litauen gefunden hatte, übte zweifellos eine negative Wirkung auf die weitere Tätigkeit der Bolschewiken aus.

Die am 10. und 13. Februar bei Jieznas stattgefundenen Kämpfe hinderten die Bolschewiken, ihre Pläne zu verwirklichen, nämlich nach der Einnahme von Prienai, Kaunas von Süden zu umgehen und zu überfallen. Dabei ist zu erwähnen, dass der Anfang dieser Aktion für die Litauer nicht erfolgreich war, verhältnismäßig große Verluste waren zu verzeichnen; doch alles endete mit einem bedeutenden Sieg, der

nicht allein die litauische Gesellschaft begeisterte, sondern vor allem den Kampfgeist, die Entschlossenheit der Freiwilligen zu kämpfen, festigte.

Mit einer schmerzhaften Niederlage für die Bolschewiken endeten die Kämpfe bei Alytus, die am 12., 13. und 15. Februar stattfanden während des Unabhängigkeitskrieges. Das 1. Infanterieregiment, das sich noch im Organisationsstadium befand, wurde von den zahlreichen feindlichen Truppen auseinandergetrieben und gezwungen, sich chaotisch aus der Stadt zurückzuziehen und dabei große Verluste zu erleiden. Doch auch in diesem Falle gelang es, nachdem ein Teil der übriggebliebenen Truppen eingesetzt wurde, zusammen mit den sächsischen Freiwilligen Alytus von den Bolschewiken zu befreien, die früheren Positionen wiedereinzunehmen und auf solche Weise die Kaunas von Süden drohende Gefahr abzuwenden. Deshalb ist der Kampf um Kaunas wohl als einer der entscheidendsten im Kriege 1919 zu betrachten. Wenn Kaunas gefallen wäre, würde es wohl kaum gelungen sein, Litauens Unabhängigkeit wie auch die der Stadt zu verteidigen.

Die vom Besonderen Bataillon Panevėžys im Februar-März 1919 unternommenen „Expeditionen“ nach Ramygala, Truskava, Surviliškis, Krekenava, Pociūnėliai, Baisogala und die Partisanentätigkeit der Freiwilligen in der Žemaitija, in Nordlitauen und anderenorts, gaben den Feinden keine Ruhe, demoralisierten und hinderten sie, ihre Positionen zu festigen; andererseits stärkten sie das Vertrauen der einheimischen Bevölkerung, förderten den Anschluss von vielen Freiwilligen, den Erwerb von Waffen sowie einer größeren Kampferfahrung u. ä.

Von Bedeutung waren die wechselreichen, in den letzten März- und ersten Apriltagen stattgefundenen Kämpfe des Besonderen Bataillons Panevėžys um Ukmergė und Panevėžys. Es war eine eigenartige Probe vor dem Versuch, zwei wichtige strategische Zentren in Mittellitauen – nämlich Ukmergė und Panevėžys – zu befreien. Obwohl dieser Versuch noch erfolglos blieb, wies er bereits darauf hin, dass der Feind nicht unbesiegbar war – es durfte nur nicht an gutem Willen fehlen, an einer guten Führung – dabei musste man kämpfen können. So endete die erste Periode des Kampfes gegen die Bolschewiken.

Die zweite Periode wird gewöhnlich in Verbindung gesetzt mit dem Beginn der ersten planmäßigen Leheroperationen (von Anfang April bis Anfang Mai 1919). Das bis zu dieser Zeit von der litauischen Führung in Eile organisierte Militär wurde jetzt bedeutend stärker, es entstanden neue, besser ausgebildete Truppenteile, man bekam Waffen, Uniformen. Auch in der eigentlichen Militärorganisation fand eine positive Entwicklung statt.

Als es bekannt wurde, dass die polnische Militärführung einen Besetzungsplan von Vilnius vorbereitete, beschloss man als Vorbeugungsmaßnahme zu versuchen, die von den Bolschewiken besetzte eigene Hauptstadt zu befreien. Einen solchen Versuch zu unternehmen förderten die Misserfolge der Bolschewiken an der Front, die herrschende Unordnung sowie die Aufstände unter dem Militär, die Unzufriedenheit der Bevölkerung mit dem Sowjetregime u. a.

Da es noch an Kräften mangelte, die Bolschewiken an der ganzen Front anzugreifen, sollte die eben von dem Befehlshaber S. Nastopka angeführte Besondere Brigade (Atskiroji brigada), die von ihm ebenfalls gegründet und an zwei Stellen

disloziert war, dem Feinde einen Schlag versetzen, der diesen zwingen sollte sich zurückzuziehen. Das war der erste als Militäroperation organisierte Angriff, der auf diese Weise von den sich formenden Truppenteilen bisher noch nicht geführt worden war. Im Laufe dieser Operation (2. – 8. April), während des Angriffes auf die Bolschewiken in Richtung Vilnius, erhielt der Feind einen bedeutenden Schlag, doch gelang es nicht, ihn aus Vilnius zu verdrängen – die Militärkräfte waren noch zu gering. Obwohl es in diesen Kämpfen nicht gelang, das gestellte Ziel zu erreichen, wurde doch das Vordringen der Bolschewiken über Alytus und Kaišiadorys nach Kaunas und darauf die geplante Besetzung von ganz Litauen verhindert.

Die erste Etappe des Kampfes mit den Bolschewiken endete erfolgreich: Den geplanten Angriff auf Ukmergė vollführten gemeinsam die litauischen und die sächsischen Freiwilligentruppen am 3. Mai 1919, die nicht allein dieses strategisch wichtige Zentrum befreiten sondern auch eine ganze Reihe von Ortschaften in der Umgebung, wobei die Bolschewiken große Verluste erlitten.

Bei der bisherigen Untersuchung der ersten Kämpfe mit den Bolschewiken in dieser Periode wurde, wie es festzustellen ist, in der historischen Literatur häufig die Rolle der an ihnen teilgenommenen sächsischen Freiwilligen entweder übersehen oder sehr gering eingeschätzt. Es ist zu verzeichnen, dass als die ersten Truppen Anfang Januar 1919 durch reguläre Truppenteile der deutschen Wehrmacht ersetzt wurden, das Vertrauen der litauischen Regierung und Gesellschaft nicht anstieg. Einem Teil der eingesetzten Truppen mangelte es an Disziplin, da diese unter dem Einfluss der bolschewistischen Propaganda standen, hinsichtlich der nationalen litauischen Regierung feindlich gesinnt waren, die Einheimischen plünderten, sich grausam ihnen gegenüber benahmen. Allein später, als solche nichtdisziplinierte Elemente, die nach Litauen gekommen waren, mit dem Ziel zu rauben, zurück nach Deutschland geschickt wurden, verbesserte sich die Lage bedeutend.

Die Analyse der historischen Quellen zeigt, dass die ersten Freiwilligen obwohl sie heiße litauische Patrioten waren und aufopferungsvoll und mutig die Freiheit ihres Vaterlandes verteidigten, mit ihren geringen Kräften nicht gesiegt hätten ohne die Hilfe der gut bewaffneten sächsischen Freiwilligen während der Kämpfe bei Kėdainiai-Šėta, bei Jieznas, bei Alytus, in der Žemaitija; sie hätten nicht die bedeutende Operation der Befreiung von Ukmergė organisieren und – was besonders wichtig ist – Kaunas verteidigen können. In der Periode der ersten Kämpfe mit den Bolschewiken waren die nicht zahlreichen, schlecht bewaffneten und wenig militärisch ausgebildeten litauischen Truppen abhängig von der Unterstützung der sächsischen Freiwilligen und spielten in vielen militärischen Operationen allein eine Hilfsrolle. Es sei gleich im voraus bemerkt, dass die sächsischen Freiwilligen cca. 6 Monate in Litauen kämpften, an der Befreiung von mehr als 13 von den Bolschewiken eingenommenen Städten teilnahmen, der erstarkenden litauischen Armee halfen an 100 km in das Innere des Landes vorzudringen und den Kriegern mehr Erfahrung, Disziplin und Glauben an die eigenen Kräfte zu erlangen.

Die zweite Etappe der entscheidenden Kämpfe mit den Bolschewiken dauerte von Anfang Mai 1919 bis zum Kampfende. Sie wird in drei kleinere Abschnitte eingeteilt. Der erste von ihnen wird gekennzeichnet durch die Reorganisation der Litauischen Armee und durch den Beginn der größeren Kriegsoperationen gegen

die Bolschewiken (Anfang Mai 1919 bis Mitte Juni 1919).

Die wachsende Zahl der Offiziere und Soldaten, die Entstehung neuer Truppenteile und das Bestreben, sich schneller zu befreien von der sich hinziehenden bolschewistischen Okkupation führte dazu, dass auch die Führung der litauischen Streitkräfte zu reorganisieren war, wobei sich diese den neuen veränderten Bedingungen anpassen musste. Die Einsetzung des Generals S. Žukauskas, dessen Erfahrungen aus dem 1. Weltkrieg stammten, zum Oberhaupt der Streitkräfte war wichtig für die Reorganisation und Erweiterung des Landeschutzministeriums und des Generalstabs, half grundlegend die Tätigkeit aller Militärstrukturen umzugestalten und zu koordinieren. Nachher erfolgte sehr bald die Konzentration vieler kleiner in ganz Litauen verstreuter Truppenteile in zwei Hauptrichtungen: Ukmergė-Utena-Zarasai und Kėdainiai-Panevėžys-Rokiškis; die bessere materielle Versorgung und Führung brachte Erfolg der sehr bald darauf stattgefundenen Kampfoperationen in Richtung Kurkliai-Panevėžys; es begann eine neue bedeutende Periode in der Geschichte des Kampfes um die Unabhängigkeit. Von einzelnen Überfällen, Partisanenkämpfen ging man zu geplanten Militäroperationen über. Das Ende dieser Periode wurde gekrönt durch die Befreiung wichtiger strategischer Zentren – der Gebiete Kupiškis, Rokiškis, Utena und vieler anderer kleinerer Ortschaften.

Der zweite Abschnitt – Sommer 1919 – umfasste die Kriegshandlungen in der Ostaukštaitija von Mitte Juni bis Ende Juli 1919. Nach den früheren schweren Kämpfen hörten nun die Angriffe beider kämpfenden Seiten am Dusetų-See in der Ostaukštaitija auf. Eines der aktuellsten Probleme für die Bolschewiken war die Versorgung ihrer zahlreichen Truppen, für die Litauer indessen die Mobilmachung von Offizieren und Soldaten, da sich ihre Zahl bedeutend verringert hatte und die Erwerbung von neuen Geschossen, da die früher vorhandenen zu Ende gingen.

Eine große Wirkung übte auf die litauische Gesellschaft das Gesetz, erlassen noch vor dem Beschluss des Gründungssejms am 20. Juni 1919 von der zeitweiligen Regierung Litauens, das die Versorgung der Krieger mit Boden bestimmte. Darauf reagierten viele dem Vaterland treue Männer, die freiwillig in den Militärdienst gingen und dadurch die litauische Armee vergrößerten. Dabei waren es vielzählige litauische Bürger, die keinen oder nicht viel Boden besaßen.

Von den bedeutenderen Zusammenstößen mit den Bolschewiken in jener Zeit ist der erfolgreiche lokale Angriff des Panevėžys-Bataillons am 21. – 23. Juni 1919 zu erwähnen sowie die sog. „große Strategie“ („didžioji žvalgyba“) im Gebiet von Bebrinė, Ilūkstė, Dvietė, Mukanai, Dronkai, die es erlaubte den Umfang, die Zahl der feindlichen Kräfte, ihre Dislozierung, ihre Verteidigungslinien u. a. zu klären. Der Angriff der Panevėžys-Truppen von 11. – 12. Juni misslang, da ihre Stärke ungenügend war, und man die Kampfhandlungen der einzelnen Abteilungen schlecht koordinierte. Ein ausgezeichneter Angriff wurde am 11 – 12. Juli von dem Truppenteil Ukmergė auf das Städtchen Salakas unternommen, das eingenommen wurde und aus taktischer Sicht für eines der besten Manöver eines kleinen Truppenteils der litauischen Armee galt, der alle feindlichen Bemühungen in dem erwähnten Gebiet unterdrückte.

Anfang August 1919 begann die Periode der letzten Kämpfe mit den

Bolschewiken – die Vorbereitung der entscheidenden Kriegsoperation von Zarasai sowie die Vertreibung der Bolschewiken aus Litauen, die bis zum Ende des Krieges mit Sowjetrußland andauerte.

Die im Sommer 1919 lang währende passive Position der litauischen Armee an der Kampflinie der Seen Salakas-Dusetos-Subatė erlaubte den Bolschewiken aufzuatmen, ihre Truppenteile zu reorganisieren und weiterhin die Einheimischen im besetzten Teil der Ostaukštaitija zu misshandeln. Die litauische Heeresleitung hatte einen detaillierten operativen Plan für Zarasai entworfen, ihn mit Offizieren der Brigaden (den ehemaligen auserwählten) von Ukmergė und Panevėžys erörtert, die nun neue Streitkräfte erhielten und mit Geschossen und Nahrungsmitteln versorgt wurden. Nachdem die Versorgung sowie Vorbereitungen verrichtet waren, begann am 24. August der große Angriff auf die Bolschewiken. Nach einem Tag wurde bereits Zarasai eingenommen, und nach einigen Tagen mussten sich die Bolschewiken hinter die Düna zurückziehen, man benötigte im Kampf mehr geschickte Manöver, man war auf Position gegangen. Obwohl die Front im Kampf gegen die Bolschewiken bis Anfang 1920 bestand, lauerten keine Gefahren mehr. So endete die Operation bei Zarasai für die litauischen Streitkräfte mit einem ehrenvollen Sieg.

Litauens begonnene, lange andauernde Verhandlungen Litauens mit Sowjetrußland endeten schließlich am 12. Juli 1921 mit der Unterzeichnung eines Friedensvertrages. Mit diesem erkannte Sowjetrußland für alle Zeiten die Souveränität Litauens an sowie die Zugehörigkeit von Vilnius, des Gebietes Seinai und anderer verhältnismäßig weiter Territorien in Ostlitauen als Teil unseres Staates an. Die Anerkennung der Souveränität stärkte Litauens internationale Lage. Die Staaten der Entente mussten Litauens Existenz berücksichtigen. Dieser Vertrag verlieh Litauen eine feste juristische Position in den internationalen Institutionen.

Die ausschlaggebenden Kämpfe mit den Bolschewiken, die in Nordlitauen und im lettischen Kurland geführt wurden, vereinigten die Gegner der baltischen Staaten – unter ihnen auch Litauens – in Truppenteile unter der Führung von Bermondts. Diese Freiwilligentruppen, gegründet von russischen Monarchisten und Deutschen, waren bedeutende Streitkräfte, gefährlich für die baltischen Staaten, da sie offen gegen ihre Unabhängigkeit auftraten und mit ihnen über Streitfragen nicht verhandeln wollten. Im Sommer 1919 entstand zwischen der litauischen Regierung und der Armee unter Führung des Obersten P. Bermondts ein militärischer Konflikt. Im Laufe der militärischen Operationen, die gegen die Truppen von Bermondts gerichtet waren, sind drei Etappen zu unterscheiden. Die erste von ihnen umfasst die Zeit, in der sich die Bermondts-Truppen in Nordlitauen festsetzten (Ende Juli bis Mitte Oktober 1919).

Als die litauischen Streitkräfte schwere Kämpfe führten mit den Bolschewiken an der Dünafront, benutzten die Bermondts-Truppen die ihnen günstige Lage und marschierten am 26. Juli 1919 in Kuršėnai ein, befestigten dort ihre Positionen, fühlten sich wie auf einem eroberten Territorium und begannen in das Land weiter vorzudringen. Vielzählige Raubzüge und grausame Requisitionen fanden statt. Die Bermondts-Truppen begannen die litauischen Streitkräfte von den strategisch wichtigen Wegen zu verdrängen, um sich eine absolute Sicherheit zu schaffen. Die Regierung Litauens betrachtete die Bermondts-Anhänger als eine große Gefahr für Litauens

Unabhängigkeit. Deshalb wurde am 9. Oktober 1919 im ganzen Land der Kriegszustand verhängt und am 16. Oktober wurde der Beschluss gefasst, die Feinde mit Gewalt aus Litauen zu vertreiben.

Es begann die zweite Etappe des Kampfes (Mitte Oktober bis Mitte November 1919) an der Bermondthfront: eine Konzentration von litauischen Streitkräften und die Vorbereitung zur Militäroperation bei Šiauliai.

Mitte Oktober 1919 entstand gegen die Bermondthtruppen eine besondere Front, an der als Befehlshaber der sich im Kampf gegen die Bolschewiken ausgezeichnete Oberstleutnant K. Ladyga eingesetzt wurde; er führte vielzählige Änderungen in der Organisation der Streitkräfte ein (es wurden in die Armee viele ältere Männer eingezogen, im Ausland wurde die notwendigste Ausstattung für die Armee, Uniformen u. a. erworben), das allgemeine Ansehen des Militärs veränderte sich, viel besser war die Stimmung in der Armee.

Obwohl nach der Einnahme der Bahnstation Radviliškis durch die Bermondthtruppen eingenommen hatten, der Eisenbahnverkehr zwischen Kaunas und den sich an der Front gegen die Bolschewiken befindlichen Streitkräften abgebrochen war und deren Versetzung an die Front gegen Bermondth nur langsam, schwer verwirklicht wurde – einen ganzen Monat anhielt, gelang es doch gegen den Feind an 11.500 – 12.000 Krieger einzusetzen, die den Vormarsch des Gegners aufhielten und seine Angriffe systematisch unterbanden.

Am 4. November 1919 begann mit dem Angriff der Streitkräfte die dritte Etappe, die bis Mitte Dezember anhielt und die Liquidierung des Abenteuers von Bermondth in Litauen bezweckte. Die Operation führte zur Umzingelung der Stadt Šiauliai von Norden und Süden, und zugleich fanden Angriffe in Richtung Radviliškis-Šiauliai statt. Bereits am nächsten Tag nach sehr heftigen Kämpfen wurde das größte Organisationszentrum der Bermondther – Radviliškis – eingenommen. Darauf wurden andere von den Bermondther Streitkräften besetzte litauische Ortschaften befreit und am 14. Dezember 1919 war das Abenteuer der Bermondther in Litauen beendet. Dieses Ereignis – die Liquidierung – vernichtete endgültig die Pläne der Deutschen, Litauen zu kolonisieren.

So ist das Jahr 1919 eine der schönsten Seiten in der Geschichte des wiedergeborenen Litauens und der litauischen Streitkräfte: Es sind die errungenen Siege gegen zwei mächtige Feinde – gegen die russischen Bolschewiken und gegen Bermondth. Doch die Kämpfe um die Unabhängigkeit endeten nicht mit diesen Siegen. Die Litauer mussten noch auf diplomatischem Gebiet und auch mit ihren Streitkräften gegen das benachbarte Polen kämpfen.

Die Polen lehnten von altersher die nationale litauische Bewegung ab, die sie als „Separatismus“ oder „Litvomanie“ betrachteten und pflegten jahrhundertlang die den Litauern unannehmbaren, veralteten Ideen der Union. Die Beziehungen Litauen mit Polen waren historisch so ungünstig verflochten, dass nach der jahrhundertlangen Unterdrückung durch das Zarenregime die wiedergeborenen Völker – die Litauer und die Polen – nicht imstande waren, auf friedliche Weise die umstrittenen Probleme zu lösen und die Grenzen ihrer wiederhergestellten Staaten zu ziehen. Die Bemühungen der Polen ein „porozumienie“, eine Vereinbarung, zu erreichen, begleiteten gewöhnlich absolut unannehmbare, unehrenhafte, aggressive,

das Nationalgefühl der Litauer beleidigende Vorschläge. Die führenden polnischen Schichten, unter denen sich wenigstens anfangs ziemlich viele Vertreter des Adels, der Magnaten befanden, demonstrierten häufig ihren Hochmut und ihre Intoleranz gegenüber den Politikern des wiedererstandenen Litauens, die größtenteils aufgewachsen waren „unter dem Strohdach“, in den „moosbedeckten Hütten“. Als das unabhängige Litauen bereits gegründet war, zog Polen dessen Anerkennung dahin – anstatt als erstes Land das wiedergeborene und wiedererstandene junge Litauen anzuerkennen, während in der polnischen Presse häufig die Bezeichnung „Litwa Kowienska“ auftauchte. Auf solche Weise zeigte das benachbarte Polen Litauen gegenüber keine Sympathie, wurde einer der gefährlichsten Gegner des wiederentstandenen unabhängigen Litauens, mit dem schwere Kämpfe begannen. In diesen Kämpfen sind einige Etappen zu unterscheiden.

Die erste von ihnen, die Zeit, in der der litauisch-polnische Konflikt heranreifte, dauerte bis zum 19. April 1919. Bereits am Vorabend des Ersten Weltkrieges und späterhin hielten die litauischen Politiker und Aktivisten im gesellschaftlichen Leben für ihr Ideal die Wiederherstellung eines eigenen Staates mit der Hauptstadt Vilnius auf dem Territorium, das in historischen Zeiten von den litauischen Stämmen bewohnt war. Die polnischen Ideologen indessen verkündeten im Gegensatz dazu in dem Kommuniqué der staatlichen Liga noch 1916 die These, dass sich ihr Staat nicht auf das ethnographische Prinzip stützen dürfe, sondern gleichzeitig litauische und russische Gebiete umfassen müsse wie auch den Küstenrand der Ostsee. Sie versuchten auf verschiedene Art zu beweisen, dass das nicht allein die historischen Traditionen forderten, sondern auch die wirtschaftlichen und politischen Interessen des zukünftigen Polens. Die „Endeken“ und die Pilsudskianhänger, die beiden politischen Hauptgruppen, die Polens Politik bestimmten, wiesen Vilnius eine besondere Stellung zu: es sollte einer der Stützpunkte sein bei der Gründung von „Großpolen“. Späterhin wurde es augenscheinlich, dass die herrschenden Schichten in Polen nicht allein den Anschluss ihrer ehemaligen Ostgebiete anstrebten sondern auch den des ethnographischen Litauens. Das jedoch widersprach ganz und gar den nationalen Aspirationen des litauischen Volkes. Die erwähnten Ziele Polens und die daraus folgende praktische Tätigkeit seiner Regierungsschichten entzündeten den Funken des militärischen Konflikts, der Vilnius wegen entstand. Die Vilniusfrage lag dem gesamten Komplex der litauisch-polnischen Beziehungen zugrunde.

Anfang Dezember 1918 hatte die polnische Regierung bereits einen Plan der Besetzung der litauischen bzw. belorussischen Territorien vorbereitet und schuf in Vilnius wie auch in dessen Gebiet Militärorganisationen. Die polnische Führung hielt für die Hauptaufgabe ihrer Ostpolitik die Einnahme von dieser Stadt bzw. von dem ganzen Gebiet, darunter auch von dem von Bia³ystok, das als „polnisch-belorussisches Litauen“ bezeichnet wurde.

Als die Deutschen sich aus Vilnius zurückgezogen hatten und die Gefahr, die von der sich nähernden Roten Armee ausging, größer wurde, verkündigten die Polen am 1. Januar 1919 ohne Litauens rechtmäßige Regierung überhaupt zu berücksichtigen, dass sie die Stadt eingenommen hatten. Obwohl der erste polnische „Marsch nach Litauen“ um die Jahreswende 1918/1919 nicht gelang, da die Polen sich den Bolschewiken nicht härter widersetzen konnten, verzichtete Polens Regierung nicht

auf die Idee, die Kriegsaktion zu wiederholen und wartete allein auf eine passende Gelegenheit, indem sie politische und militärische Vorbereitungen traf.

Die zweite Etappe des polnischen erweiterten Angriffs auf Litauen dauerte vom 19. April 1919 bis Mitte Juli 1920. Die Polen nutzten eine günstige Gelegenheit aus, als im Dreieck Marcinkonys-Vilnius-Lyda auf dem Gebiet, auf dem bolschewistische Truppenteile disloziert waren, eine große Lücke entstand, griffen am 19. – 21. April 1919 plötzlich Vilnius an und besetzten die Stadt. Sowohl Vilnius als sein Gebiet besetzten die Polen, ohne ihre Kampfhandlungen in Übereinstimmung zu bringen mit denen der litauischen Armee, die auch gegen die Bolschewiken kämpfte. Nach der Besetzung von Vilnius drangen die Polen weiter auf das litauische Territorium ein und erreichten bis Mitte Mai 1919 Širvintos, Giedraičiai, Linkmenys, Ignalina, Adutiškis, den Naručio-See und hatten von der linken Seite Kontakte mit den Truppenteilen der litauischen Streitkräfte aus Ukmergė. Ungeachtet der freundschaftlichen Beziehungen, drangen die Polen an einzelnen Stellen auch in Gegenden ein, die zum Herrschaftsbereich Litauens gehörten, besetzten Daugai, Butrimonys, Užuguostis und andere Ortschaften. Alle in Litauen und Weißrussland eingesetzten polnischen Streitkräfte bildeten die sog. litauisch-weißrussische Front.

Die Friedensverhandlungen, die Anfang 1919 in Paris stattfanden sowie die Ansicht der westeuropäischen Staaten, die lange bestehen blieb – nämlich dass die Sowjetmacht in Russland nicht stabil und unannehmbar sei, ermunterten die Polen, eine friedliche Verabredung zu meiden und ermächtigten sie gewisse Handlungen zu vollziehen. Da im Pariser Vertrag die litauischen Grenzen nicht präzisiert waren, begannen sehr bald Auseinandersetzungen zwischen dem faktisch bereits wiederhergestellten, doch vom Völkerbund noch nicht anerkannten Litauen und dem benachbarten Polen. Angesichts des Geschehenen und der Konfliktsituation versuchte die Entente mit Verspätung das Problem der litauisch-polnischen Grenze zu lösen, indem sie eine Demarkationslinie festsetzte, da direkte Verhandlungen zwischen diesen beiden Staaten nicht stattfanden. Polen vertrat den Standpunkt, dass die Zeit noch nicht günstig sei, die Angelegenheiten mit Litauen zu regeln. Wie es sich bald herausstellte, wollte Polen die von der Entente festgesetzte Demarkationslinie auch nicht respektieren.

Obwohl Polen ausgedrückt hatte, dass es nicht beabsichtige, das Grenzproblem endgültig zu lösen und ungeachtet seiner augenscheinlichen Aggressivität und der Infiltration in die von Litauen bereits beherrschten Gebiete, wollte Litauen die ganze Zeit mit Polen die umstrittenen Fragen friedlich lösen, indem es Unterstützung bei der Entente suchte. Die letzteren indessen hatten eigene Angelegenheiten zu ordnen, orientierten sich anfangs auch wenig in den osteuropäischen nationalen Problemen und beobachteten allein verhältnismäßig lange die Ereignisse. Endlich begannen sie das Geschehene zu berücksichtigen und erkannten Litauen de facto an (den 24. September 1919 – England, den 11. Mai 1920 – Frankreich); dabei begannen sie Litauen materiell und aus diplomatischer Sicht zu unterstützen. Doch das Problem der Grenze zwischen Litauen und Polen wurde nicht gelöst.

Die in Litauen und Polen tätigen Militärmissionen der Entente, die miteinander im engen Kontakt standen, interessierten sich für die litauisch-polnischen Beziehungen, versuchten sie zu regeln; doch in den äußersten Fällen stellten sie sich

auf die Seite der Polen und vereinbarten sich mit diesen. Die Staaten der Entente, besonders Frankreich, begünstigten Polen: da Polen in militärischer Hinsicht eine Übermacht an Streitkräften hatte, konnte es Litauen offen überfallen und versuchen, es zu okkupieren. Doch der hartnäckige Widerstand der litauischen Streitkräfte, die Annahme, dass ein solcher Überfall Polens Ansehen in vielen Staaten der ganzen Welt vermindern würde u. a. Umstände hielten die polnische Regierung von einem offenen Einsatz ihrer Truppen ab. Deshalb bemühten sich die polnischen Politiker und das polnische Militär Litauen von innen zu sprengen und organisierten 1919 einen misslungenen Aufstand der „Peoviaken“ (Mitglieder der polnischen Organisation Polska Organizacja Wojskowa), für den sie die schwachen Stellen in den eben gegründeten litauischen Streitkräften ausnutzten. Bis Mitte 1920 zog sich die Verabredung mit Litauen hinsichtlich einer Frage hin; das strebte Polen bewusst an, und dabei ließ es verschiedene Missverständnisse aufkommen; es kam sogar zu bewaffneten Zusammenstößen des Militärs von beiden Seiten in den Bezirken von Širvintos, Ukmergė, Utena u. a. sowie im Gebiet von Seinai.

Die dritte Etappe der Rückerstattung des von den Polen okkupierten litauischen Territoriums im Sommer 1920 (7. Juli – 28. August) ist verbunden mit den Kriegsoperationen der russischen Bolschewiken gegen die Polen auf litauischem Territorium. Die historische Entwicklung der nationalistischen Ideen der Polen sowie ihre Verbreitung einerseits und andererseits die vor kurzem in Sowjetrußland entstandene – im Kommunismus wurzelnde – Aggressivität gemeinsam mit der Verteidigung der sich herausgebildeten nationalen russischen Interessen führten zu unvermeidlichen Kampfhandlungen zwischen den Russen und den Polen im Frühling 1920, da der 1919 stattgefundene Krieg zu keiner friedlichen Entwicklung der wechselseitigen Beziehungen geführt hatte.

Als sich im Juli 1920 die westlichen Flügel der polnischen sowie der russisch-bolschewistischen Armee den von den litauischen Streitkräften eingenommenen Positionen an der Front näherten, bemühten sich sowohl die Polen als auch die Russen auf diplomatischem Wege die litauische Regierung für sich zu gewinnen. Am 4. Juli erkannte Polen de facto Litauen an und am 10. Juli unterzeichnete es in der Stadt Spa unter dem Druck der Verbündeten ein Protokoll, nach dem es Litauen sofort die Stadt Vilnius samt Gebiet gemäß der von den Verbündeten am 8. Dezember 1919 festgesetzten sog. Curzon-Linie zu überlassen hatte. Durch die Anerkennung von Litauen de facto wollte Polen die Beziehungen zu Litauen besser gestalten, da die Haltung der litauischen Streitkräfte während des Krieges zwischen Rußland und Polen eine wichtige Rolle spielen konnte. Doch waren es keine Handlungen gewesen, die vom guten Willen der polnischen Führung hinsichtlich Litauen zeugten: Polen plante nicht, beeilte sich nicht, Vilnius Litauen zu überlassen.

Die Regierung Sowjetrußlands, die die Attacken des rechten Flügels ihrer Armee sichern wollte, beschloss schnell die Beziehungen mit Litauen zu regeln, beeilte sich, die sich lang dahinziehenden Moskauer Friedensverhandlungen mit den Litauern zu beschleunigen und unterzeichnete am 12. Juli 1920 den Friedensvertrag, nach welchem Grodno/Gardinas und Vilnius mit dem Vilniuser Gebiet als zu Litauen gehörend anerkannt wurden. Doch sehr bald, als Sowjetrußland in den Kämpfen gegen Polen große Erfolge zu verzeichnen hatte, begann es für Litauen eine

Sowjetregierung zu organisieren. Deshalb geschah es nun, obwohl formell die litauisch-russischen Beziehungen geregelt waren, dass sich diese in anderer Richtung zu entwickeln begannen. Als die Russen den Angriff auf die Polen in Litauen begannen, entstanden zwischen den litauischen und russischen Truppenteilen sofort Missverständnisse, die mancherorts zu offenen Kämpfen führten. Als die Russen Erfolge ihrer Streitkräfte in den Kämpfen mit den Polen verzeichneten, beinahe Warschau erreichten, beachteten sie fast überhaupt nicht die Forderung der Litauer, ihnen sofort Vilnius zu übergeben und sich nach dem Osten zurückzuziehen von der im Friedensvertrag festgesetzten Grenze. Und allein nach den für die Russen erfolglosen Kämpfen an der Weichsel, als Litauens Regierung streng forderte ihr Vilnius zu übergeben, verließen die Bolschewiken auf Befehl des Vorsitzenden des Revolutionsrates der Republik Russland L. Trozki die Hauptstadt, in die den 26. August feierlich die litauische Armee einmarschierte.

Die neutrale Position der Regierung Litauens im russisch-polnischen Kriege führte dazu, dass keine von den kämpfenden Seiten, die Litauens Neutralität achteten, die eigentlich zu Litauen gehörenden Territorien für ihre Kampfoperationen benutzten. Doch im Laufe der polnisch-russischen Kämpfe blieben manche litauische Gebiete, die bis dahin noch nicht unter der Herrschaft von Litauen standen, ohne jegliche Verwaltung. Diese Gebiete nahmen die litauischen Truppenteile bei der ersten Gelegenheit ein.

Als die Rote Armee in Litauen einmarschierte, bemühte sich Litauens politische und militärische Führung so schnell und so viel wie möglich von den Gebieten des Landes zurückzubekommen, die früher unter polnischer Okkupation gewesen waren. Mit dieser Aufgabe begann man sich am 7. Juli zu befassen und das Ende fand in den letzten Augusttagen statt als einige polnische Truppen, die sich widersetzen, umzingelt und entwaffnet wurden und als in der Süd-Suwalkija die im Moskauer Vertrag festgelegte Grenzlinie erreicht war im Gebiet von Augustow-Štabinas-Dambraiva-Adomavičiai, wobei man eine gewisse Zeit mit den polnischen Truppen überhaupt nicht in Berührung kam. Grodno/Gardinas blieb von den Bolschewiken besetzt.

Diese Etappe endete mit der Versicherung der Polen, dass sie das ein friedliches Abkommen anstrebende Litauen nicht angreifen wollten sowie mit den in Kaunas am 27. – 31. August stattgefundenen erfolglosen Verhandlungen zwischen Polen und Litauen: Polen versuchte wieder einmal, die Wachsamkeit unserer Politiker und unseres Militärs abzulenken, um auf diese Weise leichter die südliche Suwalkija zu besetzen.

Die vierte Etappe des litauisch-polnischen Konflikts im Herbst 1920 begann am 28. August 1920 im Süden der Suwalkija mit den Angriffen der Polen; nun wurde es augenscheinlich, dass unsere Nachbarn aus dem Süden selber ihre aggressiven Pläne verwirklichen wollten, und die in Kaunas noch stattfindenden Verhandlungen allein dafür benutzt wurden, besser die Lage auf der litauischen Seite kennenzulernen, um sich erfolgreich für die weitere Aggression vorzubereiten. Zugleich klärte sich die Haltung der Militärvertreter der Missionen ausländischer Staaten, die als Vermittler aus Polen nach Litauen hin- und zurückfuhren, doch nicht ganz neutral waren und für Litauen keine besondere Zuneigung aufwiesen.

Ungeachtet der Verhandlungen führten die Polen ihre operativen Aufgaben aus, indem sie sich bemühten im Walde von Augustow ein Territorium zu besetzen als Basis für die gegen die Russen gerichteten Unternehmen. Am 28. August, nachdem die Polen Augustow eingenommen hatten, drangen sie weiter in die Suwalkija ein, nahmen nach drei Tagen Suwalkai und Seinai ein. So begannen denn die Polen den Krieg mit Litauen, ohne ihn erklärt zu haben. Der im Süden der Suwalkija dislozierten schwachen litauischen Marijampolė-Gruppe gelang es nicht Grodno/Gardinas einzunehmen und auch nicht innerhalb der Grenzen von Augustow bzw. Lipsk sich zu halten. In dieser Operation, die gegen die schwachen und verstreuten Marijampolė-Gruppen gerichtet waren, wurden vielzählige polnische Truppenteile eingesetzt. Außerdem hatten die litauischen Truppen von ihrer Führung keine eindeutige Anordnung bekommen, ob sie mit den Polen weiterhin kämpfen oder nicht kämpfen sollten. Es ist paradox, doch in manchen Fällen berieten sich die Führer einiger litauischer Truppenteile mit den Polen, wie zu handeln sei.

Der plötzliche Angriff der Polen in der Suwalkija zwang die litauische Kriegsführung Mittel anzuwenden, um sich der polnischen Aggression zu widersetzen. Doch gab es in der Obersten Führung der litauischen Streitkräfte keine einheitliche Meinung bezüglich des Kampfes gegen die Polen, nämlich ob das Vordringen des Feindes aufzuhalten sei. Der Oberste Befehlshaber der Armee Oberstleutnant K. Žukas „empfahl“ dem Befehlshaber der Armee Oberstleutnant K. Ladyga „Stellung einzunehmen an der Linie Memel – Augustower Kanal – Schwarze/Juodoji Ančia, dort Schützengraben anzulegen und keinen Schritt weiter vorzudringen“. Doch der Armeeführer Oberstleutnant K. Ladyga berücksichtigte nicht diesen Rat, ging an die Front und befahl in die Wälder von Augustow zu marschieren, in die Gegend hinter dem Augustower Kanal vorzudringen.

Indessen hielten sowohl die Russen als auch die Polen für ihr wichtigstes Gebiet das nördliche – das von Gardinas – und widmeten ihm besondere Aufmerksamkeit. Die Polen, die ihren linken Flügel sicherstellen wollten, beschlossen vorerst nach Norden aus den Augustower Wäldern des Augustower-Lipsker Gebietes die ehemaligen litauischen Truppenteile zu verdrängen. Der für diese Aufgabe bestimmten operativen Gruppe unter Führung des Oberstleutnants des Generalstabs A. Nienewski, wurde befohlen, die Suwalkija von den Feinden zu säubern und einen freien Weg an die Memel wie auch nördlich von Grodno zu sichern sowie sich für weitere feindliche Angriffe vorzubereiten. In den operativen Befehlen der polnischen Kriegsführung wurden bewusst die Litauer nicht erwähnt, doch in den ganz geheimen Direktiven war darauf hingewiesen, dass die Litauer als Feinde zu betrachten seien genau so wie die Bolschewiken, insofern sie sich mit diesen mitbetätigen. Deshalb wurde den im Süden der Suwalkija eingesetzten polnischen Truppenteilen nichts mitgeteilt über die wahre Lage der Dinge, damit sie annahmen, dass sie mit den Bolschewiken, nicht mit den Litauern kämpften. In seiner geheimen Direktive wies der Führer der polnischen Armee darauf hin, dass alle Gebiete, die bis zum Überfall der Bolschewiken von den Polen beherrscht wurden, auch weiterhin zu Polen gehören sollten. Die Einnahme der Stadt Suwalkai/Suwalki hatte noch ein politisches Ziel: sie sollte die Einnahme des ganzen Suwalkier Gebietes symbolisieren.

Der unerwartete polnische Überfall auf die Suwalkija entrüstete ganz Litauen

und schürte den Hass gegen die Polen, der auch früher bedeutend war wegen der vielzähligen aggressiven Handlungen 1919 und später. Die wenig bewaffnete und schwache Marijampolė-Kampfgruppe bekam den Befehl des Armeeführers, die Polen zu verdrängen und den Süden des Augustower Forstes zu erreichen, der früher als Grabower-Augustower-Lipsker-Grodnoer Grenzgebiet galt, obwohl nach den stattgefundenen Kämpfen und Märschen die Truppenteile sehr müde waren. Den Angriff begann die Gruppe von Marijampolė am 2. September 1920 von der Cipliškiiai-Beržininkai-Sopochin-Grenze; nach schweren Märschen, sehr ermüdet, erreichte sie die Eisenbahnlinie Suwalki-Augustow-Grodno, die die Grenze bildete; doch diese Städte einzunehmen gelang ihr nicht. Aus den gegen die Polen kämpfenden drei Gruppen wurde von den Führern kleinere gebildet. Die einzelnen kleinen Truppenteile waren voneinander durch große Flächen abgesondert, und manchmal waren ihre Fortbewegungen in zeitlicher Hinsicht nicht aufeinander abgestimmt in einem sehr großen Zeitraum. Die Truppe in Marijampolė hatte allein eine Schwadron, es gab weder Möglichkeiten der Auskundschaftung noch der Aufrechterhaltung der Beziehungen.

Die Polen, die viele Reitertruppen hatten und andere Möglichkeiten der Auskundschaftung, erfassten bald die gefährliche und schwere Lage der sehr weit in den Wäldern von Augustow verstreuten litauischen Gruppe aus Marijampolė. Den 4. September begannen die Polen, nachdem sie die operative Niewerski-Gruppe verstärkt und noch andere Truppenteile zur Unterstützung ihrer Armee angeschlossen hatten, die einzelnen, in den Wäldern von Augustow verstreuten litauischen Truppen anzugreifen und zu schlagen, denen weder die Nachbarn noch die Reserven irgendeine Hilfe leisten konnten. Deshalb entwickelten sich die Kämpfe der Marijampolė-Gruppe sehr bald zu bewaffneten Zusammenstößen von isolierten Truppen, sogar von Haufen sowie kleinen Gruppen. Nach großen Verlusten war die Marijampolė-Gruppe gezwungen ihre Ausgangsposition einzunehmen. Die Heeresleitung beschloss diese Gruppe zu stärken und versetzte am 11. – 12. September in die Suwalkija die 3. Infanteriedivision. Nach der Einsetzung einer neuen Führung der Gruppe sowie der Umordnung ihrer Teile war man zur Verteidigung bereit.

Durch die Vermittlung der Völkerbundstaaten begannen die litauisch-polnischen Verhandlungen über einen Waffenstillstand. Vor dem Abkommen wurde Seinai wiedererobert und die Smolany/Smalėnai-Gibai-Grenze erreicht. Am 14. August, als von beiden Seiten die Kriegshandlungen aufhörten, begannen die Truppenteile von Marijampolė die von ihnen eingenommenen Positionen zu befestigen. Die in Kalvarija stattgefundenen Verhandlungen wurden jedoch abgebrochen, ohne dass eine Vereinbarung getroffen war. Obwohl als Resultat der Kämpfe die Polen die Waldflächen von Augustow eingenommen und auf solche Weise den linken Flügel ihrer Armee II sichergestellt hatten, wurden gegen sie ausgezeichnete litauische Truppenteile eingesetzt, was sie in Betracht zu ziehen hatten; doch gelang es ihnen nicht, den für die weiteren Operationen wichtigen Knotenpunkt der Seinai-Landstraßen einzunehmen.

Die weiteren Kriegshandlungen der Polen in der Suwalkija waren eng verbunden mit den sehr bald darauf begonnenen Operationen gegen die Russen. Die Polen kannten sich gut aus in den litauisch-russischen Beziehungen, die sich so

entwickelten, dass die bereits schwachen litauischen Truppenteile beinahe überall die im litauisch-russischen Friedensvertrag festgesetzte Grenze erreicht hatten, während 2/3 der litauischen Streitkräfte an den Kampfhandlungen in der Südsuvalkija teilnehmen mussten. Dadurch war der linke Flügel der polnischen 2. Armee, der in das bereits unter litauischer Herrschaft stehende Territorium des Vilniusgebietes eingedrungen war, sicher, dass nichts Unerwartetes geschehen werde und nichts den Einmarsch in Vilnius verhindern könne. Es ist anzunehmen, dass dieses letzte Motiv, das von den polnischen Autoren nicht erwähnt wird, den größten Einfluss auf das Oberkommando der polnischen Armee ausgeübt hatte, als es die Richtung der Angriffsbewegung bestimmte. Die Lage, in der sich die litauischen Streitkräfte befanden, war den Polen fast immer sehr gut bekannt. Sie nahmen an, dass sich auch während dieses Angriffs ein Teil der russischen Streitkräfte von der Memel/Nemunas in Richtung Vilnius zurückziehen würde und dadurch eine günstige Situation entstehen werde, diese Feinde zu verfolgen und Vilnius einzunehmen.

Während der Kämpfe mit den Russen stärkten die Polen ihre Streitkräfte auch an der Front gegen Litauen, konzentrierten daselbst die Elite des Flügels der 2. Armee, nämlich zwei Infanteriedivisionen und zwei Kavalleriebrigaden. Diese Elitetruppen griffen plötzlich, ganz unerwartet an, brachen den Widerstand der Litauer mit Flügelangriffen, nahmen Seinai, Kapčiamiestis, Veisiejai sowie eine Reihe anderer Ortschaften ein; die litauischen Truppenteile erlitten große Verluste. Am 23. September überquerten die polnischen Streitkräfte die Memel/Nemunas bei Druskininkai, befanden sich nun im Rücken der Bolschewiken und erreichten den Flügel der litauischen Armee. Da die Polen einen Korridor zwischen Litauen und Sowjetrußland bilden sowie sich auf Lettland stützen wollten, schickten sie eine ihrer Divisionen in Richtung Švenčionys.

Die September 1920 in der Süd-Suvalkija stattgefundenen Kämpfe mit den Polen galten für die größten, verlustreichsten und erfolglosesten unter allen, die damals für Litauens Unabhängigkeit geführt wurden. Es gab viele Ursachen, die diese Niederlage bedingten. Die wichtigsten sind folgende: es mangelte dem Oberkommando an Erfahrung, die Kriegsführung war schlecht, die Truppenteile verstreut, die Nachrichtenübermittlung ungenügend, es fehlte an Kavallerie u. a.

Die vierte Etappe des Kampfes gegen die Polen endete den 7. Oktober 1920 mit der Unterzeichnung des Vertrags von Suvalkai/Suwa³ki.

Die fünfte Etappe, die Kämpfe mit den eligowski-Anhängern, begann am 8. Oktober 1920 nach dem sog. „Aufstand“ des Generals L. eligowski, der mit dem Marsch nach Vilnius anfang, mit der schmerzlichen Niederlage der Polen bei Širvintos und Giedraičiai am 30. November endete – und dem um 24 Uhr begonnenen Waffenstillstand. Ungeachtet des sehr schmerzlichen Schlages, den der litauische Staat erhalten hatte, als Litauens Hauptstadt Vilnius vom General eligowski besetzt wurde und die Polen sich gegen den eben von ihnen unterzeichneten Vertrag von Suvalkai wandten, leisteten die Litauer effektiven Widerstand gegen die sich ins Land drängenden polnischen Streitkräfte und zwangen die Polen auf ihren Plan zu verzichten – nämlich die litauische Regierung zu stürzen und mit Gewalt einen unierten Staat zu gründen. Also haben die eben im Entstehen begriffenen jungen

litauischen Streitkräfte eine außergewöhnlich schwere Prüfung bestanden. Sie hielten sich würdig während der Kämpfe um die Selbständigkeit.

Dabei ist aber zu bemerken, dass die litauische Heeresleitung sich viel klüger 1920 verhalten hätte, wenn all ihr Bestreben darauf gerichtet wäre, das in jenem Sommer von den Bolschewiken zurückerstattete Vilnius zu befestigen sowie für seine Existenz zu sorgen und sich nicht in das Waldgebiet von Augustow zu drängen. Dann wäre es vielleicht möglich gewesen, die Divisionen des Generals Eligowski nicht erst bei Širvintos und Giedraičiai aufzuhalten, sondern viel früher, so dass sie Vilnius nicht erreicht hätten und es keine Auseinandersetzung hinsichtlich Vilnius gegeben hätte.

Obwohl die litauischen Streitkräfte Vilnius nicht zurückgewinnen konnten und 1/3 von Litauens Territorium zeitweilig von Polen besetzt war, gelang es doch, die Existenz von Litauen juristisch zu bestätigen als Staat unter anderen Staaten der Welt, ein vollwertiges Mitglied des Völkerbundes zu werden und selbstständig seine Zukunft zu gestalten.

1919 m. kovo 1 d. Lietuvos sutartis su Latvija dėl paskolos Latvijai 5 mln. markių ir dėl naudojimosi Liepojos uostu

Lietuvos Vyriausybė, atstovaujant jos įgaliotiniams: Ministeriui Pirmininkui M. Sleževičiui, Prekybos ir Pramonės Ministeriui J. Šimkui, Finansų Ministerijos Valdytojui V. Čarneckiui, Susisiekimo Ministerijos Valdytojui J. Šimoliūnui, Krašto Apsaugos Ministeriui M. Velykiui ir Latvijos Vyriausybė, atstovaujant jos įgaliotiniui Latvijos Ministeriui Pirmininkui K. Ulmaniui, sudarė šią sutartį:

1. Lietuvos Vyriausybė užtikrina išmokėjimą penkių milijonų vokiečių markių (Ob-Ost) paskolos, kurią Latvijos vyriausybė yra užtraukusi 1919 m. vasario 28 d. Lietuvos Prekybos ir Pramonės Banke.

2. Latvijos Vyriausybė pasižada priimti siunčiamas Lietuvos Vyriausybės į Liepojaus uostą prekes ir karo medžiagą neribotame kieky. Lietuvos vyriausybė gali vykdyti iškrovimą savo priemonėmis ir turi teisės savo prekių aprangai pasiūsti į Liepojų reikiamų ginkluotų pajėgų.

3. Lietuvos Vyriausybė turi teisės įsigyti arba išsinuomoti Liepojaus uoste sandėlius arba jiems vietas ir ant įsigytų arba išnuomotų šiam reikalui žemės sklypų statyti patalpas, krante šiose patalpose savo prekes ir karo medžiagą ir saugoti jas savo ginkluota jėga.

Tose vietose, kur krantas arba uosto sandėliai yra Latvijos valstybės turtas, Latvijos vyriausybė pasižada suteikti Lietuvos Vyriausybei naudojimuisi reikiamus kranto plotus arba sandėlius už mokesnį, kuris tose vietose yra laikomas bendrai priimtu.

4. Atėjusioms į Liepojaus uostą ir skirtoms Lietuvos Vyriausybei prekėms ir karo medžiagai pervežti Latvijos Vyriausybė pasižada duoti Lietuvos Vyriausybei užtenkamai riedmenų ir kitokių transporto priemonių, atsižvelgiant į kiekį, kurį ji turi.

5. Prekėms ir karo medžiagai iš Liepojaus į Lietuvą ir atvirkščiai pervežti Lietuvos Vyriausybė turi teisės naudotis savo traukiniais ir kitomis transporto priemonėmis.

6. Ateinančioms Lietuvos Vyriausybei į Liepojų prekėms ir karo medžiagai apsaugoti Lietuvos Vyriausybė turi teisės vietoje ir arti šių prekių ir medžiagos transporto keliu laikyti reikiamas ginkluotas pajėgas.

7. Lietuvos ginkluotoms pajėgoms, iki jos yra Latvijos teritorijoje, taikomi bendri šio krašto kariški nuostatai, kiek šie nuostatai nesiaurina teikiamų Lietuvos vyriausybei šia sutartimi teisių.

Latvijos vyriausybė aprūpina esamas Latvijos teritorijoje Lietuvos kariuomenės dalis reikiamu proviantu nustatytais Latvijoje intendantūros kainomis.

8. Visos tranzitu į Lietuvą pro Liepojaus uostą vežamos per Latvijos teritoriją arba priklausančiu Latvijai pajūriu prekės atleidžiamos nuo visų muitų rinkliavų.

9. Tokiomis pat sąlygomis Lietuvos vyriausybė turi teisės įvežti per Liepojaus uostą prekes, eksportuojamas iš Lietuvos.

10. Šioji sutartis galioja nuo jos pasirašymo dienos ligi galutinio susitariančių šalių tarptautinių santykių sutvarkymo Taikos konferencijoje.

11. Lietuvos ir Latvijos vyriausybės veikia sutartinai kovoje su bolševikais.

12. Šioji sutartis turi būti susitariančių šalių vyriausybių ratifikuota per dvi savaites nuo jos pasirašymo dienos.

Vieną šios sutarties egzempliorių gauna Latvijos, antrą – Lietuvos Vyriausybės.

Šioji sutartis pasirašyta Kaune, 1919 m. kovo 1 d.

Lietuvos Ministeris Pirmininkas

(pas.) M. Sleževičius

Prekybos ir Pramonės Ministeris

(pas.) J. Šimkus

Finansų Ministerijos Valdytojas

(pas.) V. Čarneckis

Susisiekimo Ministerijos Valdytojas

(pas.) J. Šimoliūnas

Krašto Apsaugos Ministeris

(pas.) K. Velykis

Latvijos Ministeris Pirmininkas

K. Ulmanis

2 priedas

Joniškėlio apskr. komiteto 1919 m. kovo 22 d. atsišaukimas (kalba netaisyta)

Piliečiai!

Joniškėlio Apskričio k-tas šiuo praneša visiems gyventojams, kad nei bolševikų tvarkos, nei jų raudonosios armijos mūsų apskrityje nebėra. Visa valdžia Joniškėlio apskrityje vėl grįžta į rankas Apskričio k-to, išrinkto visų gyventojų, be luomo, skirtumo, Linkuvos suvažiavime 27 d. Lapkričio mėn. 1918 m.

Visuose valsčiuose tuojaus privalo imtis darbo valsčių k-tai – demokratiniu būdu išrinkti visų gyventojų (senojo sąstato) ir tvarkyti apylinkės gyvenimą sulig nurodymų Apskričio k-to.

Apskr. k-tas kreipiasi į visus gyventojus prašydamas susilaikyti ramiai ir daboti tvarkos, kad bolševikais sugriautas gyvenimas būtų greičiau privestas prie normalio bėgio ir sykiu pabrėžia, kad laikas begalo sunkus, kad gelbėjimui krašto nuo bado ir netvarkos reikalingas nepaprastas įtempimas ir subūrimas visų pajėgų.

Neprikl. Lietuvos v-bės atstatymo darbui turi būt patrauktos visos gyvosios krašto pajėgos.

Bolševikų valdžia ir jos raud. armija, ištuštino mūsų kraštą, ir išvežė duoną, kuri buvo skyriama biednųjų aprūpinimui ir tuo pačiu jiems parodė, kad jiems nerūpi biednųjų reikalai, bet rūpi svetimo turto prisigrobtį, krašte padaryti badą ir savo kyšenes prisikrauti. Dabar, jus jau gerai pamatėte prie ko veda bolševikų tvarka. Jiems rūpėjo sukelti pilietinį karą, padaryti skerdynes, sugriauti visą Lietuvos gyvenimą.

Pranešdamas apie tai, Joniškėlio Apskr. k-tas skelbia, kad visi įsakymai bolševikų valdžios išleisti, pradedant nuo sausio mėn. iki šiai dienai skaitomi neteisėtais ir neveikiančiais, nes tai nebuvo tikra valdžia. Tai buvo valdžios užgrobimai su pagalba svetimos pajėgos, Rusijos raudonarmiečių plėšikų, ir pabrėžia, kad visi gyventojai yra lygūs ir turi lygų balsą krašto tvarkime.

Apskričio k-tas tikisi, kad visi gyventojai supras momento svarbą, padės savo valdžiai vesti kraštą prie tvarkos ir gerovės ir visi kaip vienas stos į Lietuvos gynėjų eiles.

Te gyvuoja Laisva Nepriklausoma Lietuva!
Šalin bolševikų tvarka ir piliečių karas!

Joniškėlio Apskr. k-to vice Pirmininkas
Jonas Navakas
Joniškėlis 1919 m. kovo 22 d. už sekretorių
A. Kazilevičius

3 priedas

Lietuvos valstybės prezidento A. Smetonos 1919 m. rugsėjo 13 d. raštas Jo Ekscelencijai Vyriausiajam kariuomenės vadui Generolui Žukauskui (kalba netaisyta)

Paskutiniai mūsų narsios kariuomenės mūšiai su priešininku, kurie nuo rugpjūčio 26 d. š. m. ėjo visu Dauguvos frontu 120-ties kilometrų platumo, Tamstai, Ponas Generolai vadovaujant, pasibaigė visišku mūsų laimėjimu.

Imtynės buvo toli gražu nelygios. Mūsų jauna kariuomenė kovėsi su priešininku, kurio pajėgos buvo daug didesnės ir apystovos joms gintis patogesnės. Priešininkas turėjo užėmęs pozicijas, apsaugotas gamtos kliūtimis – tankūs miškai, ežerų tinklai, kalnai ir pelkės – ir dirbtinėmis kliūtimis – sunkiai įveikiamos dygliuotų geležies vietų tvoros ir puikiai įtaisyti seni kasimai, rusų palikti ir paskui dar pagerinti; gi mūsų pusėje buvo tik užversti seni vokiečių kasimai. Tačiau drąsus Tamstos kovos planas ir išmintingi Tamstos paliepimai mūsų einant padarė tai, kad mūsų karžygiai per savaitę laimėjo žemės plotą beveik lygų 3000 kvadratinėms kilometrų, numetė priešininką už Dauguvos ir tvirtomis kojomis sustojo prieš Daugpilio miestą.

Smarkiausiame šautuvų, kulkosvaidžių ir artilerijos ugnies sukūryje Tamsta pats vedė mūsų Tamstai įtikėtą kariuomenę, drauge su kareiviais ir karininkais

pirmose eilėse puldavai priešininką smarkiomis atakomis, nepaisydamas aplinkui lakstančios mirties.

Rugpjūčio Dauguvos mūšis yra mūsų ginklo papuošimas, mūsų Tautos garbė ir didelis Tėvynės laimėjimas. Toje kovoje vėl apsireiškė narsi Lietuvių kareivio dvasia, kuria kvėpavo Lietuva gindama save Mindaugo, Gedimino, Algirdo, Kęstučio ir Vytauto metu.

Visa Lietuva dėkinga Tamstai, Ponai Generolai ir visiems savo sūnams – Dauguvos narsuoliams, kurie, Tamstos vedami, išvadavo Tėvų žemę ir jos gyventojus iš rusų bolševikų jungo.

Didžiuodamasis mūsų jaunos kariuomenės žygiais, tariau Tamstai gilios padėkos žodį ir prašau pasakyti Tamstos vedamiems Dauguvos karžygiams –karininkams ir kareiviams širdingą ačiū, mano tariamą Lietuvių Tautos vardu.

Gi už rugpjūčio Dauguvos mūšį ženklinu Tamstą, Ponai Generolai, trečiojo ir antrojo laipsnio Lietuvos karžygio kryžiumi.

A. Smetona
Valstybės Prezidentas

4 priedas

Lietuvos Taikos Sutartis su Rusija

Lietuva iš vienos šalies ir Rusija iš antrosios, būdamos tvirtai pasiryžusios teise ir teisingumu pagrįsti patvarius pamatus ateities savitarpio santykiams, kurie abiem valstybėm ir jų gyventojams suteiktų visą rimties ir gero kaimynų sugyvenimo labą, nusprendė tam tikslui pradėti tarybas ir paskyrė savo įgaliotiniais:

Lietuvos Demokratinė Respublika –

Tomą Naruševičių,
Petrą Klimą,
Simoną Rozenbaumą,
Juožą Vailokaitį ir
Vytautą Račkauską

ir

Rusijos Federacinė Socialistinė Tarybų Respublika –

Adolfą Joffę, Abraomo sūnų,
Julijoną Marchlevskį, Juozapo sūnų, ir
Leonidą Obolenskį, Leonido sūnų.

Pažymėtieji įgaliotiniai, viens kitam pateikę savo įgaliojimus ir pripažinę juos esant sustatytus tinkama forma ir reikiama tvarka, susitarė dėl šių dalykų:

Straipsnis I.

Remdamasi Rusijos Federacinės Socialistinės Tarybų Respublikos paskelbtąja visų tautų teise laisvai apsispręsti ligi joms visiškai atsiskiriant nuo valstybės, kurios

sudėtyje jos yra, Rusija be atodairų pripažįsta Lietuvos Valstybės savarankiškumą ir nepriklausomybę su visomis iš tokio pripažinimo einančiomis juridinėmis sėkmėmis ir gera valia visiems amžiams atsisako nuo visų Rusijos suvereniteto teisių, kurių ji yra turėjusi Lietuvių tautos ir jos teritorijos atžvilgiu.

Kad Lietuva buvo kuomet priklausiusi Rusijai, tas faktas neuždeda Lietuvių tautai ir jos teritorijai jokių pareigų Rusijos link.

Straipsnis II.

Valstybės siena tarp Lietuvos ir Rusijos eina:

Prasidėdama nuo tos vietos, kur Gorodniankos upė įteka į Bobro upę, tolumo 2 varstai į rytus nuo Čarnalaso kaimo Gorodniankos upe tarp Chmelnikų–Chmelevkos ir Levkų–Olšos kaimų; nuo ten sausuma į Veselavo kaimo pietų šoną; nuo ten bevardžiu Kamenos upės intaku iki tos vietos, kur tasis intakas įteka į minėtąją Kamenos upę tolumo apie varstą nuo Veselavo kaimo. Toliau Kamenos upės tėkme aukštyn tolumo apie varstą; nuo ten sausuma maždaug valsčiaus valdybos link kaime Nerastnaja ligi pat bevardžio Sidros upės intako versmių; toliau tuo intaku iki jo santako su Sidra tolumo apie varstą nuo Siderkos kaimo; nuo ten Sidros (Siderkos, Sidriankos) tėkme tarp Šeštakų ir Siderkos kaimų, pro Sidros miestelį, tarp Jurašių ir Ogorodnikų kaimų pro Beniašių kaimą, pro Litvinkos kaimą, tarp Zveranų ir Timanų, iki Lovčikų kaimo; nuo ten sausuma į Valkušių kaimo pietų šoną; toliau į aukštumą, kurioj stovi trigonometrinis punktas (108,0) tolumu apie varstą į pietus nuo Navodielų kaimo; toliau į Tolčių sodybų šiaurės šoną tolumo maždaug varstas į šiaurę nuo jų; nuo ten į Dubavosios kaimo pietų šoną; toliau Induros upe, pro Luškių kaimą, pro Induros miestelį, pro Prokapavičių kaimą, pro Bieliavo kaimą; toliau Lašos upe pro Babrauninkų kaimą ir toliau šita upe iki jos santako su Svisločim. Toliau Svisločies upe iki jos santakos su Nemunu; nuo ten Nemunu ligi Beržūnos (Berezinos) upės žiočių, Beržūnos, Isločies ir Voločinkos upėmis, Voločino miesto vakarų šonu, Brilkų, Burlokų (Burmokų) ir Polikščiausčiznos kaimų šiaurės šonu; nuo ten į šiaurės rytus Mielašių ir Gintausčiznos (Menžikauščiznos) kaimų rytų šonu tolumo apie varstą nuo jų; toliau į šiaurės rytus į Cholchlo miesto vakarų šoną tolumo apie varstą nuo jo; toliau Suchanarovščiznos kaimo vakarų šonu tolumo apie varstą nuo jo. Nuo ten siena pasuka į šiaurės rytus į Berezovcų kaimo vakarų šoną toluma nuo jo apie vieną varstą; toliau į šiaurės rytus Vaskančių kaimo vakarų šonu; nuo ten Lialkovščiznos kaimo vakarų šonu tolumo apie vieną varstą nuo jo; nuo ten pasuka į šiaurę, į Kuliauščiznos kaimo vakarų šoną ir nuo ten į šiaurę tarp Drenių ir Žerlokų kaimų; nuo ten į šiaurės vakarus Garavinos kaimo rytų šonu ir Adomavičių kaimo vakarų šonu; toliau į Mislevičių kaimo rytų šoną; toliau Michovščiznos kaimo rytų šonu į Molodečno stotį, kurią perkerta taip, kad geležinkelio Vilniaus–Molodečnos–Lydos linija lieka Lietuvos teritorijoje, o geležinkelio Vileikos–Molodečnos–Minsko linija Rusijos teritorijoje; nuo ten Buchovkos upe iki jos santako su Uša; ta upe iki Ušos kaimo; nuo ten pasuka į šiaurės rytus ir eina sausuma Slobodkos, Dolgosios, Prentos kaimų vakarų šonu, nuo ten Naročies upe ir prie Čeremščicos kaimo tolumo apie varstą nuo jo pasuka į šiaurę ir eina Bliados ežero rytų šonu; tolumo apie varstą nuo jo eina į šiaurę per Miastros ežerą ir išėjusi iš šio ežero sausuma tarp Pikolčių kaimo iš vakarų šono ir Minčiakių kaimo

iš rytų šono; toliau į šiaurę ir Voločako kaimo vakarų šonu toľumo apie varstą nuo jo; nuo ten į šiaurę per Medžioľo ežerą į Pšegrodo kaimo vakarų šoną toľumo maždaug vienas varstas nuo jo; nuo ten į Medžioľos upės versmes ir ta upele iki jos santaka su Dysna; nuo ten siena eina sausuma į šiaurės rytus į Baravosios kaimo vakarų šoną toľumo maždaug varstas nuo jo; toliau į šiaurės rytus per Mykoliškių ežerą; toliau Niščiankos upe iki Oziraičių ežero paralelės, į Repiščios vienasėdžio vakarų šoną, į Zamošies vakarų šoną, Žalvos ežerą, Žalvos upe per Drivėtų ežerą į Ceno (Cno) ir Nesvižos ežerą; toliau į šiaurę per Niedriavo ežerą ir nuo šio ežero Drujos upe ligi ji perkerta Kauno gubernijos sieną ir toliau į Dauguvos upę ties Šafaranavo palivarku.

Pastebėjimas 1: Lietuvos siena su Lenkais ir Lietuvos siena su Latviais bus nustatyta susitarus su šiomis valstybėmis.

Pastebėjimas 2: Valstybės sieną tarp abiejų susitariančių šalių turi gamtoje išvesti ir pasienio ženklus pastatyti tam tikrą komisiją iš lygaus abiejų šalių atstovų skaičiaus. Vesdama ir nustatydama sieną, minėtoji komisija vaduojasi etnografijos ir ekonomijos ypatybėmis, laikydama kiek galėdama gamtos teikiamosios sienos; gyvenamieji punktai turi, kiek tai galima, ištiesi įeina vienos kurios valstybės sudėtin. Tais atvejais, kai siena vedama ežerais, upėmis ir perkasais, ji eina ežerų, upių ir perkasų viduriu, jei šia sutartimi nėra kitaip sulygta.

Pastebėjimas 3: Šiame straipsnyje siena nubrėžta raudona linija pridedamajame žemėlapyje.

Jei žemėlapis nesutinka su tekstu, sprendžiamos reikšmės turi tekstas.

Pastebėjimas 4: Iš pasienio upių ir ežerų yra draudžiama dirbtinai nuleisti vanduo, jeigu per tat gali nuslūgti vidutinis vandens paviršis.

Toms upėms ir ežerams laivų plaukiojimo ir žvejojimo tvarką ir sąlygas nustato tam tikras sutarimas; žvejojimo būdas tėra leidžiamas tiktai tas, kurs nenaikina žuvų apsto.

Priedas
(Žemėlapis)

Straipsnis III.

Pasienių saugojimo sąlygos, taipo pat muitinių ir kiti su tuo surišti klausimai bus sutvarkyti atskirų susitariančių šalių sutarimu po to, kai skiriančios Lietuvą ir Rusiją okupuotosios vietos bus atvaduotos iš okupacijos.

Straipsnis IV.

Abi susitariančios šalys apsiima:

1. Neleisti savo teritorijoje kurtis ir būti vyriausybėms, organizacijoms arba grupėms, kurios statosi sau tikslą ginklu kovoti prieš antrą susitariančią šalį. Taipo pat neleisti savo teritorijoje kalbinti ir mobilizuoti žmones į tų vyriausybių, organizacijų arba grupių kariuomenės eiles ir turėti buveinę jų atstovybėms arba valdininkams.

2. Uždrausti toms valstybėms, kurios su antra susitariančia šalim faktinai yra

karo padėtyje, taip pat organizacijoms ir grupėms, kurios statosi sau tikslą ginklu kovoti prieš antrą susitariančią šalį, – vežti į savo uostus ir per savo teritoriją visa tai, kas gali būti sunaudota prieš antrą susitariančią šalį, kaip antai: ginkluotas pajėgas, karo turta, karo technikos ir artilerijos, intendantūros, inžinerijos ir oro lakiojama medžiaga.

Straipsnis V.

Valstybėms pripažinus nuolatinį Lietuvos neutralitetą, Rusija iš savo šalies apsiima tą neutralitetą saugoti ir dalyvauti garantijose tam neutralitetui išlaikyti.

Straipsnis VI.

Asmens, kurie šios sutarties ratifikavimo dieną gyvena Lietuvos teritorijos sienoje ir kurie patys arba jų tėvai nuolatos gyveno Lietuvoje arba buvo įrašyti į sodžių, miestų arba luomų bendruomenes Lietuvos teritorijoje, taip pat asmens, kurie prieš 1914-tus metus išgyveno Lietuvoje ne mažiau kaip paskutinę dešimtį metų, turėdami nuolatinį darbą, išėmus buvusius civilinius bei kariuomenės tarnautojus, kilimo ne iš Lietuvos, su jų šeimynomis, – tuo pačiu pripažįstami Lietuvos Valstybės piliečiais.

Tos pačios kategorijos asmens, kurie šią sutartį ratifikuojant gyvena trečios valstybės teritorijoje, bet nėra tenai naturalizavęsi, lygiu būdu pripažįstami Lietuvos piliečiais.

Tačiau asmens, sukakę 18 metų ir gyveną Lietuvos teritorijoje, turi teisę per vienus metus nuo šios sutarties ratifikavimo dienos pareikšti norį išlaikyti (optuoti) Rusijos pilietybę, jų pilietybe seka jų vaikai, nesukakę 18 metų, ir žmona, jeigu tarp vyro ir žmonos nėra kitokio susitarimo.

Tokiu pat būdu asmens, kurie gyvena Rusijos teritorijoje ir kuriems yra pritaikomos šio straipsnio pirmos dalies sąlygos, tuo pat laiko tarpu ir tomis pačiomis sąlygomis gali optuoti Lietuvos pilietybę.

Padariusieji optacijos pareiškimą, taip pat tie, kurie seka jų pilietybę, išlaiko savo kilnojamojo ir nekilnojamojo turto teises, eidami esamais įstatymais tos valstybės, kur jie gyvena, bet privalo per vienus metus nuo savo pareiškimo dienos apleisti jos teritoriją; jie turi teisę visą savo turta likviduoti arba išsivežti su savim.

Pastebėjimas 1: Asmenims, kurie gyvena Kaukaze ir Azijos Rusijoje, šiame straipsnyje nurodytieji terminai tiek pareiškimui paduoti, tiek išvažiuoti, pratęsimi dar vieniems metams.

Pastebėjimas 2: Optantų teisėmis, šiame straipsnyje pažymėtomis, naudojasi ir tie piliečiai, kurie ligi pasaulinio karo ir jo metu gyveno vienos šalies teritorijoje, o šią sutartį ratifikuojant gyvena antrosios teritorijoje.

Tremtiniai savo turtui, kurio jie negalėjo išsivežti, eidami tremtinių gražinimo 1920 metų birželio 30 dienos sutartimi, turi tų pačių teisių, kurios yra numatytos šiame straipsnyje optantams, bet tik tiek, kiek jie išrodys, kad tas turtas priklauso jiems ir prieš jiems išvažiuojant buvo faktinai jų valdomas.

Straipsnis VII.

Abiejų susitariančių šalių tremtiniai, kurie nori sugrįžti savo tėvynėn, gražinami tėvynėn, kiek galima, trumpiausiu laiku.

Gražinimo tvarką ir sąlygas bendrai nustato susitariančių šalių vyriausybės.

Straipsnis VIII.

Ir viena ir antra susitariančios šalys atsisako nuo bet kokių atsiskaitymų, kurie pareina dėl to, kad Lietuva kuomet buvo priklausiusi buvusiai Rusijos Imperijai, ir pripažįsta, kad visokio vardo valstybės turtas, kuris yra vienos ir antros šalies teritorijoje, sudaro visišką atatinamos valstybės nuosavybę. Jeigu tuo būdu Lietuvai priklausąs turtas po 1914 metų rugpjūčio 1 dienos yra trečios valstybės išvežtas iš jos teritorijos, tai jo reikalavimo teisė atitenka Lietuvos Valstybei.

Lietuvos Valstybei atitenka visi Rusijos išdo reikalavimai iš turtų, kurie yra Lietuvos Valstybės sienose, taip pat ir visi reikalavimai iš Lietuvos piliečių, bet tik tiek, kiek jie neatlyginami priešpriešiniais atskaitytiniais reikalavimais.

Pastebėjimas: Lietuvos Vyriausybei neatitenka teisė reikalauti iš mažžemių valstiečių jų skolų buvusiam Rusijos Valstiečių Žemės Bankui arba kitiems dabar nacionalizuotiems Rusijos žemės bankams, taip pat ir teisė reikalauti skolų, užtrauktų dvarų žemėms iš buvusio Rusijos Bajorų Žemės Banko ir kitų dabar nacionalizuotų Rusijos žemės bankų, kai tos dvarų žemės tenka mažžemiams bei bežemiams valstiečiams, ir toji teisė skaitoma panaikinta.

Dokumentus ir aktus, kurie išrodo šio straipsnio nurodytas teises, Rusijos Vyriausybė perduoda Lietuvos Vyriausybei, kiek jie yra faktinėje Rusijos Vyriausybės žinioje. Jeigu tatai negali būti išpildyta per metus nuo šios sutarties ratifikavimo dienos, tai tie dokumentai ir aktai pripažįstami žuve.

Straipsnis IX.

1. Rusijos Vyriausybė savo lėšomis sugrąžina Lietuvon ir perduoda Lietuvos Vyriausybei bibliotekas, archyvus, muziejus, dailės kūrinius, mokslo vadovėlius bei įnagius, dokumentus ir kitokį mokyklų, mokslo, valdžios, tikybos, visuomenės ir luomo įstaigų turtą, jei pažymėti daiktai buvo išvežti iš Lietuvos pasaulinio 1914–1917 metų karo laiku ir faktinai yra arba atsiras Rusijos Vyriausybės arba visuomenės įstaigų žinioje.

Archyvus, bibliotekas, muziejus, dailės kūrinius ir dokumentus, kurie turi Lietuvai žymios mokslo, dailės arba istorijos reikšmės ir kurie buvo išvežti iš Lietuvos į Rusiją prieš pasaulinį 1914–1917 metų karą. Rusijos Vyriausybė sutinka sugrąžinti Lietuvai, kiek tų dalykų išskyrimas nepadarys žymios žalos Rusijos archyvams, bibliotekoms, muziejams, paveikslų galerijoms, kur jie yra sudėti.

To išskyrimo klausimai bus sprendžiami tam tikros mišrios komisijos, iš lygaus abiejų susitariančių šalių narių skaičiaus.

2. Rusijos Vyriausybė sugrąžina savo lėšomis ir perduoda Lietuvos Vyriausybei visas pasaulinio 1914–1917 metų karo laiku išvežtas iš Lietuvos teismų bei valdžios bylas, teismų bei valdžios archyvus, tame skaičiuje jaunesniųjų ir vyresniųjų notarų archyvus, ipotekos skyrių archyvus, visų tikybinių vadybų archyvus, matavimo, žemės tvarkymo, miškų, geležinkelių, plentų, paštų-telegrafų ir kitų įstaigų archyvus bei planus, Vilniaus Karo Apygardos štabo topografinio skyriaus planus, brėžinius, žemėlapius ir apskritai visą medžiagą, kiek ji liečia Lietuvos Valstybės teritoriją, Valstiečių ir Bajorų Bankų vietinių skyrių archyvus. Valstybės Banko skyrių ir visų kitų kredito, kooperacijos, savitarpinio draudimo įstaigų archyvus, taip pat privatinų Lietuvos įstaigų archyvus ir bylas, kiek visi pažymėtieji daiktai faktinai yra arba atsiras Rusijos Vyriausybės arba Rusijos visuomenės įstaigų žinioje.

3. Rusijos Vyriausybė savo lėšomis sugrąžina ir atiduoda Lietuvos Vyriausybei perduoti, kam priklauso, visokius turto dokumentus, kaip antai: pirkimo ir užstatymo aktus, nuomos sutartis, visokios rūšies piniginius išžadėjimus ir t. t., tame skaičiuje knygas, popierius ir dokumentus, kurie yra reikalingi atsiskaitymams atlikti, ir apskritai dokumentus, kurie turi reikšmės Lietuvos piliečių turto bei teisės santykiams išspręsti ir kurie yra išvežti iš Lietuvos pasaulinio 1914–1917 metų karo laiku, kiek jie faktinai yra arba atsiras Rusijos Vyriausybės arba visuomenės įstaigų žinioje. Jeigu jie nebus sugrąžinti per dvejus metus nuo šios sutarties ratifikavimo dienos, tai tie dokumentai bus skaitomi žuve.

4. Dėl centralinių įstaigų archyvų dalių, kurios liečia Lietuvos teritoriją ir turi būti išskirtos, reikalingas atskiras susitarimas: tam tikslui bus paskirta mišri komisija iš lygaus abiejų susitariančių šalių narių skaičiaus.

Straipsnis X.

1. Rusijos Vyriausybė savo lėšomis sugrąžina ir atiduoda Lietuvos Vyriausybei perduoti, kam priklauso, pasaulinio 1914–1917 metų karo laiku išvežtą visuomenės, labdarybės, kultūros bei švietimo įstaigų turta, taip pat bažnyčių ir visų tikybų maldos namų varpus bei mantą, kiek visi pažymėtieji daiktai faktinai yra arba atsiras Rusijos Valdžios arba visuomenės įstaigų žinioje.

2. a) Kai dėl taupomųjų kasų indėlių, depozito, užustato ir kitų sumų, sudėtų buvusiose Rusijos Valdžios ir teismų įstaigose, kiek tie indėliai ir sumos priklauso Lietuvos piliečiams, ir b) kai dėl visokio vardo indėlių ir sumų, sudėtų Valstybės Banko Skyriuose ir nacionalizuotose bei likviduotose privatinėse kredito įstaigose ir jų skyriuose, kiek tie indėliai ir sumos priklauso Lietuvos piliečiams, – tai Rusijos Vyriausybė apsiima Lietuvos piliečiams pripažinti visas tas teises, kurias savo laiku ji buvo pripažinusi visiems Rusijos piliečiams, ir todėl tad leidžia Lietuvos piliečiams, kurie dėl okupacijos tada negalėjo pasinaudoti tomis savo teisėmis, pasinaudoti jomis dabar ir gauti savo pretenzijoms atlyginimą tais popieriniais pinigų ženklais, kurie yra vartojami Rusijos Respublikoje pretenzijų patenkinimo metu, ir kurių suma atskaitoma popierinio rublio kursu, kurs buvo vidaus pinigų rinkoje tuo metu, kai Lietuva radosi ištiesai okupuota, t. y. 1915 metų rugsėjo mėn. 1 dieną.

Vertenybėms ir turtams, kurie buvo laikomi arba tebe laikomi bankų rūmuose ir jų seifuose, kiek tos vertenybės ir turtai priklauso Lietuvos piliečiams, pritaikomi tie patys dėsniai, kurie yra išdėti šio punkto pirmojoje dalyje.

Šiame straipsnyje pažymėtos sumos, vertenybės ir turtai atiduodami Lietuvos Vyriausybei perduoti kam priklauso.

3. Rusijos Vyriausybė savo lėšomis sugrąžina ir perduoda Lietuvos Vyriausybei kapitalus, kurie buvo skiriami stipendijoms Lietuvos mokyklose ir Lietuvos piliečiams Rusijos mokyklose.

4. Kai dėl apmokėjimo Lietuvoj esančių apyvartoje Rusijos piniginių ženklų, vertybės popierių, valstybinių arba valstybės laiduotų, taip pat privatinių, išleistų tų draugijų ir įstaigų, kurių įmonės yra Rusijos Vyriausybės nacionalizuotos, lygiai ir kai dėl Lietuvos piliečių reikalavimų iš Rusijos išdo ir iš nacionalizuotų įstaigų, – tai Rusija apsiima pripažinti Lietuvai ir Lietuvos piliečiams visas tas lengvomybes, teises ir privilegijas, kurios tiesioginai ir netiesioginai jos yra arba bus suteiktos kuriai nors trečiai šaliai arba jos piliečiams, draugijoms ir įstaigoms.

Jei savininkai pasirodys nebeturį vertybės popierių ir turto dokumentų, tai Rusijos Vyriausybė pareiškia sutinkanti, šį straipsnio punktą vykdydama, pripažinti vertybės ir kt. popierių savininkais tuos, kurie pateiks pakankamą išrodymų, kad jiems priklausantieji poperiai buvo išvežti karo metu.

Straipsnis XI.

1. Rusijos Vyriausybė sugražina Lietuvos Vyriausybei perduoti, kam priklausoma, pasaulinio 1914–1917 metų karo laikų išvežtą Lietuvos piliečių turtą arba turtą bendrovių, kompanijų ir akcijų draugijų, kurių akcijų arba pajų dauguma priklausė Lietuvos piliečiams tuo metu, kai buvo Rusijos Vyriausybės išleisti atitinkamieji nacionalizacijos dekretai, kiek tas turtas faktinai yra arba atsiras Rusijos Vyriausybės žinioje.

Pastebėjimas: Tas punktas neliečia kapitalų, indėlių ir vertenybių, kurios buvo Valstybės Banke arba privatiniuose bankuose, kredito įstaigose ir taupomose kasose Lietuvos teritorijoje.

2. Kai dėl išvežtų į Rusiją pasaulinio 1914–1915 metų karo laikmečiu geležinkelių, telegrafo ir telefono susisiekimo priemonių, taip pat kai dėl geležinkelių dirbtuvių įtaisymų, – tai Rusija sutinka atlyginti Lietuvai tokią jų dalį, kuri atitinka vietiniams Lietuvos Valstybės reikalams, atskaitant sulig bendru ekonominio gyvenimo tonaus nupuolimu.

Tiksliai nustatyti minėto atlyginimo dydžiui tuojau, šią sutartį ratifikavus, sudaroma mišri komisija iš lygaus abiejų susitariančių šalių narių skaičiaus.

Pastebėjimas: Geležinkelių ir telegrafo bei telefonų susisiekimo priemonės, taip pat geležinkelių dirbtuvių įtaisymai, kurie pareina okupuotai Lietuvos teritorijai, gali būti atlyginami tiktai atvadavus ją iš okupacijos.

3. Straipsniuose VIII, IX, X ir šiame XI nurodytoms sąlygoms vykdyti Rusijos Vyriausybė apsiima Lietuvos Vyriausybei duoti visas reikiamas tam tikslui informacijas ir žinias ir teikti visokios pagalbos suieškoti gražinamam turtui, archyvams, dokumentams ir kt. Tiksliau sureguliuoti klausimams, kurie kyla dėl tų dalykų, pavedama ypatingai mišriai komisijai iš lygaus abiejų susitariančių šalių narių skaičiaus.

Straipsnis XII.

Rusijos Vyriausybė, turėdama omenyje, kad Lietuva pasaulinio karo metu buvo beveik visa nuniokota ir kad Lietuvos piliečiai net negali atsistatyti savo ūkio, tarp kita ko savo sugriautų ir sudegintų trobesių dėl Lietuvos girių sunaikinimo pareiškia sutinkanti:

1. Nukelti nuo Lietuvos atsakomybę už Rusijos skolas ir visokius kitokius įsižadėjimus, tame skaičiuje už tuos, kurie randas iš poperinių pinigų, išdo ženklų, įsižadėjimų, serijų ir Rusijos išdinių liudymų išleidimo, už Rusijos Valstybės vidaus ir užsienių paskolas, už garantijas visokioms įstaigoms bei įmonėms ir už jų laiduotas paskolas ir kt.; visos panašios Rusijos kreditorių pretenzijos, kurių dalis pareitų mokėti Lietuvai, turi būti nukreiptos tiktai prieš Rusiją.

2. Artimiausiose prie Lietuvos sienų vietose ir, kiek galima, arčiau prie plukdomųjų upių ir geležinkelių duoti Lietuvos Vyriausybei teisę kirsti miško iš šimto tūks-

tančių dešimtinių ploto, nuolatos pateikiant per dvidešimt metų vieną po kito miško kertamuosius plotus einant Rusijos miškų ūkio planais. Tolimesnės kirtimo sąlygos pavedamos nustatyti mišriai komisijai iš lygaus abiejų susitariančių šalių narių skaičiaus.

3. Išduoti Lietuvos Vyriausybei tris milijonus rublių aukso per pusanthro mėnesio nuo šios sutarties ratifikavimo dienos.

Straipsnis XIII.

1. Susitariančios šalys, šią sutartį ratifikavusios, sutinka kiek galima greičiau pradėti tarybas dėl prekybos ir tranzito sutarties.

2. Prekybos sutarties pamatan turi būti padėtas didžiausio palankumo principas.

3. Tranzito sutarties pamatan turi būti padėti šie principai:

a) prekės, kurios eina tranzitu per vienos kurios susitariančios šalies teritoriją, neturi būti apdedamos jokiais muitais nei mokesniais;

b) vežamieji tarifai tranzito prekėms neturi būti aukštesni už vežamuosius tarifus tokioms pat vietinėms prekėms.

Pastebėjimas: Ligi nusistatys normalės sąlygos, savitarpiai Lietuvos ir Rusijos tranzito santykiai yra tvarkomi tais pačiais principais. Kitas tranzito sąlygas normuoja atskiri laikini sutarimai.

4. Lietuvos ir Rusijos prekybos laivynai, vienas ir antras, naudojami susitariančių šalių uostais vienodomis teisėmis.

5. Mirus vienos susitariančios šalies piliečiui antrosios šalies teritorijoje, pasilikęs turtas visas perduodamas valstybės, kuriai priklausė palikimo savininkas, konsulo arba atatinamo atstovo žinion, idant jis pasielgtų eidamas savo krašto įstatymais.

Straipsnis XIV.

Šią sutartį ratifikavusios abi susitariančios šalys tuojau sueina į diplomatinius ir konsulinus santykius.

Šią sutartį ratifikavusios šalys eis daryti konsulinės konvencijos.

Straipsnis XV.

Ratifikavusios šią sutartį Lietuvos Vyriausybė atleidžia Rusijos piliečiams ir optuojantiems Rusijos pilietybę, o Rusijos Vyriausybė – Lietuvos piliečiams ir optuojantiems Lietuvos pilietybę, tiek civiliniams, tiek kariniams, visų politinių ir disciplininių bylų bausmes. Jeigu tų bylų reikalų dar nėra padaryta nusprendimo, tai jos panaikinamos.

Nesinaudoją amnestija asmens, aukščiau nurodytus nusikalstamus darbus padarę jau šią sutartį ratifikavus.

Asmens, kriminaliniu teismu nuteisti už nusikaltimus, kuriems nėra amnestijos, sugrįžta tėvynėn atlikę bausmę. Jei tos rūšies bylų reikalų nebus nusprendimo per metus nuo dienos, kada kaltinamasis buvo pašauktas tieson, tai po to laiko jisai perduodamas jo krašto vyriausybei su visa bylos medžiaga.

Tuo pačiu žygiu abi susitariančios šalys atleidžia ir saviems piliečiams bausmes už darbus, padarytus prieš šios sutarties ratifikavimą antrosios šalies naudai.

Straipsnis XVI.

Šią sutartį svarstydamos, abi susitariančios šalys turėjo omenyje tai, kad jos viena su antra niekuomet nėra buvusios karo padėtyje ir kad Lietuva, būdama karo žygių rajone pasaulinio 1914–1917 metų karo laiku, ypatingai yra dėl to karo nukentėjusi. Todėl visos šios sutarties sąlygos nieku būdu negali būti precedentu kuriai trečiai šaliai.

Kita vertus, jeigu vienos susitariančios šalies bus duota trečiai šaliai, arba jos piliečiams ypatingų lengvynių, teisių ir privilegijų, tai jos be ypatingo susitarimo tenka ir antrajai šaliai arba jos piliečiams.

Pastebėjimas: Tačiau susitariančios šalys nepareikš pretenzijų dėl privilegijų, kurių viena susitariančių šalių pateiks trečiai šaliai, susirišusiai su ja muitų arba kita kuria sąjunga.

Straipsnis XVII.

Viešosios ir privatinės teisės klausimus, kylančius tarp susitariančių šalių piliečių, taip pat kai kuriuos atskirus klausimus, kylančius tarp abiejų valstybių arba tarp valstybių ir antrosios šalies piliečių, reguliuoja ypatinga komisija iš lygaus abiejų šalių narių skaičiaus, kuri yra steigiama tuojau šią sutartį ratifikavus ir kurios sąstata, teises ir pareigas nustato instrukcija, abiejų susitariančių šalių sutarta.

Straipsnis XVIII.

Ši sutartis yra surašyta lietuvių ir rusų kalbomis.
Jos aiškinimui abu tekstu yra skaitomi autentiniai.

Straipsnis XIX.

Ši sutartis turi būti ratifikuota.

Ratifikuojamais sutarties raštais turi būti susimainyta Maskvoje.

Visur, kur šioje sutartyje minimas sutarties ratifikavimo momentas, reikia suprasti laikas, kai susitariančios šalys sumaino ratifikuojamaisiais raštais.

Visa tai paliūdydami abiejų šalių įgaliotiniai savo rankomis tą sutartį pasirašė ir savo antspaudais patvirtino.

Originalo du egzemplioriai sustatyti ir pasirašyti Maskvos mieste tūkstantis devyni šimtai dvidešimtųjų metų liepos mėnesio dvyliką dieną.

T. Naruševičius
P. Klimas
S. Rozenbaumas
J. Vailokaitis
V. Račkauskas

А. Иоффе
Ю. Мархлевский
Л. Оболенский

Ratifikuota 1920. VIII. 6. Įgijusi galios 1920. X. 14.
Įregistruota Tautų Sąjungoje 1921. III. 8 d. Nr. 94.

Šiaulių miesto ir apskrities komendanto karin. A. Bironto 1919 m. rugpjūčio 6 d. atsišaukimas „Lietuvos piliečiai!!!“

Sunkiuose laikuose mums lemta gyventi. Vienos valstybės griūva ir vietoje jų tveriasi naujos. Ir mūsų brangi Lietuva, šimtus metų slegiama ir draskoma, pradėjo tverti *N e p r i k l a u s o m a v a l s t y b ę*. Ir iš tikrųjų: jei tos mažutės tautos, kaip serbai, juodkaliai, suomia, estai ir kitos šeiminkauja savo namuose pačios, tuo labiau *t r i j ų m i l i j o n ų t a u t a*, kuri netamsesnė už aukščiau minėtas tautas, turi teisę gyventi ir rūpintis savo reikalais. Kasmet mums atseina laimė tverti naują valstybę, žinoma, pritariant ir padedant Santarvės valstybėms, griežia dantis tie, kuriems reikia atsisakyti nuo taip gardžios *L i e t u v o s* duonos: griežia dantis vokiečiai ir rusai.

Norėdami ilgiaus naudotis *L i e t u v o s* gėrybėmis, tie atėjūnai pina mums visokias pinkles, kad supainiojus ir pražudžius mus. Atsikraustę iš svetur kažin kokie „kolčakai“ ima sauvališkai šeiminkauti ir suvedžioti *L i e t u v o s* piliečius. Jie kviečia savanorius į savo plėšikų bandas! *L i e t u v o s* piliečiai! argi Jūs dristumėt prisirašyti prie tų plėšikų, argi jūs patys eitumėte plėšti savo brolius?! Žinokite, jei atsirastų panašūs išgamos, bus skaitomi jie plėšikais ir persekiojami visur ir visada, kaip plėšikai. Išdrįsę – gi prisirašyti bus *b e t e i s m o s u š a u d o m i*.

Be to, įsakau *L i e t u v o s* piliečiams neturėti nieko bendro su minėtais atėjūnais. Nieko jiems neduoti ir nepadėti. Tegū iš jūsų ima spēka, tada jie patys už tai atsakys!

Šiauliai, rugpjūčio mėn. 6 d. 1919 m.

Miesto ir apskrities komendantas
karininkas *B i r o n t a s*

Saugok nuo rusų! Atsišaukimas ir įsakymas visiems vokiečių kariuomenės daliniams Lietuvoje ir Latvijoje

Visas pasaulis žiūri į mus kaip rusų draugus, patriotus arba paprastai tik avantiūristus.

Mums geistinas ir naudingas pirmas pavadinimas. Lai žiūri į mus kaip atnaujintojus nors ir Rusijos. *M e s g i t u r i m t o k i a i s i r p a s i r o d y t i*. Taipogi turim savo kelią liuosu laikyti ir mūsų žingsnių tikslas turi mums būti aiškus.

Ką mums *a p e i n a R u s i j a*. Tik su pagalba jos kvailų žmonių, su pagalba rusų kiaulių mes galėsim atnaujinti Vokietiją, mūs mielą kaizerių Vokietiją, prijungus Lietuvą, Latviją ir dėl sienų apsaugos.

Užtat mes turim rūpintis:

- 1) kad nei vienas rusas neužimtų atsakomingos vietos – bet tik paslaptai;
- 2) palaikyti pas rusus nuomonę, kad lietuviai ir latviai neduos jiems Rusijon praeiti, bet nori juos visai sunaikinti;
- 3) stengtis patikrinti rusus, kad tik jėga jie galės prasimušti į Rusiją.

Vienu žodžiu, mes turim rusus taip supainiot, kad jie tik mūsų tikslams atatiktų ir juos paskui prieš lietuvius, latvius ir igaučius pilnai išnaudoti.

Iš tikrųjų gi lietuviai su mielu noru duoda rusams liuosą kelią, kad jie Rusijon eitų ir po vadovybe generolo Denikino prieš bolševikus kovotų. Mes gi turim jiems priešginius dalykus parodyti.

Bermontas slapta ir su mumis susitarė duoti mums pagalbą.

Šitą įsakymą reikia slaptai laikyti, kad visai jo neskaitytų rusai

von Kromzendorf
Generalio štabo hauptmanas

7 priedas

Vokiečių laivyno kapitono Siewerto 1919 m. spalio 10 d. atsišaukimas laivyno kareiviams

Kareiviai! Jūs būvotė mūsų valdžios blogai aprėdyti! Jūsų teisingi reikalavimai, kuriuos jūs kovodami už vokietybę iškariavotė, valdžios nebuvo išklausti. Jums sugrįžus, nebus leista pradėti ar gauti darbo fabrikuose, nes Jūs čionai prieš bolševikus kovojotė, kurie vienos dvasios su spartakiečiais, agitatoriais, įgijusiais įtekmės darbininkuose. Reichswehras pervirš turi žmonių, kurie geriau kaip Jūs turėjo progos išnaudoti padėtį ir aprūpinti savo ateitį. Apart to, 800 000 belaisvių grįžta atgal Vokietijon ir dar labiau padidins bedarbę. Be galo tęsiantys angliakasių streikai taipogi sumažins darbo galimybes. Vargas ir elgetystė laukia Jūsų sugrįžus Vokietijon!

Antantė grasina, jeigu mes čionai pasiliksim, Vokietijai paskelbs naujas represijas. Mat, vienas taikos sutarties straipsnis duoda jiems teisės tai daryti. O taikos sutarties knygoje tokių straipsnių daug yra. Antantė būtinai nori sunaikinti Vokietiją. Nors mes dabar ir nusileisim, tai ji kiekvieną valandą, net minutę, suras daugybę tokių paragrafų, kuriuos išpildyt vis tiek nebegalima bus, bet mus panašiomis represijomis grasins. Kas daryti? Vienas iš dviejų: ar mes kaip avys duosime save piauti, ar mes mėginsim nežiūrint visų grasinimų Antantės ir mūsų kvailų valdžios prašymų, kuri niekuomet negalėjo nujauti ateities ir tik tuomet suprasdavo momento svarbumą, jam jau esant; elgsimės savistoviai ir, jei bus Dievo lemta, sutversim savo tėvynei naują ateitį! Lengvai to neatsieksime. Ištisis mėnesius mes galime būti atskirti nuo mūsų namų. Sunkios valandos mūs laukia, bet kad ką nors didžio pasiekti, tai reikia ir daug atlikti: kas mano tai padaryti nebegalės, tas tegu grįžta į Vokie-

tiją. Bet tie, kas čionai lieka, lai žino, kad uždavins, kuriam jisai atsidavęs, yra didis ir svarbus pasaulio istorijos. Tik įtempus visas kūno ir dvasios bei moralines jėgas, galima pasiekti šito tikslo. Ateis laikas, kada Vokietijoje mums atsiklaupę ačiū sakys, užtai ką mes čionai iškentėjome ir atsiprašys už tai, kad šitą pasilikimą taip be galo apsunkino

Už tikrumą
pas. Wagner
Gen.štabo hauptmanas

pas. Siewert
Laivyno kapitonas

8 priedas

Generalio štabo stovykla 10. 10. 19

III priedas prie sutarties, padarytos tarp Geležinės divizijos, vokiečių legionų ir t. t. iš vienos pusės ir Vakarų Rusijos armijos Vyr. vadų iš kitos pusės, spalio 6 d. 1919 m.

1. Šiuomi tvirtinamos Geležinės Divizijos vokiečių teisės gauti žemės apsigyvenimui, įgytos prieš stojimą į minėtas formacijas (sutartis su Laikina Latvių valdžia iš 9 ir 24. XII. 18 m. kariavusio su bolševikais 1 mėnesį pilietybės teisių įgijimo), teisė gauti žemės 80 margų iš dvarų, prie tam, trečia dalis turi būti tinkama apdirbimui.

2. Be to, kiekvienas įeinantis Gelež. Diviz., vokiečių legiono ir t. t. sąstatan, iškariavusis 6 mėnesius nuo šios sutarties padarymo dienos, įgija teisės gauti dar 20 margų žemės: išbuvusieji 12 mėn. – 50 margų, 18 mėn. – 90 margų, o 24 mėn. – 140 margų.

3. Kiekvienas kariaujantis iš savo vyriausybės gauna tam tikrą raštą, liudijantį, kad nurodytos 1 ir 2 punktuose teisės žemės gauti bei apsigyventi jam tvirtinamos. Šitas liudymas kartu yra įstojimo aktas jo savininko į rusų pavaldinių sąjungą.

4. Pažymėta 2 punkte žemė apsigyvenimui atleidžiama kiekvienam už pusę tos kainos, kuri buvo liepos mėn. 1914 m.

5. Liudymai gauti žemės apsigyvenimui gali būti perduodami kitiems, bet tik su žinia Centralinės dalinimo įstaigos (punktas 6).

6. Geležinė Divizija drauge su Vokiečių legionu pasiryžus įsteigti Centralinę dalinimo įstaigą, kuri šitą žemę dalimis periminės ir žiūrės, kad būtų išvengti neteisėti reikalavimai. Šita Centralinė įstaiga apsiima tą žemę perduoti kolonistams, bet turi žiūrėti, kad vienose rankose neatsidurtų du liudymai arba nebūtų sudaromi dvarai, didesni kaip 140 margų žemės.

A. B.
pas. Wagner
Gener. štabo hauptmanas

Rusijos Šiaurės-Vakarų srities Vyriausybės 1919 m. spalio 12 d. atsišaukimas į Bermondto rinktinės rusų karininkus ir kareivius

Piliečiai karininkai ir kareiviai! Jūs girdėjote Vyriausiojo fronto vado gen. Judeničiaus kreipimąsi į Jus! Jūs skaitėte Vyriausiojo vado įsakymą, kuriuo jis pulkininką Bermondą paskelbia tėvynės išdaviku, o visus Tėvynei ištikimus sūnus šaukia į Narvos frontą, ten, kur dabar vyksta puolimas prieš pikčiausius tėvynės priešus – bolševikus. Į Jus kreipiasi Rusijos Šiaurės-Vakarų srities vyriausybė. Palikite vokiečių eiles ir eikite pas mus, vadovaujant vyresniajam karininkui, kaip tai įsakė mūsų Vyriausiasis vadas. Jūs matote aiškia Tėvynės išdavystę. Bermondas gavo įsakymą žygiuoti padėti Narvos frontui, jis įsakymo neįvykdė. Maža to, jis sudavė smūgį Rygai ir latvių kariuomenei, veikiančiai su mumis sąjungoje prieš bolševikus. Jūs žinote, kuo ši išdavystė gresia mūsų frontui? Pergalingai pradėtas puolimas gali sustoti, latvių kariuomenė atsimes nuo kovos prieš bolševikus, estų kariuomenė eina padėti Latvijai, mūsų užnugaris susilpnės ir mes vėl turėsime laukti geresnių dienų. Gi bolševikai atsikvėps, sukaups jėgas ir vėl pradės siautėti, lieti kraują ir kankinti sukilusius gyventojus. Ar Jūs to norite? Ne, vyriausybė tikisi, jog Jūs neleisite taip piktdžiugiškai triumfuoti tautos valios ir laisvės budeliams. Vyriausybė tikisi, jog Jūs atliksite savo šventą pareigą ir, visi kaip vienas žmogus, atsiliėpsite į savo Vyriausiojo vado šaukimą. Pirmyn, į Narvos frontą! Pirmyn be svyravimų! Tegu triumfuoja Jūsų geležinė valia eiti pagalbon Tėvynei išvaduoti; nepasiduokite įkalbinėjimams ir pažadams ir netikėkite Tėvynės priešams. Drašiai stokite į garbės, laisvės ir laimės kelią sau ir nelaimingai iškamuotai Rusijos Žemei! Į Jus žiūri būsimoji Rusija, į Jus maldaujama tiesiamos kalėjimuose, kareivinėse ir rūsiuose uždarytų kankinių rankos. Į Jus atkreipti mirštančių moterų ir vaikų žvilgsniai. Gelbėkite juos. Tėvynė Jums bus dėkinga. Ji pasirūpins ir Jumis ir Jūsų vaikais, ir Jūs užsitarausite tėvynės gelbėtojų didingą ir garbingą vardą. Pirmyn, į Narvos frontą! Jus šaukia vyriausybė, kurios vėliavoje pažymėta „Žemė ir laisvė“.

Nuorašas tikras:
Žemutinės – Kurliandijos
karinės apygardos poručikas Kivelitas

10 priedas
1919. X. 30

Sutartis

Tarp atstovų Lietuvių valdžios: pagalbininko Kr. Aps. ministro karininko Merkio, gen. štabo plk. Kleščinsko, majoro Balbach, įgaliotinio užsienio reikalų ministerijos p. Petkevičiaus – iš vienos pusės, ir atstovų vokiečių valdžios Generalinio štabo kpt. fon Jagov (Generalkomando 6 Res. Kor.), Generalinio štabo kapitono fon Bigele-

ben (Generalkomando 6 Res. korps.), Generalinio štabo kpt. fon Makenzen (Freikorps fon Dibič) ir atstovo vokiečių Generalinio įgaliotinio Kaune Wolf iš kt. pusės, – padaryta sekanti sutartis:

1. Vokiečiams evakuacija palengvinti sutarta nustatyti sekanti neitrali zona:

a) Vakarų siena, kuri nuo lapkričio 2 d. 8 valandos priešpiet neturi būti vokiečių kariuomenės peržengta: folvarkas Ladviliški (10 km į rytus nuo Joniškių) – Remdžiūny – Minelgi – Ligumy – Stačiūny – Aukštolki – Venkeliški – Javgelaicy – Davgielaicy – Šavliany – Šidlovo – Dumšiški (2 km į šiaurės vakarus nuo Raseinių) – Eržvilko – Sokoliny, tokiu būdu kelias Javgelaicie – Dovgielaicie – Šavliany gali būti vok. kariuomenės naudojamas. Visi šie miesteliai lieka vokiečių kariuomenei.

b) Rytų siena, kuri nuo š. m. XI. 2 d. 8 val. prieš piet negali būti peržengta į vakarus lietuvių kariuomenės: Kruki – Pašvitinys – Vilnaicy – Vismonty – Zajaziory – Saduny – Korčmy – Ilgocie – Ziniany – Varnėnai – Daviocy – Kunigiški – Loginie – Dvorališki (3 km į pietų rytus nuo Raseinių) – Berzinia (10 km į šiaurės vakarus nuo Smalininkų). Visi šie miesteliai lieka lietuvių kariuomenei.

2. Toliau taipogi nustatomos demarkacinės linijos:

a) 3 km į vakarus kelio Pošuny – Šiauliai. Ši demarkacijos linija negali būti peržengta liet. kariuomenės į rytus – vokiečių kariuomenės į vakarus,

b) 3 km į pietus geležinkelio Šiauliai–Muravjovo. Ši demarkac. linija negali būti peržengta liet. kariuomenės į šiaurę, o vokiečių – į pietus.

3. Lietuvių valdžia įsteigs Raseiniuose Lietuvių komendantūrą, bet kariuomenės ten negabens. Jei galima, lietuvių komendantu bus kita ypata, vietoj to, kuris ligi šiolei ten veikė.

4. Nustatytos linijos neliečia atskirus kareivius be ginklų.

5. Kad lietuvių valdžia norės siųsti atskirus būrius į vakarus nuo vok. užimtos zonos, tai apie pergabenimą privalo pranešti vokiečių Vyriausiam karo vadui mažiausiai 24 valandomis anksčiau.

6. Lietuvių valdžia įsteigs Radviliškio stoties komendantūrą, kurios komendantas bus kartu ir susisiekimo karininku fon Dibičo savanorių korpuso. Vokiečių Vyr. kariuomenės vadas komandiruos taipogi vieną vok. susisiekimo karininką prie artimiausio prieš Radviliškį esančio lietuvių štabo. Šitie abu karininkai turės uždavinį visus kylančius Radviliškio srity nesusipratimus išrišti ir pašalinti.

7. Iš pusės kariškos valdžios Lietuvių valdžiai leidžiama pradėti gelžkelio judėjimą, koks jis buvo ligi š. m. X. 1 d. Vokiečių kariuomenės užlaikyti garvežiai gražinami.

8. Visi mūšiuose paimti nelaisvėn kareiviai ir milicininkai bus š. m. XI. 2 d. 12 val. pietų ant Radviliškio stoties apmainyti. Trūkstantieji tiekimo daiktai, kurių žuvimą galima bus įrodyti, bus gražinami iš abiejų pusių. Šiuose mūšiuose į vok. arba liet. rankas patekę ginklai bus apmainomi.

9. Ištirimui nužudymų Šimaičiuose š. m. XI. 2 d. 4 val. po piet susirinks maišyta ištirimio komisija, susidedanti iš 2 vok. ir 2 liet. karininkų arba valdininkų. Komisija nustatys rezultatus ištirimio protokole, abiejų pusių pasirašytame. Sulig rezultatų ištirimio komisijos įtariamai kaltininkai bus perduoti lietuvių valdžiai.

10. Lietuvių valdžios civilių įstaigų veikimas vokiečių kariškos valdžios nekliudomas.

Pasirašė:

Už Vyriausią vok. kariuom. vadą von Jagov
Hauptmann im Gen. Stab,
Für. von Bigeleben, Hauptmann Adv. VI. Res. korps,
Von Makensen, Hauptmann im Gen. Stab Freikorps
V. Diebitsch,
Für. den deutschen Generalbevollmächtigten Wolf,
KAM padėjėjas karin. Merkis
Gen. štabo plk. Kleščinskas
Maj. Balbach
Užsienio reikalų Ministerijos Įgaliotinis Petkevičius

11 priedas

Vokiečių vyriausybės atsišaukimas į Baltijos pajūry esančių vokiečių kariuomenę, 1919 m. lapkričio 2 d. įdėtas į laikraščio „Berliner Tageblatt“ Nr. 520

Paskutinis vokiečių vyriausybės žodis kariuomenėm Baltijos pajūry:

Vokiečių vyriausybė priversta paskelbė prieš Baltijos pajūry esančias kariuomenes, kurios ligi šios dienos nenori evakuoti svetimąjį kraštą, griežčiausių priemonių: kiekvienas, kuris nepereis iki XI. 11 d. vokiečių sieną, bus paskelbtas dezertyru ir praradusiu savo vokiečių valstybės piliečio teises.

Vokiečių vyriausybė žino, kad buvo vartota smerktiniausių klaidinimų (melų) sulaikyti Baltijos pajūry esančiom kariuomenėm nuo grįžimo namo ir privilioti dar daugiau kariškių. Jiem sakė, kad vokiečių vyriausybė, santarvės reikalavimų verčiama, turinti parodyti, lyg stengtųsi ji visomis priemonėmis evakuoti Latvių kraštą ir Lietuvą, tačiau faktinai ji visai sutinkanti su darbais, kurių daro Geležinė divizija ir panašios formacijos... Tai yra melas! Yra tik viena vokiečių vyriausybės politika Rytų klausimais, ir štai: Lauk iš Baltijos pajūrio! Viską kita ji skaito piktadaringa avantiūros politika, kuri jau dabar privedė visą vokiečių tautą prie blogiausių pavojų ir nuolat stengiasi padaryti vis naujų begalinių sunkumų ir pavojų. Dėl to ji griebėsi paskutinių neatstojamų priemonių, kad pažadintų prie susipratimo paskutinę valandą suklaidintuosius ir suviliotuosius: skelbdama kiekvieną dezertyru ir kuo veikiausiai ištyrus, praradusiu savo vokiečių valstybės piliečio teises, kuris vėliausiai ligi XI. 11 d. nesugrįš į vokiečių kraštą. Tai reiškia, kad kiekvienas, kuris atsisako grįžti, nustoja visų savo maitinimo pretenzijų vokiečių krašte. Jis negauna jokių kariškio teisių, nei invalido pašalpos, nei senatvės pašalpos ir jis neturi jokių pretenzijų gauti paramos, jei jį sužeis arba jis apsirgs. Jei tada jis nori grįžti į vokiečių kraštą, jis laikomas svetimimo krašto piliečiu ir bus nubaustas, kaip dezertyras. Užsienyje jis pa-

liekamas svetimos valstybės priemonėm ir jokia vyriausybė nesirūpina juo. Taip pat jo dabartinė arba būsimoji žmona ir vaikai jau nebėra daugiau vokiečiai ir nebus vokiečiai, jie taip pat praranda teisę tikėtis kokios nors pašalpos iš vokiečių.

Tai vokiečių vyriausybė duoda dar kartą kuo griežčiausiai apsvarstyti tiems, kurie yra Baltijos pajūry arba nori į Baltijos pajūrį eiti ir nepaiso tų liūdnuų vaizdų, kurių jų darbai gamina tėvynei ir jiems patiems. Arčiau, negu jūs manote, yra tas momentas, kada jūs sunkią šiaurės žiemą būsite palikti be privežimo amunicijos, be tvarstomosios medžiagos, be pagalbos tų kraštų įniršusių gyventojų pagiežai.

Dar kartą, kol neįvyko blogiausiai: Lauk iš Baltijos pajūrio! Atgal į tėvynę!

12 priedas

Laikinosios Lietuvos Vyriausybės Generalinio Įgalotinio Vilniuje Švietimo Ministerio M. Biržiškos 1919 m. sausio 2 d. protestas Lenkų kariuomenės Vadui Vilniuje

1918 m. gruodžio 31 d., iš pradžių laikraščiuose, paskiau ir tam tikruose atšaukimuose Vilniuje paskelbta, jog gen. Wejtko esąs paskirtas Lietuvos karo apskrieties vadu. 1919 m. sausio 1 d. apie 5 val. popiet ginkluotas jaunimas užėmė Vilniaus miesto gatves. Tą pat ir sekančią dieną ginkluotieji jaunikliai daro gatvėse kratas, atiminėja iš praeivių ginklus ir veda tikrą kovą su darbininkais ties Varnų gat. Sausio 2 d. pasirodė gen. Mokrzeckio paskelbimas, jog jis esąs Vilniaus komendantas ir įvedęs Vilniuje nepaprastą stovį. Ta pat dieną lenkų spaudoje paaiškinta, jog Vilniaus gatvių užėmimas esąs padarytas lenkų karo pajėgų.

Kadangi 1) Lietuvos ir Vilniaus valdžia, tat ir krašto apsauga priklauso Laikinajai Lietuvos Vyriausybei, 2) Vilniaus miestas lenkų kariuomenės tapo apimtas be šios Vyriausybės sutikimo, 3) apėmusi gatves kariuomenė ne tik neveikia Lietuvos karo pajėgų valstybinės vyresnybės vedama, bet ir savinasi svetimos valstybės ženklus (erelį prie kepurės), 4) stoja prieš Lietuvos gyventojų dalį, tariant Darbininkų Tarybon susimetusius darbininkus, tad Laikinoji Lietuvos Vyriausybė pavedė man, jos Generaliniam Įgalotiniui Vilniuje, pareikšti Lenkų kariuomenės Vadui Vilniuje griežčiausią protestą prieš jo prisavinimą vyriausybės teisių ir įsikišimą į vidujinius Lietuvos reikalus, kas gresia jai naminiu karu ir suirute. Laikinosios Lietuvos Vyriausybės Generalinis Įgalotinis Vilniuje Švietimo Ministeris M. Biržiška. Vilnius, sausio mėn. 2 d. 1919 m.

13 priedas

Konvencija tarp Rusijos karinės vadovybės ir Lietuvos Valstybės, sudaryta 1920 m. rugpjūčio 6 d. Kauno mieste įgalotinio Rusijos vardu Revoliucinės karinės Tarybos IV armijos nario I. Mežlaukio ir Lietuvos vardu Krašto apsaugos ministro K. Žuko dėl evakuacijos Lietuvos teritorijos, kuri rusų kariuomenės buvo užimta 1920 m. liepos 12 d. susitarimu.

1. Visa rusų kariuomenės užimta teritorija pradedama evakuoti tuoj po konvencijos pasirašymo. Evakuacija vyks tokia tvarka.

2. Visa minėta teritorija evakuacijos tikslu skirstoma į 3 zonas:

- a) šiaurinė – su Švenčionių miestu,
- b) vidurinė – su Vilniaus miestu ir
- c) pietinė – su Lydos ir Gardino miestais.

Šiaurės zona apima Pastovių, Švenčionėlių, Pabradės geležinkelio stotis.

Vidurinė zona apima Vilniaus–Varėnos, Vilniaus–Indrupės ir Vilniaus–Jašiūnų geležinkelio stotis.

Pietinė zona apima visą likusią teritoriją.

Pastaba. Tikslios sienos nustatomos vėliausiai per tris dienas po konvencijos pasirašymo.

3. Šiaurinėje ir vidurinėje zonose evakuacija prasidės tuojau po konvencijos pasirašymo ir baigiama šiaurinėje per tris dienas, o vidurinėje ne vėliau kaip šių metų rugsėjo 1 d. Pietinės zonos evakuacijos pradžia ir pabaiga nustatoma atskiru Lietuvos ir Rusijos karinių vadovybių susitarimu.

4. Pasirašius konvenciją, tuojau sudaroma mišri komisija perduoti ir priimti evakuojamai teritorijai.

5. Be armijos įstaigų, evakuojamas tikrai Rusijos valstybei priklausantis turtas.

Pastaba. Bet kurie nesusipratimai, kylantieji ryšium su evakuacija, pagal šį punktą, sprendžiami mišrių komisijų.

6. Evakuacijai pagreitinti Lietuvos vyriausybė išskiria 1 garvežį ir 60 prekinų vagonų mainais už šiaurinėje zonoje gaunamą siaurojo geležinkelio turtą.

7. Nepriklausomai nuo taikos sutarties tarp Lietuvos ir Rusijos ratifikavimo termino rusų karinė vadovybė išipareigoja ją taikyti laikinai užimtoje teritorijoje.

IV armijos revoliucinės karinės tarybos narys

I. Mežlauk

Krašto apsaugos ministras plk ltn. K. Žukas

14 priedas

Krašto apsaugos ministro ir l. e. Vyr. kariuomenės vado p. plk. ltn. K. Žuko 1920 m. rugpjūčio 29 d. įsakymas Nr. 416

Lietuvos kariuomenė, sunkiai besidarbuodama Tėvynės gerovei, galutinai jau paliuosavo mūsų bočių ir prabočių sostinę Vilnių. Gedimino kalne, kaip keli šimtai metų atgal, vėl plevesuoja Lietuvos vėliava. Kiekvieno, mylinčio Tėvynę, lietuvių širdis šiandien džiaugsmo kupina.

Ir aš skubinuosi pirmiausiai pasidalinti tuo džiaugsmu su **J u m i s, k a r ž y g i a i**, nes jei šiandieną Lietuva ėmė gyventi nepriklausomai nuo svetimšalių, jei nei rusas, nei lenkas, nei vokiečys, nei kitas kas nebegali kištis į mūsų Tėvynės reikalus, tai daugiausia ačiū reikia tarti mūsų narsiai kariuomenei. Ir tą nuoširdų ačiū tariu

Jums.

Tardamas ačiū, esu tikras, kad Jūs, tiek darbo padėję Lietuvos nepriklausomybę iškovodami, įstengsite tąją nepriklausomybę užlaikyti, įstengsite Vilniaus daugiau jau niekam ir niekadoms nebeatiduoti.

Valio, Lietuva su sostine Vilniumi!

Te ant visados plevesuoja tautinė mūsų vėliava Gedimino kalne.

Valio, mūsų narsioji kariuomenė!

Krašto Apsaugos Ministras ir l. e. Vyr. kariuomenės
vado p. plk. ltn. K. Žukas

15 priedas

Steigiamojo Seimo 1920 m. rugsėjo 25 d. I sesijos Nepaprastojo posėdžio dalyvių atsišaukimas į Lietuvos piliečius Tėvynei ginti

Piliečiai!

Lenkai, Lietuvos dvarininkų vedami, puola mūsų žemę, plėšia mūsų sodžius, miestus, lieja mūsų žmonių kraują; jau priėję Nemuną, vis gilyn Lietuvon veržiasi.

Negelbėjo mūsų valdžios taikingumas, negelbėjo mūsų pasiūlymas nekovoti, nelieti kraujo, bet lietuvių–lenkų ginčą pavesti išrišti Tautų Sąjungai.

Nesitaikė su mumis lenkų valdžia, neklausė ir Tautų Sąjungos, netaikė ir nesitaiko, nes jai rūpi tik vienas dalykas: užkovoti ir pavergti mus, sunkią ranką ant mūsų uždėti.

Platūs mūsų laukai, derlingos dirvos, tankūs miškai, Lenkuos gi maža gerai dirbamos žemės, maža miškų, daug žmonių, nebeužtenka duonos.

Todėl veržiasi jie mus pavergti, kad mus žemes lenkais apgyvendintų, veržiasi jie mus pavergti, kad mus sumindžiojus, į plačiąją jūrą išeitų, su viso pasaulio prekybos ryšiais susirištų; veržiasi jie mus pavergti, kad iš mus arklius, galvijus, duoną rekvizuoti, nes jų begaliniai karai su kaimynais ištuštino jų kraštą, nes jie savo duona kariuomenės neįstengia išlaikyti.

Veržiasi jie mus pavergti, nes juos veda mūsų dvarininkai, o šie gerai numano, kad jei bus Lietuva nepriklausoma, tai praras jie savo dvarus, dvarų žemė žmonėms bus išdalinta, tai amžinai jie ant mūsų savo galybės nustos.

Mūsų valdžia darė, daro ir darys visa, kad ir dabar dar taiką su lenkais padarytų, bet mes neturime užleisti lenkams savo žemės mindžioti ir terioti.

Ne, mes to neleisime! Mes ginsime savo žemę nuo lenkų užgrobimo bei kolonizacijos, nes jei neapginsime, tai suvargsime, elgetomis tapsime, tai eisime į svetimus kraštus svetimiams turtų krautų, sunkiuos darbuos vargtų.

Ginkime savo ramius gyventojus nuo lenkų kariuomenės skerdynių, ginkime mūsų moteris nuo išniekinimų.

Ginkime savo sodžius ir miestus nuo lenkų kariuomenės plėšimų, ginkime sa-

vo aruodus, nes jei neapginsime, tai mus laukia dar didesni vargai, kaip įvairių okupacijų laikais.

Ginkimės nuo svetimos, mūsų dvarininkų vedamos, kariuomenės, nes jei neginsime, tai dvarininkai pas mus viršų paims, tai mes niekad negalėsime žemės reformos padaryti, tai dvarai dvarininkų rankose liks arba bus išdalinti lenkų legionininkams.

Ginkimės nuo jų, nes jie neša dvasios vergiją visam kraštui, neša pražūtį visoms tautoms, Lietuvoj gyvenančioms.

Ginkimės nuo lenkų puolimo kas kuo galėdamas: stodami į šaulių būrius, ginkimės, duodami kariuomenei laikyti, ginklams pirkti savo turtą: aukso, įvairių brangenybių, parūpindami kareiviams marškinių, pirštinių, šiltų rūbų, pildami į valdžios sandėlius grūdus, įvairaus maisto.

Kiekvienas padoras jaunuolis, sveikas vyras, turi sėst į savo žirgą ir karanjoti arba miškuos, krūmuos susitelkus, sekti kiekvieną lenko užpuoliko žingsnį ir kautis su jais, kautis, kol nei vieno ginkluoto lenko mūsų žemėj neliks. Mūsų garbinga narsi kariuomenė savo krūtinėmis gina tėvų žemę, guldo savo galvas, bet jos pajėgos be visuomenės paspirties neištesis atsispirti lenkų ligionams.

Kas pasigailės savo turto mūsų kariuomenei laikyti, kas vergiškai pabijos ginklo tvertis, tas teatmena, kad atėjęs lenkas tą turtą atims, kad jis mus mindžios, niekins, kad mūsų vyrus mobilizuos, savo kariuomenėn išvarys.

Jei neliesime krauju savo kraštą, savo laisvę gindami, tai liesime jį už lenkų ir mūsų dvarininkų reikalus.

Šiandien mes turim pasidaryti amžinai laisvi, nepriklausomi, turime savo turtą apginti arba amžinai svetimiams vergauti, jiems turtą krauti.

Tegyvuoja nepriklausoma, pačių žmonių valdoma Lietuvą!

Kaunas, 1920 09 25

Steigiamasis Seimas

16 priedas

Steigiamojo Seimo 1921 m. liepos mėn. 16 d. priimtas „Įstatymas Suvalkų fronto atsitikimų tardymo komisijai sudaryti“

1 §. Ištyrimui Suvalkų fronto 1920 m. rugsėjo mėnesio atsitikimų sudaroma komisija iš trijų narių, Steigiamojo Seimo skiriamų. Jei komisija ras reikalingu, ji gali išplėsti tardymą į armijos vadovybę, į armijos aprūpinimą, į armijos sanitarijos stovį ir kitas krašto gynimo įstaigas.

2 §. Komisijai leidžiama kviesti į bendradarbius dalykų žinovus, vykdomos valdžios ir teismų valdininkus.

3 §. Komisija gali reikalauti iš valdžios ir teismų įstaigų visų reikalingų žinių, tų įstaigų atstovų parodymų, paaiškinimų, rašto dokumentų, neišskiriant slaptų, klausti liudininkų, daryti kratą.

4 §. Tuose atsitikimuose, kada komisija ras reikalingu, kad kaltininkai būtų patraukti tieson, komisija sužino su atatinkamais teismo organais betarpiai.

5 §. Komisija gali pavesti daryti tardymą atskiriems savo nariams arba pakviestiems bendradarbiams (2 §).

6 §. Komisija apie tardymo pasekmes daro pranešimus Steigiamajam Seimui.

A. Stulginskis
E. Respublikos Prezidento Pareigas
Steigiamojo Seimo Pirmininkas
D-ras K. Grinius
Ministeris Pirmininkas

Kaunas, 1921 m. liepos mėn. 16 d.

17 priedas

**Suvalkų sutartis su Lenkija įgijusi galios 1920. X. 10.
Įregistruota Tautų Sąjungoje 1922. I. 19 d. Nr. 221.**

Suvalkų sutartis

Lietuvos Vyriausybės Delegacija, –

Gen. ltn. Maksimas Katche ir majoras Aleksandras Šumskis, Lietuvos Vyriausybės Vadovybės atstovai, ir Bronius Balutis, Valdemaras Čarneckis ir Mykolas Biržiška, Užsienio Reikalų Ministerijos atstovai, – ir Lenkų Vyriausybės Delegacija, – pulkininkas Mieczyslaw Mackiewicz, Lenkų Vyriausios Vadovybės atstovas, ir Juliusz Lukaszewicz, Užsienio Reikalų Ministerijos atstovas, suėjusios Suvalkų konferencijon 30 d. rugsėjo – 7 d. spalio mėn. 1920 metais ir apsimainiusios įgaliojimais, kurie vienos ir kitos pusės pripažinti pakankami ir tinkamoje formoje sustatyti, padarė šitokią sutartį:

Straipsnis 1.

Dėl demarkacijos linijos.

a) Nustatoma šitokia demarkacijos linija tarp Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių, kuri betgi neikie dar nesprenžia vienos ar kitos pusės teritorinių teisių:

Nuo Rytų Prūsų sienos ligi Juodosios Ančios ir Nemuno upių santakos – linija, kurią yra nustačiusi Aukščiausioji Taryba 1919 m. gruodžio 8 d. nutarimu; toliau Nemuno tėkme ligi įtekant jį Gravės upeliui; toliau Gravės upeliu ligi perkertant Merkinės–Ratnyčios plentą; toliau tiesia linija ligi Skroblio upelio įtakos Merkio upėn; toliau Merkio upe ligi Derežincos upelio įtakos į ją, paliekant Salavarčių kaimą lietuvių pusėj, o Maledubno – lenkų pusėj; toliau Derežnicos upeliu, perkertant Vilniaus–

Varėnos geležinkelį maždaug du kilometru į šiaurės rytus nuo Varėnos stoties; toliau keliu per Bartelius, Kinčius, Naujadvari, Eišiškę, Paditvę, Gorodenką ir Bastūnų stotį, paliekant visą tą kelią ir Bastūnų stotį lenkų vyriausybės rankose.

b) Aukščiau pažymėta linija visu jos ilgumu, karo veiksams tarp Lietuvos ir Lenkų kariuomenių sustojant, kaip kad numato šios sutarties Antrasis Straipsnis, jokių pretekstų niekur negali būti pereinama nei vienos, nei kitos susitarusių pusių kariuomenių. Toji linija betgi neturi būti kliūtis vietos gyventojams, apdirbant savo, tos linijos perkertamus, laukus.

c) Demarkacijos linijos nuskyrimas vietoje, buv. Suvalkų Gubernijoje, tose jos dalyse, kur tatai numatoma Aukščiausiosios Tarybos 1919 m. gruodžio 8 d. nutarimu, pavedama Aukščiausios Tarybos Kontrolės komisijai.

Straipsnis 2.

Dėl karo veiksų sustabdymo.

a) Patvirtindamos ir papildydamos dalinius ir laikinius karo veiksų sustabdymus tarp Lietuvos ir Lenkų kariuomenių, kurie jau buvo priimti šios konferencijos bėgyje, abi susitariančios pusės prisiima sustabdyti visus karo žygius visu šios sutarties Pirmojo Straipsnio (a) punktu nutartos demarkacijos linijos ilgumu nuo Rytų Prūsų sienos ligi meridiano, kuris eina per Paturčių kaimą, maždaug devyni kilometrai į šiaurį vakarus nuo Eišiškės.

b) Demarkacijos linijos ruože nuo Paturčių kaimo meridiano ligi Bastūnų stoties imtinai, karo veiksmai tarp Lietuvos ir Lenkų kariuomenių sustabdoma Sovietų kariuomenei pasišalinus į rytus nuo Vilniaus–Lydos geležinkelio linijos.

c) Dėl klausimų apie karo veiksų sustabdymą ir demarkacijos linijos nustatymą tarp Lietuvos ir Lenkų kariuomenių apylinkėse į rytus nuo Bastūnų stoties meridiano, tai šitie klausimai bus išspręsti tam tikra sutartimi, pasišalinus iš tenai Sovietų kariuomenei. Jeigu šitokios sutarties nepavyktų padaryti, tai abi pusi pasilieka sau teisę kreiptis Tautų Sąjungon tiems klausimams išspręsti.

Straipsnis 3.

Dėl Varėnos stoties.

a) Lenkų Vyriausybė apsiima be kliūčių leisti per Varėnos stotį iš Vilniaus Alytaus linkui ir atgal visus lietuvių traukinius, išskyrus traukinius su kariuomene ir karo medžiaga, ir garantuoja, jog lietuvių traukiniai ras Varėnos stotyje visas technikos apystovas ir pagalbos, kuri reikalinga tinkamam ir liuosam traukinių judėjimui vienon ir kiton pusėn.

b) Kaip išimtį, Lenkų vyriausybė sutinka be kliūčių praleisti per Varėnos stotį iš Alytaus Vilniaus linkui nedaugiau, kai septynis traukinius su kariuomene ir karo krovniais taja sąlyga, kad į dieną eis ne daugiau kai du tokiu traukiniu ir jie eis per Varėnos stotį tarp septintos ir septynioliktos valandos lenkų laiku.

c) Priežiūra, ar griežtai pildoma Antrojo Straipsnio a) ir b) punktų nutarimai pavedama Tautų Sąjungos kontrolės komisijai.

Straipsnis 4.

Dėl belaisvių apsomainymo.

Abi susitariusi pusi konstatuoja abipusį principinį sutikimą pradėti visų iš kitos pusės paimtųjų belaisvių mainus. Belaisvių mainų tvarka ir laikas bus nustatyti skyrium.

Straipsnis 5.

Dėl sutarties laiko etc.

Šioji sutartis pradeda veikti 1920 m. spalio 10 d. 12 valandą, neliesdama vienok jau įvykinto iki šiam laikui karo veiksmų sustabdymo ir galioja ligi galutinio visų Lietuvos ir Lenkų ginčijamų teritorinių klausimų išsprendimo.

Šią sutartį sustabdydamos abi pusi naudojosi Vokiečių Gen. štabo žemlapiu 1:100 000 maštabu.

Šioji sutartis sustatyta dviem vienodai galiojančiais egzemplioriais, lietuvių ir lenkų kalbomis, ir pasirašyta Suvalkuose 1920 metais spalio 7 d.

Lietuvių delegacija:
Gen. leit. M. Katche
Bronius Balutis
Voldemaras Čarneckis
Mykolas Biržiška
Majoras Šumskis

Lenkų delegacija:
M. Mackiewicz, pulkownik
J. Lukaszewicz

18 priedas

Lietuvos vyriausybės įgalotinio Vilniuje lg. Jonyno 1920 m. spalio 17 d. pranešimas spaudai, kaip gen. L. Želigovskio vadovaujama Lenkijos kariuomenė užgrobė Vilnių

„Penktadienį, spalio mėnesio 8 d. vakare liko aišku, kad Vilniaus ilgiau savo rankose negalėsime laikyti, kadangi laukiamoji karo paskirtis negalėjo laiku atvykti Vilniaus ginti.

Naktį dėl tamsos kovų ir jokių svarbesnių įvykių nebuvo; kovos teprasisėdėjo rytojaus dieną 5 val. rytą. Jos vyko geležinkelio linijos kryptim. Matyt, jų tikslas buvo atkirsti susisiekimą. Pusiau aštuntą val. išvažiavo iš Vilniaus traukiniu generallinis štabas ir pasiliko tik divizijos štabas su gen. Nastopka prieky. Šeštadienį 11 val. baigiantis gen. Nastopka pasakė man, kad mūsų dalys iš kovos traukiasi ir kad jis apleidžia Vilnių. Tada, man nurodžius, ryšio karininkas prie misijų pil. Liormananas nuėjo į Italų atstovą, kapitoną Salą, pakviesti prancūzų misijon, kur ruošia, kaip

vyriausybė buvo man įsakius, deleguoti Laikinąją Lietuvos valdžią Vilniuje. Tuo pat metu įsaciau milicijai, kad neatidedant išlipintų jau paruoštąjį atsišaukimą į Vilniaus visuomenę apie valdžios delegavimą Antantės atstovams ir apie tai, kad misijos yra paskyrusios pulkininką Reboulį Vilniaus laikinuoju gubernatoriumi. Mūsų kariuomenės dalys, pasilikusios Vilniuje, ir mūsų milicija, anot to skelbimo, perėjo į Antantės tiesioginę žinią ir buvo laikoma Antantės ginkluotąja milicija tvarkai laikyti. Atsišaukimas buvo pasirašytas mano, kaip vyriausiojo vyriausybės įgaliotinio. Apačioj po mūsų atsišaukimo buvo įdėtas laikinojo Vilniaus gubernatoriaus pulkininko Reboulis įsakymas Nr. 1, kuriuo Vilniuje įvedama apsiausties padėtis, draudžiami susirinkimai ir manifestacijos Vilniaus gatvėse ir aikštėse.

Nuvykęs į Prancūzų misiją, radau tik pulk. Wardą, pulk. Reboulį ir kapitoną Padowanį. Kapitonas Sala, gyvenęs kad ir toj pat gatvėj, bet tolokai, nebuvo atėjęs. Lietuvos vyriausybės vardu įteikiau p. Reboului, kaip designuotam laikinajam gubernatoriui, raštą apie valdžios delegavimą ir prašiau saugoti Lietuvos piliečių gyvybę ir turtą ir rūpintis dar pasilikusiomis įstaigomis. Be to, pareiškiau, kad valdžią deleguoja be teisės perdeleguoti (perduoti) ją kitam, be Lietuvos vyriausybės žinios ir sutikimo, t. y., kad jokia vyriausybė, paėmusi jėga Vilnių, negali skaitytis teisėta krašto vyriausybė.

Pulkininkas Reboulis, kaip gubernatorius, buvo jau paruošęs kareiviams ir milicininkams taisykles, kuriomis jie privalėjo vadovautis.

Įdomu pažymėti, kad taisyklėse, kad išvengus kraujo liejimo miesto gatvėse, buvo įsakyta nešauti į žygiuojančią į Vilnių l i e t u v i ū i r g u d ū k a r i u o m e n ė. Man paprašius paaiškinti, kodėl instrukcijose pavartoti tokie keisti terminai, kada visi gerai žino, kad į Vilnių veržias tikroji lenkų kariuomenė, buvo gauta atsakymas, kad lenkų vyriausybė ne kartą yra pareiškusi Antantės vyriausybėms nesiusianti savo kariuomenės į Vilnių, kad Suvalkuose yra padaryta sutartis tarp Lietuvos ir Lenkų ir kad, šiais dėsniais remdamasis, jis negalys laikytis puolančios kariuomenės Lenkų kariuomene.

Įsakymas mano milicijai išlipinti atsišaukimus ne visur įvykdytas. Pasirodė tautybių skirtumų. Vilniuje buvo mūsų vadovautasi tautų lygybės principais, buvo stengtasi į valstybės kūrimo darbą įtraukti visus tinkamus piliečius be tikybos ir tautybės skirtumo ir, deja, pasirodė, kad šis principas gyvenimo realybėje pasiliko kaip biblijos grūdas, mestas į akmenuotą dirvą. Milicininkai lenkai, kaip mano buvo pastebėta, pirmieji mus apleido ir duotuosius jiems išlipinti skelbimus paslėpė. Tvirtybę išlaikė lietuviai ir žydai, kurie ėjo savo pareigas iki paskutinės valandos.

Mieste, pasirodžius skelbimams, jaučiama buvo ypatingo ūpo, esamo visada prieš laukiamą audrą. Žmonių buvo pilnos gatvės, visi vaikščiojo nervingi, sujudinti, laukdami kažko nepaprasto; mūsų kareiviai, vaikščiodami sargybos po 3 žmones, dabojo tvarkos.

Apie 1 val. ėmė traukti per Vilnių mūsų kariuomenės dalys. Priekyje ėjo gurgulės, paskui jas žygiavo kuopos. Ėjo eilėmis, tvarkingai. Matyti buvo nuilsimo. Nei vienas kareivis nebuvo pasitraukęs iš eilės ir nei vienas nebuvo padaręs gyventojams nei mažiausios skriaudos.

Norėdamas susipažinti plačiau su miestu, paprašiau pulkininką Wardą, kad paskolintų man savo automobilį. Mano prašymą Anglų misijos pirmininkas sutiko labai maloniai ir aš apie 2½ val. išvažiavau stoties link. Visur buvo matyt tokio pat ūpo, kaip ir Jurgio gatvėje. Artinantis prie žinomos Vilniuje prekyvietės Halės, pasi-

girdo šaudymų. Publika, daugiausia žydai, pradžioj ėmė dairytis, o paskui leidos bėgti. Mūsų automobilis pasuko į tą pusę, iš kur buvo šaudoma, ir ėmė važiuoti Arklių gatve, kur daug gražių aukštų namų. Šaudymas pasidarė tankus: buvo šaudoma iš viršaus, iš abiejų pusių sutartinai ir taikoma į automobilį. Be to, šūvių buvo girdėti iš visų pusių, Aušros Vartų gatvėje ir apsupančiose ją aikštėse. Privažiavęs Aušros Vartus, pamačiau einančias mūsų kariuomenės kuopas.

Kai kurie mūsų kareiviai ėmė taip pat šaudyti. Pastebėjęs vartuose kariuomenės majorą N., prašiau įsakyti nešaudyti. Mūsų dalys buvo sustabdytos ir surikiuotos. Šaudymas nutilo, ir mūsų dalys ramiai nuėjo per miestą. Daugiau Lietuvos kariuomenės per miestą nebeėjo.

Pusantros valandos praslinkus, pasirodė Vilniaus ir Jurgio gatvių kertėje, ties mūsų komendantūra, lenkų raitelis. Pasigirdo iš mūsų komendantūros švilpukas, kad mūsų kareiviai ir milicininkai rinktus į komendantūrą. Gatvių išvaizda vienu metu pasikeitė. Žydai išsislapstė; jų vietoje gatvėse pasirodė lenkų, kurie ir apsupo kareivį, šaukdami „tegyvuoja Lenkija!“ Kai kurie atnešė gėlių ir įdavė kareiviui. Tuoju po to šaligatviais ėmė slinkti lenkų partizanai, driskiai, pažiūrėt, su šautuvais rankose, kuopelėmis po 7–10 žmonių. Jų tarpe buvo pastebėta daug buvusių Lietuvos tarnyboje milicininkų, lenkiškai kalbančių. Kai kurie turėjo rankinių granatų. Visi traukė mūsų komendantūros link. Jų vienas, prisiartinęs prie komendantūros durų ir pamatęs duryse stovintį mūsų viršininką, šovė į jį iš revolverio, bet nepataikė. Tai buvo lyg signalas. Tuoju po to įvairiuose miesto punktuose pasigirdo šūvių. Partizanų būrys iš 30–40 žmonių apsupo Jurgio ir „Bristol“ viešbučius, lyg ko ieškodami, bet nieko neradę, išsiskirstė. Kiek laiko praėjus, iš Jurgio viešbučio langų buvo pradėta šaudyti į misijų butą, kuris buvo priešais. Prasidėjus šaudymams, visi misijų nariai išėjo į gatvę, pora prancūzų karin. stovėjo komendantūros sargyboje. Staiga į stovinčius vidugatvėję misijų narius buvo pradėta šaudyti iš kulkosvaidžių iš Lukiškių aikštės pusės, bet kulkos prašvilpė viršuje galvų. Matomai, kulkosvaidžiai buvo paslėpti namuose, nes gatvėse nebuvo jų matyti.

Greitai po to Jurgio gatve atvyko raitelių būrys ir apsistojo ties komendantūra. Pulkininkas Reboulis Antantės misijų vardu pareiškė jų vadui, kad esantieji komendantūroje kareiviai ir milicininkai yra laikomi Antantės misijų žinioje ir globoje, ir prašė susilaikyti nuo ekscesų. Tai buvo pažadėta, bet galutinas atsakymas turėjo būti duotas tik Lenkų armijos vado. Šiuo laiku minia Jurgio ir Vilniaus gatvių kertėj buvo pasilikusi jau keletos šimtų žmonių. Pasibaigus kalbėt p. Rebouliui su lenkų karininku, minia ėmė šaukti: „tegyvuoja Lenkija!“, „tegyvuoja Prancūzija!“ Kažkoks senis, prastai apsirėdęs, sušuko: „tegyvuoja Anglija!“ – minia lyg paraližuota nutilo ir senio šaukšmas pasiliko be atgarsio. Lyg šiam nemaloniam išpūdžiui išsklaidyti minios vadai, vienas ponas maždaug 40–50 m. amžiaus, pilnas, raudonas, juodai apsitaisęs (lyg tai būtų daktaras) ir kitas, pilkai apsitaisęs, rodosi gerais naminiais drabužiais, apsupo pulk. Reboulį ir apie 30 kartų iškėlė į orą. Misijos ėmė grįžti į savo būstinę. Tai pastebėję, vadai keliskart pakėlė pulk. Wardą ir kap. Salą be jokio entuziazmo lyg nemalonų įsakymą vykdydami. Tuo pat metu minia lyg ko sujudo: keli nešė į lietuvių ligoninę sunkiai sužeistą komendantūros kareivį, kuris buvo užsilikęs savo sargyboje.

Sutamai stojus, įvairiose žydų apgyventose vietose buvo girdėti riksmų. Prasiėjo plėšimai. Plėšė ir kareiviai, ir partizanai. Į misijas ėmė plaukti žmonių su skun-

dais. Ėjo žydai. Krikščionių nebuvo matyti. Pulk. Reboulis sudarė ryšį su lenkų komanda, pranešinėjo apie skundus ir prašė plėšimus sustabdyti.

Vakare 10 val. misijų atstovai kalbėjosi su gen. Želigovskio štabu.

Lietuvos vyriausybės vardu Antantės atstovai pareiškė gen. Želigovskiui protestą prieš įsiveržimą į Vilnių, nežiūrint Lenkų vyriausybės pasižadėjimų ir padarytų sutarčių. Kadangi Antantės atstovai savo rankose neturi gana jėgų, jie priversti nusilenkti ir išvažiuoti iš Vilniaus. Atstovai pareikalavo, kad leistų išeiti su ginklais rankose pasilikusiems komendantūros kareiviams ir milicininkams, vyriausybės ir ministerijų atstovams su šeimynomis ir turtu drauge su misijomis. Į tai buvo atsakyta, kad gen. Želigovskio valdžia sutinkanti išleisti kareivius ir milicininkus rytoj 10 val. rytą, bet reikalaujanti, kad vyriausybės bei ministerijų atstovai ir valdininkai apleistų Vilnių ne vėliau 12 val. tą pat dieną. Sekmadienį iš ryto pulk. Reboulis pasiuntė Želigovskiui notą, kad jo reikalavimas neįvykdomas, nes nėra susisiekimo priemonių ir nėra galimybės dėl adresų trūkumo net pranešt valdininkams.

Atsakymo notoje Želigovskis pareikalavo, kad vyriausybės įgaliotinis ir vyresnieji valdininkai, skaičiuoję 12 žmonių, apleistų Vilnių sekmadienį, spalio mėn. 10 d. 14 val. Jiems tai atsisakius įvykdyti, visai būsią internuoti. Dėl pasilikusių Vilniuje Lietuvos valdininkų ir jų šeimynų, tai jų klausimas būsią rišamas, žiūrint aplinkybių, tačiau Želigovskio vyriausybė pasilieka sau teises juos internuoti kiekvienu atveju.

Sekmadienį, spalio mėn. 10 dieną 10 val. ryto išėjo mūsų komendantūros kareiviai ir milicininkai su ginklais rankose, prancūzų karininkui vadovaujant, 2 val. po piet susirinko ties misijomis, kaip buvo įsakyta, vyriausias vyriausybės įgaliotinis ir aukštesnieji Lietuvos valdininkai. Jiems palydėti susirinko minia, susidedanti iš visų tautų žmonių. Pažadėtasai sunkusis automobilis pusvalandžiu pavėlavo. Jo belaukiant, teko pasiklausyti įvairių kalbų. Įdomu pabrėžti, kad jokių priekaištų Lietuvos valdžiai nebuvo daroma, be vieno, kad Lietuvos vyriausybė lygiu būdu priiminėjo tarnybon žydus ir lenkus ir kad dėl to daug lenkų pasiliko be vietų. Pusiau trečią valandą po piet buvo paduotas sunkusis automobilis ir mes, dvylika žmonių, prancūzų ir lenkų karininkų lydimi, su prancūzų vėliava apleidom Vilnių. Mus nuvežė į priekines lenkų linijas, ties Vokės upe. Iš ten ėjom patys.

Ignas Jonynas
Vyriausias vyriausybės įgaliotinis Vilniuje
ir atvaduotuose iš okupacijos kraštuose“.

19 priedas

E. Respublikos Prezidento p. Steigiamojo Seimo Pirmininko A. Stulginskio ir Krašto Apsaugos Ministro plk. ltn. K. Žuko įsakymas

„Neprietelingas mūsų kaimynas iš pietų, veidmainingai prisidengdamas generolo Želigovskio vardu, įsiveržęs į mūsų kraštą užėmė mūsų sostinę Vilnių, griebėsi visų priemonių, kad, išplėšus mūsų turtą ir laimę, galutinai pavergtų visą Lietuvos

tautą ir tokiu būdu užduotą mirtiną smūgį Nepriklausomos Lietuvos valstybės gyvavimui.

Bet narsi mūsų kariuomenė drąsiai stojo į kovą su skaičium didesniu priešū ir, atkakliai gindama savo tėvų žemę, mūsų visų laisvę, parodė daug nepaprasto karžygiškumo, daug pasišventimo, sulaukydama ir atstumdama atgal išiveržusius į mūsų karšto gilumą žiaurius lenkų kariuomenės pulkus; ji priverstė tokiu būdu priešą skaitytis su Lietuvos karine pajega, kaip su Kariuomenės Vadovybės sumanumu, taip lygiai ir su narsiais įvykdintais atskirų Lietuvos kariuomenės dalių žygiais: kovos ties Vilniumi, Giedraičiais, Širvintais aiškiai parodė, kad Lietuvos kariuomenėje dar tebegyvuoja narsioji senų bočių Gedimino, Vytauto dvasia.

Lietuvos visuomenė, ankštais ryšiais susijusi su savo broliais fronte, padeda ir padės valdžiai padaryti viską, kad gyvenimo sąlygas karo lauke kiek galint palengvintų. Pastaromis dienomis Lietuvos piliečiai buvo ypatingai savo akis nukreipę fronto pusėn; Lietuvos kariuomenė sunkias pareigas garbingai eidama saviškių neapvylė, užduodama priešui pasikėsinusi žygiuoti gilyn į Lietuvą, tinkamą smūgį, priverstė jį atsitraukti į seniau užimtas pozicijas.

Garbė mūsų kariuomenei, garbė josios Vadams!“

E. Respublikos Prezidento p. Steigiamojo Seimo Pirmininkas

A. Stulginskis

Krašto Apsaugos Ministras plk. ltn. K. Žukas

20 priedas

Karo paliaubų protokolas

Ponas Michal Kossakowski, Lenkų valdžios prie Tautų Sąjungos Militarinės kontrolės komisijos atstovas, turėdamas Lenkų vyriausybės įgaliojimą jos vardu pasirašyti kiekvieną militarinės ar politinės rūšies aktą sąryšy su Tautų Sąjungos nutarimų pildymu, gavęs iš generolo Želigovskio pasižadėjimą pildyti šiame protokole surašytas sąlygas ir iš Lenkų valdžios garantiją, kad tos sąlygos generolo Želigovskio bus pildomos.

Iš vienos pusės

Ir Ignas Jonynas, Lietuvos valdžios prie Tautų Sąjungos Militarinės kontrolės komisijos atstovas ir ponas pulkininkas Konstantinas Kleščinskas, generalinio Lietuvos kariuomenės štabo viršininkas, įgalioti Lietuvos valdžios jos vardu pasirašyti šį dokumentą,

iš antros pusės

Priima sekantį tekstą, darantį galą karo veiksams tarp Lietuvos kariuomenės ir kariuomenės generolo Želigovskio:

Patariant Tautų Sąjungos kontrolės komisijai

1) karo veiksmai tarp Lietuvos kariuomenės ir kariuomenės generolo Želigovskio pasibaigs 1920 m. lapkričio 30 d. 24 val.

2) Tuoju karo veiksmams pasibaigus karo belaisviai bus pavesti Militarinei kontrolės komisijai.

Tarp dvejų kariuomenių bus nustatyta neutralinė zona, nelaukiant kol kontrolės komisija išves tos zonos sienas, pryšakinės abiejų pusių kariuomenės dalys liks dabar jų laikomose vietose.

Šito protokolo buvo surašyti trys egzemplioriai

Vienas Tautų Sąjungos Militarinės kontrolės komisijai

Vienas Lenkų vyriausybei

Vienas Lietuvos vyriausybei

Visi trys buvo kontrasignuoti Tautų Sąjungos Militarinei kontrolės komisijai

Šis protokolas surašytas Kauno stoty Tautų Sąjungos Militarinės komisijos traukiny 1920 m. lapkričio 29 d. 11 val., esant aukščiau paminėtiems delegatams ir militarinei kontrolės komisijai. Delegatų ir komisijos matytas, perkontroliuotas, patvirtintas.

Lietuvos delegatai: I. Jonynas (parašas)

K. Kleščinskas (parašas)

Lenkų delegatas M. Kossakowski (parašas)

Tautų Sąjungos Militarinė kontrolės komisija:

S. Lassitch (parašas)

Major Keenan (parašas)

Colonel Chardigny (parašas)

Antspaudas Tautų Sąjungos kontrolės komisija

Vertimo originalui atatinka

vyr. ltn. J. Urbšys (parašas)

21 priedas

Nuorašas

Lietuvių ir Lenkų valdžioms

Nota

(Iš Tautų Sąjungos Militarinės kontrolės komisijos)

Sulig 1920 m. lapkričio 29 d. protokolo 3 paragrafo turinio Tautų Sąjungos karinė kontrolės komisija tiksliai pravedė sekančius rubežius neutralės zonos, kuri turi būti Lietuvių armijos ir Želigovslio dalių nustatyta:

1) Iš Lietuvių pusės:

Linija eina per: Jakiance – Strelciški – Kalance – Spengliniki – kol. Panašiški – Žuklėje – Solovjiški – Spindzie – Stravka – Štarejnia – Dovgirdiški – Chovščyzna – Novo Pole – 218 – Kaceliški – 229 – 189 – Seibutany – Mlynek – Geležinkelio tiltas ant upės Bražola (kairysis krantas) – Amerynis – Podolesie – kairysis krantas Vilijos iki Valeikiški – Viciūnai – Daubariškiai – Užušiliai – Posieki – Rimučiai – Šniponys – Akmeniai – Antanava – Kiemelie – Uličany – Pajuodžiai – Juodiškis – vakarų ir

šiaurės krantas Giedraičių ežero – Jančury – Mezance – šiaurės krantas ežero Osvie iki Olka – šiaurės krantas ežero Baluoša – Labejšiški – Janiški;

2) Iš Lenkų pusės:

Linija eina per: Dekšnie – Mosty – stotis Rudziški – Obale – Jeleniovo – 178 – kelias nuo aukštumos 178 į Stary Mlyn – Gaj – Sejmany (į šiaurę nuo aukštumos 171) – Olsoki (palei aukštumą 201) – Kniazovščizna – Donity – Miciūny – Lodziany – Jateliūny – Brazola – Surmance – dešinysis krantas Vilijos iki Podvorzance – Pakalnie – Siberovka – Plekiški – Javuniuny – Birki – Kvakšy – Migucie – Nugany – Naruniški – Burkile – Jakubance – Svindariški – Kiejdaniele – Pokirny – Mejrance – Podubinki – Maciejeva – Orniany.

(Vokiškas vakarų linijos žemėlapis 1:100 000).

Šie rubežiai iš kiekvienos pusės reiškia pačią paskutinę sargybų liniją.

Pozicijų linijos pakeitimas, sekantis iš aukščiau nurodytų rubežių, turi būti užbaigtas iki 1920 m. gruodžio mėn. 3 d. 12 val. ir pranešimas apie išpildymą privalo būti prisiųstas komisijon per abiejų valdžių atstovus gruodžio 4 d.

Kaunas
1920. XII. 1

Nuorašui atatinka:
vyr. ltn. J. Urbšys (parašas)

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

A

Abromavičius V. 246, 356
Adamkavičius E. 178, 210, 211, 213, 215, 223, 229, 290, 299, 330, 335, 349,
367, 368, 369, 374, 383, 384, 387, 389, 394, 395, 396, 420
Adomonis V. 339
Alechnavičius M. 75
Aleksa-Angarietis Z. 27, 33, 294, 296
Aleksandravičius E. 405
Ališauskas K. 8, 12, 13, 16, 18, 19, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187,
189, 191, 236, 237, 238, 240, 293, 358, 378, 380, 391, 392, 394, 410, 411, 412,
413, 414, 415, 416, 419
Ambraziejus A. 226
Ambroziejus K. 182
Andrašiūnas J. 227, 354, 401
Andrejevas A. 10, 18, 177, 178
Andriūnas J. 302, 331, 370, 371, 372
Arciševskis M. 319
Arenbergeris F. 130
Arlauskas A. 70
Asevičius S. 271, 274, 275, 276, 278
Astupėnas J. 76, 183
Auglys 48
Augustauskas V. 230
Augustinavičius I. 230
Aukštuolaitis J. 39, 265, 266, 268, 269
Avižonis J. 230

B

Babickas P. 63
Bagdonavičius V. 159, 172, 228, 309, 311, 315, 325
Balbachas E. 217, 463, 465
Balbatienė O. 159
Balčiūnas 229
Balčiūnas Br. 406
Balfour A. J. 376
Balnas T. 362, 369, 370, 372, 383, 384, 385, 386, 387, 388
Baltaragis A. 78
Baltrūnas P. 385, 386, 419
Baltušis-Žemaitis F. 33, 36, 70, 182, 183
Balutis K. 319, 320, 345, 350, 416, 470, 472
Banys J. 293

Baranauskas (Baranowski) J. 379, 393
Bardauskas 273, 274, 275
Bardzilauskas 419
Barščiauskas J. 48
Bartasevičius J. 72, 73, 182
Bartasevičius M. 72
Bartkevičius 230
Basanavičius J. 243
Batūra K. 382
Baušys A. 89, 364
Baušys J. 364
Bavarietis L. 194
Bekeris J. 72
Belina-Pražmovskis Vl. 250
Belizoko 52
Beniovskis A. 263
Bergera 344
Bermondas-Avalovas P. 194, 196, 197, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 207, 209, 210, 216, 217, 218, 227, 228, 232, 237, 238, 425, 463
Bičkus P. 63
Bielinis K. 199, 230, 236
Bigelebenas 217, 463, 465
Bilminas Br. 102, 123, 146, 147, 364
Byla J. 268, 294
Birontas A. 15, 19, 198, 199, 200, 201, 211, 236, 237, 239, 240, 355, 460
Birutavičienė-Birutienė A. 269
Biržiška M. 16, 19, 243, 246, 247, 253, 265, 269, 344, 348, 405, 406, 410, 411, 416, 466, 470, 472
Bischofas J. 196, 204
Biskupskis V. 194, 202
Bistramas K. 219
Bystramas T. 314
Bytautas P. 324
Blagoveščenskis B. 380
Blaževičius K. 264, 268
Blažys M. 48
Blinda (Višinskis P.) 405
Bobelis J. 269
Bobiatinskis S. 245, 356
Bobickis L. 351
Bobinas P. 149
Bogdanovas M. 200
Boruščakas A. 288
Bourgeois L. 375, 376
Brandis C. 202, 203, 218

Brėkštas 184
Bruzbartas V. 108
Budinas D. 33
Budreckis A. 16, 19, 416, 417, 418
Bukantas D. 159
Bulak-Balachovičius S. 140, 142
Bulovskis L. 319
Burtas A. 215
Butkevičius A. 104, 115, 162, 166, 167, 172, 293, 302, 370, 380, 381, 382, 389, 390, 391, 392, 393
Butkevičius M. 366, 377, 394
Butkus J. 16, 47, 81, 84, 85, 89, 96, 127, 130, 132, 133, 139, 143, 144, 162, 166, 168, 184, 211, 316, 322, 328, 339, 349
Butkus S. 15, 19, 183
Butkus Z. 13, 19
Buzelis J. 343

C

Cetuchinas J. 48, 52
Chaleckis S. 23
Chardigny A. 344, 345, 346, 351, 376, 402, 403, 477,
Cheney S. 217
Chominskis L. 246
Cichovskis K. 33, 294
Cimulianskas 395
Cininas 178
Ciprisevičius 48
Curzonas G. 277, 289, 344, 356, 428

Č

Čaplikas J. 53, 55, 57, 146, 147, 169, 180, 181, 300, 308, 309, 311, 312, 313, 317, 321, 322, 324, 326, 328, 329, 341, 349
Čarneckis V. 319, 345, 448, 449, 470, 472
Čepėnas P. 13, 16, 19, 30, 32, 177, 178, 182, 191, 236, 237, 405, 406, 407, 409, 410, 411, 413, 416, 417, 418, 420
Černiauskas J. 89
Černiauskas P. 57
Černius J. 291, 363, 414
Čičerinas G. 175, 191
Čunkė 207, 208, 215

D

Dailidė P. 416

Dambrauskienė I. 2
Danilovas I. 410
Daugėla F. 291
Daumantas V. 247
Daunoras P. 89
Deimantavičius A. 48
Denikinas A. 205, 288
Derby 285
Dereškevičius J. 271
Dédélé P. 64
Diebitschas K. 201, 205, 218, 464, 465
Digrys S. 315
Dykūnas S. 420
Dineika K. 76
Dmovskis R. 244, 249
Dočkus P. 227
Dombrovskis J. 245, 247
Dragunevičius K. 41, 42, 45, 63, 66, 94, 278, 279, 397
Draugelis B. 128
Draugelis E. 315
Drummondas J. 375
Drummondas S. 344
Dubinskis 396
Dulkė 239
Dumčius V. 78
Dundulis P. 120, 123, 146, 147, 149, 157, 230, 338
Džiuvė A. 124

E

Eberhardtas V. 26, 40, 100, 197, 202, 204, 207, 208, 209, 212, 215, 216, 217.
218, 233, 235, 237, 238
Eidukevičius P. 28
Eimutis I. 48
Elisonas J. 268
Endziulaitis F. 48

F

Fainhauzas D. 10, 18
Falevičius 273, 276
Fochas F. 25, 196, 203, 256, 257, 273, 276, 277, 290, 318, 320
Frėjus 250

G

Gabrėnas P. 228, 315
Gabrys J. 202
Gaidelis M. 76
Gaidys A. 399
Gaidukevičius E. 405
Gailius A. 330
Gaižauskas I. 331
Gajus G. 291, 302
Galeckas J. 271
Galvanauskas E. 217, 249
Galvydis J. 274, 275, 276
Galvydis-Bykauskas J. 23, 38, 53, 268, 283, 284, 289, 361
Garbaliauskas L. 325
Garinas 219
Gasiūnas J. 183, 187
Gataveckas J. 48
Gaudešius J. 198
Gavelis V. 268
Gedvilas K. 230
Gegžna J. 63
Geiga V. 66, 91, 109
Genys P. 55, 102, 107, 108, 124, 125, 338
Gerberis 77
Gerdvilis S. 362
Gerulaitis Z. 53, 57
Giedra B. 367
Giedraitis B. 80
Giedraitis J. 226, 271
Giedravičius P. 398
Giedrys K. 27, 294
Giedrys V. 273
Gira L. 268, 269
Girštautas V. 355
Glinskis M. 367
Goltzas R. 71, 196, 197, 198, 200, 201, 202, 203, 204, 207, 219, 236
Gornas E. 397
Goštautas H. 52, 60, 180
Grabskis S. 248
Grabskis V. 289, 290
Graužinis K. 16, 19, 408, 418
Grybas S. 36, 70
Grybas V. 27
Gricius J. 322, 339, 365

Grigaliūnas 329
Grigaliūnas-Glovackis V. 16, 39, 47, 52, 117, 125, 126, 127, 128, 130, 132, 133, 135, 139, 144, 145, 150, 162, 179, 180, 187, 211, 221, 223, 225, 301, 303, 305, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 322, 323, 324, 325, 330, 340
Griganavičius V. 300, 330
Grigas P. 228
Grigorjevas 36
Grinius J. 199
Grinius K. 342, 343, 470
Grinkovas 52
Griškevičius L. 188
Gudaitis J. 388
Gudelis P. 12, 16, 19, 73, 75, 76, 77, 78, 177, 178, 182, 183, 187, 279, 280, 327, 408
Gurka A. 246
Gvildys V. 380, 391, 392, 393

H

Halleris S. 288
Hercé 344
Hymansas P. 376
Hincas B. 380, 381
Hofmanas K. 227
Hofmanas M. 194
Hopmanas A. 235
Hurčinas M. 251

I, Y

Indrulis 230
Ivanauskas J. 73
Ivaškevičius V. 245, 250, 348
Ivinskis Z. 12, 19
Yčas M. 24, 249

J

Jackevičius P. 360
Jagovas 217, 463, 465
Jakaitis A. 162, 173, 301, 303, 305, 307, 309, 311, 312, 313, 319, 321, 349
Jakobsonas M. 380, 394
Jakštas A. 38, 87, 89
Jakštas P. 19, 179, 185
Jakubauskas S. 89
Jakulis J. 326

Jaloveckas S. 72
Janamakis 344
Janavičius A. 324, 328, 329
Janickis M. 138
Jankauskas A. 49, 50
Jankus J. 324
Janulaitis A. 243, 246, 247, 265
Janušaitis J. 89, 230
Jaraminas J. 210
Jasienskis J. 230
Jasinskas J. 199
Jašinskas M. 76
Jezovitovas K. 248
Joffé A. 176, 451, 459
Jonaitis L. 395
Jonynas I. 298, 355, 403, 416, 472, 475, 476, 477
Judeničas N. 194, 195, 200, 201, 205, 210, 237, 288, 463
Jundzilas Z. 246, 405
Juozaitis J. 271, 275, 276
Juozapavičius A. 53, 54, 55, 57, 180
Juozapavičius V. 380
Juozėnaitė A. 150
Juozėnaitė K. 150
Jurėnas J. 64, 68, 111
Jurgaitis P. 329
Jurginis J. 12, 18
Juzefovičius 94

K

Kairionis J. 85, 165, 324
Kairys F. 130
Kairys S. 243, 265, 267, 405
Kairiūnas J. 130
Kalėda J. 275
Kalinauskas 271
Kalmantavičius M. 328
Kameneckis V. 288
Kaminskas J. 68
Kapciukas V. 140, 367
Kapsukas-Mickevičius V. 12, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 37, 47, 177, 178, 296, 421, 434
Kareiva M. 380, 394, 419
Karevičius P. 251, 267
Karasas A. 278

Karpavičius S. 89
Karvelis P. 178
Kasperaitis 371
Kasperavičius 2, 17
Kasprzyckis T. 261, 262, 265
Katasonovas D. 332
Katchè M. 91, 98, 99, 109, 113, 117, 118, 135, 137, 151, 168, 188, 283, 293,
294, 301, 316, 317, 218, 319, 321, 322, 323, 340, 344, 349, 354, 411, 470, 472
Katilius M. 48
Kaubrys S. 2, 17
Kaunas P. 268
Kavalecas A. (Juzvikas A.) 263, 264, 265, 266, 269, 270
Kaveckas A. 292
Kazakevičius A. 75
Kazilevičius A. 72, 73, 74, 75, 183, 450
Kazilionis P. 73
Kazlauskas J. 106, 226
Keenanas G. 344, 477
Kelleris K. 194, 197, 203, 204
Kelpšas S. 230
Kemežis A. 275, 276, 277
Kerbelis A. 289, 330, 335, 383, 387, 415
Kibirkštis J. 169
Kilikevičienė G. 12, 19, 413, 416
Kilikevičius M. 89
Kilikevičius P. 89
Kynas A. 380, 381, 382, 390, 391, 393, 394
Kioleris 118, 121, 123
Kiraševičius L. 265
Kivelitas 463
Kleščinskis K. 127, 186, 217, 300, 304, 312, 357, 358, 403, 409, 412, 414, 463,
465, 477
Klimaitis P. 397
Klimas P. 175, 243, 249, 405, 451, 459
Klupšauskas K. 230
Kmieliauskas A. 398
Knopfelis 199
Kocas A. 271, 348
Kolčakas A. 197, 205, 288
Kondradruckis P. 226
Kondratavičius K. 24
Kosakovskis M. 261, 403, 476, 477
Koscalkovskis M. 264, 265, 266, 269, 350, 351, 354
Krasauskas A. 367
Kraucevičius J. 337, 338, 397

Kraunaitis I. 178
Kriugeris 102, 103
Kromzendorfas 236, 461
Kropotkinas P. 202
Krupavičius M. 292, 306, 415
Kubilius J. 23, 151, 153, 154, 160
Kubilius K. 181
Kubiliūnas P. 396, 397, 398, 420
Kubiliūtė M. 269
Kudzevičius J. 264, 265, 268
Kudzevičius V. 268
Kulčinskis 377
Kuliešius J. 392
Kulitanas J. 151, 328, 339
Kulvietis B. 92, 184
Kumpis J. 339
Kuncaitis J. 365
Kurkauskas V. 368, 291, 292, 298
Kviklys B. 407, 408

L

Labutis 303
Labutis A. 172
Ladyga K. 16, 38, 61, 80, 81, 82, 84, 96, 98, 99, 100, 102, 103, 106, 107, 108, 118, 120, 121, 123, 127, 139, 146, 147, 151, 153, 156, 157, 160, 164, 165, 168, 169, 170, 172, 174, 178, 179, 180, 181, 188, 210, 211, 213, 215, 221, 223, 225, 227, 228, 232, 233, 234, 238, 239, 240, 283, 290, 291, 295, 300, 301, 302, 304, 307, 308, 312, 313, 315, 323, 336, 339, 340, 360, 361, 411, 412, 425, 429, 439, 444
Lagofetas 298, 268, 226, 367, 406
Landsbergis J. 250
Landsbergis V. 477
Lanskoronskis V. 396, 397
Lasockis 226
Lassitch S. 126, 144, 145, 162, 163, 166, 167, 168, 290, 295, 303, 313, 321, 322, 324, 326, 327, 328, 341, 349,
Laugalys A. 177
Laurinaitis B. 13, 19, 191
Laurinaitis J. 23
Laurinaitis J. M. 50
Laurinavičius Č. 410
Lavrentjevas M. 28, 31, 34, 175
Lebedevas 267
Leknickas L. 165, 387, 388

Leninas V. 28, 31, 34, 175
Leonas P. 267
Leonas S. 165, 387, 388
Lesčius V. 12, 18, 19, 177, 236, 405, 406, 433, 498
Lesingas E. 291
Liatukas P. 23, 47, 151, 153, 179, 180, 207, 208, 210, 212, 215, 216, 232, 233,
234, 237, 238, 239, 240, 282, 287, 407, 409
Libertas 403
Liepa 66
Likas 66
Lingė J. 73
Liormanas R. 472
Litterskis P. 48
Litvinas J. 360
Liubauskas M. 72
Liutermoza A. 329, 349, 394, 398
Losovskis P. 10, 18, 265, 266, 289, 405, 406, 408, 409, 418,
Lozoraitis S. 405
Ludovici 102
Lukasevičius J. 319, 345, 470, 472
Lukauskaitė Z. 230
Lukšys K. 48
Lukšys P. 43, 44
Lukštienė R. 2

M

Macijauskas 232
Macijauskas A. 217
Mociukaitė I. 2
Mackevičius K. 85, 86, 303
Mackevičius M. 251, 319, 344
Mackievičius M. 304, 470, 472
Mačiuika A. 279
Mačiuukas J. 381, 393
Mačiulevičius 393, 394
Mačiūnas A. 230
Makarevičius A. 89
Makenzenas 217, 464, 465
Makulovičius 36
Maldutis K. 76
Malinauskas D. 267
Malinauskas J. 106
Marchlevskis J. 175, 451, 459
Marcinėnas 85

Marcinkevičius S. 146, 147, 149, 157, 226
Marcinkus S. 392
Marčėnas J. 72, 183
Mariettis 217
Markovas 195
Marksas 27, 29
Marma M. 72
Martinonis J. 149
Matekūnas P. 188, 189, 190
Matelis J. 331, 332
Matulaitis K. 225, 378, 391, 392, 393, 394
Matulevičius V. 380, 381
Matulionis V. 316,
Matusas J. 239, 240
Mažylis P. 236
Mažukna A. 72
Merkelis A. 405
Merkys A. 80, 183, 199, 217, 236, 240, 278, 287, 463, 465
Mežlaukis I. 297, 411, 466, 467
Michelevičius A. 73, 76, 77, 130, 131, 132, 187
Michnievič-Hetmanas M. 9, 18, 420
Mickeliūnas J. 75, 76
Mickevičius 277
Mickevičius S. 30, 47, 50
Mickevičius-Paprūsis P. 298
Micuta D. 177
Mikelėnas A. 61, 62, 181, 272
Mikoliūnas J. 41, 42, 45
Mikšys 396
Mikuckis J. 268
Milašius O. 198, 376
Mileris R. 33
Misevičius E. 217, 232
Miščėnka 197
Modelskis 292, 293
Mokrzeckis A. 245, 250, 385, 386, 466
Monvilas 306
Moračėvskis J. 246
Morkūnas K. 179
Morozovas L. 35
Motiejūnas-Valevičius J. 74, 109, 111, 114, 115, 125, 126, 128, 144, 145, 223,
224, 226, 290, 295, 298, 299, 301,
Muceniekas J. 76
Muelleris H. 375
Muklevičius R. 294, 410

Murka J. 199
Musatovas S. 392, 393, 394, 419
Musteikis I. 53, 55, 60, 61, 82, 84, 120, 123, 124, 180, 181, 290, 295, 302, 315,
316, 321, 322, 339, 349, 354, 361, 365, 366, 415, 416

N

Nagevičius V. 23
Namajūnas 414
Namikas J. 329
Narbutas D. 89
Naruševičius T. 175, 249, 451, 459
Narutavičius S. 265, 266
Nastopka J. 93, 109, 111, 115
Nastopka S. 23, 78, 80, 81, 84, 85, 89, 96, 118, 127, 130, 132, 133, 137, 138,
139, 140, 143, 144, 151, 154, 162, 166, 167, 168, 170, 173, 183, 184, 187, 188,
290, 293, 295, 297, 300, 302, 330, 349, 352, 354, 355, 361, 367, 408, 410, 416,
423, 435, 472
Natkevičius L. 359, 360
Naujanis-Šalkauskas B. 256
Navagruckis P. 138
Navakas J. 72, 73, 74, 75, 182, 183, 450
Navickas K. 11, 12, 18, 19, 31, 178, 238
Nevedomskis 29
Niedzelkovskis M. 288
Niekrašas J. (Jelskis) 264, 267, 268, 269, 270
Niekrašas S. 264
Nienevskis A. 253, 305, 313, 314, 429, 430, 444
Niesselis A. 15, 19, 217, 218, 220, 226, 229, 232, 233, 238, 240
Noreika E. 111, 150, 162, 163, 166, 172, 293, 331, 369, 370, 371, 372, 378,
379, 380, 381, 393
Noreika L. 267
Norkūnas P. 226
Novak-Kielbikova M. 289, 404

O

Obolenskis L. 175, 451, 459
Olderogė 36
Olskis J. 294
Olšauskas J. 380
Olšauskas K. 267
Ompteda 40
Orlauskas A. 36
Orlauskas J. 199
Orlovskis 263

Oriechovskis 267
Ozolis 316
Oželis S. 224, 225, 226

P

Paderevskis I. 248
Padovanis 473
Pahlenas K. 203
Pališkis K. 172
Paliulionis J. 392
Pargiteris 351
Paslavskis S. 292, 304
Pašys K. 337
Paškevičius B. 121, 165
Paškovičius A. 331, 349, 364, 368, 398, 399, 416, 417, 420
Paulavičius J. 48
Pečiulionis M. 80, 102, 103, 106, 107, 118, 120, 121, 123, 139, 146, 149, 154, 157, 160, 165, 169, 172, 225, 226
Perekšlis J. 272, 407
Perkovičius 348
Petkelis S. 367
Petkevičius T. 217, 267, 463, 465
Petraitis A. 226
Petraitis V. 367
Petrauskas V. 227
Petronaitis V. 296, 410
Petrovas 52
Petrovas M. 137
Petraitis J. 19, 69, 128, 144, 225, 226, 293, 302, 303, 308, 322, 330, 331, 334, 340, 341, 349, 357, 361, 378, 380, 381, 383, 391, 393, 403, 410, 411, 412, 143, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420
Piaseckis M. 314, 328
Pilsudskis J. 10, 202, 244, 245, 248, 249, 250, 259, 260, 261, 262, 266, 269, 284, 288, 290, 291, 323, 346, 347, 348, 351, 356
Pilsudskis J. (Jonas) 246
Piotrovičius J. 264, 265
Pivoras 395
Platenas 201
Plechavičius A. 71
Plechavičius P. 69, 71, 206, 207, 314, 316, 325, 326
Plehvė P. 204, 205, 218
Plenta J. 108, 337
Plioplys J. 89
Plisko J. 167

Plungė J. 395
Pocius J. 89
Pošiūnas A. 279, 280, 408
Potockis 204
Povilaitis A. 55, 121
Požėla V. 230, 292, 343
Pranckevičius J. 339
Pridotkas A. 215
Prostkis V. 397
Puylo 351
Pulkauninkas B. 324
Pumeris A. 48
Purickis J. 177, 251, 305, 316, 318, 319, 340, 357, 417, 420
Pšermickis V. 251, 345
Puzinas T. 49, 138, 166, 225

R

Račkauskas K. 108
Račkauskas V. 175, 451, 459
Radvila K. 261
Radzevičius K. 108
Rafesas M. 298
Raila M. 64, 93
Rainys J. 9, 18, 406, 407
Ramanauskas J. 271, 407
Ramanauskas K. 127, 162, 166, 168, 225, 303, 307, 308, 309, 311, 312
Ramanauskas V. 61, 181, 367, 368, 418
Randovas 71
Rasikas R. 27, 30, 33
Reboulis C. 215, 216, 238, 254, 257, 304, 354, 355, 357, 406, 473, 474, 475
Reikala J. 64, 92, 96, 109, 111, 112, 114, 115, 125, 126, 127, 128, 137
Rekašius S. 139, 165
Rėklaitis M. 81, 102, 146, 147
Rėklaitis V. 330, 331, 332, 349, 367, 368, 374, 388
Remeza K. 291
Revinskas A. 48
Rybickis 356
Rylskis 290
Rimavičius V. 206, 237
Rimeikis J. 337
Rymeikis J. 230
Riomeris 102
Romeris A. 304, 319, 345
Roppas F. 202, 219

Rossbachas 204, 218, 234, 240
Rovan-Robinsonas R. 215, 216, 238, 284, 286, 409
Rozenbaumas S. 175, 249, 451, 459
Rozvadovskis T. 323
Rožickis 403
Rudnickis A. 271, 275
Rukša A. 13, 16, 19, 244, 293, 329, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412,
413, 414, 415, 416, 418, 420
Rūkštas 365
Ruseckas P. 15, 19, 268, 285, 286, 294, 315, 407
Rutkauskas M. 397
Ruzgas P. 57
Ružancovas A. 47, 49
Rzondkovskis 348, 350

S

Sabalys K. 240, 411, 417
Sakalauskas B. 73, 76, 131
Sakalauskas G. 210
Sala 344, 472, 474
Saldukas P. 326, 413
Samasenka J. 226
Samsonas K. 68
Sapieha E. 288, 318, 319, 321, 344, 376
Sarpalius S. 27
Savukas A. 149
Sekunda 263
Semaška D. 249
Senkevičius P. 397
Senn A. 177, 178, 405, 406, 409
Sereika A. 45
Sideravičius J. 156, 189, 190
Siewertas 204, 236, 461, 462
Sikorskis V. 348, 349, 351, 356
Sinickis A. 162
Sinkevičius A. 85, 86
Sipovičius H. 268
Sizyckas V. 267
Skibarka V. 183
Skipitis R. 230
Skorulis J. 360
Skorupskis V. 40, 54, 57, 60, 106, 107, 120, 121, 123, 153, 169, 221, 223, 225,
226, 330, 335, 336, 337, 349, 365,
Skučas K. 299

Skvireckas K. 76
Slavekas V. 265
Sleževičius M. 7, 24, 25, 26, 170, 177, 191, 202, 246, 247, 248, 251, 252, 254, 260, 261, 265, 267, 268, 273, 278, 342, 421, 434, 448, 449
Slivka 138
Smetona A. 24, 173, 191, 243, 251, 260, 286, 450, 451
Smigly-Rydz E. 250, 251, 323
Smolenskis J. 9, 18, 328, 414
Snarskis V. 68, 111
Sprangauskas K. 226
Sprangeris 109, 110, 114, 120, 126, 130
Stalinas J. 31
Stanievičius V. 262
Staniševskis S. 251, 252
Stankevičienė E. 2, 498
Stankevičius J. 48
Stankytė L. 230
Stapulionis A. 73, 75, 77, 78, 109, 186
Starkus J. 291
Stašelis J. 27
Stašinskas V. 24
Stankevičius V. 388
Statkus V. 183, 336
Staugaitis V. 230
Stepelis J. 333
Steponaitis V. 8, 9, 18, 177, 189, 190, 236, 237, 238, 240, 406
Stepulionis J. 329
Stulginskis A. 243, 267, 342, 343, 470, 475, 476
Surgailis G. 2, 13, 17, 19, 406, 498
Sutkus J. 57
Sverdlovas J. 28, 29, 31, 34
Sviehovskis M. 261
Svilas A. 55, 165
Svilas K. 268
Svotelis-Proletaras P. 33

Š

Šakmanas 419
Šalčius M. 9, 18, 407
Šalkauskas K. 217, 232, 268
Šaraskas J. 39, 43, 62, 181
Šarmaitis R. 18, 29, 31
Šaudzis V. 54, 57, 102, 106, 107, 108, 225, 226, 337, 338, 360
Šaulys J. 26, 247, 248, 251, 252, 405

Šemeta A. 230
Šemeta F. 230
Šemeta I. 230
Šepetyš J. 27
Šeptickis S. 251, 271, 290, 406
Šileris A. 157, 349
Šilingas S. 24, 246
Šilkarskis Z. 76
Šimkus J. 267, 342, 448, 449
Šimkus P. 89
Šimoliūnas J. 448, 449
Šionbergas 93
Šipelis 182
Širvydas V. 416
Škirpa K. 16, 19, 38, 79, 80, 85, 87, 151, 153, 159, 160, 183, 211, 221, 223,
228, 240, 254, 255, 256, 308, 311, 312, 312, 315, 316, 317, 322, 324, 325,
326, 327, 340, 341, 349, 360, 405, 406, 412, 413, 414
Šklėrius A. 230, 326, 330
Šlepetys J. 207
Šliogeris V. 357, 417
Šmidtas 146
Šmidtas G. 300, 362
Šmitas A. 226
Šniukšta P. 406, 407
Šniuolis 237
Šostakas T. 339
Šova A. 370, 372, 392, 418, 419
Šrioderis D. 15, 19, 100
Šteiglicus 267
Šulga J. 74
Šumskis A. 73, 76, 268, 345, 470, 472

T

Takeda G. 217
Tamašauskas P. 53, 60, 180, 181
Tarasėnka P. 332
Tarasovas 9, 18, 408, 411, 412, 413, 414
Telksnys P. 391, 393, 394
Tilvikas A. 391
Tilvytis J. 65
Tiška Z. 382
Tiškevičius A. 344, 375
Tiškevičius S. 297
Traškevičius P. 76, 328, 329, 330

Treideris A. 146, 226
Trimakas D. 183
Trimakas S. 76, 77
Trockis L. 30, 34, 178, 428, 443
Tūbelis J. 265, 267
Tuchačevskis M. 176, 288, 293
Tumas J. 292
Tumėnas 343
Turneris H. 217
Tvaronas P. 355

U

Ulmanis K. 448, 449
Ulrichas 93
Uogintas P. 80, 85
Urbakonis P. 225, 226
Urbšys J. 8, 9, 18, 138, 181, 182, 184, 185, 186, 188, 316, 405, 406, 409, 411, 413, 415, 416, 477, 478
Užpalis A. 279

V

Vacetis J. 70
Vagneris 462
Vaičaitis J. 89
Vailokaitis J. 175
Vainauskas A. 72, 73
Vainauskas V. 43
Vaitiekūnas L. 268, 279
Vaitkevičius B. 12, 18, 29, 30, 31, 177, 178, 182, 183, 184, 405
Vaižgantas (Tumas J.) 177
Valaitis P. 397
Valeikienė M. 372
Valeišo K. 349
Valigora B. 9, 18, 405, 416, 417
Valkauskas P. 89
Valteris 166
Vansevičius S. 417
Varanka S. 406, 407
Vardas R. B. 292, 355, 473, 474
Variakojis J. 39, 40, 41, 45, 62, 63, 64, 66, 68, 91, 94, 98, 99, 109, 117, 133, 137, 140, 162, 164, 168, 181, 182, 211, 221, 223, 227, 239, 299, 330, 349, 352, 372
Varšukas V. 137

Vasilevskis L. 261, 262, 265, 266, 268
Vasiliauskas A. 9, 18, 184, 398
Vasiukovas 52
Vavilovas 52
Vejtko V. 245, 247, 466
Vėgėlis J. 211, 219, 221, 237, 239, 398, 420
Velykis M. 50, 52, 54, 72, 79, 97, 177, 179, 180, 246, 248, 275, 407, 448, 449
Venslauskas K. 199
Verdu de Vernois 177
Viartu C. 284
Vydodskis J. 247
Vidugiris J. 8, 18, 96, 109, 111, 114, 115, 128, 129, 138, 140, 143, 227, 354, 401
Vidugiris T. 66
Vildemanas 202, 219
Vileišis J. 246, 265, 267
Vileniškis A. 338
Vilimas K. 69, 182, 279, 280, 408
Volkonskis 203
Vilsonas V. 209
Vinkleris 93, 104
Virgoličius P. 196, 199, 200, 201, 202, 203, 205, 210, 236, 238
Viršila I. 395
Vitkauskas P. 29, 191
Vitkauskas V. 188, 206, 330, 331, 333, 334, 335, 362, 363, 414, 417,
Voldemaras A. 7, 22, 24, 175, 191, 246, 249, 269
Volfas 217, 238, 465
Vordas (Wordt) 276
Vosylius A. 199
Vrublevskis T. 298
Vrublevskis V. 248
Vrubliauskas (Daukantas) V. 269, 270

Z

Zabulionis N. 226
Zaleskis B. 71
Zaskevičius S. 47, 48, 50, 52, 54, 180, 181, 407, 408
Zavadskis V. 272
Zeschau V. 40, 91, 93, 99, 100, 102, 104, 106, 118, 120, 123, 124
Zimmerle E. 267
Zubrys A. 128, 144, 294, 319, 349

Ž

Žadeika V. 57

Žadeikis P. 268
Želigovskis L. 10, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 354, 355, 356, 357, 358, 359,
360, 368, 374, 375, 376, 377, 379, 382, 387, 402, 403, 404, 416, 417, 431, 446,
472, 475, 476, 477
Žemaitis A. 49, 50, 54, 62, 69, 102, 104, 106, 108
Žemaitis F. 28, 70, 177, 178
Žemaitis Z. 298
Žepkaitė R. 11, 12, 18, 19, 191, 405, 413
Žiburkus J. 33
Žilinskas A. 253, 265
Žilinskas J. 178
Žilinskas K. 363, 387
Žilys P. 293, 405, 414
Žitkevičius 76
Žiugžda J. 10, 11, 12, 31
Žukaitis S. 8, 18, 186
Žukas K. 16, 19, 62, 272, 274, 275, 276, 277, 296, 297, 298, 300, 301, 304, 306,
307, 312, 315, 316, 323, 336, 340, 341, 342, 350, 355, 358, 367, 387, 397, 408,
410, 411, 412, 414, 415, 416, 417, 418, 429, 444, 466, 467, 468, 475, 476
Žukauskas A. 364
Žukauskas L. 115, 140
Žukauskas S. 91, 97, 98, 99, 100, 108, 114, 115, 117, 118, 125, 126, 127, 139,
146, 147, 151, 152, 153, 154, 160, 162, 165, 167, 168, 169, 170, 173, 174, 185,
186, 187, 188, 189, 191, 199, 210, 217, 232, 236, 254, 255, 262, 265, 287, 339,
341, 352, 353, 354, 355, 357, 358, 387, 389, 390, 391, 403, 406, 407, 415, 416,
420, 424, 437, 450

Serijos „Lietuvos kariuomenės istorija“ išleista:

1. Krašto apsaugos departamento generalinio direktoriaus įsakymai 1990–1991.–V., 2003.–222p.
2. Surgailis Gintautas. Lietuvos karinis laivynas. 1935–1940. –V., 2003.–208 p.
3. Kazakevičius Vytautas. Geležies amžiaus strėlės Lietuvoje (II – XII – amžius).–V., 2004.–136 p.

VYTAUTAS LESČIUS

Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose

1918–1920

Monografija

Atsakingasis redaktorius *plk. ltn. dr. Gintautas Surgailis*

Stilistė *Eulialija Stankevičienė*

2004 05 10. Tiražas 700 egz. Užsakymas GL-810.

Išleido Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija,
Šilo g. 5A, LT-2055 Vilnius

Maketavo ir spausdino Krašto apsaugos ministerijos

Leidybos ir informacinio aprūpinimo tarnyba,

Totorių g. 25/3, LT-2001 Vilnius